Lietuvos teisininkas Mykolas Römeris

Ieva Deviatnikovaitė

LIETUVOS TEISININKAS MYKOLAS RÖMERIS

Monografija

Mykolo Romerio universitetas

Vilnius

2025

Ieva Deviatnikovaitė
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla, Lietuva
https://orcid.org//0000-0003-4314-850X
ieva@mruni.eu

Rekomendavo spausdinti:

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos taryba
2024 m. lapkričio 8 d. (posėdžio protokolo Nr. 1T-22 (1.12 E-20401)

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės institutas
2024 m. spalio 23 d. (posėdžio protokolo Nr. 10-406 / 2.25 E-403)

Recenzavo:

dr. Toma Birmontienė (Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos profesorė)

dr. Egidijus Jarašiūnas (Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos profesorius)

dr. Jevgenij Machovenko (Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius)

dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto profesorius)

dr. Gintaras Šapoka (Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos lektorius)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autorei nesutikus.

© Ieva Deviatnikovaitė, 2025
© Mykolo Romerio universitetas, 2025
© Linas Kaziulionis – viršelio iliustracija, 2025

ISBN 978-609-488-092-6 (Elektroninis – PDF)
ISBN 978-609-488-093-3 (Spausdintinis)

„Lietuva!
Tavo ištikimas sūnus esu iki galo.
Lietuva!“[1]

[1] Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. rugpjūčio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2242, l. 18.

TURINYS

Santrumpos 14
Įvadas 15

1. Gimimo datos klausimas ir kilmė 15
2. Išsilavinimas 16
3. Kelias į *Litwą* 19
4. Literatūra apie M. Römerį 20
5. Apie knygą 27

I. Advokato padėjėjas, publicistas, visuomenininkas 30

II. Prisiekęs advokatas, legionierius 58

III. Teisėjas 68

1. Kolno taikos teismo teisėjas 69
   1.1. Įvykiai Lietuvoje 80
   1.2. Analitinės prognozės 85
   1.3. Kvietimai vykti į Lietuvą 87
   1.4. Litvomanas 88
2. Lomžos apygardos teismo teisėjas 90
   2.1. Apie mirties bausmę 96
   2.2. Vizitai į Lietuvą 100
      2.2.1. Vilniuje 100
      2.2.2. Kaune 102
   2.3. Planas grįžti į Lietuvą 105
   2.4. Susirašinėjimas su M. Biržiška ir J. Tumu-Vaižgantu . . . 107
3. Kauno apygardos teismo teisėjas 110
4. Vilniaus apygardos teismo teisėjas 114
5. Atgal į Kauno apygardos teismą 119
6. Lietuvos Rytų komisija 122
7. Vyriausiojo Tribunolo teisėjas 131

7.1. Istorinis kontekstas 131
7.2. Lenkas-lietuvis lietuvis-lenkas 134
7.3. Pradžia 135
7.4. Kariuomenės ir politinės bylos 137
7.5. Teisiniai klausimai 144
7.6. Lietuvos teisėtvarkos problemos 145
7.7. Teisėjo atranka: politikai palankus ar nepalankus 149
7.8. J. Purickio byla: Vyriausiojo Tribunolo statusas 156
7.9. V. Petrulio byla: *coup d'état* *163*
7.10. Togos ir beretės: teismų nepriklausomumas 166
7.11. Klaipėdos krašto teismai ir Vyriausiasis Tribunolas 171
7.12. 1922 m. Konstitucijos projektų svarstymai 178
7.13. Baudžiamosios ar civilinės bylos? 180
7.14. Publicistika einant Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas 181

8. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo nacionalinis teisėjas 185
8.1. Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla 186
8.1.1. Bylos kilmė 186
8.1.2. M. Römeris kviečiamas į Hagą. 189
8.1.3. Rengimasis teismo procesui 191
8.1.4. M. Römeris įpareigojamas nacionaliniu teisėju . . . 195
8.1.5. Teismo posėdžiai 196
8.1.6. Po sprendimo 204
8.1.7. M. Römeris ir Teisingumo Teismo teisėjai 209
8.1.8. Nacionalinio teisėjo institutas 212
8.2. Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla 214
8.2.1. Bylos kilmė 214
8.2.2. Teismo posėdžiai 217
8.2.3. Po 1938 m. birželio 30 d. potvarkio 220
8.2.4. Ir vėl Hagoje 223
8.2.5. Po sprendimo 231
8.3. Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjas? . . . 232

IV. Valstybės Taryboje 235

1. Įvykių kontekstas Lietuvoje ir pasaulyje 236
2. Apie 1928 m. Konstitucijos kilmę 238
3. Valstybės Tarybos narys 239
3.1. Valstybės Tarybos steigimas ir formavimas 239
3.2. Valstybės Tarybos posėdžiai ir veikla 1928–1931 m. 250

3.2.1. Statutas 250
3.2.2. Civilinės teisės kodifikavimas 257
3.2.3. Teisinis žemės ūkio reguliavimas 259
3.2.4. Vandenų įstatymo rengimas 263
3.2.5. Teisinis mokesčių reguliavimas 264
3.2.6. Teisinis verslo reguliavimas 265
3.2.7. Vietos savivaldos įstatymo rengimas 265
3.2.8. Išvados, nuomonės, konsultacijos 268
3.2.9. Naujoji Vyriausybė 269
3.2.10. Teismų santvarkos įstatymo rengimas 270
3.2.11. Advokatūros įstatymo rengimas 276
3.2.12. Tarptautinės konvencijos dėl pilietybės projektas . . 278
3.2.13. Klaipėdos krašto valdymo teisinis reguliavimas . . . 279
3.2.14. Civilinės metrikacijos įstatymo projektas 279
3.2.15. Kiti įstatymai 281
3.2.16. Administraciniai aktai ir ginčai 283
3.3. Valstybės Taryba, M. Römeris ir visuomenė 285
3.4. M. Römerio nusivylimai 290
3.5. Kiti faktai 298

4. Valstybės Tarybos ekspertas-žinovas 301
4.1. Valstybės Tarybos veikla 1931–1940 m. 301
4.1.1. Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas 301
4.1.2. Administracinio teismo įstatymo rengimas 303
4.1.3. Klaipėdos krašto klausimai 304
4.1.4. Seimo rinkimų įstatymo rengimas? 310
4.1.5. Teismų santvarkos įstatymo rengimas 311
4.1.6. Civilinės metrikacijos klausimas 315
4.1.7. Civilinio kodekso rengimas 319
4.1.8. Seimo rinkimų formulė 320
4.1.9. Konstitucijos projektas 325
4.1.9.1. Konstitucinis, administracinis, statutinis teismai? 325
4.1.9.2. Pataisymai pagal M. Römerį 326
4.1.9.3. 1928 m. ir 1938 m. konstitucijų santykis . . . 327
4.1.9.4. Konstitucijos paskelbimo klausimas 329
4.1.10. Vilniaus ir Vilniaus krašto valdymo gairės 330
4.1.11. Kiti įstatymai 332
4.2. Kiti faktai 333

5. Valstybės Tarybos išlikimas ir likvidavimas 336

6. M. Römeris Valstybės Tarybos pirmininkas ir kiti postai? . . . 338

7. Mokslas, publicistika einant Valstybės Tarybos nario ir žinovo pareigas 340

V. Konsultantų komisijoje Klaipėdos krašto reikalams 347

1. Komisijos steigimas 347
2. Komisijos darbai 349
3. M. Römerio darbai 352

VI. Tautų Sąjungoje 355

1. Tautų Sąjungos Asamblėjoje dėl Teismų santvarkos įstatymo . . 355
2. Susitikimas su lenkų atstovais: Vilniaus kraštas 363

VII. Taikos rūmuose 365

1. Ginčo tarp Danijos ir Lietuvos kilmė 365
2. Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos sudarymas 367
3. Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos posėdžiai 369
4. Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos veiklos pasekmės 376

VIII. Prie Lietuvos aukštojo mokslo pradžios 378

1. M. Römeris tampa dėstytoju 378
   1.1. Teisių fakultetas 385
      1.1.1. Teisių fakulteto tarybos posėdžiai. 386
         1.1.1.1. Akademinis personalas 387
         1.1.1.2. Studijų procesas 395
         1.1.1.3. Pirmieji teisės diplomai 399
         1.1.1.4. Doktorantūra 400
         1.1.1.5. M. Römeris ir sociologija 401
   1.2. Konstitucinės teisės dėstytojas 403
      1.2.1. Pradžia 403
      1.2.2. Paskaitos 408
      1.2.3. Seminarai 417
      1.2.4. Kolokviumai 420
      1.2.5. Egzaminai 423
      1.2.6. Jaunieji mokslininkai 424
      1.2.7. Konstitucinės teisės dėstytojai M. Römeris ir A. Tumėnas 425
      1.2.8. Vertimai ir konstitucinės teisės dalyko literatūra . . . 426

1.2.9. Konstitucinės teisės dėstymas nuo 1940 m. 431
1.2.10. Mokslo monografijos 438
1.2.11. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos* 454
1.3. Administracinės teisės dėstytojas 457
1.4. Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriaus dėstytojas 458

2. Prorektorius 459

3. Rektorius 465
3.1. Pirmoji kadencija 465
3.1.1. Reprezentaciniai darbai 466
3.1.2. Problemos ir incidentai 468
3.1.3. 1928 m. vasario 16 d. 472
3.1.4. Kadencijos pabaiga 474
3.2. Universiteto reforma 475
3.3. Antroji kadencija 478
3.3.1. Akademinė kasdienybė ir problemos 481
3.3.1.1. P. Leono ir studentų atstovybės klausimai . . . 481
3.3.1.2. Kitos problemos 485
3.3.1.3. Kiti klausimai 490
3.3.1.4. Universiteto statuto pakeitimai 491
3.3.1.5. Kalbos, renginiai 495
3.3.2. Rektoriaus vizitai 502
3.3.3. Bendradarbiavimas su užsienio valstybių universitetais 505
3.3.4. Rektoriaus apdovanojimai 508
3.3.5. Rektoriaus publicistika 509
3.3.6. Politikoje: Lenkijos klausimas 510
3.4. Trečioji kadencija 512
3.4.1. Universiteto statuto novelos 512
3.4.2. Evangelikų teologijos fakultetas 514
3.4.3. Teologijos-filosofijos fakultetas 515
3.4.4. Kiti klausimai 517
3.4.5. Vizitai 519
3.4.6. Kalbos, „arbatėlės“, publicistika, dienotvarkė 524
3.4.7. Klaipėdos krašto perdavimas 530
3.4.8. Kadencijos pabaiga 533
3.5. Intelektualinio bendradarbiavimo komisija: akademiniai mainai 535
3.6. Universiteto steigimo metinės 538

3.7. Aukštosios politinių mokslų mokyklos idėja 539

4. „*Man nesiseka su okupantais*“ 547
4.1. Vilnius Lietuvoje 547
4.2. Universitetų įstatymas 548
4.3. Į Vilnių 551
4.4. Sovietinė okupacija 558
4.5. Nacistinė okupacija 566
4.6. Sovietinė reokupacija 574
4.7. Lietuvos likimas 575

IX. Visuomenininkas 578

1. Lietuvos teisininkų draugijoje 581
1.1. Draugijos sudėtis ir organizacija 581
1.2. Žurnalas *Teisė* 584
1.3. Draugijos vaidmuo steigiant Teisių fakultetą 585
1.4. Teisės aktų projektai 586
1.5. Kiti draugijos darbai 588
1.6. Draugija 1940–1944 m. 595

2. Lietuvių–prancūzų draugija 596

3. Lietuvos draugija Tautų Sąjungai remti 598

4. Paneuropos sąjungos Lietuvos asociacija 600

5. *Lietuviškoji enciklopedija* 601

X. M. Römeris žiniasklaidoje 604

Išvados 609

Šaltiniai ir literatūra 619

Priedai 665

M. Römerio bibliografija 665
Straipsniai lenkų kalba 665
Straipsniai lenkų spaudoje 675
Straipsniai rusų kalba 679
Straipsniai prancūzų kalba 680
Straipsniai vokiečių kalba 680
Straipsniai lietuvių spaudoje 680

Knygos, studijos 688
Teisės aktų projektai, nuomonės, konsultacijos, aiškinamieji raštai 689
Votum separatum 692
Viešos paskaitos, referatai, pranešimai, kalbos, sveikinimai 693
Paskaitos aukštosiose mokyklose 701
Paskaitų konspektai, rankraščiai, užrašai, dėstomų dalykų programos, bilietai 702
Teismuose nagrinėtos bylos 703
Citatos, nepatekusios į pagrindinį knygos tekstą 709
Faktai, nepatekę į pagrindinį knygos tekstą 714
Išsilavinimas, profesinė biografija, knygos, apdovanojimai 715
Profesinė biografija trumpai 719

Summary. Lithuanian Lawyer Mykolas Römeris 721
Asmenvardžių rodyklė 735

SANTRUMPOS

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
NMMB RS – Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius
VNB – Varšuvos nacionalinė biblioteka
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

ĮVADAS

1. GIMIMO DATOS KLAUSIMAS IR KILMĖ

Remiantis galiojusiu Julijaus kalendoriumi, M. Römeris gimė 1880 m. gegužės 5 d.[2] Pagal 1915 m. Lietuvoje įsigaliojusį Grigaliaus kalendorių – 1880 m. gegužės 18 d. Tačiau teisininkas savo autobiografijose nurodydavo gegužės 17 d.[3] Kita vertus, keletą kartų dienoraštyje būtent gegužės 18 dieną teisininkas yra paminėjęs kaip savo gimimo dieną, pavyzdžiui, 1911 m. gegužės 5 (18) d., 1912 m. gegužės 5 (18) d., 1913 m. gegužės 5 (18) d., 1914 m. gegužės 5 (18) d., 1915 m. gegužės 5 (18) d. ir t. t. Tačiau visuomenėje jo gimimo dieną buvo įprasta minėti gegužės 17-ąją. Antai ir „vienas artimiausiųjų"[4], teisininko kolega ir bičiulis A. Janulaitis, švenčiant M. Römerio šešiasdešimtmetį, minėjo gegužės 17-ąją kaip gimimo dieną[5]. Be to, visose knygose, kuriose minimi asmeniniai teisininko biografijos faktai, taip pat rašoma gegužės 17 dienos diena[6]. Taip yra dėl to, kad XIX amžiuje skirtumas dienomis buvo 12 dienų (gegužės 17 d.), o XX ir XXI amžiuje – 13 (gegužės 18 d.). Autorė kreipėsi į Teorinės fizikos ir astronomijos institutą (2024 m. spalio 11 d. susirašinėjimas e. paštu) ir paklausė, kada tiksliai reikėtų minėti M. Römerio gimimo dieną. Astrofizikos specialistai atsakė, kad reikia imti dienų skirtumą tame amžiuje, kuriame teisininkas gimė. Kadangi jis gimė XIX amžiuje, tai jo gimimo diena yra gegužės 17 diena. Taigi, gegužės 17 diena yra nekintama M. Römerio gimimo diena tol, kol galios Grigaliaus kalendorius.

---

2 M. Römerio ranka rašyta autobiografija Lietuvos universiteto Teisių fakulteto apyskaitai. LMAVB RS, f. 163-842, l. 4. Teisininko gimimo įrašo originalą žr.: Kriaunų Dievo Apvaizdos Romos katalikų bažnyčios gimimo metrikų knyga. LVIA, f. 1302, ap. 1, b. 10, l. 153. Metrikų knygoje nurodyta, kad M. Römeris gimė 1880 m. gegužės 5 d., o krikštytas tų pačių metų birželio 10 d.

3 Prof. M. Römerio biografija. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 17; Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 2. M. Römerio tarnybos lapas. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 6; Žinios apie pilietį, norintį pratęsti leidimą laikyti ginklą. LCVA, f. 402, ap. 7, b. 2201, l. 22; Asmens byla. F. R-762, ap. 2, b. 494, l. 6; Mykolo Römerio *curriculum vitae*. Iš „Prie Lietuvos universiteto ištakų. Dokumentų rinkinys." *Lietuvos archyvai 4* (Vilnius: leidykla „Mokslas", 1992), 161–167; Lietuvos universiteto mokomojo personalo pareiškimai ir *curriculum vitae*. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 763, l. 141–143; Prof. Mykolo Römerio trumpas *curriculum vitae.* LMAVB RS, f. 12-2957, l. 1.

4 M. Römerio 1932 m. liepos 15 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 32.

5 Janulaitis, Augustinas. „Mykolo Römeris. 60 metų sukaktis". *Teisė* 52 (1940): 276.

6 Pavyzdžiui, Mykolas Römeris. Iš *Lietuvių enciklopedija. Dvidešimt penktas tomas* (Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961), 489–490.

Trumpai užsimenant apie M. Römerio kilmę, pasinaudotina teisininko bičiulio ir kolegos A. Janulaičio kalba, kurią jis sakė apie M. Römerį ir jo giminę pasibaigus pirmai teisininko rektoriaus kadencijai. Istorikas pabrėžė Römerių šeimos pilietinės tradicijos tęstinumą, pasitarnavimą šaliai, nurodė, kad Mykolas buvo jau ketvirtasis (prosenelis – Mykolas Josifas, gimęs 1778 m., senelis – Mykolas, gimęs 1816 m., tėvas – Mykolas Kazimieras, gimęs 1845 m.), ir akcentavo faktą, kad šis vardas ir pavardė vis pasikartoja Lietuvos istorijos puslapiuose per daugiau nei šimtą metų. Teisės istorikas atkreipė dėmesį į tai, kad Römerių vardas išryškėjo kovose su imperine priespauda ir visada pasižymėjo pažangiais socialiniais įsipareigojimais, kurie buvo lydimi pilietiškumo, laisvės, emancipacijos ir tautinio solidarumo minties. A. Janulaitis akcentavo, kad kilmei nuo prosenelio Mykolo I iki provaikaičio M. Römerio būdingas ne tik kraujo ryšys, bet ir veiksmo tradicija[7]. Tautiniu požiūriu M. Römeris buvo vokiečių, lenkų, baltarusių ir lietuvių kilmės.

2. IŠSILAVINIMAS

1892 m., būdamas dvylikos metų, M. Römeris išvyko studijuoti į Imperatoriškąją teisės mokyklą Sankt Peterburge (ru. *Императорское училище правоведения*). Čia jam dėstė žymūs rusų teisininkai, pavyzdžiui, teisės enciklopediją – L. J. Petražickis[8], romėnų teisės istoriją ir dogmą – D. D. Grimmas, Rusijos teisės istoriją – V. N. Latkinas, civilinę teisę – S. V. Pachmanas, baudžiamąją teisę – N. S. Tagancevas ir V. D. Nabokovas, valstybinę teisę ir tarptautinę teisę – F. F. Martensas[9]. Šie mokslininkai žinomi dėl savo mokslinių darbų, pavyzdžiui, paminėtinos L. Petražickio knygos apie teisės ir valstybės teorijos sąsają su morale[10] ir t. t., D. D. Grimmo lotyniškų žodžių ir frazių

---

7 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 448. M. Römerio šeimos archyvuose saugomi jo dvarininko kilmės dokumentai: Выписка Михаилу Піюсу Пасхалису фонъ Ромеру изъ журнала Курляндского Дворянского Комитета отъ 16-го Сентября 1882 г.

8 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 138.

9 Mykolo Römerio autobiografija. Iš *Lietuvių atgimimo studijos.* T. 13 (Vilnius: Saulabrolis, 1996), 183; Maksimaitis, Mindaugas. *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006), 34; Sawicki, Jan. *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos.* Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: Eugrimas, 1999), 18.

10 Петражицкий, Лев Иосифович. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности*. Том I (Санкт-Петербург: типография Спб. акц. общ. „Слово“, 1907); Петражицкий, Лев Иосифович. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности.*

vertimas[11], V. N. Latkino teisės istorijos vadovėlis[12], S. V. Pachmano civilinės teisės kodifikavimo istorija[13], N. S. Tagancevo baudžiamosios teisės studijos[14] ir pan. M. Römeriui mokytis sekėsi gerai. Jam buvo suteiktas pirmos, aukščiausios, kategorijos diplomas. Diplomai buvo suskirstyti į tris kategorijas pagal pažymius ir bendrąją išvadą. Tokią diplomo kategoriją gavusieji paprastai būdavo skiriami valstybės tarnautojais. Teisininkas dėl savo įsitikinimų nenorėjo dirbti imperinės Rusijos tarnyboje, tad parašė atsisakymo raštą[15].

M. Römeris vieną semestrą įsirašė laisvuoju klausytoju Jogailos universiteto Krokuvoje (lenk. *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*) Filosofijos fakultete ir klausė istorijos paskaitų. Tačiau jam rūpėjo socialiniai klausimai ir, surinkęs reikiamą informaciją, teisininkas įstojo į Laisvąją politinių mokslų mokyklą (pranc. *École Libre des Sciences Politiques*) Paryžiuje. Tų pačių metų rudenį išvyko į Paryžių[16].

Laisvojoje politinių mokslų mokykloje M. Römeris mokėsi trejus metus. Pirmais metais studijavo diplomatiniame skyriuje, o vėliau socialinių-ekonominių mokslų skyriuje[17]. Pati mokykla buvo sudaryta iš penkių skyrių (pranc. *sections*): administracinio, ekonominio ir finansų, ekonominio ir socialinio, diplomatinio, bendrojo[18]. Teisininkas klausė politinės ekonomijos, Europos diplomatijos istorijos, Prancūzijos konstitucinės istorijos nuo Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, politinių problemų istorijos Europoje per paskutinius dvidešimt penkerius metus, Rytų valstybių istorijos, finansų ir biudžeto, socialinės psichologijos, socializmo doktrinos istorijos ir kitų dalykų paskaitų. Jam dėstė ir dabar gerai žinomi prancūzų mokslininkai, pavyzdžiui, A. Esmeinas, parašęs knygą apie konstitucinės teisės principus,

---

Том II (Санкт-Петербург: типография Спб. акц. общ. „Слово“, 1907); Петражицкий, Лев Иосифович. *Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология* (Санкт-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих, 1905).

11 Гримм, Давид Давидович. *Полный перевод латинских слов и цитат из Догмы римского права* (Санкт-Петербург: Освобождение, 1908).

12 Латкин, Василий Николаевич. *Учебник истории русского права периода Империи (XVIII и XIX ст.)* (Санкт-Петербург: Типография Монтвида, 1909).

13 Пахман, Семен Викентьевич. *История кодификации гражданского права*. Т. 1–2 (Санкт-Петербург: типография 2 Отд-ния Собств. е. и. в. канцелярии, 1876).

14 Таганцев, Николай Степанович. *Курс русского уголовного права: Часть общая*. Кн. 1. Вып. 1–3 (Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1874–1880).

15 Mykolo Römerio autobiografija. Iš *Lietuvių atgimimo studijos.* T. 13 (Vilnius: Saulabrolis, 1996), 184; Maksimaitis, Mindaugas. *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006), 36.

16 *Ibid.*

17 *Ibid.*

18 Rain, Pierre. *L'École libre des sciences politiques 1817–1945* (Paris: Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1963), 102.

kurią vėliau jo mokinys M. Römeris kartu su savo studentais išvertė į lietuvių kalbą (žr. monografijos VIII dalies 1.2.8 poskyrį)[19], A. Sorelis, parašęs knygų seriją apie Europą ir Didžiąją Prancūzijos revoliuciją[20], istorikai A. Vandalis, A. Leroy-Beaulieu, parašęs knygas apie Rusijos imperiją ir jos imperatorius[21], Stourmas, J. Tardieu, istorikas ir filosofas E. Halévy, E. Cheysonnas ir kiti. Teisininkas parašė diplominį darbą „Agrarinis klausimas Rusijoje". Darbą vertino A. Leroy-Beaulieu. Diplominis darbas įvertintas puikiai[22].

Paryžiuje studentas lankydavosi rusų emigrantų įsteigtoje Laisvojoje aukštojoje mokykloje ir ten klausydavo teisės istoriko M. M. Kovalevskio ir kitų profesorių paskaitų. Paryžiaus universiteto Teisės fakultete klausydavo civilinės teisės paskaitų[23].

Paryžiuje jaunasis teisininkas dalyvavo lietuvių draugijos „Lithuania" veikloje[24]. Be M. Römerio, draugijoje veikė skulptorius ir architektas A. Vivulskis, gamtininkas T. Ivanauskas, dailininkas B. Buika, lietuvių išeiviai Prancūzijoje Geršinskiai ir kiti[25]. Svarbiausiu asmeniu šioje draugijoje M. Römeriui buvo J. Petrulis, savo kalbomis paskatinęs teisininko jausmą būti Lietuvos piliečiu, įkvėpęs Lietuvos valstybingumo idėja[26]. Vėliau M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad J. Petrulio idėjos, teisininko veikla draugijoje „Lithuania" ir leidinio *Gazeta Wileńska* leidykloje itin stipriai įsirėžė į jo sąmonę, skatino realizuoti Lietuvos pilietybės ir valstybingumo idėją[27].

Laisvojoje politinių mokslų mokykloje teisininkas išlaikė visus egzaminus, išskyrus vieną, kurį planavo laikyti grįžęs iš vasaros atostogų Lietuvoje. Tačiau Lietuvoje jis įsitraukė į „lietuvišką revoliucinį sąjūdį", o Vilniuje nusprendė įkurti radikalesnio pobūdžio leidinį, leidžiamą lenkų kalba. Į Paryžių pabaigti studijų teisininkas nebegrįžo:

> *„Reikėjo vykti į Varšuvą, ten pirkti ir į Vilnių gabenti raidžių komplektas dienraščiui. Spaustuvė, redakcijos įrengimas, raidžių rinkėjų samdymas ir gabenimas iš Varšuvos <...> – visa tai reikalavo ir darbo ir lėšų. Įsivaręs į darbą aš jau į Paryžių*

---

19 Esmeinas, Adhemaras. *Konstitucinės teisės principai* (Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932).

20 Sorel, Albert. *L'Europe et la Révolution française* (Paris: Plon, 1895–1904).

21 Leroy-Beaulieu, Anatole. *L'Empire des tsars et les Russes* (Paris: Librairie Hachette, 1890).

22 Mykolo Römerio autobiografija. Iš *Lietuvių atgimimo studijos.* T. 13 (Vilnius: Saulabrolis, 1996), 185; Maksimaitis, Mindaugas. *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006), 38.

23 *Ibid.*

24 *Lithuania* veikloje teisininkas dalyvavo 1904–1905 m. LMAVB RS, f. 138-2263, l. 1; M. Römerio autobiografija. LMAVB RS, f. 301-234/13, l. 18–21.

25 Klimas, Petras. *Iš mano atsiminimų* (Boston: Lietuvių enciklopedija, 1979), 38.

26 Mykolo Römerio autobiografija. Iš *Lietuvių atgimimo studijos.* T. 13 (Vilnius: Saulabrolis, 1996), 195–198, 209.

27 *Ibid.*

likusį egzaminą laikyti nevažiavau ir taip likau be diplomo iš École des Sciences politiques, kurioje mokinaus trejus metus ir beveik visus egzaminus išlaikiau. Tačiau teisininko diplomą jau turėjau nuo 1901 metų.“[28]

3. KELIAS Į *LITWĄ*

Taigi, 1906 m. M. Römeris tapo leidinio *Gazeta Wileńska* redaktoriumi. Buvo juo keletą mėnesių, nes leidinyje buvo atspausdintas revoliucinio turinio straipsnis. Imperinė valdžia teisininkui iškėlė politinę bylą (žr. monografijos I dalį). Tad jis kaip politinis emigrantas išvyko į Krokuvą ir ten praleido keletą metų. Kaip tik ten pabėgėlis susipažino su literatu J. A. Herbačiausku ir jo saugoma draudžiama lietuvių literatūra: leidiniais *Aušra*, *Šviesa*, *Varpas*, *Ūkininkas*, *Tėvynės sargas*, *Apžvalga*, *Darbininkų balsas* ir t. t. Teisininkas, mokydamasis lietuvių kalbos ir darydamas užrašus, perskaitė visą lietuvišką biblioteką. Taip M. Römeris įsigilino į „lietuvių tautinio renesanso procesą“ ir sumanė apie tai parašyti knygą:

„1907 m. apsigyvenau Kševovicuose, kaime pas valstietį-ūkininką ir ten pasiremdamas mano tiksliais užrašais parašiau gana stambų 438 spausdintų puslapių veikalą apie Lietuvių Tautos atgimimą; rašinys pavadintas „Litwa“. Tai buvo pirmoji sisteminga Lietuvių tautinio renesanso istorija; pirma ne tiktai lenkų, bet ir lietuvių literatūroje.“[29]

Lietuviai labai vertino M. Römerio knygą. Dėl jos teisininkas tapo žinomas tarp lietuvių inteligentų. Šia knyga prekiauti Rusijoje buvo uždrausta. O Lietuvoje ji buvo žinoma ir skaitoma. Apie ką tik publikuotą knygą pasipylė gražios lietuvių recenzijos. A. Kurietis rašė:

„Romerio studium su pasigėrėjimu perskaitys kiekvienas lietuvis, rasdamas joje sistemiškai surinktą ir tautos atgijimui pažinti reikalingą medžiagą.“[30]

Apie knygą rašyta ir lenkų kalba. Lenkų autoriai gyrė teisininką dėl jo objektyvumo. Pastebėta:

„Be kita ko, autorius parašė neįprastą knygą, paremtą sąžiningais tyrimais, puikiomis dalyko žiniomis, be to, apgaubtą aukšto humanizmo dvasia, ir noru sukurti naują modus vivendi tarp laikinai atskirtų brolių.“[31]

---

28 Asmens byla. LCVA, f. R-762, ap. 2, b. 494, l. 7.

29 *Ibid*., l. 8.

30 Kurietis, A. „Michał Römer. Litwa“. *Draugija*, 1908 m. kovo 15 d., Nr. 15, 316–318.

31 B. H. „Litwa“. *Tygodnik Ilustrowany*, 1908 m. rugsėjo 5 d., Nr. 36, 721. Apie šią knygą rašyta ir vėliau: *Polski słownik biograficzny*. Tom XXXI/4 (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Polska Academia Nauk, 1989), 654.

4. LITERATŪRA APIE M. RÖMERĮ

Apie M. Römerį yra nemažai literatūros. Autorė neturėjo tikslo surinkti visos, tačiau verta bent dalį jos apžvelgti.

Apie M. Römerį rašo lenkų mokslininkai. Jiems rūpėjo lenkiškumo, lietuviškumo, tautiškumo, pilietybės klausimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Turimi mintyje J. Savickio[32] ir Z. Solako[33] veikalai. Lenkų istorikai, pasitelkę M. Römerio dienoraščius, analizavo lenkų legionų reiškinį[34], J. Piłsudskio veiklą[35], M. Römerio publicistiką – Vilniaus krašto klausimą[36], lietuvių, lenkų ir baltarusių santykius[37].

Apie teisininką rašyta vokiškai[38], angliškai[39], baltarusiškai. Lietuvių autoriai, tyrinėdami suvienytos Europos idėjos pradžią Lietuvoje, nepamiršta paminėti M. Römerio kaip šios idėjos pradininko ir plėtotojo tarpukario Lietuvoje[40]. Analizuojant krajovcų[41] fenomeną taip pat neapsieinama be M. Römerio pavardės[42]. Analizuojamos teisininko idėjos, publicistika,

---

32 Sawicki, Jan. *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Toruń: TNT, 1998); Sawicki, Jan. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: Eugrimas, 1999); Sawicki, Jan. „Michała Römera myśli o Europie Środkowo-Wschodniej". *Lithuania* 1/14 (1995): 50–53.

33 Solak, Zbigniew. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos: Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai).* (Vilnius: LII leidykla, 2008); Solak, Zbigniew. *Między Polską a Litwą: życie i działalność Michała Römera 1880–1920* (Kraków: Arcana, 2004).

34 Solak, Zbigniew. „Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera". *Rocznik Krakowski* LX (1994): 129–138.

35 Pavyzdžiui, Ochmański, Jerzy. „Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego z 1919 r." Iš *Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich VI*: *Studia* i *materiały* t. 3 (Warszawa: Książka i Wiedza, 1968), 10–76.

36 Wojtaszak, Andrzej. „Walki o Wilno 19–21 kwietnia 1919 roku". *Oblicza wojny* (2021) 4: 193–218; Sukiennicki, Wiktor. „Wilno na schyłku rządów carskich". *Zeszyty Historyczne* (Instytut Literacki: Paryž, 1970): 56–58.

37 Jurkiewicz, Jan. *Rozwój Polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922* (Poznań: Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983); Łossowski, Piotr. *Litwa a sprawy polskie 1939–1940* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985), 58, 59.

38 Zinghaus, Viktor. *Führende Köpfe der baltischen Staaten. 31 Porträts* (Kaunas, Leipzig, Wien: Ostverlag der Buchhandlung Pribačis, 1938), 38–47.

39 *Encyclopedia Lituanica. Volume IV* (Boston: Massachusetts, 1975), 512–513.

40 Staliūnas, Darius. „Europos idėja lietuviškame XIX–XX a. sandūros diskurse". Iš *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002), 110.

41 Krajovcai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų palikuoniai, manantys, kad Lietuva vientisas kraštas, sudarytas iš lenkų, lietuvių, gudų su sostine Vilniumi. Plačiau žr.: Miknys, Rimantas. „Krajovcai". *Visuotinė lietuvių enciklopedija* <https://www.vle.lt/straipsnis/krajovcai/>.

42 Miknys, Rimantas. „Vieningos Europos samprata krajovcų ideologijoje (XX a. pirma pusė)". Iš *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas (Vilnius: Lietuvos istorijos

moksliniai tyrimai aiškinantis Lietuvos valstybingumo idėjos plėtotę XIX ir XX amžiaus sandūroje[43], XX a. pradžios politikų veiklą[44], valstybės pripažinimo klausimus[45]. Istorikai ir teisininkai analizuoja M. Römerio požiūrį į Vilniaus krašto problemą[46], Lietuvos ir Lenkijos santykius[47], teisininko gyvenimą okupacijų metu[48], Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmę kuriantis moderniai Lietuvos valstybei[49], valstybės koncepciją, tautinę valstybę[50], paties teisininko tautinio identiteto klausimą[51], Lietuvos bajoriją ir jos reikšmę valstybiniam atgimimui[52].

---

instituto leidykla, 2002), 149–160; Miknys, Rimantas. „Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców". Iš *Zeszyty Historyczne. Zeszyt sto czwarty* (Paryž: Instytut Literacki, 1993), 123–129; Venclova, Tomas. *Lietuvos istorija visiems. Antras tomas* (Vilnius: R. Paknio leidykla, 2019), 104.

43 Miknys, Rimantas. „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai". Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Iš Lietuvių atgimimo istorijos studijos (Vilnius: Žaltvykslė, 1991), 173–198. Motieka, Egidijus. „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei". *Ibid*., 199–229; Lopata, Raimundas. „Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais". *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: leidykla „Mintis", 1996).

44 Lopata, Raimundas. „Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais". *Ibid*., 231–251; Miknys, Rimantas. „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais". Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995).

45 Laurinavičius, Česlovas. „Pasvarstymai naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu". *Ibid*., 271–289.

46 Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio požiūris į Vilniaus problemą". *Lituanistica* 4 (20) (1994): 26–35; Venclova, Tomas. *Lietuvos istorija visiems. Antras tomas* (Vilnius: R. Paknio leidykla, 2019), 171–172.

47 Žepkaitė, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* (Vilnius: Mokslas, 1980); Miškinis, Petras Algirdas. „Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai" (Vilnius: leidykla „Mintis", 1976); Miknys, Rimantas. „Įvadas. Mykolas Römeris Lietuvos ir Lenkijos, lietuvių ir lenkų politinių santykių verpetuose 1920–1922 metais". Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji.* (Vilnius: Versus aureus, 2011), VII–XXI; Veilentienė, Audronė. „Prof. Zigmo Žemaičio veika, siekiant grąžinti Vilnių Lietuvai 1920–1922 m." *Istorija* 120 (2020): 29–49.

48 Maksimaitis, Mindaugas. „Juodžiausias Mykolo Römerio gyvenimo tarpsnis". *Teisė* 102 (2017): 16–30.

49 Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio *Raudonojo dienoraščio* puslapių metamorfozės: ar buvo „išduota" Istorinė Lietuva?" Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*. (Vilnius: Versus aureus, 2009), VII–XVII.

50 Miknys, Rimantas. „Įvadas. Ant dviejų pasaulių ribos: Mykolo Römerio, jo šeimos ir artimos socialinės aplinkos vertybių perkainojimo kryžkelės 1920–1922 metais". Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. (Vilnius: Versus aureus, 2012), VII–XXV.

51 Miknys, Rimantas. „Įvadas. Senosios ir moderniosios Lietuvos tapatybių kryžkelės Mykolo Römerio biografijoje". Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1922 m. birželio 16-oji – 1923 m. balandžio 10-oji*. (Vilnius: Versus aureus, 2016), VII–XXVII.

52 Kulakauskas, Antanas. „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas". Iš *Literatūros teorijos ir ryšių problemos: etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje* (Vilnius: „Mokslas", 1989), 31.

Lietuvių atgimimo istorijų studijų 13 tomas[53] ir kiti leidiniai skirti įvairiapusiškiems M. Römerio asmenybės ir veiklos klausimams: tyrinėjama Römerių giminės kilmė[54], tėviškės Bagdoniškio istorija[55], pilietiškumo klausimai[56], masonerija[57], teisininko idėjos dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo[58], lietuvių tautinio atgimimo raidos koncepcijos[59], valstybingumo koncepcijos[60], idėja dėl politinių mokslų aukštosios mokyklos steigimo Lietuvoje[61], teisininko patirtis, įgyta nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme[62], tyrinėjamas

---

53 *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris* (Vilnius: Saulabrolis, 1996).

54 Aleksiejūnas, Vytautas. „Iš Römerių giminės genealogijos", *supra note*, 53: 10–16.

55 Deveikis, Steponas. „Römerių Bagdoniškis". *Ibid*., 16–24; Tėviškės klausimas analizuotas, remiantis paties teisininko prisiminimais, ir kituose leidiniuose: Sawicki, Jan. „Mała ojczyzna Michała Romera". Lithuania, 2/15 (1995): 10–15; Širkaitė, Jolanta. „Römeriai ir Bagdoniškio dvaras". Prie Nemunėlio 45, 2 (2020): 35–40.

56 Maksimaitis, Mindaugas. „Pilietiškumas". Lietuvos žinios, 1990 m. birželis Nr. 7 (6340): 4; Maksimaitis, Mindaugas. „Mykolo Römerio kelias į pilietiškumą", *supra note*, 53: 24–35; Laurinavičius, Česlovas. „Mykolas Römeris – lietuviai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą". *Ibid*., 114–122. Pilietiškumo klausimai gvildenti ir kituose leidiniuose: Laurinavičius, Česlovas. „Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą". Kultūros barai 2 (1995): 52–56; Valančius, Tadas. „Mykolas Römeris Lietuvos Nepriklausomybės Akto paraštėse". Prie Nemunėlio 45, 2 (2020): 24–27; *Maksimaitis, Mindaugas*. „Mykolas Römeris – pilietiškumo keliu". Prie Nemunėlio 24, 1 (2010): 3–9; Miknys, Rimantas. „Pilietinės visuomenės ir tautinių santykių modelis M. Römerio Dienoraštyje". Iš Mykolas Römeris ir šiandiena (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000), 46–54.

57 Solak, Zbigniew. „Michał Römer i masoneria Wileńska (1911–1915)", *supra note*, 53: 35–46; Masonų ložė Lietuvoje domina ir Lietuvos tyrinėtojus: Veilentienė, Audronė. „Lietuvos Respublikos seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 metais". Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010), 87–88; Miknys, Rimantas. „Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo". *Darbai ir dienos* 40 (2004): 201–211; Kujelis, Giedrius. Pilietinės visuomenės ir masonerijos idėjos Mykolo Pijaus Paskalio Romerio dienoraštyje". *Prie Nemunėlio* 43, 2 (2019): 3–10; Kastanauskaitė, Laima. *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)* (Vilnius: leidykla „Vaga", 2008).

58 Lopata, Raimundas. „Antrasis tautų pavasaris ir Mykolo Römerio LDK atkūrimo koncepcija", *supra note*, 53: 46–54; Pivoras, Saulius. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) atkūrimo, Baltų vienybės projektai ir Mykolas Römeris". *Ibid*., 80–88.

59 Sirutavičius, Vladas. „Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas)". *Ibid*., 80–88.

60 Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais". *Ibid*., 88–114.

61 Pšibilskis, Vygintas Bronius. „Mykolas Römeris – politikos studijų Lietuvoje iniciatorius". *Ibid*., 122–133.

62 Miknys, Rimantas. „Mykolo *Römerio indėlis į Klaipėdos klausimo sprendimą Hagos teisme*". *Ibid*., 133–140.

T. Vrublevskio, L. Abramovičiaus, J. A. Herbačiausko ir M. Römerio ryšys bei veikla politiniame gyvenime[63], teisininko biografija[64].

Ne tik istorikai, bet ir teisininkai analizavo M. Römerio patirtį, sukauptą nagrinėjant bylas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, kai viena iš ginčo šalių buvo Lietuva[65].

Gilintasi į mokslinį M. Römerio paveldą. Gvildenta teisininko ankstyvoji publicistika, susijusi su Lietuvos valstybingumo koncepcija[66], veikalai *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*[67], *Valstybė*[68], *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*[69], *Administracinis teismas*, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*[70], *Suverenitetas*, *Reprezentacija ir mandatas*[71], straipsniai apie

---

63 Staliūnas, Darius. „Tado Vrublevskio politinės minties bruožai". *Ibid*., 150–171; Berenis, Vytautas. Liudviko Abramovičiaus ir Mykolo Römerio XX amžiaus Lietuvos valstybės idėjos klausimu". *Ibid*., 171–180; Keliuotis, Juozas. „Sudeginę tiltus". Literatūra ir menas, 1977 m. birželio 25 d., Nr. 26 (1595): 12; Keliuotis, Juozas. „Sudeginę tiltus". Literatūra ir menas, 1977 m. liepos 2 d., Nr. 27 (1596): 12; Keliuotis, Juozas. „Sudeginę tiltus". Literatūra ir menas, 1977 m. liepos 9 d., Nr. 28 (1597): 12.

64 „Mykolo Römerio autobiografija", *supra note*, 26: 180–228; „M. Römeris apie save ir piliečio priedermes (Mykolo Römerio autobiografija"). *Lietuvos mokslas* 4, 5 (1994): 109–138.

65 Šapoka, Gintaras. „Mykolas Romeris apie Klaipėdos krašto autonomiją". *Jurisprudencija* 64, 56 (2005): 50–55; Šapoka, Gintaras. „Lietuvos suvereniteto galiojimo problema Klaipėdos krašte nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo kontekste". *Jurisprudencija* 52, 44 (2004): 33–46; Šapoka, Gintaras. „Lietuvos interesų gynyba Nuolatiniame Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1921–1939 m.". Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (Mykolo Romerio universitetas: Vilnius, 2006).

66 Miknys, Rimantas. „Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę* (Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997), 27–81.

67 Motieka, Egidijus. „Lietuvos pilietinės visuomenės modelis M. Römerio veikale „Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą" ". *Ibid*., 82–109.

68 Saldukas, Linas. „Mykolo Römerio akiračiai". *Darbai ir dienos* 4 (13) (1997): 65–91.

69 Šapoka, Gintaras. „Mykolas Römeris ir konstitucinė Lietuvos tradicija: pilietinės visuomenės klausimas". Iš *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a*. (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008), 168–178; Maksimaitis, Mindaugas. „Prof. dr. M. Rėmeris ir jo „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos". Iš Rėmeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos* (Vilnius: leidykla „Mintis", 1990), 5–32.

70 Ruželytė, Ona. „Visuomenės samprata". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę* (Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997), 110–126; Maksimaitis, Mindaugas. „Teisinės valstybės idėjos entuziastas". *Politika* 3 (1990): 16–18; Lapinskas, Kęstutis. „M. Römeris ir administracinė justicija". Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena* (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000), 27–37.

71 Ruželytė, Ona. „Nacionalinių junginių koncepcija". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę* (Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997), 127–165; Domaševičius, Kęstutis. „Iš Kauno universiteto Teisės fakulteto istorijos". Teisė XIV (1978): 161–164; Stačiokas, Stasys. „M. Römerio mokymas apie suverenitetą ir konstitucingumą aktualus ir šiandien". Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena* (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000), 7–13; Žilys, Juozas. M. „Römeris ir konstitucinė justicija". *Ibid*., 14–26.

Valstybės Tarybą, civilinę metrikaciją[72], Lietuvos sovietizaciją, revoliuciją ir laisvę, sovietinę konstituciją[73].

Aktyviai tyrinėjamas laikotarpis, kai teisininkas ėjo dienraščio *Gazeta Wileńska*, propagavusio lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą, redaktoriaus pareigas[74].

Analizuojant Lietuvos valstybės atkūrimo laikotarpį neapsieinama be teisininko laiškų, dienoraščių, vadovėlių[75]. Be M. Römerio įžvalgų taip pat neapsieinama rašant apie mirties bausmės institutą Lietuvoje[76].

Istorijos moksle tyrinėjamas ir pristatomas M. Römerio dienoraščių fenomenas[77]. Dienoraščių fragmentai pradėti versti dar sovietmečiu[78], spausdinami lenkiškai[79]. Teisininko dienoraščiai leidžiami lenkų[80] ir lietuvių[81]

---

72 Ruželytė, Ona. „Bažnyčios teisinis statusas". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę* (Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997), 166–183.

73 Maksimaitis, Mindaugas. „Sovietinės valstybės konstitucinės problemos". *Ibid*., 203–217; Andriulis, Vytautas. „Mykolas Römeris sovietų Lietuvoje". Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena* (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000), 55–60; Maksimaitis, Mindaugas. „M. Römerio konstitucinis Lietuvos sovietizacijos vertinimas ir jo iškraipymai". *Ibid*., 38–45.

74 Maksimaitis, Mindaugas; Namavičius, Zenonas. „Dienraštis, propagavęs lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą". *Kultūros barai* 9 (1989): 50–61.

75 Eidintas, Alfonsas, Lopata, Raimundas. *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017), 68, 70, 93, 98, 102, 103, 115; Miłosz, Czesław. „Kas toje Lietuvoje dėjosi". *Kultūros barai* 6 (1993): 54–58.

76 Černevičiūtė, Sigita; Kaubrys, Saulius. *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais* (Vilnius: Gimtasis žodis, 2014), 44–45, 91.

77 Interviu su R. Mikniu: Švedas, Aurimas. „Mykolas Romeris istoriko akimis: savo asmenį siejo ne su kauke, o su ieškančiu ir klystančiu žmogumi". Lrt.lt, 2020 m. kovo 11 d. <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1150180/mykolas-romeris-istoriko-akimis-savo-asmeni-siejo-ne-su-kauke-o-su-ieskanciu-ir-klystanciu-zmogumi>; Miknys, Rimantas. „Mykolas Römeris – praeities metraštininkas ir analitikas". *Prie Nemunėlio* 45, 2 (2020): 16–23; Makowski, Bronisław. „Michał Römer i jego dziennik". *Znak* 409 (1989): 67–68; Miknys, Rimantas. „O „Dzienniku" Michała Römera". *Lithuania* 4/ 29 (1998): 11–18; Nowak, Janusz Tadeusz. „Įvadas". Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji* (Vilnius: Versus aureus, 2009), IX–XV.

78 Martinkėnas, Vincas. „Mykolas Remeris ir jo dienraštis". *Kultūros barai* 10 (1976): 53–60; Namavičius, Zenonas. Iš M. Rėmerio dienoraščio. Iš *Teisė ir persitvarkymas*. *Teisės etiudai-2* (Vilnius: leidykla „Mintis", 1989), 246–264. Namavičius, Zenonas. Iš M. Römerio dienoraščio. Iš *Teisė – visuomeninė vertybė*. *Teisės etiudai* (Vilnius: leidykla „Mintis", 1988), 112–118.

79 *Z dziejów Romerów na Litwie. Pasmo czynności ciągiem lat idące...* Wybór, opracowanie i wstęp Anna i Andrzej Rosnerowie. (Warszawa: Oficyna Przeglądu Powszechnego, 1992).

80 Römer, Michał. *Dzienniki legionowe. I. 18 VII 1915 – 24 II 1916* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2008); Römer, Michał. *Dzienniki 1911–1913* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2017); Römer, Michał. *Dzienniki 1914–1915* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2017); Römer, Michał. *Dzienniki 1916–1919* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2017); Römer, Michał. *Dzienniki 1920–1930* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018); Römer, Michał. *Dzienniki 1931–1938* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018); Römer, Michał. *Dzienniki 1939–1945* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018).

81 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1911 m. sausio 1-oji (14-oji) – 1912 m. balandžio 20-oji (gegu-*

kalbomis. Dauguma jų publikuoti. Tačiau keletas jo prisiminimų tėra archyvuose, pavyzdžiui, prisiminimai iš 1893–1895 m. ir 1903–1905 m. laikotarpių[82].

Literatūroje siekta apibendrinti M. Römerio politiko, analitiko, teisininko, profesoriaus, pedagogo, rektoriaus veiklą[83].

Autorė jau keletą metų domisi tarpukario Lietuvos viešąja teise. Todėl neišvengiamai teko susipažinti su M. Römerio doktrinomis – juk jis kone vienintelis Lietuvoje profesionaliai tyrinėjo nacionalinę ir tarptautinę viešąją teisę. Į daugelį klausimų autorė rado atsakymus ne tik teisininko mokslo monografijose, straipsniuose ar publicistikoje, bet ir jo dienoraščiuose. Jie padėjo susidaryti išsamesnį tarpukariu įsteigto Statutinio Teismo[84] ir siekio įkurti administracinį teismą[85] vaizdą. Dienoraščiuose aptikta unikalios informacijos apie teisininko patirtį einant nacionalinio teisėjo pareigas

---

žės 3-ioji). Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji*. Parengė R. Miknys, vertė I. Tumelytė (Vilnius: Versus aureus, 2009); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2007); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2009); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2011); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2012); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2013); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1922 m. birželio 16-oji – 1923 m. balandžio 10-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2016); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1923 m. balandžio 11-oji – 1924 m. kovo 21-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019); Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1924 m. kovo 22-oji – 1924 m. lapkričio 29-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020).

82 M. Römerio prisiminimai 1903–1905 m. VUB RS, f. 75-10, l. 1–54; Dziennik Michała fon Römera z lat 1893–1895. VNB, rankraštis II 8777.

83 Maksimaitis, Mindaugas. „Teisininkas profesorius M. Rėmeris“. *Teisės apžvalga 2* (1990): 39–44; Maksimaitis, Mindaugas. „110-osioms gimimo metinėms“. *Mokslas ir gyvenimas 4* (1990): 18–19; Maksimaitis, Mindaugas. „Mūsų Mykolas Romeris“. Iš *Universitas est Mykolo Romerio universitetui 25. Liber Amicorum Alvydui Pumpučiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016), 42–60; Maksimaitis, Mindaugas. „M. Rėmerio pedagoginės nuostatos“. *Teisė* 26 (1992): 30–32; Miknys, Rimantas. „Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas“. Iš *Römeris, Mykolas. Dienoraštis 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji.* (Vilnius: Versus aureus, 2007), IX–XLVII; Černeckis, Vincas. „Pedagogas, teisininkas, mokslininkas“. *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1970): 22–24; Šapoka, Gintaras. „Mykolas Römeris kaip teisėjas“. *Prie Nemunėlio* 45, 2 (2020): 65–70; Toliušis, Zigmas. Apie lietuviškus teismus ir teismų darbuotojus (1918–1940 m.). VUB RS, f. 87-19, l. 50–52.

84 Deviatnikovaitė, Ieva. *Statutinis Teismas* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2023).

85 Deviatnikovaitė, Ieva. *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940 m.* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2021).

Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme[86], dėstant konstitucinę teisę[87], tyrinėjant administracinę teisę[88], aiškinantis teisininko veiklą ir jauseną Valstybės Taryboje[89], Taikos rūmuose, Tautų Sąjungoje[90].

Vis dėlto nei ligšioliniai autorės, nei kitų mokslininkų tyrimai nesudėlioja viso daugiasluoksnio M. Römerio profesinės veiklos paveikslo. Taigi, šios knygos tikslas – atskleisti teisinę profesinę M. Römerio biografiją. Tai darant teko susidurti ne tik su sausais *curriculum vitae* faktais, bet ir su Lietuvos valstybingumo, konstitucijų, įstatymų, kitų teisės aktų rengimo, diplomatijos, vidaus ir užsienio politikos, teisėsaugos institucijų, šalies infrastruktūros, Lietuvos aukštojo mokslo, viešosios Lietuvos teisės fundamentų kūrimo užkulisiais ir problemomis.

Analizuojant teisininko profesinę biografiją nepavyksta išvengti Lietuvos atgimimo istorijos, į ją pažvelgiama amžininko akimis.

---

86 Deviatnikovaitė, Ieva. „Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla M. Römerio dienoraščiuose". *Jurisprudencija* 29, 2 (2022): 183–212; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose I dalis". *Logos* 113 (2022): 208–222; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose II dalis". *Logos* 112 (2022): 183–200; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose III dalis". *Logos* 114 (2023): 179–189; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose IV dalis". *Logos* 115 (2023): 181–193; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose V dalis". *Logos* 116 (2023): 175–183; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose VI dalis". *Logos* 117 (2023): 196–205.

87 Deviatnikovaitė, Ieva. „Konstitucinė teisė M. Römerio dienoraščiuose". *Logos* 111 (2022): 17–36.

88 Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinė teisė M. Römerio dienoraščiuose". Iš *Administracinės teisės novelos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 46–72; Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinė teisė M. Römerio veikloje". *Jurisprudencija* 29, 1 (2022): 47–63; Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinė stažuotės". Logos 108 (2021): 177–189; Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinės teisės samprata ir mokslas tarpukario Lietuvoje". *Teisė* 106 (2018): 80–98; Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinio teismo įstatymo projektai tarpukario Lietuvoje". *Teisė* 109 (2018): 27–50; Deviatnikovaitė, Ieva. „Mykolo Romerio „Administracinis teismas". *Logos* 105 (2020): 146–156; Deviatnikovaitė, Ieva. „Reikalavimai pretendentams į administracinių teismų teisėjus ir pretendentų atrankos aspektai". *Teisė* 118 (2021): 90–110.

89 Deviatnikovaitė, Ieva. „Valstybės Taryba M. Römerio dienoraščiuose: lūkesčiai ir nusivylimai", *Jurisprudencija* 30, 2 (2023): 262–284.

90 Deviatnikovaitė, Ieva. „M. Römeris Tautų Sąjungos Asamblėjoje ir Taikos Rūmuose", *Jurisprudencija* 31, 1 (2024): 6–28.

5. APIE KNYGĄ

Monografiją sudaro dešimt dalių. Jos parašytos chronologine tvarka pagal M. Römerio eitas pareigas ir įvykius, kurie padėjo teisininko karjerai. Pirmoje dalyje tyrinėjama advokato padėjėjo, publicisto ir jauno visuomenininko veikla. Antroje apžvelgiamos jau prisiekusiojo advokato gyvenimo peripetijos Pirmojo pasaulinio karo metu. Trečioje dalyje atskleidžiami teisėjo karjeros vingiai nuo žemiausios instancijos teismo Lenkijoje, aukščiausios instancijos teismo Lietuvoje iki nacionalinio teisėjo pareigų Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Ketvirtoje dalyje atskleidžiama M. Römerio veikla Valstybės Taryboje, jo lūkesčiai ir nusivylimai šia institucija. Penktoje dalyje tiriamas Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams fenomenas ir veikla, M. Römerio darbai joje. Šeštoji dalis skirta atskleisti Lietuvos diplomatijos užkulisių epizodą Ženevoje ginant Teismų santvarkos įstatymo normų teisėtumą nuo Vokietijos pretenzijų. M. Römeris buvo pakviestas ginti Lietuvos poziciją. Septintoje dalyje gvildenamos Hagoje sprendžiamo ginčo tarp Danijos ir Lietuvos detalės dėl geležinkelio linijos Telšiai–Kretinga tiesimo. Teisininkas buvo vienas iš šios tarptautinės taikinimo komisijos narių. Aštuntoji dalis skirta aptarti teisininko pedagoginę ir mokslinę veiklą, taip pat išanalizuoti prorektoriaus ir rektoriaus veiklą iš pradžių Lietuvos universitete, paskui Vytauto Didžiojo universitete. Apžvelgiamas M. Römerio veiklos indėlis pradedant kurti aukštąjį Lietuvos mokslą, taip pat jo mintys, būsena ir išgyvenimai Antrojo pasaulinio karo metu. Devintoje dalyje tiriama visuomenininko veikla, ypač Lietuvos teisininkų draugijoje, Lietuvių–prancūzų draugijoje, Lietuvos draugijoje Tautų Sąjungai remti, Paneuropos sąjungos Lietuvos asociacijoje. Dešimtoje dalyje atskleidžiamas faktas, kad M. Römerio asmenybe domimasi nuo momento, kai jis išleido knygą *Litwa*, iki pat šių dienų.

Šių dešimties M. Römerio biografijos aspektų analizė, manytina, padėjo kuo detaliau atskleisti ne tik M. Römerio profesinį kelią, bet ir teisininko asmenybę.

Monografijoje yra devynių priedų blokai. Pirmame bloke autorė nurodo teisininko bibliografiją lenkų, prancūzų, vokiečių, rusų ir lietuvių kalbomis. Ieškant straipsnių buvo remtasi jau atliktais M. Römerio darbų sąvadais, taip pat teisininko dienoraščiais, kurie padėjo identifikuoti straipsnių pavadinimus, datas ir laikraščius, kuriuose šie buvo spausdinami. Dažnokai teisininkas, rašydamas publicistinius straipsnius, neatskleisdavo savo tapatybės. Kai kurių straipsnių nepavyko rasti.

Antrame priedų bloke nurodomi M. Römerio svarstyti teisės aktai, parengti teisės aktų projektai, jo rašyti aiškinamieji raštai, įvairios gairės, memorialai, tezės, traktatai, konsultacijos, teiktos aukštiems valstybės pareigūnams, nuomonės, nutarimai, jo atskirosios nuomonės.

Trečiame priedų bloke galima susipažinti su teisininko skaitytų viešų paskaitų, referatų, kalbų temomis. Kai kurios iš jų buvo atspausdintos. Pagrindinio knygos teksto išnašose tiksliai nurodyta, kur paskaitos publikuotos arba kur galima apie jas paskaityti.

Ketvirtame priedų bloke nurodyti dalykai, kuriuos teisininkas dėstė Vytauto Didžiojo universitete, Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriuje, Vilniaus universitete, vėliau Vilniaus valstybiniame universitete.

Penktame priedų bloke nurodyti M. Römerio paskaitų studentų parengti konspektai, rankraščiai, užrašai, dėstomų dalykų programos, egzaminų bilietai, paties teisininko parengti paskaitų rankraščiai ir mašinraščiai.

Šeštame priedų bloke galima susipažinti su bylų, nagrinėtų Kauno apygardos teisme ir Vyriausiajame Tribunole, sąrašu. Ne visos bylos išliko, dalis buvo sunaikinta, tad šis sąrašas nėra galutinis.

Septintame priedų bloke surinktos citatos, nepanaudotos pagrindiniame knygos tekste, bet, autorės nuomone, ne mažiau svarbios. Tai – citatos, susijusios su teismais ir teisėjais, tauta, valstybingumu, korupcija, kaimyninėmis valstybėmis, 1938 m. Lenkijos ultimatumu Lietuvai, ryžtu, darbu, žmonėmis, monumentais, mokslu.

Aštuntame priedų bloke pateikti keli faktai, nepatekę į pagrindinę knygą.

Devintame priedų bloke pateiktos M. Römerio profesinės biografijos schemos, tarp jų – išsilavinimas, knygos, apdovanojimai. Jomis pabaigiama monografija.

Pagrindinis knygos šaltinis yra M. Römerio dienoraščiai. M. Römeris paliko 40 tomų dienoraščių, kurių apimtis – 14 557 puslapiai (*Times New Roman* 12 dydžio šriftu, 1,5 tarpeiliu). Iš jų apie 5 000 puslapių išversta į lietuvių kalbą. Likusius autorė vertė iš lenkų kalbos. Lietuvoje saugomų dienoraščių chronologinės ribos – nuo 1911 m. sausio 1 d. iki 1945 m. vasario 19 d. Dienoraščiai padeda suprasti tarpukario laikotarpį tiesiogiai, be to, leidžia restauruoti kai kuriuos įvykius, pavyzdžiui, dėl 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos rengimo, Statutinio ir Administracinio teismų steigimo, Valstybės Tarybos veiklos ir vidinių santykių, Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo rutinos ir kt. Jie suveikia tarsi laiko mašina, nukelianti skaitytoją į praeityje išgyventą sudėtingą laikotarpį (apskritai teisininko dienoraščiai – tikras lobynas teisininkams, istorikams, taip pat

tiems, kas domisi mūsų krašto tradicijomis, kulinarija, medicina, architektūra, menais, žmogaus kasdienybe prieš šimtą ir daugiau metų).

Monografijos pagrindas ir yra šie teisininko dienoraščiai. Tačiau dienoraščiuose aptikti teisininko teiginiai, informacija, duomenys knygoje patvirtinami teisės aktais, publicistiniais straipsniais, mokslo leidiniais, laiškais, teismų bylomis, įvairiais dokumentais, rankraščiais ir t. t.

Knygos mokslinę bazę sudaro keturiasdešimt aštuonių fondų medžiaga, per šimtą trisdešimt teisės aktų, per septynis šimtus publikacijų Lietuvos ir užsienio spaudoje, per tris šimtus dvidešimt mokslinių publikacijų, beveik šeši šimtai Kauno apygardos teismo ir Vyriausiojo Tribunolo bylų. Naudotasi Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos valstybės istorijos archyvo, Lietuvos mokslų akademijos, Vrublevskių, Nacionalinės Martyno Mažvydo, Varšuvos nacionalinės bibliotekų retų knygų ir rankraščių skyriuose, Vilniaus universiteto archyve saugoma medžiaga.

Autorė dėkoja monografijos recenzentams Konstitucinio Teismo teisėjai, Mykolo Romerio universiteto profesorei dr. Tomai Birmontienei, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjui, Mykolo Romerio universiteto profesoriui dr. Egidijui Jarašiūnui, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesoriui dr. Jevgenij Machovenko, Lietuvos istorijos instituto vyresniajam mokslo darbuotojui, Vytauto Didžiojo universiteto profesoriui dr. Rimantui Mikniui, Mykolo Romerio universiteto lektoriui dr. Gintarui Šapokai už naudingas įžvalgas ir patarimus.

Autorė dėkinga Kembridžo universiteto bibliotekos, Švedijos nacionalinės bibliotekos ir Varšuvos nacionalinės bibliotekos darbuotojams, atsiuntusiems M. Römerio dienoraščiuose minimus straipsnius, išspausdintus britų, švedų ir lenkų spaudoje. Taip pat dėkoja Mykolo Romerio universiteto bibliotekos darbuotojams, padėjusiems ieškoti kai kurių teisininko straipsnių Lietuvos bibliotekų sistemoje.

Autorė dėkoja Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto Teorinės fizikos ir astronomijos instituto mokslininkui dr. Vidui Dobrovolskui už pateiktus paaiškinimus tikslinant M. Römerio gimimo dieną.

Autorė dėkinga M. Römerio dukroms Jadvygai Vitkauskienei, Žermenai Zofijai Romerytei-Zakarevičienei, anūkams Dariui ir Jolitai už suteiktą informaciją.

2024 m. spalio 12 d.
Vilnius

I. ADVOKATO PADĖJĖJAS, PUBLICISTAS, VISUOMENININKAS

„<...> advokato dalyvavimą procese laikau naudingu viešiems teisingumo uždaviniams <...>.“[91]

Advokato padėjėjo pareigas M. Römeris pradėjo eiti 1909 m. Jas jis ėjo iki 1915 m. Koks tai buvo laikotarpis Lietuvoje? Lietuva buvo Rusijos imperijos dalis. Tačiau vis aktyviau plėtėsi lietuvių spauda, kūrėsi politiniai judėjimai, visuomeninės organizacijos, formavosi ne tik lietuvių, bet ir lenkų, baltarusių tautinis judėjimas, vis labiau buvo suvokiama visuotinio švietimo būtinybė[92]. Po truputį formavosi siekis kurti savarankiškas valstybes, atsiskirti nuo imperinės Rusijos. Šis laikotarpis pasižymėjo ir prasidėjusiu Pirmuoju pasauliniu karu[93].

Tik pradėjęs eiti advokato pareigas M. Römeris buvo įrašytas advokato T. Wróblewskio padėjėju. Tačiau iš pat pradžių dirbo advokato B. Krzyżanowskio padėjėju. Autobiografijoje teisininkas pabrėžė, kad jam nepatiko advokatūra, ypač jam sunku buvo derėtis su klientais dėl atlygio. Be to, sielojosi pralaimėjęs bylas, nes apimdavo kaltės jausmas prieš ginamą bylos šalį. Labiausiai jam patiko apeliacinių ir kasacinių skundų rašymas, kai tekdavo gilintis į grynai teisinius klausimus[94].

M. Römeris dalyvaudavo visuomeninėje advokatų veikloje, pavyzdžiui, vadinamosiose „advokatų dešrose“, kurios vykdavo pas advokatą T. Wróblewskį[95]. Čia būdavo diskutuojama, pramogaujama. Sekmadieniais po pietų teisininkas dalyvaudavo civilinės teisės advokatų padėjėjų pratybose, mokymuose ar vadinamosiose konferencijose[96], kurios vyko rusų kalba. Šias pratybas teisininkas pavadino gyvomis ir naudingomis. Tuose

---

91 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2249.

92 „Rūpinkimės geriau pažinti savo krašto ir jo gyventojų reikalus“. *Lietuvos žinios*, 1909 m. birželio 24 (liepos 7) d., Nr. 6, 1.

93 „Caro įsakymas karo metą skelbiant“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. rugsėjo 8 d., Nr. 163, 1; „Karas Lietuvoje“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. rugsėjo 8 d., Nr. 163, 2.

94 *Supra note*, 26: 216.

95 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1911 m. sausio 1-oji (14-oji) – 1912 m. balandžio 20-oji (gegužės 3-ioji)*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022), 8.

96 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. balandžio 24 (gegužės 7) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 114.

mokymuose advokatai skaitydavo pranešimus, pavyzdžiui, A. Janulaitis pasakojo apie senaties terminus. Po referatų paprastai vykdavo diskusijos. Tačiau teisininkas keletą kartų prisipažino, kad vis dar nedrįsdavo jose dalyvauti, nes nesijautė tiek kompetentingas[97].

Teko ir M. Römeriui rengti referatą. Antai jis skaitė pranešimą apie žemių paskirstymą[98]. M. Römeris savo advokatūrą vadino „vargana“ (lenk. *uboga*), todėl turėjo laiko lankytis viešojoje bibliotekoje, kurioje studijavo valstiečių įstatymų istoriją Lietuvos gubernijose. Ketino apie tai parašyti darbą:

> *„Toks darbas man pats savaime būtų labai įdomus, be to, būtų netgi naudingas profesiniu požiūriu, nes specializuočiausi sudėtingoje valstiečių teisės srityje.“*[99]

Referatui parengti jis studijavo 1910 m. birželio 14 d. įstatymą[100]. Teisininkas prisipažino, kad šįkart dalyką analizavo ne socialiniu ar politiniu požiūriu, bet išskirtinai teisiniu. Tai pareikalavo rimto darbo[101]. Ko gero, šio referato rengimą galima laikyti pirmuoju teisininko teisiniu moksliniu bandymu. Nors jis ir taip tuo metu daug rašė, tačiau daugiau publicistinius straipsnius. Manytina, rengdamas referatą pirmą kartą pajuto skirtumą tarp publicistinio ir mokslinio darbo. M. Römeris pastebėjo, kad jo pranešimas advokatų padėjėjų susitikimuose apie žemės paskirstymą pagal 1910 m. birželio 4 d. įstatymą arba apie valstiečių teisę buvo sėkmingas. Nors kalbėdamas jaudinosi, tačiau sykiu džiaugėsi, kad jo referatas buvo paremtas faktais, glaustas, atskleidžiantis klausimų visumą. Jam susidarė įspūdis, kad perprato ir įvaldė sudėtingą valstiečių teisę[102]. Šio referato pagrindu teisininkas parašė straipsnį leidiniams *Tygodnik Wileński*[103] ir *Nowe Życie*[104]. Dėl to susilaukė priekaištų, nes buvo tvirtinama, kad *Tygodnik Wileński* nacionalistinio atspalvio, todėl demokratinių pažiūrų žmonės jame neturėjo publikuotis. Teisininkas pritarė šiai nuomonei. Bet sykiu manė, kad minėtas laikraštis buvo bendro pobūdžio, neturėjęs jokios konkrečios krypties, veikiau siekiantis tapti kultūros leidiniu apie praeities paminklus:

---

97 *Ibid.* (1911 m. sausio 23 (vasario 5) d.), l. 23.

98 *Ibid.* (1911 m. sausio 16 (29) d.), l. 16.

99 *Ibid.* (1911 m. sausio 21 (vasario 3) d.), l. 21.

100 *Ibid.* (1911 m. vasario 8 (21) d.), l. 39.

101 *Ibid.* (1911 m. vasario 12 (25) d.), l. 43.

102 *Ibid.* (1911 m. vasario 13 (26) d.), l. 44.

103 Römer, Michał. „Uwłaszczenie włościan (ukaz z d. 1 marca 1863 r.)“. *Tygodnik Wileński* 1911 m. kovo 6 (19) d., Nr. 10, 2.

104 Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. *Nowe Życie* 1911 m., Nr. 20, 613–617; Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. *Nowe Życie* 1911 m., Nr. 21, 646–653; Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. *Nowe Życie* 1911 m., Nr. 22, 676–683.

„Kol žurnalas tai saugos ir plėtos nematau jokių kliūčių su juo bendradarbiauti. Ir mano straipsniai <...> taip pat prisideda prie šalies istorijos ir kultūros pažinimo.“[105]

Vėliau teisininkas advokatūrai pristatė referatą apie sutarčių vykdymą[106]. Jo nuomone, pranešimas apie sutarčių vykdymą neturėjo trūkumų, spragų, tema buvo visapusiškai aptarta. O po to kilusi diskusija buvo susijusi ne su pranešimo tezių pildymu ar taisymu, o su konkrečiais sutarčių vykdymo aspektais[107].

M. Römeris lankėsi ne tik civilinės, bet ir baudžiamosios teisės advokatų padėjėjų pratybose arba advokatų padėjėjų konferencijose. Čia M. Römeris taip pat skaitė pranešimus. Antai 1912 m. kovo 13 d. skaitė pranešimą apie lygtinį paleidimą ir patį institutą apibendrino pagal Belgijos ir Prancūzijos teisinį reguliavimą. Baudžiamosios teisės konferencijos vykdavo pas advokatą T. Wróblewskį[108]. Čia referatus skaitė ir iš Varšuvos atvykę advokatai, pavyzdžiui, S. Patekas savo paskaitoje nemažai dėmesio skyrė Lenkijos nepriklausomumui. M. Römeriui patiko advokato kalba, išskyrus vieną žeidžiantį dalyką – svečias iš Varšuvos Lietuvą traktavo kaip Lenkijos dalį, lenkų tautinį elementą. Teisininkas tokią koncepciją laikė ir klaidinga, ir žalinga, nes tokiu atveju visada vyks kova iš lietuvių ir baltarusių pusės, t. y. „čiabuvių“[109].

M. Römeriui siūlytos privataus juriskonsulto pareigos Telšių apylinkėse pas didesnių dvarų savininką. Teisininkas nesutiko, nes nenorėjo

„užsikasti giliose provincijose, įsivelti į dvarų administracijos intrigas, atsisakyti visuomeninės veiklos, į kurią jau čia esu įsitraukęs ir kurią vertinu labiau nei advokatūrą, smaugti valstiečius ginčuose dvaro naudai“[110].

1912 m. sausį advokatas A. Grajevskis išvyko praktikos į Tauragę ir paliko M. Römeriui apie šešiasdešimt neišnagrinėtų bylų. Teisininkas pasidžiaugė, kad tai galbūt jam duos realią teisininko praktikos pradžią[111]. Gavęs tokį teisinį „palikimą“, M. Römeris pradėjo daugiau laiko skirti teisiniams ginčams[112]:

„Turiu kurį laiką pasėdėti prie kiekvienos bylos, kad galėčiau tinkamai susiorientuoti ir priimti sprendimą veikti, taip pat turiu stipriai studijuoti Senato

---

105 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. kovo 6 (19) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 65.

106 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1911 m. rugsėjo 14 (27) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 29.

107 *Ibid.* (1911 m. spalio 9 (22) d.), l. 54.

108 *Ibid.* (1912 m. kovo 13 (26) d.), l. 210.

109 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. spalio 7 (20) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 418.

110 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. kovo 24 (balandžio 6) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 83.

111 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. sausio 20 (vasario 2) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 157.

112 *Ibid.* (1912 m. vasario 1 (14) d.), l. 169.

[aukščiausios instancijos teismas imperinėje Rusijoje – aut. past.] sprendimus, kuriuose nesu patyręs. Ir tuo labiau turiu daug laiko praleisti, nes visi šie dalykai man savaime nauji ir kiekvieną turiu pažinti nuo pradžių. Tai užima didžiąją mano laiko dalį.“[113]

Ir iš tikrųjų advokato padėjėjas netrukus pastebėjo, kad bylų vis daugėjo[114].

M. Römeris dalyvaudavo neformaliuose susitikimuose su vyresniaisiais advokatų padėjėjais. Juose dažniausia dalyvaudavo keturių tautybių atstovai – lenkai, žydai, lietuviai ir rusai[115].

Teisininkas gana anksti profesijoje perprato karjeristus, teisė jų šališkumą, veidmainystę, apgaulę. Antai apie vieną tokį asmenį parašė:

„Jo „istorija“ yra ne kas kita, kaip mėgavimasis populiariais klausytojų instinktais, visiška mokslo prostitucija už minios plojimus. Tai – cirko klounas, niekšiškas juokdarys. <...> su auditorija jis leido sau tokį veidmainiškumą, <...>. Ir gailestis mane draskė dėl tų Vilniaus tautinės demokratijos avinų, kurie tokį juokdarį pastatė ant mokslo pjedestalo, ploja jam iš tyriausių širdies versmių, tapdami pseudomokslo apgaulės aukomis.“[116]

Teisininkas dienoraščiuose rašė apie savo kaip advokato padėjėjo patirtį teismuose. Viename iš apygardos teismų jis atstovavo fiziniam asmeniui. Iš pradžių viskas atrodė labai aišku ir formaliai byla turėjo būti laimėta. Bet M. Römeris prisipažino turįs tam tikrų sąžinės skrupulų ir nebuvo įsitikinęs dėl bylos moralinio grynumo. Iš pradžių tokių abejonių nebuvo, bet vėliau paaiškėjo daugiau detalių. Buvo kalbama apie prievolę kaimo bendruomenei sumokėti 500 rublių už žemę. Teisme kaimo bendruomenės atstovai teisininką išbarė, niekino, įžeidinėjo, aiškino, kad jis už pinigus ir brolį parduos. Teisininkas prisipažino, kad jam buvo itin nejauku teisme, kur žmonės jį skaudino:

„Ir šie žmonės neįsivaizdavo, kaip toli esu nuo savanaudiškų interesų ir kaip aš vengiu skriaudos žmogui.“[117]

Teisininkas kartą laimėjo byloje, kurioje priešingos pusės reikalavimas buvo pagrįstas ir teisingas. Teisininkas prisipažino, kad tik formaliai priešinosi kitos šalies reikalavimams ir buvo įsitikinęs, kad taikos teisėjas neatsižvelgs į teisininko argumentavimus. Tačiau teisėjas nusprendė priešingai, palaikydamas M. Römerio ginamą šalį:

---

113 *Ibid.* (1912 m. vasario 4 (17) d.), l. 172.
114 *Ibid.* (1912 m. vasario 29 (kovo 13) d.), l. 197.
115 *Ibid.* (1912 m. vasario 3 (16) d.), l. 200.
116 *Ibid.* (1912 m. kovo 14 (27) d.), l. 211.
117 *Ibid.* (1912 m. balandžio 30 (14) d.), l. 258.

„Formaliai patyriau pasitenkinimą, bet išėjau įsitikinęs, kad prisidėjau prie neteisybės. Advokato profesija visada turi tokias nemalonias atvirkštines medalio puses. Tai kova, tai fechtavimas <...>.“[118]

Ilgainiui advokatūra užimdavo vis daugiau ir daugiau laiko[119]. Jeigu byla būdavo lengvai įveikiama, tai teisininkas rašė, kad laimėjo ją be didelių pastangų ir nuopelnų[120].

Savo advokatūros veiklą M. Römeris įvardijo kaip daug mažų baudžiamųjų bylų iš pilkos kasdienybės, mažais pilko gyvenimo vaizdiniais tarsi kaleidoskope[121]. Teisininkas prisipažino, kad labiausiai jį vargino visokios informacijos rinkimas, blaškymasis po įvairias kontoras, varginantis dėmesys detalėms ir bylos eigai:

„Tikrai neturiu tam nei aistros, nei talento. Tačiau kalbant apie griežtai teisinę veiklą, visokias teisines konstrukcijas, motyvuoto apeliacinio ar juo labiau kasacinio skundo parengimą, man tai nėra nemalonus darbas, atvirkščiai – jame randu didžiulį malonumą ir net galėčiau jį pamilti. Deja, advokato praktika reikalauja nepertraukiamo juodo darbo, nuolatinio kanceliarinio bylų mindžiojimo; tai vienas iš pagrindinių advokatūros kliuvinių, kitas kliuvinys – neišvengiamas šališkumas, kuriuo dažnai pažeidžiama etika, ir veda į skausmingus sąžinės kompromisus. Esu teisininkas iš potraukio, advokatu – iš labai nemalonios man būtinybės.“[122]

Ilgainiui keitėsi M. Römerio požiūris į advokato profesiją. Kai teisininkas pradėjo eiti teisėjo pareigas, advokato profesiją ėmė vertinti daug palankiau. Štai ką jis galvojo apie advokato vaidmenį procese:

„Advokato buvimas byloje dažniausiai suteikia jai didesnę išraišką ir charakterį, pagilina ją teisės ir proceso klausimais, daro įdomesnę.“[123]

„Be to, advokato dalyvavimą procese laikau naudingu viešiems teisingumo uždaviniams, nes svarbi bylos eiga, jo skaidrumas ir teisės taikymo sąlygos.“[124]

Advokatūra, teisininko nuomone, turėjo būti viešąja tarnyba:

---

118 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. balandžio 6 (19) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 99.

119 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gegužės 1 (gegužės 13) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 259.

120 *Ibid.* (1912 m. gegužės 2 (15) d.), l. 260.

121 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. sausio 24 (vasario 6) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 27.

122 *Ibid.* (1913 m. gegužės 20 (birželio 2) d.), l. 143.

123 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2248.

124 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2249.

„Iš esmės advokatūra kaip teisinės profesionalios pagalbos organizacija turėtų būti viešoji tarnyba, o ne privati profesija, grįsta spekuliacijos principais.“[125]

Advokato padėjėjui patikdavo būti teismo salėje, bet iš pradžių jis jausdavo drovumą dėl pompastikos, aprangos ir pan.[126] Baudžiamosios bylos, kurios dažniausiai būdavo susijusios su vagystėmis, vargino, o viešas kalbėjimas teisme stipriai veikė, nes kėlė didelį jaudulį, bet teisininko kalbos buvo kūrybiškos, o jis pats pasitikėjo savimi[127].

M. Römeriui sekdavosi teismuose. Jis gebėdavo įtikinti teismą, pavyzdžiui, perkvalifikuoti nusikaltimą į nusižengimą ir pan.[128] Neretai rašydavo, kad byla buvo lengva, be vargo laimėta[129]. Nagrinėjant vieną bylą, kurioje priešingai pusei atstovavo „šviesuolis ir advokatūros žvaigždė, puikus oratorius, tobulas gynybos meno meistras“ T. Wróblewskis, M. Römeris pastebėjo, kad jam padėjo patirtis teismuose, suteikusi įgūdžių, tad abi šalys buvo išteisintos[130].

Teisininkui ne kartą teko keliauti advokatūros reikalais į Minską, Molodečną, Zaberezę, Gardiną ir t. t.[131] Kartais M. Römeriui tekdavo atlikti arbitro vaidmenį, pavyzdžiui, tarp dviejų žurnalistų iš leidinio *Северо-западный голос*[132].

M. Römeris siekė tapti prisiekusiu advokatu. Tada būtų atsiradusios galimybės atstovauti aukštesnės instancijos teismuose. 1913 m. rugpjūtį planavo pateikti dokumentus pažymai vesti civilines bylas. Tai turėjo padėti įgyti prisiekusio advokato statusą. Bet dėl to trūko tikrumo, nes jaunojo teisininko darbų sąraše nebuvo užtektinai baudžiamųjų bylų[133]. Jo prašymas teismui buvo atmestas dėl neformalaus pobūdžio priežasčių (ru. *По причинам неформального свойства*). Jokio kito pagrindo nebuvo nurodyta. Nutarimas buvo neskundžiamas, kylantis iš teismo diskrecijos. M. Römeriui atrodė, kad atmetimo priežastis buvo politinė, t. y. „politinis nepatikimumas“ (ru. *Политическая неблагонадежность*) valdžios atžvilgiu:

„Kokios dar gali būti „neformalaus pobūdžio priežastys“, jei ne „moralinis“ mano asmenybės vertinimas, o „moralinis“ biurokratine prasme reiškia tą patį kaip

---

125 *Ibid.*

126 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugpjūčio 26 (rugsėjo 8) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 241.

127 *Ibid.* (1913 m. rugsėjo 20 (spalio 3) d.), l. 266.

128 *Ibid.* (1913 m. gruodžio 7 (20) d.), l. 344.

129 *Ibid.* (1913 m. gruodžio 9 (22) d.), l. 346.

130 *Ibid.* (1913 m. gruodžio 14 (27) d.), l. 351.

131 *Ibid.* (1913 m. rugsėjo 17 (30) d.), l. 263.

132 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. spalio 14 (27) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 425.

133 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugpjūčio 18 (31) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 233.

politinis paklusnumas. Matyt, didžiulį vaidmenį suvaidino mano sena Gazeta Wileńska byla, nors teismo sprendimu buvau išteisintas nuo kaltinimo valstybiniais nusikaltimais. Dabartinis atmetimas gali turėti rimtų pasekmių. Tai yra požymis, kad Vilniaus teismas gali atsisakyti priimti mane prisiekusiu advokatu ir kad aš turėsiu būti patvirtintas prisiekusiu advokatu Sankt Peterburge, kur veikia Advokatų taryba. Bet kuriuo atveju šis atsisakymo išduoti pažymą atvejis nėra dažnas. Anksčiau tokių atmetimų padėjėjams nebūdavo.“[134]

Netrukus paaiškėjo, kad M. Römeris buvo teisus, pagrindinė priežastis – 1909 m. išnagrinėta byla, kurioje teisininkas kaltintas maišto kurstymu ir sistemos griovimu, nepaisant to, kad jis byloje išteisintas[135]. Taip atsitiko, nes 1906 m. M. Römeris ėjo *Gazeta Wileńska* redaktoriaus pareigas, o tame laikraštyje buvo publikuotas straipsnis „Ogniste półkole“ (liet. „Ugnies pusrutulis“[136])[137], kuriuo, pasak teisėsaugos institucijų, buvo raginama maištauti ir griauti imperinės Rusijos socialinę santvarką, kad revoliucionieriai, siekdami didesnės sėkmės, turi nukreipti dėmesį į valstybės pakraščius, revoliucijos kilimą paremti materialiniais ir žmogiškaisiais ištekliais. Tokiu būdu revoliucija įgautų ugninio puslankio formą ir t. t.[138], [139] M. Römerį toje byloje gynė T. Wróblewskis. M. Römeriui buvo skirta 400 rublių bauda arba šeši mėnesiai arešto už nerūpestingą redaktoriaus pareigų atlikimą. Grėsė kur kas griežtesnė bausmė – metai laisvės atėmimo arba ištrėmimas[140].

Teisininkas nedelsdamas sugalvojo savo veiksmų planą: pabandyti gauti iš Kauno gubernatoriaus P. Veriovkino liudijimą, kad jis nėra politiškai nepatikimas (ru. *Свидетельство благонадежности*[141]); paprašyti įtakingo žmogaus pasikalbėti su Vilniaus apylinkės teismo pirmininku, kuris pabrėžtų teisininko išsilavinimą, ir tai, kad byla buvo nesusipratimas, nes straipsnis *Gazeta Wileńska* buvo išspausdintas be jo kaip vyriausiojo redaktoriaus žinios; kitais metais pateikti teismui naują prašymą išduoti pažymą, pridedant gubernatoriaus liudijimą; jei ir vėl prašymas bus atmestas, persikelti į Sankt Peterburgą[142].

---

134 *Ibid.* (1913 m. spalio 10 (23) d.), l. 286.

135 *Ibid.* (1913 m. spalio 16 (29) d.), l. 292.

136 Asmens byla. LCVA, f. R-762, ap. 2, b. 494, l. 7.

137 „Ogniste półkole“. *Gazeta Wileńska*, 1906 m. liepos 22 (rugpjūčio) 4 d., Nr. 103, 1.

138 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. spalio 16 (29) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 292.

139 *Ibid.* (1914 m. sausio 7 (20) d.), l. 375.

140 „Mikolo Romero byla“. *Vilniaus žinios*, 1909 m. sausio 16 (29), Nr. 12 (1143), 3; „Mykolo Römerio teismas“. *Viltis*, 1909 m. sausio 18 d., Nr. 7 (192), 4.

141 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gruodžio 28 (1914 m. sausio 10) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 365.

142 *Ibid.* (1913 m. spalio 16 (29) d.), l. 292.

Teko M. Römeriui ieškoti asmenų (tai buvo L. Kobilinskis ir A. Meysztowiczius[143]), kurie tartų už jį žodį gubernatoriui ir Vilniaus apylinkės teismo pirmininkui[144]. Prašymo atmetimas galėjo sukelti rimtų komplikacijų teisininko profesinei ateičiai[145]. Reikėjo įtikinti savo lojalumu imperatoriaus valdžiai, konservatyviu požiūriu, atitolusiu nuo antivyriausybinių schemų[146].

1914 m. sausio 3 d. M. Römeris vėl pateikė prašymą suteikti leidimą vesti civilines bylas[147]. Galiausiai 1914 m. vasario 17 d. teisininkas sužinojo, kad jam suteikta teisė vesti civilines bylas apygardos teismuose[148]. Apie tapimą prisiekusiuoju advokatu žr. monografijos II dalyje.

Eidamas advokato padėjėjo pareigas M. Römeris rašė publicistinius straipsnius. Juos publikavo įvairiuose dienraščiuose, savaitraščiuose, žurnaluose. Taigi, teisininkas advokatūrą derino su *publicistika*. Jis labai vertino spaudą. Jam atrodė, kad demokratinis dienraštis yra ypatingos svarbos institucija[149].

Teisininkui buvo svarbu rašyti į leidinius, kurie būtų demokratinės krypties ir kuriems nebūtų būdingas nacionalizmas, įvairūs kiti tautiniai nukrypimai. Šios ilgainiui suvešėjo *Przegląd Wileński*. Teisininkui buvo svarbu, kad leidiniu būtų skatinamas aktyvus visų tautybių demokratijų bendradarbiavimo principas. Leidiniui *Kurier Krajowy* linkėjo kuo ilgiau išlaikyti tokią kryptį[150]. M. Römeriui rūpėjo, kad tarp žmonių plistų socialinių problemų suvokimas[151]. Štai kaip jis suprato spaudos reikšmę, periodiškai svarstydamas dėl *Przegląd Wileński* krypties:

> *„Politinis-valstybinis judėjimas tautoje niekada negali būti atskirtas nuo visuomeninio. Nepriklausomybės krypties, kaip sąmoningos ir būtinos gyvos tautos reakcijos, turime laikytis, tačiau ji negali prieštarauti kūrybingam visuomenės vystymuisi. Viską, kas liečia Lietuvos politinę ir socialinę nepriklausomybę, turime akcentuoti, remti ir intensyvinti, o prie žmonių išsivadavimo ir*

143 *Ibid.* (1914 m. sausio 1 (14) d.), l. 369.
144 *Ibid.* (1913 m. gruodžio 28 (1914 m. sausio 10) d.), l. 365.
145 *Ibid.* (1913 m. gruodžio 31 (1914 m. sausio 13) d.), l. 368.
146 *Ibid.* (1914 m. sausio 1 (14) d.), l. 369.
147 *Ibid.* (1914 m. sausio 3 (16) d.), l. 371.
148 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 17 (kovo 2) d.) LMAVB RS, f. 138-2230, l. 24.
149 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gruodžio 1 (14) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 473.
150 *Ibid.* (1912 m. gruodžio 6 (19) d.), l. 478.
151 *Ibid.* (1912 m. gruodžio 28 (sausio 10) d., l. 500.

nepriklausomybės visuomeniniame sąjūdyje privalome kuo karštligiškiau prisidėti ir reikštis spaudoje.“[152]

Nors teisininkas daug rašė ir publikavo, bet reikia pripažinti, kad ne visi jo straipsniai dėl cenzūros buvo spausdinami. Tad rašydamas teisininkas niekada nebuvo tikras, ar jo straipsniai bus publikuojami[153]. Kai kurie M. Römerio straipsniai nebuvo spausdinami dėl pernelyg didelio palankumo lietuviškam nacionalizmui, lietuvių tautiniam atgimimui[154]. Įdomus ir faktas, kad kai teisininkas užsimindavo apie tai, jog bendradarbiaus su leidiniais, jų redaktoriai išsigąsdavo, nes pastebėta, kad dažniausiai būdavo konfiskuojami būtent tie leidinių numeriai, kuriuose būdavo spausdinami M. Römerio straipsniai[155].

Trumpai aptartinos temos, kurias teisininkas gvildeno savo publicistiniuose straipsniuose. Antai rašė straipsnį iš savo prisiminimų apie lietuvių jaunimo asociaciją „Lietuva“ Paryžiuje. Teisininkas akcentavo, kad ši jaunimo draugija suvaidino išskirtinį vaidmenį jo socialinės orientacijos istorijoje, ypač dėl Lietuvos. Straipsnis buvo skirtas mėnraščiui *Aušrinė*[156]. *Laikraštyje Lietuvos žinios* teisininkas rašė lenkų ir lietuvių santykių klausimais[157], polemizavo su A. Smetona dėl lietuvių demokratų, tautininkų, kalbos reikšmės[158]. A. Smetona atsakymus rašydavo į leidinį *Viltis*[159]. Teisininko straipsnius į lietuvių kalbą vertė G. Petkevičaitė-Bitė[160], S. Šilingas. Advokato padėjėjas rašė apie valstiečių gyvenimą ir jų

---

152 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. kovo 3 (16) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 65.

153 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. lapkričio 5 (18) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 285.

154 *Ibid.* (1914 m. vasario 28 (kovo 13) d.), l. 25.

155 *Ibid.* (1914 m. vasario 12 (25) d.), l. 19

156 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. vasario 19 (kovo 4) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 50. Straipsnis 1911 m. ir 1912 m. žurnalo *Aušrinė* numeriuose neatspausdintas. Žr.: „1911 m. „Aušrinės“ turinys“. Aušrinė, 1911 m. gruodžio 20 d., Nr. 13, 33 ir t. t.

157 Römeris, M. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 1911 m. balandžio 21 d., Nr. 45, 1–3; Römeris, M. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. balandžio 23 d., Nr. 46, 1–2; Römeris, Mykolas. „Prie lietuvių – lenkų klausimo“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. gegužės 24 d., Nr. 59, 1–2.

158 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. gegužės 9 (22) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 129; Römeris, Mykolas. „Atsakymas „Vilties“ p. A. Sm.“, *Lietuvos žinios*, 1911 m. gegužės 12 d., Nr. 54, l. 1; Römeris, Mykolas. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. balandžio 21 d., Nr. 45, 1–3.
Römeris, Mykolas. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. balandžio 23 d., Nr. 46, 1–2.

159 Smetona, Antanas. „Dėl p. Römerio demokratizmo“. *Viltis*, 1911 m. gegužės 18 d., Nr. 56 (541), 1.

160 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. balandžio 3 (16) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 93.

teises[161], karo reikšmę[162], gvildeno kitus klausimus[163] (žr. monografijos priedus).

M. Römeris, lygindamas lenkų, baltarusių ir lietuvių tautinius judėjimus, pastebėjo, kad lietuviai yra kūrybingiausi formuodami tautinę demokratiją, siekdami tikslų ir organizuodami visuomeninį gyvenimą. Lietuviai teisininką pakvietė bendradarbiauti leidinyje *Lietuvos žinios*. Jis su džiaugsmu sutiko[164]. Antai 1914 m. *Lietuvos žinios* numeriuose parašyta, kad M. Römeris ir kiti asmenys pasižadėjo bendradarbiauti. Advokato padėjėjas buvo priskirtas prie žymiausių Lietuvos rašytojų ir visuomenės veikėjų[165]. Teisininkas dalyvaudavo ir leidinio redakcijos posėdžiuose[166].

M. Römeris rašė ir kitiems lietuvių kalba spausdinamiems leidiniams, pavyzdžiui, *Ateitis*, *Aušrinė*, *Lietuvos ūkininkas*, *Varpas*[167] (žr. monografijos priedus). Bet daugiausia jis rašė lenkų kalba publikuojamiems leidiniams.

Antai teisininkas domėjosi savaitraščio *Przegląd Wileński* steigimu[168], buvo vienas iš jo steigimo organizatorių[169], rengė šio žurnalo prospekto

---

161 Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. balandžio 3 (16) d., Nr. 27, 3; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. balandžio 10 (23) d., Nr. 29, 2–3; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. balandžio 17 (30) d., Nr. 31, 4–5; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. gegužės 1 (14) d., Nr. 34, 2–3; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 14 (27) d., Nr. 64, 2–3; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 18 (31) d., Nr. 65, 2–3; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 21 (rugsėjo 3) d., Nr. 66, 2–3; Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės". *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d., Nr. 67, 2.

162 Römeris, M. „Karo įtekmė". *Lietuvos žinios*, 1914 m. gruodžio 17 (30) d., Nr. 193, 2; Römeris, M. „Karo reikšmė". *Lietuvos žinios*, 1914 m. spalio 9 (lapkričio 1) d., Nr. 168, 2.

163 Römeris, M. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje I". *Lietuvos žinios*, 1914 m. kovo 6 d., Nr. 52, l. 1; Römeris, M. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje II". *Lietuvos žinios*, 1914 m. kovo 7 d., Nr. 53, l. 1; Römeris, M. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje III". *Lietuvos žinios*, 1914 m. kovo 8 d., Nr. 54, l. 1; Römer'is, M. „Visuomenės tvarkymas lenkuose". 1915 m. vasario 11 (24) d., Nr. 17, 2–3; Römer'is, M „Visuomenės tvarkymas lenkuose". 1915 m. vasario 13 (26) d., Nr. 18, 2–3.

164 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. gegužės 19 (birželio 1) d.) LMAVB RS, f. 138-2230, l. 115.

165 „Užsisakykite pažangiosios pakraipos dienraštį „Lietuvos žinios" 1914 metams". *Lietuvos žinios*, 1914 m. sausio 18 (31) d., Nr. 14, 1.

166 Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. balandžio 3 (16) d.) LMAVB RS, f. 138-2232, l. 30.

167 „Balsas iš širdies". 1913 m., Nr. 2, 46–50. Šis M. Römerio straipsnis leidinyje *Varpas* ketverius metus buvo nespausdinamas, bet neprarado aktualumo išspausdintas ir po ketverių metų. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gegužės 7 (20) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 130.

168 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. gegužės 13 (26) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 133.

169 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1911 m. rugsėjo 20 (spalio 3) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 35.

projektą[170]. Pagrindinė prospekto mintis buvo ta, kad žurnalas bus grindžiamas tautinės ir demokratinės pozicijos poreikiu. L. Abramovičius, kuris turėjo pasirašyti prospektą kaip atsakingas redaktorius, nurodė, kad dėl vieno prospekto fragmento gali būti pritaikyta baudžiamoji atsakomybė ir jis įvertintas kaip kurstantis. M. Römeris tą fragmentą laikė pačiu sėkmingiausiu ir apibrėžiančiu pačią žurnalo pozicijos esmę. O fragmentas buvo toks:

> *„Demokratinė padėtis įpareigoja pripažinti, kad visuomenėje vyrauja dirbančiųjų klasės poreikiai. Šios klasės, kurios dabartinėje santvarkoje yra ekonomiškai ir politiškai silpnesnės, ir yra išnaudojamos valdančių klasių, socialiniu organizavimu ir savipagalbos pagrindu turėtų siekti tokių kolektyvinio egzistavimo sąlygų, kurios garantuotų joms įtaką įstatymų leidybai ir visuomeninių santykių sistemai. Rimta kliūtis šiame vystymosi kelyje yra išsilavinimo trūkumas ir dirbančiųjų klasių ekonominė, taip pat socialinė ir politinė organizacija, toliau remiantis kapitalu, įstatymais ir didžiąja dalimi papročiais bei tradicijomis valdančiųjų klasių pranašumu ir galiausiai didžiule klerikalizmo galia, kuri pas mus, kaip ir visur, siekia sterilizuoti žmonių nepriklausomybę ir pajungti ją nekritiškam klerikalizmui <...>.“*[171]

Teisininkas buvo vienas savaitraščio *Przegląd Wileński* redakcinio komiteto narių[172]. Jis rašė *Przegląd Wileński* apie skirtumus tarp demokratinės ir nacionalistinės pozicijos[173], apie lietuvių gyvenimą[174], rinkimus į Dūmą:

> *„Lietuviai siaubingai konspiruoja dėl rinkimų ir tai gali būti viena iš jų sėkmės paslapčių. Jie visada moka dirbti tyliai, be triukšmo ir pasiekti tikslą.“*[175]

---

170 Abramowicz, Ludwik; Römer, Michał. „Prospekt tygodnika Przegląd Wileński“. 1912, *Przegląd Wileński* numer okazowy, 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1911 m. rugsėjo 20 (spalio 3) 15 d., 1911 m. lapkričio 16 (29) d., 1911 m. gruodžio 1 (14) d., 1911 m. gruodžio 3 (10) d.,). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 35, 92, 107, 109.

171 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1911 m. rugsėjo 20 (spalio 3) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 35.

172 *Ibid.* (1912 m. liepos 5 (18) d.), l. 324.

173 Galbūt turima galvoje: Römer, Michał. „Brak konsekwencji“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d., Nr. 34–35, 1–3; žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugpjūčio 15 (28) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 365. Galbūt: Römer, Michał. „Demokracja i rozwój narodowościowy“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. balandžio 28 d., Nr. 18, 1–3. Galbūt: Römer, Michał. „Nacjonalizm i kresy“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. vasario 4 (17) d., Nr. 6, 1–4; žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. sausio 25 (vasario 7) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 162.

174 M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 13 (26), Nr. 3, 6–7; M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 20 (vasario 2) d., Nr. 4, 6–7; M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 27 (vasario 9) d., Nr. 4, 5; M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. vasario 9 (17) d., Nr. 6, 7–8. Apie šią straipsnių seriją žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. sausio 11 (24) d., 1912 m. sausio 12 (25) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 148, 149.

175 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugpjūčio 22 (rugsėjo 4) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 372.

M. Römeris rašė apie J. Basanavičiaus veiklos jubiliejų[176], ginčus dėl lenkų ir lietuvių kalbų statuso Vilniaus vyskupijoje[177], pramonę ir klases[178], Dūmos ateitį ir lietuvių atstovus joje[179], apie siekį atskleisti išgrynintą ideologinę mintį dėl tautinės demokratijos bendradarbiavimo, Lietuvos liaudies ir laisvės standarto, apie lietuvius ir baltarusius kaip istorinės Lietuvos piliečius[180], apie 1913 m. spalio 21 d. atidarytą nuolatinę M. K. Čiurlionio paveikslų galeriją (parodos atidaryme sveikinimo kalbos buvo sakomos lietuviškai, lenkiškai, rusiškai ir baltarusiškai, straipsnis nebuvo atspausdintas *Kurier Krajowi*, o *Przegląd Wileński*)[181], operetę[182], politinius judėjimus[183] ir t. t. (daugiau žr. monografijos prieduose).

Advokato padėjėjas rašė apie jaunimo problemas, švietimo sistemą[184], pabrėždamas socialinio auklėjimo klausimą, jaunimo vaidmenį socialinėje sistemoje, kritikuodamas Rusijoje vykdomą represinę mokyklų politiką. Straipsnyje jis panaudojo kelis tekstus iš Evangelijos pagal Matą. Mat kadaise teisininkas ją studijavo ir sau darė užrašus[185].

Teisininkas keliavo į Ukrainą ir *Przegląd Wileński* aprašė savo įspūdžius šioje šalyje, akcentuodamas Krymo etnografinius ir kultūrinius santykius bei procesus, susiklosčiusius Rusijos oficialaus valstybingumo kontekste. Teisininkui atrodė, kad ši informacija yra svarbi šaliai, kuri nori išsivaduoti iš jai primestų valstybingumo pančių. Straipsnis „Listy ze Wschodu“ buvo

---

176 M. R. „Jubileusz działacza litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. birželio 9 (22) d., Nr. 24, 9–10. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. birželio 5 (18) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 294.

177 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 10 (23) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 391.

178 Römer, Michał. „Nasz przemysł“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 13 (26), Nr. 3, 2–4. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. sausio 14 (27) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 151; Römer, Michał. „Przemysł i klasy społeczne“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. birželio 9 (22) d., Nr. 10, 2–6; *Ibid*. (1912 m. sausio 28 (vasario 10) d.), l. 165.

179 M. R. „Ugoda“. *Przegląd Wileński*, 1914 m. sausio 11 (24) d., Nr. 1–2, 2–5. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gruodžio 20 (sausio 2) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 357.

180 M. R. „Zespół“. *Przegląd Wileński*, 1915 m. vasario 6 (19) d., Nr. 36, 1. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1915 m. vasario 19 (kovo 4) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 26.

181 Spektator. „Wystawa dzieł Czurlanisa“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. lapkričio 8 (21) d., Nr. 43–45, 13. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. spalio 16 (29) d., spalio 8 (21) d., spalio 23 (lapkričio 3) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 292, 284, 297.

182 Römer, Michał. „Zastrzeżenie“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. kovo 31 (balandžio 13) d., Nr. 14, 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. balandžio 1 (14) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 229.

183 Spectator. „Listy do redakcji“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. kovo 31 (balandžio 13) d., Nr. 14, 10. Žr.: *Ibid*. (1912 m. balandžio 1 (14) d.), l. 229.

184 M. R. „Młodzież i szkoła rosyjska“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. kovo 16 (29), Nr. 10–11, 2–5. Žr.: *Ibid*. (1912 m. gruodžio 15 (28) d.), l. 487.

185 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. kovo 1 (14) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 63.

pasirašytas slapyvardžiu T. Nowik[186]. Straipsnius, nepasitaręs su autoriumi, taisydavo redaktorius L. Abramovičius[187].

Przegląd Wileński M. Römeris publikavo straipsnį „Kuria kryptimi eiti?“[188]. Čia teisininkas išdėstė baltarusių, lenkų, ukrainiečių, lietuvių tapatybės išsaugojimo aktualiją imperinėje Rusijoje. Galimai dėl to numeris buvo konfiskuotas. Valdžia susidomėjo tarptautine padėtimi, nepriklausomybės klausimais, Rusijos valstybingumo kritika. Tad tikėtasi ir daugiau represijų. M. Römeris troško, kad lietuvių ir lenkų sąmoningiausios demokratinės ar pažangios tautinės frakcijos apsikeistų nuomonėmis, kad lietuvis ir lenkas vienas kitą suprastų, bent jau siektų susilpninti konfliktą[189]. Net kvietė į susitikimus ir lenkus, ir lietuvius, kad šie išsikalbėtų apie tai, kokia kryptimi reikia eiti[190]. Tuo metu teisininkas manė, kad jo pagrindinė užduotis – skleisti tautinę idėją tarp lenkų, įskiepyti lenkų pažangiuose ir demokratiniuose būreliuose pilietinio bendradarbiavimo su lietuviais principus[191].

M. Römeris pateko į naujo leidinio *Kurier Krajowy* redakcinį komitetą[192], kartu jis buvo ir vienas iš leidinio rėmėjų[193]. Siekė, kad *Kurier Krajowy* taptų Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos demokratijų bendradarbiavimo žurnalu[194]. Taip pat rašė straipsnius šiam leidiniui. Publikavo tekstus apie Lietuvos lenkų demokratinius idealus[195], apie žalą, kylančią dėl spaudos apribojimo, nutylėdamas detales dėl numatomo karo[196], lietuviškos edukacinės bendrovės „Rytas“ įsteigimą, apibūdindamas kraštą, kuriame gyveno:

---

186 Nowik, T. „Listy ze Wschodu I“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. kovo 3 (16) d., Nr. 8–9, 5–7; Nowik, T. „Listy ze Wschodu II“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. kovo 24 (balandžio 6) d., Nr. 12, 7–9; Nowik, T. „Listy ze Wschodu III“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. balandžio 20 (gegužės 3) d., Nr. 15–16, 9–10. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. vasario 22 (kovo 7) d., kovo 17 (30) d., balandžio 4 (17) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 56, 79, 97.

187 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. kovo 18 (31) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 80.

188 M. R. „Gdzie szukać orientacji?“ *Przegląd Wileński*, 1913 m. sausio 13 (26) d., Nr. 1–2, 2–6; žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. sausio 16 (29) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 19.

189 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. sausio 16 (29) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 19.

190 *Ibid.* (1913 m. vasario 6 (19) d.), l. 40.

191 *Ibid.* (1913 m. vasario 24 (kovo 9) d.), l. 58.

192 *Ibid.* (1913 m. kovo 13 (26) d.), l. 75.

193 *Ibid.* (1913 m. rugsėjo 21 (spalio 4) d.), l. 267.

194 *Ibid.* (1913 m. gruodžio 2 (15) d.), l. 370.

195 M. „Polskie ideały demokratyczne“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 1 (14) d., Nr. 2, 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. lapkričio 30 (gruodžio 13) d., gruodžio 2 (15) d.), l. 472, 474.

196 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. sausio 23 (vasario 5) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 26.

„<...> centrinis Lietuvos-Lenkijos-Baltarusijos rajonas, turintis iki šiolei visiškai atskirą tautinio neapibrėžtumo bruožą, nacionalizacijos procesą <...>“[197].

M. Römeris rašė apie tautinės stiprybės socialinius veiksnius, pabrėždamas tautinio judėjimo socialinį ir kultūrinį aspektą, vienodai svarbų lenkams, lietuviams, baltarusiams (straipsnis greičiausiai nebuvo išspausdintas)[198], apie slavų broliją[199], Vilniaus namų pramonės ir liaudies rėmimo draugiją[200], kaimo muziejaus steigimą[201], nacionalistus[202], dvarininkus[203], leidinį *Przegląd Wileński* ir tautų demokratinių jėgų bendradarbiavimą[204], istorinės Lietuvos koncepciją, lietuvių tautinį atgimimą, bendradarbiavimo būtinybę kaip priemonę socializuoti ir išlaisvinti žmones, akcentuojant politinių teisių ir laisvių fiktyvumą bei beprasmybę, jei nėra aktyvios žmonių socialinės nepriklausomybės ūkinėse asociacijose[205], lietuvių, lenkų, baltarusių tautinius judėjimus, Lenkijos ir Rusijos konkurenciją lietuvių ir baltarusių žemėse, baiminantis galimybės „Lenkijos ir Vakarų kultūros potvynio įtakoje pamažu prarasti savo tautinę individualybę“[206], Panevėžyje

197 *Ibid*. (1913 m. vasario 26 (kovo 11) d.), l. 60.

198 *Ibid*. (1913 m. gegužės 17 (30) d.), l. 140.

199 i. „Braterstwo słowiańskie“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 5 (18) d., Nr. 1912, Nr. 5, 1. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gruodžio 4 (17) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 476.

200 Ł. „Wileńskiego T-wa Popierania przemysłu domowego i sztuki ludowej“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 21 (1913 m. sausio 3) d., Nr. 19, 2; žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gruodžio 20 (1913 m. sausio 2) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 492.

201 R. „Muzeum wsi“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 24 (sausio 6) d., Nr. 22, 2. Galimai žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gruodžio 21 (1913 m. sausio 3) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 493.

202 A. B. „Afera nacjonalistów“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. sausio 21 (vasario 3) d., Nr. 16, 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1914 m. sausio 19 (vasario 1) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 387.

203 Em-er. „O przewadze ziemiańskiej“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. vasario 18 (kovo 3) d., Nr. 3, 2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 16 (kovo 1) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 21.

204 „Jeszcze raz „Przeglądowi W“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. liepos 13 (26) d., Nr. 156 (181), 1. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. liepos 6 (19) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 190; „Przeglądowi Wileńskiemu“. *Kurier krajowy*, 1913 m. liepos 12 (25), Nr. 132 (157), 1; „Przeglądowi Wileńskiemu“. *Kurier krajowy*, 1913 m. liepos 13 (26), Nr. 133 (158), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. liepos 6 (19) d.), l. 190.

205 m. „O kraju naszym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. vasario 28 (kovo 13) d., Nr. 50, 1; m. „O kraju naszym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 1 (14) d., Nr. 51, 1; m. „O kraju naszym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 5 (18) d., Nr. 52, 1. Apie šią straipsnių seriją žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. kovo 4 (17), 10 (23) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 66, 72.

206 „My i oni“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. liepos 16 (29) d., Nr. 158 (183), 1. Galbūt žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. liepos 9 (22) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 193.

S. Montvilos atidarytą teatrą[207], liaudies amatus[208], spaudą[209], Sankt Peterburgo valstybės tarybos sprendimą atmesti siūlymą vartoti lenkų ir lietuvių kalbas Lenkijos karalystės savivaldos institucijose, tokį sprendimą pavadinęs Rusijos imperializmo nauju smūgiu, o valstybės tarybos daugumą įvardijo plėšikais ir niekingo smurto bei vergijos propaguotojais[210], rašė apie Lietuvos lenkų demokratų uždavinius[211], autonomistus-federalistus Dūmoje[212]. Pastarasis straipsnis buvo priežastis konfiskuoti leidinį. Jame M. Römeris rašė apie autonomijos idėją Rusijoje ir būtinybę šiai idėjai suteikti organizacinę išraišką. Dienoraštyje užfiksuota:

> *„Mano žurnalistinis darbas, mano straipsniai ne žodžių ryškumu, o logiška minties galia, nuosekliu demokratiškumu turi visada būti ir yra išraiškingi ir nesuderinami, smogiant į pačią Rusijos valstybingumo ir politikos esmę.“*[213]

M. Römeris rašė apie autonomijos idėją Lietuvoje, tautas ir valstybes, apie formalios egzistencijos neturinčių (autonominių) šalių ir tautų, ypač Lenkijos ir Lietuvos, teisinius ir valstybinius siekius[214], katalikybę[215], valstiečių ekonomines ir socialines problemas, jų kolektyvinį kultūrinį gyvenimą[216], Dūmoje pasakytą kalbą apie religinę priespaudą[217], lietuvių skundus dėl Vilniaus dvasininkų, užsiimančių polonizacija, lietuviams padarytą žalą mokant jų tikybos Vilniaus gimnazijose ir nežinant mokinių kalbos[218], rašė reportažus apie išklausytas viešas paskaitas[219], liaudies universiteto, populiarių

---

207 „Obywatelski czyn“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 4 (17) d., Nr. 264 (259), 2; žr.: *Ibid*. (1913 m. lapkričio 28 (gruodžio 11) d., gruodžio 1 (14) d., 2 (15) d.), l. 335, 338, 339.

208 „O ludowym przemyśle domowym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 8 (21) d., Nr. 57, 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. kovo 7 (20) d.), l. 69.

209 ö. „Prasa i obecna sytuacja“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. sausio 25 (vasario 7) d., Nr. 21, 1–2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. sausio 23 (vasario 5) d.), l. 26.

210 „Po uchwale Rady Państwa“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. lapkričio 29 (gruodžio 12) d., Nr. 1–2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. lapkričio 28 (gruodžio 11) d.), l. 335.

211 „Polityka a „polityka“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 28 (balandžio 10) d., Nr. 73, 1; Žr.: *Ibid*. (1913 m. kovo 27 (balandžio 9) d.), l. 89.

212 „Popularna idea“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 20 (1914 m. sausio 2 d.), Nr. 278 (303), 1.

213 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 12 (25) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 19.

214 „Rzeczywistość życia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugsėjo 8 (21) d., Nr. 196 (221), 1–2; Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugsėjo 6 (19) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 252.

215 r. m. „Dwie miary“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugpjūčio 27 (rugsėjo 9) d., Nr. 185 (210), 1–2.

216 r. m. „Ze wsi włościańskiej“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugpjūčio 13 (26) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 259.

217 r. m. „Kto miał rację?“ *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 6 (19) d., Nr. 127 (152), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. birželio 4 (17) d.), l. 158.

218 r. m. „Nie wolno milczeć o krzywdzie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 23 (balandžio 5) d., Nr. 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. kovo 21 (balandžio 3) d.), l. 89.

219 r. m. „Odczyt o kooperacji“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. lapkričio 19 (22), Nr. 253 (278), 2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. lapkričio 17 (30) d), l. 324.

paskaitų poreikį Vilniuje, kurias turėjo vesti *Вестникъ Знания* draugija[220], apie išrinktus asmenis į Dūmą[221], lenkų ir lietuvių santykius[222], bendradarbiavimo poreikį kaip žmonių socializacijos ir išsilaisvinimo priemonę, politinių teisių ir laisvių fiktyvumą be aktyvios žmonių socialinės veiklos[223], moterų teises, bričių sufražisčių lygių teisių reikalavimą, tikėdamasis padidinti leidinio moterų skaitytojų skaičių[224], Lietuvos lenkų politines perspektyvas, atkreipdamas dėmesį į tai, kad esminiu lenkiškumo ir lenkiškos kultūros tautiniu pagrindu gali būti tik liaudies nepriklausomas, demokratinis judėjimas, siekiantis išsivaduoti iš bajorų ir dvasininkų viešpatavimo, be to, autoriaus nuomone, toks judėjimas nebūtų priešiškas lietuviams ir baltarusiams[225], apie lietuvių švietimą[226], kelių atstovų Dūmoje prorusišką poziciją[227], svarbiausius politinius metų įvykius Vilniuje[228], latvių, lietuvių ir baltarusių ekonominius panašumus ir bendrumus, akcentuodamas nacionalinės vartotojų kooperatyvų sąjungos poreikį Daugpilyje vykusiame vartotojų asociacijų atstovų suvažiavime (tada pirmą kartą teisininkas nurodė savo vardą ir pavardę)[229], rašė recenzijas (pavyzdžiui, L. Krzywickio knygai

---

220 r. m. „Pilna potrzeba“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugpjūčio 28 (rugsėjo 9) d., Nr. 186 (211), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7 d.), l. 240.

221 r. m. „Po wyborach“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugsėjo 7 (20) d., Nr. 195 (220), 2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. rugsėjo 7 (20), 8 (21) d.), l. 253, 254.

222 m. r. „Podstawy spółżycia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 5 (18) d., Nr. 102 (127), 1; m. r. „Podstawy spółżycia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 7 (20) d., Nr. 103 (128), 1–2; m. r. „Podstawy spółżycia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 8 (21) d., Nr. 104 (129), 1. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gegužės 3 (16) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 126. „Smutno!“ *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 4 (17) d., Nr. 101 (126), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. gegužės 3 (16) d.), l. 126; „Z powodu listu p. Stanisława Montwiłła“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 22 (1914 m. sausio 1) d., Nr. 280 (305), 2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. gruodžio 17 (30) d., 1913 m. gruodžio 21 (1914 m. sausio 3) d.), l. 354, 258.

223 m. r. „Potrzeba kooperacji“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 12 (25) d., Nr. 60, 2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. kovo 10 (23) d.), l. 72.

224 m. r. „Prawa kobiety“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 22 (liepos 5) d., Nr. 140 (165), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. birželio 20 (liepos 3) d.), l. 174;.

225 m. r. „Siła narodowa“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 15 (28) d., Nr. 131 (159), 1. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gegužės 29 d. (birželio 11) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 152, 169; m. r. „Stanowisko obywatelskie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. balandžio 2 (14) d., Nr. 77, 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. birželio 20 (liepos 3) d.), l. 174.

226 m. r. „Szkolnictwo litewskie“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. kovo 1 (14) d., Nr. 42, 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 26 d. (kovo 11) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 33.

227 m. r. „Ugoda w Dumie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 8 (21) d., Nr. 130 (155), 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. birželio 8 d. (birželio 21) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 162.

228 „Rok 1913 w Wilnie“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. sausio 1 (14) d., Nr. 1, 3. Žr.: *Ibid*. (1913 m. gruodžio 31 d. (sausio 13) d.), l. 368.

229 Römer, Michał. „Dzieło dyneburskie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 17 (30) d., Nr. 65, 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. kovo 12 (25), 13 (26) d.), l. 74, 75.

Socialinės ir ekonominės sistemos žiaurumo ir barbarizmo laikotarpiu)[230], maisto produktų kooperatyvų sąjungos poreikį[231], servitutus[232], ritualinių žmogžudysčių bylą[233], vietos valdžios rinkimus[234], lietuvių aktyvistą Sankt Peterburge[235], Mokslo bičiulių draugiją[236], santykį tarp *Kurier Krajowy* ir *Przegląd Wileński*[237], atsakydamas į *Gazeta Codzienna* publikuotą straipsnį, skatinantį neapykantą socialistams ir masonams, parašė straipsnį, kuriame akcentavo asociacijų laisvę kaip kultūros pagrindą ir sąlygą[238] ir t. t.

M. Römeris rašė leidiniui *Głos Wileński* apie bendrą demokratinę programą rinkimams į Dūmą[239], apie kandidatus į Dūmą[240], apie bendradarbiavimą[241], apie B. Kžyžanovskį[242].

Teisininkas baisėjosi priešrinkiminėmis publikacijomis:

> *„Straipsniai apie rinkimus, susidūrus su žiauriomis ir iškrypėliškomis kovos formomis, puolimais ir insinuacijomis, kuriomis mus užplūdo „Kurier Litewski" ir „Gazeta Codzienna", dabar man kelia pasišlykštėjimą ir pasibjaurėjimą. Spjaudymasis, vienas kito purvinas taškymas nešvankiu melu, oponento ketinimų*

---

230 Römer, Michał. „Cenne dzieło". *Kurier Krajowy*, 1914 m. kovo 22 (balandžio 4) d., Nr. 11–12. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 27 d. (kovo 12) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 34.

231 Römer, Michał. „O związkach kooperatyw". *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 15 (28) d., Nr. 63, 1. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. kovo 12 (25) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 74.

232 „Serwituty". *Kurier Krajowy*, 1913 m. lapkričio 28 (gruodžio 11) d., Nr. 259 (284), 1–2. Žr.: *Ibid*. (1913 m. lapkričio 25 (gruodžio 8) d.), l. 332.

233 „Sprawa Bejlisa". *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugsėjo 27 (11 spalio), Nr. 211, 3 ir tolesni numeriai. Žr.: *Ibid*. (1913 m. rugsėjo 25 (spalio 8) d.), l. 271.

234 „Wybory miejskie". *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 25 (liepos 7) d., Nr. 118 (143), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. gegužės 23 (birželio 6), gegužės 24 (birželio 7) d.), l. 146, 147.

235 „Z powodu „działacza" p. Śmilgi". *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 1 (16) d., Nr. 124 (149), 1. Žr.: *Ibid*. (1913 m. gegužės 30 (birželio 12) d.), l. 153.

236 „Z Towarzystwa Przyjaciół Nauk". *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 6 (19), Nr. 266 (291), 3. Žr.: *Ibid*. (1913 m. gruodžio 4 (17) d.), l. 341.

237 „Komedia reakcji". *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 31 (liepos 13) d., Nr. 123 (148), 1–2; *Ibid*. (1913 m. gegužės 29 (birželio 11) d.), l. 152.

238 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugpjūčio 23 (rugsėjo 5) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 238.

239 Demokrata (be pavardės)„ „O program społeczny". 1912 m. rugsėjo 29 (spalio 12) d., Nr. 6, 2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 27 (spalio 10) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 408.

240 Prawyborca (be pavardės)„Kogo wybierać?" *Głos Wileński*, 1912 m. rugsėjo 24 (spalio 7) d., Nr. 1, 2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 22 (spalio 5) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 403.

241 R. (be pavardės) „Podajmy sobie dłonie". 1912 m. rugsėjo 28 (spalio 11) d., Nr. 5, 1–2. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 28 (spalio 11) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 409.

242 Swój (be pavardės) „Wywiad z mecenaśem Kryżanowskim". *Głos Wileński*, 1912 m. rugsėjo 25 (spalio 8) d., Nr. 2, 1–2. Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 22 (spalio 5) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 403.

klastojimas ir pan. – baisus politinės niekšybės laukas. <...>. Mane tai atstumia. Rinkiminėje kampanijoje vertinu tik gyvą ryšį su žmonėmis, o ne šią šlykščią žurnalistinę polemiką.“[243]

Kurier Litewski rašė apie įvairius ginčus, kuriuose ir pats dalyvavo[244]. Viename iš garbės teismų, susijusių su *Kurier Litewski* ir *Gazeta Codzienna*, teisininkas pastebėjo, kad visuomenė nėra laisva, nežinanti atvirumo, persmelkta vergijos pasyvumo:

„<...> mūsų sielos ir sąžinės nuodijamos protekcionizmo, nuolankumo ir vergiškumo. Mažai laisvų, drąsių, moraliai ir socialiai civilizuotų žmonių.“[245]

M. Römerį domino socialinė ekonominė publicistika. Jis džiaugėsi, kai susikūrė žurnalai *Informator* ar *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*[246]. Pirmame pastarojo numeryje buvo išspausdintas teisininko straipsnis apie tautos ūkį[247]. Siekta, kad jis taptų šio žurnalo redaktoriumi:

„Mielai imčiausi šio žurnalo redaktoriaus pareigų ir darbui atsiduočiau visa širdimi; ekonominiai reikalai mane labai domina ir suprantu jų didelę reikšmę krašto vystymuisi.“[248]

Antram žurnalo numeriui rašė straipsnį apie vieną „gyvybiškai svarbų dalyką ekonominiame gyvenime – pinigus“[249]. M. Römeris buvo paskirtas žurnalo literatūriniu direktoriumi[250].

Teisininkas publikavo straipsnius ne tik Vilniuje leidžiamiems leidiniams lenkų kalba, bet ir Lenkijoje. Rašė žurnalui *Świat Słowiański*[251], savaitraščiui *Z bliska i z daleka* apie tautinį lietuvių atgimimą ir dabartinę raidą[252]. Straipsnis buvo paskelbtas leidinyje *Zaranie*[253]. Rašė ir kituose lenkų

---

243 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 10 (23) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 391.

244 Redakcja. „Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego“. *Kurier Litewski*, 1912 m. gruodžio 2 (15) d., Nr. 277, 3; Redakcja. „Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego“. *Gazeta Codzienna*, 1912 m. gruodžio 1 (15) d., Nr. 318, 3. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gruodžio 2 (15) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 474.

245 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. vasario 4 (17) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 38.

246 *Ibid*. (1913 m. rugpjūčio 14 (27) d.), l. 229.

247 Römer, Michał. „O gospodarce krajowej“. *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*, 1913, Nr. 1, 1–7. Žr.: *Ibid*. (1913 m. lapkričio 15 d. (28) d.), l. 322.

248 *Ibid*. (1913 m. lapkričio 18 (gruodžio 1) d.), l. 325.

249 Römer, Michał. „Pieniądz“. 1914 m. Nr. 1 (2), 8–11; *Ibid*. (1913 m. lapkričio 19 (gruodžio 2) d.), l. 326.

250 *Ibid*. (1913 m. lapkričio 26 (gruodžio 9 d.), l. 333.

251 *Ibid*. (1914 m. sausio 4 (17 d.), l. 372.

252 *Ibid*. (1913 m. rugsėjo 18 (spalio 1) d.), l. 264, 270.

253 *Ibid*. (1913 m. rugsėjo 18, 24 (spalio 1, 7) d.), l. 270; Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. *Zaranie*, 1913 m., Nr. 43; Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“, *Zaranie*, 1913 m., Nr. 44; Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. *Zaranie*, 1913 m., Nr. 46.

leidiniuose: *Dziennik Narodowy*, *Kurjer Lubelski*, *Nowa Gazeta*, *Nowe Życie*, *Wiadomości Polskie*, *Wiedeński Kurjer Polski*, *Życie spółdzielnia* (žr. monografijos priedus).

M. Römeris suvokė, kad būtina vystyti baltarusių tautinę savimonę, antraip jie gali tapti rusifikacijos įrankiais[254]. Straipsniuose jis kalbėjo apie tautinį lietuvių ir baltarusių atgimimą[255]. M. Römeris gynė leidinį *Вечерняя Газета* suvokdamas, kad jis savo publicistine veikla stabdo Baltarusijos rusifikaciją[256].

Teisininkas domėjosi kitų parašytomis publikacijomis, mokėjo jas vertinti. Jam labai patiko straipsnis dienraštyje *Lietuvos žinios* pavadinimu „Sugyvenimo pagrindai“[257], kuriame svarstomas tautinio sugyvenimo klausimas Lietuvoje. Straipsnio autorius – valstietis savamokslis, „vienas iškiliausių ir nepriklausomiausių demokratinės krypties Lietuvos publicistų“ A. Rimka. M. Römeris plačiai aprašė straipsnį dienoraštyje: jame pateikta analitinė lenkų ir lietuvių ginčo aspektų ir ištisos Lietuvos nacionalinių santykių sistemos analizė, atskleisti etnologiniai procesai, aiškinama, kodėl lenkų tautybės gyventojai neturi teisės reikalauti iš lietuvių palankumo. Straipsnyje nebuvo lietuviško šovinizmo, neapykantos lenkams apraiškų. M. Römeris organizavo straipsnio paskelbimą lenkų kalba, pats jį ir išvertė[258].

Teisininkui rūpėjo ne tik regiono klausimai, bet ir įvykiai pasaulyje. Jis lankėsi Balkanų pusiasalyje ir dienraščiui *Lietuvos žinios* planavo rašyti straipsnių seriją apie Serbiją, pabrėžti Austrijos Serbijos idėją. Straipsniuose norėta išanalizuoti Serbijos problemą, susieti su tuo metu įvykusiomis aktualijomis (Austrijos Vengrijos erchercogo Pranciškaus Ferdinando nužudymas, Austrijos ultimatumas ir pan.), paskatinusiomis karinius konfliktus[259]. Tačiau ši straipsnių serija taip ir liko neišspausdinta dėl prasidėjusio karo, o kartu ir dėl cenzūros: M. Römerio

---

254 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1914 m. sausio 23 (vasario 5 d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 391.

255 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 4 (17) d.) LMAVB RS, f. 138-2230, l. 11.

256 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. spalio 16 (29) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 292.

257 R. „Sugyvenimo pagrindai“. *Lietuvos žinios*, 1913 m. balandžio 20 d., Nr. 46, 1; R. „Sugyvenimo pagrindai II“. *Lietuvos žinios*, 1913 m. balandžio 23 d., Nr. 47, 1; R. „Sugyvenimo pagrindai III“. *Lietuvos žinios*, 1913 m. balandžio 25 d., Nr. 48, 1.

258 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. balandžio 24 (gegužės 7) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 117.

259 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. liepos 17 (30), 18 (31) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 174–175. Galimai tai yra šie straipsniai: M-is. „Nejaugi?“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. liepos 16 (29) d., Nr. 156, 1; M-is. „Karo šmėklos akivaizdoj“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. liepos 19 (rugpjūčio 1) d., Nr. 159, 1.

pozicija buvo demokratinė, tautinė, „Maskvofobiška“[260]. Rašė ir apie savanorišką tarnybą[261].

Teisininkas dažniausiai pasirašydavo šiais slapyvardžiais: mr, M. R., R. M., Mi, r.m., m., ö., X., T. Nowik, Litwin (lietuvis), demokrata (demokratas), civis (pilietis), spektakor (stebėtojas, žiūrovas, prižiūrėtojas, inspektorius).

M. Römeris po truputį ėmė tolti nuo leidinių, draugijų, asmenų, einančių nacionalistine linkme, nukrypstančių nuo demokratinių ir nacionalinių principų. Taip atsitiko su atsakinguoju *Przegląd Wileński* redaktoriumi L. Abramovičiumi[262]. Norėjo atsiskirti ir nuo *Kurier Krajowy*, kai pajuto, kad susvyravo jo tikėjimas šio leidinio ideologine verte, nepriklausomumu[263]. Tačiau ir toliau bendradarbiavo, bet ne leidybos reikalais, o rašydamas straipsnius[264].

Ilgainiui teisininkas pastebėjo, kad jam labiau patinka rašyti straipsnius negu užsiimti klientų teisiniais interesais. Antai, rašydamas straipsnį apie Lietuvos rinkimų rezultatus iš Kauno ir Suvalkų gubernijų[265], užfiksavo:

> *„Tačiau šis darbas man teikė daug didesnį pasitenkinimą nei darbas su klientų interesais. Rašiau intensyviai, mintis veikė puikiai, suteikdama kūrybinį veiksmo malonumą. Man patinka šis darbas.“*[266]

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad M. Römeris rašė ir anksčiau, t. y. prieš pradėdamas eiti advokato padėjėjo pareigas. Pirmos ryškesnės publikacijos prasidėjo 1906 m. Maža to, jis keletą mėnesių ėjo *Gazeta Wileńska* redaktoriaus pareigas. Būsimasis teisininkas rašė ir Lenkijos teritorijoje leidžiamiems leidiniams daugiausia apie Lietuvą, Vilniuje vykstančius rinkimus (žr. monografijos priedus). Vienas iš šių straipsnių aktualus, nes jį minėjo ir M. Römeris nuo 1911 m. rašomame dienoraštyje. Tai straipsnis apie

---

260 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. rugpjūčio 4 (17) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 192.

261 Rz. „Straż ochotnicza w Wilnie“. *Kurier Litewski*, 1915 m. vasario 20 (kovo 5) d., Nr. 48, 2. Gal žr.: Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1915 m. vasario 15 (28) d., 1915 m. vasario 16 d. (kovo 1 d.)). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 387, 388.

262 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugsėjo 19 (spalio 2) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 365.

263 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. sausio 31 (vasario 13) d.) LMAVB RS, f. 138-2230, l. 8.

264 *Ibid.* (1914 m. vasario 12 (25) d.), l. 19

265 M. R. „Bilans wyborów litewskich“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. lapkričio 10 (23) d., Nr. 45-46, 5–8.

266 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. lapkričio 5 (18) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 447.

etnografinius kultūrinius ryšius Lietuvoje (daugiau straipsnių *Gazeta Wileńska* žr. monografijos prieduose)[267].

Be to, 1908 m. teisininkas lenkų kalba išleido knygą *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*[268], dėl kurios tapo gerai žinomas Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjams. Jį ilgus metus pristatydavo kaip tos knygos autorių. Ši knyga tapo jo vizitine kortele.

Eidamas advokato padėjėjo pareigas M. Römeris ne tik užsiėmė publicistika, bet ir aktyviai dalyvavo *visuomeninėje veikloje*. Savo autobiografijoje pripažino, kad svajojo apie visuomeninį darbą, jam nebuvo aktuali profesija ar uždarbis[269]. Jam labai rūpėjo Lietuvos klausimas ir viskas, kas su ja susiję. Pavyzdžiui, jis dalyvavo Lietuvių dailės draugijos veikloje, kurioje būdavo sprendžiami įvairių lietuviškų parodų klausimai:

> *„Lietuviai, nors ir sunkiai bei tyliai, bet žingsnis po žingsnio, nuosekliai ir atkakliai, vystydamiesi žengia į priekį, stiprina atskiras institucijas, auga. Kasmet jie šalyje tampa vis svarbesni.“*[270]

1911 m. Lietuvių mokslo draugijoje teisininkas skaitė referatą „Apie reikalingumą intaisyti Vilniūje etnografijos parodą“[271].

1912 m. gegužę turėjo būti surengta tautodailės individualios kūrybos, tekstilės, medžio dirbinių, keramikos paroda. Kūrinių būdavo atsiunčiama labai daug, reikėdavo ieškoti parodoms patalpų[272]. Lietuvių dailės draugija rengė Lietuvos kryžių albumą[273], leidinį apie M. K. Čiurlionio kūrybą[274]. Teisininkas taip pat dalyvavo Lietuvių dailės ir Mokslo draugijų sutarties dėl Lietuvos tautos rūmų statybos Vilniuje sudarymo procedūroje. Mokslo draugijai atstovavo J. Basanavičius ir J. Vileišis, Lietuvos dailininkų

---

267 Römer, Michał. „Stosunki etnograficzne – kulturalne na Litwie“. *Krytyka*, 1906, Nr. 1 (8), 53–59, 158–168, 289–295, 388–395, 496–502. Römer, Michał. *Stosunki etnograficzne – kulturalne na Litwie* (Kraków: Nakładem wydawnictwa „Krytyki“. Czcionkami drukarni literackiej w Krakówie, pod zarządem L. K. Górskiego, 1906); Žr.: Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugsėjo 16 (29) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 262.

268 Römer, Michał. *Litwa: studyum o odrodzeniu narodu litewskiego* (Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe 1908).

269 Tėvai sutiko jaunajam teisininkui padėti finansiškai tol, kol jis nepradės užsidirbti pats. Ilgainiui M. Römerio tėvas nebepritarė sūnaus veiklos prioritetams. *Supra note*, 26: 199, 200.

270 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. vasario 20 (kovo 5) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 51.

271 Lietuvių mokslo draugijos dokumentai: Lietuvių mokslo draugijos visuotinio susirinkimo 1911 m. liepos 12–15 d. programa. LMAVB RS, f. 267-2786, l. 17.

272 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gegužės 3 (16) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 261.

273 Albumas galiausiai buvo išleistas. Apie jį M. Römeris parašė straipsnį *Przegląd Wileński*. Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. lapkričio 21 (gruodžio 4) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 463.

274 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. rugsėjo 9 (22) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 390.

draugijai – A. Žmuidzinavičius ir M. Römeris. Štai kokį teisininkas paliko atsiminimą apie J. Basanavičių:

„Basanavičius, šiaip daug nusipelnęs lietuvių tautinio atgimimo reikaluose, juk yra grynakraujis nacionalistas. Jis siaubingai įtariai žiūri į viską, kas lenkiška; jis kiekviename žingsnyje užuodžia lenkų viršenybės pavojų, o tai jam yra didžiausias baubas. Iš čia jo priešiškumas lenkų kalbai; kai tarp lietuvių su tokiais kaip aš vartojama mišri kalba, kartais lietuvių, o kartais lenkų, Basanavičius, linkęs vengti lenkų kalbos, pereina prie rusų kalbos <...>. Šis nenoras man nemalonus, bet psichologiškai suprantamas. Tai emocinis maištas prieš lietuvių kalbos žeminimą, kuris vis dar užleidžia vietą lenkų kalbai.“[275]

Vėliau M. Römeris nebuvo išrinktas į Lietuvių dailės draugijos valdybą, manytina, dėl tautinės priklausomybės. Jis labai dėl to apgailestavo, nes ten susitikdavo tokius žmones kaip dailininką A. Žmuidzinavičių, skulptorių P. Rimšą, teisės istoriką A. Janulaitį, kompozitoriaus ir dailininko brolį S. Čiurlionį[276]. Draugijoje ir toliau plėtotas planas leisti albumą su M. K. Čiurlionio paveikslais, su lietuvių liaudies ornamentikos motyvais[277]. Vėliau siekta organizuoti nuolatinę M. K. Čiurlionio paveikslų galeriją[278].

Teisininkas dalyvaudavo Baltarusijos klubo narių susirinkimuose. Jis Baltarusijos judėjimą laikė veiksmingiausia atsvara rusifikacijai ir valstybiniam centralizmui:

„Taip mūsų šalis pabėgs nuo Maskvos godumo ir bus išgelbėta Vakarų Europos kultūrai.“[279]

1911 m. dienoraščiuose teisininkas tik užsimindavo apie savo veiklą teismuose nesileisdamas į detales. O štai visuomeninei veiklai skyrė daug dėmesio. M. Römerio Mama (dienoraščiuose šį žodį rašė tik iš didžiosios raidės) nepalaikė sūnaus įsitraukimo į visuomeninę veiklą. Ji norėjo, kad sūnus užsiimtų advokato praktika ir užsidirbtų pragyvenimui. Teisininkas ir pats prisipažino, kad jam trūksta praktiškumo:

„Turiu žinių, turiu įgūdžių, bet nemoku materialiai įsitvirtinti.“[280]

„<...> esu tokios prigimties, kad kai kažkuo tikiu ir prie kažko prisirišu, einu tiesiai atitinkama kryptimi, nepaisydamas praktinių išvadų. <...> O kadangi Mama

---

275 *Ibid.* (1912 m. spalio 8 (21) d.), l. 419.

276 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. sausio 28 (vasario 10) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 31.

277 *Ibid.* (1913 m. sausio 31 (vasario 13) d.), l. 34.

278 *Ibid.* (1913 m. rugsėjo 15 (28) d.), l. 261.

279 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. gegužės 9 (22) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 129.

280 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1911 m. lapkričio 21 (gruodžio 4) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 97.

mane myli labiau nei gyvenimą, jos širdis <...> pavargsta nuo to. Todėl ji visa širdimi nekenčia to, ką aš myliu ir ko siekiu <...>.“[281]

Nepaisant to, M. Römerio visuomeninis gyvenimas buvo itin turtingas veiklos, draugijų ir įvairių organizacijų. M. Römerį kviesdavo į būrelius ar draugijas, kuriuose buvo diskutuojama apie Lenkijos ir Lietuvos santykius. Teisininkas pabrėždavo, kodėl, jo nuomone, istorinė sąjunga negali būti kriterijus vertinant šiuolaikinius Lenkijos ir Lietuvos santykius[282]. Teisininkas priklausė Baltarusijos muzikos ir dramos klubo revizijos komisijai[283]. Dalyvavo Vilniaus buities pramonei ir liaudies menui remti draugijos veikloje[284].

Advokato padėjėjas dalyvavo lenkų demokratinės grupės susirinkimuose. Ši grupė siekė dalyvauti demokratiniuose rinkimuose į Dūmą. M. Römeris domėjosi rinkimais, vyksiančiais 1912 m. į ketvirtąją Dūmą[285]. 1912 m. sausį šios grupės rinkimų pagrindiniai šūkiai buvo: darbininkų klasių interesų gynimas, nacionalinė kryptis, pripažįstant visų šalyje gyvenančių tautybių lygybę, kova su nacionalizmu ir klerikalizmu. M. Römeris buvo išrinktas į laikinąjį lenkų demokratinį rinkimų komitetą[286]. Ilgainiui buvo išrinkti du kandidatai į rinkimus, o reikėjo tik vieno. Tarp tų dviejų kandidatų buvo M. Römeris. Iš esmės teisininkas netroško imtis politikos, nes nenorėjo užsiimti savo oponentų šmeižimu, be to, nenorėjo viešinti savo asmeninių gyvenimo aplinkybių[287]. Tačiau tais metais teisininkas dalyvavo rinkimų kampanijoje[288]. Svarstydamas apie politiką ir idealus, jis pastebėjo štai ką:

„Iš tiesų, kokie blogi žmonės yra savo politinėse aistrose, kokie veidmainiški, piktybiški, nekenčiantys, neteisingi! Kiek tu turi iškęsti, kiek kovoti, kiek purvo patirti, norėdamas būti atviru su savo nuoširdžių, tyrų, sąžiningų įsitikinimų ir idealų šūkiu – ir visa tai tik todėl, kad išpažįsti pažangos, laisvės idealus ir neini tarnauti reakcijai ir tariamai „visuomeninei tvarkai“. “[289]

Advokato padėjėjas dalyvavo pažangaus jaunimo būrelio susirinkimuose. Ten skaitė viešas paskaitas. Antai skaitė paskaitą lenkų progresyvaus jaunimo būrelyje apie rusų nacionalistinius siekius Vilniuje arba apie rusų

---

281 *Ibid.* (1911 m. lapkričio 23 (gruodžio 6) d.), l. 99.
282 *Ibid.* (1911 m. gruodžio 17 (gruodžio 30) d.), l. 123.
283 *Ibid.* (1912 m. birželio 19 (liepos 2) d., l. 308.
284 *Ibid.* (1912 m. gruodžio 20 (sausio 2) d., l. 492.
285 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. birželio 17 (30) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 168.
286 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. sausio 18 (31) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 155.
287 *Ibid.* (1912 m. rugpjūčio 2 (15) d.), l. 352.
288 *Ibid.* (1912 m. rugsėjo 6 (19) d.), l. 387.
289 *Ibid.* (1912 m. lapkričio 29 (gruodžio 12) d.), l. 471.

nacionalizmo pagrindimą per baltarusius[290]. Apskritai, eidamas advokato padėjėjo pareigas ir kartu nuolatos dalyvaudamas visuomeninėje veikloje, skaitydavo ir daugiau viešų paskaitų. Antai skaitė paskaitą pas T. Wróblewskį „Rusijos demokratizacija partijų raidoje ir žemės reformoje“[291], referatą Lietuvių dailės draugijoje, skirtą parodai apie kaimą[292], pranešimą tema „Religija, bažnyčia ir klerikalizmas“, kurį pristatė Pažangaus jaunimo būrelio susirinkime. M. Römeris perskaitė šį pranešimą suprasdamas, kokia tai svarbi tema formuojant demokratines pozicijas jaunimo sąmonėje. Jis pabrėžė religijos amžinumą ir kūrybinę galią, istorinę bažnyčių svarbą kultūros raidai, jos nykimą, teigiamą katalikybės vaidmenį Lenkijoje prieš agresyvią rusifikaciją ir bizantizmą. Pranešime teisininkas stengėsi atskleisti klerikalizmo esmę gretindamas jį su demokratijos esme ir atskleisdamas prieštaravimą tarp jų[293]. Vėliau tokiu pačiu pavadinimu pasirodė ir straipsnis[294].

Teisininkas dalyvavo Mokslo bičiulių draugijoje. Ateidavo klausytis viešų paskaitų, kurias kartais gana kritiškai vertindavo[295]. Netrukus tapo ir šios draugijos nariu, inicijavusiu skirtingas jos sekcijas – teisės, ekonomikos, statistikos, žemės ūkio ir pan. Draugijos veikla turėjo būti susijusi su mokslo raida, įvairių reiškinių analizavimu, bibliotekų steigimu Vilniuje, žurnalų leidimu. Tačiau dėl menko finansavimo sekcijų veikla nebuvo aktyvi[296].

M. Römeris lankydavosi Solidarumo kooperatyvo vartotojų draugijos susirinkimuose[297]. Buvo išrinktas Namų amatų ir liaudies meno propagavimo draugijos, kurią sudarė lietuviai, žydai, lenkai ir rusai, valdybos nariu[298]. Dalyvavo Lenkijos–Lietuvos–Baltarusijos komisijos, kuri turėjo trimis kalbomis išleisti brošiūrą apie Napoleoną 1812 m. Vilniuje, posėdyje[299]. Priklausė savanorių ugniagesių komandai, net buvo jos pirmininku[300]. Ši komanda

290 *Ibid.* (1912 m. sausio 21 (vasario 3) d.), l. 158.

291 Römer Michał, Dziennik 1911 (1911 m. vasario 25 (kovo 10) d.). LMAVB RS, f. 138-2228, l. 56.

292 *Ibid.* (1911 m. balandžio 24 (gegužės 7) d.), l. 114.

293 Römer Michał, Dziennik 1911–1912 (1912 m. gruodžio 7 (21), 8 (22) d. LMAVB RS, f. 138-2229, l. 479, 480.

294 M. R. „Religia, kościół, klerykalizm“. *Przegląd Wileński*, 1914 m. vasario 22 (kovo 7) d., Nr. 7–8, 6–8. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. vasario 16 (kovo 1) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 23.

295 Römer Michał, Dziennik 1912 (1912 m. kovo 14 (27) d.). LMAVB RS, f. 138-2229, l. 211.

296 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gruodžio 4 (17) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 341; Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. balandžio 19 (gegužės 2) d.) LMAVB RS, f. 138-2230, l. 85.

297 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. lapkričio 14 (27) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 290.

298 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. balandžio 17 (30) d.) LMAVB RS, f. 138-2230, l. 83.

299 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. spalio 18 (31) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 294.

300 Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. kovo 16 (29) d.). LMAVB RS, f. 138-2234, l. 26.

turėjo padėti formuotis Vilniaus milicijai, jeigu įvyktų miesto gyventojų evakuacija ir pan.[301]

Teisininkas buvo Vilniaus dailės draugijos nariu. Joje dalyvavo rusai, žydai, lietuviai, lenkai, baltarusiai, daugiausia menininkai, rašytojai publicistai, laisvųjų profesijų asmenys. Lenkų tautybės narių buvo mažiausiai. Tai teisininkas aiškino nenoru jungtis prie kitų tautybių, nes šie laikė save Vilniaus šeimininkais, o kitų tautybių atstovai to nepripažino. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad kaip tik dėl to egzistuoja tam tikras paslėptas neatitikimas tarp lenkų ir kitų tautybių atstovų, nes pirmieji ne tik laikė save Vilniaus šeimininkais, bet ir didelės tautos nariais, kuriems neprilygsta lietuviai, baltarusiai ar žydai. Be to, pasak teisininko, lenkai tikėjo valstybingumo idėja ir laikė Lietuvą valstybiniu Lenkijos palikimu. Tokį dalyką advokato padėjėjas laikė esmine istorine lenkų nacionalinės ideologijos klaida, kurią buvo būtina taisyti[302].

M. Römeris dalyvaudavo Vilniaus lietuvių savitarpio kredito draugijoje. Čia susitikdavo su J. Vileišiu, S. Šilingu, A. Smetona, M. Sleževičiumi, J. Matulaičiu[303]. Tada M. Römeris save vadino „lenku, dalyvaujančiu Lietuvos demokratijos darbuose“[304].

Vis dėlto teisininkas jautė, kad kažkas jo profesiniame gyvenime vyksta ne taip. Jis daug mąstė apie advokato profesiją, savo publicistinę ir visuomeninę literatūrinę veiklą. Ir tvirtino, kad pastaroji jam tinkamesnė už advokatūrą, tačiau ir ši pernelyg „išsklaidyta“:

> *„Advokatūra man visiškai nepatinka; jaučiu, kad ja niekada nesimėgausiu ir nieko didelio nepadarysiu. Dėl įvairių šeimyninių, materialinių ir didžiąja dalimi įsitikinimų negaliu Vilniuje atsiduoti vien publicistiniam ar visuomeniniam-literatūriniam darbui, nutraukdamas ryšį su advokatų kontora. Čia esu pasmerktas pusiaukelei tarp advokatūros ir retkarčiais pasitaikančios publicistinės bei visuomeninės veiklos, todėl abu, tai yra ir mano advokatūra, ir visuomeninė veikla, yra tik fikcija ir negali pasiekti viso savo produktyvumo. Mano visuomeninė veikla Vilniuje išskaidyta į dešimtis atskirų veiklų, kurios tėra palaidi fragmentai ir nesudaro vienos didelės harmoningos visumos. Žodžiu, neatlieku Vilniuje savo darbo, tai reiškia, neatlieku savo gyvenimo užduoties. O gyvenimas teka ir bėga. Šiandien aš dar jaunas, turiu visas kūrybines galias.“*[305]

---

301 Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. balandžio 23 (gegužės 6) d.). LMAVB RS, f. 138-2233, l. 2.

302 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. rugsėjo 7 (20) d.) LMAVB RS, f. 138-2231, l. 253.

303 *Ibid.* (1913 m. rugsėjo 11 (24) d.), l. 257.

304 *Ibid.* (1913 m. gegužės 31 (birželio 13) d.), l. 154.

305 *Ibid.* (1913 m. sausio 8 (21) d.), l. 11.

M. Römeris domėjosi ne tik visuomenine, literatūrine veikla, bet ir politine. Jam rūpėjo rinkimai į Vilniaus miesto tarybą. Teisininkui atrodė, kad jis mielai dirbtų vietos savivaldos taryboje, nes tai, jo nuomone, buvo realaus veikimo institucija ir tokiai institucijai reikėjo nešališkų, nepriklausomų žmonių[306]. Anonimiškai rašė straipsnius apie rinkimus[307]. Vis dėlto atsisakė kandidatuoti kito kandidato I. Turskio naudai, kurį palaikė V. Abramovičiaus vadovaujami progresyvios pakraipos asmenys. Be to, teisininkas I. Turskį vertino kaip išmanantį vietos valdžios reikalus[308].

Tačiau vėliau, pasitaikius galimybei, užsiregistravo į rinkimus[309]. Vis dėlto jis buvo išbrauktas iš kandidatų sąrašų tvirtinant, kad jau ir taip kandidatų per daug. M. Römeris gailėjosi veltui sugaišęs tiek daug laiko ir pastangų[310]. Vėliau paaiškėjo tikroji M. Römerio kandidatūros atmetimo priežastis. Teisininko kandidatūrai nepritarė „klerikalinė ir nacionalistinė dešinė" – ji pabrėžė kad kandidatas nėra itin tautiškas, yra linkęs teikti pirmenybę kitoms tautoms, ne lenkų, tad buvo baimintasi, kad miesto taryboje teisininkas laikysis kartu su žydų ir Rusijos opozicija prieš lenkus[311]. M. Römerio nuomone, buvo bijoma asmens, kuris nėra karjeristas, yra tvirtų įsitikinimų, žinomas mieste. Toks asmuo turėjo būti nukenksmintas, o įgijęs valdžią galėtų kelti pavojų dešiniesiems. M. Römeris prisipažino:

> *„Tautiniuose ginčuose visada laikausi teisingumo ir humanizmo, o ne nacionalinės demokratijos „tautinio egoizmo" pusės, nes tautos gėrio nematau tame „egoizme", o Tautą myliu ir dėl Jos tikrai darau daugiau negu asmeniniais interesais užimti reakcingos amebos."*[312]

Dvidešimt balsavo prieš M. Römerį, septyni – už. Teisininkas prisipažino, kad dėl to nenuliūdo, net jautė tam tikrą pasitenkinimą, kad jo idealų priešai nenuvertino ir bijo[313].

Laisvalaikiu teisininkas skaitė Lietuvių mokslo draugijos metraščius *Lietuvių tauta*, skirtus lietuvių kalbos studijoms[314]. M. Römeris dažnai važiuodavo į savo tėviškę, lankydavosi jos apylinkėse. Provincijoje stebėjo vykstančius lietuvių tautinio judėjimo procesus:

---

306 *Ibid.* (1913 m. liepos 1 (14) d.), l. 155.
307 *Ibid.* (1913 m. liepos 17 (30) d.), l. 171.
308 *Ibid.* (1913 m. rugpjūčio 22 (rugsėjo 4) d.), l. 237.
309 *Ibid.* (1913 m. spalio 2 (16) d.), l. 278.
310 *Ibid.* (1913 m. spalio 9 (22) d.), l. 285.
311 *Ibid.* (1913 m. spalio 10 (23) d.), l. 286.
312 *Ibid.*
313 *Ibid.*
314 *Ibid.* (1913 m. rugpjūčio 4 (17) d.), l. 219.

„Džiaugiuosi matydamas, kaip mūsų šalis, mylima Lietuva, su tautiškai atgimstančiais žmonėmis pamažu pradeda kilti ir kaupia valią siekti kultūros.“[315]

M. Römeriui visą laiką rūpėjo Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos likimo klausimas. Jis burdavo žmones ir siekė išsiaiškinti tolesnę politinę kryptį. Antai vieną dieną sukvietė pas save antirusiškos orientacijos šalininkus, tarp kurių buvo lietuvių, lenkų, baltarusių (V. Studnickis, S. Koscialkovskis, A. Janulaitis, Z. Kruszewskis, G. Sakalauskas, J. Šaulys, Z. Nagrodzkis, J. Piłsudskis (brolis). Susitikime kalbėta apie etnografinės Lietuvos teritorinio suvienijimo, Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – sąjungos, Lietuvos autonomijos istorinėje Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystėje klausimus. Šiame susitikime buvo pasisakyta prieš Rusijos orientaciją ir prieš bet kokias viltis ar siekius eiti su ja į sąjungas, nuspręsta kelti Lietuvos nepriklausomybės klausimą, įtraukti jį į socialinių politinių srovių darbotvarkę[316].

Buvo ir daugiau tokių susitikimų, bet jie nebuvo vaisingi, kaip to tikėjosi M. Römeris. Būdavo, kad teisininko bute vykdavo lenkų demokratų susitikimai, kuriuose ir toliau gvildentas Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos likimas[317]. Viename iš tokių susitikimų teisininkui buvo patikėta išanalizuoti lietuvių poreikį Lietuvos autonomijai siekiant populiarinti Lietuvos autonomijos idėją ir programą ir tuo pagrindu sukurti visą tautinės demokratijos komandą iš visų tautybių. Šiuo atveju teisininkas įžvelgė keletą modelių: visiškai nepriklausomos Lietuvos valstybę ir Federacinę Lietuvos–Lenkijos–Latvijos–Ukrainos ir t. t. respubliką[318].

Teisininkas matė ir stebėjo lietuvių judėjimus Rusijos imperijos valstybės Dūmoje, jų siekį įsteigti tautos tarybą, ir buvo tikras, kad dalyvaus lietuvių organizuojamoje žiniasklaidoje ir rašys Lietuvos autonomijos klausimą agituojančius straipsnius ne tik lietuvių, bet rusų, lenkų ir net Vakarų Europos valstybių spaudoje[319]. Ir iš tikrųjų lietuviai kvietė M. Römerį vykti į Maskvą, kad šis Slavų kultūros draugijoje perskaitytų paskaitas apie Lietuvą[320]. Tuo metu jis parašė straipsnį, susijusį su lenkų nacionaline problema, kuri neturėjo, jo nuomone, apsiriboti tik Lenkijos valstybe. Straipsnyje jis pasiūlė lenkų nacionalinei programai susijungti su lietuvių autonomijos siekiu. Straipsnį pateikė Varšuvos leidiniui *Tygodnik Ilustrowany*. Tačiau autorius nebuvo tikras, kad straipsnis bus išspausdintas[321].

---

315 *Ibid.* (1913 m. rugpjūčio 5 (18) d.), l. 220.

316 Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1914 m. rugsėjo 28 (spalio 11) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 247.

317 *Ibid.* (1914 m. lapkričio 24 (gruodžio 7) d.), l. 304.

318 *Ibid.* (1914 m. gruodžio 1 (14) d.), l. 311.

319 *Ibid.* (1914 m. lapkričio 5 (18) d.), l. 285.

320 *Ibid.* (1914 m. lapkričio17 (30) d.), l. 297.

321 *Ibid.* (1914 m. lapkričio 5 (18) d.), l. 285.

M. Römeris dalyvavo kuriant vadinamąją nepriklausomybės organizaciją, kurios šūkis buvo susijęs su nepriklausoma Lietuvos Respublika federacijoje su Lenkija, o tokios valstybės valdymo forma turėjo būti liaudies respublika[322]. Tačiau organizacija neveikė, nes, pasak M. Römerio, nebuvo dirvos platesnei veiklai. Veikla galėjo būti tik *ad hoc*, be to, teisininko idėjos pernelyg skyrėsi nuo jo bendražygių. Tad jis nusprendė, kad, susiklosčius tokioms aplinkybėms, jam geriausia ne vien publicistika prisidėti, bet tiesiogiai dalyvauti dideliuose įvykiuose. Ir tai turėjo būti dalyvavimas lenkų legionuose:

> *„Tai paprastas, kategoriškas, stiprus poelgis, vienintelis akivaizdus tiems, kas tiki. <...> Mano giliausiu įsitikinimu, pasikliaujant mano sąžine, šis poelgis tarnauja šaliai, ir aš, Lietuvos sūnus, einu tarnauti jos reikalui.“*[323]

Teisininkui jo bendražygiai minėjo, kad taip jis gali nutolti nuo Lietuvos, net prarasti galimybę grįžti į ją. Tačiau M. Römeriui atrodė, kad taip jis daugiau nuveiks, pasitarnaudamas jei ne Lietuvos nepriklausomybei, tai bent jau jos atskyrimui nuo Rusijos valstybingumo. O šį dalyką teisininkas tuo metu laikė istoriškai svarbiausiu. Pagaliau jis galvojo rašyti knygą, savo reikšme analogišką jo knygai *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Jam tai atrodė naudingiau nei blaškytis tarp įvairių aplinkybių, kurios paralyžiuoja arba iškreipia pagrindinę idėją[324].

Tais metais teisininkas skaitė paskaitas, pranešimus. Antai Vilniuje Amatų klube, Bankų klube kalbėjo apie nepriklausomybės problemą. Temą jis gvildeno iš liaudies perspektyvos, atskleisdamas ryšį tarp demokratijos ir žmonių, socializavimo ir pilietiškumo įgyvendinimo, akcentavo pilietines teises, kurių išmanymas pamažu žmones turėjo įtraukti į tautinį formavimąsi ir nacionalinį valstybingumą. Pranešėjas pabrėžė, kad baudžiavos laikais žmonės buvo abejingi nepriklausomybės klausimui, nes jie buvo išstumti iš valstybės formavimosi[325]. Ta pačia tema M. Römeris kalbėjo ir Minske[326]. 1915 m. kovą teisininkas perskaitė referatą apie savo vizitą Varšuvoje pasitarime dėl Informacijos biuro organizavimo. Čia svarstyta apie Lenkijos ir Lietuvos informacijos biurą, būtinybę sukurti organizuotą demokratinę grupę[327].

---

322 *Ibid.* (1915 m. vasario 11 (24) d.), l. 383.

323 *Ibid.* (1915 m. vasario 20 (kovo 5) d.), l. 392.

324 *Ibid.* (1915 m. vasario 21 (kovo 6) d.), l. 393.

325 *Ibid.* (1915 m. vasario 22 (kovo 7) d., vasario 23 (kovo 8) d.), l. 394; Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. balandžio 25 (gegužės 8) d.). LMAVB RS, f. 138-2233, l. 4.

326 Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. gegužės 17 (30) d.). LMAVB RS, f. 138-2233, l. 26.

327 *Ibid.* (1915 m. kovo 20 (balandžio 2) d.), l. 16.

II. PRISIEKĘS ADVOKATAS, LEGIONIERIUS

„Argi man rūpi lenkų ir amerikiečių reikalai!“[328]

Visuotiniame Vilniaus Teismo Rūmų susirinkime nutarta M. Römerį priimti prisiekusiu advokatu. Dar reikėjo teisininko sutikimo ir duoti advokato priesaiką[329]. Advokato priesaika Vilniaus Teismo Rūmuose duota 1915 m. gegužės 26 d. Teisininkas nebuvo tikras, ar jam teks dirbti prisiekusiuoju advokatu, tačiau tokį įrašą savo biografijoje norėjo turėti, tuo labiau kad prieš tai šešerius metus atliko advokato padėjėjo pareigas[330]. Tačiau M. Römeriui taip ir neteko dirbti prisiekusiuoju advokatu.

Kitą dieną po advokato priesaikos davimo teisininkas išvyko iš Vilniaus. Jis norėjo tarnauti „Nepriklausomybės reikalui“, „išreikšti idėją sujungti Lietuvos reikalą su Lenkijos reikalu esamoje tarptautinėje situacijoje“[331], eiti į Lenkijos legionus[332], kurie priklausė Austrijos kariuomenei. Tiesa, dalinys, kuriame tarnavo M. Römeris, buvo, jo žodžiais tariant, „grynai lenkiškas“[333].

M. Römeriui rūpėjo stiprinti Lietuvos emancipaciją link visiškos laisvės[334]. Laukdamas tarnybos jis rašė straipsnius apie Lietuvą ir karą, lietuvius, nuotaikas Lietuvoje[335]. Dalis jų buvo išsiųsti Vienoje leidžiamam leidiniui *Wiedeński Kurjer Polski*[336]. Ne veltui M. Römerį lenkai laikė Lietuvos valstybingumo atstovu lenkų judėjime[337], lietuvių judėjimo atstovu[338]. M. Römeris buvo parengęs nemažą memorialą apie Lietuvos politinių srovių raidą

---

328 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. birželio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2241, l. 19.

329 Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. kovo 17 (30) d.). LMAVB RS, f. 138-2232, l. 13.

330 *Ibid.* (1915 m. gegužės 13 (26) d.), l. 22.

331 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. lapkričio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2244, l. 51.

332 Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. gegužės 16 (29) d.). LMAVB RS, f. 138-2233, l. 25.

333 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. birželio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2247, l. 20.

334 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. lapkričio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2244, l. 51.

335 M. R. „Litwa wobec wojny“. *Wiadomości Polskie*, 1915 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 38/39, 2–4; M. R. „Wojna i Litwini“. *Wiadomości Polskie*, 1915 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 43, 2–4. Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji* (1915 m. liepos 22 d.), Parengė R. Miknys, vertė I. Tumelytė (Vilnius: Versus aureus, 2009), 16.

336 Lietuvis. „Nastroje w Wilnie“. *Wiedeński Kurjer Polski*, 1915 m. liepos 24 d., Nr. 245, 4–5; Lietuvis. „Nastroje w Wilnie“. *Wiedeński Kurjer Polski*, 1915 m. liepos 26 d., Nr. 246, 3–4; Römer Michał, Dziennik 1915 (1915 m. liepos 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2234, l. 2.

337 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji*. Parengė R. Miknys, vertė I. Tumelytė (Vilnius: Versus aureus, 2009), 8.

338 *Ibid.* (1915 m. liepos 19 d.), 7.

Pirmojo pasaulinio karo kontekste. Jis buvo įsitikinęs, kad straipsnis galėjo tarnauti kaip orientyras lenkų nepriklausomybės judėjime Lietuvos reikaluose. Studiją jis išsiuntė Krokuvoje leidžiamam dienraščiui *Nowa Reforma*. Bet, atrodo, rankraštis pasimetė[339]. M. Römeris nusprendė jį pakartoti ir pateikti Vyriausiajam tautiniam komitetui[340], kad šis jį panaudotų politiniam darbui[341]. Darbe teisininkas planavo atskleisti įvairias skirtingų požiūrių, srovių, grupių pastangas, kalbas, derybas, orientacijas karo metu Lietuvoje. Jis norėjo pateikti išsamų padėties Lietuvoje vaizdą. Savo raštu teisininkas tikėjosi pakeisti tarp lenkų kylančias imperialistines tendencijas Lietuvos atžvilgiu, įspėti lenkus apie tai, kad visuotinio polonizavimo siekis yra klaidingas[342]. Komitetas prašė ir kitų teisininko darbų, pavyzdžiui, teksto apie palankumo Vokietijai apraiškas, Lenkijos ir Lietuvos pasitikėjimą ja, Vokietijos interesų sutapimą su lenkų ir lietuvių tautiniais poreikiais[343].

Teisininkas Piotrkove (Lenkija) skaitė viešas paskaitas apie Lietuvą pabrėždamas programinius, psichologinius aspektus, į kuriuos lenkai turėjo atsižvelgti bendraudami su lietuviais, teisingai vertindami lietuvių požiūrį kovos už nepriklausomybę kontekste, neignoruodami lietuvių kultūros, neaneksuodami lietuvių, manant, kad jie patys leisis polonizuojami. Pasak teisininko, Lenkijos nepriklausomybė turėjo padėti skleistis ne tik lenkų, bet ir lietuvių kultūrai[344].

Pagaliau M. Römeris sulaukė savo realios tarnybos dienos. Į karo lauką išvyko 1915 m. rugpjūčio pabaigoje[345]:

> *„<...> netgi blogiausią Lietuvos valstybinės sąjungos su Lenkija formą laikau neginčijamai geresne už Rusijos valstybingumą arba Vokietijos aneksiją, <...> negaliu likti pasyvus, patogiai sudėjęs rankas kritikas, tad stoju į aktyvią valstybės kūrimo veiklą – Legionus.“*[346]

Teisininkas susitiko su Lenkų pirmosios brigados komendantu J. Piłsudskiu, kuriam išdėstė, kad nenorėtų būti tarp pėstininkų, o norėtų patekti į kavaleriją arba artileriją. Tačiau komendantas ėmė girti ir reikšti didelę pagarbą pėstininkams. Tad M. Römeris sutiko tarnauti pėstininku[347].

---

339 *Ibid.* (1915 m. liepos 19, 23 d.), 18.
340 Proaustriškos orientacijos politinė institucija Krokuvoje.
341 *Supra note*, 337: 34.
342 *Ibid.* (1915 m. rugpjūčio 2 d.), 45.
343 *Ibid.* (1915 m. liepos 29, rugpjūčio 8 d.), 34, 62.
344 *Ibid.* (1915 m. liepos 27 d.), 29.
345 *Ibid.* (1915 m. rugpjūčio 27 d.), 111.
346 *Ibid.* (1915 m. rugpjūčio 25 d.), 108.
347 *Ibid.* (1915 m. rugsėjo 16 d.), 140.

Teisininkas dienoraštyje prisipažino, kad jis neturėjo jokios karinės patirties, net nepriklausė jokiam medžiotojų būreliui. Tačiau, tapęs pėstininku, turėjo greitai perprasti pėstininkų tarnybos ir užduočių vykdymo metodus[348]. Jam teko dalyvauti mūšiuose Voluinės Poliesėje[349].

M. Römeris susirgo[350]. Jam reikėjo medicininės pagalbos[351], tad buvo išsiųstas į ligoninę. Taigi, teisininkas turėjo išvykti iš fronto[352]. Iš pradžių buvo Žešuvo ligoninėje, o vėliau buvo išsiųstas į ligoninę Krokuvoje[353]. Galiausiai pripažinta, kad dėl sveikatos būklės teisininkas netinkamas karo tarnybai[354]. M. Römeris tikėjosi grįžti į Vilnių[355]. Tačiau jam teko grįžti į Piotrkovą, nes teisininkas buvo paskirtas tarnauti į lenkų Vyriausiojo tautinio komiteto karo departamentą[356]. M. Römeris tuo nelabai džiaugėsi. Jis žinojo, kad tokiu būdu greičiau pasieks Vilnių, bet vyks ten kaip Karo departamento pareigūnas, o ne laisvas žmogus:

> *„Apskritai visada buvau pripratęs būti labai nepriklausomas, ypač politinėje veikloje, ir daugiausia ta nepriklausomybe paremtas mano autoritetas ir moralinė visuomenininko įtaka Vilniuje. Žmonės žino, kad veikdamas vadovaujuosi tik įsitikinimais ir sąžine, ir tas švarumas, nepriklausomybė yra mano pozicijos pagrindas.“*[357]

Netrukus paaiškėjo, kad M. Römeris nebuvo paskirtas į Karo departamentą[358], kuriame jis turėjo būti įtrauktas į spaudos tarnybos sąrašą[359]. Taip pat buvo informuotas, kad jam nebuvo suteiktas leidimas vykti į Vilnių[360]. Taigi, teisininkas sukūrė projektą, pagrindimą, motyvus steigti lietuviškas kuopas lenkų legionuose tvirtindamas, kad Lenkijos reikalas yra tarptautinis veiksnys, o Lietuvos klausimas tokio svarumo neturi, todėl Lenkijos reikalas yra vienintelis svertas, galintis ne tik Lenkiją, bet ir Lietuvą atplėšti nuo Rusijos ir apsaugoti nuo Vokietijos[361].

---

348 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. balandžio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2240, l. 4.
349 *Supra note*, 26: 235.
350 *Supra note*, 337: 188.
351 *Ibid.* (1915 m. spalio 20 d.), 193.
352 *Ibid.* (1915 m. spalio 26 d.), 202.
353 *Ibid.* (1915 m. gruodžio 16 d.), 283.
354 *Ibid.* (1916 m. sausio 10 d.), 332.
355 *Ibid.* (1916 m. sausio 27 d.), 360.
356 *Ibid.* (1916 m. vasario 19 d.), 400.
357 *Ibid.* (1916 m. vasario 19 d.), 401.
358 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. balandžio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2239, l. 16.
359 *Ibid.* (1916 m. gegužės 14 d.), l. 37.
360 *Ibid.* (1916 m. kovo 24 d.), l. 2.
361 *Ibid.* (1916 m. kovo 28 d.), l. 6.

Antrą kartą teisininkas susitiko su Pirmos brigados komendantu J. Piłsudskiu[362]. Šis M. Römeriui pranešė, kad žino apie jo pateiktą Lietuvos projektą ir daug apie jį galvojo, kad mielai pakviestų lietuvius į legionus, tačiau dėl politinių sumetimų jis turi atsisakyti šio plano. Teisininkas suprato, kad jo „žaidimas pralaimėtas". Tačiau jis pasakė, ką galvoja apie savo planą. O J. Piłsudskis paaiškino, kad viskas yra dėl austrų, kurie lenkų legionus vertina kaip dėkingumo išraišką. Lenkas pareiškė, kad Lietuvos atžvilgiu austrai neutralūs, tad jis nesuprato, kam lietuviams aukoti savo kraują. M. Römeris nusivylė, jis tikėjosi didesnio Lietuvos statuso pripažinimo iš šio žmogaus[363]. Taip pat suprato, kad Lietuva bus palikta viena ir bus įvelta į fatališkus įvykius. Jam buvo gaila, kad Lietuva negali dalyvauti sudėtingame lenkų reikale, kurio tikslas buvo atsikratyti legionams primesta austriška forma ir išsilaisvinti iš Habsburgų dinastijos valstybingumo vizijos. M. Römeris dienoraštyje rašė, kad ėjo į legionus dėl Lietuvos, o dabar abejojo savo pasirinkimu, abejojo, ar Lietuva iš to ką nors laimės[364]. Teisininkas pasijuto aklavietėje:

> *„Lenkijai matau geresnes ir šviesesnes perspektyvas, Lietuvai – nieko aiškiai nematau. Kažkas klaidžioja aplinkui, kažkas šmėkščioja, kažkas mirga kaleidoskope ir vėl dingsta, bet nematau nei aiškių, tvirtų konkrečios linijos kontūrų, nei matomos ir išliekančios perspektyvos."*[365]

Teisininkas vėl ėmėsi publicistinės veiklos ir parašė straipsnį apie legionus, karių moralinę ir socialinę vertę kaip pilietinį pagrindą ateičiai[366]. Nėra aišku, ar straipsnis buvo išspausdintas. Parašė straipsnį apie abiejų tautų bloką, kuris buvo publikuotas viename iš Varšuvos savaitraščių[367]. Taip pat išspausdino straipsnių apie tarnybą legionuose[368], karą ir Lenkijos solidarumą su Šiaurės ir Rytų tautomis[369]. Paprašytas redaktorių parašė straipsnį apie gegužės 3-iosios konstituciją[370]. Straipsnyje teisininkas neanalizavo konstitucijos teksto, o tyrinėjo istorinį aktą valstybingumo kontekste.

---

362 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. balandžio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2240, l. 21.

363 *Ibid*. (1916 m. gegužės 3 d.), l. 26.

364 *Ibid*. (1916 m. gegužės 4 d.), l. 27.

365 *Ibid*. (1916 m. gegužės 7 d.), l. 30.

366 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. kovo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2239, l. 8.

367 Römer, Michał. „Blok ludów b. Rzeczypospolitej". *Myśl Polska*, 1916, Nr. 5 (2), 78–81; Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. balandžio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2240, l. 5.

368 Römer, Michał. „O duszę Polesia". *Wiadomości Polskie*, 1916 m. balandžio 23 d., Nr. 73, 12–13; *Ibid*. (1916 m. balandžio 15 d.), l. 8.

369 Römer, Michał. „Wojna a solidarność Polski z ludami półn. Wschodu". *Wiadomości Polskie*, 1916 m. balandžio 2 d., Nr. 70, 2–4.

370 Römer, Michał. „W 125-ą rocznicę konstytucji 3 maja". *Wiadomości Polskie*, 1916 m. gegužės 1 d., Nr. 74, 1–3.

Redaktoriams patiko teisininko straipsniai, bet M. Römeris teigė, kad neturi ambicijų šioje srityje ir kad jam labiausiai rūpi Lietuvos reikalas[371]. Maždaug tuo metu skaitė Varšuvoje paskaitą apie Lietuvą ir Lenkiją[372].

Pasijutęs aklavietėje ir toliau siekė išvykti į Vilnių. Visi tai žinojo, tad niekas ir nesiūlė teisininkui imtis oficialių pareigų Karo departamente, nors norėta jį įdarbinti žurnalistu spaudos tarnyboje Piotrkove. Kita vertus, teisininkas nenorėjo prarasti savo nepriklausomumo[373], nenorėjo būti formaliu bendradarbiu, norėjo jausti tik asmeninę atsakomybę už savo veiksmus[374].

Jis rašė straipsnį apie J. Piłsudskio 1914 m. rugpjūčio 6 d. aktą kaip momentą, padėjusį pagrindą Lenkijos nepriklausomybei[375], t. y. kaip Lenkijos karo su Rusija aktą, pradėtą visiškai savarankiškai, kaip faktą, sukuriantį pagrindą Lenkijos nepriklausomybei[376], nepriklausomybės evoliuciją. Straipsnyje teisininkas išdėstė mintį apie tai, kad nepriklausomybės postulato idėjos įtvirtinimo laikas baigėsi ir turėjo prasidėti nepriklausomybės kūrimo ir įgijimo stadija[377].

Lenkai ir be teisininko iniciatyvos dažnai prašydavo iš M. Römerio straipsnių, pavyzdžiui, apie Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) pagalbos Lenkijai bylą[378]. Teisininkas nemėgo tokios atsitiktinės literatūrinės kūrybos[379].

Nepaisant pokalbių su J. Piłsudskiu rezultatų, M. Römeris ir toliau galvojo apie Lietuvos likimą, ieškojo bendraminčių, rengė projektą Centriniam tautiniam komitetui Varšuvoje[380], ieškojo derinių – Lietuva su Baltarusija, Lietuva su Latvija, Lietuva su Lenkija, gvildeno Vilniaus klausimą, ieškojo Lietuvos etnografinių ribų ir pan.[381] Teisininkui svarbiausia atrodė apsaugoti Lietuvą nuo Rusijos okupacijos ir Vokietijos aneksijos:

---

371 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. balandžio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2240, l. 19.

372 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. gegužės 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2241, l. 12.

373 *Ibid.* (1916 m. gegužės 22 d.), l. 5.

374 *Ibid.* (1916 m. birželio 9 d.), l. 23.

375 Römer, M. „Dzień 6 sierpnia 1914 r." 1916 m. *Widnokrąg*, Nr. 11, 3–5; Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. liepos 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2242, l. 1.

376 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. rugsėjo 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2243, l. 5.

377 K. „Ewolucje". *Kurjer Polski*, 1916 m. liepos 28 d., Nr. 208, 1. Nėra tikrumo, kad šis straipsnis parašytas M. Römerio, tačiau jis savo dienoraščiuose minėjo, jog parašė straipsnį pavadinimu „Ewolucja postulatu niepodległości", kurį skyrė dienraščiui *Kurjer Polski*. Sykiu buvo išreikšta ir abejonė, kad straipsnio gali neišspausdinti dėl vokiškos cenzūros. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. liepos 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2242, 3.

378 Römer, M. „Pomoc amerykańska dla Polski". *Wiadomości Polskie*, 1916 m. birželio 11 d., Nr. 80, 9–11.

379 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. birželio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2241, l. 29.

380 Politinis darinys.

381 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. liepos 27, 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2242, l. 6–7.

„Abu kelia rimtą pavojų. Vienintelis konkretus sprendimas – Lenkijos valstybingumo kūrimas. Todėl ieškoma galimybių, apsaugančių Lietuvą nuo šių dviejų pavojingų baigčių.“[382]

Teisininkui atrodė, kad gelbėti Lietuvą nuo Vokietijos ir Rusijos įtakų turėjo būti Lenkijos valstybės reikalas, kuris turėjo būti panaudotas Lietuvai[383]. Jo nuomone, jei Lietuva, Latvija ir Baltarusija bus paliktos Rusijos rankose, jos negalės realizuoti savo tautų laisvės[384]. Jam atrodė, kad šios laisvės realizavimo galimybė tikresnė sąjungoje su Lenkija. Ar M. Römeris priklausė Centriniam tautiniam komitetui Varšuvoje, sunku pasakyti, nes vienoje vietoje dienoraščiuose jis rašo, kad nepriklausė, kitoje – kad priklausė[385]. Jis tiesiogiai bendravo su Komiteto pirmininku A. Śliwińskiu, nariais M. Downarowicziumi, B. Czarkowskiu ir kitais[386]. Ilgainiui teisininkas pastebėjo, kad jo idealas skyrėsi nuo daugumos. Nepaisant to, liko ištikimas savo idealui apie nepriklausomą Lietuvos ateitį[387].

1916 m. liepą M. Römeriui vokiečių valdžia vėl neleido grįžti į Vilnių. Teisininkas galvojo, ką jam daryti, kur važiuoti, grįžti į legionus ar likti Varšuvoje, kaip materialiai išsilaikyti ir pan.[388] Jis toliau veikė Centriniame tautiniame komitete Varšuvoje, rašė straipsnius. Vienas iš jų, ilgesnis, buvo apie Lietuvą[389]. Skaitė paskaitą Lenkų valstybininkų klube išryškindamas Lietuvos individualumą, atskleisdamas Lietuvos tautinę raidą, Lenkijos reikšmę apsaugant Lietuvą nuo Rusijos įtakos[390].

Kuo toliau, tuo labiau jį traukė mintis grįžti į legionus, jeigu ir toliau nebus galimybės pasiekti Vilnių[391]. 1916 m. rugsėjo pabaigoje M. Römeris grįžo į karo lauką[392], į savo batalioną rikiuotės rezerve[393]. Ten vykdavo įvairūs kariniai, fizinio pasirengimo mokymai, pratybos. Ten teisininkas kareiviams ir karininkams skaitė paskaitas apie Lietuvą, jos gyventojų tautinius santykius[394],

---

382 *Ibid.* (1916 m. liepos 26 d.), l. 5.
383 *Ibid.* (1916 m. liepos 29 d.), l. 7.
384 *Ibid.*
385 *Ibid.* (1916 m. rugpjūčio 9 d.), l. 12.
386 *Ibid.* (1916 m. rugpjūčio 2 d.), l. 9.
387 *Ibid.* (1916 m. rugpjūčio 20 d.), l. 18.
388 *Ibid.* (1916 m. liepos 31 d.), l. 8.
389 „W sprawie Litwy“. *Przegląd Polityczny* 1916, t. 3. Žr.: *Ibid.* (1916 m. rugpjūčio 15 d.), l. 16.
390 *Ibid.* (1916 m. rugpjūčio 29 d.), l. 22.
391 *Ibid.* (1916 m. rugpjūčio 25 d.), l. 20.
392 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2243, l. 13.
393 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. rugsėjo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2244, 3.
394 *Ibid.* (1916 m. spalio 16 d.), 19.

apie Lietuvą ir Baltarusiją[395], rašė straipsnius besikuriančiam karo žurnalui *Głos żołnierza*[396]. Tačiau šis leidinys taip ir nepasirodė[397].

Legionuose M. Römeris ir toliau siekė galimybės nuvykti į Vilnių. Tačiau vis nepavykdavo, vis nebūdavo duodamas leidimas[398]. Pagaliau 1916 m. gruodį jis nuvyko į Vilnių. Čia dalyvavo Lenkijos komiteto[399] susitikimuose, kuriuose teisininkas pasakojo apie politinę situaciją Varšuvoje ir lenkų požiūrį į Lietuvos klausimą, atlikdamas informacinį vaidmenį, neteikdamas jokių patarimų ar asmeninių vertinimų[400]. Taip pat susitiko su lietuviais, kuriems pasakojo apie savo koncepciją spręsti Lietuvos klausimą besikuriančios Lenkijos valstybės kontekste[401]. Skaitė paskaitas apie J. Piłsudskį, jo idėją, veikimo metodus, legionus, ginčus tarp legionų ir J. Piłsudskio, Karo departamentą ir kt.[402], apie Lenkijos Karalystės Valstybės Tarybą[403], kalbėjo apie požiūrį į Lietuvą Lenkijoje Vilniaus mokslo draugijos nariams, tarp jų ir J. Basanavičiui[404]. M. Römeriui atrodė, kad pernelyg tautiškai susiskaldžiusi Lietuva nebus pajėgi sukurti valstybės programos. O lietuviams atrodė, kad teisininkas pernelyg „nukrypo link Varšuvos (suvaršavėjo)“[405].

Teisininkas susitiko su T. Wróblewskiu, kalbėjo apie Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės klausimus, susitiko su baltarusiais, Lietuvos tautininkų lyderiu A. Smetona ir kitais[406]. A. Smetona ne taip optimistiškai vertino Lietuvos sąjungą su Lenkija remdamasis istorine patirtimi[407].

Teisininkui reikėjo išvažiuoti. M. Römeris parašė:

> *„Tikrai tik Vilniuje ir užmiestyje jaučiuosi taip kaip namie, taip jaukiai ir kartu laisvai! Tik čia mano tikroji žemė.“*[408]

---

395 *Ibid.* (1916 m. spalio 28 d., lapkričio 1 d.), 31, 35.

396 *Ibid.* (1916 m. lapkričio 3 d.), 37.

397 *Ibid.* (1916 m. lapkričio 7 d.), 41. Kad toks žurnalas neegzistavo patvirtino Lenkijos nacionalinė biblioteka: 2023 m. spalio mėnesio autorės elektroninis susirašinėjimas su Lenkijos nacionalinės bibliotekos atstovais.

398 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 5 d.), 69.

399 Lenkijos politinė atstovybė Vilniuje.

400 Römer Michał, Dziennik 1916 (1916 m. gruodžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2245, l. 4.

401 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 20 d.), l. 5.

402 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 19 d.), l. 4.

403 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 21 d.), l. 6.

404 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 23 d.), l. 8.

405 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 24 d.), l. 9. Plačiau apie vizitą Vilniuje: Solak, *supra note*, 33: 260–266.

406 Römer Michał, Dziennik 1916–1917 (1916 m. gruodžio 26, 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2245, l. 11, 15.

407 *Ibid.* (1916 m. gruodžio 30 d.), l. 15.

408 *Ibid.*

Būdamas Vilniuje skaitė viešas paskaitas Bankų klube[409], Vilniaus darbininkų klube – apie Lenkijos Karalystę, politiką karo metu, J. Piłsudskio politiką, Lenkijos požiūrį į Lietuvą[410].

Netrukus M. Römeris grįžo į Lenkiją. Jis buvo Laikinosios Lenkijos Karalystės Valstybės Tarybos[411] kūrimosi liudininkas[412]. Kai būdavo Varšuvoje, dalyvaudavo jos Politinių reikalų departamento vadinamosios Lietuvos komisijos susitikimuose. Šios komisijos nariais buvo W. Rostworowskis, E. Sapieha, L. Abramovičius ir kt. Čia kalbėta apie Lietuvos ir Lenkijos sąjungos federalinius modelius[413]. Bet M. Römeris grįžo į legionus. Stebėtasi, kodėl jis grįžo. Manyta, kad jis liks Varšuvoje ir dirbs minėtoje Valstybės Taryboje[414].

Legionuose teisininkas buvo išrinktas spaudos komisijos nariu. Reikėjo redaguoti leidinio *Vyriausybė ir kariuomenė* (lenk. *Rząd i Wojsko*) skyrių „Lenkijos kareivis“ (lenk. *Żołnierz Polski*). Leidinio redaktoriai šiai rubrikai prašė straipsnių, glaustų informacinių užrašų apie įvairius faktus, vokiečių veikimo būdus ir pan. Teisininkas parašė straipsnį pavadinimu „Noblesse oblige“, kuriame aprašė legionams tenkančius įsipareigojimus, vaidmenį kuriant Lenkijos nepriklausomybę[415].

Legionuose kilo neramumų. Juos skatino nuolatos smunkantis pasitikėjimas Laikinąja Valstybės Taryba, iš kurios galiausiai išstojo ir J. Piłsudskis[416]. Manytina, neramumai prasidėjo dėl to, kad Austrija Vengrija perdavė valdžią vokiečių okupacinei valdžiai. Legionieriai turėjo duoti naują priesaiką. O pagal ją, reikėjo prisiekti tėvynei Lenkijos karalystei ir asmeniškai neegzistuojančiam Lenkijos karaliui, ginklo brolijai Vokietijos ir Austrijos Vengrijos bei jų sąjungininkų kariuomenei[417]. Pastarasis priesaikos aspektas sukėlė legionierių nepasitenkinimą. Taip kilo priesaikos krizė (lenk. *kryzys przysięgowy*). Dėl šio dalyko M. Römeris su kitais kariais buvo apsilankęs pas J. Piłsudskį, kuris norėjo, kad kariai atsisakytų prisiekti[418].

---

409 *Ibid.* (1917 m. sausio 9 d.), l. 25.

410 *Ibid.* (1917 m. sausio 13 d.), l. 29.

411 Patariamoji institucija, besikuriant naujoms valstybės institucijoms.

412 *Ibid.* (1917 m. sausio 12 d.), l. 28.

413 Römer Michał, Dziennik 1916–1917 (1917 m. balandžio 13, 14, 19–23 d.). LMAVB RS, f. 138-2246, l. 59, 60, 65–69.

414 Römer Michał, Dziennik 1916–1917 (1917 m. sausio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2245, l. 19.

415 Römer Michał, Dziennik 1916–1917 (1917 m. gegužės 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2247, l. 2; M. R., starszy żołnierz pułku piechoty Legionów Polskich. „Noblesse oblige“. *Rząd i Wojsko*, 1917 m. gegužės 20 d., Nr. 18, 3–4.

416 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. liepos 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2247, l. 56; Solak, *supra note*, 33: 276.

417 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. liepos 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2247, l. 53.

418 *Ibid.* (1917 m. gegužės 23 d.), l. 38.

M. Römeriui priesaikos tekstas taip pat buvo nepriimtinas. Tačiau buvo dar sunkiau. Jis negalėjo ir nenorėjo prisiekti Lenkijai, o priesaiką laikė pernelyg rimtu faktoriumi, kuriuo kėsinamasi į žmogaus sąžinės sritį ir giliausias ideologines struktūras:

> *„<...> ištikimybės priesaika Lenkijai kaip mano tėvynei, o mano tėvynė yra Lietuva. Įstodamas į lenkų legionus, nelaikiau Lenkijos savo tėvyne. Dalyvaudamas kovoje už Lenkijos laisvę, laikiau ją netiesioginiu įrankiu Lietuvos laisvei pasiekti. <...> Prisiekčiau neteisingai, nes priesaikos neduosiu sąžiningai ir nevykdysiu jos. Niekada ateityje Lietuvos neišsižadėsiu dėl Lenkijos ir pagal savo sąžinę ir įsitikinimą nepriimsiu kitos pilietybės, išskyrus Lietuvos.“*[419]

Priesaiką turėjo priimti Laikinosios Valstybės Tarybos narys kunigas H. Przeździeckis[420]. M. Römeris priesaikos nedavė. Įsakyta neprisiekusius kareivius suimti[421].

Netrukus teisininkas kartu tu kitais neprisiekusiais kareiviais buvo išvežtas į karo belaisvių paskirstymo stovyklą Ščypiorne prie Kališo. M. Römeris dienoraštyje pabrėžė, kad jis buvo vokiečių belaisvių stovykloje. Čia buvo ir rusų, ir prancūzų kalinių[422]. Tolesni įvykiai paveikė internuotų kareivių sąmonę: areštuotas J. Piłsudskis, atsistatydino Laikinoji Valstybės Taryba, kuri priešinosi karių internavimui ir t. t.

Stovykloje M. Römeris nepasidavė liūdesiui, nevilčiai. Jis buvo stovyklos karių teismo ir IV bloko teismo pirmininkas. Čia tekdavo spręsti įvairius ginčus, dažniausiai dėl maisto vagysčių, būdavo bylų ir dėl sąmokslo duoti priesaiką organizavimo[423], dėl sumušimų, apgavysčių azartiniuose lošimuose[424]. Teisininkas dalyvavo ir *ad hoc* garbės teisme[425]. Aišku, tai nebuvo teisininko išsvajota veikla. Ji buvo gana nuobodi aštriam M. Römerio protui. Be to, teisininkas toliau tęsė žurnalistinį darbą. Jis rašė straipsnį apie Pirmos brigados pėstininkų priesaikos davimo atsisakymą. Planuota jį spausdinti karių žurnale. M. Römeris aprašė ne tik priesaikos davimo atsisakymo faktą, bet ir to atsisakymo genezę karių psichologijoje, motyvus ir priesaikos davimo eigą[426]. Teisininkas dalyvavo Karių tarybos steigime ir buvo vienu iš jos narių[427].

---

419 *Ibid.* (1917 m. liepos 8 d.), l. 53; Solak, *supra note*, 33: 277.

420 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. liepos 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2247, l. 56

421 *Ibid.* (1917 m. liepos 16 d.), l. 61.

422 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. liepos 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 3.

423 *Ibid.* (1917 m. rugpjūčio 3, 13, 18 d.), l. 17, 27, 32.

424 Solak, *supra note*, 33: 280.

425 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugpjūčio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 37.

426 *Ibid.* (1917 m. rugpjūčio 3 d.), l. 17.

427 *Ibid.* (1917 m. rugpjūčio 5 d.), l. 19.

M. Römeris Karo belaisvių paskirstymo stovykloje praleido šiek tiek daugiau nei mėnesį. Iš jos jis buvo paleistas 1917 m. rugpjūčio pabaigoje[428]. Jo paleidimu rūpinosi E. Sapieha ir Laikinosios Valstybės Tarybos narys J. Mikułowskis-Pomorskis[429]. Teisininkui buvo išduota kortelė. Paleistasis vokiečių policijai turėjo prisistatyti kartą per savaitę. Taigi, kaip ir visi iš stovyklos paleisti belaisviai, kurį laiką teisininkas turėjo būti stebimas policijos[430].

428 *Ibid.* (1917 m. rugpjūčio 28 d.), l. 42.

429 Solak, *supra note*, 33: 280.

430 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugpjūčio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 42.

III. TEISĖJAS

„O, kad taip, Dieve, Lietuvą ir Teismą sujungus!“[431]

Teisininkas pradėjo ieškotis darbo. O tuo metu kaip tik buvo organizuojama Lenkijos teismų sistema. M. Römeriui kilo mintis pretenduoti į advokato pozicijas. Maža to, jis sulaukė pasiūlymo pretenduoti į laisvą juriskonsulto vietą valstybinėje privalomojo draudimo įstaigoje. Teisininkui šis pasiūlymas nebuvo labai viliojantis. Tad jis nuėjo į Laikinosios Valstybės Tarybos Teisingumo departamentą, kuriame ir vyko Lenkijos teismų sistemos organizavimo darbai. Jis kreipėsi į V. Makowskį, ėjusį Departamento direktoriaus pavaduotojo pareigas. Šis teisininkui pasiūlė keletą galimybių: užimti taikos teisėjo pareigas Kolno mieste, Lomžos gubernijos šiaurėje, arba prokuroro pavaduotojo pareigas gražiame Sandomiero miestelyje, pietryčių Lenkijoje. M. Römeriui atrodė patrauklu važiuoti dirbti į gražų miestelį, tačiau prokuroro pozicija jo neviliojo. Ir tam buvo rimtų priežasčių: dar nebuvo sklandžiai veikiančios kriminalinės policijos, tad prokuroras turėjo dirbti dvigubai, be to, pasak teisininko prokuroro postas visada susijęs su politika. O jis norėjo to išvengti[432]. Jį truputį gąsdino ir taikos teisėjo funkcijos, nes trūko atitinkamos patirties ir specialių žinių. Vis dėlto M. Römeris neabejojo, kad aukšta teisininko kvalifikacija jam padės naujose pareigose. Taigi, jis apsisprendė vykti į Kolną[433]. Be to, Kolnas geografiškai buvo arčiau Lietuvos[434], į kurią kol kas M. Römeris negalėjo grįžti.

Aktą dėl M. Römerio paskyrimo Kolno taikos teisėju 1917 m. rugpjūčio 25 d. pasirašė vicemaršalas J. Mikułowskis-Pomorskis, V. Makowskis, Laikinosios Valstybės Tarybos narys L. Grendyszyńskis, Laikinosios Valstybės Tarybos darbuotojas E. Śmiarowskis. Paskyrimo dieną teisininkas laikė simboline, nes tą dieną jis buvo paleistas iš karo belaisvių stovyklos, tada atsistatydino Laikinoji Valstybės Taryba ir tą dieną jis buvo paskirtas teisėju:

> *„Mano likimas išties fantastiškas: prieš mėnesį lenkų legionų eilinis, vakar – karo belaisvis, šiandien taikos teisėjas Lenkijos teismuose <...>. Kuo aš niekada gyvenime*

---

431 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji* (1918 m. birželio 16 d.) (Vilnius: Versus aureus, 2007), 6–7.

432 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugpjūčio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 42.

433 *Ibid.* (1917 m. rugpjūčio 29 d.), l. 43.

434 *Ibid.* (1917 m. rugpjūčio 30 d.), l. 44.

nebuvau? Teisininkas, Paryžiaus studentas, dienraščio „Gazeta Wileńska“ redaktorius, „Lietuvos“ autorius, prisiekęs advokatas, masonų ložės prezidentas (vénérable), lenkų legionų eilinis, karo belaisvis, taikos teisėjas.“[435]

1917 m. rugsėjo 1 d. įvyko iškilmingas Lenkijos teismų atidarymas[436]. Tačiau teisininkui reikėjo sulaukti iš vokiečių valdžios kelionės dokumentų vykti į Kolną. Kol teisininkas laukė dokumentų, domėjosi tuo, kas vyksta Lietuvoje, sužinojo, kad bus pradėtas leisti dienraštis *Lietuvos aidas*. Planavo leidinį užsiprenumeruoti į Kolną. Galiausiai rugsėjo viduryje teisininkas gavo reikiamus dokumentus, kad galėtų važiuoti į Kolną ir pradėti taikos teisėjo pareigas[437]. 1917 m. rugsėjo 12 d. teisininkas išvyko.

1. KOLNO TAIKOS TEISMO TEISĖJAS

Kolno taikos teismo teisėjo pareigas M. Römeris pradėjo eiti 1917 m. rugsėjo viduryje. Taip jis tapo Lenkijos karūnos valstybės pareigūnu (lenk. *funkcjonariusz państwowy „Korony Polskiej*“[438]). Teisininkas jautėsi dviprasmiškai – teisėjo pareigų norėjo, bet iš pradžių jautė baimę:

„<...> Nors žinau, kad jokie šventieji puodų nelipdo ir kad žmogus, turintis galvą, atitinkamus gabumus, išsilavinimą ir valią, gali padaryti tai, kas jam iš tolo atrodo taip sunku, kartais jaučiu baimę. Jaučiuosi taip lyg žengčiau nežinoma žeme, kur bet kurią akimirką gali paslysti koja ir užkristi ant kokios nors kvailystės, sugėdindama savo rimtumą, kuris yra toks svarbus vykdant teismines funkcijas. <...> Man neramu ir dėl to, kad, būdamas jautrus iš prigimties, neturiu to arogantiško pasitikėjimo savimi, kuris sunkiomis akimirkomis gali padėti užmaskuoti tvirtų realių pagrindų ir argumentų trūkumą.“[439]

Štai kaip M. Römeris jautėsi prieš pirmąjį teismo posėdį:

„Šiandien baigiau parengiamąsias studijas pirmajam teismo posėdžiui Kolno mieste, kuris įvyks rytoj. Išgyvenu tą jausmą, kokį patiria moksleivis prieš egzaminą. Kuo daugiau studijuoju, kuo daugiau įstatymuose ir komentaruose analizuoju ir ieškau atsakymų į atskirus klausimus <...>, tuo daugiau kyla naujų klausimų ir paprasti klausimai komplikuojasi bei virsta sudėtingomis, nutrūktgalviškomis problemomis. O kartais pametu galvą ir man atrodo, kad prieš mane kaupiasi kažkokios neįveikiamos kliūtys. Bet ačiū Dievui – ši apdairumo ir ramybės kibirkštis, šis

435 *Ibid.*
436 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 1 d.), l. 46.
437 *Ibid.* 1917 (1917 m. rugsėjo 11 d.), l. 56.
438 *Ibid.* 1917 (1917 m. rugsėjo 19 d.), l. 64
439 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 14 d.), l. 59.

galvos laivas, esantis kompasu įspūdžių chaose, ir blaiviai, nepaisydamas nervų terorizmo, laisvai juda pirmyn užduočių link – įsitikinęs, kad susitvarkys su jomis – vis labiau manyje įsitvirtina ir nugali minėtus baimės instinktus. Šiandien, savo pirmojo teismo posėdžio išvakarėse, jaučiuosi ramus ir pasitikintis savimi.“[440]

1917 m. rugsėjo 19 d. M. Römeris priėmė pirmą sprendimą kaip teisėjas. Tuo metu Lenkijoje teismai sprendimus priimdavo kolegialiai. Taikos teisėjai priimdavo sprendimus kartu su dviem vietos gyventojų atstovais – tarėjais. Pastarieji būdavo renkami iš vietos tarybų pateiktų kandidatų sąrašo, tačiau karo metu jie buvo skiriami. Teismo, kuriame dirbo M. Römeris, teritorinė jurisdikcija apėmė Lomžos gubernijos šiaurės vakarų dalį, siena susijusią su Prūsija, iki Šiaurės Ostrolenkos gubernijos[441]. M. Römeris liko patenkintas savo pirmąja teisėjo diena. Jis buvo įsitikinęs, kad teisėjo pareigos jam tinkamesnės už advokato ar prokuroro:

„*Susidariau įspūdį, kad vėliau, kai įveiksiu pirmuosius įstatymų sunkumus ir įgysiu tam tikrą techninę rutiną, šis darbas bus malonus. Tai atitinka mano protą, <...>. Manau, kad teisėjo pareigos man labiau tinka ir gali suteikti didesnį pasitenkinimą nei advokato ar prokuroro <...>.*“[442]

M. Römeris, tik pradėjęs eiti teisėjo pareigas, susidūrė su interesantų problema. Jie vis kreipdavosi į jį įvairiausių patarimų:

„*Didžioji dauguma nesuprato, kad teisėjas negali būti šalies patarėju ir kad jo užduotis ir pareigos iš esmės skiriasi nuo advokato. Kai kurie suinteresuoti asmenys bando mane aplankyti privačiai namuose, tam priverstas atsispirti; turiu nuo jų gintis kaip nuo musių.*“[443]

Dažniausiai gyventojai kreipdavosi į teisėją, nes tikėdavosi, kad teisėjo, turinčio teisę priimti galutinius sprendimus, patarimai užtikrins pergalę teisiniuose ginčuose. M. Römeris suvokė, kad jis kaip teisėjas negali teikti vienašališkų patarimų. Jis suprato, kad tokiais atvejais turi nukreipti interesantus į advokatą, tačiau Kolne tebuvo vienas advokatas. Toks teisėjo patarimas galėjo atrodyti kaip pataikavimas advokatui. Taip nukentėtų nešališko teisėjo reputacija. Be to, miestelio ir apylinkių gyventojai prarastų pasitikėjimą tokiu teisėju ir manytų, kad šis veikia susitaręs su advokatu. Teisėjas akcentavo, kad dėl civilinio teisminio proceso grindimo dialektiniu principu didesnė tikimybė, kad bylą laimės ta šalis, kuriai atstovauja advokatas, nes jis išmano dialektikos, iškalbos meną, teisines formuluotes. Tačiau

440 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 18 d.), l. 63.
441 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 19 d., spalio 8 d.), l. 64, 83.
442 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 19 d.), l. 64.
443 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 24 d.), l. 69.

valstiečiai to nesuprasdavo ir piktindavosi, kai visada laimėdavo advokatą pasamdžiusi šalis. Tas vienintelis Kolno advokatas skųsdavosi M. Römeriui, kad šis pats imasi iniciatyvos, neatsisako patarti, į protokolus įtraukia žodinius skundus ir ieškinius, kad stengiasi ištirti ginčo esmę ir siekti tiesos. Taip atrodė, kad teisėjas rungiasi su advokatu. Teisėjas gerbė advokatą, tačiau nesiruošė keisti savo darbo metodo:

> *„Jo dėka apie mane, jei neklystu, pradeda formuotis nuomonė kaip apie teisingą teisėją ir žmonių pasitikėjimas teismu auga, o dėl Goldbergo* [advokato – aut past.] *<...> jis mane gerbia ir yra priverstas būti stropesniu, kontroliuoti savo veiklą iš esmės, o tai naudinga ir bendram gėriui.“*[444]

Taigi, M. Römeris nebuvo formalistas. Jis suvokė, kad patarinėti – ne teisėjo darbas, tačiau tebuvo vienas advokatas, tad teisininkas jautė pareigą padėti palaikyti priešingą šalį, neturinčią advokato, ir taip išsaugoti pusiausvyrą tarp ginčo šalių teisinių galimybių[445]. Be to, jis manė, kad jeigu sprendimo priėmimas ir yra teisingumas, tai tik tokiu atveju, kai žmonės, kuriems sprendimas taikomas, supranta, kodėl kaip tik toks sprendimas priimamas, o ne kitoks:

> *„Dažniausiai stengiuosi žodžiu paaiškinti šalims situacijos esmę ir priežastis, dėl kurių viena iš šalių turi pralaimėti.“*[446]

> *„<...> teisingumo vykdymas iš tikrųjų yra „teisingumo matmuo“ tik tiek, kiek žmonės, kuriems jis taikomas, iš tikrųjų supranta sprendimų prasmę savo įsitikinimu ir jausmais.“*[447]

Teisėjas suprato, kad pralaimėjusi pusė, ypač nuosavybės ir valdymo ginčuose, visada palieka teismą su didelės neteisybės jausmu:

> *„Turiu dėti nepaprastas pastangas, kad paaiškinčiau šalims skirtumą tarp valdymo ir nuosavybės.“*[448]

Dienoraščiuose dažnai pabrėždavo advokato reikalingumą teismui nagrinėjant bylą:

> *„<...> man labiau patinka, kai byloje dalyvauja advokatas, nes savo procesine kompetencija ir teisės taikymu jis pagilina klausimus ir suteikia bylai didesnio aiškumo. Tačiau taip būna ne visada. Kartais advokato buvimas vienoje pusėje tampa žalos priežastimi kitai. Esminė rungimosi proceso sąlyga yra šalių pusiausvyra. Advokatą procese galima palyginti su ginklu dvikovoje. Na, o kai viena pusė turi advokatą,*

444 *Ibid.* (1917 m. spalio 1 d.), l. 76.
445 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 16.
446 *Ibid.* (1917 m. spalio 24 d.), l. 3.
447 *Ibid.* (1917 m. lapkričio 7 d.), l. 17.
448 *Ibid.*

o kita – ne, situacija tampa tokia, tarsi ginkluotas žmogus dvikovoje kovotų su neginkluotu. Pusiausvyra išnyksta ir iš esmės ginkluota pusė jau turi pranašumą prieš oponentą, nepaisant to, ar pagrįsti tos ar kitos ginčo šalies reikalavimai. Nepakanka ginče būti iš esmės teisiam; reikia mokėti atlikti gynybą ir mokėti naudotis proceso priemonėmis. Teisėjas rungimosi procese dažnai yra priverstas pasyviai stebėti, kaip teisi šalis žlunga tik todėl, kad neturi gynybos.“[449]

M. Römeris aiškiai suprato, kad jis nors ir stengėsi padėti silpnesnei pusei, bet tėra teisėjas, t. y. pasyvus rungimosi stebėtojas, apribotas teismo proceso pareigų ir negalintis transformuotis į nors ir teisios šalies advokatą[450].

Tokius dalykus patyręs M. Römeris dienoraščiuose pastebėjo, kad būtina profesionali teisinė pagalba teismo procesuose, kad turi būti organizuojama teisinė pagalba kaip viešoji funkcija skurstantiems žmonėms. Jo nuomone, teismas turi turėti teisę nustatyti viešosios teisinės pagalbos poreikį, kai mano, kad tai būtina. Teisėjui būdavo skaudu matyti valstiečius, neturinčius teisinės pagalbos teismo procese. Jie dėl to patirdavo nuostolių. Teisėjas tvirtino, kad dėl to teismai išsigimsta į fikciją ar net dar blogiau – į neteisybę ir skriaudą[451]:

„Tokia administracija ir ekonomika, kupina privačios nuosavybės ir korupcijos, yra administravimo, suprantamo kaip valdymas vardan visuomenės gero, priešingybė.“[452]

Žmonės ateidavo pas teisėją su dovanomis. Antai vieną dieną prie teismo durų pamatė moterį su unguriu. M. Römeris pamanė, kad parduodamas, bet paaiškėjo, kad čia dovana, nes teisme buvo byla, kurioje ši moteris buvo ginčo šalis:

„Pagrasinau, kad už tai galiu ją patraukti atsakomybėn, ir įspėjau, kad ateityje, jei tokie incidentai pasikartos, surašysiu protokolą ir apkaltinsiu bandymu papirkti teisėją.“[453]

M. Römeris dienoraščiuose rašė apie tai, kaip įvairios aplinkybės veikia teisėjo darbą. Antai jis atkreipė dėmesį į tai, kad sutrikimas, susinervinimas neleidžia metodiškai, ramiai vertinti įstatymų. Pavyzdžiui, jis buvo nepatenkintas dėl to, kad vieną dieną, užtrukus vienos bylos nagrinėjimui, likusias dvi teko greičiau nagrinėti. Ir dėl to jis sutriko, susinervino, nors žinojo, kad

449 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. gegužės 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 106.
450 *Ibid.*
451 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. gruodžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 59.
452 *Ibid.* (1918 m. vasario 9 d.), l. 111.
453 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. spalio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 76.

bylas vertino teisingai[454]. Teisėjas pastebėjo, kad net oras turi įtakos sprendimų priėmimui:

> *„Patyriau, kad kuo geresnis oras sesijos metu, tuo intensyvesnis ir geresnis teisėjų darbas. Saulė ar rūkas turi didžiulę įtaką teisėjo funkcijų atlikimui. Saulėtomis dienomis mintis veikia visai kitaip, kitokia energija, priešingai nei debesuotomis. Esant geram orui ir saulei, mąstymo procesas ir net pati kalba, formuluojant motyvus ir sprendimus visame protokole tampa tvirta ir skaidri, tiksli ir tiesi. Tačiau apsiniaukusiomis dienomis mintis slegia našta ir ji tampa tingi, lėta, nerangi.“*[455]

Ir vėliau, jau dirbdamas Kauno apygardos teisme, M. Römeris akcentavo nuotaikos įtaką teisėjo darbui ir teismo posėdžių eigai, taip pat tai, kaip svarbu, kad teisėjas išliktų ramus. Be to, jis pastebėjo, kad įdomios bylos kelia darbinį ūpą, turintį reikšmės teisėjo darbui, kad šis ūpas taip nuskaidrina protą, kad greičiau reaguojama į kiekvieną faktą, sprendimai („teisinės diagnozės“) tampa tikslesni, atliepiantys teisėjo sąžinę:

> *„Žmogus ne automatas ir nuotaika turi įtakos net ir tokiam protiniam darbui, kurio pagrindas – loginis mąstymas. Teisėjas privalo būti ramus žmogus; aš toks ir esu, bet net nėra tokio ramaus žmogaus, kuris absoliučiai nereaguotų į psichinės būsenos pokyčius.“*[456]

Teisėjas būdavo patenkintas, kai pavykdavo nepadaryti klaidų, kai sąžine jausdavo, kad ne tik formaliai, bet ir iš esmės buvo atliktas teisingumas, visus klausimus pavykdavo išspręsti išmintingai ir sumaniai – taip „kaip diktuoja tiesa ir teisingumas“[457]. Tekdavo taikyti šalis, kad sprendimas tenkintų ir ieškovą, ir sykiu nepakenktų atsakovui[458]. Jam nepatikdavo, kai suvokdavo, kad sprendimas ne visiškai teisingas kažkurios iš šalių atžvilgiu:

> *„Nemėgstu bylų, kai įstatymo raidės formalizmas kertasi su kasdiene teisingumo samprata ir pavergia teisėją. Tokiais atvejais visada jaučiuosi pažeistas savo sąžinės.“*[459]

Dienoraščiuose yra pripažinęs, kad kartais teisėjo, kuriam kai kada tenka būti asmens pilietinių teisių vykdytoju, pareiga sunki. Tokią išvadą padarė, kai jam teko nagrinėti ginčą tarp daugiavaikės našlės ir asmens, galinčio parduoti namus, kuriame ši su vaikais gyveno[460]. Arba yra pripažinęs tai,

---

454 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 28 d.), l. 73.

455 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. kovo 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 24.

456 Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. gegužės 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 197.

457 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. spalio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 85

458 *Ibid.*

459 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. kovo 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 38.

460 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 73.

kad kartais formalios teisėjo pareigos ir vidinis įsitikinimas bei sąžinės balsas nesutampa, pavyzdžiui, kartą teko priimti sprendimą nepaisant vidinio įsitikinimo, nes ieškovas negalėjo formaliai pagrįsti savo teisių[461].

Teko M. Römeriui gilintis į 1903 m. imperinės Rusijos baudžiamąjį kodeksą. Tačiau jis prisipažino, kad jam nebuvo sunku, nes šio kodekso rengėjas buvo N. S. Tagancevas, kuris jam dėstė Peterburgo imperatoriškojoje teisės mokykloje[462]. Dirbo teisininkas ir su Napoleono civiliniu kodeksu, kurį laikė logišku ir tiksliu kūriniu, tačiau atitrūkusiu nuo to meto realijų, pavyzdžiui, dėl nuostolių kompensacijos, pinigų nuvertėjimo, dalybų, valdymo teisės, alimentų, mokesčių dėl paveldėto turto, pardavimų iš varžytinių ir pan. Teisininkas pripažino, kad juo tenka vadovautis, nors tai apsunkina užduotį atlikti teisingumą, nes Kodeksas nebereguliuoja aktualių teisinių santykių[463].

M. Römeris sekmadieniais surašydavo galutinius teismo sprendimus. Jis juos redaguodavo, tobulindavo. Teisėjas prisipažino, kad tai daro siekdamas įgyti daugiau praktinių žinių apie teisės aktus, nes sprendimai turėjo būti pagrįsti įstatymu, bylos aplinkybėmis ir įrodymais. Be to, jis taip mokėsi savo profesijos:

> *„Tai verčia suvirškinti visą bylą ir gilintis į ją teisės ir faktinių aplinkybių atžvilgiu, o to neretai nepavyksta padaryti posėdžio metu dėl laiko trūkumo. Tad galutinių sprendimų rašymas man yra vienas iš mokymosi ir studijų priemonių, metodiniu požiūriu geresnis nei ištisų akto dalių ar atskirų klausimų studijavimas in abstracto.“*[464]

Žinoma, darbas buvo naudingas, nes leido gilintis į teisės analizę, tačiau ir labai vargino[465].

Dar vėliau teisininkas pastebėjo, kad sprendimų motyvacinės dalys – atsakingiausias, labiausiai varginantis, bet esmingiausias teisėjo darbas. Be to, jis pabrėžė, kad jo sprendimų motyvai paremti „juridinio meno veikalais“[466].

Kolno taikos teisme M. Römeriui buvo per mažai darbo, per mažai bylų. Tad jis apsidžiaugė, kai Lenkijos teisingumo ministerijoje buvo nuspręsta taikos teisėjams suteikti įgaliojimus atlikti pirminius nusikaltimų tyrimus[467]. Teisininkas norėjo šių pareigų dar ir dėl to, kad būtų turėjęs

461 *Ibid.* (1917 m. spalio 5 d.), l. 80.
462 *Ibid.* (1917 m. rugsėjo 28 d.), l. 79.
463 Römeris, *supra note*, 431: 67.
464 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 75.
465 Römeris, *supra note*, 431: 23.
466 Römeris, *supra note*, 431: 136.
467 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 81.

galimybę pakeliauti ir susipažinti artimiau su kraštu[468]. Vis dėlto darbo nebuvo užtektinai. Kaskart, kai pagausėdavo bylų, džiaugdavosi tvirtindamas:

> *„Bylų antplūdis mane visada džiugina, nes padidina darbo krūvį, daugiau teismo posėdžių ir užpildo laiką įdomesniu turiniu; tai daro mano darbą efektyvesnį ir suteikia man reikalingų treniruočių, kad tapčiau labiau įgudusiu teisėju. Man tai yra profesinio kapitalo investicija.“*[469]

Apskritai M. Römeriui patiko teisėjo darbas. Po kelių savaičių jis rašė, kad jau pradeda perprasti teisėjo vaidmenį. Šis darbas:

> *„<...> tai – vienas malonumas. Tai gyvenimo banga, žmogiškosios realybės teatras.“*[470]

> *„Šis darbas man patinka, reikalauja energijos, teikia pasitenkinimą ir yra gyvas.“*[471]

> *„Mėgstu savo teismines bylas ir dirbdamas su jomis jaučiu tikrą malonumą; teismo posėdis, nors ir reikalauja įtempto darbo, tai pramoga, tai gyva.“*[472]

Teisėjas ėmė gerai išmanyti teisės aktus, o darbas jam kėlė pasitenkinimo jausmą:

> *„Aš vis labiau įvaldau ir kodeksą, ir procedūras. Man patinka šis darbas, kuriame vis laisviau operuoju teise. Jaučiu, kaip pradedu ją valdyti ir kaip ji mano rankose tampa vis paklusnesniu mano minties ir valios įrankiu. Tai teikia pasitenkinimą.“*[473]

Taip pat jis rašė, kad, be teisėjo darbo, dar teko atlikti ir tardymo veiksmus. Taip buvo nuspręsta valdžios dėl laikinos Lenkijoje teismų situacijos. Taigi, Lenkijoje M. Römeriui teko atlikti ir teismo tardytojo darbą Ščiučine. Tekdavo apžiūrėti lavonus, dalyvauti jų skrodimuose, surašyti protokolus, apklausti liudytojus, teikti kaltinimus[474]. Jis pastebėjo, kad teisėjo darbas visai kitoks. Jį dirbant galima susipažinti su visuomenės sandara, socialinėmis problemomis. O tardytojas susiduria su patologine gyvenimo puse, „su iškrypimo gaidele“[475]. Būdavo, kad kaltinant tardytojas nebuvo tikras, ar tai tikrai to asmens kaltė. Tokiais atvejais M. Römeris jausdavo sąžinės graužatį. Tačiau ramindavo save mintimi, kad nusikaltimą reikia tirti toliau ir tada paaiškės objektyvi tiesa[476]. Teisininkas lygino tardymą ir teisminę bylą. Taip pat vis pabrėždavo teismo ir teatro paraleles:

---

468 *Ibid.* (1917 m. spalio 8 d.), l. 83.
469 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1918 m. vasario 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 109.
470 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. spalio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 85.
471 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 22.
472 Römeris, *supra note*, 431: 3.
473 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 33.
474 Römeris, *supra note*, 431: 38.
475 *Ibid.*, 33.
476 *Ibid.*, 38–39.

„Mėgstu mano teismo posėdžius. Koks jų palyginimas su nuobodžiais popieriniais tardymais, su varginančiais liudytojų tyrimais tardant! Teisminėse bylose yra gyvas tiesioginio žodinio proceso nervas, šalių tarpusavio varžymasis, yra veiksmas. <...> Vienos pulsuojančios judėjimu, pilnos aistrų, kitos aneminės, tačiau – komplikuotos, kitos – paprastos, kiekviena su savo individualiu veidu, ir kiekviena gyvena, atlieka savo veiksmą scenoje, pagaliau miršta nuosprendyje <...>. Mėgstu tai, nes tatai įdomu ir gyva.“[477]

„Teismas tam tikra prasme yra teatras. Teisėjas sykiu yra proceso dalyvis ir veiksmo žiūrovas. Nagrinėjamo ginčo eiga įdomi ne tik turinio atžvilgiu, bet ir proceso dalyvių charakterių, socialiniu, moraliniu pagrindų atžvilgiais.“[478]

„Esu toks, kad myliu gyvenimą ir jo greitą tėkmę. Teisme šis gyvenimas teka prieš mane bylose <...>. Tai yra mano malonumas, didesnis negu malonumas tiesiog būti žiūrovu, nes sykiu turiu galią kištis į šį gyvenimą ir vadovauti jam kaip teisėjas.“[479]

„<...> teisėjo veikla viešame posėdyje turi tam tikrą teatrinį elementą: kaip ir aktorių vaidyboje, taip ir teisėjo veikloje, kuo auditorija didesnė, tuo viskas vyksta gyviau, visapusiškiau ir vaisingiau. Nežinau, kaip kitiems teisėjams, bet aš tai patiriu. Žiūrovai, pilna salė ir publikos susidomėjimas byla turi įtakos mano darbo intensyvumui. Teisėjas ugdosi tam tikrą aktoriaus meistriškumą.“[480]

Pradėjęs dirbti teisėjo darbą M. Römeris pripažino, kad nebeturi siekių politikoje: jei jį politika ir domino, tai tik tiek, kiek ji susijusi su Lietuvos klausimu[481]. O ir šiek tiek vėliau prisipažino esąs ne praktišku politiku, o daugiau mąstytoju.[482] Taigi, M. Römeris buvo sąmoningai nutolęs nuo politinės veiklos ir vadino save pasyviu stebėtoju[483]. Nepatiko jam ir oficiali aplinka. M. Römeris prisipažino, kad iš prigimties nėra biurokratas ir neturi tokių siekių ateityje. Jis nemėgo oficialaus pasaulio, kuris jam atrodė kupinas intrigų ir draugiškos veidmainystės. Todėl jam buvo gerai Kolno taikos teisme, kuriame jis jautėsi nepriklausomas[484].

M. Römeriui teko nagrinėti įvairiausias bylas. Jos buvo susijusios su karo pabėgėlių iš Rusijos grįžimu[485], su vagystėmis (šilko, grūdų, arklių, medžių, laikrodžio ir pan.), žemės nuosavybe ir valdymu, šmeižtu, žiauriu

---

477 *Ibid*., 11.

478 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. gruodžio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 41.

479 *Ibid.* (1917 m. gruodžio 10 d.), l. 50.

480 Römer Michał, Dziennik 1916–1917 (1917 m. sausio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2245, l. 20.

481 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. spalio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 87.

482 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. gegužės 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 103.

483 Römeris, *supra note*, 431: 435.

484 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 32.

485 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. gegužės 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 91.

elgesiu artimoje aplinkoje[486], sukčiavimu[487], sumušimu, įžeidimu, savavališku miško kirtimu, iššaginimu[488], butų nuoma, atlyginimu tarnams[489], savavaldžiavimu[490] ir t. t.

Kai pasigirdo kalbų apie M. Römerio galimybę būti perkeltam į apygardos teismą, teisininkas suprato, kad tai nėra gera mintis. Reikėtų dirbti didesniame mieste, o tai reiškė ir didesnes intrigas. Kita vertus, kaip taikos teismo teisėjas jis jautėsi nepriklausomas, nes buvo ne tik teisėjas, nagrinėjantis ginčus, bet ir teismo vadovas, kontroliuojantis teismo veiklos procesus. Jis nenorėjo tik pasyviai sėdėti ir klausyti, o paskui tik mintimis spręsti teisines problemas. Pagaliau teisininkas pabrėžė, kad teismų sistemoje nėra geresnių „dirbtuvių" už taikos teismą. Šio teismo teisėjo pozicija net neprilygsta apygardos teismo pirmininkui, kuris tėra daugiau administratorius, o ne teisėjas[491]. M. Römeris atsisakė aukštesnių pozicijų teismų sistemoje: jam buvo siūlomos Lomžos apygardos teismo teisėjo pareigos[492]. Viena iš priežasčių buvo santykiai tame teisme, pasižymėję nesantaika. Bijojo prarasti ir savo savarankiškumą, kūrybinį nepriklausomumą. Taikos teisme jautėsi lyg būtų ponas ar kūrėjas[493]. Kolno taikos teismą laikė savo kūriniu, kūdikiu, nes ir darbuotojai buvo išmokyti dirbti pagal teisėjo metodą ir t. t.[494]

M. Römeris, būdamas teisėju, rašė straipsnius lenkiškiems žurnalams. Antai viename iš jų rašė apie tam tikrų procedūrų reformas karo metu, t. y. leidimą moterims, kurių vyrai kariauja, atvykti į teismus[495]. Vis dėlto ilgainiui teisėjas pastebėjo, kad gyvenime ir kūryboje jis vis labiau atsiriboja nuo politikos, ypač Lenkijos[496].

---

486 *Ibid.* (1918 m. gegužės 16 d.), l. 93.

487 *Ibid.* (1918 m. birželio 10 d.), l. 118.

488 Römeris, *supra note*, 431: 3.

489 *Ibid.* (1918 m. birželio 21 d.), 10–11.

490 *Ibid.* (1918 m. spalio 4 d.), 118.

491 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. balandžio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 71.

492 Römeris, *supra note*, 431 (1918 m. liepos 25 d., 1918 m. rugpjūčio 2 d.), 56.

493 *Ibid.* (1918 m. rugpjūčio 2 d.), 58.

494 *Ibid.* (1918 m. rugpjūčio 3 d.), 58.

495 Römer, Michał. „W sprawie upoważnienia mężatek". *Gazeta Sądowa Warszawska*, 1918 m. rugsėjo 7 d., Nr. 36. 335–337. Beje, teisininkas prisidėjo ir prie to, kad Lomžos apygardos teisme pirmą kartą imtųsi darbo moteris. Kadangi trūko teismo darbuotojų, M. Römeris paprašė, kad 1919 m. lapkričio 5 d. teismo posėdyje sekretoriautų Lomžos apygardos teismo darbuotoja H. Roszkowska. Teisingumo ministerijoje laikytasi nuomonės, kad teismo posėdžiuose moterys kaip teismo darbuotojos neturi dalyvauti. Tačiau nebuvo kitos išeities. Teisininkas akcentavo, kad tai buvo pirmas kartas Lomžos apygardos teismo teisme, o gal net ir visoje Lenkijoje. Žr.: Römeris, *supra note*, 431: (1919 m. lapkričio 5 d.), 173.

496 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. gegužės 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 78.

Įdomios teisėjo mintys buvo apie taikinimo taktiką taikos teismuose, ypač tokiuose, kuriuose teisėjais buvo dvarininkai, o ne profesionalūs teisininkai. Taikos teismuose buvo rekomenduojami taikinimo susitarimai. Kai kurie teisėjai prievarta stengėsi sutaikyti bylos šalis dėl gerų teismo rodiklių. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad tokie susitaikymo susitarimai, keliantys šalių nepasitenkinimą ir pasipriešinimą pacifistiniam teisėjo darbo metodui, reiškė, kad asmenys netekdavo teisingumo. Tokiu atveju nei teisė taikoma, nei teisingumas vykdomas. Toks teisingumas, pasak teisėjo, yra teismo karikatūra[497].

Ilgainiui gyventojai ėmė pasitikėti M. Römeriu kaip teisėju. Dėl to ir bylų padaugėjo. Šalys nenoriai kreipdavosi į kitus teismus – ieškodavo būdų, kad jų bylą galėtų nagrinėti būtent Kolno taikos teisėjas, o kartais tiesiog atsisakydavo bylinėtis, jei ginčas negalėjo būti nagrinėjamas Kolne[498]. Jeigu teisėjas išvykdavo, teisme skundų, ieškinių kiekis sumažėdavo[499]. M. Römeris prisipažino, kad jam tai kėlė pasitenkinimo jausmą:

> *„Šis teisėjo įgūdis, kurį čia įgyju, derinamas su mano natūraliu teisinio mąstymo gebėjimu ir mano nepalaužiamu nešališkumu – tai man ne tik pasitenkinimas dabartimi kaip atlygiu už sąžiningą darbą, bet ir pamokos galimai ateities veiklai Lietuvoje. Galbūt tai bus man kapitalas ateičiai, ne tik materialus, bet ir moralinis.“*[500]

Tačiau tai nereiškė, kad teisėjas visiems įtiko. Buvo ir tokių miestelėnų, kurie, paskelbus teismo sprendimus, su M. Römeriu nesisveikindavo. Teisininkas suvokė, kad visiems įtikti neįmanoma[501].

Užklupus dideliam kiekiui bylų, teisėjas pasirinko tokį darbo būdą, kad teismas veiktų greitai ir tiksliai:

> *„<...> savo teisėjiško darbo devizu pasirinkau teiginį, kad, jeigu tik įmanoma, niekada rytdienai nepasilikti darbo, o atlikti viską, ką reikia šiandien. Ir kol kas šis devizas pasitvirtina ne tik man, bet ir teismui, kuris dėl šios nuostatos dirba gerai ir gana greitai.“*[502]

Bylų vis daugėjo, bet teisėjas nesiskundė. Jis rašė, kad dirba kaip *perpetuum mobile*, jam buvo geriau daugiau bylų nei darbo trūkumas:

> *„Manyje gimė kažkokia aistra šiam bylų žaidimui, aistra, panaši į lošėjo. Tarsi užhipnotizuotas – žiūriu į upe besiliejančius teismo procesus ir dirbu vedinas*

497 *Ibid.* (1918 m. birželio 8 d.), l. 116.
498 *Ibid.* (1918 m. birželio 10 d.), l. 118.
499 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. liepos 13 d.), 35.
500 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. birželio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 118.
501 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. liepos 22 d.), 45.
502 *Ibid.* (1918 m. birželio 15 d.), 4.

kažkokio įtūžio, išsiurbiančio visą energiją. <...> Kiekviena teismo byla man yra gyva ir pažįstama individualybė; <...> ir jeigu man tektų palikti mano teismą Kolne – gailėčiausi kiekvienos bylos; rodosi net, kad pavydėčiau, jeigu kas nors kitas turėtų teisėjauti mano bylose.“[503]

M. Römeris prisipažino, kad taip karštligiškai dirbo tik tada, kai redagavo leidinį *Gazeta Wileńska* ir rašydamas savo pirmą knygą *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*.

Teisėjas daug mąstė apie savo profesiją. M. Römeris rašė, kad teisėjas turi puikiai išmanyti bylos medžiagą, dalyką, suvokti visumą, jausti bylą norėdamas suvokti jos esmę:

„Kiekviena konkreti byla prakalba į mane jai būdinga gyva individualių poreikių ir savybių kalba; kiekvieną suprasdavau, jaučiau ir pažinojau. <...> Iš viso bylų gausa, tapusi karštligišku bėgsmu, savaime apsunkina tą tikslų skrupulingumą, kuriuo pasižymi mano požiūris į teismą. Mano požiūris į teismą pasižymi šeimininko požiūriu į savo firmą arba motinos į vaiką.“[504]

Tuo metu taikos teismas buvo pirmos instancijos teismas. M. Römeris suvokė pirmos instancijos teismo svarbą ir pabrėžė, kad jis atspindi visuomenės santykius, padeda pažinti įvairius socialinius, ekonominius reiškinius, visuomenės sandarą[505].

Vis dėlto M. Römeris ryžosi pereiti į aukštesnės instancijos teismą. Jis ėmė laukti savo perkėlimo į Lomžą, nes neabejojo, kad ten turės daugiau galimybių sužinoti apie vykstančius įvykius Lietuvoje, be to, ieškos būdų apsilankyti Vilniuje, kad laiku užsitikrintų galimybę grįžti į Lietuvą[506].

1918 m. lapkričio 6 d. M. Römeris paskutinį kartą vadovavo Taikos teismo Kolne posėdžiui:

„Praleidau čia užsislėpęs ir dirbdamas sunkiausią metą, kada šėlo karas, kada gyvenimas darėsi vis sunkesnis, kada jokie šviesesnių perspektyvų blyksniai nenuskaidrindavo, rodėsi beviltiško karo sunkių debesų.“[507]

Teisininkas nebuvo tikras, ar ilgai išbus Lomžoje, ar viską metęs grįš į tėvynę. Pirmuoju savo veiksmu laikė vizitą į Vilnių[508] (apie šį vizitą žr. monografijos III dalies 2.2 poskyrį):

---

503 *Ibid.* (1918 m. birželio 25 d.), 17.
504 *Ibid.* (1918 m. birželio 20 d.), 10.
505 *Ibid.* (1918 m. liepos 11 d.), 33.
506 *Ibid.* (1918 m. spalio 13 d.), 128.
507 *Ibid.* (1918 m. lapkričio 6 d.), 153.
508 *Ibid.*

„Ir, ak, kaip norėčiau galutinai jau likviduoti mano buvimą Lenkijoje ir sugrįžti į Lietuvą. Vėl apie tai svajoju ir laukiu. Nenoriu galvoti apie mano įsikūrimą Lomžoje, nenoriu sau jokių planų Lomžoje dėlioti.“[509]

M. Römeris iš Kolno išvyko 1918 m. lapkričio 13 d.[510] Taigi, Kolno taikos teismo teisėjo pareigas teisininkas ėjo šiek tiek daugiau nei metus – nuo 1917 m. rugsėjo iki 1918 m. lapkričio. Apie tai, kas vyko Lomžos apygardos teisme, žr. monografijos III dalies 2 skyrių.

1.1. Įvykiai Lietuvoje

Tuo metu, kai M. Römeris dirbo taikos teisėju Kolne, Lietuvos teritorijoje vyko išskirtiniai, milžiniškos reikšmės įvykiai. M. Römeris nepamiršo savo tėvynės, nuolatos domėjosi ir džiaugėsi ja, mąstė apie ją, vertino istorinės reikšmės įvykius, siejo savo ateitį su ja.

Teisininkas skaitė leidinį *Kurier Polski*, kuris remdavosi A. Smetonos redaguojamu dienraščiu *Lietuvos aidas*. Tomis dienomis, apie kurias užsiminė M. Römeris dienoraštyje, lietuviškame dienraštyje buvo rašoma apie Lietuvos klausimą, Didįjį Vilniaus Seimą, informuojama apie Lietuvių konferenciją Vilniuje, vykusią 1917 m. rugsėjo 18–22 d., Lietuvos Krašto Tarybos (institucija, paskelbusi 1918 m. vasario 16 d. aktą, Lietuvos Valstybės Tarybos pirmtakas) rinkimus, Tarybos lietuviškai ir vokiškai rašytą raštą, skirtą Lietuvos okupacijos valdžios viršininkui, vyriausiajam Rytų vadui generalfeldmaršalui Bavarijos princui Leopoldui, kuris patvirtino Lietuvos Krašto Tarybą, ir t. t.[511]

„Šiandien perskaičiau didžiulę naujieną laikraščiuose. Didžiulė man, nes ji susijusi su mano Tėvyne: pagaliau šį kartą ir Ji savo ruožtu patenka į valstybinio realizavimo etapą. Lietuva, ta tautų Pelenė, kraštas, užmirštas tarptautiniuose santykiuose ir didžiojoje pasaulio politikoje, šalis ir tauta, kurių vardo pasaulyje niekas nežinojo, staiga iškyla ir patenka į didžiulę tarptautinių įvykių ir valstybės valios areną. Aišku, kad tai, ką pasiekė Lietuva, dar toli nuo valstybingumo tikrąja to žodžio prasme, o juo labiau nuo Nepriklausomybės, kurios dar nepasiekta net Lenkijoje.“[512]

Jis vertino faktą, kad buvo įsteigta Lietuvos Krašto Taryba, ir suvokė to reikšmę:

---

509 *Ibid.* (1918 m. lapkričio 7 d.), 154.

510 *Ibid.* (1918 m. lapkričio 13 d.), 166.

511 „Didysis Vilniaus Seimas“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 22 d., Nr. 6, 2–3; „Lietuvos Taryba“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 25 d., Nr. 7, 1–2.

512 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 71.

„Bet tai, kad lietuvių tautinė taryba buvo organizuota kaip teisinė ir viešoji institucija autonomiškai dalyvauti šalies valdyme, nepaisant ribotos jos kompetencijos, yra istorinės reikšmės Lietuvai faktas.“[513]

M. Römeris buvo įsitikinęs, kad dėl šio fakto Lietuva tapo viešuoju subjektu, tarptautiniu dariniu[514]. Jis pabrėžė, kad Lietuvos klausimas tarptautiniu mastu apskritai neegzistavo, kad tai tebuvo provincija imperinėje Rusijoje, o Lietuvos nepriklausomybės, jos atskyrimo nuo Rusijos ir Lenkijos klausimas tegyvavo tik Lietuvoje ir tebuvo keliamas jos viduje nuo 1905 m. (matyt, turimas galvoje Didžiojo Vilniaus Seimo organizavimas) tik kaip „silpna kibirkštėlė“, susijusi su tautos autonomijos reikalavimu. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad Balkanų pusiasalio slavų tautos buvo žinomos Europos politikoje ir jos sudarė tam tikrą savo valstybingumo klausimo problemą, o štai Lietuvos, kurią M. Römeris kultūriniu požiūriu laikė pranašesne, niekas nežinojo. Teisininkas konstatavo, kad tik dėl Pirmojo pasaulinio karo ir dėl jo kilusios vokiečių okupacijos vakarinėse imperinės Rusijos teritorijose bei britų ir vokiečių santykių komplikavimosi, neleidusio pasiekti taikos, pirmą kartą išryškėjo Lietuvos valstybingumo problema:

„Tai, kas dabar vyksta su Lietuva, yra kaip miniatiūrinis Amerikos atradimas. Ir nepaisant to, ar išsipildys visiškas Lietuvos valstybingumas, o juo labiau nepriklausomybė, jos atradimo faktas ir valstybės klausimo iškėlimas tarptautinių santykių arenoje, išliks ilgalaikiu ir galingu turtu, kuriuo galės naudotis ištikimi jos sūnūs, jos nenuilstantys statytojai. <...> Laimingas daktaras Basanavičius, kuris per savo gyvenimą mato puikaus darbo vaisius, pradėtus vienišu veiksmu prieš 35 metus. Tegu šis karas būna palaimintas! Lietuva, Tėvyne, pagarba Tau! Prisikėlusi iš mirusiųjų, Gyva!“[515]

M. Römeris nepervertino Lietuvos Krašto Tarybos valstybinių atributų, jos įsteigimo fakto, tačiau neneigė jos visuomeninio nacionalinės institucijos pobūdžio, apibendrinusio „teisinę ir valstybinę šalies idėją“[516]. Teisininkas prisipažino:

„Pirmoji mano reakcija perskaičius apie šią didžiulę Lietuvai naujieną, buvo apgailestavimas, kad dabar nesu Vilniuje ir kad Lietuvai įžengus į epochinį savo atgimimo etapą, aš, jos ištikimiausias sūnus, kuris ją taip myli, sėdžiu kažkur Kolno

513 *Ibid.*

514 *Ibid.* M. Römeris manė, kad taip Lietuva tapo pirmą kartą tarptautinės teisės subjektu. Knygos autorės nuomone, Lietuvai tai nebuvo pirmas kartas, kai ji buvo tarptautinių santykių dalyve, prisimenant Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės istoriją. Tačiau tai atskira tema, kuriai turi būti skirta atskira studija.

515 *Ibid.*

516 *Ibid.*

taikos teisėjo pareigose. Eventualiai ten būtų mano vieta. Bet kai išvykau iš Lietuvos stoti į Legionus, ar galėjau pasvajoti, kad jos klausimas pakils iki tokio lygio ir tokio statuso!“[517]

M. Römeris nedelsdamas išsiuntė telegramą į Vilnių norėdamas pasveikinti Lietuvos Krašto Tarybą. Tekstas buvo toks:

„*Lietuvos Krašto Taryba. Vilnius. Sužinojęs apie Lietuvos Tarybos įkūrimą, kurią nuoširdžiai sveikinu ir linkiu sėkmės mūsų mylimai Tėvynei Lietuvai. Mykolas Römeris.*“[518]

M. Römerio sveikinimas atspausdintas dienraštyje *Lietuvos aidas* pabrėžiant, kad sveikina „žinomas mūsų krašto pilietis, *Litwa* autorius“[519].

Teisininkas suvokė, kad Lietuvos teisinių valstybinių santykių formavimasis vyksta sudėtingomis sąlygomis, kurias nulėmė ir vidinės nacionalinės santvarkos komplikacijos. Lietuvos lenkai buvo nusiteikę priešiškai negalėdami susitaikyti su tuo, kad lietuviai pasielgė kaip valstybės šeimininkai, ir tuo, kad Vilnius tapo Lietuvos sostine[520]. Taip pat teisininkas suprato, kad jo sveikinimo telegrama bus nedraugiškai suprasta Lietuvos lenkų. Tačiau dienoraščių autorius pabrėžė, kad jis įpratęs eiti savo vienišu, nepopuliariu politikoje keliu ir jo negąsdina kažkieno nepasitenkinimas. Gerokai vėliau teisininkas prisipažino:

„*Mano keliai visada buvo vieniši.*“[521]

O dėl Vilniaus teisėjas parašė taip:

„*<...> bet kokiu atveju <...>, manau, kad jis negali nebūti Lietuvos sostine <...>. Be Vilniaus Lietuva būtų suluošinta. <...> Lietuvos lenkų klaida, kad jie pasirengę kovoti dėl savo sąlygų ir teisių <...>.*“[522]

M. Römeris mąstė ir apie tai, kaip jam reikėtų elgtis būnant Vilniuje, pačių kovų sūkuryje, ar pavyktų bendradarbiauti ir su Lietuvos lenkais, ir su lietuviais:

„*Gal ir geriau, kad manę ten nėra ir kad galėsiu grįžti nesuteptas kovos aistrų.*“[523]

„*Jei būčiau įsitikinęs, kad šiandien man atėjo laikas imtis efektyvių veiksmų Lietuvoje, važiuočiau ten <...>. Bet man susidaro įspūdis, kad kol kas dar geriau, kad*

---

517 *Ibid.*

518 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 72.

519 „Žinios iš Lietuvos Vilniuje“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. lapkričio 24 d., Nr. 33, 3.

520 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 72.

521 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. balandžio 10 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 19.

522 Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2248, l. 72.

523 *Ibid.*

manęs nėra; manau, kad ateis laikas, kai manęs šalyje iš tikrųjų lauks didesni siekiai. Noriu ateiti nesukompromituotu ar išsekusiu šio sunkaus laikotarpio, kai mano dalyvavimas negalėjo būti veiksmingas.“[524]

Laikraštyje *Kurier Polski*, pamatęs Lietuvos Krašto Tarybos sudėtį, pasidžiaugė, nes visus pažinojo, nors pasigedo A. Domaševičiaus, P. Vileišio ir A. Žmuidzinavičiaus pavardžių. Jam buvo įdomi tolesnė Lietuvos Krašto Tarybos evoliucija suvokiant, kad jos užduotis įgyvendinti bus nelengva[525].

M. Römeris galvojo apie imperialistines idėjas, kurios tuo metu buvo itin įsišaknijusios į valstybių ir tautų sampratas. Jis pastebėjo, kad šios idėjos būdingos net ir tokioje demokratinėje visuomenėje kaip lietuvių tauta. Lietuvą jis pavadino lėliuke:

„*Man ši „lėliukė“ yra brangiausia mylima Tėvynė, kurios laisvę ir laimę vertinu aukščiau už viską. <...> Asmeniškai sveikinu Lietuvos valstybinių srovių dygimą ir tuo labiau visų jų įgyvendinimo užuomazgas, net jei jose yra šiokių tokių imperializmo apraiškų.*“[526]

Teisininkas prisipažino, kad yra pasirengęs bendradarbiauti su visomis Lietuvoje veikiančiomis srovėmis, nes buvo įsitikinęs, kad tos imperialistinės idėjos anksčiau ar vėliau nunyks gilėjant žmonių suvokimui apie demokratines, socialines, tarptautines būties formas[527].

Eidamas taikos teisėjo pareigas M. Römeris sužinojo ir apie Lietuvos Valstybės Nepriklausomybės Paskelbimo Aktą. Apie jį M. Römeris perskaitė 1918 m. vasario 25 d. laikraštyje *Nowa Gazeta*. Jam buvo įdomu, ar šis aktas buvo priimtas susitarus su vokiečiais, ar tai buvo spontaniškas veiksmas. Teisininkas pritarė tokiam Lietuvos Krašto Tarybos veiksmui:

„*<...> Lietuvos Taryba pasielgė teisingai. Lietuvių aktyvumu siekiama vokiečius pastatyti prieš įvykusį faktą. Tai geriausias kelias, nepaisant lietuvių silpnumo. Vokiečių okupacijos ekspansija į Baltarusiją, į senosios istorinės Lietuvos teritoriją, tarsi grasino lietuviams sugriauti jos nacionalinius valstybės reikalus didžiulėse amorfinėse buvusio istorinio darinio teritorijose ir pakenkti jų išsvajotos valstybės užuomazgoms. Kita vertus, kitų valstybinių subjektų, tokių kaip Lenkija, Ukraina ir kt., formavimasis paskatino lietuvius veikti, kad nepasirodytų pasyviu įvairių galimų apetitų objektu.*“[528]

Aktą M. Römeris laikė dokumentu, kuris skelbė ir Vokietijai, ir Lenkijai, ir Rusijai apie lietuvių kuriamą juridinį faktą kaip apsaugą nuo Vokietijos

524 *Ibid.* (1917 m. spalio 19 d.), l. 94.

525 *Ibid.* (1917 m. spalio 3 d.), l. 78.

526 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 39.

527 *Ibid.*

528 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. vasario 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 8.

planų plėstis į Rytus, Rusijos – į Vakarus, Lenkijos – atkurti abiejų tautų sąjungą[529].

Atrodo, po Nepriklausomybės Paskelbimo Akto jau buvo galima grįžti į Lietuvą ir dirbti Vilniaus teismuose. Tačiau teisininkas nebuvo toks optimistiškas:

> *„Duok Dieve, bet manau, kad tai per ankstyvas džiaugsmas. Net ir paskelbus Lietuvos nepriklausomybę iki teismų gali būti dar toli. Vokiečiams nepatinka skubėti ir mieliau daro nuolaidas homeopatinėmis dozėmis ir labai lėtai.“*[530]

Nepaisant visko, teisininkas norėjo į Lietuvą, nors ir žinojo apie joje gyvenančių žmonių sudėtingą finansinę padėtį, girdėjo, kad Lietuvos lenkai bėgo iš Lietuvos. M. Römeris rašė:

> *„Gyvenimas ir jo logika tarsi atskleidžia, kad Lietuvoje lietuviams yra tinkama istorinė pozicija, kad ten jų vieta ir veiklos teritorija, kad jais būti ar tapti privalo tie, kurie nori likti šio krašto sūnumis, kad šiandien jau tautinė sąjunga vis labiau reikalauja, kad lietuviu gali būti tas, kuris šioje sąjungoje gali išlikti, o kas ne, pats gyvenimas pamažu jį eliminuoja iš išstumia iš krašto. O, kaip aš pasiilgau savo krašto! Kaip lietuviu, jo sūnumi, noriu būti! <...> ir nors šiandien negaliu grįžti <...> dėl to, kad mano teisėtas grįžimas laikinai negalimas <...>, vis tiek jaučiu gėdą, kad esu už krašto ribų tuo metu, kai krašto likimas pakimba ir kai kiekviena gyva valia, kiekviena žmogiškoji energija reikalinga pilietinėms pareigoms Lietuvoje.“*[531]

Laikraščiuose M. Römeris perskaitė apie tai, kad Vokietija pripažino Lietuvos valstybę[532]. Žinoma, pabrėždamas tai, kad Lietuva įsipareigojo amžiną sąjungą su Vokietija kariuomenės, susisiekimo, muitinės, pinigų sutartimis, ir suprasdamas, kad tokios konvencijos iš anksto riboja Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau tai nebegąsdino:

> *„Tebūnie taip, kaip yra, juk palyginti nepriklausomos Lietuvos valstybingumo faktas pats savaime yra didelė sėkmė; sėkmė tai Lietuvai, kuri dar visai neseniai Rusijos valstybiniame mechanizme buvo niekas ir kuriai net kukli autonomija atrodė nepasiekiama svajonė. Karas Lietuvai atnešė milžinišką sėkmę jos pozicijos tarptautinėje ir teisinėje bei valstybinėje arenoje atžvilgiu, ją visiškai pakėlė. Lietuvos sostinė – Vilnius. Lietuva – valstybė! Kaip nuostabiai tai skamba tokio vargšo lietuvio ausiai. Mano Tėvynė atsirado.“*[533]

---

529 *Ibid.*

530 *Ibid.* (1918 m. vasario 21 d.), l. 9.

531 *Ibid.* (1918 m. kovo 21 d.), l. 37.

532 Pavyzdžiui, žr.: „Lietuva – nepriklausoma valstybė“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. kovo 26 d., Nr. 37 (85), 1.

533 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. kovo 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 42.

Po kelių mėnesių išgirdo žinių apie tai, kad Lietuva su Vokietija sutarė sudaryti vyriausybę ir perimti šalies administravimą[534]. M. Römeriui nepatiko toks Lietuvos šliejimasis prie Vokietijos. Jo nuomone, lietuviams reikėjo naujos vyriausybės, išnyrančios iš tautos masių[535].

1.2. Analitinės prognozės

M. Römeriui einant taikos teisėjo pareigas Lenkijoje vis dar vyko Pirmasis pasaulinis karas. Jis mąstė ne tik apie Lietuvos, bet ir apie Europos likimą, dienoraščiuose pateikė vertingų įžvalgų kaip koks profesionalus politikos apžvalgininkas, politologas ar mąstytojas[536]. Neretai jo prognozės išsipildydavo. Ir pats savo dienoraščiuose prisipažino esąs geras visuomenės analitikas, kai kartais nuspręsdavo pavartyti ir įvertinti iš dabarties perspektyvos seniau rašytas mintis dienoraščiuose[537]. Nepaisant to, prisipažindavo ir klydęs. Antai jis atkreipė dėmesį į tai, kad labai klydo 1916 m. dėl to, kad manė, jog lietuviai neturėjo politinės nuovokos. Po dvejų metų nurodė, kad buvo atvirkščiai:

> *„<...> kokie politiškai blaivūs buvo lietuviai, tvirtai laikydamiesi savo nepriklausomybės pozicijos ir išnaudodami aplinkybes bei politinių karinių santykių išsidėstymą <...>. Ir šiandien jie švenčia savo idėjos triumfą, o Lietuvos lenkai anksčiau ar vėliau turės prie jų prisitaikyti, kad bent dalį savo siekių išgelbėtų. Dėl savo blaivaus nuoseklumo lietuviai tapo padėties šeimininkais ir nors besiformuojančio Lietuvos valstybingumo gali laukti sunkūs išbandymai, ypač iš vokiečių pusės, nei jei Lietuva ir ieškotų atsparaus kontakto su Lenkija, tai jau nebūtų pavaldumo santykis kaip anksčiau, o daugiau egalitarinis ryšys. Lietuvių taktika per anksti nepasiduoti ir įvykdyti kuo daugiau toli siekiančiam teisiniam statusui buvo išmintinga politinė taktika.“*[538]

Akcentuotinas ir pats kontekstas, kuriame teisininkas ėjo Lenkijos teisėjo pareigas. Tai buvo nežinomybės, chaoso, sumaišties laikotarpis. Pirmojo pasaulinio karo kontekstą galima suvokti iš tokio fragmento dienoraštyje:

> *„Kaip vystysis įvykiai? Ar tai taikos aušra? Galbūt Rytų fronte bus paliaubos, galbūt atsivers Rusijos siena, bet ar tai bus pradžia taikos, taikios ramybės, kuri atvers*

534 „Lietuvos vyriausybės sudarymas“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. spalio 23 d., Nr. 113 (161), 2.

535 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. spalio 26 d.), 141.

536 Pavyzdžiui, jis netikėjo žiniasklaidoje skleidžiamomis naujienomis, kad Lenkijos karalystę planuota jungti prie Austrijos–Vengrijos, o Lietuvą, į kurią būtų įtrauktas ir Suvalkų regionas, prie Vokietijos Reicho. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 19.

537 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. gegužės 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 103.

538 *Ibid.*

stabilaus, darbštaus žmogaus kūrybiškumo erą, kurios žmonija ilgisi? Ar tai nebus nauja Didžiosios Katastrofos komplikacija, baisaus traukulių akto, nuo kurio drebės Žemė ir jos sūnūs, pradžia! Kokia taika bus ir kaip ji bus pasiekta tarp revoliucinio Lenino, tarp Rusijos visuotinės revoliucijos ir griežtai subalansuotos Vokietijos imperijos bei teisėtos katalikiškos Austrijos? <...> Kokių išeičių Rusijoje ieškos visuotinės revoliucinės aistros <...>? Dieve, saugok Lietuvą, Lenkiją ir šalis bei tautas, kurios nusipelnė išsivadavimo <...> iškankintuose ir išniekintuose Europos rytuose! Tegul meilė ir laisvė išplaukia iš šių negandų. Tegul iš Katastrofos <...> išnyra naujas Jūsų malonės šaltinis atgimstančiame Naujų Tautų Istorijos puslapyje.“[539]

M. Römeris dėl savo analitinių gebėjimų įžvelgė artėjančius pokyčius, kurie iš esmės pradės vykti XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje:

„*Kokių dar kataklizmų ir perversmų siekia Žmonija per šį karą? Neįmanoma numatyti. <...> tai nesibaigs eiline taika, reiškiančią grįžimą į senąsias prieškarines visuomenės gyvenimo, tarptautinėse, ekonominėse ir kultūrinėse sferose. Artėjame prie kažkokios didelės revoliucijos, kuri nebus jau vien tik politine arba visuomenine revoliucija, bei kultūrine, kuri pakeis iš esmės žmonių gyvenimus. Kokias katastrofas, kokius sprogimus teks patirti žmonijai <...>. Greičiausiai ji neberiedės klasikinio marksistinio socializmo keliu, nes socialistinio vystymosi koncepcijos pagrindo – kapitalizmo – klasikinė forma egzistuoti liovėsi.*“[540]

Numatė jis ir vieną pavojų Rytų Europos valstybėms, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. Kadangi šalia „pleškėjo bolševizmo gaisras“[541], teisininkui atrodė, kad į šias valstybes gali „atsivilkti“ bolševikų valdžia, su kuria, neaišku, ar bus galimybių kovoti[542]. Taigi, jis numatė įvykius, įvyksiančius netrukus Ukrainoje, o Lietuvoje – 1940 m.

Numatė ir tai, kad lenkai kėsinsis į Vilniaus kraštą, į kurį, pasak teisininko, šie neturėjo jokių istorinių teisių[543]. Teisininkas baiminosi dėl Vilniaus krašto matydamas, kad šis „gaivališkai veržiasi“ į Lenkiją[544].

Nepaisant visų baimių ir įvairių prognozių, M. Römeris žavėjosi laikotarpiu, kuriame gyveno:

„*Gyvename įdomiais ir neregėtais laikais.*“[545]

---

539 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. lapkričio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 20.
540 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. rugpjūčio 12 d.), 68.
541 *Ibid.* (1918 m. spalio 20 d.), 135.
542 *Ibid.* (1918 m. spalio 14 d.), 128.
543 *Ibid.* (1918 m. spalio 16 d.), 131.
544 *Ibid.* (1918 m. spalio 26 d.), 141.
545 *Ibid.* (1918 m. spalio 17 d.), 132.

„Kokius pasakiškai įdomius laikus išgyvename! Kiekvienas mirksnis turi istorinės vertės, kiekviena ištiktis yra tokia didžiulė, kad savo įtaka sieks kartų kartas!“[546]

Pagaliau vis labiau ryškėjo taikos galimybė Europoje, turint omenyje Vokietijos prašomą taiką, JAV prezidento T. W. Wilsono keturiolika punktų. JAV vadovo veiksmus M. Römeris įvardijo „taikos klausimo pradu“[547]. Jis neabejojo, kad Lietuvai Pirmojo pasaulinio karo baigtis lems naujos eros pradžią, reiškiančią netrukus prasidėsiantį valstybės institucijų steigimą, o pirmiausia – teisėtvarkos:

„Taigi, ir man pradeda šviesti galimo, galbūt jau greito grįžimo Lietuvon perspektyva.“[548]

„Tikra kančia dabar sėdėti tokioje skylėje, kai jaučiu poreikį žvalgytis ir trokštu veiklos.“[549]

1.3. Kvietimai vykti į Lietuvą

1917 m. gruodžio pradžioje, dar vis eidamas taikos teisėjo pareigas, M. Römeris gavo laišką iš Lietuvos Krašto Tarybos nario, būsimo Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro J. Vileišio. Šis asmeniškai kvietė teisininką grįžti į Lietuvą, nes atėjo laikas, kai reikėjo susitelkti darbui šalies ateičiai ir gerovei kurti. M. Römeris norėjo tai padaryti, bet jis buvo įsitikinęs, kad jo neišleis vokiečiai, be to, nebuvo tikras dėl savo perspektyvų Vilniuje – ar tikrai jo dalyvavimas yra reikalingas ir naudingas:

„Svajoju sulaukti Lietuvos teismų sistemos organizavimo momento ir užimti atitinkamas teisėjo pareigas Vilniuje. Tada galėčiau rasti savo vietą vidaus politiniuose santykiuose.“[550]

Jis pabrėžė, kad Lenkijoje jo nereikia, tėra taikos teisėjas. Bet prisipažino, kad ir niekuo daugiau nenorėtų ten būti:

„Visas mano dėmesys ir visas mano noras veikti nukreiptas išskirtinai tik į Lietuvą. Laukiu akimirkos, kada galėsiu iš tikrųjų ten veikti. Esu tam pasirengęs savo sąžine ir valia. Bet kada tai bus!“[551]

1918 m. sausį M. Römeris gavo laišką iš Lietuvos Krašto Tarybos nario S. Kairio. Šis irgi kvietė grįžti jaunąjį teisininką į Lietuvą tvirtindamas, kad

546 *Ibid.* (1918 m. spalio 20 d.), 134.
547 *Ibid.* (1918 m. spalio 9 d.), 125.
548 *Ibid.*, 124.
549 *Ibid.* (1918 m. spalio 14 d.), 129.
550 Römer Michał, Dziennik 1917–1918 (1917 m. gruodžio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2249, l. 48.
551 *Ibid.* (1917 m. gruodžio 8 d.), l. 48.

nepraranda vilties dėl geresnės Lietuvos ateities, papasakojo ir apie sudėtingą Tarybos, kuriai nebuvo leidžiama toliau plėtotis, dalią[552].

1.4. Litvomanas

M. Römeris iki 1918 m. rudens tikėjosi grįžti į Lietuvą, bet mąstė ir apie tai, ką jam reikės daryti, jei tai nepavyks. Jam pabodo dirbti Kolno taikos teisme, kuriame buvo mažai darbo, bylinėjimosi. Galvojo prašyti, kad būtų perkeltas į kitą platesnės jurisdikcijos Lenkijos teismą[553]. Be to, negalėjo grįžti į Lietuvą kol neturėjo pragyvenimo šaltinio – antraip būtų buvęs tėvo išlaikytiniu, „materialine našta“[554]. Tačiau ilgesys Lietuvai vis didėjo:

> *„O mano Lietuva, kaip sunkiai moku už savo meilę Tau! Kiekvienas žingsnis link Tavęs ir dėl Tavęs, man kainuoja tragediją. Tai tyli tragedija, auka, užrakinta trykštančiose širdies žaizdose, kurių niekas nemato, bet sunkesnė už persekiojimus ir kartais kalėjimo ar Sibiro aukas. Ten kankinystė matoma, apdovanota pasididžiavimu ir pripažinimu, čia – slapta kančia, kurios niekas nemato ir nevertina, ir kuri neatpažįstama artimiausiųjų akyse, bet pasmerkia mane. Bet aš myliu Tave ne mažiau, tik galbūt stipriau, Lietuva, mano vienintele, mano kančios karūna, spindinti idealo dovana. Buvo akimirka, kai ėjau į Legionus tikėdamas, kad netiesiogiai tarnausiu Tavo laisvei, kai pagalvojau, kad gal ši lemtinga nesantaika baigsis, ir, tarnaudamas lenkiškam reikalui, išreikšiu Tavo Reikalą, o šis Lenkijos ir Lietuvos susiskaldymas mano veiksmuose nutrūks ir susijungs iš solidarumo į vieną iš šių dviejų elementų. Taip neatsitiko ir aš vėl dvejonėse, o trauka Lietuvos link atnaujina seną kančią.“*[555]

Lietuvoje M. Römerio irgi nepamiršo. Spaudoje jis buvo minimas kaip žinomas rašytojas, *Litwos* autorius, Lietuvos visuomenės veikėjas[556], kaip tas, kuris yra pasiryžęs grįžti į Lietuvą ir kurti bei dirbti jos teisėsaugoje[557].

1918 m. balandį M. Römeris lietuviškuose laikraščiuose[558] perskaitė, kad Lietuvos Tarybos Teisininkų komisija[559] kviečia visus Lietuvos piliečius, turinčius teisinį išsilavinimą ar kada nors dirbusius teisėjo, prokuroro, advokato, notaro, privačių patarėjų, raštininkų pareigose, dirbti Lietuvos

---

552 *Ibid.* (1918 m. sausio 8 d.), l. 79.

553 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. balandžio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 49.

554 *Ibid.* (1918 m. balandžio 16 d.), l. 63.

555 *Ibid.*

556 „Lietuviai svetur“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. gruodžio 11 d., Nr. 40, 4.

557 „Žinios iš Lietuvos Vilniuje“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. liepos 9 d., Nr. 76 (124), 3.

558 „Lietuvos Tarybos Teisininkų komisija“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. balandžio 20 d., Nr. 47 (95), 2.

559 Tuo metu Lietuvos Valstybės Tarybos teisininkų komisiją sudarė J. Kymantas, P. Klimas, L. Noreika, V. Stašinskas, A. Sugintas, A. Janulaitis. žr.: Lietuvos Tarybos teisininkų komisijos 1918 m. gegužės 28 d. raštas Lietuvos Tarybos Prezidiumui. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 32, l. 1.

teismuose: atsiliepti į šį šaukimą, nurodyti amžių, išsilavinimą, darbo patirtį, kalbas, kurias moka, socialinį statusą. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad kuriant Lietuvos teismų sistemą siekta sutelkti visas profesionalias teisines pajėgas. Jis norėjo atsiliepti, bet psichologiškai dar veikė ir tėvo draudimas grįžti į Vilnių[560]. Ilgainiui tėvas išreiškė sūnui ultimatumą: sūnus gali grįžti, bet tik jeigu neįsitrauks į lietuvių judėjimus, tad teisininkas grįždamas į Lietuvą turėjo arba išsižadėti savo įsitikinimų, arba naudotis materialine tėvo pagalba. M. Römeris nenorėjo išsižadėti savo pilietinių pareigų Lietuvai, sykiu nenorėjo grįžti tik dėl finansinės tėvo paramos, net jei tai būtų reiškę Bagdoniškio dvaro palikimą – „mylimosios tėviškės" palikimą[561]. Taigi, neturėjimas pragyvenimo šaltinio Vilniuje, be to, ir niekaip nesibaigiantis karas neleido M. Römeriui grįžti į Lietuvą[562].

Ilgainiui jis apsiprato su teisėjo darbu Kolne ir vis delsė grįžti į Lietuvą:

> *„Ilgesys manyje kaukia, kažkoks kirminas ėda man vidų. Lietuva štai jau atsiranda, o Tavęs, Mykolai Römeri, ten nėra. Tavęs, kuris susijungei su ja įžadais visų tikėjimų ir idealų, visų ambicijų ir skaudžių aukų! <...> Dabartiniame teismų darbe, kurį mėgstu ir kurį, turiu netgi pripažinti – myliu, skandinu ir tramdau visos savo jaunystės ilgesį ir priekaištus."*[563]

M. Römerį visą laiką graužė sąžinė dėl Lietuvos. Dienoraštyje jis prisipažindavo, kad Kolne, skaitydamas lietuvišką spaudą, jausdavo „ilgesio skausmą", „sąžinės graužatį", „dilgčiojantį skausmą":

> *„O juk giliausiose manos širdies gelmėse yra meilė Lietuvai, berods stipriausias iš mano jausmų. Kodėl tad taip apleidau tai, kas man brangiausia?"*[564]

M. Römeris suvokė, kad lenkams jis atrodė kaip litvomanas, o lietuviams – prijaučiančiu lenkiškoms politinėms tendencijoms. Dėl to jis kaltino savo delsimą, neapsisprendimą, praeityje nerealų norą ir tikėjimą Lietuvos bei Lenkijos solidarumu:

> *„<...> mano kažkokios vidurio koncepcijos Lietuvos reikale dirbtinumu – pasiekiau tik tai, kad lenkų politikų Varšuvoje akyse tapau užsimaskavusiu litvomanu, o lietuviai mane kaltino visalenkiškomis slaptomis tendencijomis. Nei ten, nei ten neradau supratimo."*[565]

---

560 *Ibid.* (1918 m. balandžio 23 d.), l. 70.

561 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. rugpjūčio 6 d.), 62.

562 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. gegužės 31 d.). LMAVB RS, f. 138-2250, l. 108.

563 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. birželio 16 d.), 6–7.

564 *Ibid.* (1918 m. liepos 18 d.), 40.

565 *Ibid.* (1918 m. liepos 19 d.), 42.

2. LOMŽOS APYGARDOS TEISMO TEISĖJAS

Nepaisant to, kad iš pradžių taikos teisėjas vis atsisakydavo dirbti aukštesnės pakopos teisme, galiausiai M. Römeris sutiko eiti Lomžos apygardos teismo teisėjo pareigas. Prisipažino, kad tam padėjo ambicijos – juk visuomenėje užimtų aukštesnę poziciją. Tuo metu apygardos teismų teisėjus rinkdavo visuotinis teismo, į kurį renkamas teisėjas, teisėjų susirinkimas. Lomžos apygardos teismo teisėjų visuotinis susirinkimas vienbalsiai teisininką išrinko eiti Lomžos apygardos teismo teisėjo pareigas. Teismo pirmininkas įkalbinėjo taikos teisėją imtis šių pareigų. M. Römeris paprašė, kad jam nebūtų skiriamos nagrinėti baudžiamosios bylos[566].

Sužinoję apie tai, kad teisininkas išvyks į Lomžą, Kolno taikos teismo darbuotojai nusiminė:

> *„Čia man jaučia simpatiją ir pagarbą. Mažam pasaulėliui būtent tai būdinga, kad yra labiau juntami veiklos vaisiai, ji labiau matoma ir jos įtaka gilesnė.“*[567]

O ir pats teisininkas prisipažino, kad jam gaila palikti Kolną, kuriame spėjo sugyventi su jo gyventojais, jautėsi mylimas, gerbiamas, savas. Jis neabejojo, kad Lomžoje taip jau nebebus[568].

M. Römeriui reikėjo nusiųsti savo gyvenimo aprašymą, kuris turėjo pasiekti Teisingumo ministeriją, ministrą pirmininką, Regentų tarybą Lenkijoje (tuo metu aukščiausios valdžios institucija). Jam atrodė, kad greičiausiai ne vieno asmens dėmesį patrauks jo profesinis gyvenimas, kupinas kontrastų, nekasdieniško likimo. Štai kaip jis dienoraštyje apibūdino savo gyvenimą:

> *„Turtingų žemvaldžių sūnus iš aristokratiškos Lietuvos šeimos, Peterburgo pravoviedas, vėliau paryžietis, radikalaus dienraščio, sukėlusio spaudos politišką procesą, leidėjas ir redaktorius, Lietuvos tautinio atgimimo istorikas, mylintis tautą, nors ši iš liaudies masių kilo ir besivystydama prieštaravo lenkų žemvaldžių tradicijoms, priesaiką davęs advokatas Vilniuje, karštai palaikantis Piłsudskio nepriklausomybės žygį, mat su juo siejęs Lietuvos išlaisvinimo idėją, 1915 m. besibraunantis per Rumuniją ir Vieną pirmojon fronto linijon į I Lenkijos legionų brigadą, jos eilinis, pagaliau per legionų krizę internuotas Ščypiorne ir iškart po to – Lenkijos teisėjas.“*[569]

Jam atrodė, kad kažkam patiks jo gyvenimo spalvingumas, o kažkam bylos apie neramią asmenybę, linkusią į radikalizmą ir perversmus[570].

---

566 *Ibid.* (1918 m. rugpjūčio 3 d.), 59.
567 *Ibid.* (1918 m. rugpjūčio 4 d.), 60.
568 *Ibid.* (1918 m. rugpjūčio 12 d.), 68.
569 *Ibid.* (1918 m. rugpjūčio 21 d.), 76.
570 *Ibid.*

M. Römeris ir toliau jautėsi blogai dėl to, kad nedirbo Lietuvoje. Maža to, jis buvo Lenkijos pareigūnas, teisėjas, kuris, be kita ko, dar turėjo ir prisiekti. Dėl to jautėsi nemaloniai:

> *„Skaudžiau yra tai, kad ši priesaika formaliai reiškia atsidavimą Lenkijai. Man labai sunku prisiekti ištikimybę Lenkijai, Tėvynei, kadangi Tėvyne mano sąžinėje išlieka Lietuva; Lenkijoje būnu tik laikinai ir tarnauti jai noriu tik teisiniu aspektu – daugiau nieko. Norėčiau formaliai nesusisieti su atsidavimu ar pilietiškumu, mat iš tikrųjų trokštu išlikti Lietuvos piliečiu. Teks duoti priesaiką per prievartą, nes kitos išeities neturiu. Nemalonu man tai ir sunku.“*[571]

Nors Lomžos apygardos teismo pirmininkas nuoširdžiai įkalbinėjo teisininką eiti šio teismo teisėjo pareigas, tačiau vis pabrėždavo tai, kad M. Römeris buvo prisirišęs prie taikos teismo, be to, žinojo apie teisininko norą palikti lenkų teismų sistemą ir grįžti į Lietuvą, net keliskart klausė, ar šis ieško būdų išvykti į Lietuvą. Teisininkas pagalvojo, kad pirmininkas po truputį siekia anuliuoti jo kandidatūrą į apygardos teismą[572]. Netrukus paaiškėjo ir galimo kito kandidato asmuo – tai Teisingumo ministerijos personalo skyriaus viršininko kolega, sėdintis belaisvių stovykloje, kuriam nominacija būtų buvusi vienintelė galimybė ištrūkti iš stovyklos[573]. Iš pirmininko pusės buvo juntamas dvigubas žaidimas[574]. M. Römeriui rūpėjo jo reputacija ir garbė, todėl parašė raštą Teisingumo ministerijai, kuriame išreiškė protestą prieš skleidžiamus gandus apie tai, kad jis atsisako kandidatuoti į apygardos teismą[575]. Be to, jis buvo nusistatęs prieš protekcionizmą, kurį laikė Lenkijos teisingumo sistemos gangrena, ir norėjo, kad protekcionizmas bei veidmainystė teisme pagaliau būtų atskleisti[576]. Todėl demaskavo apygardos teismo pirmininko elgesį išprovokuodamas viešą incidentą[577].

Kaip taikos teisėjas M. Römeris buvo pakviestas į Lomžos apygardos teismą dalyvauti teismo posėdyje. To priežasčių teisininkas nežinojo, bet pastebėjo, kad jam nuobodu dalyvauti teismo posėdyje, kai jam nepirmininkavo:

> *„Jokio malonumo jame dalyvaudamas nepatyriau; patyriau tik tai, koks nuobodus yra teisėjo vaidmuo posėdyje, kai jam nepirmininkauji ir nevedi proceso. Savo teisme posėdžius mėgstu, tačiau toks kaip čia sėdėjimas, tarsi būčiau statula, kai neturi įtakos posėdžio eigai, yra labai varginantis ir nuobodus.“*[578]

---

571 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 3 d.), 90.
572 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 20 d.), 105.
573 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 21 d.), 106.
574 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 24 d., 1918 m. rugsėjo 25 d.), 108–109 .
575 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 25 d.), 110 .
576 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 26 d.), 110–111.
577 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 29 d.), 112.
578 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 24 d.), 108.

Stebėdamas kitų teisėjų elgesį posėdžių metu M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad teisėjui nepakanka būti lakaus proto, turėti sukaupus daug teisėjo patirties. Reikia dar pasižymėti dideliu taktu, kantrybe, rimtumu, savo darbą vertinti dalykiškai, sąžiningai. Antai kaip jis vertino kito teisėjo elgesį:

> *„<...> Jis širsta, nemaloniai elgiasi su interesantais, yra nekantrus, leidžia sau šaipytis ir kandžiai elgtis, o tai nedera teisėjui, trukdo būti nešališkam, rimtam, ironiškai ir su panieka parodo savo santykį su tam tikrais žmonėmis <...>. Jis neturi gilaus ir paprasto teisėjo rimtumo, kuris savo darbą vertina dalykiškai ir sąžiningai, kaip yra atliekama pareiga sąžinei. Teisėjo darbas visada yra sąžinės veiksmas. Sprendimui ir teisingumo įtakai žmonių santykiams, teisingumo vaidmeniui atlikti tiems, kas prieš Teismą stoja, nepakanka tinkamo sprendimo: didelės reikšmės turi ir teisėjo elgesys posėdžio metu.“*[579]

Išvykstančiam iš Kolno M. Römeriui rūpėjo, kas teisėjaus po jo. Jis norėjo naujam teisėjui perduoti teismą, pasižiūrėti, kaip šis dirbs, susipažinti su jo darbo metodais teismo kanceliarijoje[580].

M. Römeris atvyko į Lomžą 1918 m. gruodį. Tą mėnesį ir pradėjo eiti savo pareigas. Tačiau pradėjęs dirbti Lomžos apygardos teisme, M. Römeris Teismo pirmininko buvo paskirtas Vyriausiosios rinkimų komisijos į lenkų Steigiamąjį Seimą Lomžoje pirmininku[581]. Šias pareigas teisėjas ėjo nuo 1918 m. gruodžio 14 d. iki 1919 m. vasario 12 d. Visą rinkimų karštligę jis įvertino žodžiais, tinkančiais turbūt visiems laikams:

> *„Įdomūs dabar laikai, nors daugeliu atžvilgiu baisūs, ir toks netikras rytojus <...>. <...> įdomūs ir laikraščiai, o vis dėlto nenoriai imu juos į rankas ir perskaitęs su kartėliu atmetu. Nes juose dažniausiai labai maža sąžiningumo, labai maža idėjų ir tauraus turinio. <...>. Taigi išsiskleidė laukinė demagogija tiek iš kairės, tiek iš dešinės, pataikavimas masėms, drumstimas jų nuotaikų ir populiarių jausmų, erzinimas ir žaidimas instinktų, kad net šlykštu į visa tai žiūrėti. Tie, kurie šią spekuliaciją puoselėja, o puoselėja ją visi, kurie žaidžia politiką, ar veikiau privalo ją „daryti“, gindami savo interesus, matyt, tikisi, kad masės yra tamsios, apsunkusio protavimo, visada einančios inercijos pramintais takais, ir kad dėl to išloš ne tas, kas labiau jų poreikius išmano, bet tas, kuris jas labiau apmulkins. Tai ir lenktyniauja mulkindami.“*[582]

Rinkimų organizavimas buvo sudėtingas, karštligiškas ir nervingas darbas. Tačiau M. Römeris su juo susidorojo. Neilgai trukus gavo padėką iš

---

579 *Ibid.* (1918 m. rugsėjo 27 d.), 111.
580 *Ibid.* (1918 m. spalio 21 d.), 136.
581 *Ibid.* (1918 m. gruodžio 9 d.), 210.
582 *Ibid.* (1919 m. sausio 4 d.), 244.

valstybės viršininko ir vyriausiojo vado J. Piłsudskio kaip ir visi likę rinkimų komisijų pirmininkai[583]. Apie rinkimus teisininkas parašė spaudoje[584].

Nors prieš ateidamas dirbti į Lomžos apygardos teismą M. Römeris susitarė, kad nagrinės civilines bylas, vis dėlto buvo paskirtas į baudžiamųjų bylų skyrių:

„Taigi štai aš, pagal pomėgį civilistas, išėjau į teisėjus kriminalistus.“[585]

Vėliau paaiškėjo, kad teisininkas pats pasirinko baudžiamųjų bylų skyrių, nes nagrinėjant baudžiamąsias bylas jam suteiktos galimybės pačiam pirmininkauti teismo posėdžiams. Ne dėl garbės:

„Esmė – ne garbė būti pirmininku, bet galimybė vairuoti pasėdžio eigą, tai gyvesnis užsiėmimas, leidžiantis daugiau iniciatyvos už pasyvų klausymąsi. Be to, kai pirmininkauji posėdžiui, labiau susikaupi, geriau įsigilini į bylą; tuomet aš geriau susipažįstu su byla, labiau ją jaučiu, geriau suprantu ir daugiau domiuosi. <...> Nebuvo man nuobodžios tik tos bylos, kurias man teko referuoti. Bylas referuoti išties puikiai sugebu ir man tai patinka.“[586]

Tačiau teisininkas dalyvaudavo ir civilinių ginčų teisminiuose nagrinėjimuose, kai pirmąja instancija būdavo nagrinėjamos bylos. Taip pat jam teko susipažinti su apeliaciniu baudžiamuoju procesu. Tai buvo „nauja teisminio darbo sfera“[587]. Nagrinėjo baudžiamąsias bylas ir pirmąja instancija. Pirmame apygardos teismo posėdyje, kuriame nagrinėjo penkias bylas, susijusias su vagystėmis, plėšikavimu ir smurtu, teisėjas jautėsi susijaudinęs, baiminosi pamiršti procedūros eiliškumą. Tai neleido jam jaustis laisvai. Tačiau liko patenkintas savo pirmąja patirtimi, džiaugėsi ir dėl to, kad „savo sąžinės kažin kiek neapkrovė“, t. y. skirdamas bausmes, atsižvelgė į švelninančias teisinę atsakomybę aplinkybes, kažką išteisino ir t. t.[588] Būta bylų dėl melagingų liudijimų, suklastotų dokumentų[589].

Nagrinėdamas baudžiamąsias bylas, teisėjas vis mąstė apie teisingumo vykdymo ir teisėjo sąžinės santykį:

---

583 *Ibid.* (1919 m. vasario 27 d.), 307.

584 R. „Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Łomżyńskim“. *Ziemia Łomżyńska* 1919 m. vasario 14 d., Nr. 7, 4–5; R. „Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Łomżyńskim“. *Ziemia Łomżyńska* 1919 m. vasario 21 d., Nr. 8, 2–3; Römer Michał, Dziennik 1918–1920 (1919 m. vasario 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2252, l. 37.

585 Römeris, *supra note*, 431: (1919 m. vasario 11 d.), 292.

586 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2011), 217.

587 Römeris, *supra note*, 431: (1919 m. vasario 18 d.), 299.

588 Römeris, *supra note*, 431: (1919 m. vasario 27 d.), 308.

589 *Ibid.* (1919 m. kovo 6 d.), 314.

„Teisingumo institucijos pažeminimas sukelia sąžinės graužatį, nežiūrint kokia didelė bausmė buvo paskirta. <...> Skiriant baudžiamąjį nuosprendį galima tiek susilaukti sąžinės priekaištų ir neramumo <...>. Tai ir yra teisėjiškos profesijos kartėliai <...>. Vis tik vertinu tą mano sąžinės jautrumą, kuris baudžiančiojo teisėjo sieloje yra brangi vertybė. <...> Nenoriu būti minkštas teisėjas, bet noriu būti žmogiškas teisėjas.“[590]

Sunku būdavo priimti sprendimą dėl asmens, vagiančio dėl sunkios finansinės padėties, nors ir priklausančio vagių gaujai:

„Sunki ir skaudi būna baudžiamųjų bylų teisėjo pareiga, bet kai teisė suteikia teisėjui priemonę – lengvinančias aplinkybes, sunku jomis nepasinaudoti <...>.“[591]

Bet būdavo ir taip, kad teisėjui norėjosi skirti daug griežtesnę bausmę negu formaliai galėjo tai padaryti[592].

Kaip dirbdamas taikos teismo teisėju Kolne, taip ir Lomžos apygardos teisme sprendimus teisėjas rašė labai atidžiai ir rūpestingai, ypač žinodamas, kad jais vėliau remsis žemesnės instancijos teismai:

„Kiekvienas mano nuosprendis yra tobulas veikalas, <...>. Rūpestingiems ir tikrai tobuliems nuosprendžiams visada skiriu daug reikšmės. Ne mažiau rūpestingai negu pirmosios instancijos sprendimus, apdoroju ir ištobulinu apeliacinius <...>. Net remiuosi prielaida, kad apygardos teismo apeliaciniai sprendimai – tai akademija mūsų taikos teismams, kurie iš šių mokosi teisti. <...>. Kadangi parinkti teisėjų asmenys kaimuose nepasižymi aukštomis kvalifikacijomis, todėl viena iš didžiųjų pareigų laikau sukurti jiems pavyzdingais apeliaciniais nuosprendžiais kuo geresnio teismo mokyklą. Kruopštus tai darbas, bet jo nauda esminė. Toji pareiga yra teisingumo vykdymo atitinkamo lygmens išlaikymas.“[593]

M. Römeris turėjo talentą rašyti ir motyvuoti teismo sprendimus:

„Turiu ypatingų teisinių gebėjimų, teisėjo ir literato talentą, ir tai mano nuosprendžiams, apdorojant motyvus, teikia didelę vertybę.“[594]

Vėliau, eidamas Kauno apygardos teismo teisėjo pareigas, M. Römeris ir toliau akcentavo sprendimo rašymo svarbą teisėjo darbe, jo motyvacinės dalies reikšmę, šio darbo kūrybinę galią, padedančią lavinti teisinę mintį:

„Visada mėgau sprendimus. Visada rašydamas sprendimą jausdavau pasitenkinimą. Pagaliau jis – teisėjo darbo esmė. Kartu sprendimo pagrindimas yra geriausia

590 *Ibid.*

591 *Ibid.* (1919 m. gegužės 16 d.), 414.

592 *Ibid.*

593 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2009), 168.

594 *Ibid.* (1920 m. vasario 5 d.), 284.

teisėjo mokykla, puikiausias ir būtinas pratimas teisinės minties, kuri labiausiai lavinama kūrybiniu darbu, kokį sudaro sprendimo formulavimas, be to, kodekso studijų ir pažinimo metodas.“[595]

Kuo sudėtingesnė byla, tuo M. Römeriui būdavo įdomiau dirbti, kuo sudėtingesnis įrodinėjimas, tuo daugiau teisėjui reikėjo subtilumo, apsukrumo, gebėjimo analizuoti faktus:

„*Šis nuosprendis yra tuo įdomus, kad Golinskio kaltės įrodymai nebuvo tiesiogiai apčiuopiami, bet sudėliojus visus įkalčius, labai subtiliai ir apsukriai išanalizavus aplinkybes ir faktų sutapimą, tokia kaltė man išryškėja kaip nepaneigiama.*“[596]

Apygardos teisme posėdžiuose dalyvaudavo ne tik teisėjai, bet ir tarėjai, kuriuos M. Römeris laikė baudžiamųjų bylų skyriaus rykšte, nes dažnai tarėjai neatvykdavo arba vėluodavo ir taip trikdydavo procesą, maža to, būdavo tendencingi, negebėjo išlikti nešališki. Tarėjai tuo metu buvo renkami žemvaldžių ir miestų tarybų[597]. Pamatęs, kad tarėjas teismo posėdžio metu ėmė skaityti laikraštį, apibrėžė teisėjo elgesio ir teisingumo vykdymo ryšį, akcentuodamas sunkų teisėjo vaidmenį, reikalaujantį nešališkumo, takto ir subtilaus gyvenimiškų santykių suvokimo[598]:

„*<...> teisingumas vykdomas ne tiktai nuosprendžio sankcija, bet taip pat atidžiu ir rūpestingu teisėjo požiūriu į bylą. Teisėjo elgesys svarstant bylą yra labai svarbus dalykas; publika šitam labai jautri.*“[599]

Apie teismo ir teisingumo vykdymo tikslą manė štai ką:

„*Teismas gali turėti veiksmingos įtakos tiktai tiek, jeigu jo teisingumas atitinka liaudies teisingumo instinktą ir jeigu žmonės, patekę į teismą, pastebi teisėjų sąžiningumą, rūpestingumą ir teisingumo valią. Ne represija yra teismo užduotis – net baudžiamojo teismo – bet visų pirma teisingumo vykdymas.*“[600]

Darbas Lomžoje neteikė pasitenkinimo, teisėjas kankinosi ir dėl to, kad delsė grįžti į Lietuvą:

„*Sunku man: nerandu idėjinės galimybės sugrįžti į Lietuvą, čia profesinis darbas teisme man nekelia pasitenkinimo ir neišsekina energijos <...>.*“[601]

---

595 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2012), 49.

596 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. lapkričio 1 d.), 169.

597 Römeris, *supra note*, 431: (1919 m. kovo 6 d.), 335–336.

598 *Ibid.* (1919 m. gegužės 14 d.), 410.

599 *Ibid.*, 411.

600 *Ibid.*

601 *Ibid.* (1919 m. birželio 8 d.), 450.

M. Römeris prisipažino, kad blaškosi tarp Lietuvos ir Lenkijos, tačiau buvo įsitikinęs, kad jeigu grįš į Lietuvą, tai tik į Kauną, kaip jis rašė į „etnografinę Lietuvą“, o ne į Vilnių[602]. Aišku, teisininkas suprato ir tai, kad geriau būti šalyje norint nepraleisti galimybių, be to, esant toli prarandamas ryšys:

„Iš tikrųjų reikėtų savo šalyje būti sargu ir tarsi karštą geležį kalti galimybes.“[603]

2.1. Apie mirties bausmę

Kai M. Römeris išgirdo apie tai, kad Lomžos apygardos teisme pirmą kartą paskelbta mirties bausmė, dienoraštyje svarstė šią griežčiausią bausmę:

„<...> mirties nuosprendis meta juodą šešėlį šiai teismo salei ir kraujo spalva nudažo vietą, kurioje nuosprendis buvo paskelbtas. Man tai ypač nemalonu, nes toje pačioje salėje ir teisėjauju, ir priklausau teismo baudžiamajam skyriui. Išskyrus tiesioginės politinės kovos atvejus, teisėjaudamas niekada nepaskelbčiau mirties nuosprendžio. Net politinės kovos arenoje mirtį, kaip kovos priemonę, tik su išlygomis galiu pripažinti, tačiau mirties kaip teismo nuosprendžio, o juo labiau kaip „bausmės“, nepripažįstu. Mano prigimtis ir protas niekada su tuo nesutiks, nes tai prieštarauja mano teisingumo sampratai.“[604]

Netrukus M. Römeris Lomžos apygardos teismo teisėjo pirmininko buvo paskirtas nepaprastojo teismo Lomžoje teisėju. Žinoma, jis ir toliau turėjo eiti Lomžos apygardos teismo teisėjo pareigas. Teisininkas buvo priblokštas, nes nepaprastieji teismai galėdavo skirti griežčiausią bausmę – mirtį, ir ši bausmė turėdavo būti įvykdoma per 24 valandas nuo bausmės paskyrimo. Apie tai visuomenė turėjo būti informuojama plakatais[605]. Nepaprastieji teismai galėjo skirti ir kitokio pobūdžio bausmes, pavyzdžiui, laisvės atėmimą nuo aštuonerių iki penkiolikos metų sunkaus kalėjimo[606]. Tokio teismo pagrindinė misija buvo atbaidyti nuo sunkių nusikaltimų gąsdinant greitai įvykdomomis bausmėmis, dėl kurių jau nebegalima kreiptis į apeliacinius teismus:

„Ir net, kai šiais kupinais banditiškų išpuolių laikais mirties bausmė yra būtinybė, ją paskirti yra žiauru.“[607]

Kadangi teisėjui teko atlikti nepaprastojo teismo teisėjo funkciją, tai dienoraščiuose jis vis mąstydavo apie mirties bausmę ir teisingumą, apie

602 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. birželio 21 d.), 2.
603 *Ibid.*
604 *Ibid.* (1919 m. birželio 29 d.), 11.
605 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 30 d.), 94.
606 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 25 d.), 121.
607 *Ibid.* (1919 m. liepos 28 d.), 54.

tai, ar teisinga, kad teisėjas turėjo būti valstybės baudžiamosios politikos vykdytoju:

> *„Tačiau mirties bausmė teisingumo netenkina, nes šaltakraujiškai nužudomas nusikaltėlis yra sunkesnis dalykas už jo kaltę: kaltė yra individuali, kiekvienas nusikaltimas turi konkretų veidą, o mirties bausmės diferencijuoti ir individualizuoti nėra įmanoma. Ar teisinga ir pagrįsta, kad teisėjas, kuris yra teisės gynėjas ir teisingumo vykdytojas, turėjo nepaprastuose teismuose būti valstybės policinės baudžiamosios politikos potvarkių vykdytoju? Manau, kad čia yra tam tikras teisėjo įžeidimas.*
>
> *Nuteisti žmogų mirtimi – tai baisus dalykas; užmušti kovoje, užmušti kare, dvikovoje, apimtam aistrų ugnies – tai dalykai, kurie nežadina sąžinės arba veikiau instinktyvaus žmogaus pasipriešinimo. Bet užmušti žmogžudiškai, kitaip tariant, teismo nuosprendžiu – tai kažkas baisaus, kam prieštarauja pats žmogaus širdies instinktas.“*[608]

Netrukus M. Römeriui teko teisti žmogų nepaprastajame teisme. Jis dar nežinojo, kokia bus bausmė, bet bylos nagrinėjimo išvakarėse jautėsi sujaudintas. Taip pat pabrėžė, kad teisėjas iš pašaukimo niekada nežino išvakarėse, kokį sprendimą priims:

> *„Kalbu apie jo gyvenimą, likimą, kuris daugiau nei likimas, nes pati būtis yra mano rankose. Netiesą kalbu: ne mano rankose, tik mano teisėjiškajame veiksme; jeigu būtų mano rankose, mano valioje, nieko tam žmogui <...> negrėstų, nors būtų didžiausias nusikaltėlis. Tas gyvenimas yra mano teisėjiškosios valdžios ribose, o toji valdžia tėra tik funkcija: aš – teisėjas – turiu išspręsti loginę užduotį: jeigu prielaidos tam žmogui bus neigiamos – išvada turi kainuoti jam gyvybę. <...> tačiau be to, kad esu teisėjas, esu žmogus su prigimtimi, mąstau ir jaučiu, turiu nervus. Iš čia ir kyla tos pareigos sunkenybė ir skausmas – jos niekad nesuvesime vien į loginės funkcijos mechanizmą. Cha, nieko neveiksi. Būsiu teisėjas. <...> – vadinasi, nei budeliu, užsidegusiu žudymo aistra, nei duodančiu išmaldą. Atliksiu pareigą, kuri man rytoj atiteks. Dieve duok, kad taurė nuteisti žmogų myriop man neatitektų. Štai šiandien, teismo išvakarėse, nežinau ir nemoku įminti, kokia bus teisėjiško veiksmo išvada. Didžioji tiesa yra raiščio ant Temidės akių simbolis: teisėjas, kuris iš tiesų juo yra, niekada bylos išvakarėse nežino, koks bus nuosprendis.“*[609]

Pirmąjį posėdį nepaprastajame teisme M. Römeris įvardijo baisiu, „žmogaus jėgų ir pamišimo pariby“, nuo tokio darbo, pasak teisininko, teisėjas galėjo pražilti[610]. Tąkart, paaiškėjus nusikaltimą švelninančioms aplinkybėms, teisiamajam pavyko išvengti mirties bausmės. Nepaisant to, dar ir

608 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 1 d.), 94.
609 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 2 d.), 95.
610 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 3 d.), 97.

kitą dieną teisėjas prisiminė siaubingas posėdžio akimirkas, taip pat ir tai, kad sėdėjo kaip ant adatų, kad kojose jautė sunkumą lyg būtų prieš tai nuėjęs ne vieną kilometrą, kojos virpėjo, jautėsi fizinis nuovargis[611].

Galiausiai teko M. Römeriui priimti nuosprendį, kuriuo kaltinamajam buvo skirta mirties bausmė. Teisėjas ir toliau mąstė apie mirties bausmės tikslą, funkciją, poreikį. Valstybės valdžia priima sprendimą steigti nepaprastuosius teismus, kuriems suteikiamos tokios funkcijos. Teisėjo nuomone, valstybės valdžia (tuo atveju – Lenkijos Ministrų Taryba) manė, kad mirties bausmėmis sukurs stiprios valdžios įspūdį ir prievartos priemonių regimybę, kad „kruvini nuosprendžiai" mažins nusikalstamumą. Tačiau teisininkas manė, kad tokios priemonės nėra tinkamos, nes šių nusikaltimų šaknys glūdi „drumstuose ekonominiuose, visuomeniniuose ir valstybiniuose santykiuose". Teisėjui atrodė, kad žmogaus mirtis tampa viešųjų tikslų netinkama priemone, o teisėjas tėra amatininkas, vykdantis valstybės pavestą uždavinį:

> *„Teisėjui nuosprendis nepaprastajame teisme niekada negali būti teisingumo vykdymo aktas. Kaltinamojo gyvybė čia yra auka, įrankis kitiems gąsdinti. Bausmės logika kilusi ne iš nusikaltėlio veiksmo ir ne iš jo piktos valios, bet iš visuomeninių tikslų, kurie yra už nusikaltėlio ir yra jam svetimi. Teisėjas šiame teisme tokios bausmės akivaizdoje nustoja buvęs tuo gražiu autonominiu teisės bei teisingumo užtarėju, jis nubloškiamas į amatininko vaidmenį, paklusniai vykdantį jam pavestas užduotis."*[612]

Kadangi nuosprendis turėjo būti įvykdytas per dvidešimt keturias valandas, M. Römeris po nuosprendžio paskelbimo jautėsi blogai suvokdamas, kad nuteistasis turi būti nužudytas. Nors suprato, kad jis tiesiog atliko pareigą ir nuteisė kaltą asmenį. Tačiau vis tiek prieš save matė nuteistojo veidą:

> *„Kaip kažkoks košmaras, kaip kažkas iš vaiduokliškų fantazijų, dėl kurių kyla lūpose riksmas, plaukai šiaušiasi ant galvos ir rodosi sapne baisūs vaikystės vaizdai – toks sunkus buvo teismas; atminty išliko jis lyg kažkas, kas stovi pačiame sąmonės krašte, beprotybės pariby."*[613]

Sužinojęs, kad nuosprendis įvykdytas, ir sutikęs prokurorą, kuris turėjo dalyvauti bausmės vykdyme, teisėjas vėl prisiminė nuteistąjį myriop:

> *„Teisės požiūriu – viskas paprasta, tarnybos – visiškas šablonas. Bet žmogiškumo požiūriu tai – baisus dalykas: tarytum būtų kažkas, kas kažkokiu bendrumu susiejo mane su prokuroru, kaip du budelius; bandito kraujas, pralietas mano įsakymu,*

611 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 4 d.), 98.
612 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 16 d.), 111.
613 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 17 d.), 112.

įvykdytas Sienickio [prokuroro – aut. past.], *mus mistiškai sujungė į tragišką kolektyvą, kurį, regis, abu jaučiame, vengdami viens kito, kol dar to kraujo atminimas pernelyg šviežias.*“[614]

M. Römeris stebėjosi, kad daug teisėjų pavydi šio nuosprendžio. Teisininkas pastebėjo, kad kraujo praliejimas uždega aistrą, geidulius, kuriuos daugelis slepia[615].

Teisininkas ir toliau abejojo dėl mirties bausmės reikalingumo ir tvirtino, kad galimai kai kuriuos asmenis tokia sankcija sulaikys nuo nusikaltimų, bet kitus paskatins geriau organizuoti nusikaltimą, maža to, skatins žudyti, kad neliktų nusikaltimų liudininkų[616].

Mirties bausmė M. Römeriui atrodė „siaubingas dalykas“ ir vėliau, kai jis ėjo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas Lietuvoje, jos aukščiausios instancijos teisme. Žinoma, šnipinėjimą, išdavystę už pinigus jis laikė šlykščiu nusikaltimu, bet tokiu pačiu laikė ir mirties bausmę. Jis kaip teisėjas dažniausiai priešindavosi mirties bausmei ir prisimindavo savo sprendimą nepaprastajame teisme nuteisti myriop asmenį 1919 m. Lomžoje. Mintyse jis prašydavo nuteistojo atleidimo ir tikėjosi, kad nuo mirties bausmių apsaugotų nusikaltėlių gyvybės sumažina jo kaltę prieš nuteistąjį myriop[617]. Taip jau atsitikdavo, kad Lietuvoje šnipinėjimu būdavo kaltinami lenkai. Vis dėlto Tribunolo sprendimai buvo pagrįsti ir dažniausiai kaltės įrodymų trūkumu. Dėl to labai piktinosi Lietuvos kariuomenės teismo teisėjai, nes kaip tik jie ir skirdavo mirties bausmes. Vieną kartą net buvo kreiptasi į krašto apsaugos ministrą nurodant, kad tokius sprendimus Tribunolas priima, kai posėdžiams pirmininkauja būtent M. Römeris, t. y. lenkas, natūraliai iš anksto nusiteikęs kaltinamųjų naudai. Iš tikrųjų Kariuomenės teismo teisėjai taip gynė savo pozicijas, nes nenorėjo, kad jų autoritetą silpnintų Tribunolas, skirdamas švelnesnes bausmes arba apskritai atleisdamas kaltinamuosius nuo atsakomybės. Kariuomenės teismo teisėjams atrodė, kad tokiu būdu jie yra žeminami. Tad jie reikalavo, kad kariuomenės bylos būtų pašalintos iš Tribunolo jurisdikcijos ir įsteigtas specialus kariuomenės teismas[618]. Tai žeisdavo teisininką:

„Lietuvą myliu labiau nei ją myli didžioji dauguma šių „grynųjų“ lietuvių, kuriems mano lenkiškumas „įtartinas“. Ir aš ne tik myliu, bet turiu daugiau nuopelnų, tačiau kiti be nuopelnų su vienu lietuvio vardu neva yra aukščiau manęs Tėvynėje

614 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 18 d.), 113.
615 *Ibid.*
616 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 25 d.), 122.
617 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 154.
618 *Ibid.* (1925 m. spalio 14 d.), l. 160.

ir drįsta mane kaltinti kaltinimais, kuriais jų – kur kas mažiau besiaukojančių Tėvynei – negalima apkaltinti. Kokia baisi neteisybė!“[619]

Ilgainiui M. Römerio nuomonė apie mirties bausmę šiek tiek kito:

„Negaliu pasakyti, kad esu mirties bausmės šalininkas, tačiau ir negaliu pasakyti, kad ji – absoliutus blogis. Manau, tai priemonė, kurią reikia apmąstyti ir priimti visuomenės naudai. Šios bausmės veiksmingumas priklauso nuo sąlygų ir aplinkybių, vietos ir laiko. Kartais ji gali būti tarsi higienos priemonė, dezinfekuojanti visuomenę, kartais būtina kaip kūno dalies amputacija prasidėjus gangrenai, kartais labai neteisinga ir skiriama tik iš keršto.“[620]

Tačiau teisėjas prisipažino, kad jį vis tiek apimdavo „negeras jausmas“, kai gerokai vėliau, jau dirbant Vyriausiajame Tribunole (žr. monografijos III dalies 7.4 poskyrį), tekdavo nagrinėti kasacinius skundus dėl kariuomenės bylų, nors ir visiškai įsitikinus, kad mirties bausmė skirta teisingai[621].

2.2. Vizitai į Lietuvą

M. Römeris Lomžos apygardos teismo teisėjo pareigas ėjo nuo 1918 m. gruodžio iki 1920 m. kovo. Per tą laiką jis tris kartus lankėsi Lietuvoje.

2.2.1. Vilniuje

Išvykęs iš Kolno, nevažiavo tiesiai į Lomžą, o nuvažiavo į Varšuvą. 1918 m. lapkričio 24 d. pasiekė Vilnių. Teisininkas jau žinojo apie Lietuvoje vykstančias politines kovas dėl valstybės institucijų sudarymo, nes skaitė du skirtingas politines sroves atstovaujančius dienraščius *Lietuvos aidas* ir *Darbo balsas*, ir suprato, kad tarp lietuvių vyksta skilimas dėl valdžios[622].

Vilniuje iš pradžių susitiko su Lietuvos lenkais, tada su J. Vileišiu, skaitė pranešimą pas advokatą B. Kžyžanovskį apie situaciją Lenkijoje, politinių partijų kovas[623], skaitė paskaitą Bankų klube ir Darbininkų klube apie padėtį Lenkijoje[624]. Apsilankė Lietuvos Valstybės Taryboje, susitiko su P. Leonu,

---

619 *Ibid.* (1925 m. spalio 15 d.), l. 160.

620 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 20 d.), 281.

621 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2013), 204.

622 Matyt, turėti galvoje šie publicistiniai straipsniai: Margelis, J. Demagogai. *Darbo balsas*, 1918 m. lapkričio 6 d., Nr. 43, 1–2; Kairys, Steponas. Taryba kviečia „kairiuosius“ atgal grįžti. *Darbo balsas*, 1918 m. lapkričio 6 d., Nr. 43, 2 ir t. t.; Žr.: Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. lapkričio 7 d.), 155–156.

623 Römer Michał, Dziennik 1918 (1918 m. lapkričio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2251, l. 166.

624 Römer Michał, Dziennik 1918–1920 (1918 m. gruodžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2252, l. 3.

tuo metu ėjusiu teisingumo ministro pareigas, su Lietuvos Valstybės Tarybos nariu M. Biržiška, iš kurio gavo teismų sistemos organizavimo projektą[625]. Teisininkas nurodė, kad projektas paviršutiniškas, teismų sistemoje nenumatyta kasacinė instancija, taikos teisėjų kompetencija plati, teismo kalba – lietuvių. Tai buvo suprantama, tačiau, pasak M. Römerio, galėjo sukelti pasipriešinimą. P. Leonas parodė vokiečių raštą[626], kuriuo Tarybai siūloma perimti teismus. M. Römeriui pasiūlytos taikos teisėjo pareigos Vilniuje. Teisininkas norėjo priimti pasiūlymą, bet suvokė, kad teismų sistemos kūrimas bus persmelktas politinių kovų ir rietenų. Tai reiškė, kad teisėjas tokiomis aplinkybėmis negalės dirbti nepriklausomai, jis privalės angažuotis ir šlietis prie politikos. To teisininkas nenorėjo. Girdėjo savo atžvilgiu kritikos, esą, jis nesilaikė pilietinės pozicijos, bet teisininkas dar pats nežinojo, kuri linija Lietuvai geriausia, todėl aklai kurti sistemą jam atrodė dar mažiau moralu, nes taip gali kilti dar didesnė suirutė. Jis norėjo būti teisininku, teisėju ir „nesitepti" jokia politika, nesusisaistyti su pereinamojo laikotarpio chaosu:

> *„<...> kraštas galbūt reikalaus šviežių žmonių <...>. Mano asmeny tasai šviežumas jungsis su mano seno pilietinio darbo ir mano vardo tradicija, iš dalies kuriančia krašte vėliavą. Geriau mano tos vėliavos nemerkti į šiandienos netvarkos chaosą ir liūną. Todėl dar nepasiliksiu Vilniuje. Gal išmuš mano valanda."*[627]

Teisininkas liūdnas grįžo į Lomžą. Kelionės pradžioje tikėjosi kitokių įspūdžių:

> *„Tai, ką aptikau Vilniuje, neteikė man paskatų pasilikti ir dirbti krašte. Stokojama Vilniuje stiprių apsisprendimo židinių, stokojama gal ne tiek gairių, kiek atskirų autorių, lyderių ir tų gairių vykdytojų tikėjimo, kad tos linijos yra stiprios ir veiksmingos, stokojama galių ir didybės."*[628]

Vėliau teisininkas gavo priekaištų iš lenkų rašytojos giminaitės H. Römer-Ochenkowskos, kad šis pasinėręs į teisėjo profesiją Lenkijoje, o ne į

---

625 Apie projektą žr.: Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. lapkričio 26 d. posėdis Nr. XIX. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 21, l. 85, 89–91; Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. lapkričio 28 d. posėdis Nr. XXI. *Ibid*., 97–101; *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. Sudarė A. Eidintas, R. Lopata (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017), 409, 629–630, 635–638, 727–728.

626 Autorė nerado šio rašto, tačiau 1918 m. spalio 21 d. Vokietijos reichkanclerio M. Badeniečio pareiškime Lietuvos klausimu nurodyta, kad vokiečių civilinė valdžia bus tik vykdomoji tol, kol Lietuvos vyriausybė nesudarys savo atskirų valdžios organų. Žr.: *Lietuva vokiečių okupacijoje pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Dokumentų rinkinys*. Sudarė Edmundas Gimžauskas (Vilnius: LII leidykla, 2006), 485.

627 Römeris, *supra note*, 431: (1918 m. lapkričio 29 d.), 193.

628 *Ibid*. (1918 m. gruodžio 5 d.), 206.

„nelaimingos Lietuvos gyvuosius reikalus“[629]. Tąkart M. Römeris apibūdino Lietuvos padėtį taip:

> *„Betgi yra toks nelaimingas chaosas Lietuvos santykiuose, iš vienos pusės užvaldyta ji bolševikų <...>, iš antros – beviltiškai lietuvių geidžiama vardan tautinės valstybės, iš trečios – nužiūrėta ji Lenkijos aneksijai <...> – kad pats praradau orientaciją; jokia linija neatitinka tų idealų, kurie glūdi mano širdyje. Žinau, kad Lietuvos <...> inkorporacija kokia bebūtų forma į Lenkiją pavirs aneksinės, kolonizacinės politikos, pažeidžiančios, Lietuvos tautinius ir nacionalinius santykius, šaltiniu. Nors gal prie tos inkorporacijos prieis, ir gal tai būsią geriau, negu prijungimas prie Rusijos, tai vis tik nėra ji tas idealas, kurio aš trokščiau ir kuriam norėčiau ir galėčiau nuoširdžiai įsitikinęs talkinti.“*[630]

Ilgainiui M. Römeris aiškino, kad yra dvi Lietuvos – viena buržuazinė, nacionalistinė, pagrįsta sąjunga su vokiečiais, antra – bolševikinė. Pirmoji laikosi vokiečių okupacijos sostinėje Kaune, antroji disponuoja Vilniumi. Prieš pastarąją būrėsi Lietuvos lenkai[631].

2.2.2. Kaune

Darbo Lomžos apygardos teisme metu su M. Römeriu susisiekė J. Piłsudskio bendražygis V. Slavekas. Teisininkas buvo kviečiamas dalyvauti J. Piłsudskio lietuviškos politikos įgyvendinime. Toji lietuviškoji politika, kaip buvo aiškinama M. Römeriui, buvo grįsta išvadavimo, demokratijos, laisvės idėjomis, turėjusiomis pašalinti bolševikus ir vokiečius[632]. Teisininkui siūlyta dirbti Vyriausiosios Valdybos politiniame skyriuje[633], Rytų žemių departamento civilinėje valdyboje. Teisininkas atsisakė tvirtindamas, kad tokia valdyba yra okupacinio pobūdžio, o jis, kaip tikrasis Lietuvos pilietis, jos veikloje dalyvauti negalįs:

> *„Galiu dirbti tarnautoju, kuo ir esu – Lomžos teisėju, šitai mano lietuviškosios pilietybės nevaržo. Betgi Lietuvoje, mano gimtinėje, lenkų tarnautoju ar agentu nebūsiu.“*[634]

Tačiau M. Römeris sutiko dalyvauti derybose su lietuviais. Labai nenorėjo, bet sutiko. Jis J. Piłsudskio programą suvokė kaip kovą prieš bolševikus ir komunistinę revoliuciją, be to, buvo įsitikinęs, kad Vilnius

---

629 *Ibid.* (1919 m. vasario 17 d.), 298.
630 *Ibid.*
631 *Ibid.* (1919 m. kovo 3 d.), 312.
632 *Ibid.* (1919 m. kovo 17 d.), 325.
633 *Ibid.* (1919 m. kovo 23 d.), 334.
634 *Ibid.* (1919 m. kovo 25 d.), 337.

nebus kuriamas prieš lietuvius, o atvirkščiai[635]. Vis dėlto teisininkas tą savo kelionę į Lietuvą laikė tam tikra politine avantiūra. Jis jos nenorėjo, bet buvo spaudžiamas nuolatinių V. Slaveko skambučių į teismą. Ilgainiui paaiškėjo ir daugiau dalykų. V. Abramovičius nurodė, kad M. Römeris buvo numatytas naujai formuojamos Vilniuje vyriausybės ministru pirmininku, nes jį lietuviai gerai pažinojo ir juo pasitikėjo. Kabinete turėjo būti lietuviai ir Lietuvos lenkai demokratai. Taip manė M. Römeris. V. Abramovičiui jis nurodė, kad visi šie planai galimi, tik lietuviams sutikus[636], kad lietuvių sutikimas – svarbiausias dalykas šioje J. Piłsudskio programoje[637]. Tik tai, kaip atrodė M. Römeriui, galėjo išgelbėti siūlomą programą nuo Lenkijos imperialistinių užmačių[638]. Maža to, teisininkas pabrėžė J. Piłsudskiui ir jo bendražygiams, kad jo dalyvavimas priklausys nuo lietuvių pritarimo. Jiems nepritarus, jis trauksis, nes imperialistinių padarinių nenorėjo ir negalėjo prisiimti[639]. J. Piłsudskis pokalbyje su teisininku pastebėjo, kad valstybinė Lietuvos ir Lenkijos sąjunga bei vilsoniškas tautų solidarumas pageidautinas ir britams, kurie ieško atramos prancūzų judėjimams[640]. M. Römeris įtikėjo Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos, Latvijos ir Estijos tautų bei valstybių gynybos ir ekonominių mainų kooperacijos idėja[641]:

> *„<...> tikrai man rūpi ne kas kitas, kaip tik Lietuvos gėris ir apsaugojimas tame reikale ne tiktai Lietuvos lenkų interesų, bet ir lietuvių pasiekimų bei jų plėtros.“*[642]

M. Römeris suvokė, kad iš tokio kultūrinio ir ekonominio bendradarbiavimo būtų daug naudos – tai padėtų atremti išorinę grėsmę ir pan[643]. Ne visi Lenkijoje pritarė tokiai J. Piłsudskio programai Lietuvoje, nes ji nebuvo laikoma valstybine lenkų, imperialistine politika[644]. Pasak M. Römerio, J. Piłsudskis suvokė, kad Lenkijos nepriklausomybei kėlė grėsmę Vokietija ir Rusija. Lygiai kaip ir Lietuvai, Latvijai bei Estijai. Tad Lenkijos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjunga būtų buvusi reikšminga. Tačiau tokiai istorinei konfigūracijai kenkė lenkų ir lietuvių ginčai dėl Vilniaus krašto[645].

---

635 *Ibid.* (1919 m. kovo 26 d.), 339.
636 *Ibid.* (1919 m. balandžio 7 d.), 353.
637 *Ibid.* (1919 m. balandžio 8 d.), 354.
638 *Ibid.* (1919 m. balandžio 9 d.), 356.
639 *Ibid.* (1919 m. balandžio 9 d.), 358.
640 *Ibid.*
641 *Ibid.* (1919 m. balandžio 19 d.), 371.
642 *Ibid.* (1919 m. balandžio 18 d.), 370.
643 *Ibid.* (1919 m. birželio 12 d.), 456–457.
644 *Ibid.* (1919 m. balandžio 23 d.), 377.
645 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. spalio 28 d.), 162.

M. Römeriui nepavyko derybos dėl lietuvių ir lenkų bendradarbiavimo. Jo idėjos liko nesuprastos[646]. Teisininkas suvokė, kad, lietuviams nesutikus bendradarbiauti, visa ši J. Piłsudskio solidarumo idėja apie tautų rytuose kooperaciją virs lenkišku imperializmu[647]. O tai visus suskaldys, paliks vienišus, suteiks išorės jėgoms priemones plėstis. Teisininkas savo pamąstymuose pažvelgė į artimą ateitį, kurioje įvyks Antrasis pasaulinis karas, ir į tolimą ateitį, į XX a. pabaigą, kai Sovietų sąjunga žlugs, tvirtindamas:

> *„Nacionalizmo, imperializmo ir militarizmo metodikos nuvylė ir bankrutavo. Jų puikiausias ir išraiškingiausias kūrinys, atvedęs iki galybės viršūnių, buvo Didysis Karas. Ar tai ką nors išsprendė? Ne! „Taika“, kuri aušta, yra tik vienos šalies kitos atžvilgiu, pralaimėjusios, prievartos aktas, bet tvirtai nieko neišsprendžia. Laikytis ji gali tiktai prievarta, kol pralaimėjęs nesuras jėgų nusimesti jungo ir papriešta-rauti prievartos „taikai“. <...> ar bolševizmas nėra tik tas universalus vaistas, tas tautų botagas, Dievo siųstas žmonijai. <...> Jam apskritai neegzistuoja visos tautų tarpusavio santykių problemos <...>. Visa jis paverčia tabula rasa <...>. <...> gal-būt būtent šiame purve žmonės ir tautos, iškankinti bolševizmo, išmoks pagaliau vieni kitus gerbti ir atgims.“*[648]

Dienoraščiuose teisininkas užsiminė ir apie Baltijos sąjunginę valsty-bę, sudarytą iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos[649]. M. Römeris Lietuvos Respu-bliką laikė pirmąja kregžde buvusiose Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemėse:

> *„<...> valstybiškai šiandienė jaunoji Lietuva Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemėse yra pirmas matomas besiorganizuojantis atsigaunančių liaudinių srovių simbolis. Jis taps pavyzdžiu visam tų žemių kompleksui. Ne Rusija, ne Vokietija ir ne Lenkija – bet Jinai. Ir todėl nesvyruodamas tvirtinu (paskui Herbačiauską), kad Lenkijos santykis Kauno atžvilgiu yra kriterijus to, ar Lenkija karą rytuose išloš, ar pralo-š.“*[650]

Vėliau, dienoraštyje prisimindamas savo vizitą į Kauną[651], M. Römeris pripažino, kad lietuviai buvo teisūs atsisakydami įsitraukti į bendrą su Len-kija valstybių darinį:

---

646 Römeris, *supra note*, 431: (1919 m. balandžio 20 d.), 373.

647 *Ibid.* (1919 m. gegužės 30 d.), 437.

648 *Ibid.* (1919 m. gegužės 31 d.), 438–439.

649 *Ibid.* (1919 m. birželio 14 d.), 460.

650 Römeris, *supra note*, 593: (1920 m. vasario 19 d.), 305.

651 Apie šį vizitą rašė lenkų istorikai: Iwanowski, Jerzy. „Dialog polsko-litewski“. *Kultura*, (1956) 1 (99): 80–88; Lewandowski, Józef. *Federalizm: Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskie-go (XI. 1918-IV. 1920)* (Warszawa: Pánstwowe Wydawn. Naukowe, 1962), 125–127; Łossowski, Piotr. *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1966), 182–188 ir kt.

„Šiandien paaiškėjo, kad lietuviai turėjo puikią nuojautą, atsisakydami dalyvauti kuriant darinį, kurio neįmanoma sukurti. Jie būtų kėlę pavojun jau tuomet pradėtą, nors dar ir gležną bei netobulą savo valstybę, nors kraičio ir būtų gavę Vilnių, <...>. Neaišku, ar iš Lietuvos geriausiu atveju nebūtų likęs kažkoks nereikšmingas Lenkijos imperialistinių tikslų priedas.“[652]

Kol ėjo Lomžos apygardos teismo teisėjo pareigas, M. Römeris 1919 m. liepą trečią kartą lankėsi Lietuvoje. Jis matė lietuvių nuotaikas ypač Vilniaus lenkų atžvilgiu, suprasdamas, kad jos kilo dėl jų veiksmų. Stebėjo ir Lietuvos spaudos neigiamą požiūrį į Lietuvos lenkus, dirbančius valstybės tarnyboje. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad tai sukelia sunkumus tiems, kas nuoširdžiai myli Lietuvą. Todėl nenuostabu, kad pastarieji galiausiai pasirenka lenkišką nacionalizmą[653].

Koks tai buvo laikotarpis Lietuvoje? Pasibaigusi vokiečių okupacija, sudėtingi santykiai su lenkais, besiformuojančios nacionalistinės srovės prieš juos[654], grįžtantys karo pabėgėliai, pirmasis Lietuvos traukinys, pajudėjęs iš Radviliškio stoties į Panevėžį[655], pirmas lietuviškas pašto ženklas su Vyčiu[656], bolševikų valdymas[657], atiminėjami dvarininkų dvarai ir vėl grąžinami[658].

Tą kartą grįžęs į Lietuvą teisininkas lankėsi ne tik Kaune, bet ir Bagdoniškyje, savo tėviškėje. Dėl santykio su tėvu, kuris buvo skirtingų pažiūrų (tėvas M. Römerį laikė litvomanu ir tam nepritarė), teisininkas ilgai negalėjo grįžti į Lietuvą:

„Savo gyvenimą vertinu labiau net už dvarą, pinigus. Labai vertinu savo įsitikinimus ir laisvę daryti tai, ką laikau savo pareiga.“[659]

2.3. Planas grįžti į Lietuvą

Po kelionių į Lietuvą teisininkas suprato, kad vis dėlto ryšis grįžti į ją ir dirbti teisėsaugos sistemoje Kaune:

„Nusprendžiau laikytis šio savo pasiryžimo. Priekaištauja man lietuviai, kad tokiu svarbiu tėvynės istorijos metu esu toli ir dirbu Lenkijos teisėsaugoje. Ir tame mano

---

652 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 23 d.), 360.

653 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. liepos 9 d.), 24.

654 *Ibid.* (1919 m. liepos 15 d.), 35; „Lenkų frontas“. *Lietuva*, 1919 m. liepos 15 d., Nr. 151, 3; „Prasidėjo kovos su lenkais“. *Lietuva*, 1919 m. liepos 9 d., Nr. 146, 1.

655 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. liepos 7 d.), 20.

656 *Ibid.* (1919 m. liepos 9 d.), 25.

657 *Ibid.* (1919 m. liepos 16 d.), 35; „Bolševikų valdžia Panevėžyje“. Lietuva, 1919 m. liepos 15 d., Nr. 151, 2.

658 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. liepos 14 d.), 33.

659 *Ibid.* (1919 m. liepos 17 d.), 39.

elgesyje jie mato mane – dezertyrą. Pats jaučiu, kad mano nebuvimas tėvynėje yra nuodėmė, prieštaravimas savo tapatybei, įsitikinimams ir beveik išdavystė. Taip, kaip noblesse oblige jį išpažįstantįjį, taip mano įsitikinimai mane įpareigoja veikti. Todėl teisūs tie, kurie man priekaištauja – draugai ir mano vardo gerbėjai, vardo, kuris tėvynėje buvo gyvasis ženklas ir tradicijos tęsėjas.“[660]

„Rodosi, šį kartą mano sprendimas grįžti į Lietuvą bus tvirtas. Aš visada toks: ilgai svarstau, nenoriai atsisakau jau nusistovėjusio gyvenimo ir darbo (šiuo požiūriu esu konservatyvus), tačiau, kai koks nors sprendimas pagaliau manyje įsišaknija, tai jį vykdau nepaisydamas kliūčių.“[661]

„Žmogaus gyvenimas paprastai turi savo logiką <...>, savo centrą, <...> apie kurį sukasi ir kuris yra jo idėja, kūnas ir kraujas. <...> Man visada tas centras buvo ir bus Lietuva, nuo jos priklauso gyvenimas ir darbai, prie jos esu fatališkai prisirišęs: Lietuva – tai jos žmonių, visuomenės ir tautinės problemos. Be jos aš vegetuoju, tampu vaiduokliu.“[662]

Lenkijos teisėtvarkoje M. Römerį vertino. Jis puikiai suvokė, kad čia gali toliau kilti karjeros laiptais. Taip pat žinojo, kad ir lenkų valdomame Vilniuje jam atviras kelias „į bet kokią karjerą“:

„Vilniuje turėčiau didžiules „karjeros“ perspektyvas, bet aš pasirinkau Kauną, nes šis kelias atsiradęs iš įsitikinimų ir pareigos, nors jis sudėtingesnis ir galbūt pareikalaus kančių bei pasiaukojimo.“[663]

Kuo toliau, tuo labiau pasiryžimas grįžti į Lietuvą stiprėjo:

„Vadinasi, ne žodžiais, ne argumentais, užmegztais atskiru mąstymu, net susiliedamas su dabartiniu gyvenimu privalau savo Tėvynei ir Lietuvos labui tarnauti. <...> Atsimena mane bičiuliai ir gailisi, kad taip pasitraukiau, galėdamas veikti ir būdamas įžymi jėga; bet kokia gyvenimo realybė – šalis pamiršo mane: tapau jai miręs. Dabar grįšiu ir būsiu grąžintas gyvenimui bei šalies likimui.“[664]

Dienoraštyje M. Römeris rašė apie tai, kad jis grįžta dėl to, jog jį traukia meilė kraštui, prieraišumas lietuviams, pagaliau su tuo siejo savo politinę viziją, kurią grindė nuo Rusijos atplėštų tautų solidarumo ir kūrybinės sąveikos idėja[665].

1919 m. rugpjūtį M. Römeris gavo atvirlaiškį iš J. Tumo-Vaižganto, kuris sveikino teisininką, grįžtantį į Lietuvą. Atvirlaiškis sukėlė minčių ir teisininkas dienoraštyje įrašė:

---

660 *Ibid.* (1919 m. liepos 28 d.), 54.
661 *Ibid.* (1919 m. liepos 30 d.), 57.
662 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 1 d.), 57–58.
663 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 1 d.), 58.
664 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 10 d.), 68.
665 *Ibid.* (1920 m. kovo 5 d.), 325.

„Jaučiu instinktyviai, kad visada esu Lietuvos žmogus – tos realios Lietuvos ir tos idealios „Lietuvos“ (mano knygos ir mano veikalo dvasios). Nors ir atitolau ir stoviu nuošaly, į mane žiūrima ir viltingai laukiama. Jaučiu, kad neprivalėčiau ir negaliu paneigti savo gyvenimo ir savo veiklos vėliavos. <...> Lietuviai mane sveikina ir laukia mano žodžio. <...> Ir štai grįžtu: grįžtu ne į Vilnių, <...>, bet – į Kauną, ten, kur kuriasi nepriklausomoji Lietuva <...>.“[666]

2.4. Susirašinėjimas su M. Biržiška ir J. Tumu-Vaižgantu

M. Römeris pagaliau žengė pirmą žingsnį ir parašė laišką M. Biržiškai. Jis rašė prašydamas patarimo ir pagalbos tarpininkauti, kadangi nori vykti dirbti į Kauną[667]:

„Visa mano viltis čia – tai Biržiška, kuris galės man tarpininkauti Kaune, nors ir jam nebus lengva.“[668]

Tas nelengvumas buvo nulemtas sudėtingų Lietuvos ir Lenkijos santykių, kuriuose nebuvo matyti jokios galimybės eiti susitarimo keliu. Nors teisininkas buvo įsitikinęs, kad Lietuva ir Lenkija turi bendradarbiauti[669]. Kita vertus, situacija buvo tokia įkaitusi, kad teisininkas baiminosi net karo tarp Lietuvos ir Lenkijos. O tai būtų reiškę prastas galimybes M. Römeriui Kaune.

Apie savo ketinimą grįžti į Lietuvą, į Kauną, M. Römeris parašė savo kadaise bendradarbiui *Przegląd Wileński* redaktoriui L. Abramovičiui, kuris sveikino tokį teisininko apsisprendimą. Pastarasis buvo vienas iš jo bičiulių, kuris priekaištavo, kad tokiais sunkiais laikais teisininko nėra Lietuvoje[670].

M. Römeris gavo M. Biržiškos atsakymą. Šis patikino, kad mielai tarpininkaus ir prašė nurodyti, kokioje valstybės tarnybos srityje teisininkas norėtų darbuotis. Laiške Lietuvos Valstybės Nepriklausomybės Paskelbimo Akto signataras išreiškė džiaugsmą dėl M. Römerio apsisprendimo grįžti, tačiau ir nerimavo, kad šis gali nusivilti ir mestis į apatiją. Teisininkas tai suvokė:

„Žinau šitai, esu pasiryžęs ištverti ir grand même tikiu. Neįsivaizduoju daugelio dalykų ir santykių pernelyg rožinėmis spalvomis ir niekas manęs nenustebins.“[671]

M. Römeris atsakė M. Biržiškai nurodydamas, kad norėtų dirbti apygardos teisme teisėju Kaune, Panevėžyje arba Šiauliuose, jeigu ten bus įsteigtas

666 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 22 d.), 83.
667 *Ibid.* (1919 m. spalio 5 d.), 134.
668 *Ibid.* (1919 m. spalio 9 d.), 141.
669 *Ibid.* (1919 m. spalio 9 d.), 141.
670 *Ibid.* (1919 m. spalio 24 d.), 158.
671 *Ibid.* (1919 m. spalio 30 d.), 166.

trečias Lietuvos apygardos teismas. Teisininkas paprašė M. Biržiškos nedelsiant imtis veiksmų. Jis baiminosi, kad Lietuvoje nėra didelio teisėjų poreikio, nes tėra įsteigti keli apygardos teismai. Teisininkas prisipažino, kad nebenorėtų imtis taikos teisėjo pareigų. Taikos teisėjai tuo metu Lietuvoje dirbo be tarėjų, o teisininkas abejojo dėl savo lietuvių kalbos[672]. Lietuvoje tuo metu veikė Vyriausiasis Tribunolas, Kauno ir Marijampolės apygardos teismai bei taikos teisėjai[673]. Šiaulių apygardos teismas buvo įsteigtas 1922 m., o Panevėžio – 1924 m.[674] Taigi, tuo metu teveikė du apygardos teismai. M. Römeriui atrodė, kad jam gali nebūti vietos šiuose teismuose. Buvo ir kitų priežasčių, dėl kurių teisininkas baiminosi: ne tik mažas teismų skaičius, bet ir lietuvių lenkų santykiai, ir tai, kad teisininkas priklausė lenkų legionams, tarnavo Lenkijos valstybės tarnyboje, lankėsi Kaune tikėdamasis padėti įgyvendinti J. Piłsudskio idėją dėl Pabaltijo valstybių sąjungos, po to sekusios negatyvios paskalos apie teisėją. Visa tai galėjo skeptiškai nuteikti lietuvius M. Römerio atžvilgiu:

> *„Todėl nėra ko tikėtis, kad į tokią vietą priimtų mane, o ne teisėjus, kurie jau dirba Lietuvos teisėsaugoje. Pagaliau nenustebčiau, jei lietuviai, susiklosčius tokiems lenkų-lietuvių santykiams, apskritai skeptiškai pažiūrėtų į mano kandidatūrą valstybės tarnyboje, ypač iškilesnėje vietoje.“*[675]

M. Römeris kantriai laukė M. Biržiškos laiško. Sulaukė jo. Laiške Lietuvos visuomenės veikėjas pranešė, kad susisiekė su teisingumo ministru, kuris patikino, kad atvykusiam teisininkui bus suteikta darbo vieta. Ir patarė nedelsiant vykti į Vilnių, kur reikės rūpintis leidimu vykti į Kauną. Tokiu atsakymu M. Römeris nebuvo labai patenkintas. Atsakymas iš teisingumo ministro lūpų skambėjo neįpareigojančiai. Kita vertus, teisininkas suprato, kad kitaip ir negalėjo būti[676].

Teisininkas šiek tiek delsė. Taip, jis laukė grįžimo į Lietuvą. Bet pati mintis grįžti veikė psichologiškai. Juk artėjo „visas mano gyvenimo perversmas“[677]. Be to, jis suvokė, kad gali patekti į įvairius politinius sūkurius, kurių norėjo išvengti. Jis – Lietuvos pilietis, lenkas, tačiau nenorintis solidarizuotis su Lietuvos lenkų požiūriu į Lietuvą, sykiu netrokštantis priimti lietuvių priešiško ir radikaliausio požiūrio į lenkus:

---

672 *Ibid.* (1919 m. lapkričio 6 d.), 174.

673 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3; *Lietuvos teismas 1918–1928* (Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930), 52.

674 *Lietuvos teismas 1918–1928* (Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930), 69, 77.

675 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. lapkričio 22 d.), 193.

676 *Ibid.* (1919 m. gruodžio 6 d.), 206.

677 *Ibid.* (1919 m. gruodžio 8 d.), 210.

„Ir vis dėlto grįžtu, nes tai daryti mane stumia mano sąžinės balsas, mano praeities ir mano idėjos nuoseklumas, kurių niekada neslėpiau.“[678]

Kitaip tariant, teisininkas turėjo priekaištų ir lenkams, ir lietuviams suvokdamas, kad gali tapti neparankus ir vieniems, ir kitiems:

„Tegul mane sužeidžia tūkstančiai smūgių dėl to, kad būdamas lenku netarnauju lenkiškajam nacionalizmui ir nepriešgyniauju lietuviams, bet stoju į savo Tėvynės – Lietuvos – kūrėjų gretas tikėdamasis, kad per jos laisvę realizuoju tautų brolybę ir ateity <...> lietuvių-lenkų kooperaciją! Tegu mane talžo lenkų nacionalistai, kad su jais drauge savo neapykanta nekasu duobės Lietuvai ir nebjauroju jos, dargi priešingai – stiprinu ją savo bendradarbiavimu, palaikau moraliai! Tegul! Pajėgsiu pakelti tą skausmą, nes tikiu ir žinau, kad jų kelias yra klaidingas ir kad per Lietuvos laisvę veda į rytų žemių ateitį, kuri <...> parengs santarvę su ta pačia Lenkija, šiandien besikuriančia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse <...>. Ten Lenkijos kelias klastingas, Lietuvos – teisingas. Kalbant apie nacionalizmą, reikia pasakyti, kad jis sukerojęs vienodai ir lietuvių, ir lenkų. Su jo ideologija nesu solidarus <...>.“[679]

M. Römerio baimes apie lietuvių skeptišką požiūrį dėl jo paneigė J. Tumas-Vaižgantas savo laiškuose teisininkui. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad knyga *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą* jam suteikė nuolatinio lietuvių bičiulio statusą. Lietuvos rašytojas pripažino teisininką, tačiau klausė, ar gali būti taip, kad šios knygos autorius gali tylėti. Tada teisininkas susimąstė, kad šis kūrinys galimai ir liks vienintelis stambesnio masto literatūrinis mokslinis darbas. Užsiimti publicistika per atstumą nuo Lietuvos jis nenorėjo, nes:

„Mano žodžių apie Lietuvą šiandien Lenkijoje niekas nenori girdėti; taigi neturiu ko nei pasakyti, nei parašyti.“[680]

Ruošdamasis į kelionę Lietuvon teisininkas prisipažino, kad jam gaila ne Lomžos, kuriai buvo svetimas, bet teismo:

„Šiaip ar taip tą mano naują teisėjo darbą, tą naują profesiją, į kurią prieš dvejus metus įėjau – pamėgau. Ir priklausau gi tų žmonių kategorijai, kurie nepaprastai glaudžiai suauga su savo darbu, kai jį pamilsta, ir atsideda jam iki galo, be išlygų, supuola į jį visa savo esybe, tarytum į šulinį; tiesiog juo gyvena, myli kaip savo vaiką <...>. Taip buvo su laikraščiu „Gazeta Wileńska“, taip pat su knyga „Litwa“, taip su teisėjo pareigomis ir Kolne, ir Lomžoje. <…> Pagaliau puse jėgos niekada

678 *Ibid.* (1919 m. gruodžio 9 d.), 211.
679 *Ibid.* (1920 m. sausio 2 d.), 237.
680 *Ibid.* (1919 m. gruodžio 12 d.), 214.

gerai nedirbu. Arba jau nerti į darbą visa galva, širdim ir protu, nieko daugiau už jį pasaulyje nematant, arba – tinginiauti. Toks mano bruožas.“[681]

Grįžimas į Lietuvą buvo nelengvas: ir baugino, ir kėlė dvejonių. Viena vertus, teisininkas stengėsi nepasiduoti abejonėms. Kita vertus, suvokė, kad jis jau grįš ne į tą kraštą, kuris buvo iki 1915 m., o atsidurs visai kitose, naujose ir nepažįstamose sąlygose, nes per tą laiką įvyko daug pasikeitimų visuomenėje[682].

1920 m. sausį M. Römeris Lomžos apygardos teismo pirmininkui pateikė atsistatydinimo prašymą[683]. Netrukus gavo ir laišką iš M. Biržiškos. Šis perteikė teisingumo ministro L. Noreikos priekaištus, kad teisininkas ilgai delsia. M. Römeris pranešė apie įteiktą atsistatydinimo raštą ir pranešė, kad jis turi išlaukti, kol bus formaliai atleistas, ir į jo vietą paskirtas kitas teisėjas[684].

1920 m. kovo 13 d. buvo paskutinė diena, kai M. Römeris atliko teisėjo funkcijas Lomžos apygardos teisme[685]. 1920 m. kovo 20 d. jis išvyko į Lietuvą[686]. Jam buvo gaila išvažiuoti, labai panašiai kaip ir iš Kolno. Tačiau jo išvykimas į nežinią nebegąsdino:

„Toks didžiulis mano prisirišimas prie savos šalies ir toks stiprus pareigos jausmas! <…> jaučiu tam tikrą nerimą, susijusį su grįžimu, nerimą, kurio nieku gyvu nekeisčiau į savo ramų gyvenimą ir darbą Lomžoje bei Lenkijoje.“[687]

3. KAUNO APYGARDOS TEISMO TEISĖJAS

„Esu su Lietuva, esu dėl Lietuvos.“[688]

M. Römeris keliavo į Lietuvą įdomiu, prieštaringu ir pavojingu laikotarpiu. Tuo metu vyko rinkimai į Seimą Kaune[689], Vilniuje – diskusijos dėl J. Piłsudskio programos Rytuose, turėjusios sujungti Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Latviją, Estiją, Suomiją, galbūt ir Rumuniją. Pasak teisininko, tai turėjo būti blokas nuo Skandinavijos iki Balkanų kaip atsvara kitoms besikuriančioms sąjungoms, pavyzdžiui, Rusijos ir Vokietijos, Čekoslovakijos

681 *Ibid.* (1919 m. gruodžio 10 d.), 212.
682 *Ibid.* (1920 m. sausio 1 d.), 235.
683 *Ibid.* (1920 m. sausio 2 d.), 236.
684 *Ibid.* (1920 m. sausio 10 d., 1920 m. sausio 13 d.), 251, 256.
685 *Ibid.* (1920 m. kovo 13 d.), 333.
686 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. kovo 19 d.), 6.
687 *Ibid.* (1920 m. kovo 19 d.), 6.
688 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 16 d.), 292.
689 *Ibid.* (1920 m. balandžio 14 d.), 39. Žr.: „Vyrai ir moters! Balandžio 14 ir 15 d. rinkimai į Seimą.“ *Lietuva*, 1920 m. balandžio 14 d., Nr. 82 (364), 1.

ir Rusijos, Ukrainos ir Rusijos bei kitiems galimiems blokams[690]. Buvo atidarytas Steigiamasis Seimas[691], pasakyta pirmoji Lietuvos Respublikos Prezidento A. Smetonos kalba, kurioje užsimenama apie Vilniaus ir Klaipėdos kraštus tvirtinant, kad jų prijungimas prie Lietuvos yra lietuvių tautos siekiamybė[692]. Tuo pat metu Steigiamajame Seime proklamuota Lietuvos Valstybės Nepriklausomybė[693]. M. Römeris pastarąjį dokumentą laikė Lietuvos nepriklausomybės teisiniu pagrindu, suteikiančiu valstybei statusą[694]. Vyko spaustuvininkų streikai, nes tuo metu ėjo vienintelis valstybinis laikraštis *Lietuva*[695]. Lietuvoje gyvenantys dvarininkai nemėgo ir piktai kalbėjo apie Lietuvos valdžios institucijas, valstybingumą[696]. Sykiu vyko lietuvių, lenkų, bolševikų susirėmimai – kovota dėl susisiekimo kelių[697], Lietuvos žemių[698], Vilniaus krašto[699]. Dėl pastarojo likimo – tai pasirodydavo vilčių, tai dingdavo[700]. Vyko derybos dėl taikos su Rusija[701].

Po vizitų Vilniuje, savo tėviškėje Bagdoniškyje ir Kaune, teisininkas teisingumo ministrui L. Noreikai pateikė prašymą skirti jį Kauno apygardos teismo teisėju. M. Römeris nutuokė, kad toks žingsnis nebus pasveikintas jo tėvo ir lenkų dvarininkų luomo, kuris nepritarė Lietuvos valstybingumo puoselėjimui. O teisininkas savo ruožtu nepritarė tokiam jų požiūriui, todėl pasirinko Lietuvos teisėjo kelią. Tiesa, dar buvo minčių likti Bagdoniškyje, kur teisininkas galvojo užsiimti visuomenine veikla, tačiau dėl tėvo negalėjo to daryti. Tėvas buvo jį išdavęs: kai sūnus buvo karo belaisvių paskirstymo stovykloje Ščipiorne ir jo draugai stengėsi padėti jį išlaisvinti, vokiečiai kreipėsi į teisininko tėvą klausdami, ar šis gali grįžti į tėviškę ir užsiimti ūkiu. Šis atsakė, kad nenori, kad sūnus grįžtų, nes grįžęs imsis kokios nors konspiracinės veiklos prieš vokiečius. Taip M. Römeris karo metu negalėjo grįžti į Lietuvą[702]:

690 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. balandžio 17 d.), 44–45.

691 *Ibid.* (1920 m. gegužės 15 d.), 92.

692 Steigiamojo Seimo stenogramos. I Seimo 1920 m. gegužės 15 d. I-ojo posėdžio protokolas, 2; Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. gegužės 16 d.), 95–96.

693 Steigiamojo Seimo stenogramos. I Seimo 1920 m. gegužės 15 d. I-ojo posėdžio protokolas, 5.

694 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. gegužės 18 d.), 99.

695 *Ibid.* (1920 m. birželio 19 d.), 144. Šiame laikraštyje tų dienų numeriuose apie streikus nebuvo parašyta. Aut. past.

696 *Ibid.* (1920 m. birželio 30 d.), 160.

697 *Ibid.* (1920 m. liepos 17 d.), 186.

698 *Ibid.* (1920 m. liepos 8 d.), 171.

699 „Generalinio štabo pranešimas“. *Lietuva*, 1920 m. liepos 17 d., Nr. 148 (430), 1; „Generalinio štabo pranešimas“. *Lietuva*, 1920 m. liepos 18 d., Nr. 149 (431), 1.

700 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. liepos 15 d.), 181.

701 *Ibid.* (1920 m. liepos 19 d.), 188. „Lietuvos taikos delegacijos su Rusais kelionė į Maskvą ir derybos“. Lietuva, 1920 m. liepos 17 d., Nr. 148 (430), 2.

702 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. gegužės 13 d.), 89–90.

„Mano gyvenimą fatališkai slegia mano ir Papos pažiūrų skirtumas.“[703]

Kauno apygardos teismo teisėju M. Römeris buvo paskirtas nuo 1920 m. liepos 1 d.[704] Tačiau tą dieną jis nepradėjo eiti pareigų teisme, nes jo tėvas sunkiai sirgo ir reikėjo imtis ūkinės veiklos Bagdoniškyje ir rūpintis tėvu[705].

Teisėjo pareigas teisininkas pradėjo eiti 1920 m. liepos 22 d.[706] Tą dieną teisėjas vyko į organizacinį posėdį Vyriausiajame Tribunole. Taip atsitiko dėl to, kad Tribunole tebuvo jo pirmininkas A. Kriščiukaitis ir vienas teisėjas A. Janulaitis. O pagal tuo metu galiojančius teisės aktus posėdyje turėjo dalyvauti trys teisėjai. Tad teisėjai būdavo kviečiami iš apygardų teismų[707]:

„Tai buvo mano pirmasis debiutas Lietuvos teisėsaugoje.“[708]

Kauno apygardos teismo teisėjui pirmą kartą teko rašyti ir motyvus sprendimui lietuvių kalba[709].

Neseniai pradėjęs dirbti Lietuvos teismų sistemoje teisininkas iš pradžių apie teismo posėdžius dienoraščiuose mažai užsimindavo. Jo dėmesį labiausiai traukė įvykiai Lietuvoje ir pasaulyje. Jis lankydavosi Lenkų informacinio biuro[710] susirinkimuose, stebėjo naujienas apie lietuvių, lenkų ir bolševikų kovas dėl Vilniaus krašto, kuris patekdavo tai į bolševikų rankas, tai į lenkų, tai vėl pasirodydavo viltis, kad kraštas išliks Lietuvoje[711]. Domėjosi ir dalyvavo masonų veikloje[712]. Rašė brošiūrą apie Rytų Lietuvos problemas[713]. Šią brošiūrą teisininkas laikė Lietuvos lenko balsu apie vidinę Lietuvos politiką[714]. Norėjo, kad ji būtų atspausdinta, bet ilgai niekas neskubėjo to daryti. O teisininkas troško atvirai pasikalbėti su lietuviais:

---

703 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. birželio 25 d.), 6.

704 „Teisingumo ministro 1920 m. gegužės 12 d. įsakymas Nr. 69 dėl Mykolo Remerio pristatymo valstybės vadovui skirti jį Kauno apygardos teismo teisėju“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 39; „1920 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 395 dėl Mykolo Remerio paskyrimo Kauno apygardos teismo nariu“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 34; Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. birželio 16 d.), 140.

705 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. liepos 1 d.), 161.

706 *Ibid.* (1920 m. liepos 22 d.), 194.

707 *Ibid.*

708 *Ibid.*

709 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 14 d.), 232.

710 Manytina, turėtas mintyje darinys, koordinavęs visų lenkų organizacijas Lietuvoje.

711 Römeris, *supra note,* 586: (1920 m. liepos 23 d., 1920 m. liepos 24 d., 1920 m. rugpjūčio 7 d.), 196–198, 220–221.

712 *Ibid.* (1920 m. liepos 25 d., 1920 m. liepos 26 d., 1920 m. liepos 28 d.), 199 – 200, 202, 203–205.

713 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 2 d.), 213. Galbūt turėta mintyje: Römer, Michał. *Litewskie stronnictwa polityczne* (Wilno: Wydawnictwo Novin Wileńskich), 1921.

714 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugpjūčio 12 d.), 228.

„Tegul su manimi susipažįsta, tegul žino, ką galvoju ir ką jaučiu. Tokia mano dalia, kad esu „įtariamas" tiek lenkų, tiek lietuvių. Nes esu tas, kuris dar savo sieloje nešioja seną Mickevičiaus vaizduojamą Lietuvą, lietuvio ir lenko sintezę, nors suprantu jau ir naująją Lietuvą, kylančią iš liaudies."[715]

Kartu su J. Tumu-Vaižgantu nuspręsta organizuoti pusiau viešą M. Römerio paskaitą. Ji įvyko 1920 m. rugpjūčio 20 d. Šaulių sąjungoje. Paskaitoje dalyvavo arti šimto klausytojų, tarp jų politikai, buvę ir būsimi ministrai pirmininkai A. Voldemaras, M. Sleževičius[716].

Maža to, M. Römeris domėjosi didžiąja pasaulio politika ir siekė suvokti jos ryšį su Lietuva ir apskritai su Rytų Europa. Jam rūpėjo prancūzų, britų, italų koncepcijos. Nuo jų priklausė ir Lietuvos, ir visų Baltijos valstybių, Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos likimas. Prancūzai siekė stiprių sąjungininkų prieš Vokietiją – Lenkijos ir Rusijos. Dėl to, pasak teisininko, ši šalis būtų pasiryžusi aukoti tris Baltijos valstybes – Lietuvą, Latviją ir Estiją, ir, žinoma, Ukrainą bei Baltarusiją[717].

Vis dėlto net ir tokiu karštligišku laikotarpiu, kai Lietuvoje įvykiai vertėsi kūlversčiais, dienoraščiuose teisininkas skyrė dėmesio ir Lietuvos teismams. Jis rašė, kad Kauno teismuose moterys užėmė daug pareigų – nuo teismo posėdžių protokolavimo, raštinės darbuotojų iki teismo salės prižiūrėtojų. Populiariausiais advokatais buvo laikomi tie, kurie geriau mokėjo lietuvių kalbą, ir tie, kurie praeityje užimdavo aukštas pareigas, pavyzdžiui, buvęs teisingumo ministras P. Leonas, buvęs vidaus reikalų ministras V. Stašinskas, buvęs ministras pirmininkas M. Sleževičius, Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkas S. Šilingas ir kt.[718] Naujasis Kauno apygardos teismo teisėjas pastebėjo ir tai, kad Kauno apygardos teisme nebuvo nustatytas pietų metas teismo darbuotojams. Tai, pasak teisininko, išvargindavo teisėjus ir jie darbo dienos pabaigoje nebegalėdavo susikaupti. M. Römeriui patikdavo dirbti su teisėjais K. Oleka ir B. J. Masiuliu.

Dirbdamas Kauno apygardos teismo teisėjo darbą M. Römeris atnaujino savo publicistinę veiklą, skirtą informuoti Vilniaus lenkus apie tautinę lietuvių visuomenę, veiklą, perspektyvas, kalbas, Lietuvos lenkų padėtį Vilniaus klausimo kontekste. Tad 1920 m. rugsėjį parašė nemažai straipsnių į Vilniaus lenkišką dienraštį *Gazeta Krajowa*[719].

---

715 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 17 d.), 236.

716 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 21 d., 1920 m. rugpjūčio 22 d.), 244; K. „Römerio paskaita". *Socialdemokratas*, 1920 m. rugsėjo 9 d., Nr. 19 (33), 4.

717 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugsėjo 7 d.), 275–276.

718 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 5 d.), 217.

719 „Bez opieki". *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 5 d., Nr. 4, 1; „Budowa społeczna narodu litewskiego". *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 10, 1; „Litewskie stronnictwa polityczne.

4. VILNIAUS APYGARDOS TEISMO TEISĖJAS

Vis keičiantis naujienoms apie Vilniaus kraštą ir tikėdamasis likti Lietuvoje M. Römeris galvojo apie persikėlimą į Vilnių, apie Vilniaus apygardos teismo teisėjo pareigas[720]. Tuo pat metu buvo girdima ir tai, kad M. Römerį planuojama siūlyti į Vilniaus generalgubernatoriaus postą, tam tikro Lietuvos vyriausybės vietininko poziciją Vilniaus kraštui[721].

Pasigirdo naujienų, kad nuo 1920 m. rugpjūčio 26 d. Vilnius priklauso Lietuvos valdžiai, kad Lietuvos vėliava jau plevėsavo ant Gedimino kalno, kad Vilniuje sklinda Lietuvos karių balsai[722]. M. Römeris dienoraštyje rašė:

> *„O mano Vilniau, kaip aš Tavęs ilgiuosi, kaip karštai norėčiau būti tarp Tavųjų mūrų, prarastąją sostinę atgaunančios Tėvynės pirmųjų kūrėjų gretose! <...> Deja, mane slegia tai, kad esu lenkų kultūros atstovas ir kad tuos metus, kai Lietuva iš pelenų kėlėsi, Lenkijai tarnavau ir jos kūrėjų gretose buvau. <...> Ant mano, lenko, pečių gula visa lig šiol buvusi klaidinga lenkų politika, už kurią atsakomybę tenka prisiimti visiems lenkų tautybės Lietuvos piliečiams. <...> ilgiuosi Vilniaus, ilgiuosi didelio kūrybinio darbo Tėvynėje, kurioje veiksmingiausiai galėčiau savo jėgas panaudoti. <...> Kad ir kaip eilinis teisėjas apygardos teisme trokštu grįžti į Vilnių.“*[723]

1920 m. rugpjūčio pabaigoje teisininkas žodžiu kreipėsi į teisingumo ministrą V. Karoblį su pageidavimu eiti teisėjo pareigas Vilniaus apygardos teisme, kai toks bus organizuojamas[724]. 1920 m. rugsėjį pradėti kurti Lietuvos teismai Vilniuje. Žinoma, teisininkas turėjo nuogąstavimų dėl savo paskyrimo. Tai buvo grįsta tuo, kad jis buvo laikomas lenkų tautybės, o

---

Tautos pažanga“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 17 d., Nr. 13, 2–3; „Litewskie stronnictwa polityczne. Žemdirbių sąjunga“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 23 d., Nr. 18, 2–3; Römer, Michał. „Zapoznajmy się!“ arba „Budowa społeczna narodu litewskiego“. 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 10, 1. Žr.: Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugsėjo 9 d., 1920 m. rugsėjo 10 d., 1920 m. rugsėjo 12 d., 1920 m. rugsėjo 13 d.), 278, 280, 284, 288; Römer Michał, Dziennik 1920 (1920 m. rugsėjo 8, 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2253, l. 188, 189; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. gegužės 8 d., rugsėjo 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 184, 324. M. R. „Słuszny zarzut“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 21 d., Nr. 16, 1; Apie šį straipsnį tiesiogiai dienoraščiuose neužsiminta, bet M. Römeris domėjosi lenkų, baltarusių, lietuvių kalbų vartojimu teismuose. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1920 (1920 m. rugsėjo 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2253, l. 186.

720 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugpjūčio 14 d.), 231.

721 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 15 d.), 232.

722 *Ibid.* (1920 m. rugpjūčio 27 d.), 254; taip pat žr.: „Kareivių dienos visoj Lietuvoj“. *Lietuva*, 1920 m. rugpjūčio 26 d., Nr. 182 (464), 1.

723 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugpjūčio 27 d.), 254.

724 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 4 d.), 269.

lietuviai tapo itin atsargūs tautybės klausimu dėl asmenų valstybiniuose postuose[725]. M. Römeris žinojo, kad Vilniaus apygardos teismo vaidmuo turėjo būti reikšmingas organizuojant ir kitus apygardos teismus. Planuota, kad teismo pirmininku turėjo būti paskirtas V. Kalnietis, teisėjais – M. Römeris ir B. Fridmanas. Teisininkui patiko tokia pirmoji teismo sudėtis, sudaryta iš lietuvių, lenkų ir žydų tautybės asmenų. Teisininkas prisipažino:

> *„Esu ryžtingas Lietuvos valstybininkas, be išlygų esu įsitikinęs dėl Lietuvos valstybinių teisių į Vilnių <...>."*[726]

Planuota į sudėtį įtraukti ir JAV teisinį išsilavinimą įgijusį P. Bračulį.

1920 m. rugsėjo 11 d. Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis kartu su teisingumo ministru paskyrė teisėjus į Vilniaus apygardos teismą[727]. Vilniuje ėmė vis labiau girdėtis antilietuviškos nuotaikos. Galimai dėl to buvo kalta ir labai vienpusiška lietuvių politika, kuria nebuvo atsižvelgiama į vietinių nuotaikas, patirtį, pradėtos kovos su vietine administracija[728].

M. Römeris gavo paskyrimo dokumentus eiti Vilniaus apygardos teismo teisėjo pareigas. Planuota, kad teisininkas vadovaus Baudžiamųjų bylų skyriui. Su B. Fridmanu teisininkas siekė įvesti taisyklę, kad visi su teismu susiję reikalai būtų sprendžiami visuotiniame teisėjų susirinkime[729]. Tuo metu konfliktas tarp Lietuvos ir Lenkijos toliau gilėjo, konkretėjo[730]. Teisininkas nujautė negatyvias pasekmes[731], tačiau jo ryžto ir vilties toliau dirbti Vilniaus teismuose tai nesumažino:

> *„Pagaliau čia esu, šį kartą lietuviškajame Vilniuje ir šį kartą jau visam laikui; čia pažadu daug dirbti ir teisme, ir visuomeniniame bei politiniame gyvenime, galbūt dažnai bus nelengva ir teks susidurti su nemalonumais, bet tikiu: darbas bus*

---

725 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 4 d.), 269.

726 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 4 d.), 270.

727 1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas dėl B. Fridmano ir M. Romerio perkėlimo iš Kauno apygardos teismo į Vilniaus apygardos teismą nuo 1920 m. rugsėjo 9 d., *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48-474; 1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 473 dėl V. Kalniečio paskyrimo Vilniaus apygardos teismo pirmininku. *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48; 1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 473 dėl P. Bračulio paskyrimo į Vilniaus apygardos teismą. *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48. Taip pat žr.: Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugsėjo 11 d.), 282.

728 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugsėjo 12 d.), 286.

729 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 13 d.), 287.

730 „Dar vieni mūsų „broliai" ir jų notos". *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 12 d., Nr. 196 (478), 1; „Dėl naujos lenkų notos". *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 12 d., Nr. 196 (478), 1; „Steigiamasis Seimas į gyventojus. Piliečiai!" *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 28 d., Nr. 209 (491), 1; „Vyrai, balnokit žirgus Lenkų mušti!" *Lietuva*, 1920 m. spalio 9 d., Nr. 219 (501), 1.

731 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugsėjo 14 d.), 290.

dėkingas ir toks, kokio noriu. 1915 m. iš Vilniaus išvykau į Lenkiją, šiandien po penkerių metų grįžtu iš Kauno. Esu su Lietuva, esu dėl Lietuvos.“[732]

M. Römeris atvyko į Vilnių. Jo atvykimas istoriškai pažymėtas tuo, kad ginčas dėl Vilniaus krašto tarp Lenkijos ir Lietuvos pateko į Tautų Sąjungą. Teisininkas dienoraščiuose prognozavo, kad tarp šių valstybių gresia karas[733].

Vilniuje teisininkas buvo paskirtas ne baudžiamųjų bylų skyriaus, o civilinių bylų skyriaus vadovu. Baudžiamajam skyriui turėjo vadovauti V. Kalnietis. B. Fridmanas turėjo imtis vyresniojo notaro pareigų[734]. Valstybės gynėjo pareigas turėjo eiti J. Rimša[735].

Bylų ir apskritai darbo iš pradžių Vilniaus apygardos teisme nebuvo. M. Römeris tai aiškino tuo, kad žmonės dar nepasitikėjo Lietuvos teismais Vilniuje. Be to, nuolatos buvo skleidžiamos kalbos apie lenkų valdžios sugrįžimą. Vilniaus apygardos teismas buvo įsikūręs „gražiame, didžiuliame teismo institucijų pastate prie Lukiškių aikštės“ (manytina, ten, kur dabar yra įsikūręs Lietuvos apeliacinis teismas)[736]. Šis pastatas buvo vadinamas Teismo rūmais[737]. Galiausiai apygardos teismo pirmininku paskirtas V. Kalnietis[738]. Po kelerių metų M. Römeris dienoraštyje paminės, kad V. Kalnietis buvo paskirtas vadovauti tik dėl lietuviškos kilmės[739].

M. Römeriui rūpėjo, kaip bus išspręstas kalbų klausimas teisme Vilniuje. Jo nuomone, teisėjai turėjo mokėti ir lietuvių, ir lenkų, ir gudų kalbas:

„*<...> teisėjų Vilniuje vietos kalbų (lenkų ir baltarusių) nemokėjimas prieštarautų teisiniams įstatymams. O juk jokiu būdu Vilniaus apygardos teismuose vietinių kalbų teisės negali būti siaurinamos.*“[740]

Netrukus paaiškėjo, kad Ministrų Taryba nusprendė, jog advokatams bus leidžiama naudotis Vilniaus apygardos teisme „Vilniaus kalbomis“[741]. Tai buvo racionalu, kadangi Vilniuje vos keli advokatai mokėjo

---

732 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 16 d.), 292.

733 *Ibid.* (1920 m. rugsėjo 27 d.), 308.

734 *Ibid.* (1920 m. spalio 1 d.), 316.

735 1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas dėl J. Rimšos paskyrimo. *Vyriausybės žinios*, Nr. 48-472.

736 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 2 d.), 316–317.

737 1920 m. rugsėjo 13 d. įsakymas dėl pavedimo Vilniaus apygardos teismo pirmininkui V. Kalniečiui prižiūrėti Teismo rūmus Jurgio gatvėje Nr. 36, *Vyriausybės žinios*, Nr. 48-479.

738 1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas dėl V. Kalniečio paskyrimo Vilniaus apygardos teismo pirmininku, *Vyriausybės žinios*, Nr. 48-473.

739 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1922 m. birželio 16-oji – 1923 m. balandžio 10-oji.* Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Versus aureus, 2016), 126.

740 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. rugsėjo 7 d.), 275.

741 *Ibid.* (1920 m. spalio 4 d.), 319. Ministrų kabineto 1920 m. rugpjūčio 27 d. posėdis, kuriame nuspręsta, kad Vilniaus apylinkės teisme teisėjams ir tardytojams leistina vartoti gudų ir lenkų kalbas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 271. Ministrų kabineto 1920 m. rugsėjo 30 d. posėdis,

lietuvių kalbą. Tad 1920 m. liepą Vyriausiajame Tribunole priimtas sprendimas, kad advokatai privalo vartoti lietuvių kalbą[742], neturėjo būti taikomas Vilniaus advokatams. Antraip tai būtų buvę pražūtinga Vilniaus advokatūrai:

> *„<...> užuot išnaudojus specializuotas teisines jėgas, kurių pertekliaus krašte nėra, nacionalizmo vardan advokatūroje išliktų skriaudos jausmas ir išaugtų kartėlis vilniečių bendruomenėje.“*[743]

Vis dėlto galutinai apsispręsta, kad Lietuvos teismuose turi būti vartojama tik lietuvių kalba[744]. M. Römeris suvokė, kad tai žalos Vilniaus advokatūrą ir prisidės prie ir taip jau įtemptų santykių aštrinimo Vilniuje[745].

Tuo laiku nuolatos vyko įvairūs kariniai judėjimai, tarptautiniai susitarimai, derybos ir pan. Antai buvo nustatinėjamos demarkacijos linijos, Suvalkuose pasirašoma sutartis tarp Lietuvos ir Lenkijos[746], Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisija tarpininkavo sprendžiant iškilusį ir niekaip nesibaigiantį Lietuvos ir Lenkijos konfliktą[747], [748]. Į Vilnių įžengė J. Dombrovskio pulkai[749].

M. Römerio svajonės dirbti Vilniuje neišsipildė. Vilnius buvo užimtas lenkų kariuomenės. Gyventojams tai paaiškėjo 1920 m. spalio 10 d.[750] Iškart po šių įvykių teisininkas pradėjo planuoti išvykimą iš Vilniaus. Vilniaus lenkai (V. Abramovičius, K. Gordziafkowskis, A. Zaštautas) jį įkalbinėjo likti, tačiau teisėjas buvo kategoriškas:

> *„Apie jokį bendradarbiavimą su jais ir kalbos būti negali jau vien dėl to, kad niekados neprikišiu nagų prie idėjos, kuri pradėta įgyvendinti pilietiniu karu, antra – dėl to, kad ta idėja netikiu, laikau ją sumauta ir smerktina <...>.“*[751]

---

kuriame nuspręsta, kad Vilniaus apylinkės teisme prisiekusiems advokatams, jų padėjėjams, privatiems advokatams leistina vartoti vietos kalbas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 298. Vėliau priimtas sprendimas ir dėl to, kad visos valdžios institucijų priimti aktai gali būti skelbiami ir lietuvių, ir vietos kalbomis (žydų, gudų): Ministrų kabineto 1921 m. lapkričio 21 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 169, l. 264.

742 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 4 d.), 320.

743 *Ibid.* (1920 m. spalio 6 d.), 324.

744 *Ibid.*

745 *Ibid.* (1920 m. spalio 7 d.), 326.

746 „Sutartis dėl demarkacijos linijos su lenkais pasirašyta“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 10 d., Nr. 220 (502), 2.

747 „Tautų Sąjungos kontrolės komisijos darbuotė“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 8 d., Nr. 218 (500), 1.

748 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 9 d.), 328.

749 *Ibid.* (1920 m. spalio 14 d.), 342.

750 *Ibid.* (1920 m. spalio 10 d.), 330.

751 *Ibid.* (1920 m. spalio 11 d.), 334.

Tuo metu M. Römeris parašė straipsnį „Naivuoliai“, kuriame atskleidė tariamų „krajovcų“[752] naivumą, besitikinčių, pasinaudojant lenkų tautiniu judėjimu, suartėti su Kaunu Lietuvos suvienijimo tikslais[753]. Straipsnis turėjo išeiti dienraštyje *Lietuvos aidas*, tačiau jo neatidarius išėjo leidinyje *Głos Litwy*[754]. O M. Römeris suprato, kad Lenkija žaidžia vaidindama „neutralumą“ Europai[755].

Visa tai vyko nuolatos dundant ir griaudžiant patrankų šūviams, plintant žinioms apie Lentvario, Senųjų Trakų užėmimą, Vievio, Širvintų, Giedraičių puolimą ir lietuvių gynimąsi[756]:

> *„Vadinasi, lietuviai nuolat kovoja ir nesileidžia išvaromi tarsi avinų banda iš savo žemės. Net ir priversti trauktis ginasi ir elgiasi garbingai.“*[757]

> *„<...> lietuviai ne tiktai toliau priešinasi Želigovskio invazijai, bet ir iš tikrųjų narsiai kaunasi ir įgauna pagarbos net savo priešų akyse.“*[758]

M. Römeris, susiklosčius tokiems įvykiams, nesistebėjo Lietuvos diplomatijos naujomis akcijomis, nukreiptomis į Rusiją (čia, matyt, turimi mintyje veiksmai, susiję su Lietuvos ir sovietinės Rusijos taikos sutarties sudarymu[759]), nes lietuviai baiminosi, kad bet kokie kontaktai su Lenkija nuves į Lietuvos padalijimą[760].

Taigi M. Römeris ir toliau galvojo apie grįžimą į Kauną. Jis neturėjo vilties, kad ginčas dėl Vilniaus krašto greitai bus išspręstas[761], net ir girdintis kalboms, kad lietuvių kariuomenė artėja link Vilniaus[762].

---

752 Krajovcai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų palikuonys. Jiems su pertraukomis priklausė M. Römeris. Krajovcai buvo įvairių politinių pažiūrų. Teisininkas priklausė krajovcams demokratams.

753 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 13 d.), 340.

754 Römer, Michał. „Naiwni“. *Głos Litwy*, 1920 m. spalio 15, Nr. 2, 1; Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 30 d.), 372; Römer Michał, Dziennik 1920–1921(1920 m. lapkričio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 14.

755 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 16 d.), 346.

756 „Generalinio štabo pranešimas 1920-X-20“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 21 d., Nr. 229 (511), 1; „Generalinio štabo pranešimas 1920-X-21“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 22 d., Nr. 230 (512), 1; „Generalinio štabo pranešimas 1920-X-22“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 23 d., Nr. 231 (513), 1; „Generalinio štabo pranešimas 1920-X-23“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 24 d., Nr. 232 (514), 1 ir t. t.

757 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 16 d.), 347.

758 *Ibid.* (1920 m. spalio 21 d., 1920 m. lapkričio 2 d.), 355, 378.

759 „Lietuvių Rusų taikos sutarties raštų pasikeitimas“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 23 d., Nr. 231 (513), 1.

760 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 24 d.), 362.

761 *Ibid.* (1920 m. spalio 26 d.), 364.

762 „Vilniuje mūsų kariuomenės pulkai“. *Lietuva*, 1920 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 184 (466), 1. Žr.: Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. lapkričio 4 d.), 382.

Teisininkui prieš išvykstant iš Vilniaus, laikraščiuose *Gazeta Krajowa*[763] ir *Głos Litwy*[764] išėjo keli jo straipsniai, kuriais, kaip jis vėliau prisipažino, tiltai su Lietuvos lenkais ir „krajovcais“ buvo visiškai sudeginti:

„*<...> visiems lenkams pasidariau svetimas.*“[765]

Šie straipsniai tapo populiarūs ne tik Vilniuje, bet, kaip paaiškėjo vėliau, ir Kaune[766]. Jie buvo perspausdinti lietuvių kalba dienraštyje *Lietuva*[767]. Teisininkas susilaukdavo spaudoje ir atsakymų į savo straipsnius[768].

5. ATGAL Į KAUNO APYGARDOS TEISMĄ

M. Römeris grįžo į Kauną. Teisingumo ministras informavo, kad Vilniaus apygardos teismas nėra likviduojamas, tačiau teisėjai ir kiti jo darbuotojai laikinai eis kitas pareigas. Ministras paklausė teisėjo, ar šis sutiksiąs toliau eiti Kauno apygardos teismo teisėjo pareigas. M. Römeris sutiko[769].

Įvykių kontekstas vis tas pats: L. Želigowskio pulkai Lietuvoje, užimantys tai Giedraičius, Širvintas[770], tai Anykščius, Taujėnus, Kurklius[771], Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos viešėjimas Vievyje, Kaune, jos derybos ir paliaubos tarp lietuvių ir lenkų pulkų[772], žurnalas *Times* rašo apie Vilniaus klausimą britų parlamente[773], Lietuvos delegacija lankosi Maskvoje dėl taikos derybų[774] ir t. t. Visų šių įvykių kontekste M. Römeris žavėjosi lietuvių bruožais:

---

763 „Jeszcze o logice“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. spalio 28 d., Nr. 48, 1–2. Römer Michał, Dziennik 1920 (1920 m. spalio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2253, l. 229.

764 Römer, Michał. „Naiwni“. *Głos Litwy*, 1920 m. spalio 15, Nr. 2, 1; Römer, Michał „Niech nie sądzą krajowcy z obozu Litwy Środkowej“. *Głos Litwy*, 1920 m. spalio 24 d., Nr. 9, 1–2.

765 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. spalio 30 d.), 373.

766 *Ibid.* (1920 m. lapkričio 19 d.), 416.

767 „Mykolas Romeris Vilniaus „Valdžiai“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 6 d., Nr. 242 (524), 2; „Mykolas Romeris Vilniaus „Valdžiai“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 7 d., Nr. 243 (525), 2.

768 „W odpowiedzi p. M. Romerowi“. *Wiadomości Wileńskie*, 1920 m. spalio 9 d., Nr. 52, 2.

769 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. lapkričio 17 d.), 408.

770 *Ibid.* (1920 m. lapkričio 19 d.), 414. Žr.: „Generalinio štabo pranešimas 1920-XI-18“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 19 d., Nr. 253 (535), 1; „Generalinio štabo pranešimas 1920-XI-19“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 20 d., Nr. 254 (536), 1.

771 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. lapkričio 20 d.), 417.

772 *Ibid.* (1920 m. lapkričio 20 d., 1920 m. lapkričio 25 d.), 417, 425; „Tautų Sąjungos kontrolės komisijos uždaviniai“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 20 d., Nr. 254 (536), 1; „Mūsų derybos su T. Sąjungos Kon. Komisija“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 20 d., Nr. 254 (536), 3; „Karo paliaubų protokolo nuorašas“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 31 d., Nr. 263 (545), 1.

773 „Vilniaus klausimas Anglų parlamente“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 17 d., Nr. 251 (533), 2.

774 M. Römeris dienoraščiuose pažymėjo, kad ministras pirmininkas Grinius kažkam apgailestavo, kad Lenkija stumia Lietuvą į Rusijos glėbį. Žr.: Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. lapkričio

„Lietuviai pasirodė esanti labai gabi ir vikri tauta tiek karo lauke, tiek diplomatijoje. Pasižymi jie neišsenkamu ramumu, yra atkaklūs, moka apsimesti lengvatikiais, kai iš tikrųjų visus pranoksta nepatiklumu ir budrumu, yra nepalenkiami savo svarbiausioje linijoje <...>."[775]

M. Römeris gavo laikiną paskyrimą į Kauną[776]. Matyt, tikėtasi, kad greitu metu ir vėl reikės važiuoti dirbti į Vilnių. Tuo metu Kauno apygardos teisme dirbo devyni teisėjai: S. Narutavičius, V. Mačys, S. Petrauskas, K. Preisas, K. Oleka, B. Fridmanas, J. Budreckas, B. J. Masiulis ir M. Römeris. Visi buvo nuolatiniai teisėjai, išskyrus B. Fridmaną ir M. Römerį, kurie ir toliau buvo laikomi Vilniaus apygardos teismo teisėjais, laikinai perkeltais į teismą Kaune[777].

Kauno apygardos teisme M. Römeriui teko susidurti su kariuomenės bylomis, kuriose būdavo priimama ir griežčiausia bausmė – mirties – už pažiūrų, žeminančių Lietuvos kariuomenę, skleidimą tarp karių[778] (apie mirties bausmę žr. monografijos III dalies 2.1 poskyryje), nagrinėtos smulkių vagysčių, alimentų išieškojimo bylos[779], žmogžudysčių atvejai, kunigaikščio K. Radvilos, kuris bylinėjosi su dvaro nuomininkais, byla[780] ir t. t. M. Römeris pirmą kartą pirmininkavo Kauno apygardos teismo posėdžiui[781]. Pastebėsime ir tai, kad Kauno apygardos teismo teisėjų susirinkimuose buvo aptariami ūkio reikalai, taip pat nauji kandidatai į teisėjus[782].

Eidamas Kauno apygardos teismo teisėjo pareigas teisininkas Kaune skaitė paskaitą apie politinę situaciją Vilniuje, partijų išsidėstymą, tendencijas, susitarimo perspektyvas socialistų liaudininkų demokratų frakcijoje[783].

Dirbdamas Kauno apygardos teisme M. Römeris pastebėjo, kaip yra gerai, kai teisėjas nėra pernelyg užkrautas darbais. Tada jis turi laiko gilintis į bylos esmę, į teisės aktus, studijuoti juos, tobulintis:

„Išvis teisėjas gali gerai dirbti tik tuomet, kai nėra perkrautas. Tik tuomet jo darbas bus iš tikrųjų geras, o tai yra sąlyga, kad ši institucija veiktų; ji tik tiek bus visuomeniškai naudinga, kiek iš tiesų yra gera."[784]

---

16 d.), 408. Buvo sudaryta taikos sutartis tarp Lietuvos ir Rusijos: „Lietuvos taikos sutartis su Rusija", *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 53-509.

775 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. lapkričio 25 d.), 426.

776 „1920 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 395 dėl Mykolo Remerio paskyrimo Kauno apygardos teismo nariu". *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 34.

777 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. lapkričio 20 d.), 418.

778 *Ibid.* (1920 m. gruodžio 18 d.), 468.

779 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. gegužės 23 d.), 208.

780 *Ibid.* (1921 m. balandžio 14 d.), 174.

781 *Ibid.* (1921 m. sausio 31 d.), 37.

782 *Ibid.* (1921 m. kovo 24 d.), 134.

783 Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. sausio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 58.

784 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. vasario 6 d.), 50.

Aišku, M. Römeris suprato, kad trūksta teisininkų, teisėjų. Jis dienoraštyje užsimindavo apie padėtį Lietuvos teisėsaugos institucijose. Teisininkas pripažino, kad labai trūksta kvalifikuotų teisininkų, kad tardytojai ir taikos teismų teisėjai neretai neturi teisinio išsilavinimo. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad ir moralė teisėsaugos institucijose neaukšta, imami kyšiai, o mažas atlyginimas nepritraukia gabių teisininkų. Akcentavo, kad skundų vis daugėja, o teisėjų nepakanka. Be to, teisininkas pabrėžė, kad teismai Lietuvoje politizuoti, daug biurokratijos, o tai neatitiko „laisvos teisėjo profesijos" principų:

> *„Teisėjas turi būti iki kaulų smegenų nepriklausomas, nes kai pareigūnas, o ne teisėjas ima viršų – sudie teisingumui!"*[785]

Teisininkas pastebėjo, kaip smuko teisingumo lygis. Bet suvokė, kad pereinamuoju laikotarpiu, po ką tik praūžusio karo, tebesitęsiančio konflikto dėl Vilniaus, tai normalus reiškinys, būdingas ne tik teisės sričiai[786]. Jis rašė:

> *„Itin greitai įprantama numoti ranka į įstatymus ir pirmiausia žiūrėti savęs, savo materialinę gerovę iškelti virš teisingumo, o teismo procesą paversti loterija. Šiandien tokia rizika didesnė, nes apskritai teisingumo jausmas labai susilpnėjo. Turėjo įtakos karo ir revoliucijos laikams būdinga savivalė, kuri griaudama senąją santvarką nėra palanki teisei."*[787]

Kauno apygardos teisme M. Römeris vis dar jautė, kad lietuvių kalba jo rašomi sprendimai kalbiniu požiūriu nėra tokie tobuli kaip lenkų kalba kadaise rašytuose sprendimuose Kolno ar Lomžos teismuose. Tačiau dėl minties turinio jis likdavo patenkintas lygiai taip kaip ir lenkų teismuose[788]. 1921 m. kovą M. Römeriui teko pirmininkauti baudžiamųjų bylų posėdžiuose. Tai jam nebuvo naujiena – juk jis nuolatos tą darė Lenkijos teismuose. Tačiau tai buvo iššūkis teisininkui, ir kaip tik dėl lietuvių kalbos. Bet jis džiaugėsi pastebėjęs, kad lietuvių kalba vis gerėja[789]. M. Römeriui tekdavo dalyvauti išvažiuojamuose teismo posėdžiuose, pavyzdžiui, Panevėžyje[790], Šiauliuose[791], Utenoje[792].

---

785 *Ibid.* (1921 m. balandžio 14 d.), 163–164.
786 *Ibid.* (1921 m. gegužės 2 d.), 184.
787 *Ibid.* (1921 m. gegužės 2 d.), 185.
788 *Ibid.* (1921 m. vasario 6 d.), 50.
789 *Ibid.* (1921 m. kovo 3 d.), 99.
790 *Ibid.* (1921 m. kovo 9 d.), 110.
791 *Ibid.* (1921 m. gegužės 2 d.), 184.
792 *Ibid.* (1921 m. gegužės 20 d.), 205.

6. LIETUVOS RYTŲ KOMISIJA

Eidamas Kauno apygardos teismo teisėjo pareigas M. Römeris lankydavosi masonų ložėje. Kartą buvo nuspręsta, kad teisininkas vyks į Vilnių „pasižvalgyti „krajovcų“ sluoksniuose“[793]. Pasiūlymas buvo su džiaugsmu priimtas. Teisininkas tikėjosi atgaivinti santykius tarp Kauno ir Vilniaus. Jis manė, kad kelionė šiam tikslui gali pasitarnauti. Sykiu jis mąstė apie Lietuvos valstybę, buvo įsitikinęs, kad Lietuva su Vilniumi ir Klaipėda galėtų sukurti nors ir mažą, bet pajėgiančią išgyventi valstybę:

„Atskyrus Vilnių Lietuva būtų skaudžiai suluošinta.“[794]

M. Römerio planas buvo suburti patikimiausius „krajovcus“ ir ieškoti kompromiso, nuolaidų, perspektyvų tarp Vilniaus ir Kauno[795]. Kelionė neatnešė laukiamų vaisių.

Vilniaus ir Kauno bendradarbiavimo klausimas buvo sudėtingas: Kaunas negalėjo išsižadėti Lietuvos valstybinio suverenumo, o reikalavimai iš Vilniaus kaip tik ir buvo peržengiantys šio suverenumo ribas[796]. Dėl šių klausimų planuota sudaryti specialų darinį – Lietuvos Rytų komisiją iš lietuvių, lenkų, žydų ir baltarusių tautybės asmenų. Komisijos darbas turėjo būti susijęs su Vilniaus klausimu ieškant bendradarbiavimo, derybų kelio. M. Römeris turėjo imtis atsakingiausio vaidmens, nes šioje komisijoje jis turėjo bendrauti su lenkais. Užsienio reikalų ministras J. Purickis net norėjo, kad teisininkas dėl šios komisijos veiklos išeitų iš teisėjo pareigų. Įkvėptas tokios komisijos idėjos teisininkas rašė:

„Suvienyti laimingą ir tautišką Lietuvą su sostine Vilniuje, Lietuvą, <...>, – to visada ilgėjausi ir labai to trokštu. Ar pajėgsiu – nežinau. Užduotis sunki, kliūtys didžiulės <...>. <...> mano sąžinė rami ir esu įsitikinęs. Juk mano gyvenimas yra tiktai mano idėjos vertas.“[797]

Vis dėlto M. Römeris neatsisakė teisėjo pareigų. Siekė derinti abi pozicijas. Tiesa, teismo posėdžiuose dalyvaudavo tik kartą per savaitę[798]. Tai turėjo būti komisija prie Vyriausybės. Tačiau oficialiuose dokumentuose žinių apie šią komisiją labai mažai. Ministrų kabineto posėdžiuose paminėta, kad užsienio reikalų ministras J. Purickis pasiūlė įsteigti Klubą, kuriame visuomenės

793 Römeris, *supra note*, 586: (1920 m. gruodžio 20 d.), 473.
794 *Ibid.* (1920 m. gruodžio 21 d.), 473.
795 *Ibid.* (1920 m. gruodžio 23 d.), 478.
796 *Ibid.* (1921 m. sausio 4 d.), 508.
797 *Ibid.* (1921 m. sausio 9 d.), 519.
798 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. vasario 6 d.), 49.

veikėjai ir politikai galėtų susitikinėti su užsienio valstybių atstovais, kuriems būtų suteiktos galimybės pažinti iš arčiau Lietuvos visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą. Tokiam pasiūlymui ministrai pritarė[799]. Tačiau autorė nėra tikra, kad čia kalbama apie Lietuvos Rytų komisiją. Rastas dar vienas ministrų posėdis, kuriame minima komisija, tačiau tik pabrėžiant, kad artimiausiu metu turi būti detaliai pristatyta jos veikla[800]. To nebuvo padaryta.

Pradžioje komisijos nariais tebuvo lenkas M. Römeris ir lietuvis V. Biržiška[801]. Vėliau prisijungė žydas S. Rozenbaumas[802], baltarusis H. A. Konapackis[803], kurį vėliau pakeitė Čerkasas[804]. Ilgainiui V. Biržišką pakeitė Z. Žemaitis[805], vyriausybinio dienraščio *Lietuva* redaktorius.

Ir vėl teisininkas važiavo į Vilnių[806], ir vėl ieškojo ryšio su Vilniaus lenkais, lankėsi *Odrodzenie*[807] būstinėje[808], bendravo su Lenkų socialistų partija[809], liaudininkais M. Sleževičium, J. Staugaičiu, F. Bortkevičiene, K. Raliu ir kt.[810], socialdemokratais S. Kairiu, K. Venclausku, V. Požėla, K. Bieliniu ir kt.[811], esdekais[812], partijos „Pažanga“ lyderiais A. Smetona, A. Voldemaru, J. Tumu-Vaižgantu[813], su baltarusiais jų Vilniaus tautinio komiteto sueigoje[814]. Pats organizuodavo susirinkimus, kuriuose dalyvavo ir lietuviai, ir žydai, ir baltarusiai, akcentuodamas tiesioginio viešo Vilniaus ir Kauno susitarimo sprendžiant Vilniaus klausimą Lietuvos valstybingumo rėmuose sudarymo idėją[815]. Planavo bendrą lietuvių, lenkų ir žydų susitikimą, nes

---

799 Ministerių kabineto 1920 m. gruodžio 15 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 357.

800 Ministerių kabineto 1921 m. lapkričio 21 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 169, l. 236.

801 Römeris, *supra note*, 586: (1921 m. sausio 11 d.), 521.

802 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. sausio 18 d.), 12.

803 *Ibid.* (1921 m. vasario 4 d.), 46.

804 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. sausio 17 d.), 111.

805 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. gegužės 27 d.), 214.

806 Apie vizitą paminėta spaudoje Vilniuje ir Varšuvoje. Žr.: „Vilniun važiuoja lietuvių kairiųjų partijų atstovai“. *Vilnius*, 1921 m. vasario 1 d., Nr. 25 (39), 1; „Przyjazd delegacji litewskej do Wilna“. *Kurjer Warszawski*, 1921 m. vasario 17 d., Nr. 48, 10; „Przyjazd delegacji litewskej do Wilna“. *Robotnik*, 1921 m. vasario 17 d., Nr. 48, 5; „Delegaci Litewscy w Wilnie“. *Rzeczpospolita*, 1921 m. vasario 17 d. Nr. 47, 2.

807 Lenkų liaudies sąjunga „Atgimimas“. Žr.: Veilentienė, Audronė. „Lietuvos Respublikos seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 metais“. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010), 88.

808 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. sausio 14 d., 1921 m. sausio 15 d.), 5, 7.

809 *Ibid.* (1921 m. sausio 18 d.), 13.

810 *Ibid.* (1921 m. sausio 20 d.), 16.

811 *Ibid.* (1921 m. sausio 21 d.), 19.

812 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. sausio 22 d.), 20.

813 *Ibid.* (1921 m. sausio 25 d.), 26.

814 *Ibid.* (1921 m. vasario 19 d.), 77.

815 *Ibid.* (1921 m. vasario 20 d.), 77.

pastarieji palaikė Lietuvos valstybingumo idėją[816]. Organizavo lietuvių „socialistų, liaudininkų ir demokratų“, Valstiečių sąjungos delegatų susitikimus su T. Wróblewskiu[817], su žydais[818], lenkais[819], baltarusiais[820]. Tokie susitikimai buvo organizuojami turint tikslą kurti susitarimų ir siūlymų projektą bei lietuvius supažindinti iš arčiau su vietiniais santykiais, vyravusiais Vilniuje[821]. Lietuviai teikė savo siūlymus, o štai lenkai – ne, tik kritikavo lietuvių pateiktus[822]. Ilgainiui pateiktos ir lenkų programos[823]. M. Römeris pastebėjo didžiulį lietuvių ir lenkų požiūrio skirtumą: lietuviams buvo priimtinas autonominio regiono iš laisvai susikūrusių vietos savivaldybių suformavimo būdas, o lenkams – kantono. Teisininkas lietuvių siūlomą būdą laikė demokratiškesniu[824]. Buvo numatomi ir kiti projektai, ypač iš lenkų pusės – Lietuvos ir Lenkijos federacijos projektas. Ilgainiui teisininkas nebedalyvaudavo derybose, nes lenkai pradėjo jį vertinti kaip lietuvių tarpininką[825]. Jis nenorėjo būti ten, kur yra nepageidaujamas[826].

Reikia pabrėžti Lietuvos Rytų komisijos steigimo ir veikimo kontekstą. Visa tai vyko jau po lietuvių delegacijos, kuriai vadovavo Seimo narys J. Staugaitis, apsilankymo Varšuvoje 1920 m. gruodį, kai buvo pateikti lietuvių pasiūlymai[827]. Visa tai vyko taip pat po sudarytos sutarties tarp baltarusių vyriausybės ir Lietuvos vyriausybės, apibrėžiančios ginčytinų teritorijų ribas[828]. Tuo metu Tautų Sąjungoje buvo siūlomi sprendimai, pavyzdžiui, spręsti Vilniaus krašto klausimą plebiscitu, paskui ši idėja buvo paneigta keliant idėją tiesiogiai spręsti klausimą Briuselyje pirmininkaujant P. Hymansui, deleguotam Tautų Sąjungos[829]. Tarptautinėje arenoje siūlytos lietuvių ir lenkų derybos[830].

---

816 *Ibid*. (1921 m. vasario 23 d., 1921 m. vasario 24 d., 1921 m. vasario 25 d.), 85–88.

817 *Ibid*. (1921 m. vasario 24 d.), 82.

818 *Ibid*. (1921 m. vasario 26 d.), 89.

819 *Ibid*. (1921 m. vasario 26 d.), 90.

820 *Ibid*. (1921 m. vasario 28 d.), 93.

821 *Ibid*. (1921 m. vasario 27 d., 1921 m. kovo 3 d.), 91, 99.

822 *Ibid*. (1921 m. kovo 3 d.), 100.

823 *Ibid*. (1921 m. kovo 4 d.), 102.

824 *Ibid*. (1921 m. kovo 4 d.), 122.

825 *Ibid*. (1921 m. kovo 26 d.), 137.

826 *Ibid*. (1921 m. kovo 28 d.), 139.

827 *Ibid*. (1921 m. vasario 1 d.), 40. Galbūt: „Iš mūsų delegacijos Varšuvoje“. *Lietuva*, 1920 m. gruodžio 19 d., Nr. 278 (560), 1.

828 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. vasario 13 d.), 62. Plačiau apie sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir Gudijos Liaudies Respublikos žr.: Gimžauskas, Edmundas. 1920 m. lapkričio 11 d. Lietuvos Respublikos ir Gudijos Liaudies Respublikos sutarties aspektai. Iš *Lietuvos istorijos metraštis 2000 metai* (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2001), 216–256.

829 E. Galvanausko kalba Steigiamajame Seime. Žr.: *Steigiamojo Seimo darbai*. Steigiamojo Seimo 1921 m. kovo 15 d. 72-ojo posėdžio protokolas.

830 „Iš lietuvių lenkų derybų“. *Lietuva*, 1920 m. gruodžio 19 d., Nr. 278 (560), 1.

Prie visų šių įvykių konteksto reikėtų dar pridėti ir Tautų Sąjungos arbitražo komisijos sprendimą dėl Lietuvos ir Latvijos, išsaugojusio Palangą Lietuvai, tačiau buvo prarastos kelios kitos vietovės išilgai Kuršo. Palangos grąžinimą M. Römeris laikė nuosavybės grąžinimo aktu, nes grąžintos vietovės buvo „tokios lietuviškos“, kad buvo sunku laikyti jas ginčytinomis[831]. Tuo metu pasaulyje buvo intensyviai diskutuojama dėl Lietuvos ir Lenkijos, dėl Vilniaus ir Klaipėdos kraštų statuso ir santykio su Lietuva, Lietuvos skaitytojams publikuojami laiškai iš Briuselio, pasakojantys apie tai, kas ten vyksta[832]. Lietuvos spaudoje buvo priešinamasi federacijos su Lenkija idėjai[833].

M. Römeris siekė taikių derybų[834]. Tą darė kalbėdamasis su įvairiausiomis pusėmis – lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais. Tam jis publikavo straipsnius. Juose rašė apie Klaipėdos, Kauno, Vilniaus sugyvenimą Lietuvoje[835]. Detalizavo Lenkijos santykių su Lietuva problemas, Vilniaus klausimą, kritikavo „lenkiškąjį“ sprendimo būdą – aneksuoti Vilniaus kraštą ir inkorporuoti į Lenkiją, paliekant vakarinę Lietuvos dalį likimo valiai (aneksininkų kryptis), arba jungtis Lietuvai prie Lenkijos (federalistų kryptis), kitaip tariant, suluošinant Lietuvą, „prievartaujant“ ją. M. Römeris aiškino abiejų krypčių ydingumą[836]. Rašė norėdamas, kad Lietuvos skaitytojas suprastų Vilniaus lenkų santykius apibrėždamas galimas lietuvių politikos kryptis Vilniaus atžvilgiu. Be to, savo straipsniais teisininkas kreipėsi ir į krajovcus kviesdamas juos iš naujo įvertinti savo politiką ir ieškoti problemų sprendimų būdų sudarant sutartį su Lietuva[837].

Lenkų spaudoje buvo minima Rytų Lietuvos reikalų komisija, M. Römeris vadinamas „pseudolenku“[838]. Teisininkas nenorėjo tokias kalbas palikti

---

831 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. kovo 22 d.), 131. Žr.: „Laiškai iš Palangos“. *Lietuva*, 1921 m. kovo 22 d., Nr. 63 (630), 2.

832 „Laiškai iš Briukselio I“. *Lietuva*, 1921 m. gegužės 5 d., Nr. 98 (665), 2–3; „Laiškai iš Briukselio II“. *Lietuva*, 1921 m. gegužės 7 d., Nr. 99 (666), 2; „Laiškai iš Briukselio III“. *Lietuva*, 1921 m. gegužės 8 d., Nr. 100 (667), 2–3 ir t. t. Paskutinis laiškas rašytas gegužės 19 d.

833 Pavyzdžiui, „Kaunas, gegužės mėn. 25 d.“ *Lietuva*, 1921 m. gegužės 26 d., Nr. 114 (641), 1.

834 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. sausio 15 d.), 8.

835 Pavyzdžiui, Ryś. „Kłajpeda“. *Litwa*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 64 (251), VUB RS, f. 1-F359, l. 100; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. rugsėjo 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 307.

836 Römer, Michał. „Sprawa litewska (artykuł dyskusyjny)“. *Przymierze*, 1921 m. vasario 27 d., Nr. 8: 3–7; Ryś. „Aneksjoniści i federaliści“. *Litwa*, 1921 m. gruodžio 4 d., Nr. 278 (325). VUB RS, f. 1-F359, l. 101; Ryś. „Dwie metody“. *Litwa*, 1921, Nr. 288.

837 Ryś. „„Krajowcy“ a plebiscyt“. *Litwa*, 1921 m. vasario 16 d., Nr. 37 (91). VUB RS, f. 1-F359, l. 98; Römer Michał, Dziennik 1920–1921(1921 m. vasario 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 99; Ryś. „O „krajowcach“ wileńskich“. *Litwa*, 1921 m. vasario 15 d., Nr. 36 (90). VUB RS, f. 1-F359, l. 97; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. vasario 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 99.

838 „Praca nad oderwaniem Wileńszczyzny“. *Kurjer Warszawski*, 1921 m. vasario 16 d., Nr. 47, 9; „Przed plebiscytem na Litwie“. *Czas*, 1921 m. vasario 18 d., Nr. 39, 1; „Spisek przeciwko Polsce“.

be atsako. Tad davė interviu, kuris pasirodė *Gazeta Krajowa*. Interviu teisininkas pabrėžė, kad Vilniaus kraštas Lenkijai niekada nepriklausė, kad Lietuva turi būti nedaloma, kad būtinas susitarimas, gerbiantis visas tautas. Taip teisininkas apibūdino komisijos misiją[839].

Ilgainiui komisijos veikla silpnėjo, susirinkimai, kuriuose būdavo aptariami lietuvių politikos veiksmai, retėjo, nors komisijai net buvo skirtos patalpos Užsienio reikalų ministerijoje[840]:

> *„Komisija pasirodė esanti betikslė institucija, kuri taip ir neįsiliejo į visuomenės gyvenimą.“*[841]

M. Römeris dienoraštyje užsiminė, jog jam nepatogu gauti atlyginimą už veiklą komisijoje. Tačiau ministras pirmininkas K. Grinius primygtinai siūlė komisiją išlaikyti, kad prireikus ji kibtų į darbą. O ji laikinai neveikė, nes Paryžiuje ir Briuselyje vyko diskusijos dėl Lietuvos, Vilniaus ir Klaipėdos likimo[842].

Ilgainiui komisijoje apsispręsta sukurti stiprią tarptautinę grupę, palaikančią lietuvių propagandą Vilniuje, vienijančią lietuvių ir lenkų akcijas, t. y. tokią grupę, kuri koordinuotų įvairias akcijas Vilniuje[843]. Užsiimdamas šia veikla dienoraščiuose teisininkas vis mažiau užsimindavo apie savo kaip teisėjo veiklą. Sykiu dėmesį traukė vis gilėjanti Vyriausybės krizė: daugėjant skundų dėl ministerijų ir kitų valstybės institucijų veiklos[844], Kaune priimti administraciniai potvarkiai suimti lenkų kunigus. Teisininkas visada manė, kad represijos, trėmimai, internavimai, visi kiti persekiojimo aktai už pažiūras smerktini, kad jie labiau kenkia persekiotojui, o ne persekiojamajam. Be to, toks Kauno valdžios sprendimas galėjo sukelti neapykantos, kerštą jausmą iš lenkų pusės ir atimti galimybę toliau ginti („argumentų ginklą“) Lietuvos interesus tokiems visuomenės veikėjams kaip M. Römeris[845].

Eidamas Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas (žr. monografijos III dalies 7 skyrių), M. Römeris ir toliau dalyvavo Rytų Lietuvos reikalų komisijos

---

Gazeta Wileńska, 1921 m. vasario 18 d., Nr. 39, 1; „Pod znakiem pojednania“. *Rzeczpospolita*, 1921 m. vasario 20 d., Nr. 41 (113), 3; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. vasario 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 105.

839 „Co mówi p. Michał Römer?“ *Gazeta Krajowa*, 1921 m. vasario 19 d., Nr. 40 (139), 2; Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. vasario 19 d.), 76.

840 *Ibid.* (1921 m. balandžio 13 d.), 161.

841 *Ibid.* (1921 m. balandžio 13 d.), 162.

842 *Ibid.* (1921 m. gegužės 17 d.), 202.

843 *Ibid.* (1921 m. gegužės 27 d.), 215.

844 *Ibid.* (1921 m. sausio 31 d.), 38; „Ministerio Pirmininko p. K. Griniaus pranešimas“. *Laisvė*, 1921 m. vasario 5 d., Nr. 28, 1–2.

845 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. vasario 7 d.), 51–52 .

veikloje. Vilniaus krašto klausimui atsidūrus aklavietėje, komisijoje nuspręsta parengti Vilniaus krašto valdymo programą, nustatančią politikos taisykles, kurias būtų reikėję taikyti, jei Vilnius grįžtų į Lietuvą. Planuota, kad tokią programą patvirtins ir ministrų kabinetas[846].

Ilgainiui iš Vilniaus Užsienio reikalų ministerijai buvo atsiųstas Lietuvos administravimo įstatymo projektas (M. Römeris manė, kad jie buvo parengti T. Wróblewskio[847]), kurį turėjo apsvarstyti specialiai tam sudaryta teisės komisija, į kurią įėjo A. Janulaitis ir P. Leonas[848], S. Rozenbaumas, S. Bieliackinas ir M. Römeris. Teisininkų komisija turėjo parengti bendrą įstatymą dėl Lietuvos administracinių vienetų. Su šiuo įstatymu Lietuvos delegacija turėjo važiuoti į derybas dėl Vilniaus. A. Janulaičiui buvo pavesta parengti projekto principus. Tačiau nebuvo aišku, koks turėtų būti šis projektas. M. Römeris siūlė tai išsiaiškinti prieš pavedant nustatyti projekto principus. Teisininkas siūlė įteisinti gyventojams galimybę patiems pasirinkti autonominę priklausomybę, tačiau laikantis valstybingumo idėjos. S. Rozenbaumas tam prieštaravo įsitikinęs, kad taip galėjo išryškėti Lietuvos nevienalytiškumas, naikinantis valstybingumo vientisumą[849]. Pagaliau buvo apsispręsta sukviesti visuomenės veikėjus tartis dėl Lietuvos valstybinės politikos programos Vilniaus krašto atžvilgiu[850]. Pasitarimas įvyko Seimo rūmuose. Jam vadovavo J. Vileišis. Dalyvavo Rytų Lietuvos reikalų komisijos nariai, Seimo deputatai iš socialdemokratų, socialistų liaudininkų ir kitų frakcijų, V. Biržiška, buvęs lietuvių komendantas Vilniuje V. Kurkauskas, baltarusių atstovai ir kiti. Pasitarime buvo nuspręsta siūlyti Steigiamajam Seimui priimti rezoliuciją ar deklaraciją dėl Vilniaus krašto, kuri atskleistų jo santykį su šiuo kraštu, t. y. Vilniaus kraštui paliekant visas teritorines ir tautines teises, kurių gyventojai pageidaus. Nutarta kreiptis į Seimo frakcijas ir jas įtikinti tokios rezoliucijos reikalingumu[851].

Deklaracijos tekstą parašė M. Römeris. Jos pagrindas buvo Lietuvos protestas prieš Vilniaus Seimo rinkimus. Deklaracijoje pabrėžta, kad Lietuva įsipareigoja išsaugoti Vilniaus krašto savitumą, kad jame santvarka turi būti organizuojama tik įsiklausius į Vilniaus gyventojų valią. Teisininkas deklaracijoje vengė rašyti apie išpuolius, nesantaiką tarp dviejų

846 *Ibid.* (1921 m. liepos 13 d.), 272.
847 *Ibid.* (1921 m. rugsėjo 16 d.), 372.
848 *Ibid.* (1921 m. rugsėjo 9 d.), 361.
849 *Ibid.* (1921 m. rugsėjo 16 d.), 373.
850 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. lapkričio 17 d.), 18.
851 *Ibid.* (1921 m. lapkričio 19 d.), 23–24.

tautų, minėti erzinančius dalykus, sukeliančius dar daugiau nesantaikos ir įtampos:

> *„Tiesti ranką nuoširdžiai, ne kerštо trokšdama, ne neapykantos vedina, o pamiršusi šiuos jausmus ieškoti vienybės, meilės ir taikos, nes tik šitaip gali laimėti.“*[852]

M. Römerio parengtas projektas buvo atspausdintas ir išsiųstas Steigiamojo Seimo frakcijų lyderiams[853]. Apskritai projektas buvo ne kartą svarstomas ir pačioje komisijoje, ir masonų ložėje[854]. Galiausiai ministras pirmininkas K. Grinius perskaitė jį 1921 m. gruodžio 17 d. Steigiamojo Seimo posėdyje[855]. Deklaracija buvo koreguojama, bet teisininkas pripažino, kad turinys liko neblogas[856]. Steigiamasis Seimas be jokių išlygų pritarė deklaracijai ir nurodė paskelbti „visomis Lietuvos gyventojų kalbomis“[857]. Pasak M. Römerio, deklaracija buvo išskirtinė tuo, kad ankstesni vyriausybių vadovai niekada nekalbėjo apie žmogaus teises, ignoravo Vilniaus krašto problemos sudėtingumą, nieko nenorėjo girdėti apie išskirtines Vilniaus krašto teises[858], nesuvokė Vilniaus krašto atgavimo perspektyvų[859]. Deklaracija ilgainiui iškėlė baltarusių iniciatyvas – siūlyta koordinuoti Lietuvos ir tautinę baltarusių veiklą Vilniaus krašte. Šios iniciatyvos buvo svarstomos komisijoje[860].

Komisijoje ilgainiui diskutuota dėl jos plėtros. Šis klausimas buvo iškeltas Ministrų Taryboje. Svarstyta sukurti Rytų Lietuvos reikalų tarybą, kurią sudarytų kur kas daugiau narių, tarp kurių būtų įvairių visuomenės veikėjų, palaikančių Lietuvos valstybingumo idėją[861], pavyzdžiui, A. Smetona, J. Vailokaitis, J. Vileišis, S. Kairys, Tiškevičius ir t. t. Tarybą turėjo sudaryti lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų tautybių atstovai[862]. Sudėtingiausia buvo išsirinkti lenkų atstovus, palaikančius Lietuvos valstybingumo idėją kartu su Vilniumi[863]. Tarybos organizavimo projektą rengė M. Römeris[864]. Pagal

---

852 *Ibid.* (1921 m. lapkričio 29 d.), 39.
853 *Ibid.* (1921 m. lapkričio 30 d.), 41.
854 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 15 d.), 68.
855 Steigiamojo Seimo darbai. I Seimo 1921 m. gruodžio 17 d. 152-ojo posėdžio protokolas, 11–12. Deklaracija buvo perspausdinama ir spaudoje. Žr.: „Vyriausybės deklaracija Vilniaus seimo klausimu“. *Lietuva*, 1921 m. gruodžio 18 d., Nr. 285 (813), 1.
856 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 17 d.), 72.
857 Steigiamojo Seimo darbai. I Seimo 1921 m. gruodžio 17 d. 152-ojo posėdžio protokolas, 18.
858 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 19 d.), 77.
859 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 19 d.), 78.
860 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 20 d.), 80.
861 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 7 d.), 54–55.
862 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 11 d., 1922 m. kovo 23 d.), 62, 212.
863 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 11 d.), 158–159.
864 *Ibid.* (1922 m. sausio 17 d.), 111–112.

projektą Taryba turėjo atstovauti ir tenkinti Rytų Lietuvos gyventojų teisėms ir interesams Lietuvos valstybinėje politikoje, susijusioje su Vilniaus kraštu. O tai buvo numatyta Steigiamojo Seimo deklaracijoje. Ji turėjo svarstyti teisės aktų projektus, susijusius su Rytų Lietuva, teikti išvadas valstybės institucijoms, lemti komisijos sudėtį. Numatyta, kad Tarybos pirmininkas dalyvautų patariamo balso teisėmis Ministrų tarybos posėdžiuose. Ilgokai nebuvo apsispręsta dėl Tarybos sudarymo taisyklių[865]. Ilgainiui aptarinėjant projektą M. Römeris abejojantiems Tarybos reikalingumu pabrėžė, kad Taryba steigiama ne užsienio politikai vykdyti ar diplomatiniams santykiams megzti, o veikti šalies viduje, stebint, kad valstybės įstatymai ir politika neatitolintų Vilniaus krašto nuo Lietuvos[866]. Reikėjo steigti Tarybos statutą. Tam buvo sudaryta komisija[867]. Tačiau planas žlugo, nes jo įgyvendinime atsisakė dalyvauti lenkų atstovai, remdamiesi lenkų okupacinės valdžios[868] organizuoto Vidurinės Lietuvos seimo 1922 m. vasario 20 d. nutarimu dėl Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos[869], [870].

Komisija aptarinėjo ir nuostatų dėl teritorinių autonomijų įtraukimo į Konstitucijos tekstą klausimus[871]. Kartais komisija būdavo sušaukiama ir

865 *Ibid.* (1922 m. kovo 23 d.), 212.

866 *Ibid.* (1922 m. kovo 27 d.), 219.

867 *Ibid.* (1922 m. kovo 27 d., balandžio 2 d.), 219, 227.

868 Ministerių kabineto 1921 m. gruodžio 5 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 169, l. 250.

869 Uchwała Sejmu Wileńskiego z dnia 20 lutego 1922 r. w przedmiocie przynależności państwowej Ziemi Wileńskiej, Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej, 1922, Nr. 7 (57)-486. Po šio akto priėmimo 1922 m. balandžio 20 d. įvyko iškilminga Vilniaus prijungimo prie Lenkijos ceremonija, kurios metu J. Piłsudskis pasakė plačiai nuskambėjusią kalbą (žr.: Piłsudski, Józef. „Prezmówienie w Wilnie 20 kwietnia 1922 roku". *Znak* 409/6 (1989): 69–71; „Mowa Naczelnika Państwa w Wilnie". *Polska zbrojna*, 1922 m. balandžio 22 d., Nr. 107, 2) M. Römeris, perskaitęs kalbą, pastebėjo, kad buvo pasakyti nuoširdūs ir teisingi žodžiai apie Vilnių, tačiau jie pasakyti „Lietuvos paneigimo ceremonijoje". M. Römeris apsisprendė Lenkijos lyderiui parašyti laišką. Tai buvo atsisveikinimo laiškas, kuriame teisininkas išreiškė nusivylimą J. Piłsudskio politika. Laiške M. Römeris pabrėžė, kad Vilnius – Lietuvos reikalas ir sostinė, tokiu buvo ir liks, nes jį tokį sukūrė ištisos kartos ir tautos valia. Teisininkas kritikavo Vilniaus seimo 1922 m. vasario 20 d. priimtą aktą, Lenkijos politinio vadovo kalbą išskyrė į dvi dalis, vieną – pasakytą lietuvio, o kitą – lenko: „Tu stovi kaip lietuvis, o sėdi kaip lenkas." Laiške teisininkas pabrėžė, kad J. Piłsudskis sulaužė brolystę, ir kad tokia politika trumparegė, kad šis nebus įrašytas didvyriu į Lietuvos istoriją. Laišką J. Piłsudskis perskaitė, bet neatsakė, tačiau vėliau prisipažino, kad jį šis raštas įžeidė, nors pabrėžė, kad M. Römeris „turi širdį". Žr.: Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. gegužės 7, 10, 12 d.), 277–280, 282, 283; M. Römerio 1922 m. gegužės 15 d. laiškas J. Piłsudskiui. LMAVB RS, f. 9-2225, l. 1–3; Römer, Michał. „Odpowiedź Józefowi Piłsudskiemu". *Znak* 409/6 (1989): 72–75; *Z dziejów Romerów na Litwie. Pasmo czynności ciągiem lat idące...* Wybór, opracowanie i wstęp Anna i Andrzej Rosnerowie. (Warszawa: Oficyna Przeglądu Powszechnego, 1992), 158–162; Do obywatela Józefa Piłsudskiego Naczelnika Państwa Polskiego w Warszawie. LMAVB RS, f. 255-255, l. 1–4.

870 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. gegužės 13 d.), 283.

871 *Ibid.* (1922 m. sausio 17 d.), 111–112.

M. Römerio iniciatyva. Antai taip atsitiko dėl Konstitucijos tekstų, susijusių su teritorine autonomija, svarstymais, ir Rytų Lietuvos reikalų tarybos sudarymo. Teisininkas nebuvo naivus ir suvokė, kad komisija nepagreitins Vilniaus krašto problemos sprendimo, bet vienu svarbiausių jos uždavinių laikė politikos Vilniaus krašto atžvilgiu tinkamumo priežiūrą[872].

Komisija siūlė Konstituciją rengiančiai komisijai keisti projekte siūlomą Konstitucijos keitimo tvarką numatant, kad pirmasis Lietuvos Seimas, kuriame bus pirmą kartą išrinkti ir Vilniaus krašto politikai, turėtų teisę keisti konstituciją be referendumo. Kitaip tariant, M. Römeris siekė, kad pirmasis Seimas, kuriame dalyvaus visi Lietuvos gyventojai, taip pat ir Vilniaus krašto, turėtų Steigiamojo Seimo įgaliojimus, t. y. tęstų jo darbus[873]:

> *„Toks įstatymo papildymas išsaugotų Vilniaus kraštui teisę į įstatymų leidžiamąją funkciją, kurią dabar realizuoja Lietuvos vakarinė dalis per Steigiamąjį Seimą. Referendumo principas, įtrauktas į konstitucijos įstatymo projektą, yra tik logiška išdava pagrindinio principo, priimto tame projekte. Jis skelbia, kad aukščiausia (suvereni) valdžia Lietuvoje yra „visų piliečių rankose". Tad jeigu ji yra ne Seimo ir ne valstybės, kurios aukščiausias organas yra Seimas, rankose, o visų piliečių, labai natūralu, jog neatsižvelgęs bent jau į daugumos piliečių valią Seimas negali keisti konstitucijos įstatymų, nes tokiems pakeitimams reikalingas suverenus sprendimas. Tačiau tatai netaikoma šiuo metu egzistuojančiam Steigiamajam Seimui, kuris dabar yra suverenus ir gali valdymo teises perleisti kam panorėjęs. <...> Todėl šiai konstitucijai referendumas nebūtinas, nes pats Seimas suvereniai priima sprendimus. Kadangi Vilniaus kraštas nedalyvavo ir negalėjo dalyvauti Steigiamajame Seime, į kurį ateityje susirinks Vilniaus krašto deputatai, ta pati suverenumo privilegija, kuria naudojasi dabartinis Seimas, bus sugrąžinta ir jiems. Štai šitaip Vilniaus kraštas bus prilygintas visai Lietuvai ir turės tokias pat teises."*[874]

Toks M. Römerio pasiūlymas sutiktas skeptiškai, nes kėlė daug abejonių dėl galimų komplikacijų pačiai konstitucijai, Lietuvos valstybės teisinei sistemai[875].

1922 m. kovą M. Römeris apsisprendė išeiti iš Rytų Lietuvos reikalų komisijos. Priežasčių buvo keletas – komisija mažai veikė, nebuvo aiškiai išdėstyta jos kompetencija valstybės politikoje:

> *„Mūsų komisija yra tarsi vyriausybės arba jos pirmininko pastumdėlė, arba tarsi šiaudinė baidyklė, retkarčiais užsiliepsnojanti kokios nors minties ugnimi, tačiau ugnis užgęsta ir nelieka nieko."*[876]

---

872 *Ibid.* (1922 m. vasario 8 d.), 148–149.
873 *Ibid.* (1922 m. vasario 11 d., vasario 12 d.), 152, 154.
874 *Ibid.* (1922 m. vasario 12 d.), 154–155.
875 *Ibid.* (1922 m. vasario 13 d.), 156.
876 *Ibid.* (1922 m. kovo 22 d.), 211.

Taip pat teisininką vargino tautybes niekinančios brošiūros, kurių leidimą finansavo komisija. Be to, jis komisijoje atstovavo lenkų tautybei, tačiau jo požiūris į Vilniaus krašto problemą skyrėsi nuo daugumos Lietuvos lenkų. Teisininkas baiminosi, kad jo dalyvavimas komisijos veikloje gali būti laikomas lenkų atstovo dalyvavimo imitacija. Tokio apgaulingo vaidmens M. Römeris nenorėjo[877]. Taip pat jis suvokė, kad kaip aukščiausios instancijos teisėjas jis negalėjo gauti atlygio iš Vyriausybės, negalėjo eiti komisijos prie Vyriausybės nario pareigų:

> *„Teisiniu požiūriu teisėjai neturėtų eiti antraeilių pareigų ir gauti už tai atlyginimo, tačiau tokia praktika plačiai paplitusi. <...> suprantu ir žinau, kad toks kelias veda prie teismo nepriklausomybės sunaikinimo. Tad privalau pasidaryti atitinkamas išvadas.“*[878]

Tokias jo mintis paskatino publikacijos leidinyje *Tėvynės balsas*, kuriose buvo minimos teisėjų einamos ministerijų juriskonsultų pareigos[879]. Teisininkas būtų mielai užsiėmęs visuomenine veikla komisijos steigiamoje taryboje[880]. Vėliau M. Römeris, jau nedalyvaudamas Rytų Lietuvos reikalų komisijos veikloje, teigė, kad ji vegetavo, politikai jos nevertino, net nepasitarę atribojo ją nuo ministro pirmininko žinybos ir priskyrė prie Užsienio reikalų ministerijos[881]. Netrukus paaiškėjo, kad komisija buvo apskritai panaikinta[882].

7. VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO TEISĖJAS

7.1. Istorinis kontekstas

M. Römeris ėjo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas nuo 1921 m. liepos 4 d. iki 1928 m. spalio 1 d. Toliau trumpai apibūdinamas šio laikotarpio istorinis kontekstas.

Briuselio konferencija atidėta, kol lietuvių ir lenkų pusės apsvarstys 1921 m. gegužės 20 d. pateiktus Hymanso siūlymus[883]. Lietuvoje vyko masiniai areštai ir kratos už komunistinę veiklą, agitavimą, sąmokslo organizavimą[884]. Lenkai pateikė skundą Tautų Sąjungai dėl lenkų persekiojimo ir

877 *Ibid.* (1922 m. balandžio 29 d.), 264.
878 *Ibid.* (1922 m. kovo 22 d.), 211.
879 V. G. „Teismo nepriklausomybė“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. kovo 16 – 17 d., Nr. 29, 1–2.
880 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. kovo 23 d.), 211.
881 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 28 d.), 23.
882 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 3 d.), 176–177.
883 „Kaip vyko mūsų kausimas Ženevoj“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 7 d., Nr. 147 (674), 1; „Ženevos derybų dokumentai“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 7 d., Nr. 147 (674), 2.
884 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. birželio 23 d.), 243–244.

diskriminavimo Lietuvoje[885]. Lietuvos vyriausybė atmetė Tautų Sąjungos pasiūlymą tęsti lietuvių ir lenkų derybas pagal Hymanso projektą[886]. Kaune vyko protesto akcijos prieš bet kokias Lietuvos sąsajas su Lenkija[887]. Galiausiai Vilniaus klausimas įstrigo ir tarptautinėje arenoje. Tačiau toliau ir vėl deramasi dėl antrojo Hymanso projekto Ženevoje, Steigiamajame Seime svarstomas Ministrų kabineto atsakymas į Socialdemokratų frakcijos interpeliaciją dėl derybų Ženevoje[888], Lietuvoje toliau kyla nepasitenkinimas Hymanso projektu ir Vyriausybės neryžtingumu[889]. Planuojama steigti Lietuvos universitetą[890], kuriame aukštojo mokslo disciplinos lietuvių kalba turėjo būti dėstomos pirmą kartą. Lietuva pakartotinai paprašė būti priimta į Tautų Sąjungą[891]. 1921 m. rugsėjo 23 d. Lietuva į Tautų Sąjungą buvo priimta[892]. Tai tarptautiniu mastu įtvirtino Lietuvos valstybingumą[893]. 1921 m. rugsėjo pabaigoje derybos dėl Hymanso projekto ir vėl sustojo[894]. 1921 m. spalį Vilniuje vyko represijos prieš lietuvius: persekiotas vyskupas J. Matulaitis, buvo puolamos lietuviškos gimnazijos, uždaryta M. Biržiškos spauda ir jis su šeima buvo išvaryti[895]. L. Želigowskis pasitraukė. Sušauktas Vilniaus Seimas[896]. Lietuvos vyriausybė vienbalsiai atmetė Hymanso projektą[897]. Vyko nuolatinės vyriausybių krizės: atsistatydino užsienio reikalų ministras J. Purickis[898] ir ministras pirmininkas

885 *Ibid*. (1921 m. liepos 8 d.), 264.

886 „Ministerio Pirmininko kalba St. Seimo posėdy liepos m. 6 d. dėl lenkų skundo Tautų Sąjungai“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 10 d., Nr. 150 (677), 1.

887 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 12 d.), 270; „Didelis mitingas-demonstracija Kaune prieš Tautų Sąjungos pasiūlymą, rišantį mus su Lenkija“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 12 d., Nr. 151 (678), 3.

888 Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1921 m. rugsėjo 20 d. 124-ojo posėdžio protokolas, 25–39; Steigiamojo Seimo 1921 m. rugsėjo 25 d. 125-ojo posėdžio protokolas, 40–64.

889 „Hymanso projektas – ir kas toliau I“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 205 (732), 1; „Hymanso projektas – ir kas toliau II“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 15 d., Nr. 206 (733), 1.

890 „Lietuvos universiteto reikalu“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 205 (732), 1.

891 Satkauskas, Rytis, „Šimtmetis tarptautinėje bendrijoje: tarptautinė teisė ir Lietuvos valstybingumas“, *Teisė* 123 (2022): 142.

892 „Dėl priėmimo Lietuvos į T. Sąjungą“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 23 d., Nr. 213 (740), 2.

893 Satkauskas, Rytis, „Šimtmetis tarptautinėje bendrijoje: tarptautinė teisė ir Lietuvos valstybingumas“, *Teisė* 123 (2022): 141, 142.

894 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. rugsėjo 27 d.), 388; „Ženevos derybos“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 27 d., Nr. 216 (743), 1.

895 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. spalio 8 d., 1921 m. spalio 14 d.), 403, 409; „Tolimesni lietuvių puolimai Vilnijoj“. *Lietuva*, 1921 m. spalio 14 d., Nr. 231 (758), 2.

896 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. lapkričio 13 d.), 14. Žr.: „Sejm Wileński“. *Przegląd Wileński*, 1921 m. lapkričio 24 d., Nr. 3–4, 1–3; „Perspektywy wyborcze“. *Przegląd Wileński*, 1921 m. lapkričio 24 d., Nr. 3–4, 3–4 ir t. t.

897 „Hymanso projektas atmetamas“. *Trimitas*, 1921 m. gruodžio 10 d., Nr. 48 (68), 1–2; Ministrų kabineto 1921 m. lapkričio 28 d., gruodžio 2 d. posėdžiai. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 169, l. 243, 247.

898 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 10 d.), 59–60.

K. Grinius[899]. Vilniuje buvo areštuoti M. Biržiška ir dar kelios dešimtys lietuvių ir baltarusių[900]. Dauguma jų buvo deportuoti ir atvyko į Kauną[901]. Lietuvą *de jure* pripažino vis daugiau valstybių, tarp jų ir JAV[902] (M. Römeris piktinosi JAV pripažinimo dokumentu, kuris jam atrodė dviprasmiškas ir neaiškus, t. y. „šalių vyriausybės laikinai pripažintos iki tol, kol bus sąlygos visos Rusijos teritorijos vientisumui apsvarstyti“)[903]. 1922 m. rugpjūčio 6 d. paskelbta Lietuvos Valstybės Konstitucija[904]. Vyko pirmoji Seimo rinkimų kampanija[905]. Vyriausiojo Tribunolo sprendimai pradėti skelbti Lietuvos Respublikos vardu, kaip to reikalavo naujai paskelbtos Konstitucijos 64 straipsnis[906]. Lietuva pateikė protestą Tautų Sąjungai dėl Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos[907]. 1922 m. spalio 1 d. Lietuvoje įvesta nacionalinė valiuta – litas[908]. 1922 m. spalio 10–11 dienomis išrinktas I Seimas[909]. 1922 m. gruodį įvyko valstybės vadovo rinkimai. Respublikos Prezidentu išrinktas A. Stulginskis[910]. 1923 m. sausio 10 d. sukilimas Klaipėdos krašte ir kiti su šiuo kraštu susiję įvykiai, galiausiai lėmę Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos teritorijos[911]. Svarbūs ir 1922 m., 1923 m., 1926 m. vykę Seimo rinkimai ir su tuo susijusios politinės kampanijos, 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytas valstybės perversmas. Naują valdžią M. Römeris pavadino kilusia iš fakto, o ne iš konstitucinės teisės[912], iš perversmo atsiradusia diktatūra[913]. Tas laikotarpis įvardytas taip:

> *„Gyvename chroniškoje sukrėtimo būsenoje.“*[914]

---

899 1922 m. vasario 1 d. Nr. 161 Ministerių kabineto sudarymo aktai, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 79-697.

900 „Vilniuj lenkai suareštavo Mykolą Biržišką ir dar 29 lietuvių ir gudų veikėjus“. *Lietuva*, 1922 m. sausio 26 d., Nr. 21 (843), 1.

901 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. vasario 7 d.), 145.

902 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 28 d.), 68.

903 Matyt, dokumentą skaitė spaudoje. Žr.: „Amerika pripažino Lietuvą de jure“. *Lietuva*, 1922 m. liepos 30 d., Nr. 169 (991), 1.

904 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100-799.

905 „Lietuvos valstiečių sąjungos ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos centro komitetų pranešimas, artėjant Seimo rinkimams“. *Lietuvos žinios*, 1922 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 132, 3 ir t. t.

906 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 12 d.), 91.

907 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 8 d.), 115; „Lietuvos protestas Tautų Sąjungoj“. Lietuvos žinios, 1922 m. rugsėjo 7 d., Nr. 152, 1.

908 Finansų, prekybos ir pramonės ministerio įsakymas dėl naujo piniginio vieneto įvedimo nuo 1922 m. spalio 1 d., *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 840-108.

909 „Seimo narių sąrašas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 114-905.

910 Seimo stenogramos. I Seimo 1922 m. gruodžio 21 d. 14-ojo Seimo posėdžio protokolas, 1–2.

911 Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 34–35.

912 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gruodžio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 121.

913 *Ibid.* (1926 m. gruodžio 19 d.), l. 122.

914 *Ibid.* (1927 m. vasario 15 d.), l. 151.

1927 m. vasario 16 d. mirė J. Basanavičius, „gyvas Lietuvos dvasinis karalius“[915]. 1927 m. paleistas trečiasis Seimas[916]. Vyko Vilniaus krašto lietuviškų mokyklų pogromai[917], lietuviškos spaudos konfiskavimas[918], Vilniaus ginčas Tautų Sąjungoje toliau tęsėsi[919].

7.2. Lenkas-lietuvis lietuvis-lenkas

Lietuvos ir Lenkijos konfliktas veikė M. Römerio sąmonę. Jis jautėsi dviprasmiškai:

> *„Myliu Lietuvą ir nesigailiu grįžęs. Myliu Lietuvą labiau negu Lenkiją. Bet vis dėlto širdyje esu dvilypis, visada esu lenkas-lietuvis arba lietuvis-lenkas, dviejų pradų – lietuviško ir lenkiško – vaisius ir negaliu kaip daugelis tikrų lietuvių tautininkų inteligentų nekęsti Lenkijos. Priešingai, ją myliu, nepaisydamas visų lietuvių ir lenkų nesutarimų, bet myliu kaip antrą Tėvynę. Visą savo gyvenimą balansuoju tarp Lenkijos ir Lietuvos, kartais būnu labiau lietuvis, kartais labiau lenkas. Suvokiu, koks konfliktas tvyro tarp Lietuvos ir Lenkijos, ir tai nėra tik ginčas dėl Vilniaus ir jo krašto ar kitos valstybinės problemos. <...> čia kalbama apie Lietuvos gyvenimą arba mirtį, apie jos tautiškumą, tautinį ir psichologinį individualumą. Suprantu tai ir neturiu vilčių, kad šią problemą bus lengva išspręsti vien pasitelkus Hymanso ar kieno nors kito receptą <...>.“*[920]

Teisininkas dar blogiau pasijuto, kai sužinojo, kad Lietuvos lenkai, pateikę skundą Tautų Sąjungai, bus patraukti baudžiamojon atsakomybėn, bet ne todėl, kad M. Römeris pritarė jų veiksmams. Anaiptol. Jis buvo įsitikinęs, kad baudžiamajai atsakomybei kilti pagrindas buvo.[921] Maža to, buvo tikras, kad jiems gali būti inkriminuojamas Baudžiamojo kodekso 108 straipsnis, nustatantis atsakomybę už valstybės išdavystę[922]. Tačiau skausmingiausias jam buvo lenkų ir lietuvių susipriešinimas, be to, tarp skundą padavusių buvo jo bičiulis – A. Grajevskis[923]:

> *„Lenkai gali pykti ant lietuvių ir gerai jaustis. Lietuviai gali pykti ant lenkų ir taip pat gerai jaustis. O aš tarsi iškasena, tarsi paskutinis išmirštančios tautinės*

---

915 *Ibid.* (1927 m. vasario 17 d.), l. 152.

916 *Ibid.* (1927 m. balandžio 12 d.), l. 179; Seimo stenogramos. III Seimo 1927 m. balandžio 12 d. 78-ojo posėdžio protokolas, 22.

917 „Nauji masiniai areštai ir kratos Vilniaus lietuvių tarpe“. *Rytas*, 1927 m. spalio 8 d. Nr. 227 (1112), 1.

918 „Konfiskuoja lietuvių laikraščius“. *Rytas*, 1927 m. spalio 7 d. Nr. 226 (1111), 1.

919 *Ibid.* (1927 m. gruodžio 12 d.), l. 301; „Kas Vilniaus bylos kaltininkas?“ *Rytas*, 1927 m. gruodžio 13 d., Nr. 281 (1166), 1.

920 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 3 d.), 256.

921 *Ibid.* (1921 m. liepos 21 d.), 282.

922 *Ibid.* (1921 m. liepos 21 d.), 283.

923 *Ibid.* (1921 m. liepos 23 d.), 286.

rasės mohikanas, myliu tiek lietuvius, tiek lenkus ir nesugebu nekęsti nei vienų, nei kitų. Asmeniškai šį konfliktą sunkiai pakeliu, dar skaudžiau, kai į ugnį įpila alyvos. Skausmas ištries žodžiais nenusakomas. Jaučiuosi vienišas.“[924]

Teisininkas ir vėliau pabrėždavo vienatvę ir dvilypumą[925]:

„<...> skiriuosi ir nuo vienų, ir nuo kitų, nes esu ne vien tik lietuvis arba vien tik lenkas, o – dėl kažkokios mistinės sintezės ir lietuvis, ir lenkas – Lietuvos lenkas.“[926]

Be to, vėliau teisininkas pastebėjo, kad ne lietuvio kilmė trukdė siekti karjeros, postų:

„Viską, ką turiu, atidaviau Lietuvai. Pavirtau darbiniu jos jaučiu, bet vis tiek esu „svetimšalis“, nes esu lenkas. <...> Žinau, kad kiekvienas eilinis lietuvis, <...>, konkuruodamas su manimi kad ir dėl apygardos teismo pirmininko pareigų, <...> laimės. Ir laimės tik dėl to, kad jis lietuvis <...> ir atstovauja lietuvybei. Net jeigu šimtą kartų labiau aukočiausi dėl Lietuvos, visada nugalės tas, kurio pavardė baigiasi „is“ ar „as“. <...> Net nebandau kovoti su tokia tendencija <...>.“[927]

Teisininkas suprato ir tai, kad, trūkstant kvalifikuotų teisininkų Lietuvoje, buvo ignoruojami lenkų kilmės teisininkai nepaisant jų profesionalumo. Šie turėjo išvykti iš Lietuvos arba imtis privačios veiklos. M. Römeris palaikė lenkų kilmės teisininkus, norinčius imtis valstybinių pareigų Lietuvoje:

„Tai vienintelis būdas Lietuvos lenkams pritapti šioje šalyje, pakeisti mąstyseną ir tapti tikraisiais piliečiais.“[928]

7.3. Pradžia

Teisingumo ministras V. Karoblis pasiūlė M. Römeriui eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas. Teisininkas sutiko. Priežasčių sutikti buvo keletas: aukštesnės pareigos, sprendimai privalomi žemesnės instancijos teismams, didesnė atsakomybė, stabilesnis darbas, nebereikėjo važinėti į teismo posėdžius kituose miestuose. Be to, M. Römeriui patiko jo būsimi kolegos: pirmininkas A. Kriščiukaitis ir teisėjas A. Janulaitis. Dienoraštyje teisininkas apibūdino Vyriausiąjį Tribunolą kaip apeliacinę instanciją apygardų teismų sprendimams ir kasacinę instanciją Kariuomenės teismo sprendimams. M. Römeris žinojo, kad buvo siekiama išplėsti Vyriausiojo Tribunolo kasacinę kompetenciją. Tad šis dalykas dar labiau stiprino jo

924 *Ibid.* (1921 m. liepos 21 d.), 282.

925 *Ibid.* (1921 m. rugpjūčio 3 d.), 306.

926 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 12 d.), 46.

927 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 17 d., 1923 m. sausio 19 d.), 126, 230.

928 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1923 m. balandžio 11-oji – 1924 m. kovo 21-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019), 153–154.

norą eiti Tribunolo teisėjo pareigas, nes tai turėjo daryti šio teismo sprendimus dar labiau įtakingesnius. Apie kasacinės instancijos nebuvimą teisininkas atsiliepė taip:

> *„Kai nėra kasacinės instancijos, sankcionuojama teisėjų bon vouloir, kenkiama įstatymams, demoralizuojami jauni teisėjai lengvabūdiškumu ir gaivinamas tik bolševikinis „teisėtvarkos" supratimas, kuris praktiškai išsigimsta."*[929]

M. Römerio kandidatūrą teisingumo ministrui pasiūlė patys Vyriausiojo Tribunolo teisėjai[930], kurių tuo metu tebuvo du – A. Kriščiukaitis ir A. Janulaitis. Teisininkas ir vėliau prisipažino, kad džiaugėsi dirbdamas su teisėju A. Janulaičiu, nors daugelis jo nemėgo dėl tiesmuko charakterio, nepakenčiančio jokių susitarimų, nesvarbu, kokį postą užimtų asmuo. Jį teisininkas pavadino „teismo biurokratų siaubu", laikydamas pavyzdiniu teisėju:

> *„Jis save laiko teisėtvarkos sargu šalyje, kuris turi jausti ir reaguoti į viską, kas valstybinės veiklos sferose daroma pažeidžiant teisę. Janulaitis yra nepriklausomas, stiprus, drąsiai išsako savo įsitikinimus, švarus ir absoliučiai teisingas."*[931]

M. Römeris turėjo tapti trečiuoju Tribunolo teisėju. Iki tol trečiuoju teisėju į teismo posėdžius būdavo kviečiami teisėjai iš apygardų teismų. Tokią tvarką teisininkas laikė netinkama, nes aukščiausios instancijos teismo sprendimą paveikė apygardos teismo teisėjas:

> *„Kai įsidarbinau Tribunole, šią klaidą atitaisė. Ir gerai, nes Tribunolas kaip toks įgis reikšmės, pati teisėtvarka turės tam tikrą nuolatinę kryptį ir visa tai padės palaikyti tvarką visoje šalyje."*[932]

Paskutinė darbo diena Kauno apygardos teisme buvo 1921 m. birželio 2 d.[933] Teisininkas išėjo atostogų, bet taip nutiko, kad atostogų metu buvo paskirtas Vyriausiojo Tribunolo teisėju. M. Römeris gavo laišką iš A. Kriščiukaičio, kuriame šis prašė teisininką atvykti ir aptarti jo skyrimą į Vyriausiąjį Tribunolą[934]. Tąkart teisininkas negalėjo atvykti, nes vyko į tėviškę atostogų. Tačiau ir be šio susitikimo Respublikos Prezidento pareigas ėjęs Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis ir teisingumo ministras pasirašė įsakymą, kuriuo paskyrė M. Römerį nuo 1921 m. birželio 1 d. eiti Vyriausiojo Tribunolo nario pareigas[935].

---

929 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. gegužės 7 d.), 190.

930 *Ibid.* (1921 m. gegužės 9 d.), 192.

931 *Ibid.* (1921 m. rugpjūčio 10 d.), 317.

932 *Ibid.* (1921 m. rugpjūčio 13 d.), 322.

933 *Ibid.* (1921 m. birželio 2 d.), 220.

934 *Ibid.* (1921 m. birželio 3 d.), 222.

935 1921 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. 601 dėl M. Romerio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo nariu, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 67.

Apie tai teisininkas sužinojo iš laikraščio *Laisvė*[936]. Rokiškyje teisininkas gavo A. Kriščiukaičio laišką, kuriuo Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas informavo apie jo skyrimą į aukščiausios instancijos teismo teisėjus ir sutrumpino jo atostogas. Pirmininkas prašė teisėją pradėti eiti pareigas liepos 1 d.[937] M. Römeris pasirodė Tribunole 1921 m. liepos 2 d. Tądien paaiškėjo, kad visą liepą jis dirbs vienas, nes pirmininkas ir A. Janulaitis atostogavo. Naujasis teisėjas padarė išvadą ir džiaugdamasis, ir jausdamas tam tikrą paradoksą:

> *„Tad liepą pats vienas būsiu Tribunole ir pavaduosiu pirmininką, atstovausiu visam Tribunolui, vadinasi, tapsiu aukščiausia teismine Lietuvos valdžia.“*[938]

Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas teisininkas pradėjo eiti 1921 m. liepos 4 d. Jis dienoraštyje apibūdino Tribunolą kaip tęsiantį imperinės Rusijos Senato[939] tradiciją[940]. Vėliau pabrėžė, kad Tribunolas atlieka trijų imperinės Rusijos teismų funkciją: apeliacinės instancijos civilinėms ir baudžiamosioms byloms, išnagrinėtoms apygardos teismų, Rusijos Senato keliomis kryptimis, t. y. kasacinės instancijos civilinėms ir baudžiamosioms byloms, kurias išnagrinėjo taikos teisėjai pirmos instancijos taikos teismuose ir apygardos teismuose, kasacinės instancijos politinėms byloms, išnagrinėtoms Kariuomenės teismo, ir disciplinos teismo visų teismų teisėjams. Pagaliau Tribunolas atliko įstatymų aiškinimo funkciją.

7.4. Kariuomenės ir politinės bylos

Pradėjęs eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, M. Römeris daugiausia susidūrė su kariuomenės bylomis. Tai buvo aktuali sritis, nes ką tik buvo praūžęs Pirmasis pasaulinis karas, Lietuvoje padėtis buvo sudėtinga dėl Vilniaus ir Klaipėdos kraštų, 1919 m. kai kur valstybėje buvo paskelbtas „karo stovis“[941], 1920 m. įstatymu įvesta karo padėtis visoje šalyje[942].

---

936 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. birželio 18 d.), 237.

937 *Ibid.* (1921 m. birželio 21 d.), 240.

938 *Ibid.* (1921 m. liepos 2 d.), 254.

939 Rusijos imperijos senatas iki 1917 m. buvo aukščiausioji teisminė institucija.

940 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 4 d.), 256.

941 Karo stovio paskelbimas: Įsakymas paskelbti karo stovį visos Lietuvos vietos juostoje trijų dešimčių varstų platumo nuo fronto linijos, kur veikia Lietuvos kariuomenė, kariaudama su priešininku; įsakymas paskelbti karo stovį Seinų apskrityje ir mieste; įsakymas paskelbti karo stovį Kauno, Alytaus, Vilkaviškio, Marijampolės miestuose ir apskrityse. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4.

942 „Įstatymas karo stoviui įvesti“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 41-430. Manytina, ši padėtis buvo panaikinta tik 1926 m. Žr.: „Karo stovio panaikinimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 229-1489. Plačiau žr.: Kuodys, Modestas. „Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje

Nagrinėjant kariuomenės bylas procese dalyvaudavo keturi teisėjai: trys Tribunolo teisėjai ir vienas Kariuomenės teismo teisėjas. Kariuomenės teismo teisėjai buvo sykiu teisininkai ir karininkai. Be to, Kariuomenės teisme buvo laikini nariai karininkai, kurie būdavo renkami iš karininkų ir kareivių bei rotuojami kas šešis mėnesius. Taigi, Kariuomenės teismas[943] buvo ne tik profesinis, bet ir visuomeninis. M. Römeris dienoraštyje užsiminė ir apie pulkų teismus[944] kaip žemesnės instancijos teismus, kurių išnagrinėtoms byloms aukštesnė instancija buvo Kariuomenės teismas, ir apie Karo lauko teismą, skirtą ypatingiems atvejams[945].

Teisininkas akcentavo, kad studijavo kiekvieną smulkmeną, ypač teisės aktus, susijusius su Kariuomenės teismu. To reikėjo, nes panašios patirties dar neturėjo, be to, tai daryti vertė pareigos aukščiausios instancijos teisminėje institucijoje[946].

Kad teisininkui pradėjo patikti darbas ir jis į jį vis labiau įsitraukė, galima spręsti iš dienoraščių. Atsirado kur kas daugiau įrašų apie darbą Vyriausiajame Tribunole negu prieš tai Kauno apygardos teisme. Antai M. Römeris pasakojo apie bylas, išnagrinėtas Kariuomenės teisme ir kasacinio skundo pagrindu patekusias į Tribunolą. Teisėjas kaskart paminėdavo, kad Tribunolas kitoms byloms nėra kasacinė instancija, išskyrus kariuomenės. Beje, jis užsiminė, kad Seime buvo patvirtintas Kasacinės instancijos įstatymas, tačiau nebuvo paskelbtas. Autorės žiniomis, šis įstatymas buvo paskelbtas[947]. Jame įtvirtinta, kad Vyriausiasis Tribunolas yra kasacinė instancija apygardos teismų apeliacinėms byloms.

Dienoraštyje teisininkas paminėjo ir tai, kad Tribunolas, nagrinėdamas kariuomenės bylas, iš esmės pavaduoja anksčiau veikusį imperinės Rusijos Vyriausiąjį kariuomenės teismą, todėl vadovavosi ir tų laikų teisminį karinį procesą reglamentuojančiais teisės aktais. Taigi, kasacinius skundus buvo galima teikti dėl karo nusikaltimų, taip pat dėl civilių asmenų padarytų nusikaltimų, jei šie buvo padaryti karo padėties metu. Dėl politinių bylų kasaciniai skundai buvo negalimi[948].

1919–1940 m." Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009).

943 „Karo teismo įstatai", *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 5.

944 „Pulko teismo įstatai", *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4.

945 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. lapkričio 20 d.), 24–25.

946 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 5 d.), 259.

947 Manytina, turėtas mintyje šis teisės aktas: Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 68-607.

948 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 20 d.), 280.

M. Römeris, nagrinėdamas kariuomenės bylas, vėl susidūrė su mirties bausme kaip kažkada Lomžos nepaprastajame teisme (žr. monografijos III dalies 2.1 poskyrį). Teisininkas pastebėjo, kad jau tada buvo apsipratęs su mirties bausme. Be to, nagrinėjant kasacines bylas, nubaustojo mirties bausme teisėjas nematė:

> *„Kita vertus, jie ne tokie ryškūs, kokie buvo Lomžoje, nes nematau nusikaltėlio, nerašau nuosprendžio, tik analizuoju kito teisėjo paskelbtą nuosprendį, ir tai ne nuosprendis, o teisinė problema. Todėl mirties nuosprendis čia jau nėra toks baisus, koks buvo ten. Kad ir kaip būtų, Lomžoje apsipratau su mirties nuosprendžiais.“*[949]

Tarp kariuomenės bylų būta tokių atvejų: ginkluoti kareivių išpuoliai, banditų, vilkinčių kareivių uniformomis, plėšimai, prievartavimai, žudymai, Lietuvos piliečių savanoriška tarnyba lenkų kariuomenėje, kariniai šnipinėjimai ir pan. Teisėjas pastebėjo, kad Kariuomenės teismo nuosprendžiai buvo itin griežti. M. Römerio nuomone, tikrai ne visais atvejais turėjo būti skiriama griežčiausia bausmė. Antai vienam kareiviui Kariuomenės teismas skyrė mirties bausmę už tai, kad šis nusikirto pirštą dėl to, kad jo nepaimtų į kariuomenę[950]. Kitam skirta mirties bausmė už tai, kad padėjo pabėgti internuotiems lenkų kariams į Klaipėdos kraštą. Tačiau Lietuva, kai tai įvyko, buvo paskelbusi neutralumą. Taigi, dėl M. Römerio asmuo, Kariuomenės teismo nuteistas myriop, buvo išteisintas[951]. Ir taip atsitiko ne kartą[952]. Teisininkas tuo metu Lietuvoje veikusį Kariuomenės teismą įvardijo daugiau represijos negu teisingumo vykdymo institucija, atliekančia inkvizitoriaus ir kaltintojo funkciją, kur kaltinamasis iš anksto laikomas nusikaltėliu, privalančiu įrodyti savo nekaltumą[953].

Nemaloniausios ir skausmingiausios M. Römeriui buvo politinių nusikaltimų bylos. Jis rašė:

> *„Kartais teisėjo darbas sukelia daug skausmo. Jau ne kartą patyriau, kad įstatymai, kuriais turiu vadovautis dirbdamas teisėjo darbą, labai prieštarauja mano teisės instinktui, mano teisybės suvokimui. Ypač įstatymai dėl politinių nusikaltimų.“*[954]

Dažniausiai politinės bylos kildavo dėl tautinės nesantaikos. Paprastai konfliktai kildavo dėl išpuolių Lietuvos ir Lenkijos pasienyje, kur dar nebuvo aiškių sienų tarp valstybių. Kitaip tariant, karštakošiškai nusiteikę

---

949 *Ibid.* (1921 m. liepos 20 d.), 281.
950 *Ibid.* (1921 m. liepos 20 d.), 281.
951 *Ibid.* (1921 m. spalio 8 d.), 402.
952 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. kovo 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 346.
953 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. lapkričio 21 d.), 26.
954 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 30 d.), 299.

lietuviai ar lenkai rengdavo išpuolius prie valstybių dar aiškiai nenustatytų ribų. Tai buvo paprasti gyventojai, ne nusikaltėliai. Teisėjui kilo klausimas, ar galima teisti gyventojus dėl veiklos, nukreiptos prieš valstybingumą, jeigu ką tik atsikūrusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės dar nėra nusistačiusios sienų:

> *„Ar gali tų vietovių gyventojai reikalauti, kad jų valia būtų pagrindinis argumentas nuspręsti, prie kurios valstybės juos prijungti? Argi nebūtų teisinga liautis persekioti jaunimą už tai, kad jis reiškia savo valią?“*[955]

Teisėjas prisipažino, kad tokiose bylose jaučiasi ne kaip teisėjas, o kaip politinis agentas. Maža to, tautinis šių bylų komponentas, dviejų tautų nesantaika dar ir skaudino[956]. Savo pirmąjį *votum separatum* M. Römeris pateikė kaip tik Paškevičių politinėje byloje, kad kaltinamieji būtų išteisinti[957].

M. Römeris taip pat pastebėjo, kad Vyriausiajame Tribunole, nagrinėjant kariuomenės bylas, kurias dienoraštyje jis dažnai vadindavo politinėmis, turėdavo dalyvauti vienas iš Kariuomenės teismo teisėjų. Kai bylos nagrinėjime dalyvaudavo M. Römeris, atvykdavo visi trys Kariuomenės teismo teisėjai, kurie, pasak teisininko, buvo nusiteikę itin nacionalistiškai[958]. Nagrinėdamas kariuomenės bylas, peržvelgdamas kasacinius skundus, M. Römeris pastebėjo, kad retai kuris Kariuomenės teismo sprendimas būdavo panaikinamas, o kasaciniai skundai dažniausiai atmetami. Jis išsiaiškino, kad viena iš priežasčių buvo nemokėjimas surašyti kasacinius skundus, iškelti reikalavimus ir pan. Jie buvo rašomi kaip apeliaciniai skundai, susiję tik su nusikaltimu ir kalte[959].

Skausminga M. Römeriui byla buvo susijusi su Panemunės šaulių organizacijos veikla Lenkų kariuomenės organizacijoje Lietuvos teritorijoje. Šios dvi organizacijos veikė tam, kad į Lietuvą įsiveržtų lenkų pajėgos. Jis suvokė šios veiklos nusikalstamą pobūdį. Tačiau byla buvo nemaloni ne todėl, o todėl, kad kai kurie asmenys buvo apkaltinti ir Kariuomenės teismo nuteisti remiantis abejotinais įrodymais, t. y. anoniminiais skundais ir parodymais, kurie buvo labiau panašūs į žvalgybinį falsifikatą. Teisėjas tikėjosi tuos asmenis išteisinti, nors ir abejojo dėl tokios galimybės. Vis dėlto jam pavyko. Jį palaikė Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas. Apskritai teisininkas vengė tokių kaltinimų, kurie būtų grįsti išankstiniu įsitikinimu,

---

955 *Ibid.* (1921 m. liepos 30 d.), 300.
956 *Ibid.* (1921 m. liepos 30 d.), 301.
957 *Ibid.* (1921 m. spalio 1 d.), 392.
958 *Ibid.* (1921 m. liepos 30 d.), 301.
959 *Ibid.* (1921 m. rugpjūčio 6 d.), 310.

pavyzdžiui, preziumuojant, kad jeigu asmuo buvo apkaltintas ir nuteistas kalėti iki gyvos galvos, tai savaime yra pagrindas jį kaltinti ir kitais nusikaltimais[960]. Teisėjas pastebėjo, kad Kariuomenės teismas neretai priimdavo sprendimus vadovaudamasis intuicija ir stebėtinai lengvai pripažindavo kaltinamiesiems jų kaltę[961]. M. Römeriui atrodė, kad tokiose bylose dažniausiai teisėjai reikšdavo inkvizicinę valią. Teisininkas tokioje kompanijoje nesijausdavo jaukiai, net nesijausdavo teisėju, o kažkokiu represijų vykdytoju. Su tokiu išankstiniu nusistatymu teismo posėdis ir apskritai procesas panėšėjo į komediją. Taip jis mąstė ir apie procesą dėl jaunuolių sąmokslo Klaipėdos krašte:

> *„<...> bylos, susijusios su politiniais nusikaltimais, savo pobūdžiu yra toli nuo to, kas etikos sampratose vadinama teisingumo vykdymu, nes susiduriama su nusikaltimu, kuris dažnai yra kilnus poelgis, pagrįstas įsitikinimu, tikėjimu, idealizmu, kilniausiais žmogaus sielos pradais. Šis subjektyviai kilnus ir etiškas politinių nusikaltimų momentas užkariauja mano simpatijas kaltinamųjų atžvilgiu, net jei nepritariu jų nuomonei ir net jei asmeniškai palaikau ne tai, ko jie siekia, o tai, kam priešinasi. Todėl teisėjo vaidmuo šiuose procesuose man visada yra nemalonus, bet tampa nepakeliamas, kai teisėjai yra bylos fanatikai <...> ir į sunkią bausmę taikančio teisėjo funkciją įneša socialinio kerštо jausmą.“*[962]

Teisėjai, kurių psichologija buvo inkvizicinė, M. Römeriui atrodė nepriimtini[963]. Teisininko įsitikinimu, teisėjas negali būti veikiamas išankstinio nusistatymo ir neapykantos, turi vadovautis objektyviais duomenimis, nepasiduoti palankumo ar neapykantos jausmams[964].

Ilgainiui M. Römeris apskritai buvo už tai, kad politinės bylos nebūtų ypatingų teismų jurisdikcijoje. Jam atrodė žeminantis faktas ir tai, kad Vyriausiajam Tribunolui nagrinėjant tokias bylas būtinai turėjo dalyvauti Kariuomenės teismo teisėjas tarsi Tribunolas tokiu atveju turėtų persiimti „ypatinga karo dvasia“[965].

M. Römeris pateikė dar vieną *votum separatum*, susijusį su socialistų liaudininkų revoliucionierių agitacijomis platinant skrajutes prieš Seimą. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad toks veiksmas nėra nusikaltimas, nors ir nukreiptas prieš esamą santvarką. Teisininko nuomone, imperinės Rusijos Baudžiamąjį kodeksą galima buvo taikyti tik tiek, kiek jis

960 *Ibid.* (1921 m. spalio 29 d.), 429.
961 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. balandžio 1 d.), 226.
962 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 60.
963 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. rugpjūčio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 57.
964 *Ibid.* (1926 m. spalio 20 d.), l. 92.
965 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 16 d.), 70.

neprieštarauja konstitucinėms piliečių teisėms. Tokių konstitucinių teisių garantijų imperinės Rusijos laikotarpiu nebuvo, nes bet kokia veikla, nukreipta prieš santvarką, buvo laikoma nusikaltimu. O Lietuvoje nusikaltimas turėjo būti tik tokia veika, dėl kurios grėsė ginkluotas sukilimas ar valstybės išdavystė kitos valstybės naudai. Tačiau M. Römerio nuomonės niekas nepalaikė:

> *„Kriščiukaitį ir Janulaitį per daug valdo doktrinos, tapatinančios valstybę su santvarka, jie santvarką laikė absoliutu. Kriščiukaitis – senų pažiūrų žmogus, užsikrėtęs rusų absoliutinės valstybinės idėjos bacila. Janulaičio pažiūros kyla iš etatizmo, kurį labai atvirai garbina.“*[966]

Teko dar ne kartą teikti savo *votum separatum*, pavyzdžiui, baudžiamosiose bylose, susijusiose su politinių partijų persekiojimu. M. Römeris tokį persekiojimą pripažino tik tokiais atvejais, kai politiniai revoliuciniai veiksmai būdavo grindžiami prievarta, o politinį baudžiamąjį kaltinimą teisėtuose rinkimuose teisininkas iš esmės laikė laisvės balsuoti ir pagrindinių pilietinių teisių įgyvendinimo atėmimu:

> *„<...> esu iš principo prieš kovą su politinėmis srovėmis pasitelkus represijas, tad nepatiriu malonumo būdamas tokių represijų įrankiu.“*[967]

Vyriausiajam Tribunolui teko teisinti kaltinamuosius įsitikinus, kad jų prisipažinimas buvo išgautas naudojant prievartą. Tokiais atvejais teisininkas prisipažindavo, kad išteisinus kaltinamuosius pajusdavo „palengvėjimą ir pasitenkinimą“[968]. M. Römeris vengė išankstinio įsitikinimo, veidmainystės, ypač eidamas teisėjo pareigas. Antai jis aprašė vienos iš kariuomenės bylų esmę, kai Kariuomenės teismas nuteisė asmenį už šnipinėjimą ar planą šnipinėti tik todėl, kad asmuo kadaise ėjo „ryšininko“ pareigas Lenkijos kariuomenėje, t. y. tuo metu, kai dar nebuvo susipriešinimo tarp Lietuvos ir Lenkijos. Maža to, nebuvo jokių įrodymų, kad žmogus galėjo ar planavo šnipinėti. Tribunolo pirmininkas ir M. Römeris reikalavo visiško kaltinamojo išteisinimo, neatsižvelgiant į jokius politinius motyvus:

> *„Nors Kriščiukaičio tezės yra elementarios, tačiau teisėjai labai dažnai jas pamiršta, ypač nagrinėdami politines baudžiamąsias bylas, kai teisėjai reiškia savo įsitikinimus arba dedasi aistringais valstybės ir esamos santvarkos sergėtojais. Kriščiukaitis yra aistringas Lietuvos valstybės patriotas, bet tai nė kiek netrukdo jam būti visiškai švariam teisėjui.“*[969]

---

966 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. spalio 14 d.), 410.

967 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 3 d.), 47.

968 *Ibid.* (1922 m. sausio 18 d.), 113.

969 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 29 d.), 70.

M. Römeris aprašė garsiąją Kriaunų komunistų bylą, kurioje paaiškėjo, kaip žiauriai su gyventojais elgėsi žvalgybos agentai. Teisininkas, suvokdamas, kad kaltinamieji nebuvo vedini vien tik troškimo pasipelnyti ir pasinaudoti svetimu turtu, bet veikė iš idėjos, įsitikinimų, iš „dirbančiųjų masių emancipacijos", siekė palengvinti kaltinamųjų likimą. Ir iš tikrųjų buvo sušvelnintos Kariuomenės teismo nustatytos bausmės, kai kurie asmenys apskritai išteisinti[970]. Buvo ir kitų bylų, susijusių su bolševikų judėjimu Lietuvoje[971].

Taigi pirmaisiais darbo Vyriausiajame Tribunole metais dažniausiai teisininkui tekdavo nagrinėti kariuomenės bylas, bet pasitaikydavo ir civilinių. Pirmąsias M. Römeris nagrinėjo 1921 m. spalį[972]. Tekdavo nagrinėti bylas, susijusias su samdinių ir žemvaldžių darbo santykiais. Jas M. Römeris vadino socialinės apsaugos bylomis[973]. Nagrinėtos ir sudėtingos bylos, susijusios su žemės reforma[974]. Ir bylos, susijusios su įsteigtais namais, pavadintais „Angelų fabriku", kuriame buvo organizuojami nelegalūs nėštumo nutraukimai, gyvų gimusių vaikų skandinimas ir t. t.[975] Teko nagrinėti ir sudėtingesnes civilines bylas, pavyzdžiui, susijusias su žemės reforma ir dvarų padalijimu tarp giminių vadovaujantis Napoleono kodeksu Suvalkijoje ir X imperinės Rusijos įstatymo tomu Kaune[976].

Buvo ir bylų, susijusių su valdinių įgaliojimų viršijimu, pavyzdžiui, byloje dėl agronomo Totoraičio, kuriam buvo suteikti įgaliojimai Lietuvos vardu iš vokiečių okupantų perimti dvarus ir organizuoti jų valdymą. Jis padirbinėjo sąskaitas, keitė savo arklius į geresnius dvaro arklius, dvaro lėšas naudojo asmeniniams reikalams. Šiuo atveju buvo susipynę baudžiamasis kaltinimas ir civilinis ieškinys, pateiktas Lietuvos vyriausybės. Ši byla buvo sensacinga ir garsi, nes kaltinamasis buvo žinomas ir turėjo įžymių giminaičių ir įtakingų pažinčių. M. Römeris akcentavo, kad byla iliustruoja to meto valstybinį administravimą perimtuose dvaruose. Jis nurodė, kad toks administravimas arba valdymas būdingas valstybėms, kuriose vyrauja deficitas, griūvanti ekonomika. Visa tai padeda valdininkų lobizmui[977].

---

970 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 15, rugsėjo 16 d.), 254.

971 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 63.

972 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. spalio 7 d.), 402.

973 Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1924 m. kovo 22-oji – 1924 m. lapkričio 29-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020), 10–11.

974 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. sausio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 27.

975 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 94.

976 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. lapkričio 5 d.), 439.

977 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. lapkričio 9 d.), 5–7.

Tekdavo nagrinėti ir drausmines teisėjų bylas. Antai Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto bylų skyriaus teisėjai A. Hessė, F. Plümickė pasirašė ir vietos spaudoje paskelbė atsišaukimą-protestą dėl, jų nuomone, įvykdyto išpuolio prieš Klaipėdos krašto autonominę teisėtvarką, t. y. jie nenorėjo pripažinti Kariuomenės teismo kompetencijos nagrinėti Šaulių sąjungos nario, nušovusio Krašto policininką, pareikalavusio atiduoti ginklą, bylos. Pasak klaipėdiečių teisėjų, šio asmens byla turėjo būti nagrinėjama autonominiame teisme ir jie reikalavo perduoti asmenį autonominei teisėtvarkai[978]. Tokį klaipėdiečių teisėjų aktą teisininkas laikė neleistinu esant valstybiniam vientisumui, aktu, padiktuotu Karaliaučiaus ir Berlyno vokiečių[979].

7.5. Teisiniai klausimai

M. Römeris, tik pradėjęs dirbti Vyriausiajame Tribunole, padarė išvadą, kad Tribunole dirbti įdomu, nes kaskart tenka atsakyti į sudėtingus teisinius klausimus. Jis buvo įsitikinęs, kad taip jis galės ištobulinti savo profesinius gebėjimus. Nes buvo tikras, kad į tuos klausimus reikia atsakyti nesivadovaujant patogiausia logika, o ištyrinėjus visus teisės aktus, susijusius su kilusiu klausimu. Naujasis Tribunolo teisėjas išsikėlė tikslą dėti visas pastangas, kad pasižymėtų aukščiausios instancijos teisme ir kad įgytų tokią reputaciją, kokią turėjo Kolno ir Lomžos teismuose Lenkijoje[980].

Tik pradėjus eiti aukščiausios instancijos teismo teisėjo pareigas įvyko Vyriausiojo Tribunolo susirinkimas, kuriame, be kasdienių klausimų, buvo sprendžiami teisiniai. Pavyzdžiui, advokatas P. Leonas iškėlė klausimą, ar prisiekusiems advokatams leidžiama atlikti savo advokato pareigas Tribunole, jei į jį kasacine tvarka pateko bylos iš Kariuomenės teismo ir yra susijusios su grynai kariniais nusikaltimais. O galiojo taisyklė, kad atstovams civilinėse bylose neleidžiama atstovauti kariuomenės bylose[981].

Kitą klausimą M. Römeris pavadino konstituciniu, t. y. kas įgaliotų kontrasignuoti Respublikos Prezidento malonės aktus – teisingumo ar krašto apsaugos ministras. Jį pateikė svarstyti teisingumo ministras. Klausimas kilo ministrų kabinete tarp teisingumo ir krašto apsaugos ministrų. Teisininkas dienoraštyje nurodė, jog jis laikėsi nuomonės, kad jeigu malonės atvejis susijęs su Kariuomenės teismo priimtais sprendimais, jį turi kontrasignuoti krašto apsaugos ministras[982].

978 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. lapkričio 16 d.), 359.
979 *Ibid.* (1924 m. lapkričio 20 d.), 363–364.
980 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 19 d.), 279.
981 *Ibid.* (1921 m. liepos 6 d.), 261.
982 *Ibid.*

Valstybės vadovas A. Stulginskis nusprendė pasikonsultuoti su Vyriausiojo Tribunolo teisėjais, kai norėjo antrą kartą grąžinti Seimui nepasirašytą įstatymą. Įstatymas buvo susijęs su apribojimų ir įsipareigojimų panaikinimu žemės reformos tikslais nusavinant dvarų žemes. Valstybės vadovui įstatymas atrodė neaiškus, skirtingai interpretuojamas teisininkų. Tad Respublikos Prezidentas paklausė teisėjų nuomonės dėl tokių nuostatų. M. Römeris apie įstatymo nuostatas atsiliepė aštriai, sykiu akcentuodamas, koks įstatymas neturi būti:

> *„<...> yra redakciniu požiūriu labai miglotas, mįslingas kaip sfinksas, paliekant teismui nustatyti esmines nuostatas aiškinant jo lakonišką tekstą. Tai gali būti pavyzdys to, kokiu įstatymas neturi būti.“*[983]

Teisininkas buvo įsitikinęs, kad tokia teisinio reguliavimo kultūra buvo paveldėta iš imperinės Rusijos, kurioje įstatymas dažniausiai būdavo apie kažką neaiškaus, o teismas (Senatas) turėjo sukurti ištisą normų sistemą. Tokią kūrybą M. Römeris vadino kvaziinterpretacijomis, o tokias normas – savavališkomis. Iš akto buvo aišku, kad valstybė perima nusavintas žemes be jokių apribojimų, kurie priklausė buvusiam tos žemės savininkui, o šis dar turėjo ir atlyginti už nusavintą turtą (pavyzdžiui, hipotekos skolos). Kitaip tariant, nusavintos žemės savininkas ne tik negaudavo jokios kompensacijos už nusavintą žemę, bet dar ir turėdavo padengti skolas[984]. Toks įstatymas ir buvo priimtas[985].

Spręsti teisėjų aprangos klausimai (žr. monografijos III dalies 7.10 poskyrį), 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos galiojimo problemos po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo (žr. monografijos III dalies 7.9 poskyrį), teismingumo klausimai tarp nacionalinių ir autonominių teismų (žr. monografijos III dalies 7.11 poskyrį) ir kt.

7.6. Lietuvos teisėtvarkos problemos

M. Römeris dienoraštyje vis akcentuodavo, kad didžiausia Lietuvos teisėtvarkos problema – profesionalių, kvalifikuotų teisininkų trūkumas[986]. Be to, dauguma Lietuvos teisėjų dirbo imperinės Rusijos teismuose, tad dauguma buvo kilę iš imperinės Rusijos teismų ir biurokratinės mokyklos[987].

---

983 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 252.

984 *Ibid.*

985 „Sutartims, draudimams ir suvaržymams, kurie liečia žemės reformai nusavintus turtus, likviduoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 223-1455.

986 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. rugsėjo 29 d.), 390–391.

987 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 458.

Tuo metu, kai teisininkas pradėjo eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, Lietuvoje, be Vilniaus krašto, tebuvo du apygardos teismai – Kaune ir Marijampolėje. Planuota steigti teismus Šiauliuose ir Panevėžyje[988]. Teisininkas pastebėjo, kad visose srityse – teismų, prokurorų, advokatų – trūksta profesionalumo, pareigingumo, vyrauja atmestinumas ir paviršutiniškumas. Ne visi prokurorai ir tardytojai turėjo teisinį išsilavinimą:

„Tose bylose, kurios pas mus patenka <...>, labai dažnai esama rimto pagrindo nuosprendžiui skųsti. Kartais net matytume būtinybę padidinti bausmę, tačiau prokuratūra tyli, o mes patys savo nuožiūra to daryti neturime teisės, nes esame tik teismas, o ne kaltinamosios pusės atstovai.“[989]

Dienoraštyje akcentuotas advokatų nerūpestingas pareigų atlikimas ir stropumo trūkumas. Prokuratūra įvardyta kaip silpna, tingi, mažai uždirbanti, neturinti motyvacijos stengtis, siekti karjeros. Minėti ir taikos teismai, kuriuose profesionalių teisėjų buvo itin mažai. Pagaliau akcentuotas visos teisėsaugos sistemos ryšys: kasacija beprasmė, jei nėra gerų advokatų, prokurorų, nes ne kasacinė instancija turi rodyti iniciatyvą, o šalys, apeliacinės instancijos teismas taip pat negali atstoti apygardos teismų. M. Römeris, pabrėždamas žemesnės instancijos teismų svarbą, padarė išvadą:

„Aukštesnioji instancija niekada neturės tiesioginio kontakto su gyva byla, kuri yra nagrinėjama I instancijos teismuose. Tad jeigu aukštesnysis teismas dirbs tobulai, o pagrindinis I instancijos teismas bus varganas – teisingumo matas nebus geras.“[990]

Dienoraščiuose paminėtos ir kitos Lietuvos teisėsaugos problemos – ekonominė. Ekonominė valstybės padėtis, nuolatiniai valiutų svyravimai, kainų augimas, Lietuvos nacionalinės valiutos nebuvimas ir su tuo susijęs skurdus teisėjo gyvenimas vertė M. Römerį galvoti apie privačią advokato veiklą atsisakius Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigų. Nors teisininkas ne kartą pripažino, kad teisėjo darbas jam daug priimtinesnis, kad jam jis jaučia pašaukimą, o advokato darbui – atvirkščiai:

„Kiekvienas advokatas uždirba kelis, o kartais ir keliasdešimt kartų daugiau negu teisėjas. Tad advokatas gali pakenčiamai arba gerai gyventi ir nepaisyti brangymečio, kuris yra infliacijos pasekmė. Net aukščiausiojo rango teisėjo, dirbančio valstybės tarnyboje, materialinės sąlygos vis sudėtingėja ir po truputį darosi nepakenčiamos. Tribunolo teisėjas yra žmogus, užimantis aukščiausią postą šalies teisme, o net gyvendamas vienas, be šeimos, <...>, vos vos galą su galu suduriu. <...> vegetuoju ankštame butuke. <...> patenkinu tik būtiniausius poreikius

988 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. rugsėjo 29 d.), 390–391.
989 *Ibid.* (1921 m. rugsėjo 30 d.), 392.
990 *Ibid.* (1921 m. spalio 1 d.), 393.

<...>. Ačiū Dievui, kad didžiąją maisto produktų dalį turiu atsivežęs iš Bagdoniškio, tad galiu bent šiek tiek lėšų sutaupyti <...> drabužiams ir avalynei. Žiūriu, kad kuo toliau, tuo sunkiau net ir juos įpirkti, nes pinigų vertė krenta, o kainos auga nepaisydamos mūsų atlyginimų. Labai sunku ilgai kęsti tokį pažeminimą, ypač kai nesimato jokių pragiedrulių, jokių perspektyvų.“ [991]

M. Römeris galvojo ir apie kitus valstybės tarnautojus – kaip jie išgyvena – juk jų atlyginimai dar žemesni nei Vyriausiojo Tribunolo teisėjų[992]. Apie skurdžią valstybės tarnautojų padėtį Lietuvoje rašė ir spauda[993]. Vis dėlto teisininkas neskubėjo atsisakyti teisėjo mantijos, o ir jo kolega A. Janulaitis jį palaikė tvirtindamas, kad naujai išrinktas Seimas galbūt geriau suvoks valstybės tarnautojų reikšmę. M. Römeris, aišku, abejojo kito Seimo protingumu, bet vis tiek nedegė noru atsisakyti teisėjo pareigų:

„*Man patinka būti teisėju ir žinau savo – teisėjo – vertę. Taip pat suprantu, kad aukščiausiosios kasacinės instancijos – Tribunolo – veikloje svarbu pastovūs teisėjai, nes pastovumas garantuoja vieną darbo liniją ir įstatymų interpretavimo vientisumą. Kai teisėjai iš Tribunolo bėga ir keičiasi nuolatos – tikras smūgis teisėtvarkai. Ne mažiau svarbu turėti galimybę nuolatos papildyti Tribunolą naujomis, geriausiomis teisėjų gretomis.*“ [994]

1923 m. rudenį planuota didinti Vyriausiojo Tribunolo teisėjų skaičių. Tokie planai skatino A. Kriščiukaitį kitaip organizuoti Tribunolo darbą, t. y. sukurti atskirus skyrius – civilinių bylių, baudžiamųjų bylų ir Klaipėdos krašto[995]. Prieš tai tokios teisėjų specializavimosi galimybės nebuvo. Ir iš tikrųjų 1924 m. sausį paskelbti nauji Teisingumo ministerijos etatai. Tribunolo teisėjų, be pirmininko, šį kartą turėjo būti penki[996]. Tačiau tai nepadėjo sukurti Tribunolo skyrių. Skyriai bus formuojami vėliau.

Ilgainiui M. Römeris vėl rašė apie tai, kad Vyriausiajame Tribunole per mažai teisėjų. Bylų nagrinėjimo laikas pailgėjo, pagaliau jau buvo laikas sudaryti baudžiamųjų ir civilinių bylų skyrius, kad teisėjai galėtų specializuotis[997]. 1926 m. po Seimo rinkimų, pasikeitus Ministrų kabinetui, priimtas sprendimas padidinti Tribunolo teisėjų skaičių dar trimis nariais[998].

---

991 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 27 d.), 21.

992 *Ibid.* (1922 m. liepos 1 d.), 29.

993 Pavyzdžiui, Pilevičius, M. „Mūsų Teismas“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. liepos 19 d., Nr. 120, 1.

994 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 19 d.), 56.

995 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. spalio 5 d.), 273.

996 „Teisingumo ministerijos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 147-1064.

997 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 45.

998 „Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 232-1515.

Greičiausiai kaip tik tuo metu Tribunolas ir buvo suskirstytas į civilinių ir baudžiamųjų bylų skyrius.

Teisinių institucijų sistemoje vyko ir geresni pokyčiai. Teisingumo ministras A. Tumėnas siekė intensyviai spręsti problemas, susijusias su teismais. Jis išreikalavo iš Ministrų kabineto, kad teisėjų atlyginimai padidėtų 50 procentų[999]. Siekdamas mažinti susikaupusių bylų Kauno apygardos teisme, ministras siekė įstatyminės novelos, kad advokatas galėtų tapti prisiekusiuoju ne tik turėdamas penkerius metus bendrosios praktikos stažą, bet iš jų dvejus metus būtų ištarnavęs valstybinėje teisėtvarkoje[1000]. Taip buvo siekiama pasitelkti advokatus teismo darbui užvilkintoms byloms nagrinėti:

> *„Taigi pagal projektą visoms vilkinamoms Kauno apygardos teismo byloms būtų sukurtas atskiras teismas, kuriame dirbtų advokatai. Advokatai būtų mobilizuojami tokiais pat principais, kaip yra mobilizuojami gydytojai per kokią nors epidemiją. Pastarasis teismas funkcionuotų metus, o jeigu nespėtų susitvarkyti <...>, dirbtų tol, kol bylos būtų išnagrinėtos. <...> Visą tą laiką advokatai negalėtų eiti privačios praktikos, o atlyginimą jiems, kaip ir visiems teisėjams, mokėtų valstybė.“*[1001]

Tokį planą M. Römeris vadino „drąsiu precedentu valstybinėje praktikoje“[1002]. Žinoma, advokatai tokiam sumanymui priešinosi tvirtindami, kad laikina advokatų mobilizacija atitrauks prisiekusį advokatą nuo praktikos, o jo vietą užims privatūs advokatai, neturintys teisinio išsilavinimo ir dėl to negalintys būti mobilizuojami[1003]. Planas nepavyko. Lietuvos advokatų tarybos pirmininkas V. Stašinskas jam nepritarė. Tačiau buvo pritarta idėjai, kad esant reikalui advokatai dalyvaus apygardos teismo ar Vyriausiojo Tribunolo posėdžiuose[1004]. Ilgainiui buvo priimtas Teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas, pagal kurį prisiekusiaisiais advokatais galėjo būti tik tie, kurie, be kitų reikalavimų, būtų atlikę bent penkerius metus praktiką teismo įstaigose ar išbuvę teismo kandidatais, ar šiose įstaigose dirbę prisiekusių advokatų padėjėjais[1005]. Tokiais pakeitimas buvo siekiama į teismus pritraukti kuo daugiau profesionalių teisininkų. Pasak M. Römerio, pakeitimu buvo

---

999 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. lapkričio 22 d.), 329; Ministrų kabineto 1923 m. lapkričio 9 d., 15 d., 19 d. posėdžiai. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 295, l. 269, 275, 277.

1000 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. lapkričio 22 d.), 329.

1001 *Ibid.* (1924 m. sausio 28 d.), 394. Užvilkintų bylų problemas visuotiniuose susirinkimuose svarstydavo ir Šiaulių apygardos teismas: „Teismo kronika“, *Teisė* 5 (1924): 43–44.

1002 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. sausio 29 d.), 394.

1003 *Ibid.* (1924 m. sausio 29 d.), 395.

1004 *Ibid.* (1924 m. vasario 25 d.), 424.

1005 „Teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 162-1147.

naudojamasi gana aktyviai, ypač Kauno apygardos teisme, tačiau tekdavo pasitelkti advokatų pagalbą ir Vyriausiajame Tribunole[1006], [1007].

Politinėje erdvėje buvo mąstoma ir apie teismų reformą, galvojama apie prisiekusiųjų institutą sudėtingoms baudžiamosioms byloms, administracinį teismą, aukščiausios instancijos teismo reorganizavimą, įsteigiant atskirą kasacinę instanciją, o Vyriausiąjį Tribunolą paliekant apeliacinės instancijos teismu, planuota steigti Panevėžio apygardos teismą[1008]. Šiems klausimams spręsti buvo suburta Teisingumo ministro taryba, į kurią įėjo S. Bieliackinas, K. Šalkauskis ir Balcevičius[1009]. M. Römeris kartu su A. Janulaičiu manė, kad tokia aukščiausios instancijos teismo reforma nereikalinga, perteklinė, be to, siūlomas Senato pavadinimas nebuvo tikslus, nes tai galėjo reikšti, kad Senatas imtųsi ne tik teisminės veiklos ir tai nebūtų grynai teisėtvarkos institucija. Maža to, abu nujautė, kad nebūtų kviečiami į Senatą ir šis būtų pilnas valdančiųjų politiką palaikančių teisėjų[1010].

Teismo posėdžiai Vyriausiajame Tribunole vykdavo trečiadieniais ir šeštadieniais[1011]. Iki 1924 m. pavasario jie vykdavo Kauno apygardos teismo salėje. Vėliau buvo restauruota specialiai Tribunolo posėdžiams skirta salė[1012]. Ilgainiui prie posėdžių dienų buvo priskirtas ir pirmadienis[1013].

7.7. Teisėjo atranka: politikai palankus ar nepalankus

M. Römeris manė, kad anksčiau ar vėliau Vyriausiajame Tribunole turėjo pradėti dirbti daugiau teisėjų, nes į teismą patekdavo vis daugiau bylų ir darbo daugėjo. O tuo metu, kai teisininkas pradėjo dirbti Tribunole, tebuvo trys Tribunolo teisėjai (Vyriausiajame Tribunole buvo numatyta pirmininko ir dviejų teisėjų pareigybės[1014]). Be to, M. Römeris suprato, kad jam gerai sekėsi pirmininkauti teismo posėdžiams, tačiau jis buvo jauniausias iš trijų

1006 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. liepos 15 d.), 186.

1007 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 63.

1008 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. kovo 28 d., rugsėjo 28 d.), 13, 294.

1009 *Ibid.* (1924 m. kovo 28 d., rugsėjo 28 d.), 13, 295. Archyvuose išlikęs Teisingumo ministerijos tarybos nario Balcevičiaus pranešimas apie Latvijos ir Estijos teisingumo ministerijos ir teismų organizavimą. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 408, l. 159–169.

1010 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 1 d.), 13, 300.

1011 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 12 d.), 248.

1012 *Ibid.* (1924 m. kovo 15 d.), 447.

1013 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 63.

1014 „Teisingumo ministerijos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 376-33.

teisėjų, tad tokia pareiga jam tekdavo tik tada, kai reikėdavo kurį nors iš teisėjų pavaduoti[1015].

Ir iš tikrųjų gan greitai pradėta ieškoti kandidatų į Vyriausiojo Tribunolo teisėjus. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad jokiame tuo metu galiojusiame teisės akte nebuvo nuostatų, įtvirtinusių Tribunolo teisėjų skyrimo tvarką, nebuvo numatyta nieko ir apie Tribunolo teisėjų kolegijos vaidmenį renkantis kandidatus. Tačiau M. Römeris buvo įsitikinęs, kad Vyriausybė ar valstybės vadovas nepaskirtų Tribunolo teisėjais asmenų neatsižvelgdami į teismo teisėjų nuomonę. Ir M. Römeris, ir A. Janulaitis svarstė Kauno apygardos teismo teisėjo V. Mačio, advokato A. Tumėno, teisininko S. Bieliackino, teisėjo B. Fridmano kandidatūras[1016].

Teisėsaugos ir apskritai valstybės tarnybos skurdumas trukdė pritraukti pačius geriausius kandidatus į Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas. Tačiau darbo daugėjo, tad būtinai reikėjo pildyti teisėjų gretas[1017]. 1921 m. lapkritį Teisingumo ministerijoje nuspręsta, kad Tribunole turi būti numatytas dar vienas teisėjo etatas[1018]. Tribunolo teisėjai svarstė advokatų A. Tumėno ir V. Stašinsko kandidatūras, bet šie nenorėjo atsisakyti savo didesnių atlyginimų. Svarstyti apygardų teismų teisėjai, tačiau ir šie nenorėjo, žinodami, kad negaus didesnio atlyginimo. Teisėju troško būti V. Kalnietis, tačiau M. Römeris ir A. Janulaitis nepritarė šiam kandidatui, nes buvo įsitikinę jo palankumu valdžiai ir politikai:

> *„Janulaitis labai nori, kad Tribunolo teisėjas būtų nepriklausomas asmuo, tvirtų įsitikinimų ir tvirto charakterio, toks, kuris nepataikautų valdančiai partijai arba valdžiai. Aš laikausi tokios pat nuomonės apie kandidato tinkamumą tapti Tribunolo teisėju, tai pagrindinė sąlyga vykdyti teisingumą, kurį vykdyti ši aukščiausia instancija privalo.“*[1019]

Teisininkas paminėjo, kad valdantieji sluoksniai kaip tik norėjo sau palankių teisėjų, stiprinti savo pozicijas ir įtaką teisminėje valdžioje. Taip pat jis atkreipė dėmesį į tai, kad valdantieji jau ir taip pastebėjo pernelyg didelį Vyriausiojo Tribunolo teisėjų nepriklausomumą ir politikos ignoravimą[1020]. Šį teisėjų nepriklausomumą politikai suvokė kaip nepagarbą jiems[1021].

1015 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. sausio 25 d.), 123.
1016 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 19 d.), 9–10.
1017 *Ibid.* (1922 m. liepos 19 d.), 56.
1018 „Teisingumo ministerijos etatų papildymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 657-73.
1019 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 14 d.), 123.
1020 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 14 d.), 123.
1021 *Ibid.* (1922 m. spalio 2 d.), 148.

Galiausiai Vyriausiojo Tribunolo teisėjai kandidatu į teisėjus pasirinko Marijampolės apygardos teismo pirmininko pavaduotoją L. Ciplijauską, kurį laikė nepriklausomu ir niekam nepavaldžiu. Tačiau nebuvo tikrumo, kad jis bus paskirtas. M. Römeris ir A. Janulaitis buvo apsisprendę net atsistatydinti, jeigu politikai nepritartų šiai kandidatūrai, t. y. ignoruotų ir žemintų aukščiausios instancijos teismo teisėjų autoritetą[1022]:

> *„Negalime nusileisti. Tribunolas paskiria kandidatą – ne kokiai komedijai ir ne pasijuokti iš jo. Privalome reikalauti, kad mūsų kandidatas būtų paskirtas, o jeigu prieš mūsų valią teisėju būtų paskirtas Kalnietis, aš ir Janulaitis atsistatydintume. Tegu Vyriausybė prisiima atsakomybę už teisėtvarkos nepaisymą ir skyrimą sau pavaldžius asmenis teisėjais.“*[1023]

Nepaisant visų pastangų ir norų, ketvirtuoju Vyriausiojo Tribunolo teisėju teisingumo ministro teikimu buvo paskirtas V. Kalnietis. Respublikos Prezidento įsakymas buvo pasirašytas lapkričio 12 d., o paskelbtas gruodžio 20 d.[1024] Neatsižvelgiant į šį faktą, Tribunolo visuotiname susirinkime teisėjai vienbalsiai balsavo už L. Ciplijausko kandidatūrą. Toks Tribunolo nutarimas buvo perduotas teisingumo ministrui. Žodžiu, vyko nesusipratimai dėl teisėjų skyrimo, nes skyrimo tvarka nebuvo reglamentuota. Be to, Konstitucijos projekte planuota, kad teisėjus skirs Seimas[1025], o Lietuvos teisininkų draugijos pateiktame Konstitucijos projekte siūlyta, kad kandidatus skirs pats Tribunolas[1026]. Tačiau nei viena, nei kita taisyklė negaliojo. M. Römeris pasidomėjo, kaip buvo pagal imperinėje Rusijoje galiojusią teisę. Paaiškėjo, kad ten kandidatai į aukščiausios instancijos teismo teisėjus buvo renkami visuotiniame teismo susirinkime, tačiau imperatoriaus susirinkimo sprendimas neįpareigojo, nes jis galėjo rinktis ir teisingumo ministro siūlomus kandidatus. Taigi, nutiko taip, kad valstybės vadovo skyrimas buvo teisėtas. Teisininkas piktinosi, kad teisingumo ministras įžūliai nepaisė Tribunolo teisėjų nuomonės[1027]:

> *„<...> Karobliui rūpėjo ne tai, jam reikėjo ne teisėjo, o Vyriausybės pastumdėlio.“*[1028]

1022 *Ibid*. (1922 m. rugsėjo 29 d.), 144. Žr.: M. Römerio 1922 m. lapkričio 28 d. laišką A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 8–9.

1023 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. spalio 2 d.), 149.

1024 1922 m. lapkričio 12 d. įsakymas dėl V. Kalniečio paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 119-924.

1025 Lietuvos valstybės konstitucija, II skaitymu Konstitucijos komisijos priimtu. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 169, l. 32. Steigiamojo Seimo prezidiumui skirtas Konstitucijos projektas. *Ibid*., 96; Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektas. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 364, l. 77; Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1351, l. 117.

1026 „Teisininkų draugijos konstitucijos projektas, kiek jis liečia Teismą“. *Teisė* 1 (1922): 51.

1027 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. lapkričio 18 d.), 189.

1028 *Ibid*. (1922 m. lapkričio 19 d.), 190.

Visa tai sužinojęs, M. Römeris žodžiu pranešė Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui, kad žada atsistatydinti. Jis atskleidė A. Kriščiukaičiui, kad nori pasitraukti iš pareigų dėl politinės valdžios pademonstruoto teisminės valdžios rimtumo ir nepriklausomumo sumenkinimo, teisminių funkcijų vykdymo dezorganizavimo[1029]. Sulaukęs A. Janulaičio grįžimo iš Berlyno, planavo pateikti atsistatydinimo raštus ir užsiimti veikla universitete bei advokatūra[1030]. Ilgainiui A. Kriščiukaitis prasitarė, kad toks teisingumo ministro elgesys galėjo būti tiesiogiai nukreiptas prieš Tribunolo teisėjus dėl jų sprendimo A. Voldemaro baudžiamojoje byloje[1031], kurioje jis buvo išteisintas. Šis sprendimas buvo nemalonus valdantiesiems[1032]. Netrukus įvyko Tribunolo pirmininko pokalbis su V. Kalniečiu. Jo metu buvo pasakyta, kad pirmininkas dėl institucijos gerovės norėtų išsaugoti esamus teisėjus M. Römerį ir A. Janulaitį. V. Kalnietis savo ruožtu pažadėjo neteikti atsistatydinimo, bet ir neiti pareigų, kol nesibaigs vieno mėnesio terminas, nes teisėjas turėjo pradėti savo pareigas per mėnesį nuo paskyrimo. Jeigu jis nepradeda pareigų per mėnesį, vieta tampa laisva skirti kitam kandidatui[1033]. Ilgainiui paaiškėjo, kad V. Kalnietis buvo įrašytas į advokatų sąrašą[1034]. Taigi, M. Römeris ir A. Janulaitis šiuo atveju apgynė Tribunolo poziciją. Tačiau ir toliau nebuvo aišku, ar L. Ciplijauskas bus paskirtas į pareigas[1035].

Ketvirto Vyriausiojo Tribunolo teisėjo paieškų istorija buvo ilga. L. Ciplijausko kandidatūra valdantiesiems buvo nepriimtina dėl politinių sumetimų. Ieškota politikams palankaus kandidato:

> *„Pastaruoju laiku dėl nepriklausomos mano ir Janulaičio pozicijos Tribunolas nėra politinis krikščionių demokratų įrankis ir dėl to kelia daug nepatogumų.“*[1036]

Remiantis teisininku, tie nepatogumai buvo dvejopi: pirma, valdantieji negalėjo paveikti politinę potekstę turinčių bylų nagrinėjimo, antra, jie negalėjo drąsiai kreiptis į Vyriausiąjį Tribunolą, kad šis išaiškintų valdantiesiems patogiu būdu sukėlusią klausimų Konstitucijos nuostatą[1037]. Norėdamas

---

1029 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 21 d.), 462–463.

1030 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 23 d.), 464–465.

1031 Manytina, turimos galvoje teisingumo ministro V. Karoblio keliamos bylos vienam iš dešiniųjų opozicijos vadovų A. Voldemarui dėl ministro įžeidimų opozicijos lyderio rašomuose straipsniuose, publikuojamuose laikraštyje *Tėvynės balsas*. Žr.: „„Tėvynės balso“ 4 ir 5 byla“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. spalio 5 d., Nr. 186, 2–3.

1032 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. lapkričio 27 d.), 467–468.

1033 *Ibid.* (1922 m. gruodžio 5 d.), 473– 474.

1034 M. Römerio 1922 m. gruodžio 19 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 10.

1035 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. gruodžio 19 d., 1923 m. vasario 17 d., kovo 24 d.), 202, 268, 305.

1036 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 12 d.), 5.

1037 *Ibid.* (1923 m. balandžio 12 d.), 5.

iliustruoti šiuos „nepatogumus“ M. Römeris paminėjo tris bylas, kuriose buvo įsipainiojęs politikai: opozicijos lyderio A. Voldemaro bylą dėl politinių straipsnių laikraštyje *Tėvynės balsas*, *Vairas* (už šias savo publikacijas vėliau buvo išsiųstas į Varnių koncentracijos stovyklą[1038]), Steigiamojo Seimo nario E. Draugelio bylą už lašinių pardavimą aukštesnėmis kainomis Lietuvos kariuomenės intendantūrai ir buvusio užsienio reikalų ministro ir Steigiamojo Seimo nario kunigo J. Purickio bylą dėl nelegalaus meno vertybių supirkimo, valdžios panaudojimo siekiant pasipelnyti (žr. monografijos III dalies 7.8 poskyrį)[1039].

Teisininkas rašė, kad su nepriklausomais teisėjais susidorojama. Antai teisingumo ministras taikos teisėjui Kaune siūlė perkėlimą į provinciją, kaip teisininkų sluoksniuose manyta, tik todėl, kad šis suteikė laiko opozicijos lyderiui pasiruošti gynybai teisingumo ministro įžeidimo byloje. Laikraštyje *Tėvynės balsas* apie šį incidentą plačiai papasakota[1040]. Po šio straipsnio teisėjui įteiktas nepagrįstas ministro įsakymas atsistatydinti[1041]. Tokį ministro elgesį teisininkas įvardijo „neleistinu žingsniu“[1042]:

> *„Toks žingsnis turės didžiulę reikšmę <...> – juk pakanka ir nedidelio žingsnio, kad jis paveiktų kitų sąžinę, ypač jaunų taikos teisėjų, kurie, nenorėdami prarasti darbo vietos ir karjeros galimybių, gali pradėti dirbti vadovaudamiesi ne įstatymais ir savo sąžine, o pono ministro paliepimais.“*[1043]

Taigi, ketvirto Vyriausiojo Tribunolo teisėjo paieška buvo susijusi su tuo, kad politinei daugumai reikėjo palankių teisėjų, nes:

> *„Vis dėlto mano ir Janulaičio pavardės yra pernelyg žinomos, o profesinės mūsų žinios pernelyg vertinamos, kad taip paprastai <...> būtų mūsų atsikratyta <...>. Na, o kadangi negali mūsų visiškai atsikratyti, Karoblis siekia, kad Tribunole atsirastų žmonių, paklusnių <...> – nesvarbu kaip paklusnių, ar dėl pažiūrų, ar dėl karjeros <...>, ir tokiu būdu sumažinti mano ir Janulaičio įtaką.“*[1044]

1038 Apie ją žr.: *Ibid*. (1923 m. lapkričio 5 d.), 308.

1039 Apie jas žr.: *Ibid.* (1923 m. balandžio 12 d.), 5; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. lapkričio 2 d., lapkričio 7 d., lapkričio 9 d.), 344, 348, 350–351; „Kun. Purickio ir A. Voldemaro bylos Seimo Teisių Komisijoje“. *Lietuvos žinios*, 1924 m. spalio 18 d., Nr. 236, 2; „Ministerio Pirmininko ir Teisingumo Ministerio p. A. Tumėno kalba Seime dėl prof. A. Valdemaro ir dr. J. Puricio bylos“. *Lietuva*, 1924 m. lapkričio 3 d., Nr. 248 (1750), 1–2; „Ministerio Pirmininko ir Teisingumo Ministerio p. A. Tumėno kalba Seime dėl prof. A. Valdemaro ir dr. J. Puricio bylos“. *Lietuva*, 1924 m. lapkričio 4 d., Nr. 249 (1751), 3.

1040 Voldemaras, Augustinas. „Karoblis plaukia gilyn“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. spalio 22 d., Nr. 201, 1.

1041 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. spalio 22 d.), 165.

1042 *Ibid.* (1922 m. spalio 23 d.), 165.

1043 *Ibid.* (1922 m. spalio 23 d.), 166.

1044 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 12 d.), 6.

Vyriausiojo Tribunolo teisėjai ir vėl išreiškė pritarimą L. Ciplijausko kandidatūrai, nors buvo minimos ir kitos, pavyzdžiui, vidaus reikalų ministro K. Olekos[1045], neseniai iš Rusijos grįžusio Lietuvos Respublikos įgaliotinio Čitoje M. Čepo[1046]. M. Römeriui atrodė, kad būtų gerai, jei į Tribunolą iš karto būtų priimti du teisėjai, tačiau nebuvo tokio teisės akto, kuriuo būtų padidinta teisėjų etatų. Kol kas galėjo būti skirtas tik vienas teisėjas. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad Seimas neskubės didinti teisėjų etatų[1047].

Pasikeitus teisingumo ministrui galiausiai buvo skirtas ketvirtasis Vyriausiojo Tribunolo teisėjas M. Čepas[1048]. Pabrėžtina, kad tai buvo ir Tribunolo pirmininko siūlomas kandidatas. Taigi, šį kartą skyrimas nebuvo vien tik valdančiųjų sprendimas. Tačiau ir Tribunolo teisėjų du kartus siūlomas kandidatas nebuvo paskirtas[1049]. Tai sukėlė prieštaringų minčių, nes M. Čepo kandidatūra buvo svarstoma neoficialiai, dėl jo Tribunolo teisėjai nebuvo pateikę oficialaus siūlymo, nebuvo klausiama jų nuomonės, net nebuvo siekta parodyti, kad ta nuomonė svarbi:

> *„Tribunolas buvo paprasčiausiai pastatytas prieš faktą, ir taškas.“*[1050]

Taigi, paaiškėjo, kad aukščiausios instancijos teisėjų paskyrimas priklausė nuo politinių jėgų. O tai M. Römeriui atrodė pavojinga:

> *„Einant tokiu keliu, Tribunolo teisėjais galės tapti visokie „nusipelniusieji“, eksministrai, nerandantys darbo, ar tiesiog valdžios favoritai.“*[1051]

Nepaisant viso šito, M. Römeris pakeitė nuomonę dėl atsistatydinimo, nes nebuvo teisės akto, kuris aiškiai reglamentuotų teisėjų skyrimo tvarką ir Vyriausiojo Tribunolo teisėjų vaidmenį šioje tvarkoje. Taigi, nebuvo teisinio pagrindo reikalauti, kad politikai atsižvelgtų į teisėjų nuomonę[1052]. Teisininkas prašė ir A. Janulaičio nebūti kategorišku dėl atsistatydinimo[1053]. Juk, vadovaujantis tuo metu galiojusiu teisiniu reguliavimu[1054], teisingumo ministras, nepaisęs teisėjų vaidmens, nepažeidė jokių nuostatų. Galiojusiame

---

1045 *Ibid.* (1923 m. balandžio 13 d.), 16.
1046 *Ibid.* (1923 m. birželio 11 d.), 92.
1047 *Ibid.*, 94.
1048 *Ibid.* (1923 m. liepos 13 d.), 139; 1932 m. liepos 10 d. Respublikos Prezidento įsakymas dėl M. Čepo paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 145-1048.
1049 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. liepos 13 d.), 139.
1050 *Ibid.* (1923 m. liepos 14 d.), 141.
1051 *Ibid.*, 142.
1052 *Ibid.* (1923 m. liepos 13 d.), 140.
1053 M. Römerio 1923 m. liepos 17 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 14–15.
1054 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3.

teisės akte iki tol buvo reglamentuojama, kad Tribunolo, apygardų teismų teisėjus teisingumo ministro siūlymu skiria Valstybės Tarybos prezidiumas. M. Römeris neoficialiai prašė Tribunolo pirmininko kreiptis į teisingumo ministrą, kad šis kuo greičiau inicijuotų teisėjų skyrimo tvarką reglamentuojančio teisės akto priėmimą[1055].

Apskritai M. Römeris buvo skrupulingas dėl teisėjų ar kitų teismo darbuotojų priėmimo į pareigas, ypač aukščiausios instancijos teismo. Jį gąsdindavo paklusnūs ir pataikaujantys valdžiai asmenys. Pasak jo, tokie niekada nebus kūrybingi ir nepriklausomi. Gąsdino ir tai, kad po truputį ryškėjo tendencija priimti asmenis, kurie jau niekur daugiau nebetiko, bet kažkur juos „padėti" reikėjo:

> *„Tribunolas yra kasacinis teismas, ateityje gali tapti ir administraciniu, jaunoje Respublikoje jo užduotis yra milžiniška, todėl ir darbuotojai turi būti gyvybingi, veiklūs žmonės, o ne biurokratai mumijos, kurių nėra kur dėti."*[1056]

Teisininkas ir vėliau baiminosi, kad į Tribunolą nebūtų kviečiami nepasižymėję žemesnių instancijų teismų teisėjai ar kitokie pareigūnai, kuriais norima atsikratyti:

> *„<...> nemanau, kad būtų gerai žengti į tokios praktikos kelią, kuriame Tribunolas suprantamas kaip vieta, kur saugomas įvairus žmonių šlamštas, kurio nežinoma kur dėti, todėl stumiamas į Tribunolą. Tai būtų ypač nepageidautina, jei Tribunolui būtų suteikta administracinio teismo kompetencija."* [1057]

> *„Tribunolas nėra tinkama vieta įvairioms teismų atliekoms."*[1058]

Kol ėjo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, M. Römeriui visą laiką rūpėjo, ar naujai suformuotos vyriausybės atsižvelgs į Tribunolo teisėjų nuomonę dėl kandidatų į šio teismo teisėjus[1059]. Naujasis ministras pirmininkas M. Sleževičius atsižvelgė į Tribunolo teisėjų nuomonę[1060] ir 1926 m. teisėjais buvo paskirti anksčiau ėjęs šio teismo teisėjo pareigas A. Janulaitis, buvęs Marijampolės apygardos teismo teisėjas J. Brazaitis ir buvęs Kauno apygardos teismo teisėjas S. Petrauskas[1061]. A. Janulaitis iš karto atsistatydino (šio

---

1055 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 23 d.), 262.

1056 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. liepos 3 d.), 165.

1057 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 45.

1058 *Ibid.* (1926 m. rugpjūčio 12 d.), l. 58.

1059 *Ibid.* (1926 m. rugpjūčio 24 d., rugsėjo 17 d.), l. 64, 76.

1060 *Ibid.* (1926 m. rugsėjo 7 d., spalio 22 d.), l. 71, 93.

1061 Respublikos Prezidento 1926 m. rugsėjo 24 d. aktas dėl A. Janulaičio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 236-1534; Respublikos Prezidento 1926 m. rugsėjo 24 d. aktas dėl S. Petrausko paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*,

atsistatydinimo priežastis žr. monografijos III dalies 7.10 poskyrį)[1062], nes reikalavo, kad jo atleidimas būtų pripažintas neteisėtu. Viena vertus, naujasis ministras pirmininkas to negalėjo padaryti, nes būtų reikėję atleisti neseniai paskirtą teisėją J. Staškevičių. Kita vertus, A. Janulaitis puikiausiai įsitvirtino už Tribunolo ribų, tad jam eiti teisėjo pareigas nebebuvo itin didelio poreikio[1063]. Vietoj A. Janulaičio paskirtas buvęs Kauno apygardos teismo pirmininko padėjėjas B. J. Masiulis[1064].

7.8. J. Purickio byla: Vyriausiojo Tribunolo statusas

Dienoraštyje aprašytas vadinamosios ministro J. Purickio bylos nagrinėjimas. Galimai tai buvo pirma byla, kurią, pagal 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 63 straipsnį, galėjo nagrinėti tik aukščiausios instancijos teismas, t. y. kaip tik Vyriausiasis Tribunolas vienintele ir galutine instancija buvo kompetentingas nagrinėti baudžiamąsias bylas dėl Respublikos Prezidento, ministro pirmininko ar ministro tarnybinių nusikaltimų ar valstybės išdavimo. Buvęs užsienio reikalų ministras ir kiti asmenys buvo kaltinami pasisavinę 11 milijonų markių vertės valstybės lėšų (apie 2 milijonus litų)[1065], [1066]. Tačiau bylos nagrinėjimas buvo vilkinamas. Valdantieji kėlė klausimą, ar Vyriausiasis Tribunolas iš tiesų yra „Aukščiausiasis Lietuvos Teismas“, kaip jis buvo įvardytas Konstitucijos 63 straipsnio 2 dalyje. Jie teigė, kad Tribunolas buvo įsteigtas pagal imperinės Rusijos

---

1926, Nr. 236-1534; Respublikos Prezidento 1926 m. rugsėjo 24 d. aktas dėl J. Brazaičio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 236-1534.

1062 Respublikos Prezidento 1926 m. spalio 15 d. aktas dėl A. Janulaičio atleidimo iš Vyriausiojo Tribunolo teisėjų pareigų dėl jo paties prašymo, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 238-1546.

1063 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 78.

1064 Respublikos Prezidento 1926 m. lapkričio 12 d. aktas dėl B. J. Masiulio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1927, Nr. 243-1587.

1065 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. birželio 14 d.), 97.

1066 Buvęs užsienio reikalų ministras J. Purickis, Užsienio reikalų ministerijos Bendrojo departamento direktorius J. Vaitiekūnas, Lietuvos Respublikos atstovybės Maskvoje patarėjas J. Avižonis, Užsienio reikalų ministerijos ūkvedys J. Šutinys buvo kaltinami sacharino, kokaino ir kitų prekių gabenimu į Maskvą. Kaltinamajame akte tvirtinama, kad tai buvo padaryta kartu su kroviniais, siunčiamais žmonėms, badaujantiems Rusijoje. Siunčiami turėjo būti miltai, cukrus, maisto prekės. Taip buvo pažeista kokaino ir sacharino, kitų prekių vežimo į užsienį tvarka. Vagonai buvo sulaikyti Joniškyje. J. Purickis dar buvo kaltinamas tuo, kad prekiavo valiuta, juvelyriniais dirbiniais naudodamasis valstybiniu antspaudu, diplomatiniais kurjeriais ir pan. Taip pat J. Purickis buvo kaltinamas valstybės pinigų pasisavinimu jam einant Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje pareigas. Plačiau žr.: „Vyriausiojo Tribunolo praktika“. *Teisė* 7 (1925): 72–75. Dar detaliau apie bylos esmę ir Vyriausiojo Tribunolo sprendimo motyvus žr.: Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 12–18 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 38–41. Visas sprendimas: *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotiniųjų susirinkimų nutarimų rinkinys*. Red. J. Byla. (Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus prekybos namų leidinys, 1934), 17–28.

Teismo Rūmų (ru. *Судебная палата*) pavyzdį, o šie nebuvo aukščiausios instancijos teismas, todėl ir politikų baudžiamieji nusižengimai negalėjo būti šios teisminės institucijos jurisdikcijoje[1067].

Šis klausimas ilgai buvo keliamas ir taip kvestionuojamas Vyriausiojo Tribunolo teisinis statusas tvirtinant, kad tai tėra apeliacinės instancijos teismas, maža to, net nėra galutinė instancija visoms byloms, kad jis yra aukščiausios instancijos tik todėl, kad nėra už jį aukštesnio, kad jis „necentralizuoja" visų teismų kaip aukščiausios instancijos teismas[1068].

Vis dėlto ilgainiui tokių abejonių atsisakyta, ypač tada, kai Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija apėmė ir Klaipėdos kraštą, nors į jos autonomines sritis pateko teisėsaugos institucijos[1069]. Iš esmės Klaipėdos krašto statuto 24 straipsnyje buvo pripažinta, kad Tribunolas yra aukščiausios instancijos teismas Lietuvoje[1070]. Su tuo susijusį atliktą Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimą[1071], praplėtusį Vyriausiojo Tribunolo jurisdikciją, M. Römeris laikė įstatyminiu precedentu, liudijusiu, kad aukščiausios instancijos teismas Lietuvoje yra kaip tik Tribunolas. Nors, teisininko svarstymu, konstitucinė sąvoka „Aukščiausiasis Lietuvos Teismas" nebūtinai turėjo būti susieta su Vyriausiuoju Tribunolu[1072]. Beje, dienoraštyje teisininkas siekė pagrįsti ir kitais argumentais, kodėl Tribunolas laikytinas aukščiausios instancijos teismu, kaip istoriškai jis tokiu tapo. Pirma, Tribunolui perduotos imperinėje Rusijoje veikusio Vyriausiojo kariuomenės teismo funkcijos, tad jis tapo aukščiausios instancijos teismu kariuomenės bylose. Antra, perduotos kasacinės funkcijos, susijusios su taikos teismų bylomis. Trečia, perduota įstatymų aiškinimo funkcija teisingumo ministro reikalavimu. Teisingumo ministras A. Tumėnas ignoravo šiuos faktus ir nurodė, kad apygardų teismų sprendimams Tribunolas tėra apeliacinė instancija, ir norint šioms byloms įtvirtinti kasacinę instanciją, jau nebepakaktų Tribunolo. O M. Römeris dienoraštyje rašė:

> *„Racionaliai vertinant, Tribunolas nebuvo sukurtas kaip aukščiausios instancijos teismas. <...> Tiesą sakant, dėl daugybės vėlesnių aktų ir savo funkcijų aiškinimo*

1067 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 8 d.), 402–403.

1068 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 7.

1069 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 8 d.), 402–403; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 11.

1070 „Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos", *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 169-1186.

1071 „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas", *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 151-1078.

1072 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 23 d.), 422.

Tribunolas, jei dar nebuvo visiškai tapęs Aukščiausiu Teismu, tai buvo jam labai artimas.“[1073]

Be to, M. Römeris dienoraštyje pastebėjo, kad tokį teisingumo ministro argumentą dėl Tribunolo, kaip apeliacinės instancijos funkcijos apygardų teismams, galima lengvai atremti tvirtinant, kad kasacinės kompetencijos nesuteikimas vienos kategorijos byloms nėra pagrindas ir būtinybė steigti aukščiausios instancijos teismą ir perduoti jam visas kitas Tribunolo, kaip aukščiausios instancijos teismo, funkcijas. Paprasčiau ir daug mažiau reformos energijos sąnaudų prireiktų, jeigu būtų suteikta kasacinė funkcija atitinkamos kategorijos byloms Tribunolui, apeliacinę funkciją perduodant tarpiniam teismui tarp Tribunolo ir apygardų teismų. Taigi, pasak teisininko, būtų racionaliau sukurti apeliacinį teismą, o ne kurti aukščiausios instancijos teismą, kuriam tektų perduoti daugybę Tribunolo funkcijų[1074]. Tačiau toks sprendimas tinkamas racionaliai mąstant, o ne tenkinant politinės daugumos interesus, dažnai susijusius ne su visuomenės interesais. Tad M. Römeris nujautė, kad norima atsikratyti Tribunolo, „sterilizuoti“ jį, tyčia pažeminti reiškiant įtarimus dėl teismo politinio neteisėtumo. Politikai suprato, kad pavojinga perduoti vadinamąją J. Purickio bylą Tribunolui – juk jis ir anksčiau išsakydavo politinei daugumai nepalankią nuomonę, nepritarė V. Kalniečio paskyrimui, nepalaikė politikų (E. Draugelio, K. Ambrozaičio) (žr. monografijos III dalies 7.7 poskyrį). Kasacijos klausimą jau reikėjo seniai tvarkyti, bet jis būdavo prisimenamas tik tada, kai reikėdavo pažeminti Tribunolo statusą. Tad argumentai būdavo dirbtiniai, o ne skirti realiai teismų reformai[1075].

Politiniuose sluoksniuose prabilta apie teismų reformą. Buvo sudarytas Lietuvos teismų sistemos organizavimo projektas, kurį inicijavo A. Tumėnas, tačiau, remiantis M. Römeriu, tai buvo modelis, sukurtas vadovaujantis imperinės Rusijos modeliu, išskyrus advokatūrą. Siekta sukurti aukščiausią teismą pažeminant Tribunolo statusą ir paliekant jam tik apeliacinės instancijos funkciją. Į šios reformos rengimą M. Römeris nebuvo pakviestas[1076].

1073 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 7.

1074 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 8.

1075 *Ibid.*

1076 *Ibid.* (1925 m. sausio 7 d.), l. 20. Manytina, teisininkas turėjo mintyje šį 1925 m. parengtą įstatymo projektą kartu su aiškinamuoju raštu: Teismų sutvarkymo įstatymo projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 441, l. 48–69. Galbūt ir šį: Teismų sutvarkymo įstatymo projektas. LCVA, f. 1556, ap. 3, b. 16, l. 1–21. Neaišku, ar tai 1922 m., ar 1925 m. projektai.

Taigi, J. Purickio bylos nagrinėjimas buvo vilkinamas. Iš pradžių daug kartų Steigiamasis Seimas neleido areštuoti J. Purickio[1077], o kai pagaliau byla pateko į Tribunolą, vis atsirasdavo kokių nors nenumatytų kliūčių, neleidžiančių nagrinėti bylos[1078]. M. Römeris tokį bylos nagrinėjimo vilkinimą siejo su tuo, kad J. Purickis vienas iš krikščionių demokratų partijos lyderių[1079].

M. Römeris dienoraštyje akcentavo, kad buvo keliamas Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo 34 straipsnio aiškinimo klausimas[1080]. Šiame straipsnyje nurodyta, kad visi valstybės valdininkai, nusikaltę eidami savo pareigas, valstybės gynėjo traukiami atsakomybėn tokia pačia tvarka kaip ir kiti (beje, tokia nuostata imperinėje Rusijoje negaliojo). Tad valdantiesiems kilo klausimas, ar ši nuostata galioja ministrams. Dėl šio klausimo teisingumo ministras oficialiai kreipėsi į Vyriausiąjį Tribunolą, kad šis išaiškintų[1081]. Buvo išaiškinta, kad galioja ir ministrams[1082]. Dalykas tas, kad tada, kai J. Purickiui buvo iškelta byla, dar nebuvo priima 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, kurioje buvo įtvirtinta, kad tik Aukščiausiasis Teismas vienintele ir galutine instancija kompetentingas nagrinėti baudžiamąsias bylas dėl Respublikos Prezidento, ministro pirmininko ar ministro tarnybinių nusikaltimų ar valstybės išdavimo. Ir kad tai galima daryti tik esant absoliučios Seimo daugumos sutikimui. Tad tuo metu galiojo Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo 34 straipsnis, pagal kurį nereikėjo Seimo absoliučios daugumos sutikimo. Taigi, J. Purickiui buvo pareikšti kaltinimai. Ir juos pareiškė prokuroras. Kadangi tyrimas pradėtas dar neįsigaliojus Konstitucijai, tai ir Seimo sutikimo kelti bylai nebuvo prašoma. Tačiau apie tai pradėjo garsiai kalbėti teisingumo ministras A. Tumėnas, neatsižvelgdamas į tai, kad byla iškelta dar neįsigaliojus Konstitucijos nuostatai. Tai buvo dar viena priežastis, dėl kurios bylos nagrinėjimas ir vėl buvo vilkinamas[1083].

Pasak M. Römerio, Vyriausiasis Tribunolas išaiškino, kad Konstitucijos nuostata taikoma tik toms byloms, kurios Konstitucijos paskelbimo metu dar nebuvo pradėtos nagrinėti. Tačiau A. Tumėnas turėjo priešingą

1077 Archyvuose išlikę ministro pirmininko 1922 m. liepos 17 d. raštai Steigiamojo Seimo pirmininkui spręsti J. Purickio suėmimo klausimą. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 268, l. 146.

1078 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. lapkričio 9 d.), 351.

1079 *Ibid.* (1924 m. lapkričio 7 d.), 349.

1080 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3.

1081 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 3.

1082 *Ibid.* (1924 m. gruodžio 10 d.), l. 6.

1083 *Ibid.* (1924 m. gruodžio 13 d.), l. 7.

nuomonę, su kuria ir kreipėsi į Seimą. Opozicija akcentavo, kad įstatymų aiškinimas priklauso teismo, o ne Seimo kompetencijai. Vis dėlto balsų dauguma nuspręsta, kad J. Purickio atveju Konstitucijos 63 straipsnis taikytinas[1084]. M. Römeris dienoraštyje pastebėjo, kad advokatai, nagrinėjant Tribunole bylą, rėmėsi šia Seimo nuomone tvirtindami, kad byla iškelta neteisėtai, t. y. nesant Seimo sprendimo, ir akcentuodami, kad byla nėra teisminga Tribunolui, nes šis nėra aukščiausios instancijos teismas[1085]. Vis dėlto teisininkas pažymėjo, kad Seimo pareiškimas tėra įstatymo aiškinimas, o tai nėra įstatymų leidžiamosios valdžios kompetencija[1086]:

> „<...> *Tribunolas negali vadovautis parlamentinėmis diskusijomis ar net Seimo nutarimu, aiškinančiu įstatymą ir teismo kompetenciją, nes teismo ir įstatymų leidžiamųjų funkcijų padalijimo sistemoje Seimas gali priimti įstatymus, bet negali jų aiškinti* <...>. "[1087]

Vyriausiasis Tribunolas advokatų reikalavimus atmetė[1088], o vėliau savo sprendime pabrėžė, kad Seimo nuomonė neturi įstatymo aiškinimo reikšmės, kad imperinėje Rusijoje galiojusi įstatymų aiškinimo tvarka netinka Lietuvai, o Seimas negali būti prilyginamas imperatoriui, kurio valdžia buvo suvereni, apimanti įstatymų leidimą, valdymą ir teismą[1089].

Artėjant bylos nagrinėjimo dienai, Seimo daugumos valdomas dienraštis ėmėsi rimtos viešųjų ryšių akcijos prieš Vyriausiąjį Tribunolą. Spaudoje smerktas Tribunolas už tai, kad šis, nagrinėdamas su buvusiu ministru susijusią bylą, savinosi jam nepriklausančią funkciją[1090], už tai, kad drįsta nepaisyti Seimo ir Vyriausybės, nepaiso konstitucijos, uzurpuoja aukščiausios instancijos teismo kompetenciją, taip pat raginta valstybės vadovą atstatydinti Tribunolo teisėjus[1091]. Maža to, teisingumo ministras išsiuntė raštą Tribunolo gynėjui, kuriame šis buvo kaltinamas įstatymų ir Konstitucijos nepaisymu. Taigi, bylos nagrinėjimas sukėlė konfliktą ir tarp prokurorų bei Ministrų kabineto[1092], ir tarp Seimo daugumos, Ministrų kabineto ir Tribunolo[1093]. Be to, taip buvo išprovokuota Ministrų kabineto krizė, nes

---

1084 *Ibid.* (1925 m. sausio 8 d.), l. 20; taip pat žr.: Seimo stenogramos. II Seimo 1924 m. spalio 29 d. 129-ojo Seimo posėdžio protokolas, 2–19.

1085 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. sausio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 30.

1086 *Ibid.* (1925 m. sausio 22 d.), l. 27.

1087 *Ibid.* (1925 m. sausio 27 d.), l. 30.

1088 *Ibid.* (1925 m. sausio 28 d.), l. 30.

1089 Daugiau žr.: „Vyriausiojo Tribunolo praktika". *Teisė* 7 (1925): 65–86.

1090 „Seimas ir Vyriausiasis Tribunolas", *Rytas*, 1925 m. sausio 27 d., Nr. 21 (326), 1.

1091 K. V. „Seimas ir Vyriausiasis Tribunolas", *Rytas*, 1925 m. sausio 30 d., Nr. 21 (329), 1.

1092 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. sausio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 30.

1093 *Ibid.* (1925 m. sausio 29 d.), l. 31.

teisingumo ministrui, kuris ėjo ir ministro pirmininko pareigas, politinė dauguma priekaištavo, kad laiku nesiėmė priemonių, kad byla nepatektų į Tribunolą[1094].

Vis labiau artėjant bylos nagrinėjimo Vyriausiajame Tribunole datai Tribunolo teisėjai nebetikėjo, kad byla pagaliau pateks į teismą ir iš tikrųjų bus nagrinėjama. Teisingumo ministras Seime ir toliau kalbėjo apie tai, kad rengiamas įstatymo projektas, pagal kurį, matyt, planuota steigti aukščiausios instancijos teismą, Vyriausiajam Tribunolui paliekant apeliacinės instancijos teismo vaidmenį[1095].

Atėjo pirmoji bylos nagrinėjimo diena. Posėdžiai iš viso truko šešias dienas. Bylą nagrinėjo Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas, teisėju pranešėju buvo M. Čepas, trečiuoju teisėju buvo M. Römeris. Pirmąją dieną nuspręsta, kad bylą geriau nagrinėti uždarai. M. Römeris tam prieštaravo, bet dauguma teisėjų balsavo prieš proceso viešumą. Taip buvo apsispręsta dėl to, kad asmenų liudijimai metė šešėlį ir ant valstybės vadovo, ir ant kitų asmenų, užimančių aukščiausius postus, be to, buvo liudyta ir apie užsienio diplomatų spekuliacines praktikas[1096]. Dalyvavo teisiamieji, tarp jų ir J. Purickis[1097].

Iš pat pradžių kaltinamieji nepripažino savo kaltės[1098]. Buvo apklausiami liudytojai, taip pat ir žymus poetas, Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotas ministras sovietinėje Rusijoje J. Baltrušaitis[1099], vidaus reikalų ministras, nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotas ministras Italijoje P. Klimas, Karaliaučiaus ir Tilžės konsulai[1100]. M. Römeris pastebėjo, kad liudytojai nekalba visko, ką žino, lyg bijotų kaltinamųjų keršto. Daugelio jų parodymai buvo palankūs kaltinamiesiems. Jie visi žinojo, kad kol politinė valdžia yra daugumos, kuriai priklausė ir J. Purickis, rankose, ši dauguma ir laimės. Teisininkas nujautė, kad bus visiškai atvirkščiai, jei Tribunolas nuteis kaltinamuosius ir pripažins jų kaltę, tada bausmė teks ne kaltinamiesiems, o pačiam Tribunolui ir toliau bus kvestionuojamas jo teisinis statusas, o teisėjai, prokurorai nušalinti[1101]. M. Römeris prisipažino, kad po posėdžių dar niekada nesijautė toks pavargęs ir išsekęs. Matyt, tai buvo susiję su politine bylos nagrinėjimo atmosfera:

1094 *Ibid.* (1925 m. vasario 1 d.), l. 32.

1095 Seimo stenogramos. II Seimo 1925 m. sausio 30 d. 155-ojo Seimo posėdžio protokolas, 1–4.

1096 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 33.

1097 *Ibid.* (1925 m. vasario 4 d.), l. 34.

1098 *Ibid.* (1925 m. vasario 5 d.), l. 34.

1099 *Ibid.* (1925 m. vasario 6 d.), l. 35.

1100 *Ibid.* (1925 m. vasario 8 d.), l. 36.

1101 *Ibid.* (1925 m. vasario 7 d.), l. 35.

„Pirmą kartą dalyvauju tokiame procese, kai teismas valstybės vardu sprendžia bylą, kurioje tos pačios valdžios politiniai veikėjai yra aiškiai suinteresuoti kaltinamųjų gynyba ir su visa politine aistra nori jų išteisinimo, būdamas vos per plauką nuo apkaltinimo ir teismo persekiojimo už tai, kad drįsta teisti. Tai nepaprastas valdžios padalijimo atvejis.“[1102]

Po liudininkų kalbėjo prokuroras, šalių advokatai. M. Römeris palygino advokatų kalbas ir paminėjo, kad labiausiai jam patiko dalykiška su humoru pasakyta kalba, o mažiausiai ir labiausiai atgrasanti jam buvo kalba, kupina patoso, insinuacijų, dirbtinių emocijų, įkvėpimo, vaidybos. Tokias advokatų kalbas teisininkas laikė nerimta klounada, „žodžių ir jausmų prostitucija“, „demagoginės isterijos perlais“[1103]. Po to vėl kalbėjo prokuroras, kuris ir toliau kaltinamiesiems siekė baudžiamosios atsakomybės, tačiau nepateikė kaltės įrodymų, nepagrindė savo kaltinimo. Tada kalbėjo patys kaltinamieji, tarp jų ir J. Purickis. Jis kalboje priminė savo nuopelnus Lietuvai: jis prisidėjo prie to, kad iš Vokietijos buvo gauta šimto milijonų markių paskola, kuri leido išgyventi besikuriančiai valstybei, siekė, kad Lietuvoje būtų priimtas Hymanso projektas, bet su kai kuriais pakeitimais, aktyviai ieškojo kompromiso Vilniaus klausimu (prisiminkime Lietuvos Rytų komisijos steigimo iniciatyvą, žr. monografijos III dalies 6 skyrių), demarkacijos linijos tarp Lietuvos ir Lenkijos[1104]. Kaltinamieji buvo išteisinti. Nebuvo kaltės įrodymų, nusikaltimų sudėties:

„Buvo purvo, buvo pelkė, buvo moraliai bjauri atmosfera, bet nebuvo nieko, kas užtrauktų baudžiamąją atsakomybę.“[1105]

„Tačiau pagal kardinalų netobulo žmogaus teisingumo principą – kaltinamojo kaltė turi būti teigiamai įrodyta, o bet kokios abejonės turi būti paaiškintos kaltinamojo naudai.“[1106]

Po išteisinamojo Vyriausiojo Tribunolo sprendimo spaudoje J. Purickis prilygintas J. Basanavičiui[1107]. Aišku, tokie dalykai kėlė liūdną šypseną M. Römeriui. Jo nuomone, Teismo nuosprendis tebuvo epizodas „purickiadoje“. M. Römeris nebuvo tikras dėl to, ar nuosprendis būtų buvęs toks, jei politinė dauguma priklausytų kitiems, galimai tada ir liudytojai būtų kalbėję drąsiau[1108].

1102 *Ibid.* (1925 m. vasario 8 d.), l. 36.
1103 *Ibid.* (1925 m. vasario 9 d.), l. 36.
1104 *Ibid.* (1925 m. vasario 12 d.), l. 38.
1105 *Ibid.* (1925 m. vasario 14 d.), l. 39.
1106 *Ibid.* (1925 m. vasario 17 d.), l. 40.
1107 Ą-is. „ D-ras Purickis teisus, o jūs kalti“, *Rytas*, 1925 m. vasario 12 d., Nr. 35 (340), 1.
1108 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 38.

M. Römeris dienoraštyje tikrai daug dėmesio skyrė J. Purickio bylai. Jis aprašė ir Vyriausiojo Tribunolo sprendimo motyvų priežastis[1109], ir tai, kaip visuomenė reagavo į sprendimą[1110], ir tai, kaip karjeristai spausdino savo pasveikinimus tikėdamiesi kokių nors aukštesnių pareigų[1111], kaip J. Purickio garbei buvo surengtas pokylis, kuriame J. Baltrušaitis skaitė savo eilėraščius[1112], kaip buvo kovojama, kad sprendimas niekur nebūtų spausdinamas[1113], kaip Tribunolo sprendimas nesustiprino politinės daugumos autoriteto visuomenės akyse, o susilpnino jį, tiesa, sumenkino ir nuomonę apie teismą[1114], kaip opozicinės partijos teigė, kad formalios kaltės nebuvimas ar jos neįrodymas savaime nereabilituoja J. Purickio[1115].

7.9. V. Petrulio byla: *coup d'état*

M. Römeriui teko rašyti motyvacinę dalį tuo metu visuomenėje nuskambėjusiai V. Petrulio bylai. V. Petrulis buvo finansų ministras, įtariamas tarnybiniais nusikaltimais. Ir čia vėl susidurta su 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 63 straipsniu, pagal kurį Respublikos Prezidentui, ministrui pirmininkui ar kitam ministrui baudžiamąją bylą dėl tarnybinių nusikaltimų ar valstybės išdavystės galėjo iškelti tik Seimas absoliučia balsų dauguma. Bet Seimo nebuvo. Juk buvo įvykęs valstybės perversmas 1926 m., o 1927 m. paleistas III Seimas. Tad M. Römeriui teko atsakyti į klausimą, ar Konstitucijos 63 straipsnis galiojo to meto Lietuvos konstitucinėje santvarkoje. Pasisakydamas dėl sprendimo motyvų, jis drąsiai teigė, kad 1926 m. gruodžio 17 d. ir 1927 m. balandžio 12 d. perversmai suardė 1922 m. Konstitucijos nustatytą santvarką. Teisininkui sprendimu teko išanalizuoti šių perversmų konstitucinę reikšmę ir tokiame kontekste įvertinti konstitucinių imperatyvų prasmę. Tuo labiau kad 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija dar nebuvo priimta. Šiame sprendime teisėjas labai aiškiai davė suprasti, kad teismas negali sudrausti perversmo ir atstatyti teisinį *status quo* pasipriešindamas perversmo ar revoliucijos pasekmėms. Taip yra dėl to, kad nei teismas, nei teisėjas nėra politinis darinys ir neturi politinės jėgos. Be to, teismas yra viena iš valstybės valdžių, o šios turi sutarti. Antraip kiltų

[1109] *Ibid.* (1925 m. vasario 12–18 d.), l. 38–41.

[1110] *Ibid.* (1925 m. vasario 20 d.), l. 42.

[1111] *Ibid.* (1925 m. vasario 22 d.), l. 43; žr.: „Sveikinimai ir užuojauta D-rui Purickiui". *Rytas*, 1925 m. vasario 15 d., Nr. 38 (343), 1.

[1112] Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 43.

[1113] *Ibid.* (1925 m. vasario 25 d.), l. 44.

[1114] *Ibid.* (1925 m. vasario 27 d.), l. 45.

[1115] *Ibid.* (1925 m. kovo 2 d.), l. 47; N. „Kun. Purickio bylai pasibaigus". *Lietuvos žinios*, 1925 m. vasario 15 d., Nr. 38, 1.

anarchijos pavojus. Teisėjas konstatavo, kad kadangi naujai susiformavusi Vyriausybė niekaip neužfiksavo konstitucinės santvarkos, tai 1922 m. Konstitucijos nuostatos galiojo, tačiau turėjo būti derinamos su 1926 m. gruodžio 17 d. (pakeista Vyriausybė) ir 1927 m. balandžio 12 d. (paleistas III Seimas) perversmų pasekmėmis, su nauja valstybės valdžios organizacija. Kadangi anksčiau sprendžiamąją galią turėjo politinės hegemonijos organas Seimas, tai susiklosčiusioje situacijoje tokią galią turėjo valstybės vadovas, nes:

> *„<...> vienintelis veiklios politinės galios veiksnys susidariusioje perversmais pusiau konstitucinėje valstybės valdžios organizacijoje yra Vyriausybė, susidedanti iš Respublikos Prezidento ir Ministerių Kabineto; kitokių organizuotų politinės galios veiksnių ar organų šioje organizacijoje nėra; iš dviejų sudarančių Vyriausybę organų Respublikos Prezidentas yra vyresnis <...>.“*[1116]

Sprendimą šioje byloje teisininkas vadino kapitaliniu, juolab kad jis turėjo būti publikuojamas žurnale *Teisė*[1117]*:*

> *„Šis sprendimas kapitalinis, todėl reikia daug dėmesio, susikaupimo ir takto. Kiekvienas žodis turi būti atidžiai pasvertas, nes tas sprendimas – kapitalinis milžiniškos atsakomybės aktas. Žinau, kad į jį atkreipiamas visos Lietuvos dėmesys – ir opozicijos, ir valdančiųjų sluoksnių – istorinis aktas Lietuvoje. Taip, nei mažiau, nei daugiau. Būtent šis sprendimas lėmė naujos konstitucijos paskelbimą dekretu. <...> Tas mūsų sprendimas paremtas perversmu kaip konstituciniu faktu, turinčiu juridinę galią, ir pripažįstančiu laikinąją Lietuvos Respublikos Prezidento galią, perėmus Seimo valdžią, tapo lūžiu vyriausybei nuo nuverstos santvarkos konstitucinių fikcijų iki neribotos laikinosios naujos valstybės sandaros.“*[1118]

M. Römeris dienoraštyje minėjo 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytą valstybės perversmą ir akcentavo, kad ministro pirmininko M. Sleževičiaus atleidimas ir A. Voldemaro atėjimas įvyko antikonstitucinėmis priemonėmis. M. Römeris rašė, kad buvo pasiektas kompromisas tarp pergalingos diktatūros ir pralaimėjusios konstitucinės valdžios, nes konstituciniu pagrindu sudarytas Ministrų kabinetas įteikė valstybės vadovui K. Griniui prašymą dėl atsistatydinimo[1119], šis jį priėmė ir paskelbė naujos Vyriausybės sudėtį, kuriai vadovauti paskirtas A. Voldemaras[1120]. M. Römerio manymu, A. Voldemaro

---

1116 „Vyriausiojo Tribunolo praktika. Valstybės Konstitucijos 63 straipsnis“. *Teisė* 13 (1928): 71.

1117 *Ibid*., 61–72. Visas sprendimo tekstas: Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotiniųjų susirinkimų nutarimų rinkinys. Red. J. Byla. (Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus prekybos namų leidinys, 1934), 109–124.

1118 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. birželio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 405.

1119 „Ministerių Kabineto sudarymo aktai“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 241-1575.

1120 K. Griniaus raštas A. Voldemarui, kad šis būtų ministru pirmininku, remiantis 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 47 straipsniu. K. Griniaus raštas A. Voldemarui, kuriuo, remiantis

valdžia rėmėsi ne tik konstitucine tvarka, bet ir diktatūra, kilusia iš valstybės perversmo. Seimas 1927 m. balandį išreiškė nepasitikėjimą Vyriausybe. M. Römeriui kaip konstitucininkui rūpėjo, kuo visa tai pasibaigs – ar A. Voldemaro atsistatydinimu, ar Seimo paleidimu. Jeigu Seimo paleidimu, tai ar bus renkamas naujas Seimas, ar bus Vyriausybės valdžia be įstatymų leidžiamosios valdžios, pasirenkant diktatorišką metodą. Seimas buvo paleistas, nors M. Römeris pabrėžė, kad po nepasitikėjimo išreiškimo turėjo atsistatydinti Vyriausybė[1121]. Visais atvejais Seimo paleidimą teisininkas laikė antikonstituciniu, vedančiu į perversmo ir diktatūros gilinimą[1122].

Laikotarpį nuo 1926 m. gruodžio valstybės perversmo iki 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos priėmimo M. Römeris dienoraštyje įvardijo keista konstitucine situacija, nes veikė akivaizdžiai valdžios nepripažinta 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija[1123].

1927 m. spalį pasigirdo, kad Vyriausybė planuoja skelbti referendumą dėl 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos keitimo, net buvo išdalinti balsavimo biuleteniai. Apie tai M. Römeris sužinojo iš spaudos[1124]. Į M. Römerį kreipėsi Vyriausiojo Tribunolo teisėjas A. Kriščiukaitis ir pranešė apie slaptą teisingumo ministro S. Šilingo paklausimą, ar teisininkas sutiktų tapti Vyriausiosios referendumo komisijos, skirtos Konstitucijos keitimui, nariu. Planuota, kad Vyriausybė priims nuostatus dėl referendumo, o komisijos užduotis bus aiškinti tuos nuostatus ir nagrinėti skundus dėl referendumo procedūros teisėtumo. Tai turėjo būti galutinės instancijos institucija, nustatanti galutinius balsavimo rezultatus[1125]. M. Römeris padarė išvadą, kad komisija iš esmės atliktų administracinio teismo funkciją referendumo klausimais. Projektuota, kad komisiją turi sudaryti Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas, du teisėjui (M. Römeris ir B. J. Masiulis) ir Kariuomenės teismo pirmininkas[1126]. M. Römeris atsisakė dalyvauti šioje komisijoje. Jis, žinoma, suprato teismų svarbą susiklosčius tokiai padėčiai, tačiau prisipažino, kad būtina įveikti iliuziją, jog teismas gali būti panaudotas kaip įrankis atkurti konstituciją, panaikintą perversmo ar pan. Teismas, pasak teisininko, nėra kompetentingas tai daryti, nes perversmo likvidavimas daugiau yra

---

1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 47 straipsniu, patvirtinta nauja Ministrų kabineto sudėtis. Žr.: „Ministerių Kabineto sudarymo aktai“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 241-1575.

1121 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. balandžio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 179.

1122 *Ibid.* (1927 m. sausio 24 d.), l. 140.

1123 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. balandžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 58.

1124 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 266; „Dar referendumo klausimu“. *Lietuvis*, 1927 m. rugsėjo 21 d., Nr. 210, 1.

1125 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 275.

1126 *Ibid.*

politinis ir socialinis veiksnys[1127]. Teisėjo įsitikinimu, ne teismas ir ne teisėjas turi kovoti dėl to, kad panaikinta konstitucinė santvarka būtų atkurta, – tai ne teismo, o politinės veiklos sritis[1128]:

„Teismas negali tapti anarchijos organu valstybėje, o anarchijos funkcija negali būti teismo funkcija.“[1129]

M. Römeris buvo įsitikinęs, kad teisėjo veikla galima ir naujos teisinės tvarkos pagrindu[1130]. O Vyriausioji referendumo komisijos veikla susidurtų su politinėmis kovomis tarp perversmą įvykdžiusios politinės jėgos, siekiančios įtvirtinti perversmo rezultatus kaip teisinę valstybę, ir buvusios konstitucinės teisinės tvarkos šalininkų. Teisininkas prisipažino, kad jam kaip universiteto rektoriui (žr. monografijos VIII dalies 3.1, 3.3, 3.4 poskyrius) ir teisėjui netikslinga imtis ir užtikrinti referendumo rezultatų. Išrinktas rektoriumi jis turėjo didelį profesūros pasitikėjimą, o profesoriai buvo skirtingų politinių pažiūrų. Tad rektoriui nederėjo savo veikla remti vienos politinės partijos veiksmų:

„Geriau būčiau toliau nuo to.“[1131]

7.10. Togos ir beretės: teismų nepriklausomumas

Teisingumo ministras A. Tumėnas sumanė, kad teisėjai, atlikdami savo pareigas, turi dėvėti togas ir beretes. Taip buvo Klaipėdos krašte. Kaip tik iš ten šių daiktų pavyzdžius atsivežė A. Janulaitis. Juos apžiūrėjo ir Vyriausiojo Tribunolo teisėjai, ir apygardos teismo teisėjai, ir ministras su viceministru bei patarėju. Buvo nuspręsta, kad toga ar mantija turi būti juoda su plačiomis rankovėmis, apykaklė tamsiai žalios spalvos, po kaklu raudonas plastronas, o ant jo metalinis Vyčio ženklas. Beretė – Vytauto Didžiojo beretės kopija[1132].

Togų ir berečių klausimas nebuvo iki galo išspręstas. 1925 m. balandį galima buvo atsiimti šią aprangą iš Karo neįgaliųjų draugijos, nes teisingumo ministras pasirašė įsakymą, pagal kurį teisėjai turėjo vilkėti atitinkamą aprangą nuo 1925 m. gegužės 1 d.[1133] Teisėjai A. Janulaitis ir M. Čepas priešinosi idėjai, kad dėl aukščiausios instancijos teismo teisėjų aprangos

---

1127 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 20 d.), l. 260.
1128 *Ibid.* (1927 m. spalio 24 d.), l. 277.
1129 *Ibid.* (1927 m. balandžio 27 d.), l. 187.
1130 *Ibid.* (1927 m. spalio 24 d.)., l. 277.
1131 *Ibid.*
1132 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 14 d.), 410.
1133 Autorė šio įsakymo leidinyje „*Vyriausybės žinios*“ nerado.

sprendžia ministras, o ne Seimas įstatymu[1134]. Šis klausimas buvo perduotas Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui[1135].

Visuotiniame susirinkime nuspręsta teisingumo ministro įsakymą dėl teisėjų togų ir berečių nešiojimo pripažinti neteisėtu. Visi teisėjai palaikė tokį sprendimą, o pirmininkas A. Kriščiukaitis pareiškė *votum separatum*. M. Römeriui šis klausimas atrodė ne toks reikšmingas, dėl kurio derėtų kelti konfliktą. Tačiau, jo nuomone, ir toks dalykas turėjo būti reguliuojamas įstatymu, o ne ministro administraciniu aktu[1136].

Artėjo gegužės 1 d. Teisėjai neplanavo vilkėti uniformos, tačiau nežinojo, ar tai netaps pagrindu juos atleisti[1137]. Teisingumo ministras pateikė raštą Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui, kuriame nurodė, kad šis klausimas neturėjo būti perduotas visuotiniam susirinkimui, neturinčiam kompetencijos spręsti šį klausimą. Taigi, ministras kaltino teismo pirmininką, leidusį klausimą svarstyti visuotiniame teisėjų susirinkime. M. Römeriui kilo abejonių, ar Tribunolo visuotinis susirinkimas kompetentingas spręsti dėl administracinių aktų teisėtumo[1138].

Vis dėlto nei Vyriausiojo Tribunolo, nei kitų teismų teisėjai gegužės 1 d. togų nedėvėjo[1139]. Šis vadinamasis teisingumo ministro ir teismų „konfliktas“ buvo gvildenamas spaudoje. Šiuo klausimu pradėjo rašyti A. Janulaitis. Jis akcentavo, kad Lietuvoje tebegaliojo imperinės Rusijos įstatymai, pagal kuriuos uniformos valdininkams galėjo būti nustatytos tik imperatoriaus, atitinkamai demokratinėje Lietuvoje – Seimo[1140]. O tokio įstatymo Seimas nebuvo priėmęs. Atitinkamai pasirodė ir kiti straipsniai[1141].

M. Römeris vengė polemikos šiuo klausimu: jo nuomone, dviejų institucijų konfliktas turėtų būti vertas kažko fundamentalesnio nei togos ir beretės[1142]. Nepaisant to, spaudoje buvo minimas Tribunolo teisėjas R., kuris „pamiršo“ apie tai, kad, pagal tuo metu Lietuvoje galiojusius imperinės Rusijos įstatymus, teisėjams draudžiama eiti kitas pareigas, tarp jų ir pedagogines

---

1134 Römeris, *supra note*, 973: (1925 m. balandžio 18 d.), 10–11.

1135 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 72.

1136 Vyriausiojo Tribunolo 1925 m. balandžio 24 d. nutarimas. LCVA, f. 1422, ap. 1, b. 39, l. 1–2; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 73.

1137 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 75.

1138 *Ibid.* (1925 m. balandžio 29 d.), l. 76.

1139 *Ibid.* (1925 m. gegužės 2 d.), l. 77.

1140 Janulaitis, Augustinas. „Apie teisėjų uniformą“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. kovo 21 d., Nr. 65, 2.

1141 „Konflikto tarp Vyriausio Tribunolo ir Teising. Minister. Tolimesnė eiga“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. balandžio 30 d., Nr. 96, 3.

1142 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 78.

mokslines (žr. monografijos VIII dalies 1 skyrių)[1143]. Kitaip tariant, M. Römeris buvo laikomas vienu iš priešinimosi teisingumo ministro įsakymui dėl teisėjų uniformos iniciatorių, taip pat tai reiškė, kad teisėjai, užmerkę akis prieš vieną neteisėtą sprendimą, turi nepastebėti ir kito[1144].

A. Janulaičio priešinimasis teisingumo ministro valiai dėl teisėjų togų ir kitų dalykų (pavyzdžiui, J. Purickio byla, priešinimasis V. Kalniečio kandidatūrai į teisėjus) paskatino ministrą inicijuoti atleisti Vyriausiojo Tribunolo teisėją ir paskirti jį neseniai įsteigto Panevėžio apygardos teismo pirmininku[1145], [1146]. Tokį veiksmą M. Römeris vadino A. Janulaičio naikinimu, neutralizavimu, vienu iš etapų, leidžiančių nepaisyti teisinės valstybės:

> *„<...> tokia kandidatūra be kandidato žinios ir sutikimo nėra įprasta teismų sistemoje, ypač vyresniųjų teisėjų atžvilgiu <...>. Su šia nominacija Tumėnas Janulaičio atsikratytų ne tik Tribunole, bet apskritai teismų sistemoje. Dėl pačios nominacijos fakto Janulaitis nustoja būti teisėju, o nepriėmęs nominacijos atsidurtų šiukšliadėžėje. Taip valdžia Nepriklausomoje Lietuvoje atsikrato nepatogių teisėjų!“*[1147]

Šis valstybės vadovo pasirašytas aktas dėl A. Janulaičio paskyrimo sukrėtė šios knygos herojų. Jis tvirtino, kad teisėjų perkėlimas iš vieno teismo į kitą, be jų žinios ar sutikimo, griauna teismų nepriklausomumą, teismą paverčia Vyriausybės ir valdančiosios partijos įrankiu:

> *„Tai demoralizuoja teismą ir griauna teisinės valstybės pagrindus. <...> kitas teisėjas stengsis būti nuolankus ir pelnyti valdžios pripažinimą. Tai bus graži teisingumo sistema šalyje, kurioje yra tokia teismų praktika! <…> Šis precedentas su Janulaičiu pirmas. Jis pradeda gražią tradiciją! Pavojus rimtas.“*[1148]

Toliau tęsėsi intrigos dėl teisėjų aprangos. Po A. Janulaičio atleidimo teisingumo ministras ir vėl kreipėsi į Vyriausiojo Tribunolo pirmininką reikalaudamas, kad teisėjai pradėtų dėvėti specialią aprangą[1149].

1143 „Vyriausiojo Tribunolo „konfliktas“ su Teisingumo ministeriu“. *Rytas*, 1925 m. gegužės 1 d., Nr. 93 (398), 1.

1144 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 78.

1145 *Ibid.* (1925 m. gegužės 6 d.), l. 79; Respublikos Prezidento 1925 m. gegužės 6 d. aktas dėl A. Janulaičio paskyrimo Panevėžio apygardos teismo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 192-1307.

1146 Panevėžio apygardos teismo įstatymas buvo priimtas 1925 m. balandžio 3 d. Atitinkamai jis tada apytiksliai ir buvo įsteigtas. Įstatymas paskelbtas 1925 m. balandžio 20 d. Tą dieną paskelbtas ir Panevėžio apygardos teismo etatų sąrašas. Žr.: „Panevėžio apygardos teismo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925. Nr. 189-1282; „Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1925. Nr. 189-1284.

1147 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 79.

1148 *Ibid.* (1925 m. gegužės 7 d.), l. 80.

1149 *Ibid.* (1925 m. gegužės 12 d.), l. 82.

M. Römeris rašė, kad uniformų nedėvėjimą Vyriausiasis Tribunolas pagrindė dviem motyvais: pirma, kiekviena institucija turi teisę atkreipti dėmesį į tai institucijai skirto teisės akto neteisėtumą; antra, Tribunolas, kaip ir bet kuris kitas teismas, turi teisę pripažinti savo paties veikloje taikomų administracinių aktų teisėtumą ar neteisėtumą, net jeigu ir nebuvo tuo metu Lietuvoje įsteigto administracinio teismo, kurį numatė Konstitucijos 68 straipsnis, – tokia teisė išeina iš bendrų teisminės funkcijos prielaidų, t. y. teismas vadovaujasi įstatymais, taiko ir aiškina juos, tad neteisėtas administracinis aktas negali jo įpareigoti. Ministro įsakymas dėl togų ir berečių, Tribunolo nuomone, buvo neteisėtas, o uniformų dėvėjimas reiškė, kad teisėjai turėjo tiesiogiai įgyvendinti šį reikalavimą, atitinkamai tai įpareigojo teisėjus patikrinti tokio reikalavimo teisėtumą taikymo ribose, o ne taip kaip administracinis teismas. Be to, teisingumo ministras pademonstravo savo žinių trūkumą dėl administracinių aktų teisėtumo tikrinimo, jam atrodė, kad tokia kontrolė apskritai negalima[1150]. Dėl teisingumo ministro iniciatyvų, susijusių su A. Janulaičio atleidimu ir teisėjų apranga, Seime buvo pateiktos interpeliacijos[1151]. Užbėgdami už akių pastebėsime, kad dar kelerius metus Vyriausiajame Tribunole ir Kauno apygardos teisme teisėjai posėdžių metu nedėvėjo uniformų, išskyrus Marijampolės, Šiaulių ir Panevėžio apygardų teismus[1152]. 1928 m. pasirodė teisingumo ministro įsakymu patvirtintos taisyklės togoms ir beretėms dėvėti[1153].

Netrukus vietoj A. Janulaičio buvo paskirtas kitas asmuo – buvęs Kauno apygardos teismo teisėjas J. Staškevičius[1154]. M. Römeris dienoraštyje rašė:

> *„Esant tokioms sąlygoms, joks teisėjas negali būti tikras dėl savo padėties, nebent jam pasisekė įtikti ministrui, o kadangi ministrai gali dažnai keistis, teisėjai turi tapti jų vėliavnešiais.“*[1155]

Vienas neteisėtas žingsnis vedė prie kito. Jei teisėjas buvo atleistas neteisėtai , tai aktas, kuriuo į neteisėtai atleisto teisėjo vietą buvo paskirtas kitas teisėjas, irgi laikytinas neteisėtu. Toks klausimas kilo Vyriausiojo Tribunolo teisėjams. Teisininkas suprato, kad į tokį Vyriausybės elgesį reikia reaguoti. Tai negali būti pamiršta. Teismų nepriklausomumas turi būti ginamas. M. Römeris žinojo, kad būtina reaguoti nepaisant to, kad dėl to buvo galima

---

1150 *Ibid.* Žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 297.

1151 Seimo stenogramos. II Seimo 1925 m. gegužės 19 d. 182-ojo Seimo posėdžio protokolas, 1–3.

1152 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 101.

1153 „Togoms ir beretams dėvėti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 288-1891.

1154 Respublikos Prezidento 1925 m. birželio 3 d. aktas dėl J. Staškevičiaus paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 194-1321.

1155 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 91.

netekti teisėjo pareigų, o materialiniu ir profesiniu požiūriu jam tai būtų buvęs stiprus smūgis. Teisininkas tuo klausimu susitiko su teisininkais masonais pasitarti[1156]. Pagaliau šis teisėjo atleidimas ir naujo paskyrimas buvo pastebėtas ir žiniasklaidos[1157].

Naujai paskirtas teisėjas jautėsi nepavydėtinai ir reikalavo, kad Tribunolas pareikštų savo nuomonę jo paskyrimo klausimu[1158]. Masonai teisininkai laikėsi minties, kad reikia priešintis. Jie rėmėsi Rusijos teismų organizavimo įstatymo 243 straipsniu, kuris galiojo tuo metu Lietuvoje ir pagal kurį teisėjas negalėjo būti nušalintas arba perkeltas į kitą teismą be jo sutikimo, išskyrus drausminius atvejus[1159].

Įvyko M. Römerio ir A. Tumėno pokalbis. Teisingumo ministras nesistengė suprasti teisėjo argumentų. O teisėjas savo ruožtu stebėjosi ministro teiginiais. Jis tvirtino, kad tai buvo A. Janulaičio paaukštinimas, nes jis buvo paskirtas apygardos teismo pirmininku. Maža to, ministras teigė, kad valstybės vadovas turi diskrecijos teisę nušalinti teisėją drausmine tvarka. Tokį aktą turi pasirašyti ir valstybės vadovas, ir ministras:

> *„Per kontrparašo institutą šios drausminės galios pagrindiniu veikėju būtų ministras! Drausminė valdžia būtų vykdoma be jokių procesinių formalumų, be jokių procesinių garantijų kaltinamajam, jo net neapklausus, jam nepateikus paaiškinimų! Tokią koncepciją išsako teisininkas ir teisingumo ministras – Tumėnas! Ar gali būti labiau trypiamas teismų nepriklausomumo principas ir konstitucinės teorijos apie teismo padėtį valstybės valdžios organizacijoje!? Ar gali būti gilesnis teismo priklausomybės nuo ministrų užgaidos ir politinės įtakos elemento inkorporavimas į teisminę funkciją?“*[1160]

Pagaliau A. Tumėnas pokalbio pabaigoje nurodė, kad jis netoleruos chaoso ir anarchijos teismuose ir kovos su tokiais reiškiniais, kitaip tariant, šalins kitokią nuomonę turinčius teisėjus[1161]. M. Römeris padarė išvadą, kad teismai bus išvalyti nuo savo nuomonę turinčių teisėjų ir bus užpildyti žmonėmis, kuriems teisė bus ministro nuomonė:

> *„Tai bus visos teismų sistemos dezorganizacija, o ar Lietuva iš to laimės?“*[1162]

1156 *Ibid.* (1925 m. liepos 2 d.), l. 108.

1157 Leonas, Petras. „Teisėtumo klausimu“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. birželio 11 d., Nr. 128, 1; Leonas, Petras. „Dar dėl teisėtumo, o vienkart ir dėl teisėjų neliečiamumo“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. liepos 2 d., Nr. 144, 1–2; Uo Dr. „Prof. Leonas teisėtumo klausimu“. *Rytas*, 1925 m. birželio 17 d., Nr. 128 (433), 2.

1158 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. liepos 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 108.

1159 *Ibid.* (1925 m. liepos 4 d.), l. 109.

1160 *Ibid.* (1925 m. liepos 12 d.), l. 113.

1161 *Ibid.*

1162 *Ibid.* (1925 m. liepos 13 d.), l. 113.

M. Römeris pasiūlė Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui į posėdžio darbotvarkę įtraukti A. Janulaičio ir J. Staškevičiaus pareiškimus dėl jų statuso Tribunole[1163]. 1925 m. liepos 29 d. turėjo įvykti pirmas Tribunolo posėdis, kuriame pirmą kartą kaip teisėjas turėjo dalyvauti ir J. Staškevičius, ir Advokatūros pasiūlytas advokatas M. Sleževičius. M. Römeris tuo metu pavadavo atostogaujančius Tribunolo pirmininką ir teisėją M. Čepą. Tačiau teisininkas tvirtino, kad jis negali rengti posėdžio, nes pirma turi įvykti visuotinis susirinkimas, o advokatas irgi atsisakė dalyvauti, nes nebuvo tikras dėl J. Staškevičiaus paskyrimo teisėtumo[1164]. Taigi, M. Römeris atšaukė posėdį. Vis dėlto posėdis įvyko, nes atvyko Tribunolo pirmininkas. M. Römeris jame nedalyvavo[1165].

Neilgai trukus paaiškėjo, kad A. Tumėnas pripažino paskubėjęs, nurodė, kad bus priimti Teismų santvarkos įstatymo pakeitimai, pagal kuriuos politinis elementas negalės kištis į teisėjų skyrimo, atleidimo ar perkėlimo tvarką, net pakvies atgal A. Janulaitį. M. Römeris nelabai tikėjo tokiais pažadais, bet laukė veiksmų, užkirsiančių kelią tolesniam konfliktui[1166]. Siekta kompromiso. Bet pats A. Janulaitis nesutiko su kompromisu. Jis reikalavo, kad teisėjai ignoruotų vietoj jo paskirtą teisėją arba atsistatydintų. M. Römeriui ir kitiems atstatydinto teisėjo radikalumas buvo nepriimtinas, jo nesutaikoma laikysena palaužė tolesnį Tribunolo teisėjų pasipriešinimą[1167], nors ir toliau vyko diskusijos dėl galimybių A. Janulaitį grąžinti į Tribunolo teisėjo pareigas[1168]. Pagaliau ir teisingumo ministras pasikeitė. Juo ir vėl tapo V. Karoblis[1169]. Situacija dėl A. Janulaičio nepasikeitė[1170]. Tačiau ilgainiui A. Janulaitis buvo grąžintas į Tribunolo teisėjo pareigas (žr. monografijos III dalies 7.7 poskyrį).

7.11. Klaipėdos krašto teismai ir Vyriausiasis Tribunolas

Dėl Klaipėdos krašto reikėjo plėsti Vyriausiojo Tribunolo jurisdikciją. Antai 1924 m. pradžioje paskelbtame Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitime buvo numatyta, kad „Tribunolo jurisdikcija praplečiama ir Klaipėdos kraštui“[1171].

1163 *Ibid.* (1925 m. liepos 21 d.), l. 117.

1164 *Ibid.*

1165 *Ibid.* (1925 m. liepos 29 d.), l. 121.

1166 *Ibid.* (1925 m. liepos 30 d., rugpjūčio 4 d.), l. 122, 124.

1167 *Ibid.* (1925 m. rugpjūčio 8 d., 9 d., rugsėjo 23 d.), l. 126, 127, 149.

1168 *Ibid.* (1925 m. rugsėjo 24 d.), l. 150.

1169 1925 m. rugsėjo 24 d. Ministerių kabineto sudarymo aktai, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 205-1367.

1170 *Ibid.* (1925 m. rugsėjo 30 d.), l. 153.

1171 „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 151-1078.

Iki šios pataisos buvo pradėti Klaipėdos teisėtvarkos atstovų pasitarimai su Didžiosios Lietuvos teisininkais. Pasitarimus, pasak M. Römerio, inicijavo būsimas Klaipėdos krašto gubernatorius, tuo metu įgaliotinis J. Budrys. Pasitarimuose dalyvaudavo teisingumo ministras A. Tumėnas, kiti Teisingumo ministerijos pareigūnai, Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis, teisėjai A. Janulaitis, M. Römeris, Kauno apygardos teismo teisėjai S. Petrauskas, J. Rimša, prokuroras J. Kalvaitis, notaras J. Linartas, jurisconsultas V. Kalnietis, Teisių fakulteto dekanas ir advokatas P. Leonas, taip pat Kalėjimo departamento vadovas[1172]. Iš Klaipėdos krašto pusės dalyvavo Vyriausiojo Klaipėdos krašto teismo ir Klaipėdos krašto apygardos teismo pirmininkai, teisėjai, generalinis prokuroras, advokatas, notaras, Aukštojo Lietuvos įgaliotinio Klaipėdos krašte įgaliotinis. Visi buvo vokiečiai ir nekalbėjo lietuviškai. Tuo metu, pasak M. Römerio, Krašte nebuvo lietuviškai kalbančio teisėjo[1173]. M. Römerio duomenimis, prieš prasidedant Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos teisininkų susitikimams, A. Janulaitis buvo deleguotas apsilankyti Krašte ir surinkti informaciją apie Krašte veikiančius teismus ir tautinius veikėjus[1174].

Prieš susitikdami su Klaipėdos krašto teisėjais Didžiosios Lietuvos teisininkai siekė apibrėžti Tribunolo jurisdikciją autonominių teismų atžvilgiu. Tik M. Römeris ir A. Kriščiukaitis laikėsi nuostatos, kad Tribunolas tegali būti kasacine instancija autonominių teismų sprendimų atžvilgiu ir tikrai ne apeliacine. Bet tokios minties daugiau niekas nepalaikė. Daugumos nuomone, Tribunolas vykdė apeliacinės instancijos teismo funkciją, tad tokią kompetenciją jis turi turėti ir autonominių teismų sprendimų atžvilgiu. Taip pat buvo nuspręsta, kad aukščiausios instancijos teismas yra Tribunolas ir jame turi būti įsteigtas Klaipėdos krašto skyrius. Jame turėjo dirbti ir Krašto teisininkai[1175]. Be to, buvo svarstoma, kaip bus vykdomi autonominiai įstatymai, kaip bendradarbiaus nacionaliniai ir autonominiai teismai[1176].

Tačiau visi šie sprendimai buvo priimti prieš susitikimus su autonominių teismų teisėjais. Bendrame susitikime jie kategoriškai pareiškė, kad autonominė teismų sistema, taip pat ir Vyriausiojo Klaipėdos krašto teismo, priklauso autonominei sričiai, todėl vieno aukščiausios instancijos teismo visoje šalyje negali būti, nebent tarptautiniu mastu būtų pripažinta kitaip[1177].

1172 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugpjūčio 1 d.), 162.
1173 *Ibid.* (1923 m. rugpjūčio 2 d.), 163.
1174 *Ibid.* (1923 m. rugpjūčio 1 d.), 161–163.
1175 *Ibid.* (1923 m. rugpjūčio 1 d.), 161–163.
1176 *Ibid.* (1923 m. rugpjūčio 2 d.), 163.
1177 *Ibid.* (1923 m. rugpjūčio 2 d.), 164.

Po kelių mėnesių vėl įvyko Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos teisininkų bei politikų susitikimas Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcijos plėtros klausimu. Šįkart iš Klaipėdos krašto pusės susitikime dalyvavo Krašto direktorijos pirmininkas V. Gailius, visuomenės veikėjas Krašte J. Stikliorius, Klaipėdos Prekybos rūmų prezidentas J. Krauzė. Iš Didžiosios Lietuvos pusės dalyvavo A. Tumėnas, A. Janulaitis, M. Römeris, S. Bieliackinas, prokurorai J. Kalvaitis, J. Rimša, Teisingumo ministerijos pareigūnai. Pagrindinė diskusijos tema buvo Klaipėdos krašto skyriaus sudėtis Vyriausiajame Tribunole. Susitikime buvo išrinkta komisija iš dviejų Didžiosios Lietuvos (A. Janulaitis ir S. Bieliackinas) ir dviejų Klaipėdos krašto teisėjų, turėjusi parengti įstatyminius straipsnius dėl šio skyriaus[1178].

Komisija parengė Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo novelas. Klaipėdos krašto teisėjai reikalavo, kad Įstatyme būtų numatytas atskiras Klaipėdos krašto skyrius Tribunole ir šį skyrių daugiausia sudarytų teisėjai, gyvenantys Krašte. Nuspręsta, kad Tribunole turėtų būti ne mažiau kaip du teisėjai, atitinkantys Krašto teisėjams keliamus reikalavimus, o Respublikos Prezidentas skiria tuos teisėjus atsižvelgęs į Klaipėdos apygardos teismo teisėjų nuomonę. Nuspręsta tokį projektą ir siūlyti Seimui svarstyti. Iš esmės projektui su tokiomis nuostatomis ir buvo pritarta[1179].

1924 m. kovo 1 d. įsigaliojo Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. Taigi, Vyriausiasis Tribunolas tapo aukščiausios instancijos teismu ir Klaipėdos krašte. Respublikos Prezidentas Vyriausiojo Tribunolo teisėjais paskyrė du Klaipėdos krašto teisėjus – Krašto Vyriausiojo Teismo teisėją A. Hessę[1180] ir pirmininką F. Plümickę[1181].

Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas kartu su A. Janulaičiu ir prokuroru važiavo į Klaipėdą perimti Klaipėdos krašto vyriausiojo teismo bylų. Planuota, kad teisėjai klaipėdiečiai gyvens Klaipėdoje, tad bylos bus nagrinėjamos Klaipėdoje, teisėjas iš Didžiosios Lietuvos turės važinėti į Klaipėdą, o į visuotinius Tribunolo susirinkimus klaipėdiečiai teisėjai vyks į Kauną[1182]. Vis dėlto apsispręsta, kad nebus kuriamas atskiras Tribunolo filialas Klaipėdoje, o bylos turės būti nagrinėjamos Kaune. Visos šios diskusijos vyko, nes vis dar nebuvo pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija,

1178 *Ibid.* (1923 m. lapkričio 20 d.), 326–327.

1179 Seimo stenogramos. II Seimo 1924 m. vasario 1 d. 61-ojo Seimo posėdžio protokolas, 2.

1180 1924 m. kovo 10 d. įsakymas dėl A. Hessės paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 162–1151.

1181 1924 m. kovo 10 d. įsakymas dėl F. Plümickės paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr.162–1151.

1182 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. kovo 13 d.), 445.

kuri numatė, kad toks filialas turi būti ir teisėjai galės posėdžiauti Klaipėdoje. M. Römeris siūlė atsižvelgti į planuojamos pasirašyti Konvencijos tekstą[1183].

1924 m. kovą įvyko visuotinis Vyriausiojo Tribunolo susirinkimas, kuriame dalyvavo ir klaipėdiečiai teisėjai. Siekta aptarti laikinus Tribunolo funkcionavimo principus, susijusius su Klaipėdos krašto teisėtvarka. Tribunolo pirmininkas buvo už tokį Tribunolą, kurio veikloje negali būti jokios autonominės atšakos. Taip ir buvo nuspręsta. Taip pat priimtas sprendimas, kad teisėjais bus A. Hessė, F. Plümickė ir A. Janulaitis, o pirmininkaus seniausiai dirbantis Tribunole teisėjas – A. Janulaitis. Nuspręsta, kad kol kas bylos bus nagrinėjamos Klaipėdoje. Planuota, kad apeliacinės bylos bus nuolatos nagrinėjamos Klaipėdoje, skirtingai nei kasacinės. Bylos būtų saugomos Kaune, Tribunolo raštinėje. Teisėjai A. Hessė ir F. Plümickė gyvens Klaipėdoje, bet važinės į teismo posėdžius ir organizacinius posėdžius į Kauną. Nuspręsta, kad pirmoji byla bus nagrinėjama Kaune[1184].

Po kelių metų teisingumo ministras nusprendė, kad reikia glaudžiau sujungti Klaipėdos krašto skyrių su Vyriausiuoju Tribunolu ir bent jau baudžiamąsias bylas nagrinėti Kaune, o Klaipėdos krašto teisėjus apgyvendinti Kaune[1185].

1924 m. balandžio 24 d. įvyko pirmasis Vyriausiojo Tribunolo posėdis, skirtas Klaipėdos krašto byloms. Jo metu pabrėžta lietuvių ir vokiečių kalbų lygybė, nes ir pirmininkaujantis posėdžiui A. Janulaitis pradėjo posėdį lietuvių kalba:

> *„Nors teisėjai klaipėdiečiai ir nekalba lietuviškai, vis dėlto įstatymas numato abiejų kalbų lygybę, tad Janulaitis su kitais teisėjais pasiryžęs laikytis tos lygybės – tai, beje, visiškai natūralu ir teisinga, kadangi daugelio Klaipėdos krašto žmonių gimtoji kalba yra lietuvių.“*[1186]

M. Römeriui taip pat tekdavo važiuoti į Klaipėdą, kai reikėdavo pavaduoti A. Janulaitį. Tai sukeldavo tam tikrą nerimą, nes teisininkas nekalbėjo taip gerai vokiškai kaip prancūziškai, o juk jis turėdavo pirmininkauti posėdžiams. Be to, reikėjo gerai išmanyti vokiečių įstatymus, galiojusius Klaipėdos krašte. Apsilankęs Krašto teismuose, teisininkas pasibaisėjo tuo, kad juose buvo vartojama tik vokiečių kalba, nors dauguma advokatų ir kitų

1183 *Ibid.* (1924 m. kovo 21 d.), 457. Klaipėdos krašto statuto 24 straipsnis: žr.: „Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos“, Vyriausybės žinios, 1924, Nr. 169-1186.

1184 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. kovo 24 d.), 6.

1185 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugpjūčio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 427.

1186 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 10 d.), 28.

proceso dalyvių buvo lietuvių kilmės, išskyrus teisėjus A. Hessę ir F. Plümickę. Daugumos lietuvišką kilmę liudijo jų pavardės. Kai kurias M. Römeris įrašė savo dienoraštyje: Jakštaitis – Jacksteidt, Mikelaitis – Mickeleit, Jakšas – Jagschas, Gelžinis – Gelszinnis ir t. t. Stebino ir tai, kad nei vienas pagal kilmę lietuvis nereikalavo, kad teisme būtų vartojama lietuvių kalba[1187]. Maža to, Klaipėdos krašto teismuose nebuvo oficialių Lietuvos valstybės simbolių, niekur nebuvo Vyčio. Tačiau vyravo vokiški patriotiniai šūkiai, kaizerio Vilhelmo II portretai:

„Klaipėdos krašte neapleidžia jausmas, kad čia dar ne Lietuva <...>.“[1188]

Nors dalyvavimas Klaipėdos krašto bylų nagrinėjime kėlė nerimą, tačiau galiausiai teisininkas buvo patenkintas, nes jis tiesiogiai pamatė, kaip dirba vokiečių teisėjai. Jis pastebėjo esminių skirtumų. Lietuvos teisminis procesas buvo perimtas iš imperinės Rusijos, o ten teismas turėjo būti pasyvus. Vokiečių teisėjai buvo pedantiški, aiškinosi kiekvieną smulkmeną su advokatais ir šalimis, diskutavo su jomis, laisvai bendravo, patarinėjo, aiškino, reiškė savo abejones. Todėl bylos šalims teismo procesas ir po jo einantis teismo sprendimas visada buvo aiškūs:

„Be abejo, tokia taktika turi daug privalumų, vienas jų – suinteresuoti asmenys geriau supranta teismo sprendimą. Tai labai svarbu, nes teismo darbas būna sėkmingas ir kūrybingas tik tada, kai šalys supranta, kodėl jis buvo toks, o ne kitoks. Priešingu atveju žmonėms teismo sprendimai atrodo vien teisėjų malonė ar nemalonė, tarsi laimėtas ar nelaimėtas loterijos bilietas.“[1189]

M. Römeris žavėjosi vokiečių teisėjų darbo sąžiningumu, kruopštumu ir profesionalumu. Vis dėlto vokiečių teisėjų pedantiškumą teisininkas laikė daugiau yda nei vertybe[1190]. Be to, vėliau įžvelgė daugiau trūkumų, pavyzdžiui, tai, kad posėdžių metu galėjo užsimegzti diskusija tarp šalių, advokatų ir teisėjų. Tai buvo negatyvu, nes buvo gaištamas laikas. Taip pat tai galėjo kenkti teismo autoritetui, nes, tarkime, kilusioje polemikoje galėjo ginčą laimėti advokatas, o tai profanų akyse galėjo diskredituoti teisėją ir teismą. Tokiu būdu, pasak teisininko,

„teismas iš orakulų aukštumų nusileidžia į klystančios ir permainingos argumentacijos žemumas“[1191].

1187 *Ibid.* (1924 m. liepos 24 d.), 197.

1188 *Ibid.* (1924 m. liepos 26 d.), 200

1189 *Ibid.* (1924 m. liepos 25 d.), 198.

1190 *Ibid.*

1191 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 86.

Sugyvenimas su klaipėdiečiais teisėjais ir apskritai su autonominių teismų teisėjais nebuvo lengvas. A. Hessė ir F. Plümickė pasirašė ir vietos spaudoje paskelbė atsišaukimą-protestą (žr. monografijos III dalies 7.4 poskyrį), taip pat buvo pastebėta, kad autonominiai teismai bendradarbiauja su Vokietijos teismais, skelbia sprendimus neminėdami Lietuvos Respublikos, nenaudoja antspaudų su Vyčio ženklu[1192].

Po to, kai A. Janulaitis buvo atleistas iš Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigų (žr. monografijos III dalies 7.10 poskyrį), M. Römeriui tekdavo dažniau lankytis Tribunolo Klaipėdos krašto skyriuje. Ilgainiui jis pastebėjo stiprėjančią Klaipėdos krašto teisėjų tendenciją Tribunolo Klaipėdos krašto skyrių traktuoti kaip atskirą autonominę instituciją, o ne Lietuvos aukščiausios instancijos teismo skyrių. Teisininkas pastebėjo vis gilėjančią prarają ir būsimus konfliktų tarp nacionalinių ir autonominių teismų šaltinius. Vienas jų buvo tai, kad Klaipėdos žemesnės instancijos teismas konstatavo, jog Klaipėdos autonominiai teismai nėra saistomi Tribunolo sprendimų, o tik Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus sprendimų[1193]. Jau tada kilo problemų dėl lietuvių kalbos nevartojimo Klaipėdos krašto teismuose. Bylų šalys tuo piktinosi. Bet problema nebuvo sprendžiama – krašto teisėjai ir toliau nesimokė lietuvių kalbos[1194]. M. Römeris suvokė, kad, kol Krašto teisėjais netaps naujos kartos Lietuvos teisininkai, tol autonominiai teismai bus vienas iš stipriausių pasipriešinimo Didžiajai Lietuvai veiksnių[1195], [1196].

Iškilo teismingumo tarp nacionalinių ir autonominių teismų klausimas. Klaipėdos krašto teismai tam tikrose bylose nenorėjo pripažinti nacionalinių teismų jurisdikcijos, Vyriausiojo Tribunolo kaip aukščiausios instancijos teismo, o pripažino Tribunolo Klaipėdos krašto skyrių kaip paskutinę instanciją jų praktikai. M. Römeriui teko keletą kartų reikšti *votum separatum* Klaipėdos krašto skyriui nagrinėjant bylas ir abu kartus dėl nacionalinių ir autonominių teismų jurisdikcijos atskyrimo[1197]. Pagaliau 1925 m. lapkričio 26 d. buvo sukviestas Tribunolo visuotinis susirinkimas, kuriame pagrindiniu klausimu iškeltas teismingumo tarp nacionalinių ir autonominių teismų sprendimo būdas. Atsitikdavo taip, kad Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo sprendimas būdavo visiškai priešingas to paties teismo

---

1192 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. lapkričio 21 d.), 366.

1193 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 85.

1194 *Ibid.* (1925 m. gegužės 20 d.), l. 86.

1195 *Ibid.* (1925 m. gegužės 22 d.), l. 87.

1196 Apie Klaipėdos krašto justicijos problemas žr.: Deviatnikovaitė, Ieva. „1933 m. teismų reforma ir Klaipėdos krašto justicija“. *Logos* 97 (2018): 80–89; Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 104–127.

1197 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 20, 22 d., lapkričio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 86, 87, 182.

Klaipėdos krašto skyriaus sprendimui[1198]. M. Römeris posėdyje pareiškė, kad Tribunolo Klaipėdos krašto skyrius negali būti laikomas aukštesniuoju teismu, kad skyrius tėra Tribunolo padalinys, kurį kaip organizaciją gali apimti Tribunolas, ir kad negali egzistuoti valstybėje du lygiagretūs teismai, kad būtent Tribunolas yra bendras visoje valstybėje aukščiausiosios instancijos teismas, kurio visuotinis susirinkimas sprendžia ir iš teismingumo kylančius ginčus[1199]. Vėliau teisininkas rašė atskirą studiją apie kompetencijos konfliktus tarp autonominių ir bendrųjų Lietuvos teismų[1200].

1926 m. sumanyta pradėti rengti su Klaipėdos krašto autonomija susijusius nacionalinius teisės aktus. Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis įtraukė M. Römerį į komisiją, sudarytą iš įvairių valstybės institucijų atstovų, rengti įstatymo ar įstatymų projektus, susijusius su Klaipėdos krašto statuto įgyvendinimu. Komisijai vadovavo V. Kalnietis. Konkrečiai M. Römerio prašyta parengti nuostatas, reguliuojančias teismų funkcionavimą Krašto teisminės autonomijos atžvilgiu. Tribunolo visuotinio susirinkimo nuomone, reikėjo sukurti instanciją, sprendžiančią teismingumo ginčus tarp autonominių ir nacionalinių teismų. Tai buvo kompromisinis variantas, kurį pasiūlė Krašto teisėjai. Tik jie norėjo, kad veiktų pariteto principas teismingumo bylų posėdžių pirmininką skiriant burtų keliu. Vyriausiojo Tribunolo teisėjai su tuo nesutiko nuspręsdami, kad pirmininkaus visada vyriausias Tribunole dirbantis teisėjas. Tai reiškė, kad tokių bylų nagrinėjimui niekada negalėjo pirmininkauti Krašto teisėjas. Tai taip pat reiškė, kad pasiskirsčius balsams po lygiai lemiamą balsą turės lietuvio teisėjo balsas[1201].

Vėliau Klaipėdos krašto autonomijos teisinio reguliavimo klausimas dar ne kartą buvo iškeltas. Antrą kartą jis kilo jau Valstybės Taryboje, kai buvo svarstomas dirbtinių trąšų kontrolės teisinis reguliavimas, nes autonominio krašto poreikiai gerokai apsunkino klausimą (žr. monografijos IV dalies 3.2.13 poskyrį). Problema dėl Klaipėdos krašto statuto aiškinimo autonominių ir centrinių organų įgaliojimų apimties vis gilėjo[1202].

Ateityje visa tai išaugs į M. Römerio veiklą Valstybės Taryboje (žr. monografijos IV dalį), slaptoje komisijoje Klaipėdos krašto reikalams (žr. monografijos V dalį), Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme Hagoje (žr. monografijos III dalies 8 skyrių).

1198 *Ibid.* (1925 m. lapkričio 27 d.), l. 182.

1199 *Ibid.* (1925 m. lapkričio 29 d.), l. 182.

1200 Römeris, Mykolas. „Kompetencijos konfliktai tarp autonominių Klaipėdos krašto teismų ir bendrųjų valstybės teismų“. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 160, l. 69–75.

1201 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. kovo 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 48.

1202 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 24.

7.12. 1922 m. Konstitucijos projektų svarstymai

M. Römeriui pradėjus eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, iš Ministrų kabineto sudarytos Steigiamajam Seimui parengti Lietuvos Konstitucijos projekto rengiamosios komisijos[1203] buvo atsiųstas Konstitucijos projektas. M. Römerio prašyta pateikti savo pastabas. Projektą gavo ir A. Kriščiukaitis, ir A. Janulaitis.

Teisininkui pirmiausia kilo klausimų dėl teisėjų skyrimo tvarkos. Jam atrodė pavojinga, kad Vyriausiojo Tribunolo teisėjus skirs Seimas. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad taip teismai bus politizuoti, nes juose dominuos daugumą turinčių politinių partijų įtaka. Maža to, M. Römeriui nepatiko ir tai, kad žemesnių instancijų teismų teisėjai naudosis pažintimis, pataikaus politikams, kad būtų paskirti į Tribunolą, ir taip plis „politinis karjerizmas“[1204].

Dienoraštyje teisininkas rašė, kad dar keletą kartų jam teko dalyvauti Steigiamajam Seimui parengti Lietuvos Konstitucijos projekto rengiamosios komisijos posėdyje. Be M. Römerio, kaip ekspertai dalyvaudavo A. Smetona, Vyriausiojo Tribunolo teisėjai, advokatai, ministrai. 1921 m. spalio 22 d. buvo aptariami skyriai, susiję su Lietuvos piliečių teisėmis ir teismais. M. Römeris nesutiko su sąvokos „Lietuvos pilietis“ pakeitimu į sąvoką „lietuvis“. Jis nurodė, kad turi būti nuostatos dėl tautinių mažumų teisių, taip pat įtikinėjo, kad turi būti panaikinta nuostata, įpareigojanti savivaldybių pareigūnus bendrauti su vietos gyventojais tik lietuvių kalba. Teisininkas tvirtino, kad aukščiausios instancijos teismo teisėjus turėjo rinkti ne Seimas, o teisininkų kolegija, sudaryta iš apygardos teismų teisėjų ir advokatų[1205].

Diskutuota buvo ir dėl suverenumo, valdžių padalijimo. M. Römeris priešinosi, kad pirmajame Konstitucijos straipsnyje, turėjusiame įtvirtinti, kad „Lietuva yra darbo žmonių demokratinė Respublika“, būtų įtraukti žodžiai „darbo žmonių“. Pasak jo, tai nereikštų demokratinės valstybės, o oligarchinę tik darbo žmonių respubliką. Tai galėjo būti pavojinga „demokratijai užtvara“[1206].

Vėlesnėse diskusijose buvo svarstomas Respublikos Prezidento statusas. Dauguma dalyvaujančių ekspertų, pavyzdžiui, A. Kriščiukaitis, A. Smetona, palaikė valstybės vadovo instituciją ir veto teisės jai suteikimą. A. Janulaitis, atvirkščiai, buvo įsitikinęs, kad visa valdžia turi koncentruotis

---

1203 Ministerių kabineto 1919 m. gruodžio 3 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 218–219.

1204 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. spalio 5 d.), 398.

1205 *Ibid.* (1921 m. spalio 22 d.), 418.

1206 *Ibid.*

Seime, sujungiant įstatymų leidybos ir vykdomąsias funkcijas. M. Römeris tokią poziciją pavadino vienalyte, nedaloma valdžia, analogiška absoliutinei monarchijai[1207].

1921 m. lapkričio pradžioje vyko paskutinis komisijos posėdis, kuriame dalyvavo kviestiniai ekspertai. Aptarti paskutiniai Konstitucijos skyriai. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad būtina, jog Konstitucijoje būtų numatyta galimybė Vilniaus krašto politikams dalyvauti Seimo rinkimuose, kai bus likviduota lenkų okupacija. M. Römeris baiminosi, kad Vilniaus politikai neliktų užribyje, kai Konstitucijos jau nebebus galima keisti[1208].

Vėliau buvo svarstomas tautinių mažumų klausimas, kurį M. Römerio pastangomis norėta susieti su teritorinių autonomijų, sričių klausimais, kurie buvo svarbūs Lietuvos lenkams ir baltarusiams[1209]. Teisininko pastebėjimu, Lietuvos politikai Steigiamajame Seime į tai mažai kreipė dėmesio, o nuostatų dėl teritorinių autonomijų įtraukimas, jo manymu, buvo didžiulės reikšmės Lietuvos valstybingumui[1210]. Vėliau M. Römeris rašė, kad autonomijos klausimas buvo nepopuliarus ir jo buvo vengiama:

> *„Kad Seimo deklaracija Klaipėdos ir Vilniaus klausimu būtų veiksminga, būtina atitinkamai tokias pat tezes išsakyti Konstitucijoje.“*[1211]

Vis dėlto šis klausimas dar ne kartą svarstytas Konstitucinės komisijos pakomisėje. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad Konstitucijoje nereikėjo konkrečiai minėti Klaipėdos ar Vilniaus kraštų, nes šie klausimai dar nebuvo išspręsti tarptautiniu mastu. Tačiau nuostatos dėl autonominių sričių buvo būtinos[1212].

Ilgainiui Lietuvos Rytų komisijos nariai (žr. monografijos III dalies 6 skyrių), tarp jų ir M. Römeris, paprašė Konstituciją rengiančią komisiją bent jau aiškinamuosiuose raštuose dėl Konstitucijos minėti Seimo deklaraciją dėl Vilniaus krašto, nepamiršti ir teritorinės autonomijos Lietuvoje problemos[1213].

Seimo konstitucinėje komisijoje diskutuoti Steigiamojo Seimo nario M. Soloveičiko siūlymai dėl tautinių mažumų, dėl jo siūlomų kriterijų, ateityje leisiančių naudotis tautine personaline autonomija[1214].

1207 *Ibid.* (1921 m. spalio 30 d.), 431.
1208 *Ibid.* (1921 m. lapkričio 5 d.), 439.
1209 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. sausio 13 d.), 105.
1210 *Ibid.* (1922 m. sausio 14 d.), 107.
1211 *Ibid.* (1922 m. sausio 15 d.), 109.
1212 *Ibid.* (1922 m. sausio 19 d.), 114.
1213 *Ibid.* (1922 m. vasario 9 d., vasario 10 d.), 150, 151.
1214 *Ibid.* (1922 m. sausio 28 d., sausio 29 d., sausio 30 d., sausio 31 d., vasario 1 d., vasario 2 d., vasario 11 d.), 131, 133, 134, 136–140, 153.

Pirmininkaujant M. Römeriui Konstitucijos teksto projektai buvo svarstomi ir Teisininkų draugijoje (žr. monografijos IX dalies 1.4 poskyrį). Konstitucijos projektas Steigiamajame Seime baigtas svarstyti 1922 m. rugpjūčio 1 d., penkiasdešimt devyniems Seimo nariams balsuojant už ir vienam prieš[1215]. Konstitucija paskelbta 1922 m. rugpjūčio 6 d.[1216] Teisininkas lenkų kalba parašė studiją apie 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektą[1217].

7.13. Baudžiamosios ar civilinės bylos?

Kai bus paskirti nauji teisėjai, M. Römeris tikėjosi specializuotis tik civilinėse bylose. Jis prisipažino, kad nelabai domisi nusikaltėlių psichologija, be to, civilinėse bylose daugiau gilinamasi į teisinius klausimus. Baudžiamosios bylos jam atrodė reikalaujančios mažiau pastangų, daugiau techninio darbo. Teisininkas suvokė, kad jam reikės derinti profesoriaus, dėstytojo, prorektoriaus ir Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, tad jam svarbios laiko sąnaudos[1218]. Netrukus paaiškėjo, kad M. Römeris buvo priskirtas prie baudžiamųjų bylų, kartu su juo teisėjai J. Staškevičius ir J. Brazaitis. O A. Kriščiukaitis, M. Čepas, B. J. Masiulis ir S. Petrauskas turėjo specializuotis civilinėse bylose[1219]. Tačiau ir vėliau M. Römeriui tekdavo nagrinėti civilines apeliacines bylas, jis net dažniausiai joms ir pirmininkaudavo, nes buvo vyriausias teisėjas[1220]. Bet kai teisininkas pradėjo eiti Lietuvos universiteto rektoriaus pareigas, Tribunolo pirmininkas atleido jį nuo civilinių apeliacinių bylų nagrinėjimo, paskyrė tik baudžiamąsias apeliacines ir kasacines bylas[1221]. Baigus rektoriaus kadenciją 1928 m., M. Römeriui ir toliau patikėtos baudžiamosios bylos[1222].

Baigęs rektoriaus kadenciją, M. Römeris Vyriausiajame Tribunole liko dirbti vos keletą savaičių. Paskutinį teismo posėdį Tribunole teisininkas turėjo 1928 m. rugsėjo 29 d. Netrukus M. Römeris tapo konstitucinio teisinio statuso institucijos – Valstybės Tarybos – nariu (žr. monografijos IV dalyje).

1215 Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1922 m. rugpjūčio 1 d. 234-ojo posėdžio protokolas, 29–49.

1216 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100-799.

1217 Projekt Ustawy Konstytucyjnej Litewskiej. LMAVB RS, f. 9-2500.

1218 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. rugpjūčio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 54.

1219 *Ibid.* (1926 m. lapkričio 9 d.), l. 102.

1220 *Ibid.* (1927 m. gegužės 10 d.), l. 193.

1221 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 6 d.), l. 253.

1222 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 18 d.), l. 442.

Iš viso teisininkas teisėjo pareigas ėjo vienuolika metų[1223]. Jis jautė, kad ne tik kaip rektorius pelnė profesūros simpatijas, bet įgijo ir didelį teisėjo autoritetą. Teisininkas buvo laikomas reikšmingu teisės autoritetu[1224]. Tuo metu apie jį kaip tik rašė laikraščiuose, buvo pateikiama itin teigiama teisininko charakteristika, pavyzdžiui:

> *„Žmogus – tai skamba didžiai! Ta teise didžiuotis prof. Roemeris gali be abejojimų. Asmuo visais atžvilgiais vertas pasigėrėjimo ir sekimo. Visuomeniškai politiškas veikėjas, mokytojas ir teisėjas – jis visose tose srityse vienodai doras ir kilnus. Visų pagarba – visai užsitarnauta dovana. <...>.“*[1225]

7.14. Pubicistika, einant Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas

Eidamas Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas M. Römeris 1922 m. pradėjo dėstyti Lietuvos universitete (žr. monografijos VIII dalies 1.2 poskyrį). Tad teisininkas publicistikai daug laiko nebeskyrė[1226]. Vis dėlto retkarčiais rašė straipsnius, nesusijusius su teisės doktrina ir praktika. Tuometė jo publicistika buvo susijusi su regiono problemomis. Tiesa, dažniausiai straipsnius pasirašydavo ne savo vardu, nes manė, kad Vyriausiojo Tribunolo teisėjas neturi dalyvauti politinėje kovoje[1227]. Antai jis parašė straipsnį „Sunki klaida“, skirtą Steigiamojo Seimo lenkų frakcijos pateiktam skundui Tautų Sąjungai[1228], kuriame pasmerkė deputatus. Straipsnį pasirašė „Lietuvos lenkas“[1229]. Tekstas buvo sukritikuotas *Gazeta Wileńska*, išreiškiant abejones, kad straipsnį tikrai parašė lenkas, ir kviečiant šį lenką prisistatyti. M. Römeris prisistatė parašydamas dienraščio redakcijai laišką, reikalaudamas, kad ji perspausdintų pažodžiui[1230]. Teisininkas taip pat parašė straipsnį apie baltarusių problemas Lietuvos valstybinėje politikoje[1231].

1223 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 29 d.), l. 447.

1224 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 30 d.), l. 448.

1225 „Žinomų kauniečių galerija. Foto-etiudai“. *Sekmadienis*, 1928 m. rugsėjo 30 d., Nr. 30, 5.

1226 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. gruodžio 3 d.), 471–472.

1227 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. rugpjūčio 14 d.), 326.

1228 Głos Polaka litewskiego. „Ciężki błąd“. *Litwa*, 1921 m. liepos 12 d., Nr. 150 (205). VUB RS, f. 1-F359, l. 103; Głos Polaka litewskiego. „Ciężki błąd“. Litwa, 1921 m. liepos 13 d., Nr. 151 (206). *Ibid*., l. 103; Polak litewski. „Ciężki błąd“. Nowiny Wileńskie, 1921 m. liepos 17 d., Nr. 36, 2–3. Apie šių straipsnių seriją žr.: Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. liepos 9 d., 1921 m. rugpjūčio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 246, 283.

1229 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 9 d.), 266.

1230 *Ibid*. (1921 m. rugpjūčio 14 d.), 326.

1231 Ryś. „Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej“. *Litwa*, 1921 m. liepos 27 d., Nr. 163 (218). VUB RS, f. 1-F359, l. 98; Ryś. „Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej“. *Litwa*, 1921 m. liepos 28 d., Nr. 164 (219). *Ibid*., l. 99; Žr.: Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. liepos 25, 1921 m. liepos 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 262.

Straipsnyje santūriai kritikuota Lietuvos politika pabrėžiant žemės reformos radikalumą, aiškinta, kad valstybinė politika neturi būti formuojama imperialistiniais ar kolonijiniais metodais. Pastebėta, kad baltarusių interesai valdant lenkams nebus patenkinti. Siūlyta Lietuvai kurti tokią valstybę, kurią ir baltarusiai galėtų pavadinti savo valstybe. Tai, pasak straipsnio autoriaus, padėtų priešintis lenkų valdymui[1232]. Straipsnyje buvo išdėstyti patarimai, kaip Lietuvai tapti patraukliai ir vengti nedraugiško požiūrio į baltarusius, kuris buvo deklaruojamas A. Smetonos straipsnyje laikraštyje *Lietuvos balsas*[1233]. Apskritai M. Römeris akcentavo Vilniaus krašto daugiatautiškumą ir siekė lietuviams atskleisti, kad nepakanka to, kad Vilnius priklausys Lietuvai, būtina, kad ten gyvenantys įvairių tautų žmonės norėtų priklausyti Lietuvos valstybei. Lietuviai

> *„ignoravo faktą, kad šio krašto sudėtis labai ypatinga, kad jai reikia ypatingo takto ir dėmesio, apsvarstytų politinių veiksmų. O Lietuva įsivaizdavo, kad pasiims Vilnių, ir viskas. Nėra problemos. Pamiršo, kad nėra didžiausia problema, kas valdys kraštą. Kad esminis dalykas – uždegti žmonių norą priklausyti šiai valstybei.“*[1234]

Teisininkas taip pat rašė straipsnį apie bendradarbiavimą kaip Lietuvos valstybės veikimo pagrindą[1235], straipsnį apie du principus[1236], kuriame apibūdino lietuvių ir lenkų konfliktą kaip kovą dėl dviejų principų: Lietuva ir Baltarusija, kaip lenkų ir rusų ginčo dalis, ir Lietuva su Baltarusija kaip savarankiška valstybė[1237]. 1921 m. rugpjūtį apsilankęs Klaipėdoje, Neringoje, parašė du straipsnius „Klaipėda“[1238] ir „Jūra“[1239]. Žurnale *Kultūra* publikavo straipsnį apie masonus. Šio straipsnio ilgą laiką nenorėta spausdinti[1240].

1232 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 24 d.), 287–289.

1233 *Ibid.* (1921 m. liepos 26 d.), 292; manytina, turėtas mintyje kaip tik šis straipsnis A. Sm. „Vaišingumas be apdairos“. *Lietuvos balsas*, 1921 m. liepos 21–22 d., Nr. 38, 1–2.

1234 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. liepos 28 d.), 297.

1235 Sz. J. „Kooperacja – jako zasada państwowa Litwy“. 1921 m. vasario 16 d., Nr. 22, 2–3; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. sausio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 79.

1236 M. R. „Dwie zasady“. *Nowiny Wileńskie*, 1921 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 43, 1; M. R. „Dwie zasady“. *Nowiny Wileńskie*, 1921 m. rugpjūčio 25 d., Nr. 44, 1. Apie šią straipsnių seriją žr.: Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. rugpjūčio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 283.

1237 Römeris, *supra note*, 595: (1921 m. rugpjūčio 14 d.), 326.

1238 Ryś. „Kłajpeda“. *Litwa*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 64 (251). VUB RS, f. 1-F359, l. 100.

1239 Ryś. „Morze“. 1921 m. rugsėjo 11 d., Nr. 202 (249). *Ibid*., l. 99. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. rugsėjo 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 307.

1240 M. R. „Masonai“, *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6: 268–271; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gruodžio 10 d.), 344; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. rugpjūčio 18 d.), 229; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 47.

M. Römeris rašė straipsnius žydų leidiniams *Najs* apie tautinius santykius Lietuvoje[1241], *Lite* apie prekybą[1242]. Planavo rašyti straipsnį apie tautinių mažumų ministerijas. Jam atrodė, kad tautinių mažumų teisės gali būti garantuotos tik tiek, jeigu bus pripažinta teritorinė autonomija, tautinė personalinė autonomija ir teisė į gimtąją kalbą tose srityse, kurios nebuvo perleistos autonominei kompetencijai[1243].

Rašė *Przegląd Wileński* apie Lietuvos žemės reformą[1244], Lietuvos konstitucijos projektus[1245], Lietuvos universitetą[1246], Lietuvos valiutą[1247], Steigiamąjį Seimą ir ateities rinkiminės kampanijos perspektyvas[1248], psichinę formaciją, atskirdamas Lietuvos lenkus nuo Lenkijoje gyvenančių lenkų ir vietinių lietuvių[1249], apie Lietuvos lenkus[1250], lietuvių ir lenkų santykius[1251], apie pirmąjį Lietuvos Seimą[1252], apie dvi Lietuvas (bajorus žemvaldžius Vilniaus krašte ir valstiečius tautininkus, federacinę Baltijos sąjungos idėją)[1253], rinkimų į Seimą kampaniją[1254]. Rašė lenkų savaitraščiui *Nowiny* straipsnį pavadinimu „Valdžia ir žmonės demokratinėje valstybėje“[1255].

1241 Autorė nežino, ar straipsnis buvo atspausdintas. Žr.: Römeris. Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 13 d.), 65.

1242 *Ibid.* (1922 m. gegužės 4 d.), 272.

1243 *Ibid.*

1244 M. R. „Reforma rolna w sejmie litewskim“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. balandžio 8 d., Nr. 13–14, 2–7. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1921–1923 (1922 m. sausio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 21.

1245 M. R. „Projekt Ustawy Konstytucyjnej“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. balandžio 28 d., Nr. 15–17, 2–6; M. R. „Projekt Ustawy Konstytucyjnej“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. gegužės 13 d., Nr. 18–19, 2–7. Apie šią straipsnių seriją žr.: Römer Michał, Dziennik 1921–1923 (1922 m. sausio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 40.

1246 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 22 d.), 60; Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. lapkričio 30 d., Nr. 45–46, 2–5; Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. gruodžio 17 d., Nr. 47–48, 4–6; Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. *Przegląd Wileński*, 1929 m. lapkričio 24 d., Nr. 20–21, 7–10.

1247 Römer, Michał. „Zagadnienie walutowe w Litwie“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. spalio 29 d., Nr. 41–42, 4–6.

1248 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 5 d.), 80.

1249 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 8.

1250 *Ibid.* (1925 m. kovo 3 d.), l. 47; Römer, Michał. „Dwie formuły“. 1925 m. balandžio 5 d., Nr. 6, 2–6.

1251 Römer, Michał. „Listy z Kowna“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. spalio 15 d., Nr. 39–40, 2–4; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 23 d.), 331.

1252 Römer, Michał. „Pierwszy Sejm litewski“. *Przegląd Wileński*, 1925 m. gruodžio 6 d., Nr. 20, 2–6.

1253 M. R. „Dwie Litwy“. *Przegląd Wileński*, 1926 m. gegužės 30 d., Nr. 10, 2–4; M. R. „Dwie Litwy“. *Przegląd Wileński*, 1926 m. birželio 13 d., Nr. 11, 2–3. Apie šią straipsnių seriją žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. balandžio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 2.

1254 M. R. „Przed wyborami“. *Przegląd Wileński*, 1926 m. gegužės 16 d., Nr. 9, 3–4; žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. balandžio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 2.

1255 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 6.

Pradėjo rašyti ir mokslinius straipsnius, kuriuos publikavo Lietuvos teisininkų draugijos leidžiamame žurnale *Teisė* (apie Lietuvos teisininkų draugiją žr. monografijos IX dalies 1 skyrių) apie luomus ir papročius[1256], apie suverenios Lietuvos valdžios perdavimą valstybei, o ne piliečiams, remiantis G. Jellineko doktrina[1257]. Rašė apie vietos savivaldą ir jos reikšmę bei esminius autonomijos elementus[1258].

Dienoraštyje pastebėjo, kad 1922 m. žurnalo *Teisė* antrame numeryje nėra jo straipsnių, bet dauguma ten publikuotų Vyriausiojo Tribunolo sprendimų kaip pavyzdiniai buvo surašyti kaip tik jo[1259].

Tais pirmais žurnalo gyvavimo metais jis publikavo ir straipsnį apie sunkiųjų darbų kalėjimus pabrėždamas klaidingai vartojamą teisinę terminologiją (žodžių „neterminuotai" ir „iki gyvos galvos" reikšmę bei skirtumus) ir atskleidžiant klaidingo terminų vartojimo neigiamas pasekmes[1260].

Apsilankęs Šveicarijoje, parašė straipsnį apie nepilnamečių pataisos namus, auklėjimo kolonijas Šveicarijoje, skirtas mažamečiams ir nepilnamečiams nuo 6 iki 15 metų bei nuo 15 iki 20 metų, kurie padarė ir smulkesnius nusižengimus, ir sunkesnius nusikaltimus[1261]. Grįžęs teisininkas teisingumo ministrui ir Kalėjimų departamento vadovui pateikė ataskaitą apie savo įspūdžius nepilnamečių kolonijose. Iš tos ataskaitinės medžiagos ir gimė mokslinis straipsnis. Ministrui reikėjo šios rašytinės medžiagos kaip argumento, kad Seime ir Vyriausybėje būtų galima reikalauti lėšų tokiai institucijai steigti Lietuvoje[1262].

1256 Römeris, Mykolas. „Luomų tvarka ir papročiai". *Teisė* 1 (1922): 19–34; Žr.: Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. vasario 19 d.), 166.

1257 Römeris, Mykolas. „Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu". *Teisė* 1 (1922): 3–13; žr.: Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. kovo 4 d.), 182. Römeris, Mykolas. „Sunkiųjų darbų kalėjimas „ligi gyvos kalbos". *Teisė* 3 (1922): 33–38; Römeris, Mykolas. „Vietos savivaldybės". *Teisė* 3 (1922): 1–16.

1258 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 4 d.), 35; žr.: Römeris, Mykolas. „Vietos savivaldybės". *Teisė* 3 (1922): 1–16.

1259 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 4 d.), 35; žr.: Kriščiukaitis, Antanas. „Vyriausiojo Tribunolo praktika". *Teisė* 2 (1922): 50–52. Ir vėliau teisininkas dienoraščiuose pažymėdavo, kad rinkdavo Vyriausiojo Tribunolo sprendimus, kurių motyvai verti publikuoti kaip įstatymų aiškinimo precedentai. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. balandžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 250.

1260 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. liepos 12 d.), 46; žr.: Römeris, Mykolas. „Sunkiųjų darbų kalėjimas „ligi gyvos kalbos". *Teisė* 3 (1922): 33–38.

1261 Römeris, Mykolas. „Auklėjamosios drausmės kolonijos Šveicarijoje". *Teisė* 4 (1923): 11–30.

1262 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 13 d., 1923 m. spalio 4 d., spalio 5 d., spalio 9 d., spalio 10 d., 1924 m. sausio 11 d.), 248, 272, 276, 279, 379.

Teisininkas rašė ir recenzijas[1263]. Rašė apie įstatymų konstitucingumo problemas[1264], raštu garsino ir savo įspūdžius iš tarptautinio sociologijos kongreso Romoje[1265].

Žurnale *Teisė* buvo publikuojamos recenzijos ir M. Römerio darbams, pavyzdžiui, jo brošiūrai apie politines partijas Lietuvoje[1266], knygai *Reprezentacija ir mandatas*[1267].

Eidamas Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas ir dėstydamas, M. Römeris retkarčiais skaitė ir viešas paskaitas. Antai 1922 m. sausį buvo perskaityti du pranešimai Liaudies partijos ir socialdemokratų posėdžiuose dėl Vilniaus aneksijos[1268], 1923 m. rugsėjį skaitė pranešimą masonų ložėje apie tarptautinius santykius Rytų Lietuvos kontekste, tarptautinę masoniją[1269], 1925 m. sausį perskaitė paskaitą „Visuomenė ir valstybė“ lenkų sąjungų ir asociacijų patalpose draugijai „Pochodnia“[1270].

M. Römeris domėjosi ir visuomeniniu teisininkų gyvenimu. Pradėjęs eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, ėmėsi veiklos Teisininkų draugijos valdyboje (žr. monografijos IX dalies 1.1 poskyrį)[1271].

8. NUOLATINIO TARPTAUTINIO TEISINGUMO TEISMO NACIONALINIS TEISĖJAS

M. Römeriui teko eiti nacionalinio teisėjo pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme du kartus: nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą ir geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą.

1263 Römeris, Mykolas. „Rudolfo v. Jheringo „Kova dėl teisės“. *Vairas*, 1924 m. sausio 3 d., Nr. 1, 10–11; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gruodžio 2 d., gruodžio 20 d., 1924 m. sausio 11 d.), 337, 356, 379.

1264 Römeris, Mykolas. „Įstatymų konstitucingumas“. Teisė 7 (1925): 1–17; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 3 d., gegužės 14 d.,). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 25, 83; Römeris, Mykolas. „Dėl vieno įstatymo aiškinimo“. *Teisė* 9 (1926): 11–30.

1265 Roemeris, Mykolas. Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje. Lietuvos universiteto teisių fakulteto darbai. II tomas, 1 knyga, 1925; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 47.

1266 Vaižgantas Tumas, Juozas. „Römer, Michał. Litewskie stronnictwa polityczne. Wilno. Wyd. Novin Wileńskich, 1921. Druk. 1 dalis. 117 p.“. *Vairas*, 1924 m. vasario 7 d., Nr. 6, 23–24; Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 11 d.), 406.

1267 Stankevičius, V. „Prof. Römerio „Reprezentacija ir mandatas“. *Teisė* 10 (1926): 66–72.

1268 Römer Michał, Dziennik 1921–1923 (1922 m. sausio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 18.

1269 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1923 m. rugsėjo 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2256, l. 123.

1270 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. sausio 17 d., sausio 31 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 25, 32.

1271 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. gruodžio 13 d.), 65–66.

8.1. Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla[1272]

M. Römeris ėjo nacionalinio teisėjo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje pareigas. Bylą nagrinėjo Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas. Byla buvo susijusi bendrai su besiklostančiais santykiais tarp Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto, taip pat tarp Lietuvos ir Vokietijos, nes Lietuvos interesas buvo lietuvinti neseniai perduotą Klaipėdos kraštą, o vokiečiai tikėjosi ilgainiui susigrąžinti Klaipėdos kraštą į savo jurisdikciją[1273].

8.1.1. Bylos kilmė

Pateikiami faktai, nulėmę valstybių signatarių, pasirašiusių Klaipėdos krašto konvenciją, kreipimąsi į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą:

- 1931 m. gruodžio 17 d. Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas kartu su dviem Krašto seimelio nariais išvyko į Berlyną. Berlyne susitiko su Reicho Vyriausybės tarnautojais Užsienio reikalų ir Maitinimo ministerijose;
- tą pačią dieną Vokietijos konsulas Klaipėdoje vienam iš Seimelio narių, vykusių į Berlyną, išdavė liudijimą, kuriame nurodoma, kad šis važiuoja į Berlyną „derėtis su Vokietijos valdžios įstaigomis“ ir kad šios derybos „yra svarbaus vokiečiams intereso“;
- Klaipėdos krašto gubernatorius 1931 m. gruodžio 27 d. informavo O. Biotcherį, kad jis prarado pasitikėjimą Direktorijos pirmininku ir patarė jam atsistatydinti;
- 1932 m. sausio 25 d. gubernatorius pateikė raštą Seimeliui, o O. Biotcheris padarė pranešimą. Tą pačią dieną Seimelis penkiolika balsų prieš keturis pareiškė pasitikėjimą O. Biotcheriu;
- 1932 m. vasario 6 d. gubernatorius atšaukė savo 1931 m. sausio 8 d. įsakymą, kuriuo jis paskyrė O. Biotcherį Direktorijos pirmininku. Kiti du Direktorijos nariai taip pat buvo atleisti;

[1272] Šis poskyris parengtas pagal autorės straipsnių ciklą: Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose I dalis“. *Logos* 113 (2022): 208–222; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose II dalis“. *Logos* 112 (2022): 183–200; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose III dalis“. *Logos* 114 (2023): 179–189; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose IV dalis“. *Logos* 115 (2023): 181–193; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose V dalis“. *Logos* 116 (2023): 175–183; Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose VI dalis“. *Logos* 117 (2023): 196–205. Tekstas sutrumpintas, bet kai kur papildytas naujais šaltiniais.

[1273] Apie nesklandumus tarp Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 66–127.

- tą pačią dieną O. Biotcheris suimtas. Suėmimo metu Direktorijos pirmininkas rašė sūnui laišką, kuriame prašė Seimelio partijų lyderių kreiptis į Vokietijos konsulatą Klaipėdoje ir paklausti, kaip jam reaguoti į Krašto gubernatoriaus veiksmus – priešintis ar atsistatydinti;
- 1932 m. vasario 8 d. vokiečių Vyriausybė, vadovaudamasi Klaipėdos krašto konvencijos 17 straipsnio 1 dalimi, iškėlė klausimą Tautų Sąjungos Taryboje, prašydama ją kuo greičiau susirinkti;
- 1932 m. vasario 23 d. Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas atsistatydino;
- 1932 m. vasario 27 d. gubernatorius A. Merkys Klaipėdos krašto direktorijos pirmininku paskyrė nepartinį E. Simaitį, kuris į Direktoriją pasikvietė dar du narius;
- 1932 m. kovo 19 d. Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusios valstybės (toliau – valstybės signatarės) pranešė Lietuvos vyriausybei, kad, jeigu nebus sudaryta Krašto seimelio pasitikėjimą turinti Direktorija, jos kreipsis į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą ir pateiks klausimus, kilusius O. Biotcherį atšaukus iš pareigų. Taip pat akcentuota, kad Seimelio paleidimas bus laikomas priešingu Tautų Sąjungos Tarybos rekomendacijoms, todėl papildomai teks svarstyti klausimą, ar Seimelio paleidimas, susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, neprieštarautų Krašto konvencijos nuostatoms;
- 1932 m. kovo 22 d. Klaipėdos krašto seimelis dvidešimt dviem balsais prieš penkis pareiškė nepasitikėjimą naujai sudaryta Direktorija;
- tą pačią dieną Direktorijos pirmininkas E. Simaitis perskaitė gubernatoriaus dekretą, kuriuo Seimelis buvo paleistas;
- 1932 m. balandžio 11 d. valstybių signatarių vyriausybės kreipėsi į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą ir pateikė šešis klausimus:
    1) Ar Klaipėdos krašto gubernatorius turi teisę atšaukti Direktorijos pirmininką?
    2) Jeigu taip, ar ši teisė egzistuoja tik atitinkamomis sąlygomis ir aplinkybėmis ir kokios tos sąlygos bei aplinkybės turi būti?
    3) Jei teisė atšaukti Direktorijos pirmininką būtų pripažinta, ar tai suteikia teisę atleisti ir kitus Direktorijos narius iš pareigų?
    4) Jeigu teisė atšaukti Direktorijos pirmininką egzistuoja, susiklosčius atitinkamoms sąlygoms ir aplinkybėms, ar 1932 m. vasario 6 d. O. Biotcherio atšaukimas patenka į tas sąlygas ir aplinkybes?
    5) Ar E. Simaičio vadovaujamos Direktorijos sudarymas tomis aplinkybėmis yra teisėtas?

6) Ar Klaipėdos krašto Seimelio paleidimas, įvykdytas 1932 m. kovo 22 d., teisėtas, jeigu E. Simaičio vadovaujama Direktorija negavo Seimelio pasitikėjimo?[1274]

M. Römeris dienoraštyje svarstė Klaipėdos krašto gubernatorius teisę atšaukti Krašto direktorijos pirmininką, turėjusį Seimelio daugumos pasitikėjimą. Iš pradžių jam atrodė, kad neturėjo. Tačiau pastebėjo, kad čia įsipainiojęs nelojalumas valstybei, konfidencialiai bendraujant su kitos valstybės atstovais. O tai jau buvo susiję ir su valstybės saugumu. Be to, teisininkui kilo klausimas, ar O. Biotcheris neturėjo būti apskritai patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už valstybės išdavystę[1275].

Teisininkas užsiminė apie valstybių signatarių atstovų Kaune savo vyriausybių vardu įteiktą notą Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Notoje valstybės signatarės pažymėjo, kad naujos Klaipėdos direktorijos sukūrimas, nedalyvaujant Seimelio daugumai, prieštarauja Klaipėdos krašto statutui. Taip pat Lietuvos vyriausybė buvo įspėta, kad jeigu Lietuvos valdžia paleis Seimelį dėl išreikšto nepasitikėjimo naująja Direktorija, toks sprendimas tarptautinėje arenoje bus vertinamas kaip naujas Statuto pažeidimas, kuris bus skundžiamas Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui. Užsienio reikalų ministras protestavo prieš notoje esančius teiginius[1276].

M. Römeris nurodė, kad ši nota visuomenėje laikoma „Lietuvos nesėkme". Kartu dėl šios notos kilo rizika, kad nebebus paskelbtas Statutinio Teismo įstatymas (žr. monografijos V dalies 2 ir 3 skyrius)[1277].

Po to, kai Klaipėdos krašto gubernatorius vis dėlto paleido Seimelį, M. Römeris rašė, kad Lietuvos vyriausybė nepabijojo kategoriško signatarių valstybių notos tono ir įspėjimo dėl kreipimosi į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad Klaipėdos krašto klausimas tapo konflikto aikšte ne tik su Vokietija, bet ir su kitomis savo valią pasauliui diktuojančiomis valstybėmis[1278].

1274 *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole* (Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos leidinys, 1932), 252–261.

1275 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 270.

1276 *Ibid.* (1932 m. kovo 21 d.), l. 29; žr.: „Signatarių nota". Lietuvos aidas, 1932 m. kovo 21 d., Nr. 65 (1440), 1; „Signatarnių valstybių nota ir Lietuvos atsakymas". Lietuvos aidas, 1932 m. kovo 21 d., Nr. 65 (1440), 1.

1277 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 290.

1278 *Ibid.* (1932 m. kovo 23 d.), l. 291.

8.1.2. M. Römeris kviečiamas į Hagą

Iki 1932 m. balandžio M. Römeris tebuvo įvykių Klaipėdos krašte stebėtojas. Tačiau Klaipėdos krašto klausimais jis viešai reiškė savo nuomonę. Antai mėnraštyje *Vairas* 1932 m. atspausdintas teisininko straipsnis „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“[1279]. Straipsnis buvo skirtas Statutinio Teismo steigimo poreikiui pagrįsti. Maža to, M. Römeris profesionalų domėjimąsi Klaipėdos krašto klausimais demonstravo ir Valstybės Tarybos Klaipėdos komisijoje, kurioje ir buvo pradėti rengti Statutinio Teismo įstatymo projektai[1280].

Manytina, kad dėl teisininko profesionalaus požiūrio į autonomijos klausimus užsienio reikalų ministras D. Zaunius 1932 m. balandį pasikvietė jį pokalbiui. Ministras pasiūlė M. Römeriui bendradarbiauti ginant Lietuvos poziciją kilusiame tarptautiniame konflikte tarp Lietuvos ir Vokietijos. Jis keliais žodžiais apibūdino Vakarų sąjungininkių požiūrį (valstybių signatarių) šiuo klausimu: esą sąjungininkės nenorėjo įsitraukti į ginčus, tačiau buvo priverstos tai daryti. Ministras pranešė, kad greičiausia ginčas pasieks Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą. M. Römeris suvokė, kad Lietuvos laukia didžiulis darbas: Lietuvos pozicijos gynimas, memorandumai, dvišalės notos, atsikirtimai į vokiečių ar sąjungininkių tezes, pats teisminis procesas[1281].

Teisininkas taip pat žinojo, kad Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, be nuolatinių teisėjų, visada yra teisėjų iš valstybės, kuri yra viena iš ginčo šalių. Pokalbyje ministras pabrėžė, kad diplomatinis kelias nepakankamas ir net nepageidautinas, reikia samdyti teisininką, profesorių, turintį autoritetą ir nepriklausantį diplomatiniam korpusui. Taigi, ministras paklausė M. Römerio, ar jis sutiktų pagelbėti. Kitaip tariant, M. Römeriui buvo siūloma būti nacionaliniu teisėju Teisme. Taip pat ministras pabrėžė, kad M. Römerio kandidatūrai jau pritarė valstybės vadovas ir ministras pirmininkas. M. Römeris sutiko ir dienoraštyje įrašė:

> *„Tai nauja sunki pareiga, kuri gula ant mano pečių, be jokios abejonės, labai garbinga, bet ir labai atsakinga. Prašau, Dieve, leisk man tai atlikti garbingai ir naudingai Tėvynei. Aš bijau. Tepadeda man Dievas geram reikalui.“*[1282]

Teisininkas suprato, kad jam siūlomos centrinės, atsakingiausios, garbingiausios pareigos „pasaulio Aeropage“ – Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Dienoraštyje jis prisipažino:

1279 Römeris, Mykolas. „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“. *Vairas*, 1932, Nr. 4, 453–466.

1280 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 140–155.

1281 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 298.

1282 *Ibid.* (1932 m. balandžio 6 d.), l. 298.

„Tai mane ir gąsdina, ir muša iš vėžių, bet kartu ir pamalonina bei sukelia kilnų jausmą tarnauti šaliai jos istorinėje raidoje, siekiant susigrąžinti bent tą žemės ir žmonių dalį, kuri kryžiuočių užgrobimo dar nebuvo iki galo sunaikinta ir kuri dėl laimingo likimo sugrąžinta Lietuvai, bet nuo jos atplėšta <...>. Duok Dieve, kad mano vardas būtų įpintas į sėkmę šiame kelyje!!"[1283]

Lietuvos Vyriausybei gavus Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo pranešimą apie Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, Italijos Karaliaus ir Japonijos Imperatoriaus vyriausybių iškeltą bylą dėl nuomonių skirtumo, susijusio su Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko O. Biotcherio atšaukimu iš pareigų, E. Simaičio paskyrimu Direktorijos pirmininku ir Seimelio paleidimo suderinamumu su Klaipėdos krašto Statutu[1284], po kelių dienų užsienio reikalų ministras oficialiai kreipėsi į teisininką, kad šis priimtų *ad hoc* teisėjo arba nacionalinio teisėjo pareigas Lietuvos vardu nagrinėti bylą Teisme Hagoje[1285].

M. Römeris pasidžiaugė, kad jo ir užsienio reikalų ministro nuomonės sutampa: Krašto gubernatorius neturi teisės atšaukti Direktorijos pirmininko, kai veikia vidinio autonominio mechanizmo funkcinėse ribose, bet tokia teisė kyla, kai jis, veikdamas kaip centrinės valstybinės valdžios pareigūnas ir vykdydamas valstybės kontrolę, mano, kad Direktorijos pirmininko veikla nukreipta prieš valstybingumą. M. Römeris pasiūlė ministrui sušaukti nedidelį teisininkų susitikimą, kuriame būtų nustatytos Lietuvos pozicijos gairės. Šiame susitikime turėjo dalyvauti ministras, M. Römeris, advokatas J. Robinzonas, docentas T. Petkevičius, Valstybės Tarybos narys Z. Starkus[1286].

1932 m. balandžio 18 d. M. Römeris gavo oficialų raštišką pasiūlymą priimti Lietuvos nacionalinio teisėjo arba *ad hoc* teisėjo Lietuvai pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme dėl tam tikrų Klaipėdos krašto statuto nuostatų aiškinimo[1287].

8.1.3. Rengimasis teismo procesui

Prieš išvykstant į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą, Lietuvos delegacija susitikinėjo Užsienio reikalų ministerijoje ir ruošėsi teismo procesui. M. Römeris susitiko su J. Robinzonu, Užsienio reikalų ministerijos juriskonsultu, kuris kartu su juo turėjo rengti kontrmemorandumą Teismui.

1283 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 299.

1284 Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 56–60.

1285 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 303.

1286 *Ibid.* (1932 m. balandžio 16 d.), l. 303.

1287 *Ibid.* (1932 m. balandžio 18 d.), l. 304.

Juriskonsultas, kaip Lietuvos atstovo šioje byloje V. Sidzikausko padėjėjas, taip pat turėjo vykti į Hagą[1288]. J. Robinzonas ir T. Petkevičius, 1931 m. dalyvavęs bylos nagrinėjime dėl tranzito Kaišiadorių–Lentvario geležinkelio ruože, nesutarė dėl teisinio argumentavimo metodo. J. Robinzonas buvo įsitikinęs, kad kontrmemorandumą reikėjo grįsti ne tik faktais ir sampratomis, išeinančiomis iš doktrinos ar precedentų bei konstitucinių principų logikos, bet ir griežtai sekti raide, laikytis griežčiausios lingvistinės tekstų analizės. Jo nuomone, Teismo teisėjai linkę neatsiriboti nuo teksto ir vengia bet kokių doktrininių komentarų kaip galimai vedančių politiniais šunkeliais. O T. Petkevičius tvirtino priešingai. Jo nuomone, Teismo teisėjai ypač jautrūs doktrina paremtiems argumentams ir kiekvieną kartą, kai toks argumentas minimas nurodant šaltinį, jie stropiai jį užsirašo, o paskui tikrina knygose[1289]. Pasiuntinys Londone V. Sidzikauskas šioje byloje turėjo būti Lietuvos vyriausybės atstovu. Jis sykiu turėjo vadovauti Lietuvos gynybos teisinių tezių formulavimui[1290].

Susitikimuose D. Zaunius, V. Sidzikauskas, J. Robinzonas ir M. Römeris daugiausia diskutavo dėl penkto ir šešto klausimų, susijusių su E. Simaičio vadovaujamos Klaipėdos krašto direktorijos sudarymo ir Seimelio paleidimo teisėtumu. Esminiu Lietuvos pozicijos klausimu laikytas apsisprendimas dėl to, ar Lietuva gins tezę dėl absoliučios gubernatoriaus diskrecinės teisės nušalinti autonominio krašto Direktorijos pirmininką, ar gins tezę, siejančią šią teisę su valstybės teisėtumo ir saugumo priežiūra. V. Sidzikauskas buvo už gubernatoriaus absoliučios diskrecijos tezę manydamas, kad iš anksto reikia reikalauti daugiau, net jei gautum mažiau. D. Zauniaus nuomone, gubernatoriaus įgaliojimai riboti. J. Robinzonas pritarė ministro nuomonei, be to, jis atkreipė dėmesį į tai, kad politinis reikalavimo maksimalizmas galėjo diskredituoti Lietuvą ir sukurti įspūdį, kad požiūris į kilusią problemą nėra rimtas. Pats M. Römeris buvo siauresnės gubernatoriaus įgaliojimų tezės šalininkas[1291].

Po kelių dienų M. Römeriui buvo pateiktas signatarių valstybių – Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos vyriausybės – paskelbtas memorandumas, kuriame buvo aprašyta Klaipėdos krašto statuto kilmė, įvykių, sukėlusių ginčą, *exposé*, teisinis pagrindas, teisiniai samprotavimai ir išvados[1292]. M. Römeris buvo tikras, kad memorandumą surašė Paryžiaus

1288 *Ibid.* (1932 m. balandžio 25 d.), l. 308.
1289 *Ibid.* (1932 m. balandžio 29 d.), l. 310.
1290 *Ibid.* (1932 m. balandžio 30 d.), l. 310.
1291 *Ibid.* (1932 m. gegužės 1 d.), l. 311.
1292 Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 63–79.

Teisių fakulteto tarptautinės teisės profesorius, Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos jurisconsultas M. J. Basdevant'as[1293].

Vėl įvyko D. Zauniaus, V. Sidzikausko, J. Robinzono ir M. Römerio susitikimas. D. Zaunius pranešė, kad Lietuvos vyriausybė jau paprašė Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo pratęsti Lietuvos kontrmemorandumo pateikimo terminą iki rugpjūčio 1 d. Tą dieną D. Zaunius, V. Sidzikauskas, J. Robinzonas ir M. Römeris aptarė teisinius argumentus dėl ekscepcijos, susijusios su penktu ir šeštu skundo klausimais. Buvo diskutuojama prancūziškai: J. Robinzonas buvo prieš ekscepciją, o V. Sidzikauskas – už. M. Römeris prisijungė prie V. Sidzikausko. Galutinai dėl ekscepcijos turėjo spręsti Vyriausybė. Dienoraštyje M. Römeris pabrėžė, kad J. Robinzonas jau keletą savaičių studijavo Klaipėdos krašto statutą ir padarė didžiulį darbą – jis numatė daug argumentų, kurie tilpo į pusšimtį spausdintų lapų. Susipažinus su J. Robinzono darbu ir ką tik gautu iš Teismo memorandumo tekstu buvo sutarta greitai susitikti[1294]. M. Römeris dienoraštyje apie J. Robinzono atliktą darbą atsiliepė labai gerai – „daug mąstymo, turininga analizė, išnaudota viskas, kas įmanoma"[1295].

Susitikimų Užsienio reikalų ministerijoje metu ir ruošiantis teismo procesui Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Tisme, vyko Klaipėdos krašto seimelio rinkimai. 1932 m. Seimelio rinkimuose vokiečių partijos laimėjo daugumą. Tokie rinkimų rezultatai M. Römerį privertė dienoraštyje daugiau pamąstyti ir parašyti apie pačią ginčo esmę. Lietuvių partijų pralaimėjimas patvirtino M. Römerio hipotezę, kad E. Simaičio paskyrimas Krašto direktorijos pirmininku sykiu buvo ir politinė klaida, ir Krašto statutui prieštaraujantis veiksmas. Apie O. Biotcherio nušalinimą teisininkas buvo priešingos nuomonės, nes šiuo atveju buvo įsipainiojęs nelojalumo valstybei aspektas. Teisininkas buvo tikras, kad šis pašalinimas buvo teisėtas, pateisinamas ir ginamas Statuto nustatyta tvarka. Tai buvo valstybinio lygmens pareigūno, t. y. Klaipėdos krašto gubernatoriaus aktas, atitinkantis valstybinės priežiūros autonominių institucijų atžvilgiu procedūrą. Tačiau regioninei daugumai nepriklausančio ir prieš šią daugumą nusiteikusio lietuvio E. Simaičio paskyrimas Direktorijos pirmininku, pasak dienoraščių autoriaus, galėjo įvykti tik tokiu atveju, jei dauguma, palaikydami O. Biotcherį, boikotuotų bet kokius siekius formuoti naują Direktoriją. Tačiau to nebuvo. E. Simaičio vadovaujamos Direktorijos suformavimas, nepaisant Krašto Seimelio daugumos, Seimelio paleidimas ir naujų rinkimų paskelbimas, pasak M. Römerio, jau nebuvo priežiūros aktas, nes Klaipėdos krašto rinkėjai nebuvo valstybinės priežiūros

[1293] Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. gegužės 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 312.
[1294] *Ibid.* (1932 m. gegužės 3 d.), l. 312.
[1295] *Ibid.* (1932 m. gegužės 4 d.), l. 312.

veiksnys, o tik vietos valios šaltinis ir subjektas. Sprendimas priklausė Krašto rinkėjams. Seimelio paleidimas tik kompromitavo valstybės valdžią. Tokį centrinių subjektų įsikišimą į autonominę sritį teisininkas laikė pavojingu ir neatsargiu. M. Römerio nuomone, E. Simaičio paskyrimas yra silpniausia teisinių tezių iš Lietuvos pusės vieta ginantis nuo valstybių signatarių kaltinimų. M. Römeris norėjo, kad Lietuva pateiktų ekscepciją šiuo klausimu, kuri, net jeigu ir būtų atmesta, atidėtų šio klausimo teisminį nagrinėjimą[1296].

M. Römeris baiminosi, kad lietuvių partijų pralaimėjimas Klaipėdos krašto seimelio rinkimuose skatins Lietuvos vyriausybę siekti išspręsti klausimą su Vokietija ir valstybėmis signatarėmis diplomatinėmis priemonėmis kapituliuojant dėl savo reikalavimų ir stengiantis atsiimti bylą iš Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo. Teisininko nuomone, tai būtų klaida, nes teisininkas laikė visiškai normaliu ir net pageidautinu, kad iš Krašto statuto kilę ginčytini ir abejotini klausimai būtų aiškinami teisminiu keliu[1297].

Netrukus Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys atsistatydino iš pareigų[1298]. Tai M. Römeris aiškino taip, kad Krašto gyventojai rinkdami Seimelį pasmerkė ne tik E. Simaičio vadovaujamą Direktoriją, bet ir gubernatoriaus priežiūros institutą[1299].

M. Römeris iš D. Zauniaus gavo konfidencialų pranešimą, kuriame užfiksuota pokalbio tarp jo ir nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo santrauka. M. Römeris įžvelgė du svarbius aspektus. Pirma, pasiuntinys kalbėjosi su teisėju J. G. Guerrero, Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo viceprezidentu, kuris *ex officio* turėjo pirmininkauti Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje, nes Teismo pirmininkas japonas M. Adachi, kaip valstybės, kuri yra viena iš ginčo šalių, pilietis, negalėjo pirmininkauti šios bylos nagrinėjimui. Antra, pasiuntinys pranešė, kad sklido kalbos, kad po Seimelio rinkimų Lietuva ėmė ieškoti tiesioginio susitarimo su Vokietija. Pokalbyje P. Klimas įspėjo, kad tokiu būdu Lietuva padarytų blogiausią įspūdį. D. Zaunius patikino, kad Lietuva nesiims tokių veiksmų. Taip pat užsienio reikalų ministras papasakojo įdomią detalę: po Seimelio rinkimų pas jį lankėsi sovietų pasiuntinys, kuris pasiūlė tarpininkauti tarp Lietuvos ir Vokietijos. M. Römeris parašė:

„*Neduok Dieve Lietuvai užkibti ant sovietinio-vokiško kabliuko.*“[1300]

1296 *Ibid.* (1932 m. gegužės 5 d.), l. 313.

1297 *Ibid.* (1932 m. gegužės 6 d.), l. 313.

1298 1932 m. gegužės 19 d. Respublikos Prezidento aktas atleisti A. Merkį jo noru iš Klaipėdos krašto gubernatoriaus pareigų, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 384-2651.

1299 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. gegužės 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 314.

1300 *Ibid.* (1932 m. gegužės 11 d.), l. 316.

M. Römeris pradėjo rengti individualios teisėjo notos projektą Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byloje. Rengė jį prancūzų kalba. Jam atrodė šis darbas įdomus, nors ir sunkus. Jis rašė:

> *„Atrandu naujų argumentų, palaikančių lietuvišką tezę, susijusią su gubernatoriaus sprendimu nušalinti direktorijos pirmininką, argumentų, pagrįstų konvencijos ir paties statuto tekstu, kurių nepaisė Basdevantas savo memorandume ir kurių nepastebėjo Robinzonas. <...>. Šiaip ar taip, skirtumas tarp mano improvizuoto ir Robinzono darbo yra tas, kad Robinzonas yra priverstas pagrįsti visas lietuviškas tezes iki galo, o aš, kaip teisėjas, nesu saistomas vienpusės lietuvių pozicijos ir galiu laisvai priimti arba atmesti atskiras tezes.“*[1301]

Lietuva ieškojo advokato. Buvo kreiptasi į Prancūzijoje gyvenantį Rusijos teisininką A. N. Mandelštamą, gynusį Lietuvos poziciją Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio eismo byloje. Vėliau paaiškėjo, kad advokatu buvo paskirtas V. Sidzikauskas, bet A. N. Mandelštamas Roterdame jį konsultavo bylos nagrinėjimo metu[1302].

Visą tą laiką M. Römeris ruošėsi teismui. Jo studija kaip sprendimo projektas pildėsi, tobulėjo, argumentų, palaikančių Lietuvos tezes, vis daugėjo, ypač motyvų, susijusių su Klaipėdos krašto gubernatoriaus teise pašalinti Direktorijos pirmininką[1303].

1932 m. gegužę M. Römeris iš Užsienio reikalų ministerijos gavo Lietuvos kontrmemorandumo projektą kartu su kvietimu apsilankyti pas valstybės vadovą. Be to, teisininkas susitiko su J. Robinzonu. Paaiškėjo, kad kontromemorandumą rengė J. Robinzonas, V. Sidzikauskas, A. N. Mandelštamas ir D. Zaunius. Dėl penktojo ir šeštojo signatarų skundo klausimų apsispręsta pateikti ekscepciją. Dienoraščių autorius tuo pasidžiaugė, nes tai buvo silpniausios Lietuvos vietos šioje byloje[1304].

Po kelių dienų M. Römeris dalyvavo konfidencialiame susitikime su valstybės vadovu, ministru pirmininku, užsienio reikalų ministru ir pasiuntiniu V. Sidzikausku. Respublikos Prezidentas pokalbyje daugiausia akcentavo politinius ir nacionalinius dalykus. M. Römeris pabrėžė teisinius aspektus. Po šio susitikimo V. Sidzikauskas turėjo patobulinti projektą. Tačiau M. Römeris padarė išvadą, kad kontrmemorandumas nebuvo svarbiausias, jo reikšmę turėjo praplėsti „žodinis pareiškimas“ (pranc. *exposé oral*) Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme[1305].

1301 *Ibid.* (1932 m. gegužės 15 d.), l. 318.
1302 *Ibid.* (1932 m. birželio 11 d.), l. 331.
1303 *Ibid.* (1932 m. gegužės 17 d.), l. 319.
1304 *Ibid.* (1932 m. gegužės 21 d.), l. 321.
1305 *Ibid.* (1932 m. gegužės 23 d.), l. 322.

Netrukus įvyko dar vienas susitikimas su Respublikos Prezidentu. Be M. Römerio, susitikime dalyvavo D. Zaunius ir V. Sidzikauskas. Kelias valandas buvo diskutuojama apie V. Sidzikausko *exposé oral*, kurį jis turės perskaityti Teisme Hagoje. Be to, Lietuvos atstovas kitą dieną turėjo vykti į Hagą ir į Londoną. Jo misija – pateikti Lietuvos kontrmemorandumą ir pareikšti ekscepciją dėl dviejų paskutinių skundo klausimų[1306].

Artėjo kelionė į Hagą. Kelias dienas iki išvykimo M. Römeris dienoraštyje rašė:

> *„<...> ar aš susitvarkysiu Tarptautiniame Teisme ir gebėsiu laisvai kalbėti prancūzų kalba teismo procese, kad pabrėžčiau savo teisinių, loginių argumentų tikslumą ir užimčiau išskirtinę padėtį Teisėjų kolegijoje, kaip man tai savo laiku pavykdavo padaryti Lenkijoje ir Lietuvoje, nesu tuo visiškai tikras. Šiaip ar taip gerai išstudijavau šį klausimą ir turiu tvirtą požiūrį bei griežtą argumentaciją. <...> Kitą savaitę būsiu pačiame darbo įkarštyje.“*[1307]

1932 m. birželio 4 d. M. Römeris išvyko į Hagą. Jį pasitiko Lietuvos delegacija, sudaryta iš V. Sidzikausko, J. Robinzono ir laikinojo reikalų patikėtinio prie Šventojo Sosto K. Graužinio[1308].

8.1.4. M. Römeris įpareigojamas nacionaliniu teisėju

1932 m. birželio 7 d. M. Römeris pradėjo eiti pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje dalyvavo 15 teisėjų, o nacionalinis teisėjas buvo šešioliktasis. Dalyvavo teisėjai iš Olandijos (V. van Eysingas), Kinijos (Wang-Chung-Hui), Japonijos (A. Adachis), Belgijos (E. Rolin-Jaequemynsas), Prancūzijos (H. Fromageot), Ispanijos (R. Altamira y Crevea), Kolumbijos (F. J. Urrutia Olano), Vokietijos (V. Schückingas), Rumunijos (D. Negulesco), Britanijos (C. Hurstas), Italijos (D. Anzilottis), Kubos (A. S. de Bustamante y Sirvenas), Lenkijos (M. J. Rostworowskis) ir JAV (F. B. Kelloggas). Teismo procesui pirmininkavo salvadorietis J. G. Guerrero. M. Römerio nuomone, doktrinos požiūriu iškiliausi buvo italas D. Anzilottis, kubietis A. S. de Bustamante y Sirvenas ir vokietis V. Schückingas, o žinomiausias pasaulyje buvo amerikietis F. B. Kelloggas[1309].

Kai visi susėdo, J. G. Guerrero paskelbė apie bylą ir atkreipė dėmesį į Lietuvos paskirto nacionalinio teisėjo dalyvavimą teisėjų kolegijoje,

---

1306 *Ibid.* (1932 m. gegužės 28 d.), l. 324.
1307 *Ibid.* (1932 m. birželio 2 d.), l. 327.
1308 *Ibid.* (1932 m. birželio 4, 5 d.), l. 327, 328.
1309 *Ibid.* (1932 m. birželio 7 d.), l. 329.

įvardydamas M. Römerio pareigybes ir titulus: Kauno Vytauto Didžiojo universiteto konstitucinės teisės profesorius, buvęs Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjas, buvęs Lietuvos Valstybės Tarybos vicepirmininkas, buvo pakviestas duoti iškilmingą priesaiką. M. Römeris ir visi dalyvaujantys atsistojo. Teisėjas perskaitė priesaikos žodžius prancūzų kalba:

> *„Iškilmingai pareiškiu, kad atsidėjęs ir garbingai, ištikimai, bešališkai ir sąžiningai vykdysiu visas teisėjo pareigas ir atribucijas.“*[1310]

8.1.5. Teismo posėdžiai

Po to, kai M. Römeris prisiekė, pirmininkas įvardijo bylos šalių atstovus ir advokatus: Didžiosios Britanijos vardu – V. Malkinas, Prancūzijos vardu – M. Charguéraud vietoj nedalyvaujančio M. J. Basdevanťo, Italijos vardu – M. Pilottis, Japonijos vardu – jos pasiuntinys Hagoje M. Matsunaga, Lietuvos vardu – V. Sidzikauskas ir J. Robinzonas. Iš pradžių kalbėjo V. Malkinas, kiti atstovai, kurie pritarė V. Malkino teiginiams. Britas pareiškė, kad ir Konvencijos, ir Statuto nuostatai „galutinai atmeta Lietuvos vyriausybės bendras kontrolės teises, tarp jų ir teisę atšaukti Direktorijos pirmininką“[1311].

M. Römeris laukė kito Teismo posėdžio. Jo metu V. Sidzikauskas turėjo atsakyti (pranc. *exposé*) į brito kalbą. M. Römerio nuomone, ginčas buvo tik dėl faktų teisinės kvalifikacijos. Lietuvai kaip atsakovei teko visa įrodinėjimo našta. Atsakovei reikės įrodyti, kad tai, ką padarė Klaipėdos krašto gubernatorius, buvo teisėta pagal Klaipėdos krašto statutą ir Konvenciją, nors jų nuostatose to nėra įtvirtinta *expressis verbis*. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad konstitucinės teisės požiūriu Lietuvos pozicija pateisinama. Tačiau teisininkas pastebėjo, kad dauguma teisėjų buvo tarptautinės teisės specialistai, o šis klausimas priklausė konstitucinei teisei. Vienintelis konstitucionalistas buvo vokietis V. Schückingas, o jis, dienoraščių autoriaus nuojauta, greičiausiai prieštaraus Lietuvos tezėms. Taigi, M. Römeris suprato, kad visa gynybos našta teks Lietuvos nacionaliniam teisėjui[1312].

Lietuvos atstovas V. Sidzikauskas kalbėjo viso posėdžio metu, reaguodamas į pareiškėjų argumentus ir grįsdamas Lietuvos poziciją. Tą dieną savo kalboje V. Sidzikauskas neperžengė skundo pirmojo ir antrojo klausimų ribų dėl to, ar Klaipėdos krašto gubernatorius turi teisę atšaukti Krašto direktorijos pirmininką iš pareigų, ir ar ši teisė egzistuoja tik kai

---

1310 *Ibid.* (1932 m. birželio 8 d.), l. 330; Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 107.

1311 *Ibid.*, 107–124.

1312 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. birželio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 332.

kuriomis aplinkybėmis bei kokios jos turi būti. M. Römerio nuomone, tai buvo svarbiausi klausimai, todėl, pavykus juos apginti, kiti būtų nebe tokie reikšmingi[1313].

Kitą dieną vėl įvyko viešas posėdis, kuriame V. Sidzikauskas toliau tęsė savo kalbą. Jis palietė visus keturis klausimus prašydamas Teismo atsakyti į juos teigiamai, o dėl paskutinių dviejų motyvuotai pateikė ekscepciją. M. Römerio nuomone, Lietuvos atstovas padarė viską, ką galėjo, kad pagrįstų Lietuvos poziciją[1314], [1315].

Netrukus vyko preliminarus teisėjų pasikeitimas nuomonėmis dėl ekscepcijos. Ekscepcija buvo grindžiama tuo, kad paskutiniai du signatarų skundo klausimai nebuvo svarstyti Tautų Sąjungos Taryboje, o byla, pagal Klaipėdos krašto konvencijos 17 straipsnį, galėjo būti iškelta Tribunolui tik po to, kai ji buvo išnagrinėta minėtoje Taryboje, kitaip tariant, po taikinimo procedūros Tautų Sąjungos Taryboje. Taigi, kadangi penktas ir šeštas klausimai nebuvo svarstomi Taryboje, Lietuvos atstovų nuomone, juos pateikti Teismui išaiškinti buvo per anksti[1316].

Kitame Teismo posėdyje kalbėjo pareiškėjų atstovai M. Charguéraud, M. Pilottis ir V. Malkinas. Abu V. Sidzikauskui atsakė, kad Klaipėdos krašto gubernatorius neturi teisės atšaukti Krašto direktorijos pirmininko iš pareigų. M. Pilotti nuomone, reagavimo į neteisėtus autonominės valdžios veiksmus instrumentas turi būti Krašto administracinis teismas. M. Römeris dienoraštyje pabrėžė, kad į administracinį teismą gali kreiptis tik nukentėjusios šalys, bet ne centrinės valdžios institucijos. Todėl M. Pilotti samprotavimai buvo niekiniai. Tačiau M. Charguéraud teiginiai, pasak teisininko, buvo dar mažiau pagrįsti. Jis prisiminė derybų laikotarpį dėl Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto teksto, kai projekto autoriai siūlė pavesti ginčų tarp autonominės ir centrinės Lietuvos valdžios nagrinėjimą trečiųjų teismui. Prancūzų atstovas pabrėžė, kad lieka spraga, kurią galima užpildyti politinėmis priemonėmis, t. y. diplomatiniu keliu. M. Römeris tokius pasiūlymus vertino neigiamai. Jis rašė, kad tokia konstrukcija konstitucinėje teisėje nepriimtina, pažeidžia pačią valstybės sampratą ir prieštarauja Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto nuostatoms, nenustatančioms dviejų nepriklausomų valstybių – Lietuvos ir Klaipėdos krašto, bet inkorporuojančioms autonominį Kraštą į Lietuvos valstybę, kuriai suteikta suvereno teisė. Dienoraščių

1313 *Ibid.* (1932 m. birželio 13 d.), l. 332.

1314 *Ibid.* (1932 m. birželio 13 d.), l. 333.

1315 V. Sidzikausko kalbą žr.: Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 125–163.

1316 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. birželio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 333.

autorius pastebėjo, kad M. Charguéraud Lietuvos ir Klaipėdos santykis atrodė kažkokia Lietuvos–Klaipėdos konfederacija ar Austrijos–Vengrijos versija[1317].

Po to vyko posėdis dėl Lietuvos pareikštos ekscepcijos. Jo metu Lietuvos prašymas buvo atmestas[1318].

Iš pradžių M. Römeris planavo balsuoti prieš Lietuvos poziciją dėl ekscepcijos. Tokį jo pasirinkimą lėmė keletas momentų: pirma, jis nematė kol kas reikalo išsiskirti iš visų teisėjų, antra, savo išsiskyrimą jis norėjo palikti pagrindiniam, esminiam klausimui tuo atveju, jeigu Teismas norėtų visiškai patenkinti valstybių signatarų skundą pasmerkdamas Lietuvą, trečia, penktas ir šeštas skundo klausimai buvo susiję su pirmaisiais keturiais klausimais ir sudarė vieną klausimų bloką, todėl svarstymai Tautų Sąjungos Taryboje dėl pirmųjų keturių klausimų apėmė klausimų bloką[1319].

Tačiau teisininkas nebuvo tikras. Jis suvokė, kad Lietuvoje viešoji nuomonė nesigilins į reikalo subtilybes, ji tik konstatuos, kad ekscepcijos paprašė Lietuva, ir žinos, kad nacionalinis teisėjas balsavo prieš jos suteikimą. M. Römeris nujautė, kad pasipils daug kaltinimų ir pasipiktinimo. Dienoraštyje jis tvirtino, kad galbūt nebūtų į tai atsižvelgęs, jei būtų įsitikinęs, kad laimės pagrindinį esminį klausimą. Tačiau tuo jis nebuvo tikras, be to, jam buvo svarbi Lietuvos visuomenės nuomonė. V. Sidzikauskas pastebėjo, kad balsavimas prieš, nepalaikant dviejų teisėjų M. J. Rostworowskio ir E. Rolin-Jaequemynso, kurie pritarė Lietuvos ekscepcijoms, toliau nagrinėjant bylą gali juos atbaidyti palaikyti Lietuvos tezes esminiuose klausimuose[1320].

Maža to, M. Römeris pastebėjo, kad dauguma teisėjų, balsuodami prieš Lietuvos prašomą ekscepciją, grindžia šį sprendimą visai kitais argumentais negu jis: jie daugiau palaikė teismo proceso nepriklausomumo nuo Tautų Sąjungos Tarybos procedūrų idėją, o M. Römeris buvo įsitikinęs, kad penktas ir šeštas klausimai susiję su pirmaisiais keturiais klausimais ir sudarė vieną klausimų bloką. Taigi, teisininkas liko vienas su savo motyvais ir saistomas daugumos nuomonės. Jo pagrindimas nebuvo įtrauktas į nutarimą dėl ekscepcijos atmetimo[1321]. Todėl nacionalinis teisėjas apsisprendė pakeisti savo balsavimą dėl Lietuvos vyriausybės prašomos ekscepcijos[1322].

1317 *Ibid.* (1932 m. birželio 16 d.), l. 334.
1318 *Ibid.*
1319 *Ibid.* (1932 m. birželio 17, 20 d.), l. 334, 336.
1320 *Ibid.* (1932 m. birželio 21 d.), l. 336.
1321 *Ibid.* (1932 m. birželio 20 d.), l. 336.
1322 *Ibid.* (1932 m. birželio 21 d.), l. 336.

Trylika teisėjų balsavo prieš Lietuvos prašomą ekscepcijos priėmimą, o trys balsavo kitaip. M. Römeris ir M. J. Rostworowskis balsavo už Lietuvos vyriausybės poziciją dėl ekscepcijos. E. Rolin-Jaequemynsas pateikė atskirąją nuomonę, kuria jis iš esmės palaikė Lietuvos poziciją, tačiau jam atrodė, kad iškelti klausimai nėra susiję su juridiniu ginču. Taigi, nuspręsta, kad skundo penktas ir šeštas klausimai bus svarstomi iš esmės. Kartu taip buvo konstatuotas teisminio proceso nepriklausomumas nuo procedūros Tautų Sąjungos Taryboje[1323].

Kadangi buvo pateikta ekscepcija dėl penkto ir šešto skundo klausimų ir ji buvo atmesta, tai šių klausimų svarstymas numatytas vėliau. Pirmiausia siekta koncentruoti dėmesį į pirmus keturis skundo klausimus, dėl kurių buvo surašyti valstybių signatarių memorandumas ir Lietuvos vyriausybės kontrmemorandumas.

Prasidėjo teisėjų keitimosi nuomonėmis dėl pirmųjų keturių skundo klausimų stadija. Šią stadiją M. Römeris vadino ankstyviausia kolegijos sprendimo rengimo stadija, kurios metu kiekvienas teisėjas turėjo pateikti savo pastabas ir prielaidas. Taip po truputį pradėjo aiškėti teisėjų nuomonė. Kalbėjo visi bylos nagrinėjime dalyvaujantys teisėjai. Vieni (R. Altamira y Crevea) teisėjai siūlė sekti Klaipėdos krašto statuto raide, t. y. Direktorijos pirmininkas eina pareigas tol, kol turi Seimelio pasitikėjimą. Kiti teisėjai tvirtino, kad Klaipėdos krašto gubernatoriaus teisė atšaukti Direktorijos pirmininką negali būti kildinama iš gubernatoriaus veto teisės Seimelio įstatymų projektų atžvilgiu (F. B. Kelloggas). Treti manė, kad gubernatoriui galėtų būti suteikta atšaukimo iš pareigų teisė, bet išimties tvarka (D. Anzilottis). Dar kiti sakė, kad turi būti aiškiai nurodytos sąlygos, kurioms susiklosčius gubernatorius turi teisę atšaukti Direktorijos pirmininką iš pareigų, pavyzdžiui, piktnaudžiaujant valdžia. Penkti aiškino, kad viskas, kas nedraudžiama, yra leidžiama ir teisėta, o Statute nuostatos apie tai, kad gubernatoriui draudžiama atšaukti Direktorijos pirmininką, nebuvo. Šešti sakė, kad centrinė valdžia turi teisę stabdyti ir žlugdyti visus veiksmus, nukreiptus prieš valstybę. Vokiečių teisėjas prisiminė, kad pagal pirminę Konvencijos projekto idėją Klaipėdos kraštą norėta kurti kaip *Freistadt.* Tad imtas svarstyti autonomijos ir suvereno teisių santykis tvirtinant, kad suverenitetas yra bendra taisyklė, o autonomija – išimtis, ir kad tarp suvereniteto ir autonomijos turi egzistuoti pavaldumo santykis. Be to, buvo teigiama, kad autonomija negali būti taikoma neteisėtiems veiksmams srityje, kuri net nepriklauso autonominės

[1323] *Ibid*. Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 202–203.

valdžios kompetencijai. Išsakyta mintis apie tai, kad suverenitetas turi būti veiksmingas, o ne fiktyvus. Nustatyta ir tai, kad Klaipėdos krašto konvencija bei jos priedai yra grynai tarptautinė konstrukcija, susitarimas, kuriuo remiantis Lietuvos suvereno teisė nėra beribė. Keltas klausimas ir apie tai, kas yra tarptautinės teisės subjektas – Lietuva ar Klaipėdos kraštas, ir kam tenka tarptautinė atsakomybė[1324].

M. Römeris savo kalbą iš anksto planavo: parengė planą ir tiksliai surašė savo pagrindines mintis. Kalboje gvildeno Lietuvos suvereniteto problemą pagal Klaipėdos krašto konvenciją ir statutą, Lietuvos atsakomybę pagal Konvenciją, kuri apima funkcinę struktūrą, tarp jų ir Klaipėdos įsipareigojimus. Tada teisininkas kalbėjo apie Statuto konstitucinę prigimtį, autonomijos esmę ir valstybinę priežiūrą, gubernatoriaus funkcijų dvilypumą, priemones Lietuvos įsipareigojimams vykdyti ir jos atsakomybę. Baigdamas kalbą, dienoraščių autorius išsakė teisės atšaukti Krašto direktorijos pirmininką iš pareigų būtinumą kaip valstybinės priežiūros sankciją autonominės institucijos atžvilgiu. Jis pateisino O. Biotcherio atšaukimo iš pareigų teisėtumą nesutikdamas su teisėju D. Anzilotti. M. Römeris iš esmės buvo patenkintas savo kalba[1325].

Preliminarios teisėjų pasikeitimo nuomonėmis stadijos metu paaiškėjo, kad dešimt teisėjų palaikė Lietuvos poziciją, o šeši nepalaikė. Įdomu ir tai, pasak M. Römerio, kad teisėjai, kurių pilietybės buvo valstybių signatarių, pateikusių skundą, palaikė Lietuvos poziciją[1326].

Išklausius preliminarias teisėjų nuomones, teisėjams buvo nurodyta per kelias dienas pateikti individualias notas (pastabas) dėl keturių skundo klausimų[1327]. Prieš pateikiant minėtas notas, M. Römeris analizavo galimą balsų pasiskirstymą dėl klausimo, susijusio su Klaipėdos krašto gubernatoriaus teise atšaukti Direktorijos pirmininką. Balsų pasiskirstyme jis įžvelgė tam tikrą politinę logiką: su Versalio taikos sutartimi susijusių valstybių teisėjai balsavo už Krašto gubernatoriaus teisės atšaukti Direktorijos pirmininką pripažinimą, o prieš šią teisę balsavo tie, kurie buvo neutralūs Pirmojo pasaulinio karo metu (Nyderlandai, Ispanija, Lotynų Amerika) arba nesutiko su Versalio taikos sutartimi (Vokietija, JAV)[1328]. Manytina, tie, kurie buvo susiję su Versalio taikos sutartimi, psichologiškai negalėjo leisti sugriūti jos pagrindinėms nuostatoms.

1324 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. birželio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 337.

1325 *Ibid.* (1932 m. birželio 24 d.), l. 338.

1326 *Ibid.* (1932 m. birželio 23 d.), l. 337.

1327 *Ibid.* (1932 m. birželio 23 d.), l. 337.

1328 *Ibid.* (1932 m. birželio 30 d.), l. 341.

Teisininkas taip pat įžvelgė pagrindinę problemą, t. y. dvi viena kitai prieštaraujančias tezes –

> *„[D]vi prieštaringos tezės: viena – suvereniteto, kuriai pavaldi autonomija, kita – griežtai sutartinė autonomija, pastatanti Klaipėdą į tam tikrą kvazivalstybinį santykį su Lietuva <...>.“*[1329]

Šiomis dviem tezėmis M. Römeris išryškino du pagrindinius teisėjų požiūrius, kylančius iš Klaipėdos krašto gubernatoriaus teisės atšaukti Direktorijos pirmininką iš pareigų instituto. Vienas požiūris – valstybinis ir konstitucinis, išeinantis iš Lietuvos suvereniteto, dominuojančio prieš autonomiją ir apriboto tik teisinės teritorinės autonomijos. Šį požiūrį dienoraščių autorius įvardijo daugumos arba „Versalio“ požiūriu. Kitą požiūrį M. Römeris vadino tarptautiniu ir sutartiniu, kylančiu iš prielaidos Lietuvai suteikti tik tai, kas leista *expressis verbis* Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto nuostatomis. Teisininkas šį požiūrį apibrėžė mažumos, neutraliųjų arba germanofilų nuomone[1330].

Pagaliau gautos skaityti individualios teisėjų notos. Daugumos teisėjų nuomonės sutapo su anksčiau išsakytomis preliminariomis. M. Römeris, skaitydamas notas, darė iš jų išeinančių išvadų su motyvais schemą. Iš individualių notų paaiškėjo, kad dėl pirmo klausimo teisėjai palaiko Lietuvos teiginius, o dėl ketvirto teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai:

> *„Tik teigiamas atsakymas šiuo klausimu duos Lietuvai absoliučią pergalę. Jei bus laimėti abu taškai – 1 ir 4, kiti nebeturės svorio. Jie net gali būti pralaimėti – nedidelė problema. O dieviškoji apvaizda!“*[1331]

Susipažinus su teisėjų individualiomis notomis, Teismo kanceliarija išsiuntė teisėjams pirmininko J. G. Guerrero sudarytą klausimyną, susijusį su pirmais keturiais skundo klausimais. Šių klausimų pagrindu prasidėjo teisėjų diskusijos[1332].

Aršiausios diskusijos vyko dėl klausimo, ar Klaipėdos krašto statuto 17 straipsnis gali būti aiškinamas kaip draudžiantis Klaipėdos krašto gubernatoriui atšaukti Direktorijos pirmininką iš pareigų. Net buvo pasiūlyta pasikviesti Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto teksto autorių amerikietį N. Deivisą. M. Römeris tokį pasiūlymą laikė skandalingu, kompromituojančiu Teismą. Dienoraščių autorius rašė:

1329 *Ibid.*

1330 *Ibid.* (1932 m. liepos 1 d.), l. 341.

1331 *Ibid.* (1932 m. liepos 3 d.), l. 342.

1332 *Ibid.* (1932 m. liepos 4 d.), l. 343.

„Iškviesti ir prašyti įstatyminio teksto autorių, kad šis išaiškintų šį tekstą teismui – tai visiškas elementarių teisminės funkcijos principų ir santykio tarp teisminio interpretatoriaus, teisėkūros subjekto ir teksto redaktoriaus nežinojimas!!“ [1333]

Galiausiai buvo apsispręsta pripažinti Krašto gubernatoriaus teisę atšaukti Direktorijos pirmininką, taip pat ir tai, kad ši teisė gali kilti tik esant tam tikroms sąlygoms ar aplinkybėms. Diskusijose buvo aptariamos ir tos sąlygos, kurios galutiniame Teismo sprendime nurodytos kaip Direktorijos pirmininko veiksmai, kuriais kenkiama suvereno teisėms, veiksmai, kurie prieštarauja Statutui, jei nėra kitų priemonių[1334].

Ketvirtas klausimas konkrečiai dėl O. Biotcherio atšaukimo teisėtumo taip pat buvo aštriai diskutuojamas. Galiausiai buvo apsispręsta pripažinti, kad O. Biotcherio veiksmas, kai jis apsilankė Berlyne, buvo neteisėtas, tad jo atšaukimas – teisėtas gubernatoriaus veiksmas. Iš pradžių atrodė, kad teisėjai nepritars šiam teiginiui. Pasak M. Römerio, tai būtų reiškę ne tikrą, o formalią Lietuvos pergalę[1335].

Dėl penkto ir šešto klausimo taip pat vyko kovingi debatai. Ir šiuo atveju teisėjams reikėjo pateikti individualias notas. Galiausiai nuspręsta, kad E. Simaičio vadovaujama Klaipėdos krašto direktorija sudaryta teisėtai. O dėl šešto klausimo konstatuota, kad Seimelio paleidimas dėl to, kad šis išreiškė nepasitikėjimą E. Simaičio vadovaujamai Direktorijai, buvo neteisėtas veiksmas. M. Römeris padarė išvadą, kad atsakymą į paskutinį klausimą „padiktavo“ Teismo pirmininkas norėdamas, kad sprendimas būtų pripažintas ir Lietuvos, ir Vokietijos. Tam tikslui norėta, kad sprendime abi pusės rastų sau palankių detalių[1336].

Po diskusijų M. Römeris padarė išvadą, kad pirmo, antro, ketvirto ir penkto skundo klausimų išaiškinimai naudingi Lietuvai. Atsakymas į trečią skundo klausimą nebuvo toks svarbus. Tikruoju Lietuvos pralaimėjimu M. Römeris laikė šešto klausimo išaiškinimą, dėl kurio jis išreiškė deklaraciją, pridėtą prie galutinio Teismo sprendimo. Tačiau iš esmės Teismo sprendimą nacionalinis teisėjas laikė naudingu Lietuvai, nes jame pagaliau išaiškintos dviprasmiškos Statuto nuostatos. Jo nuomone, šis sprendimas turėjo padėti normalizuoti teisinę padėtį Klaipėdos krašte[1337].

Teisėjams buvo pateiktas Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje projektas. Po kelių

1333 *Ibid.* (1932 m. liepos 5 d.), l. 343.
1334 *Ibid.* (1932 m. liepos 9 d.), l. 345.
1335 *Ibid.* (1932 m. liepos 14 d.), l. 348.
1336 *Ibid.* (1932 m. liepos 25 d.), l. 353.
1337 *Ibid.* (1932 m. liepos 26 d.), l. 354.

dienų prasidėjo posėdis dėl galutinio sprendimo projekto. Teisėjai pateikė rašytinių pastabų, bet nacionalinis teisėjas pastebėjo, kad vis tiek sprendimas iš esmės teigiamas Lietuvai[1338].

Pirmininkas privataus pokalbio metu paprašė M. Römerio balsuoti už visą sprendimą nepaisant to, kad jo nuomonė nesutapo dėl šešto skundo klausimo. Teisininkas spėjo, kad J. G. Guerrero siekė užtikrinti, jog Teismo sprendimas būtų kuo patikimesnis. Po kelių dienų vyko bandomasis balsavimas dėl galutinio teismo sprendimo projekto. Jo metu paaiškėjo, kad dešimt teisėjų teigiamai vertino projektą, o penki neigiamai. M. Römeris pastebėjo, kad trys iškiliausi teisėjai – D. Anzilottis, A. S. de Bustamante y Sirvenas ir V. Schückingas – buvo ne daugumoje, o opozicijoje[1339].

Rugpjūčio 8 d. vyko antrasis svarstymas dėl galutinio Teismo sprendimo projekto. Buvo papildytas teiginys dėl aplinkybių, kurioms esant Klaipėdos krašto gubernatorius turi teisę atšaukti Direktorijos pirmininką, t. y. dėl šiurkščių veiksmų, prieštaraujančių Klaipėdos krašto konvencijai ir jos priedams, pažeidžiančių Lietuvos suverenitetą ir nesant kitų priemonių. Lietuvos nacionalinis teisėjas pasiūlė padaryti du pakeitimus, kuriems teisėjai pritarė. Pirmiausia, M. Römeris pasiūlė atsisakyti formuluotės „Direktorijos pirmininko padarytų veiksmų“, taip išplečiant pirmininko atsakomybę už asmeninius veiksmus iki visos Krašto vykdomosios valdžios atsakomybės. Antra, formuluotėje „Gubernatorius ... turi teisę atšaukti Direktorijos pirmininką už šiurkščius veiksmus“ tarp žodžių „teisę“ ir „atšaukti“ įrašyti „kaip valstybės interesų gynimo priemonė“. M. Römerio nuomone, tai galutiniam sprendimui suteikė griežtesnį aspektą, iš anksto neapsprendžiant teisės atšaukti dėl paties autonominio mechanizmo reguliaraus funkcionavimo[1340].

Taip pat teisėjai buvo supažindinti su atskiromis nuomonėmis. D. Anzilotti *votum separatum* buvo skirtas skundo pateikimo kritikai. Skundas, jo nuomone, neturėjo prašymo Teisingumo Teismui elementų ir neatitiko Teisingumo Teismui pateikiamiems skundams keliamų reikalavimų, todėl jis negalėjo būti svarstomas[1341]. A. S. de Bustamante y Sirvenas, R. Altamira y Crevea ir V. van Eysingo bendrame *votum separatum* atkartojo visus esminius V. van Eysingo argumentus. Išlygą dėl pirmųjų keturių klausimų pareiškė F. J. Urrutia Olano, o nacionalinis teisėjas – išlygą dėl šešto klausimo. Pastaroji pridėta prie galutinio sprendimo[1342]. Nacionalinis teisėjas

1338 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 4 d.), l. 358.
1339 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 6 d.), l. 359.
1340 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 8 d.), l. 360.
1341 Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 286.
1342 *Ibid.*, 277.

nenorėjo, kad būtų manoma, jog dėl šešto klausimo sprendimas buvo priimtas vienbalsiai[1343].

Artėjo, M. Römerio teigimu, didžioji Teismo diena, kurios visi taip laukė[1344]. Rugpjūčio 11 d. bylos nagrinėjimui pirmininkaujantis teisėjas perskaitė sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje. Nacionalinis teisėjas teigė, kad sprendimas paliko išskirtinį Lietuvos pergalės įspūdį. Kitoje salėje įvyko trumpas teisėjų susitikimas, kurio metu J. G. Guerrero patvirtino paskutinio posėdžio protokolą ir visų teisėjų vardu kreipėsi į nacionalinį teisėją – pasakė trumpą atsisveikinimo kalbą ir padėkojo už efektyvų teisėjų informavimą apie faktinės situacijos Klaipėdos krašte detales, taip pat išreiškė padėką tobulam teisinio proto aiškumui (pranc. *clarté parfaite de l'esprit juridique*). Atsakydamas M. Römeris padėkojo visiems teisėjams už tai, kad jį maloniai priėmė. Tada teisininkas atsisveikino su visais teisėjais, paspaudė jiems rankas ir išėjo[1345].

8.1.6. Po sprendimo

M. Römeris grįžo į Kauną vienas. V. Sidzikauskas atvykimą norėjo paversti triumfu su pasitikimu stotyje, ovacijomis. Buvo planuojamos jo ir užsienio reikalų ministro paskaitos miestuose[1346]. M. Römerio nuomone, ovacijos ir viešas dėmesys netinkami teisėjui. Jis buvo tikras, kad pergalė Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje nėra tik Lietuvos atstovo V. Sidzikausko nuopelnas, bet sykiu ir J. Robinzono, ir A. N. Mandelštamo. Tačiau viešoje erdvėje buvo formuojama nuomonė, kad tai buvo būtent V. Sidzikausko, D. Zauniaus ir tautininkų nuopelnas[1347]. M. Römeris tai laikė politinėmis spekuliacijomis ir dienoraštyje minėjo, kad svarbiausioje ir vertingiausioje Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo motyvacinėje dalyje buvo mažai argumentų, kuriuos V. Sidzikauskas naudojo Teismo posėdžiuose. Apie Teismo sprendimą M. Römeris parašė:

> *„<...> tai nei mano asmeninis, nei V. Sidzikausko nuopelnas, tai sudėtingo teismo darbo rezultatas, tai yra kolektyvinių teisėjų pastangų rezultatas. Sunku paneigti, kad V. Sidzikauskas su savo bendražygiais padarė maksimaliai tai, kas priklausė padaryti, ir kad apskritai buvo įgudęs, negalima paneigti ir to, kad viena ar kita*

1343 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. rugpjūčio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 360.

1344 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 10 d.), l. 361.

1345 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 12 d.), l. 362.

1346 „Paskaitos apie Hagos sprendimą". *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 2.

1347 „Po Hagos Teismo sprendimo". *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 2.

motyvų formuluotė ir net sprendimo dispozicijoje priklauso man, bet savintis kažkieno nuopelnus dėl sprendimo yra apgavystė.“[1348]

Apie sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje rašė ne tik Lietuvos, bet ir vokiečių spauda. M. Römeris grįždamas per Berlyną pirko jų laikraščius ir skaitė. Vokiečiai apie sprendimą atsiliepė su panieka, neslėpdami nepasitenkinimo. Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas buvo kaltinamas politikavimu, šališkumu, tarptautinės teisės ignoravimu, teisėjai vadinami frankofilais. Dienoraštyje antraštės buvo tokios: „Hagoje nebėra teisėjų!“, „Sprendimas, kuriuo tyčiojamasi iš įstatymo, niekada nebus pripažintas vokiečių!“ Laikraščiuose buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad sprendimu „vokiškoji“ Klaipėda atiduodama „lietuviško barbarizmo“ malonei ir žadama, kad šis vokiškos žemės gabalas bus atimtas iš Lietuvos ir inkorporuotas į Reichą, ir tai turėjo tapti nacionaline vokiečių programa[1349]. Klaipėdos krašto gubernatoriaus patarėjas M. Anysas rašė:

„Teismo sprendimas kuriam laikui tiesiog priblokšė Klaipėdos krašto provokiškus veikėjus; truko keletas dienų, kol jų laikraštis „Memeler Dampfboot“ vėl šiek tiek susiorientavo šioj nelauktoj ir naujoj padėtyj.“[1350]

Įdomu ir tai, kad apie Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylos nagrinėjimo eigą rašė ir britų spauda, pavyzdžiui, *Daily Herald* minėjo bylos nagrinėjimą, posėdžius, teisėjus[1351].

Grįžęs į Lietuvą M. Römeris pamatė, kad Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo įspūdis Kaune buvo didžiulis. Nesitikėta, kad Lietuvos pozicijai pritars tarptautinis teismas, sunku buvo patikėti, kad mažytė valstybė, apkaltinta pasaulio magnatų, ras teisybę. Nacionalinis teisėjas dienoraštyje rašė, kad draugai jį sveikino, nepažįstami žmonės gatvėje jį atpažindavo ir sveikindavosi, į namus užsukdavo žurnalistai[1352].

Praėjus kelioms dienoms po grįžimo Kauno valstybiniame teatre buvo surengtas mitingas, skirtas Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylai:

1348 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. rugpjūčio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 361.

1349 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 12 d.), l. 362; „Sprendimas padarė galą Klaipėdos klausimui: vokiečių spaudos komentarai“. Lietuvos aidas, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 1; „Der Haager Spruch im Memelkonflikt – Für Deutschland durchaus unverständlich“. Sächsische Dorfzeitung and Elbgaupresse, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 188, 1.

1350 Anysas, Martynas, *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai 1927–1939* (Čikaga: Kultūrai remti draugija, 1978), 87.

1351 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. liepos 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 351. Manytina, M. Römeris dienoraščiuose minėjo kaip tik šį straipsnį: „In the World Court with – A Nation „In the Box“. *Daily Herald*, 1932 m. liepos 18 d., Nr. 5124, 8.

1352 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. rugpjūčio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 363.

„Vakar apie 7 val. vakaro į valstybės teatrą slinko būriai žmonių. Kas nematė galėsiąs patekti į teatrą, grupavosi miesto sode aplink garsiakalbius, kuriais buvo apsagstyti medžiai; ministerių p. p. Zauniaus ir Sidzikausko pranešimai buvo transliuojami per radio.“[1353]

Pasak M. Römerio, V. Sidzikauskas[1354] pristatė bylą ir kai kuriuos nuopelnus priskyrė sau. Teisininkas nedalyvavo šiame mitinge, nes jam atrodė, kad taip elgtis nederėjo bylos nagrinėjime dalyvavusiam teisėjui, taip pat jis nenorėjo būti ir tarp žiūrovų, kad nesusilauktų dėmesio, nesukeltų ovacijų, nes tai teisėjui nederėjo[1355].

Grįžęs teisininkas parašė valstybės vadovui pranešimą apie bylos nagrinėjimą Hagoje[1356]. Vėliau ir susitiko su juo. Teisininkas Respublikos Prezidentui detaliai papasakojo apie Teisingumo Teismo teisėjų debatus. To pokalbio metu ir kilo mintis suburti slaptą komisiją Klaipėdos krašto reikalams ir kuo greičiau steigti Statutinį Teismą (žr. V monografijos dalį)[1357].

Teisininkui ne kartą teko susitikti su politikais, valstybės tarnautojais, universiteto dėstytojais, studentais, kuriems jis pasakojo apie Hagos Tribunolą. Taip jis vadino Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą[1358]. Tai buvo uždari susitikimai arba pusiau uždaros paskaitos. Antai jis Valstybės Tarybos narių ir pranešėjų susirinkime pateikė konfidencialią informaciją apie Teismo posėdžių eigą ir sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje rengimą[1359].

Teisininkas žinojo, kad nepriimta, jog teisėjas viešai pasakotų apie teismo priimtą sprendimą dėl bylos, kurią nagrinėjant jis pats dalyvavo. Tai prieštaravo teisėjų diskusijų, svarstymų konfidencialumo principui. Taigi, viena vertus, jis suvokė, kad kaip nacionalinis teisėjas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, nagrinėjant Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo bylą, jis negalėjo nei sakyti viešų kalbų, nei spaudoje pasakoti apie sprendimo priėmimo procesą. Kita vertus, M. Römeris buvo įsitikinęs, kad norint visapusiškai suprasti sprendimą, atskiras jo motyvacinės sprendimo dalies tezes, suvokti psichologinius aspektus, kuriais buvo grindžiami teiginiai, išryškėjusios teisėjų skirtingos nuomonės, sprendimo priėmimo

---

1353 „Užsienio reikalų ministeris atsisveikino su bylomis dėl Klaipėdos“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 16 d., Nr. 184 (1559), 1.

1354 Lietuvos atstovas Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje bylos eigą pristatė ir Vyriausybei. Ministrų kabineto 1932 m. rugpjūčio 16 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 729, l. 101.

1355 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. rugpjūčio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 364.

1356 *Ibid.* (1932 m. spalio 7 d.), l. 389.

1357 *Ibid.*

1358 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 14 d.), l. 363.

1359 *Ibid.* (1932 m. rugsėjo 2 d.), l. 373.

procesas buvo nepaprastai svarbus. O kadangi Lietuvai ypač svarbu, kad šio teismo sprendimas būtų suprastas tinkamai, nes tai buvo teisinis pagrindas vystyti santykius su Klaipėdos kraštu, nacionalinio teisėjo turima informacija buvo neįkainojama. Tinkamas sprendimo supratimas buvo svarbus dar ir dėl to, pasak M. Römerio, kad sprendimas buvo kompromisinis, nes priimant sprendimą nei viena iš teisėjų srovių (tie, kurie kūrė Versalio taikos sutartį, tie, kurie buvo neutralūs Pirmojo pasaulinio karo metu, ir tie, kurie nepritarė Versalio taikos sutarties nuostatoms) neturėjo absoliučios daugumos, todėl negalėjo ir savo valios diktuoti. Teisių fakulteto profesorius A. Janulaitis pasiūlė M. Römeriui perskaityti paskaitą Teisių fakultete. M. Römeris sutiko. Laikydamasis griežto konfidencialumo fakulteto sekretoriatas išsiuntė kvietimus. Iš viso buvo pakviesti apie septyniasdešimt žmonių. Paskaitoje dalyvavo ministras pirmininkas, ministrai, valstybės kontrolierius, profesoriai, Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas, teisėjai, Lietuvos Banko valdytojas, ministerijų generaliniai sekretoriai, juriskonsultai, Valstybės Tarybos nariai, žinovai bendradarbiai, advokatai, ministrų patarėjai, prokurorai, politinių partijų lyderiai, Kauno burmistras, *Lietuvos aido* redaktorius, buvę Klaipėdos krašto gubernatoriai, tarp jų A. Merkys, spaudos referentas Klaipėdos gubernatūroje, Vyriausiojo štabo viršininkas, ELTA direktorius ir kiti. Paskaita truko dvi valandas. M. Römeriui atrodė, kad žmonėms buvo įdomu[1360].

Vėliau nacionalinis teisėjas Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje perskaitė paskaitą Studentų akademinėje teisininkų ir ekonomistų asociacijoje. Sutarta, kad paskaitos turinys nebus viešinamas spaudoje. Paskaitos klausė bent šimtas žmonių. M. Römeris prisipažino, kad šią paskaitą skaitė energingai, temperamentingai ir iškalbingai. Publika jį „apdovanojo ilgai trunkančiais plojimais“[1361].

M. Römeris Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylos tematika skaitė paskaitas dar ne kartą. Antai švenčiant Lietuvos akademinių draugijų sąjungos Vilniui ir Klaipėdai įsteigimo metines, teisininkas skaitė paskaitą „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. Joje jis pabrėžė, kad Lietuva turi būti negailestingai aktyvi Klaipėdos krašto klausimais[1362]. Paskaita susilaukė aplodismentų, buvo atspausdinta dienraščiuose[1363], pažodžiui atkartota

---

1360 *Ibid.* (1932 m. spalio 16 d.), l. 394.

1361 *Ibid.* (1932 m. gruodžio 4 d.), l. 419.

1362 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 21, 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 124, 129.

1363 Paskaita publikuota, žr.: Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. *Lietuvos aidas*, 1934 m. sausio 25 d. Nr. 20 (1987), 2–3. Taip pat: „Prof. Römeris apie Klaipėdą ir mūsų santykius su Lenkais“. *Tėvų žemė*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 2, 5; „Prof. M. Roemeris apie Klaipėdos kraštą ir Prūsų Lietuvą“. *Trimitas*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 5, 94.

Kauno radijuje[1364], klausytojai sveikino jos autorių už išsakytus žodžius apie valstybinį interesą ir pan[1365]. Klaipėdoje draugijos „Aukuras“ susirinkime nacionalinis teisėjas skaitė paskaitą „Klaipėdos lietuvybė kaip Europos šiaurės rytų pacifikacijos elementas“[1366]. Per Klaipėdos šventę universitete M. Römeris skaitė paskaitą „Lietuva ir Baltijos problema“. Remiantis autoriumi, visų šių paskaitų esmė ta pati – kova už Klaipėdos kraštą ginant Baltijos jūros šalių laisvę:

> *„Lietuvos orientacija negali skirtis nuo Baltijos; tai istorinė orientacija, reikalaujanti solidarumo su kitomis šio solidarumo apimtomis laisvomis Baltijos jūros šalimis <...>. Lietuvos Pabaltijo politikos įgyvendinimo metodu gali būti tik laisvų Baltijos pajūrio šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – sąjunga, o vėliau solidarus požiūris į šią organizuotą sąjungą Lenkijos atžvilgiu, jeigu Lenkija atsisako savo imperialistinio metodo.“*[1367]

Rotary klube teisininkas skaitė paskaitą apie statutinį funkcinį vakuumą Klaipėdos krašte[1368]. Tokią pačią paskaitą skaitė dar du kartus[1369]. Paskaitos sukeldavo susidomėjimą ir klausytojų padėkas bei pagyras. Teisininkui Klaipėdos krašto temą teko gvildenti ir Paryžiaus universiteto Teisės fakultete, ten jis skaitė tris paskaitas (apie tai žr. monografijos VIII dalies 3.3.2 poskyrį)[1370].

M. Römeris rašė ir proginius publicistinius straipsnius. Antai mėnraščio *Vairas* numeryje, skirtame Klaipėdos krašto Lietuvoje dešimtmečiui paminėti, buvo atspausdintas jo straipsnis kaip Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje komentaras[1371]. Maža to, Klaipėdos krašto klausimais M. Römeris rašė ir prancūzų kalba[1372].

1364 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 126.

1365 *Ibid.* (1934 m. sausio 30 d.), l. 129.

1366 *Ibid.* (1934 m. gegužės 3 d.), l. 348. „Klaipėdos lietuviškumas kaip Europos Šiaurės Rytų Pacifikacijos elementas“. Lietuvos keleivis, 1934 m. gegužės 6 d., Nr. 103, 7. „Šį vakarą įdomi prof. Roemerio paskaita“. Lietuvos keleivis, 1934 m. gegužės 5 d., Nr. 102, 7; „Klaipėda – raktas Rytų Europos taikai“. Trimitas, 1934 m. gegužės 10 d., Nr. 19, 379.

1367 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 307.

1368 *Ibid.* (1935 m. kovo 12 d.), l. 332.

1369 *Ibid.* (1935 m. gegužės 8 d.), l. 360.

1370 *Ibid.* (1936 m. sausio 29 d.), l. 493.

1371 M. R. „Haagos 1932.VIII.11 sprendimo principai“. *Vairas*, 1933, Nr. 2, 183–193; M. R. „Haagos sprendimo principai“. *Vairas*, 1933, Nr. 3, 285–295; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. sausio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 298.

1372 Römer'is, Michel. „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel“. *Revue Générale de droit International Public* 3 (Mai–Juni 1936): 257–269; Römeris, Michel. „La juridiction dite „Statutaire“ en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel“. *Revue internationale française du Droit des gens* 5 (1936): 360–376;

Klaipėdos krašto klausimai buvo toliau aktualūs M. Römerio profesiniame gyvenime, ypač jo veikloje slaptoje Konsultantų komisijoje Klaipėdos krašto reikalams (žr. monografijos V dalies 3 skyrių). Tai buvo reikšminga ir Valstybės Tarybos komisijoje rengiant Teismų santvarkos įstatymo projektą, kurio normas dėl Klaipėdos krašto teisėsaugos reikėjo ginti Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesijoje (žr. monografijos VI dalies 1 skyrių). Teisininkas rašė:

„Išties Vokietija neturi nuosaikumo ir siekia, kad Lietuva kiekvienam užsakymui Klaipėdoje gautų... Vokietijos pritarimą. Bet tada Vokietija taptų Lietuvos valstybinio suvereniteto virš Klaipėdos viešpačiais ir šeimininkais. Graži perspektyva!“[1373]

Taigi, grįžęs į Lietuvą, M. Römeris siekė kaip įmanoma greičiau realizuoti sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje esmines tezes nacionaliniuose Lietuvos teisės aktuose, ypač rengiant Statutinio Teismo įstatymą ir Teismų santvarkos įstatymą.

8.1.7. M. Römeris ir Teisingumo Teismo teisėjai

Dienoraštyje M. Römeris rašė ne tik apie bylos nagrinėjimą, teisėjų diskusijas, bet ir apie savo išgyvenimus dalyvaujant bylos nagrinėjime, nerimą dėl bylos baigties ir to pasekmių Lietuvai, taip pat apie jo, kaip nacionalinio teismo teisėjo, santykį su nuolatiniais Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjais, teisėjo nepriklausomumą, nacionalinio teisėjo instituto trūkumus.

Antai tik atvykęs į Hagą M. Römeris abejojo, ar sugebės susidoroti su sunkia užduotimi. Jis suvokė, kad tarptautinėje arenoje neturi išskirtinio vardo, kadangi jo straipsniai, monografijos parašyti lietuvių kalba ir jis nežinomas Vakarų skaitytojui. Todėl suprato, kad negalės pasikliauti savo autoritetu, o tik labai stipriais argumentais[1374].

Viešnagėje Hagoje metu M. Römeris pastebėjo, kad Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas nėra nepriklausomas, nes glaudžiai susijęs su Tautų Sąjunga, juk teisėjai renkami Tautų Sąjungos Generalinės Asamblėjos ir jos Tarybos devyneriems metams. Tad beveik visi teisėjai yra žmonės, dalyvaujantys Tautų Sąjungos politikoje:

„<...> tai yra Tautų Sąjungos apsvaiginti, įsprausti į pasaulinę politiką ir diplomatiją žmonės, ne tik profesionalūs teisėjai.“[1375]

Römeris, Michel. „Le problème juridique du „vacuum“ dans le statut du territoire autonome de Memel“. *Revue de Droit public et de science politique* juillet-aout-sept. 1936: 480–497.

1373 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 73.

1374 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. birželio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 332.

1375 *Ibid.* (1932 m. birželio 10 d.), l. 331.

Jo nuomone, dauguma teisėjų vienaip ar kitaip buvo veikiami, buvo svarbus asmeninių ryšių palaikymas, materialiniai patogumai. Be to, dauguma teisėjų nebuvo profesoriai ar teisėjai savo valstybėse, o buvo kilę iš politinių diplomatinių pareigų. Dėl to teisininkas iš pat pradžių baiminosi, kad Lietuvos ginče su Vokietija nulems politika, o ne teisiniai argumentai[1376].

Ilgainiui nuomonė apie Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą keitėsi. Iš pradžių jautęs tokį nepasitikėjimą ir savimi, ir Teismu, ir nekantriai laukęs, kada pagaliau grįš į Lietuvą, baigiantis jo darbui Hagoje suprato, kad priprato prie teisėjų, susigyveno su jais, jam patiko kartu dirbti, tad jis pasiilgs savo kabineto. Pagaliau jam tapo gaila atsisveikinti su žmonėmis, kurie jam tapo artimi, visiems laikams. Jis stebėjosi šia savo būsena:

> *„Galbūt tai yra mano charakteriui būdingas lietuviškas bruožas. Visur gyvenime, kad ir kur einu, palieku dalelę savo širdies. Gavau tai ir iš Mamos.“*[1377]

M. Römeris rašė, kad Teisingumo Teisme teisėjo darbas sudėtingas:

> *„Šis darbas labai varginantis, nes reikalauja didžiulių nervinių pastangų. Protas nepailsi, nes varžovas yra budrus ir aktyvus, nuolat atakuojantis, siekiantis priartėti, sumenkinti poziciją, išnaudoti kiekvieną aplinkybę, priešingos stovyklos silpnybę. Tačiau nervai įsitempę labiau nei protas. Esu išalkęs ramybės. Situacija panaši į azartinius lošimus kai kuriuose lošimų namuose. Tik čia azarto tezė tęsiasi savaites ar net mėnesius. Ypač tam tikromis kritinėmis akimirkomis, <...>, tam tikro svyravimo akimirkomis, kai pavojaus įtampa pakyla iki zenito, iki taško, kai nervai įsitempę lyg stygos, pasiruošę sprogti. Ši našta būtų lengvesnė, jei būtų galima aiški ir pastovi dauguma, net, sakyčiau, jei ta dauguma būtų nusiteikusi neigiamai. Bet taip nėra. Mūsų atveju dvi priešingos pusės beveik balansuoja, o didžioji dalis atskirų klausimų gali būti trumpalaikiai, netvirti, priklausantys nuo vieno ar dviejų balsų, kurie nusvers svarstykles į vieną ar kitą pusę.“*[1378]

Panašiai jis rašė ir savo draugui A. Janulaičiui tvirtindamas, kad Teisme kartais jaučiasi kaip lošimų namuose ir nėra visiško aiškumo[1379].

Teisingumo Teismo teisėjų diskusijas dėl šešių klausimų Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje M. Römeris įvardijo karu, kuris tęsiasi savaites ir net mėnesius. Šis karas nematomas visuomenei, kuri galiausiai sužino tik pergalės arba pralaimėjimo faktą. Dienoraščių autorius pabrėžė, kad advokatų ir valstybės atstovų vaidmuo laisvesnis, jie gali pateikti teisėjams reikiamos medžiagos ir tuo jų darbas baigiasi. Toliau teisėjų jie nebeveikia, nedalyvauja lemtingiausioje intelektualinėje kovoje. Tas karo skonis

---

1376 *Ibid.*

1377 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 8 d.), l. 360.

1378 *Ibid.* (1932 m. liepos 15 d.), l. 348.

1379 M. Römerio 1932 m. liepos 15 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 32.

suveikia, kai bylą nagrinėja penkiolika stiprių teisininkų ir visų nuomonės skiriasi. Tada vyksta intelektualinis karas, kuriame, pasak M. Römerio, svarbus ne tik minties gilumas, bet ir strategija, taktika:

> *„Šį karą lydi atakos ir kontratakos, puolimas ir gynyba, pozicinis karas, frontaliniai smūgiai, flangų sprendimai, trumpi ir stiprūs smūgiai kruopščiai pastebėtose priešininko silpnose vietose, partizanų diversijos, pergalingų ar pralaimėtų mūšių epizodai, žodžiu – viskas, kas būdinga eiliniam karui. Tai varginantis darbas, besitęsiantis savaites ir mėnesius, kurio metu beveik niekada nesate visiškai tikras dėl galutinio rezultato. Ten, kur šiandien kažkokia smulkmena, atrodo, laimėjai, rytoj, palietus kitą tašką, susijusį su ankstesniuoju, viskas staiga apsiverčia. Ir ne tik nacionalinis teisėjas, kaip aš, kuris labiausiai domisi byla, bet ir kiti teisėjai apimti kovos aistros: karo psichozė veikia teisėjų protus, kiekvienas iš jų labai rūpinasi, kad jo tezė laimėtų.“*[1380]

Viešėdamas Hagoje ir turėdamas laisvą minutę M. Römeris dienoraštyje charakterizavo kiekvieną iš teisėjų, dalyvavusių nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą. Paaiškėjo įdomių faktų, pavyzdžiui, kad teisėjai britas C. Hurstas ir prancūzas H. Fromageot, palaikę Lietuvą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje, buvo Versalio taikos sutarties ir kitų tarptautinių dokumentų tekstų redaktoriai[1381].

Vokiečių teisininkas V. Schückingas buvo vienas iš nedaugelio asmenų, kurie Pirmojo pasaulinio karo metais atsisakė pasirašyti vokiečių mokslininkų paskelbtą solidarumo su karu ir Vokietijos pozicija deklaraciją, smerkiančią Vokietijai besipriešinančių šalių mokslininkų pasaulį. Be to, jis buvo hitlerizmo priešininkas, todėl buvo paniekintas vokiečių nacionalistų, nes Vokietijos atstovai Tautų Sąjungoje balsavo prieš jo kandidatūrą į Teisingumo Teismą. Lietuvos teisininkas vokiečių teisininką laikė vienu sąžiningiausių Teisingumo Teismo teisėjų, nors šis Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos laikė Versalio taikos sutarties smurto epizodu[1382].

Kubietis A. S. de Bustamante y Sirvenas buvo ir mokslininkas, ir praktikas, žinomas Lotynų Amerikoje teisininkas, sukūręs tarptautinės privatinės teisės principų ir taisyklių kodeksą Lotynų Amerikos valstybėms. Dokumentas buvo toks populiarus, kad tiesiog buvo vadinamas „Bustamante kodeksu“[1383].

1380 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. liepos 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 349.
1381 *Ibid.* (1932 m. liepos 28 d.), l. 355.
1382 *Ibid.* (1932 m. liepos 19 d.), l. 350.
1383 *Ibid.* (1932 m. liepos 21 d.), l. 351.

Italas D. Anzilottis buvo fašizmo priešininkas, todėl ir jo Italijos vyriausybė nepalaikė. Lietuvos teisėjas italą laikė tobulu procesualistu, jo individualias notas ir *votum separatum* vadino šedevrais, loginio samprotavimo perlais. Tačiau įžvelgė ir italų teisininko silpnumą: jis siekė būti originalus, išsiskirti iš daugumos, demonstruoti dirbtinį originalumą[1384].

Olandas V. van Eysingas buvo polemikas, naudojantis insinuacijų, faktų iškraipymų, smulkių falsifikacijų metodą[1385]. Bylos nagrinėjimo pirmininkas salvadorietis J. G. Guerrero apibūdintas kaip turintis talentą „atstovavimo menui", jaučiantis pusiausvyrą, tobulas Tautų Sąjungos plenarinių sesijų pirmininkas[1386] ir t. t.

8.1.8. Nacionalinio teisėjo institutas

M. Römeriui teko nacionalinio teisėjo vaidmuo Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Taip jis su nacionalinio teisėjo institutu susipažino tiesiogiai. Tad daug apie jį galvojo ir matė nemažai šio instituto trūkumų.

Pirmiausia, nacionalinio teisėjo instituto vienas iš trūkumų buvo nulemtas teisėjo nepriklausomumo reikalavimo ir sykiu jo kilimo iš valstybės, kuri yra viena iš ginčo šalių. Taigi, viena vertus, nacionalinis teisėjas turėjo būti nešališkas kaip ir nuolatiniai Teisingumo Teismo teisėjai. Kita vertus, nacionalinį teisėją su byla siejo emocinis ryšys, nes jis kilęs iš šalies, su kuria Teisme nagrinėjamas ginčas. M. Römerio padėtis buvo dviprasmiška. Jis rašė:

> *„Mano padėtis gana sunki, nes iš vienos pusės turiu vadovautis savo įsitikinimu, <...>, iš kitos – turiu būti teisėjas, o ne paskyrusios mane valstybės atstovas, nors iš tikrųjų galiu atrodyti kaip šalies atstovas, gal net nevalingai toks ir esu, nes sunku iš savo odos ištrinti tėvynę. Nacionalinių teisėjų institutas turi rimtų trūkumų. Ir jiems šis dviprasmiškas vaidmuo nėra labai malonus.*"[1387]

Antruoju nacionalinio teisėjo instituto trūkumu M. Römeris laikė tai, kad šis teisėjas yra, be savo dviprasmiško vaidmens, it balta varna nuolatinių Teismo teisėjų kolegijoje:

> *„Reikia pripažinti, kad <...> „nacionalinio teisėjo" pozicija yra gana klaidinanti ir varginanti. Taip yra ne tik dėl to, kad teisėjų kolegijoje yra „homo novus", kuris visada simbolizuoja kažkokį įsibrovėlį ir parveniją [atskalūną – aut. past.] <...>.*"[1388]

1384 *Ibid.* (1932 m. liepos 29 d.), l. 355.
1385 *Ibid.* (1932 m. liepos 30 d.), l. 356.
1386 *Ibid.* (1932 m. liepos 31 d.), l. 356.
1387 *Ibid.* (1932 m. liepos 15 d.), l. 333.
1388 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 7 d.), l. 360.

Pasak M. Römerio, nacionalinis teisėjas, nors ir buvo formaliai nepriklausomas, bet iš tikrųjų turėjo ginti jį paskyrusios valstybės interesus ir faktiškai veikti kaip jos atstovas. O tai silpnino jo autoritetą nuolatinių teisėjų akyse. Jie teisėją *ad hoc* laikė kur kas mažiau reikšmingu, į kurio nuomonę galima mažiau atsižvelgti, nes jis tapatinamas su jį paskyrusios valstybės interesais. M. Römeris prisipažino, kad jis iš pradžių jautėsi būtent taip. Tačiau neigiamas teisėjų požiūris po truputį nyko, nuolatiniai teisėjai ėmė labiau atsižvelgti į M. Römerio nuomonę[1389]. Prisiminkime, kad jo pasiūlytos formuluotės buvo įtrauktos į galutinį sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį).

Apie nacionalinio teisėjo institutą M. Römeris mąstė ir vėliau, kai ėmėsi šio vaidmens antrą kartą, jau kitoje, geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje (žr. monografijos III dalies 8.2 poskyrį). Jis rašė:

> *„[N]acionalinis teisėjas nei žuvis, nei mėsa: nei teisėjas visa šio termino prasme, nei vienos iš šalių atstovas. <...> Jis negali griežtai ir išimtinai vadovautis savo teisiniu ir teisėjo įsitikinimu, jei tai gali pakenkti ne tik interesams, bet net ir nacionaliniam prestižui <...>. Tai būtų šios šalies diskreditavimas, sumenkinantis tai, kad net jos nacionalinis teisėjas būtų priverstas balsuoti prieš tos valstybės tezes. Tai bjauri pozicija. Norėčiau niekada daugiau nepriimti šios funkcijos. Lietuva tokiai funkcijai gali pasitelkti ir Zaunių, kuris puikiai kalba prancūziškai ir yra teisininkas. Diplomatui tai būtų priimtina, nes jo profesija – laviravimas ir išsisukinėjimas, bet tai netinka mano charakteriui. Man tai nepatinka. Man patinka būti teisėju, bet visišku, laisvu ir nešališku.“*[1390]

Išgyvenęs nacionalinio teisėjo vaidmenį du kartus, teisininkas abejojo šio instituto reikalingumu. Nacionalinį teisėją Teisingumo Teisme teisininkas vadino pusiau teisėju, svetimu elementu Teisme, vienos iš proceso šalių atstovu spaudai ir pan. Jo nuomone, tokio teisėjo institutas prieštaravo teismų kūrimo principams.

Tačiau teisininkas įžvelgė ir nacionalinio teisėjo instituto privalumų. Jo nuomone, šis institutas pateisinamas tuo, kad tos valstybės, kurių piliečiai yra tarp nuolatinių Teismo teisėjų, automatiškai turi vieną iš teisėjų savo bylose kaip nacionalinį teisėją. Atitinkamai tokia privilegija turėjo būti sudaryta ir toms valstybėms, kurių pilietybės teisėjų tarp nuolatinių Teismo teisėjų nėra. Tačiau, pasak teisininko, tas pats efektas gali būti pasiektas ir pašalinant nuolatinį teisėją, kai nagrinėjama byla, kurioje viena iš šalių yra jo pilietybės valstybė. Taip nacionalinio teisėjo institutas tampa pertekliniu.

1389 *Ibid.*

1390 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 23 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 30.

Tai geriau užtikrintų teismo nešališkumo principą ir nebūtų privilegijuotų sąlygų valstybėms, kurių pilietybės teisėjai yra nuolatiniai[1391].

Tačiau dauguma nuolatinių teisėjų pritarė teisėjų *ad hoc* institutui. Jie tvirtino, kad yra keletas nacionalinio teisėjo instituto privalumų. Pirma, pastarieji naudingi Teisingumo Teismui, nes jie gali informuoti Teismą apie įvairias nacionalines subtilybes, kurių užsienio teisėjai nežino. Antra, nacionalinių teisėjų institutas priartina Teisingumo Teismą prie arbitražinio tipo teismų tarptautiniuose teisiniuose santykiuose, kai šalia pagrindinio arbitro visada yra nacionaliniai arbitrai, paskiriami jais pasitikinčių valstybių. Trečia, valstybės pripratusios prie tokios arbitražo struktūros, todėl nacionalinių teisėjų institutu Teisingumo Teisme norėta, kad Teismo organizacija negąsdintų valstybių ir suteiktų įprastas teisines garantijas[1392].

8.2. Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla

M. Römeris ėjo nacionalinio teisėjo pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą[1393].

8.2.1. Bylos kilmė

- 1892 m. Sankt Peterburge įsteigta įmonė „Pirmoji Rusijos šalutinių geležinkelių bendrovė“, kuriai 1897 m. leista tiesti siaurojo geležinkelio liniją tarp Švenčionių ir Panevėžio stočių.
- 1918 m. bendrovė nacionalizuota ir paskelbta sovietinės Rusijos nuosavybe.
- 1919 m. Lietuvos vyriausybė perėmė geležinkelio linijos Panevėžys–Švenčionys kontrolę Lietuvos valstybės teritorijoje.
- 1920 m. sudaryta Tartu sutartis tarp Estijos ir sovietinės Rusijos, kurioje įtvirtinta, kad visas turtas tampa Estijos nuosavybe, tačiau akcijos suteikia Estijai teises tik Estijos teritorijoje esančioms akcinėms bendrovėms ir nesuteikiamos teisės į tų pačių bendrovių įmones už Estijos ribų.
- Tais pačiais metais sudaryta taikos sutartis tarp Lietuvos ir sovietinės Rusijos. Pagal sutartį Lietuvos valstybei perėjo visas Rusijos turtas, esantis Lietuvos teritorijoje.

1391 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. vasario 16 d.). VUB RS, f. 75-22, l. 4.

1392 *Ibid.*

1393 Šis monografijos poskyris parašytas remiantis autorės straipsniu: Deviatnikovaitė, Ieva. „Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla M. Römerio dienoraščiuose“. *Jurisprudencija* 29, 2 (2022): 183–212. Tekstas sutrumpintas.

- 1923 m. bendrovė reorganizuota į Estijos bendrovę analogišku pavadinimu, tik estų kalba *Esimene Juurdeveo Raudtede Selts Venemaal* (toliau – bendrovė arba *Esimene*). Jos būstinė įregistruota Estijoje.
- 1924 m. *Esimene* visuotinis susirinkimas suteikė bendrovės valdybai įgaliojimus parduoti Lietuvoje, Latvijoje ir Lenkijoje esančias geležinkelio linijas.
- Bendrovė ne kartą kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, tačiau jokio atsakymo negavo.
- 1933 m. Lietuvos vyriausybė kreipėsi į Valstybės Tarybą prašydama išaiškinti, ar bendrovė turėjo pagrindą pateikti Lietuvos vyriausybei civilinį ieškinį dėl siaurojo geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis. Kitaip tariant, Valstybės Taryba turėjo atsakyti, ar Estijos bendrovė buvo teisėta imperinėje Rusijoje įsteigtos bendrovės teisių perėmėja. Valstybės Taryba konstatavo, kad tik 1892 m. įsteigtos bendrovės civilinis ieškinys dėl Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio atkarpos galėtų būti reikšmingas Lietuvos vyriausybei. Valstybės Taryba paminėjo ir taikos sutartį tarp Lietuvos ir sovietinės Rusijos. Pagal Valstybės Tarybą, 1918 m. sovietinėje Rusijoje įvykdyta nacionalizacija nebuvo susijusi su Lietuvoje esančiu bendrovės turtu. Tai reiškė, kad Lietuvos valstybei perėjo teisė be atlyginimo perimti geležinkelį, naudotis pašto, telefono, telegrafo paslaugomis ir t. t., o teisė eksploatuoti geležinkelį vykdoma remiantis Lietuvos civilinės teisės normomis. Galiausiai Valstybės Taryba padarė išvadą, kad Estijoje įsteigta bendrovė nėra ta pati imperinėje Rusijoje veikusi „Pirmoji Rusijos šalutinių geležinkelių bendrovė“. Tai taip pat reiškė, kad ji neturėjo teisinio pagrindo Lietuvos vyriausybei pateikti civilinio ieškinio[1394].
- 1934 m. kovo 16–26 d. Vyriausiasis Tribunolas priėmė sprendimą Jeglinas prieš Pirmąją kompaniją byloje, kurioje aukščiausiosios instancijos teismas konstatavo, kad Estijoje nėra tokios bendrovės, kuri buvo įsteigta 1892 m., o yra naujai įsteigta bendrovė.
- 1934 m., 1936 m. vyko derybos tarp Lietuvos ir Estijos, Estijai siūlant nupirkti geležinkelio liniją. Lietuvos vyriausybė nurodė, kad ginčas gali būti nagrinėjamas Lietuvos teismuose.
- Estija nesikreipė į Lietuvos teismus tvirtindama, kad buvo pažeista 1934 m. sudaryta prekybos konvencija tarp Lietuvos ir Estijos, be to, kėlė abejonių dėl Lietuvos teismų jurisdikcijos.

[1394] *Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937* (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1937), 102–106.

- 1937 m. Lietuva atsisakė nagrinėti Estijos reikalavimą, sykiu pabrėždama, kad dviejų valstybių draugiški santykiai galėtų leisti taikiai išspręsti ginčą, jei Estijos bendrovei nepavyktų laimėti bylos Lietuvos teismuose.
- 1937 m. lapkričio 2 d. Estijos vyriausybė Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme iškėlė bylą Lietuvos vyriausybei, atsisakiusiai pripažinti nuosavybės teises ir teises į koncesiją dėl geležinkelio linijos Panevėžys–Saldutiškis, kurių reikalavo Estijos bendrovė. Estijos vyriausybė prašė Teisingumo Teismo pripažinti, kad Lietuvos vyriausybė neteisėtai atsisakė pripažinti Estijos bendrovės teises ir atlyginti už neteisėtą geležinkelio linijos perėmimą ir eksploatavimą. Be to, buvo reikalaujama atlyginti patirtus nuostolius.
- 1938 m. kovo 15 d. Lietuva pareiškė du prieštaravimus:
  1) Estijos vyriausybė nesilaikė bendrosios tarptautinės teisės normos, nustatančios, kad ginčas turi turėti ryšį su valstybe pareiškėja ne tik ieškinio pateikimo metu, bet ir žalos padarymo metu.
  2) Antras prieštaravimas susijęs su tuo, kad Estijos vyriausybė nesilaikė bendrosios tarptautinės teisės nuostatos, nustatančios, kad pirma būtina pasinaudoti visomis valstybės vidaus teisės suteiktomis priemonėmis[1395], [1396].

Lietuvos poziciją M. Römeris reziumavo taip:

„Lietuva prieštarauja bylos svarstymui <...> [dėl] dviejų principų. Pirma, remiantis tuo, kad akcinė bendrovė, kurios interesais Estija inicijavo bylą, tuo metu, kai Lietuva perėmė siaurąjį Panevėžys–Saldutiškis geležinkelį, į kurį ši bendrovė pretenduoja kaip į savo nuosavybę, nebuvo Estijos nuosavybė. Antra, remiantis tuo, kad bendrovė šiuo klausimu nepradėjo teisminio ginčo Lietuvos teismuose.“[1397]

Lietuvai pareiškus prieštaravimus, bylos nagrinėjimas buvo sustabdytas. Reikėjo sulaukti Estijos vyriausybės komentarų.

M. Römeris apie geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą išgirdo būdamas Hagoje, Taikos rūmuose, kai dalyvavo Lietuvos ir Danijos taikinimo

---

1395 Permanent Court of International Justice. Series A./B. Judgment of February 28th, 1939 The Panevezys – Saldutiskis Railway Case. Fascicule No. 76. <https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_76/01_Panevezys-Saldutiskis_Arret.pdf> .

1396 Pateikiant bylos kilmės faktus remtasi: Satkauskas, Rytis. *Tarptautinis Teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme* (Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008).

1397 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 12 d.). VUB RS, F. 75-20, l. 25.

komisijoje[1398] (žr. monografijos VII dalį). Greitai teisininkas iš Užsienio reikalų ministro gavo oficialų pasiūlymą imtis nacionalinio teisėjo pareigų Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą[1399].

M. Römeris prisipažino, kad nebuvo tikras, ar jam džiaugtis, ar liūdėti dėl nacionalinio teisėjo pareigų. Tai buvo susiję su nacionalinio teisėjo vaidmens, reikalaujančio didelių pastangų, sudėtingumu[1400]. Jis rašė:

> *„1932 m. Klaipėdos byloje mano nervai buvo nuolat įsitempę nuo teisėjų debatų iki pat galutinio sprendimo priėmimo – visus du mėnesius.“*[1401]

Vėliau, jau eidamas nacionalinio teisėjo pareigas geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje, M. Römeris taip įvertino bylos kilmę:

> *„Prašau ir meldžiu dieviško palaiminimo ir teisingo įkvėpimo teisėjams ne tik dėl to, kad esu Lietuvos vardu ir kad Lietuvos klausimas man arčiau ir kad mano asmeninė padėtis Lietuvai naudinga, kad Lietuva laimėtų, jei tai kils iš teisėjų proto ir sąžinės, bet ir dėl to, kad, mano nuomone, Lietuvos byla yra gryna ir teisingumas bei tiesa yra jos pusėje, nes tai, ką Estija gina ir reikalauja iš Lietuvos, yra spekuliantų gaujos interesas, kuri apgavikiškomis kombinacijomis siekė susikurti dirbtinius titulus, kurie jai nepriklauso, ir pasipelnyti Lietuvos sąskaita, įsteigiant realiai neegzistuojančią bendrovę.“*[1402]

8.2.2. Teismo posėdžiai

Prieš išvykdamas į Hagą M. Römeris apsilankė Užsienio reikalų ministerijoje, į kurią jį pakvietė pavaduojantis ministrą K. Bizauskas. Jis pabrėžė teisininkui, kad Lietuva labai suinteresuota, kad Estijos ir Lietuvos byla Hagoje baigtųsi sėkmingai, antraip vėliau gali kilti ir daugiau panašių ieškinių:

> *„Taigi Lozoraitis prašo labai rimtai žiūrėti į šį reikalą ir būti kuo aktyvesniam Tribunole ginant lietuvių tezę. Prisipažįstu, kad nelabai supratau šio prašymo. Kad padarysiu viską, kas priklauso nuo manęs – tai savaime suprantama. <...> Žinoma, negaliu garantuoti efekto. Ten, kur posėdžiauja 17 teisėjų, sunku iš anksto nuspėti, koks bus sprendimas. Tokį paliepimą gali duoti tik labai naivus ir nesuvokiantis teismo. Kalbant apie mano pareigą, aš ją įvykdysiu ir be ministro prašymo.“*[1403]

1398 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 296.

1399 *Ibid.* (1937 m. gruodžio 7 d.), l. 310.

1400 *Ibid.*

1401 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 20 d.). VUB RS, F. 75-20, l. 29.

1402 Römer Michał, *Dzienniki 1931–1938* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018), 515–516.

1403 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. birželio 10 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 403.

1938 m. birželio 13 d. Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme pradėta nagrinėti geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad dauguma teisėjų buvo jo pažįstami iš Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylos nagrinėjimo laikotarpio. Tačiau per kelerius metus įvyko personalo pasikeitimų. Nebebuvo mirusiųjų belgo E. Rolin-Jaequemynso, japono A. Adachio, vokiečio V. Schückingo, amerikiečio B. Kelloggo. Juos pakeitė nauji veidai: japonas H. Nagaoka, belgas C. de Visscheris. Iš Estijos pusės nacionaliniu teisėju buvo O. Strandmanas.

Pirmo neviešo posėdžio metu Teismo pirmininkas J. G. Guerrero pasveikino nacionalinius teisėjus, paskelbė apie bylą, paminėjo šalių atstovus iš Estijos B. Noldę ir iš Lietuvos A. Mandelštamą, paskelbė apie nacionalinių teisėjų priėmimą nagrinėti bylą[1404].

Iš pradžių kalbėjo Estijos ir Lietuvos atstovai. Paskui viskas liko teisėjų rankose:

„Telaimina Dievas Lietuvą! Prižiūrėk jos bylą.“[1405]

Teisme buvo sprendžiama dėl dviejų Lietuvos pusės pateiktų prieštaravimų. Lietuvos vyriausybė, pateikdama tuos prieštaravimus (ekscepcijos), siekė, kad Teismas nenagrinėtų bylos, nes Estijos vyriausybės reikalavimai, pasak Lietuvos, negalėjo būti nagrinėjami Teisme. Lietuvos pateiktos ekscepcijos iškėlė nemažai klausimų teisėjams ir nagrinėjant patį kilusį ginčą, ir aiškinantis Teismo procedūras. Teisėjai aiškinosi, ar prieštaravimai turi būti nedelsiant išnagrinėti ir atmesti, ar turi būti atidėti iki bylos nagrinėjimo iš esmės. M. Römerio nuomone, prieštaravimų turinio analizė paliestų bylos esmę, o tai būtų netinkama ir neteisinga tokioje bylos nagrinėjimo stadijoje, kai šalys dar nepateikė savo pastabų dėl bylos[1406].

Pirmininko paprašyti teisėjai turėjo pateikti savo nuomones dėl to, ar reikia nagrinėti Lietuvos pateiktus prieštaravimus, ar prijungti juos prie bylos nagrinėjimo iš esmės. Buvo diskutuota ir dėl procedūrinio lygmens klausimo, t. y. ar Lietuvos pateiktos ekscepcijos yra preliminaraus pobūdžio, ar veikiau esminės gynybos priemonės (D. Anzilotti[1407] ir M. O. Hudsono tezė). Tačiau šis klausimas nebuvo teisėjų detaliai svarstomas[1408]. Po gausių diskusijų dauguma teisėjų pritarė minčiai, kad Lietuvos pateikti prieštaravimai būtų pridėti prie bylos nagrinėjimo iš esmės. Teisėjai diskutavo pagal klausimyną, sudarytą Teismo pirmininko. Teisėjai dvylikos balsų persvara

1404 Römer, Michał, *Dzienniki 1931–1938* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018), 516.

1405 *Ibid*., 515–516.

1406 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 21 d.). VUB RS, F. 75-20, l. 29.

1407 D. Anzilotti dėl ligos toliau nedalyvavo geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos nagrinėjime.

1408 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 6 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 21.

pritarė Lietuvos pareikštų ekscepcijų prijungimui prie bylos nagrinėjimo. Tačiau trys teisėjai balsavo prieš. M. Römeris pateko tarp jų. Teisininkas prisipažino balsavęs prieš ekscepcijų įtraukimą į bylos nagrinėjimą tik todėl, kad ėjo nacionalinio teisėjo pareigas:

> *„Man buvo sunku nuvilti savo valstybę, kurios vardu esu čia. Lietuvoje galbūt tai būtų priimta skandalingai. Tai yra prigimtinė nacionalinių teisėjų ad hoc instituto Tarptautiniame Teisme klaida: jie negali būti visiškai laisvi.“*[1409]

Tačiau M. Römeris prisipažino, kad taip dar geriau, nes tokiu būdu ekscepcijos bus išnagrinėtos, o nusprendus jas nagrinėti nedelsiant, jos galėjo būti atmestos. Juk teisėjai dar nebuvo spėję susipažinti su visais teisiniais ir faktiniais bylos pagrindais. Nacionaliniam teisėjui susidarė įspūdis, kad dauguma linkę palaikyti Estiją. Tačiau M. Römeris rimtai abejojo, ar Estijos bendrovė buvo ta pati, kuri buvo įsteigta imperinėje Rusijoje ir turėjo licenciją siaurajam geležinkeliui tiesti. Lietuvos teisėjui atrodė, kad nuolatiniai Teisingumo Teismo teisėjai visai negalvojo apie šį aspektą. O kaip tik šį nacionalinės kompanijos tapatybės klausimą M. Römeris laikė esminiu. Jeigu tai ta pati bendrovė, tai Lietuva turi atlyginti, jei ne – atlyginimo negali būti. Galiausiai buvo nuspręsta, kad bus priimtas ne sprendimas, o Teismo pirmininko pasirašytas potvarkis, kuris bus išsiųstas šalims ir nepaskelbtas viešai[1410].

Potvarkio projektas prancūzų ir anglų kalbomis dar buvo teisėjų svarstomas. Keturi teisėjai pateikė pastabų. M. Römeris dienoraštyje daugiausia dėmesio skyrė D. Anzilotti pastaboms. Italų teisėjas akcentavo antrąjį Lietuvos prieštaravimą, susijusį su tuo, kad Estijos kompanija neišnaudojo visos Lietuvos teisminės sistemos. Italas manė, kad tol, kol Lietuvos teismų sistema neišnaudota ir kol negalima patvirtinti Lietuvos teismų *dénis de justice*, negali būti nė kalbos apie Lietuvos padarytą tarptautinės teisės pažeidimą, dėl kurio Estija įgytų teisę kreiptis į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą. Išimtis galėtų būti tik ta, kad Estijos bendrovės reikalavimai nėra teismingi Lietuvos teismams. Lietuvos teisininkas į potvarkį pasiūlė įrašyti išlygą, kad galimas preliminarus Lietuvos ekscepcijų pobūdis netrukdys jų pripažinti esmine gynybos priemone. Tačiau buvo nuspręsta, kad išlyga perteklinė. Be to, teisėjai visiškai pripažino galimybę ekscepcijose esantį argumentą panaudoti byloje tuo atveju, jei prieštaravimai būtų atmesti. Prieš potvarkio tekstą balsavo tik du teisėjai – D. Anzilottis ir V. van Eysingas. Likę balsavo už. M. Römeris taip pat. Dienoraštyje jis paaiškino, kodėl: kad

---

1409 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 25 d.). VUB RS, F. 75-20, l. 31.

1410 *Ibid.*

jo oponentai, balsuodami prieš, buvo tie, kurie kategoriškai Lietuvos pateiktus prieštaravimus atmetė, o tarp teisėjų, balsavusių už, buvo pripažįstančių, kaip ir Lietuvos teisėjas, ekscepcijų preliminarų pobūdį. Bet vis dar vis trūko faktų, leidžiančių spręsti dėl jų teisėtumo[1411].

1938 m. birželio 30 d. buvo priimtas potvarkis prijungti Lietuvos vyriausybės prieštaravimus prie bylos, iškeltos pagal 1937 m. lapkričio 2 d. pateiktą Estijos Respublikos skundą, kad kartu būtų sprendžiama dėl Lietuvos prieštaravimų ir, kilus poreikiui, byla nagrinėjama iš esmės[1412].

8.2.3. Po 1938 m. birželio 30 d. potvarkio

Ginčo valstybės turėjo pateikti kontrmemorandumus, replikas ir duplikas iki 1938 m. lapkričio 25 d. Tad nacionalinis teisėjas grįžo į Lietuvą. Jis jau turėjo planų susitikti dėl gynybinės orientacijos Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Lietuvos teisėjas norėjo, kad susitikime dalyvautų kuo daugiau iškilių Lietuvos teisininkų, taip pat jam atrodė, kad Lietuvos gynyba turi būti lankstesnė, o iš Teisme išsakytų minčių būtų padarytos išvados bei apsvarstyta gynybos strategija, pritaikant ją bylos poreikiams[1413].

M. Römerio prašymu 1938 m. liepą Užsienio reikalų ministerijoje įvyko pasitarimas. Jo metu nacionalinis teisėjas papasakojo apie diskusijų dėl Lietuvos prieštaravimų eigą Teisme. Pasitarime dalyvavo Valstybės Tarybos referentas, Teisių fakulteto dėstytojas K. Račkauskas, docentas A. Tamošaitis, Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas J. Danauskas. Nacionalinis teisėjas prisipažino, kad būtų priėmęs į komandą dar tarptautinės teisės specialistą J. Robinzoną ir civilinės teisės specialistą V. Fridšteiną. Susitikime diskutuota dėl T. Petkevičiaus sukurtos gynybos strategijos, tvirtinta, kad Lietuva įgijo nuosavybės teisę į geležinkelio ruožą. M. Römeris manė, kad būtų buvę geriau pripažinti koncesijos galiojimo pabaigą, nes tada Estijos bendrovė turėtų įrodinėti, kad ji yra koncesininkė. Taip būtų aišku, kad Lietuvos valstybė koncesijos neatšaukia, neprieštarauja jokioms specialioms teisėms, o tiesiog kelia abejonę dėl bendrovės nacionalinės priklausomybės ir tapatybės. M. Römeriui atrodė, kad tai būtų paprasčiausias požiūris į klausimą, nes juo nesigilinama į Lietuvos teismų sistemos klausimą, o administracinio teismo šalyje trūko. T. Petkevičiaus

---

1411 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. birželio 29 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 412.

1412 Permanent Court of International Justice. Series A./B. Order of June 30th, 1938 The Panevezys–Saldutiskis Railway Case. Fascicule No. 75. https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_75/Panevezys-Saldutiskis_exceptions_preliminaires_ordonnance_19380630.pdf

1413 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. liepos 4 d.). VUB RS, F. 75-12 l. 415.

pasiūlytoje gynybos strategijoje nacionalinis teisėjas įžvelgė riziką. Šis teisininkas siekė sukonstruoti valstybės nuosavybės teisę į koncesijos objektą, įgytą nacionalizavus sovietines bendroves. Taip iškiltų koncesijos likvidavimo klausimas, o šis būtinai iškels ginčo teisinės prigimties klausimą, t. y. ar ginčas teismingas administraciniam, ar bendrosios kompetencijos teismui. M. Römeriui atrodė, kad reikia vengti šio klausimo, nes jeigu būtų nustatyta, kad kilęs ginčas yra administracinės teisinės prigimties, tada Lietuvos pateikta ekscepcija dėl nacionalinių teismų instancijų išnaudojimo nesuveiktų, nes Lietuvoje nebuvo administracinio teismo. Maža to, Lietuvos teisėjas pabrėžė, kad T. Petkevičiaus gynimo formulė prieštarauja Lietuvos valstybės atsisakymo tenkinti Estijos bendrovės reikalavimus motyvams, nes šį atsisakymą lėmė ne tai, kad Lietuva įgijo naujų teisių, kurios panaikintų koncesiją, o tai, kad Estijos bendrovė neįrodė esanti ta pati imperinėje Rusijoje įsteigta įmonė. M. Römeris siūlė viską gerai apgalvoti, pasverti –

„juk kalbama ne apie kažkieno ambicijas, o Lietuvos gynybą.“[1414]

1938 m. spalį Užsienio reikalų ministerijoje ir vėl įvyko pasitarimas siekiant apsispręsti dėl Lietuvos gynybos principų geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje. Estija pateikė atsakymą šiuo klausimu. Atėjo eilė lietuviškai duplikai, kuria turėjo būti užbaigta rašytinė procedūra teisminiame procese. Duplika turėjo būti pateikta iki gruodžio 1 d. Duplikos rengime dalyvavo Lietuvos vyriausybės atstovas A. Mandelštamas, T. Petkevičius, D. Krivickas ir J. Montvila, K. Račkauskas ir A. Tamošaitis[1415].

Svarstant gynybos konstrukciją M. Römeris kapitaliniu klausimu laikė teisinį pagrindą, kuriuo grindžiamas geležinkelio linijos Panevėžys–Saldutiškis 1919 m. perėmimas Lietuvoje. Į šį perėmimą pretendavo Estijos bendrovė, tvirtinanti, kad ji yra 1892 m. Sankt Peterburge įsteigtos bendrovės teisių perėmėja, kuriai geležinkelis priklausė prieš karą ir kuri turėjo teisę į šią geležinkelio atkarpą koncesijos forma aštuoniasdešimt penkeriems metams. M. Römeris pastebėjo, kad tokiu atveju teisė į koncesiją turėjo baigtis maždaug 1980 m. Pagal T. Petkevičiaus gynybos koncepciją, geležinkelio savininkas buvo Rusijos bendrovė, kuri dėl nacionalizacijos nustojo egzistavusi, ir kai atsikūrusi Lietuvos valstybė 1919 m. perėmė šį geležinkelį iš vokiečių, tai Lietuvos valstybei jau priklausė geležinkelis remiantis Civilinio kodekso 406 straipsniu, pagal kurį nekilnojamasis turtas, kuris neturi savininko, priklauso valstybei. Tokią gynybos koncepciją M. Römeris pamatė tik vasarą atvykęs į Hagą. Tada Lietuvos teisėjui ir kilo abejonių dėl gynybos

[1414] *Ibid.* (1938 m. liepos 5 d.), l. 415.
[1415] *Ibid.* (1938 m. spalio 22 d.), l. 470.

argumentų, be to, ir kiti teisėjai dėl jų dvejojo (T. Petkevičiaus koncepciją ir pernelyg didelę įtaką Užsienio reikalų ministerijoje teisininkas konfidencialiai kritikavo laiške A. Janulaičiui)[1416]. M. Römeris Lietuvos teisininkams aiškino, kodėl: bendrovės likvidavimo faktas nepaverčia bendrovės nuosavybės absoliučiai bešeimininkės, automatiškai pereinančios valstybės nuosavybėn pagal Civilinio kodekso 406 straipsnį. Į nuosavybę galėjo pretenduoti kreditoriai ir akcininkai, be to, nuosavybės mechaninis perėjimas valstybės nuosavybėn be jokio likvidavimo fakto prieštarauja visiems civilinės teisės principams, pagal kuriuos pripažįstama privatinė nuosavybė. Taigi, teisininkas pabrėžė, kad Lietuvos valstybės teisių į geležinkelį perėmimo formulė turėjo būti kitokia: nekilnojamas turtas nuo pat pradžių buvo valstybės nuosavybė, skirta geležinkeliui naudoti; koncesininkas, kuriam patikėta įmonė aštuoniasdešimt penkeriems metams, atsakantis už viešąsias paslaugas, turėjo rezervuotą tik atitinkamo valstybės nekilnojamojo turto nuosavybę, kuri, pasibaigus koncesijos terminui, turėjo būti grąžinta valstybei disponuoti. M. Römerio mąstymo krypčiai pritarė Vyriausiojo susitikime dalyvavę teisininkai[1417].

Po kelių dienų organizuotas pasitarimas Valstybės Taryboje. Dalyvavo M. Römeris, L. Ciplijauskas, T. Petkevičius, A. Tamošaitis, D. Krivickas, K. Račkauskas ir J. Montvila. Buvo diskutuojama dėl Civilinio Kodekso 406 straipsnio turinio, taip pat svarstomas kitos tezės gynimas, t. y. tai, kad ginčas tarp Lietuvos valstybės ir Estijos bendrovės buvo teismingas bendrosios kompetencijos, o ne administraciniams teismams Lietuvoje. Lietuvos teisėjui ši tezė labai svarbi, nes jeigu ginčas teismingas Lietuvos bendrosios kompetencijos teismams, tai Estijos vyriausybė negalėjo kreiptis į Teismą Hagoje, prieš tai nesikreipdama į Lietuvos teismus. Tokiu atveju Lietuva galėtų atsakyti tik už savo teismų sprendimų *déni de justice*. Kitaip tariant, už tai, jei Lietuvos teismai priėmė tendencingą sprendimą Estijos bendrovės atžvilgiu. Galiausiai M. Römeris reziumavo, kad Estijos kreipimasis į Teisingumo Teismą apskritai turėtų būti atmestas, kadangi bendrovė nesikreipė į Lietuvos nacionalinius teismus. Estija tokiu atveju turės įrodinėti, kad ginčas nepateko į jokio Lietuvos teismo jurisdikciją, nes teisinė ginčo prigimtis yra administracinė, o ne civilinė. Lietuva savo ruožtu turės įrodinėti, kad ginčas civilinės teisinės prigimties. Taigi, svarbiausia buvo įrodyti, kad ieškovo reikalavimai yra civilinio teisinio pobūdžio[1418].

1416 M. Römerio 1938 m. birželio 24 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 45.

1417 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 22 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 470.

1418 *Ibid.* (1938 m. spalio 25 d.), l. 471.

Matyt, buvo visokių abejonių dėl Tarptautinio Teismo sprendimo, nes 1938 m. lapkritį Ministrų taryboje nuspręsta, kad jeigu Teismas nepalaikys Lietuvos tezių ir nuspręs, kad Lietuva pažeidė estų bendrovė teises, Lietuva estams grąžins geležinkelį *in natura*[1419].

8.2.4. Ir vėl Hagoje

1939 m. sausį Ministrų taryboje išklausytas A. N. Mandelštamo, T. Petkevičiaus ir D. Krivicko pranešimas apie bylos dėl Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio eigą Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Ministrai nusprendė, kad Lietuvos pozicija yra teisiškai pagrįsta, nepritarė pasiūlymui ginčą spręsti kompromiso būdu, o pritarta tam, kad bylą spręstų Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas[1420].

1939 m. sausį M. Römeris pakviestas į Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo posėdį:

> *„Didžiausia paguoda ir džiaugsmingas sunkaus darbo vainikavimas būtų laimėta byla ir palankus sprendimas Lietuvai, deja, Hagoje to niekada iš anksto nežinai, nes tai tarsi azartinis žaidimas.“*[1421]

Rektorius tvarkė komandiravimo dokumentus universitete[1422]. 1939 m. sausio viduryje M. Römeris jau buvo Hagoje. Apsigyveno viešbutyje *Le Vieux Doelen* kambaryje Nr. 38[1423]. Lietuvos delegaciją sudarė A. Mandelštamas ir jo padėjėjai T. Petkevičius, D. Krivickis, A. Tamošaitis, J. Montvila, N. de Faria e Castro ir mašininkė[1424].

Prasidėjus Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo posėdžiams[1425], įvyko neįprastas dalykas. Į M. Römerį viešbutyje kreipėsi belgų teisėjas C. de Visscheris. Belgas pažymėjo, kad sovietai, kai tik turėdavo galimybę pasisakyti bylose dėl imperinės Rusijos juridinių asmenų, deklaruodavo, kad sovietiniais įstatymais ne tik nacionalizuojamas asmenų turtas, bet ir likviduojamas juridinio asmens statusas. Toks belgo pastebėjimas, pasak M. Römerio, prieštaravo estų tezėms. Toliau C. de Visscheris pabrėžė, kad Teismui būtų sunku aiškinti sovietinę teisę kitaip nei tai daro patys sovietai, be to, būtų sunku Teismui užbaigti bylą pagal estų reikalavimus, nes būtų paneigta sovietų

1419 Ministrų tarybos 1938 m. lapkričio 21 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1024, l. 170.

1420 Ministrų tarybos 1939 m. sausio 3 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 1.

1421 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 5 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 5.

1422 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1939 m. sausio 12 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 991, l. 170.

1423 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 16 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 11.

1424 *Ibid.* (1939 m. sausio 17 d.), l. 11.

1425 *Ibid.* (1939 m. sausio 19 d.), l. 12.

liaudies teisės autonomija. Lietuvos teisininkas dienoraštyje parašė, kad tokia belgo pozicija naudinga Lietuvos tezėms. Taip pat belgas pabrėžė, kad Lietuvai nereikia remtis koncesijos teze, nes imperinės Rusijos kompanija buvo likviduota nacionalizacijos pagrindu sovietiniais dekretais. Taip pat pokalbio metu buvo pasakyta, kad kaltinimai preliminariose ekscepcijose yra esminiai. M. Römeriui buvo aišku, kad Teisingumo Teismas palaikys Lietuvos tezes. Taip pat nacionalinis teisėjas paminėjo, kad Teismas buvo atsargus, nes tuo metu tarptautinės teisės ir jos institucijų funkcijos buvo susverdėjusios, Teismas nenorėjo susikompromituoti ir silpninti savo vaidmens:

> *„Man susidarė įspūdis, kad teisėjai, ypač vyresni, labai jautriai reaguoja į šiuos svarstymus ir kad, visų pirma, jiems rūpi Teismo prestižas, kuris, kiek suprantu iš Visscherio žodžių, sutampa su šioje byloje Lietuvos ginama pozicija.“*[1426]

Neilgai trukus tarp M. Römerio ir C. de Visscherio įvyko antras pokalbis. Belgas manė, kad Teisingumo Teismas turėtų vengti Estijos bendrovės tapatybės ir jos koncesijos teisių į siaurąjį geležinkelį klausimą bei apsiriboti tinkamomis išvadomis Lietuvos ekscepcijų forma pateiktiems klausimams. M. Römeris suprato, kad apsiribojimas šiais klausimais lems teigiamą sprendimą Lietuvos atžvilgiu. Iš belgo žodžių buvo aišku, kad planuojama atmesti Estijos skundą. Lietuvos teisėjui pasirodė, kad belgas išreiškė daugumos teisėjų nuomonę. Jam taip atrodė todėl, kad jis įžvelgė, kad tarp teisėjų vyko slepiamas nuo nacionalinių teisėjų bendravimas bylos klausimais[1427].

Prasidėjo *les plaidoiries orale* (žodiniai valstybių atstovų pasisakymai[1428]). Keletą dienų kalbėjo estų ir Lietuvos atstovai. M. Römeris apibūdino abiejų kalbas. Estijos atstovas buvo įtaigesnis, improvizavo, ne tik skaitė, bet ir kalbėjo, valdė balso toną, gestus. O Lietuvos atstovas skaitė monotoniškai. Tačiau teisininkas akcentavo, kad Teismo auditorijai svarbesni argumentai, o ne efektai[1429].

Kol vyko žodinių valstybių atstovų pasisakymų stadija, M. Römeris rengė preliminarią nuomonę, nes artėjo pasikeitimo preliminariomis teisėjų nuomonėmis stadija (pranc. *échange préliminaire des vues*)[1430]. O Lietuvos delegacija rinko medžiagą bibliotekose, ruošėsi priešieškiniui, jeigu kartais būtų patenkinti Estijos reikalavimai[1431].

1426 *Ibid.* (1939 m. sausio 24 d.), l. 15.

1427 *Ibid.* (1939 m. sausio 30 d.), l. 18.

1428 Daugumą procedūrinių bylos nagrinėjimo dokumentų galima rasti: LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1124.

1429 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 25 d.), l. 16; Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. sausio 27 d.). VUB RS, F. 75-22, l. 7.

1430 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. sausio 27 d.). *Ibid*., l. 7.

1431 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 29 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 17.

Vasarį prasidėjo teisėjų pasikeitimo preliminariomis nuomonėmis stadija. M. Römeris rašė:

> *„Pradedame nuomonių pasikeitimus, preliminarus slenkstis. Leisk man už jo neužkliūti. Tiesą sakant, esu neblogas mąstytojas. Pokalbiai su teisėju de Visscheriu suteikė ramybės ir paguodos. Ką Dievas duos – tas bus. Aš parengiau savo kalbą rytojaus posėdžiui. Joje svarstau abiejų lietuviškų ekscepcijų argumentus. <...>. Tai gali būti esminiai gynybos argumentai, bet, mano nuomone, pagrįsti ir veiksmingi.“*[1432]

Teisėjų pasikeitimo preliminariomis nuomonėmis stadijoje paaiškėjo įvairiausių nuomonių – vieni palaikė pirmą Lietuvos ekscepciją, kiti – antrą, treti apskritai nepalaikė Lietuvos pozicijos, o tik estišką (estas O. Strandmanas, suomis R. Erichas, danas V. van Eysingas), dar kiti palaikė tik Lietuvos poziciją (belgas C. de Visscheris, amerikietis M. O. Hudsonas, lenkas M. J. Rostworowskis, britas C. Hurstas, prancūzas H. Fromageot) ir t. t.[1433]

Lietuvos teisėjas matė, kad po truputį pradėjo aiškėti logikos linija: Teismas vengė kategoriškų ir ryžtingų pareiškimų dėl bylos esmės, susijusios su sovietine nacionalizacija, su 1917 m. įvykusia revoliucija Rusijoje, kurią apskritai norėjo nutylėti. M. Römeris pastebėjo ir kitą dalyką: C. de Visscheris į savo kabinetą pasikvietė estų nacionalinį teisėją. Netrukus paaiškėjo, kad po šio susitikimo O. Strandamanas netikėtai pakeitė savo poziciją ir ėmė palaikyti Lietuvos tezes dėl antros ekscepcijos. Nacionalinis Lietuvos teisėjas suprato, kad jei nebus pritarta Lietuvos ekscepcijoms ir Teismas nagrinės bylą iš esmės, tai greičiausiai estų bendrovės nepripažins imperinės Rusijos kompanijos teisių perėmėja. O tada Estija visiškai pralaimės bylą ir negaus jokios kompensacijos. O jeigu bus pritarta Lietuvos ekscepcijoms, tai byla bus perduota Lietuvos teismams. Tai reiškė, kad dar gali būti padarytos tam tikros nuolaidos, nes Lietuva pati žadėjo tam tikrų nuolaidų kompromiso atveju[1434].

M. Römeriui toks estų teisėjo poelgis gero įspūdžio nepadarė, nes estas nesivadovavo teisiniais sumetimais, o išskaičiavo naudingiausią Estijai variantą, kadangi pamatė, kad dauguma teisėjų be didelio entuziazmo vertino estų tezes. Taip pat jam buvo keista matyti, kad pats estų teisėjas nepalaikė Estijos tezių. Tokį estų nacionalinio teisėjo veiksmą Lietuvos teisininkas pavadino *coup de téatre* ir *salto mortale*[1435].

Be to, teisėjų pasikeitimo preliminariomis nuomonėmis stadijoje prancūzų teisėjas H. Fromageot išreiškė abejonių dėl nacionalinių teismų

1432 *Ibid.* (1939 m. sausio 31 d.), l. 18.
1433 *Ibid.* (1939 m. vasario 1, 2 d.), l. 19.
1434 *Ibid.* (1939 m. vasario 3 d.), l. 20.
1435 *Ibid.* (1939 m. vasario 6 d.), l. 21.

neišnaudojimo instituto – jis iš anksto manė, kad Lietuvos teismai bus paveikti Valstybės Tarybos nuomonės ir Vyriausiojo Tribunolo sprendimo Jeglino byloje. M. Römeris negalėjo šio dalyko nutylėti ir įsikišo tvirtindamas, kad nepriimtina iš anksto kaltinti Lietuvos teismus šališkumu, nes tai žeidžia suverenią valstybę ir jos teismus, be to, teisingumo paneigimas gali būti ne *á priori,* o *á posteriori.* Prancūzų teisėjas po Lietuvos teisininko žodžių pakeitė savo poziciją. Vėliau rumunų teisėjas tokį M. Römerio poelgį įvertino kaip pateisinantį nacionalinių teisėjų institutą ir sveikino jį, kad šis savo protestu apgynė valstybės teismus[1436]. Po truputį tarp teisėjų daugėjo tų, kurie palaikė Lietuvos antrą ekscepciją. M. Römeris tai laikė gelbstinčiu Lietuvos teismų prestižą momentu[1437].

Toliau ėjo individualių notų pateikimo stadija[1438]. Savo individualioje notoje M. Römeris pripažino abi Lietuvos ekscepcijas ir padarė išvadą, kad į jas reikia atsižvelgti[1439]. Kitų teisėjų individualiose notose atsispindėjo preliminarių nuomonių metu išsakytos mintys. Mažėjo palaikančiųjų pirmą ekscepciją. Šiuo atveju pagrindinis klausimas buvo tai, ar ji turėjo būti dabar atmesta, ar kaip susijusi su bylos esme neliečiama, atsižvelgiant į tai, kad byla galėjo būti grąžinta atgal į Teisingumo Teismą, išnagrinėjus Lietuvos teismuose. Nepaisant visko, Lietuvos teisininkas buvo įsitikinęs, kad pritarimas antrai ekscepcijai jau būtų Lietuvos laimėjimas, nors tai ir nebuvo taip svarbu Lietuvai, kaip pritarimas pirmai ekscepcijai. Perskaitęs visas notas, M. Römeris padarė išvadą, kad galutiniame variante, ko gero, bus atsižvelgta į antrą ekscepciją, o pirma bus atmesta kaip preliminari[1440].

Po individualių notų Teismo pirmininkas pateikė klausimyną diskusijoms. M. Römeris dienoraštyje rašė:

> *„Be abejonės, teisėjų svarstymai įdomūs – kartais galima tiesiog mėgautis dialektikos subtilumu ir teisinės logikos tikslumu, nors ne visi Hagos tribunolo teisėjai yra tokie teisinio samprotavimo virtuozai. <...> Be to, teisėjų susitikimai ir debatai yra įdomūs, nes juose yra azartas. Bet jie labai vargina ir jautiesi išsekęs po tokios dienos darbų.“*[1441]

Klausimyno svarstymo metu buvo balsuojama dėl kiekvieno klausimyno punkto. Posėdžio pradžioje belgų ir amerikiečių teisėjai išreiškė Lietuvos teisėjui dėkingumą už jo individualią notą, kurią jie laikė

1436 *Ibid.*

1437 *Ibid.* (1939 m. vasario 6 d.), l. 21.

1438 Individualias notas galima rasti: LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1111.

1439 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 6 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 21.

1440 *Ibid.* (1939 m. vasario 8 d.), l. 22.

1441 *Ibid.* (1939 m. vasario 9 d.), l. 23.

tobula. M. Römeriui buvo malonu išgirsti tai iš tų teisėjų, kuriuos gerbė ir vertino[1442].

Pirmuoju klausimu siekta išsiaiškinti, ar pirmoji Lietuvos ekscepcija, pagrįsta principu, kad tam, kad valstybė galėtų apginti privataus asmens interesus, tas asmuo turi priklausyti tai valstybei, kai kyla žala, kurią patyrė skundą parašiusi valstybė, ir teigdama, kad šiuo atveju Estijos bendrovės priklausomybės tariamos žalos padarymo metu nebuvo, todėl Estija neturėjo teisės inicijuoti šios bylos prieš Lietuvą tarptautiniu lygmeniu, gali būti pripažinta neįvertinus nemažo sąrašo klausimų, susijusių su ginču iš esmės. Dėl pirmos ekscepcijos dauguma teisėjų padarė išvadą, kad dėl jos negalima spręsti prieš tai neapsvarsčius kai kurių esminių bylos klausimų. Tokiai išvadai priešinosi M. Römeris, M. J. Rostworowskis, C. de Visscheris ir R. Erichas. Taip buvo „palaidota" pirmoji ekscepcija[1443].

Po to diskutuota dėl antros ekscepcijos. Dauguma teisėjų jai pritarė. Tačiau trys teisėjai nepalaikė antros ekscepcijos: jų nuomone, šioje byloje negalioja visų nacionalinių teisinių priemonių išnaudojimo taisyklė, nes Lietuva, prisijungdama prie Teisingumo Teismo, prarado šią galimybę[1444].

Pagaliau pradėtas rengti sprendimo projektas. Kai Lietuvos teisėjas jį perskaitė, padarė išvadą, kad reikia padaryti keletą pataisų. Pirmos ekscepcijos argumentacija teisininkui pasirodė silpna, neįtikinanti nei vienos iš pusių[1445].

M. Römeris sėdo sprendimo projektui rašyti pastabų. Iš viso parašė aštuonias pastabas ir pateikė pataisymus. Šeši iš jų buvo susiję su nežymiais kai kurių faktų pataisymais. Paskutiniai du pataisymai buvo svarbesni. Vienas buvo susijęs su Estijos skunde suformuluoto pažeidimo momentu. Teisėjas norėjo, kad sprendime būtų matyti teisėjų svarstymų kontekstas. Antru pastebėjimu Lietuvos teisėjas norėjo, kad sprendime būtų perteikti teisėjų balsavimo rezultatai dėl abiejų Lietuvos pateiktų išimčių. Analizuodamas sprendimo projektą M. Römeris nustatė atsitiktinę tendenciją: nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo ir geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylas, labiausiai Lietuvos poziciją palaikė lenkų ir belgų teisėjai, o labiausiai abiejose bylose priešinosi olandas ir ispanas[1446].

1442 *Ibid.* (1939 m. vasario 10 d.), l. 23.
1443 *Ibid.*
1444 *Ibid.*
1445 *Ibid.* (1939 m. vasario 14 d.), l. 25.
1446 *Ibid.* (1939 m. vasario 15 d.), l. 26.

Vėliau buvo pateiktas dar vienas sprendimo projektas[1447]. M. Römeris pradėjo svarstyti apie *votum separatum* dėl pirmos ekscepcijos. Lenkų teisėjas pasiūlė jam prisijungti prie jo ir belgo atskirosios nuomonės. Lietuvos teisėjas savo atskira nuomone nenorėjo varžyti nuolatinių teisėjų. Belgas pasiūlė nacionaliniam teisėjui prisijungti prie jo ir lenko atskirosios nuomonės deklaracijos forma, kad neatrodytų, jog nuolatiniai teisėjai kažkokiu būdu susiję su nacionaliniu teisėju. Tad Lietuvos teisininkas pateikė deklaraciją, kurioje jis išreiškė pritarimą M. J. Rostworowskio ir C. de Visscherio *votum separatum*[1448].

Be to, netrukus paaiškėjo, kad, be bendros C. de Visscherio ir M. J. Rostworowskio atskiros nuomonės, kuriai savo deklaracija pritarė M. Römeris, *votum separatum* dar pateikė olandas V. van Eysingas, suomis R. Erichas ir amerikietis M. O. Hudsonas. Olandų ir suomių teisėjų nuomonės buvo proestiškos, o amerikiečio – prolietuviška. Ispanų teisėjas nepritarė nei konstatuojamai, nei rezoliucinei sprendimo dalims[1449].

Galiausiai 1939 m. vasario 22 d. įvyko paskutinysis sprendimo projekto svarstymas. M. Römeris pateikė pastabą dėl sprendimo rezoliucijos: vietoj formuluotės „antra lietuviška eskcepcija“ sakinyje „pareiškia, kad antrasis Lietuvos prieštaravimas yra preliminarus ir pagrįstas...“ būtų įrašyti žodžiai „Lietuvos prieštaravimas dėl nepasinaudojimo visomis vidaus teisės suteiktomis priemonėmis...“. Šis Lietuvos teisėjo pastebėjimas buvo priimtas[1450]. Pasak M. Römerio, jo pasiūlyta formuluotė patikslino ekscepcijos principą[1451]. Amerikiečių teisėjo prašymu iš minėto sakinio buvo pašalinti žodžiai „preliminarus ir...“ ir liko tik „yra pagrįstas“. Galutinio sprendimo tekstui pritarta dešimčia teisėjų balsų prieš keturis[1452].

Kitą dieną vėl įvyko teismo posėdis. Jo metu patvirtinti bylos nagrinėjimo posėdžių protokolai. Teismo pirmininkas pasakė padėkos ir atsisveikinimo žodžius nacionaliniams estų ir lietuvių teisėjams. J. G. Guerrero žodžiai apie nacionalinių teisėjų naudingumą, kai akcentuota tik jų teikiama faktinė informacija, įskaudino M. Römerį. Teisininko nuomone, jo

---

1447 *Ibid.* (1939 m. vasario 17 d.), l. 27.

1448 *Ibid.* (1939 m. vasario 18 d.), l. 27.

1449 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. vasario 21 d.). VUB RS, F. 75-22, l. 6.

1450 M. Römerio pasiūlymas pažodžiui atkartotas rezoliucinėje Teismo sprendimo dalyje: „l'exception lithuanienne concernent len non épuisement des recours internes...“. Žr.: Permanent Court of International Justice. Series A./B. Judgment of February 28th, 1939 The Panevezys – Saldutiskis Railway Case. *Fascicule* No. 76. <https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_76/01_Panevezys-Saldutiskis_Arret.pdf> .

1451 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 22 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 29.

1452 *Ibid.* (1939 m. vasario 22 d.), l. 29.

įsikišimai į bylos nagrinėjimą buvo kur kas naudingesni nei paties Teismo pirmininko:

> *„<...> dėl techninės teisinio bendradarbiavimo vertės esu tvirtai įsitikinęs, kad mano asmeniniai pastebėjimai ir įsikišimai, kartais veiksmingi, o kartais ne, apskritai buvo verti daug daugiau nei paties Guerrero, todėl mano griežtai teisinis bendradarbiavimas taip pat buvo naudingas.“*[1453]

Vis dėlto Teisingumo Teismo pirmininko žodžiai neužgožė gerų M. Römerio prisiminimų apie Teismą. Jis mandagiai atsisveikino su teisėjais pabrėždamas, kad teisėjai atlieka unikalias pareigas, nes aiškina pozityviąją tarptautinę teisę ir siekia ją inkorporuoti į santykius tarp tautų. Taip pat Lietuvos teisėjas pažymėjo, kad Teismas sistemina pozityviąją tarptautinę teisę, suteikia jai stilių, nustato teisės principus, sykiu dalyvauja tarptautinės teisės kūrimo procese. Savo kalboje Lietuvos teisėjas akcentavo, kad teisėjų darbas yra didžiausios svarbos žmonijos socialinėje civilizacijoje:

> *„Aš visada prisiminsiu, kad šiame darbe dalyvavau tiesiogiai, kad sutikau vertingų žmonių, nusipelniusių civilizacijai ir žmonijai, kad man teko garbė būti tarp jų, ir man bus malonu papasakoti savo kolegoms savo šalyje, savo studentams ir įpėdiniams. Iš Hagos pasiimu gražią savo gyvenimo prisiminimų atvirutę. Atsisveikinu su Jumis, mieli kolegos, ir išeinu.“*[1454]

Prie M. Römerio priėjo belgų teisėjas, kuris nuoširdžiai įvertino Lietuvos teisėjo teisinį bendradarbiavimą[1455]. Po to pasigirdo minčių, kad belgų teisėjas galėtų palaikyti M. Römerio kandidatūrą kandidatuojant į Tarptautinės teisės institutą (1873 m. Belgijoje įsteigtas institutas), kuriam priklausė žinomiausi pasaulio teisininkai ir kurią Lietuvos teisėjas laikė Tarptautinio Teismo teisėjų aplinka, „elitiniu klubu“[1456]. Pasigirdo kalbų ir apie tai, kad teisėją parems kandidatuojant į nuolatinius Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjus (žr. monografijos III dalies 8.3 poskyrį).

1939 m. vasario 28 d. Teisingumo Teismo pirmininkas perskaitė sprendimą geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje. Kiekvienas teisėjas taip pat gavo po egzempliorių[1457].

Kitą dieną M. Römeris susitiko italų teisėją D. Anzilotti. Jiedu šnektelėjo ir apie bylą. Italas nebuvo ekscepcijų šalininkas. Jis manė, kad turėjo būti įvertinta ir pirma ekscepcija, kurios preliminarus pobūdis buvo atmestas,

---

1453 *Ibid.* (1939 m. vasario 23 d.), l. 30.

1454 *Ibid.*

1455 *Ibid.*

1456 *Ibid.* (1939 m. vasario 25 d.), l. 31; Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. sausio 27 d.). VUB RS, F. 75-22, l. 7.

1457 *Ibid.* (1939 m. vasario 28 d.), l. 32.

bet neįvertinti argumentai. Pasak italo, tai pastato Estiją į keistą padėtį ir net gali pakenkti Teisingumo Teismo sprendimų priėmimo metodams. Toliau M. Römeris dienoraštyje paaiškino, kodėl: kadangi buvo pripažinta, kad Estijos kompanija pirmiausia turi išnaudoti Lietuvos teismo procedūras ir Lietuvos teismų teisingumo paneigimo atveju ji gali pateikti skundą Teisingumo Teismui, tai, atsižvelgiant į pirmos ekscepcijos argumentą, kuriuo Estijai paneigiama teisė rūpintis Estijos bendrovės byla, remiantis tuo, kad tariamai neteisėtos Lietuvos veikos padarymo metu nukentėjusi bendrovė buvo ne estų, gali atsitikti taip, kad, kai Estija bus išnaudojusi Lietuvos teismų instancijas ir kreipsis į Teisingumo Teismą, jis konstatuos, jog ji apskritai neturi teisės rūpintis šiuo interesu. Esamame sprendime Teismas tai nutylėjo, nors toks argumentas buvo pateiktas pirmoje lietuviškoje ekscepcijoje. Toliau D. Anzilottis mąstė taip: jei Teismas, antrą kartą Estijai kreipusis į jį, pritars šiam argumentui, Estija be reikalo patirs antrosios procedūros išlaidas. M. Römeris pritarė, kad procesinis metodas ydingas. Dienoraštyje teisininkas ir toliau kritikavo Teismo poziciją dėl pirmos ekscepcijos: Teismas motyvuose išdėstė klausimus, kuriuos sukėlė susiklostęs ginčas ir kurie susiję su bylos esme, bet nepaaiškino, kodėl jis tų klausimų nenagrinėjo[1458]. Taigi, M. Römeris stebėjosi, kad antra ekscepcija pripažinta ir Estijos bendrovė turėjo išnaudoti nacionalines teisines priemones, o *déni de justice* atveju kreiptis į Teismą. Bet kokia to prasmė, jeigu, vadovaujantis pirmos ekscepcijos argumentacija, greičiausiai Teismas nepalaikys Estijos ir ši patirs nereikalingų nuostolių. Taigi, M. Römeris pažymėjo, kad Teismo sprendimas dėl pirmos ekscepcijos liko neaiškus ir kad buvo naudotasi ne argumentais, o nusiteikimu, kad reikalas liktų visam laikui sustabdytas ir Lietuvai nepriklausytų visiška pergalė[1459].

Akivaizdu, kad Teismo sprendimas buvo grįstas ne tik teisiniais, bet ir politiniais argumentais. Tai liudija nacionalinių teisėjų pokalbiai su belgų teisėju, taip pat Teismo noras, kad šis reikalas liktų visam laikui sustabdytas.

Tarpukariu bylos detales nuodugniai aprašė D. Krivickas[1460].

Archyvuose aptiktas M. Römerio pasirašytas iškilmingas pasižadėjimas:

„Iškilmingai pasižadu, kad, nesigailėdamas savo jėgų, ginsiu Lietuvių Tautos ir Valstybės garbę, dirbsiu jų gerovei, paslaugiai patardamas ir padėdamas žmonėms sąžiningai vykdysiu Lietuvos Konstituciją, įstatymus ir įsakymus, pavyzdingai

1458 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. kovo 1 d.). VUB RS, F. 75-20, l. 8.

1459 *Ibid.*

1460 Krivickas, Domas. „Lietuvos–Estijos byla Hagos Tribunole dėl Panevėžio Saldutiškio geležinkelio“. *Teisė* 45 (1939): 1–12.

elgdamasis šventai laikysiu patikėtas man paslaptis, neteiksiu Lietuvos priešams jokių žinių ir visa, ką apie juos sužinosiu, tuojau pranešiu savo vyresnybei."[1461]

Šio pasižadėjimo adresatas nėra žinomas. Apie jį teisininkas savo dienoraštyje taip pat neužsiminė.

8.2.5. Po sprendimo

Lietuvoje M. Römeriui teko pasisakyti apie geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą įvairiuose susitikimuose. Antai ir konfidencialiame teisininkų bei Užsienio reikalų ministerijos atstovų susirinkime[1462]. Kalbėjo ir Ministrų Tarybos posėdyje, kuriame, be ministrų ir viceministrų, dalyvavo ir Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, Klaipėdos skyriaus pirmininkas J. Danauskas, buvęs ministras pirmininkas J. Tūbelis, Užsienio reikalų ministerijos jurisconsultai, Valstybės Tarybos pirmininkas B. Masiulis, visa Lietuvos delegacija, dirbusi su bylos medžiaga[1463]. Teisininkas skaitė referatą Valstybės Taryboje apie bylos eigą Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme[1464]. Skaitytos paskaitos ir Teisininkų draugijoje[1465], ir Rotary klube[1466]. Teko pasakoti ir studentams, savo paskaitose pasitikusiems profesorių aplodismentais[1467], kurie ir vėliau prašydavo nacionalinio teisėjo papasakoti apie bylos nagrinėjimą Hagoje[1468]. Jis negalėjo atskleisti visų teisminio nagrinėjimo paslapčių, todėl pasakodavo apie patį Teisingumo Teismą, teisėjus, teiseną, lietuviškas ekscepcijas. Vieną tokią paskaitą jis atšaukė dėl įvykių, susijusių su Klaipėdos krašto aneksija. Dienoraštyje prisipažino, kad šis faktas atėmė norą skaityti, jam atrodė, kad „skausmo, gedulo ir gėdos atmosferoje" nedera kalbėti apie tai kalbėti[1469].

1940 m. kovą M. Römeriui su šeima važiuojant į Bagdoniškį, teko pravažiuoti geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis ruožą:

„Tai tas pats geležinkelis, dėl kurio pernai tarp Lietuvos ir Estijos buvo nagrinėjama byla Hagos tribunole, kur aš ir papuoliau dirbti. Nuo Saldutiškio stoties kraštovaizdis tampa tipišku, koks buvo padarytas Lietuvos žemės ūkio reformos metu: laukai,

---

1461 1939 m. gegužės 20 d. pasirašytas iškilmingas pasižadėjimas. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 178.
1462 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 4 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 34.
1463 *Ibid.* (1939 m. kovo 8 d.), l. 36.
1464 *Ibid.* (1939 m. kovo 8 d.), l. 36.
1465 *Ibid.* (1939 m. balandžio 22 d.), l. 59.
1466 *Ibid.* (1939 m. kovo 9 d., kovo 15 d.), l. 37, 40.
1467 *Ibid.* (1939 m. kovo 14 d.), l. 39.
1468 *Ibid.* (1939 m. kovo 17 d., 1939 m. kovo 26 d.), l. 41; 45.
1469 *Ibid.* (1939 m. kovo 26 d.), l. 45.

nusėti bajorkaimių (akalicos), dažniausiai susidedantys iš kelių. Tuo gali džiaugtis žemės ūkio kultūros atstovas, bet nėra gražu, kol bajorkaimiai neapaugs medžiais. Kraštovaizdis gana monotoniškas. Važiuokime toliau.“[1470]

8.3. Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjas?

Apie galimybę tapti ne nacionaliniu teisėju, bet nuolatiniu Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėju M. Römeris dienoraštyje užsiminė 1936 m. Teisėjų rinkimai turėjo įvykti 1939 m. Teisininkas prisipažino, kad apie tai svajojo nuo tada, kai Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme ėjo nacionalinio teisėjo pareigas ir kartu su kitais nuolatiniais teisėjais nagrinėjo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą. M. Römeris suvokė, kad yra maža tikimybė, kad kada nors koks nors teisininkas iš trijų mažų Baltijos valstybių taps tarptautinio lygmens teismo teisėju. Nors dienoraštyje teisininkas neabejojo, kad jeigu šioms valstybėms būtų suteikta tokia galimybė, M. Römerio kandidatūrai būtų didžiausi šansai, nepaisant to, kad tarp konkurentų dar galėtų būti Tartu universiteto tarptautinės teisės profesorius A. Piipas. Tos galimybės buvo siejamos su tuo, kad M. Römerį Teisingumo Teismo teisėjai jau pažinojo, jį gerbė, buvo užmegzti ir ryšiai su Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto profesūra (žr. III dalies 8 skyrių ir VIII dalies 3.3.2 poskyrį). Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad praėjusiuose Teisingumo Teismo rinkimuose Lietuva net nebuvo iškėlusi jokio kandidato, nes Baltijos valstybės tuo klausimu net nesitarė. Nuo 1936 m. pradžios šis klausimas patraukė jaunesnės Lietuvos diplomatijos kartos dėmesį[1471].

Teisininkas pastebėjo, kad atitinkamus veiksmus daro ir Lietuvos ambasados Paryžiuje patarėjas L. Natkevičius. Maža to, buvo rengiamasi M. Römeriui suteikti Prancūzijos Garbės legiono ordiną[1472]. Tai, žinoma, taip pat turėjo prisidėti prie sėkmės pretenduojant į Tarptautinio Teismo teisėjus.

1936 m. spalį Latvija buvo išrinkta į Tautų Sąjungos Tarybą. Šį faktą teisininkas pavadino Baltijos šalių sėkme. Jam taip pat atrodė, kad šis faktas gali jam palengvinti kelią į Teisingumo Teismą[1473].

1470 1940 m. kovo 27 d. data pažymėtame lape dienoraščių rankraščiuose nėra jokio užrašo. Informacija paimta iš transkribuoto teksto, saugomo Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje. Jis paimtas iš tekstų, pavadintų „Fragmentai iš palaidų popierių“. Aut. past.

1471 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. sausio 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 494.

1472 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 7 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 83; „Prof. M. Römeris numatytas išrinkti Prancūzijos garbės legiono karininku“. *Naujoji Romuva*, 1936 m. vasario 16 d., Nr. 7 (267), 163.

1473 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 98.

Vėliau paaiškėjo, kad ir A. N. Mandelštamas rūpinosi, jog M. Römerio kandidatūra būtų pateikta į Teismo rinkimus[1474]. Tačiau kaip tik tuo metu M. Römeris kiek kitaip pradėjo galvoti apie darbą Teisingumo Teisme. Taip, jis nuo 1932 m. troško būti šio teismo teisėju. Tačiau ilgainiui entuziazmas vėso ne tik todėl, kad Teismo idėjos sumenko dėl totalitarinių valstybių įtakos, bet ir dėl to, kad ginčai, kuriuos Teismas nagrinėjo, apsiribojo smulkiais privatinės teisės normomis reguliuojamais santykiais. Be to, teisininkas prisipažino nebenorįs emigruoti iš Lietuvos:

> *„<...> gerai jaučiuosi Lietuvoje, nes ten turiu įdomų darbą, geras gyvenimo sąlygas ir myliu šalį.“*[1475]

Taip pat teisininkas pastebėjo atotrūkį tarp realybės ir Teismo. Jis rašė:

> *„Dabartiniame Europos tarptautinių santykių pragare šis Hagos tribunolas sukuria kažkokios gražios pasakos iš kito pasaulio įspūdį. Pats pernelyg skaudžiai pajutau prarają tarp tarptautinio teisingumo pasaulio Hagoje ir tarptautinės politinės realybės pasaulyje, kai kovo mėnesį grįžau iš Hagos ir išgirdau apie Čekoslovakijos, Klaipėdos ir Albanijos aneksiją. Šis ryškus dviejų pasaulių kontrastas apsunkina paskaitą apie Tarptautinį tribunolą prakeikto žiaurumo ir prievartavimų atmosferoje.“*[1476]

Tačiau M. Römerio kandidatūros teikimas rinkimams į Tarptautinį Teismą buvo stipriai plėtojamas valstybiniu ir tarpvalstybiniu lygmeniu. Užsienio reikalų ministro patarėjas A. Staneika 1939 m. rugpjūtį M. Römeriui užsiminė, kad Lietuvos diplomatai vysto didelę kampaniją, tikėdamiesi paskatinti Tautų Sąjungos nares palaikyti teisininko kandidatūrą. Šiuo reikalu rūpinosi Lietuvos atstovas Tautų Sąjungoje J. Savickis. Kai kurių šalių (Latvija, Estija, Suomija, Lenkija, kelios Pietų Amerikos šalys) atstovai pažadėjo palaikyti M. Römerio kandidatūrą. Aišku, savo ruožtu lietuviai turėjo paremti jų kandidatus. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad ypač sunku dėl didesnių valstybių paramos, pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos ar Prancūzijos. Jis suprato jų logiką: joms juk nereikėjo paramos jų kandidatams, nes jų kandidatų išrinkimas ir taip buvo neabejotinas. Bet teisininkas šiems susitarimams ir pažadams neteikė didelės reikšmės, nes tai, jo nuomone, tebuvo ledkalnio viršūnė, o reikėjo didesnės žuvies iš gilesnių vandenų[1477].

Po kiek laiko pasigirdo žinių apie M. Römerio kandidatavimą į Teisingumo Teismą. Dienoraštyje jis nurodė, kad jo kandidatūra bus paskelbta.

1474 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 25 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 31.

1475 *Ibid.*

1476 *Ibid.* (1939 m. balandžio 22 d.), l. 59.

1477 *Ibid.* (1939 m. rugpjūčio 8 d.), l. 113.

Tačiau jis vis savęs klausė, ar norėtų tapti tuo teisėju, nes „atmosfera Europoje tokia šlykšti“. Žinoma, buvo viliojančių aspektų – intelektualinė Teismo atmosfera ir materialinė gerovė[1478].

1939 m. rudenį turėjo vykti rinkimai į Teisingumo Teismą. Lietuvos vyriausybė paskyrė nacionalinę grupę, kuri pagal Teismo statutą turėjo teisę siūlyti keturis kandidatus (numatyta, kad ne daugiau kaip du kandidatai galėjo būti Lietuvos piliečiai, o kiti – užsieniečiai). Į nacionalinę grupę buvo paskirtas Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, Teisių fakulteto dekanas A. Janulaitis ir dėstytojas T. Petkevičius[1479]. Grupė nusprendė apsiriboti vienu Lietuvos kandidatu – M. Römerio – ir trimis užsienio kandidatais – belgo C. de Visscherio, prancūzo A. de La Pradelle'o, amerikiečio M. O. Hudsono. Toks kandidatų sąrašas buvo išsiųstas Tautų Sąjungos sekretoriatui[1480].

Vėliau teisininkas rašė, kad dėl laimėjimo visiškai nėra tikrumo, nes galimybės labai sumažėjo, kai Baltijos valstybės pateko į sovietų įtakos lauką, realiai joms tapus priklausomomis valstybėmis, kuriose jau buvo užsienio garnizonai[1481].

Šis klausimas baigėsi tuo, kad 1939 m. teisėjų rinkimai į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą apskritai neįvyko. Teismas savo veiklą baigė 1940 m. pradžioje.

1478 *Ibid.* (1939 m. gegužės 22 d.), l. 74.
1479 *Ibid.* (1939 m. gegužės 11 d.), l. 68.
1480 *Ibid.* (1939 m. gegužės 24 d.), l. 75.
1481 *Ibid.* (1939 m. gruodžio 10 d.), l. 175.

IV. VALSTYBĖS TARYBOJE[1482]

„Jeigu tokia ir turėjo būti Valstybės Taryba, tai geriau, kad jos iš viso nebūtų.“[1483]

Valstybės Taryba – 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos[1484] 54 straipsnyje numatyta institucija. Vadovaujantis Valstybės Tarybos įstatymu[1485], Taryba įgaliota kodifikuoti įstatymus, stebėti administracinių aktų teisėtumą, siūlyti įstatymų projektus, juos pildyti, keisti, svarstyti jai teikiamus Ministrų kabineto įstatymų projektus. Tai buvo tokia institucija, kurią M. Römeris pavadino „administracinio teismo funkcijos užuomazga“ Lietuvoje kaip tik dėl jos administracinių aktų teisėtumo stebėjimo funkcijos[1486]. Tarybą turėjo sudaryti devyni pareigūnai: Tarybos pirmininkas, jo pavaduotojas ir septyni nariai.

M. Römeris Valstybės Tarybos nario pareigas ėjo nuo 1928 m. iki 1931 m. O nuo 1931 m. ėjo Valstybės Tarybos žinovo-bendradarbio pareigas.

B. J. Masiulis liudijo, kad Valstybės Tarybos archyvo likimas nežinomas[1487]. Tiesa, pavienius Valstybės Tarybos parengtus ar apsvarstytus dokumentus bei posėdžių darbotvarkes, vieną kitą posėdžio protokolą galima rasti Ministrų kabineto ar Respublikos Prezidento kanceliarijos fonduose. Vis dėlto šiuo požiūriu M. Römerio dienoraščiai yra išskirtinės vertės, kadangi teisininkas detaliai aprašė Tarybos posėdžius, svarstomus klausimus, diskusijas ir pan. Dienoraščiai padeda atkurti Tarybos veiklą ir ją tiesiogiai pažinti.

1482 Ši monografijos dalis parengta pagal autorės straipsnį: Deviatnikovaitė, *supra note*: 89. Medžiaga žymiai papildyta.

1483 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 474.

1484 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275-1778.

1485 „Valstybės Tarybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 283/1813.

1486 Rėmeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos* (Vilnius: leidykla „Mintis“, 1990), 402.

1487 Masiulis, Boleslovas Jonas. „Valstybės Taryba“. *Teisininkų žinios* 25/26 (1958): 14. Keletą Valstybės Tarybos posėdžių protokolų galima rasti archyvuose prie Respublikos Prezidento arba Ministrų Kabineto saugomų dokumentų, pavyzdžiui, Valstybės Tarybos 1929 m. kovo 15 d. protokolas. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 14, l. 45–46; Valstybės Tarybos 1928 m. spalio 26 d. posėdžio ištraukos nuorašas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1356, l. 79.

1. ĮVYKIŲ KONTEKSTAS LIETUVOJE IR PASAULYJE

Trumpai apžvelgiamas politinis to meto įvykių kontekstas Lietuvoje ir pasaulyje. 1929 m. iš pareigų buvo pašalintas ministras pirmininkas A. Voldemaras[1488]. Apie ministro pirmininko[1489] ir jo kabineto narių atstatydinimą[1490] M. Römeris dienoraštyje atsiliepė taip:

> *„Voldemaro žlugimas išryškino faktinį asmeninio Respublikos Prezidento valdymo egzistavimą, visiškai atitinkantį Konstitucijos dvasią ir raidę.“* [1491]

Tai reiškė, kad ministrai buvo pavaldūs valstybės vadovui ir būtent jis priimdavo galutinius sprendimus, nesvarbu, ar jiems ministras pirmininkas prieštaravo ar ne:

> *„Tai svarbiausias šios konstitucinės nuostatos efektas, suteikiantis prezidentui galią paleisti ministrų kabinetą savo noru – net ir be kontrasignavimo. Šiuo požiūriu Voldemaro žlugimas yra labai charakteringas ir įdomus konstitucinis precedentas, įrodantis naujosios konstitucijos sukurtos valdžios gyvybingumą.“*[1492]

1930 m. Vokietijoje Reichstage po rinkimų padidėjo socialistų nacionalistų skaičius[1493]. M. Römeris, sužinojęs apie tokią politinę situaciją, suprato, kad Vokietijos politinė kryptis bus nukreipta prieš Versalio taikos sutartį, o tai dar labiau apsunkins padėtį Klaipėdos krašte[1494]. Krašte daugėjo nemalonių incidentų, pasipriešinimų Didžiosios Lietuvos politikai, vokiečių skundų Tautų Sąjungai dėl Klaipėdos krašto[1495]. M. Römeris kartais pastebėdavo, kad Lietuvai nereikia elgtis kaip „kaprizingam vaikui“, kad geriau vengti pradėti konfliktus, būtina gerai pagalvoti ir pasverti visus „už“ ir „prieš“[1496]. 1931 m. gruodį Ypatingųjų tautos atstovų susirinkimas išrinko valstybės

---

1488 „Ministerių Kabineto sudarymo aktai Nr. 393“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 308-2074.

1489 Po atstatydinimo A. Voldemaras davė interviu, kuriame pateikė savo nuomonę apie nušalinimą. Jis teigė, kad buvo atstatydintas, o ne pats atsistatydino, kad toliau dalyvaus Lietuvos vidaus politikoje. Taigi jis paneigė naujai paskirto ministro pirmininko žodžius, kad buvęs ministras pirmininkas atsisako politikos. Atvirkščiai, A. Voldemaras pažadėjo ieškoti būdų, kaip sugrįžti į valdžią. Žr.: Kardelis, J „Ką sako prof. Voldemaras?“ *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 1 d., Nr. 223 (3215), 2; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. spalio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 143.

1490 „Ministerių Kabineto sudarymo aktai“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 308-2074.

1491 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 138.

1492 *Ibid.*

1493 „Vokietija išrinko naują parlamentą“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 15 d., Nr. 209 (3408), 1; „Naują Vokietijos reichstagą išrinkus“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 16 d., Nr. 210 (3409), 1.

1494 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. rugsėjo 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 429.

1495 Apie nesklandumus Klaipėdos krašte žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 68–137.

1496 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 429; „Klaipėdos reikalai pavojuj“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 2 d., Nr. 224 (3423), 1.

vadovu A. Smetoną[1497]. 1933 m. A. Hitleris tapo Vokietijos kancleriu[1498]. Vokietijoje karinė tarnyba paskelbta privaloma[1499]. Lietuvoje gilėjo ekonominė krizė. Vokietija ribojo prekybinius santykius su lietuviais:

> *„<...> gindama Klaipėdą Lietuva turi ištverti viską, nes Klaipėda yra jos nepriklausomybės sąlyga ir suteikia galimybę ieškoti kitų eksporto kelių, o be Klaipėdos Lietuva yra visiškoje ekonominėje priklausomybėje <...>.“*[1500]

Su Lenkija toliau tęsėsi nesantaika, kenkianti abiem valstybėms, nes iš vienos pusės vyko germanizacija, o iš kitos – sovietizacija. Paskelbtas nuosprendis Neumanno–Sasso byloje[1501], kurį M. Römeris pavadino naudingu Lietuvai, atskleidžiančiu vokiečių intrigas ir machinacijas Klaipėdos krašte[1502].

Lietuva siekė įveikti skrydžių aukštumas – S. Dariaus ir S. Girėno tragedija baigęsis skrydis[1503], sėkmingas F. Vaitkaus skrydis[1504]. Teisininkas labai vertino ir itin gailėjo S. Dariaus ir S. Girėno sėkmingo, bet tragiškai pasibaigusio skrydžio:

> *„Žinoma, katastrofa Lietuvą paskandino gedule. Tiek daug buvo tikimasi iš šio skrydžio, tiek daug buvo tikimasi iš pilotų, taip norėjosi su jais susitikti, taip Lietuva didžiavosi šiuo nuostabiu dviejų sūnų skrydžiu.“*[1505]

Vokietija nutraukė Locarno sutartis, o jos kariuomenė įžengė į Reino zoną[1506]. Vis garsėjo ir garsėjo žodžiai apie artėjantį karą[1507]. Lietuvoje 1936 m. birželį po devynerių metų pertraukos išrinktas Seimas[1508]. 1938 m.

1497 „Respublikos Prezidentu visais balsais išrinktas Antanas Smetona“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. gruodžio 11 d., Nr. 282 (1360), 1.

1498 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. sausio 31 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 429; „Vokietija nacionalistų rankose“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. sausio 31 d., Nr. 25 (4115), 1.

1499 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 429.

1500 *Ibid.* (1934 m. vasario 25 d.), l. 429.

1501 „Kariuomenės teismo sprendimas: Klaipėdos sąmokslininkų byloj“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. kovo 26 d., Nr. 70 (4753), 1.

1502 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 339.

1503 *Ibid.* (1933 m. liepos 30 d.), l. 37; „Dariaus ir Girėno kūnai atgabenami Kaunan 16 val.“ Lietuvos žinios, 1933 m. liepos 19 d., Nr. 161 (4251), 1.

1504 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. rugsėjo 22 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 429; „Lakūnas Vaitkus per Atlantą į Lietuvą jau skrenda“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. rugsėjo 21 d., Nr. 216 (4899), 1; „Ką sako Vaitkus apie savo skridimą: F. Vaitkus atliko milžinišką žygį“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. rugsėjo 23 d., Nr. 217 (4900), 1.

1505 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. liepos 19 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 31.

1506 „Vokiečių kariuomenė į Reiną jau įžygiavo“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. kovo 8 d., Nr. 110 (2726), 1; „Visa Europa pasmerkia Vokietijos žygį“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. kovo 9 d., Nr. 56 (5037), 2.

1507 „Karas tik dabar prasideda“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. kovo 6 d., Nr. 54 (5035), 1; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 512.

1508 „Tautos atstovybę rinko apie 70%“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. birželio 11, Nr. 265 (2881), 1.

Vokietija aneksavo Austriją. M. Römeris šį įvykį laikė pasaulinės reikšmės įvykiu. Jis prognozavo:

> *„Dabar esu tikras, kad Europoje pamatysiu daugiau katastrofiškų įvykių ne tik Vidurio, bet ir Rytų Europoje. Po Austrijos ateis eilė Čekoslovakijai. <...>. Hitlerio politikos logika yra nenumaldoma. Po Čekoslovakijos eilė Klaipėdai, tada Lenkijos koridoriui, tada Elzasui...“*[1509]

M. Römerio prognozės išsipildė:

„Čekoslovakija išnyko iš Europos žemėlapio.“[1510]

Išsipildė ir kiti teisininko spėjimai.

2. APIE 1928 M. KONSTITUCIJOS KILMĘ

Rengiant 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją M. Römeris nedalyvavo, nes jo nekvietė. Apskritai Konstitucijos rengimas nebuvo atviras[1511]. Apie tai, kad Konstituciją planuojama greitai atspausdinti leidinyje *Vyriausybės žinios*, teisininkas sužinojo atsitiktinai. Tai privertė susimąstyti apie Konstitucijos priėmimo tvarką, kadangi Seimas nesirinkdavo į posėdžius. Spaudoje buvo nurodomos tik bendros konstitucijos teksto gairės. Iš pradžių buvo galvota, kad piliečiai priims konstituciją referendumo būdu, bet greitai kalbos apie referendumą nutilo[1512].

Ir iš tikrųjų leidinyje *Vyriausybės žinios* 1928 m. gegužės 26 d. buvo paskelbta Lietuvos Valstybės Konstitucija[1513]. M. Römeris dienoraštyje šį įvykį pavadino „Sensacija!“ ir nurodė pagrindines Konstitucijos tezes[1514]: seimokratija panaikinta, sustiprinta vykdomoji valdžia, Respublikos Prezidentą renka tiesiogiai piliečių išrinkti specialūs rinkėjai septynerių metų kadencijai, Ministrų kabinetas tiesiogiai priklausomas nuo valstybės vadovo, per pertraukas tarp Seimo sesijų valstybės vadovas priima laikinuosius įstatymų projektus, kurie vėliau turės būti sankcionuoti Seimo, formuojamas vienų rūmų Seimas, Konstitucijoje tam tikru mastu įvedamas referendumo ir piliečių iniciatyvos institutas, Konstitucijos

---

1509 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 12 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 332.

1510 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 70.

1511 Plačiau apie 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos rengimą žr.: Maksimaitis, Mindaugas. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija* (Vilnius: Justitia, 2005), 189–212.

1512 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gegužės 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 384.

1513 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275-1778.

1514 Apie Lietuvos Valstybės Konstituciją jis greičiausiai perskaitė laikraštyje. Žr.: „Naują Konstituciją paskelbus“, *Lietuvos aidas*, 1928 m. gegužės 26 d., 93/307, 1.

patvirtinimas nustatomas referendumu per dešimt metų, Seimo sušaukimo data nenurodyta[1515].

Įdomu tai, kad pasirodė 1928 m. Konstitucijos pakeitimų projektai, kuriuose planuota visą ginkluotųjų pajėgų valdymą atiduoti išimtinai valstybės vadovui. Tokį dalyką M. Römeris vertino kaip absoliutų Respublikos Prezidento pranašumą organizuojant konstitucinę valdžią šalyje: didelę asmeninę išrinkto vadovo galią be kontrasignavimo keisti Ministrų kabinetą, paleisti Seimą ir disponuoti ginkluotosiomis valstybės pajėgomis. Dėl tokių Konstitucijos pataisų Seimas liktų dar žemesnėje pozicijoje – planuota valstybės vadovui tarp Seimo sesijų suteikti absoliučią įstatymų leidžiamąją galią[1516]. Toks projektas pateko į M. Römerio rankas iš Krašto apsaugos ministerijos. Prašyta teisininko nuomonės[1517].

3. VALSTYBĖS TARYBOS NARYS

3.1. Valstybės Tarybos steigimas ir formavimas

Valstybės Tarybos pirmininkas S. Šilingas pokalbyje su žurnalistu papasakojo apie tai, kad 1928 m. įsteigta Valstybės Taryba turėjo savo istoriją. Dar nuo 1922 m. siekta įsteigti instituciją prie Vyriausybės, kuri rengtų, peržiūrėtų įstatymų projektus, sykiu padėtų Seimo redagavimo komisijoms. 1924 m. Teisingumo ministerijoje įsteigta taryba, kuriai pavesta įstatymų projektų peržiūros kompetencija[1518]. Tačiau darbas nebuvo labai aktyvus. Taigi, S. Šilingas pavadino Valstybės Tarybą institucija, kuri „užbaiga visų tų mėginimų, kurie buvo nutraukiami ir vėl pinami penkerių metų laikotarpy“[1519].

Toks Tarybos istorijos suvokimas, be abejo, atskleidė, kad naujos institucijos vadovas ateityje daugiausia dėmesio skirs įstatymų projektams rengti ir Vyriausybės ar ministerijų parengtų įstatymų projektams peržiūrėti. Tačiau tai nebuvo tai, ko M. Römeris tikėjosi iš naujos vilčių dėl teisinės valstybės suteikiančios konstitucinio lygmens institucijos. Teisininkas kiek kitaip suprato Valstybės Tarybos kilimo istoriją. Jos steigimo jis nesiejo su

---

1515 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gegužės 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 384.

1516 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. balandžio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 479.

1517 *Ibid.* (1933 m. kovo 31 d.), l. 478.

1518 Galbūt turima mintyje Teisingumo ministerio taryba, sudaryta iš trijų narių: „Teisingumo ministerijos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 147-1064.

1519 „Valstybės tarybos uždaviniai. Pasikalbėjimas su Valstybės tarybos pirmininku p. Šilingu“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 12 d., Nr. 207 (421), 1.

S. Šilingo pateiktais faktais. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad Taryba kilo iš 1926 m. ir 1927 m. įvykdyto valstybės perversmo[1520].

M. Römeris apie Valstybės Tarybą dienoraštyje pirmą kartą užsiminė 1928 m. rugpjūtį. Jam kaip Lietuvos universiteto rektoriui (žr. monografijos VIII dalies 3.1 poskyrį) teko dalyvauti Ministrų kabineto posėdyje Lietuvos universiteto statuto reformos reikalais[1521]. Prieš posėdį teisingumo ministras A. Žilinskas paklausė teisininko, ar šis sutiktų eiti naujai steigiamos institucijos – Valstybės Tarybos – nario pareigas. M. Römeris sutiko. Dėl to teisininkas buvo pasiryžęs atsisakyti teisėjo pareigų Vyriausiajame Tribunole. M. Römeris dienoraštyje Valstybės Tarybą apibūdino kaip naują instituciją, sukurtą tautininkų, ir numatytą 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 54 straipsnyje. Tai turėjo būti įstatymų projektų rengimo ir kodifikavimo institucija. Dienoraštyje teisininkas pažymėjo, kad tokios institucijos veikė demokratinėse valstybėse ir tai nėra priešinga demokratinei santvarkai ar net parlamentarizmui. Tačiau M. Römeris apgailestavo, kad šiai institucijai nesuteikta administracinio teismo funkcija taip kaip tai buvo padaryta Prancūzijoje XIX a. pabaigoje. Tuo metu, kai teisingumo ministras paklausė M. Römerio nuomonės apie jo norą būti Valstybės Tarybos nariu, dar nebuvo paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas, gal net dar nebuvo ir tokio projekto. Bet akivaizdu, kad iš anksto buvo svarstomos Valstybės Tarybos narių kandidatūros[1522].

M. Römeris nedalyvavo rengiant 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektą. Nedalyvavo jis ir rengiant Valstybės Tarybos įstatymo projektą[1523], nors iš visų Lietuvos teisininkų, mokslininkų, visuomenininkų profesionaliausiai gilinosi į viešąją teisę. Tai liudija jo darbai, pavyzdžiui, monografija *Administracinis teismas*[1524], kurioje išsamiai gvildenta Prancūzijos Valstybės tarybos tematika. Teisininkas matė sąsajas tarp prancūzų ir lietuvių Valstybės Tarybos.

Praėjus mėnesiui po pokalbio su teisingumo ministru M. Römeris vėl dienoraštyje užsiminė apie Valstybės Tarybą tvirtindamas, kad vis labiau girdėti, kad Vyriausybė steigia šią instituciją ir jau parengtas Valstybės

1520 Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 4 d., Nr. 200 (3695), 3.

1521 Ministerių kabineto 1928 m. rugpjūčio 21 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 556, l. 96.

1522 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugpjūčio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 429; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 71.

1523 Iš pradžių šis įstatymo projektas buvo vadintas Kodifikacijos įstaigos įstatymu. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 586, l. 12–13.

1524 Römeris, Mykolas. *Administracinis teismas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928).

Tarybos įstatymas, kuris turi būti netrukus paskelbtas[1525]. M. Römeris žinojo, kad Tarybos pirmininku planuojama paskirti S. Šilingą. Teisininkui ši kandidatūra nebuvo visiškai priimtina. Jis pastebėjo, kad S. Šilingas, stulbinančios karjeros teisininkas (buvo ir Lietuvos Tarybos, ir Seimo nariu, ir teisingumo ministru), buvo linkęs į intrigas, nevengė sėti nesantaiką, neturėjo organizacinių gebėjimų, labiau rūpinosi savimi[1526].

Šiek tiek vėliau M. Römeris užsiminė, kad į Valstybės Tarybą planuojama skirti jauną teisininką B. J. Masiulį, kuris gerai išmanė lietuvių kalbos subtilybes. Teisininkas pabrėžė, kad svarbu, jog institucijoje, rengsiančioje įstatymų projektus, būtų darbuotojų, galinčių stebėti valstybinės kalbos grynumą[1527], [1528].

Rugsėjo 21 d. dienraštyje *Lietuvos aidas* publikuotas straipsnis, kuriame paminėtas tą dieną paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas[1529]. Straipsnyje akcentuota, kad Valstybės Taryba nedisponuos politinėmis funkcijomis ir galės „be politinių aistros priemaišų svarstyti teisės klausimus“. Ši publikacija paminėta ir M. Römerio dienoraštyje. Čia jis rašė, kad jam buvo malonu sužinoti, jog Valstybės Taryba seks Prancūzijos aukščiausio administracinio teismo – Valstybės tarybos – pėdomis, t. y. Valstybės Taryba bus „administracinio teismo branduoliu“[1530] taip, kaip kadaise buvo prancūzų Valstybės taryba, kuri iš pradžių neturėjo jai suteiktos administracinės justicijos funkcijos. Kaip tik šis aspektas ir skatino M. Römerį ryžtis imtis pareigų Valstybės Taryboje.

Teisininkas svarstė Valstybės Tarybos įstatymo 3 straipsnyje nustatytą Tarybos kompetenciją, t. y. stebėjimo funkciją, kurią jis laikė svarbia tokioje valstybėje, kurioje nebuvo įsteigtas administracinis teismas[1531]. Minėtą funkciją, t. y. Valstybės Tarybos išvadų teikimą dėl atskirų administracinių aktų neteisėtumo Ministrų kabinetui ar atitinkamam ministrui („Valstybės Taryba, pastebėjusi, kad vykdomosios valdžios organų įsakymai, taisyklės ir instrukcijos nesutinka su veikiančiais įstatymais, praneša apie tai Ministerių kabinetui arba atitinkamam ministeriui“[1532]) M. Römeris laikė

1525 Spaudoje apie tai informuota. Žr.: „Valstybės Taryba kūrimosi stadijoj“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 4 d., Nr. 200 (414), 5.

1526 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 442.

1527 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 21 d.), l. 443.

1528 Masiulis, Boleslovas Jonas. „Kalba ir teisininkai“. *Teisininkų žinios*, 6 (1954): 1–3; Masiulis, Boleslovas Jonas. „Kalba ir teisininkai“. *Teisininkų žinios*, 7 (1954): 2–3.

1529 „Didelis žingsnis į priekį“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. rugsėjo 21 d. Nr. 189 (403), 1. Kituose leidiniuose įstatymas buvo netgi perspausdintas: „Nauji valdžios žygiai. Paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas.“ *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 22 d., Nr. 210 (2824), 3.

1530 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 443.

1531 Rėmeris, *supra note*, 1486: 401–403.

1532 „Valstybės Tarybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 283/1813.

svarbiausia ir labiausiai primenančia Prancūzijos Valstybės tarybos kilmę, nes būtent iš šios funkcijos ir išsivystė administracinė justicija. O šią prancūzų instituciją teisininkas laikė viena iš reikšmingiausių XIX amžiaus teisinių ir viešųjų institucijų pasaulyje. Žinoma, jis suprato, kad kol kas lietuviškosios Valstybės Tarybos nuomonės ar išvados nebus privalomos, įpareigojančios. Bet sykiu manė, kad Tarybos nuomonių statusas priklausys nuo institucijos autoriteto ir nuo to, ar Vyriausybė gerbs tas nuomones. Be to, tikėjosi, kad laikui bėgant ši Tarybos funkcija, t. y. jos nuomonės, įgis teisminės institucijos sprendimo galią:

> *„Ši Valstybės Tarybos funkcija mane patraukė. Visada svajojau užimti pareigas administraciniame teisme, kai jis pradės formuotis Lietuvoje. Ši viltis ima pildytis. Esmė tik ta, kad Valstybės Taryba pati orientuotųsi savo funkcijose ir uždaviniuose, taktiškai bei sumaniai plėtotų jos įstatyme numatytas embrionines užuomazgas.*“[1533]

Vis dėlto M. Römeris nesijautė labai laimingas dėl to, jei patektų į „konstitucinį naujadarą“ Valstybės Tarybą. Dar nepradėjus eiti pareigų, jau kilo abejonių dėl šios institucijos svarbos ir veiksmingumo. Jis pastebėjo, kad institucijos pavadinimas sąmoningai ar nesąmoningai sutampa su Lietuvos Valstybės Tarybos, veikusios nuo 1918 m. iki 1920 m., pavadinimu, o tai klaidino, nes atrodė, kad kuriamas pakaitinis Seimas, laikinas įstatymų leidžiamosios valdžios organas (prisiminkime, kad kaip tik tuo metu Lietuvoje Seimas nebuvo šaukiamas). M. Römerio įsitikinimu, tarp šių dviejų institucijų nebuvo nieko bendra. Naujoji Valstybės Taryba negalėjo sudaryti įstatymų leidžiamajai valdžiai jokios konkurencijos, ji net negalėjo būti susijusi su įstatymų leidžiamąja valdžia. Tačiau teisininkas suprato, kad šis pavadinimų sutapimas veikė kaip agitacija ar diskreditacija[1534]. Antai spaudoje pasirodė negatyvių nuomonių dėl Valstybės Tarybos, ypač dėl to, kad ši įstaiga įsteigta Konstitucijos, kurios nepriėmė Seimas, pagrindu[1535]. Pasirodė ir tokių tekstų:

> *„Tarybai bus duotas didelis autoritetas ir jos nariai bus, taip sakant, Lietuvos valstybėje pirmosios klasės asmenys, kurių algos bus pačios didžiausios – didesnės netgi už Vyriausiojo Tribunolo narių algas.*“[1536]

1533 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 444.

1534 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 25 d.), l. 445.

1535 „Nauji valdžios žygiai. Paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas.“ *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 22 d., Nr. 210 (2824), 3.

1536 „Kaip bus sudaryta Valstybės Taryba ir kokios jos funkcijos. Pasikalbėjimas su Finansų ministeriu p. Tūbeliu“. *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 24 d., Nr. 211 (2825), 1.

Negatyvų požiūrį į Valstybės Tarybą skatino ir tai, kad institucijos steigimas atskleidė valdžios planus artimiausiu metu nekviesti Seimo. Tad Taryba laikyta patariamuoju organu prie valstybės vadovo ir jo paskirtos vyriausybės:

> *„<...> vyriausybė kol kas nenumato reikalo šaukti Seimą ir pagal naują konstituciją, – tai Valstybės Tarybos įkūrimo motyvai ir jos reikšmė pasidaro visai aiški. <...> Valstybės Taryba bus specialus iš kompetentiškų žmonių sudarytas Prezidento nuožiūra organas, kuris padės jam atlikti savo darbą.“*[1537]

> *„Vieni tvirtina, kad tai bus grynai kodifikacijos reikalams organas, kiti gi kalba apie tai, kad naujoji Taryba net atstosianti Seimą, kad į ją būsią įtraukti interesų atstovai ir t. t.“*[1538]

Kitose publikacijose aiškiai deklaruota, kad Valstybės Taryba nėra įstatymų leidžiamoji valdžia. Sykiu nurodyta, kad šios institucijos steigimas nereiškia valstybinėje organizacijoje jokios reformos. Maža to, pabrėžta, kad Taryba atliks antraeiles, grynai technines pagalbinės reikšmės funkcijas. Akcentuota ir tai, kad vis dėlto iš institucijos galima bus daugiau reikalauti, atsižvelgiant į Tarybos narių gaunamų atlyginimų dydžius. Galiausiai neviltingai pasakyta, kad ši institucija vis tiek liks „tik ant popieriaus“, nes Lietuvoje nedaromas skirtumas tarp įstatymų ir administracinių aktų, kadangi jie išeina iš vieno šaltinio[1539]. M. Römeris matė akivaizdžiai negatyvų visuomenės nusiteikimą ir jam tai nekėlė ūpo pradedant darbą naujoje konstitucinėje institucijoje[1540]. Savo įžvalgas jis pateikė ir spaudoje[1541].

Vienintelis *Lietuvos aidas* kiek pozityviau rašė apie naująją instituciją, kuri turėjo palengvinti Ministrų kabineto darbą rengiant įstatymų projektus[1542]. Tačiau ir tokie pranešimai visuomenėje galėjo kelti minčių apie tai, kad Seimas artimiausioje politinių sluoksnių darbotvarkėje nenumatytas.

Tokios visuomenės nuomonės ir nuotaikos Valstybės Tarybos atžvilgiu nesikeitė ir vėliau. Po metų nuo Valstybės Tarybos įsteigimo ji ir toliau buvo tapatinama su Seimu, pabrėžiant, kad jo niekada neatstos ir akcentuojant Tarybos uždarumą:

> *„Jau daug vandens nubėgo nuo to laiko, kai buvo įkurta Valstybės Taryba, bet kol kas mes vis dar nematome josios darbų. Nieks Lietuvoje nežino, ar ji posėdžiauja, ar neposėdžiauja ir kokius klausimus ji svarsto, kokius įstatymus rašo. Mes tik*

1537 „Dėl Valstybės Tarybos“. *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 27 d., Nr. 214 (2828), 1.

1538 K. L. V. „Valstybės Taryba“. *Rytas*, 1928 m. spalio 6 d., Nr. 226 (1406), 1.

1539 „Dėl vienos įstaigos įkūrimo“, *Darbininkas*, 1928 m. spalio 7 d., 40/475, 2.

1540 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 446.

1541 M. R. „Seimas ar Valstybės Taryba?“ *Lietuvos aidas*, 1928 m. gegužės 30 d. Nr. 95 (309), 2.

1542 „Apie Valstybės Tarybą“, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 11 d., 206/420, 5.

žinome, kad į Valstybės Tarybą paskirti keli žmonės, bet ką jie veikia, lieka visiems paslaptimi.“[1543]

M. Römeriui buvo gaila, kad Taryba tapatinama su politine valdžia. Tokį požiūrį teisininkas laikė klaidinančiu, visuomenės apgaudinėjimu. Taryba – tai administracinė patariamojo pobūdžio institucija, sprendžianti sudėtingus techninius administravimo klausimus:

„Jei Liaudies partijos ponai būtų pasivarginę pasidomėti kitų valstybių administracinėmis sistemomis, tai būtų sužinoję, kad Tarybos institutas jokiu būdu nėra Lietuvos diktatorių išradimas ir jis egzistuoja kitur, tobulai dera su Seimu, demokratija bei parlamentarizmu ir jokiu būdu konkurencijos Seimui nesudaro. Bet, deja, mūsų Valstybės Taryba dėl savo vadovybės ir galbūt apskritai asmeninės jos sudėties bei nevisiškos orientacijos, o gal ir dėl narių pasyvumo žingsniuoja nevaisingomis šalikelėmis ir tinkamai neišnaudoja teisinių galimybių plėtoti savarankiškas savo funkcijas, virsdama pastumdėle vyriausybės rankose, užuot buvus jos patarėja, ir taip prisidėdama prie institucijos kompromitavimo, ypač turint galvoje tokį klaidingą suvokimą apie pačios institucijos prigimtį. Atvirai šnekant, tai naudinga ir turininga institucija, neturinti nieko bendra su Seimo ir politinės konstitucinės sistemos problema ir netrukdanti sugrįžti demokratijai ar net parlamentarizmui. Visai kitas klausimas yra jos bendros sudėties, vadovybės ir veiksmų lankstumo. Bet šiuo atveju išsikerojusi sąvokų painiava nesuteikia žmonėms galimybės susiorientuoti.“[1544]

Praėjus kelioms dienoms nuo Valstybės Tarybos įstatymo paskelbimo buvo paskirti pirmieji Valstybės Tarybos pareigūnai: pirmininku – S. Šilingas[1545], nariais – B. J. Masiulis[1546], L. Ciplijauskas[1547], V. Kalnietis[1548], M. Römeris[1549]. Spaudoje buvo pasakyta, kad visi nariai yra arba buvę arba esami Vyriausiojo Tribunolo arba Ministrų kabineto pareigūnai[1550]. M. Römeris prisipažino, kad jam nelabai patiko šioje draugijoje, tačiau vertino L. Ciplijausko ir B. J. Masiulio narystę, nors šie buvo pernelyg pasyvūs. Kalbėta

---

1543 „Valstybės Tarybą prisiminus“. *Lietuvos žinios*, 1929 m. lapkričio 21 d., Nr. 266 (3168), 1.

1544 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 166.

1545 1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl S. Šilingo paskyrimo Valstybės Tarybos pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.

1546 1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl B. J. Masiulio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.

1547 1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl L. Ciplijausko paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.

1548 1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl V. Kalniečio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.

1549 1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl M. Römerio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.

1550 „Valstybės Tarybos nariai“. *Karys*, 1928 m. spalio 4–11 d., Nr. 41 (489), 662.

apie tai, kad bus skiriamas A. Janulaitis ir J. Šliūpas. Bet taip neįvyko, nors M. Römeris būtų labai vertinęs A. Janulaičio bendradarbiavimą Valstybės Taryboje. Jo nuomone, A. Janulaičio kandidatūros atsisakyta dėl jo individualumo, ryžto, kuris politikams galėjo atrodyti destruktyvus. M. Römeris dėl to apgailestavo[1551].

Laikraštyje *Sekmadienis* buvo atspausdintos dvi nuotraukos prie teksto „Valstybės Tarybos prezidiumas“: Valstybės Tarybos pirmininko S. Šilingo ir M. Römerio. Pastarasis buvo įvardytas Valstybės Tarybos vicepirmininku[1552]. Dienoraštyje M. Römeris pastebėjo, kad tokio pasiūlymo nebuvo gavęs[1553]. Įdomu ir tai, kad Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme prisiekdamas eiti nacionalinio teisėjo pareigas M. Römeris taip pat buvo įvardytas kaip Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotojas (žr. monografijos III dalies 8.1.4 poskyrį).

Nebuvo paskirti visi Valstybės Tarybos nariai[1554]. Dar trūko trijų narių. Po mėnesio į Valstybės Tarybą paskirtas T. Daukantas[1555]. M. Römeris dienoraštyje atkreipė dėmesį į tai, kad šis asmuo neturėjo teisinio išsilavinimo[1556]. O ir vėliau skiriamais nariais teisininkas nesižavėjo. 1929 m. sausį Tarybos nariu paskirtas J. Papečkys. Jis buvo karo ministras M. Sleževičiaus Vyriausybėje, kuris nesuprato, jog 1926 m. pabaigoje bręsta perversmas. Jis priklausė kairiosioms partijoms, bet po perversmo jo politinės pažiūros pasikeitė. Toks „atsivertimas“ jam užtikrino kiek aukštesnes Valstybės Tarybos nario pareigas. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad tokia karjeristo kandidatūra neprisidės prie Tarybos autoriteto stiprinimo[1557]. 1929 m. vasarį buvo paskirtas dar vienas Valstybės Tarybos narys Z. Starkus[1558]. M. Römeris buvo dėl to patenkintas ir tvirtino, kad tai turėjo būti vienas stipriausių narių. Teisininkas krimtosi, kad su A. Janulaičiu kol kas nesutarta ir jis kol kas nesutiko būti paskirtas Tarybos nariu. A. Janulaitis nepasitikėjo S. Šilingu, V. Kalniečiu, J. Papečkiu, T. Daukantu. Vieninteliai Valstybės Taryboje, kurie kūrybiškai galėjo dirbti, buvo L. Ciplijauskas, M. Römeris ir Z. Starkus[1559].

1551 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 446.

1552 „Valstybės Tarybos prezidiumas“. *Sekmadienis*, 1928 m. rugsėjo 30 d., Nr. 30, 1.

1553 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 448.

1554 „Valstybės Tarybos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 284-1835.

1555 1928 m. lapkričio 22 d. Respublikos Prezidento aktas dėl T. Daukanto paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 290-1914.

1556 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 475.

1557 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 5.

1558 1929 m. vasario 11 d. Respublikos Prezidento aktas dėl Z. Starkaus paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 296-1964.

1559 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 30.

M. Römeris ir vėliau norėjo, kad A. Janulaitis prisijungtų prie Valstybės Tarybos, bet šis to nenorėjo:

> *„Valstybės Taryba tapo kažkokia beveide biurokratine institucija, be autoriteto visuomenėje ir valdžioje. Viena vertus, ji nukrypo į vyriausybės pastumdėlės pusę, kita vertus – nepasinaudojo galimybe, ypač administracinio teismo ir savarankiško kodifikavimo darbo kryptimi <...>.“*[1560]

M. Römeriui atrodė, kad ne tik pirmininkas dėl to kaltas, bet ir pasyvūs bei linkę į biurokratiją Valstybės Tarybos nariai[1561].

Vis dėlto teisininką džiugino tai, kad po truputį keitėsi požiūris į Valstybės Tarybą. Antai kairiųjų sluoksnių partijų nariai iš pradžių laikė Tarybą užmaskuota Seimo parodija, stiprinančia ir remiančia diktatūrą. Ilgainiui nuomonė keitėsi ir požiūris į Tarybą nebebuvo toks priešiškas[1562]. Tačiau neilgam.

Valstybės Taryba ir toliau buvo komplektuojama sudėtingai. Tarybos nariu paskirtas V. Jurgutis[1563], buvęs Lietuvos banko valdytojas. M. Römeris atkreipė dėmesį:

> *„Valstybės Taryba vis labiau tampa nuo pjedestalo numuštu didybės archyvu. Šilingas, Papečkys, Daukantas, Starkus ir Jurgutis – didžioji dalis dabartinės Valstybės Tarybos sudėties – turėjo ministrų portfelius. Tik Ciplijauskas, Masiulis, Kalnietis ir aš niekada nebuvome ministrais. Taigi, mūsų Valstybės Taryba yra užgesusių žvaigždžių ir didybės sambūvis, išimtas iš didžiosios politikos apyvartos. Prie komplekto tetrūko Voldemaro.“*[1564]

M. Römeris iš anksto bandė spėti dėl Valstybės Tarybos ateities. Jis teigė, kad Valstybės Tarybos vaidmuo – visuomenei ir valstybei naudingas ar žalingas – priklausys nuo daugelio faktorių. Teisininkas gyrė Valstybės Tarybos įstatymą kaip lankstų, suteikiantį galimybes plėtoti Tarybos funkcijas. Tačiau kuria kryptimi ir kaip tai bus daroma, turėjo priklausyti nuo Tarybos narių suvokimo ir nuo to, kaip Vyriausybė traktuos Valstybės Tarybą ir jos išvadas:

> *„Arba Valstybės Taryba bus rimtas išmintingos valstybinės minties organas, pagrįstas patirtimi ir giliomis valdžios, teisės ir socialinės struktūros santykių žiniomis, o kartu rimta administracinio teisėtumo, jo vertybių sergėtoja <...>, arba taps valdžios pastumdėle, arba valdžios širma <...>: gali būti ir vienas, ir kitas.*

1560 *Ibid.* (1929 m. lapkričio 11 d.), l. 161.

1561 *Ibid.*

1562 *Ibid.* (1929 m. vasario 22 d.), l. 30.

1563 1929 m. spalio 31 d. Respublikos Prezidento aktas dėl V. Jurgučio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 313-2116.

1564 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 159.

Nuo to, kokia kryptimi šis organas judės, priklausys, ar aš jame liksiu, ar būsiu priverstas atsistatydinti. Labai džiaugiuosi, kad mano kolega iš Tribunolo, o dabar Valstybės Tarybos narys Boleslovas Masiulis, su kuriuo apie tai kalbėjausi, turi tokį patį požiūrį į Valstybės Tarybą ir darbą joje. Šiai nuomonei tikrai pritars ir Ciplijauskas."[1565]

Ir vėliau M. Römeris, jau neidamas Valstybės Tarybos nario pareigų, laikė Tarybą „nuo pjedestalo nuverstu didybės archyvu", į kurį pateko buvęs Kauno miesto burmistras J. Vileišis[1566], viceburmistras J. Pikčilingis[1567], buvęs ministras D. Zaunius[1568], buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius J. Navakas[1569], buvęs Kariuomenės teismo pirmininkas ir krašto apsaugos ministras P. Šniukšta[1570].

Neilgai trukus po paskyrimo į Valstybės Tarybą J. Vileišis ir J. Tumas-Vaižgantas perdavė M. Römeriui A. Smetonos nuomonę dėl jo svarbaus vaidmens Valstybės Taryboje, tikintis, kad jam pavyks įgyvendinti administracijos teisinę priežiūrą, apie kurią M. Römeris kalbėjo iškilmingo Lietuvos universiteto posėdžio imatrikuliacijos akto metu skaitytoje paskaitoje 1927 m. rugsėjo 15 d. „Teisinės valstybės organizacija"[1571] ir apie kurią rašė savo monografijoje *Administracinis teismas*. Teisininkas dar kartą dienoraštyje pabrėžė:

„Taip, norėčiau Valstybės Tarybos įstatymo ribose išplėsti tam tikras šių aspektų užuomazgas, ypač dėl teisinės valstybės priežiūros administracijoje. Tą ir stengiuosi daryti, rengdamas statuto projektą. Tačiau klausimas, ar mano kolegos Valstybės Taryboje supras tokios iniciatyvos teisinę svarbą ir principingumą ir ar jie seks mane."[1572]

1565 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 446.

1566 1933 m. vasario 2 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Vileišio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 407-2813.

1567 1934 m. rugsėjo 28 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Pikčilingio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 459-3209.

1568 1934 m. liepos 13 d. Respublikos Prezidento aktas dėl D. Zauniaus paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1934. Nr. 455-3618.

1569 1935 m. balandžio 13 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Navako paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 483-3382; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. balandžio 5 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 344.

1570 1935 m. spalio 31 d. Respublikos Prezidento aktas dėl P. Šniukštos paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 507-3517; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 499.

1571 *Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais* (Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1928), 6–31.

1572 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 455.

Atėjo diena, kai teisininkui reikėjo palikti Vyriausiąjį Tribunolą. 1928 m. spalio 23 d. Vyriausiojo Tribunolo kolektyvas išlydėjo M. Römerį į ką tik įsteigtą Valstybės Tarybą[1573]. Teisininkas atsisveikinimo kalboje akcentavo administracinio teismo poreikį Lietuvai. Pateikiame kalbos fragmentus:

„Ponas Pirmininke, aukštai gerbiamieji ir brangūs draugai! Beveik nuo paties Lietuvos įsikūrimo – nuo 1920 metų – man teko dirbti Lietuvos teisingumo srity – Lietuvos teisme. Aštuoneri to darbo metai, tame skaičiuje septyneri metai Vyriausiajame Lietuvos Tribunole, negalėjo praeiti nepastebėti. Iš vienos pusės mano darbo pėdsakai turėjo pasižymėti Lietuvos teismų nuveiktajame darbe ir jųjų veikimo tradicijose, iš kitos – tai turėjo padaryti gilios įtakos ir mano sielai.

Ir jei šiandien mano draugai ir kolegos iš teismo srities su aukštai gerbiamuoju Ponu Pirmininku prof. Kriščiukaičiu priešaky, atsisveikindami su manim, reiškia man ne tiktai savo gerus asmeninius jausmus, bet ir savo nuomonę apie mano nuopelnus Lietuvos teisingumui ir mano naudingus teismui privalumus, tai kad ir labai malonu man tai girdėti, aš vis dėl to negaliu nepastebėti, kad čion ne tiek mano asmens nuopelnai, kiek iš vienos pusės paprasta išdava mano gana ilgo darbo teismo srity, iš kitos – kolegialinės teismo tvarkos išdava. Kaip vandens lašas nuolat krisdamas į vieną vietą, patį akmenį išgraužia, lygiai taip pat ilgas ir nuolatinis tam tikro žmogaus veikimas vienoje srity ir viename objekte turi pagaliau tą sritį to žmogaus veikimo ypatybėmis paženklinti. <...>.

Mūsų darbas teisme kolegialinis. Mes visi dirbame išvien, kits kitą papildome, kits iš kito mokinamės ir esame panašūs į darbininkų grupę, kuri bendrai stato rūmus. Kuris kurią plytą įdėjo, kuris kurį akmenį įmūrijo – argi ne vis tiek? Argi jų darbo nuopelnai nėra lygūs? Ar nuveiktojo darbo garbė nekrinta jiems visiems? <...>

Mūsų darbai, mūsų paklydimai ir mūsų nuopelnai Lietuvos teisingumą bevykdant – yra bendri. Jie yra taip susipynę, kad tas nuveiktojo darbo blokas <...> mūsų visų. <...>.

Valstybės Taryba, į kurią aš einu, mano giliausiu įsitikinimu ir josios statuto analize, yra skiriama dviem pagrindiniams reikalams aprūpinti: a. teisėtumui sustiprinti, būtent – teisėtumui administracijoje ir konstitucingumui bei teisiniam ruošiamų įstatymų sumanymų teksto aiškumui bei tikslumui Vyriausybės įstatymų leidimo iniciatyvoje, ir b. technikiniam tos iniciatyvos ruošiamų įstatymų sumanymų didesniam tobulumui atsiekti, t. y. atsiekti, kad tie sumanymai geriau būtų derinami toms santykių sritims, kurioms jie yra skiriami. Antrasis tų momentų yra mūsų solidarumui svetimas. Bet teisėtumas?.. Argi tai nėra kaip tik mūsų solidarumo sritis? Teisėtumas gi yra vieningas. Jis toli gražu nesibaigia privačių santykių sritimi, kurią tvarko civilinė teisė ir apsaugo civilinis teismas. Jis nėra apibrėžtas ir tąja sritimi, kurioje neteisėtas žmonių veikimas yra sudraudžiamas represijos

[1573] „Atleisti iš Tarnybos dėl tarnybos Valstybės Taryboje“. *Teisė* 14 (1928): 128.

sankcijomis ir sudaro baudžiamojo teismo funkciją. Konstitucinėje ir teisinėje valstybėje administracijos darbų teisėtumas turi nemažesnės svarbos. Iki šiol pas mus Lietuvoje šiuo atžvilgiu buvo skaudi spraga. Pas mus buvo šitaip: dviejų moterų ginčas dėl vištos pavogimo gali eiti per tris teismo instancijas, civilinis ginčas dėl buto tęsiasi kartais dviem stadijomis per šešias teismo instancijas, šią vasarą Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus posėdyje man teko dalyvauti kasaciniame bylos sprendime, kurios turinys buvo šitoksai: viena moteris sulaikė savo darže kitos moters kelias antis – ji jas uždarė ir ant rytojaus grąžino savininkei su tų ančių sudėtais per naktį kiaušiniais, tačiau anoji, savininkė, tvirtino, kad ji jai grąžinusi dviem kiaušiniais mažiau, vadinasi – kad ji tuos du kiaušinius suvalgiusi ir tuo pačiu pasisavinusi; ginčas dėl dviejų kiaušinių per visą teismų instancijų sistemą iki Vyriausiojo Tribunolo. Rodos – teisėtumo apsauga puikiai sutvarkyta, ką gi jai galima prikišti, ko daugiau reikalauti? Tuo tarpu – kai Žemės reformos valdyba kartais nutaria visą turtą arba žymią jo dalį iš piliečio atimti, kai Vidaus reikalų ministerija sprendžia žmogaus pilietybės klausimą, kai Švietimo ministras įsako Lietuvos universiteto rektoriui vykdyti Ministrų kabineto įstatymų iniciatyvos sumanymą, griežtai priešingą aiškiam veikiančiam įstatymui, pavyzdžiui, mokėti profesoriams už paskaitų valandas po 60 litų už valandą, nors įstatymas nustato atlyginimą už valandą po 80 litų ir nors šita pozicija – 80 litų – yra biudžeto priimta, tai tokių administracijos aktų teisėtumui patikrinti mes jokios teisinės tvarkos, jokios organizuotos teisėtumo apsaugos neturėjome. Tačiau tie aktai liečia svarbesnius reikalus, negu ginčas dėl vištos arba dviejų kiaušinių...

...Valstybės Taryba nors iš dalies turi tą skaudžią spragą užkimšti ir teisėtumą administracijoje apsaugoti ir stiprinti. Tai dar ne administracinis teismas, bet tai jau administracijos kaip tik teisėtumo apsaugos specialus vyriausybėje organas. Tai, be abejo, žymus teisinės pažangos veiksnys. Įstatymų projektų konstitucingumas ir teisinis jųjų teksto aiškumas ir tikslumas – taip pat nemaža teisinės tvarkos parama. Šitais Valstybės Tarybos momentais mano veikimas joje turi tęsti mano tarnybą Lietuvos teisingumui. Kitu metodu ir kitoje teisėtumo sargybos vietoje aš dirbsiu gimininga Jūsų darbui darbą. Mūsų solidarumas nepasibaigė. Mūsų užmegztas Vyriausiajame Tribunole paktas galioja.

Mūsų padėtis šiame darbe bus, be abejo, Valstybės Taryboje sunkesnė, negu Jūsų – teisme, kur Jūs esate labiau apsaugoti jei ne formaliniu, tai bent nusistovėjusiu tradiciniu teismo gerbimu ir esate ginkluoti imperatyvinio teismo sprendimo galia. Mes Valstybės Taryboje tos apsaugos ir tos galios neturime. Mūsų galia – tai mūsų taktas ir mūsų žodžio svoris, kiek mes juos išplėsti pajėgsime. Tai atsakomybė didelė ir pavojus nemažas. Tai bus tikri mūsų teisinės kultūros ir mūsų iš teismo išneštų tradicijų laikymo kvotimai. Jei aš – vienas Jūsų – einu šiandien iš Vyriausiojo Tribunolo į Valstybės Tarybą, tai aš pilnai juntu tą nepaprastą krintančią man atsakomybę: quod licet bovi – non licet Iovi; kompromisai su teisėtumu, kurie būtų leistini šiaip profanui arba net eiliniam teisininkui, nebūtų dovanotini teisininkui,

patekusiam Valstybės Tarybon iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo. Aš Jums gėdos nepadarysiu, aš mano ir Jūsų – teisėjų – sielos elementų, kurie manyje yra gyvi, neišduosiu. Jei aš to nedrįsčiau tvirtinti – aš nebūčiau vertas šių išleistuvių, į kurias aš norėčiau žiūrėti ne kaip į atsisveikinimo, bet kaip į gražią mano draugų ir kolegų-teisėjų pasitikėjimo iškilmę, už kurią aš Jums visiems visa širdimi dėkoju.“[1574]

Atsisveikinimas vyko karininkų klube „Ramovė“. Jame dalyvavo Vyriausiojo Tribunolo teisėjai ir prokurorai. Atsisveikinta buvo su teisėjais M. Römeriu ir B. J. Masiuliu[1575].

Pradėjus darbą Valstybės Taryboje buvo numatyta keletas susitikimų su Respublikos Prezidentu A. Smetona. Pirmas susitikimas įvyko 1928 m. gruodžio 15 d. Tai turėjo būti oficialus Tarybos narių prisistatymas valstybės vadovui. Tuo metu kaip tik buvo baigtas svarstyti Tarybos statutas[1576]. Tad Taryba buvo susiformavusi ir galėjo išreikšti pagarbą valstybės vadovui. Audiencija truko dešimt minučių, per kurias valstybės vadovas pabrėžė, kad susipažino su Tarybos civilinės teisės kodifikavimo gairėmis. Jis akcentavo, kad tai svarbi užduotis, kalbėjo apie perspektyvas suvienodinti Klaipėdos krašto teisę su Lietuvos teise, vykstančias civilinės teisės ir proceso reformas Lenkijoje ir t. t. Prezidentas atkreipė dėmesį į tai, kad jis džiaugėsi dėl Valstybės Tarybos įsteigimo, kurioje siekė sutelkti iškiliausias šalyje esančias intelektualines jėgas[1577].

3.2. Valstybės Tarybos posėdžiai ir veikla 1928–1931 m.

3.2.1. Statutas

1928 m. spalio 1 d. įvyko pirmasis neviešas Valstybės Tarybos narių posėdis. Jis buvo paminėtas ir spaudoje[1578]. Posėdžio metu pirmininkas nurodė keturias Tarybos funkcijas: kodifikavimas, pateikiant teisės aktų pasiūlymus, nuomonių dėl teisės aktų projektų teikimas, teisės aktų teisėtumas, valstybės vadovo prašymu nuomonių ir pasiūlymų teikimas dėl įstatymų projektų. Pažymėjo, kad gali būti perduotas leidinio *Vyriausybės žinios* redagavimas ir leidyba. Šio posėdžio metu M. Römeriui pavesta parengti Valstybės Tarybos statutą[1579].

1574 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 25–27 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 460–461.

1575 *Ibid.* (1928 m. spalio 23 d.), l. 459.

1576 Archyvuose rasta keletas Valstybės Tarybos statuto projektų: Valstybės Tarybos statuto projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1364, l. 283–287; b. 603, l. 3–7, 99–106; b. 1356, l. 40–44.

1577 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 486.

1578 „Valstybės Taryba kūrimosi stadijoj“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 4 d., Nr. 200 (414), 5.

1579 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 449.

Kadangi reikėjo rengti statutą kaip Valstybės Tarybos darbo reglamentą, tai posėdyje svarstytas Valstybės Tarybos kompetencijų klausimas. M. Römeris akcentavo Tarybai priskirtą kvaziteisminę administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkciją. Jis atskleidė, kad planuotų šią funkciją organizuoti siejant ją su suinteresuotų asmenų skundais, pateiktais Ministrų kabinetui ar atskiram ministrui. Taip pat teisininkas pabrėžė, kad Taryba, atlikdama kodifikavimo darbą, neturi įstatymų leidybos iniciatyvos teisės. Tokia iniciatyva priklauso tik Vyriausybei arba Seimui. Taryba savo ruožtu tegali atkreipti dėmesį į *de lege ferenda* pataisymus ar pakeitimus. M. Römeris neteikė ypatingos reikšmės funkcijai pateikti pasiūlymus ar nuomones jo prašymu. Kalbėjo ir V. Kalnietis. Jis nurodė, kad svarbios tėra kodifikavimo ir teisės aktų projektų rengimo funkcijos. Jo nuomone, Taryba galėjo atlikti tik norminių administracinių aktų, skelbiamų leidinyje *Vyriausybės žinios*, teisėtumo kontrolę. V. Kalniečiui administracinio teismo funkcija atrodė nepriimtina, todėl, jo nuomone, skundų priėmimas negalimas[1580].

Vėliau M. Römeris kartu su A. Janulaičiu svarstė Valstybės Tarybos misiją. Pokalbyje teisininkas nurodė, kad Tarybos pagrindinės funkcijos yra stiprinti viešosios administracijos veiklos ir įstatymų leidybos iniciatyvos teisėtumą. Pastarąją funkciją reikėjo stiprinti dviejose srityse: įstatymų projektų atitikimo konstitucijai ir griežto teisės normų redagavimo. Be to, teisėtumo stiprinimas turėjo reikšti ir kodifikavimą kaip Tarybos kompetenciją. Taip pat Taryba turėjo teikti valdžios institucijoms ekspertinę techninę nuomonę įvairiose valstybės veiklos srityse. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad dėl tokio savo vaidmens Taryba turėtų tapti įvairiausių sričių teisininkų „saugykla“. Kuo toliau, tuo labiau jam atrodė, kad kvaziadministracinio teismo funkcija Taryboje turi būti plėtojama taip, kaip jis tai suprato, t. y. organizuojant šią funkciją per skundo pateikimą. Teisininko nuomone, atsisakius skundo instituto viešosios administracijos veiklos teisėtumo kontrolė netenka prasmės[1581].

1928 m. spalio 9 d. įvyko dar vienas Valstybės Tarybos posėdis. Tai buvo pirmas oficialus posėdis[1582]. Iškilmingo Tarybos veiklos atidarymo nebuvo, nei vienas Vyriausybės narys nedalyvavo. Ta diena buvo Vilniaus gedulo diena, nes buvo praėję aštuoneri metai nuo jo okupacijos. Tad Tarybos pirmininkas pasiūlė surašyti rezoliuciją dėl Vilniaus, kuri buvo išsiųsta ir valstybės vadovui. Posėdyje taip pat aptarti laikinųjų Tarybos nuostatų, etatų ir biudžeto, kodifikavimo plano klausimai. Priimti laikinieji Tarybos

1580 *Ibid.* (1928 m. spalio 3 d.), l. 449.

1581 *Ibid.* (1928 m. spalio 4 d.), l. 450.

1582 „Valstybės Tarybos pirmas posėdis“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 10 d., Nr. 205 (419), 5.

nuostatai[1583], kuriuos M. Römeris pavadino „bespalviais“. Nuostatuose tebuvo keletas bendrų normų. Diskutuota dėl kolegialumo ir vienvaldiškumo. Nariai tikėjosi, kad kolegialumas bus didesnės atsvaros nei Tarybos pirmininko autoritetas. Taip pat posėdyje aptartas Tarybos kanceliarijos steigimas, kurią turėjo sudaryti teisinį išsilavinimą turintis vadovas ir du mašininkai. Ateityje planuota priimti Tarybos narių referentus padėjėjus. Plačiausiai svarstyta dėl kodifikavimo planų. V. Kalnietis pažymėjo, kad kodifikavimo mastas turi būti platus, apimantis kapitalines teisės institutų reformas. Tačiau M. Römeris, suvokdamas 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos laikiną prigimtį, atkreipė dėmesį į faktą, kad Lietuvoje nėra Seimo, ir į Valstybės Tarybos įstatymo 2 straipsnį, įtvirtinusį, kad Taryba rengia kodeksų projektus ir tvarko bei derina veikiančius įstatymus. Šią Tarybos funkciją M. Römeris įvardijo teisės aktų tvarkyba ir derinimu. Galiausiai posėdyje konkrečių planų dėl kodifikacijos funkcijos nepriimta[1584].

Antrajame Tarybos posėdyje, įvykusiame po kelių dienų, toliau diskutuota dėl Tarybos kompetencijos, kodifikavimo. M. Römeris pabrėžė, kad šia funkcija Taryba neturi imtis įstatymo leidybos politikos, o tik tobulinti techninę įstatymų konstrukciją. Posėdyje svarstyti ir Tarybos įstaigos pareigybių aprašymai[1585].

Taigi, svarbiausias darbas pradedant veikti Tarybai buvo jos veiklos reglamentas – statutas. O jį rengė M. Römeris. Projektą sudarė per 100 straipsnių, šeši skyriai. Vienas iš jų buvo skirtas administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkcijai. Remiantis M. Römerio parengtu projektu, teisėtumo kontrolė būtų taikoma visiems administraciniams aktams, dėl ministrams pavaldžių institucijų aktų suinteresuoti asmenys turėjo pateikti skundus atitinkamam ministrui ir deklaraciją Tarybai. Jeigu Taryba pripažintų aktą neteisėtu, savo motyvuotą nuomonę perduotų atitinkamam ministrui. Deja, šioms nuostatoms nebuvo lemta būti įteisintoms. M. Römerio pateiktas projektas buvo svarstomas mėnesį, tačiau Tarybos nariai nedrįso jam pritarti. Labiausiai projektui prieštaravo S. Šilingas. Tada M. Römeris pirmą kartą dienoraštyje įrašė, kad dalyvavimas tokios institucijos veikloje jam atrodo beprasmis[1586].

Svarstant M. Römerio parengtą Valstybės Tarybos statutą, posėdžiuose diskutuota dėl jų paskelbimo. Tuo metu nebuvo įprasta vidaus darbo

---

1583 1928 m. spalio 4 d. laikinojo Valstybės Tarybos statuto projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 586, l. 16.

1584 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 453.

1585 *Ibid.* (1928 m. spalio 12 d.), l. 454.

1586 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 21 d.), l. 474.

reglamentus skelbti leidinyje *Vyriausybės žinios*[1587]. Planuota statutu reglamentuoti Tarybos pagalbinio personalo (raštininkų, teisininkų) statusą, veiklą įvairiose Tarybos komisijose, net balsavimo teisę priimant jose sprendimus. Šioms ir kitoms M. Römerio parengtoms nuostatoms statute Tarybos nariai nesipriešino, išskyrus tai daliai, kuri turėjo reglamentuoti Tarybos administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkciją[1588], [1589].

Toliau vyko Valstybės Tarybos posėdžiai, tačiau jokių kreipimųsi iš Vyriausybės nebuvo. M. Römeriui tai priminė valstybės boikotą jos pačios įsteigtai institucijai. Teisininkas tai vertino palankiai, nes dar patiems Tarybos nariams reikėjo suvokti šios institucijos funkcijas. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad jeigu iš karto Taryba būtų užtvindyta darbais, būtų neišvengta klaidų. Teisininkas tvirtino, kad dėl savęs jis tikras, turintis aiškią Tarybos funkcijų ir uždavinių koncepciją, tačiau svarbu, kad visi nariai funkcijas suprastų vienodai. Pagaliau, pasak M. Römerio, svarbu ir tai, ar Vyriausybė vienodai aiškins Tarybos uždavinius ir funkcijas, t. y. taip, kaip jie bus įtvirtinti Tarybos statute. Kol kas, teisininko manymu, buvo padarytas tik vienas organizacinis veiksmas – Ministrų kabinetas su nedidele pataisa patvirtino Tarybos narių parengtą laikinųjų Tarybos įstaigos (kanceliarijos) pareigybių projektą[1590]. M. Römeris pastebėjo, kad ilgainiui visuomenės susidomėjimas Taryba slūgsta, buvo laukiama konkrečių darbo rezultatų[1591].

Tolesniuose posėdžiuose Valstybės Taryba tęsė diskusijas dėl M. Römerio parengto Valstybės Tarybos statuto. Kilo mintis sukurti specialią nuolatinių ekspertų bendradarbių kategoriją. M. Römeriui pavesta parengti nuostatas dėl šios kategorijos darbuotojų, įtraukiant jas į statutą. Kiek ilgiau diskusijos kilo dėl Valstybės Tarybos komisijų ar skyrių sudarymo. Teisininkas buvo numatęs tris Tarybos skyrius: kodifikavimo, administracinių aktų teisėtumo kontrolės, įstatymų projektų svarstymo ir rengimo. Tam nepritarė S. Šilingas. Detalus klausimo nagrinėjimas atidėtas kitiems posėdžiams. Tačiau vienas dalykas M. Römerį džiugino: S. Šilingas pripažino administracinių aktų teisėtumo kontrolės skyrių kaip savaime reikalingą. M. Römeris žinojo, kad Tarybos pirmininkas aptardavo Tarybos statuto projektą ir su A. Smetona. Tad teisininkas padarė išvadą, kad valstybės vadovas neprieštarauja jo sukurtai Tarybos darbo tvarkos

1587 *Ibid.* (1928 m. spalio 23 d.), l. 459.

1588 *Ibid.*

1589 Apie diskusijas dėl statuto projekto dalies, susijusios su administracinių aktų teisėtumo kontrole, žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 158–175.

1590 „Valstybės Tarybos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 288-1886.

1591 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 462.

konstrukcijai. M. Römeris rašė, kad Tarybos funkcija kontroliuoti administracijos veiklos teisėtumą yra jo svarbiausias ir mėgstamiausias „arkliukas“ visoje Tarybos funkcijų „arklidėje“[1592].

1928 m. lapkričio 6 d. posėdyje vėl svarstytas M. Römerio parengtas Valstybės Tarybos statutas. Buvo pritarta kodifikavimo ir įstatymų projektų svarstymo bei rengimo funkcijos reglamentavimui. Svarstymas dėl svarbiausio M. Römerio poskyrio, susijusio su administracijos veiklos teisėtumo kontrole, tą kartą liko nesvarstytas. Apie minėtą funkciją M. Römeris atsiliepė taip:

> *„Tai ir yra pati Valstybės Tarybos esmė, kuri, mano nuomone, labiausiai pateisina šios institucijos steigimą, kuri labiausiai mane su ja sieja ir turi paversti ją grandimi valstybės aparate, kaip tik tokia grandimi, prieš kurią kairieji nesugebės pakilti. Tai dar nebus tobula faktinio administracinio teismo organizacija, bet bus jos užuomazga, vikšru Lietuvos valstybės aparate, kuriame iš esmės tokios funkcijos nebuvo.“*[1593]

M. Römeris prisipažino, kad šiai funkcijai skiria didžiausią dėmesį ir gins savo poziciją visomis išgalėmis. Kol kas atrodė, kad jam sekėsi. Matyt, S. Šilingas pritarė šioms projekto tezėms. O tai rodė ir valstybės vadovo poziciją. M. Römeris pabrėžė, kad Taryba priklausoma nuo Vyriausybės, todėl būtų sunku įgyvendinti tai, kam nepritartų Vyriausybė. Kiti Tarybos nariai kol kas tylėjo ir nekomentavo funkcijos dėl viešosios administracijos veiklos teisėtumo kontrolės[1594].

1928 m. lapkričio 9 d. posėdyje planuota pabaigti svarstyti Tarybos statutą. Buvo patvirtintas poskyris, susijęs su dar viena Tarybos funkcija. Liko tik apsvarstyti svarbiausią poskyrį – dėl administracinių aktų teisėtumo kontrolės. Nuspręsta atidėti kitam posėdžiui. S. Šilingas pabrėžė, kad šio poskyrio svarstymas buvo bene sunkiausias. V. Kalnietis pritarė. M. Römeris tikėjosi L. Ciplijausko ir B. J. Masiulio palaikymo:

> *„Detales galima taisyti, bet dėl esmės nepasiduosiu.“*[1595]

1928 m. lapkričio 13 d. įvyko posėdis, kuriame vėl diskutuota dėl M. Römerio parengto Valstybės Tarybos statuto, kaip tik dėl skyriaus, susijusio su Tarybos administracinių aktų teisėtumo kontrole[1596]. Tų diskusijų metu M. Römeris dienoraštyje rašė, kad nesijaučia dar įsitvirtinęs Valstybės Taryboje[1597].

1592 *Ibid.* (1928 m. spalio 30 d.), l. 463.
1593 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 6 d.), l. 466.
1594 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 6 d.), l. 466.
1595 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 9 d.), l. 468.
1596 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 162–164.
1597 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 471.

1928 m. lapkričio mėnesį vykę Valstybės Tarybos statuto svarstymai M. Römerį rimtai privertė suabejoti Tarybos verte, institucijos, kuri reiškė ne savo laisvą nuomonę, o tai, ko nori ponai[1598]. Jam kėlė nerimą žmonės, kurie Taryboje neteikė ekspertinės analizės, o tik stengėsi suvokti ir reaguoti į valdžios norus, prie kurių siekė pritaikyti ir Tarybos darbus[1599].

Galiausiai parengtas „kompromisinis" Valstybės Tarybos statutas. Jame nebuvo numatyta galimybė skundu kreiptis į Tarybą, taip pat nebuvo numatyta galimybė tikrinti norminių administracinių aktų, paskelbtų oficialiame leidinyje, teisėtumo[1600]. L. Ciplijauskas perdirbo M. Römerio parengtą Tarybos statuto projekto dalį dėl administracinių aktų teisėtumo kontrolės. S. Šilingas prieštaravo terminui „kontrolė". Apskritai, pasak M. Römerio, susidarė įspūdis, kad Tarybos pirmininkas nenori administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkcijos Valstybės Tarybai. M. Römeris rašė:

> *„Išties, arba nesusipratimas pavesti tokio suvokimo žmogui vadovauti teisinės valstybės stiprinimo institucijai, arba nesusipratimas ar veidmainystė suteikti tokią funkciją jo vadovaujamai institucijai."*[1601]

1928 m. gruodžio 4 d. paskutinį sykį svarstytas Valstybės Tarybos statutas. Galutinę redakciją dar turėjo parengti B. J. Masiulis ir S. Šilingas[1602].

M. Römerio parengtą ir Valstybės Tarybos su įvairiais pakeitimais statuto projektą S. Šilingas 1928 m. lapkritį ar gruodį pateikė ministrui pirmininkui A. Voldemarui peržiūrėti. M. Römeris siūlė, kad Tarybos statutą tvirtintų pati Taryba, tačiau S. Šilingas nurodė, kad reikėtų ir ministro pirmininko pritarimo. Galiausiai sutarta, kad pageidautinas neformalus ministro pirmininko pritarimas. Aišku, statute tokios nuostatos nebuvo. Tačiau apie A. Voldemaro nuomonę dėl statuto nebuvo girdėti keletą mėnesių. Galiausiai S. Šilingas 1929 m. vasario 23 d. susitiko su A. Voldemaru. Susitikime dalyvavo ir M. Römeris. Manytina, jis buvo pakviestas todėl, kad buvo statuto autorius, kurio sukurto statuto pagrindu ir parengtas galutinis jo variantas. Ministrui pirmininkui daugiausia klausimų kėlė Tarybos ekspertai bendradarbiai, kurie galėjo būti kviečiami į Tarybą atskirais klausimais. Tuo metu kaip tik jau buvo paskirtas toks ekspertas – Vyriausiojo Tribunolo

---

1598 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 21 d.), l. 474.

1599 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 22 d.), l. 474.

1600 Apie Valstybės Tarybos statuto „kompromisinį" variantą žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 158–175.

1601 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 477.

1602 Apie šį projektą žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 165–166.

teisėjas J. Brazaitis dėl Baudžiamojo proceso įstatymo nuostatų, susijusių su policijos veikla[1603].

M. Römeris buvo įsitikinęs, kad Valstybės Tarybos statutas bus paskelbtas leidinyje *Vyriausybės žinios*. Bet dokumentas vis buvo neskelbiamas. S. Šilingas kartu su M. Römeriu lankėsi pas ministrą pirmininką A. Voldemarą. Buvo išspręsti penki klausimai. Pirma, paskola Valstybės Tarybos leidiniams ir Tarybos darbui reikalingoms knygoms įsigyti, jos bibliotekai kurti. A. Voldemaras pažadėjo pagalbą Tarybos leidiniui, tačiau, jo nuomone, Tarybos bibliotekos kūrimas nėra būtinas – verta V. Biržiškos nuomonė, kad geriausia būtų sukurti vieną universalų centrinį viešą knygų fondą atskirame pastate. Antras klausimas buvo susijęs su Tarybos referentais arba raštininkais asistentais. Įstatyme toks personalas nebuvo numatytas, bet pati Taryba nusprendė dėl tokio personalo būtinumo. Vyriausybė prašymą dėl referentų jau buvo atmetusi. A. Voldemaras nurodė, kad šis klausimas galės būti sprendžiamas vėliau, kai bus suformuotas valstybės biudžetas. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad šis klausimas negalėjo priklausyti nuo biudžeto svyravimų. Tai nuolatinio Tarybos personalo klausimas. Trečias klausimas buvo susijęs su Tarybos statuto paskelbimu leidinyje *Vyriausybės žinios*. A. Voldemaras nurodė S. Šilingui kreiptis į Ministrų kabineto sekretorių ir pateikti Statutą spausdinti. Ketvirtas klausimas buvo susijęs su Tarybos ir Ministrų kabineto bendradarbiavimu. Taryba jautė kontakto tarp jos ir Vyriausybės trūkumą. Tai ypač buvo justi tada, kai reikėdavo parengti įstatymo projektą Vyriausybės teikimu. Tada Taryba nežinodavo, kokių motyvų vedinas Ministrų kabinetas siekia rengti vieną ar kitą projektą. Todėl tokio projekto rengimas ir svarstymas būdavo sudėtingas. Valstybės Tarybos įstatyme numatyta, kad jos posėdžiuose, kuriuose svarstomas Vyriausybės pateiktas įstatymo projektas, gali dalyvauti suinteresuoti ministrai. Tačiau iš tikrųjų ministrai nesirodydavo Tarybos posėdžiuose[1604]. M. Römeris pastebėjo:

> *„Mūsų ministrai jaučiasi per dideli šeimininkai, kad norėtų „nusileisti" ir apsilankyti Taryboje."*[1605]

M. Römeris manė, kad būtų gerai įsteigti Vyriausybės įgaliotinių (komisarų) institutą, kurie lankytųsi Valstybės Tarybos posėdžiuose, nes *ad hoc* deleguoti valdininkai neprisideda prie efektyvaus Tarybos darbo. Tokio instituto nebuvo planuojama steigti. Ministras pirmininkas pasiūlė kitą

1603 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 31.

1604 *Ibid.* (1929 m. gegužės 21 d.), l. 74.

1605 *Ibid.* (1929 m. gegužės 22 d.), l. 75.

susisiekimo būdą: kad Tarybos nariai, kurie Tarybos pirmininko paskyrimu yra pranešėjai tam tikrais klausimais, dalyvautų Ministrų kabineto posėdžiuose. M. Römeris ir S. Šilingas pritarė tokiam pasiūlymui (taip ir atsitiko, pavyzdžiui, svarstant baudžiamojo proceso pakeitimus Ministrų kabinete, dalyvavo ir Valstybės Tarybos atstovai bei ekspertai[1606]). Penktas klausimas buvo susijęs su Tarybos narių atostogomis. Ministras pirmininkas pritarė, kad Tarybos nariai turėtų atostogauti ne trumpiau kaip du mėnesius. Buvo sprendžiama, ar atostogos turi būti *in corpore*, sustabdant Tarybos veiklą tuo laikotarpiu[1607]. Vėliau Taryba apsisprendė, kad Tarybos nariai atostogaus *in gremio*, t. y. Taryba nedirbs nuo liepos 12 d. iki rugsėjo 10 d.[1608]

Beje, Valstybės Tarybos statutas taip niekada ir nebuvo paskelbtas. Bet praktikoje juo vadovautasi[1609].

3.2.2. Civilinės teisės kodifikavimas

1928 m. spalio 23 d. Valstybės Tarybos posėdyje diskutuota dėl civilinės teisės kodifikavimo būtinybės, numatant 1903 m. imperinės Rusijos vekselių įstatymo išplėtimą Suvalkų kraštui. Tačiau diskusija buvo pernelyg lakoniška, reikėjo gairių, aiškaus plano[1610]. Galiausiai 1928 m. spalio pabaigoje priimtas sprendimas pradėti kodifikuoti civilinę teisę. Apie šį sprendimą informuotas Ministrų kabinetas[1611]. Sudaryta komisija iš L. Ciplijausko, B. J. Masiulio ir M. Römerio. Pirmininku išrinktas L. Ciplijauskas[1612].

1928 m. lapkričio 10 d. vyko civilinės teisės komisijos posėdis. Tą dieną M. Römeris parašė, kad jis vadovavo šiai komisijai. Komisijai iškelta užduotis – Vyriausybei suformuoti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso gaires. Tai turėjo būti pirmoji Valstybės Tarybos kodifikavimo iniciatyva. Gairių projektas turėjo būti pateiktas Vyriausybei po to, kai jam pritars Tarybos plenumas. Gairėse turėjo būti numatyta kritika tuometinei situacijai, kai Lietuvoje galiojo įvairių valstybių kodeksai. Buvo nurodytos priežastys, kodėl nei vienas iš tų kodeksų netinkamas taikyti visos Lietuvos teritorijoje, bei pagrįsta būtinybė sukurti visoje Lietuvoje taikytiną vieną kodeksą. Gaires turėjo rašyti M. Römeris ir L. Ciplijauskas. M. Römeris dienoraštyje

1606 *Ibid.* (1929 m. birželio 10 d.), l. 84.
1607 *Ibid.* (1929 m. gegužės 22 d.), l. 75.
1608 *Ibid.* (1929 m. gegužės 24 d.), l. 76.
1609 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 164–166; Masiulis, *supra note*, 1487: 12.
1610 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 459.
1611 Valstybės Tarybos aiškinamasis raštas dėl reikalo išleisti visai Lietuvai vienas naujas civilinės teisės statutas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 586, l. 3–11.
1612 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 462.

nurodė, kad sukūrė triuškinančią kritiką imperinės Rusijos X tomo Įstatymų sąvadui, kuris kaip Civilinis kodeksas veikė didesnėje Lietuvos teritorijoje. L. Ciplijauskas turėjo pateikti Napoleono kodekso, veikusio Suvalkijos gubernijoje arba Marijampolės apygardoje, ir Vietos gubernijos įstatymų rinkinio, veikusio Kuršo gubernijoje arba Palangos valsčiuje, kritiką. Komisija pritarė teisininkų kritiškam požiūriui ir pavedė L. Ciplijauskui sujungti šiuos du darbus, ir juos papildyti paaiškinant, kodėl Klaipėdos krašte galiojantys teisės aktai nėra tinkami taikyti visoje Lietuvoje. B. J. Masiulis turėjo išdėstyti pagrindinius civilinės teisės kodifikavimo principus[1613].

1928 m. lapkričio 17 d. vyko civilinės teisės kodifikavimo komisijos posėdis, kurio metu pritarta B. J. Masiulio ir L. Ciplijausko pateiktiems gairių papildymams. Planuota gairių projektą pateikti Valstybės Tarybos plenumui[1614].

1928 m. lapkričio 22 d. baigtos civilinės teisės kodifikavimo gairės. Valstybės Tarybos pirmininkas nusiuntė jas ministrui pirmininkui[1615]. Šiek tiek vėliau, kai Vyriausybė susipažino su dokumentu, paprašė Tarybos sudaryti naujojo Civilinio kodekso struktūrą. Taryba tokį ministro pirmininko A. Voldemaro įgaliojimą traktavo kaip įgaliojimą pradėti civilinės teisės kodifikavimą[1616]. Tokio įgaliojimo Ministrų kabineto posėdžių protokoluose autorė nerado. Matyt, toks pageidavimas buvo išsakytas ne posėdžio metu.

1929 m. sausį vykusiame Valstybės Tarybos plenume nuspręsta kuo skubiau imtis civilinės teisės reformos pataisų. Šis darbas organizuotas atsižvelgus į Teisingumo ministerijoje jau pradėtus darbus, ypač verslo registracijos, kreditorių, čekių ir vekselių apsaugos klausimais. L. Ciplijauskas ir M. Römeris turėjo užsiimti hipotekos reformos preliminariais principais[1617].

Civilinės teisės kodifikavimo idėja nusikėlė (žr. monografijos IV dalies 4.1.7 poskyrį). K. Račkauskas tai aiškino tuo, kad Valstybės Taryba iš pat pradžių buvo „užversta“ viešąją teisę reglamentuojančių įstatymų rengimu ir svarstymu[1618].

1613 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 10 d.), l. 468.

1614 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 17 d.), l. 472; „Su senomis savivaldybėmis atsisveikinant“. Lietuvos aidas, 1928 m. lapkričio 16 d., Nr. 236 (450), 1.

1615 Valstybės Tarybos pirmininko 1928 m. gruodžio 6 d. raštas ministrui pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 586, l. 2.

1616 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 7.

1617 *Ibid.* ((1929 m. sausio 25 d.), l. 16.

1618 Račkauskas, Konstantintas. „Civilinės teisės kodekso ruošti komisijos sudarymas“. *Teisė* (1936) 36: 425.

3.2.3. Teisinis žemės ūkio reguliavimas

1928 m. lapkričio 24 d. į Valstybės Tarybą kreipėsi žemės ūkio ministras. Jis prašė Tarybos pateikti nuomonę dėl įvairių teisės aktų, susijusių su ūkio, vandens, žuvininkystės klausimais, teisėtumo ir formuluočių[1619]. Šis ministro kreipimasis svarstytas 1928 m. gruodį. V. Kalniečiui pavesta pristatyti klausimą. Paaiškėjo, kad šis klausimas reglamentuojamas 1920 m. žemės ūkio reformos aktais[1620], kuriuos M. Römeris įvardijo politiniais, nukreiptais prieš stambią nuosavybę, sudarančiais „tikrą kriminalinį kaleidoskopą“[1621], [1622].

Dėl žemės reformos Valstybės Tarybos nariai S. Šilingas, V. Kalnietis, Z. Starkus ir M. Römeris lankėsi pas žemės ūkio ministrą J. P. Aleksą. Susitikime dalyvavo žemės reformos valdybos vadovas, banko generalinis direktorius, Žemės ūkio ministerijos jurisconsultas. Ministras norėjo į Žemės ūkio reformos įstatymo projekto rengimą ministerijoje įtraukti ir Tarybos narius. Nuspręsta, kad toks Tarybos ir ministerijos bendradarbiavimas priimtinas. M. Römeris pastebėjo, kad tai bus lyg tam tikrų kapitalinių teisinių nuostatų rengimas žemės reformai, susijusiai su sudėtingais išdalinto nekilnojamojo turto savininkams kompensavimo, hipotekos skolų likvidavimo ir kitais klausimais[1623].

Valstybės Taryboje vyko diskusijos dėl Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo projekto. Toks klausimas buvo paskatintas Ministrų kabineto, pavedusio Valstybės Tarybai parengti įstatymo projektą[1624]. Diskusijoje daugiausia dalyvavo M. Römeris ir Z. Starkus. Komisijos parengtame projekte įtvirtinta visiškos sutarčių laisvės išimtis didesniems nei 80 hektarų dvaro ūkiams, t. y. tam tikros minimalios sąlygos. Z. Starkus ir S. Šilingas kategoriškai priešinosi tokioms išimtims. M. Römeris pritarė. Kita vertus, teisininkas suprato, kad tokios išimtys gali būti priimtinos dėl darbo jėgos apsaugos nuo išnaudojimo[1625]. Žemės ūkio darbuotojų samdos įstatymo projekte padaryta daug pakeitimų, siekiant sutarčių laisvės ir ūkių klasifikavimo panaikinimo[1626].

1619 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 475.

1620 „Žemės reformos įvedamasai įstatymas“. *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 45-454; „Žemės reformos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 83-721.

1621 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 482.

1622 *Valstybės Tarybos nuomonė dėl teisėtumo veikiančių administracinių nuostatų žuvų ūkio reikalais.* VUB RS, f. 1-F1296, l. 1–5.

1623 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 40.

1624 Ministrų kabineto 1929 m. vasario 21 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 595, l. 24–25 .

1625 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 34.

1626 *Ibid.* (1929 m. kovo 5 d., 1929 m. kovo 8 d.), l. 36, 37.

Valstybės Tarybos parengtas Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo projektas sukėlė pasipriešinimą Žemės ūkio rūmuose. Dėl to buvo padarytos Ministrų kabineto pataisos, kuriomis iš Tarybos projekto pašalintos bet kokios išlygos dėl darbuotojo apsaugos, dar labiau pabrėžtas vienašališkas darbdavio intereso pranašumas prieš darbuotoją[1627]. Projektas dar turėjo būti grąžintas Tarybai, kad ji pateiktų nuomonę ir parengtų pereinamojo laikotarpio nuostatas. Kaip tik tada Žemės ūkio rūmų atstovams kilo mintis, kad į Valstybės Tarybą turėtų būti paskirtas vienas iš Rūmų narių. Dėl to jie kreipėsi į Vyriausybę. Taip Žemės ūkio rūmai norėjo daryti įtaką Tarybai. M. Römeris dienoraštyje pabrėžė, kad šitoks derinys neįmanomas[1628].

Teisininkas atkreipė dėmesį į Ministrų kabineto įtaką Valstybės Tarybos darbui. Antai buvo parengtas minėtas Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo projektas, tačiau ministras pirmininkas A. Voldemaras nurodė atlikti daug pataisų projekte ir grąžino Tarybai pareikšti savo nuomonę dėl tų pataisų, t. y. perrašyti projektą[1629]. Taigi, Taryba turėjo pertvarkyti projektą pagal primestą nuomonę. Siekta paisyti tik ūkininkų interesų, ignoruojant samdinius. Tokia buvo Žemės ūkio rūmų valia, kuriai pasidavė Vyriausybė. M. Römeris džiaugėsi, kad ne jam reikėjo atlikti šį darbą. Teisininkas padarė išvadą:

> *„<...> mūsų ministrai norėtų, kad Taryba nebūtų patyrusių mąstančių valstybės funkcijų žinovų ir teisininkų darinys, o kažkokia drausminga ir paklusni valdžiai, visiškai neturinti savo nuomonės, teisės konsultantų kolegija, skirta tik valstybės užsakymams. <...> Žodžiu, iš valdžios įsčių sklinda Valstybės Tarybos autoriteto ir reikšmės menkinimo srovė.“*[1630]

Įstatymas buvo paskelbtas[1631].

Ilgainiui M. Römeris pastebėjo, kad kyla nepasitikėjimas Vyriausybės Valstybės Taryba ir Valstybės Tarybos Vyriausybe. Ministrams Taryba pradėjo atrodyti kaip formalumo šaltinis, kenkiantis jų funkcijoms, savo teisės aktų projektų svarstymais iškraipantis jų pirmines idėjas. S. Šilingas pajuto ministerijose kylantį nepasitenkinimą Taryba. Vengdamas to, Tarybos pirmininkas stengėsi į visus darbus įtraukti Z. Starkų, kuris, pasak M. Römerio, buvo „kapitalinė Tarybos jėga“, puikiai išmananti administracinius santykius[1632].

1627 Ministrų tarybos 1929 m. kovo 19 d., 21 d., balandžio 4 d. posėdžiai. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 595, l. 41–42; 43, 49.

1628 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 45.

1629 Ministro pirmininko 1929 m. vasario 22 d. raštas Valstybės Tarybos pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 603, l. 81.

1630 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 47.

1631 „Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 306-2057.

1632 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. balandžio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 53.

Dėl Žemės reformos įstatymo projekto vyko tam tikra trintis tarp Žemės ūkio ministerijos ir Ministrų kabineto, tarp ministro J. P. Aleksos ir ministro pirmininko A. Voldemaro. Ministras norėjo pats rengti šį aktą su ministerijos specialistais ir kelių Valstybės Tarybos narių pagalba Žemės ūkio ministerijoje. Tarybos nariai nesutiko su tokia bendradarbiavimo forma:

> *„Valstybės Taryba nėra ir negali būti kažkokiu specialistų, kuriuos galima skolintis įvairioms ministerinėms komisijoms, rezervuaru. Tai – kolegiali institucija, vienais atvejais dirbanti kolektyviai savo iniciatyva, kitais atvejais – Vyriausybės pavedimu.“*[1633]

Valstybės Taryba nuolatos gaudavo įvairiausių paaiškinimų dėl žemės reformos, tačiau nurodymo iš Vyriausybės dirbti šiuo klausimu nebuvo. Žemės ūkio ministras norėjo, kad darbas vyktų. S. Šilingas dėl to kreipėsi į Respublikos Prezidentą. Valstybės vadovas ėmėsi iniciatyvos. Įvyko valstybės vadovo, žemės ūkio ministro ir Tarybos atstovų (S. Šilingas, Z. Starkus ir M. Römeris) susitikimas. Buvo kalbama apie esminius reformos principus, apie nekilnojamojo turto standartą (neliečiamos žemės normą) iki 150 hektarų, siekta atsakyti į klausimą, ar reforma turėjo būti platesnės apimties, kaip norėjo J. P. Aleksa, ar tai turėjo būti glaustas aktas, tik pakeičiantis nekilnojamojo turto standartą nuo 80 iki 150 hektarų, kaip to pageidavo A. Voldemaras. Nuspręsta, kad klausimas turi būti patikėtas Tarybai[1634].

Gautas ministro pirmininko raštas Valstybės Tarybai, kad ši imtųsi rengti glaustą Žemės reformos įstatymą, kitas nuostatas, susijusias su žemės ūkio ministro prašymais, su kompensacijomis buvusiems žemių savininkams[1635]. Pagrindinis įstatymas turėjo būti trumpas, lakoniškas ir paskelbtas liepos mėnesį. Tai turėjo būti tik žemės reformos dalis – Nenusavinamos žemės normos įstatymas. A. Voldemaro rašte buvo suformuotos įstatymo tezės: 1) nekilnojamojo turto standartas vidutiniškai 150 hektarų, kuris atitinkamais atvejais gali būti padidintas, bet ne mažinamas, gavus žemės ūkio ministro leidimą; 2) standartas taikytinas toms valdoms, kurios dar nebuvo išdalytos; 3) išdalytų valdų savininkams paliktas 80 hektarų standartas; susidariusio skirtumo kompensaciją nustatys Kompensacijos už nusavintą žemę įstatymas ir t. t. Įstatymo projekto kelis variantus turėjo rengti Z. Starkus, V. Kalnietis ir M. Römeris[1636]. Šie teisininkai posėdžiavo kiekvieną dieną. Z. Starkus buvo laikomas didžiausiu šios srities specialistu, nes jis

---

1633 *Ibid.* (1929 m. birželio 12 d.), l. 85.

1634 *Ibid.*

1635 Ministro pirmininko 1929 m. birželio 13 d. raštas Valstybės Tarybos pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 603, l. 72–74.

1636 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. birželio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 86.

anksčiau vadovavo Žemės reformos valdybai. Buvo parengti trys projektai, iš kurių sukompiliuoti vieną įpareigotas Z. Starkus. Projekto pagrindu turėjo tapti M. Römerio pateiktas variantas[1637]. Po kelių savaičių Ministrų kabinetas svarstė Valstybės Tarybos pateiktą projektą[1638]. Po mėnesio vėl svarstė be Valstybės Tarybos atstovų dalyvavimo ir nusprendė projekte atlikti pakeitimus[1639].

Įstatymas buvo paskelbtas[1640].

Vyriausybė kreipėsi į Valstybės Tarybą, kad ši išnagrinėtų Prekybos dirbtinėmis trąšomis įstatymo projektą[1641] atsižvelgdama į Klaipėdos krašte galiojusius teisės aktus[1642]. Žemės ūkio ministras pateikė suderinti įgyvendinimo nuostatų projektą su minėto įstatymo projektu. Teisiniame reguliavime numatytas prekybos dirbtinėmis trąšomis monopolis kooperatyvams, žemės ūkio bendrijoms, specialioms prekybininkų grupėms reguliuojant žemės ūkio prekių importą, prekybą ir siekiant kovoti su klastotėmis. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad Klaipėdos prekybos rūmai priėmė dokumentą, nukreiptą prieš minimą projektą, ir parengė kitą projektą, priešingą Vyriausybės sukurtam[1643]. Klaipėdos kraštas šiuo klausimu buvo aktualus, nes kaip tik jis buvo atsakingas už žemės ūkio produktų importą, maža to, jis buvo tarpininkas tiekiant trąšas prekybai Lietuvoje. Taigi, Valstybės Taryba turėjo šį klausimą nuodugniai išanalizuoti. Taryboje sudaryta komisija, į kurią pateko M. Römeris, T. Daukantas ir J. Papečkys[1644]. Atitinkamai iškilo ir Klaipėdos krašto autonomijos ribų bei santykio su Didžiosios Lietuvos suvereno teisėmis klausimas[1645].

Netrukus įvyko Valstybės Tarybos trąšų komisijos posėdis. J. Papečkys ir M. Römeris akcentavo du klausimus: pirmas – suderinamumas su Klaipėdos krašto teise, antras – vidinio pobūdžio, t. y. vengti suvaržymų, nebent šie būtini vengiant klastojimų[1646]. M. Römeris pastebėjo, kad iš pirmo žvilgsnio atrodė, jog trąšų klausimas smulkus ir paprastas, bet žemės ūkio šalyje šis klausimas apėmė daug teisinių aspektų, įvairių visuomeninių,

---

1637 *Ibid.* (1929 m. birželio 19 d., 1929 m. liepos 5–10 d.), l. 89, 97–99.

1638 Ministrų kabineto 1929 m. liepos 25 d. posėdis. LCVA, f. 923, b. 595, l. 90.

1639 Ministrų kabineto 1929 m. rugpjūčio 28, 29 d., rugsėjo 4 d. posėdžiai. *Ibid.*, l. 101–102, 103, 104.

1640 „Nenusavinamos žemės normos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 313-2113.

1641 Galimai šis projektas: Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymas. LCVA, f. 392, ap. 1, b. 711, l. 58–60.

1642 Ministro pirmininko 1929 m. sausio 17 d. raštas Valstybės Tarybos pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 603, l. 86.

1643 Valstybės Tarybos kontrprojektas. Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 14, l. 7–9.

1644 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 15.

1645 *Ibid.* (1929 m. vasario 9 d.), l. 24.

1646 *Ibid.* (1929 m. sausio 30 d.), l. 19.

politinių grupių, finansinių įstaigų interesus, Klaipėdos krašto autonomijos ribų problemą. Tuo metu kaip tik ir kilo autonominių ir nacionalinių institucijų kompetencijos atribojimo klausimas, kuris vis aštrėjo[1647].

Toliau Valstybės Taryboje buvo posėdžiaujama dėl dirbtinių trąšų kontrolės. Dalyvavo ekspertai, pakviesti iš Žemės ūkio rūmų ir Prekybos ir pramonės rūmų. Diskusijos buvo paremtos Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymo projektu, parengtu Žemės ūkio ministerijos, bendradarbiaujant su Žemės ūkio rūmais, ir pateiktu Ministrų kabineto, bei M. Römerio ir J. Papečkio parengtu kontrprojektu. Iš pradžių buvo reiškiamas nepasitikėjimas Valstybės Tarybos narių parengtu kontrprojektu, bet ilgainiui susidarė priešinga nuomonė ir Tarybos parengtas variantas palaikytas[1648]. M. Römeris, rašydamas Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymo projekto motyvus[1649], paminėjo, kad tai buvo įdomiausias, bet ir daugiausia pastangų reikalaujantis darbas[1650].

1929 m. kovą Taryba pritarė komisijos pasiūlytam projektui. Tačiau daugiausiai diskusijų kėlė Klaipėdos krašto autonomijos apimties šioje srityje klausimas, rengiamo įstatymo galiojimo klausimas Klaipėdos krašte. Aiškus sprendimas nebuvo pateiktas[1651]. Įstatymas buvo paskelbtas metų pabaigoje[1652].

3.2.4. Vandenų įstatymo rengimas

S. Šilingo iniciatyva imtas rengti Vandenų įstatymas[1653]. M. Römeris studijavo vandens teisę, skaitė Vakarų teisės literatūrą (M. Hauriou, L. Duguit, J. Barthelemy), kad geriau išmanytų Napoleono kodekso principus ir nuostatas, dabartinę prancūzų teisę, doktriną, susijusią su vandens teise. Jam reikėjo parengti dalį Valstybės Tarybos memorialo projekto dėl vandens teisės reformos[1654]. 1928 m. gruodį svarstytas M. Römerio paruoštas dokumentas dėl vandens (ežerų, upių) teisės[1655].

Vandens teisinio reguliavimo klausimą sudarė keli dokumentų paketai: M. Römerio surašytas memorialas su išsamia Vandenų įstatymo kritika,

---

1647 *Ibid.* (1929 m. vasario 9 d.), l. 24.

1648 *Ibid.* (1929 m. vasario 20 d.), l. 29.

1649 Valstybės Tarybos dėl Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymo projekto aiškinamasis raštas. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 14, l. 10–28.

1650 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 32.

1651 Valstybės Tarybos 1929 m. kovo 15 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 14, l. 45–48; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 15 d.,19 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 41, 43.

1652 „Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 312-2100.

1653 Valstybės Tarybos pirmininko S. Šilingo 1929 m. vasario 2 d. raštas žemės ūkio ministrui. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 1356, l. 12–15; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 482.

1654 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 484.

1655 *Ibid.* (1928 m. gruodžio 21 d.), l. 489.

išplėtota prancūzų viešųjų domenų teorijos studija, kurios principus norėta pritaikyti vandens reformai, generolo T. Daukanto memorialas apie jūros teisę, S. Šilingo tezės apie būsimą vandens įstatymą, V. Kalniečio referatas dėl žuvininkystės ūkių valstybiniuose vandenyse taisyklių, priimtų Žemės ūkio ministerijos, teisėtumo[1656].

Kartais M. Römeris dienoraštyje labai trumpai užsimindavo apie Valstybės Tarybos posėdžius nurodydamas, koks klausimas buvo svarstomas. Antai 1929 m. sausio 21 d. posėdyje svarstytos B. J. Masiulio pasiūlytos formuluotės dėl vandens teisės reformos. Nuspręsta ateityje panagrinėti ir jūrų teisės klausimą, susijusį su teritorinėmis zonomis[1657].

1929 m. sausio 29 d. Valstybės Tarybos plenume pritarta Tarybos gairėms dėl vandenų teisinio reguliavimo reformos[1658]. Tačiau Ministrų kabinetas Valstybės Tarybai Vandenų įstatymo projektą pavedė rengti tik 1933 m.[1659] Toks įstatymas, atrodo, nebuvo priimtas, išskyrus teisės aktus, reglamentuojančius vandens kelių ir uostų rinkliavas bei jų tarifus[1660].

3.2.5. Teisinis mokesčių reguliavimas

1929 m. sausio 7 d. Valstybės Tarybos posėdyje svarstytas Vyriausybės pateiktas vietos valdžios mokesčių įstatymo projektas. M. Römeriui palengvėjo, kad nebuvo pateiktas Vietos savivaldos įstatymo projektas, nes jame numatyta savivaldybių reforma, nukreipta į didesnį centrinės valdžios kišimąsi į savivaldybių kompetencijos sritis. Toks projektas, pasak M. Römerio, buvo grynai politinis, kurio Taryba negalėtų pripažinti ir taip patektų į politinių partijų kovų lauką. O vietos valdžios mokesčių įstatymo projektas neturėjo politinio atspalvio. Projektą nagrinėjo Tarybos komisija, sudaryta iš V. Kalniečio, L. Ciplijausko ir J. B. Masiulio[1661]. Vėliau dėl šio projekto vyko diskusijos dalyvaujant vidaus reikalų ir finansų ministrų atstovams[1662].

1656 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 11.

1657 *Ibid.* (1929 m. sausio 21 d.), l. 14.

1658 *Ibid.* (1929 m. sausio 29 d.), l. 18.

1659 Ministro pirmininko raštas 1933 m. kovo 24 d. raštas Valstybės Tarybos pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 784, l. 15.

1660 „Vandens kelių ir uostų rinkliavų ėmimo tvarka“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 535-3722; „Vandens kelių ir uostų rinkliavų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 524-3638; „Vandens kelių ir uostų rinkliavų tarifai“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 524-3641; „Vandens kelių ir uostų rinkliavų tarifams vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 535-3721 ir pan.

1661 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 7.

1662 *Ibid.* (1929 m. sausio 11 d.), l. 9.

3.2.6. Teisinis verslo reguliavimas

Vienu iš didžiausių Valstybės Tarybos darbų M. Römeris laikė Prekybos registro įstatymo rengimą. Komisija, rengusi įstatymo projektą, buvo sudaryta iš S. Šilingo, L. Ciplijausko, B. J. Masiulio, V. Kalniečio, Z. Starkaus, J. Papečkio, T. Daukanto ir M. Römerio. Komisija dirbo su trimis susijusiais projektais – prekybos registro, kreditorių apsaugos, komercinio bankroto[1663]. Finansų ministras palaikė Tarybą ir laukė projektų. Tačiau ministras pirmininkas žiūrėjo į šiuos darbus su tam tikra panieka:

> *„Apskritai Valstybės Tarybos vyriausybė nepalaiko ir tai neabejotinai apsunkina jos veiklą. Iš vyriausybės Tarybai dvelkia netgi kažkas panašaus į abejingą atšiaurumą, jaučiamą ypač iš ministro pirmininko Voldemaro.“*[1664]

Vėliau jau kitas ministras pirmininkas kreipėsi į Valstybės Tarybos pirmininką prašydamas jo organizuoti Verslo pelno mokesčio įstatymo projekto svarstymą Taryboje[1665].

3.2.7. Vietos savivaldos įstatymo rengimas

1929 m. liepą iš Vyriausybės gautas Savivaldybių įstatymo projektas – Tarybos prašyta pateikti nuomonę dėl jo. M. Römeris pastebėjo, kad projektas „karikatūriškas“ – ne apie vietos valdžią, o apie valdžią vietoje. Teisininkui jau pats vietos savivaldos apibrėžimas kėlė abejonių – vietos reikalų organizavimas. Jo nuomone, toks terminas nieko bendra neturėjo su savivaldos samprata. Savivalda, pasak M. Römerio, tai tam tikros valdžios suteikimas vietos bendruomenėms, jų išrinktiems organams, savarankiškai organizuojantiems vietos reikalus įstatymo ribose. Tai reiškė, kad savivaldos organai turėjo turėti savarankiško sprendimo teisę[1666]. Tokį vietos savivaldos įstatymo projektą M. Römeris laikė skandalingu, kategoriškai neigiančiu vietos savivaldos esmę. Centrinės valdžios kontrolė, kurią turėjo atlikti apskrities viršininkas ir vidaus reikalų ministras, reiškė vietos valdžios institucijų aktų teisėtumo ir tikslingumo tikrinimą. Taip buvo įtvirtintas visiškas vietos valdžios pavaldumas centrinei valdžiai, t. y. vietos valdžios fikcija. Planuota ir

---

1663 Galimai turėti mintyje: Prekybinės firmos įstatymas, Prokūros įstatymas, Prekybos registro įstatymas, Prekybos įmonių perleidimo įstatymas, Kreditoriams kenksmingų skolininko aktų ginčijimo įstatymas. Žr.: *Valstybės Tarybos ekonominės komisijos projektai* (Kaunas: Valstybės Tarybos leidinys, 1930). Daug vėliau priimti Prekybos registro įstatymas (*Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 574-3999), Kreditinių įmonių įstatymas (*Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 712-5570).

1664 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 72.

1665 Ministro Pirmininko 1930 m. lapkričio 3 d. raštas Valstybės Tarybos pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 668, l. 22.

1666 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. liepos 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 100.

tai, kad nebūtų galimybės kreiptis į teismus dėl centrinės valdžios kontrolės. M. Römeris tokį projektą vertino kaip teisinėje valstybėje sukeliantį neigiamas pasekmes. Savivalda buvo visiškai panaikinta:

> *„O kai praėjusią savaitę Tarybos plenume pradėjome svarstyti projektą, visi iškart padarėme vieną išvadą: pateiktas savivaldos įstatymo projektas prieštarauja pačiai savivaldos sampratos esmei ir konstitucijai, kuri trijuose straipsniuose labai glaustai ir trumpai, bet visiškai teisingai nustato vietos savivaldos taisykles.“*[1667]

Nuspręsta pateikti motyvuotą nuomonę Vyriausybei. Ją turėjo parengti M. Römeris. S. Šilingas bandė atkalbėti nuo šio veiksmo ir siūlė kreiptis į valstybės vadovą, kad šis surengtų Tarybos ir Vyriausybės susitikimą, kuriame būtų aptartos pagrindinės vietos savivaldos teisinio reguliavimo gairės[1668]. Pasak M. Römerio, S. Šilingas norėjo, kad Taryba būtų valdžios savininkė, bendradarbė, o ne jos opozicija, antagonistė, nenorėjo, kad Taryba taptų valdžios diskreditavimo instrumentu[1669].

Įvyko susitikimas pas valstybės vadovą, kuriame dalyvavo S. Šilingas, Z. Starkus, M. Römeris, ministras pirmininkas, vidaus reikalų ministras. Tačiau susitarimo nepavyko rasti – konstitucinis vietos valdžios statusas liko toks pat. Tiesa, A. Voldemaras atsižvelgė į kai kuriuos ne tokius svarbius dalykus, pavyzdžiui, pakeitė savivaldos sampratą, savivaldybėms suteikė juridinio asmens statusą (to nenorėta, nes bijota, kad tokiu būdu savivaldybės taps pilietiniais susivienijimais), išplėtė balsavimo teisę ir t. t.[1670] Tačiau esminis dalykas liko tas pats: centrinės valdžios vykdoma savivaldos kontrolė turėjo būti visiška ir be jokių išlygų. O tai visiškai pašalino savivaldą, „bet kokį jos šešėlį“[1671], kontrolė teisėtumo ir tikslingumo požiūriu išliko. Projekte nebuvo detalizuota, kokia ši kontrolė turėjo būti. Taip nutiko, kad ji turėjo būti absoliuti, taip pat ir savivaldybių kompetencijos tikslingumas:

> *„Mes Taryboje tam nepritariame ir manome, kad pagal konstitucijos esmę negali būti neribota tikslingumo kontrolė. <...> kadangi vyriausybės kontroliuojantis veiksmas nebus teismų sankcionuotas, tai, žinoma, valdžia šiai kontrolei gali taikyti bet kokią jai patinkančią interpretaciją. <...> Susitikimo rezultatas – nieko naujo šiuo svarbiausiu klausimu nesutarta. Tai, kas projekte buvo skandalinga, prieštarauja konstitucijai ir savivaldos esmei, išliko. Vienintelis dalykas, kurį pavyko pasiekti, buvo tai, kad jis buvo užmaskuotas ir tikslingumo apimtis nebus paminėta valdymo formulėje, <...>. Bet kas iš tokios formulės, valdžia vis tiek į ją*

1667 *Ibid.* (1929 m. liepos 12 d.), l. 100.
1668 *Ibid.*
1669 *Ibid.* (1929 m. liepos 13 d.), l. 101.
1670 *Ibid.*
1671 *Ibid.* (1929 m. liepos 14 d.), l. 101.

įdeda tą patį turinį, iš anksto tai deklaruodama ir pasilikdama tik sau savavališką teisę aiškinti įstatymą.“[1672]

M. Römeriui pavesta parengti Vietos savivaldos įstatymui aiškinamąjį raštą[1673]. Kai plenarinėje sesijoje Valstybės Taryboje buvo perskaitytas šis raštas, S. Šilingas išreiškė *votum separatum*[1674]. Tačiau Tarybos nuomonė dėl projekto buvo pateikta Ministrų kabinetui[1675]. 1929 m. vasarą nei Žemės reformos įstatymas, nei Savivaldybių įstatymas nebuvo paskelbti[1676]. Vis dėlto pastarasis paskelbtas rudenį[1677], tačiau buvo susijęs su regionais, kaimais, o ne miestais. Norėta parengti universalų įstatymą, panaikinantį visus prieš tai priimtus[1678].

1930 m. spalį Valstybės Taryba ir vėl intensyviai dirbo prie Vietos savivaldybių įstatymo projekto. Tačiau M. Römeris abejojo, ar tokį darbą galima vadinti tikru darbu, nes šio projekto svarstymai daugiau redakciniai, be to, taikomas metodas labai panašus į tą, kuris buvo pasitelktas svarstant Lietuvos universiteto statuto projektą (žr. monografijos IV dalies 3.2.15 poskyrį). Teisininkas rašė, kad šio projekto nesvarstys Tarybos plenumas, o tik komisija, sudaryta iš J. Papečkio, B. J. Masiulio, Z. Starkaus ir bendradarbio A. Kriščiukaičio. Dalyvavo ir Savivaldybės departamento direktorius. Komisijai vadovavo S. Šilingas. Šios komisijos sudėties Taryba netvirtino, be to, ji ir nerengė šio įstatymo. M. Römeris manė, kad tai neteisinga, ypač dėl to, kad šis įstatymas atkreipė visuomenės dėmesį. Maža to, visuomenė žinojo, kad projektas yra Taryboje. Tai reiškė, kad už jo turinį atsakomybė kris kaip tik Tarybai, nors ji dėl jo neteikia nei pasiūlymų, nei nuomonės[1679].

Galiausiai Vietos savivaldybės įstatymo projektui Valstybės Taryba pritarė. Pasak M. Römerio, šis įstatymas visuomenės buvo suprantamas kaip nukreiptas prieš ją. Kai buvo pritarta tokiam įstatymo projektui, teisininkas prisipažino, kad tai buvo dar vienas motyvas trauktis iš Valstybės Tarybos,

„kuri <...> faktiškai tapo valdžios pastumdėle, įvairiomis kombinacijomis ir gudrybėmis siekianti išlaikyti atsitiktinai įgytą valdžią. Kai žlugs vyriausybė, kartu su ja

---

1672 *Ibid.*

1673 *Ibid.* (1929 m. liepos 15 d.), l. 102; Valstybės Tarybos dėl Savivaldybių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 4, l. 18–25. Rašto turinys detaliau atskleidžiamas: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 253–254.

1674 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. liepos 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 104.

1675 Valstybės Tarybos pirmininko 1929 m. liepos 17 d. raštas ministrui pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 624, l. 202.

1676 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugpjūčio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 120.

1677 „Vietos savivaldos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 307-2068.

1678 Plačiau.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 255–256.

1679 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 36.

diskredituota Taryba arba bent jos nariai, aš taip pat būsiu sukompromituotas šiuose griuvėsiuose <...>. Tiesa, tokie „karingi" įstatymo projektai, kaip Vietos savivaldybės įstatymo projektas, kuriuo valdžia siekia „palaužti" opozicijos stovyklą ir sukurti sau paklusnų valdymo aparatą, nepraeina per Valstybės Tarybos plenumą, tačiau yra Šilingo nukreipti į specialias ad hoc komisijas, kuriose manęs nėra, o iš šių komisijų siunčiami tiesiai į vyriausybę, kad ten gilintųsi į šias subtilybes: atsakomybė tenka visiems Tarybos nariams, nes nominaliai projektas svarstytas Taryboje"[1680].

3.2.8. Išvados, nuomonės, konsultacijos

1929 m. pradžioje teisininkas pabrėžė, kad darbų Valstybės Taryboje vis daugėjo. Tarybos plenumo posėdyje paaiškėjo, kad būtina pateikti nuomonių, išvadų, įstatymų projektų: 1) nuomonę dėl Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymo projekto (S. Šilingas, J. Papečkys, M. Römeris); 2) nuomonę dėl savivaldybių mokesčių ir rinkliavų įstatymo projekto (L. Ciplijauskas, V. Kalnietis, B. J. Masiulis); 3) nuomonę civilinės teisės klausimais dėl kreditorių teisių apsaugos, bankroto, registro (L. Ciplijauskas, V. Kalnietis, B. J. Masiulis); 4) reikėjo rengti Hipotekos įstatymo projektą, kuris galiotų visoje Lietuvos teritorijoje (L. Ciplijauskas, M. Römeris); 5) nuomonę dėl policijos reformos (iniciatorius buvo Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis, komisiją sudarė J. Papečkys, V. Kalnietis, bendradarbis J. Brazaitis); 6) išvadą dėl bažnyčios ir vienuolynų turto apmokestinimo, mokesčių surinkimo iš jėzuitų administruojamos žemės nuosavybės (M. Römeris, L. Ciplijauskas); 7) nuomonę dėl žemės reformos įstatymo projekto (M. Römeris, V. Kalnietis, Z. Starkus)[1681]; 8) rengti Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo projektą (S. Šilingas, L. Ciplijauskas, B. J. Masiulis, V. Kalnietis, J. Papečkys)[1682].

Taigi, Valstybės Tarybai tekdavo ne tik rengti įstatymus ar svarstyti jų projektus, bet ir teikti išvadas, taip pat paaiškinti atitinkamas situacijas teisiniu požiūriu. Antai finansų ministras J. Tūbelis pateikė paklausimą Valstybės Tarybai dėl paveldimo turto senaties termino ir paprašė paaiškinti atitinkamą teisinę situaciją. Taryboje kilo klausimas, ar tokios teisinės konsultacijos priklauso Tarybos kompetencijai ir gali būti laikomos jos įstatymine funkcija. L. Ciplijauskas ir M. Römeris išreiškė abejones dėl tokios Tarybos funkcijos. S. Šilingas pavedė M. Römeriui parengti galimus atsakymo ministrui motyvus. M. Römeris, nuodugniau apsvarstęs klausimą, priėjo prie priešingos išvados[1683]. Klausimas detaliau buvo nagrinėjamas Valstybės

[1680] *Ibid.* (1931 m. gegužės 9 d.), l. 134.
[1681] Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 33.
[1682] *Ibid.* (1929 m. vasario 28 d.), l. 33.
[1683] *Ibid.* (1929 m. balandžio 27 d.), l. 62.

Tarybos plenume. Siekta atsakyti į klausimą, ar Taryba gali ir turi ministrų prašymu aiškinti įstatymus, nesusijusius su vienu ar kitu administraciniu aktu. Šis klausimas nebuvo reglamentuojamas Valstybės Tarybos įstatyme. M. Römeris padarė išvadą, kad Tarybos funkcija aiškinti įstatymus logiškai kyla iš kitų šios institucijos uždavinių, todėl teisinės konsultacijos priimtinos. Taryboje nuomonė išsiskyrė: vieni buvo už konsultacijų priimtinumą, kiti – prieš, treti – apskritai tylėjo[1684].

1929 m. gegužės 14 d. įvyko pirmasis Valstybės Tarybos administracinio skyriaus posėdis. Skyriui pavesta nagrinėti administracinių aktų teisėtumo klausimus ir teikti teisines konsultacijas. Sekcijoje dalyvavo M. Römeris, L. Ciplijauskas, V. Kalnietis, J. Papečkys, jai pirmininkavo S. Šilingas. Skyrių darbas buvo organizuojamas kaip teisme. Skyriaus nariai turėjo priimti sprendimą sekcijos vardu. O sekcijų sprendimai buvo priimami visos Valstybės Tarybos vardu. Kiekvienas sekcijų sprendimas galėjo būti perduotas nagrinėti Tarybos plenumui pirmininko įsakymu arba bet kurio Tarybos nario prašymu. Tą dieną administraciniame skyriuje buvo parengtos trys konsultacijos. Į šį skyrių išskirtinai kreipdavosi finansų ministras J. Tūbelis[1685].

3.2.9. Naujoji Vyriausybė

1929 m. rugsėjį A. Voldemaras buvo atleistas iš ministro pirmininko pareigų[1686]. Ministru pirmininku paskirtas J. Tūbelis[1687]. Projektai buvo atgaivinti. Atnaujintas Emigracijos[1688], Trąšų kontrolės įstatymų projektų rengimas[1689]. Tarybos atstovai buvo kviečiami į Ministrų kabineto posėdžius, kai buvo svarstomi Taryboje jau apsvarstyti projektai[1690]. Pradėti rengti ir kiti įstatymai, pavyzdžiui, Melioracijos įstatymas[1691].

M. Römeris džiaugėsi, kad Tarybos veikla buvo nukreipta į fundamentalius dalykus, o ne į smulkmenas. Veikla buvo orientuota į civilinės ir baudžiamosios teisės kodifikavimą bei teismų reformą. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad prie to prisidėjo J. Tūbelio vadovaujama vyriausybė, kurios požiūris į Tarybą buvo kur kas palankesnis nei A. Voldemaro. Vis dėlto ir

---

1684 *Ibid.* (1929 m. gegužės 3 d.), l. 65.

1685 *Ibid.* (1929 m. gegužės 14 d.), l. 71.

1686 „Ministerių Kabineto sudarymo aktai Nr. 393“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 308-2074.

1687 „Ministerių Kabineto sudarymo aktai Nr. 394“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 308-2074.

1688 Valstybės Tarybos aiškinamasis raštas dėl Emigracijos įstatymo projekto. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 4, l. 10–16. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 44, l. 164–172.

1689 Pavyzdžiui, Ministrų kabineto 1929 m. spalio 10 d., 18 d. posėdžiai. LCVA, f. 923, ap. 1,b. 595, l. 123, 126.

1690 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. spalio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 145.

1691 *Ibid.* (1929 m. spalio 18 d.), l. 149.

toliau teisininkas apgailestavo, kad Taryba nevysto administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkcijos[1692].

1929 m. spalį M. Römeris rašė, kad naujoji Vyriausybė užtvindė Valstybės Tarybą darbais. Netrukus turėjo pradėti savo veiklą Teismų santvarkos komisija, kurios pirmininku buvo M. Römeris. Teisininkas puoselėjo viltį, kad, pavykus realizuoti teismų reformą, jis norėtų dirbti kasaciniame teisme. Toks darbas, M. Römerio nuomone, jam buvo labiau priimtinas negu

> *„blaškymasis su de lege ferenda įstatymo projektais Valstybės Taryboje. O tai man nepatinka. Visai kitaip jausčiausi Valstybės Taryboje, jei jos administracinio teismo funkcija būtų išsivysčiusi, nors ir primityviai, kaip tai galima spręsti iš jos statuto. Tačiau reikalai ta linkme nejuda.“*[1693]

3.2.10. Teismų santvarkos įstatymo rengimas

Teismų reforma Lietuvoje buvo vienas iš Valstybės Tarybos prioritetinių uždavinių[1694]. 1929 m. rugsėjo 11 d. pradėjo darbą Tarybos Teismų santvarkos komisija, sudaryta iš V. Kalniečio, L. Ciplijausko, B. J. Masiulio. Komisijai pirmininkavo M. Römeris. Komisijos užduotis buvo paaiškinti teismų reformos būtinybę, nustatyti reformos pagrindimo principus. V. Kalniečiui pavesta studijuoti Vokietijos ir Klaipėdos krašto, M. Römeriui – Prancūzijos, Lenkijos ir Čekoslovakijos, o B. J. Masiuliui – Latvijos, Estijos ir Suomijos teismų sistemą[1695].

Teismų santvarkos komisijos darbą M. Römeris įvardijo kapitaliniu, reikalaujančiu laiko. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad jau anksčiau Teisingumo ministerijoje buvo parengti du Teismų santvarkos įstatymo projektai[1696]. Teisininkas išreiškė baimę, kad šio projekto likimas nebūtų toks, koks ir ankstesnių dviejų. Vienu iš vilties faktorių M. Römeris įvardijo ministro pirmininko J. Tūbelio nuomonę, kad šis įstatymas svarbus ir reikalas skubus:

> *„Kita vertus, kolegialus plačių organinių įstatymų rengimas paprastai yra labai lėtas ir taip įsisuka į diskusijas, pataisas, svarstymus ir svarstymėlius, kad nebelieka lankstumo ir galiausiai nugrimzta kažkur į archyvų bedugnę, kur dūla.“*[1697]

1692 *Ibid.* (1930 m. vasario 11 d.), l. 207.

1693 *Ibid.* (1929 m. spalio 30 d.), l. 155.

1694 Aiškinamasis raštas dėl Valstybės Tarybos išlaidų sąmatos 1929 metams. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 603, l. 92.

1695 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 131.

1696 Plačiau žr.: Maksimaitis, Mindaugas, *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)* (Vilnius: Justitia, 2006), 89–92.

1697 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 160.

M. Römeris dienoraštyje akcentavo, kad trokšta šio projekto sėkmės, nes jeigu projektas taptų įstatymu, būtų sukurta kasacinė instancija. Tada jis dėtų visas pastangas išeiti iš Valstybės Tarybos,

> *„su kuria atsisveikinčiau be jokio gailesčio. <...> Valstybės Taryba man tampa ne tik nuobodi, bet ir kelianti pasibjaurėjimą. Man taip pat nepatinka, kad ji tampa poilsio, sinekūros ir užgesusių žvaigždžių rezervuaru. Kita vertus, nepavyko išplėtoti kvazi-administracinio teismo funkcijos, priderintos prie Tarybos kompetencijų (daugiausia kaip tik ši funkcija ir paskatino mane savo laiku eiti į Valstybės Tarybą).“*[1698]

Teismų santvarkos komisijoje ekspertu bendradarbiu turėjo būti įtrauktas Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis[1699].

Komisijoje diskutuota apie kitų valstybių teismų sistemas. Na o 1929 m. lapkričio 16 d. turėjo prasidėti realus darbas, nes kiekvienas komisijos narys buvo įpareigotas pateikti teismų institucines ir kompetencines schemas diskusijoms[1700]. Visose pateiktose schemose buvo numatyta trijų instancijų teismų sistema: apylinkių, apygardų apeliaciniai ir kasacinis teismai. Dar numatytas vietos teisėjas, kuris galėjo vadintis taikos teisėju ar miesto teisėju. Svarbiausi klausimai buvo, ar apylinkės teismas turėjo būti vieno teisėjo ar kolegialus teismas, kuriame dalyvautų asesoriai, šofenai, ar reikia prisiekusiųjų teismo apylinkės teisme, ar apygardos teismas turėjo veikti kartu su neprofesionaliais teisėjais, ar atskirai, ir t. t.[1701]

Galiausiai nustatyti pagrindiniai teismų organizavimo kontūrai. M. Römeris pabrėžė, kad vyravo V. Kalniečio schemos prielaidos, pagrįstos Klaipėdos krašto teismų modeliu. Teisininkas nurodė, kad ši sistema paprastai sudaryta iš trijų pakopų teismų sistemos: 1) vienas bendras pirmos instancijos vienasmenis apylinkės teismas; 2) vienas bendras kolegialus apygardos apeliacinis teismas; 3) vienas bendras kasacinis teismas – kolegialus aukščiausiasis teismas, kurio jurisdikcija apima visą valstybę[1702]. 1929 m. įvyko dar vienas susitikimas dėl Teismų santvarkos įstatymo, tačiau teisininkas labai trumpai apie jį užsiminė. Tik nurodė, kad J. Papečkys žadėjo kritikuoti komisijos parengtus principus. Tą dieną tai buvo ne komisijos susitikimas, o visos Valstybės Tarybos[1703].

Vėliau M. Römeris pažymėjo, kad prieš Šv. Kalėdas buvo baigtas pirmasis etapas, t. y. sudarytos teisminių institucijų, instancijų ir kompetencijų

1698 *Ibid.*

1699 *Ibid.*

1700 *Ibid.* (1929 m. lapkričio 15 d.), l. 163.

1701 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 164.

1702 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 167.

1703 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 181.

paskirstymo schemos. Šioje schemoje aukščiausios instancijos teisme numatytas ne tik kasacinis skyrius, bet ir administracinis teismas, t. y. administracinių bylų skyrius. Civilinėse bylose numatyta griežta sistema, išskyrus vieną išimtį dėl įkeisto nekilnojamojo turto ginčų, kuriuos turės nagrinėti vietos teisėjas, dirbantis to administracinio vieneto centre. Šis teisėjas taip pat turėjo būti hipotekos skyriaus pirmininku. Baudžiamosios justicijos sistemoje buvo numatytos dvi išimtys. Viena buvo susijusi su visomis bylomis, kuriose kaltinamajam kyla jo teisių pažeidimo pavojus. Tokiose bylose sprendžia šešių prisiekusiųjų ir vieno profesionalaus teisėjo kolegija, kuriai jis pirmininkauja. Prisiekusiųjų teismas numatytas apygardų teismuose, nes juose dirba patyrę profesionalūs teisėjai, taip pat dėl to, kad apygardos teisme yra prokuratūra, kurios dalyvavimas rengiant kaltinamąjį aktą ir vykdant kaltinimo funkciją būtinas prisiekusiųjų teisme. Be to, apeliacinio teismo sprendimai neskundžiami, galima tik kasacija. Kita išimtis buvo susijusi su tarnybiniais nusižengimais. Tarnybinių nusižengimų bylas turėjo nagrinėti apygardos teismas galutine instancija[1704].

Nepaisant išimčių, M. Römerio, nuomone, schema paprasta: vienasmenis vietos teisėjas civilinėse ir baudžiamosiose bylose, kolegialus apeliacinės instancijos apygardos teismas. Aukščiausia instancija priklausė kasaciniam teismui, kuris turėjo veikti ir kaip administracinis teismas visų administracinių aktų atžvilgiu, išnaudojus tarnybinį apskundimo procesą. Taigi, aukščiausios instancijos teismą turėjo sudaryti kasacinis civilinių ir baudžiamųjų bylų skyriai, taip pat administracinių bylų skyrius. Kiekvienas skyrius turėjo turėti savo nuolatinę teisėjų sudėtį. Teismo bendrumą turėjo saugoti pirmininkas ir visuotinis teisėjų susirinkimas (visų trijų kolegijų teisėjai). Planuota, kad aukščiausios instancijos teisme galėjo būti specialus skyrius, pavyzdžiui, Klaipėdos krašto skyrius su civilinių ir baudžiamųjų kasacijų skyriais ir kariuomenės bylų skyrius. Planuota aukščiausios instancijos teisme organizuoti teisėjų drausmės teismą, kurio sudėtį tam tikrai trukmei tvirtintų visuotinis teisėjų susirinkimas. Taip pat specialus baudžiamasis teismas byloms, numatytoms Konstitucijos 64 ir 65 straipsniuose (dėl ministrų ir valstybės vadovo baudžiamosios atsakomybės). Šį teismą turėjo sudaryti du visuotinio susirinkimo paskirti teisėjai, vienas teisėjas, paskirtas Seimo, ir vienas teisėjas, paskirtas valstybės vadovo. Aukščiausios instancijos teismui priskirti įstatymų aiškinimą, kuris būtų privalomas žemesnės instancijos teismams. Tokia funkcija ypač buvo rekomenduojama dėl vienų rūmų Seimo sudėties ir konstitucinio teismo nebuvimo[1705].

[1704] Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 192.

[1705] *Ibid.* (1930 m. sausio 13 d.), l. 193.

M. Römeriui kilo klausimas, ar pritars tokiai schemai Vyriausybė. Teigiamai nuteikė tai, kad ir ministras pirmininkas, ir teisingumo ministras manė, jog teismų reforma skubi, prioritetinė. Tikėtasi, kad bus pritarta visiems Valstybės Tarybos parengtiems teismų reformos principams. Tačiau pasigirdo, kad Vyriausybėje buvo ginčijamas prisiekusiųjų teismas, kurio idėjai Taryboje pritarė dauguma Tarybos narių, išskyrus S. Šilingą ir Z. Starkų. Pasak S. Šilingo, prisiekusiųjų teismui taip pat nepritarė valstybės vadovas ir ministras pirmininkas. Taryba pozicijos šiuo klausimu nekeitė. M. Römeris prisiekusiųjų teismą organizacijos požiūriu laikė svarbiu Tarybos projekto elementu, kurio panaikinimas pakenktų visos struktūros populiarumui, dezorganizuotų ją. Taip susidarytų spraga dėl svarbiausios baudžiamųjų bylų kategorijos, nes Tarybos parengtoje teismų organizacijoje tokiu atveju neliktų vietos tokių bylų apeliaciniams skundams. Pasak M. Römerio, tai būtų nepateisinama. Teisininkas abejojo dėl dar vieno dalyko, t. y. administracinio teismo funkcijos. Jo nuomone, ši idėja galėjo susidurti su dideliu Vyriausybės pasipriešinimu, ypač turint omenyje, kad A. Voldemaro kabinetas labai priešinosi administracinio teismo steigimo idėjai. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad administracinis teismas svarbesnis už prisiekusiųjų teismą[1706].

Ministrų Kabineto posėdyje 1930 m. kovo pradžioje svarstytos teismų reformos gairės, kurios oficialiai vadinosi „Lietuvos teismų organizacijos ir kompetencijos dėsniai“[1707]. Posėdyje dalyvavo ir Valstybės Tarybos nariai – S. Šilingas, M. Römeris. Pastarasis išsamiai pristatė ir pagrindė Tarybos parengtą teismų reformos schemą, išryškino ir jos tam tikrus trūkumus, pavyzdžiui, dėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės, tarnybinės atsakomybės[1708]. Teisingumo ministras A. Žilinskas kalbėjo apie perkrautus bylų skaičiumi teismus. M. Römeris nesuprato, kaip tai galėjo būti susiję su teismų reforma. Teisininkas akcentavo ministrui, kad teismų darbo krūvis susijęs su pareigybių skaičiumi, bet ne su teismų instancijų organizavimu:

> *„<...> jei neperduosime jokių bylų taikos teisėjams, o sukursime naują apeliacinio teismo organą tarp apygardų teismų ir Tribunolo, kuris turėtų būti tik kasacinis teismas, tai rezultatas bus tas pats: ar bylų bus tiek pat, ar jų daugės, ar bus nagrinėjamos čia ar ten, reikės didinti teisėjų išlaikymui skirtus etatus ir biudžeto pozicijas.“*[1709]

1706 *Ibid.* (1930 m. sausio 14 d.), l. 193.

1707 Ministrų kabineto 1930 m. kovo 6 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 637, l. 49; Lietuvos teismų organizacijos ir kompetencijos dėsniai su schema. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 72, l. 270–274.

1708 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. kovo 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 220.

1709 *Ibid.* (1930 m. kovo 10 d.), l. 221.

Toliau buvo diskutuojama dėl prisiekusiųjų teismo. Pasak M. Römerio, ministras šiuo klausimu nebuvo kategoriškas, tačiau suabejojo tokio teismo forma ir atkreipė dėmesį į tai, kad prisiekusiųjų klausimas turi būti išspręstas pirmiausia, nes nuo jo priklauso visa organizacinė teismų reformos schema. M. Römeris pritarė. Ir iš tikrųjų teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad jei prisiekusiųjų teismui nebus pritarta, tai baudžiamosios bylos turės būti perduotos taikos teisėjams, o jei jos bus paliktos apygardos teismui, tai liks be galimybės sprendimus tose bylose skųsti. Tačiau jų perduoti taikos teisėjams neįmanoma, nes jie mažiau patyrę ir pirmos instancijos teisme nėra prokurorų. Taigi, atsisakius prisiekusiųjų teismo, reikės steigti instanciją tarp apygardos teismo ir Vyriausiojo Tribunolo. O tai jau pažeistų visą Tarybos parengtą teismų organizacinę sistemą[1710]. Po to kalbėjo S. Šilingas. Jis reiškė nuomonę prieš prisiekusiųjų teismą. Iš viso Ministrų kabineto visuomenės atstovų dalyvavimui teisme pritarė tik J. P. Aleksa. Taigi, prisiekusiųjų teismo idėja buvo sužlugdyta. M. Römeris dienoraštyje įrašė:

> *„Turėsime reformuoti savo teismų sistemos organizavimo schemą. Manau, kad ministrų kabinetas padarė klaidą, atmesdamas prisiekusiųjų institutą. Visuomenėje ši institucija populiari, todėl į ją neatsižvelgianti teismų organizacija nebus tvirta.“*[1711]

O Ministrų kabineto posėdžio protokole įrašyta, kad Valstybės Taryba toliau turi rengti Teismų santvarkos įstatymą, bet „be prisiekusiųjų teismo“[1712].

1930 m. Valstybės Tarybos teismų komisija pradėjo rengti teismų kandidatų įstatymo projektą[1713]. Valstybės Tarybos teismų komisijoje toliau buvo diskutuojama dėl teismų organizacijos ir kompetencijos. Komisijoje daugiausia ginčytasi dėl Vyriausiojo Tribunolo, kuris turėjo atlikti kasacinio ir administracinio teismo funkcijas, taip pat atlikti kai kurias specialiąsias funkcijas, pavyzdžiui, drausminę, baudžiamąją valstybės vadovui ir ministrams, įstatymų aiškinimo, kasacinę autonominių teismų sprendimams[1714].

1930 m. gruodį M. Römeris rašė apie tai, kad intensyviai rengiamas Teismų santvarkos įstatymas. Ministras pirmininkas ir teisingumo ministras norėjo, kad šis dokumentas būtų parengtas kuo greičiau. Komisija pradėjo rinktis tris kartus per savaitę[1715]. Tačiau įstatymo projekto svarstymas kuriam laikui buvo aprimęs.

1710 *Ibid.*

1711 *Ibid.* (1930 m. kovo 11 d.), l. 221.

1712 Ministrų kabineto 1930 m. kovo 6 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 637, l. 49.

1713 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 257.

1714 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 spalio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 27.

1715 *Ibid.* (1930 gruodžio 5 d.), l. 56.

Pagaliau 1931 m. sausio 20 d. Valstybės Tarybos plenume įvyko diskusijos dėl Teismų santvarkos įstatymo dviejų skyrių – teismų ir teisėjų[1716]. Kitą dieną Tarybos teismų komisijoje buvo svarstomas skyrius dėl prokuratūros. Be kitų komisijos narių, dalyvavo ekspertai teisėjas A. Kriščiukaitis, prokuroras J. Kalvaitis[1717]. Netrukus pasirodė M. Römerio interviu spaudoje, kuriame jis detaliai papasakojo apie pagrindines rengiamo Teismų santvarkos įstatymo projekto nuostatas[1718].

1931 m. kovo 27 d. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad įvyko šimtasis Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos posėdis nuo 1929 m. rudens. Tą dieną teisininkas konstatavo, kad buvo baigtas darbas su projekto pirmuoju svarstymu. Turėtas galvoje Teismų santvarkos įstatymo projektas ir Administracinio teisminio proceso įstatymo projektas[1719].

Toliau M. Römeris labai kukliai užsimindavo apie posėdžius Valstybės Taryboje ar Teismų santvarkos komisijoje. Teisininkas vis atidėdavo savo apsisprendimą trauktis keliems mėnesiams. Tai buvo susiję ir su atlyginimu, kurio reikėjo statyboms jo tėviškėje Bagdoniškyje[1720].

Dėl Teismų santvarkos įstatymo S. Šilingas kreipėsi į Vyriausybę, kad ši pateiktų savo nurodymus ir dėl advokatūros, ir dėl administracinio teismo. Ypač pastarąjį dalyką M. Römeris laikė didžiausia Teismų santvarkos komisijos darbo vertybe[1721]. Mat nuostatas, susijusias su administracinio teismo kompetencija, sudarymu ir teisena, planuota įtraukti į naująjį Teismų santvarkos įstatymą[1722]. O S. Šilingas kaip tik dėl šių dalykų ir kėlė abejones Ministrų kabinete, sudarytame, pasak M. Römerio, iš obskurantų ir pusiau inteligentų[1723]. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad jei ne S. Šilingo denonsavimas, tai Ministrų kabinetas tikriausiai nė nebūtų atkreipęs dėmesio nei į administracinį teismą, nei į tam tikrą prokuratūros nepriklausomumo aspektą, nei į kitus klausimus:

> *„Ko bus vertas teismų įstatymo projektas, parengtas regreso kryptimi ir sterilizuotas nuo visų gyvų ir progresyvių aspiracijų. Ar verta imtis reformos, kad vienoje ar kitoje vietoje ką nors sugadintum, nepridėdamas nieko naujo ir geresnio!“*[1724]

1716 *Ibid.* (1931 m. sausio 20 d.), l. 79.
1717 *Ibid.* (1931 m. sausio 21 d.), l. 80.
1718 „Pagrindinė teismo reforma“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 13 d., Nr. 9 (3504), 2.
1719 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 112.
1720 *Ibid.* (1931 m. birželio 6 d.), l. 147.
1721 *Ibid.* (1931 m. birželio 9 d.), l. 148.
1722 Detaliau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 168–175.
1723 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. birželio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 149.
1724 *Ibid.* (1931 m. birželio 10 d.), l. 149.

Ministrų kabinetas į Teismų santvarkos įstatymą nusprendė neįtraukti nuostatų, susijusių su administracinio teismo įstatymo normomis. Po tokio posėdžio[1725] Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisija sustabdė savo veiklą[1726]. M. Römeris rašė, kad visa tai jį atgrasė nuo Valstybės Tarybos:

> *„Valstybės Tarybos pirmininko pastangomis mūsų projekto dėl teismų santvarkos pralaimėjimas Ministrų Kabinete man yra įvykis, patvirtinantis mano sprendimą trauktis iš Tarybos.“*[1727]

3.2.11. Advokatūros įstatymo rengimas

Ministrų kabinetas svarstė Advokatūros sutvarkymo įstatymo projektą ir nutarė pateikti jį Valstybės Tarybai apsvarstyti[1728]. Vėliau šį Advokatūros įstatymo projektą svarstė Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisija. Jis buvo parengtas Teisingumo ministerijos[1729]. Nuspręsta išklausyti Advokatų tarybos nuomonę. M. Römeris įvertino Teisingumo ministerijos projektą kaip šabloną, padarytą pagal imperinės Rusijos įstatymus, o visa reforma buvo grindžiama trimis aspektais. Pirma, advokatūros stažo reforma, t. y. turėti teisinės patirties, išdirbus etatą ne mažiau kaip dvejus metus teismų sistemoje, tada asmuo galėjo eiti prisiekusio advokato padėjėjo pareigas, visa teisinio darbo patirtis turėjo būti penkeri metai. Antra, sprendimas atmesti prašymą priimti asmenį į advokatūrą turėjo būti motyvuotas ir galėjo būti skundžiamas. Trečia, panaikintas privačių advokatų, neturinčių reikiamos kvalifikacijos, institutas[1730].

Advokatūros įstatymas buvo teismų reformos dalis. Tik šį kartą Valstybės Tarybai nereikėjo rengti įstatymo projekto, o svarstyti Teisingumo ministerijos parengtą. Minėta, kad ministerijos pateiktame projekte siūlomas penkerių metų praktinis stažas teismų sistemoje su sąlyga, kad trejus metus iš tų penkerių asmuo eitų advokato padėjėjo pareigas[1731]. M. Römeris aiškiai suprato, kad taip siekta padidinti lietuvių kilmės teisininkų advokatūroje[1732]. Tokia stažuotės reforma advokatūroje kėlė abejonių, tad komisija kantriai laukė Advokatūros pastabų ir nuomonių. Laukiant šios nuomonės išryškėjo

---

1725 Apie minimą Ministrų kabineto posėdį detaliau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 174–175.

1726 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. birželio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 150.

1727 *Ibid.* (1931 m. birželio 13 d.), l. 150.

1728 Ministrų kabineto 1929 m. lapkričio 5 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 595, l. 138.

1729 Teisingumo ministro 1929 m. spalio 23? d. raštas ministrui pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 626, l. 363; Advokatūros sutvarkymo įstatymas. *Ibid*., l. 367–377.

1730 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 199.

1731 *Ibid.* (1930 m. vasario 4 d.), l. 204.

1732 *Ibid.* (1930 m. vasario 7 d.), l. 205.

V. Kalniečio mintis apskritai panaikinti advokatų padėjėjų institutą. Jam atrodė priimtina vokiška advokatūros formavimo sistema, pagal kurią susilieja advokato ir teisėjo stažuotė, taip pat du egzaminai. Tokia atrankos sistema būtų vienoda tiek teismui, tiek advokatūrai. Atlikęs tokią praktiką ir išlaikęs egzaminus, jaunas teisininkas galėjo eiti ir teisėjo, ir advokato pareigas. Komisija apskritai pritarė tokiai idėjai[1733].

Ilgainiui išryškėjo trys skirtingos V. Kalniečio, A. Kriščiukaičio ir M. Römerio nuomonės[1734]. V. Kalnietis rėmėsi Vokietijos patirtimi: trejų metų kandidato į teisėjo pareigas stažuotė ir specialus egzaminas. Įvykdęs šiuos reikalavimus asmuo galėjo užimti teisėjo pareigas arba tapti advokatu. Advokatų padėjėjų institutas turėjo būti panaikinamas. A. Kriščiukaičio idėja buvo tokia: trejų metų viso etato kandidato į teisėjus praktika, egzaminas, kandidatų padėjėjų institutas naikinamas. M. Römerio mintis buvo tokia: arba treji metai viso etato kandidato į teisėjus pareigose, įtraukiant egzaminą, arba penkerių metų advokato padėjėjo praktika. Padėjėjai prižiūrimi advokatūros, advokatų taryba ar susirinkimas leidžia nuostatus, įtvirtinančius advokatų padėjėjų praktikos ir tobulinimosi sąlygas. P. Leonas advokatūros vardu pritarė tokiai praktikos alternatyvai[1735].

Trečio Advokatūros įstatymo projekto svarstymo metu apsispręsta dėl teisinės praktikos. M. Römerio pasiūlyta idėja buvo atmesta. Pritarta priešingai idėjai – trejų metų kandidato į teisėjo pareigas teisinis stažas arba tiek pat metų tarnybos teisme aukštesnėse stažuotojo pareigose ir egzaminas. Trejų metų praktika padalyta į dvi dalis: dveji metai jaunesniojo stažuotojo pareigose ir vieneri metai vyresnio stažuotojo pareigose. Jeigu asmuo atliko dvejų metų jaunesniojo praktikanto stažuotę ir išlaikė egzaminą, bet neatliko metų aukštesnio praktikanto stažuotės, jis turėjo atlikti dvejų metų specialią praktiką advokatūroje. M. Römeris nesutiko su tuo ir buvo priverstas išreikšti *votum separatum*, nes priešinosi tautinių mažumų diskriminacijai[1736], [1737].

1930 m. balandžio 5 d. Valstybės Tarybos komisijoje baigtas svarstyti Advokatūros įstatymo projektas. B. J. Masiulis dar turėjo redaguoti tekstą, o po to planuota teikti projektą Tarybos plenumui[1738]. Projektas pateiktas 1930 m. balandžio 15 d. kartu su M. Römerio *votum separatum*. Teisininkas savo atskirąją nuomonę grindė būsimo advokato teisinės praktikos

---

1733 *Ibid.* (1930 m. vasario 8 d.), l. 206.
1734 *Ibid.* (1930 m. vasario 26 d.), l. 215.
1735 *Ibid.* (1930 m. vasario 27 d.), l. 215.
1736 *Ibid.* (1930 m. kovo 22 d.), l. 227.
1737 *Ibid.* (1930 m. balandžio 2 d.), l. 232.
1738 *Ibid.* (1930 m. balandžio 5 d.), l. 234.

alternatyva: arba teisėjo padėjėjo, arba advokato padėjėjo stažas. Tačiau dauguma Tarybos narių nepritarė M. Römerio pozicijai[1739].

3.2.12. Tarptautinės konvencijos dėl pilietybės projektas

Užsienio reikalų ministerija atsiuntė Valstybės Tarybai tarptautinės konvencijos dėl pilietybės projektą, kad ši pateiktų savo nuomonę[1740]. M. Römeris pastebėjo, kad šis klausimas labai komplikuotas, susijęs, viena vertus, su atskirų valstybių įstatymų viršenybės principu, kita vertus, su didėjančia dvigubos pilietybės arba asmenų be pilietybės tendencija[1741].

Atskiros valstybės turėjo pateikti atsakymus į ekspertų komiteto sudarytas apklausų anketas. Pasak M. Römerio, konvencijos tikslas buvo kiek įmanoma apriboti ar net panaikinti trigubos, dvigubos ar asmenų be pilietybės atvejus, kurių savaime daugėjo dėl didėjančio žmonių judėjimo iš vienos valstybės į kitą, pabėgėlių, mišrių santuokų, sienų pasikeitimų, karo okupacijų, politinės emigracijos ir t. t. Teisininkas pastebėjo, kad šis darbas primena Sizifo darbą arba užburtą ratą, nes buvo ieškoma kompromiso siekiant išsaugoti kiekvienos valstybės suverenitetą pilietybę reglamentuojančiuose teisės aktuose[1742].

Gvildendamas pilietybės klausimą, M. Römeris išpranašavo Antrąjį pasaulinį karą ir būsimą Europos Sąjungą. Antai jis rašė:

> *„Homo homini lupus est atmosferoje, kuri, deja, vyrauja tarp šalių, ypač Europos valstybių, susiskaldžiusių į žemės sklypus ir sklypelius, tokios akcijos užduotis tikriausiai yra beviltiškai sizifiška. Kol kokia nors didelė ir smurtinė galybė nepajungs ir nesujungs Europos arba kol ji nesusijungs, visos šios lengvinančios priemonės yra silpnos kaip rūkas. O Jungtinės Europos Valstijos arba Paneuropa, mano nuomone, iškils ne anksčiau kaip po kito Didžiojo Visuotinio Karo arba Paneuropinio karo. Argi ne laikas šiandien iš naujo melstis už Didįjį Karą, susidūrus su šiuo Paneuropos idealu, kuris gali iškilti tik iš būsimo karo? O apgailėtina žmonija!“*[1743]

M. Römeris konvencijos projekto klausimu kalbėjo Valstybės Taryboje, bet jam susidarė įspūdis, kad jis kalbėjo veltui, nes Taryboje tvyrojo atmosfera „valstybė valstybei vilkas“. Tai žlugdė bet kokį tarptautinės iniciatyvos vaisingumą[1744].

1739 *Ibid.* (1930 m. balandžio 15 d.), l. 239.
1740 *Ibid.* (1930 m. vasario 5 d.), l. 204.
1741 *Ibid.* (1930 m. vasario 12 d.), l. 208.
1742 *Ibid.* (1930 m. vasario 21 d.), l. 212.
1743 *Ibid.*
1744 *Ibid.* (1930 m. vasario 21 d.), l. 212.

3.2.13. Klaipėdos krašto valdymo teisinis reguliavimas

M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad Ministrų kabinetas paprašė Valstybės Tarybos sudaryti komisiją, kuri rengtų teisinį reguliavimą dėl Klaipėdos krašto ir centrinės valdžios ekonominių santykių[1745]. M. Römeris nurodė, kad šis klausimas turėjo daug spragų, kuriomis naudojosi Krašto vokiečiai, organizuojantys nuožmią politinę kovą. Komisijoje turėjo dalyvauti V. Kalnietis, J. Papečkys, du ekspertai bendradarbiai – buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius K. Žalkauskas ir Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis. Tai buvo Valstybės Tarybos Klaipėdos komisija. Buvo sudarytas ir šios komisijos pakomitetis iš M. Römerio, K. Žalkausko ir T. Petkevičiaus[1746].

Taip buvo suformuota Valstybės Tarybos Klaipėdos komisijos pakomisė. Ši pakomisė intensyviai dirbo rengdama Statutinio Teismo įstatymą ir kitus su Klaipėdos krašto valstybinės kontrolės priemonėmis susijusius teisės aktus: Klaipėdos krašto statuto vykdymo įstatymo, Klaipėdos krašto statuto vykdymui prižiūrėti įstatymo, Klaipėdos krašto prievolėms vykdymo įstatymo, Teismų kompetencijos konfliktams spręsti įstatymo projektus[1747]. M. Römeris parašė aiškinamąjį raštą grupei įstatymų projektų (Klaipėdos krašto prievolėms vykdyti, Statutinio Teismo, Teismų kompetencijos konfliktams spręsti įstatymų projektai)[1748].

3.2.14. Civilinės metrikacijos įstatymo projektas

Ministras pirmininkas Valstybės Tarybos pirmininko skubos tvarka paprašė parengti Civilinės būklės aktų įrašų registravimo projektą („metrikų įstatymo projektą“)[1749]. Tikėtasi pradėti registruoti pasaulietines arba nekonfesines santuokas[1750].

1930 m. gruodžio 18 d. M. Römeris rašė, kad Taryboje dirbo su civilinės metrikacijos ir civilinės santuokos įstatymo projektu. Tuo metu tai buvo ilgai lauktas aktas. Šio teisinio reguliavimo sunkumas buvo tas, kad civilinė metrikacija ir santuoka, remiantis Konstitucija, buvo galimos tik

---

1745 Posėdžio protokole įrašyta: „Ministerių Kabinetas, išklausęs Valstybės Tarybos pirmininko S. Šilingo pranešimo apie Klaipėdos krašto teisinę padėtį, nutarė pavesti Valstybės Tarybai paruošti Klaipėdos krašto statutui vykdyti įstatymo projektą.“ Ministrų kabineto 1930 m. birželio 11 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 637, l. 109.

1746 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. birželio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 272.

1747 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 140–155, 553–554.

1748 Detaliau apie aiškinamąjį raštą žr.: *Ibid*., 245–251, Aiškinamasis raštas grupei įstatymų projektų. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1190, l. 217–223; LCVA, f. 377, ap. 7, b. 74, l. 118–129.

1749 Ministro pirmininko 1930 m. lapkričio 28 d. raštas Valstybės Tarybos pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 668, l. 20.

1750 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 gruodžio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 56.

kaip alternatyva religinei metrikacijai ir santuokai. Projektas buvo atsiųstas iš Vidaus reikalų ministerijos[1751]. 1931 m. sausį M. Römeris pažymėjo, kad dvasininkai prieštaravo numatomiems civiliniams gimimo liudijimams, civilinėms santuokoms, akcentuodami santuokos sakramentą, be kurio tėra „konkubinato purvas". Teisininkas stebėjosi, kad vyskupas nežinojo ar nesuprato, jog siūloma reforma nustatoma neprivaloma civilinė metrikacija ir santuoka, neliečiant bažnytinės registracijos ir santuokos:

> *„<...> ar Lietuva traktuojama kaip šalis atsidavusi bažnyčios valdžiai, kad net kitatikiai laisvamaniai, kaip viduramžiais, priversti rinktis tarp paklusimo bažnyčios nurodymams ir konkubinato."*[1752]

Visuomenėje pasklido žinia, kad Vyriausybė pateikė Valstybės Tarybai civilinės metrikacijos įstatymo projektą. Ši žinia, pasak M. Römerio, sukėlė sensaciją. Žurnalistai laikraščiuose pranešė, kad ministras pirmininkas šį darbą pavedė M. Römeriui[1753]. Tarp dvasininkijos vėl kilo įtampa, vyskupai surašė kolektyvinį laišką, kuriame įspėjo tikinčiuosius apie santuokos sakramento šventumą kaip visuomenės tvirtovę, pagrindinę moralinę vertybę. Planuota vyskupų konferencija[1754]. M. Römeris sulaukė įvairiausių laiškų, net iš JAV, kuriais buvo siūlomos priemonės, kaip dvasininkiją slopinti ir pan. Teisininkas išnagrinėjo projektą ir sušaukė posėdį su ekspertais – katalikų vardu A. Tumėnu, advokatu D. Nargelevičiumi, prokuroro padėjėju K. Žalkausku. Svarstymai vyko Teismo komisijoje[1755]. A. Tumėnas buvo svarbus, nes vienas iš krikščioniškosios demokratijos lyderių, užėmęs ir ministro, ir ministro pirmininko pozicijas. Tačiau paskutinę minutę jis pasitraukė iš komisijos. Pasak M. Römerio, tai reiškė nenorą „kovoti" prieš krikščioniškąją moralę ir dvasininkų judėjimą. S. Šilingas nusprendė vietoj A. Tumėno pasikviesti kanonų teisės profesorių monsinjorą K. S. Šaulį. Tačiau ir šis atsisakė, savo poziciją grįsdamas tuo, kad bažnytinė santuoka paremta Lietuvos Konstitucija, ji gerai veikia, tad ir jos reformuoti nereikia. O jeigu planuojama reformuoti, tai turi būti derinama su Vatikanu[1756].

1931 m. sausį Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijoje pradėtos diskusijos dėl Metrikacijos įstatymo projekto. Diskusijose dalyvavo Tarybos nariai M. Römeris, L. Ciplijauskas, V. Kalnietis, B. J. Masiulis,

---

1751 *Ibid.* (1930 gruodžio 18 d.), l. 63.

1752 *Ibid.* (1931 m. sausio 8 d.), l. 73.

1753 „Dėl civilinės metrikacijos". *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 10 d., Nr. 7 (1085), 3. „Apie civilinę metrikaciją". *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 3 d., Nr. 2 (3497), 2.

1754 „Vyskupų konferencija". *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 12 d., Nr. 8 (3503), 5.

1755 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. sausio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 79.

1756 *Ibid.* (1931 m. sausio 23 d.), l. 81.

A. Kriščiukaitis, Tarybos referentas K. Račkauskas. Taip pat dalyvavo kviestiniai ekspertai Jakubėnas, K. Žalkauskas, D. Nargelevičius. Diskusijoms pirmininkavo M. Römeris[1757]. 1931 m. gegužę diskutuota dėl projekto, kurį M. Römerio vadovaujamas parengė referentas K. Račkauskas, atsižvelgdamas į ankstesnių diskusijų su ekspertais nuomones ir išvadas[1758]. Ministrų kabineto ir Römerių šeimos fonde išsaugoti Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos posėdžių, kuriuose buvo svarstomi ir kuriami Metrikacijos įstatymo (Metrikų įstatymo, Santuokos įstatymo, Vedybų įstatymo, Asmens civilinės padėties raštavimo įstatymo, Civilinės padėties įstatymo ir t. t.), protokolai nuo Nr. 75 iki Nr. 228, nuo 1931 m. sausio iki 1933 m. liepos[1759]. Visuose aktyviai dalyvavo M. Römeris.

Apie civilinę metrikaciją teisininkas parašė straipsnį[1760]. Publikacija sulaukė emocionalios kritikos[1761], iš įvairių parapijų gyventojų pasipylė protesto laiškai, adresuoti Respublikos Prezidentui, kuriuose buvo reikalaujama „sustabdyti šį žalingą Lietuvos dorovei įstatymą“[1762].

3.2.15. Kiti įstatymai

Lietuvoje emigruojančių asmenų netrūko. Teigta, kad didžiausios emigruojančių asmenų kategorijos buvo kelios: pirma, žemvaldžių jaunesnieji vaikai, nepaveldėję turto, antra, vedybinės poros, neturinčios galimybės išsiskirti, trečia, bežemiai, mažažemiai, ketvirta, verslūs asmenys, norintys plėtoti verslą pasaulyje, penkta, asmenys, kurie slėpėsi nuo teisėsaugos[1763]. 1929 m. balandžio 8 d. Valstybės Taryboje svarstytas Emigracijos įstatymo projektas, kurį rengė Vidaus reikalų ministerija[1764]. Komisiją sudarė Z. Starkus, T. Daukantas ir M. Römeris[1765].

1757 Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos posėdžiai, svarstant Civilinės padėties aktų ir Jungtuvių įstatymų projektus. Protokolas Nr. 75. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1281, l. 315.

1758 Valstybės Tarybos 1931 m. gegužės 1 d. protokolas Nr. 106. *Ibid*., 356; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 130.

1759 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1281, l. 314–496a; LMAVB RS, f. 138-2319, 2320.

1760 Römeris, Mykolas. „Metrikacijos problema Lietuvoje“. *Vaga*, 1931, Nr. 1, 27–39.

1761 Lisauskas J. „Vaga“. *Naujoji Romuva*, 1931 m. balandžio 26 d., Nr. 17, 414–415.

1762 Protesto laiškai dėl civilinės metrikacijos įvedimo Lietuvoje. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 20, l. 15, 5–371.

1763 Emigracijos referento Korsako memorandumas emigracijos reikalais. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 44, l. 75–83.

1764 Ministrų kabineto 1929 m. kovo 5 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 595, l. 31; Valstybės Tarybos aiškinamasis raštas dėl Emigracijos įstatymo. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 625, l. 325–333; LCVA, f. 922, ap. 1, b. 4, l. 10–16; „Emigracijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 310-2089.

1765 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. balandžio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 53; Įstatymas priimtas: „Emigracijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 310-2089.

M. Römeris dienoraštyje yra ne kartą užsiminęs apie tai, kad dalyvavo ir Hipotekos įstatymo rengime[1766]. Šį įstatymą parengti Valstybės Tarybą įpareigojo Ministrų kabinetas. Rengė jį Tarybos ekonominė komisija[1767].

1930 m. sausio 28 d. vykusioje Valstybės Tarybos plenarinėje sesijoje pradėtos diskusijos dėl Baudžiamosios teisės komisijos rengiamo Baudžiamojo kodekso projekto. Komitetą sudarė V. Kalnietis, J. Papečkys, žinovas bendradarbis generolas Kariuomenės teismo pirmininkas P. Šniukša. Diskusijos buvo dėl mirties bausmės, kurios projekte nebuvo numatytos, ir garbės bausmės, kurių taip pat nebuvo bausmių sistemoje. S. Šilingas ir T. Daukantas prieštaravo mirties bausmės naikinimui[1768].

Taip pat Taryboje „slaptoje" S. Šilingo sudarytoje komisijoje „konfidencialiai" buvo svarstomas Lietuvos universiteto statuto projektas. Į šią komisiją įėjo ekspertai bendradarbiai A. Kriščiukaitis ir filologas A. Salys. Taigi, komisijoje nebuvo Valstybės Tarybos narių. Tai M. Römeris suprato kaip S. Šilingo daromą paslaugą valdžiai. Ši komisija svarstė ne tik kalbos redagavimo klausimus, bet ir statuto turinį kartu su švietimo ministru, Ministrų kabineto kanceliarijos vadovu V. Mašalaičiu. M. Römeris manė, kad toks akto svarstymo slaptumas yra neteisingas:

> *„<...> tokia praktika prieštarauja kolegialiai Tarybos prigimčiai. <...> moralinė atsakomybė tenka visai Valstybės Tarybai, o veikla vykdoma užkulisiuose. <...> Vyriausybės rengiamo statuto projekte profesoriui numatoma skirti mažiausiai šešias paskaitų valandas. Žinoma, Kriščiukaitis, užimantis kelias pareigas (Tribunolo pirmininkas, profesorius, Valstybės Tarybos bendradarbis, „Teisės" redaktorius ir kt.) ir kuris nėra joks mokslininkas, neturi nė menkiausio polinkio ar ambicijų moksliniam darbui, profesūrą traktuoja kaip amatą, neištvertų šešių valandų paskaitų. Todėl jo iniciatyva Valstybės Tarybos užkulisinė komisija suplanavo sumažinti valandas nuo šešių iki keturių."*[1769]

Valstybės Tarybos komisijai, sudarytai iš V. Kalniečio, J. Papečkio ir M. Römerio, buvo pavesta apsvarstyti ir prireikus atlikti pataisas Koncesijų ir vyriausybinių tiekimų įstatymo projekte. Projektas buvo lyginamas su tebegaliojančiu imperinės Rusijos ir kitų valstybių teisiniu reguliavimu. Komisija kreipėsi į Karo, Susisiekimo ministerijas ir Valstybės kontrolę,

---

1766 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 258. Įstatymas priimtas 1936 m.: „Ipotekos įstatymas", *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 560-3892.

1767 „Ipotekos įstatymo projektas". Iš *Valstybės Tarybos darbai* (Kaunas: Valstybės Tarybos leidinys, 1931), III.

1768 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 200.

1769 *Ibid.* (1930 m. birželio 6 d.), l. 265.

prašydama paskirti jų ekspertus šiuo klausimu, kurie galėtų atvykti į Tarybą, kai bus svarstomas minėtas įstatymas. Taip ir buvo padaryta[1770].

1930 m. spalį buvo svarstomi tabako ir tabako akcizo įstatymų projektai. Projektams priešinosi Prekybos ir pramonės rūmai, tabako gamintojai[1771]. Vėliau paaiškėjo, kad Valstybės Tarybos akcizų komisija parengė Akcizų ir finansinių monopolių įstatymo projektą, kuris po kelerių metų tapo įstatymu[1772]. 1931 m. balandį buvo svarstytas Miškų ir ganyklų servitutų bei bendrųjų ganyklų likvidavimo įstatymo projektas[1773].

Valstybės Tarybai buvo pavesta nagrinėti Įstatymo dėl lavonų pristatymo į „Anatomicum" projektą. Projekto atsiradimą nulėmė tam tikri incidentai, susiję su skrodimais[1774]. Planuota suvienodinti požiūrį į mirusiųjų kūnus skrodimo tikslais. Šis įstatymo projektas buvo ilgam pamirštas. Apie jį prisiminta tik 1933 m. rudenį. Jį priminė M. Römeris jau kaip rektorius, nes kilo nesusipratimų Medicinos fakultete (žr. monografijos VIII dalies 3.3.1.2 poskyrį)[1775].

3.2.16. Administraciniai aktai ir ginčai

Valstybės Taryba turėjo spręsti dėl administracinių aktų. Antai M. Römeris aprašė atvejį, kai į Tarybą kreipėsi žemės ūkio ministras J. P. Aleksa klausdamas, ar Žemės ūkio reformos valdybos sprendimas atimti 80 hektarų žemės iš M. Kościałkowskio, dalyvavusio 1919 m. pasipriešinime bolševikams, teisėtas. Klausimą nagrinėjo Tarybos administracinė komisija, sudaryta iš Z. Starkaus, J. Papečkio ir M. Römerio. Komisija padarė išvadą, kad Žemės ūkio reformos valdybos sprendimas neteisėtas, nes sprendimo teisinis pagrindas buvo neteisingas, t. y. jis buvo grindžiamas Karo ministerijos taisyklėmis dėl medalių įteikimo Lietuvos kariuomenės savanoriams[1776], o ne Žemės reformos įstatymo nuostatomis. Komisijos išvadai Taryba pritarė plenariniame posėdyje[1777]. Sprendimas pateiktas Žemės ūkio ministerijai, tačiau ministras neatsižvelgė į Tarybos išvadas ir iš

1770 *Ibid.* (1930 m. lapkričio 7 d.), l. 42.

1771 *Ibid.* (1930 spalio 14 d.), l. 30.

1772 Valstybės Tarybos pirmininko 1932 m. gruodžio 7 d. raštas ministrui pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 2. „Akcizų ir finansinių monopolių įstatymas", *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 436-3042.

1773 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. balandžio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 128.

1774 *Ibid.* (1930 spalio 7 d.), l. 27.

1775 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 24 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 51.

1776 „Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių medalio taisyklės", *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 268-1734.

1777 Valstybės Tarybos nutarimą galima perskaityti: Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937, *supra note*, 1394: 39–40; Valstybės Tarybos patariamosios nuomonės (Valst. Tar. įst. 2 ir 3 str.). I t. 1932 m. VUB RS, f. 1-F1296, l. 51–54.

M. Kościałkowskio buvo atimtas žemės sklypas. Asmuo toliau siekė imtis veiksmų – juk jo rankose buvo Tarybos motyvuota išvada. Tačiau nepavyko. Teisininkas tuo nesistebėjo, akcentavo, kad Taryba nėra administracinis teismas, o jos sprendimas neturėjo teisminės galios. Vis dėlto M. Römeriui atrodė neteisinga, kad pats ministras kreipiasi į Tarybą išvados, o paskui tą išvadą ignoruoja. Jo nuomone, toks ministro elgesys diskreditavo, kompromitavo ir menkino Tarybą. Kita vertus, ir pats ministras diskreditavo Vyriausybę tokiu savo elgesiu tarsi patvirtindamas, kad jis nenori su teisėtumu turėti jokių reikalų. M. Römeris į šį dalyką atkreipė ir valstybės vadovo dėmesį viename iš savo pokalbių su juo. Jeigu ministras kreipiasi į Tarybą ir prašo jos nuomonės dėl akto teisėtumo, tai jis yra moraliai susietas su Taryba ir turėtų laikytis tos nuomonės. Valstybės vadovas pritarė ir pažadėjo įsikišti, jei nebus per vėlu ir nepamirš apie tai[1778].

Kooperatyvų sąjungos juriskonsultas kreipėsi į M. Römerį kaip į administracinių teisinių klausimų autoritetą prašydamas nuomonės dėl ginčo, kilusio tarp iš vienos pusės kooperatyvų ir iš kitos pusės Valstybinės kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijos bei Finansų ministerijos. Pasirodė straipsnis žurnale *Talka*, kuriame buvo šiek tiek iškreiptas M. Römerio atsakymas dėl administracinių aktų teisėtumo kontrolės Lietuvoje[1779]. Straipsnyje buvo nurodyta, kad, nesant administracinio teismo, reikia kreiptis į atitinkamą ministrą, šiuo atveju – finansų. Teisininkas taip nesakė, nes suvokė, kad ministras ne visada bus nešališkas kaip politikas, be to, jis gali ir neturėti teisinio išsilavinimo. Toks pasakymas galėjo sukelti iš ministro pusės nepasitenkinimą. Be to, mokslininkas pabrėžė, kad administracinio teismo nėra įsteigto tik Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje. Tai buvo tiesa. Tačiau tai buvo skaudus palyginimas su sovietais. M. Römeris parašė paaiškinimą, adresuotą S. Šilingui, Valstybės Tarybos pirmininkui. Paaiškinime teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad tokiame trumpame straipsnyje autoriai neturėjo gretinti Lietuvos su Sovietų Sąjunga, o visas pokalbis buvo susijęs tik su teisiniais būdais gintis nuo neteisėto administracinio akto ir konkrečiai teisininkas nesprendė jokio nurodymo teisėtumo[1780]. M. Römeris tikėjosi, kad paaiškinimas bus perduotas J. Tūbeliui, kuris galėjo įsižeisti dėl straipsnio turinio. Paaiškinime jis net nurodė, kad yra pasiryžęs atsistatydinti iš Tarybos. Dienoraštyje M. Römeris prisipažino, kad jo visai negąsdina atsistatydinimas, nors materialiai kiek apsunkins padėtį, bet moraliniu požiūriu

[1778] Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 rugsėjo 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 12.

[1779] *Ibid.* (1930 m. spalio 19–21 d.), l. 33–34; „Mūsų bendradarbio interviu su prof. M. Römeri'u Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijos", *Talka*, 1930, 7-8/285, 13–14.

[1780] Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 34.

būtų lengviau. Teisininkas nurodė, kad 1931 m. pavasarį jis pasiryžęs ir pats pasitraukti iš Tarybos[1781].

Į M. Römerį ne kartą kreipėsi valstybės vadovas A. Smetona. Antai ir 1929 m. rugsėjį pasikvietė jį kaip Valstybės Tarybos narį ir kaip buvusį rektorių norėdamas pasikalbėti naujojo Lietuvos universiteto statuto projekto klausimu. Projektas M. Römeriui atrodė geresnis už siųstąjį pernai, nes jame buvo mažiau pažeidžiama universiteto mokslinė autonomija (žr. monografijos VIII dalies 3.2 poskyrį). Vis dėlto ir jame liko trūkumų, sietinų su universiteto darbuotojų likimo neapibrėžtumu, priklausomumu nuo politikų užgaidų[1782].

Kitą kartą Respublikos Prezidentas per Valstybės Tarybos pirmininką kreipėsi į M. Römerį, kad šis teisiniu požiūriu išnagrinėtų kilusį konfliktą tarp Lietuvos vyskupo valdžios ir Vyriausybės. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad tam reikia gerai išmanyti kanonus, Šventojo Sosto Konkordatą, konfesinių mokyklų problemas, kiek tai susiję su Konstitucijos 83 straipsniu, reglamentuojančiu privačių konfesinių mokyklų finansavimą. To reikalo sudėtingumą lėmė ir tai, kad reikėjo gerai išmanyti lotynų kalbą. M. Römeris prisipažino, kad šios kalbos vis dar gerai nemokėjo[1783].

3.3. Valstybės Taryba, M. Römeris ir visuomenė

M. Römeris jau seniai buvo prašomas studentų teisininkų ir ekonomistų draugijos, kurios garbės nariu jis buvo, perskaityti viešą paskaitą. Teisininkas prisipažino, kad nemėgo draugijose skaitomų paskaitų, neturėjo tam laiko, talento, polinkio, todėl visada atsisakydavo. Šį kartą teisininkas sutiko ir pasirinko temą apie Valstybės Tarybą. Draugijai ši tema nepatiko, nes, kaip paaiškino M. Römeris, Taryba nebuvo populiari institucija, pamiršta, neaktuali, nekelianti susidomėjimo. Tačiau teisininkas norėjo populiarinti Tarybą, aiškinti jos svarbą, nors ir kritiškai vertino jos veiklą. Aišku, jis planavo tos kritikos nedėstyti paskaitos metu. Maža to, po straipsnio apie Tarybą laikraštyje *Lietuvos žinios* paskaita tapo tiesiog būtina kaip atsakymas į minėtą straipsnį. Planuota šią paskaitą paskelbti mokslo žurnale *Teisė*[1784]. Straipsnis išėjo anksčiau[1785], o paskaita perskaityta 1930 m. vasario 2 d. M. Römeris manė, kad nereikia skaityti paskaitos, kurios turinys jau

1781 *Ibid.* (1930 m. spalio 25 d.), l. 36.

1782 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 131.

1783 *Ibid.* (1930 m. sausio 7 d.), l. 190.

1784 *Ibid.* (1929 m. lapkričio 22 d.), l. 167; Römeris, Mykolas. „Valstybės Taryba“. *Teisė* 16 (1929): 23–36.

1785 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 198.

atspausdintas, bet studentų teisininkų ir ekonomistų draugijos pirmininkas studentas Baliūnas įkalbėjo M. Römerį perskaityti paskaitą tvirtindamas, kad studentai žurnalą *Teisė* skaito retai, tad publikuotas straipsnis nesumenkins skaitymo vertės. Salė buvo pilna studentų, o iš profesionalių teisininkų ar kitų sričių veikėjų tebuvo vos keli žmonės. M. Römerio paskaita baigėsi audringais plojimais[1786].

Paskaita buvo aprašyta laikraštyje *Lietuvos žinios*, tačiau, M. Römerio nuomone, buvo tendencingai iškraipytas paskaitos turinys[1787]. Teisininkas gailėjosi, kad apskritai tą paskaitą skaitė:

> *„Juk kas nenori įtikėti, to niekada neįtikinsi. Tiesa, šią paskaitą skaičiau ne tam, kad įtikinčiau „Lietuvos žinias". Aš tai padariau dėl akademinio jaunimo. Tačiau ir jaunų žmonių protus, ir net tų, kurie manęs klausėsi, gali paveikti melagingas žurnalistinis pasakojimas. Spaudos galia yra didelė, vienodai gali būti panaudojama ir apmulkinimui, ir apšvietimui, ir tobulinimui."*[1788]

Dienraštyje *Lietuvos aidas* taip pat publikuota M. Römerio paskaitos apžvalga[1789]. Apžvalga skyrėsi nuo išspausdintosios laikraštyje *Lietuvos žinios*. M. Römeris suvokė, kodėl taip yra:

> *„<...> nes Valstybės Taryba atsirado reformuojant dabartinę vyriausybę, šios vyriausybės šalininkai palankiai nusiteikę viskam, kas ją pristato šviesiai, o vyriausybės opozicija turi purkštauti, bent jau pavaizduoti karikatūriškai viską, kas gali malonioje šviesoje pasirodyti. Taip, tokia dalykų prigimtis. Šilingas, atrodo, norėtų, kad parašyčiau „Lietuvos žinioms" pataisymus. Nerašysiu."*[1790]

M. Römeris ketino skaityti paskaitą apie Valstybės Tarybos parengtus teismų reformos principus Lietuvos teisininkų draugijos visuotiniame susirinkime, sušauktame kaip tik dėl teismų reformos. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad Taryba neprieštaraus – juk tai gera praktika rengiant įstatymą pateikti jį visuomenės diskusijoms. Teisininko nuostabai tam prieštaravo J. Papečkys ir S. Šilingas. Nepadėjo nei M. Römerio, nei Z. Starkaus, nei V. Kalniečio argumentai. M. Römeris pastebėjo, kad S. Šilingas Tarybos darbus supranta kaip kažkokią politinę intrigą, paslaptį, būtiną slėpti nuo visuomenės, viešosios nuomonės, vengiant diskusijų ir nuomonių išklausymo. Taigi, M. Römeris apsisprendė nepristatyti klausimo Teisininkų draugijoje[1791].

1786 *Ibid.* (1930 m. vasario 2 d.), l. 203.

1787 „Valstybės Taryba". *Lietuvos žinios*, 1930 m. vasario 3 d., Nr. 27 (3226), 3.

1788 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 203.

1789 „Valstybės Taryba". *Lietuvos aidas*, 1930 m. vasario 4 d., Nr. 28 (809), 2.

1790 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 204.

1791 *Ibid.* (1930 m. sausio 29 d.), l. 201.

Vis dėlto vėliau jis paklausė ministro pirmininko, ką jis apie tokią paskaitą mano – jis neturėjo nieko prieš. Tad M. Römeris Lietuvos teisininkų draugijoje papasakojo apie rengiamą teismų reformą. Savo įžvalgas Teisininkų draugijos nariams M. Römeris išsiuntė anksčiau, kad šie galėtų susipažinti ir įvyktų diskusija. Po reformos pristatymo prasidėjo diskusija. Sulaukta daug kritikos. Kai kuriuos pastebėjimus M. Römeris laikė pagrįstais ir reikalaujančiais nuodugnesnio svarstymo. Tačiau kai kurie pastebėjimai labiau demonstravo nesuvokimą. Antai apygardos teismo pirmininkas J. Grigaitis paklausė:

> *„Jei Valstybės Taryba siūlys mums tik tokias idėjas dėl visuomenės dalyvavimo teisme, kaip tai daro dabar, būsiu pasirengęs svarstyti, ar nereikėtų kelti idėjos dėl visuomenės dalyvavimo Valstybės Taryboje?“*[1792]

M. Römeris suprato tokį klausimą kaip reikalavimą sušaukti Seimą, klaidingai suvokiant Valstybės Tarybą kaip pakaitinį Seimą. Toks suvokimas teisininką nuvylė. Ir vėl dienoraštyje M. Römeris rašė, kad Taryba neturi nieko bendra su įstatymų leidžiamąja valdžia, neturi įstatymų leidybos teisės, nėra Seimo konkurentė, Seimo sušaukimas nepriklauso nuo Tarybos. Teisininkas sutiko, kad Seimo sušaukimo reikalavimas yra teisėtas, pagrįstas konstitucija, atitinkantis demokratijos logiką reikalavimas. Tačiau šis reikalavimas nieko bendra neturėjo su Tarybos funkcija rengti įstatymų projektus pagal Vyriausybės įstatymų leidybos iniciatyvą[1793]. Vėliau M. Römeris prisipažino, kad toks teisininko J. Grigaičio pareiškimas jį įžeidė. Po kelių savaičių Teisininkų draugijoje įvyko reformos svarstymo pratęsimas. M. Römeris oponavo priešininkams ir jų kritika tapo nebe tokia aštri. J. Grigaitis nurodė, kad jis norėjo tiesiog išreikšti nuomonę, kad reikėtų, jog į specialiųjų įstatymų svarstymus būtų įtrauktos suinteresuotos socialinės grupės. Jis mandagiai atsiprašė, jeigu buvo suprastas kaip norintis įgelti Valstybės Tarybai[1794]. 1930 m. kovo 22 d. įvyko trečiasis Teisininkų draugijos susitikimas dėl Valstybės Tarybos parengto teismų reformos projekto. Tačiau susitikimas buvo praradęs aktualumą, kadangi Vyriausybė jau buvo išreiškusi nepritarimą prisiekusiųjų teismui[1795].

Į M. Römerį dažnai kreipdavosi žurnalistai (korespondentai) klausdami apie Valstybės Tarybos darbus, ypač juos domino Teismų santvarkos ir Advokatūros įstatymų projektai. Teisininkas jiems teikdavo informaciją, tačiau, kaip jis rašė, tą darė atidžiai, objektyviai, vengdamas subjektyvių smulkmenų.

[1792] *Ibid.* (1930 m. vasario 23 d.), l. 213.
[1793] *Ibid.* (1930 m. vasario 23 d.), l. 213.
[1794] *Ibid.* (1930 m. kovo 7 d.), l. 219.
[1795] *Ibid.* (1930 m. kovo 22 d., 29 d.), l. 227, 230.

Taip pat prisipažino, kad vengė duoti interviu. Informaciją teikdavo anonimiškai. Jis norėjo, kad visuomenė žinotų apie Tarybą. O S. Šilingas to vengė:

> *„Ši Šilingo palaikoma Valstybės Tarybos izoliacija nuo visuomenės, kurią aš šiek tiek mažinu konfidencialiai teikdamas informaciją korespondentams, pirmiausia yra neigiama pačiai Valstybės Tarybai, nes jos darbas tampa kažkokiu konspiraciniu, paslėptu nuo visuomenės, todėl keliančiu nepasitikėjimą ir užsitarnaujančiu būti apkaltintiems kažkokia intriga, suplanuota Valstybės Taryboje prieš visuomenę; tai ypač žalinga dabartinėje valdymo sistemoje, kuri ir taip netekusi plataus atvirumo.“*[1796]

Gana greitai M. Römeris pamatė ir savo pasirinkto elgesio vaisius. Antai M. Römerio pasikalbėjimas Lietuvos teisininkų draugijoje apie Teismų santvarkos įstatymą iškėlė diskusiją. Studentų teisininkų ir ekonomistų draugija pasipiktino Teismų santvarkos įstatymo projekte numatytomis nuostatomis dėl reikalavimų būsimiems advokatams ir teisėjams. Jaunieji teisininkai susidomėjo šiuo klausimu dėl to, kad planuoti tam tikri suvaržymai, todėl jie ėmėsi veiksmų prieš šiuos apribojimus. Įdomu tai, kad M. Römeris prieš šiuos suvaržymus Taryboje pateikė savo *votum separatum*[1797] pirma dėl nemokamų advokatų mokymų, atvirų visiems teisinį išsilavinimą turintiems asmenims, antra, dėl išlygos, kuri užkerta galimybes visiems, kurie kada nors buvo teisti ar net patraukti baudžiamojon atsakomybėn už nusikaltimus, tarp jų ir politinius. Taigi, jaunieji teisininkai sujudo ir jų protesto akcija buvo vaisinga[1798].

M. Römeris pastebėjo, kad 1931 m. vasario 21 d. vykusiame Teismų santvarkos komisijos posėdyje B. J. Masiulis pareiškė persigalvojęs ir prisijungiantis prie M. Römerio ir L. Ciplijausko argumentų. Tad buvo padaryta pataisa – nuteistajam už politinius nusikaltimus gali būti grąžinamos jo teisės dalyvauti valstybės tarnyboje[1799]. Tačiau ir toliau vyko studentų protestai prieš reikalavimus kandidatuojantiems į advokatūrą. Juose remtasi M. Römerio *votum separatum*[1800]. Studentai pritarė profesoriaus nuomonei savo plojimais, apie kuriuos jam vėliau papasakojo patys studentai ir jis perskaitė laikraštyje *Lietuvos žinios*[1801]:

1796 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 95.

1797 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. kovo 22 d., balandžio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 227, 239; Römer Michał, Dziennik 1930–1931 (1931 m. vasario 7 d., gegužės 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 88, 142.

1798 Apie jaunųjų teisininkų nerimą rašė ir studentijos spauda. Žr.: „Studentams teisininkams neramu“. *Lietuvos studentas*, 1933 m. kovo 1 d., Nr. 4 (47), 2; „Teismų ir advokatūros sutvarkymo įst. projekto dvasia“. *Lietuvos studentas*, 1933 m. kovo 1 d., Nr. 4 (47), 3.

1799 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 95.

1800 *Ibid.* (1931 m. kovo 1 d.), l. 99.

1801 A. K-kis. „Triukšmingas studentų teisininkų susirinkimas“. *Lietuvos* žinios, 1931 m. kovo 2 d., Nr. 49 (3544), 5.

„Džiaugiuosi, kad mūsų akademinis teisinis jaunimas – mano mokiniai – kuriuos aš myliu, yra geros nuomonės apie mane ne tik kaip apie savo mokytoją, bet ir savo bičiulį.“[1802]

Studentai priėmė memorandumą dėl advokatūros teisinio reguliavimo projekto[1803]. M. Römeris pastebėjo, kad ilgainiui gali kilti protesto akcija. Tiesa, jis nusivylė tos akcijos esme – studentai labiau siekė lengvesnio kelio į teismų ir advokatūros sistemą, tad viskas buvo nukreipta į asmeninės karjeros klausimą, o ne į esminį reformos svarstymą[1804].

M. Römeris Lietuvos teisininkų draugijoje pristatė civilinės būklės aktų įrašų įregistravimo klausimus, svarstomus Valstybės Taryboje. Teisininkas pats pasiūlė tokią diskusiją. Tokią idėją padiktavo didelis visuomenės domėjimasis ir prašymai skaityti viešą paskaitą. Tad teisininkas pasirinko Teisininkų draugiją kaip garantuojančią teisininkų bendruomenės nešališkumą ir profesionalumą aptariant reformos principus. M. Römeris buvo paruošęs tezes, atspindinčias įvairias alternatyvas, išryškėjusias Tarybos komisijoje. Jos buvo atspausdintos ir išsiųstos draugijos nariams, kad šie susipažintų iš anksto. Dalyvavo daug žmonių, taip pat ir žurnalistai, teisingumo ministras. Teisininko pranešimas buvo suskirstytas į tris dalis: pirmoje dalyje aptarta civilinės metrikacijos esmė ir teisiniu, ir valstybiniu požiūriu, pabrėžiant skirtumą nuo bažnytinės metrikacijos; antroje dalyje nurodyti teisiniai reformos pagrindai (Konstitucija ir Šventojo Sosto Konkordatas); trečioje dalyje aptarti teisinio reguliavimo konstravimo principai[1805]. Žurnale *Vaga* paskelbtas M. Römerio straipsnis apie metrikas[1806].

Spaudoje pasirodė M. Römerio nuomonė dėl rinkimų į vietos savivaldybes teisėtumo. Joje teisininkas pareiškė, kad Vietos savivaldybės įstatyme neaiškiai reglamentuota rinkimų į savivaldybes tvarka[1807].

Taip pat pasirodė serija straipsnių, kuriuose teisininkas aiškino Tarybos kilmę, kompetenciją, funkcijas, gindamas institucijos reputaciją ir reikšmę visuomenės gyvenime[1808].

1802 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 100.

1803 *Ibid.* (1931 m. kovo 10 d.), l. 104.

1804 *Ibid.* (1931 m. kovo 10 d.), l. 104.

1805 *Ibid.* (1931 m. vasario 28 d.), l. 99.

1806 *Ibid.* (1931 m. vasario 20 d.), l. 95; Römeris, *supra note*, 1760.

1807 „Teisininkų nuomonė apie Kauno miesto burmistro išrinkimo teisėtumą. Prof. Remeris“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. liepos 6 d., Nr. 149 (3644), 1; žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. liepos 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 164.

1808 Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 4 d., Nr. 200 (3695), 3; Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 5 d., Nr. 201 (3696), 3; Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 7 d., Nr. 202 (3697), 3.

3.4. M. Römerio nusivylimai

Monografijos IV dalies 1 skyriuje rašyta apie tai, kad M. Römeris nuo pat pradžių nesijautė laimingas dirbsiantis Valstybės Taryboje. Tokių abejonių kilo dar nepradėjus eiti pareigų. Tam buvo pagrindas.

Teisininkui kėlė nerimą institucijos pavadinimo sutapimas su Lietuvos Valstybės Tarybos, veikusios nuo 1918 m. iki 1920 m., pavadinimu. Daugeliui atrodė, kad ši institucija pakeis Seimą, o tikrasis Seimas nebebus šaukiamas. Antai 1930 m. balandį pasigirdo kalbos apie Valstybės Tarybos reformą. M. Römeris pamanė, kad Vyriausybė svarstė galimybę reorganizuoti Tarybą, kad būtų sukurti aukštesnieji parlamento rūmai. Tokia mintis buvo išsakyta dar rengiant 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją, tačiau tada tam pasipriešino A. Voldemaras. Teisininkui atrodė, kad tokia reorganizacija pažeistų Konstituciją ir būtų dar vienas diktatūros aktas[1809].

M. Römerio lūkesčiai, kad Valstybės Taryba taps administracinių aktų teisėtumo kontrolės institucija, neišsipildė. Nebuvo pritarta jo parengtam pirminiam Valstybės Tarybos veiklos statutui. Jame buvo apibrėžta kvaziadministracinio teismo funkcija pateikiant skundą. O be skundo viešosios administracijos veiklos teisėtumo kontrolė neprasminga[1810]. Tada jis dienoraštyje ir prasitarė, kad jo veikla šioje institucijoje tampa taip pat beprasmiška[1811]. Kaip tik tada jis pirmą kartą realiai suabejojo Tarybos verte (žr. monografijos IV dalies 3.1, 3.2.1 poskyrius). Kuo toliau tuo labiau buvo aišku, kad administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkcija Lietuvoje nesivystys, Taryba netaps administraciniu teismu taip, kaip kadaise tai įvyko su Prancūzijos Valstybės taryba. O tai buvo svarbiausias teisininko lūkestis ir viltis, kai jis apsisprendė išeiti iš Vyriausiojo Tribunolo ir imtis veiklos Taryboje. Praėjus keleriems metams nuo darbo pradžios Taryboje teisininkas rašė:

> *„Taryba kaipo tokia dirba padedama komisijų kolegialiai tik su keliomis svarbiomis kodifikacinėmis reformomis, pavyzdžiui, teismų sistemos organizavimas, baudžiamasis kodeksas, hipoteka, keletas teisinių ekonominių novelų; tai darbai, kilę iš pačios Tarybos kodifikacinės iniciatyvos. Administravimo teisėtumo priežiūros funkcijos, kuri suteikta Tarybai įstatymu gana plačia apimtimi, nėra plėtojama. Vyriausybė nepritaria šios funkcijos plėtrai, o pati Taryba nenori jos plėtoti, priešingai – pati save linkusi šiuo atžvilgiu riboti.“*[1812]

1809 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 246.

1810 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 450.

1811 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 21 d.), l. 474.

1812 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 43.

Stiprėjo teisininko nusivylimas Valstybės Tarybos pirmininku. M. Römeris pastebėjo, kad S. Šilingas yra politikas, o ne Tarybos vadovas. Teisininkas stebėjosi S. Šilingo pareiškimais spaudoje apie tai, kad nesant Seimo įstatymų leidžiamoji galia priklauso Ministrų kabinetui. M. Römeris tam negalėjo pritarti, nes, pagal 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją, tokios galios suteiktos valstybės vadovui, o Ministrų kabinetas teturėjo įstatymų leidybos iniciatyvos teisę. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad tokie Tarybos pirmininko pareiškimai garbės Tarybos nariams nedaro, kompromituoja, diskredituoja ją[1813].

M. Römeris nujautė, kad jam tapus Valstybės Tarybos nariu kairiųjų partijos (valstiečių) juo nusivylė, nes Taryba buvo suformuota tautininkų. Teisininkas nevykdavo į dešiniųjų stovyklas ir dienoraštyje rašė:

> *„<...> kad nors nebesu net doktrininis „demokratas", buvau ir esu nepajudinamai ištikimas socialinės laisvės idealams. Tik iš individualisto demokrato tapau visuomenininku savo pažiūromis ir politinėmis simpatijomis, ypač veikiamas mano mokslinių studijų ir profesūros."*[1814]

M. Römerį nemaloniai stebino ir Valstybės Tarybos narių pasirinkimo būdas (žr. monografijos IV dalies 3.1 poskyrį). Baugino Valstybės Tarybos izoliavimasis nuo visuomenės, kurį teisininkas siekė mažinti, kiek galėdamas savo viešomis paskaitomis ir straipsniais spaudoje (žr. monografijos IV dalies 3.3 poskyrį). 1928 m. gruodžio 10 d. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad visuomenė apskritai nustojo domėtis Valstybės Taryba:

> *„Niekas iki galo nežino, kodėl ši institucija egzistuoja, kurios nariams mokami tokie dideli atlyginimai, ir kuo ji užsiima. Jokių įstatymų projektų, apie kuriuos dabar tiek daug kalbama, pavyzdžiui, vietos savivaldos reformos projektas, universiteto reformos ir t. t. <...> net jeigu Valstybės Taryba į savo darbą įdeda daug energijos, tai mažai paveikia visuomenės nuomonę, nes aktualumo ir konkretaus darbo požiūriu tai tėra savotiškos akademinės pratybos, kurios nieko niekam neįpareigoja. Tenka pripažinti, kad dėl to, jog Vyriausybė ignoruoja Tarybą savo rengiamose reformose, nukreiptose į valdžios centralizavimą ir socialinio gaiviališkumo slopinimą, Valstybės Taryba išvengia opozicijos kaltinimų ir neapykantos, kartu išvengia galimybės priešintis cezariškiems valdžios norams, tačiau, saugodama savo politinį „mergelės nekaltumą", praranda bet kokį raiškumą ir tampa šešėliu to, kas turėjo įvykti, kažkokiu keistu nutylėjimu, nevykusiu dariniu. Galbūt šios išvados pernelyg ankstyvos, tačiau viešoji nuomonė taip reaguoja į Tarybą, o jei atvirai – patys Tarybos nariai*

[1813] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 472; „Su senomis savivaldybėmis atsisveikinant". *Lietuvos aidas*, 1928 m. lapkričio 16 d., Nr. 236 (450), 1.

[1814] Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. kovo 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 222.

turi nustebę pažvelgti į dabartinį jos sterilumą (nevaisingumą, nenaudingumą) ir paklausti savęs, ką jie veikia toje Taryboje, už ką gauna aukštus atlyginimus ir kam vyriausybė šią instituciją įsteigė. Gali pasirodyti kitaip, bet kol kas...“[1815]

Pradėjęs dirbti Valstybės Taryboje, M. Römeris netrukus pastebėjo, kad Tarybos darbas daugiausia apsiribojo redakcine įstatymų „apdaila“, kurios reikalavo Vyriausybė. Tokį darbą teisininkas vadino be programos, be plano, *vom Fall zum Fall*. Taryba net nerašydavo motyvų, komentarų, pateiktą tekstą tiesiog perdirbdavo ir Ministrų kabinete žodžiu paaiškindavo. Darbo programą ar planą laikė nereikalingu akademiniu laiko gaišimu. Vienu metu atrodė, kad vykdomi tik trys darbai: trys verslo reformos (verslo registravimo, kreditorių apsaugos ir bankroto įstatymai), Baudžiamojo kodekso reforma ir Teismų santvarkos įstatymo rengimas. Administravimo teisėtumo kontrolė buvo visiškai nevykdoma, nebent retais atvejais, kai koks nors ministras prašydavo pateikti nuomonę dėl teisės akto atitikimo įstatymui. M. Römeris konstatavo, kad Tarybos statutas nebuvo vykdomas:

„Valstybės Taryba visiškai apleidusi administravimo teisėtumo priežiūros sritį ir nieko nedaro.“ [1816]

Visas Valstybės Tarybos darbas, pasak M. Römerio, susivedė į teisinių spragų tyrinėjimą Klaipėdoje arba Šventojo Sosto Konkordatą, arba redakcinės komisijos prižiūrimą teisės aktų stiliaus kruopštumą:

„Pagal tokią dirigento lazdelę, <...>, Valstybės Taryba pasmerkta sterilumui.“[1817]

Klostėsi neigiamos tendencijos. Antai ministrai, paprašę Valstybės Tarybos nuomonės ar išvados, patys į jas neatsižvelgdavo. Taip buvo menkinamas, diskredituojamas Tarybos autoritetas (žr. monografijos IV dalies 3.2.16 poskyrį).

Šios tendencijos po truputį M. Römerį vertė galvoti apie išėjimą iš Valstybės Tarybos. Tuo labiau kad buvo priimtas naujas įstatymas dėl dėstytojų atlyginimo[1818]. Tad M. Römeris tikėjosi kuo greičiau palikti Valstybės Tarybą, kurioje darbas jo visai nedžiugino, ir daugiau uždirbti iš mokslinio literatūrinio darbo[1819]:

„Valstybės Taryba, kuri Šilingo rankose tėra valdžios pastumdėlė, – nei įdomi, nei tikrai naudinga.“[1820]

1815 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 483.

1816 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 162.

1817 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. sausio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 76.

1818 „Vytauto Didžiojo universiteto vyresniojo ir jaunesniojo mokslo personalo etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2268.

1819 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. birželio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 267.

1820 *Ibid.* (1930 m. birželio 25 d.), l. 274.

Teisininkas sau linkėjo išėjimo iš Valstybės Tarybos ir 1929 m. sausio 1 d., ir 1930 m. sausio 1 d., ir 1931 m. sausio 1 d. Antai 1929 m. sausio 1 d. dienoraštyje M. Römeris sau palinkėjo pasitraukti iš Valstybės Tarybos, likti profesūroje ir būti išrinktu rektoriumi trejiems metams. Šį norą lėmė ne tik rektoriaus kadencijos prailginimas nuo vienerių iki trejų metų, bet ir profesūros atlyginimo padidinimas. Jis nenorėjo užstrigti „ne itin gražioje Valstybės Taryboje“, tad jeigu nebūtų buvęs išrinktas rektoriumi, būtų planavęs eiti kasacinio teismo teisėjo pareigas, jeigu toks teismas būtų įsteigtas[1821]. 1930 m. sausio 1 d. M. Römeris toliau sau linkėjo pasitraukti iš Valstybės Tarybos ir susitelkti ties profesūra bei tapti rektoriumi[1822]. O 1931 m. sausio 1 d. M. Römeris, be kitų palinkėjimų, ir vėl sau linkėjo atsistatydinti iš Valstybės Tarybos ir tapti Teisių fakulteto dekanu[1823].

1930 m. spalio 28 d. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad S. Šilingas neįtraukia teisininko į stambesnio masto įstatymų projektų rengimą. Mokslininkas nežinojo, dėl ko taip yra, ar dėl to, kad jo akademinis darbo laikas buvo taupomas, ar dėl kitų priežasčių:

> *„Iš dalies tai buvo artimai susiję su mano administracinės teisės specialybe projektai, pavyzdžiui, universiteto statutas, Vietos savivaldybės įstatymo projektas ir rinkimais į savivaldybę. <...> Galbūt Šilingas nepasitiki manimi, neįtraukdamas manęs į darbą, galbūt jis mane laiko priklausomu nuo teorinių konstrukcijų, grynai profesoriumi, o gal iš tikrųjų gerbia mano profesiją ir nenori manęs apkrauti. Visais atvejais imu Valstybės Taryboje jaustis lyg būčiau penktu vežimo ratu.“*[1824]

Tačiau M. Römerį kviesdavo į Ministrų kabineto posėdžius dėl Klaipėdos krašto reikalų. Antai būdamas paskaitose gavo trumpą žinutę iš S. Šilingo, kad jis laukiamas Vyriausybėje. Tąkart paaiškėjo, kad klausimai buvo susiję su tuo, ar gali pelno mokestis būti renkamas Klaipėdos miesto savivaldybei iš centrinės valdžios valdininkų, ar ir kokia apimtimi gali būti apmokestinamas valstybės turtas, administruojamas centrinės valdžios, vietos savivaldybės naudai. Nuvykęs M. Römeris paaiškino. Jam buvo įdomu ir kaip ministras pirmininkas J. Tūbelis vertins jį po incidento, kai žurnale *Talka* buvo išspausdintas straipsnis. Apskritai jis pastebėjo, kad Vyriausybės darbo kultūra skyrėsi nuo tos, kuri buvo vadovaujant A. Voldemarui. Ministrai keitėsi nuomonėmis, vyko diskusijos, o A. Voldemaro kabinete ministrai labiau panėšėjo į manekenus. Tačiau:

1821 *Ibid.* (1929 m. sausio 1 d.), l. 4.

1822 *Ibid.* (1930 m. sausio 1 d.), l. 187.

1823 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. sausio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 70.

1824 *Ibid.* (1930 m. spalio 28 d.), l. 37.

„<...> apskritai valdančiojo organo intelekto lygis nėra įspūdingas“[1825].

Būdavo, kad M. Römeris dienoraštyje keletą savaičių ar net mėnesių neužsimindavo apie Valstybės Tarybą, tik paminėdavo, kad darbo mažai arba jo jam neduoda. O būdavo ir labai daug darbo. Antai 1930 m. lapkričio 8 d. jis rašė:

„Iš pradžių Valstybės Taryboje turėjau teismų organizacinės komisijos posėdį (<...>), paskui vėl – Koncesijų ir vyriausybinių tiekimų komisijos su (<...>) su vakarykščiais ekspertais. Tada Šilingas mane pakvietė dalyvauti rengiant užvakarykštį Ministrų Kabineto nutarimą dėl centrinės valdžios valdininkų apmokestinimo Klaipėdos miesto savivaldybėje, mes su Šilingu dalyvavome kaip teisininkai ekspertai[1826]*; šį nutarimą parengėme kartu su ministrų kabineto sekretoriais Mašalaičiu ir Lipčiumi iš Finansų ministerijos. Galiausiai turėjau privačią konsultaciją: kreipėsi į mane Vidaus reikalų ministerijos generalinis sekretorius pulkininkas Štencelis ir dr. Jurgelionis jaunimo sporto ir fizinio vystymo nacionalizavimo iniciatorių grupės vardu kaip į konstitucinės teisės specialistą, prašydami patikslinti, ar tam tikra jų projekto detalė – būtent siūloma jaunimo kultūros agentūrą nukreipti tiesiai į ministrą pirmininką, o ne į vieną ar kitą ministeriją – neprieštarautų konstitucijai. Žodžiu, Valstybės Taryboje turėjau daug darbo; referentai neskiriami, nors jų pareigybės numatytos; <...>.“*[1827]

Praėjus dvejiems metams nuo Valstybės Tarybos įsteigimo M. Römeris dienoraštyje rašė:

„Ir vėl šiandien nebuvo Valstybės Tarybos plenumo. Matyt, Valstybės Taryba jau senokai išgyvena krizę. Ši institucija su pompastika pradėjo veikti prieš dvejus metus. Vieni buvo linkę ją laikyti panacėja, turėjusia atnaujinti Lietuvos valdymo organizaciją, pakeisti Seimą ir padaryti šalį laiminga, kiti – karikatūriniu siaubu, turėjusiu užmaskuoti diktatūrą. Tiesą sakant, ji negalėjo būti nei vienu, nei kitu, tad ji vienodai nuvylė savo entuziastus ir savo smerkėjus. Vyriausybė jai siuntė įstatymų projektus peržiūrėti ir nuomonei pateikti, o kai ji siekė juos taisyti, vyriausybė juos dažniausiai atmesdavo. Netrukus ėmė aiškėti, kad vyriausybei svarbi ne tiek patariamoji ar veikiau nuomonę teikianti kolegija, turėjusi vyriausybę apšviesti profesiniais teisės ir valstybės valdymo metodų klausimais, o būrys viešosios teisės profesionalų, iš kurių vienas ar keli ekspertai atsižvelgiant į klausimą gali būti įtraukti atlikti grynai techninę pagalbą įvairiose komisijose

---

1825 *Ibid.* (1930 m. lapkričio 6 d.), l. 42.

1826 Matyt, M. Römeris turėjo galvoje posėdį, kuriame svarstytas centro valdžios įstaigų tarnautojų Klaipėdos krašto mokesčio savivaldybių naudai klausimas: Ministerių kabineto 1930 m. lapkričio 6 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 637, l. 186; Valstybės Tarybos 1930 m. vasario 25 d. nuomonė dėl klausimo, ar gyveną Klaipėdos krašte centro valdžios įstaigų tarnautojai turi mokėti vietos savivaldybės naudai mokestį. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 72, l. 205.

1827 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 43.

ir rengiant vienas ar kitas instrukcijas ar projektus. <...> Valstybės Taryba kaip patariamoji institucija išsibarstė. Vis dažniau plenumas neturi ką veikti, nors pavieniai nariai yra užimti iki ausų. Kolegiali Taryba tampa kažkokiu individualių ekspertų rezervuaru."[1828]

1931 m. sausio 7 d. M. Römeris apie Valstybės Tarybą atsiliepė taip:

„Kažkaip šiais metais Valstybės Taryba savo darbą sutelkė beveik vien tik į komisijas. Jos veikla, kuri niekada nebuvo per daug kūrybinga, gerokai susiaurėjo ir sumažėjo iki kelių užsakomųjų darbų komisijose. Produkcija yra labai menka. Mieste ją vadina „Septyni miegantys broliai". Šiaip ar taip, broliams sunku išlikti budriems, kai jiems nesuteikiama iniciatyva ir jie atlieka pastumdėlių vaidmenį smulkiuose darbuose <...>."[1829]

Septynių miegančių brolių temą M. Römeris tęsė ir vėliau:

„Labai seniai neturėjome Valstybės Tarybos plenarinių posėdžių. Apskritai kolegialus Valstybės Tarybos darbas byra. Mieste Valstybės Taryba užsitarnavo septynių miegančių brolių titulą – titulas pelnytas."[1830]

1930 m. M. Römeris atkreipė dėmesį į dar vieną plintančią Valstybės Taryboje neigiamą tendenciją: institucija nebedirbo kolegialiai, o grupelėmis, slaptai. Tarybos plenumuose nebuvo svarstomi grupelėse priimti sprendimai. Jie buvo tiesiai pateikiami Ministrų kabinetui. Antai Taryboje buvo „konfidencialiai" svarstomas Lietuvos universiteto statuto projektas. Projektas svarstytas „slaptoje" S. Šilingo sudarytoje komisijoje, į kurią įėjo tik pirmininkas ir ekspertai bendradarbiai, kurie nebuvo Valstybės Tarybos nariai. Kadangi Tarybos pirmininkas nekvietė Tarybos narių į šią komisiją, M. Römeris suprato tokį pirmininko elgesį kaip S. Šilingo daromą privačią paslaugą valdžiai. Teisininkas su tokia praktika negalėjo sutikti[1831].

Panaši situacija klostėsi ir dėl kitų įstatymų projektų rengimo, pavyzdžiui, Vietos savivaldybių įstatymo. Šio projekto nesvarstė Valstybės Tarybos plenumas, o tik komisija, kurios sudėties Taryba net netvirtino. Maža to, toji komisija net nerengė projekto, o tik jį redagavo. M. Römeriui tai atrodė neteisinga, ypač dėl to, kad šis įstatymas buvo didesnės svarbos, į kurį dėmesį kreipė ir visuomenė. Be to, už projekto turinį atsakomybė turėjo kristi visai Tarybai, o ne nepatvirtintai komisijai[1832].

1828 *Ibid.* (1930 m. lapkričio 25 d.), l. 51.

1829 *Ibid.* (1931 m. sausio 7 d.), l. 73.

1830 *Ibid.* (1931 m. sausio 13 d.), l. 76.

1831 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. birželio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 265.

1832 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 36.

Spaudoje buvo minimas Tarybos pasyvumas, akcentuojant iš pradžių žadėtus atlikti darbus[1833].

Po to, kai Vietos savivaldybės įstatymo projektui, kuriuo siekta centralizuoti vietos savivaldos funkcijas, Valstybės Taryba pritarė, teisininkas prisipažino, kad tai buvo dar vienas motyvas trauktis iš Valstybės Tarybos[1834].

Galutinai M. Römeris apsisprendė pasitraukti iš Valstybės Tarybos, kai jos pirmininkas S. Šilingas Ministrų kabinete kvestionavo Teismų santvarkos komisijos parengto Teismų santvarkos įstatymo projekto nuostatas dėl prisiekusiųjų teismo ir dėl administracinio teismo[1835]. Tai teisininką galutinai atgrasė nuo Tarybos. Teisininkui atrodė, kad jeigu liks Taryboje, jis bus kaltinamas dėl visų Tarybos veiksmų. Administracinio teismo visuomenė galėjo ir nesuprasti, bet Vietos savivaldybių įstatymo ydingumą, priešingumą Konstitucijai, pačios savivaldos neigimą stebėjo ir matė dauguma. M. Römeris rašė, kad jis privalo atsistatydinti dėl savo vardo ir pareigos tėvynei[1836].

Apie galimą M. Römerio atsistatydinimą paskelbta ir spaudoje[1837]. Teisininkas pastebėjo, kad viešoji nuomonė skyrė daug reikšmės jo darbui Valstybės Taryboje, o realybėje to darbo nebuvo tiek daug. Tai dar labiau vertė teisininką atsistatydinti[1838]:

> *„<...> priešingu atveju būsiu be kaltės apkaltintas ne tik dėl visko, ką Valstybės Taryba padarė blogai, bet ir dėl to, ką vyriausybė ar Šilingas sugadino Tarybos projektuose ir planuose. Pavyzdžiui, šis Vietos savivaldybės įstatymas yra ne tik pasityčiojimas iš savivaldybės, bet ir prieštaraujantis konstitucijai. Nes tai, kas jame įvardyta savivalda, iš esmės yra savivaldos sampratos neigimas. Savivalda gali būti platesnė ar siauresnė, bet visais atvejais turi būti tam tikri reikalai, perduoti savarankiškam, visapusiškam savivaldos in merito organo sprendimui. Šiuo atžvilgiu valstybė gali pasilikti tik galią kontroliuoti savivaldos nutarimų teisėtumą, bet ne tikslingumą. O naujasis Lietuvos įstatymas suteikia vyriausybei teisę panaikinti bet kokį valdžiai nepatinkantį vietos valdžios nutarimą. Todėl vietos valdžia neturi jokios galimybės priimti galutinį esminį sprendimą. Kartu įstatymas reformuoja savivaldos struktūrą, remiantis cenzūros principais. Plačioji visuomenė mano, kad aš esu šio įstatymo autorius ar bendradarbis, o šio įstatymo projektas Valstybės*

1833 Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 9 d., Nr. 203 (3698), 3; Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 10 d., Nr. 204 (3699), 3.

1834 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 134.

1835 *Ibid.* (1931 m. birželio 12 d.), l. 150.

1836 *Ibid.* (1931 m. birželio 25 d.), l. 156.

1837 X. „Prof. Römeris dar pasilieka Valstybės Taryboj“. *Šaltinis*, 1931 m. rugsėjo 5 d., Nr. 36, 494.

1838 „Vietos savivaldybės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931 m. gegužės 2 d., Nr. 356-2419.

Taryboje buvo svarstomas komisijoje, kurios sudėtį paskyrė pats Šilingas be jokio kolegialaus Tarybos įsikišimo ir visiškai nebuvo svarstomas Valstybės Tarybos plenume. Savivaldos sritis priklauso viešajai teisei, o tai yra mano specialybė, tad nieko keisto, kad žmonės įtaria mano bendradarbiavimą, o iš tikrųjų į komisiją visai nebuvau paskirtas ir niekada nesusidūriau su šiuo projektu, todėl net neturėjau galimybės pateikti savo votum separatum.

Ne mažiau reikšmingas man ir administracinio teismo pašalinimas iš teismų santvarkos įstatymo projekto. Prie šios reformos dirbome dvejus metus. Kantriai ištvėriau visus smūgius, laikydamas administracinį teismą didžiausiu galutinės reformos turtu, turinčiu didelės reikšmės. Paskutinę akimirką Šilingas tai padarė savo intriga vyriausybėje. Kas liko iš reformos? Visai nieko teigiamo, tik visos santvarkos pablogėjimas. Tiesiog gėda su tokiu prisistatyti kaip dvejų metų darbo vaisiumi. Ir apskritai Šilingas, pasikliaudamas valdžios neišmanymu ir tamsumu, pažemino Valstybės Tarybą ir sumenkino ją iki valdžios pastumdėlės. Turiu pasitraukti iš Tarybos. To reikalauja mano vardas ir pareiga Tėvynei. Negaliu pasiduoti tokioms spekuliacijoms. Bet aš norėčiau, kad spaudoje nebūtų buvusios šios žinios. Viešoji nuomonė ir taip apie tai sužinos ir įvertins, bet neketinau demonstruotis. “[1839]

Grįžęs iš atostogų M. Römeris ketino pateikti atsistatydinimo raštą ir eiti tik Valstybės Tarybos žinovo bendradarbio pareigas. Valstybės Tarybos plenumo metu M. Römeris pateikė pasiūlymą sudaryti Administracinio teismo įstatymo projektą kartu su aiškinamuoju raštu. Toks projektas būtų paplatintas įstaigoms, teisėjams, advokatūrai ir Teisės departamentui peržiūrėti ir pateikti pastabas. Šį darbą M. Römeris pavadino gulbės giesme Valstybės Taryboje, į kurią jis įdės visą savo energiją ir argumentavimo jėgą, kad tai liktų „mano testamentas Lietuvos įstatymų leidybos darbuose“[1840]. Po Tarybos posėdžio M. Römeris S. Šilingui įteikė atsistatydinimo raštą, kuriame prašė jį atleisti iš pareigų nuo spalio 1 d.[1841]

S. Šilingas su M. Römeriu apie jo atsistatydinimą prakalbo rugsėjo 18 d. Pirmininkas užsiminė, kad apie tai pasakė valstybės vadovui ir patikino jį, kad M. Römeris lieka žinovu bendradarbiu Valstybės Taryboje ir dalyvaus Tarybos komisijų veikloje taip kaip A. Kriščiukaitis, T. Petkevičius ir gaus fiksuotą mėnesinį atlyginimą. M. Römeris sutiko, bet nurodė, kad jam gali prireikti susilaikymo nuo bendradarbiavimo atliekant kokį nors svarbų darbą ar išvykus kur nors ilgesniam laikui. Taip pat nurodė, kad jo bendradarbiavimas turi apimti teisinę administracinę Tarybos funkciją[1842].

1839 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. birželio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 156.

1840 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 4 d.), l. 191.

1841 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 9 d.), l. 193.

1842 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 18 d.), l. 198.

Paskutiniame Valstybės Tarybos posėdyje, kuriame M. Römeris dalyvavo kaip jos narys, buvo svarstomos Tarybos narių kandidatūros, tarp jų – J. Grigaičio, D. Nargelevičiaus, J. Brazaičio, J. Danausko, J. Bylos[1843]. Vėliau dar buvo minimos V. ir J. Vileišių kandidatūros[1844]. Ilgainiui pasigirdo kalbos, kad apskritai nebeskirs Tarybos narių, nes „institucija nepateisina į ją dedamų vilčių ir yra per brangi valstybei <...>“. Manytina, taip buvo pasakyta ministro pirmininko J. Tūbelio[1845].

Oficialus valstybės vadovo raštas, kurio pagrindu M. Römeris buvo atleistas, teisininkui įteiktas 1931 m. spalio 15 d.[1846] Valstybės Tarybos pirmininkas teisininko prašymą atleisti iš Tarybos nario pareigų ministrui pirmininkui perdavė tik spalio 14 d.[1847]

Spaudoje M. Römerio atsistatydinimas buvo siejamas su Savivaldybių įstatymo projekto jam nepriimtinumu[1848]. Ir anksčiau buvo rašoma, kad teisininkas ketina atsistatydinti iš Tarybos, nes atsisakyta įtraukti į teismų reformą nuostatas, reglamentuojančias administracinio teismo funkciją[1849].

3.5. Kiti faktai

Iš M. Römerio dienoraščių sužinota ir daugiau įdomių faktų iš to laikotarpio, kai jis ėjo Valstybės Tarybos nario pareigas. Jie pateikiami chronologine tvarka.

Laikraštyje *Sekmadienis* buvo atspausdintos dvi nuotraukos prie teksto „Valstybės Tarybos prezidiumas“: Valstybės Tarybos pirmininko S. Šilingo ir M. Römerio. Pastarasis buvo įvardytas Valstybės Tarybos vicepirmininku[1850]. Dienoraštyje M. Römeris pastebėjo, kad tokio pasiūlymo nebuvo gavęs[1851]. Įdomu ir tai, kad Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, prisiekiant eiti nacionalinio teisėjo pareigas, M. Römeris taip pat buvo pristatytas kaip Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotojas (žr. monografijos III dalies 8.1.4 poskyrį). Autorė nerado tokio Respublikos

---

1843 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 30 d.), l. 204.

1844 *Ibid.* (1931 m. lapkričio 11 d.), l. 225.

1845 *Ibid.* (1931 m. lapkričio 16 d.), l. 227.

1846 *Ibid.* (1931 m. spalio 15 d.), l. 211; 1931 m. spalio 1 d. Respublikos Prezidento aktas, kuriuo iš Valstybės Tarybos narių atleidžiamas M. Römeris, Vyriausybės žinios, 1931, Nr. 365-2492.

1847 Valstybės Tarybos pirmininko S. Šilingo 1931 m. spalio 14 d. raštas Ministrui Pirmininkui dėl M. Römerio atsistatydinimo. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 3.

1848 „Pasitraukė iš Valstybės Tarybos jos vicepirmininkas prof. Römeris“. *Šaltinis*, 1931 m. liepos 4 d., Nr. 27, 374; „Prof. Römeris apie savo išėjimą iš Valstybės Tarybos“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. liepos 16 d., Nr. 157 (1235), 3.

1849 „Administracinio teismo nebus“. *Diena*, 1931 m. birželio 26 d., Nr. 26 (151), 1.

1850 „Valstybės Tarybos prezidiumas“. *Sekmadienis*, 1928 m. rugsėjo 30 d., Nr. 30, 1.

1851 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 448.

Prezidento akto, kuriame teisininkas būtų paskirtas Valstybės Tarybos viceprezidentu.

1929 m. gegužės 6 d. kėsintasi į A. Voldemarą. Gegužės 8 d. Valstybės Tarybos delegacija jį aplankė ir išreiškė savo palaikymą[1852].

1929 m. sausio 9 d. įvyko dar vienas Valstybės Tarybos narių susitikimas su valstybės vadovu, kuris truko dvi valandas. Iš pradžių A. Smetona kalbėjo apie įvykius užsienyje, perversmą Jugoslavijoje, įvykius Afganistane, Turkiją ir jos santykius su Armėnija ir Graikija. O vėliau tema buvo nukreipta į Valstybės Tarybos užduotis ir perspektyvas. Tačiau nieko ypatingo apie tą pokalbį M. Römeris neparašė, išskyrus tai, kad valstybės vadovas, nors ir suvokė Tarybos autoriteto reikšmę, bet kalbėjo ilgai, banaliai ir drumstai[1853].

M. Römeris gavo anoniminį laišką, kuriame jam grasinta mirtimi. Kai tokį laišką 1930 m. rugsėjo 19 d. gavo, nežinojo, kas ir dėl ko jam grasino. Paskui retoriškai dienoraštyje paklausė:

„Gal todėl, kad priklausau Valstybės Tarybai?“[1854]

Dar eidamas Valstybės Tarybos nario pareigas M. Römeris kartu su V. Krėve-Mickevičiumi, A. Janulaičiu, K. Šleževičiumi, V. Lašu ir kitais to meto inteligentais susirinkimuose svarstė galimybę leisti mėnraštį, kuriame būtų kritiškai analizuojamos valstybės aktualijos[1855]. Turėtas mintyje žurnalas *Vaga*. Leidinys turėjo būti skirtas pažangios nepartinės inteligentijos orientacijai[1856]. M. Römeris baiminosi, kad žurnalas netaptų kovojančiu su religija ar bažnyčia, t. y. jis galėjo būti nekonfesinis, antiklerikalinis, bet negrindžiamas neapykanta religijai ar jos smerkimu:

„Man ateizmas yra daug paviršutiniškesnis nei tikėjimas Dievu, o religija pati savaime nėra blogis. Aš pats tikiu Dievu ir turiu religijos poreikį, <...>.“[1857]

O visa tai sumaniusi grupė vėliau oficialiai pasivadino Mokslo ir švietimo draugija[1858]. Taip pat planuota kreiptis į Vyriausybę dėl didžiausių to meto problemų, t. y. konkordato su Vatikanu ir dėl 1928 m. Valstybės Konstituciją įgyvendinančių įstatymų nebuvimo, ypač dėl Seimo ir valstybės vadovo rinkimų teisinio reguliavimo. Net buvo suorganizuota komisija, turėjusi parengti memorandumo tekstą Vyriausybei. Ją

1852 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 67.
1853 *Ibid.* (1929 m. sausio 9 d.), l. 8.
1854 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 rugsėjo 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 18.
1855 *Ibid.* (1931 m. sausio 9 d.), l. 74.
1856 *Ibid.* (1931 m. sausio 18 d.), l. 78.
1857 *Ibid.* (1931 m. kovo 4 d.), l. 101.
1858 *Ibid.* (1931 m. vasario 14 d.), l. 92.

sudarė V. Krėvė-Mickevičius, A. Janulaitis ir M. Römeris[1859]. M. Römeris padarė išvadą, kad šiame susitikime, organizuotame buvusio Seimo nario V. Kvieskos, vyravo ne tiek opozicinės, kiek antiklerikalinės nuotaikos. Tai buvo būdinga nepartinei inteligentijai[1860].

Teisininkas buvo paprašytas parengti memorandumo tekstą[1861]. Siekta memorandumą parengti ne kaip priekaištą valdžiai, o kaip jos palaikymo ir bendradarbiavimo su ja formą. Todėl memorandume nebuvo raginimo grįžti prie 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos ar grįžti į padėtį prieš 1926 m. valstybės perversmą. O išsakoma būtinybė kuo skubiau organizuoti konstitucinę teisinę tvarką šalyje. M. Römeris manė, kad memorandumas galėjo tapti lūžio tašku, kai nepartiniai progresyvieji sluoksniai kreipiasi į Vyriausybę nesipriešindami jai, o siekdami solidarizuotis su valstybės vadovo ketinimais[1862]. M. Römerio parengtam memorandumo projektui beveik be išlygų pritarta[1863]. Vis dėlto galiausiai atsisakyta idėjos įteikti memorandumą valdantiesiems. Taip buvo apsispręsta nedalyvaujant M. Römeriui. Nuspręsta apsiriboti tik žurnalo leidimu[1864]. Teisininkas dėl to per daug nenuliūdo, nes jam atrodė, kad bet koks memorandumas turi politinį atspalvį, o jis troško likti už aktyvios politikos ribų, nes manė, kad tai gali trukdyti jo darbui:

> *„<...> norėčiau likti už aktyvios politikos, kuri gali tik kenkti mano darbams, ribų. Taip pat nemėgstu, kai mane apkaltina netaktiškumu, situacijos nesuvokimu, paskui teisintis ir aiškintis Šilingui. Man labiau priimtina eiti paprastu ir lojaliu keliu. Kol būsiu Valstybės Taryboje, privalau prisiimti to atsakomybę. Nors mano suprojektuotas memorandumas būtų buvęs teigiamas posūkis pažangios nepartinės inteligentijos orientacijoje, posūkis nuo opozicinio „quand même“ prie solidarumo su valdžia atvirų reformų pagrindu <...>.“*[1865]

Įsteigus Valstybės Tarybą ir paskyrus jos narius, 1928 m. gruodžio 21 d. kilo mintis platesnio masto Valstybės Tarybos darbus publikuoti leidinyje *Valstybės tarybos darbai*[1866]. 1930 m. rugsėjį galutinai apsispręsta taip padaryti:

> *„Jeigu valdžia ignoruos mūsų darbus ir nedarys iš jų jokių išvadų, pati Taryba stengsis, kad jos darbai pasiektų bent teisininkų viešąją nuomonę ir galbūt tokiu būdu provokuotų reformą.“*[1867]

1859 *Ibid.* (1931 m. sausio 9 d.), l. 74.
1860 *Ibid.* (1931 m. sausio 11 d.), l. 75.
1861 *Ibid.* (1931 m. sausio 18 d.), l. 78.
1862 *Ibid.* (1931 m. sausio 27 d.), l. 83.
1863 *Ibid.* (1931 m. sausio 28 d.), l. 83.
1864 *Ibid.* (1931 m. sausio 29 d.), l. 84.
1865 *Ibid.* (1931 m. sausio 30 d.), l. 84.
1866 *Ibid.* (1928 m. gruodžio 21 d.), l. 489.
1867 *Ibid.*

Valstybės Tarybos leidinio publikacijos darbams vadovavo B. J. Masiulis. M. Römeris pastebėjo, kad didžiąją leidinio dalį sudarys kaip tik jo rašyti darbai. Panašiai būdavo ir su Vyriausiojo Tribunolo sprendimais. Dažniausiai žurnale *Teisė* buvo publikuojami bylų sprendimai, kuriose teisėju buvo M. Römeris[1868]. Tarybos leidinių pasirodė keli[1869].

4. VALSTYBĖS TARYBOS EKSPERTAS-ŽINOVAS

M. Römeris galutinai nenutraukė ryšių su Valstybės Taryba. Apskritai jis iš jos išėjo taikiai, be to, liko žinovo bendradarbio pareigose. Taigi, teisininkas turėjo dalyvauti Tarybos komisijų veikloje taip kaip ir A. Kriščiukaitis ar T. Petkevičius bei gauti fiksuotą mėnesinį atlyginimą. M. Römeris Tarybos pirmininkui pabrėžė, kad jo bendradarbiavimas turi apimti teisinę administracinę Tarybos funkciją[1870]. Taip teisininkas tapo Tarybos ekspertu-žinovu.

4.1. Valstybės Tarybos veikla 1931–1940 m.

4.1.1. Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas

Valstybės Taryba toliau buvo kaip tam tikras pavienių ekspertų rezervuaras. Antai M. Römeris, dėl kurio atsistatydinimo dar nebuvo priimtas joks dokumentas, pastebėjo, kad Taryboje suformuota kažkokia slapta komisija, į kurią įėjo S. Šilingas, B. J. Masiulis, P. Šniukšta ir K. Račkauskas. Tarybos biuro vadovas Morkus išsisukinėjo atsakydamas į M. Römerio kausimą apie šią komisiją. B. J. Masiulis ir K. Račkauskas paklausti dviprasmiškai šypsojosi. M. Römeris nujautė, kad tai buvo susiję su valstybės vadovo rinkimų įstatymu, nes K. Račkausko buvo prašyta sužinoti kuo daugiau apie dviejų etapų valstybės vadovo rinkimus. M. Römeris ir toliau dienoraštyje rašė:

> *„Vis dažniau Šilingas Valstybės Tarybą traktuoja ne kaip konsultacinę instituciją, o kaip atskirų „ekspertų“ rezervuarą, iš kurių pirmininkas atrenka tuos, kurie jam atrodo tinkamiausi atskiroms užduotims. Taip pažeidžiamas kolegialios Valstybės Tarybos principas. Kartu patys svarbiausi ir organiški įstatymai rengiami giliausiuose šešėliuose, paslaptyje, toli nuo bet kokios diskusijos, kažkokiu juodosios magijos ar intrigos metodu.“*[1871]

1868 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. kovo 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 225.

1869 *Valstybės Tarybos Ekonominės komisijos projektai* (Kaunas: Valstybės Tarybos leidinys, 1930); „Ipotekos įstatymo projektas“. Iš *Valstybės Tarybos darbai* (Kaunas: Valstybės Tarybos leidinys, 1931).

1870 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 198.

1871 *Ibid.* (1931 m. spalio 12 d.), l. 210.

M. Römerio nuojauta nepavedė. Iš tikrųjų buvo rengiamas Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas[1872]. Manytina, projektus rengė Valstybės Tarybos slaptoji komisija ir Policijos departamentas. Teisininkas nurodė, kad jame įtvirtinti trijų etapų rinkimai: pirmasis – vietos valdžios tarybų narių rinkimai, kurie sykiu turėjo būti ir valstybės vadovo rinkėjai. Taigi, pirma, renkami savivaldybių tarybų nariai, tada šie renka valstybės vadovo rinkėjus, o pastarieji slaptame suvažiavime renka valstybės vadovą. M. Römeris dienoraštyje rašė, kad tokie rinkimai neprieštarauja demokratijos principui. Vienintelis ir esminis netikslumas buvo tas, kad neseniai išrinkti savivaldybių tarybų nariai buvo išrinkti jiems nežinant, kad teks atlikti ir valstybės vadovo rinkimo funkciją[1873]. Prezidentą rinkti skatino užsienio politikos sumetimai, be to, valstybės vadovu A. Smetona buvo išrinktas pagal 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją trejiems metams. Laikotarpis baigėsi. O Seimas nebuvo šaukiamas[1874].

Vėliau M. Römeris išgirdo daugiau apie valstybės vadovo rinkimų įstatymo rengimą. Buvo pasirinktas Policijos departamento projektas, kurį visi Tarybos nariai vienbalsiai pripažino prieštaraujančiu Konstitucijai. Tačiau jį turėjo suredaguoti ir paruošti kaip įstatymą. M. Römeris dienoraštyje parašė, kad jis nemanė, jog toks teisinis reguliavimas prieštaravo Konstitucijai. A. Kriščiukaitis net pasitraukė iš komisijos manydamas, kad jam nedera dalyvauti rengiant prieštaraujantį Konstitucijai teisės aktą. Bet S. Šilingas ir P. Šniukšta laikėsi nuomonės, kad ne Valstybės Tarybai patikėta tirti teisinio reguliavimo konstitucingumo klausimą. Taigi, jie darbą pabaigė[1875].

Teisininkas visa tai stebėjo ir dienoraštyje parašė:

> *„<...> nario padėtis darosi kvaila. Mat iš tikrųjų Šilingas panaikino Valstybės Tarybos kolegialumą ir kiekvienam darbui atrenka sau tokius bendradarbius, kokius laiko tinkamais prakišti savo ar valdžios tendencijas. Vėliau plenumas nešaukiamas <...> Taigi Valstybės Tarybos vardu iš jos įsčių atsiranda tokie projektai ir idėjos, apie kurias Taryba nieko nežino <...>.“*[1876]

Valstybės vadovo rinkimų klausimas kilo ir vėliau. Po kelerių metų Ministrų Taryba kvietė M. Römerį kaip ekspertą pateikti nuomonę dėl to, kuriuo metu po rinkimų valstybės vadovas turi prisiekti. Teisininkui klausimas atrodė paprastas, nes, jo nuomone, 1938 m. Konstitucijos nuostatos šiuo klausimu buvo aiškios ir imperatyvios. Priesaiką teisininkas siejo su valstybės vadovo

---

1872 „Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 369-2520.

1873 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. lapkričio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 232.

1874 *Ibid.* (1931 m. lapkričio 30 d.), l. 234.

1875 *Ibid.* (1931 m. gruodžio 7 d.), l. 238.

1876 *Ibid.* (1931 m. spalio 15 d.), l. 211.

pareigų perėmimu kitą dieną po ankstesnės Respublikos Prezidento kadencijos pabaigos, kuri negali sutapti su naujo valstybės vadovo rinkimais. Apie tai skelbė Konstitucijos 67 straipsnio 2 dalis[1877]. 1938 m. lapkričio 14 d. įvyko Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai[1878]. Nebuvo jokių varžovų:

> *„Rinkimų įstatymas yra toks, kad jis užgniaužia bet kokius rinkimų netikėtumus. Balsavimas yra, tiesa, slaptas, bet balsuoti galima tik už anksčiau iškeltus kandidatus, o kandidatų iškėlimas yra atviras ir jį pasirašo rinkėjų grupė. Tai kad kas nors kitas būtų iškeltas, reikėtų rasti įstatyme numatytą rinkėjų grupę, kuri išdrįstų atvirai kelti kitą kandidatūrą nei tradicinę užpatentuotą Smetonos kandidatūrą.“*[1879]

4.1.2. Administracinio teismo įstatymo rengimas[1880]

Nepavykus administracinio teismo funkcijos inkorporuoti į Valstybės Tarybos statutą (žr. monografijos IV dalies 3.2.1 poskyrį), vėliau į Teismų santvarkos įstatymo projektą (žr. monografijos IV dalies 3.2.10 poskyrį), Valstybės Tarybos Teismų sutvarkymo komisija 1932 m. parengė Administracinio Teismo įstatymo projektą[1881]. Spaudoje iš karto pasirodė straipsnis apie jį[1882].

Pagrindinis projekto iniciatorius buvo M. Römeris. Teisininkas planavo iškelti šį klausimą visuomenėje, parengti aiškinamąjį raštą, atnaujinti projektą, supažindinti institucijas su pagrindine administracinio teismo idėja ir pan[1883]. Valstybės Taryba pritarė šiai idėjai ir nusprendė projektą išsiųsti vykdomosios valdžios institucijoms, teisėjams, advokatūrai, Teisės departamentui, kad šie susipažintų ir pateiktų komentarus[1884].

M. Römeris parašė žymųjį aiškinamąjį Administracinio teismo įstatymo projektui raštą[1885]. Projektą sudarė trisdešimt straipsnių, išskaidytų į du skyrius „Administracinio teismo santvarka“ ir „Administracinė teisena“.

Tačiau Administracinio teismo įstatymo projektas netapo įstatymu. Jis Ministrų kabinete niekada nebuvo svarstytas[1886]. M. Römeris padarė išvadą,

---

1877 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. lapkričio 12 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 115.

1878 „Ketvirtą kartą išrinktas Valstybės Prezidentu“. *Lietuvos aidas*, 1938 m. lapkričio 14 d., Nr. 516 (4325), 1; Lietuvos Respublikos Prezidento 1938 m. lapkričio 14 d. rinkimų dokumentai. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 58, l. 1–23.

1879 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. lapkričio 14 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 116.

1880 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 184–222.

1881 Römeris, Mykolas. „Administracinio teismo įstatymo projektas“. *Židinys* 5–6 (1940): 561–576.

1882 „Koks numatomas administracinis teismas“, *Dienos naujienos*, 1932 m. gegužės 31 d., 121/344, 1.

1883 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 190.

1884 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 4 d.), l. 191.

1885 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 23 d.), l. 200; Römeris Mykolas, Administracinio teismo įstatymo aiškinamasis raštas. LMAVB RS, f. 138-2325, l. 10–29.

1886 Ministrų kabineto posėdžių protokolai. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 728; b. 729 ir t. t.

kad administracinio teismo reikalingumu domisi politinės partijos, esančios opozicijoje, tačiau, kai tik jos gauna valdžią, jų nuomonė administracinio teismo klausimu iškart tampa kritiška[1887]. Spaudoje pasirodė žinių apie tai, kad į naujo teismų sutvarkymo įstatymą administracinio teismo organizacija nebuvo įtraukta[1888]. O M. Römeris dienoraštyje įrašė:

> *„Esu įsitikinęs, kad Šilingas padarė didelę klaidą priešindamasis mano pastangoms savo laiku plėtoti administracinio teismo funkciją Taryboje. Tai priverstų Tarybą veikti ir padarytų ją viena iš gyvų ir aktyvių valstybės mechanizmo institucijų.“*[1889]

4.1.3. Klaipėdos krašto klausimai

Valstybės Taryboje diskutuota dėl Klaipėdos krašto seimelio narių priesaikos[1890], rengtas Statutinio Teismo įstatymas, Klaipėdos krašto statuto vykdymui prižiūrėti įstatymas[1891]. Šie aktai buvo rengiami iki 1932 m. Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui priėmus sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį). Po sprendimo Hagoje Klaipėdos krašto klausimai perkelti į konfidencialią Komisiją Klaipėdos krašto reikalams prie ministro pirmininko (žr. monografijos V dalį).

1933 m. gegužę M. Römeris ir T. Petkevičius buvo pakviesti pas valstybės vadovą dėl Klaipėdos kraštui aktualių teismų reformos klausimų. Pokalbyje dalyvavo ministras pirmininkas, užsienio reikalų ministras, Valstybės Tarybos pirmininkas[1892]. Daugiausia diskutuota dėl autonominių teismų jurisdikcijos – ar ji teritorinė ar dalykinė. Vyriausiasis Tribunolas prieš keletą metų buvo nustatęs, kad Klaipėdos krašto statutas įtvirtino autonominių teismų dalykinę kompetenciją. Nuo tada kai kurias bylas nagrinėjo Didžiosios Lietuvos teismai, o kai kurias – Klaipėdos krašto. Tačiau šie nepripažino Vyriausiojo Tribunolo išaiškinimo teisėtumo. Teismų santvarkos įstatymo projektas, pasak M. Römerio, pripažino Vyriausiojo Tribunolo tezę ir panaikino buvusį chaosą. Tačiau užsienio reikalų ministras nenorėjo pripažinti dalykinės autonominių teismų kompetencijos, nes baiminosi, kad valstybės signatarės, pasirašiusios Klaipėdos krašto konvenciją, dėl to gali kreiptis į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą. Baimintasi pralaimėjimo Hagoje. M. Römeris apskritai pasiūlė nereglamentuoti šio klausimo.

1887 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 13 d.) VUB RS, f. 75-12, l. 191.

1888 Administracinio teismo neturėsim. *Diena*, 1933 m. vasario 5 d., Nr. 6 (238), 1.

1889 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 309.

1890 *Ibid.* (1932 m. sausio 20 d.), l. 260; Valstybės Tarybos nuomonė dėl Seimelio narių priesaikos ar iškilmingo pasižadėjimo. VUB RS, f. 1-F1296, l. 121–122.

1891 Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 140–155.

1892 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. gegužės 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 499.

Toks veiksmas nebūtų pripažinęs teritorinės kompetencijos principo, nes aukščiausios instancijos teismo sprendimas išliktų. O naujuoju teisiniu reguliavimu nustatyta nauja kompetencijos tarp nacionalinių ir autonominių teismų ginčų sprendimo tvarka leis panaikinti esamą chaosą. Jurisdikcijos pobūdžio nebuvo reikalo nustatyti, nes ir Klaipėdos krašto statutas tai reglamentuoja. Tad ir pralaimėjus Hagoje gėda būtų mažesnė, nes pralaimėjimas nebus grįstas nacionalinio įstatymo normomis[1893]. Valstybės vadovas ir kiti dalyvavę susitikime asmenys pritarė tokiai idėjai, išskyrus S. Šilingą[1894].

Po kelių dienų vėl įvyko posėdis pas Respublikos Prezidentą. Šį kartą valstybės vadovas ir užsienio reikalų ministras buvo už tai, kad būtų įtvirtinta dalykinė autonominių teismų jurisdikcija. Tąkart buvo nurodyta, kad daugiausia pasipriešinimo gali sukelti autonominės prokuratūros priežiūros klausimas. Todėl siūlyta nieko teisės normose neslėpti[1895]. Su valstybės vadovu buvo dar susitikta tais pačiais klausimais ir vėliau. Susitikimuose užsienio reikalų ministras D. Zaunius nuolatos prieštaravo M. Römerio idėjoms. Teisininkas nesuprato, kodėl – ar dėl to, kad M. Römeris buvo pripažintas specialistas, todėl stengėsi pakenkti jo pozicijai. Dienoraštyje konstatuota, kad ministro pozicija vis dėlto buvo įveikta[1896].

Valstybės Tarybos nariai ir ekspertai bendradarbiai ruošėsi apginti Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, susijusias su Klaipėdos krašto teismais ir prokuratūra Tautų Sąjungoje[1897] (žr. monografijos VI dalies 1 skyrių).

M. Römeris rašė, kad nors formaliai jis buvo Valstybės Tarybos ekspertas bendradarbis, tačiau dėl rektoriaus funkcijų jis nebeturėjo laiko dirbti Taryboje ir nuo 1933 m. lapkričio negavo atlyginimo[1898].

Vis dėlto jis gaudavo kvietimų dalyvauti Valstybės Tarybos posėdžiuose, ypač jei juose gvildenamas vienas ar kitas klausimas, susijęs su Klaipėdos krašto teise. Antai 1934 m. gruodį S. Šilingas sušaukė tokį išplėstinį posėdį, kuriame dalyvavo ne tik Tarybos nariai, bendradarbiai, bet ir prokurorai, tarp jų ir Kariuomenės teismo. Tąkart klausimas buvo susijęs su Kariuomenės teismu nagrinėjant Neumanno–Sasso bylą. Buvo baiminamasi, kad gynyba reikalaus, jog bylą nagrinėtų autonominiai teismai. M. Römeris ir kiti dalyvavę posėdyje nariai nurodė, kad nereikia gilintis į tai, kas būtų, jeigu Kariuomenės teismas neteismingas nagrinėti šią bylą, ir ar bylą turėtų

1893 *Ibid.* (1933 m. gegužės 16 d.), l. 501.
1894 *Ibid.* (1933 m. gegužės 17 d.), l. 501.
1895 *Ibid.* (1933 m. gegužės 19 d.), l. 502.
1896 *Ibid.* (1933 m. gegužės 24 d.), l. 3.
1897 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 23 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 64.
1898 *Ibid.* (1934 m. gruodžio 12 d.), l. 287.

nagrinėti nacionaliniai ar autonominiai teismai. Tokio klausimo iškėlimas gali nuvesti į teritoriją, kurioje nei Lietuvos, nei valstybių signatarių nuomonės nesutampa. Todėl pakanka prokurorui, teismui konstatuoti, kad byla teisminga Kariuomenės teismui. Tokiai nuomonei buvo pritarta[1899].

Nagrinėjant Neumanno–Sasso bylą, kuri politiškai buvo svarbi visai Lietuvai, Vokietijai, gal net ir Europai, ministras pirmininkas kartu su Kariuomenės teismo pirmininku atvyko pasitarti su Konsultantų komisijos Klaipėdos karšto reikalams nariais. Tartasi dėl galimybės į procesą liudininkais įtraukti aukštas pareigas einančius Vokietijos pareigūnus, pavyzdžiui G. Gebelsą, R. Hesą. M. Römeris šiuo atveju rašė, kad dideliuose teisiniuose ir politiniuose procesuose teismas per teismo pirmininką bendrauja su politine valdžia ir konfidencialiai tariasi, elgdamasis lyg būtų politinė institucija:

> *„Tai neatitinka klasikinio teismo statuso, kurio kitų rūšių bylose teisėjai griežtai laikosi. Tačiau griežtai politinio pobūdžio klausimais, kai pavojuje yra gyvybiškai svarbūs valstybės interesai ir jie tam tikru mastu veikia jos egzistavimą, tai gali būti neišvengiama. Man asmeniškai dėl to yra nemalonu. Čia glūdi tam tikras melas ir veidmainystė.*“[1900]

Teisininką kviesdavo į Tarybą ir dėl Klaipėdos krašto seimelio rinkimų teisinio reguliavimo. Kartą teisininkas per savo paskaitą gavo specialų šaukimą atvykti į Valstybės Tarybos posėdį, kuriame dalyvavo S. Šilingas, B. J. Masiulis, D. Zaunius, J. Navakas, J. Papečkys, D. Krivickas, K. Račkauskas, V. Mašalaitis ir T. Petkevičius. Paaiškėjo, kad kalba bus apie Klaipėdos krašto seimelio rinkimų įstatymą, kurio projektus rengė Konsultantų komisija Klaipėdos krašto reikalams ir kuriuos svarstė Valstybės Taryba. Buvo peržiūrėti trys projektai: mažoritarinės rinkimų sistemos, proporcinės rinkimų sistemos projektas, pagal kurį būtų sudaryti politinių partijų pateikti sąrašai, užregistruoti specialioje įstaigoje su didele ir griežta šių partijų lojalumo išlyga, pašalinant visas nelojalias partijas ir taip panaikinant galimybę skelbti vokiškus kandidatų sąrašus, ir Klaipėdos krašto direktorijos vadovo J. Brūvelaičio bei Klaipėdos prekybos instituto rektoriaus E. Galvanausko parengtas projektas, grindžiamas profesinių organizacijų sudarytais sąrašais. Taryboje buvo nuspręsta, kad visi trys projektai ydingi, atskleidžiantys rinkimų dirbtinumą ir keliantys abejonių dėl jų atitikimo Klaipėdos krašto statutui. Būtų aišku, kad siekta parengti įstatymą rinkimų klastojimui. Svarstytos ir kitos idėjos, pavyzdžiui, A. Smetonos mintis apie trijų nacionalinių kurijų (lietuvių, vokiečių ir memelenderių) sudarymą, pagrįstą 1924 m. ir

---

[1899] *Ibid.* (1934 m. gruodžio 12 d.), l. 287.

[1900] *Ibid.* (1934 m. lapkričio 3 d.), l. 267.

1925 m. gyventojų surašymu. Tačiau buvo pripažinta, kad idėja techniškai neįgyvendinama, nes trūko surašymų dokumentų[1901]. Taryba Vyriausybei siūlė palikti galioti dabartinį Seimelio rinkimų įstatymą, kuris, nors

> *„ir užtikrina Vokietijos politinių elementų, vadovaujamų Vokietijos konsulato Klaipėdoje, pergalę, bet kuriuo atveju yra išbandytas ir užtikrina lietuviams tam tikrą mažumą Seimelio rinkimuose. Be to, vien galiojančio rinkimų įstatymo išlaikymo faktas valstybėms signatarėms rodytų lojalumą Lietuvai, kuri, spręsdama parlamentinės krizės klausimus, nekelia jokių ad hoc derinių spekuliacijų ir eina atviru ir paprastu keliu, nieko neforsuodama.“*[1902]

Įstatymas būtų papildytas tik nuostatomis dėl tokių asmenų, kurie patenka į Tautai ir valstybei saugoti įstatymo[1903] galiojimo spektrą. J. Navakas išdėstė netikėtą mintį. Paprastai, atliekant pataisymus Seimelio rinkimų įstatyme, būdavo daromos pataisos ir Seimo rinkimų įstatyme. Tačiau ir tokiu atveju galėjo būti įtariama apgaulė. Todėl J. Navakas iškėlė mintį ne tik keisti Seimo rinkimų įstatymą, ne tik skelbti Seimelio rinkimus, bet ir Seimo rinkimus. Tokiu atveju manyta, kad atgarsiai pasaulyje ir Lietuvoje būtų visiškai kitokie: šalyje su džiaugsmu būtų reaguojama į Seimo rinkimus, o Klaipėdos krašto atžvilgiu išnyktų veidmainiškos spekuliacijos ir nelojalumo šešėlis. Kitaip tariant, tikėtasi, kad bendroje valstybės lygmens reformoje Klaipėdos krašto seimelio rinkimų reforma liks nepastebėta arba bent jau nebus aiškinama kaip Klaipėdos krašto statuto ir autonomijos pažeidinėjimas dėl trumpalaikių politinių argumentų[1904].

J. Navako idėjai susieti Klaipėdos krašto seimelio rinkimus su Seimo rinkimų organizavimu buvo pritarta, pertvarkant abiejų rinkimų sistemas. Planuojama, kad pirminį kandidatų sąrašą sudarytų vietos savivaldybės, savivaldų sąjungos ir funkcinės profesinės savivaldos, pavyzdžiui, Žemės ūkio rūmai, Prekybos ir pramonės rūmai ir t. t. Iš šio sąrašo speciali taryba atrinktų galutinį kandidatų sąrašą balsavimui. Čia buvo numatyti du variantai. Pagal vieną, kuris, pasak M. Römerio, priminė Italijos fašistinį įstatymą, būtų atrinkta tiek kandidatų, kiek turėjo būti deputatų. Jeigu toks dalykas nepavyktų, būtų vykdomi subsidiarūs rinkimai pagal proporcinę sistemą. Pagal antrą variantą galutiniame sąraše būtų didesnis kandidatų skaičius negu deputatų ir tada deputatai būtų renkami mažoritarine tvarka[1905].

1901 *Ibid.* (1935 m. gegužės 10 d.), l. 361.

1902 *Ibid.* (1935 m. gegužės 11 d.), l. 362.

1903 „Tautai ir valstybei saugoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 437-3044.

1904 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gegužės 11 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 362.

1905 *Ibid.* (1935 m. gegužės 12 d.), l. 362.

Valstybės Tarybos pirmininkas sušaukė dar vieną posėdį. Buvo paprašyta žinovų bendradarbių nuomonių. M. Römeris nurodė, kad viskas priklauso nuo to, kaip turi būti aiškinama Klaipėdos krašto statuto išlyga dėl demokratinių autonomijos principų ir parlamento rinkimų:

> *„Bet kaip su „demokratiniais principais"? Demokratiniai principai ir „demokratiniai principai" kabutėse yra kaip skirtingos demokratijos sampratos. Klasikinės demokratijos sampratos remiasi žmonių masės viršenybe. Pagal jos principus, apačioje, pačioje masėje slypi pačios valdžios šaltinis ir pilnatvė. Todėl viskas rinkimuose – nuo a iki z – nuo iniciatyvos iki sankcijų – turi kilti iš apačios ir ateiti iš masių. Negali būti jokios savavališkos atrankos iš viršaus, jokios intervencinės pataisos iš išorės, nes tai klastoja emanaciją ir natūralų suvereniteto absoliutizmą."*[1906]

M. Römeris tvirtino, kad tokiu atveju Valstybės Tarybos idėja priešinga Klaipėdos krašto statutui. Tačiau teisininkas nurodė, kad yra kita demokratija, kurią būtų galima pavadinti plebiscitu ir kurios šaknys glūdi italų fašizme ir vokiečių nacionalsocializme. Tokią demokratiją M. Römeris įvardijo E. J. Sieyèso žodžiais „Valdžia kyla iš viršaus, pasitikėjimas – iš apačios". Pagal tokią demokratijos koncepciją rinkimai pakeičiami plebiscitu, nes iš anksto pasiūlomas kandidatų sąrašas. Taigi, teisininkas paaiškino, kad viskas priklauso nuo to, koks konceptualus turinys suteikiamas demokratiniams principams. Jis nurodė, kad 1927 m. Italijoje fašistinė rinkimų reforma sujungė abi koncepcijas. Vis dėlto teisininkas pabrėžė, kad Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjai, kuriuos jis gerai pažinojo iš Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylos nagrinėjimo laikų (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį), yra klasikinės demokratijos mokyklos atstovai, todėl tokios įstatyminės nuostatos, jei jos būtų skundžiamos šiam teismui, susidurtų su dideliais sunkumais, nors Klaipėdos krašto statute nebuvo išaiškinta demokratijos principų sąvoka. M. Römeris tvirtino, kad Hagoje būtų lengviau gintis, jeigu nacionalinio lygmens įstatymais būtų įgyvendinama rinkimų reforma visoje šalyje[1907]. Apskritai M. Römeris idėją atgaivinti Seimo rinkimus laikė svarbia ne tik Klaipėdos krašto atžvilgiu, bet visos Lietuvos. K. Račkauskas laikėsi nuomonės, kad Statute vis dėlto labiau įžvelgiama klasikinė demokratijos koncepcija, t. y. autonominių organų galia kyla iš apačios, iš gyventojų. M. Römeris sutiko su tokia mintimi[1908]. D. Krivickui atrodė, kad sąvoka „demokratiniai principai" gali būti aiškinama funkcinėje jų koncepcijoje, t. y. jie grindžiami demokratine valstybės konstitucija, reaguojančia į Statutą tiek, kiek jame yra spragų ar nepakankamų nuostatų.

1906 *Ibid.* (1935 m. gegužės 15 d.), l. 364.
1907 *Ibid.* (1935 m. gegužės 15 d.), l. 364.
1908 *Ibid.* (1935 m. gegužės 16 d.), l. 364.

M. Römeris pastebėjo, kad K. Račkausko ir D. Krivicko tezės turėjo loginį pagrindimą, nors ir buvo prieštaringos[1909].

Šiuo klausimu įvyko susitikimas su A. Smetona. Jame, be Respublikos Prezidento, dalyvavo ministras pirmininkas J. Tūbelis, užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis, teisingumo ministras S. Šilingas, Klaipėdos krašto gubernatorius A. Kurkauskas, ekspertai bendradarbiai D. Krivickas ir M. Römeris. Susitikimas truko keturias valandas. S. Šilingas pristatė klausimą, projektus, pagrindines idėjas. M. Römeris pateikė savo teisinius samprotavimus. Dauguma siekė reformos. S. Lozoraitis buvo prieš. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad kiekvienas, užėmęs užsienio reikalų ministro pareigas, tapdavo atsargus, kritikuojantis drąsesnes idėjas. Tai, pasak teisininko, buvo susiję su baime dėl tarptautinių ginčų, o šis klausimas išryškino nemažai sunkumų, nustatant plebiscitą ar mažoritarinę rinkimų sistemą. Buvo numatomos ir tokios situacijos bei tikimybės, kad plebiscito atvejis Klaipėdos krašte gali nepasitvirtinti ir tada būtų grįžtama prie eilinių rinkimų. Antruoju atveju irgi buvo kliūčių, nes jei siūlomi kandidatai būtų renkami daugumos principu, tai laimėti galėtų ir provokiški kandidatai[1910]. Valstybės vadovas grįžo prie trijų kurijų idėjos. Galiausiai apsispręsta atidėti klausimą.

Į kitą susitikimą su valstybės vadovu buvo pakviestas rusų emigrantas Prancūzijoje A. N. Mandelštamas, kuris buvo Lietuvos Respublikos atstovu geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje. Tačiau nieko naujo nesugalvota[1911].

Po kiek laiko dėl to paties klausimo M. Römeris vėl buvo pakviestas į Valstybės Tarybą. Dalyvavo Klaipėdos krašto gubernatorius V. Kurkauskas. Jis informavo, kad, kai Klaipėdos krašto lietuviai sužinojo, kad rinkimai vyks pagal seną rinkimų tvarką, kilo desperacija dėl pralaimėjimo. Pasirodo, vyko tokios terorizmo akcijos iš vokišką politiką palaikančių asmenų pusės, kad net lietuviai nesiryžo dalyvauti rinkimuose, kuriuose būtų remiamasi tuo metu galiojusia įstatymo redakcija. Vėl grįžta prie minties keisti Klaipėdos krašto seimelio rinkimų įstatymą, siekta iškelti tas pačias idėjas, kokios buvo gvildentos anksčiau[1912]. Galiausiai reformą nuspręsta grįsti ne partiniu, o profesiniu ir ekonominiu principu[1913].

Ilgainiui šiuo klausimu į M. Römerį nebesikreipta:

1909 *Ibid.* (1935 m. gegužės 18 d.), l. 365.
1910 *Ibid.* (1935 m. gegužės 20 d.), l. 366.
1911 *Ibid.* (1935 m. gegužės 21 d.), l. 367.
1912 *Ibid.* (1935 m. liepos 12 d.), l. 393.
1913 *Ibid.* (1935 m. liepos 17 d.), l. 395.

„Tik vakar netyčia kine sutikau Navaką, iš kurio sužinojau, kad visiškai atsisakyta rinkimų tvarkos reformos ir nuspręsta rinkimus vėl rengti pagal esamas taisykles. Šie rinkimai Lietuvos pusei žada būti pavojingi. Vokiečiai Klaipėdoje įsisiautėję ir pasiryžę elgtis nepermaldaujamai. Pasyvūs gyventojai yra įbauginti ir nedrįsta nė cyptelti prieš vokiečių valią, tikėdamiesi vokiečių valdžios sugrįžimo, o ryžtingi lietuviški elementai yra sutrikę ir nusiteikę pesimistiškai. <...> Tačiau gali būti, kad veikė ir Užsienio reikalų ministerijos, kuri šiuo metu labai bijo bet kokio signatarų erzinimo, įtaka.“[1914]

M. Römeris buvo iškviestas į Valstybės Tarybą dėl Klaipėdos krašto teisėjų drausminės atsakomybės, nes jie nemokėjo lietuvių kalbos, nepaisant to, kad, remiantis Klaipėdos krašto statutu, Krašte lietuvių ir vokiečių kalbai buvo suteiktas vienodas statusas. M. Römeris nerekomendavo dėl to nušalinti teisėjų. Jo nuomone, tai būtų buvęs beprasmis veiksmas[1915]. Taip ir atsitiko. Pašalintieji reikalavo kompensacijų[1916].

Valstybės Tarybai teko rengti centralizuotos aukštesnės protestantų bažnyčių organizacijos projektą. Projektas buvo susijęs su Klaipėdos kraštu[1917].

4.1.4. Seimo rinkimų įstatymo rengimas?

Lietuvoje nuo 1927 m. iki 1936 m. Seimas nesirinkdavo, nes nebuvo šaukiamas. Tačiau kalbos apie jo sušaukimą vis netildavo. Antai po valstybės vadovo rinkimų, vykusių 1931 m. gruodžio 11 d.[1918], pasigirdo kalbos apie Seimo rinkimus. Kalbėta, kad kandidatais į Seimą bus tik asmenys iš oficialių institucijų – Prekybos ir pramonės rūmų, Žemės ūkio rūmų ir Darbo rūmų, kurios dar tuo metu apskritai nebuvo. Taigi, situaciją turėjo valdyti profesinė savivalda[1919].

Tokį Seimą M. Römeris vadino korporatyviniu demokratiniu, nes profesionalių kandidatų sąrašas reiškė korporatyvinį principą, o balsavimas – demokratinį. Teisininkas panašias nuostatas išgirdo ir ką tik išrinkto valstybės vadovo inauguracinėje kalboje[1920]. Šis kalboje pabrėžė, kad Vyriausybėje turi būti įvairių sričių profesionalių bendradarbių:

1914 *Ibid.* (1935 m. liepos 27 d.), l. 400.

1915 *Ibid.* (1935 m. gegužės 28 d.), l. 370.

1916 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 88–92.

1917 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 313.

1918 Lietuvos Respublikos Prezidento 1931 m. gruodžio 11 d. rinkimų dokumentai. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 57, l. 1–9.

1919 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gruodžio 17 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 243.

1920 *Ibid.* (1931 m. gruodžio 18 d.), l. 243.

„Vyriausybė privalo visokio laipsnio gerų bendradarbių, dėl to įvairian valdžios prietaisan turi būti teikiami išmaningi žmonės <...>.“[1921]

1932 m. vasarį sklido žinios apie Seimo rinkimų įstatymo rengimą, bet kol kas tai buvo patikėta ne Valstybės Tarybai, o Vidaus reikalų ministerijai[1922]. 1936 m. Seimas buvo sušauktas. Apie jo rinkimų formulės paiešką žr. monografijos IV dalies 4.1.8 poskyryje.

4.1.5. Teismų santvarkos įstatymo rengimas

1932 m. kovą teisingumo ministras pateikė Teismų santvarkos įstatymo projektą, neatsižvelgdamas į Valstybės Tarybos parengtą. Kita vertus, Tarybos projektas buvo užstrigęs, nes, pasak M. Römerio, siekta radikaliai reformuoti 1929–1931 m. rengtą Teismų santvarkos įstatymo projektą. Bet komisija, kūrusi Teismų santvarkos įstatymą, dabar visas jėgas skyrė Klaipėdos krašto reikalams[1923]. Teisingumo ministras taip įgėlė Tarybai, kuri nuo 1929 m. rengia Teismų santvarkos įstatymo projektą ir niekaip darbo nepabaigia[1924].

Kaip tik tuo laikotarpiu *Dzień Kowieński* paskelbė apie tai, kad M. Römeris negrįš į Tarybą po to, kai Tarybos pirmininkas S. Šilingas Vyriausybei pateikė Teismų santvarkos įstatymo projektą, kurį Vyriausybė grąžino Tarybai iš naujo[1925]. Teisininkas buvo pasipiktinęs tokiomis žiniomis. Jis suvokė, kad dirbant Tarybos ekspertu bendradarbiu ir gaunant atlyginimą, būtų netaktiška viešai pasisakyti prieš Tarybos pirmininką. M. Römeris jautė, kad jam reikės rašyti S. Šilingui ir redakcijai. Įdomu tai, kad laikraštyje teisininkas vėl vadinamas Tarybos vicepirmininku[1926].

M. Römeris ir toliau užsimindavo apie Teismų santvarkos įstatymą. 1932 m. rudenį įstatymo projektas pateiktas Ministrų kabinetui[1927], iš kurio

---

1921 „Respublikos Prezidento kalba, pasakyta vakar, gruodžio 11 d., Ypatingųjų Tautos Atstovų susirinkime po iškilmingos priesaikos“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. gruodžio 12 d., Nr. 283 (1361), 1.

1922 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 269.

1923 Tai liudijo ir publikacijos spaudoje: „Kokių laukiama Klaipėdos įstatymų autonomijai apsaugoti?“, *Dienos naujienos*, 1932 m. balandžio 9 d., Nr. 80 (303), 1–2; „Klaipėdos kr. statuto vykdymo priežiūros ir garantijų įstatymo projektas“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 17 d., Nr. 62 (3854): 1.

1924 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 290. Taip pat žr.: „Kaip bus pertvarkyti Lietuvos teismai“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 17 d., Nr. 62 (3854), 4.

1925 „Zatarg w Radzie Stanu z powodu projektu ustawy o sądownictwie“. *Dzień Kowieński*, 1932 m. rugsėjo 9 d., Nr. 204, 3.

1926 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. rugsėjo 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 376.

1927 Ministrų kabineto 1932 m. spalio 12 d., 25 d., lapkričio 3 d., lapkričio 9 d., lapkričio 15 d., gruodžio 22 d. posėdžiai. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 729, l. 132, 135, 137, 140, 143, 170.

Taryba nuolatos gaudavo pastabų. Su šiomis pastabomis dirbo A. Kriščiukaitis ir K. Račkauskas[1928]. Vėliau teisininkas minėjo L. Ciplijauską[1929].

Į teismų komisijos darbą buvo kviečiami ir Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nariai – M. Römeris, S. Lozoraitis, T. Petkevičius (apie komisiją žr. monografijos V dalį). Siekta pajungti Klaipėdos krašto autonominius teismus centrinės valdžios teismų sistemai[1930]. Čia buvo svarstomas Klaipėdos krašto teismų įstatyminės jurisdikcijos klausimas (teritorinė ar dalykinė jurisdikcija), Didžiosios Lietuvos teismų jurisdikcijos išplėtimas teisiniams santykiams Klaipėdos krašte, kuriuos nustato ne autonominiai, o nacionaliniai įstatymai remiantis 1930 m. Vyriausiojo Tribunolo išaiškinimu, Vyriausiojo Tribunolo priežiūra Klaipėdos krašto prokuroro atžvilgiu, nacionalinių teismų aiškinimo taikymas autonominiams teismams nagrinėjant bylas[1931]. Tokiuose Tarybos susitikimuose dalyvaudavo užsienio reikalų ir teisingumo ministrai, Vyriausiojo Tribunolo prokuroras, Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas ir t. t. Klausimas buvo susijęs su Klaipėdos kraštu, tad apsispręsta, kad Valstybės Taryba pabaigs rengti Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, susijusias su Krašto teisėsaugos institucijomis, o Vyriausybė siųs notą valstybėms signatarėms, pasirašiusioms Klaipėdos krašto konvenciją. Visa tai buvo susiję su Lietuvos įsipareigojimu kol kas nesiremti Vyriausiojo Tribunolo 1930 m. išaiškinimu dėl autonominių teismų[1932].

Nemažai klausimų kėlė Klaipėdos krašto prokuratūros priežiūra. Remtasi teze, kad autonominės prokuratūros atžvilgiu Klaipėdos krašto direktorija neatliks priežiūros, o atliks Vyriausiasis Tribunolas. Tačiau nebuvo aiškumo, ar kartais neturėtų ta drausmės funkcija būti atiduota Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriui, kuris, remiantis Klaipėdos krašto statutu, buvo aukščiausia drausmės instancija autonominių teismų teisėjams. Toks klausimas kilo, nes Klaipėdos krašto prokuratūra buvo autonominė institucija. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad telkti drausmės funkciją Tribunolo Klaipėdos krašto skyriuje nebuvo Lietuvai patogus dalykas, nes jame buvo akivaizdi struktūrinė germanizacija ir antivalstybinė

1928 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 406.

1929 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 16 d.), l. 409.

1930 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 16 d., 28 d.), l. 409, 416.

1931 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 28 d., 29 d., gruodžio 12 d.), l. 416, 417, 423.

1932 *Ibid.* (1932 m. gruodžio 16 d.), l. 425. Manytina, turėtas mintyje 1930 m. vasario 20 d. sprendimas dėl Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo iškelto klausimo apie bylos priklausomybę: Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotiniųjų susirinkimų nutarimų rinkinys. Red. J. Byla. (Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus prekybos namų leidinys, 1934), 172–174.

tendencija. Kol kas buvo nuspręsta palikti priežiūrą Vyriausiajame Tribunole neišdėstant drausminių nuobaudų sistemos[1933].

M. Römeris prisiminė pokalbį su K. Račkausku, kuris taip pat nesižavėjo darbu Valstybės Taryboje. Jam S. Šilingas pavedė parengti Teismų santvarkos įstatymo aiškinamąjį raštą. K. Račkauskas rėmėsi Konstitucija, valdžių padalijimo principu, teismų nepriklausomumo principu. Dar nebuvo baigęs darbo, o Tarybos pirmininkas kritikavo jo darbą tvirtindamas, kad neturėtų būti valdžių padalijimo principo ir teismų nepriklausomumo, kad teismas yra valdžios institucija ir turi jai tarnauti. Buvo liepta pagal pirmininko valią pataisyti tekstus, nors galutinis variantas bus nurodytas kaip parengtas K. Račkausko. Pastarasis buvo dėl to nuliūdęs[1934].

1933 m. vasarį Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisija baigė redaguoti teismų sistemos ir advokatūros reformos projektą. Projektas skyrėsi nuo to, kurį kadaise pateikė M. Römerio vadovaujama Teismų komisija. Teisininko manymu, šiame projekte buvo susilpnintas teismų nepriklausomumas ir išplėsti teisingumo ministro, teismų pirmininkų įgaliojimai. Itin pakeistas advokatūros projektas. Naikinama privačių advokatų institucija, privatiems advokatams suteiktas trejų metų terminas visiškam veiklos nutraukimui. Tai buvo pernelyg radikalus sprendimas. Teisės praktika advokatų padėjėjų pozicijose atšaukta. Stažuotė galima tik teisme. Tarnyba teisme neapmokama, tad advokatais galėjo tapti tik turtingos kilmės jaunimas. Priėmimas į advokatūrą vyks ministro nuožiūra, anksčiau tai buvo Advokatūros tarybos kompetencijoje. Tokia sistema, pasak M. Römerio, leis imtis teisininko profesijos tik karjeristams vidutinybėms[1935].

Prieš tokią advokatūros reformą buvo nusiteikęs teisę studijuojantis jaunimas. Buvo planuojama didelė protesto akcija universitete. Jaunimui kliuvo galutinis sprendimas dėl priėmimo į advokatūrą turėjo priklausyti teisingumo ministrui, t. y. nuo politinės valdžios (ši nuostata priimto įstatymo 290 straipsnyje išliko). Lietuvių jaunimas reforma buvo nepatenkintas dėl kelių priežasčių: pirma, sunkus patekimas į advokatūrą, antra, dėl turtinės padėties, kadangi stažuotė teisme neapmokama. Protestavo ir kairiųjų pažiūrų jaunimas, nusiteikęs prieš tautininkų partiją[1936].

1933 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. gruodžio 19 d., 1932 m. gruodžio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 427.

1934 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 26 d.), l. 414.

1935 *Ibid.* (1932 m. kovo 8 d.), l. 284; plačiau apie pakeitimus žr.: Toliušis, Zigmas. Iš lietuviškosios advokatūros praeities. VUB RS, f. 87-19, l. 16.

1936 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 455.

1933 m. vasario 28 d. įvyko dar vienas Valstybės Tarybos posėdis, kuriame jau galutinai turėjo būti pabaigtos svarstyti Teismų santvarkos įstatymo normos, susijusios su Klaipėdos krašto teismais. Po šio posėdžio projektas turėjo būti pateiktas Ministrų kabinetui ir perduotas valstybės vadovui suteikti projektui įstatymo galią. Tačiau M. Römeris atkreipė dėmesį į dar vieną spragą, todėl reikėjo dar atlikti kai kuriuos pataisymus[1937]. Pagaliau projektas pateko į Ministrų kabinetą ir buvo detaliai analizuojamas Respublikos Prezidento kartu su ministru pirmininku, teisingumo, užsienio reikalų ministrais ir Valstybės Tarybos pirmininku. Iš advokatūros savivaldos buvo panaikintos drausminės funkcijos narių atžvilgiu. M. Römeris rašė:

> *„Apskritai aktas turi drakoniškų tendencijų ir, viena vertus, skirtas teismą padaryti priklausomu nuo vyriausybės, kita vertus, suteikti vyriausybei priemones, skirtas aprūpinti vyriausybę antimonopolinėmis priemonėmis <...>.“*[1938]

M. Römeris galutinį Teismų santvarkos įstatymo projektą vadino karikatūra to, kas buvo parengta anksčiau. Ne tik advokatūros teisinis reguliavimas tapo blogesnis, bet ir pačių teismų organizavimo:

> *„<...> jis demoralizuoja teisėjus ir atitraukia teismą nuo tarnystės teisei pavalduomo valdžiai ir jos politinių tendencijų naudai. Ypač Šilingo pakeitimų projektas maksimaliai padidina teisingumo ministro ir teismų pirmininkų įgaliojimus bei griauna teisėjų nepriklausomumą. Šiuo atžvilgiu Šilingas atliko naują operaciją projekte: įtraukė nuostatą dėl visų instancijų teismų teisėjų nušalinimo (neišskiriant nė Vyriausiojo Tribunolo teisėjų) „valstybinės tvarkos“ pagrindu, šį principą motyvuodamas tuo, kad teisėjai, būdami valstybės valdžios dalimi ir taikydami įstatymus ir priimdami sprendimus, privalo laikytis valdžios „politinės linijos“. Taigi, jei, pavyzdžiui, valdžia ypač suinteresuota kovoti su kažkokiu reiškiniu ar judėjimu, o teisėjas tokiais atvejais sistemingai taiko minimalią bausmę, iš teisėjų pusės tai bus priešinimasis vyriausybės linijai, dėl kurios, remiantis „valstybinės tvarkos“ pagrindais, teisėjas ar teisėjai turėtų būti nušalinti. Jei tokia nuostata išliktų, tai būtų įrankis įtraukti teismą į politiką ir skatinti bjaurų (lenk. paskudny) teisėjų karjerizmą. Slidus kelias, ant kurio sustoti sunku.“*[1939]

M. Römeris dienoraštyje pažymėjo, kad, sužinojęs apie tokius pataisymus, Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis kreipėsi į valstybės vadovą[1940]. Kreipėsi ir Advokatų tarybos pirmininkas P. Leonas[1941].

1937 *Ibid.* (1933 m. vasario 28 d.), l. 462.

1938 *Ibid.* (1933 m. balandžio 21 d.), l. 488.

1939 *Ibid.* (1933 m. balandžio 28 d.), l. 492.

1940 *Ibid.* (1933 m. balandžio 28 d.), l. 492.

1941 Advokatų tarybos pirmininko 1933 m. vasario 23 d. raštas ministrui pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 755, t. 2, l. 406–408.

Teisininkas prisiminė, kaip pats A. Smetona, būdamas opozicijoje, buvo pasipiktinęs dėl ministrų V. Karoblio ir A. Tumėno spaudimo teisėjams. Tačiau, kaip rašė M. Römeris,

> *„žmonės, ateinantys į valdžią, labai dažnai, deja, pamiršta, ką jautė būdami opozicijoje.“*[1942]

Tiek, kiek projektas buvo susijęs su advokatūra, situaciją padėjo sušvelninti teisingumo ministras A. Žilinskas. M. Römeris paminėjo, kad pasirinktos liberalios Advokatūros įstatymo pereinamosios nuostatos (turimi mintyje Teismų santvarkos įstatymo 441–457 straipsniai, įtvirtinantys pereinamuosius nuostatus dėl advokatų). Tad pradedantys savo karjeras jaunieji teisininkai šiuo požiūriu nenukentėjo[1943].

4.1.6. Civilinės metrikacijos klausimas

M. Römeris konstatavo, kad Valstybės Taryboje bus atnaujintas darbas dėl civilinės santuokos, metrikacijos, skyrybų teisinio reguliavimo[1944]. Civilinės metrikacijos komisiją sudarė M. Römeris, L. Ciplijauskas, A. Kriščiukaitis, K. Račkauskas. Tačiau per pirmąjį susitikimą, grįžus teisininkui iš Hagos, daugiau kalbėta apie Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą ir Hagą, o ne apie civilinės būklės aktus[1945]. Valstybės vadovą vėl pasiekė protesto laiškai iš įvairiausių parapijų gyventojų[1946].

M. Römeris, paprašytas Šiauliuose įsteigtos asociacijos „Kultūra“ kasmetinio kongreso organizatorių, skaitė pranešimą apie civilinės būklės aktų valstybinę registraciją. Toks prašymas buvo susijęs su tuo, kad teisininkas buvo laikomas šio klausimo specialistu, tuo labiau kad pirmininkavo Valstybės Tarybos komisijai, rengiančiai šio klausimo teisinę bazę. M. Römeris sutiko, bet su išlyga, kad jo pranešimas bus atskirtas nuo kitų pranešėjų J. Gudaičio-Vabalo, J. Šliūpo, A. Randamonio-Rondomanskio, kadangi pastarųjų pranešimuose aiški antibažnytinė, antireliginė tendencija. Tai buvo pažadėta, bet neišpildyta, nes iš karto po M. Römerio pranešimo sekė likę trys. Teisininkas nenorėjo kalbėti didelėje auditorijoje, nes

> *„mūsų kairieji, dabar pašalinti iš politikos, visas savo kairiąsias pažiūras grindžia vadinamuoju laisvamaniškumu, kuris susiveda į karą su Bažnyčia, o trivialiai*

1942 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. balandžio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 492.

1943 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 22 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 94.

1944 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 389.

1945 *Ibid.* (1932 m. spalio 7 d.), l. 389.

1946 Protesto laiškai dėl civilinės metrikacijos įvedimo Lietuvoje. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 23, l. 5–39.

kalbant – kovą su kunigais; tiesa, Lietuvoje kova su klerikalzimu, stipriu, karingu ir agresyviu, yra svarus dalykas, bet šiaip visas visuomenines problemas sumenkinti iki šio vieno aspekto ir tenkintis pykčiu su kunigais ir piktavališkai gelti į viską, kas turi katalikišką ženklą, dalykas paviršutiniškas, nedarantis ypatingo įspūdžio. Šiuose sluoksniuose populiari ir civilinė metrikacija, nes ji nepriimtina dvasininkams ir kariaujančiam klerikalizmui. Tačiau šią nepaprastos valstybinės svarbos institucijos reformą, kuri savo esme neturi nieko bendra su religine nesantaika ir karais tarp katalikybės ir laisvamanių, abi pusės uoliai naudojasi spekuliatyviais kovos tikslais, o tai ją iškreipia ir mums labai apsunkina jos įgyvendinimą“[1947].

Paaiškėjo, kad kongresas turėjo būti grandiozinis didelėje rotušės salėje. Tai sužinojęs, M. Römeris ėmė gailėtis sutikęs:

„*Nenorėjau įsilieti į šį puolimą prieš kunigus ir bažnyčią, o tai buvo pagrindinis kongreso tikslas, nes nepritariu tokiam vienpusiškumui ir nenorėjau metrikacijos reformai suteikti antibažnytinio ir antireliginio tono ar atspalvio, kuris iš tikrųjų jai yra svetimas ir kuris ją tik kompromituoja plačioje visuomenės nuomonėje ir kartu trukdo ir vilkina jos įgyvendinimą, toliau valstybės sistemoje išlaikant poreikių nebeatitinkančios išskirtinės bažnytinės metrikacijos.*“[1948]

M. Römeris suvokė, kad jam nedera jungtis nei prie vienos iš kariaujančių pusių, nes jis Vyriausybės vardu dalyvavo rengiant šią reformą. Teisininkas suprato, kad jo pasisakymas tokiame kongrese („laisvamanių stovykloje“) susietų reformą su vienpusiškumu ir būtų priešingas nešališkumo principui. M. Römerio pranešimas buvo padalytas į dvi dalis: pirmoje jis aptarė valstybinio registravimo esmę, antroje – šios reformos perspektyvas Lietuvoje, atsižvelgiant į Konstitucijos ir Šventojo Sosto Konkordato nuostatas. Teisininkas rašė, kad jo pranešimas patiko ne tik laisvamaniams, bet ir katalikams, kurie nerado nieko, įžeidžiančio religinius jausmus, ir nurodė, kad valstybinė metrikacija neprieštarauja Bažnyčiai. Spauda, pasak M. Römerio, nenuosekliai vertino kongresą[1949].

M. Römeris nenorėjo, kad jo kalba kongrese „Kultūra“ sukeltų sensaciją, tačiau taip įvyko. Teisininkas vengė bet kokių provokacijų, laikėsi kaip įmanydamas neutraliau, tačiau neišvengė nesusipratimų. Katalikai vertino pranešimą kaip veiksmą prieš bažnyčią. Net popiežiaus pasiuntinys

---

1947 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 402.

1948 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 2 d.), l. 402.

1949 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 2 d.), l. 402; „Triukšmingas kultūros kongresas“. Lietuvos aidas, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 279 (1624), 6; „Kultūros“ kongrese, kaip Jakavičiaus kalendoriuje“. Rytas, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 232 (2508), 5; „Kultūros kongreso belaukiant“. Lietuvos žinios, 1932 m. spalio 31 d. Nr. 249 (4041), 1; „Civilinė metrikacija – valstybės reikalas“. Lietuvos žinios, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 250 (4042), 3. „Kultūros kongresas“. Sekmadienis, 1932 m. lapkričio 6 d., Nr. 45 (244), 1.

monsinjoras pokalbyje su diplomatu S. Lozoraičiu paminėjo M. Römerio paskaitą. Kitų pranešimai buvo atvirai antikatalikiški, tačiau M. Römerio ne. Spaudoje buvo painiojami pranešimai. Paminėta ir tai, kad teisininkas siekė praplėsti skyrybų galimybę, nors kaip tik pranešime minėta būtinybė suvaržyti skyrybas ir ginti šeimą nuo piktnaudžiavimo religijos laisve skyrybų tikslais, todėl pranešime siūlyta skyrybų klausimus spręsti teismams. M. Römeriui nusibodo šie kaltinimai ir jis parašė diskusinį straipsnį „Civilinė metrikacija ir perskyrimas“ ir penktadienį nunešė į laikraščio *Rytas* redakciją[1950]. Teisininkas laukė, kada straipsnis bus išspausdintas. Buvo delsiama[1951], bet galiausiai straipsnis publikuotas[1952]. Teisininkas ir vėliau rašė šia tema[1953].

1933 m. vasarį M. Römeris rašė, kad Valstybės Tarybos komisija baigė Santuokos ir skyrybų teisinio reguliavimo projekto svarstymą[1954], tačiau Tarybos pirmininkas šiuo klausimu susidomėjimo nerodė, visas dėmesys sutelktas į Teismų santvarkos įstatymą[1955]. Per antrąjį svarstymą nuspręsta įstatymą papildyti taip, kad jis apimtų ne tik civilines santuokas, skyrybas, gyvenimą skyrium, bet ir sutuoktinių teises. Tikslas buvo pakeisti tuo metu galiojančias skirtingas nuostatas trijuose civiliniuose kodeksuose[1956].

M. Römerį išrinkus Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi, teisininkas dienoraštyje parašė, kad jam tikriausiai reikės pasitraukti iš Valstybės Tarybos eksperto bendradarbio pozicijų, bet planavo likti Konsultantų komisijoje Klaipėdos krašto reikalams prie ministro pirmininko. Tačiau šiose institucijose jis dirbo ir toliau. Jam buvo neramu dėl civilinės metrikacijos teisinio reguliavimo rengimo perspektyvų[1957].

Valstybės Tarybos civilinės metrikacijos komisijos posėdyje santuokos įstatymas rengtas atsižvelgiant į galimą civilinę santuoką, alternatyvią bažnytinei santuokai[1958]. Teisininkas pripažino, kad komisijos darbas labai lėtas,

---

1950 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 411.

1951 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 24 d.), l. 413.

1952 Römeris, Mykolas. „„Civilinė metrikacija“ ir perskyrimas“. *Rytas*, 1932 m. lapkričio 28 d., Nr. 254 (2530), 3.

1953 Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“. *Kultūra*, 1933, Nr. 1 (111): 1–8.

1954 Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos 1933 m. vasario 10 d. protokolas Nr. 195. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1281, l. 448.

1955 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 459.

1956 Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos 1933 m. kovo 10 d. protokolas Nr. 196. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1281, l. 449–450; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. kovo 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 467.

1957 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 6.

1958 Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos 1933 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1281, l. 475–477.

nes, be skyrių apie santuoką ir skyrybas, įstatymas turi apimti teisinius santykius tarp sutuoktinių, tėvų ir vaikų:

> *„Tai bus vienu metu santuokos teisės reforma ir unifikavimas kaip vieno iš būsimo Lietuvos civilinio kodekso skirsnių.“*[1959]

Ir toliau M. Römeris pirmininkavo civilinės metrikacijos komisijai. Prie jos dar prisidėjo J. Vileišis. Teisininkas planavo, pabaigęs darbą šioje komisijoje, pasitraukti iš bendradarbiavimo Valstybės Taryboje[1960]. 1933 m. lapkričio 10 d. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad projektai, susiję su civiline metrikacija, baigti[1961]. Tačiau kol kas M. Römeris ir toliau ėjo eksperto bendradarbio pareigas[1962].

Civilinės metrikacijos klausimas buvo kuriam laikui primirštas. Klausimas atnaujintas po to, kai pasikeitė Valstybės Tarybos pirmininkas. B. J. Masiulis kreipėsi į M. Römerį, kad šis dalyvautų civilinio kodekso komisijoje. Tačiau atsiprašydamas nurodė, kad neturės lėšų atsiskaityti. Teisininkas sutiko padirbėti nemokamai[1963].

Komisiją sudarė Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, Tarybos narys J. Danauskas, teisingumo ministras A. Tamošaitis, K. Račkauskas. Tarybos narys J. Byla pateikė Santuokos įstatymo projektą, kuris turėjo būti kartu išleistas su civilinės būklės aktų registravimo įstatymu. Projektas šiek tiek skyrėsi nuo 1930–1933 m. rengto[1964]. 1939 m. gegužės 23 d. buvo kalbama apie lietuvių santuokų užsienyje ir užsieniečių santuokų Lietuvoje klausimą. Civilinės būklės aktų įstatymo projektas grindžiamas alternatyva, t. y. juos registruoja arba teisėjas, arba dvasininkas, tačiau su sąlyga, kad visas apskaitos knygas ir teisėjai, ir dvasininkai grąžins į valstybinį metrikacijos biurą. M. Römeris nurodė, kad šįkart yra tikimybė, jog metrikacijos reforma įvyks, bus sukurtas alternatyvus pasaulietinės metrikacijos institutas, nes krikščionys demokratai taip aktyviai kaip anksčiau šiam institutui nebeprieštaravo. Vėliau teisininkas pripažino, kad darbas šioje komisijoje lėtas, nes vis iškyla sudėtingi klausimai. Teisingumo ministras A. Tamošaitis norėjo, kad projektas greičiau būtų baigtas, tačiau M. Römeriui kilo klausimų dėl J. Bylos projekto, kuris jam atrodė gana radikalios formos, galinčios sukelti dvasininkų ir krikščionių demokratų pasipriešinimą. Taip galėjo būti dėl to, kad projekte numatyta valstybinė metrikacija, o ne lygiagrečios

---

1959 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 24 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 3.
1960 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 9 d.), l. 57.
1961 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 10 d.), l. 88.
1962 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 22 d.), l. 94.
1963 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. gegužės 13 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 389.
1964 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gegužės 16 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 71.

dvi metrikacijos – valstybinė ir bažnyčios. Projekte numatyti bažnytiniai krikšto, santuokos ir mirties aktai, taip pat ir civiliniai, patvirtinti teisėjų, tačiau visi šie aktai turėjo būti pateikiami valstybiniam metrikacijos biurui įrašyti į valstybines metrikacijos knygas. Teisininko nuomone, dvasininkai priešinsis[1965], nes tokia sistema atitinka Konstituciją, tačiau prieštarauja Šventojo Sosto Konkordatui. Tai taip pat prieštaravo krikščionių demokratų ir valstiečių susitarimui įtvirtinti alternatyvų civilinį ir bažnytinį įrašą[1966]. Civilinės metrikacijos teisinio reguliavimo projektai nebuvo įgyvendinti[1967].

4.1.7. Civilinio kodekso rengimas

1936 m. gruodį Valstybės Taryba ėmėsi didelio darbo – Lietuvos civilinio kodekso rengimo, kurio tikslas buvo nustatyti vienodą visoje Lietuvoje civilinę teisę, pakeisti įvairius tuo metu Lietuvoje galiojusius civilinius kodeksus. M. Römeris tokį Tarybos įsipareigojimą vadino kapitaliniu. Be to, tokio darbo reikėjo, kad būtų pakelta susvyravusi Tarybos reputacija. Darbas buvo pavestas J. Vileišiui. M. Römeriui tai kėlė abejonių:

> *„Šiuo poelgiu mielai sublizgėtų ir Valstybės Tarybos nariai, ypač silpniausias iš jų „civilistas" Jonas Vileišis, kuris tokio įsipareigojimo sunkumą sumenkina būtent dėl to, kad nesuvokia savo kūrybinės negalios. Jam viskas atrodo lengva, pasak patarlės: ne šventieji puodus gamina. Jis tik pamiršta, kad tai, ką gali padaryti protingas žmogus, kuris nėra šventasis, nebūtinai gali padaryti kvailas, kuris taip pat nėra šventasis. Ir dar pamiršta, kad civilinis kodeksas – ne puodas. Žodžiu, pats garbingiausias ir mylimiausias, bet <...> psichiškai senstantis žmogus įsitikinęs, kad šis reikalas yra smulkmena ir jis tam turi kvalifikacijų. Jis taip pat įsipareigojo pats parengti kodekso projektą, kuris bus atitinkamos komisijos svarstymų „pagrindas", ir labai uoliai dirbo ir tebedirba rengdamas šį projektą, daugiausia remdamasis buvusiu Rusijos civilinio kodekso projektu, taip pat atsižvelgdamas į Šveicarijos kodekso ir Vokietijos BSB nuostatas."*[1968]

Į civilinio kodekso komisiją buvo paskirti Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas J. Danauskas, Valstybės Tarybos nariai J. Byla ir J. Vileišis, referentas K. Račkauskas, romėnų teisės katedros docentas A. Tamošaitis[1969].

1965 M. Römeris buvo teisus, nes spaudoje pasirodė straipsnių, tvirtinančių, kad katalikų bažnyčiose sudarytų santuokų ištuokos bylos gali būti pavedamos spręsti tik bažnytiniams teismams. Žr.: P. R. „Santuokos įstatymo projektas". *Židinys*, 1940, Nr. 3, 369–371.

1966 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 74.

1967 Maksimaitis, *supra note*, 1696: 115.

1968 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gruodžio 2 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 125.

1969 *Ibid.* (1936 m. gruodžio 2 d.), l. 125.

Netrukus paaiškėjo, kad J. Vileišis surinko medžiagą, bet neparengė projekto[1970]. Ne vienas M. Römeris skeptiškai vertino komisijos darbą. Po kelerių metų pasirodė ir kitų specialistų nuomonės, kurios kritikavo civilinės teisės kodifikavimą Lietuvoje[1971].

4.1.8. Seimo rinkimų formulė

Nuo 1935 m. rudens pradėta galvoti apie Seimo rinkimų tvarką[1972]. Vyriausybė patyrė, kad jos statusas darosi nebestabilus, buvę Lietuvos prezidentai ir ministrai pirmininkai – A. Stulginskis, K. Grinius, P. Dovydaitis, A. Tumėnas, A. Sleževičius, E. Galvanauskas – valstybės vadovui pateikė memorandumą, kuriame reikalavo sušaukti Seimo rinkimus[1973], stiprėjo akademinio jaunimo judėjimas, vyko valstiečių riaušės Suvalkų krašte. Šie aspektai, pasak M. Römerio, Vyriausybei kėlė nerimą[1974].

1936 m. balandį M. Römeris buvo pakviestas kaip konstitucinės teisės specialistas pasitarti dėl Seimo rinkimų. Teisininkas pripažino, kad valdžia bijojo demokratinių Seimo rinkimų, todėl siekė kurti kažką, kas būtų Seimo fikcija, demokratinės tautos atstovybės surogatas. Teisininką kvietė valstybės pareigūnai, tiesiogiai susiję su Valstybės Taryba (V. Mašalaitis, S. Šilingas, B. J. Masiulis). Kitaip tariant, siekta rasti tokią Seimo rinkimų formulę, kuri užtikrintų pergalę valdantiesiems. Buvo sugalvota speciali struktūra, kuri vadintųsi Tautos atstovybe ir kuri neturėjo būti Konstitucijoje numatytu Seimu, nes jai nebūtų taikomi konstituciniai rinkimų reikalavimai. Toks darinys būtų galėjęs pareikšti savo nuomonę dėl įstatymų projektų ir biudžeto, atlikti savotišką kontrolę, bet ne valstybės vadovo atžvilgiu. S. Šilingo nuomone, šis kūrinys neprieštarautų konstitucijai, nes minėtas darinys būtų laikino pobūdžio. Remiantis teisingumo ministru, šiam dariniui nebūtų suteikta įstatymų leidžiamoji funkcija, tačiau būtų suteikta konstitucijos projekto rengimo ar konstitucinės reformos funkcija. O tai, pasak M. Römerio, jau prieštaravo Konstitucijai, nes pagal

---

1970 *Ibid.* (1936 m. gruodžio 3 d.), l. 126.

1971 Dakutis, T. „Lietuviškosios teisės kelias“. *Vairas*, 1939 m. kovo 2 d., Nr. 9, 171–173; Stravinskas, Petras. „Teisininkai ir civilinės teisės kodifikacija“. *Teisė* 43 (1938): 332–335; Stravinskas, Petras. „Kaip ruošėme Lietuvos civilinį kodeksą?“ *Teisininkų žinios* 25–26 (1958): 15–16; Šalkauskis, Kazys. „Kodifikacijos darbas“. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai III* (1939): 360–361.

1972 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. balandžio 20 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 12.

1973 Veilentienė, Audronė. „Memorandumai Prezidentui Antanui Smetonai: opozicijos vienijimosi pradžia“. *Parlamento studijos* 21 (2016), 136–167.

1974 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. lapkričio 5 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 451.

1928 m. Konstitucijos 104 straipsnį, kaip tik Seimas yra konstitucinės reformos organas, o Vyriausybei suteikta tik iniciatyvos teisė[1975].

A. Smetona šiuo klausimu taip pat kvietė M. Römerį pasitarti. Bet asmeniškai,

vieną. Respublikos Prezidentas prisipažino, kad nepritarė Tautos atstovybės, kaip patariamos ir laikinos institucijos, idėjai, nenorėjo sukelsiančio naują konstitucinį chaosą darinio ir visą formalios atsakomybės naštą paliekančio valstybės vadovui. Prezidentas norėjo pasidalinti konstitucine valdžia su Seimu:

> *„Jis sako besijaučiąs pavargęs ir negalįs toliau būti Dievo valiai paliktas žmogus, į kurį remiasi visa valstybės valdžia. Jis neidealizuoja tautininkų, mato, kaip sunku rasti žmonių ir suformuoti vyriausybę, supranta, kad reikia rasti kokį nors stabilų teisinį režimą nuolatinei valdžiai organizuoti.“*[1976]

Visa tai išdėstęs A. Smetona pastebėjo, kad esminis sunkumas yra Seimo struktūros arba Seimo rinkimų sistemos nustatymas. Vadovas išreiškė pageidavimą, jog rinkimų sistema turi būti nustatyta taip, kad nereikėtų keisti Konstitucijos nuostatų. O Konstitucijos 25 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad atstovai renkami visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcine rinkimų sistema. Tad Vyriausybė norėjo demokratinių rinkimų principo interpretavimo, pagal kurį demokratija būtų apribota pačia balsavimo procedūra. Taigi, rinkimų įstatyme turėjo būti įtvirtintos nuostatos, apribojančios partijų kandidatūras. Planuota, kad kandidatuotų profesinių organizacijų atstovai – žemės, ūkio, pramonės, prekybos ir darbo rūmų. Tačiau ir pačiam valstybės vadovui toks profesinių sąjungų įtraukimas atrodė dirbtinas, paviršutiniškas, nesutrukdysiantis partiniams elementams patekti į Seimą. Valstybės vadovui atrodė, kad kandidatų sąrašo sudarymas turėtų būti deleguotas savivaldybių taryboms. Aišku, M. Römeriui visos šios kombinacijos atrodė abejotinos. Jis įžvelgė daug prieštaravimų, pavyzdžiui, kad kai kurios rinkėjų kategorijos, nedalyvaujančios rajonų tarybos rinkimuose, negalėtų dalyvauti ir Seimo rinkimuose, be to, tarp kandidatų pateiktų sąrašų nebūtų konkurencijos, tai reiškia ir rinkimų proporcingumo. Tad valstybės pareigūnai ieškojo tokios Seimo rinkimų formulės, kurioje nebūtų atgaminta partinė konkurencija, bet ir nebūtų prieštaraujama konstitucijai[1977].

Vis dėlto norėta keisti 1928 m. Konstitucijos 25 straipsnį[1978]. M. Römeris tam priešinosi:

[1975] Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. balandžio 20 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 12.

[1976] *Ibid.* (1936 m. balandžio 22 d.), l. 12.

[1977] *Ibid.* (1936 m. balandžio 22, 25 d.), l. 13, 15.

[1978] *Ibid.* (1936 m. balandžio 28 d.), l. 16.

„Atsakiau, kad konstitucijos geriau neliesti. Jeigu norima rinkimams suteikti vienokią ar kitokią struktūrą, verčiau ją bent iš pažiūros suderinti su konstitucija ir remtis, nors ir abejotina, bet konstitucijos nuostatų interpretacija, o ne savavališkai panaikinti jos nuostatas.“[1979]

M. Römeris pasiūlė, kad, Vyriausybei nusprendus suteikti savivaldybių taryboms kandidatų siūlymo monopolį, Konstitucijoje numatyta proporcinė rinkimų sistema galėtų būti pasiekta taip, kad rinkiminė apygarda apimtų tris apskritis, ir taip būtų sudaryti trys kandidatų sąrašai, pasiūlyti trijų savivaldybių tarybų. Taip tarp šių trijų sąrašų galėtų vykti konkurencija ir proporcinis mandatų paskirstymas pagal balsavimo rezultatus. M. Römerio nuomone, taip būtų išvengta formalaus Konstitucijos pažeidimo. Žinoma, M. Römeris numanė galimus kaltinimus nacionaliniu ir tarptautiniu mastu: pirma, rinkėjai pašalinti iš rinkimų procedūrų, o tai prieštarauja rinkimų universalumo principui; antra, vietos savivaldybių monopolinė teisė siūlyti kandidatus prieštarauja proporcinei rinkimų sistemai, įtvirtintai Konstitucijoje. Vis dėlto teisininkas prisipažino, kad geriau taip negu keisti Konstitucijos tekstą, nes tokiu atveju kaltinimai būtų nukreipti ne į Konstitucijos „trypimą“ (lenk. *deptanie*), o į jos aiškinimą[1980].

Teisininkas suvokė, kad tokia kombinacija vis tiek „neatitinka demokratinio visuotinio balsavimo ir sociokratinio proporcinio atstovavimo logikos“[1981]. Tačiau konstitucijos keitimas būtų buvęs dar pavojingesnis, dar labiau keliantis chaoso ir diktatūros grėsmę[1982].

Nepaisant visų šių faktų, M. Römeris manė, kad bet kokiu atveju Seimo išrinkimas, jo sušaukimas yra teigiamas dalykas, padarysiantis valdžią artimesne viešiesiems reikalams, atgaivinsiantis aplinką, Seimas bus „bent kažkokia arena ir viešoji tribūna“. Teisininkui valstybės vadovą pavyko įtikinti nekeisti Konstitucijos nuostatų[1983]. Spaudoje pasirodė žinių apie greitai įvyksiančius Seimo rinkimus[1984]. Pasirodė ir pranešimų, kuriuose reiškiamas nepasitenkinimas Seimo rinkimų tvarka[1985].

Prieš paskelbiant Seimo rinkimų įstatymą M. Römeris buvo dar kartą pakviestas valstybės pareigūnų. Gvildentas klausimas dėl Klaipėdos krašto:

1979 *Ibid.* (1936 m. balandžio 30 d.), l. 17.

1980 *Ibid.*

1981 *Ibid.* (1936 m. gegužės 3 d.), l. 19.

1982 *Ibid.*

1983 *Ibid.* (1936 m. gegužės 5 d.), l. 20.

1984 „Vyriausybei rūpi sudaryti darbinga ir atitinkanti krašto reikalus tautos atstovybė – pareiškė Ministeris Pirmininkas p. Juozas Tūbelis“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 5 d., Nr. 101 (5082), 2.

1985 „Toks konstitucijos aiškinimas klaidina visuomenę“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 7 d., Nr. 103 (5084), 2.

nenorėta, kad šis būtų atskira rinkimų apygarda. Tad įstatymas turėjo būti sukonstruotas taip, kad Krašto rinkimų apygarda būtų sujungta su Didžiosios Lietuvos apygardomis[1986].

1936 m. gegužės 9 d. paskelbiamas naujas Seimo rinkimų įstatymas[1987]. Netrukus žiniasklaidoje atsiranda straipsnis, kuriame, be M. Römerio žinios, cituojami fragmentai iš jo rašinių apie visuotinių rinkimų ir proporcingumo esmę[1988]. Citatos pateikiamos be jokių jų autoriaus komentarų. Šie komentarai diskreditavo ką tik paskelbtą įstatymą, kiek jis buvo susijęs su Konstitucijos nuostatomis. Dėl to sunerimo valdantieji ir prašė M. Römerio apginti rinkimų reformą ir atremti savo paties argumentus. Tačiau M. Römeris dienoraštyje taip parašė:

„<...> Nenoriu įsivelti į šią kovą ir savo mokslinį darbą įkinkyti į politikos vežimą.“[1989]

Vis dėlto teisininkas susitiko su žurnalistais, tačiau privačiam pokalbiui, o ne interviu[1990]. Netrukus laikraštyje *Lietuvos aidas* pasirodė straipsnis, pavadintas „Rinkimų įstatymas konstitucingas – sako prof. Römeris“[1991]. Perskaitęs straipsnį M. Römeris pasibaisėjo. Jame jis buvo pristatytas kaip Seimo rinkimų reformos šalininkas. Kai kurie dalykai buvo visai nepaminėti, o kai kurie perdėti. Taigi, laikraštis, pasak M. Römerio,

„įtempė mane ir mano mokslinį autoritetą konstitucinės teisės srityje į spekuliacinį <...> ar politinės agitacijos liūną. Buvau pasipiktinęs ir priblokštas, nes jei taip būčiau pasielgęs, parduočiau savo mokslą, kurį myliu ir kurį noriu apsaugoti nuo spekuliacinių motyvų dėl kažkokio politinio triuko, naudojančiu mane savo reklamai.“[1992]

M. Römeris jautėsi pažemintas:

„<...> nenoriu būti laikomas tarnu, nes tokiu nebuvau ir nesu, o ypač savo mokslinėje veikloje laikausi visiško tyrumo <...>.“ [1993]

M. Römeris nusprendė opoziciniame laikraštyje *Lietuvos žinios* paskelbti objektyvią rinkimų reformos analizę, pabrėžti pagrindinius su tuo susijusius konstitucinius principus[1994]. Apskritai šis dalykas teisininkui kėlė

1986 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gegužės 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 22.

1987 „Seimo rinkimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 533-3704.

1988 „Dėl konstitucijos 26 straipsnio“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 14 d., Nr. 109 (5090), 2.

1989 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gegužės 13 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 24.

1990 *Ibid.* (1936 m. gegužės 16 d.), l. 25.

1991 „Rinkimų įstatymas konstitucingas. Sako prof. Roemeris“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. gegužės 17 d., Nr. 227 (2843), 1.

1992 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gegužės 17 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 26.

1993 *Ibid.*

1994 *Ibid.* (1936 m. gegužės 18 d.), l. 26.

nerimą. Jis kategoriškai nenorėjo, kad dėl politinių žaidimų kiltų grėsmė jo autoritetui, kad jo garbė būtų sutepta:

„Žinoma, dėl savo vardo moksle esu ramus. Mokslo kapitale esu švarus. Ši dėmė išnyks, nes mano mokslinių darbų vertė yra esminė ir kalba pati už save.“[1995]

Rektoriui atrodė, kad šis įsipainiojimo į politiką epizodas neleis laimėti artėjančių rinkimų į rektoriaus pareigas:

„<...> leidau savo mokslinį autoritetą panaudoti valdžios reikmėms. Tai yra mokslo prostitucija.“[1996]

Ir dar dienoraštyje įrašė:

„Mykolas Römeris yra profesorius ir mokslininkas, jis gali būti valstybės veikėjas, bet negali spekuliuoti mokslu.“[1997]

Po keletą dienų leidinyje *Lietuvos žinios* pasirodė straipsnis su M. Römerio interviu[1998]. Teisininkas prisipažino neskaitysiąs straipsnio, nes buvo įsitikinęs, kad vis tiek ras ką nors nemalonaus, o straipsnis vis tiek nepatenkins nei pozicijos, nei opozicijos[1999]. Stengėsi neskaityti ir kitų laikraščių, nenorėjo pamatyti juose savo karikatūros[2000]. Teisininkas teisingai nujautė: karikatūra buvo atspausdinta leidinyje *Kuntaplis*, ji vaizdavo, kaip profesoriaus mintys naudojamas priešingų šalių ginčuose[2001].

M. Römeris pastebėjo, kad Seimo rinkimų įstatymas buvo toks, kad patys rinkimai visuomenei pasidarė neįdomūs. Kandidatų sąrašuose asmenybių nebuvo. Sąrašus teisininkas pavadino „bespalviais“, „nevaisingais“[2002]. Teisininkas pastebėjo, kad balsavimo metu opoziciniai laikraščiai sustabdė savo veiklą, nes nenorėjo spausdinti priverstinių Vyriausybės teiktų pareiškimų, raginančių balsuoti. Tokių raginimų buvo daug valdančiųjų laikraštyje *Lietuvos aidas*[2003]. Tačiau valstiečių liaudininkų laikraščio *Lietuvos žinios* numerių nuo 1936 m. birželio 4 d. iki 1936 m. liepos 10 d. apskritai nėra.

1995 *Ibid.* (1936 m. gegužės 19 d.), l. 27.

1996 *Ibid.* (1936 m. gegužės 20 d.), l. 27.

1997 *Ibid.* (1936 m. gegužės 23 d.), l. 29.

1998 Kardelis. „Pasikalbėjimas su prof. Remeriu apie rinkimų sistemas“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 23 d., Nr. 116 (5097), 5.

1999 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 29.

2000 *Ibid.*

2001 „Liepsnojanti politika“. *Kuntaplis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 22 (151), 1.

2002 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. birželio 5 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 35.

2003 Pavyzdžiui: „Kas vakar nebalsavo – prie urnų šiandie!“ *Lietuvos aidas*, 1936 m. birželio 10 d., Nr. 263 (2879), 1; „Ryt ir poryt visi balsuojame!“ *Lietuvos aidas*, 1936 m. birželio 8 d., Nr. 260 (2876), 1 ir t. t.

4.1.9. Konstitucijos projektas

4.1.9.1. *Konstitucinis, administracinis, statutinis teismai?*

1938 m. Lietuvos Konstitucijos rengime aktyviai dalyvavo S. Šilingas ir V. Mašalaitis, padėjo K. Račkauskas ir B. J. Masiulis[2004]. M. Römeriui buvo teikiami skaityti Valstybės Tarybos parengti konstitucijos projektai. Teisininkui konstitucijos tekstai panėšėjo į kilnią, kupiną gražių ir pompastiškų, moralinio turinio frazių deklaraciją[2005]. Jis tokį tekstą vadino karikatūra[2006]:

> *„Šilingui teisinių sunkumų apskritai nekyla. Nors pagal išsilavinimą jis yra teisininkas, tačiau turi specifinį požiūrį į teisę: jis mano, kad teisės nuostatos, bent jau viešosios, o ypač konstitucinės, egzistuoja tik tam, kad kvailiams suteiktų tam tikrą teisėtumo iliuziją, o iš tikrųjų jas bet kokiam naudojimui gali iškraipyti tie, kurie jas naudoja interpretuodami. Taigi Šilingas nepripažįsta griežtos teisės disciplinos ir laiko ją kvailių naivumu.“*[2007]

Remiantis 1936 m. ir 1937 m. parengtais projektais, Konstitucijoje turėjo būti įtvirtinti administracinis[2008], konstitucinis[2009] ir statutinis[2010] teismai. M. Römeris dienoraštyje minėjo šiuos projektus, nes jam jie buvo atsiųsti pateikti savo nuomonę. Tačiau, tik atsiuntus projektus, patys projektų autoriai viename iš susitikimų M. Römeriui pranešė, kad projekto idėja žlunga, nes A. Smetonai jie nepatiko. Greičiausiai Respublikos Prezidentui atrodė, kad valstybės vadovui pernelyg mažai suteikiama valdžios. Berods, norėta, kad šie teismai priimtų sprendimus valstybės vadovo vardu. Galiausiai šių konstitucijos projektų atsisakyta[2011]. Taigi, M. Römeris nebeteikė jokių pastabų, nes jų nebereikėjo.

Tačiau teisininkas susipažino su tekstu ir po kelių mėnesių dienoraštyje pažymėjo, kad pirmieji projektai jam patiko, nors ir buvo stipriai plėtota Respublikos Prezidento valdžia. Tačiau valstybės vadovo galią numatyta apriboti

---

2004 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 503; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 14 d., rugpjūčio 16 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 194, 254; *Stasio Šilingo trumpa biografija*. LMAVB RS, fondas 12, saug. vien. 2980, l. 1.

2005 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugpjūčio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 255.

2006 *Ibid.* (1937 m. rugpjūčio 20 d.), l. 256.

2007 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. gruodžio 20 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 93.

2008 Konstitucijos projektai (1936 m.). LCVA, f. 923, ap. 1, b. 898, l. 104; 106; 107; 108; 111; 113; 122; 130; 133; 143; 302; 303; 310; 314; 323; 333; 335; 336.

2009 Konstitucijos projektai (1936 m.). *Ibid*., l. 127; 137; 140; 142; 153; 154; 156; 158; 168; 169; 303; 314; 317–322; 327–331; 333–335; 384–386; 390; 391; 393; 395; 397; 399–403; 405; 406; 408.

2010 Konstitucijos projektai (1936 m.). *Ibid*., l. 51–85; 127–129; 138; 140–143; 152; 153; 155–161; 166–168; 303; 314; 329; 332; 335.

2011 Iš *M. Rėmerio dienoraščio. Teisė ir persitvarkymas* (Vilnius: leidykla „Mintis“, 1989), 257–258; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 14 d.).VUB RS, f. 75-12, l. 191.

steigiant konstitucinį ir administracinį teismus. Bet kaip tik dėl to projektams nepritarė A. Smetona[2012]. M. Römeris pastebėjo, kad valstybės vadovas rėmėsi JAV pavyzdžiu, kai prezidentas F. Rooseveltas kovojo su teisėjų, turinčių įgaliojimus aiškinti konstituciją ir primesti savo nepajudinamas teisines koncepcijas bei trukdyti veikti tiek vykdomajai valdžiai, tiek įstatymų leidžiamajai valdžiai, konservatyvumu. Pats M. Römeris abejojo tokiais argumentais tvirtindamas, kad Lietuvoje teisėtumą pagaliau reikėtų pripažinti. Apskritai Konstitucijos projektas teisininkui pasirodė kupinas deklamacijų, o ne teisės normų. M. Römeris tokį projektą pavadino „deklamacine konstitucija"[2013].

Daugiau apie M. Römerio pastangas Lietuvoje įsteigti administracinį ir statutinį teismus žr. autorės monografijose[2014].

4.1.9.2. *Pataisymai pagal M. Römerį*

M. Römeris dienoraštyje pažymėjo pataisymus, padarytus konstitucijos projekte prieš ją priimant. Nes Seimo komisijose kilo kai kurių klausimų dėl Konstitucijos projekto ir buvo kreiptasi į M. Römerį nuomonės[2015].

Pirma, remiantis projektu iš pradžių viršenybė buvo suteikta lietuvių tautai. Vėliau tokia viršenybė panaikinta, atsisakius skirtumo tarp lietuvių tautos tautine prasme ir tautos teritorine visų piliečių prasme (tautos tautine prasme sąvokos Konstitucijoje paprašė atsisakyti būtent M. Römeris[2016]). Taigi, atsisakyta skirtumo tarp lietuvių tautos tautine ir teritorine prasmėmis, nebebuvo nuostatos, įtvirtinančios, kad suverenitetas priklauso tik lietuvių tautai, kuri įpareigoja visus piliečius vykdyti valstybės valdžią.

Antra, S. Šilingo vadovaujamos komisijos konstitucijos projekte buvo numatyta „prezidentokratinė" valstybės valdžios struktūra, t. y. valstybės vadovui turėjo būti pavaldūs Seimas, Vyriausybė ir teismai (M. Römerio pastebėjimu ši konstrukcija buvo pasiskolinta iš 1935 m. Lenkijos konstitucijos). Tačiau prieš tokią konstrukciją, ypač prieš teismo priklausomumą, kuris turėjo klausyti tik įstatymo, o ne valstybės vadovo, pasisakė Seimas. Seimas pasiūlė valstybės valdžios struktūrą sudaryti iš keturių dalių – valstybės vadovo, Seimo, Vyriausybės ir teismo. Suverenumo institutas paliktas konstitucijos teksto pradžioje. Buvo numatyta prezidentinė konstitucinės

2012 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugpjūčio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 255.
2013 *Ibid.* (1937 m. rugpjūčio 20 d.), l. 255.
2014 Žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84; Deviatnikovaitė, *supra note*, 85.
2015 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. gruodžio 20 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 93.
2016 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. sausio 27 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 336.

valstybės valdžios struktūra („prezidentas viršįstatyminis veiksnys“[2017]). Teisininkas dienoraštyje nurodė, kad Seime 1937 m. gruodį jis griežtai įvertino tokią konstitucinės valdžios struktūrą, ypač pabrėždamas tai, kad teismas negali būti pavaldus valstybės vadovui. M. Römeris džiaugėsi, kad Seimas atsižvelgė į jo argumentus. Tad prezidentinės viršenybės neliko, išskyrus 1938 m. Konstitucijos 3 straipsnyje likusią nuostatą apie tai, kad valstybės vadovas vadovauja valstybei[2018].

Trečia, panaikinta ir Respublikos Prezidento pareigų visam gyvenimui nuostata tuo atveju, kai jis išrenkamas valstybės vadovu tris kartus trims kadencijoms ir iš viso ėjo valstybės vadovo pareigas dvidešimt metų. To nenorėjo Seimo nariai, jie tvirtino, kad primesti valstybei valstybės vadovą, kuris gali būti silpnas, pasenęs ir vietoj kurio valdys šalį jo šeimos nariai ar klikos, nenaudinga Lietuvai. Pasak teisininko, A. Smetona to primygtinai nereikalavo[2019].

Ketvirta, buvo atsisakyta ir valstybės vadovo biudžetinės valdžios prerogatyvų[2020].

Su tokiomis M. Römerio nuostatomis nesutiko S. Šilingas ir žemės ūkio ministras. Jie balsavo prieš tokius konstitucijos pataisymus[2021]. Galimai dėl to, M. Maksimaičio nuomone, S. Šilingas atsistatydino iš Valstybės Tarybos pirmininko pareigų[2022].

4.1.9.3. *1928 m. ir 1938 m. konstitucijų santykis*

Dėl 1928 m. Konstitucijos M. Römeris buvo įsitikinęs, kad 1928 m. Konstitucija veikė kaip laikinoji konstitucija, nes jos 106 straipsnyje įtvirtinta, kad konstitucija per dešimt metų nuo jos priėmimo turėjo būti patvirtinta tautos atsiklausimo keliu. Taigi, 1928 m. konstitucija net negalėjo vadintis konstitucija. Ji buvo priimta po valstybės perversmo ne kaip baigiamasis aktas, o kaip pasiūlymas tautai apsispręsti dėl jos per dešimt metų. Tokiu būdu jai buvo suteiktas demokratinis pagrindas. Konstitucija turėjo tapti teisėta visuotiniu pritarimu. Tačiau tokia pritarimo procedūra net nebuvo organizuojama. Taigi, pasak teisininko, tai ir toliau buvo konstitucinis

2017 *Ibid.*

2018 *Ibid.* (1938 m. vasario 15 d.), l. 345.

2019 *Ibid.*

2020 *Ibid.*

2021 Teisingumo ministro 1938 m. sausio ? pareiškimas ministrui pirmininkui. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1021, l. 492–493; Žemės ūkio ministro S. Putvinskio 1938 m. sausio 22 d. atskira nuomonė ministrui pirmininkui. *Ibid*., l. 494; Ministrų kabineto 1938 m. sausio 24 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1025, l. 23–25.

2022 Maksimaitis, *supra note*, 1696: 105–106.

laikino pobūdžio pasiūlymas, galintis tapti konstitucija tik po to, kai piliečiai jai pritars[2023].

Remiantis teisininku, naujos Konstitucijos priėmimas reikštų naują konstitucinio perversmo aktą, nes savavališkai buvo atimtas pasiūlymas žmonėms patvirtinti konstituciją. Taigi, pirma reikėjo priimti konstitucinį pasiūlymą, o paskui reformuoti jį jame numatyta tvarka. Bet koks kitas kelias, pasak M. Römerio, yra iškreiptas. Tad politikai kreipėsi į teisininką prašydami jo nuomonės. Susitikime dalyvavo ir valstybės vadovas, ir Seimo nariai, teisėjai, ministrai. Paaiškėjo, kad politikai nenorėjo rengti referendumo dėl 1928 m. Konstitucijos, nes nebuvo tikri dėl jo rezultatų. Baimintasi galimų agitacijų, be to, patvirtinta konstitucija būtų reikšmingesnė, nes turėtų demokratinį autoritetą. Tad buvo priimtas tarpinis sprendimas vienu metu priimti įstatymą, kuriuo būtų konstitucija pripažinta, ir priimti jau Seimo reformuotą konstituciją, darant prielaidą, kad konstitucijos priėmimas reiškia ir jos pirmtakų priėmimą, pašalinant referendumo poreikį[2024].

Apskritai į M. Römerį dėl Konstitucijos galiojimo Vyriausybė kreipėsi tik dėlto, kad Seimas planavo į jį kreiptis. Tad Ministrų kabinetas norėjo aplenkti Seimą. O Seimas norėjo konstitucinės teisės specialisto pagalbos dėl to, kad jam kilo abejonių dėl konstitucinės reformos teisėtumo[2025].

Teisininkas svarstė, kad teisingiausia ir paprasčiausia būtų paskelbti referendumą. Jeigu būtų pritarta 1928 m. konstitucijai, tai įteisintų konstituciją, ji būtų demokratiškai priimta ir taip legitimizuotas kelias į jos reformą. Jei referendumu nebūtų pritarta konstitucijai, tai būtų grįžtama į konstitucinę sistemą pagal 1922 m. konstituciją, Seimas taptų Steigiamuoju Seimu, valdžia padalyta tarp jo, valstybės vadovo ir Vyriausybės. Taigi, dabartinė valdžia būtų diskredituota. Tad natūralu, kad valdantiesiems šis kelias atrodė nepriimtinas. Kita vertus, net jeigu būtų pritarta 1928 m. konstitucijai, tai galėjo apsunkinti tolimesnę konstitucinę reformą. S. Šilingo pasiūlymas buvo toks: nedelsiant atlikti konstitucinę reformą ir pasiūlyti visuomenei pritarti šiai reformai. Taigi, taip siekta įgyti demokratiškumo ir nerizikuoti dėl nepritarimo. Tas pritarimo pasiūlymas neturėjo būti kategoriškas, o priklausantis nuo protesto veto, kurį būtų galima pateikti, pavyzdžiui, per kelis mėnesius penkiasdešimties tūkstančių balsavimo teisę turinčių piliečių. Galiausiai padaryti

---

2023 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 6 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 310.

2024 *Ibid.* (1937 m. gruodžio 10 d.), l. 312.

2025 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. gruodžio 20 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 47.

taip, kad skundas nebūtų sėkmingas. M. Römeriui visa tai kėlė didelių abejonių, ypač jis kėlė klausimą, kaip galima iš anksto užsitikrinti, kad skundo nebus[2026].

Apskritai 1938 m. konstituciją M. Römeris pavadino kompromisu tarp autoritarizmo arba prezidentokratijos ir demokratijos, kadangi Seimas linko į demokratiją, o valstybės vadovas – į Respublikos Prezidento valdžios autokratiją[2027]. Iš pokalbio su valstybės vadovu teisininkas padarė išvadą, kad A. Smetona nesuprato, jog Respublikos Prezidento konstitucinė valdžia nėra nustatyta jam asmeniškai, o valstybės organui, kad jis asmeniškai negali naudoti jokių ypatingų galių ir pan[2028]. Tą dieną Seimas priėmė Konstituciją, bet nepaskelbė[2029].

4.1.9.4. *Konstitucijos paskelbimo klausimas*

Kai Seimas priėmė 1938 m. Konstituciją, kilo klausimas, kada aktas turi būti paskelbtas, kas turi jį skelbti leidinyje *Vyriausybės žinios* – valstybės vadovas ar ministras pirmininkas. Kilo klausimas ir dėl to, kaip aktas turi būti pavadintas – Konstitucija ar Konstitucijos projektas. Šie klausimai buvo susiję su konstituciniu tęstinumu. Jie buvo padiktuoti 1928 m. Konstitucijos 104 straipsnio, nustačiusio, kad Seimo priimtas arba atmestas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas atiduodamas spręsti Tautai, jei per tris mėnesius to reikalaus valstybės vadovas arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisę rinkti Seimą. Jei per tris mėnesius tokio reikalavimo niekas nepateikia, konstitucijos pakeitimas ar papildymas įgyja galios po trijų mėnesių nuo paskelbimo dienos[2030].

M. Römeriui nebaigus skaityti paskaitos, į auditoriją įėjo K. Račkauskas ir paprašė teisininko važiuoti į Vyriausybę padėti išspręsti kilusius klausimus. Vyriausybėje teisininkas nurodė, kad akto pavadinimas turėtų būti „Seimo priimtas konstitucijos pakeitimas“ – taip, kaip tai formuluota pačioje 1928 m. Konstitucijos 104 straipsnio normoje. Be to, M. Römerio nuomone, pačiame akto paskelbime turėjo būti nurodyta, kad tai nėra konstitucija, o tik Seimo konstitucinis pasiūlymas, kurio likimas priklauso nuo Respublikos Prezidento kreipimosi arba piliečių reikalavimo. Pasak teisininko, siekiant teisinio tikslumo, aktas dėl skundo procedūros turėjo būti paskelbtas kartu, antraip trijų mėnesių terminas būtų tik deklaratyvi norma. Delsiant priimti

2026 *Ibid.* (1937 m. gruodžio 26 d.), l. 50.
2027 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. vasario 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 343.
2028 *Ibid.* (1938 m. vasario 11 d.), l. 343.
2029 Seimo stenogramos, IV Seimo 1938 m. vasario 11 d., 69-ojo Seimo posėdžio protokolas, 42.
2030 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. vasario 12 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 344.

tokį aktą ir jį paskelbti, sutrumpėtų trijų mėnesių skirtumas, o konstitucinis tęstinumas būtų diskredituotas. Dėl to, kas turėjo paskelbti dokumentą, M. Römeris neturėjo griežtos nuomonės. Jam atrodė, kad valstybės vadovas, nes ministras pirmininkas neturėjo įgaliojimų skelbti Seimo priimtų teisės aktų, nors ir laikino pobūdžio, vis dėlto priklausančių teisėkūros procedūrai. Teisininkas neturėjo kategoriškos nuomonės dėl to, kad ministras pirmininkas negalėjo skelbti tokio akto: galima buvo numatyti, kad valstybės vadovas šiuo atveju yra vienas iš tolimesnės procedūros dalyvių, pavyzdžiui, jam rezervuojant galimybę surengti referendumą. Paskelbdamas tokį aktą Respublikos Prezidentas tarsi iš anksto atsisakytų per tris mėnesius kvestionuoti paskelbtą aktą[2031].

Dėl šio klausimo ilgai diskutuota. Buvo nuspręsta nedelsiant paskelbti priimtą aktą. Manyta, kad tai padarys ministras pirmininkas, o valstybės vadovas ketino formaliai nesikišti į procesą ir išlaikyti nešališkumo įvaizdį. Valstybės vadovas galėjo pareikalauti referendumo po paskelbimo per tris mėnesius. Tą galėjo padaryti ir 50 tūkstančių piliečių grupė. Garantijų, kad taip neįvyks, nebuvo. Galiausiai aktas buvo paskelbtas 1938 m. gegužės 12 d. Tai padarė Respublikos Prezidentas[2032].

4.1.10. *Vilniaus ir Vilniaus krašto valdymo gairės*

Valstybės Tarybai teko susidurti ir su Vilniaus krašto klausimu. Antai M. Römeris liudijo, kad 1939 m. spalio 23 d. dalyvavo posėdyje, kuriame, be jo, dar buvo pakviesti ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas, Ministrų kabineto biuro vadovas V. Mašalaitis, teisingumo ministras A. Tamošaitis, mokslininkas T. Petkevičius ir A. Merkys. Buvo kalbama apie preliminarias Vilniaus ir Vilniaus krašto valdymo gaires. Projektų buvo du: vienas parengtas V. Mašalaičio ir T. Petkevičiaus bei apsvarstytas Valstybės Taryboje, jos gerokai sutrumpintas ir perdarytas, jam pritarė Vyriausybė, antras – A. Merkio, kuris dirbo Vilniuje ir Vilniaus krašte Vyriausybės įgaliotiniu. Abu aktai buvo pavadinti Vilniaus ir Vilniaus krašto įjungimo į Lietuvą aktu. Abiejose užsimenama apie 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos sutartį su sovietais dėl savitarpio pagalbos[2033] ir apie Lietuvos Konstitucijos galiojimą šiame krašte. Vyriausybės projekte buvo nuostatų dėl Lietuvos valstybės įstatymų galiojimo krašte

2031 „Lietuvos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 608-4271.

2032 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. vasario 14 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 345.

2033 „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos-Sovietų Sąjungos savitarpinės pagalbos sutartis“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 669-4916.

su keletu išlygų: laikinai galios Lenkijos zlotas, dėl kredito įstaigų spręs finansų ministras, vietos valdžios atžvilgiu – merų, voitų, kaimų seniūnų, miestų tarybų narių – bus sprendžiama nominacijomis. Toliau projekte nustatomos Lietuvos pilietybės Vilniaus krašte taisyklės, atsižvelgiant į dvi datas – 1920 m. liepos 12 d., kai buvo sudaryta taikos sutartis tarp Lietuvos ir sovietų, ir datą, kai įsigalios šis įstatymas. Galiausiai Vyriausybės projekte apibrėžiamos Vyriausybės įgaliotinio teisės. M. Römeris padarė išvadą, kad projekte tebuvo sausas Lietuvos įstatymų galiojimo Vilniaus krašte principo įtvirtinimas ir kelios pereinamosios išlygos. A. Merkio parengtame projekte Vyriausybės įgaliotiniui planuota suteikti teisę priimti įstatyminius potvarkius, kuriais panaikinami arba keičiami atskiri įstatymai ar jų nuostatos, atsižvelgiant į Krašto sąlygas ir poreikius. M. Römeris paprašė iš projektų išbraukti nuorodas į 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos sutartį su sovietais kaip Vilniaus krašto atgavimo pagrindą, nes tai galėtų trukdyti Lietuvos neutralumui, kadangi Lietuva turi senesnius pagrindus, kurie nesusiję su sovietais. Tai buvo padaryta. Taip pat teisininkas prašė dėl tų pačių priežasčių projekto pavadinime esantį žodį „įjungimas“ pakeisti žodžiu „tvarkymas“. Be to, jo siūlymu buvo išbraukta nuostata dėl konstitucijos galiojimo krašte, nes tai jau ir taip buvo nurodyta Lietuvos Konstitucijoje. M. Römeriui A. Merkio projektas atrodė priimtinesnis, lankstesnis ir atliepiantis Vilniaus situaciją, dėl kurios gali prireikti pakeitimų, išlygų, bet Vyriausybės įgaliotinio potvarkiai jam atrodė prieštaraujantys Konstitucijai. Galiausiai buvo pritarta Vyriausybės įstatymo projektui. Tačiau tik po to, kai M. Römeris pasiūlė išbraukti nuostatas dėl kategoriško nacionalinių įstatymų galiojimo Vilniaus krašte, neatsižvelgiant į jokį šio krašto savitumą. Šis principas papildytas nuostata, suteikiančia Vyriausybės įgaliotiniui teisę teikti Vyriausybei pasiūlymus dėl galimų pakeitimų ir pereinamųjų nuostatų nacionaliniuose įstatymuose, galiojančiuose Vilniuje ir Vilniaus krašte[2034].

Minėti projektai svarstyti Ministrų taryboje[2035]. Įstatymai buvo gan greitai paskelbti[2036].

2034 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 23 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 151.

2035 Ministrų tarybos 1939 m. spalio 13 d. posėdis; Ministrų tarybos 1939 m. spalio 20? d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 190, 195.

2036 „Vilniaus miesto ir jo srities tvarkymo įvedamasis įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 671-4946; „Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 671-4947.

4.1.11. *Kiti įstatymai*

M. Römeris dalyvavo rengiant Koncesijų ir vyriausybinių tiekimų įstatymo projektą[2037].

Kaune vyko elektros vartotojų streikas dėl elektros kainų[2038]. Tad Valstybės Taryba svarstė įstatymo projektą dėl valstybės kišimosi į elektros energijos tiekimo koncesijos santykius. Įstatymas turėjo įgalioti finansų ministrą nustatyti elektros energijos tarifus[2039]. Netrukus priimtas Elektros energijos kainoms normuoti įstatymas[2040]. Su tuo buvo susijusi iš Belgijos atsiųsta nota Lietuvai dėl elektros kainų reguliavimo Kaune. Notoje reikalauta atšaukti vidaus reikalų ministro įsakymą normuoti elektros kainas Kaune. Buvo priimta T. Petkevičiaus parengta rezoliucija, kuriuo sukritikuotas Belgijos kišimosi į Lietuvos vyriausybės vidaus sričiai priklausančius santykius faktas. Nes, pasak M. Römerio, tai, kad didelė dalis Kauno elektros stoties akcijų priklauso belgams, nesuteikia Belgijos valstybei jokių teisių šiuo klausimu[2041]. Atitinkamai Tarybai teko spręsti dėl minėto Vidaus reikalų ministro įsakymo, susijusio su Elektros šviesos gaminimo Kauno miestui apšviesti akcine bendrove, įsikūrusia Lietuvoje[2042].

Valstybės Tarybai teko svarstyti Tautai ir valstybei saugoti įstatymo projektą[2043]. M. Römeris nedalyvavo to įstatymo svarstyme, tačiau jam Ministrų kabineto sekretorius V. Mašalaitis atsiuntė projektą klausdamas, ar jis nepažeidžia Klaipėdos krašto statuto. Teisininkas prisipažino, kad neįžvelgė jokio prieštaravimo, tačiau neturėjo daug laiko studijuoti šio projekto. Galiausiai jis buvo paskelbtas. Vis dėlto profesorius atkreipė dėmesį į tai, kad pats savaime įstatymas „griežtas, tiesiog drakoniškas“ – juo turėjo būti siekiama persekioti judėjimus, skatinančius antivalstybines nuotaikas. Kone tą pačią minutę, kai šis įstatymas buvo paskelbtas, Klaipėdos krašte buvo areštuoti T. fon Sasso ir E. Neumanno vadovaujamų partijų atstovai. Žinoma, teisininkas suvokė, kad tokia padėtis ir šis įstatymo priėmimas dar labiau

---

2037 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. sausio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 261.

2038 „Vakar prasidėjo vieša kova prieš elektros brangumą“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. balandžio 24 d., Nr. 92 (4182), 1, 5; „Kaunas žvakių ir žibalinių lempų šviesoj“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. balandžio 25 d., Nr. 93 (4183), 1.

2039 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. balandžio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 491.

2040 „Elektros energijos kainoms normuoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 412-2840.

2041 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 82.

2042 Valstybės Tarybos nutarimo projektas dėl Belgijos pasiuntinio notos. LMAVB RS, f. 138-2321, l. 1–5.

2043 „Tautai ir valstybei saugoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 437-3044.

supriešins vokiečių ir lietuvių ginčus dėl Klaipėdos krašto, iššauks ekonomines represijas Lietuvos atžvilgiu[2044].

M. Römeriui buvo pateiktas administracinis teisinis klausimas dėl Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto Konkordato XVIII straipsnio[2045].

Valstybės Taryba rengė Seimo statutą. Seimo nariai norėjo patys rengti savo statutą. Buvo išrinkta Seimo statuto komisija, į kurią pateko A. Merkys, kuris labiausiai ir priešinosi Tarybos parengtam Statutui. A. Merkio nuomone, į Seimo prezidiumą visada bus renkami tie patys asmenys[2046]. Sprendžiant iš dienoraščių, M. Römeris nedalyvavo rengiant Seimo statutą, nes jis apie šio akto rengimą dienoraštyje beveik neužsiminė.

4.2. Kiti faktai

Teisininkas dienoraštyje užsiminė apie tai, kad į Valstybės Tarybą neskiriami nauji žmonės, valdžia nežino, ką su ja daryti, Vyriausybėje pasigirsta kalbų apie jos kaip brangios ir neproduktyvios institucijos likvidavimą. Tuo metu Tarybos narių tebuvo penki: L. Ciplijauskas, Z. Starkus, J. Papečkys, B. J. Masiulis, V. Jurgutis. Taip pat darbavosi penki ekspertai bendradarbiai: A. Merkys, A. Kriščiukaitis, P. Šniukšta, T. Petkevičius ir M. Römeris[2047]. Paskirtas dar ekspertas bendradarbis – J. Vileišis. M. Römeris paminėjo, kad tai buvo padaryta ne dėl jo žinių, o dėl materialinio to asmens saugumo[2048].

M. Römeris dienoraštyje minėjo Klaipėdos tarybą Valstybės Taryboje[2049]. Šis laikinas neoficialus darinys buvo deleguotas į Klaipėdą padėti M. Reisgio vadovaujamai Klaipėdos krašto direktorijai. Jos pirmininku buvo deleguotas Z. Starkus, Valstybės Tarybos raštininkas V. Juodeika, Valstybės Kontrolės vienas iš vadovų S. Stašys, du teisininkai iš Valstybės Tarybos D. Krivickas ir K. Račkauskas[2050].

S. Šilingas tapo teisingumo ministru, tačiau ir toliau ėjo Valstybės Tarybos nario pareigas. Jo vicepirmininku paskirtas B. J. Masiulis[2051]. Kai kuriuose šaltiniuose tvirtinama, kad vicepirmininku paskirtas J. Papečkys[2052].

2044 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 134.
2045 *Ibid.* (1934 m. vasario 19 d.), l. 139.
2046 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 6 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 66.
2047 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 389.
2048 *Ibid.* (1932 m. spalio 25 d.), l. 398.
2049 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. liepos 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 213.
2050 *Ibid.* (1934 m. liepos 19 d.), l. 214.
2051 *Ibid.* (1934 m. rugsėjo 7 d.), l. 239.
2052 „Naujas Valstybės Tarybos pirmininkas“. *Policija*, 1938 m. rugpjūčio 1–15 d., Nr. 15–16, 280.

1938 m. kovo 3 d. S. Šilingas pasitraukė iš Valstybės Tarybos pirmininko pareigų[2053]. M. Römeris rašė, kad nežino jo pasitraukimo aplinkybių, bet įpėdinis turės didelių sunkumų, kadangi Taryba buvo palikta netvarkinga, tarp Tarybos narių nebuvo asmenų, galinčių dirbti kūrybingai. To meto Tarybą sudarė vien tik iš postų pasitraukę atstumtieji. Iš visų aktyviausiu teisininkas laikė referentą K. Račkauską:

> *„Valstybės Taryboje nėra plenarinių posėdžių, faktiškai neveikia jokie nuostatai, nėra nuolatinio darbo organizavimo, viskas vyksta tik per Šilingo ad hoc užduotis pavieniams nariams ar grupėms, veikia ir šviečia ad infinitum kažkokios palaidos komisijos, dauguma narių arba neateina į tarybą, arba ateina kada nori, pabendrauja, kartais apsimeta, kad surengia kokį nors tos ar kitos amžinos „chroniškos" komisijos posėdį ir viskas tuo baigiasi. Organizacijos, kartoju, nėra. Tik retkarčiais Šilingas staiga užsikarščiuoja dėl kažkokio klausimo ar projekto, ir tada atsiranda didelis judėjimas ir ad hoc komisija, kartais sudaryta iš žmonių už Tarybos ribų su nedideliu Tarybos papildymu, pradeda veržliai dirbti paraidžiui dieną ir naktį, be atokvėpio iki sąmonės netekimo, o tuo metu visa Taryba miega ir knarkia kaip anksčiau..."*[2054]

Ėjo kalbos, kad į Valstybės Tarybos pirmininko postą turi būti paskirtas M. Römeris. Tai jam paminėjo V. Krėvė-Mickevičius. To klausinėjo ir žurnalistai. Tačiau teisininkas jokių pasiūlymų nesulaukė. O ir pats rektorius abejojo, kad jo kandidatūrai gali būti pritarta. Be to, jis prisipažino, kad tokio tikslo neturėjo ir abejojo, ar su tokiu pasiūlymu apskritai sutiktų. Rektoriaus poziciją M. Römeris laikė laisvesne, kilnesne, o Tarybos reputaciją būtų buvę sunku atgaivinti[2055]. Tarybos pirmininku buvo paskirtas J. B. Masiulis[2056], kuris nuo 1934 m. ėjo pirmininko pavaduotojo pareigas[2057].

Dienoraštyje M. Römeris vis rečiau ir rečiau užsimindavo apie Valstybės Tarybą, nebent kalbėdamas apie visai kitus dalykus. Antai švenčiant valstybės vadovo gimtadienį Vytauto Didžiojo II laipsnio ordinai buvo įteikti ir kai kuriems Valstybės Tarybos nariams – B. J. Masiuliui, J. Papečkiui, Z. Starkui, J. Vileišiui[2058]. M. Römeris jau buvo gavęs tokį valstybinį

2053 1938 m. vasario 26 d. Respublikos Prezidento aktas Nr. 448 dėl S. Šilingo atleidimo iš Valstybės Tarybos pirmininko pareigų, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 602-4215.

2054 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. kovo 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 353.

2055 *Ibid.* (1938 m. kovo 4 d.), l. 354.

2056 1938 m. rugpjūčio 6 d. Respublikos Prezidento aktas Nr. 1013 dėl J. B. Masiulio paskyrimo Valstybės Tarybos pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 617-4382.

2057 1934 m. birželio 16 d. Respublikos Prezidento aktas dėl B. J. Masiulio paskyrimo Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotoju, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 447-3129.

2058 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 8 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 239.

apdovanojimą iš švietimo ministro rankų kaip rektorius[2059]. Arba, pavyzdžiui, per M. Römerio vardadienį (tuo metu nebuvo populiaru švęsti gimtadienių) Valstybės Tarybos nariai atsiųsdavo savo pasveikinimus[2060]. Dar Valstybės Taryba būdavo minima Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams kontekste, nes ten dalyvaudavo ir Valstybės Tarybos narys Z. Starkus bei kiti Tarybos darbuotojai[2061]. Arba prisimenant Valstybės Tarybos narius, su kuriais, pavyzdžiui, klausė kokios nors viešos paskaitos, tarkim K. Žalkausko apie kriminalistų ir penitencininkų suvažiavimą Berlyne[2062]. Arba kai pats skaitydavo viešas paskaitas, pavyzdžiui, Politikos klube „Pieno centro" salėje apie administracinį teismą[2063]. Arba prisimenant Vasario 16-osios minėjimus, kuriuose dalyvaudavo ir Valstybės Tarybos nariai[2064]. Taip pat paminint Statutinį Teismą, kurio teisinį statusą reglamentuojantys teisės aktai pirmiausia pradėti rengti Valstybės Tarybos Klaipėdos komisijos pakomisėje[2065]. Teisininkas prisimindavo ir Tarybą minėdamas geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos nagrinėjimą, kuriame buvo ne kartą minima Valstybės Tarybos nuomonė[2066] dėl Estijos pateikto civilinio ieškinio dėl minėto geležinkelio[2067]. Beje, kaip tik Valstybės Tarybos patalpose buvo ruošiamasi darbui Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą[2068] (žr. monografijos III dalies 8.2 poskyrį).

Dar teisininkas prisimindavo Valstybės Tarybą, kai Seimo komisija, vadovaujama A. Merkio, nusprendė atnaujinti administracinio teismo steigimo idėją. Taigi, teisininkas prisiminė, kaip jis kadaise būdamas Valstybės Tarybos nariu rengė administracinio teismo įstatymo projektą[2069]. Vėliau jis dalyvaudavo Seimo komisijos posėdžiuose, ten susitikdavo ir Valstybės Tarybos narius[2070].

2059 *Ibid.* (1934 m. rugsėjo 7 d.), l. 239.

2060 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1934 m. rugsėjo 29 d.). VUB RS, f. 75-17, l. 21; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 29 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 276.

2061 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. spalio 20 d., 1934 m. spalio 22 d., 1934 m. lapkričio 8 d., 1935 m. balandžio 14 d. ir t. t.). VUB RS, f. 75-11, l. 260, 261, 270, 348.

2062 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. gruodžio 1 d., 1935 m. rugsėjo 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 281, 427.

2063 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 13 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 9.

2064 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 19 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 321.

2065 *Ibid.* (1935 m. kovo 13 d.), l. 332.

2066 *Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937*, *supra note*, 1394: 102–106.

2067 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 2, 4, 6, 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 19–23.

2068 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 25 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 471.

2069 *Ibid.* (1936 m. balandžio 13 d., 1937 m. spalio 17 d., 1938 m. spalio 8 d.), l. 191, 285, 463.

2070 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. balandžio 12 d., 1939 m. spalio 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 54, 151. Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 200–237.

5. VALSTYBĖS TARYBOS IŠLIKIMAS IR LIKVIDAVIMAS

Valstybės Tarybos veikimo laikotarpiu ne kartą kilo kalbų dėl Tarybos išlikimo. Iš pradžių taip atrodė dėl ministro pirmininko A. Voldemaro pasyvumo Tarybos atžvilgiu. M. Römeris dienoraštyje užsiminė, kad sklido kalbos, jog ministras pirmininkas buvo nepatenkintas tuo, kad Tarybos pirmininkas S. Šilingas buvo paskirtas neatsiklausus jo nuomonės. Dėl to Tarybos veiklos pradžioje Ministrų kabinetas nesiųsdavo jokių užklausimų Tarybai. Tikėtasi, kad Taryba taps „mirusia" institucija[2071]. M. Römeris tuo stebėjosi ir rašė, kad tai primena valstybės boikotą jos pačios įsteigtai institucijai[2072].

Tačiau ilgainiui situacija keitėsi. Pirmasis 1928 m. lapkričio 24 d. į Valstybės Tarybą kreipėsi žemės ūkio ministras prašydamas Tarybos nuomonės dėl įvairių teisės aktų, susijusių su ūkio, vandens, žuvininkystės klausimais, teisėtumo ir formuluočių[2073]. Iš to vėliau susiformavo poreikis rengti Vandenų teisės įstatymą[2074]. Toliau kreipimųsi vis daugėjo, ypač kai ministru pirmininku tapo J. Tūbelis.

1930 m. pasklido kalbos, kad bus atliekama Valstybės Tarybos reforma. Tarybai bus suteiktas aukštųjų Seimo rūmų statusas[2075]. Kalbos nepasitvirtino.

Kadangi 1931 m. vis dar nebuvo paskirti visi Valstybės Tarybos nariai, vėl sklido gandai, kad daugiau Tarybos narių ir nebebus skiriama, nes institucija nepateisino vilčių ir yra per brangi[2076]. Panašių gandų buvo girdėti ir vėliau, kai 1932 m. Taryboje darbavosi tik penki nariai[2077].

1932 m. balandį spaudoje pasirodė informacija, kad planuojama likviduoti Valstybės Tarybą, o vietoj jos įsteigti naujus teismo rūmus, „aukščiausią apygardos teismo bylų apeliacinę instanciją". Pirmininku turėjo būti L. Ciplijauskas, o nariais K. Žalkauskas, J. Papečkys, V. Kalnietis ir S. Šilingas[2078]. Tokie gandai buvo nugirsti iš Teisingumo ministerijos. Manytina, taip tikrai galėjo atsitikti, nes tuometis teisingumo ministras A. Žilinskas 1932 m. kovą pateikė Teisingumo ministerijos parengtą Teismų santvarkos įstatymo projektą[2079], visiškai neatsižvelgdamas ir

---

2071 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 459.
2072 *Ibid.* (1928 m. spalio 28 d.), l. 462.
2073 *Ibid.* (1928 m. lapkričio 24 d.), l. 475.
2074 *Ibid.* (1928 m. gruodžio 7 d.), l. 482.
2075 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 246.
2076 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. lapkričio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 227.
2077 *Ibid.* (1932 m. spalio 6 d.), l. 389.
2078 „Likviduos Valstybės Tarybą?" *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 26 d., Nr. 94 (3886), 1.
2079 „Kaip bus pertvarkyti Lietuvos teismai". *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 17 d., Nr. 62 (3854), 4.

ignoruodamas Valstybės Tarybos parengtą projektą (žr. monografijos IV dalies 4.1.5 poskyrį)[2080]. Tačiau ir tada gandai nepasitvirtino.

Nepaisant įvairių gandų, sklidusių per visą Valstybės Tarybos gyvavimo laikotarpį, Taryba buvo likviduota 1940 m., o Valstybės Tarybos nariai paleisti[2081]. Tų metų liepą M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad spaudoje skelbiama, jog Valstybės Taryba išformuota:

> *„Pagaliau tai buvo nevykusi ir bergždžia institucija, tam tikrai žmonių grupei suteikusi sinekūrą.“*[2082]

Ir iš tikrųjų 1940 m. liepos 29 d. dienraštyje *Lietuvos žinios* pasirodė glausta informacija apie tai, kad priimtas įstatymas, skelbiantis, jog nuo 1940 m. liepos 26 d. Valstybės Taryba paleidžiama, jos turtą perima Teisingumo ministerija, teisingumo ministras sudaro komisiją turtui perimti, Valstybės Tarybos įstatymas bei Respublikos Prezidento aktas dėl Valstybės Tarybos etatų panaikinami[2083]. Toks įstatymas leidinyje *Vyriausybės žinios* paskelbtas 1940 m. rugpjūčio 1 d.[2084]

Vėliau Valstybės Tarybą M. Römeris prisiminė savo dienoraštyje sovietmečiu. Jo bajoriška kilmė, rektoriaus pareigos tarpukario Lietuvos aukštojoje mokykloje, nacionalinio teisėjo pareigos Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, teisėjo pareigos Vyriausiajame Tribunole, narystė Valstybės Taryboje buvo tie faktoriai, kurie jam neleido tapti Mokslų akademijos organizacinio komiteto nariu, tapti Lietuvos akademiku[2085]. Tačiau didelio gailesčio dėl to nebuvo (žr. monografijos VIII dalies 4 skyrių)[2086]. Jis nujautė, kad akademikais galėjo būti tokie kaip kadaise Valstybės Tarybos nariai – pasyvūs „archyviniai“. Kitaip tariant, akademikais galėjo būti neaktyvūs profesoriai, nieko neberašantys ir nebedėstantys. Tokiu M. Römeris nenorėjo būti[2087].

2080 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 290.

2081 *Lietuvių enciklopedija. Trisdešimt trečias tomas* (Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965), 61.

2082 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. liepos 29 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 291.

2083 „Paleista Valstybės taryba“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 29 d., Nr. 170 (6330), 10.

2084 „Valstybės Tarybos paleidimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 721-5768.

2085 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1941 m. sausio 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 380; Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. balandžio 10 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 19.

2086 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1941 m. vasario 7 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 387.

2087 *Ibid.*

6. M. RÖMERIS VALSTYBĖS TARYBOS PIRMININKAS IR KITI POSTAI?

M. Römeris dienoraštyje keletą kartų užsiminė apie tai, kad politikos kuluaruose kalbama apie jo kandidatūrą į teisingumo ministro postą. Vis dėlto teisininkas niekada nėra gavęs oficialaus pasiūlymo.

Gandai apie teisingumo ministro postą sklandė 1926 m. vasarą, kai kūrėsi kairiųjų koalicinė vyriausybė, taip pat 1928 m. rudenį, kai buvo atstatydinta A. Voldemaro vadovaujama vyriausybė[2088]. Paskui 1930 m. advokatas D. Nargelevičius užsiminė M. Römeriui, kad šis siūlomas į teisingumo ministro pareigas po to, kai teisingumo ministras A. Žilinskas pateko į autoavariją. Teisininkas prisipažino apie tai nieko negirdėjęs[2089]. Tačiau, pasak teisininko, jis būtų atsisakęs tokio posto, nebent būtų leista įsteigti Lietuvoje administracinį, apeliacinį teismus, o kasacinio teismo kompetencija būtų atskirta nuo apeliacinės kompetencijos[2090]. Ypač teisininkas akcentavo administracinį teismą:

> *„<...> kertinis šių sąlygų akmuo būtų administracinė teismų sistema; tai taip tikra kaip amen maldoje.“* [2091]

Kitas dalykas, dėl ko M. Römeris susilaikydavo nuo politinių postų, tai Lietuvos ir Lenkijos santykiai[2092]. Jį domino visuomeninė publicistika nuo ankstyvos jaunystės, jam rūpėjo lietuvių ir kitų tautų, gyvenančių Lietuvoje, santykiai, tačiau ilgainiui suprato, kad politika nėra jo sritis. Jo lietuvio-lenko prigimtis to neleido, kadangi tarp dviejų tautų buvo pernelyg daug nesutarimų. Jam atrodė, kad, būdamas teisėju, konstitucinės teisės profesoriumi, rašydamas mokslines knygas apie teisę ir visuomeninius santykius, jis labiau prisideda prie ilgalaikių Lietuvos laimėjimų[2093].

Mirus Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui A. Kriščiukaičiui, viename iš renginių M. Römeris išgirdo kalbas apie tai, kad jam reikėtų tapti Tribunolo pirmininku. Tačiau teisingumo ministras A. Žilinskas manė, kad teisininkas nenorės apleisti ką tik užimtos rektoriaus pozicijos. O M. Römeris dienoraštyje įrašė:

> *„<...> man patinka ši idėja. Pirmininkavimas Tribunolui taip pat mažiau varginantis nei rektoratas, o pareigos gražios, kupinos didingumo. Duok Dieve!“* [2094]

2088 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 129.
2089 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 197.
2090 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 137.
2091 *Ibid.* (1929 m. rugsėjo 27 d.), l. 139.
2092 *Ibid.*
2093 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 85.
2094 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 85.

Apie M. Römerio galimybę užimti Vyriausiojo Tribunolo pirmininko pareigas buvo kalbama ir vėliau:

„Kuo daugiau apie tai galvoju, tuo labiau raginu save į šią gražią ir nepriklausomą poziciją. Iš visos širdies trokštu būti paskirtu.“[2095]

Spaudoje taip pat buvo rašoma apie kandidatus į Vyriausiojo Tribunolo pirmininko pareigas. Tarp jų buvo minimi M. Römeris, generolas P. Šniukšta, Lietuvos banko valdybos pirmininkas V. Stašinskas, Vyriausiojo Tribunolo pirmininko padėjėjas teisėjas M. Čepas[2096]. Teisininkas dienoraštyje minėjo ir kitas kandidatūras: Valstybės Tarybos narį L. Ciplijauską, Apeliacinių rūmų pirmininką J. Gudauskį[2097].

Tačiau niekas su M. Römeriu oficialiai nekalbėjo apie Vyriausiojo Tribunolo pirmininko pareigas. Nors jis neabejojo, kad dauguma Tribunolo teisėjų ir valstybės gynėjų būtų jį pasirinkę pirmininku. Matyt, buvo apie tai kalbama, nes jis tiksliai žinojo savo buvusių kolegų nuomonę:

„Jau vien šis faktas man teikia didžiulį pasitenkinimą. Bet pasitenkinimas būtų dar didesnis, jei man pasiūlytų šias pareigas ir skirtų į jas.“[2098]

Tuo metu jis pradėjo jausti varginantį rektoriaus likimą, ypač kai reikėdavo pasirašyti daugybę dokumentų. Jam atrodė, kad ši monotonija užmuša bet kokią gyvą mintį[2099]. Tad 1934 m. sausio 1 d. teisininkas palinkėjo sau tapti Vyriausiojo Tribunolo pirmininku[2100].

Vis dėlto taip neįvyko. Ilgainiui apskritai nutilo kalbos apie Vyriausiojo Tribunolo pirmininko pareigas. Jas laikinai ėjo buvusio pirmininko A. Kriščiukaičio pavaduotojas M. Čepas. Netrukus M. Römeris išgirdo apie L. Ciplijausko kandidatūrą į Tribunolo pirmininko pareigas. Teisininkas pripažino, kad šis asmuo turi visas reikiamas kvalifikacijas minėtoms pareigoms[2101]. Ir iš tikrųjų rugsėjį buvo paskelbta, kad Vyriausiojo Tribunolo pirmininku paskirtas L. Ciplijauskas[2102].

M. Römeriui einant rektoriaus pareigas ir keičiantis Vyriausybės sudėčiai 1934 m. pasigirdo kalbų apie tai, kad rektoriaus kandidatūra

---

2095 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 4 d.), l. 85.

2096 „Daug kandidatų į vyr. tribunolo pirmininkus“. *Diena*, 1933 m. lapkričio 12 d., 1.

2097 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 11 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 89.

2098 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 15 d.), l. 91.

2099 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 16 d.), l. 91.

2100 *Ibid.* (1934 m. sausio 1 d.), l. 114.

2101 *Ibid.* (1934 m. liepos 3 d.), l. 206.

2102 Respublikos Prezidento aktas 1934 m. birželio 16 d. aktas dėl L. Ciplijausko paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 455-3168.

siūloma į švietimo ministro pareigas. Tokiai žiniai teisininkas liko abejingas[2103].

Po to, kai 1938 m. S. Šilingas paliko Valstybės Tarybos pirmininko postą, pasklido kalbos, kad į šią pareigybę turi būti paskirtas M. Römeris. Apie tai jam papasakojo V. Krėvė-Mickevičius. Dėl to į teisininką kreipėsi ir žurnalistai. Tačiau teisininkas oficialaus pasiūlymo nesulaukė. Jis ir pats abejojo, kad jo kandidatūrai būtų pritarta. Be to, jis neturėjo tokio tikslo neturėjo ir net abejojo, ar apskritai sutiktų, jei pasiūlymas vis dėlto būtų pateiktas. Be to, M. Römeris labiau vertino rektoriaus poziciją, nes ją laikė laisvesne, kilnesne. O štai Valstybės Tarybos reputaciją būtų buvę sunku atgaivinti. Kita vertus, rektorius suprato, kad autokratinei valdžiai geriau aklas agentas ir pastumdėlis[2104].

7. MOKSLAS, PUBLICISTIKA, EINANT VALSTYBĖS TARYBOS NARIO IR ŽINOVO PAREIGAS

Eidamas Valstybės Tarybos nario pareigas M. Römeris tęsė mokslinę publicistinę veiklą. Parašė išsamų straipsnį apie Lietuvos Valstybės Konstitucijos reformą lietuvių ir lenkų kalbomis[2105]. Jame nuodugniai analizavo 1922 m. ir 1928 m. konstitucijas:

> *„Šiame darbe stengiausi būti visiškai objektyvus, bet nieko neslėpdamas, nieko nespalvindamas ir neperdėdamas, nebūdamas nei už valdančiųjų nei už reformos priešininkų siekius ir pageidavimus.“*[2106]

Ši M. Römerio studija užsienio reikalų ministro P. Klimo iniciatyva buvo išversta į prancūzų kalbą. Planuota ją atspausdinti Prancūzijos teisės žurnaluose[2107]:

> *„<...> nelaikau savęs prastesniu mokslininku – publicistu (konstitucininku) net už prancūzų publicistus, bet ką man daryti, kai dirbu Lietuvos moksle, kuris dėl kalbos yra ribotos veiklos sferos ir todėl esu nežinomas tarptautiniame mokslo*

2103 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. liepos 5 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 207.

2104 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. kovo 4 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 354.

2105 Römeris, Mykolas. *Lietuvos valstybės konstitucijos reforma* (žurnalo *Teisė* priedas prie Nr. 14); Römer, Michał. „Reforma konstytucyjna litewska“. 1929 m. sausio 27 d., Nr. 2, 3–5; Römer, Michał. „Reforma konstytucyjna litewska II“. 1929 m. vasario 10 d., Nr. 3, 2–4; Römer, Michał. „Reforma konstytucyjna litewska III“. 1929 m. vasario 26 d., Nr. 4, 2–4 (Kaunas: Dirvos, 1928). Žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 474; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 5 d., 1930 m. sausio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 6, 178 .

2106 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 28.

2107 *Ibid.* (1929 m. kovo 11 d.), l. 39.

pasaulyje, todėl tokia maža prancūziška publikacija atveria man šliuzą į plačius visuotinio mokslo vandenis, mano vardui suteikdamas nežymų pėdsaką šiame didžiuliame visuotinio mokslinio kūrybiškumo sraute.“[2108]

Remiantis duomenimis, išlikusiais M. Römerio dienoraštyje, šis straipsnis buvo 1929 m. arba 1930 m. leidinyje *Institut International du Droit Public*[2109]. Tokio straipsnio autorė neaptiko.

Minėtas straipsnis su pagilinta analize ir patikslintomis išvadomis, pabrėžiant konstitucinės sistemos bruožus, vėliau buvo išverstas į rusų kalbą tikintis, kad jis bus išverstas į vokiečių kalbą ir išspausdintas Vroclavo universiteto Osteuropa instituto vokiškame mėnraštyje *Zeitsehrift für Ostrecht*. Straipsnis publikuotas 1930 m.[2110] Jį perskaitė Vilniaus universiteto teisininkai ir kreipėsi į M. Römerį prašydami leidimo straipsnį publikuoti lenkų kalba[2111].

M. Römeris rašė straipsnį prancūzų kalba rumunų leidžiamam mokslinių straipsnių leidiniui apie Lietuvos konstitucinę raidą, susijusią su Lenkijos ir Baltijos valstybių konstitucinėmis problemomis[2112]. Straipsnis skirtas leidiniui, kuris priklausė Rumunijos administracinių mokslų institutui, prieš keletą metų teisininką paskyrusiam savo nariu korespondentu (žr. monografijos VIII dalies 1.2.10 poskyrį)[2113].

M. Römeris neišsižadėjo ir publicistikos. Rašė apie Klaipėdos kraštо su Vokietija problemas. Šį straipsnį jis pasirašė P. K., nes negalėjo dėl nacionalinio teisėjo pareigų Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme atskleisti savo tapatybės[2114].

M. Römeris buvo prašytas lenkų kolegų parašyti informacinį straipsnį apie mokslą Lietuvoje[2115].

2108 *Ibid.* (1929 m. balandžio 13 d.), l. 55.

2109 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 191.

2110 *Ibid.* (1929 m. spalio 24 d., 1930 m. sausio 23, 24 d., liepos 14 d.), l. 152, 198, 284. Römer v. M. „Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928“. *Osteuropa-Institut in Breslau Quellen und Studein* (München, Berlin, Leipzig: J. Schweitzer Verlag (Arthur Sellier), 1930).

2111 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 49.

2112 Römer, Michel de. „L'evolution constitutionelle de la Lithuanie“. Extrait de la *Revista de Drept Public* 6–9 (1933): 4–19 (Bucarest Institut des Arts Graphiques „E. Marvan“ Bd. Mircea 10, 1934). Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. gegužės 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 467; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 473.

2113 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 24 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 126.

2114 P. K. „Próba wyłomu“. *Przegląd Wileński*, 1932 m. gegužės 29 d., Nr. 10, 3–6; P. K. „Próba wyłomu“. *Przegląd Wileński*, 1932 m. birželio 12 d., Nr. 11, 2–5. Taip pat žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. gegužės 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 311.

2115 Autorės žiniomis, toks straipsnis nebuvo atspausdintas, tačiau teisininkas ir jo biografijos duomenys buvo minimi lenkų mokslininko parašytame straipsnyje apie mokslą Lietuvos Respublikoje.

Teisininkas rašė recenziją apie Lietuvos istorijos draugijos narių A. Janulaičio, V. Biržiškos, K. Jablonskio literatūrinę veiklą[2116]. Rašė straipsnius leidiniams *Vaga* ir *Kultūra* apie metrikacijos klausimą Lietuvoje[2117], apie konkordato reikšmę Lietuvai[2118], apie nacionalizmą ir valstybę[2119]. Pastaroji tema buvo gvildenta ir teisininko knygose *Reprezentacija ir mandatas* bei tuo metu leidžiamos knygos *Valstybė* I tome. Joje mokslininkas rašė apie nacionalizmo įtaką valstybei ir darė išvadą, kad ateityje reikės Europos tautoms Paneuropos, sukurtos kaip teritoriškai unitarinės valstybės ir organizuotos autonominių ir lygių nacionalinių sąjungų federacijos principais[2120]. Maža to, šią temą jis plėtojo ir kituose savo straipsniuose. Antai Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotas ministras Vokietijoje J. Šaulys paprašė M. Römerio, kad šis parašytų straipsnį vokiečių žurnalui *Diplomaten Zeitung* apie Vilniaus krašto klausimą. Diplomatas tikėjosi straipsnio, kuriame nebūtų piktų išpuolių Lenkijos atžvilgiu, o klausimas būtų atskleistas taip, kad įtikintų ir pačius lenkus. Teisininkui atrodė, kad užduotis nesunki, bet reikalą apsunkino tai, kad straipsnis buvo skirtas vokiškam leidiniui. Reikėjo straipsnį sukonstruoti taip, kad Vilniaus klausimo sprendimas sujungtų lietuvius, lenkus ir vokiečius. M. Römerio nuomone, tai buvo neįmanoma misija, suvokiant to meto tarptautinių santykių sistemą. Bet straipsnio autorius stengėsi ir, kaip pats prisipažino, Vilniaus klausimo sprendimą aiškino Europos solidarumo plotmėje kaip sutaikantį „įsiplieskusį Lenkijos-Vokietijos-Lietuvos konfliktą“[2121].

Ypač reikšmingas straipsnis buvo išspausdintas žurnale *Vairas* apie Klaipėdos krašto autonomijos priežiūros instrumentus[2122]. Dienoraštyje straipsnio autorius nurodė, kad rašė apie Krašto institucijų autonominės

---

Žr.: Brensztejn, Michał. „Nauka w Republice Litewskiej“. *Nauka Polska*, 1934, T. XIX, 225–308; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. kovo 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 228.

2116 Römer, Michał. „Prace historyków litewskich“. *Przegląd Wileński*, 1930 m. lapkričio 30 d., Nr. 20, 3–5; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 43.

2117 Römeris, *supra note*, 1760; Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“, *Kultūra*, 1932, Nr. 12 (110), 617–622; Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“, *Kultūra*, 1933, Nr. 1 (111), 1–8; taip pat žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 200.

2118 Pastarąjį rašė, naudodamas tik savo inicialus. Žr.: M. R. „Konkordato žalingumas Lietuvai“. *Vaga*, 1931, Nr. 1, 9–13. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 110.

2119 Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė“. *Kultūra*, 1932, Nr. 5 (103), 257–261; Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė“. *Kultūra*, 1932, Nr. 6–7 (104–105), 321–328; taip pat žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 200.

2120 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 301.

2121 *Ibid.* (1933 m. balandžio 4 d.), l. 480.

2122 Römeris, Mykolas, „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“, *Vairas*, 1932, Nr. 4: 453–466.

kompetencijos valstybinės kontrolės organizavimą. Straipsnį teisininkas pavadino *de lege ferenda* arba Krašto statuto įgyvendinimo įstatymo projekto pristatymu ir pagrindimu, kurį buvo parengusi Valstybės Taryba kartu su Užsienio reikalų ministerija ir Klaipėdos krašto gubernatoriumi[2123]. Straipsnis parašytas[2124], kai Vokietijos vyriausybė jau buvo iškėlusi klausimą Tautų Sąjungos Taryboje dėl Klaipėdos krašto direktorijos O. Biotcherio atšaukimo iš pareigų. Straipsnis reikšmingas dėl Statutinio Teismo steigimo argumentavimo ir dėl to, kad ši publikacija M. Römeriui atvėrė kelią eiti teisėjo *ad hoc* pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, kai buvo nagrinėjama Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį)[2125]. Vėliau, jau grįžęs iš Tarptautinio Teisingumo Teismo, jis parašė dar vieną svarbų straipsnį žurnalui *Vairas*[2126]. Jame M. Römeris analizavo Teismo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje motyvų teiginius ir akcentavo jų svarbą Lietuvai steigiant Statutinį Teismą, t. y. vieną iš teisinių priemonių, susijusių su valstybinės priežiūros institutu Klaipėdos krašte (žr. monografijos III dalies 8.1.2 poskyrį)[2127].

Kartu su Lietuvos masonais M. Römeris parašė straipsnį apie vieną iš masonų baltarusių tautinio judėjimo Vilniaus krašte veikėją D. Siemašką pagerbdamas jo prisiminimą[2128]. Žinoma, prisiminimuose nebuvo atskleidžiama, kad mirusįjį prisimena masonai[2129].

M. Römeris davė interviu, rašė straipsnius apie Aukštąją politinių mokslų mokyklą tvirtai tikėdamas, kad tokios aukštojo mokslo organizacijos Lietuvai, esančiai ypatingoje geopolitinėje padėtyje, labai reikia (plačiau žr. monografijoje VIII dalies 3.7 poskyrį)[2130].

2123 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 13, 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 286, 288.

2124 *Ibid*. Straipsnis buvo atspausdintas 1932 m. balandį. Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 298.

2125 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 298.

2126 M. R. „Haagos 1932.VIII.11 sprendimo principai". *Vairas*, 1933, Nr. 2, 183–193; M. R. „Haagos sprendimo principai". *Vairas*, 1933, Nr. 3, 285–295; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. sausio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 298.

2127 Plačiau apie šį straipsnį žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 34: 50–65.

2128 Roemeris, Mykolas; Sleževičius, Mykolas; Bortkevičienė, Felicija; Biržiška, Vaclovas; Janulaitis, Augustinas. „Dominikas Siemaška". *Lietuvos žinios*, 1932 m. gruodžio 2 d., Nr. 276 (4068), 2.

2129 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. gruodžio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 418.

2130 L. J-tė. „Politinių mokslų mokyklos paruošimas". *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 14 d., Nr. 59 (1731), 4;
L. J-tė. „Socialinių ir politinių mokslų institutas". *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 11 d., Nr. 57 (1729), 11; Roemeris Mykolas, „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu", *Naujoji Romuva*, 114 (1933): 220–225; „Rengiasi steigti politikos institutą". *Naujoji Romuva*, 1933 m. kovo 5 d., Nr. 114, 234.

Be to, teisininkui, panašiai kaip ir einant rektoriaus pareigas, tekdavo sakyti viešas kalbas. Viena iš tokių buvo skirta Lietuvos teismų dešimtmečiui. Jis sakė kalbą kaip Lietuvos teisininkų draugijos pirmininko pavaduotojas. Kalboje garsino mintį apie administracinio teismo reikšmę ir būtinybę jį steigti, taip pat kalbėjo apie kasacinės instancijos vystymą Lietuvoje[2131].

Nors M. Römeris nuo 1928 m. iki 1933 m. nėjo administracinių pareigų universitete, jam tekdavo pasisakyti įvairiuose renginiuose arba bent jau paruošti savo kalbą, pavyzdžiui, Teisininkų ir ekonomistų draugijoje[2132], Lietuvių–latvių vienybės kongrese[2133], Kultūros kongrese[2134], Vytauto Didžiojo universiteto lenkų studentų sąjungos penkerių metų sukakties šventėje[2135]. Skaitė viešas paskaitas akademinėje teisininkų ir ekonomistų draugijoje ir Lietuvos teisininkų draugijoje apie Valstybės Tarybą[2136], apie civilinės būklės aktų įrašų registravimą[2137]. Šia tema teisininkas kalbėjo ir Vinco Kudirkos švietimo draugijoje[2138], ir kongrese „Kultūra“[2139]. M. Römerio iškeltais klausimais kildavo diskusijos, apie kurias būdavo rašoma ir spaudoje[2140]. Skaitė paskaitas draugijoje „Vaga“ apie parlamentinės sistemos esmę, raidą, 1922 m. ir 1928 m. Lietuvos konstitucijas, konstitucinės krizės panaikinimo būdų

2131 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 487; *Lietuvos teismas 1918–1928* (Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930), 204; Kalbos fragmentas atspausdintas: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 401–402.

2132 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 14 d., kovo 15 d., kovo 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 40–41.

2133 *Ibid.* (1929 m. birželio 21 d.), l. 90.

2134 *Ibid.* (1929 m. birželio 29, 30 d.), l. 94.

2135 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. gruodžio 6, 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 57.

2136 1930 m. vasario 2 d. paskaita akademinėje teisininkų ir ekonomistų draugijoje „Valstybės Taryba“. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 203; Lietuvos teisininkų draugijoje apie Valstybės Tarybos parengtus teismų sistemos organizavimo ir teismų kompetencijos reformos pagrindus. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 213; „Lietuvos teisininkų draugijos dešimtmetis“. *Teisė* 18 (1930): 119.

2137 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 99; „Diskusijos apie civilinę metrikaciją“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. vasario 27 d., Nr. 47 (3542), 5; „Civil. metrikac. klausimas teisininkų susirinkime“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. kovo 3 d., Nr. 50 (3545), 4.

2138 „Vinco Kudirkos švietimo draugijos“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 19 d., Nr. 64 (3856), 4; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 290.

2139 „Civilinė metrikacija nėra kova su bažnyčia“. *Dienos naujienos*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 250 (472), 1; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 402.

2140 „Diskusijos civilinės metrikacijos klausimu“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. kovo 17 d., Nr. 61 (3556), 3; „Dėl civilinės metrikacijos“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 10 d., Nr. 7 (1085), 3; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 106.

paiešką[2141], Valstybės Tarybos nariams ir kitiems apie Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą[2142].

M. Römeriui teko tarti žodį Vyriausiojo Tribunolo pirmininko A. Krišč iukaičio jubiliejaus proga (jam pirmam Lietuvoje buvo įteiktas Vytauto Didžiojo I laipsnio ordinas[2143])[2144]. Taip pat sakyti kalbą kaip Lietuvos teisininkų draugijos atstovui Teisingumo rūmuose vykusiame pirmame Baltijos šalių teisininkų kongreso atidaryme[2145]. Teko sakyti kalbas kaip universiteto atstovui[2146] Paryžiuje *Collège de France* 400 metų jubiliejui paminėti[2147], atsargos karininkų korporacijos „Ramovė" metinių sukaktuvių proga[2148], pagerbiant J. A. Herbačiauską jo literatūrinio darbo 25-mečio proga[2149]. Kai kurios iš šių kalbų būdavo spausdinamos dienraščiuose.

Be to, centrinė valdžia norėdavo įtraukti M. Römerį į paskaitų ciklo skaitymus, skirtus jaunajai tautinei inteligentijai. Šiomis paskaitomis norėta užpildyti Lietuvos ir užsienio istorijos nežinojimo spragas, pavyzdžiui, apie Vakarų Europą viduramžiais, lietuvių gentis XI–XII amžiais, karaliaus Mindaugo, kunigaikščio Gedimino laikus, Baltijos uostų problemą valstybių prie Baltijos kūrimosi laikotarpiu, Lietuvos dvilypumą Kęstučio ir Algirdo laikais, Vytauto Didžiojo Lietuvą, Liublino uniją, Lietuvą XVIII ir XIX amžiais iki 1883 m. ir t. t. Pranešėjai turėjo būti universiteto dėstytojai: L. Karsavinas, I. Jonynas, M. Römeris ir kiti. Teisininkas nelabai tikėjo šia idėja, be to, jo nuomone, reikėjo ne tokių viešų paskaitų, o stiprios aukštosios mokyklos, t. y. politinių mokslų mokyklos (žr. monografijos VIII dalies 3.7 poskyrį)[2150].

2141 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 113.

2142 *Ibid.* (1932 m. rugsėjo 2 d., spalio 16 d., gruodžio 4 d.), l. 373, 394, 419.

2143 *Ibid.* (1931 m. balandžio 21 d.), l. 125.

2144 „Vyriausiojo Tribunolo". *Lietuvos žinios*, 1931 m. balandžio 27 d., Nr. 94 (3589), 5.

2145 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 139; „Pabaltijo teisininkų suvažiavimas". *Dienos naujienos*, 1931 m. gegužės 22 d., Nr. 41, 1.

2146 M. Römerį delegavo Universiteto senatas. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 95.

2147 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. birželio 11–12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 149–150. Archyvuose išlikusi M. Römerio ataskaita apie jo vizitą Paryžiuje ir Collège de France. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 88–90.

2148 „Gražus stud. atsargos karininkų korporacijos „Ramovės" metinių sukaktuvių proga". *Karys*, 1933 m. lapkričio 2 d., Nr. 44, 891.

2149 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 283. Kalba atspausdinta, žr.: „Iš prof. Römerio kalbos per sukaktuves V. D. u-te: J. A. Herbačiauskas – „sau žmogus". *Lietuvos aidas*, 1932 m. kovo 14 d., Nr. 59 (1434), 3–4; „Iš prof. Herbačiausko jubiliejaus paminėjimo". *Lietuvos aidas*, 1932 m. kovo 7 d., Nr. 53 (1428), 6; „Aš ateinu kaip audras". *Diena*, 1932 m. kovo 13 d., Nr. 11 (188), 2; „Herbačiausko 25 m. literatūrinio darbo paminėjimas". *Dienos naujienos*, 1932 m. kovo 6 d., Nr. 52 (275), 2.

2150 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 449.

Teisininkas skaitė paskaitų ciklą apie valstybines problemas, susijusias su fašizmu ir sovietizmu K. Binkio organizuojamuose žurnalistikos kursuose[2151]. Taip pat Šaulių Sąjungoje Obeliuose skaitė paskaitą apie lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno žūtį, jų skrydžio reikšmę Lietuvai. M. Römerio kalba buvo išspausdinta[2152].

[2151] Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. liepos 3 d., 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 23, 24; „Žurnalistų kursų namie". *Dienos naujienos*, 1933 m. liepos 5 d., Nr. 149, 1.

[2152] Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. liepos 23 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 33. Paskaita atspausdinta, žr.: Roemeris, Mykolas. „Darius ir Girėnas", *Naujoji Romuva*, 1933 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 136–137, 652–654.

V. KONSULTANTŲ KOMISIJOJE KLAIPĖDOS KRAŠTO REIKALAMS[2153]

„<...> nuolatinis ir tęstinis darinys,
vienijantis visus su Klaipėda susijusius
teisinius klausimus“[2154]

Konsultantų komisija Klaipėdos krašto reikalams prie Ministrų kabineto – unikalus reiškinys Lietuvos teisės istorijoje. Komisijos veikloje galima įžvelgti Lietuvos konstitucinės jurisprudencijos pradžią. Be to, ši komisija prisidėjo prie Statutinio Teismo įsteigimo – pirmosios teisminės institucijos Lietuvoje, kuri turėjo atlikti konstitucinio ir administracinio teismų funkcijas.

M. Römeris ėjo Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nario pareigas nuo 1932 m. iki 1938 m.[2155], t. y. visą jos veikimo laikotarpį.

1. KOMISIJOS STEIGIMAS

Konsultantų komisijos sudarymas buvo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje pasekmė. O to sprendimo nagrinėjime dalyvavo M. Römeris. Po šios bylos išnagrinėjimo 1932 m. spalį teisininkas susitiko su Respublikos Prezidentu, kuriam detaliai papasakojo apie Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjų diskusijas 1932 m. rugpjūčio 11 d. priimant sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje (žr. monografijos III dalies 8.1.6 poskyrį). Tada A. Smetona ir pabrėžė, kad reikėtų sudaryti Komisiją Klaipėdos krašto reikalams, kuri svarstytų Krašte kylančius klausimus, taip pat teiktų teisines išvadas dėl Teisingumo Teismo sprendimo. Planuota, kad komisijos nariais būtų M. Römeris, S. Lozoraitis, T. Petkevičius ir J. Robinzonas. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad tokios komisijos sudarymas pasiteisins. Be to, vienas iš jos svarbiausių ir skubiausių darbų turėjo būti Statutinio Teismo įstatymo rengimas, apie kurį užsimenama vienoje iš teisėjų atskirųjų nuomonių, priėmus galutinį sprendimą Klaipėdos krašto

---

[2153] Monografijos V dalis parengta pagal: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 155–216.

[2154] Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 393.

[2155] Konsultantų komisijos posėdžių protokolai 1932–1938 m. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1042, l. 1.

statuto aiškinimo byloje[2156]. Tai dar viena komisijos sąsaja su sprendimu Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje.

Po kelių dienų ministras pirmininkas J. Tūbelis paskambino M. Römeriui ir kalbėjo apie poreikį centralizuoti Klaipėdos krašto teisinių klausimų sprendimą Ministrų kabinete. Turėta galvoje Konsultantų komisija Klaipėdos krašto reikalams. Jai turėjo vadovauti Ministrų kabineto kanceliarijos vadovas V. Mašalaitis. Komisija turėjo būti neformali, teikianti *ad hoc* konsultacijas. Kitaip tariant, nenorėta kurti oficialios institucijos, nes siekta išvengti dėmesio[2157].

Dar tik sklido kalbos ir nebuvo galutinių sprendimų, tačiau spaudoje pasirodė žinutė apie tai, kad planuojama steigti specialią komisiją Klaipėdos reikalams prie ministrų kabineto, turėsiančią spręsti teismų, administracijos ir kitus, susijusius su Klaipėdos krašto statutu, klausimus[2158]. Spaudoje užsiminta apie teisminės priežiūros mechanizmo Klaipėdos krašte rengimą Valstybės Tarybos komisijoje, kuriai vadovauja M. Römeris[2159]. Maža to, dienraščiuose informuota ir apie teisininko apsilankymą pas valstybės vadovą bei dar kartą pabrėžti planai steigti komisiją ar tarybą Klaipėdos krašto reikalams[2160].

M. Römeris šią informaciją laikė pernelyg ankstyva ir neatsargia, nes kaip tik tuo metu vokiečių spaudoje padaugėjo straipsnių, kuriuose buvo nagrinėjama Lietuvos politinė kryptis Klaipėdos krašto atžvilgiu[2161]. Tai iš karto sukėlė nerimą Krašto ir vokiškoje spaudoje, nes komisija buvo pristatoma kaip specialiai Lietuvos valdžios sukurtas įrankis engti Kraštą. Valstybės centrinė valdžia siekė išvengti bet kokių oficialių veiksmų, suteikiančių progų priešingai pusei kreiptis į valstybes signatares, rašyti notas Tautų Sąjungai ir pan., todėl komisijos organizacija turėjo būti laisvos formos[2162]. Kitaip tariant, to slaptumo arba atskiro juridinio teisinio statuso neturinčios

---

2156 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 7, 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 389, 393. P. p. Bustamante, Altamira, Schückingo ir van Eysinga atskira nuomonė. Žr.: Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 277–282.

2157 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 393. P. p. Bustamante, Altamira, Schückingo ir van Eysinga atskira nuomonė. Žr.: Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 277–282.

2158 „Klaipėdos reikalams norima įsteigti komisiją". *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 5 d., Nr. 227 (4019), 5.

2159 „Teisminė priežiūra Klaipėdai". *Sekmadienis*, 1932 m. spalio 9 d., Nr. 41 (240), 1.

2160 „Klaipėdos reikalams norima įsteigti komisiją". *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 5 d., Nr. 227 (4019), 5; „Prof. Roemeris aiškina Hagos reikšmę". *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 7 d., Nr. 229 (4021), 5; „Klaipėdos reikalams ne komisija, bet taryba". *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 7 d., Nr. 229 (4021), 5.

2161 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 15 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 393.

2162 *Ibid.* (1932 m. spalio 14 d.), l. 393. P. p. Bustamante, Altamira, Schückingo ir van Eysinga atskira nuomonė. Žr.: Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274: 277–282.

kolegialios institucijos nesudarymo reikėjo tam, kad nebūtų „erzinami" Vokietijos valdžios veikėjai. Tad Komisija Klaipėdos krašto reikalams turėjo būti konfidencialus darinys prie ministro pirmininko ar Ministrų kabineto Klaipėdos krašto klausimais. Tai nebuvo institucija, turinti sprendimų iniciatyvos teisę, o komisija, patarianti ministrui pirmininkui tiek, kiek jis to prašo. M. Römeris pabrėžė, kad ši komisija bus daugiau nei konfidenciali[2163].

1932 m. spalio 11 d. Ministrų kabinetas sudarė Konsultantų komisiją Klaipėdos krašto reikalams ir nustatė jos organizacinius nuostatus, vadinamąjį aktą dėl Klaipėdos krašto reikalų tvarkymo[2164]. Šiuo aktu ir buvo įsteigta slaptoji Konsultantų komisija. Po kelių dienų paaiškėjo, kad komisijos nariais paskirti S. Lozoraitis, T. Petkevičius ir M. Römeris[2165]. Neretai komisijoje dalyvaudavo Klaipėdos krašto gubernatoriai[2166], ministras pirmininkas, užsienio reikalų[2167], finansų, teisingumo ministrai, Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas, prokuroras, Teisingumo ministerijos generalinis sekretorius ir kiti pareigūnai[2168].

2. KOMISIJOS DARBAI[2169]

Svarbiausias ir pirminis Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams tikslas buvo parengti teisės aktų bloką, susijusį su valstybinės priežiūros priemonėmis Klaipėdos krašto autonominių institucijų atžvilgiu. Toks teisinis reguliavimas buvo paskatintas sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį). Iš jo paaiškėjo, kad Klaipėdos krašto statute įtvirtintas suvereno teisių ir autonomijos mechanizmas turi spragų, nes valstybingumo ir autonomijos režimas buvo nepakankamas autonominiams administraciniams aktams ir įstatymams.

Buvo rengiami Klaipėdos krašto gubernatoriaus vykdomos autonominių organų veiklos priežiūros, Statutinio Teismo įstatymų projektai, Statuto vykdymui prižiūrėti įstatymo projektas, Gubernatoriaus teisių įstatymo projektas, Klaipėdos krašto administracijos organų nutarimams spręsti įstatymo projektas, Klaipėdos krašto administracijos teismo sprendimams skųsti

2163 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 416.

2164 Ministrų Kabineto posėdžių protokolai, 1932. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 729, l. 50, l. 128–129; Dokumentai apie Klaipėdos kraštą ir Lietuvos–Vokietijos santykius. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1292, l. 3.

2165 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 395.

2166 *Ibid.* (1932 m. lapkričio 27 d.), l. 416.

2167 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 416.

2168 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 24 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 278.

2169 Plačiau apie Komisijos darbus žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 177–216.

įstatymo projektas. Galiausiai 1935 m. kovo 13 d. buvo paskelbtas Statutinio Teismo įstatymas[2170].

Konsultantų komisija rengė ir kitus teisės aktus, pavyzdžiui, Oficialinių kalbų Klaipėdos krašte įstatymą, Svetimšaliams gyventi įstatymą[2171], Svetimšaliams tarnybon priimti ir juos tarnyboje laikyti įstatymą[2172], Įstatymų skelbimo tvarkos ir jų įsiteisėjimo įstatymo pakeitimus, Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatymą. Taip pat rašė aiškinamuosius raštus parengtiems teisės aktų projektams[2173].

Komisija rengdavo ir norminių administracinių aktų projektus, pavyzdžiui, Taisykles svetimšaliams tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymo vykdymui[2174].

Konsultantų komisija bendradarbiaudavo su Valstybės Taryba, ypač rengiant Teismų santvarkos įstatymo projekto normas, susijusias su Klaipėdos krašto teisėsauga. Toks bendradarbiavimas vyko ir dėl Seimelio rinkimų įstatymo projekto, kur Konsultantų komisijos nariai pateikė visus įmanomus Seimelio rinkimų mechanizmo variantus (žr. monografijos V dalies 3 skyrių).

Komisija svarstydavo Klaipėdos krašto seimelio priimtų aktų atitikimą Statuto nuostatoms, kuriuos neretai pripažindavo prieštaraujančiais. Tokiomis nuomonėmis remdamasis Krašto gubernatorius motyvuotai vetuodavo Seimelio įstatymus.

Konsultantų komisijoje vyko pasitarimai dėl užsienio reikalų ministro, M. Römerio ir T. Petkevičiaus vizito į Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesiją 1933 m. rudenį. Vizito metu delegacijos nariai turėjo apginti Teismų santvarkos įstatymo normas, susijusias su autonominiais teismais ir prokuratūra, ir įtikinti Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusių valstybių teisininkus, kad Lietuvos nacionalinis aktas neprieštarauja Konvencijai (žr. monografijos VI dalies 1 skyrių).

Be to, Konsultantų komisija teikdavo nuomones įvairiausiais klausimais, pavyzdžiui, dėl Klaipėdos krašto teismų ir Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus sprendimų vykdymo, autonominių organų teisės prabuoti tauriuosius metalus, užsieniečių mokytojų Klaipėdos krašte,

---

2170 Apie Statutinio Teismo likimą žr.: *Ibid*., 283–301; „Statutinio Teismo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 474-3326.

2171 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884.

2172 „Svetimšaliams viešojon tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2885.

2173 Pavyzdžiui, 1933 m. kovo 26 d. paaiškinamasis raštas „Svetimšaliams tarnybon priimti ir juos tarnyboje laikyti įstatymo“ projektui. LCVA, f, 923, ap. 1, b. 1190, l. 289–292.

2174 Konsultantų komisijos posėdžių protokolai 1932–1938 m. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1042, l. 166.

Krašto seimelio įstatymo dėl rinkimų į apskričių savivaldybes, ieškant tokio patogaus prolietuviškiems asmenims rinkimų mechanizmo, sykiu išsaugant statutinį teisėtumą, Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje paskelbimo leidinyje *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, Klaipėdos krašto administracinio teismo sudėties, jo sprendimų, autonominių mokyklų priežiūros, Krašto gyventojo požymio ir t. t.

Svarstyti ir tokie klausimai, pavyzdžiui: „Ar Respublikos Vyriausybė gali tarptautinėmis sutartimis tvarkyti dalykus, kurie Statuto 5 str. priklauso Klaipėdos kraštui“, „Ar Respublikos Vyriausybė gali apsiimti prievolių iš to laiko, kada Klaipėdos kraštas dar nebuvo Lietuvos dalis“, „Ar Respublikos Vyriausybė iš tiesų neturi Klaipėdos krašto mokyklų priežiūros teisės ir ji tegali apie esamus nusiskundimus pranešti direktorijai, ar ji gali reikalauti žinių iš direktorijos, bet tų žinių teisingumo patikrinti negali ir turi jomis pasitikėti“, ar Ginklų leidimų ir prekybos sprogmenimis įstatymo normų išplėtimas iki Klaipėdos krašto nepažeidžia Statuto, ar gali Krašto seimelio nario mandatas būti perkeltas iš vieno sąrašo, kuriame išnaudotas visas kandidatų sąrašas, į kitą, kuris per rinkimus buvo užblokuotas ankstesniu ir t. t.

Konsultantų komisija teikdavo ne tik nuomones, bet ir priimdavo nutarimus, pavyzdžiui, dėl Klaipėdos krašto mokyklų priežiūros, valstybės draudimo įstaigos mokesčių Klaipėdos kraštui, valstybinio turto Klaipėdos krašte ir t. t.

Komisijos nariams tekdavo interpretuoti Klaipėdos krašto statuto nuostatuose vartojamas sąvokas. Su komisijos nariais buvo tariamasi ir dėl Lietuvos atsakymų į Vokietijos notas, pavyzdžiui, dėl Lietuvos Respublikos paskelbto Valstybės saugumo įstatymo.

Būdavo konsultuojamasi ir dėl galimų scenarijų, jeigu Lietuva vėl atsidurtų atsakovo pozicijoje Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Būdavo diskutuojama su Krašto gubernatoriumi apie teisines galimybes nušalinti Klaipėdos krašto direktorijos pirmininką, atleisti autonominių teismų teisėjus, kurie nemokėjo lietuvių kalbos. Užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis kartu su komisijos nariais analizuodavo valstybių signatarių kreipimosi į Lietuvą punktus, pavyzdžiui, dėl Krašto seimelio sušaukimo, dėl baudžiamojo proceso Neumanno–Sasso byloje, dėl užrašų lietuvių kalba ant privačių iškabų, vietovardžių adresuose ir pašto siuntose. Detaliau žr. priedus.

3. M. RÖMERIO DARBAI[2175]

M. Römeris nedirbo atskirai nuo Valstybės Tarybos. Jis dirbo su visais kartu. Tačiau šiame skyriuje norime akcentuoti kai kuriuos jo darbus.

M. Römeris buvo vienas svarbiausių Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams narių. Pirmiausia dėl to, kad jis buvo nacionaliniu teisėju Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį) ir dalyvavo priimant sprendimą šioje byloje. Niekas taip gerai nesuvokė šio sprendimo pagrindinių tezių kaip jis. Todėl jo gebėjimai ir patirtis buvo svarbūs rengiant Statutinio Teismo įstatymą ir kitus aktus, susijusius su valstybine priežiūra autonominių institucijų atžvilgiu. Jis aiškino tai, kad Lietuva turi teisę nacionaliniu įstatymu reglamentuoti valstybinę priežiūrą Klaipėdos krašto institucijoms ir taip užpildyti Klaipėdos krašto statute paliktą spragą. Maža to, jis argumentuotai dėstė politikams ir diplomatams, kad Statutinio Teismo steigimas niekaip neprieštarauja Klaipėdos krašto konvencijai, todėl Lietuva neturi pagrindo bijoti dėl to bet kokio skundo Tautų Sąjungai ar Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui. Teisininkas tiesiogiai prisidėjo prie to, kad Lietuvoje būtų įsteigtas pirmasis konstitucinio ir administracinio teismo funkcijas turėjęs atlikti Statutinis Teismas. Tokių teismų tuo metu Europoje buvo vos keli.

Teisininkas daug laiko skyrė svarstymams apie Statutinio Teismo kompetenciją, ieškojo optimaliausios teisinės konstrukcijos. Juk ši konstrukcija Klaipėdos krašte turėjo apsaugoti nuo nesibaigiančių konfliktų, kurie skatino Didžiosios Lietuvos norą lietuvinti kraštą ir vokiečių norą susigrąžinti jį į savo jurisdikciją. M. Römeris aiškino tuo metu Lietuvoje dar labai menkai žinomą administracinių aktų doktriną, o ši buvo svarbi reglamentuojant Statutinio Teismo kompetenciją, nes kaip tik jame turėjo būti lokalizuoti bet kokie ginčai, kilę Krašte, kad jie pirmiausia nepatektų už Lietuvos ribų, į tarptautinę areną. Teisininkas stengėsi, kad valstybinę priežiūrą reglamentuojančių teisės aktų, tarp jų ir Statutinio Teismo įstatymo, nuostatos atitiktų Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje[2176].

Apskritai teisininkas neretai aiškindavo komisijos nariams, ar vienas ar kitas pasiūlymas, galimas Klaipėdos krašto gubernatoriaus veiksmas neprieštarauja sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje pagrindinėms tezėms[2177], ir siekė nustatyti, ar vieną ar kitą aktą būtų galima apginti

---

2175 Plačiau apie Komisijos darbus žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 177–216; 145–274.

2176 Konsultantų komisijos posėdžių nutarimai, 1932–1938. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1042, l. 162.

2177 *Ibid.*, l. 184.

Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Jis konsultuodavo ir dėl Klaipėdos krašto gubernatoriaus veto, rengė jiems pagrindimus. Pats teisininkas džiaugdavosi, kai paaiškėdavo, kad tų motyvų pagrindu Klaipėdos krašto seimelis keisdavo teisės aktus[2178].

Teko M. Römeriui pareikšti ir *votum separatum*, pavyzdžiui, dėl T. Petkevičiaus siūlomo Krašto gubernatoriaus veto dėl Krašto seimelio 1932 m. lapkričio 2 d. įstatymo dėl rinkimų į apskričių savivaldybes. Jis tvirtino, kad tokio veto nebūtų įmanoma apginti Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme[2179].

Mąstydamas apie optimaliausią Klaipėdos krašto seimelio rinkimų būdą teisininkas suvokė, kad būtina tokia teisinė konstrukcija, kuri suderintų Klaipėdos krašto seimelio rinkimų nuostatas su Klaipėdos krašto statutu, pagarba gyventojų valiai demokratiniuose rinkimuose ir sykiu užtikrintų pranašumą prolietuviškiems kandidatams rinkimuose. O tai buvo itin sudėtinga užduotis, beveik neįgyvendinama[2180].

Kilus klausimui dėl Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus provokiškų teisėjų atleidimo galimybių, teisininkas aiškino komisijos nariams skirtumą tarp įgytų teisių instituto, kai atleidžiant reikia ir toliau mokėti atlyginimą, bei teisėjų nenušalinamumo, kilusio iš valstybės valdžių padalijimo principo[2181].

M. Römeriui teko rengti dokumentą Vyriausybei dėl Krašto statuto reformos, studiją apie Krašto direktorijos nuostatus dėl Krašto pilietybės įgijimo (studija buvo bendras diskusijų komisijoje rezultatas)[2182].

Teisininkas rengė plačią nuomonę dėl Klaipėdos krašto administracinio teismo sudėties ir sprendimo, nes šis teismas 1931 m. gruodį panaikino rinkimų į Klaipėdos apskrities seimelį rezultatus. Teisininkas užtikrino, kad administracinio teismo sprendimas nesuteikė pagrindo taikyti Klaipėdos krašto gubernatoriaus veto teisę Krašto administracinio teismo sprendimui. Taip yra todėl, kad veto teisė yra diskrecinis politinis aktas, o šiuo atveju kalbama apie teisminį veto, pagrįstą teisėtumo apsauga[2183]. Svarbu akcentuoti – kad ir kaip teisininkas norėjo, jog Klaipėdos krašte pagaliau liautųsi konfliktai ir germanizacija, jam buvo svarbus teisingumas,

---

2178 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. kovo 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 472.

2179 Konsultantų komisijos posėdžių protokolai 1932–1938 m. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1042, l. 184.

2180 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 8 d., 1935 m. kovo 13 d., 1935 m. balandžio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 330, 332, 348.

2181 *Ibid.* (1934 m. spalio 20 d.), l. 260.

2182 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. lapkričio 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 122.

2183 Atsakymai į klausimus dėl Klaipėdos krašto administracinio teismo. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 774, l. 163–175.

nešališkas žvilgsnis į situaciją ir teisėtas sprendimo būdas. Apskritai ši M. Römerio surašyta nuomonė liudija aukštą teisininko erudiciją, nuodugnų samprotavimą ir meistrišką teisės principų išmanymą. Tai ir puikus vienas iš ankstyvųjų Lietuvos konstitucinės justicijos pavyzdžių.

Teisininkas surašė motyvus Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nutarimui dėl kompetencijos konfliktų tarp nacionalinių ir autonominių teismų[2184], taip pat – išsamų aiškinamąjį raštą Statutinio Teismo įstatymo projektui[2185], Gubernatoriaus teisių įstatymo projektui[2186].

[2184] Konsultantų komisijos 1933 m. kovo 20 d. nutarimas Klaipėdos krašto teismų ir Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus sprendimų vykdymo klausimu. *Ibid*., l. 145–149.

[2185] Statutinio Teismo aiškinamasis raštas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1190, l. 22–47.

[2186] Gubernatoriaus teisių įstatymo projektui aiškinamasis raštas. *Ibid*., l. 48–72.

VI. TAUTŲ SĄJUNGOJE[2187]

„<...> reikia ieškoti kitų metodų, kaip spręsti problemas, kamuojančias tautų gyvenimus, nei Tautų Sąjunga.“[2188]

1. TAUTŲ SĄJUNGOS ASAMBLĖJOJE DĖL TEISMŲ SANTVARKOS ĮSTATYMO

1933 m. liepą Lietuvoje paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas[2189]. Naujasis teisinis reguliavimas buvo Lietuvos teismų reformos rezultatas. Be daugybės teismų reformos priežasčių, viena iš jų buvo susijusi su nuolat kylančiais konfliktais tarp Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos teismų. Ginčai kildavo dėl bylų priklausomybės, bylų perdavimo Didžiosios Lietuvos teismams, autonominių teismų sprendimų priėmimo Lietuvos Respublikos vardu, dėl tų sprendimų grindimo Vokietijos aukštesnių instancijų teismų sprendimais, dėl proceso kalbos, dėl teisininkų rengimo, autonominių teismų teisėjų priesaikos ir t. t.[2190] Visus šiuos arba bent jau didžiumą tokių klausimų ir konfliktų Lietuvos teisininkai tikėjosi išspręsti teismų reformos keliu.

Teismų santvarkos įstatyme nustatyta dalykinė autonominių teismų kompetencija. Remiantis Įstatymo 17 straipsniu, teisingumo ministras turėjo priimti sprendimus dėl to, kuris Lietuvos teismas nagrinės baudžiamąsias bylas, susijusias su nusikaltimais karinei prievolei, valstybės tarnautojų tarnybiniais nusikaltimais, padarytais Klaipėdos krašte. Vadovaujantis Įstatymo 22 straipsniu, tokioms byloms kasacine instancija („reviziniu teismu“) numatytas Vyriausiasis Tribunolas. Įstatymo 26 straipsnyje

---

2187 Monografijos VI dalis parašyta pagal autorės straipsnį: Deviatnikovaitė, *supra note*, 90: 6–28. Informacija papildyta.

2188 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

2189 „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.

2190 Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 104–127; Deviatnikovaitė, Ieva, „Klaipėdos krašto teismai“, *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 78–110; Deviatnikovaitė, Ieva, „1933 m. teismų reforma ir Klaipėdos krašto justicija“, *Logos* 97 (2018): 80–89; Deviatnikovaitė Ieva. „Lietuvių kalba Klaipėdos krašto teismuose ir mokyklose 1927–1932 m.“ *Logos* 96 (2018): 86–97; Deviatnikovaitė, Ieva, „Klaipėdos krašto teisė studentų darbuose 1933–1939“, *Logos* 101 (2019): 169–183.

įtvirtinta, kad kompetencijos ginčus („bylų priklausomybės ginčus“) tarp Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos teismų ir autonominių teismų ir centrinės administracijos turėjo nagrinėti Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas. Remiantis Įstatymo 77 straipsniu, Klaipėdos krašto teismus turėjo prižiūrėti Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas. Įstatymo 268 straipsnyje numatytas pavaldumo ryšys tarp Krašto prokurorų ir Vyriausiojo Tribunolo prokurorų. Įstatymo 95 straipsnyje įtvirtinta Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui suteikta imperatyvaus teisės aiškinimo funkcija, kuri turėjo būti privaloma ir šio teismo Klaipėdos krašto skyriui.

Po kelių mėnesių nuo Teismų santvarkos įstatymo paskelbimo Vokietijos atstovai įteikė sąrašą punktų, surašytų pagal Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, kurie, jų nuomone, prieštarauja Klaipėdos krašto statutui[2191]. Punktuose nurodyta, kad Teismų santvarkos įstatymas neturi galioti Klaipėdos kraštui. Be to, Įstatyme autonominių teismų jurisdikcija turėjo būti apibrėžta ne nacionalinio įstatymo normomis. Prieštarauta Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo teisės aiškinimo funkcijai, esant nevienodiems teismų sprendimams teisės klausimais. Prieštarauta ir Vyriausiojo Tribunolo įgaliojimams nagrinėti kompetencijos ginčus. Pabrėžta netinkamai reglamentuota autonominių teismų ir prokurorų priežiūra, kuri buvo pavesta Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriui ir Vyriausiojo Tribunolo prokurorui. Punktuose išreikštas prieštaravimas ir dėl to, kad Vyriausiasis Tribunolas tapo aukščiausios instancijos teismine institucija Krašto administracinėms byloms. Priešintasi punktams dėl Lietuvos pilietybės ir dėl lietuvių kalbos žinojimo reikalavimų teisėjams. Taip pat nepritarta tam, kad teisėjus, prokurorus ir advokatus skiria valstybės vadovas, juos pristačius teisingumo ministrui. Prieštarauta ir tam, kad nebuvo normos, įtvirtinusios, jog autonominių teismų teisėjus, prokurorus ir advokatus skiria Direktorijos pirmininkas.

Tačiau dar prieš pateikiant šiuos prieštaravimus Lietuvos diplomatai žinojo apie vokiečių politikų ir diplomatų nepasitenkinimą Teismų santvarkos įstatymo turiniu tiek, kiek jis buvo susijęs su Klaipėdos krašto teismais ir prokurorais. Dar 1931 m. Lietuvos vyriausybė pasižadėjo valstybėms signatarėms (Prancūzijai, Britų imperijai, Italijai ir Japonijai), pasirašiusioms Klaipėdos krašto konvenciją, tartis dėl bet kokių teisės aktų pakeitimų, susijusių su Klaipėdos kraštu[2192]. Taip ir būdavo daroma. O tuose pasitarimuose

[2191] 1933 m. rugsėjo 22 d. E. Zechlin įteikti nuomonių skirtumai dėl Lietuvos teismų santvarkos įstatymo. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1321, l. 198–200.

[2192] 1931 m. gruodžio 1 d. nota. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 160, l. 96.

dažniausiai dalyvaudavo Lietuvos ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijų atstovai[2193].

Lietuvos politikai, diplomatai, teisininkai buvo įsitikinę Lietuvos Teismų santvarkos įstatymo normų atitikimu Klaipėdos krašto konvencijos nuostatoms. Žinoma, norėta, kad Teismų santvarkos įstatymo normos išliktų ir veiktų visoje Lietuvos teritorijoje, taip pat ir Klaipėdos krašte. Taigi, planuota įtikinti valstybių signatarių teisininkus naujojo Lietuvos teisinio reguliavimo teisėtumu. Užsienio reikalų ministras sumanė pasinaudoti Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesija, vykusia 1933 m. rugsėjo ir spalio mėnesį Ženevoje, ir susitikti su valstybių signatarių teisininkais, kurie ten dirbo. Kreiptasi į M. Römerį. Reikėjo jo ekspertinės nuomonės.

1933 m. rugsėjo 1 d. M. Römeris pradėjo eiti Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus pareigas (žr. monografijos VIII dalies 3 skyrių). Tik pradėjus eiti šias pareigas į jį kreipėsi užsienio reikalų ministras D. Zaunius. Kreiptasi buvo dėl Teismų santvarkos įstatymo normų, susijusių su Klaipėdos krašto teismais. Ministras papasakojo teisininkui apie vokiečių notą, kurioje buvo tvirtinama, kad Lietuvos teismų santvarkos įstatymas prieštarauja Klaipėdos krašto konvencijai. D. Zaunius buvo įsitikinęs, kad artimiausioje ateityje šiuo klausimu su vokiečių atstovais vyks diskusijos. Kvietė teisininką įsitraukti į šiuos debatus. Planuota pasinaudoti Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesija, kurioje tikėtasi susitikti su valstybių signatarių teisininkais ir įtikinti juos Lietuvos teisinio reguliavimo teisėtumu, arba bent jau padaryti taip, kad šie suabejotų dėl vokiečių notoje pareikštų tezių. Tad ministras pasiūlė rektoriui važiuoti į Ženevą. Jo užduotis turėjo būti konfidencialiai šnekėtis su valstybių signatarių teisininkais britu V. Malkinu, italu M. Pilotti ir prancūzu J. Basdevant'u. Teisininkas sutiko. Vis dėlto turėjo perspėti D. Zaunių, kad jeigu ginčas dėl autonominės teisėsaugos ateityje pasiektų Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą, tai jis jau nebegalės eiti nacionalinio teisėjo pareigų, nes jau bus veikęs Lietuvos vardu, grindęs jos tezes[2194].

Po kelių savaičių su rektoriumi susisiekė Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius S. Lozoraitis, kuris ministro vardu pasidomėjo, ar teisininkas vyks į Ženevą. Valstybės vadovas turėjo pasirašyti įsakymą, kuriuo M. Römeris turėjo būti paskirtas delegato pavaduotoju į Tautų

[2193] Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 122–127.

[2194] Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 56.

Sąjungos Asamblėją. Delegaciją turėjo sudaryti ministras D. Zaunius, diplomatai P. Klimas ir V. Sidzikauskas. M. Römeris turėjo veikti už kulisų[2195].

Prieš išvykstant vyko pasitarimai su Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nariais V. Mašalaičiu, S. Lozoraičiu, T. Petkevičiumi ir su keliais Valstybės Tarybos nariais bei žinovais bendradarbiais Z. Starkumi, A. Kriščiukaičiu, L. Ciplijausku. Susitikimuose turėjo būti aptarti prieštaravimus keliantys klausimai ir Lietuvos pozicija dėl jų[2196]. Taip ir buvo. Susitikimuose dar dalyvavo K. Račkauskas, A. Merkys, P. Šniukšta[2197]. Manytina, dalį strategijos argumentų galima įžvelgti M. Römerio ir T. Petkevičiaus parengtuose aiškinamuosiuose raštuose dėl Klaipėdos krašto teismų kompetencijos[2198].

Pasitarimuose detaliai svarstyta Lietuvos gynybos nuo vokiečių kaltinimų dėl autonominės justicijos Lietuvoje strategija. Kartu vykti į Ženevą pasiūlytas T. Petkevičius kaip M. Römerio padėjėjas. Teisininkas sutiko. Tačiau rektorius savo užduoties komplikuotumo dar nesuprato, nes dar nežinojo, kokia forma jam teks veikti Ženevoje, kad, reikalui esant, jis ir toliau galėtų eiti nacionalinio teisėjo pareigas Hagoje. Tad teisininkas puikiai suvokė, kad negalės niekur kalbėti Vyriausybės vardu, o tik išreikšti nuomonę prieštaravimus keliančiais klausimais ir nesivelti į ginčus[2199].

Pagaliau 1933 m. rugsėjo pabaigoje M. Römeris išvyko į Ženevą[2200]. Teisininkas dienoraštyje ne kartą akcentavo, kad jo vizito tikslas Tautų Sąjungos XIV sesijos metu kalbėti su valstybių signatarių – britų, prancūzų ir italų – teisininkais dėl Teismų santvarkos įstatymo ir kitų aktų, susijusių su Klaipėdos krašto justicija bei šios teritorijos valdymu, siekiant argumentuotai įtikinti, kad šie aktai nepažeidžia Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto[2201].

Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesijos dienotvarkėje buvo numatyti tokie klausimai: Asamblėjos procedūrų paprastinimas, moterų pilietybė, vergovė, prekyba žmonėmis, vaikų apsauga, pabėgėlių pagalba iš Vokietijos, mažumų apsauga, prekyba opiumu ir riziką keliančiais medikamentais, Patariamojo vaikų ir jaunimo apsaugos bei gerovės komiteto reorganizavimas,

2195 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 21 d.), l. 63.
2196 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 23 d.), l. 64.
2197 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 26 d.), l. 66.
2198 Petkevičius, T. Klaipėdos krašto teismų kompetencija. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 160, l. 62–68; Römeris, M. Kompetencijos konfliktai tarp autonominių Klaipėdos krašto teismų ir bendrųjų valstybės teismų. *Ibid.*, 69–75.
2199 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 66.
2200 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 28 d.), l. 67.
2201 *Ibid.* (1933 m. spalio 2 d.), l. 69.

Intelektualinio bendradarbiavimo organizacija, spaudos vaidmuo Taikos organizacijoje, baudžiamosios teisės ir bausmių klausimai, Sveikatos organizacijos darbas ir t. t.[2202]

Lietuvos delegacija teisininką įtraukė į teisės ir socialinių klausimų komisijas. Iš pradžių nebuvo jokių svarbių klausimų, tad teisininkas stebėjo aplinką. Matė, kad komisijų posėdžių salės patogios, erdvios, kėdės sukamos, galima rūkyti, didelės patalpos, skirtos delegatams, žurnalistams, kiekvienas pasakytas pranešimas verčiamas į anglų arba prancūzų kalbas. Teisininkas parašė, kad vis dėlto sesija atrodė bespalvė:

> *„Sąjungos entuziazmo ir tikėjimo jos stebuklinga panacėja laikai baigėsi. Viena vertus, plinta ar bent jau vystosi grįžimas prie aštraus nacionalizmo kartu su diktatūra ir smurtu valstybės vidaus santykiuose, ypač hitlerizmo pergalė Vokietijoje <...>.“*[2203]

M. Römeris pabrėžė ir tai, kad Tautų Sąjunga neturi vykdomosios valdžios. O stiprios valstybės, kai Sąjunga joms trukdo ar sulaiko nuo kokių nors veiksmų, tiesiog pasitraukia iš jos. Čia jis prisiminė Japonijos pavyzdį. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad tuo metu ne vienerius metus besitęsianti Tautų Sąjungos nusiginklavimo konferencija ir kitos, skirtos kovai su ekonomine krize, rezultatų nedavė. Tai, M. Römerio nuomone, pakirto Sąjungos autoritetą[2204].

D. Zaunius ir V. Sidzikauskas jau anksčiau turėjo progų pasikalbėti su britų ir prancūzų teisininkais. Šie jiems pažadėjo išstudijuoti Lietuvos Teismų santvarkos įstatymą ir vokiečių notą, o vėliau aptarti visa tai su Lietuvos teisininkais – M. Römeriu ir T. Petkevičiumi[2205].

Netrukus paaiškėjo, kad užsienio reikalų ministras norėjo, jog Lietuvos teisininkai pakalbėtų ne tik su valstybių signatarių teisininkais, bet ir su vokiečių. M. Römeriui tai atrodė nereikalinga. Jis buvo įsitikinęs, kad vokiečiai Lietuvos tezėse ieškos silpnų vietų, kuriomis paskui pasinaudos. Bet rektorius nesipriešino Lietuvos delegacijos vadovo sprendimui[2206].

Vizito Ženevoje metu, dar prieš susitinkant su valstybių signatarių teisininkais, Lietuvos užsienio reikalų ministras pusryčių pakvietė Baltijos šalių, išskyrus Lenkijos ir Vokietijos, atstovus: Danijos, Norvegijos, Švedijos,

---

2202 „Fourteenth Ordinary Session of the Assembly of the League of Nations“, The United Nations Library and Archives at Geneva, https://archives.ungeneva.org/14th-ordinary-session-of-the-assembly-september-1933-agenda.

2203 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

2204 *Ibid.* (1933 m. spalio 2 d.), l. 69.

2205 *Ibid.* (1933 m. spalio 3 d.), l. 69.

2206 *Ibid.* (1933 m. spalio 4 d.), l. 70.

Suomijos, Estijos ir Latvijos. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad tik su Lenkija Baltijos sąjunga gali turėti kokios nors vertės[2207].

Pagaliau, praėjus savaitei po atvykimo į Ženevą, įvyko susitikimas su valstybių signatarių teisininkais. Jie nurodė, kad susipažino su Teismų santvarkos įstatymu ir yra pasirengę išklausyti Lietuvos teisininkų paaiškinimus dėl kai kurių teisės akto nuostatų. Britas V. Malkinas pakvietė į savo kambarį „Beau Rivage“ viešbutyje. Nuvyko pas jį V. Sidzikauskas, T. Petkevičius ir M. Römeris. V. Sidzikauskas, pasak M. Römerio, įkūnijo ryšį tarp politiko ir diplomato. Pas V. Malkiną dalyvavo prancūzas J. Basdevant'as, italas Ferraris, nes M. Pilottis jau nebebuvo juriskonsultu, ir japonas Ito. J. Basdevant'as vadovavo susitikimui ir uždavinėjo klausimus, viską užsirašinėjo. Diskusijos nebuvo. Pasak M. Römerio, tyliausias ir pasyviausias buvo italas, o iš lietuvių daugiausia kalbėjo M. Römeris ir V. Sidzikauskas. Susitikimas paliko gerą įspūdį. Tačiau tas diskusijos nebuvimas Lietuvos atstovams kėlė įvairių minčių – juk tai nebūtinai turėjo reikšti besąlygišką pritarimą lietuvių tezėms. Kėlė dvejonių ir tai, kad valstybių signatarių teisininkai neklausė dėl kai kurių vokiečių itin aštriai kritikuojamų punktų[2208].

Lietuviai susitiko ir su vokiečių atstovais. Tai buvo Užsienio reikalų ir Teisingumo ministerijų pareigūnai. Susitikimų vietos buvo viešbučiuose „Touring et Balance“ ir „Carlton“[2209].

Teisininkas suvokė, kad vokiečių nebus įmanoma įtikinti. Jiems Klaipėdos krašto klausimas rūpėjo politiniais sumetimais, o ne teisiniais. Jiems visiškai nebuvo svarbus Krašto konvencijos nuostatų preciziškumas. Vokiečių atstovai norėjo sutarimo, susaistančio Lietuvą. Lietuviai nesutiko. Griežčiausios vokiečių kritikos susilaukė Teismų santvarkos įstatymo nuostata, kuria įtvirtinta Vyriausiojo Tribunolo kompetencija aiškinant teisę. Be to, vokiečiai akcentavo visai ne tuos dalykus, kuriuos susitikime pabrėžė valstybių signatarių atstovai. Todėl M. Römeris padarė išvadą, kad vokiečių ir valstybių signatarių atstovai nebuvo susisiekę dėl Lietuvos Teismų santvarkos įstatymo. Taigi, susitikimuose su vokiečiais lietuviai kartojo savo argumentus. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad lietuvių gynyba buvo stipri, nelengvai įveikiama. Tačiau įvyko taip, kaip jis ir manė: susitikimas su vokiečiais buvo nevaisingas, jie neatsisakė savo pozicijų, o lietuviai liko prie savo nuomonės[2210].

2207 *Ibid.* (1933 m. spalio 5 d.), l. 71. Apie tai rašė ir spauda: „Dr. Zauniaus suruoštuose pietuose dalyvavo Pabaltijo, Švedijos, Norvegijos atstovai Ženevoj“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 9 d., Nr. 229 (4319), 1.

2208 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 71.

2209 *Ibid.* (1933 m. spalio 9 d.), l. 72.

2210 *Ibid.*

Įvyko antras susitikimas su vokiečiais. Jo metu, pasak M. Römerio, vokiečių atstovai tvirtino, kad Klaipėdos krašto statutui prieštarauja ne tik Teismų santvarkos įstatymas, bet ir kiti Lietuvos teisės aktai. Jie reiškė nepasitenkinimą apskritai dėl Klaipėdos krašto valdymo ir pateikė pretenzijas dėl maždaug dvidešimties Lietuvos teisės aktų ir dėl jų nuostatų reikalavo lietuvių paaiškinimo, pavyzdžiui, dėl Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams parengto Svetimšaliams gyventi įstatymo nuostatų ir pan[2211].

M. Römeris, klausydamas vokiečių priekaištų, padarė išvadą, kad dėl kiekvieno savo žingsnio, susijusio su autonomine teritorija, Lietuva turėtų konkuruoti su Vokietija, taip ją įtraukdama į Krašto valdymą. Buvo panašu į tai, kad vokiečiai norėjo, jog bet kokiam potvarkiui Klaipėdos krašte būtų gaunamas pritarimas iš Vokietijos pusės. Bet tai buvo neįsivaizduojama. Tad tolesni svarstymai buvo sustabdyti. Tam pritarė ir lietuvių delegacijos vadovas D. Zaunius[2212].

Vis dėlto įvyko trečias susitikimas su vokiečiais. Jo metu lietuviai pateikė teisinius argumentus dėl kelių nacionalinių įstatymų, susijusių su Klaipėdos krašto valdymu. Dėl kitų teisės aktų Lietuvos delegacijos atstovai atsisakė aiškintis. M. Römeris pastebėjo, kad vokiečių atstovų netenkino nei vienas paaiškinimas. Bet juk jis tai žinojo[2213].

Lietuvos delegacijos vizito Ženevoje metu V. Sidzikauskas dar atskirai lankėsi pas prancūzų teisininką J. Basdevantą. Šis Lietuvos teisininkams, ypač M. Römeriui, už pateiktus paaiškinimus išreiškė dėkingumą. Bet jis pripažino, kad tokių toliaregiškų išvadų dėl valstybinės priežiūros instrumentų Klaipėdos krašto atžvilgiu[2214] iš Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje jis negali daryti. Vis

---

2211 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884; „Svetimšaliams viešojon tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2885; „Svetimšalių mokesčiai už leidimus gyventi ir dirbti“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2886; „Svetimšaliams gyventi įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2887 ir t. t.

2212 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 72.

2213 *Ibid.* (1933 m. spalio 10 d.), l. 73.

2214 Įžvalgas, apie kurias kalbėjo prancūzas, galima perskaityti M. Römerio straipsniuose: Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 3 d., Nr. 256, 2; Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 4 d., Nr. 257, 2; Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 5 d. Nr. 258, 2; Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 7 d., Nr. 260, 2; Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261, 2; Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 10 d., Nr. 262, 2; Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 11 d., Nr. 263, 2.

dėlto prancūzas pritarė, kad šis sprendimas sukūrė visiškai naujas Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto aiškinimo perspektyvas. Atrodo, kad valstybių signatarių teisininkų abejonės buvo išsklaidytos. Tačiau, pasak M. Römerio, kai kurių nuomonių skirtumo nepavyko pašalinti. Tad planuota susitikti dar kartelį ir prašyta Lietuvos delegacijos kol kas neišvykti iš Ženevos[2215]. Tačiau daugiau apie susitikimus M. Römeris dienoraštyje neužsiminė. Manytina, daugiau jų, bent jau tokių, kuriuose teisininkas dalyvautų, ir nebuvo.

Teisininkas į Lietuvą grįžo 1933 m. spalio viduryje[2216]. Kaip tik tomis dienomis Vokietija išstojo iš Tautų Sąjungos. Tai Europos valstybėms sukėlė nerimą dėl galimo karo. Apie tai skelbė ir publikacijų antraštės[2217].

M. Römeris savo įspūdžiais apie vizitą Tautų Sąjungos Asamblėjoje dalijosi Valstybės Taryboje[2218].

Dar vėliau M. Römeris dalyvavo susitikime su teisingumo ir užsienio reikalų ministrais, T. Petkevičiumi, prokurorais, Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus pirmininku. Svarstyta valstybių signatarių teisininkų nuomonė. Paaiškėjo, kad jie siūlė Lietuvai kol kas netaikyti Teismų santvarkos įstatymo nuostatų dėl autonominių teismų ir prokuratūros. M. Römeris negalėjo įsivaizduoti, kaip Vyriausybė gali uždrausti nacionalinėms teisėsaugos institucijoms įgyvendinti paskelbtą, galiojantį nacionalinį aktą[2219].

Tokių susitikimų buvo ir daugiau, nes netrukus paaiškėjo, kad valstybių signatarių teisininkai apskritai prieštaravo Teismų santvarkos nuostatoms dėl Klaipėdos krašto prokurorų drausminės priežiūros, kurią turėjo atlikti Vyriausiasis Tribunolas. Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusių valstybių atstovai žadėjo, kad, jei Lietuva taikys minėtas normas, ginčas gali patekti į Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo darbotvarkę. M. Römeris susitikimuose pabrėždavo, kad Teismų santvarkos įstatymas tiek, kiek susijęs su autonomine teisėsauga, neprieštarauja Klaipėdos krašto statutui. Vis dėlto Lietuvos diplomatai buvo linkę pritarti valstybių signatarių teisininkų pozicijai[2220].

Vėliau, kai Lietuvoje lankydavosi pareigūnai iš Tautų Sąjungos sekretoriato, užsienio reikalų ministras visada kviesdavo į vakarienes ir M. Römerį[2221].

2215 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 73.

2216 *Ibid.* (1933 m. spalio 14 d.), l. 75.

2217 *Ibid.* (1933 m. spalio 16 d.), l. 76; „Europa privesta prie karo slenksčio“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 235 (4325), 1; „Europa prie karo slenksčio. Griūva vis Europos sistema“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 234 (1906), 1.

2218 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 77.

2219 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 15 d.), l. 84.

2220 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 12 d.), l. 206.

2221 *Ibid.* (1934 m. balandžio 28 d.), l. 173.

Po metų M. Römeris išgirdo apie valstybių signatarių konfidencialią notą Lietuvos vyriausybei. Joje skatinama atkreipti dėmesį į situaciją Lietuvos autonominėje teritorijoje ir daryti išlygas dėl tam tikrų Lietuvos teisės aktų nuostatų suderinamumo su Klaipėdos krašto konvencija bei statutu[2222].

Lietuviai nusileido. Dar 1933 m. gruodį nuspręsta, kad Teismų santvarkos įstatymo nuostatos, įtvirtinusios teismų priežiūrą, autonominiams teismams bus taikomos iš dalies[2223]. O 1939 m. perdavus Klaipėdos kraštą Vokietijai[2224], visos Teismų santvarkos įstatymo nuostatos, susijusios su Klaipėdos kraštu, liko beprasmės[2225].

2. SUSITIKIMAS SU LENKŲ ATSTOVAIS: VILNIAUS KRAŠTAS

M. Römeris vizito Ženevoje metu susitiko savo giminaitę, J. Römerówną, jo dėdės B. Römerio dukrą, kuri dirbo Tautų Sąjungos sekretoriate[2226]. Jos padedamas jis iš arčiau susipažino su lenkų atstovais Ženevoje. Jie kalbėjosi apie Vilniaus klausimą. M. Römeris stengėsi įteigti, kad reikia susitarimų užuomazgų tarp Lietuvos ir Lenkijos, kad to pradžia galėtų būti bent autonominio statuso suteikimas Vilniaus kraštui[2227].

Lenkų atstovai susidomėjo ir pažadėjo apie tai pasikalbėti su J. Piłsudskiu, o M. Römeris – su A. Smetona. Teisininkas iš anksto galvojo, kas galėtų būti tais derybininkais iš abiejų pusių. Iš Lietuvos, jo nuomone, tai galėjo būti visuomenininkas ir valstybininkas diplomatas J. Šaulys, o iš Lenkijos – Stepono Batoro universiteto rektorius, buvęs Lenkijos žemės ūkio reformų ministras Lietuvos lenkas V. Stanevičius[2228].

Grįžęs iš Ženevos, M. Römeris susitiko su valstybės vadovu. Jam teisininkas papasakojo apie susitikimus su Lenkijos delegacijos Tautų Sąjungoje nariais. A. Smetona nesuteikė šiems pokalbiams didelės reikšmės. Jo nuomone, jeigu Lenkija nori pateikti Lietuvai pasiūlymą suteikti Vilniaus kraštui autonomiją, tai pati Lenkija turi perduoti šį pasiūlymą Lietuvai, o ne

---

2222 *Ibid.* (1934 m. spalio 7 d.), l. 254; Susirašinėjimas su valstybėmis signatarėmis Klaipėdos krašto teismų kompetencijos klausimais. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1209.

2223 Lietuvos Prancūzijos pasiuntinybės 1934 m. birželio 13 d. *pro memoria*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1321, l. 37.

2224 „Lietuvos Respublikos ir Vokietijos valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 640-4654.

2225 „Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1939 m. gegužės 24 d., Nr. 645-4706.

2226 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

2227 *Ibid.* (1933 m. spalio 8 d.), l. 72.

2228 *Ibid.* (1933 m. spalio 10 d.), l. 73.

reikalauti, kad lietuviai prašytų šios nuolaidos. Be to, Respublikos Prezidentas manė, kad Vilniaus krašto autonomija galėtų būti naudinga tik tuo atveju, jei ji būtų garantuota tarptautiniu mastu, o ne Lenkijos, kuri bet kada vėliau pati galėtų ir atšaukti tą autonomiją. A. Smetona taip pat buvo įsitikinęs, kad užmegzti ryšius su Lenkija reikštų pripažinti Vilniaus aneksijos faktą. Maža to, valstybės vadovas nebetikėjo, kad, vadovaujant J. Piłsudskiui, Lenkijos ir Lietuvos santykiuose kažkas pasikeis[2229].

[2229] *Ibid.* (1933 m. lapkričio 1 d.), l. 84.

VII. TAIKOS RŪMUOSE

„Taip, mūsų ginčai Komisijoje yra skirtingų „mentalitės“ ginčas.“[2230]

M. Römeriui teko būti Nuolatinės Danijos ir Lietuvos taikinimo komisijos nariu nuo 1937 m.

1. GINČO TARP DANIJOS IR LIETUVOS KILMĖ

Danija, siekdama plėsti tarptautinius santykius, vystė arbitražo taikymo ribas su daugeliu Europos valstybių, taip pat ir Lietuva[2231]. Danija su Lietuva 1926 m. gruodžio 11 d. sudarė taikinimo ir arbitražo sutartį[2232].

Tokios sutarties prireikė ir dėl Vyriausybės planų plėsti susisiekimo infrastruktūrą Lietuvoje. Reikėjo tiesti P. Vileišio ir Aleksoto tiltus Kaune, geležinkelio liniją Telšiai–Kretinga, rekonstruoti Klaipėdos uostą. Tam reikėjo patyrusių ir patikimų įmonių.

1927 m. pradėtos derybos su danais dėl geležinkelio linijos Telšiai–Kretinga tiesimo. Derybų rezultatas – 1928 m. danų pateiktas geležinkelio linijos tiesimo pasiūlymas[2233]. 1930 m. sausio 11 d. Lietuvos susisiekimo ministras V. Vileišis ir danų inžinierius K. Højgaard'as pasirašė sutartį minėtai geležinkelio linijai nutiesti[2234]. Sutartis vėliau patvirtinta Ministrų kabineto[2235]. Be kita ko,

---

2230 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 20. Ši knygos dalis parašyta remiantis autorės straipsniu: Deviatnikovaitė, *supra note*, 90.

2231 Mažeika, Vaidotas. *Danijos santykiai su Lietuva 1918 – 1940 m.* (Vilnius: LII leidykla, 2002), 149–158.

2232 Danijos ir Lietuvos taikinamoji ir arbitražo sutarties tekstą žr.: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 126–128; „Lietuvos ir Danijos taikinamoji ir arbitražo sutartis“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 443-3102; *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis. Tomas I (1919–1929)* (Kaunas: Užsienio reikalų ministerija, 1930), 440–446.

2233 Susisiekimo ministro 1928 m. rugsėjo 14 d. raštas Kauno apygardos teismo valstybės gynėjui. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 566 arba 607, l. 5–8; Susisiekimo ministro 1928 m. rugsėjo raštas Ministrų kabinetui. *Ibid*., l. 14–14; *Højgaard & Schultz 1928 m. kovo 6 d. raštas Lietuvos susisiekimo ministerijai*. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 566, l. 219.

2234 Sutartis su Akc. B-ve Højgaard & Schultz geležinkeliui Telšiai–Kretinga pastatyti. LCVA, f. 386, ap. 1, b., 607, l. 1–13.

2235 1930 m. sausio 30 d. Ministrų kabineto posėdžio protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b., 673, l. 30.

priimtas Geležinkelio Telšiai–Kretinga statybos įstatymas[2236]. Kad būtų pradėti geležinkelio tiesimo darbai, Danijos eksporto kredito komisija suteikė kreditą[2237]. Darbai pradėti 1930 m. pradžioje, o pabaigti 1932 m. pabaigoje.

Per tą laiką JAV doleris devalvavo. Tai tarp lietuvių ir danų sukėlė įtampą, nes nebuvo aišku dėl atsiskaitymo už geležinkelio linijos tiesimo darbus. Ginčai prasidėjo 1933 m.[2238]

Lietuvos vyriausybė toliau atsiskaitinėjo su danų kompanija JAV doleriais, nors jo vertė tapo kitokia negu 1930 m. Danai siūlė sudaryti atskirą susitarimą dėl atsiskaitymų, tačiau Lietuva nesutiko[2239].

Galiausiai nuspręsta atsižvelgti į Danijos ir Lietuvos taikinimo ir arbitražo sutartį, pagal kurios 4 straipsnį ginčas galėjo būti sprendžiamas Lietuvos teisme. Danai to nenorėjo, iš anksto įsitikinę Lietuvos teismų šališkumu. Tokią procedūrą net laikė nepadoria ir sukeliančia blogą įspūdį abiejose valstybėse[2240]. Danų požiūriu, reikėjo kreiptis į neutralų tarptautinį darinį. Tačiau lietuviai nesutiko tvirtindami, kad ginčas turėjo būti sprendžiamas pirmiausia nacionaliniame teisme. Taigi, iš pradžių ginčas buvo sprendžiamas Kauno apylinkės teisme[2241], paskui apeliacine tvarka Kauno apygardos teisme[2242]. Galiausiai Vyriausiasis Tribunolas atmetė kasacinį skundą[2243]. Kauno apylinkės teismas ir Kauno apygardos teismas turėjo aiškinti sutarties geležinkelio Telšiai–Kretinga linijai nutiesti nuostatų prasmę, ieškoti jos aiškinimo metodo. Kauno apygardos teismas pabrėžė, kad kadangi sutarties tekstas abejonių nekelia, o šalys sąmoningai neslėpė tikrosios susitarimo prasmės, tai nėra reikalo jos naikinti ar kvestionuoti normų prasmę[2244].

Pagrindinis skunduose keliamas klausimas – kuria valiuta Lietuvos vyriausybė turi atsiskaityti su danų kompanija „Højgaard & Schultz“. Remiantis sutartimi, atsiskaitymo valiuta buvo doleriai. Tokią atsiskaitymo valiutą pasirinko pati danų įmonė. Taip jie išreiškė didesnį pasitikėjimą dolerio, o ne

---

2236 „Geležinkelio Telšiai–Kretinga statybos įstatymas“. *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 320-2177.

2237 Mažeika, Vaidotas. *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.* (Vilnius: LII leidykla, 2002), 198–199.

2238 Danijos pasiuntinybės Lietuvoje vadovo S. P. Duurloo raštas dėl to, kad Lietuvos vyriausybė ne visiškai atlieka finansinius įsipareigojimus. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1086, l. 120.

2239 Mažeika, *supra note*, 2237: 213.

2240 Danijos aukščiausiojo teismo teisėjo N. Cohno 1934 m. liepos 9 d. raštas dėl *Højgaard & Schultz*. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1086, l. 62.

2241 Kauno apylinkės teismo 1935 m. rugsėjo 20 d. sprendimas dėl Klaipėdos uosto baseino statybos ir Telšių–Kretingos geležinkelio statybos. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 100–113.

2242 Kauno apygardos teismo 1935 m. gruodžio 5–11 d. sprendimas. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 114–124.

2243 Vyriausiojo Tribunolo 1936 m. kovo 13–27 d. sprendimas. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 81–86.

2244 Kauno apygardos teismo 1935 m. gruodžio 5–11 d. sprendimas. *Ibid*., l. 115.

lito pastovumu. Lietuvos teismų nuomone, ta aplinkybė, kad danų kompanija pasitikėjo dolerio pastovumu, nesuteikė jai teisės reikalauti iš atsakovo atsiskaityti dolerio, padengto auksu, vertės valiuta. Teismų manymu, Lietuvos vyriausybė turėjo mokėti ne Sutarties sudarymo metu galiojusios vertės doleriais, o atsiskaitymo metu. Lietuvos teismai akcentavo, kad galima būtų kvestionuoti tokį dalyką, jei sutartimi siekta pridengti blogą šalies valią. Bet tokios valios nebuvo, nes JAV valiutos vertės kritimo niekas negalėjo numatyti, todėl ir spekuliacijų negalėjo būti. Danai skundėsi dėl to gauną sumažintą atlyginimą. Teismas pabrėžė keletą dalykų: pirma, valiutos vertė krito ne dėl atsakovo valios; antra, pasaulinė krizė palietė ir Lietuvos ekonomiką, kurios resursai taip pat sumažėjo, dėl to krito ir Lietuvos perkamoji galia. Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad danai nominalizmo priešininkais buvo tik dolerio atžvilgiu, bet ne lito. Akcentuotas aukso klauzulės klausimas, kuris danų buvo traktuojamas kaip bet kokių nuostolių neleistinumas ieškovei. Teismas pažymėjo, kad toks vienpusis sutarties aiškinimas yra neleistinas[2245]. Taigi, Lietuvos teismų sprendimai buvo palankūs Lietuvos vyriausybei.

2. DANIJOS–LIETUVOS TAIKINIMO KOMISIJOS SUDARYMAS

Danai pradėjo ruoštis ginčo sprendimui Danijos ir Lietuvos taikinimo komisijoje. Tokia buvo numatyta šių dviejų valstybių taikinimo ir arbitražo sutarties 3 straipsnyje. Tačiau buvo pasibaigusios komisijos narių trejų metų trukmės kadencijos ir reikėjo sudaryti naują komisiją. Remiantis sutartimi, ją turėjo sudaryti ne Lietuvos ir ne Danijos pilietybės pirmininkas, du nariai iš Lietuvos ir du nariai iš Danijos pusės. Pirmininko pareigas ėjo Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas. 1934 m. jis sutiko eiti šias pareigas ir antrą kadenciją, tačiau 1935 m. tapo Čekoslovakijos Prezidentu[2246]. Atitinkamai tęsti komisijos pirmininko pareigų nebegalėjo[2247].

Danams ir lietuviams ne iš karto pavyko sutarti dėl Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos pirmininko kandidatūros. Tad danai kreipėsi į Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo pirmininką, kad paskirtų Taikinimo komisijos pirmininką[2248]. Šis pirmininku paskyrė olandų pareigūną

2245 *Ibid*., 116.

2246 „Kaip buvo išrinktas dr. Benešas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. gruodžio 19 d., Nr. 335 (2598), 1.

2247 Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus 1936 m. kovo 19 d. raštas užsienio reikalų ministrui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 44, 88.

2248 Susirašinėjimas dėl Danijos-Lietuvos taikinimo komisijos pirmininko saugomas: *Ibid*., l. 36, 42, 44–47, 54, 57, 58, ir t. t.

J. Karnebeeką[2249]. Tada danai kreipėsi į jį prašydami, kad Nuolatinėje taikinimo komisijoje būtų išspręstas ginčas tarp danų kompanijos ir Lietuvos vyriausybės[2250].

Užsienio reikalų viceministras pasiūlė M. Römeriui dalyvauti Nuolatinėje Danijos ir Lietuvos taikinimo komisijoje. Teisininkas sutiko, nors užduotis atrodė nelengva[2251]. Respublikos Prezidentas pasirašė aktą, kuriuo paskyrė teisininką, tuo metu ėjusį Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus pareigas, Nuolatinės Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos nariu trejų metų kadencijai[2252], t. y. nuo 1937 m. kovo 10 d. iki 1940 m. kovo 10 d.[2253]

Kiti komisijos nariai buvo iš danų pusės danų ambasadorius K. A. Oldenbergas ir prancūzų diplomatas V. de Fontency. Iš Lietuvos – konstitucinės, administracinės ir tarptautinės teisės specialistas M. Römeris ir Latvijos aukščiausios instancijos teismo teisėjas O. Ozoliņis. Iš pradžių planuota, kad vietoj latvio bus norvegas buvęs Tarpparlamentinės Sąjungos generalinis sekretorius Ch. Lange'as. Tačiau Lietuvos atstovas (advokatas) A. N. Mandelštamas iškėlė abejones dėl norvego šališkumo, nes buvo įsitikinęs, kad šis palaikys danus. O remiantis Lietuvos ir Danijos susitarimą, taikinamosios ir arbitražo sutarties 5 straipsniu, komisijos narį galima buvo pakeisti[2254]. Todėl galiausiai iš Lietuvos pusės antruoju komisijos nariu buvo paskirtas latvis. Danijos atstovais (advokatais) buvo danų diplomatas N. Høstas ir šveicaras tarptautinės teisės specialistas G. Sauser-Hallas[2255]. Lietuvos atstovu paskirtas A. Mandelštamas[2256], o jo padėjėjais – T. Petkevičius ir D. Krivickas[2257]. Komisijos posėdžiuose Hagoje dalyvavo Nuolatinio arbitražo teismo generalinis sekretorius[2258].

2249 Mažeika, *supra note*, 2237: 219.

2250 1937 m. vasario 12 d. gautas raštas iš S. P. Duurloo. LCVA, f. 383, ap. 8., b. 1086, l. 8.

2251 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. birželio 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 216; 1937 m. rugpjūčio 31 d. M. Römerio sutikimas priimti pareigas Danijos-Lietuvos taikinimo komisijoje. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 2.

2252 Respublikos Prezidento 1937 m. liepos 1 d. aktas Nr. 745. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 4. Šio akto paskelbto leidinyje *Vyriausybės žinios* autorė nerado.

2253 Rektoriaus M. Römerio raštas švietimo ministrui dėl jo pavadavimo. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 15.

2254 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 289; Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 3 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 9.

2255 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 12.

2256 A. N. Mandelštamas buvo Lietuvos atstovu ir Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teismui nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą.

2257 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 16 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 269.

2258 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 40.

M. Römeris dienoraštyje pažymėjo, kad komisija tėra taikinimo darinys, kuris nepriima privalomo pobūdžio sprendimų, o tik pasiūlymus ginčo šalims. Jeigu komisijos pasiūlymams šalys nepritaria, tai ginčą toliau galima spręsti keliais būdais – Nuolatiniame arbitražo teisme arba Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme[2259].

3. DANIJOS–LIETUVOS TAIKINIMO KOMISIJOS POSĖDŽIAI

1937 m. rugsėjį M. Römeris gavo laišką iš Tarptautinio arbitražo teismo Hagoje. Ir Nuolatinis arbitražo teismas, ir Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas buvo atskiros institucijos. Nuolatinis arbitražo teismas buvo pirmos Hagos Taikos Konferencijos institucija, o Teisingumo Teismas – Tautų Sąjungos institucija. Atsiųstame laiške buvo dokumentai, susiję su Danijos ir Lietuvos ginču bei kvietimu atvykti į Hagą. Nuolatinis arbitražo teismo sekretoriatas kreipėsi į teisininką, nes Lietuvos vyriausybė pasiūlė kaip tik jo kandidatūrą[2260].

Prieš išvykdamas į Hagą M. Römeris susitiko su užsienio reikalų ministru. Paaiškėjo, kad norėta, jog Lietuvos tezės būtų grindžiamos teisiniais pagrindais. Tačiau teisininkas spėjo, kad komisijos pirmininkas sieks kompromiso ir neleis nei vienos iš pusių šimtaprocentinio pagrindų palaikymo[2261].

1937 m. lapkričio 10 d. teisininkas nuvyko į Hagą. Taikos Rūmuose jam buvo skirtas kabinetas Nr. 36. M. Römeris prisiminė, kad prieš keletą metų, nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį), jam buvo skirtas kabinetas Nr. 200[2262].

Pirmasis Nuolatinės taikinimo komisijos posėdis įvyko 1937 m. lapkričio 12 d. Taikos rūmuose Hagoje. Jo metu nuspręsta dėl terminų šalių atstovams pateikiant savo pareiškimus ir išvadas bei kitų procedūrų. Pirmojo posėdžio metu komisijos pirmininkas akcentavo, kad tokia taikinimo komisija realiai veikė pirmą kartą. Nors tokių komisijų buvo sudaryta kone šimtas, tačiau nei viena jų nepaliko jokios praktikos. Sužinojęs tokį faktą M. Römeris padarė išvadą, kad Danijos ir Lietuvos taikinimo komisijos darbas svarbus, galimai ateityje sukursiantis precedentą ir nustatysiantis tokios institucijos veikimo gaires. Pirmame susitikime apsispręsta, kada maždaug turėtų įvykti žodinis dalyvaujančių šalių atstovų išklausymas, taip pat sutarta, kad

2259 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 273.
2260 *Ibid.* (1937 m. rugsėjo 16 d.), l. 269.
2261 *Ibid.* (1937 m. lapkričio 3 d.), l. 293.
2262 *Ibid.* (1937 m. lapkričio 11 d.), l. 297.

komisijos kalba bus prancūzų, o baigiamąjį protokolą redaguos Nuolatinio arbitražo teismo sekretorius[2263].

Šio trumpo vizito metu M. Römeris sužinojo apie Estijos iškeltą bylą Lietuvai Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, kur netrukus jam teko eiti nacionalinio teisėjo pareigas (žr. monografijos III dalies 8.2 poskyrį)[2264].

M. Römeris grįžo į Lietuvą. Čia teisininkas, neliesdamas ginčo esmės, skaitė paskaitas apie tarptautinę taikinimo komisiją Kauno Rotary klube[2265] ir Lietuvos teisininkų draugijoje[2266].

1938 m. gegužę M. Römeris grįžo į Hagą. Lietuvos delegaciją sudarė A. N. Mandelštamas, T. Petkevičius, D. Krivickis, J. Montvila ir N. de Faria e Castro. Atvykus paaiškėjo, kad komisijoje bus vengiama griežtų teisinių tezių ir ieškoma kompromiso. Lietuvos delegacijai susidarė įspūdis, kad kaip tik iš Lietuvos atstovo A. N. Mandelštamo ir tikimasi kompromisinio pasiūlymo. Tačiau Lietuvos delegacijoje vyravo griežta teisinių tezių laikymosi pozicija: akcentuota, kad Lietuva neturi tokių pareigų, kurių iš jos reikalauja danų įmonė. O tai, M. Römerio manymu, jau savaime neleis ieškoti kompromiso ir susitaikymo[2267].

Nuolatinė taikinimo komisija pradėjo savo posėdžius 1938 m. gegužės 19 d. Buvo nuspręsta dėl termino, per kurį Lietuvos atstovas turėjo pateikti atsakymus, taip pat dėl leidimo dalyvauti Lietuvos delegacijai ir Danijos verslininkui K. Højgaardui posėdžiuose stebėtojo teisėmis. Tada kalbėjo Danijos atstovas G. Sauser-Hallas. M. Römerio liudijimu, jis apibendrino danų tezes ir kritikavo Lietuvos poziciją, o baigdamas savo kalbą šveicaras pradėjo naudoti įžeidžiančias Lietuvą frazes. Lietuvos teisininką tai papiktino[2268].

Po posėdžio M. Römeris parašė protesto laišką taikinimo komisijos pirmininkui. Rašte jis pabrėžė, kad danų atstovo įžeidinėjimai kenkia taikinimo darbui. Savo rašte lietuvis įvardijo dano įžeidžiančius posakius: „valstybės, kurios turi garbės jausmą“, „teisingesnė už Lietuvos valstybę“, „su ištikimybe“, „nesunku išlaikyti savo valiutos kursą valstybei, kuri nemoka savo skolų“. Visa tai turėjo reikšti, kad Lietuva neturi garbės jausmo, jos valdžia neteisinga, veiksmai nelojalūs, ji negrąžina skolų. Teisininkas rašte pabrėžė,

---

2263 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 40.
2264 *Ibid.*
2265 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 30 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 307.
2266 *Ibid.* (1937 m. gruodžio 11 d.), l. 312.
2267 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 12.
2268 *Ibid.* (1938 m. gegužės 19 d.), l. 13.

kad toks elgesys nepriimtinas, ir nusistebėjo, kaip tokią taktiką gali naudoti kompromiso ieškančios valstybės atstovas, kuris kreipėsi į taikinimo komisiją. Juk toks kreipimasis jau savaime reiškia, kad tos valstybės atstovas pasirengęs susitaikyti. Rašte teisininkas akcentavo, kad tokie dalykai neskatins susitaikymo. Maža to, rektorius atkreipė dėmesį į tai, kad jeigu Lietuva pasirašė arbitražo sutartį, tai reiškia, kad ji sutinka ir su taikinimo procedūra, ir su arbitražu, jei susitaikymas nepavyks. O tai taip pat reiškia, kad negalima piktintis skirtingais požiūriais į įsipareigojimus kitos šalies atžvilgiu. Rašte nurodoma, kad jeigu Lietuva prieštarautų skolų apmokėjimui, tai nesutiktų su taikinimo procedūra ir galbūt arbitražu. M. Römeris pastebėjo, kad tokiomis sąlygomis susitaikymo perspektyvos pesimistinės:

> *„Šioje situacijoje, pone pirmininke, prisipažįstu, kad esu pesimistiškai nusiteikęs dėl susitaikymo perspektyvų; žinoma – aš asmeniškai atliksiu savo užduotį su geriausia valia. Bet aš tikrai čia atvykau ne tam, kad dalyvaučiau komisijos darbe ir klausyčiau įžeidinėjimų savo šaliai ir jos valdžiai; k*aip Lietuvos pilietis bei Lietuvos paskirtas Komisijos narys, teikiu oficialų protestą prieš Komisijoje Danijos atstovo p. Sauser-Hall pasakytus įžeidimus.“[2269]

Raštas įteiktas Arbitražo rūmų generaliniam sekretoriui. Pirmininkas, gavęs raštą, iš karto nuvyko į viešbutį, kuriame gyveno M. Römeris, ir jiedu susitiko. Pirmininkas pritarė M. Römerio pastaboms dėl dano elgesio. Iš pokalbio Lietuvos teisininkui susidarė įspūdis, kad komisijos pirmininkas vengė komplikacijų, kurios galėtų apsunkinti jo padėtį taikinimo procedūroje ir sumenkintų jo, tarptautinės komisijos pirmininko, autoritetą. Pirmininkas pažadėjo ryte pasikalbėti su šveicaru ir pareikšti įspėjimą, taip pat supažindinti komisijos narius su protesto rašto turiniu. M. Römeris padėkojo pirmininkui. Susitikime užsiminta ir apie susitaikymo perspektyvas. Pirmininkas pabrėžė, kad užduotis sudėtinga, nes ginčo šalys nepasiūlė savo susitaikymo variantų. Abi buvo kategoriškos ir gynė savo pozicijas. Taip pat olandas Lietuvos teisininkui akcentavo, kad komisijos užduotis yra be teisminio proceso nukreipti procedūrą į draugišką susitaikinimą. Kitaip tariant, komisijos užduotis nėra ginčo dėl teisės sprendimas[2270].

Kitą dieną su M. Römeriu susisiekė ir šveicaras. Šveicaras ir lietuvis susitiko M. Römerio kabinete Taikos rūmuose. Danų atstovas sakė, kad jis nenorėjo įžeisti Lietuvos ir kad apgailestauja dėl tam tikrų frazių. Kadangi

---

2269 *Ibid.*

2270 *Ibid.* (1938 m. gegužės 20 d.), l. 13.

šveicaro kalba nebuvo protokoluojama, neįtraukta į bylą, tai Lietuvos teisininkas incidentą laikė baigtu[2271].

Kitos dienos komisijos posėdžio metu kalbėjo A. N. Mandelštamas, kuris taip pat akcentavo G. Sauser-Hallo vartotas menkinančias Lietuvą frazes. Jis trumpai atrėmė oponento argumentus pabrėždamas esminius klausimus. Nebuvo kalbėta apie finansinius danų pramonininko K. Højgaard'o galimai patirtus nuostolius. Ši tema buvo palikta ateičiai. Tačiau diskusijų nebuvo. Danai nurodė, kad atsisako klausimų ir atsakymų stadijos bei pareikalavo, kad komisija nedelsdama imtųsi sutaikinimo veiksmų. Tada komisijos pirmininkas paprašė valstybių advokatų susitikti ir pasikalbėti bei informuoti komisiją apie bendrus susitarimus. Valstybių atstovai nuėjo į atskirą kambarį, tačiau A. N. Mandelštamas greitai grįžo ir nurodė, kad jo Lietuvos valstybė neįpareigojo sudaryti susitaikymo, o pateikti teisinius argumentus, pagrindžiančius Lietuvos poziciją. Taip posėdis baigėsi. Pirmininkas sukvietė komisijos narius, bet niekas nežinojo, ką reikės daryti. Tačiau Lietuvos teisininkas prisipažino, kad jam pamažu ima ryškėti darbo metodas[2272].

M. Römeris surašė komisijai programą, kurioje išdėstė savo koncepciją. Jam atrodė, kad pirmiausia reikia atsakyti į esminį klausimą – ar Lietuvos teismų sprendimai šiame ginče yra *res judicata*, privalomi ir Lietuvai, ir Danijai. Jei ne, tada ginčas lieka atviras. O jeigu taip, tada kyla Lietuvos teismų sprendimų *dénis de justice*, kuris panaikintų *res judicata* ir iš naujo atvertų kelią ginčui. Toliau teisininkas svarstė taip: jeigu yra *res judicata* ir nėra *dénis de justice*, kurį turi nustatyti komisija, tai susitaikymui galimybių nebėra, nes viskas saistoma *res judicata*. Tada tėra vienintelis būdas, t. y. gauti išankstinį Lietuvos sutikimą atsisakyti savo nacionalinės nusistovėjusios teisės (teismų sprendimų) ir pasitikėti komisijos teisingumo vykdymu[2273].

Įvyko Taikinimo komisijos posėdis. Šį kartą dalyvavo tik komisijos nariai. Komisijos pirmininko nuomone, reikėjo pradėti rengti taikos projektą, nes, jo nuomone, komisija neturi analizuoti teisės klausimų, antraip taikinimo procedūra virs teismine procedūra. Todėl jam atrodė, kad reikia dar kartą paprašyti Lietuvos atstovo kreiptis į Lietuvos vyriausybę dėl galimo kompromiso. Tada M. Römeris perskaitė savo parengtą komisijos veiklos programos projektą. Kitaip nei prieš tai olandas, Lietuvos teisininkas pasiūlė svarstyti du teisės klausimus: *res judicata* klausimą ir *dénis de justice*, pažeidžiantį *res judicata*, klausimą. Teisininkas nurodė, kad jeigu yra *res judicata*, o *dénis de justice* neįrodytas, tai ginčas jau išnaudotas ir sprendimas priimtas. Tokiu atveju komisijai reikia

2271 *Ibid.* (1938 m. gegužės 21 d.), l. 14.
2272 *Ibid.* (1938 m. gegužės 22 d.), l. 14.
2273 *Ibid.*

ex aequo et bono Lietuvos sutikimo pradėti ginčą. Tokiai minčiai pritarė ir latvis. Komisijos pirmininkas nekomentavo, bet pasiūlė išplatinti M. Römerio parengtą programą komisijos nariams ir susitikus ją apsvarstyti[2274].

Tačiau ir po kelių dienų J. Karnebeekas ragino ieškoti kompromiso. Komisijos pirmininkas įtikinėjo lietuvį ir latvį, kad jis svarstė pateiktą pasiūlymą. Bet jis ir vėl aiškino, kad Taikinimo komisija negali spręsti sudėtingų teisinių klausimų, nes tai galėjo apsunkinti susitaikymą. Be to, remiantis komisijos pirmininku, komisija neturi daryti to, kas patenka į arbitražo arba teismo kompetenciją, jei susitaikymas neįvyktų. Jam atrodė, kad M. Römerio iškeltas klausimas dėl Lietuvos sprendimų teisinės galios turi likti atviras, kad nebūtų daroma įtaka nei komisijai, nei galimam šalių susitarimui. Tada Lietuvos teisininkas nurodė, kad sunku reikalauti iš Lietuvos sudaryti kokią nors taikos sutartį kategoriškai neįvertinus Lietuvos teismų sprendimų, antraip tai ateityje sukurs tokį precedentą, kad kiekvienas užsienietis Lietuvoje galės jaustis nesaistomu nei Lietuvos įstatymų, nei Lietuvos teismų. Ir kad užtenka tik kreiptis skundais per savo vyriausybę į tarptautinį darinį. Su tokiu pavojingu precedentu Lietuvos valstybė negali sutikti ir privalo priešintis tokiems bandymams. Pirmininkas savo ruožtu atsakė, kad komisija jokiu būdu neatmeta Lietuvos teismų sprendimų ir nekvestionuoja Lietuvos teisės, bet galbūt, siekiant taikos, yra galimybė kai kur sušvelninti Lietuvos pozicijas arba visai jų atsisakyti, galbūt Lietuva savanoriškai galėtų padaryti kokių nors nuolaidų ir taip išsaugoti savo *res judicata* tezę. M. Römeris padarė išvadą, kad pirmininkas iš esmės siūlė tą patį: nuolaidas ir kompromisus neneigiant Lietuvos teismų sprendimų *res judicata*, kadangi komisija vis tiek to negalėtų padaryti, bet su laisvai išreikštu Lietuvos sutikimu[2275].

Kilo ir kitas klausimas, apie kurį užsiminė latvių teisininkas, tai – komisijos sprendimo pagrindimas. Latvis nurodė, kad komisija negali spręsti taikos labui nemotyvuodama savo išvadų. Pirmininkas atsakė, kad komisija turi tik tarpininkauti siekiant šalims susitarti ir būti neutrali. Be to, olandas pabrėžė, kad, remiantis Danijos ir Lietuvos sutartimi, komisija neprivalo pateikti susitaikymo formulės, bet gali. Tada Lietuvos teisininkas paklausė: jei šalys apskritai nenorės sudaryti jokio susitarimo, ar tada komisija formuluos kokį nors pasiūlymą? Buvo atsakyta, kad bus surašytas protokolas, kuriame bus konstatuota, kad susitaikymo pasiekti nepavyko. M. Römeris padarė išvadą, kad iš esmės tai buvo tas pats, ką jis ir siūlė, tik pasinaudota kitokia forma. Tačiau tokiu atveju liko neaišku, kam reikėjo organizuoti visą parengiamąją procedūrą raštu ir žodžiu, jei komisija atmetė bet kokį teisės

2274 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 15.
2275 *Ibid.* (1938 m. gegužės 25 d.), l. 16.

aiškinimą. Šiuo atveju įžvelgtas komisijos darbo trūkumas, nes, teisininko nuomone, komisijos funkcijos turėjo būti nustatytos iš anksto ir kategoriškai. O dabar valstybių atstovų darbas buvo beprasmiškas[2276].

Kitą dieną komisija kreipėsi į Lietuvos atstovą A. N. Mandelštamą klausdama, ar jis įgaliotas visapusiškai atstovauti Lietuvos vyriausybei komisijoje ir pateikti kompromiso variantą. Tą reikėjo išsiaiškinti, nes komisija buvo nusprendusi nesiūlyti jokių susitarimo variantų, o tik tarpininkauti šalims viena kitai siūlant susitaikymo formuluotes. M. Römeris stebėjosi komisijos neefektyvumu, nes ji nusprendė tik tenkintis šalių susitarimu ir vengti teisinių svarstymų, atsisakyti rengti savo sutaikymo modelį. Teisininkas dienoraštyje pabrėžė, kad Lietuvos ir Danijos atstovai iššvaistė daug lėšų ir laiko ruošdamiesi komisijos posėdžiams, o komisija sumenkino jų darbą ir padarė jį beprasmišką:

> *„Tokios komisijos rezultatas yra labai menkas, nes net ir be jo brangaus dalyvavimo šalys lygiai taip pat galėtų susitarti arba nesusitarti.“*[2277]

Galiausiai J. Karnebeekas dar kartą kreipėsi į Lietuvos atstovą klausdamas, ar šis įgaliotas Lietuvos vyriausybės pradėti derybas kitokiu keliu nei griežtai teisiniu, siekiant surasti bendrą sprendimą ir taikiai užbaigti ginčą[2278]. Lietuvos atstovas apie tai informavo Lietuvos vyriausybę. Reikėjo palaukti jos sprendimo. Po kelių dienų atėjo atsakymas. Lietuvos vyriausybė akcentavo, kad tarp Lietuvos ir Danijos kilęs ginčas yra teisinis, todėl komisija privalo išnagrinėti abiejų šalių teisinius argumentus. Taip pat atsakyme nurodyta, kad Lietuvos vyriausybė apgailestauja, jog savo atstovo negali įpareigoti pradėti derybų kitu keliu, išskyrus teisinį[2279].

Gavę Lietuvos vyriausybės atsakymą ir susipažinę su juo, komisijos nariai ėmė svarstyti tolesnių veiksmų planą. M. Römeris matė du kelius: nustatyti, ar apskritai yra teisinis Lietuvos atsakomybės pagrindas Danijos pareikštų ieškinių ribose, ir jeigu taip, sudaryti teisingą susitarimą *ex aequo et bono*, nesigilinant į likusius teisinius klausimus, nustatant Lietuvos skolą kompromisu, arba, jei komisija vengia spręsti dėl Lietuvos atsakomybės pagrindo, konstatuoti, kad nepavyko sutaikyti šalių. O. Ozoliņis sugalvojo kompromisą: komisija turi komentuoti teisinius ginčo klausimus, bet nepriimti jokio sprendimo, kiekvienas komisijos narys pateiks individualų pareiškimą be oficialaus balsavimo ir bus parengtas kompromisinis

2276 *Ibid.*
2277 *Ibid.* (1938 m. gegužės 26 d.), l. 16.
2278 *Ibid.*
2279 *Ibid.* (1938 m. birželio 1 d.), l. 19.

siūlymas. M. Römerio pasiūlymą komisijos pirmininkas atmetė ir pradėjo svarstyti Latvijos teisininko pasiūlymą. Tada danas K. A. Oldenbergas pradėjo kalbėti apie galimybę sumažinti danų reikalavimus pinigine išraiška[2280]. Nuspręsta laikytis latvio pasiūlymo, bet viskas dar labiau susipainiojo. Tada M. Römeris pasiūlė kitą variantą: pirmiausia komisija turi konstatuoti Lietuvos atsakomybę ir nustatyti jos apimtį. Tokiu atveju tai bus komisijos išvada. Tada nekiltų jokių kitų teisinių klausimų nustatant Lietuvos skolą K. Højgaard'ui kompanijai. Taip būtų įvykdytas materialinis teisingumas. Latvių teisininkas atsiėmė savo pasiūlymą ir prisijungė prie M. Römerio. Tačiau už Lietuvos teisininko pasiūlymą balsavo tik pats autorius ir latvis. Danas ir prancūzas balsavo prieš. Sprendimą nulėmė J. Karnebeeko balsas. O jis taip pat balsavo prieš M. Römerio pasiūlymą[2281].

Prasidėjo derybos. Danai reikalavo iš Lietuvos daugiau nei šešių milijonų litų. Danas pasiūlė sumažinti šią sumą maždaug 400 000 litų. Vėliau siūlyta 840 000 litų nuolaida. Danija tokiais pasiūlymais siekė suvilioti lietuvius nedidelėmis nuolaidomis. Kiekvienas komisijos narys siūlė savo skolos skaičiavimo metodus. Tokių derybų metu komisijos pirmininkas grasino, kad jei Lietuva nepriims komisijos susitarimo, ji rizikuoja, kad per tarptautinius teismus bus priteista dar daugiau nei Danija reikalauja. Maža to, Lietuva gali patirti ir įžeidimus, jei Lietuvos teismai bus sutepti *dénis de justice* (teisingumo paneigimas) ir *mal jugé* (neteisingas sprendimas). M. Römeris nepraleido tokių pirmininko grasinimų ir nurodė, kad Danija taip pat rizikuoja, jog jos visi reikalavimai bus atmesti, nes, jei komisija nusprendė nenagrinėti ginčo dėl šalių teisių, tai jos pirmininkas negali iš anksto reikšti prielaidos, kad Lietuva pralaimės. Teisininkas akivaizdžiai pastebėjo, kad olandas buvo šališkas ir nusiteikęs prieš Lietuvą. Latvis taip pat netylėjo. Jis nurodė, kad ieškinių padalijimo dalys nelygiavertės, nes Danija netektų vieno ar dviejų milijonų, o Lietuva – penkių ar šešių milijonų. Latvio nuomone, tokie siūlymai nelygiaverčiai. Be to, jis pabrėžė, kad skaičiavimai buvo nepagrįsti, o teisės klausimai apeiti. Ginčuose kalbėta ir plačiau. M. Römeris dienoraštyje užsiminė apie pagrindinių pasaulio valiutų vertės kritimą, apie mažų neseniai susikūrusių ar atsikūrusių jaunų valstybių gyvenimo lygį, apie turtingų šalių išnaudotojišką požiūrį ir pan. Taip pat jis atkreipė dėmesį į tai, kad šios šalys pačios atsisakė aukso standarto ir už viską moka tik nominaliomis vertėmis, o jos neatitinka aukso vertės. Teisininkas, klausydamasis ginčo tarp latvio ir olando, nusprendė, kad komisijos narių nuomonių skirtumai grįsti psichologiniu, mentaliniu skirtumu tarp žemės

2280 *Ibid.*

2281 *Ibid.* (1938 m. birželio 2 d.), l. 20.

ūkio skurdžios ir jaunos šalies bei turtingos šalies, gyvenančios iš prekybos, kolonijų, pirklių, turtingų miestiečių, auksą garbinančių žmonių. Pasirodė, kad šie dalykai buvo svarbūs ir teisėje:

> „I*r su šiais buržuazinio-merkantilinio „mentalitė", kurie supranta tik pelną ir viską, kas duoda auksą, ir skurdžių žemės ūkio parijų, dirbančių jiems ir turinčių visada mokėti auksu, „mentalitė", taip pat yra susiję su prieškario „mentalitė", ypač vyresnės kartos žmonių, tokių kaip Karnebeek, ir žmonių, priklausančių tokioms šalims kaip Danija ir Nyderlandai, kurios išgyveno Didįjį Karą kaip neutralios ir nepatyrė ekonominių ir socialinių kataklizmų tokiu mastu kaip mes.*"[2282]

Galiausiai komisijos pirmininkas parengė pasiūlymą dėl susitarimo. Projekte buvo nurodyta, kad teisiniai klausimai pašalinti komisijos daugumos balsais, o nuostolių kriterijus buvo nustatytas pagal dolerio kurso kritimą, t. y. panaudotas aukso kriterijus. Toks protokolas išskyrė lietuvį ir latvį iš likusių komisijos narių. Protokole nurodyta, kad susitaikymo siūlymui nepritarė du komisijos nariai. Taip pat užfiksuota, kad Lietuva turi atlyginti danų kompanijos patirtus nuostolius dėl dolerio vertės kritimo. O nuostolių apskaičiavimas grįstas Danijos vyriausybės revizoriaus dokumentais. Komisija pasiūlė padalyti du milijonus šimtą tūkstančių litų sumą į dvi lygias dalis, atitinkančias 50 procentų nuolaidą. Be šios sumos, Danijos vyriausybei siūlyta netrukus sumokėti atlyginimo rangovui likutį litais pagal siūlymo surašymo dienos kursą[2283]. Buvo palikta laiko sulaukti Danijos ir Lietuvos vyriausybių atsakymų į tokį susitarimo pasiūlymą[2284].

4. DANIJOS–LIETUVOS TAIKINIMO KOMISIJOS VEIKLOS PASEKMĖS

Grįžęs iš Hagos, M. Römeris susitiko su ministru pirmininku V. Mironu ir užsienio reikalų viceministru J. Urbšiu. Teisininkas pasakojo apie darbą komisijoje. Paaiškėjo, kad ministrų kabinetui buvo svarbiausia, kad byla nepatektų į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą[2285].

1938 m. rugpjūtį paaiškėjo, kad Danijos vyriausybė sutiko su komisijos pasiūlymu, o Lietuvos – ne. Tad buvo išsiųsti laiškai komisijos nariams. Juose komisijos pirmininkas pasiūlė parengti protokolo projektą, kuriame būtų pažymėta, kad kompromisas nepasiektas. Tokį projektą planuota atsiųsti

---

2282 *Ibid.* (1938 m. birželio 3 d.), l. 20.

2283 1938 m. birželio 4 d. Nuolatinės danų-lietuvių konciliacijos komisijos susitaikymo projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 986, 10–11.

2284 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 4 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 21.

2285 *Ibid.* (1938 m. birželio 8 d.), l. 23.

nariams, kad jie patvirtintų. M. Römeris buvo tikras, kad pirmininkas tiesiog konstatuos, kad susitaikymas nepasiektas, taip pat teisininkas neabejojo, kad Danijos skundas prieš Lietuvą atsidurs Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Jis suprato, kad šios bylos nagrinėjime jis jau nebūtų galėjęs eiti nacionalinio teisėjo pareigų, nes ėjo Nuolatinės Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos nario pareigas. Tačiau jam atrodė, kad tinkamiausias kandidatas į teisėjus *ad hoc* būtų D. Zaunius, puikiai mokėjęs prancūzų kalbą, turintis teisinį išsilavinimą ir ėjęs diplomato pareigas[2286].

1938 m. spalį gautas Danijos ir Lietuvos taikinimo protokolas, kuriame konstatuota, kad šalys nesusitaikė. Protokole buvo įtrauktas visas sprendimo siūlymo tekstas *in extenso*, kuriam pritarė dauguma komisijos narių ir pateikė šalims[2287]. Lietuvos teisininkas rašė:

> *„Susitaikymas tarp šalių nebuvo pasiektas. Lietuva, kaip ir buvo galima nuspėti, nepriėmė komisijos daugumos pasiūlyto taikinimo prieš mano ir Ozolinšo balsus.“*[2288]

Protokolas turėjo būti atsiųstas spalio 1 d. Tačiau buvo atsiųstas vėliau. M. Römeriui netiko protokolo tekstas, todėl jis surašė protokolo projektą ir išsiuntė komisijos pirmininkui[2289]. Daugiau teisininkas nebeužsiminė savo dienoraštyje apie protokolo likimą, tik nurodė, kad ginčas buvo sustabdytas[2290]. Danai taip ir nesikreipė nei į Nuolatinį arbitražo teismą, nei į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą.

M. Römeris Nuolatinę Danijos–Lietuvos taikinimo komisiją vėl prisiminė 1939 m. birželį, nes dalyvavo Ministrų Tarybos posėdyje, kuriame aptartos ginčo su Danija perspektyvos. Posėdyje paaiškėjo, kad vyko taikos derybos tarp danų verslininko ir Lietuvos banko. Derybų objektas buvo koncesija statyti cemento gamyklą Lietuvoje[2291].

Galiausiai Lietuvos vyriausybė įsipareigojo danų įmonei sumokėti Taikinimo komisijos pasiūlytos sumos dalį grynais pinigais, o dalį – Skirsnemunės cemento fabriko akcijomis. 1939 m. liepą danai atsisakė pretenzijų Lietuvai[2292].

2286 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. rugpjūčio 7 d.). VUB RS, f. 75-21, l. 20.

2287 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 459.

2288 *Ibid.* (1938 m. spalio 11 d.), l. 464.

2289 *Ibid.*

2290 Galutinis Danijos–Lietuvos taikinimo komisijos protokolas saugomas: Lietuvos–Danijos konciliacinės komisijos posėdžio protokolas. LCVA, f. 383, ap. 1, b. 2332, l. 4–17.

2291 Ministrų tarybos 1939 m. birželio 6 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 109; Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. birželio 6 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 81.

2292 Mažeika, *supra note*, 2237: 223. Taip pat žr.: Ministrų tarybos 1939 m. sausio 3 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 1–2.

VIII. PRIE LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO PRADŽIOS[2293]

„Tikiu, kad mano vardas išliks tyras ir gražus
Lietuvos moksle ir universiteto istorijoje, o
mano Lietuva, kurią taip myliu, nepamirš manęs.“[2294]

1. M. RÖMERIS TAMPA DĖSTYTOJU

M. Römerio duomenimis, Lietuvos universiteto senatas kreipėsi į Lietuvos teisininkų draugiją ir prašė pateikti sąrašą asmenų, kurie galėtų imtis organizuoti Teisių fakulteto veiklą ir dėstyti[2295]. Iš archyvuose saugomų dokumentų paaiškėjo, kad į Lietuvos teisininkų draugiją 1922 m. balandžio pradžioje kreipėsi universiteto rektorius J. Šimkus, galimai įgaliotas senato, prašydamas pateikti sąrašą asmenų, galinčių sudaryti organizuojamo Teisių fakulteto branduolį. Tokio kreipimosi reikėjo, nes galiausiai paaiškėjo, kad iki to laiko tebuvo numatyti du dėstytojai – A. Voldemaras ir A. Janulaitis. Rektorius švietimo ministrui prisipažino, kad tokioje situacijoje jis nematąs galimybių vystyti Socialinių mokslų teisių skyriaus kaip atskiro fakulteto, nors jau tada studijuoti Teisių fakultete buvo pareiškę norą per šimtas studentų[2296]. Draugijos pirmininkas A. Kriščiukaitis tokį sąrašą atsiuntė:

> *„<...> Teisininkų draugijos susirinkimas, kuris ir pasisakė, kad šie 7 teisininkai galėtų, jo nuomone, sudaryti minimą branduolį: A. Janulaitis, P. Leonas, K. Šalkauskis, A. Tumėnas, O. Biuchleris, M. Römeris (valstybinės teisės) ir Bieliackinas (civilistas).“*[2297]

Taip M. Römeris buvo įtrauktas į Teisių fakulteto steigimo darbus. Jis dienoraštyje užsiminė, kad ir anksčiau universiteto senatas domėjosi, ar jis norėtų dėstyti aukštojoje mokykloje. Tačiau teisininkas dėl to nebuvo tikras. Jis nurodė keturias priežastis: pirma, buvo įsitikinęs, kad dėstymui

---

2293 Ši knygos dalis parašyta iš dalies remiantis autorės straipsniu: Deviatnikovaitė, *supra note*, 87. Informacija atnaujinta ir plačiai papildyta.

2294 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1942 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-25, l. 10.

2295 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. balandžio 22 d.), 253.

2296 Universiteto rektoriaus 1922 m. balandžio 21 d. raštas švietimo ministrui dėl Teisių fakulteto mokomojo personalo branduolio skyrimo. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 41.

2297 Lietuvos teisininkų draugijos valdybos pirmininko A. Kriščiukaičio 1922 m. balandžio 19 d. raštas Lietuvos universiteto rektoriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 78, l. 215; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 40.

jis ne taip gerai moka lietuvių kalbą, antra, jam atrodė, kad jis nebuvo geras oratorius, trečia, M. Römeris neturėjo paskaitų skaitymo patirties, ketvirta, jis buvo tikras, kad profesūra užims daug laiko, kurio jam ir taip trūksta, o dėstymui, ruošimuisi paskaitoms reikėjo sistemingo darbo. Vis dėlto teisininkas dar nebuvo tikras dėl savo atsakymo, jei gautų oficialų kvietimą užimti dėstytojo pareigas:

> *„Na, žiūrėsim, kaip viskas klostysis toliau. Kai gausiu oficialų kvietimą, nuvyksiu į pirmąjį Teisių fakulteto „embriono" (branduolio) susirinkimą ir pasiaiškinsiu, kas konkrečiai vyksta."*[2298]

Po kelių dienų M. Römeris gavo laišką, pasirašytą Švietimo ministerijos Aukštųjų mokyklų departamento direktoriaus. Šis prašė teisininko atsiųsti savo autobiografiją, mokslo darbų sąrašą, nurodyti mokslo laipsnį[2299]. Tokį raštą teisininkas gavo ir iš rektoriaus:

> *„Ponui M. Römeriui. Prašau Tamstą, kiek galint greičiau atsiųsti man savo curriculum vitae, pristatymui Švietimo ministeriui dėl paskyrimo Tamstos į Teisių fakulteto branduolį. Rektorius."*[2300]

Planuota teisininką pristatyti Respublikos Prezidentui. O šis turėjo skirti jį į Teisių fakultetą. Ir iš tikrųjų tuo metu buvo sudaromas kandidatų į Teisių fakulteto dėstytojus ir mokslininkus sąrašas ketinant juos pristatyti valstybės vadovui[2301]. Teisininkas atsakė, kad jis dar nesulaukė oficialaus pakvietimo ir apskritai nebuvo tikras, ar imsis šios veiklos, todėl kol kas savo autobiografijos nesiuntė[2302].

Tą pačią dieną į Vyriausiojo Tribunolo posėdžių raštinę paskambino universiteto rektorius. Susitikimas su rektoriumi buvo paskirtas kitai dienai. M. Römeriui reikėjo laiko, kad suvoktų, ar jis gali dirbti dėstytoju, nes vis apnikdavo abejonės:

> *„Netikiu, kad turiu dėstytojo talentą, nesijaučiu itin kompetentingas šitai daryti. Bijau, kad darbas bus ne mano jėgoms, nes vien pasiruošti paskaitoms reikės labai daug laiko, be to, turėsiu dirbti ne šiaip dėstytoju, o profesoriumi. Apie tokį darbą niekada nemąsčiau ir jam nesiruošiau."*[2303]

2298 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. balandžio 22 d.), 253.

2299 Aukšųjų mokyklų departamento direktoriaus 1922 m. balandžio 25 d. raštas Universiteto rektoriui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 775, l. 339.

2300 Rektoriaus 1922 m. balandžio 25 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 78, l. 109.

2301 Pristatomųjų kandidatų Universiteto Teisių fakultetui mokomajam personalui sąrašas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 28–33.

2302 M. Römerio 1922 m. balandžio 26 d. raštas Aukštųjų mokyklų departamento direktoriui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 775, l. 146.

2303 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. balandžio 26 d.), 260.

M. Römeriui atrodė, kad galbūt galėtų dėstyti iš Napoleono kodekso ar hipotekos teisę Suvalkų krašte. Jis buvo įsitikinęs, kad šie dalykai reikalauja itin didelio kruopštumo, pasirengimo, nes šios disciplinos labiau priminė tikslųjį mokslą, kuriam reikia praktiškai matematinės logikos:

„Sunku tokią sritį įvaldyti, į ją įsigilinti, tačiau tai padaręs jautiesi kaip žuvis vandenyje, nes nereikia pasitelkti fantazijos, ieškoti vaizdingų žodžių, pakanka tiksliai analizuoti pasitelkus geležinę logiką.“[2304]

Tą dieną M. Römeris buvo tikras, kad atsisakys dėstyti, tačiau dalyvauti pačiame Teisių fakulteto steigime jis galbūt ir sutiktų[2305].

Kitą dieną į Vyriausiąjį Tribunolą užsuko Lietuvos universiteto rektorius. M. Römeris sutiko dalyvauti Teisių fakulteto organizavime pabrėždamas, kad dar nėra galutinai apsisprendęs dėl dėstymo. Tačiau vėliau įsitikino, kad realiai dalyvavimas Teisių fakulteto darbo organizavime ir reiškia dėstymą jame, nes, remiantis Lietuvos universiteto statuto 24 straipsnio II pastaba[2306], fakulteto branduolį – Tarybą – turi sudaryti penki profesoriai ar docentai, skiriami valstybės vadovo:

„Na, jeigu tas organizacinis branduolys, kuriam priklausyti mane kalbina Šimkus, turėtų būti ne tarnybinė organizacija, o kažkas panašaus į patariamąją komisiją dėl Teisių fakulteto organizavimo, kam tada reikėtų mano kandidatūrą tvirtinti Respublikos Prezidentui?“[2307]

Be to, teisininkas pastebėjo, kad Statuto 13 straipsnyje numatyti reikalavimai ordinariniams ir ekstraordinariniams profesoriams. Pastarieji turėjo turėti mokslo laipsnį ir būti parašę nors vieną mokslo veikalą. Teisininkas dienoraštyje pabrėžė, kad jis neturi mokslo laipsnio ir nėra parašęs kokių nors ypatingų mokslo veikalų iš teisės srities. Todėl jam atrodė, kad jo skyrimas profesoriumi būtų buvęs neteisėtas. Jis tegalėjo būti lektoriumi, o ne profesoriumi ar docentu. O jokių pereinamųjų nuostatų Statute nebuvo. Tai buvo dar viena priežastis, stabdanti teisininką priimti pasiūlymą:

„Jeigu priimčiau skyrimą ir nepaisyčiau įstatymų, vadinasi, jų nepaisyčiau ir išties galėčiau įsipainioti į vienokių ar kitokių veiksnių žaidimą, o tada nebūčiau vienas iš nepriklausomų Teisių fakulteto organizatorių.“[2308]

Nors dar nebuvo gavęs oficialaus pasiūlymo raštu pradėti darbus Teisių fakultete, teisininkas ėmėsi rašyti savo autobiografiją, kurioje aprašė

2304 *Ibid.* (1922 m. balandžio 26 d.), 261.
2305 *Ibid.* (1922 m. balandžio 26 d.), 261.
2306 „Universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 86-738.
2307 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. balandžio 27 d.), 262.
2308 *Ibid.* (1922 m. balandžio 27 d.), 262.

gyvenimo ir veiklos detales, tačiau nepateikė mokslo darbų sąrašo. Aišku, jis suvokė, kad iš jo, kaip teisėjo, priimtų sprendimų ar publicistikos gali gimti ne vienas mokslo darbas, tačiau tai nebuvo vientisi ir išsamūs darbai, išskyrus knygą *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*[2309] ir brošiūrą apie politinių partijų ir visuomeninių organizacijų genezę[2310]. Vis dėlto jis nurodė dienoraštyje, kad veikalas *Lietuva* pelnytai gali būti laikomas moksliniu, tačiau ne iš teisės mokslo, o istorijos ir visuomeninių mokslų srities. Tad, jo nuomone, vienintelė pozicija, kurią jis galėjo užimti universitete, buvo lektoriaus. Tačiau taip pat suprato, kad Teisių fakulteto branduolį gali sudaryti tik profesoriai ir docentai, o ne lektoriai[2311].

Teisininkas išsiuntė autobiografiją Lietuvos universiteto rektoriui. Prie jos pridėjo deklaraciją[2312], kurioje atkreipė dėmesį į tai, kad jis neturi mokslo laipsnio ir nėra parašęs jokio ypatingo mokslo darbo teisės srityje, tačiau sprendimą dėl jo palieka priimti kompetentingiems asmenims[2313]. Deklaracijoje teisininkas kategoriškai nepareiškė, kad nesutinka dirbti Teisių fakultete, tik išreiškė savo abejones[2314]:

> *„<...> neužvėriau sau kelio sugrįžti, jeigu nuspręsčiau atsisakyti dirbti universitete ir jeigu gaučiau paskyrimą <...>. Mano svyravimus ir nežinojimą, ar galėsiu eiti profesoriaus pareigas, lėmė dar faktas, kad fakultetas kuriamas vadovaujantis teisiniais pagrindais, o ne apgaule, slaptai ir neteisėtai primetant žmogui profesoriaus titulą“.*[2315]

M. Römeris ir toliau galvojo, kad būtina steigti laikiną universitetą, nes elementariausiai nebuvo teisininkų, atitinkančių Statuto keliamų mokslo kvalifikacinių reikalavimų:

> *„Atrodo, Lietuvoje nėra nė vieno teisininko, turinčio mokslinį laipsnį, o pasižyminčių moksliniais darbais, ypač puikiais moksliniais darbais – neatrasime nė penkių. Vadinasi, kurti Teisių fakultetą laikantis Statuto reikalavimų neįmanoma.“*[2316]

Rektorius atsiuntė atsakymą, kad autobiografija perduota švietimo ministrui[2317]. Netrukus įvyko pasitarimas dėl Teisių fakulteto organizavimo. Pasitarimą

2309 Römer, Michał. *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego* (Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe, 1908).

2310 Römer, Michał. *Litewskie stronnictwa polityczne* (Wilno: Wydawnictwo Novin Wileńskich, 1921).

2311 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 22 d.), 12.

2312 M. Römerio deklaracija Jo Magnificencijai ponui profesoriui Šimkui, Lietuvos universiteto rektoriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 78, l. 153–154.

2313 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. gegužės 16 d.), 287.

2314 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 22 d.), 13.

2315 *Ibid.* (1922 m. birželio 22 d.), 13.

2316 *Ibid.*

2317 *Ibid.* (1922 m. gegužės 16 d.), 287.

sušaukė A. Janulaitis. Jame dalyvavo Aukštesniųjų mokslo kursų dėstytojai ir M. Römeris. Daugelis kalbėjo apie tai, kad reikia nepaisyti Lietuvos universiteto statuto reikalavimų dėl mokslo ir kurti jį. Tokia mintis buvo plėtojama, nes nei vienas iš susirinkusiųjų neatitiko iškeltų mokslo reikalavimų. M. Römeris aiškino, kad pirmiausia reikia parengti pereinamąsias nuostatas, numatančias, kad kuriant fakultetą jame gali dirbti asmenys, neatitinkantys Statute įtvirtintų mokslo kvalifikacinių reikalavimų. Antraip – visi paskyrimai bus neteisėti[2318].

Buvo dar viena priežastis, neleidusi nei A. Janulaičiui, nei M. Römeriui imtis darbo universitete. Iki tol Lietuvoje galioję imperinės Rusijos įstatymai dėl teismų darbo organizavimo neleido teisėjams užsiimti kitomis apmokamomis pareigomis[2319].

Nepaisant visų šių peripetijų M. Römeris gavo rektoriaus J. Šimkaus raštą, kuriame buvo nurodyta, kad Respublikos Prezidentas patvirtino jo kandidatūrą eiti pareigas Teisių fakultete. Ir iš tikrųjų toks valstybės vadovo švietimo ministro teikimu įsakymas buvo priimtas[2320]. Teisininkas vis dar abejojo. Kartu su A. Janulaičiu nusprendė, kad tai neteisėti skyrimai, nors ir suvokė, kad valstybei būtinai reikėjo aukštojo mokslo įstaigos[2321]. Vėliau susiklostė tradicija Ministrų kabinetui priimti sprendimus dėl vyresnio akademinio personalo galimybių eiti pareigas kitose valdžios institucijose[2322].

Netrukus M. Römeris rašte rektoriui nurodė, kad, vadovaudamasis Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos[2323] 3 straipsniu, įtvirtinusiu, kad iki šios konstitucijos paskelbimo jai nepriešingi veikusieji įstatymai galioja, o dėl Teismo įstaigų sutvarkymo 246 straipsniu, draudusiu teisėjams imtis kitų pareigų valstybės institucijose, jis negali priimti valstybės vadovo paskyrimo eiti docento pareigų Teisių fakultete. Nespėjus išsiųsti rašto, teisininkas buvo pakviestas į posėdį. M. Römeris nuėjo ir žodžiu dar kartą paaiškino savo atsisakymo eiti docento pareigas priežastis. Be to, teisininkas išdėstė, kad, remiantis Lietuvos universiteto statuto 13 straipsniu, Respublikos Prezidentas negalėjo vertinti vieno ar kito asmens mokslinės kvalifikacijos ir skirti eiti docento pareigas neatitinkančio mokslo reikalavimų asmens. Rektorius nesutiko su teisininku

---

2318 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. gegužės 17 d.), 287–288.

2319 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 23 d.), 14.

2320 Respublikos Prezidento 1922 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 75. Šiuo įsakymu valstybės vadovas profesoriais paskyrė A. Janulaitį, P. Leoną, o docentais S. Bieliackiną, O. Buchlerį, M. Römerį, K. Šalkauską, A. Tumėną. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 12; ap. 12, b. 1272, l. 24.; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 46.

2321 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 23 d.), 15–16.

2322 Ministerių kabineto 1930 m. rugpjūčio 19 d. posėdžio protokolo nuorašas, pagal kurį M. Römeriui leista eiti Valstybės Tarybos nario pareigas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 869, l. 63.

2323 „Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija“, Laikinosios *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 37-407.

akcentuodamas, kad ir Rusijos bei Vokietijos universitetų praktikoje yra buvę tokių atvejų. Teisininkas nepakeitė savo sprendimo[2324], [2325] ir kartu su A. Janulaičiu rektoriui pateikė savo paaiškinimus, kurie buvo pristatyti švietimo ministrui ir valstybės vadovui[2326]. M. Römeris paaiškinime rašė:

> *„Eidamas „Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos 3 straipsniu ir Teismo įstaigų sutvarkymo 246 straipsniu, kuris draudžia teisėjams užimti pašalines vietas valstybės arba visuomenės tarnyboje, rašau Tamstai, kad Lietuvos Universiteto teisių fakulteto docento pareigų Valstybės Prezidento įsakymu pildyti negaliu.“*[2327]

Taigi, M. Römeris nepriėmė Respublikos Prezidento paskyrimo[2328]. Atitinkamai valstybės vadovas priėmė įsakymą atleisti A. Janulaitį ir M. Römerį iš pareigų universitete[2329]. Tačiau teisininkas ilgainiui suprato, kad neišsisuks nuo veiklos Teisių fakultete, nes iškilo grėsmė, kad Teisių fakultetas apskritai nebus organizuotas[2330]. Teisininkas suprato, kad jis ir toliau bus įkalbinėjamas užimti Teisių fakulteto dėstytojo pareigas[2331].

Ir iš tiesų netrukus M. Römeris gavo telegramą iš Lietuvos universiteto rektoriaus, kurioje pranešta, kad Teisių fakulteto nutarimu jis ir A. Janulaitis išrinkti fakulteto ordinariniais profesoriais[2332]. Būsimasis mokslininkas pradėjo abejoti, ar verta priešintis šiam darbui –

> *„ko gero, teks ieškoti kompromiso.“*[2333]

M. Römeris išvyko atostogų į tėviškę. Tačiau rugpjūčio pabaigoje, pavėluotai pamatęs laiškus iš Lietuvos universiteto, M. Römeris konstatavo:

2324 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. birželio 24 d.), 16.

2325 Teisių fakulteto sudarymo teisėtumo klausimas ir vėliau bus protarpiais keliamas. Antai 1924 m. Seimo narys A. Kardišauskas kreipėsi į švietimo ministrą su paklausimu dėl Lietuvos universiteto profesorių, neturinčių mokslo laipsnio, skyrimo atitikimo teisės aktams. Švietimo ministras gynė Universiteto poziciją. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. lapkričio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 1.

2326 Švietimo ministro 1922 m. liepos 21 d. raštas Respublikos Prezidentui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 35–36.

2327 A. Janulaičio 1922 m. birželio 23 d. raštas Lietuvos universiteto rektoriui. *Ibid*., l. 37; M. Römerio 1922 m. birželio 24 d. raštas Lietuvos universiteto rektoriui. *Ibid*., l. 38; LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 35.

2328 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 17 d.), 96.

2329 Respublikos Prezidento 1922 m. rugsėjo 30 d. įsakymas Nr. 80. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 776, l. 155.

2330 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 12 d.), 91.

2331 *Ibid*. (1922 m. rugpjūčio 12 d.), 92.

2332 Rektoriaus 1922 m. rugpjūčio 17 d. raštas M. Römeriui, informuojantis, kad jis išrinktas Teisių fakulteto dekanu ir kviečiamas atvykti į Teisių fakulteto tarybos posėdį. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 71, l. 113; Teisių fakulteto tarybos 1922 m. rugpjūčio 16 d. posėdis Nr. 1. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 133; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 775, l. 69; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 869, l. 161.

2333 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 17 d.), 96.

„Universitetas mane spaudžia kuo greičiau grįžti į Kauną.“[2334]

Buvo bent kelios Lietuvos universiteto rektoriaus telegramos, kviečiančios teisininką atvykti į Teisių fakulteto posėdį. Štai kaip viena iš jų skambėjo:

„Einant Lietuvos Respublikos Prezidento įsakymu nuo šių metų birželio 20 d. Nr. 75 šiuo turiu garbę prašyti Tamstos neatsisakyti atvykti Lietuvos Universiteto Teisių fakulteto branduolio posėdin <...>.“[2335]

Vėliau buvo gauta dar viena telegrama su rektoriaus prašymu dalyvauti organizaciniame Teisių fakulteto posėdyje:

„Matyt, Teisių fakultetas formuojamas labai skubiai ir, matyt, labai reikia, kad dalyvaučiau tai darant.“[2336]

M. Römeris galiausiai sutiko dirbti Teisių fakultete:

„Padėtis tokia, kad jaučiu moralinę pareigą dirbti šį darbą vardan taisyklės noblesse oblige[2337] *(kalbu ne apie taurumą, o apie savo poziciją teisininkų pasaulyje).“*[2338]

Vėliau, jau gavęs Teisių fakulteto dekano P. Leono laišką su kvietimu dalyvauti Teisių fakulteto posėdyje, M. Römeris suprato, kad tikrai nebeturės galimybių išsisukti:

„Universiteto Teisių fakultetui labai skubiai reikia darbuotojų, o kvalifikuotų žmonių trūksta, tad geram, mąstančiam teisininkui praktiškai neįmanoma atsisakyti tokio darbo, nors ir nėra pašaukimo dirbti.“[2339]

Be to, atsisakymas galėjo reikšti Lietuvai taip reikalingos institucijos ignoravimą, net „boikotą“:

„Universitetas gali gyvuoti tik tokių pasiaukojančių žmonių, kokie yra, pastangomis, net jeigu jie neturi profesoriaus laipsnio. Tokią akimirką juridiniai netikslumai atrodo visai nereikšmingi. <...> kai tokiomis sudėtingomis sąlygomis kuriamas universitetas, verta užmerkti akis nei reikalauti, kad jis būtų tobulai sukonstruotas.“[2340]

Iš pradžių, pasak teisininko, Teisių fakulteto komandą sudarė dekanas P. Leonas, sekretorius V. Biržiška, dėstytojai O. Biuchleris, J. Papečkys, A. Moravskis ir M. Römeris[2341].

2334 *Ibid.* (1922 m. rugpjūčio 26 d.), 104.

2335 Rektoriaus 1922 m. rugpjūčio 3 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 71, l. 120.

2336 Rektoriaus prašymas docentui M. Römeriui neatidėliojant atvykti į Teisių fakulteto tarybos posėdį 1922 m. rugpjūčio 23 d. rektoriaus kabinete. *Ibid.*, l. 97; Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 26 d.), 105.

2337 Lotyniška frazė, liet. „kilnųjį įpareigoja“.

2338 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugpjūčio 26 d.), 105.

2339 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 3 d.), 111.

2340 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 3 d.), 111.

2341 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 16 d.), 124.

1922 m. rugsėjo 3 d. M. Römeriui ir A. Tumėnui pasiūlyta dėstyti valstybinę teisę[2342]. Prašyta, kad teisininkas dėstytų keturias valandas per savaitę. Toks krūvis niekada nedėsčiusiam ir tokio darbo nedirbusiam būsimam mokslininkui atrodė per didelis[2343].

Kitame Teisių fakulteto posėdyje nuspręsta, kad M. Römeris vadovaus Valstybinės teisės katedrai[2344]. Taip pat aptarta, kada prasidės paskaitos. Nuspręsta, kad jos prasidės rugsėjo antroje pusėje. Tačiau M. Römeris savo paskaitas norėjo pradėti vėliau, nes dar nebuvo studijavęs paskaitų medžiagos, kurią reikėjo ir pačiam susirasti, ir pačiam išnagrinėti. Jis prisipažino:

> *„Labiausiai bijau paties dėstymo, tokio darbo technikos, kuri man didelė naujiena. Neapčiuopiu savyje dėstytojo talento. Manau, kur kas lengviau man būtų parašyti didžiulę studiją, nei ją išdėstyti žodžiu.“*[2345]

1.1. Teisių fakultetas

> *„Universitetas ir jo Teisių Fakultetas ne tiktai ruošia teisininkus, bet ir veikia teisės mokslą, kuria mokslo literatūrą.“*[2346]

Apie Lietuvos universiteto steigimą M. Römeris pirmą kartą dienoraštyje užsiminė 1921 m. lapkritį. Jis tada parašė, kad kitais metais turi būti atidarytas Lietuvos universitetas[2347]. Po kelių mėnesių teisininkas kaip Teisininkų draugijos atstovas dalyvavo Aukštųjų mokslo kursų draugijos susitikime dėl universiteto steigimo klausimo, kuris tuo metu, nesutariant politinėms partijoms, buvo užstrigęs Steigiamajame Seime[2348], [2349].

2342 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. rugsėjo 3 d. posėdžio protokolas Nr. 3. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 136.

2343 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 4 d.), 112; Teisių fakulteto sekretoriaus V. Biržiškos 1922 m. rugsėjo 13 d. raštas rektoriui. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 36.

2344 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. rugsėjo 9 d. posėdžio protokolas Nr. 4. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 137; Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita (Kaunas: „Spindulio spaustuvė“, 1933), 224.

2345 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 16 d.), 124.

2346 Römeris, Mykolas. „Teisės“ žurnalo penkiolikos metų sukaktis“. *Teisė* 37 (1937): 8.

2347 Römeris, *supra note*, 621: (1921 m. lapkričio 16 d.), 16.

2348 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. vasario 14 d.), 158; galimai teisininkas turėjo galvoje 1922 m. vasario 14 d. įvykusį visuomeninių ir mokslo organizacijų atstovų susirinkimą, kuriame buvo aptarti būsimi fakultetai ir kandidatai į mokslo personalą. Žr.: „Prie Lietuvos universiteto ištakų. Dokumentų rinkinys.“ *Lietuvos archyvai 4* (Vilnius: leidykla „Mokslas“, 1992), 52–55.

2349 Plačiau apie Aukštųjų mokslo kursų vaidmenį steigiant Lietuvos universitetą: *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940* (Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1977), 227–228.

Iš tiesų tuo metu Steigiamajame Seime buvo svarstomas Lietuvos universiteto statuto projektas, o daugiausiai diskusijų kėlė bažnyčios vaidmuo aukštajame moksle[2350], [2351]. Šie klausimai bei apskritai universiteto steigimas buvo svarstomas ir masonų ložėje[2352].

Ministrų kabineto reikalų vedėjas Švietimo ministerijai pranešė, kad ministrai 1922 m. vasario 13 d. nusprendė atidaryti („atidengti“) Lietuvos universitetą vasario 16 d.[2353] Pagal Lietuvos universiteto statuto 56 straipsnį, Lietuvos universitetas įsteigtas 1922 m. vasario 16 d. Universiteto statutas paskelbtas 1922 m. balandžio 22 d. Vadovaujantis statutu, universitete turėjo veikti Teisių fakultetas.

1.1.1. Teisių fakulteto tarybos posėdžiai

1922 m. žiemą Lietuvos universitete veikė Teologijos-filosofijos, Humanitarinių mokslų, Matematikos-Gamtos, Medicinos ir Technikos fakultetai[2354]. Archyvuose saugomuose dokumentuose minimas ir Socialinių mokslų fakultetas. Yra žinių, kad Teisių fakultetas pradėjo formuotis dėl minėto fakulteto ar skyriaus studentų. Taip atsitiko dėl to, kad, nepradėjus veikti Teisių fakultetui, socialinius mokslus studijavę studentai, kurie mokėsi ir valstybinės teisės, kurią dėstė A. Voldemaras, civilinės ir tarptautinės teisės[2355], sužinoję apie Lietuvos universiteto statute įtvirtintą Teisių fakultetą, kreipėsi į rektorių prašydami, kad Teisių fakultetas būtų greičiau steigiamas[2356]. Atitinkamai rektorius kreipėsi į švietimo ministrą ragindamas pateikti šiuo klausimu nurodymus[2357]. Fakultetas pradėjo veikti 1922 m. rugpjūčio 16 d.[2358] Tą dieną buvo sušauktas pirmas Teisių fakulteto tarybos

---

2350 Pavyzdžiui, Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1922 m. vasario 7 d. 168-asis posėdžio protokolas, 19–27.

2351 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. sausio 18 d.), 112.

2352 *Ibid.* (1922 m. balandžio 8 d., 1922 m. gegužės 9 d.), 238, 278.

2353 Ministrų kabineto reikalų vedėjo 1922 m. vasario 27 d. raštas Švietimo ministerijai. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 775, l. 424; J. L. „Vytauto Didžiojo Universitetas – Lietuvos šviesa ir garbė. Universiteto 15 m. sukaktuvių proga“. *Lietuvos aidas*, 1937 m vasario 16 d., Nr. 74 (3289), 4.

2354 Lietuvos universiteto tarybos pirmo posėdžio protokolas. Lietuvos universiteto darbuotės trumpa apyskaita. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 47, l. 40.

2355 Socialinių mokslų fakulteto žinios Universiteto rektoriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 76, l. 34.

2356 Sociologijos fakulteto Teisių skyriaus studentų 1922 m. balandžio 1 d. raštas Lietuvos universiteto rektoriui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 33.

2357 Universiteto rektoriaus J. Šimkaus 1922 m. balandžio 4 d. raštas švietimo ministrui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 773, l. 34.

2358 Kai kur rašoma, kad Teisių fakulteto veiklos pradžios data yra 1922 m. rugsėjo 16 d.: Vytauto Didžiojo universitetas 1922.II.16–1932.II.16 (Kaunas, 1933), 28.

posėdis[2359]. Paties Teisių fakulteto pradžia glūdėjo Aukštųjų mokslo kursų, pradėjusių veikti 1920 m.[2360], teisių skyriaus, kuriam vadovavo A. Janulaitis[2361], veikusio iki pat 1922 m. rudens[2362], veikloje[2363].

Monografijoje neanalizuojami visi Teisių fakulteto tarybos posėdžiai, o tik tie, kuriuos M. Römeris minėjo savo dienoraštyje. Toks Teisių fakulteto tarybos darbo analizės metodas pasirinktas dėl to, kad šiuose posėdžiuose dalyvavo šios knygos herojus, be to, juose užfiksuoti svarbūs Teisių fakulteto ir teisės studijų organizavimo įvykiai. Ne visi jie žinomi, nes ne visi Teisių fakulteto tarybos posėdžių protokolai išsaugoti. M. Römerio dienoraščiai tapo Lietuvos teisės mokyklos kūrimo liudininkais – juk kaip tik tuo metu ir pradėta kurti Lietuvos teisės doktrina, teisės terminija lietuvių kalba. Negalima pamiršti fakto, kad kaip tik tada pirmą kartą pradėtos dėstyti teisės šakų disciplinos lietuvių kalba aukštojoje mokykloje.

1.1.1.1. *Akademinis personalas*

M. Römeris Teisių fakulteto tarybos posėdžiuose susipažindavo su naujais dėstytojais. Antai teisininkas susipažino su vengru E. Baloga, kuris turėjo dėstyti romėnų teisę vokiečių kalba. Vengras Budapešto universitete buvo įgijęs teisės daktaro laipsnį. Su Lietuvos teisininku kalbėjo prancūziškai[2364]. Užsieniečiui teko skaityti viešą įžanginę paskaitą apie romėnų teisės įtaką socialiniams mokslams[2365]. Ilgainiui fakultete susiklostė tradicija, kad naujai paskirtas dėstytojas turėjo viešai universitete perskaityti inauguracinę paskaitą[2366].

Netrukus prisijungė dar vienas dėstytojas P. Šalčius, turėjęs dėstyti politinę ekonomiją, ekonomikos teorijų istoriją ir pan.[2367] Vėliau prie Teisių fakulteto dėstytojų personalo prisijungė kadaise buvęs imperinės Rusijos finansų ministras N. Pokrovskis[2368], turėjęs rusų kalba

---

2359 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. rugpjūčio 16 d. posėdis Nr. 1. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 133.

2360 Vytauto Didžiojo universitetas 1922–1997 (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1997), 2.

2361 „Prie Lietuvos universiteto ištakų. Dokumentų rinkinys." *Lietuvos archyvai 4* (Vilnius: leidykla „Mokslas", 1992), 8.

2362 *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*. Redagavo Pranas Čepėnas (Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972), 151.

2363 Teisių fakulteto apyskaita 1922–24 mokslo metams. Iš *Teisių fakulteto darbai* (Kaunas, 1924), 208.

2364 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. rugsėjo 3 d. posėdžio protokolas Nr. 3. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 136; Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. spalio 11 d.), 156.

2365 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. spalio 17 d.), 161.

2366 Römer Michal, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 164; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. vasario 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 335 ir t. t.

2367 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. rugsėjo 24 d. posėdžio protokolas Nr. 7. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 146.

2368 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. lapkričio 12 d. posėdžio protokolas. *Ibid*., l. 124.

dėstyti finansų teisę, S. Bieliackinas, kuriam buvo paskirta dėstyti civilinę, prekybos ir tarptautinę teisę. V. Biržiška jau buvo pradėjęs dėstyti administracinę teisę[2369]. Nuo 1923 m. sausio 1 d. buvęs Kauno apygardos teismo pirmininkas V. Mačys taip pat prisijungė prie Teisių fakulteto dėstytojų komandos[2370].

Viename iš pirmųjų Teisių fakulteto tarybos susitikimų 1923 m. Teisių fakulteto dekanas P. Leonas pastebėjo, kad jis tapo dekanu, kai fakultetas dar tik formavosi[2371], todėl, susiformavus fakulteto kolektyvui, prašė Tarybos narių, kad šie slaptai balsuotų „už" arba „prieš" jo kandidatūrą. Taip dekanas norėjo įsitikinti, ar turės kolektyvo pripažinimą. Pasak M. Römerio, geresnių kandidatų už jį tuo metu ir nebuvo, nes tik keturi dėstytojai turėjo profesoriaus vardą – P. Leonas, E. Baloga, V. Mačys ir A. Kriščiukaitis. A. Kriščiukaitis dekano pareigų negalėjo eiti, nes buvo Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas, E. Baloga buvo užsienietis, o V. Mačys buvo ką tik pradėjęs eiti pareigas universitete. M. Römerio nuomone, tinkamiausias asmuo eiti dekano pareigas buvo A. Janulaitis, bet šis net nenorėjo būti fakulteto tarybos nariu[2372]. Aštuoniais balsais prieš vieną P. Leonas išrinktas dekanu[2373]. Jis dekanu rinktas ir vėliau[2374].

Teisių fakulteto tarybai teko svarstyti, kas dėstys baudžiamosios teisės bendrąją dalį. J. Papečkys visiškai neturėjo laiko, nes tuo metu dar ėjo karo viceministro pareigas. M. Römeris minėjo, kad buvo tokių dėstytojų, kurie sutikdavę dėstyti be jokio pasiruošimo, dėl atlyginimo. Tokius teisininkas vadino „tipiškais mokslo kenkėjais"[2375]. Svarstytos kitų dėstytojų kandidatūros dėstyti bendrąją baudžiamosios teisės dalį, pavyzdžiui, Z. Toliušio[2376]. Diskutuota dėl galimybės juriskonsultui A. Veryhai-Darevskiui skaityti paskaitas iš mokesčių sistemos ir skolų išieškojimo[2377].

2369 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. lapkričio 12 d.), 183.

2370 Pirmas Teisių fakulteto tarybos posėdis, kuriame paminėta V. Mačio pavardė, datuotas 1923 m. vasario 4 d. Žr.: Teisių fakulteto tarybos 1923 m. vasario 4 d. posėdžio protokolas Nr. 20. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 105; Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. vasario 4 d.), 255.

2371 P. Leonas slaptu balsavimu pirmą kartą išrinktas Teisių fakulteto dekanu 1922 m. rugpjūčio 23 d. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 775, l. 70

2372 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. sausio 21 d.), 235.

2373 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. sausio 21 d. posėdžio protokolas Nr. 18. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 781, l. 33.

2374 Teisių fakulteto tarybos 1927 m. sausio 16 d. posėdžio protokolas Nr. 113. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 235, l. 136; Teisių fakulteto tarybos 1924 m. sausio 20 d. posėdžio protokolas Nr. 49. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 61.

2375 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. vasario 25 d.), 278.

2376 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gegužės 27 d.), 68.

2377 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. balandžio 22 d. posėdžio protokolas Nr. 24. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 92; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 15 d.), 11.

Nepraėjus nė metams po M. Römerio paskyrimo į Lietuvos universiteto Teisių fakulteto docento pareigas, jis buvo siūlomas aukštesnėms mokslininko pareigoms – ekstraordinarinio profesoriaus. Tai sukėlė teisininkui tam tikrų minčių. Jis, be abejo, suvokė, kad ypač jaunam universitetui pavojingos tradicijos niekuo nenusipelniusius asmenis skirti profesoriais. Taip galėjo sumenkti universiteto reputacija. Tačiau asmenys, nuo universiteto sukūrimo pradžios paskirti profesoriais, taip pat nebuvo to nusipelnę, nes neturėjo reikiamos mokslinės kvalifikacijos:

„Jie gali turėti žinių, gautų per ilgametę praktiką, gali neblogai tas žinias perteikti jaunimui, tačiau jie ne mokslininkai. Jie neturi mokslo laipsnio, nėra išleidę savo mokslo darbų, o kai kurie jų <...> nepasižymi net moksline erudicija.“[2378]

Tokiems paskyrimams labai priešinosi V. Biržiška, kurio nuomone, pakelti mokslinį laipsnį galima buvo tik po kelerių metų, išleidus mokslo darbus. M. Römeris tam pritarė, tačiau jis nesijautė prastesnis už P. Leoną, V. Mačį ar A. Kriščiukaitį, kurie nuo pirmos jų darbo universitete dienos buvo paskirti eiti profesorių pareigas. Juk teisininkas buvo išleidęs savo garsųjį veikalą *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, atspausdinęs jau ne vieną mokslinį straipsnį leidinyje *Teisė*[2379]. M. Römerio nominacijai Teisių fakulteto taryboje buvo pritarta vienbalsiai[2380]. Tad nuo 1923 m. birželio 12 d. teisininkas universitete ėjo ekstraordinarinio profesoriaus pareigas[2381].

Dėl dėstytojų mokslinio ar pedagoginio laipsnio paaukštinimo nuolatos kildavo nesusipratimų, nes dėstytojai, pasinėrę į praktinę veiklą, neatlikdavo mokslinių tyrimų:

„Keisti tie žmonės – nori paaukštinimo profesūroje, bet nenori dirbti ir demonstruoti savo mokslinio darbo. <...> Universitetui sunku suteikti mokslo laipsnius už gerą baudžiamąją gynybą ar tiesiog meistrišką paskaitų vedimą.“[2382]

2378 *Ibid.* (1923 m. birželio 8 d.), 88.

2379 Römeris, Mykolas. „Auklėjamosios drausmės kolonijos Šveicarijoje“. *Teisė* 4 (1923): 11–30; Römeris, Mykolas. „Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu“. *Teisė* 1 (1922): 3–13; Römeris, Mykolas. „Luomų tvarka ir papročiai“. *Teisė* 1 (1922): 19–34; Römeris, Mykolas. „Sunkiųjų darbų kalėjimas „ligi gyvos kalbos“. 3 (1922): 33–38; Römeris, Mykolas. „Vietos savivaldybės“. *Teisė* 3 (1922): 1–16.

2380 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. birželio 12 d. posėdžio protokolas Nr. 29. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 76; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. birželio 13 d.), 96.

2381 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Rektoriaus 1923 m. liepos 12 d. įsakymas Nr. 134. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1272, l. 73.

2382 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. sausio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 321.

Antrais Lietuvos universiteto Teisių fakulteto gyvavimo metais dėstytojų ratas vis plėtėsi. Prie komandos prisijungė V. Stankevičius dėstyti baudžiamosios teisės dalykus, A. Rimka – ekonomikos dalykus[2383].

Tačiau jau trečiais Teisių fakulteto gyvavimo metais buvo atleistas A. Janulaitis, nors to fakulteto tarybos nariai nenorėjo[2384]. Mokslininkas iš pat pradžių nesutiko eiti profesoriaus pareigų, o tik lektoriaus pagal darbo sutartį. Jis nuolatos kvestionavo Teisių fakulteto įsteigimo teisėtumą[2385]. A. Tumėnas iškėlė klausimą, ar toliau A. Janulaitis gali eiti dėstytojo pareigas. Buvo apsispręsta, kad ne. M. Römeris dėl to apgailestavo, nes ką tik susikūrusiame ir pirmuosius žingsnius žengiančiame universitete A. Janulaitį laikė vienu ryškiausiu dėstytoju, tikra žvaigžde, kurio atleidimas nuostolingas ir Lietuvos teisės istorijos, ir Tarptautinės teisės katedroms. P. Leonas tarptautinę teisę dėstyti pasiūlė M. Römeriui, tačiau šis nesutiko[2386]. Todėl dalyką siūlyta dėstyti buvusiam Maskvos universiteto profesoriui A. Jaščenkai[2387]. Šis pasiūlymas papiktino A. Janulaitį. Jis teigė, kad rusų profesorius savo moksliniuose darbuose neigė Suomijos teisinius valstybinius pamatus[2388]. Sužinojęs apie tai, M. Römeris įtikinėjo Teisių fakultetą, kad tokio asmens įdarbinimas gali papiktinti ir latvius, ir suomius, kad tokie moksliniai rusų kilmės teisininko pasisakymai virsta politinėmis išvadomis, keliančiomis pavojų ir Lietuvai[2389]. Vis dėlto A. Jaščenka tapo Teisių fakulteto dėstytoju, nors ne tik M. Römeris, bet ir kiti kolegos balsavo prieš jo įdarbinimą. Tiesa, kolegos nesutiko su minėta kandidatūra dėl kitų priežasčių:

> *„<...> kad jie pasisako apskritai prieš svetimšalių įdarbinimą. Jeigu yra bent menkiausia galimybė įdarbinti katedroje lietuvį, nors jo vertė būtų prastesnė, jie rinksis lietuvį, o aš nesu kategoriškai nusiteikęs prieš svetimšalius.“*[2390]

2383 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. rugsėjo 14 d. posėdžio protokolas Nr. 31. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 80; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 14 d.), 252.

2384 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. rugsėjo 21 d. posėdžio protokolas Nr. 58. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 25.

2385 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 7 d., spalio 8 d.), 309–311.

2386 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 24 d.), 289.

2387 1924 m. spalio 12 d. posėdžio protokolas Nr. 60. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 34; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 28 d.), 295.

2388 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 29 d.), 296.

2389 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 6 d.), 307.

2390 *Ibid.* (1924 m. spalio 13 d., spalio 21 d.), 318, 329. Savo nusistatymą prieš paskirtą rusų mokslininką A. Jaščenką A. Janulaitis išreiškė spaudoje. A. Janulaičio straipsnis svarstytas ir Teisių fakulteto taryboje. Žr.: Teisių fakulteto tarybos 1924 m. lapkričio 2 d. posėdžio protokolas Nr. 63. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 31.

Gan greitai Taryboje buvo nuspręsta grąžinti į teisės istorijos dėstytojus ir A. Janulaitį[2391]. Dėl jo sugrąžinimo klausimą iškėlė M. Römeris[2392].

Susiklosčius nepalankiai padėčiai, atleidus A. Janulaitį, galvota apie A. N. Mandelštamo kandidatūrą, kuris galimai dėstė Sorbonos universitete, buvo žinomas teisininkas Lietuvoje ir diplomatas, galėjęs bent laikinai dėstyti tarptautinės teisės kursą[2393]. Teisininkas iš Prancūzijos laišku nurodė, kad galės dėstyti dešimt paskaitų tema „Tarptautinės teisės išsivystymo keliai, didžiajam karui užsibaigus“[2394].

Iš Teisių fakulteto tarybos posėdžių paaiškėjo, kad į Finansų teisės katedrą dėstyti buvo kviečiamas Lietuvos banko valdytojas V. Jurgutis, į Administracinės teisės katedrą dėstyti apie savivaldos teisę ir visuomenės gerovę – Lietuvos Tarybos narys, vėliau Valstybės Tarybos narys J. Vileišis[2395], į Teisių fakulteto ekonomikos skyrių – buvęs žemės ūkio ministras J. P. Aleksa[2396]. Teisių fakulteto taryboje būdavo svarstoma kandidatų į dėstytojus, dėstytojų kvalifikacija[2397].

Ypač daug problemų sukėlė Klaipėdos krašto teisės žinovo paieškos. Teisių fakulteto tarybai teko spręsti klausimą ir dėl Ministrų kabineto siūlymo Teisių fakultete steigti Vokietijos civilinės komercinės teisės, galiojančios Klaipėdos krašte, katedrą. Nuspręsta, kad jau veikianti Civilinės teisės katedra turėjo sustiprinti vokiečių privatinės teisės studijas[2398]. Šis klausimas ir toliau kildavo, nes norėta, kad būtų dėstomos Vokietijos civilinė ir baudžiamoji teisė. To reikėjo tam, kad ir Klaipėdos krašte būtų pripažįstamas Lietuvos universiteto Teisių fakulteto diplomas[2399].

2391 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 85.

2392 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. gegužės 5 d. posėdžio protokolas Nr. 74. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 30.

2393 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. lapkričio 2 d. posėdžio protokolas Nr. 63. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, 31; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. lapkričio 2 d.), 343.

2394 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. lapkričio 1 d. posėdžio protokolas Nr. 86. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 2.

2395 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 32.

2396 *Ibid.* (1925 m. kovo 1 d.), l. 46.

2397 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. gegužės 17 d. posėdžio protokolas Nr. 75. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 28; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 79.

2398 Teisių fakulteto dekano P. Leono 1924 m. gruodžio 12 d. atsakymas Lietuvos Universiteto rektoriui dėl švietimo ministro pasiūlymo. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 21; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. lapkričio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 1.

2399 Teisių fakulteto tarybos 1929 m. gegužės 12 d. posėdžio protokolas Nr. 158. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 394, l. 12; Teisių fakulteto tarybos 1934 m. rugsėjo 16 d. posėdžio protokolas Nr. 247. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 761, l. 28; Teisių fakulteto tarybos 1934 m. lapkričio 25 d. posėdžio protokolas Nr. 252. *Ibid*., l. 2 ir t. t.; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 73.

Antai viename iš posėdžių pabrėžta, kad Klaipėdos krašto teisės reikia tam, kad Teisių fakultetą baigusieji galėtų įsidarbinti Klaipėdos krašto institucijose[2400]. Iki 1934 m. Teisių fakulteto diplomas nebuvo pripažįstamas Klaipėdos krašte[2401].

Klaipėdos krašto teisės dėstymo klausimas buvo aktualus ir po kelerių metų: ir toliau buvo ieškomas vokiečių teisės žinovas. Iš pradžių manyta, kad juo galėjo būti paskirtas Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus teisėjas A. Hessė. Tačiau buvo sužinota, kad Vokietijoje jis neigiamai atsiliepė apie Lietuvos valstybę (nesugebanti egzistuoti, barbariška ir pan.) ir kalbėjo tik apie vokišką Klaipėdos krašto ateitį[2402]. A. Janulaitis siūlė J. Robinzono kandidatūrą, kuriai pritarė M. Römeris, vadindamas šį mokslininką vienu iš ištikimiausių valstybei ir iškiliausių mokslo jėgų Lietuvoje[2403]. Baudžiamąją teisę dėstyti paskirtas buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius K. Žalkauskas[2404]. Civilinės teisės dėstytojo ieškota toliau, net kreiptasi į Čekoslovakijos, Šveicarijos, Olandijos ir kitų šalių universitetus, kuriuose galėjo būti vokiečių teisės žinovų, politiškai nesusijusių su Vokietija[2405]. Nieko nerasta. Galiausiai privatinę vokiečių teisę paskirtas dėstyti J. Robinzonas[2406]. M. Römeris džiaugėsi šiuo Teisių fakulteto tarybos sprendimu, vadindamas J. Robinzoną „vertingiausiu Fakulteto turtu“[2407]. Bet taip šis dalykas dar nesibaigė. Visa tai buvo susiję su vokiečių trukdymais nenorint, kad Teisių fakultetas rengtų Klaipėdos krašto teisės specialistus, ir dar, deja, su kandidatų tautine kilme[2408].

Ilgainiui vokiečių baudžiamąją teisę buvo pakviestas dėstyti Heidelbergo universiteto dėstytojas, buvęs teisingumo ministras, nacių pašalintas iš profesoriaus pareigų G. Radbruchas[2409]. Jį M. Römeris vadino išskirtine mokslo jėga, universiteto įgyta dėl nacių judėjimo Vokietijoje[2410]. Tačiau šis neatvyko[2411]. Dėstyti Klaipėdos krašto baudžiamąją teisę kviestas

---

2400 Teisių fakulteto tarybos 1927 m. gegužės 15 d. posėdžio protokolas Nr. 120. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 235, l. 130.

2401 Žr. Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 104–127.

2402 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 134.

2403 *Ibid.* (1931 m. rugsėjo 13 d.), l. 195.

2404 *Ibid.* (1931 m. lapkričio 8 d.), l. 223.

2405 *Ibid.* (1932 m. vasario 28 d.), l. 279.

2406 Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1932 m. spalio 9 d. protokolas Nr. 214. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 20.

2407 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 390.

2408 Apie tai plačiau: *Ibid.* (1932 m. lapkričio 13 d., 1933 m. sausio 22 d.), l. 408, 444.

2409 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. lapkričio 5 d. protokolas Nr. 232. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 10.

2410 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 76.

2411 *Ibid.* (1934 m. rugsėjo 11 d.), l. 241.

V. Stankevičius[2412]. Galvota vėl apie J. Robinzono kandidatūrą, bet šis ėjo advokato pareigas, o galiojo taisyklė, kad asmenys, kurie verčiasi advokato veikla, negali eiti akademinio personalo pareigų. Prisimintas M. Anysas, baigęs Vokietijoje teisės mokslus ir ėjęs Klaipėdos krašto gubernatoriaus patarėjo ir Krašto direktorijos nario pareigas[2413]. Tačiau ir šis kandidatas galiausiai nebuvo patvirtintas. Toliau ieškota kandidatų. Svarstyti Freundo ir A. E. P. Baumgarteno iš Vokietijos profesorių kandidatūros[2414]. Pakviestas mokslininkas iš Frankfurto Seengeris, turėjęs dėstyti Vokietijos civilinę teisę[2415].

Įdomu tai, kad, remiantis universiteto regulaminu, neatvykstantiems į fakultetų posėdžius dėstytojams buvo numatytos finansinės nuobaudos[2416]. Matyt, tai buvo rimta problema. Teisių fakulteto taryboje vykdavo su tuo susiję drausminiai tyrimai, svarstymai dėl dėstytojų elgesio, tačiau jie būdavo nukeliami į Lietuvos universiteto garbės teismą. Būdavo svarstoma ir dėl dėstytojų, praleidžiančių paskaitas, atsakomybės[2417]. Būdavo svarstomas dėstytojų elgesys su studentais, kartais studentai skųsdavosi, kad nesuprasdavo kokio nors dėstytojo paskaitų, kad šis neaiškina, nepadeda, kelia pernelyg aukštus reikalavimus, elgiasi netaktiškai, skandalingai ir pan.[2418] Būdavo svarstomas dėstytojų, kurie teikdavo nepalankią informaciją žiniasklaidai apie universitetą, elgesys[2419]. Taip pat svarstyti atvejai, kai dėstytojai, išvykę į Pietų Ameriką, ten pradėdavo savo verslą[2420].

Teisių fakulteto tarybos posėdžiuose būdavo svarstoma ir dėl paskaitų laiko. Pasirodo, iki pat 1928 m. rudens Teisių fakultete paskaitos vykdavo tik vakarais. Taip buvo dėl to, kad studentai būdavo dažniausiai vyresnio amžiaus ir dirbdavo. Ilgainiui studentų amžius jaunėjo, tad apsispręsta jaunesnių kursų studentams pradėti dėstyti pirmoje dienos pusėje[2421].

2412 Vytauto Didžiojo universiteto tarybos 1933 m. rugsėjo 10 d. posėdžio protokolas Nr. 228. LCVA, f. 391, ap. 12, b. 860, l. 85.

2413 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 243.

2414 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1936 m. vasario 6 d. protokolas Nr. 475. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 102; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 495.

2415 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. balandžio 27 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 16.

2416 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. spalio 4 d. posėdžio protokolas Nr. 83. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 11; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 17 d., 1926 m. sausio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 85, 204.

2417 Teisių fakulteto tarybos 1926 m. kovo 21 d. posėdžio protokolas Nr. 83. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 235, l. 157–160; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. birželio 121 d.), 121.

2418 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 27.

2419 *Ibid.* (1929 m. gruodžio 10 d.), l. 176.

2420 *Ibid.* (1930 m. gegužės 17–19 d.), l. 255–256.

2421 *Ibid.* (1929 m. gegužės 26 d.), l. 77.

1933 m. nuspręsta rengti asistentus profesoriaus pareigoms, nukreipti juos į nuodugnesnes studijas ir mokslinių tyrimų atlikimą. Po pokalbio su valstybės vadovu, kuriame dalyvavo V. Biržiška su M. Römeriu, Teisių fakulteto mokslo personalui buvo sukurtos kelių asistentų pareigybės valstybės (konstitucinės), baudžiamosios teisės ir proceso bei civilinės teisės ir proceso katedrose[2422]. Jiems planuota suteikti dvejus metus akademiniam laipsniui įgyti. O apskritai tuo siekta Teisių fakultetą aprūpinti naujais mokslininkais[2423]. Valstybės Tarybos sekretorius K. Račkauskas ir kiti buvo paskirti asistentais. K. Račkauskas paskirtas M. Römerio asistentu, bet taip pat jis turėjo gilintis ir į kanonų teisę. Tad ir disertaciją jaunasis mokslininkas planavo rašyti iš valstybės ir bažnyčios santykio[2424].

Taryboje suburta speciali Teisių fakulteto terminologijos komisija, kadangi valstybiniu mastu įsteigta Terminologijos komisija[2425], turėjusi kurti įvairių sričių terminus lietuvių kalba, netenkino teisininkų poreikių. Į Teisių fakulteto terminologijų komisiją įtraukti A. Kriščiukaitis, V. Mačys ir A. Rimka[2426].

Fakulteto taryba sprendė ir dėl Ekonomikos skyriaus steigimo, kuris turėjo būti pritaikytas teisės specializacijos poreikiams[2427]. Svarstyta galimybė Teisių fakultete steigti Karo įstatymų katedrą, tačiau dauguma priešinosi šiai idėjai, nes, jų nuomone, humanitarinės teisės ir proceso paskaitos galėjo būti dėstomos per baudžiamosios teisės ir proceso užsiėmimus[2428].

Posėdžiuose buvo aptartas maksimalus dėstytojo amžius. Tai turėjo būti 65 metai. Tačiau Taryba nusprendė, kad šis limitas gali būti pratęstas, jeigu profesorius dar nėra „psichiškai pasenęs“. Toks klausimas kilo, nes Teisių fakulteto dekanui P. Leonui kaip tik suėjo minėtas amžius ir jis atsistatydino iš pareigų. P. Leonui Taryba pratęsė amžiaus cenzą dar penkeriems metams[2429]. To prašė Teisių fakulteto taryba[2430]. Vėliau kaip tik M. Römeris kėlė

2422 „Vytauto Didžiojo universiteto etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 426-2936.

2423 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. spalio 29 d. protokolas Nr. 231. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 4; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 65.

2424 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 128.

2425 „Terminologijos komisijos sudarymo įsakymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 60-551. Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, Ieva. „Lietuvių kalba tarpukario teisėje“. *Logos* 106 (2021): 156–172.

2426 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. lapkričio 2 d. posėdžio protokolas Nr. 63. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 31; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 6; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. lapkričio 2 d.), 343.

2427 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. lapkričio 18 d. protokolas Nr. 37. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 74; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. lapkričio 18 d.), 324.

2428 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. balandžio 6 d. protokolas Nr. 49. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 45; Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. kovo 9 d.), 438.

2429 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 175.

2430 Teisių fakulteto tarybos 1929 m. lapkričio 24 d. posėdžio protokolo Nr. 166 nuorašas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 394, l. 14.

klausimą dėl dėstytojo amžiaus pailginimo nuo 65 iki 70 metų pabrėždamas, kad pasiekęs 70 metų amžių dėstytojas jau nebebūtų perrenkamas. Dėl tokio teisininko pasiūlymo Teisių fakultetas kreipėsi į universiteto senatą[2431].

Remiantis duomenimis, M. Römerio surašytais dienoraštyje, 1930 m. Vytauto Didžiojo universitete pradėjo dėstyti pirmas Lietuvos universiteto Teisių fakultetą baigęs ir čia apsigynęs disertaciją tema „Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj" studentas A. Tamošaitis[2432]. Jis dėstė romėnų teisę[2433]. Tai buvo pirmas teisės dėstytojas, kuris baigė teisės studijas lietuvių kalba[2434].

1.1.1.2. *Studijų procesas*

Teisių fakulteto tarybos posėdžiuose buvo tariamasi dėl semestro struktūros, kolokviumų organizavimo, egzaminavimo[2435], studijų kontrolės tvarkos[2436], užsiėmimų tvarkaraščių[2437], buvo diskutuota dėl stipendijų[2438], studentų atleidimo nuo mokesčių galimybių[2439], studentų priėmimo[2440], diplomų išdavimo[2441], dėl pavasario egzaminų klausytojams, baigusiems imperinės Rusijos universitetus, tačiau nelaikiusiems diplominio egzamino[2442]. Teko aptarti ir asmenų, baigusių Aukštuosius mokslo kursus Kaune,

---

2431 Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1933 m. gegužės 28 d. protokolas Nr. 225. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 142.

2432 Teisių fakulteto tarybos 1928 m. gegužės 16 d. posėdžio protokolas Nr. 140. LCVA, f.391, ap. 4, b. 869, l. 192.

2433 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 45.

2434 Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1930 m. rugpjūčio 31 d. protokolas Nr. 177. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 847, l. 56.

2435 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. spalio 29 d.), 172. Egzaminavimo tvarka būdavo nuolatos svarstoma. Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1934 m. kovo 18 d. protokolas Nr. 241. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 760, l. 351.

2436 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. lapkričio 26 d.), 466–467.

2437 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. gegužės 17 d. posėdžio protokolas Nr. 75. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 28.

2438 1924 m. spalio 5 d. posėdžio protokolas Nr. 60. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 34.

2439 1924 m. spalio 12 d. posėdžio protokolas Nr. 61. *Ibid*., l. 33; Teisių fakulteto tarybos 1925 m. spalio 11 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 5.

2440 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. rugsėjo 4 d. posėdžio protokolas Nr. 78. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 22.

2441 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. spalio 4 d. posėdžio protokolas Nr. 83. *Ibid*., l. 8.

2442 Tokių prašymų buvo šeši (B. Masiulio, A. Suginto, P. Klimo, M. Marmos, T. Petkevičiaus, Naujokaičio). Juos turėjo peržiūrėti ir įvertinti M. Römeris. Visų prašymai buvo patenkinti. Visiems buvo nustatyta, kokių dalykų egzaminus jiems reikia išlaikyti. Žr.: Teisių fakulteto tarybos 1923 m. vasario 4 d. posėdžio protokolas Nr. 20. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 105; Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. vasario 4 d.), 255.

egzaminavimo tvarką[2443], spręsta dėl M. Römerio pasiūlymo prie konstitucinės teisės paskaitų organizuoti dar papildomas seminarų valandas. Norėta taip padaryti ir su kitomis paskaitomis[2444].

Teisių fakulteto taryba išsirinko komisiją, kuri turėjo sudaryti studijų taisykles. Į komisiją pateko V. Biržiška, S. Bieliackinas ir M. Römeris[2445]. Pagal taisykles, mokslo metai buvo skirstomi į du semestrus. Į antrą kursą studentas negalėjo būti perkeltas, jeigu nebuvo išklausęs Romėnų teisės istorijos, o ekonomiką studijuojantiems studentams reikėjo išklausyti politinę ekonomiją. Be to, buvo privaloma būti išlaikius bent vieną egzaminą, o į trečią kursą galėjo patekti tik tas studentas, kuris buvo išlaikęs ne mažiau kaip tris egzaminus. Dėstytojas turėdavo pasirašyti studijų knygelėje, jei studentas išklausė studijų dalyką ir išlaikė abiejų semestrų kolokviumus[2446].

Taryboje spręsti įdomūs kazusai, pavyzdžiui, asmenys kreipėsi, kad jiems būtų suteiktas Lietuvos universiteto Teisių fakulteto diplomas. Jie studijavo imperinės Rusijos (Maskvos, Sankt Peterburgo ir t. t.) universitetuose, bet dėl santvarkos pasikeitimo nespėjo išlaikyti valstybinių egzaminų. Tačiau, remiantis sovietinės Rusijos tvarka, tokiu atveju studentai turėdavo eiti privačiai pas profesorius ir laikyti tuos valstybinius egzaminus. Tą asmuo ir padarė. Tokia tvarka Teisių fakulteto tarybai atrodė nepriimtina. Tad buvo rekomenduota laikyti atitinkamus Teisių fakulteto egzaminus, kad būtų suteiktas teisės kvalifikacinis diplomas[2447]. Ilgainiui reikalauta, kad būtų ginamas ir diplominis darbas[2448].

Teisių fakulteto tarybos posėdžiuose tekdavo svarstyti ir dėl Vilniaus universiteto studijų pripažinimo. Paaiškėjo, kad lenkai neįskaitydavo abitūros egzaminų, išlaikytų Vytauto Didžiojo gimnazijoje Vilniuje, tad apsispręsta nepripažinti ir Vilniaus universiteto studijų[2449].

2443 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. vasario 11 d. posėdžio protokolas Nr. 21. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 102; Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. vasario 11 d.), 261.

2444 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. gegužės 17 d. posėdžio protokolas Nr. 75, LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 28; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 85.

2445 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. rugsėjo 14 d. posėdžio protokolas Nr. 57. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 27.

2446 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. spalio 21 d.), 294–295.

2447 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. lapkričio 23 d. posėdžio protokolas Nr. 57. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 27 ir kt.; Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. sausio 20 d.), 387.

2448 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 22 d.), 421.

2449 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 13 d.), 319. Apie tai rašė ir spauda: „Vilniaus universitetas nepriima lietuvių studentais“. *Lietuvos žinios*, 1924 m. spalio 19 d., Nr. 237, 1.

Į Teisių fakultetą kreipėsi ir Vakarų universitetų teisės fakultetus baigę asmenys (JAV, Šveicarijos, Lenkijos). Fakulteto taryba turėjo spręsti, kokius papildomus egzaminus turi išlaikyti šie asmenys, kad jų diplomai galiotų Lietuvoje. M. Römerio nuomone, šie klausimai turėjo būti sprendžiami ne Teisių fakultete, o įstatymais. Bet tokių nebuvo. Tad dauguma tarybos narių nusprendė, kad minėti asmenys turėjo išlaikyti civilinės, baudžiamosios teisės ir proceso bei Lietuvos teisės istorijos egzaminus, t. y. tokius dalykus, kurie užsienio valstybių teisės fakultetuose nebuvo dėstomi[2450]. Tokią Tarybos nuostatą fakulteto dekanas nurodė ir rašte užsienio reikalų ministrui[2451].

Posėdžiuose diskutuota apie galimybę Lietuvos kooperacijos bendrovių sąjungos klausytojams išklausyti teisės dalykus[2452]. Teko spręsti laisvųjų klausytojų, norinčių lankyti paskaitas, klausimus, planuota rengti tuos klausimus reglamentuojantį teisės aktą[2453]. Teko vertinti Dotnuvos žemės ūkio technikumo išduotų atestatų atitikimą gimnazijų brandos atestatui[2454].

Tuo metu patys fakultetai sprendė dėl mokslo metų pradžios ir pabaigos[2455]. Tačiau universiteto senatas paprastai nurodydavo, kad paskaitos turi prasidėti iš karto po imatrikuliacijos akto, t. y. po rugsėjo 15 d.[2456]

Posėdžiuose kartais dalyvaudavo ir studentai, pavyzdžiui, kai būdavo svarstomi stipendijų suteikimo arba galimybės studentui nemokėti už studijas klausimai[2457]. Viename iš posėdžių nuspręsta kartu su fakulteto studentais parengti studijas, jungiančias mokslą ir praktiką, pavyzdžiui, teisininkams – studiją apie paprotinę teisę, remiantis teismų sprendimais, ekonomistams – apie būsto sąlygas Kaune[2458].

2450 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 22 d., spalio 14 d.), 20, 286. Pavyzdžiui, Teisių fakulteto tarybos 1929 m. gegužės 12 d. posėdžio protokolas Nr. 158. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 394, l. 12: spręsta dėl leidimo studentui, baigusiam Bazelio universitetą, laikyti Lietuvos universiteto Teisių fakulteto diplominius egzaminus. 1924 m. spalio 12 d. posėdžio protokolas Nr. 60. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 52, l. 34: spręsta dėl studento, baigusio Krokuvos universiteto Teisės fakultetą.

2451 P. Leono 1923 m. rugsėjo 21 d. raštas Užsienio reikalų ministerijos Teisių departamento direktoriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 102, l. 195.

2452 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 14 d.), 252.

2453 *Ibid.* (1923 m. rugsėjo 23 d.), 262.

2454 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. rugsėjo 27 d. posėdžio protokolas Nr. 82. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 15.

2455 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. rugsėjo 14 d. posėdžio protokolas Nr. 57. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 10; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gegužės 6 d.), 43.

2456 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. rugsėjo 6 d. posėdžio protokolas Nr. 79. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 23.

2457 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. spalio 7 d.), 275.

2458 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 206.

Sprendžiama buvo dėl egzaminavimo tvarkos ir prieita prie išvados, kad egzaminuoti turi dėstytojų kolegija, nes vieną dalyką galėjo dėstyti keli dėstytojai. Taip buvo ir su valstybinės teisės dalyku, nes lyginamąją dalį dėstė M. Römeris, o Lietuvos konstitucinę teisę – A. Tumėnas[2459]. Posėdžiuose buvo nuspręsta, kad išklausę studijų dalykus studentai egzaminus turi išlaikyti per trejus metus[2460].

Teisių fakulteto tarybos posėdžiuose buvo nuspręsta dėl diplominių egzaminų laikymo išklausius visą kursą (šešeri metai). Priimtas sprendimas, kad egzamino rezultatai vertinami keturiais balais – labai gerai, gerai, patenkinamai ir nepatenkinamai. Paskutinysis įvertinimas reiškė neišlaikytą egzaminą. Taip pat nuspręsta, kad vieno dalyko egzaminą buvo galima laikyti iki trijų kartų. Taryboje priimti ir doktorantūros nuostatai (Daktaro laipsniui gauti taisyklės)[2461], parengti A. Janulaičio[2462].

Posėdžiuose būdavo aptariami privalomi egzaminai stojant į universitetą. Atkreiptas dėmesys į tai, kad smuko Lietuvos istorijos žinojimas, tad nuspręsta bendrosios istorijos egzaminą padaryti privalomu studentams pereinant iš antro į trečią semestrą:

> *„Be elementarių istorinių žinių socialiniai teisiniai ir valstybiniai mokslai yra neprieinami.“*[2463]

Viename iš posėdžių nuspręsta paskelbti studentų mokslo darbams konkursą. M. Römeris pasiūlė temą iš lyginamosios penkių to meto autonominių konstrukcijų – Klaipėdos krašto Lietuvoje, Alandų Suomijoje, Silezijos Lenkijoje, Karpatų Rusios Čekoslovakijoje, Katalonijos Ispanijoje[2464].

Teisių fakulteto taryboje svarstytos galimybės Teisių fakultetui leisti savo periodinį leidinį, skirtą teisės doktrinoms, mokslui. Iš pradžių manyta Teisių fakulteto leidinį pavadinti *Teisių ir fakulteto raštai*[2465]. Vėliau apsispręsta leidinį vadinti *Teisių fakulteto darbai*. Taip pat nuspręsta pradėti

---

2459 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gruodžio 9 d.), 342.

2460 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 279.

2461 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. gruodžio 8 d. posėdžio protokolas Nr. 90. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 235, l. 168–170.

2462 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 167.

2463 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 29 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 6.

2464 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. gegužės 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 315; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 22 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 2. Iš viso buvo pateikti trys darbai. Dviem suteikta stipendija. Vieną iš tų darbų parašė F. Mackus. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 22 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 323. Teisių fakulteto tarybos 1935 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas Nr. 256. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 471, l. 15.

2465 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. balandžio 22 d. protokolas Nr. 25. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 781, l. 40; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 22 d.), 19.

mokslo knygų publikavimą. Tuo tikslu priimtas sprendimas kreiptis į Seimą dėl lėšų skyrimo[2466]. Posėdžiuose buvo svarstomi minėjimų iškilmių klausimai, pavyzdžiui, I. Kanto 200-osios gimimo[2467], Vasario 16-osios metinės ir t. t.[2468]

1.1.1.3. *Pirmieji teisės diplomai*

Teisių fakultete suburta Diplomų komisija iš V. Biržiškos, M. Römerio ir P. Šalčiaus. Komisija turėjo sukurti diplomo tekstą, nes Teisių fakultetas buvo pirmasis, kuris turėjo įteikti asmenims, baigusiems Lietuvos universitete studijas, diplomus. Komisijos nariai nusprendė, kad tekstas turi būti lietuvių ir lotynų kalbomis, jame turėjo būti nurodyti visi dalykai su įrašais „labai gerai" arba „gerai"[2469]. Diplomų formos ir teksto projektas turėjo būti suderintas su Lietuvos universiteto senatu[2470].

1924 m. lapkričio 30 d. įteikti pirmieji diplomai asmenims, baigusiems Lietuvos universitetą. Tai buvo kaip tik Teisių fakulteto studentai. M. Römeris dienoraštyje užsiminė apie šią pirmąją ceremoniją. Tai buvo maždaug dvidešimt studentų. Jie buvo pradėję studijas Aukštuosiuose mokslo kursuose dar 1920 m. O įsteigus Lietuvos universitetą jiems buvo įskaityti dalykai, kuriuos išklausė minėtuose kursuose:

> *„<...> šiandien ši saujelė pirmųjų drąsuolių, su tikėjimu ir pasitikėjimu pradėjusių dirbti prieš ketverius metus, sudaro pirmąją lietuviškos mokyklos jaunųjų teisininkų grupę."*[2471]

Ceremonija vyko Didžiojoje Lietuvos universiteto salėje, dalyvavo ir kalbėjo valstybės vadovas A. Stulginskis, Seimo pirmininkas J. Staugaitis, švietimo ministras L. Bistras, rektorius P. P. Bučys, Teisių fakulteto dekanas P. Leonas. Buvo sugiedota tautinė giesmė, *Gaudeamus igitur*, kalbėjo studentai, žadėję nenuvilti į juos dedamų vilčių[2472]. Apie tai buvo rašoma ir spaudoje[2473].

2466 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. lapkričio 26 d.), 466–467.

2467 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. sausio 1 d. posėdžio protokolas Nr. 41. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 56.

2468 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. sausio 13 d.), 381.

2469 Ibid. (1924 m. vasario 3 d.), 399; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. gegužės 18 d.), 95.

2470 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. gegužės 18 d. posėdžio protokolas Nr. 51. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 36; LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 34.

2471 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 2.

2472 *Ibid.*

2473 „Universiteto pirmos laidos iškilmės". *Lietuva*, 1924 m. gruodžio 2 d., Nr. 273 (1775). 3.

1.1.1.4. *Doktorantūra*

Teisių fakultete buvo numatytos dvi doktorantūros specializacijos – teisės ir ekonomikos mokslų. Kandidatas į doktorantūrą turėjo turėti universitetinį išsilavinimą liudijantį dokumentą, išlaikyti doktorantūros egzaminus, jo disertacijos tema turėjo būti patvirtinta Teisių fakultete. Buvo numatytos ir formalios disertacijos sąlygos: tai turėjo būti savarankiškas mokslinis darbas, parašytas lietuvių kalba, arba, fakultetui sutikus, kita kalba[2474].

Po kelerių metų M. Römeris dienoraštyje aprašė doktorantūros egzaminus, kuriuos turėjo išlaikyti A. Tamošaitis, parengęs disertaciją apie F. K. von Savigny ir G. F. Puchtos teisės mokyklas Vokietijoje[2475]. Reikėjo laikyti teisės filosofijos istorijos, konstitucinės teisės ir civilinės teisės daktaro egzaminus[2476]. D. Krivickas turėjo laikyti konstitucinės, tarptautinės teisės ir civilinio proceso egzaminus. Vienas egzaminas užtrukdavo pusantros valandos[2477].

M. Römeris dalyvavo D. Krivicko disertacijos apie Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą gynime[2478]. Teisininkas Teisių fakulteto tarybai turėjo pateikti disertacijos vertinimą[2479]. Disertacijos gynimas vyko taip:

- Iš pradžių perskaityta disertanto biografija.
- Disertantas per valandą pristatė savo disertaciją.
- Oponento M. Römerio kalba.
- Oponento A. Jaščenkos kalba.
- Publikos pasisakymai.
- Fakulteto taryba vienbalsiai suteikė daktaro laipsnį *cum laude.*[2480]

Iš archyvuose esančių duomenų spręstina, kad gynimai vykdavo viešuose Teisių fakulteto posėdžiuose[2481], o disertacijos gynimas būdavo

---

2474 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. lapkričio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 183.

2475 Teisių fakultetas A. Tamošaičio disertacijos pagrindu išleido leidinį: Tamošaitis, Antanas. *Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, AKC. „Spindulio" B-vės spaustuvė, 1929).

2476 Teisių fakulteto tarybos 1926 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas Nr. 92. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 235, l. 173; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 273.

2477 1932 m. gegužės 26 d. protokolas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 109.

2478 Krivickas, Domas. *Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio" spaustuvė, 1935).

2479 Teisių fakulteto tarybos 1932 m. gegužės 22 d. posėdžio protokolas Nr. 208. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 96.

2480 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 261.

2481 1933 m. viešasis Teisių fakulteto posėdis. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 11.

vertinamas fakulteto tarybos posėdžiuose[2482]. Tačiau prieš tai išrinkta komisija vertindavo disertacijų atitikimą tokio pobūdžio darbams keliamiems reikalavimams[2483].

Tekdavo dalyvauti ir daugiau disertacijų gynimų. Antai M. Römeris dalyvavo Teologijos-filosofijos fakulteto kunigo A. Lėvano darbo „Kristaus abstinencijos klausimas Šventojo Rašto šviesoje“[2484], teisininko K. V. Čepo darbo apie įvairias suaugusiųjų globos ir rūpybos formas[2485], ekonomisto J. Bučo disertacijos „Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje“[2486] gynimuose.

1.1.1.5. *M. Römeris ir sociologija*

Universiteto dėstytojai keliavo stažuotis į užsienio valstybes ar dalyvauti mokslo renginiuose. Antai ir M. Römeris planavo vykti į Romoje vyksiantį Tarptautinį sociologijos kongresą. Tokį pasiūlymą jam pateikė Teisių fakulteto dekanas P. Leonas[2487]. Tuo metu sociologija buvo naujas mokslas. M. Römeris dar nepasitikėjo šiuo mokslu, kuris traukė ir nemažai diletantų, o šie savo ruožtu suteikė naujai mokslo sričiai šarlatanizmo šešėlį. Štai kaip teisininkas apibūdino sociologiją:

> „*Sociologija tai tarsi kažkoks mokslas apie visuomeninį žmogų, kažin kokios universitetinės žinios, kurios ne tik sugeria visus vadinamuosius humanitarinius ir teisės mokslus, bet ir įžengia į gamtos, medicinos mokslų sferą, ir t. t.*“[2488]

Kongrese planuota kalbėti daugiausia apie tarptautinę politiką, santykius su sovietine Rusija, liaudies miliciją, demokratiją, biurokratiją, administracijos reformą, valstybės koncepcijas. Buvo ir temos, apie kurias teisininkas išgirdo pirmą kartą, – eugenika ir biosociologija[2489]. Kelionė į Romoje

---

2482 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. lapkričio 6 d. posėdis. *Ibid*., l. 12; Teisių fakulteto tarybos 1932 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas Nr. 209. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 110.

2483 Teisių fakulteto tarybos 1927 m. balandžio 3 d. posėdis Nr. 118. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 822, l. 8.

2484 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. rugsėjo 22 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 455; Lėvanas, Aleksandras. *Kristaus abstinencijos klausimas Šventojo rašto šviesoje* (Kaunas, Roma: Šv. Kazimiero draugijos leidinys Nr. 720, 1938).

2485 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. vasario 2 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 339; Čepas, Vytautas Kostas. *Globojami ir globotini pilnamečiai. Lyginamosios teisės nagrinėjimai* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai, Raidės sp., 1939).

2486 Bučas, Jonas. *Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, Akc. B-vės „Varpas“ spaustuvė, 1935).

2487 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. rugsėjo 14 d. posėdžio protokolas Nr. 31. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 80.

2488 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 25 d.), 263.

2489 *Ibid*. (1923 m. rugsėjo 25 d.), 264.

vykusį Sociologijos kongresą neįvyko, nes kongresas buvo atšauktas[2490], manytina, dėl to, kad jo nepalaikė Italijos vyriausybė dėl galimų socialistinių tendencijų[2491].

Tačiau teisininkas apsilankė minėtame kongrese kitais metais. Jis turėjo ten reprezentuoti Lietuvos universiteto Teisių fakultetą[2492]. Beje, ir tais metais kongresas nebuvo palaikytas Italijos vyriausybės[2493].

Tąkart M. Römeris ir toliau nebuvo tikras dėl sociologijos apibrėžimo. Suprato, kad ir kiti kol kas nesupranta jos:

> *„Rodos, niekas tiksliai nežino, kas apskritai ta sociologija. Į šitą pavadinimą sudedama viskas, kas turi bent kokį nors ryšį su socialiniais mokslais. Tad „sociologai" be jokių ceremonijų lenda į kitų mokslų teritorijas – teisės, visuomenės, ekonomikos ir net gamtos – ir diletantiškai su jais elgiasi, visai nepaiso minėtųjų mokslų metodikos."*[2494]

Kongrese kalbėta įvairiausiomis temomis, įskaitant tarptautinius santykius su sovietine Rusija, kolonizavimą, fašizmą[2495], eugeniką, biosociologiją[2496]. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad Kongresas galimai buvo finansuojamas Tautų Sąjungos, nes ši dalyvių pranešimuose buvo aistringai ginama[2497].

Teisininkas, iš pradžių gana griežtai atsiliepęs apie sociologijos mokslą, vis dėlto padarė išvadą, kad šis mokslas susijęs su jo dėstoma konstitucine teise ir kad jis turi išdėstyti ir šio mokslo pagrindus, nes sociologijos specialistų Lietuvoje dar nebuvo:

> *„Nors mano dėstomas dalykas oficialiai vadinasi „valstybinė teisė", arba „konstitucinė", taip aš jį vadinu, vis dėlto per paskaitas kalbu plačiau, įtraukiu visuomenės mokslą apie valstybę, kaip vieną iš visuomenės sąjungos formų, turinčių funkcionalių sąsajų su visuomeninio bendravimo visuma – kaip tikrosios konstitucinės teisės mokslą. Esu priverstas šitai daryti, nes atskiros katedros nei sociologijos, nei visuomenės mokslo apie valstybę pas mus nėra."*[2498]

2490 Teisių fakulteto tarybos 1923 m. spalio 7 d. posėdžio protokolas Nr. 33. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 67; Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 28 d.), 268.

2491 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 18 d.), 39.

2492 Teisių fakulteto tarybos 1924 m. balandžio 6 d. posėdžio protokolas Nr. 49. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 41; Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 6 d.), 23.

2493 *Ibid.* (1924 m. balandžio 22 d.), 48.

2494 *Ibid.* (1924 m. balandžio 24 d.), 51.

2495 *Ibid.* (1924 m. balandžio 25 d.), 53.

2496 *Ibid.* (1924 m. balandžio 28 d.), 60.

2497 *Ibid.* (1924 m. gegužės 8 d.), 79.

2498 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 22 d.), 421.

Konstitucinės teisės sąsają su sociologija M. Römeris pastebėjo dar 1923 m. rugsėjį, kai rengėsi keliauti į Romą, į tarptautinį sociologijos kongresą. Čia jaunasis mokslininkas prisipažino, kad jo dėstomas mokslas apie valstybinę ir konstitucinę teisę susijęs su mokslu apie visuomenę, vadinamu sociologija, ypač su reiškinių, vykstančių valstybėje, aiškinimu:

> *„Šie mokslai susiję su mokslų apie visuomenę ciklu ir vadinami sociologija – ypač susiję mano dėstomi dalykai su valstybės reiškinių interpretacija, kurią aš naudoju ir savo tyrimuose.“*[2499]

1.1. Konstitucinės teisės dėstytojas

1.1.1. Pradžia

Kai teko imtis naujos mokslininko veiklos, teisininkas prisipažino, kad jautėsi taip, kaip prieš penkerius metus pradėjęs eiti teisėjo pareigas. Tačiau taip pat džiaugėsi, kad per tą laiką spėjo įvaldyti „teisėjo darbo techniką“. Vis dėlto abejojo, ar tai pavyks dėstant:

> *„Neturiu supratimo, ar sugebėsiu taip pat gerai įvaldyti profesoriaus darbo techniką. Kol kas labai abejoju. Labiausiai dėl dėstymo meno.“*[2500]

M. Römeris ėmė ruoštis valstybės mokslo ir valstybinės teisės arba, kaip jis pats vadino, konstitucinės teisės paskaitoms[2501]. Šiek tiek vėliau jis paaiškino, kodėl disciplina vadinosi valstybine teise: dėl vokiško ir rusiško atitikmens *Staatsrecht*, *государственное право*. M. Römeriui buvo priimtinesnis prancūzų vartojamas terminas *droit constitutionnel*. Todėl jis dienoraštyje discipliną vadindavo konstitucine teise[2502]. Monografijoje vartojami abu terminai[2503].

Būsimasis teisės mokslininkas pradėjo studijuoti G. Jellineko veikalą *Bendroji valstybės teorija*, verstą iš vokiečių į rusų kalbą[2504]. Šią knygą teisininkas pasirinko pagrindine literatūra rengtis paskaitoms. Jis nerimavo, ar spėsiąs per kelis mėnesius pasiruošti:

> *„Nesuprantu, kaip per tokį trumpą laiką pasiruošiu paskaitoms, o to reikalauja fakultetas. Man reikia mėnesio vien elementariam planui parengti ir dėstomam*

2499 *Ibid.* (1923 m. rugsėjo 14 d.), 250.

2500 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 16 d.), 124.

2501 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. rugsėjo 14 d.), 250.

2502 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 177.

2503 Aukštuosiuose mokslo kursuose valstybinės teisės discipliną dėstė A. Voldemaras: Domaševičius, Kęstutis. „Iš Kauno universiteto Teisės fakulteto istorijos“. *Teisė* XIV (1978): 153.

2504 Manytina, turėtas galvoje šis leidinys: Еллинек, Георг. *Право современного государства*. С.-Петербург: Юрид. книж. магазин Н.К. Мартынова, 1908.

dalykui savo mintyse sudėlioti ir tik po mėnesio galėčiau pasirengti pavienėms paskaitoms.“[2505]

G. Jellineko veikalo skaitymas buvo varginantis, pirmiausia dėl to, kad tai nebuvo vienintelė M. Römerio veikla, antra, reikėjo didelio dėmesio,

„kad iš knygos susidaryčiau vaizdą, kurį vėliau galėčiau paversti žaliava mintims sudėlioti ir paskaitoms pasiruošti.“[2506]

Trečia, vargino tai, kad socialiniuose moksluose nieko nėra tikslaus ir aiškaus, viskas kintama ir nepastovu, individualu, subjektyvu, tezės interpretuojamos skirtingai. Kitaip negu tiksliuosiuose moksluose, kur tezės nekintamos ir jos priimamos kaip faktai:

„Kuo daugiau teisės mokslus studijuoji, tuo daugiau klaidžioji po tezių labirintą. Kiekvienas mokslo elementas turi tiek tezių, kiek mokslininkų.“[2507]

M. Römeris pastebėjo, kad G. Jellineko argumentus galima lengvai paneigti. O jam norėjosi nesugriaunamų tezių –

„norisi rasti tikrų kelrodžių.“[2508]

Tačiau teisininkas pabrėžė, kad teisės moksle kelrodžių nebus, ir prisipažino, kad jam bus daug lengviau, kai jo vaidmuo pasikeis „iš susipažįstančiojo į kuriančiojo savomis jėgomis“[2509]. Taigi, M. Römeris padarė išvadą, kad pačiam lengviau kurti nei įsisavinti teorijas, studijuojant kitų mintis. Tačiau visa tai buvo būtina „žaliava kūrybai pradėti“[2510].

Antroji G. Jellineko veikalo dalis būsimam teisės mokslininkui pasirodė aiškesnė[2511]. Baigęs skaityti G. Jellineko veikalą, pradėjo jį skaityti iš naujo, nes pradėjo „rašyti paskaitų metmenis“. Šį laikotarpį, kai ruošėsi paskaitoms ir nagrinėjo bylas Vyriausiajame Tribunole (per posėdžius reikėdavo išnagrinėti maždaug dešimt bylų), M. Römeris apibūdino taip:

„<...> sukuosi tarsi voverė rate. <...> Sėdžiu ištisas dienas, palinkęs prie stalo, prikaustytas prie kėdės ir nė minutės negaliu atitrūkti nuo darbo, pagalvoti apie ką nors kita <...>, atsipūsti arba tiesiog pasilinksminti.“[2512]

Dėl to kad, teisininko nuomone, jis nepakankamai gerai kalbėjo lietuviškai, ir dėl to kad nebuvo vadovėlių, M. Römeris ruošėsi paskaitoms raštu,

---

2505 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 18 d.), 127.
2506 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 21 d.), 130.
2507 *Ibid.*
2508 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 21 d.), 131.
2509 *Ibid.*
2510 *Ibid.*
2511 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 22 d.), 131.
2512 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 28 d.), 140.

darė konspektus, kuriais ateityje galėtų pasinaudoti ir studentai, o jam būtų kuo remtis skaitant paskaitas[2513].

Paskaitų medžiagai ruošti skyrė visą likusį nuo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo veiklos laiką:

„Mano dienas visiškai pasiglemžė darbas: iki pietų dirbu Tribunole, po pietų – universitetui. Taip gyvenimas sukasi ratu ir suksis dar ilgą laiką.“[2514]

Po kelių dienų mokslininkas pagalvojo, kad jo paskaitų rankraštis ilgainiui gali tapti knyga, ir prisipažino, kad naujoji veikla jam darosi maloni:

„Manau, mano rankraštis gali tapti knygos prototipu. Tokia knyga Lietuvoje būtų itin svarbi ir galėtų būti reikšmingas mokslinis leidinys. Jau pamėgau naująjį darbą.“[2515]

Ruošimąsi paskaitoms jis apibūdino taip:

„<...> paskaitos – ne publicistinis straipsnis, kurį galėčiau labai greitai sukurpti. Tai mokslinė paskaita, kuriai ruošiantis reikia intensyviai mąstyti ir būti itin atidžiam.“[2516]

Teisininkas analizavo valstybės sąvoką, jos formuluotes, visuomeninių reiškinių dalijimąsi į teisės reiškinius, visuomeninių sąjungų reiškinius, visuomenės santykį su valstybe. Būsimasis dėstytojas rašė popieriuje, sukarpytame ilgomis juostomis, padalydamas lapą į keturias išilgines dalis. Pradėdamas dėstyti, norėjo turėti bent du šimtus tokių juostelių[2517].

M. Römeris vis dar nebuvo apsisprendęs dėl to, kada pradės dėstyti. Jį gąsdino studentų atsiliepimai apie jau pradėjusius dėstyti dėstytojus. Jis nerimavo:

„Mano paskaitos gali būti laikomos nuobodžiomis, kadangi aš skaitysiu iš rankraščio ir dar tobulai nemoku lietuvių kalbos.“[2518]

Būsimasis dėstytojas skrupulingai rengė paskaitų užrašus ir skaičiavo, kuriam laikui jam jų užteks, ir vis dar nerimavo dėl lietuvių kalbos:

„Atrodo, turiu prikaupęs nemažai medžiagos, vis dėlto sunaudosiu ją greičiau nei per mėnesį <...>. Skaičiuoju: per vieną valandą perskaitysiu po 20 juostelių, vadinasi, 200 juostelių išeikvosiu per dešimt paskaitų <...>. Neturiu supratimo,

---

2513 *Ibid.* (1922 m. rugsėjo 28 d., spalio 4 d.), 142, 150.
2514 *Ibid.* (1922 m. spalio 6 d.), 152.
2515 *Ibid.* (1922 m. spalio 7 d.), 152.
2516 *Ibid.* (1922 m. spalio 18 d.), 162.
2517 *Ibid.* (1922 m. spalio 7 d., spalio 18 d., lapkričio 7 d.), 152, 162, 180.
2518 *Ibid.* (1922 m. spalio 29 d.), 172.

ar skaityti paskaitas lietuviškai man seksis taip pat greitai, kaip skaityti jas lenkų kalba.“[2519]

Išvakarėse prieš savo pirmąją paskaitą universitete M. Römeris rašė:

„Šiek tiek nerimauju, bet labai smarkiai nebijau, kadangi paskaitas skaitysiu iš rankraščio <...>. Vis dėlto sumaniau <...> padaryti įžangą ir papasakoti, kaip sudėtinga universitete skaityti paskaitą žmogui, kuris iš tiesų niekada nebuvo mokslininkas, o vėliau paaiškinsiu, kad esu lenkas ir man nelengva dalyką dėstyti lietuvių kalba. Būtent dėl šios priežasties ir pasirinkau dėstymo būdą – paskaitas skaityti iš parengto rankraščio. Šiandien pasirašiau tokį pranešimą, kad geriau mano galvoje jis susigulėtų, tačiau rytoj kalbėsiu be jokio lapelio.“[2520]

Teisininkas savo pirmąją paskaitą perskaitė 1922 m. lapkričio 5 d.[2521] Štai kaip jis jautėsi prieš paskaitą:

„Širdis taip daužėsi, kad, rodos, dūžių aidą girdėjau koridoriuose. Universiteto profesorių kambaryje surūkiau papirosą, kad įgaučiau drąsos ir nurimtų nervinė įtampa. Išgėriau stiklinę vandens ir užlipau į viršų. <...> Salė prisirinko sausakimša. Klausytojai ir klausytojos manęs jau laukė.“[2522]

Auditorijoje buvo apie aštuoniasdešimt klausytojų. Po pirmos paskaitos M. Römeris negalėjo įvertinti nei savo palikto įspūdžio studentams, nei susidaryti savo nuomonės apie „universitetinį lietuvių jaunimą“[2523]. O jam labai rūpėjo, ką studentai galvojo apie jo paskaitas, ar jiems jos patinka[2524].

M. Römeris nuolatos rašė paskaitų konspektus, skaitė knygas. Įspūdį jam padarė L. Duguit knyga, sukėlusi sumaištį ir privertusi suabejoti G. Jellineko teiginiais. Manytina, teisininkas turėjo galvoje L. Duguit traktatą apie konstitucinę teisę, bent jau pirmuosius jo tomus[2525]. Paskaitų konspektai buvo nuolatos pildomi, peržiūrimi, teisininkas norėjo būti tikras, kad jis nesikartoja, nenukrypsta nuo ankstesnių savo minčių:

„<...> neturiu tiek mokslininko patirties, kiek reikėtų turėti, kad tokį darbą sugebėčiau lengvai dirbti. <...> Patyręs mokslininkas gali vienu metu skaityti kelis veikalus ir jam nebus sudėtinga atsirinkti, kas yra kas. Mat toks mokslininkas jau

---

2519 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 3 d.), 176.

2520 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 5 d.), 178–179.

2521 Archyvuose rastas raštelis, kuriame nurodyta, kada teisininkas skaitys savo pirmas paskaitas. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 59.

2522 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. lapkričio 6 d.), 179.

2523 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 6 d.), 180.

2524 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 9 d.), 181.

2525 Duguit, Léon. *Traité de droit Constitutionnel*. Tome premier (Paris: Ancienne Librairie Fontemoing & cie, 1921).

turi tvirtus minčių griaučius, paties mokslo idėją. Sunkiau tokiam kaip aš, kuris tik pradeda mokslininko karjerą ir kai dar reikia kartu parengti vientisą mokslinį veikalą.“[2526]

Mokslininkas neapsiribojo vien G. Esmeino ar L. Duguit veikalais. Jis pirko ir kitas konstitucinės bei administracinės teisės tematika parašytas knygas. Teisininkas jas parsisiųsdavo iš knygyno „Marcel Rivière“ Prancūzijoje. Skaitė M. Hauriou, H. Nézarďo, A. V. Dicey knygas[2527]. Džiūgavo įsigijęs O. von Gierkės veikalą *Viduramžių politinė teorija*, A. Esmeino monografiją apie Prancūzijos teisės istoriją, R. Redslobo studiją apie parlamentinių vyriausybių formas, V. E Orlando knygą apie konstitucinės teisės principus ir kitas. Jam rūpėjo konstitucinė ir administracinė justicija, viešosios teisės principai, istorija, konstitucinės ir administracinės teisės institutai[2528].

Dėstytojas visą laiką galvojo, kaip jam skaityti paskaitas. Labai nenorėjo tik skaityti, o žodžiu dėstyti dar nedrįso. Jis visą laiką galvojo ir apie temas, kurias, jo nuomone, reikėjo pakeisti, ištaisyti, iš naujo išanalizuoti[2529].

1923 m. sausį vėl pradėjo dėstyti. Į pirmą paskaitą neatėjo daug studentų. Teisininkas sunerimo – gal dar ne visi studentai žinojo, kad jo paskaitos prasidėjo, o gal paskaitos jiems neįdomios? Dėstytojas manė, kad gal dar lietuvių kalba ne tokia gera, gal dėsto pernelyg filosofiškai, pateikia per mažai konkrečių faktų, gal studentams sunku išlaikyti dėmesį, gal pernelyg sudėtingos teorijos, valstybės sąvokų analizė. Tačiau paskui save nuramindavo:

„Studentai privalo ne tik paklausyti paskaitų, bet ir savarankiškai dirbti, mokytis ir mąstyti. Universiteto katedra turi vykdyti mokslinį darbą, o dėstytojai negali dėstyti populiarioms masėms. Tačiau jeigu paskaita neturi vienalytės minties, jeigu ji primena feljetoną arba žurnalisto straipsnį – be abejo, labai blogai.“[2530]

Kita vertus, jis labai nerimavo dėl savo paskaitų nenuoseklumo:

„Prisiliesdamas prie vieno skyriaus, leidžiu mintims keliauti viena kryptimi, o kitame skyriuje minėdamas tas pačias sąvokas, kardinaliai pakeičiu minčių srautą. To labai bijau, bet jaučiu, kad mano dėstomam dalykui gresia šis nenuoseklumas.“[2531]

2526 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. sausio 22 d.), 236.
2527 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. sausio 17 d.), 385.
2528 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 105.
2529 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. sausio 22 d.), 236.
2530 *Ibid.* (1923 m. sausio 29 d.), 248.
2531 *Ibid.*

1.2.2. Paskaitos[2532]

M. Römeris ruošėsi paskaitoms apie suverenitetą, atstovavimą, valstybės funkcijas, santvarkos formas ir t. t. Visą laiką konspektavo, tvirtindamas, kad, jausdamas žinių stygių, tinkamai neįsigilinęs į medžiagą, negali sau leisti per paskaitas šiaip improvizuoti. Baiminosi, kad nespės perskaityti paskaitų iš savivaldos, teritorinės ir personalinės autonomijos, valstybės formų, valstybių sąjungos ir kitų temų[2533]. Planavo jas perkelti į kitą semestrą. Apie antrus savo dėstymo metus jis manė taip:

> *„Kitais akademiniais metais jau turėsiu visą baigtinį kursą. Vasarą pasistengsiu baigti rašyti rankraštį, visą vientisą, metodinę medžiagą. Labai tikiuosi, kad mano dėstomos paskaitos pagaliau bus tvarkingos ir sistemingos.“*[2534]

Ilgainiui M. Römeris dienoraštyje užsimindavo apie problemas, kylančias dėstant konstitucinę teisę, o studentams jos mokantis. Pirmiausia nebuvo konstitucinės teisės vadovėlių. Vykdavo prekyba dėstytojo užrašais:

> *„<...> per kolokviumus atsiskleidžia gana prastos studentų žinios, nes sunku atsiminti visą dėstomą medžiagą, o spausdintų paskaitų dar neturiu daug ir ne visi tas pačias gali įsigyti, mat nemažai kainuoja (nežinau, po kiek studentai vieni kitiems pardavinėja mano medžiagą, kurią patys ir hektografuoja) <...>.“*[2535]

Antra, studentai privalėjo lankyti paskaitas, nes tik ten galėjo gauti pagrindinę medžiagą savo studijoms:

> *„Mūsų studentai neturi konstitucinės teisės vadovėlių, ir ta įžanga, kurią pateikiu jiems per paskaitas, apskritai neįtraukia į jokius veikalus ar vadovėlius. Taigi kolokviumams pasiruošti būna sunku <...>. Tie, kurie neateina į mano paskaitas, paistys nesąmones, bet stropūs klausytojai – tokių turiu nemažai – galės parodyti, ar jie supranta mano paskaitas.“*[2536]

Vadovėlių trūkumą ir vėliau M. Römeris laikė pagrindine priežastimi, dėl kurios studentai prastai orientuodavosi bendrose dalyko problemose. Be to, jiems būdavo sunku ruoštis egzaminams. Jis suvokė savo rašomo konstitucinės teisės vadovėlio reikšmę studijų procesui. Kol rašė konstitucinės

---

2532 Apie dėstymą, paskaitas, seminarus teisininkas rašė ne tik dienoraščiuose, bet ir savo mokslo darbo apyskaitose. Žr.: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto ekstraordinarinio profesoriaus Mykolo Römerio mokslo darbo apyskaita už 1925–1926 mokslo metus. LMAVB RS, f. 138-2279, l. 1–7.

2533 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 11 d.), 3.

2534 *Ibid.* (1923 m. gegužės 6 d.), 44.

2535 *Ibid.* (1923 m. balandžio 23 d.), 20.

2536 *Ibid.* (1923 m. lapkričio 22 d.), 329.

teisės vadovėlį, tikėjosi, kad studentams laikinai pasitarnaus jo 1926 m. išleista monografija *Reprezentacija ir mandatas*[2537].

Antrais mokslo metais dėstytojas buvo įsitikinęs, kad šį kartą jis nebeskaitys paskaitų, o dėstys žodžiu naudodamasis užrašais[2538]. Dėstytojas jaudinosi dėl savo lietuvių kalbos ir ypač buvo susirūpinęs pradėdamas paskaitas antrais mokslo metais, kai planavo dėstyti žodžiu, neskaitydamas:

> *„Vis dėlto jau gerai moku lietuvių kalbą ir suprantu ją puikiai, tačiau per paskaitą, <...>, neretai stabteliu prie tam tikrų žodžių ar sąvokų, kurių pritrūksta čia ir dabar. Arba sušlubuoja sakinio konstrukcija. Todėl labai baiminausi, kad neįstengsiu dėstyti žodžiu. Paskaitai labai kruopščiai pasiruošiau, kelis kartus studijavau užrašus ir apmąsčiau, rodos, viską, ką teks pasakyti, klausimus, į kuriuos teks atsakyti, bet vis tiek negalėjau nurimti ir į šią paskaitą ėjau tarsi koks pienburnis į egzaminą. Labai savimi abejojau. Tikrai nežinojau, ar įstengsiu medžiagą dėstyti gyvu žodžiu. Be to, jaučiau didžiulę atsakomybę darbą atlikti kuo geriau.“*[2539]

Paskaitos Teisių fakultete buvo gausiai lankomos, todėl vykdavo didžiojoje universiteto salėje. M. Römerio paskaitos trukdavo dvi valandas. Susirinkdavo apie šimtą studentų. Po pirmos paskaitos, perteiktos žodžiu, o ne skaitymu, teisininkas jautėsi patenkintas. Taip, pora kartų strigo kalba, nes buvo sunku rasti tinkamą žodį, bet jam atrodė, kad jis išdėstė medžiagą suprantamai ir sklandžiai. Be to, dėstytojas padarė išvadą, kad studentams daug naudingiau, kai paskaitos dėstomos gyvai, o ne skaitomos iš rankraščio[2540]. Vis dėlto greitai padarė išvadą, kad per gyvai dėstomas paskaitas daug mažiau išdėstoma nei jas skaitant iš užrašų. Teisininkas ir toliau baiminosi per paskaitas pasiklysti „kalbos labirintuose“[2541].

> *„Darbas kyla man prieš akis tarsi koks kalnas.“*[2542]

Trečiaisiais dėstymo metais dėstytojas jau stengėsi dėstyti visiškai neskaitydamas iš rankraščių. Jis pastebėjo, kad toks dėstymas reikalauja daugiau pastangų ir energijos, nes po jų jausdavosi labiau išvargintas[2543]. Lietuvių kalbą vis dar vadino „kietu riešutėliu“ ir vis dar nebuvo visiškai patenkintas savo paskaitomis[2544]. Dėjo daug pastangų joms ruošdamasis.

2537 *Ibid.* Priedas (1922 m. lapkričio 26 d.), 467; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. rugsėjo 22 d., spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 149, 156; Römeris, Mykolas. Reprezentacija ir mandatas (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926).

2538 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. spalio 2 d.), 271.

2539 *Ibid.* (1923 m. spalio 18 d.), 292.

2540 *Ibid.*

2541 *Ibid.* (1923 m. spalio 29 d.), 300.

2542 *Ibid.* (1923 m. lapkričio 3 d.), 307.

2543 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 17 d.), 325.

2544 *Ibid.* (1924 m. spalio 24 d.), 332.

Nuolatos galvojo apie tai, kad reikia kilstelėti savo žinias iki tokio lygio, kad gebėtų savarankiškai analizuoti mokslo sąvokas, tada ir dėstymo techniką įsisavintų. Teisininkas pasiryžo trūks plyš dėstyti tik žodžiu ir negrįžti prie pedagogiškai prastesnio metodo – dėstyti skaitant rankraščius. Dienoraštyje jis aprašė, kaip jautėsi prieš itin sudėtingą paskaitą, per kurią reikėjo išdėstyti prigimtinę teisę ir visuomenės susitarimo teoriją:

> *„Tai sudėtinga problema, kurią reikia apibūdinti aiškiai ir tiksliai. Įdėjau labai daug pastangų ruošdamasis šiandienos paskaitai, mintyse susidėliojau tikslias formuluotes, kuriomis turėjau operuoti. Ir šios dienos paskaita buvo puiki. <...>. Buvo geriausia mano visų laikų paskaita. Vis dėlto ruošdamasis paskaitai labai įsitempiau, labai prisinervinau, tad net ir po puikios paskaitos jaučiausi ne mažiau pavargęs nei po sunkaus fizinio darbo ar bemiegės nakties.“*[2545]

Dėstytojas atvirai dienoraštyje prisipažino, kad „nuolatos išgyvena“, jei prastai pavyksta išdėstyti studentams temą:

> *„Aš toks jau esu – kad ir ką daryčiau, norėčiau daryti puikiai arba bent jau labai gerai. O dabar privalau tenkintis darbu, kuris galbūt ir yra vertingas pačiu mąstymu, tačiau dėl nesugebėjimo taikliai išsireikšti dalį vertės praranda.“*[2546]

Paskaitos buvo labai svarbi teisininko profesinio gyvenimo dalis:

> *„Nemoku dirbti tarsi amatininkas. Kiekviena paskaita mane jaudina, kiekviena primena pasirodymą, laikomą egzaminą.“*[2547]

Dėstytojui buvo svarbu, kad studentai lankytų jo paskaitas. Jam tai buvo malonu ir didino pasitikėjimą savimi[2548]. Teisininkas vertino studentų sąžiningumą, ypač tų, kurie nuolatos lankė jo užsiėmimus[2549].

Teisininkas ir toliau rašė paskaitų užrašus[2550]. Prisipažino, kad dar reikia kelerių metų ir jis įsisavins dalyką visiškai. Be to, dar buvo temų, kurių jis nespėdavo išdėstyti ir dar neturėjo užrašų. Jis planavo mažinti įžanginių paskaitų ir skirti daugiau dėmesio „tikrosios konstitucinės teisės skyriams“[2551].

Dienoraštyje įvardijo kokybiškos, geros paskaitos kriterijus: minties tikslumas, gera loginė struktūra ir išsamus turinys[2552]. Pabrėždavo, kad

---

2545 *Ibid.* (1924 m. spalio 31 d.), 340.

2546 *Ibid.* (1924 m. lapkričio 11 d.), 352.

2547 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. lapkričio 19 d.), 324.

2548 *Ibid.* (1923 m. lapkričio 19 d.), 325.

2549 *Ibid.* (1923 m. gruodžio 3 d.), 337.

2550 Užrašų (konspektų) rankraščiai: LMAVB RS, f. 138-2261, l. 1–207; 1928–1929 mokslo metams skirtų konspektų rankraštis pagal egzaminavimo bilietus. LMAVB RS, f. 138-2287, l. 1–544; 1939–1940 mokslo metams skirtų konspektų rankraštis. LMAVB RS, f. 138-2291, l. l–115.

2551 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 1 d.), 18.

2552 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. sausio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 28.

kokybiškai paskaitai turėjo reikšmės ir išoriniai faktoriai – erdvi patalpa, didelė salė, geras balso rezonansas[2553]. M. Römeris dienoraštyje kone po kiekvienos paskaitos arba save girdavo arba peikdavo. Tai jam patikdavo jo išdėstyta paskaita, tai nepatikdavo:

> *„Negaliu suvaldyti savo paskaitos: kartais pavyksta, kartais esu patenkintas, mintis suformuluota glaustai ir sklandžiai išsakyta, o kartais važiuoja kaip vežimas per gumulą. Tada pykstu ant savęs <...>. Žodžių dovana yra didelis dalykas; aš turiu jį raštu, bet gyvame žodyje man jo labai trūksta; dialektinėje diskusijoje, kai susijaudinu ypač polemiškai, kalba mano atrodo gyva ir spalvinga, net šmaikšti – tai mano kolokviumų sėkmė, <...>, o vienašališkoje paskaitoje kalba tampa sausa ir kieta lyg būtų koks medis. Ne visada – bet dažnai. Išimtis – mano paskaitos, kuriose jaučiu nuostabų kūrybos jaudulį, tokį įprastą man rašant.“*[2554]

Kai pasisekdavo paskaita, teisininkas pabrėždavo, kad jausdavosi patenkintas įgijęs pasitikėjimo savimi, apgaubtas malonaus jausmo[2555]. Be to, jau trečiais dėstymo metais dėstytojas pastebėjo, kad jam vis labiau patinka pedagoginis mokslinis darbas, kad jame vis daugiau randa malonumo, kad paskaitos ir kolokviumai jam yra kaip treniruotės jo žinioms patikrinti ir turtinti jas[2556].

Mokslininkas rašė, kad studentams kelia susidomėjimą per paskaitas jo braižomos valdymo sistemos, įvairios konstitucinės institucijos. Jis minėjo, kad ateidavo į paskaitas ir tie studentai, kurie jau buvo baigę studijas. Teisininkas panašiai atsiliepė ir apie kolokviumus: turiningi, gausiai lankomi, kupini humoro. M. Römeris prisipažino, kad jis mokėdavo humoru paįvairinti užsiėmimus[2557].

Dienoraštyje esama žinių ir apie paskaitų temas, pavyzdžiui, paskaitose studentams būdavo pasakojama apie tiesioginę ir atstovaujamąją valdžią, visuomenės iniciatyvos institucijas, referendumus, imperatyvaus mandato formas, prezidentines vyriausybes, britų parlamentinės sistemos vystymąsi, parlamentinio valdymo sistemą, parlamentarizmą konstitucinėje monarchijoje, dviejų atstovaujamosios valdžios rūmų problemas, politinius rinkimus, jų metodus, principus, pilietines teises[2558], Didžiosios Prancūzijos revoliucijos konstitucinę kūrybą, britų konstitucinę evoliuciją, klasikinį ir prancūzų

2553 *Ibid.* (1926 m. sausio 15 d.), l. 206.
2554 *Ibid.* (1925 m. kovo 10 d.), l. 51.
2555 *Ibid.* (1925 m. kovo 13 d.), l. 52.
2556 *Ibid.* (1925 m. kovo 27 d.), l. 59.
2557 *Ibid.* (1925 m. gegužės 5 d.), l. 79.
2558 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 76.

parlamentarizmą, Šveicarijos valstybinę struktūrą, socialinės konstitucijos reformas, sovietinę sistemą[2559] ir t. t.

Iš pradžių taip nepasitikėjęs savo jėgomis, netikėjęs turintis oratoriaus gebėjimų, pedagogo talento, pašaukimo akademinei veiklai, M. Römeris tapo geriausiai vertinamu dėstytoju, kurio užsiėmimai buvo gausiausiai lankomi. Jis pastebėjo, kad 1925 mokslo metų trečią semestrą jo darbas jam buvo malonus, nes jis ir studentai buvo

„puikiai susiderinę, pažįstami ir susidaro įspūdis, kad vienas kitam patinkame.“[2560]

„Tai mane labai džiugina, nes labai mėgstu akademinę veiklą, o vidinį kontaktą su jaunimu laikau vienu maloniausių dalyku gyvenime, kuriam atsiduodu negailėdamas laiko ir jėgų. Ir iš tiesų, tarp manęs ir klausytojų, kurie visada dalyvauja mano paskaitose ir kolokviume, užsimezgė labai artimas ir draugiškas kontaktas. Labai vertinu mokinių pripažinimą.“[2561]

1926 m. M. Römeris ir vėl džiaugėsi, kad tais metais studentai gausiai lankydavo jo paskaitas, o jos jam buvo „tikras atsipalaidavimas ir malonumas“ po akademinės politikos, susijusios su jo prorektoriaus pareigomis universitete. Jis tvirtino, kad profesoriaus vaidmenyje jaučiasi labai patogiai[2562].

Studentai stenografuodavo jo paskaitas[2563]. Tą darydavo Seime stenografo pareigas einantis studentas J. Švelnikas[2564]. Studento darbą dėstytojas įvertino kaip vadovėlį, iš kurio studentai mokėsi dvejus metus[2565]. Kai šis studentas baigė studijas, kitas studentas pasisiūlė transkribuoti M. Römerio paskaitas. Dėstytojas sutiko, tuo labiau kad planavo į paskaitas įtraukti naują medžiagą. Jis net džiaugėsi tuo, nes suprato, kad po to jam neliks nieko kito, kaip tik suredaguoti užrašus ir publikuoti[2566]. Be to, kūrėsi Gedimino liaudies universiteto populiarieji kursai, kuriuose M. Römerio studentas

---

2559 *Ibid.* (1929 m. balandžio 8 d.), l. 53.

2560 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 167.

2561 *Ibid.* (1926 m. kovo 12 d.), l. 234.

2562 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 110.

2563 Pirmieji konspektai pasirodė apie 1922 ar 1923 m. Autorė taip mano, nes ant konspektų nurodyta ne prof. M. Römeris, bet doc. M. Römeris. Žr.: Valstybinė teisė: paskaitos, skaitytos Lietuvos universitete. VUB RS, f. 96-301, l. 1–220.

2564 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. balandžio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 177.

2565 *Ibid.* (1928 m. gruodžio 20 d.), l. 488. Galimai turimi mintyje šie konspektai: Profesoriaus Romerio paskaitų 1926/27 mokslo metams užrašai. NMMB RS, f. 130-1451, l. 1–422; Vėliau šie konspektai buvo pildomi: Valstybinė teisė. Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos. Kaunas, 1930 (J. Švelniko stenogramų pagrindu); Valstybinės teisės paskaitos, išleistos imant pagrindan J. Švelniko užrašus, papildant Šlapelio užrašais ir naujai padiktuotomis prof. M. Römerio stenogramomis (393 puslapiai). Kaunas: sutvarkė, papildė ir išleido studentas St. Bajorinas. LMAVB RS, f. 12-4822 (393 psl.), 4823 (377 psl.).

2566 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 19 d.). LMAVB RS, F. 138-2258, l. 457.

Šerkšnys planavo dėstyti konstitucinės teisės paskaitas, tad jis darė sutrumpintą dėstytojo paskaitų konspektą. Teisininkas tuo džiaugėsi:

> *„Taip mano paskaitų darbas, kurio turinį ir struktūrą padariau aukšto lygio, sklinda tarp studentų už universiteto ribų ir formuoja normalią šalies jaunosios inteligentijos ir pusiau inteligentijos sąmonę. Dėl to esu laimingas.“*[2567]

Studentai gerai žinodavo dėstytojo dėstomą dalyką. M. Römeris tai laikė savo nuopelnu, nes jis studentus sudomino. Sudominimą dalyku teisininkas laikė studijų pagrindu:

> *„Visi jie man tai pripažįsta ir išskiria mane tarp profesorių. Ir man tai geriausias atlygis už darbą.“*[2568]

Kiti studentai irgi stenografuodavo paskaitas, bet taip tiksliai ir profesionaliai, kaip J. Švelnikui, niekam nepavykdavo. Ilgainiui studentai skųsdavosi, kad vis sunkiau ir sunkiau prieinamos stenografuotos M. Römerio paskaitos[2569]. Akivaizdu, teisininkas suvokė vadovėlio rašymo ir leidimo būtinybę.

Dėstytojas galiausiai suprato turįs talentą sudominti jaunimą savo dėstomu dalyku[2570]. Teisininkas pastebėdavo, kad studentams patinka jo reikalavimų mastas ir jų darbams išsakoma kritika, tai daro jiems įspūdį ir sukuria rimtumo pojūtį[2571]. M. Römeris rašė ne tik apie paskaitų sėkmingumą, bet ir apie tai, kad jos kasmet tampa vis gilesnės, o vartojamos sąvokos tikslesnės, kad teisės reiškinių ir problemų analizės kontekste jis įgyja meninį mokslininko įgūdį[2572]. Beje, teisininkas prisipažino tik 1930 m. įvaldęs konstitucinės teisės sąvokas, t. y. praėjus aštuoneriems dėstymo metams, ir pasidžiaugė, kad dėl to paskaitos kasmet tampa aiškesnės, griežtesnės, bet lengvesnės[2573].

M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad gerai paskaitai svarbi ir vieta, ir publika. Jam patiko, kai auditorijoje galėjo studentus matyti iš arčiau, turėti kontaktą „su studentų regos ir klausos pojūčiais“[2574].

M. Römeris pastebėjo, kad studentai spaudoje perpasakoja jo per paskaitas išsakytas mintis, pateikdami tai kaip savo mintis. Pavyzdžiui, buvo išspausdintas straipsnis apie konstitucijos keitimo tvarką[2575]. M. Römeris

---

2567 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 21 d.). LMAVB RS, F. 138-2259, l. 30.
2568 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gegužės 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 190.
2569 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 31 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 39.
2570 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. birželio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 89.
2571 *Ibid.* (1929 m. lapkričio 20 d.), l. 166.
2572 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 140.
2573 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 13 d.). LMAVB RS, d. 138-2259, l. 238.
2574 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 140.
2575 „Konstitucijos keitimas“. *Rytas*, 1927 m. gegužės 11 d., Nr. 105 (991), 1.

nepyko dėl tokio jo paskaitų plagijavimo. Atvirkščiai, tai jam buvo ženklas, kad studentai domisi jo paskaitomis, vertina jas, gerbia dėstytojo autoritetą,

> *„Kad mano mokslas nenueitų veltui, kad jaunoji teisinės inteligentijos karta šalyje, kuri laikui bėgant kurs ir plėtos visuomeninį gyvenimą, mokosi iš manęs ir užpildo savo mintis mano mintimis – tai mane džiugina ir suteikia didelį pasitenkinimą.“* [2576]

M. Römeris egzaminuodavo studentus žodžiu. Pasiruošimui atsakinėti skirdavo laiko ir leisdavo naudotis visais užrašais ir knygomis manydamas, kad tas, kas yra nepasiruošęs, per trumpą laiką vis tiek nepasiruoš. Dėstytojas norėjo sudaryti sąlygas studentui pateikti sklandų, susistemintą atsakymą[2577].

Darbščiausiam studentui M. Römeris įteikdavo savo knygą su tam studentui skirtu užrašu[2578]. Apskritai studentams jis negailėdavo pagyrų, jei jie padarydavo puikius pranešimus per seminarus[2579].

Po penkerių dėstymo metų M. Römeris aprašė savo kaip pedagogo ir mokslininko virsmą. Penkerių metų akademinę veiklą jis skirstė į du laikotarpius. Pirmasis apėmė mokslo metus nuo 1922 m. iki 1924 m. Tuo metu jis skaitydavo paskaitas iš rankraščio, įvade pernelyg daug skirdavo dėmesio valstybės socialinio pobūdžio sampratoms, beveik nekalbėdamas apie konstitucines struktūras. Jis prisipažino, kad paskaitų rankraštyje buvo daug teiginių, kuriems vėliau jau jis nebepritarė. Be to, tuo metu nebuvo konstitucinės teisės seminarų, skirtų konkrečių valstybių konstitucijų analizei. Jo nuomone, buvo ydingas ir mokymo metodas, ir paskaitų turinys. Taigi, M. Römeris liūdėjo dėl to, kad 1922–1924 m. jo paskaitų klausę studentai prastai pasirengę. Taip pat jis prisipažino, kad neturėjo su studentais tokio kontakto, kokį išsiugdė vėliau. Antrasis laikotarpis apėmė mokslo metus nuo 1924 m. iki 1926 m. Teisininkas pastebėjo, kad per tuos metus sukūrė mokymo metodą ir patobulino paskaitų turinį. Todėl iš studentų galėjo reikalauti tikslesnės informacijos[2580].

Nuo 1922 m. iki 1933 m. M. Römeris dėstė užsienio valstybių konstitucinę teisę[2581]. Tačiau 1934 m. rudenį pradėjo dėstyti ir Lietuvos konstitucinę

2576 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gegužės 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 194.

2577 *Ibid.* (1927 m. liepos 23 d.), l. 230.

2578 *Ibid.* (1928 m. balandžio 18 d.), l. 365.

2579 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 19.

2580 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. kovo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 240.

2581 Iki 1933 m. leidinyje *Teisininkų kalendorius* nurodoma, kad būtent A. Tumėnas dėstė Lietuvos konstitucinę teisę. Nuo 1934 m. Lietuvos valstybinę teisę dėstė M. Römeris. Nuo 1938 m. Ekonomikos skyriaus studentams teisininkas dėstė konstitucinės ir administracinės teisės dalyką. Žr.: *Teisininkų kalendorius 1926 metams.* Sudarė Z. Toliušis ir A. Kriščiukaitis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1925), 242–243; *Teisininkų kalendorius 1927 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1926), 256–257; *Teisininkų kalendorius 1928 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1927), 206; *Teisininkų kalendorius 1929 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos

teisę[2582]. Mokslininkas dienoraštyje užsimindavo apie šio dalyko paskaitų temas, pavyzdžiui, jis dėstė apie tautinį lietuvių judėjimą[2583], laikinąsias konstitucijas[2584], Vilniaus krašto užėmimą[2585], nepriklausomos Lietuvos formavimosi politinę istoriją[2586], pirmąją Lietuvos ikiparlamentinės „Valstybės Tarybos" veiklą materialiosios konstitucinės teisės srityje iki Seimo sušaukimo[2587], Steigiamojo Seimo veiklą[2588], 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją, 1926–1927 m. perversmą, 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją[2589], 1923 m. įvykius, susijusius su Klaipėdos kraštu[2590], J. Piłsudskio 1919 m. „rytų" politiką[2591], pilietybės problemą ir *status libertatis* pagal 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją[2592].

Jau būdamas brandžiu dėstytoju ir mokslininku M. Römeris rašė:

> *„<...> kiekviename paskaitos sakinyje, kiekvienoje mintyje, kurią išreiškiu, yra ištisa jūra išlygų, kylančių mano smegenyse ir sąmonėje, ištisi minčių srautai, kurie neša mano mintį įvairiomis kryptimis gilinti, patikslinti ir nustatyti dėstomų sąvokų niuansus. Žinau ir jaučiu, kad kiekvienoje išsakytoje mintyje yra tik minimali*

---

teisininkų draugija, 1928), 215–216; *Teisininkų kalendorius 1930 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1929), 216–217; *Teisininkų kalendorius 1931 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1930), 222–223; *Teisininkų kalendorius 1932 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1931), 230; *Teisininkų kalendorius 1933 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1932), 224; *Teisininkų kalendorius 1934 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1933); *Teisininkų kalendorius 1935 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1934), 245; *Teisininkų kalendorius 1936 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1935), 255; *Teisininkų kalendorius 1937 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1936), 257; *Teisininkų kalendorius 1938 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1937), 254; *Teisininkų kalendorius 1939 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1938), 239; *Teisininkų kalendorius 1939 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1938), 239; *Teisininkų kalendorius 1940 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1939), 242. 1943 ir 1944 m. kalendoriuose apie universitetus nėra nė žodžio. Žr.: *Teisininkų kalendorius 1943 metams.* Sudarė Z. Toliušis (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1942); *Teisininkų kalendorius 1944 metams.* Sudarė Z. Toliušis ir J. Byla (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1943).

2582 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 24 d., 1934 m. rugsėjo 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 65.

2583 *Ibid.* (1934 m. rugsėjo 25 d., spalio 2 d.), l. 248, 251.

2584 *Ibid.* (1934 m. spalio 23 d., lapkričio 27 d.), l. 262, 279.

2585 *Ibid.* (1934 m. lapkričio 13 d.), l. 272.

2586 *Ibid.* (1934 m. spalio 16 d.), l. 258.

2587 *Ibid.* (1934 m. lapkričio 20 d.), l. 276.

2588 *Ibid.* (1934 m. gruodžio 11 d.), l. 286.

2589 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. rugsėjo 27 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 457.

2590 Römer Michał, Dziennik 1938–1940 (1939 m. kovo 21 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 43.

2591 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 272.

2592 *Ibid.* (1935 m. kovo 12 d.), l. 332.

dalelė, tik maža giliai paslėptos tiesos prošvaistė, kurią dar gaubia įvairių netikslumų migla, iš kurios reikėtų ją ištraukti.“[2593]

Dėstytojas, žinoma, norėjo papasakoti studentams apie visas mokslo subtilybes, bet suprato, kad jiems ir ta dėstoma abėcėlė jau yra atradimas. M. Römeris tvirtino, kad jo paskaita tėra lengvas prisilietimas prie tiesos:

„Tai kažkas tik labai grubiai nupjauto, labai pusbalsio ir vos susijusio su reikalo esme. Profanams klausytojams – tai jau didelė išmintis, mokslininkui – elementorius. <...> Paskaitos man sekasi, bet jaučiu, kad tai tik aliuzija į mokslą, o ne brandus ir galutinis jo vaisius.“[2594]

1938 m. M. Römeris pradėjo dėstyti konstitucinės ir administracinės teisės dalyką, skirtą Ekonomikos skyriaus studentams[2595]. Jis pastebėjo, kad studentų ekonomistų buvo perpus daugiau nei teisininkų. Tarp jų buvo daug įvairesnių žmonių, atmosfera „demokratiškesnė“, reakcija paskaitoje gyvesnė. Dėstytojui labiau pradėjo patikti ekonomikos studentų auditorija. Teisininkai buvo „aristokratų“ tėvų, užimančių aukštas pareigas valstybės valdžios institucijose, vaikai[2596].

Štai kaip vėliau apie M. Römerį kaip apie dėstytoją atsiliepdavo jo studentai savo prisiminimuose:

„Be abejo, vienas žymiausių Lietuvos universiteto Teisių fakulteto pedagogų ir mokslininkų buvo profesorius Mykolas Römeris. <...>

Nei Paryžiaus universitete teisės fakultete mano laikais specialų konstitucinės teisės kursą dėstęs rimtas teisininkas ir įdomus dėstytojas, profesorius Joseph Barthelemy <...>, nei Londono politinių ir ekonominių mokslų mokykloje valstybės ir visuomenės teoriją dėstęs tikrai puikus paskaitininkas, žymus profesorius ir mokslininkas Harold Laski, man vis dėlto nedavė to, ką jutau gavęs iš profesoriaus Mykolo Römerio.

Gilus analitikas, originalus ir modernus valstybės teoretikas, profesorius Mykolas Römeris buvo tarptautinio masto mokslininkas.“[2597, 2598]

[2593] Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 13 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 283.

[2594] *Ibid.*

[2595] *Ibid.* (1938 m. rugsėjo 6 d.), l. 447.

[2596] *Ibid.* (1938 m. spalio 8 d.), l. 463.

[2597] Žymantas, Stasys. „Per trumpą laiką nuostabi pažanga“. *Dirva*, 1962 m. birželio 13 d., Nr. 68, 3–4.

[2598] Daugiau studentų prisiminimų: Viduklytė, Ugnė. „Universitetai“. *Tarybinis studentas*, 1982, Nr. 11 (1198); *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę* (Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997), 218–251; „Žiburiams tebežiburiuojant“. *Teisininkų žinios*, 1965, Nr. 27–28, 18–23.

1.2.3. Seminarai

Ilgainiui M. Römeris ėmė ieškoti kitokių dėstymo būdų galvodamas, kaip sudominti studentus. Būtent jis pasiūlė Teisių fakulteto tarybai pradėti dėstyti ne tik konstitucinės teisės paskaitas, bet ir seminarus[2599].

1925 m. pradėti dėstyti konstitucinės teisės seminarai. Jie buvo vieši, tad į juos sugužėdavo daug studentų. Seminaruose buvo gvildenamos įvairios temos, kurioms studentai turėdavo iš anksto pasiruošti, pavyzdžiui, iš pradžių studentas pranešėjas perskaitydavo savo darbą, o paskui jam oponuodavo kitas studentas. Pranešėjas buvo parenkamas iš silpnesnių studentų, o kontrreferentas ar oponentas iš stipresnių. Po to, kai studentas pranešėjas perskaitydavo pranešimą, jo tezėms turėjo oponuoti kontrreferentas, o po to vykdavo atskira diskusija. Pabaigoje kalbėdavo dėstytojas ir pranešėjas[2600]. Dėstytojas studentams padėdavo oponuoti, pateikdavo savo įžvalgas. M. Römeris užfiksavo, kad studentai seminarų metu klausydavo su dideliu susijaudinimu ir kad toks studijų metodas sujungia du dalykus – teoriją su konstitucine praktika, be to, taip sužinoma apie kitų valstybių konstitucijas, valdymo formas, valdžių padalijimą ir pan.[2601] M. Römeriui rūpėjo, kad jo seminarai būtų ir įdomūs, ir naudingi[2602]. Antradienius jis vadino „studentiška“ diena, nes tomis dienomis studentai atsiskaitydavo dėstytojui įvairių pranešimų temomis, būdavo tikrinami konstitucijų vertimai į lietuvių kalbą (apie vertimus žr. monografijos VIII dalies 1.2.8 poskyrį)[2603].

Dėstytojas, baigęs paskaitų ciklą, sulaukdavo iš studentų padėkos žodžių, kuriuos išklausydavo su malonumu ir dėkingumu. Jaunimas dėkojo už suteiktas žinias, visapusišką intelektualinę kultūrą, įgytą paskaitų metu, sudominimą valstybės ir teisės mokslu[2604]. Kas kartą po dvejų metų konstitucinės teisės dalyko studijų su studentų grupėmis būdavo liūdna skirtis ne tik studentams, bet ir dėstytojui[2605].

M. Römeris dienoraštyje įvardijo ir temas, kurioms studentai turėjo ruošti savo pranešimus: Tiesioginė valdžia pagal RSFSR, Vokietijos ir Suomijos konstitucijas; Tiesioginė valdžia pagal Latvijos, Estijos, Lenkijos ir

---

2599 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. gegužės 17 d. posėdžio protokolas Nr. 75, LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 28; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 17 d., spalio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 85, 156.

2600 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 21, gruodžio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 163,

2601 *Ibid.* (1925 m. gruodžio 2, 9 d.), l. 184, 188.

2602 *Ibid.* (1926 m. sausio 13 d.), l. 205.

2603 *Ibid.* (1926 m. sausio 26 d.), l. 211.

2604 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 19.

2605 *Ibid.* (1927 m. gegužės 25 d.), l. 201.

Čekoslovakijos konstitucijas; Tiesioginė vyriausybė pagal Austrijos, Jugoslavijos karalystės ir Rumunijos konstitucijas; Valdžios funkcijų pasiskirstymas pagal JAV, Suomijos ir Estijos konstitucijas; Tiesioginė valdžia JAV ir Airijos konstitucijose[2606]; Funkcinis valdžios padalijimas RSFSR ir Vokietijos konstitucijose; Įstatymų konstitucingumas JAV konstitucijoje ir naujose konstitucijose; Ekonominių teisių konstravimas Vokietijos, Lenkijos, Austrijos ir Čekoslovakijos konstitucijose; Socialinis faktorius (visuomeninis reiškinys) RSFSR, Vokietijos ir Airijos konstitucijose; Socialinis faktorius Lenkijos, Austrijos, Čekoslovakijos ir SHS (Jugoslavija) konstitucijose; Dviejų rūmų parlamentas Čekoslovakijos ir Vokietijos konstitucijose[2607]; Ch. L. de Montesquieu ir J.-J. Russeau valdžių padalijimo doktrinos apie tiesioginį valdymą[2608]; Ekonominių teisių konstravimas Vokietijos, Jugoslavijos karalystės ir JAV konstitucijose; Teismas Čekoslovakijos ir Lenkijos konstitucijose ir analogijos kitose naujose konstitucijose; Dviejų rūmų sistema Rumunijoje, Airijoje ir Lenkijoje; Teisės aktai Austrijoje ir Čekoslovakijoje; Prezidentas JAV, Vokietijoje ir Lenkijoje; Funkcinis valdžios padalijimas Jugoslavijos karalystės ir Vokietijos konstitucijose; Jugoslavijos karalystės ir Rumunijos karalius; Rumunijos, Jugoslavijos karalystės ir Čekoslovakijos konstituciniai teisės aktai; Konstituciniai teisės aktai Austrijoje, Vokietijoje ir Suomijoje; Konstituciniai teisės aktai JAV, Airijoje ir Lenkijoje; Dviejų rūmų sistema unitarinėse (Rumunija, Čekoslovakija, Lenkija) ir federacinėse (JAV, Vokietija, Austrija ir SSSR) valstybėse[2609]; Užsieniečiai ir tarptautinės teisės normos naujose pokario Konstitucijose, įskaitant Sovietų Sąjungos[2610]; Pareigūnų teisinis statusas Austrijoje[2611]; Rinkimai Airijoje, Suomijoje, Lenkijoje ir Vokietijoje; Rinkimų organizavimas Austrijoje, Latvijoje ir Estijoje; Du parlamento rūmai Vokietijoje ir Čekoslovakijoje; Ministras pirmininkas naujosiose konstitucijose; Įstatymų leidybos iniciatyvos teisė naujosiose konstitucijose[2612]; Konstitucinė kontrolė Vokietijoje, Čekoslovakijoje ir Austrijoje; Referendumas naujosiose konstitucijose[2613]; Karalius Airijos Konstitucijoje[2614]; Funkcinis valdžių padalijimas JAV ir Serbų, kroatų ir slovėnų

2606 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 167.
2607 *Ibid.* (1925 m. lapkričio 4 d.), l. 170.
2608 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. balandžio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 2.
2609 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. lapkričio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 174.
2610 *Ibid.* (1926 m. vasario 3 d.), l. 216.
2611 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 15.
2612 *Ibid.* (1926 m. birželio 2 d.), l. 21.
2613 *Ibid.* (1926 m. birželio 3 d.), l. 23.
2614 *Ibid.* (1926 m. gegužės 5 d.), l. 23.

karalystėje[2615]; Įstatymų konstitucingumas Šveicarijoje ir Estijoje[2616]; Lietuvos konstitucinės santvarkos apibrėžimas pagal 1928 m. Konstituciją[2617]; Parlamento paleidimas Vokietijos Reiche, Lietuvoje ir Estijoje[2618]; Airijos ir Sovietų Sąjungos konstitucijų lankstumas[2619]; Referendumas Šveicarijoje, Vokietijoje ir Latvijoje[2620]; Valdžios požiūris į parlamentą Prūsijoje ir Gdanske[2621]; Lietuvos konstitucinės santvarkos apibrėžimas 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje[2622]; Direktorijų ir parlamentarizmo derinys Gdanske[2623]; Veto Egipte, Turkijoje, SHS (Jugoslavija), Airijoje ir Prūsijoje[2624]; Anglijos ministras pirmininkas ir Lietuvos Respublikos Prezidentas pagal 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją[2625]; Vykdomosios tarybos pagal 1793 m. Prancūzijos konstituciją ir Šveicarijos federalinė taryba[2626]; Politinės teisės 1791 m. Konstitucijoje ir 1793 m. Prancūzijos konstitucijoje[2627]; Aukštieji parlamento rūmai Japonijoje, Rumunijoje ir Nyderlanduose[2628]; Federacija Šveicarijoje ir JAV[2629]; Parlamentarizmas Prūsijoje ir Gdanske[2630], [2631] ir kt.

Vis dėlto, kaip ir visais laikais, taip ir tarpukariu pasitaikydavo nesąžiningumo atvejų. Paaiškėjo, kad neformaliai egzistuoja įmonė, rengianti studentams seminarų darbus. Paaiškėjo net darbų įkainiai: už temos parengimą A. Tumėno seminarui – 10 litų, už kitų dėstytojų – po 25 litus, o už M. Römerio – 100 litų. Dėstytojas guodėsi tuo, kad studentams tai buvo didelės kainos ir tokias sumas mokėti galėjo retas[2632].

2615 *Ibid.* (1926 m. spalio 20 d.), l. 92.

2616 *Ibid.* (1926 m. lapkričio 3 d.), l. 99.

2617 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 43.

2618 *Ibid.* (1929 m. kovo 20 d.), l. 61.

2619 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gegužės 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 197.

2620 *Ibid.* (1927 m. gegužės 25 d.), l. 201.

2621 *Ibid.* (1927 m. lapkričio 16 d.), l. 288.

2622 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 43.

2623 *Ibid.* (1929 m. lapkričio 6 d.), l. 159.

2624 *Ibid.* (1930 m. vasario 19 d.), l. 211.

2625 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 gruodžio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 56.

2626 *Ibid.* (1930 gruodžio 12 d.), l. 60.

2627 *Ibid.* (1931 m. vasario 27 d.), l. 98.

2628 *Ibid.* (1932 m. sausio 29 d.), l. 254.

2629 *Ibid.* (1932 m. vasario 19 d.), l. 275.

2630 *Ibid.* (1932 m. kovo 18 d.), l. 289.

2631 Išsaugoti M. Römerio komentarų studentų atliktiems referatams 1926–1927, 1927–1928, 1928–1929, 1929–1930, 1930–1931 mokslo metais rankraščiai. LMAVB RS, f. 138-2292, l. 1–36; f. 138-2293, l. 1–50; f. 138-2294, l. 1–39; f. 138-2295, l. 1–64; f. 138-2296. Išlikę ir keli studentų seminarų darbai, pavyzdžiui, apie tautos dalyvavimą valstybės valdžioje 1937 m. Estijos ir 1938 m. Lietuvos konstitucijose. LMAVB RS, f. 138-2298.

2632 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. sausio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 318.

Vėliau teisininkas džiaugėsi studentų pranešimų kokybe, nes viešas šių darbų pristatymas, akylai prižiūrimas dėstytojo, skatino studentus kruopščiai atlikti darbą. Kuo toliau, tuo rečiau pasitaikydavo nekokybiškų darbų:

„<...> o yra puikių, kurie tiesiog darė studentams garbę. Juose pjaunu savo darbo vaisius.“[2633]

Maža to, studentai rašydavo recenzijas profesoriaus tyrimams. Ir tai buvo taip pat jų seminarų darbai[2634].

1.2.4. Kolokviumai

M. Römeris dienoraštyje aprašė savo išgyvenimus prieš pirmuosius kolokviumus ir egzaminus. Apie kolokviumus:

„Pats gerai nežinau, kaip tie kolokviumai turi atrodyti, nes neturiu praktikos ir apskritai dar tik mokausi dirbti tokį darbą. Manau, kad per kolokviumus ne egzaminuosiu skaitytojus, o kalbėsiuosi su jais (šis būdas atitinka colloquium etimologiją). Bandysiu išaiškinti tai, kas galbūt klausytojams nėra visiškai aišku. Žodžiu, bus ne žinių patikrinimas, o paskaitų papildymas „ex cathedra“.“[2635]

Pirmasis kolokviumas, dėstytojo nuomone, nebuvo sėkmingas, nes iš anksto studentams apie jį nebuvo pranešta:

„<...> ir pats privalau apsiprasti su kolokviumais. <...> Mano pasirinkta kolokviumų taktika reikalauja būti aktyvesniam už studentus. Nepakanka užduoti klausimą, reikia gebėti papildyti ir patikslinti studentų atsakymus.“[2636]

Ir vėliau M. Römeris pabrėždavo, kad kolokviumai naudingi pačiam dėstytojui, nes jų metu jis treniruojasi mąstyti apie savo dėstomo mokslo sritis sujungdamas jas. Be to, dėstytojui tenka atsakyti į studentų klausimus[2637]. Teisininkas kurį laiką ieškojo kolokviumų formos. Iš pradžių buvo įsitikinęs, kad jie bus tik žodžiu, bet tai buvo neįmanoma įgyvendinti dėl studentų skaičiaus. Antraip kolokviumai būtų trukę ištisas dienas. Tad ilgainiui apsisprendė kolokviumus vykdyti raštu[2638]. Neilgai trukus dėstytojas padarė išvadą, kad kolokviumai naudingi ne tik dėstytojui, bet ir studentui tobulėti:

2633 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 43.

2634 Giršo Ošerovičiaus valstybinės teisės 1933 m. balandžio 10 d. seminaro darbas. LMAVB RS, f. 154-15, l. 1–10.

2635 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. kovo 18 d.), 299.

2636 *Ibid.* (1923 m. kovo 23 d.), 302.

2637 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 23 d.), 20.

2638 *Ibid.* (1923 m. gruodžio 10 d.), 343.

„Atrodo, kad kolokviumai yra puikus priedas prie paskaitų, nes patys studentai nagrinėja pagrindinius klausimus. Žmonės geriausiai mokosi tuomet, kai reikia ne pasyviai klausytis, o patiems įtempti smegenis ir mąstyti.“[2639]

M. Römeris dienoraštyje net surašė kolokviumų temas, kurias parengė I semestro studentams:

„1. Tauta. Tauta-populus ir tauta-natio. Tauta-populus ir visuomenė.

2. Visuomenė. Visuomenė ir valstybė. Visuomeninių darinių poveikis valstybei.

3. Visuomenės sutarties doktrina (contrat social). Status naturalis – status civitalis. Natūralios teisės sąvoka.

4. Visuomeninis bendravimas. Dvi jo funkcijos: pagrindinė materialioji funkcija (visuomeninių poreikių tenkinimas) ir formalioji funkcija, arba teisės funkcija.

5. Teisė. Teisės normos ir moralinės normos. Teisės normų garantijos. Visuomeninė etika.

6. Svarbiausios visuomeninės sąjungos ir jų poveikis valstybei. Tautos (nationes), visuomeninės klasės, bažnyčios. Politinės partijos.

7. Mokslinės analizės istorinė metodika. Valios ir tikslų veiksnys visuomeniniame žmonių bendravime. Kintamųjų tikslų teorija.

8. Visuomenės sąvoka ir visuomeniniai veiksmai viduramžiais. Visuomenės samprata naujesniaisiais laikais; visuomenės neigimas visuomeninės sutarties doktrinoje XVIII amžiuje ir Prancūzijos revoliucijos laikais. Visuomenės samprata XIX amžiaus moksle ir ypač socializmo nuopelnai šiuo atžvilgiu. Visuomenės susiliejimas su valstybe ir anarchijos sąvoka.“[2640]

Kolokviumus studentai vertino, nes gausiai juos lankydavo:

„Dialektinė paskaitos forma, būdinga mano kolokviumui, gyvesnė nei monologas, todėl išraiškingesnė, labiau įsirėžianti į klausytojo protą, yra labai vertingas mokymo metodas, puikiai papildantis ex cathedra paskaitą.“[2641]

Ilgainiui teisininkas vėl pradėjo kolokviumus žodžiu. Jie vykdavo po kiekvienos paskaitos. Studentai pabrėždavo, kad ir jiems kolokviumai naudingi, nes per paskaitas vyksta idėjų, teorijų ir doktrinų išdėstymas, o per kolokviumus siekiama gyvos argumentacijos, studentas įtikinėjamas ir pats siekia argumentuotai įtikinti[2642]. Matyt, ilgainiui iš tokių kolokviumų ir susiformavo idėja organizuoti seminarus.

Dėstytojas, skaitydamas studentų atsakymus, tikrino, ar atsakymai tikslūs, ar tik jų improvizacijos:

2639 *Ibid*., 343–344.

2640 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gruodžio 13 d.), 346.

2641 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. vasario 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 211.

2642 *Ibid.* (1925 m. kovo 20 d.), l. 56.

„Manau, daugelis studentų tiesiog improvizavo, o gal atrasiu ir jų darbo, ir skvarbesnės minties pėdsakų. Šių metų paskaitas studentai dauginasi, bet man įdomu, ar jaunimo išsilavinimas leidžia jiems suprasti paskaitas, suvokti, analizuoti sudėtingesnes problemas.“[2643]

Teisininkas rūpinosi ir tuo, kad studentai sužinotų savo daromas klaidas ir aptarinėjo jų atsakymus tam specialiai skirtu laiku. Jis pastebėjo, kad studentų darbuose daug taisytinų vietų, kai kurių pastebėjimai absurdiški, bet buvo ir darbų, kuriuose nestigo originalių, įdomių ir protingų įžvalgų[2644]. Mokslininkas atkreipė dėmesį į tai, kad geriausia, kai kolokviumą sudaro dvi dalys – rašytinė ir žodinė:

„Būna ir taip, kad darbas parašytas prastai, bet kai pradedame kartu aiškintis temą, paaiškėja, kad autorius kur kas tiksliau mąsto ir suvokia problemą, nei sugebėjo parašyti. Tad manau: raštiški kolokviumai su po to einančiais žodiniais aptarimais minčių, išdėstyti raštu, yra vertingesni už kolokviumus, kuriuose atsakinėjama vien žodžiu.“[2645]

Vėliau, jau eidamas rektoriaus pareigas, M. Römeris ir toliau gyrė kolokviumus kaip mokymo metodą:

„<...> kolokviumai yra vienas iš originaliausių ir taikliausių mano naudotų mokymo metodų, tyrinėjančių dialektinę paskaitų medžiagą.“ [2646]

Dėstytojas dienoraštyje pirmą kartą užsiminė apie diplominius darbus. Teisių fakultete jie pradėti rašyti 1924 m. Pirmoji baigiamojo darbo tema, apie kurią užsiminė M. Römeris, buvo apie Seimo kontrolės institucijas parlamentinėje santvarkoje[2647]. Vėliau į jį kreipėsi T. Petkevičius, nes jis norėjo rašyti darbą apie visuomenės nuomonę[2648].

2643 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. gruodžio 13 d.), 347.
2644 *Ibid.* (1924 m. vasario 4 d.), 400.
2645 *Ibid.* (1924 m. vasario 8 d.), 402.
2646 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 272.
2647 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. sausio 15 d.), 384.
2648 *Ibid.* (1924 m. vasario 22 d.), 421.

1.2.5. Egzaminai

„Toks egzaminas, kai susiduriama su gerai pasiruošusiu, protingu, visas sąvokas įvaldžiusiu ir dalyką gerai išmanančiu studentu, profesoriui yra malonumas ir kartu geriausias atlygis už darbą.“[2649]

Konstitucinės teisės dalyko egzaminą studentai laikydavo pas M. Römerį ir A. Tumėną. Vienas egzaminuodavo iš valstybės teorijos ir lyginamosios konstitucinės teisės, o kitas – iš Lietuvos konstitucinės teisės. Teisininkas ne visai sutiko su tokiu egzaminavimo būdu, nes konstitucinė teisė nebuvo tikslusis mokslas, dėstytojai ir patys suteikdavo skirtingas reikšmes tiems paties konstituciniams teisiniams reiškiniams, terminams, sąvokoms:

„Na, tarkime, aš klausiu: kokie yra pagrindiniai valstybės elementai, o Makauskas atsako: valdžia, gyventojai ir teritorija. Aš nevartoju termino „gyventojai“, manau, jis nėra teisingas. Pakeičiau jį tikslesniu terminu – „tauta“ (populus). Na, nesu tikras, ar galiu studentui paaiškinti, kodėl terminas „gyventojai“ yra neteisingas, kodėl renkuosi terminą „tauta“, mat, nežinau, ar Tumėnas nemoko studentų, kad terminas „tauta“ yra neteisingas <...>.“[2650]

Egzaminuoti studentus M. Römeriui patikdavo. Jam patikdavo, kad studentai būdavo pasiruošę, sukaupę žinių, gebantys mąstyti, vartoti mokslinius terminus. Dėstytojas pabrėždavo, kad egzaminų metu jam pačiam tekdavo įtemptai dirbti, net gal daugiau nei per paskaitas, nes vykdavo dialogas tarp dėstytojo ir studento:

„<...> per egzaminą ne tik klausaisi atsakymų, bet ir įsiterpiu su klausimais, pastabomis, aiškinu ir sudėlioju tikslius taškus ant „i“ – kalbuosi su konkrečiu žmogumi, žiūriu jam į akis, o per paskaitą matau pasyvią auditoriją, kuri manęs klausosi, tačiau neatsakinėja ir nesuteikia man pačiam progos diskutuoti, ką nors permąstyti.“[2651]

Kartą po egzaminų, kurie vyko jo tėviškėje Bagdoniškyje, M. Römeris pasidžiaugė:

„Paprastai studentai mane mėgsta ir vertina, nors mano egzaminas laikomas vienas sunkiausių, nes kursas labai platus, bet jie jį laiko įdomiausiu. Galiu su malonumu pasakyti, kad man pavyko sudominti studentus ir šiam dalykui sukūriau gana turtingą literatūrą, kuri daugiausia priklauso mano plunksnai, arba mano redaktorystei. Taip pat mėgstu studentus, ypač tuos, kurie gerai išlaiko. Tarp mūsų

2649 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. liepos 26 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 289.
2650 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. kovo 23 d.), 4.
2651 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 30 d.), 339.

yra kontaktas ir vienas kito supratimas. Niekada nekyla jokie konfliktai ir nesusipratimai, nėra jokių skundų ar pykčių. Studentai mane vertina ir gerbia, gerai supranta mano mokslines kvalifikacijas, žinias, autoritetą ir teisingumą.“[2652]

Apie egzaminus Bagdoniškyje sklido legendos. Ir pats dėstytojas dienoraštyje paminėjo, kad jos tarp studentų buvo populiarios, „anekdotinės“. Studentai po išlaikyto egzamino fotografuodavosi dvare, o dėstytojas ir rektorius juos valgydindavo[2653].

1.2.6. Jaunieji mokslininkai

M. Römeriui padėdavo jaunieji mokslininkai, kuriuos jis pats ir ugdė. Vesdavosi į seminarus, kartu su jais dėstydavo. Antai bendrosios konstitucinės teisės dalies seminarus kartu vedė su D. Krivicku, baigusiu Lietuvos universitetą ir studijas tęsusiu Vokietijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose[2654]. Jam M. Römeris siūlė dėstyti papildomas paskaitas apie Klaipėdos krašto autonomiją, palyginimą su kitais režimais, pavyzdžiui, Alandų salomis Suomijoje, Silezija Lenkijoje, Karpatų Rusia Čekoslovakijoje. Tokį pasiūlymą teisininkas pateikė Teisių fakulteto tarybai. Jam buvo pritarta[2655].

Konstitucinės teisės asistento pareigas ėjo ir Valstybės Tarybos referentas K. Račkauskas, kuris vedė konstitucinės teisės seminarus[2656]. Vėliau padėjėju tapo ir F. Mackus. K. Račkauskui ir F. Mackui teisininkas patikėdavo dėstyti konstitucinės teisės paskaitas[2657].

M. Römeris kartu su K. Račkausku ir F. Mackum svarstė konstitucinės teisės paskaitų turinį. Antai kartu nusprendė į kursą įtraukti Lietuvos suvereniteto problemų ir Klaipėdos krašto konvencijos nuostatų analizę[2658]. Teisininkas „atrado“ dar vieną galimą Lietuvos viešosios teisės įžymybę ateityje – tai A. Žuką, kuris vėliau tapo Kauno apygardos teismo kandidatu[2659].

2652 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. sausio 12 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 146.

2653 *Ibid.*

2654 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 26 d., kovo 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 278, 285.

2655 Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1932 m. spalio 9 d. protokolas Nr. 214. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 21; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 11 d., balandžio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 285, 300.

2656 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 18, 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 305, 309.

2657 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. lapkričio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 119.

2658 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 6 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 436.

2659 Tolesnis A. Žuko likimas autorei nežinomas. Apie A. Žuką kaip apie gabų, rimtą ir darbštų teisininką M. Römeris atsiliepė savo 1938 m. lapkričio 16 d. laiške A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 48.

Rektorius ilgainiui tikėjosi, kad šis taps jo asistentu[2660]. Bet artėjo įvykiai, kurie neleido šiems norams išsipildyti.

1.2.7. Konstitucinės teisės dėstytojai M. Römeris ir A. Tumėnas

Nuo pat pradžių konstitucinę teisę Lietuvos universitete dėstė M. Römeris ir kadaise Seimo pirmininkas, vėliau ėjęs teisingumo ministro pareigas A. Tumėnas. M. Römeris dėstė bendrąją konstitucinės teisės dalį, o A. Tumėnas – Lietuvos konstitucinę teisę[2661]. Dalykas buvo dėstomas keturis semestrus. M. Römeris dėstė bendrąją dalį du semestrus, o A. Tumėnas – Lietuvos konstitucinę teisę taip pat du semestrus[2662].

Po to, kai baigė pirmąją savo rektoriaus kadenciją universitete, M. Römeris norėjo vienas dėstyti konstitucinę teisę ir tikėjosi, kad A. Tumėnas imsis romėnų teisės[2663]. Mokslininkas rašė, kad A. Tumėnas per šešerius dėstymo metus taip ir neišleido jokio veikalo iš Lietuvos konstitucinės teisės, neparašė studentams vadovėlio[2664]:

> „<...> *daugelis mūsų profesorių nusideda ne tiek neveiksnumu, kiek visišku mokslinės kūrybos apleidimu, profesoriaus profesiją atsainiai traktuodami tik kaip dėstymo amatą.*“[2665]

O M. Römeris jau buvo išleidęs ir monografijų (1926 m. *Reprezentacija ir mandatas*, 1928 m. Administracinis teismas), ir straipsnių (1922 m. straipsnį apie vietos savivaldybes žurnale *Teisė*, 1928 m. šio žurnalo priede straipsnį apie Lietuvos valstybės konstitucijos reformą ir pan.). Studentai J. Švelnikas, A. Liutkus ir D. Vaičius spausdino jo paskaitų 1926–1927 m. m. stenogramas[2666].

M. Römeris troško dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę, tačiau nenorėjo, kad atrodytų, jog jis nori pašalinti A. Tumėną. Teisininkas apie tai laiške užsiminė V. Biržiškai dar 1928 m.[2667] M. Römeris pastebėjo, kad tarp jo ir A. Tumėno požiūrių į konstitucinę teisę žiojėjo bedugnė. A. Tumėnas savo paskaitose aiškino ir rėmėsi tik 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija,

---

2660 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 6 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 462.

2661 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. rugsėjo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 297.

2662 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. kovo 28 d.), 310.

2663 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugpjūčio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 432.

2664 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 2 d.), l. 434; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 177.

2665 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. balandžio 23 d). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 60.

2666 Galimai: Profesoriaus Romerio paskaitų 1926/27 mokslo metams užrašai. NMMB RS, f. 130-1451, l. 1–422.

2667 M. Römerio 1928 m. rugsėjo 3 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-516, l. 2.

nes 1928 m. Konstituciją laikė neteisėta, todėl ją ignoravo. M. Römeris su tuo negalėjo sutikti, nes 1928 m. Konstituciją laikė privaloma ir galiojančia, nepaisant asmeninio požiūrio į valstybės perversmą ir pan.[2668] Vėliau M. Römeris pastebėjo, kad A. Tumėnas, vienas iš 1922 m. Konstitucijos autorių, buvo „įsimylėjęs" jos tekstą[2669], [2670].

Apie tai, kad pradės dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę, teisininkas dienoraštyje užsiminė 1932 m. Planuota, kad jis nuo 1933 m. dėstys sutrumpintą bendrosios ir Lietuvos konstitucinės teisės kursą Teisių fakulteto ekonomikos skyriaus studentams[2671]. Išsaugotas M. Römerio konstitucinės teisės paskaitų, skirtų ekonomikos skyriaus studentams, konspektų rankraštis, rengtas 1933–1934 mokslo metams[2672].

Archyvuose aptikta medžiaga byloja, kad M. Römerio iniciatyva buvo panaikintas atskiras Lietuvos konstitucinės teisės dalykas, nes valstybinės teisės paskaitų metu dėstytojas apimdavo ir Lietuvos konstitucinės teisės klausimus[2673]. Taip pat medžiagoje užfiksuota, kad teisininkas jau nuo 1930 m. dėstė Lietuvos konstitucinę teisę, o A. Tumėnas – komunalinę politiką[2674]. Kita vertus, dar 1933 m. tvarkaraščiuose nurodyta, kad būtent A. Tumėnas priiminėjo egzaminus iš Lietuvos valstybinės teisės[2675]. Tokio įrašo nebeliko 1934 m. užsiėmimų tvarkaraščiuose[2676], [2677].

1.2.8. Vertimai ir konstitucinės teisės dalyko literatūra

1925 m. pradėjęs vesti valstybinės (konstitucinės) teisės seminarus, M. Römeris sumanė kartu su studentais išversti konstitucijas kaip pagalbinę priemonę užsiėmimams[2678]. Leidinio *Dabartinės konstitucijos* M. Römerio parašytame įvade paaiškinta, kokiam tikslui tokių vertimų reikėjo:

2668 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 177. Žr.: Lietuvos valstybinės teisės docento A. Tumėno programa. NMMB RS, f. PR-871, l. 163–166.

2669 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 252.

2670 Archyvuose išsaugoti studentų užrašai pagal A. Tumėno paskaitas. Žr.: LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 65, l. 1–26; f. 1557, ap. 1, b. 71, l. 1–32; f. 1557, ap. 1, b. 73.

2671 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 391.

2672 1933–1934 metams ekonomistų kursas. LMAVB RS, f. 138-2289, l. 1–19.

2673 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. rugsėjo 24 d. protokolas Nr. 229. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 15.

2674 Teisių fakulteto tarybos 1930 m. birželio 11 d. protokolas Nr. 176. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 847, l. 58.

2675 *Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto 1933 metų rudens semestro paskaitų tvarkaraštis* (Kaunas: Akc. „Varpo" B-vės sp., 1933), 7.

2676 *Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto 1934 metų pavasario semestro paskaitų tvarkaraštis* (Kaunas: Akc. „Varpo" B-vės sp., 1934), 7.

2677 Rankraštynuose saugomi M. Römerio konstitucinės teisės dalyko, įskaitant ir dalį apie Lietuvą, programos juodraščiai: LMAVB RS, f. 138-2285, l. 1–20.

2678 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 156.

„<...> konstitucinių institucijų studijoms, jų organizacinei ir funkcionalinei struktūrai, jų vaidmeniui veikiančiame konstituciniame režime, lyginant įvairių konstitucijų tekstus, aiškinant jų nuostatas ir nustatant modernių konstitucinių režimų tipus <...>.“[2679]

Be to, viename žurnalo *Teisė* priedų „Įvairios konstitucijos“ buvo paliktas prierašas, liudijantis tai, kad M. Römeris kreipėsi į žurnalo redakciją klausdamas, ar žurnalas spausdintų studentams konstitucijų vertimus „kaip medžiagą Valstybinės Teisės seminarui“[2680]. Taip konstitucijų vertimus įvardijo ir dienoraštyje[2681]. Planuota versti galiojančias JAV, Airijos, Vokietijos, Austrijos[2682], Portugalijos[2683], Čekoslovakijos, Jugoslavijos[2684], SHS[2685], Rumunijos[2686], Lenkijos[2687], Latvijos, Estijos[2688], Suomijos[2689], Belgijos, Italijos[2690], Šveicarijos, Graikijos[2691], Prancūzijos[2692], Sovietų Sąjungos konstitucijas, Australijos[2693], Albanijos[2694], Egipto[2695], Vokietijos imperijos, Prūsijos karalystės, Saksonijos, Bavarijos[2696], Bulgarijos[2697] konstitucijas, britų įstatymus (Didžioji laisvių chartija, Mokesčių įstatymas, Teisių bilis, Teisės peticija, aktas „Habeas Corpus“, Parlamento įstatymas)[2698], Vengrijos karaliau Andriaus II

2679 Römeris, Mykolas. *Dabartinės konstitucijos*. Antrasis rinkinys (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1932), 7.

2680 *Įvairių valstybių konstitucijos*. Žurnalo *Teisė* priedas.

2681 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 161.

2682 Austrijos konstitucijos 1920 ir 1930 m. vertimo į lietuvių kalbą rankraštis ir mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2302.

2683 Portugalijos 1933 m. konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2312.

2684 Jugoslavijos Karalystės 1931 m. rugsėjo 3 d. konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2310.

2685 Serbų, kroatų ir slovėnų Karalystės 1921 m. birželio 28 d. konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2310.

2686 M. Römerio 1931 m. kovo 27 d. raštelis A. Janulaičiui apie išverstą Rumunijos konstituciją. LMAVB RS, f. 267-792, l. 26.

2687 Lenkijos Respublikos 1921 m. kovo 17 d., 1934 m. sausio 26 d., 1935 m. kovo 23 d. konstitucijų vertimų mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2311.

2688 M. Römerio konspektas apie 1937 m. Estijos konstituciją rankraštis. LMAVB RS, f. 138-2297.

2689 Suomijos 1919 m. liepos 17 d. valdymo forma, 1920 m. gegužės 7 d. Įstatymas dėl Alandų provincijos autonomijos. LMAVB RS, f. 138-2316, l. 1–21.

2690 Pagrindinio Italijos 1948 m. kovo 4 d. statuto vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2309.

2691 Graikijos 1927 m. birželio 2 d. konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2308.

2692 1791 m. Prancūzijos konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2313.

2693 1900 m. Australijos Commonwealtho konstitucijos vertimo į lietuvių kalbą mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2301.

2694 1928 m. Albanijos konstitucijos vertimo į lietuvių kalbą mašinraštis ir rankraštis. LMAVB RS, f. 138-2299.

2695 Egipto 1923 m. balandžio 19 d. konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2307.

2696 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 156.

2697 Bulgarų karalijos konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2303.

2698 1900 m. britų įstatymų vertimo į lietuvių kalbą mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2300.

Aukso bulę[2699]. Svarstyta ir apie 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos[2700], turkų, japonų, egiptiečių konstitucijų vertimus[2701].

Kad darbas vyktų greičiau, M. Römeris tikėjosi prie konstitucijų vertimų pritraukti studentus, kuriems už darbą planavo įskaityti seminarus. Be to, vertimus planavo teikti Teisių fakulteto terminologijos komisijai, kad ši nustatytų vienodus konstitucinius terminus[2702]. Tačiau prieš pateikdamas komisijai vertimus, kiekvieną jų kartu su studentais tikrindavo lygindami tekstą su originalo tekstu[2703].

Per metus išversta septyniolika[2704], per antrus – dvidešimt konstitucijų[2705]. M. Römeris sudarė vertimo komisiją iš studentų. Komisijos tikslas buvo vienodinti terminus, tikrinti vertimus su originalais ir taip talkinti dėstytojui susidoroti su dideliu darbo krūviu[2706]. M. Römeris pabrėžė, kad konstitucijų vertimų tikrinimas svarbus dėl dviejų dalykų – dėl sąvokų tikslumo ir kalbos taisyklingumo[2707].

Užsienio valstybių konstitucijų vertimų svarbą teisininkas įžvelgė ne tik dėl studijų medžiagos studentams. Tokių vertimų praktinį poreikį M. Römeris suvokė ir todėl, kad 1928 m. priimta Lietuvos Valstybės Konstitucija, remiantis jos 106 straipsniu, turėjo per dešimt metų būti patvirtinta tautos. Taigi, mokslininkas akcentavo, kad Lietuvoje konstitucinė kūryba dar nepabaigta:

> *„<...> šiam darbui mums bus naudinga turėti įvairių kitų valstybių įvairių laikų konstitucinio tvarkymosi pavyzdžių, kurie padės orientuotis valstybinės struktūros formulėse ir suteiks minčių bei sąvokų konstitucinėms institucijoms organizuoti.“*[2708]

M. Römerio ir jo studentų atlikti konstitucijų vertimai buvo paskelbti 1927 ir 1928 m., pavadinimu *Įvairių valstybių konstitucijos*. Taip pat išverstos konstitucijos dalimis buvo publikuotos žurnalo *Teisė* prieduose. Publikuotos Belgijos, JAV nepriklausomybės deklaracijos, JAV Konstitucijos,

---

2699 Karaliaus Andriaus II 1222 m. Aukso bulė. LMAVB RS, f. 138-2318.

2700 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. kovo 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 233; Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2313.

2701 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. kovo 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 242.

2702 *Ibid.* (1925 m. spalio 7 d.), l. 156.

2703 *Ibid.* (1926 m. sausio 26 d., kovo 10 d., kovo 24 d. ir t.t.), l. 211, 240; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 23 d., 24 d., 29 d., spalio 19, 26 d. ir t. t.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 17, 18, 20, 92, 95.

2704 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. gegužės 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 89.

2705 *Ibid.* (1925 m. rugsėjo 17 d.), l. 258.

2706 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 31 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 21.

2707 Römeris, *supra note*, 2679: 8.

2708 *Ibid.*, 7.

Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos pagrindinio įstatymo, Šveicarijos Federacijos, Vokiečių Reicho, Latvijos Respublikos, Estijos Respublikos pagrindinio įstatymo, Čekoslovakijos Respublikos, Suomijos valdymo formos, Japonų Imperijos konstitucijų vertimai. O Prūsijos[2709], Airijos, serbų–kroatų–slovėnų, Norvegijos, Turkijos[2710], Rumunijos, Gdansko miesto[2711], Lenkijos konstitucijos buvo su M. Römerio komentarais, kuriuos prašė parašyti A. Janulaitis[2712], [2713].

M. Römeris pastebėjo, kad šie konstitucijų vertimai yra jo seminarų darbo su studentais, mokančiais užsienio kalbas, rezultatas[2714]. Buvo verčiamas ir Čekoslovakijos Konstitucinio Teismo įstatymas[2715], Silezijos statutas, Silezijos vaivadijos 1920 m. liepos 15 d. konstitucijos įstatymas[2716], Danijos ir Islandijos konfederacijos 1918 m. lapkričio 30 d. susitarimas[2717], Danijos Karalystės 1913 m. birželio 5 d. konstitucija[2718] ir t. t.

Kadangi teisininkų draugija paskelbė konkursus ir užsienio teisės literatūros vertimams, be konstitucijų vertimų, M. Römeriui teko vadovauti A. Esmeino veikalo *Konstitucinės teisės principai* vertimui[2719]. A. Esmeinas buvo M. Römerio dėstytojas Laisvojoje Politinių mokslų mokykloje Paryžiuje. Savo dėstytoją M. Römeris vadino „didžiuoju". Teisininkas paskelbė Teisių fakulteto studentams, mokantiems prancūzų kalbą ir norintiems užsidirbti, apie knygos vertimą. Atsiliepė dešimt studentų. M. Römeris buvo leidinio vyriausiasis redaktorius, atsakingas už teisinių sąvokų vertimų ir terminų tikslinimą, studentas D. Krivickas turėjo vienodinti vertimų kalbą, o A. Kriščiukaitis buvo atsakingas už galutinį lingvistinį vertimo redagavimą[2720]. M. Römeris planavo visiems atsiliepusiems studentams pateikti vieną veikalo lapą ir pažiūrėti, kaip šie gebės išversti. Turėjo būti atrinkti geriausiai atlikę vertimus[2721].

2709 Prūsijos Respublikos konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2315.

2710 Turkijos 1924 m. konstitucijos vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2317.

2711 Dancigo statuto vertimo mašinraštis. LMAVB RS, f. 138-2305.

2712 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. spalio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 206.

2713 *Ibid.* (1932 m. balandžio 30 d.), l. 310.

2714 *Ibid.* (1931 m. spalio 5 d.), l. 206.

2715 Čekoslovakijos Respublikos 1920 m. vasario 9 d. įstatymas apie Konstitucinį Teismą. LMAVB RS, f. 138-2304, l. 1–9.

2716 Silezijos vaivadijos 1920 m. liepos 15 d. konstitucijos įstatymo vertimas. LMAVB RS, f. 138-2311.

2717 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 32.

2718 Danijos Karalystės 1913 m. birželio 5 d. konstitucijos, Danijos ir Islandijos konfederacijos 1918 m. lapkričio 30 d. susitarimo vertimų mašinraščiai. LMAVB RS, f. 138-2306.

2719 „Iš teisininkų draugijos 1928 metų apyskaitos". *Teisė* 15 (1929), 78.

2720 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. balandžio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 369.

2721 *Ibid.* (1928 m. balandžio 26 d.), l. 369.

Vertimo darbai prasidėjo 1928 m., o baigėsi 1932 m. Prieš pradedant vertimą M. Römeris gavo leidimą versti veikalą iš A. Esmeino knygos autoriaus teisių savininko – leidybos bendrovės „Recueil Sirey". Leidyklai reikėjo sumokėti 1500 frankų, t. y. vieną franką už egzempliorių. D. Krivickas pareigingai atliko savo darbą dėl vertimų teksto, tad teisininkas rūpinosi jo karjera padėdamas jam pradėti teisininko darbą[2722].

M. Römeris tvirtino, kad šis vertimas bus „rimtas indėlis į jaunos Lietuvos teisės mokslą"[2723]. Vertimo darbai užtruko dėl sąvokų tikrinimo, be to, reikėjo sulaukti M. Römerio iniciatyva paprašyto prancūzų viešosios teisės specialisto H. Nézaro įžangos knygos vertimui. Knygos vertimas išleistas 1932 m. lapkritį[2724]. Redakcijos žodyje M. Römeris pabrėžė, kad Lietuvos aukštajam mokslui tik dešimt metų, o literatūros labai trūko. Taip pat akcentavo, kad A. Esmeino veikalas „nepaprastos reikšmės ir sudaro mums tikrą brangenybę"[2725].

Savo veikalais, konstitucijų ir A. Esmeino monografijos vertimais, atliktais kartu su studentais, M. Römeris siekė užpildyti konstitucinės teisės dalyko literatūros trūkumo spragą. To reikėjo studentams, kad šie turėtų medžiagos, iš kurios galėtų semtis žinių.

1929 m. M. Römeris pastebėjo, kad vis daugiau studentų laiko jo dėstomo dalyko egzaminą. Siejo tai su paskaitų stenogramomis[2726], išsamia dalyko programa, dvejomis knygomis – *Reprezentacija ir mandatas*[2727], *Administracinis teismas*[2728], *užsienio valstybių konstitucijų vertimais*[2729], *brošiūra apie konstitucinę reformą*[2730]. Jo nuomone, ši paskaitų medžiaga palengvindavo studentams mokymąsi[2731].

1932 m. lapkričio 4 d. M. Römeris įvardijo pagrindinę konstitucinės teisės literatūrą lietuvių kalba: tai – M. Römerio parašytos knygos (monografijos *Reprezentacija ir mandatas*, *Administracinis teismas*, *Konstitucinės*

2722 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 11.

2723 *Ibid.* (1932 m. spalio 17 d.), l. 394.

2724 Esmeinas, *supra note*, 19; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1932 m. lapkričio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 394.

2725 Esmeinas, *supra note*, 19: III.

2726 *Valstybinė teisė*. Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, 1930. Šias stenogramas studentai reklamavo studentų periodiniame leidinyje: „<...> prof. Römerio paskaitų stenogramos jau išleistos. Dvi knygos ir papildymai. Be jų neapsieis nė vienas teisininkas. Gaunamos pas un-to sargus." Žr.: „Valstybinės teisės". *Lietuvos studentas*, 1931 m. vasario 1 d., Nr. 3 (10), 7.

2727 Römeris, Mykolas. *Reprezentacija ir mandatas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926).

2728 Römeris, *supra note*, 1524.

2729 *Supra note*, 2680.

2730 Römeris, Mykolas. *Lietuvos valstybės konstitucijos reforma*. Žurnalo *Teisė* priedas prie Nr. 14 (Kaunas: Dirvos, 1928).

2731 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. birželio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 89.

ir teismo teisės pasieniuose), G. Esmeino knygos *Konstitucinės teisės principai* vertimas, kelios brošiūros, išverstos A. Janulaičio, keli straipsniai žurnale *Teisė*, T. Petkevičiaus straipsnis apie Klaipėdos krašto statutą[2732], keli M. Römerio straipsniai iš įvairių leidinių ir galiausiai leidinys apie Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje[2733], [2734].

Vėliau pasirodė Pedagoginio instituto lektoriaus H. Tumo Valstybinės teisės mokslo konspektai. Juose remiamasi M. Römerio knygomis ir studentų parengtais konspektais[2735]. Tad teisininko doktrinomis remtasi visoje Lietuvoje.

1.2.9. Konstitucinės teisės dėstymas nuo 1940 m.

1940 m. pavasario semestre Vilniaus universiteto Teisių fakultete M. Römeris dėstė konstitucinę teisę Teisės skyriaus studentams, o Ekonomikos skyriaus – konstitucinės ir administracinės teisės dalyką[2736].

Teisės mokslų fakulteto taryba nusprendė, kad 1940–1941 mokslo metais M. Römeris dėstys Tarybų konstitucinę teisę ir Lietuvos TSR konstitucinę teisę[2737], kartu su P. Armaliu ves tarybų konstitucinės teisės pratybas[2738]. Dienoraštyje M. Römeris įrašė, kad jis turėjo skaityti sovietinę bendrąją konstitucinę teisę, bendrą valstybės ir konstitucinių institucijų sampratą bei Lietuvos konstitucinę teisę, kuri, jo nuomone, turėjo apimti Lietuvos konstitucinę istoriją nuo 1918 m., ir sovietinės Lietuvos konstitucijos analizę. Teisininkas atkreipė dėmesį į tai, kad Vakarų (arba buržuazinių) valstybių konstitucinė teisė tais mokslo metais nebus dėstoma[2739], nors tokių planų būta[2740]. Mėnesį iki šio fakulteto tarybos sprendimo Liaudies Seimas priėmė

2732 Petkevičius, Tadas. „Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra“. *Teisių fakulteto darbai* 6, 14 (1932): 603–619.

2733 Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, *supra note*, 1274.

2734 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 403.

2735 H. Tumas. *Valstybės teisės mokslo konspektas* (Panevėžys, 1939). NMMB RS, f. 130-1528.

2736 *Vilniaus universiteto 1940 m. pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai ir taisyklės* (Vilnius: Vilniaus universiteto administracijos leidinys Nr. 1, 1940), 20, 23.

2737 Teisės mokslų fakulteto tarybos 1940 m. rugsėjo 24 d. posėdžio protokolas Nr. 2/327. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 11, l. 4; Teisės mokslų fakulteto 1940/1941 m. mokslo planas. LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 324, l. 3; LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 92, l. 29, 33; LMAVB RS, f. 304-232, l. 20; *Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1941), 49, 53.

2738 *Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1941), 52.

2739 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. rugsėjo 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 319.

2740 Išliko duomenų, kad 1940 m. planuota dėstyti tris dalykus iš valstybinės teisės, t. y. Lietuvos TSR, Sovietų Sąjungos ir buržuazinių valstybių konstitucinę teisę. LMAVB RS, f. 267-2689, l. 1.

Lietuvos TSR konstituciją[2741]. Dėl šios konstitucijos aiškinimo ir dėstytojo vaidmens M. Römeris rašė:

> *„<...> esmė ta, kad sovietinės konstitucijos traktavimas yra griežtai dogmatiškas, neleidžiantis nukrypti. <...>; aiškinimas yra vienas, privalomas, kaip ir bažnytinėje dogmoje. Tada konstitucinės teisės profesoriaus vaidmuo sumažinamas iki labai mažos apimties, komentuojant tai, kas jau šimtą kartų komentuojama visur. Mokslininko funkcija praranda visą kūrybinę galią ir gali tapti nereikalinga.“*[2742]

Teko teisininkui rengti sovietinės konstitucinės teisės kursą. Speciali teisės šakų komisija sudarė pavyzdinę programą. Tačiau, pasak M. Römerio, ji buvo ydinga ir neatitiko kurso poreikių. Tad teisininkas sukūrė pats savo programą, kurios ašis buvo jo požiūris į discipliną[2743]. Tačiau nebuvo tikrumo, kad programa bus patvirtinta, nes programos turėjo būti pagrįstos sovietiniais modeliais ir patvirtintos Maskvoje. O sovietinės mokslo šakų programos M. Römerio nežavėjo nei gyliu, nei moksliniu metodu[2744]. Programos savo turiniu turėjo būti agitacinės, pilnos sovietinės panegirikos ir be jokios kritinės analizės[2745].

M. Römerio sovietinės konstitucinės teisės programos įvadinėje dalyje buvo tokios sampratos kaip valstybė, valstybės institucijos, jų klasifikacija, hierarchija, kompetencijos, valdžių padalijimas, atstovavimas, tiesioginė demokratija, unitarinė valstybė, federacija, konfederacija ir t. t. Be šių sąvokų teisininkas konstitucinės teisės studijas laikė kazuistiniu pasakojimu. Programos pagrindinė dalis buvo skirta sovietinei konstitucinės teisės raidai nuo 1918 m. Nenorėta tvirtinti tokios programos, nes įžanginė dalis universiteto funkcionieriams „dvelkė buržuazine įtaka“[2746]. Pirmoje paskaitų ciklo dalyje teisininkas pasakojo apie Steigiamąjį Seimą, 1922 m. ir 1928 m. Lietuvos Valstybės konstitucijas[2747]. Antrąją ciklo dalį pradėdavo nuo 1938 m. įvykių, t. y. lenkų ultimatumo Lietuvai, Klaipėdos krašto cesijos, 1938 m. Lietuvos Konstitucijos, taip po truputį gvildendamas ir sovietinę santvarką[2748].

2741 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 730-5997.

2742 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. gruodžio 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 355.

2743 *Ibid.* (1941 m. vasario 13 d.), l. 385.

2744 *Ibid.* (1941 m. vasario 18 d.), l. 393.

2745 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. kovo 22 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 9.

2746 Pirminė programos versija: LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 134, l. 144–146, taisytos versijos: *Ibid.*, l. 163–165; Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. kovo 22 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 9.

2747 *Lietuvos TSR valstybinė teisė* (prof. M. Römerio 1940–1941 m. m. skaitytų paskaitų konspektai I-oji dalis). Redagavo stud. Ant. Šidlauskas (Vilnius: Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelis, 1941).

2748 Lietuvos TSR valstybinė teisė (prof. M. Römerio 1940–1941 m. m. skaitytų paskaitų konspektai II-oji dalis). Redagavo stud. Ant. Šidlauskas (Vilnius: Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelis, 1941).

Teko teisininkui reformuoti programą, atsisakyti įžanginės programos dalies. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad be mandato, atstovavimo, tiesioginio ir netiesioginio valdymo, tiesioginės demokratijos, funkcinio valdžių padalijimo, dviejų rūmų sistemos, socialinių konstitucijos prielaidų negalima paaiškinti konstitucinės teisės:

„Jeigu šie dalykai nežinomi, neaiškinami, tai sovietinės konstitucinės teisės dėstymas gali būti tik konstitucinio teksto parafrazė, rakandu, negalinčiu turėti jokios mokslinės vertės.“[2749]

M. Römeris sutiko reformuoti programą taip, kad bendrosios konstitucinės teisės sąvokos ir institutai būtų bent fragmentiškai pristatomi įvairiose programos apie sovietinės konstitucijos pozityviąją teisę temose[2750]. Teisininkas neabejojo, kad šįkart programa bus patvirtinta, bet žinojo, kad ateityje reikės sudaryti naują, visiškai atitinkančią sovietinio mokslo šablonus programą[2751]. Taip ir buvo[2752], nors teisininkas rašė savo pastabas dėl 1941 m. egzaminavimo pabrėždamas, kad dėstant ir tarybinę valstybinę teisę būtina žinoti fundamentalias konstitucinės teisės sampratas ir institutus[2753].

M. Römeris prisipažino, kad sovietinę konstitucinę teisę dėstyti buvo sunku. Dėstymas panėšėjo į propagandą, be jokios analitinės kritikos. Todėl mokslininkas nebenorėjo dėstyti, o norėjo užsiimti tik moksliniu darbu. Toks noras buvo padiktuotas tuo, kad dėstytojas negalėjo atsakyti į studentų klausimus taip, kaip iš tikrųjų manydavo[2754]. Studentai teisininko klausdavo dėl sovietinių respublikų teisės laisvai pasitraukti iš Sovietų Sąjungos, klausdavo, ar ši teisė yra realybė, ar tik naivus prasimanymas siekiant apgauti skaitančius konstituciją, kaip tai gali būti realizuota ir pan. M. Römeris rašė:

„Ką į tai atsako profesorius? <...> Ar gali profesorius atsakyti, kad jam nerūpi šios teisės įgyvendinimas, kad jis tik teigia abstrakčią teisinę konstrukciją, analizuodamas tai, kas juodu ant balto parašyta konstitucijos tekste, ir kad daugiau nieko nežino ir nenori ką nors žinoti? Toks konstitucinės teisės mokymo traktavimas būtų scholastinis, sąmoningai užsisklendžiantis tarp negyvų raidžių. Niekada nebuvau scholastas ir tokią teisės mokslo scholastiką <...> laikau neatitinkančia mokslo reikalavimų. Arba atvirkščiai: ar gali profesorius atsakyti, kad tikrovė ir konstitucinės teisės nuostatos yra du skirtingi dalykai ir kad tikrovei viskas, kas parašyta

2749 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. kovo 26 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 11.

2750 *Ibid.*

2751 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. balandžio 15 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 21.

2752 *Tarybinės konstitucinės teisės 1940/1941 mokslo metų programa* (Vilnius: LTSR valstybinis Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakultetas, 1941). LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 56, l. 19–21.

2753 Valstybinės teisės katedrai. Prof. M. Römerio pastabos sąryšy su 1941 m. birželio mėn. egzaminų sesija. LMAVB RS, f. 138-2284, l. 1–4.

2754 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. balandžio 20 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 24.

konstitucijos tekste, neturi reikšmės? <...> kokia prasmė būtų mokyti to, kas neturi nieko bendra su tikrove <...>? <...> Teisės studijų žmogus turi rasti funkcinę teisės institucijų interpretaciją ir pateikti ją savo studentams. Tai jo pareiga. Priešingu atveju jis nėra vertas mokslininko vardo ir profanuoja mokslą. Mokslininkas turi būti nuoširdus ir neturi naudoti nei pigių ir lėkštų pasiteisinimų, nei išsisukti nuo atsakomybės.“[2755]

Mokslininkas ieškojo atsakymo į studentų klausimus. Išstojimo iš Sąjungos galimybę jis analizavo savo dienoraštyje grynai teisiniu požiūriu. Remiantis teisės aktais, t. y. Sąjungai priklausančių sovietinių respublikų konstitucijose buvo numatyta liberali federacijos struktūra. Tą teisininkas tvirtino ir akcentavo tris aspektus. Pirma, Sovietų Sąjunga išvestinė ir pagrįsta narių susitarimu. 1940 m. Lietuva neįstojo į Sąjungą, o sudarė sąjungos sutartį su sovietinėmis respublikomis. Antra, deleguotas arba išvestinis sąjunginio centro kompetencijų pobūdis. Tai reiškia, kad respublika yra pavaldi tiek, kiek nori, tai turėjo būti ne vergovė, o vadovavimasis savo valia. Trečias ir pats ryškiausias, pasak M. Römerio, konfederacinio pobūdžio bruožas buvo numatyta teisė laisvai išstoti iš Sąjungos. Tokia buvo teisinė ir konstitucinė santykių struktūra. Tačiau teisininkas suvokė, kad teisinė struktūra ir politinė tikrovė skyrėsi, neatitiko viena kitos. Taigi, ką turėtų atsakyti profesorius į studentų klausimą dėl laisvo išstojimo iš Sąjungos suderinamumo su politine tikrove. Dėstytojas akcentavo, kad negalima atsižvelgti tik į konstitucinio teksto raidę nepaisant politinės tikrovės, negalima atsižvelgti ir tik į faktus, nes teisė visada yra socialinių funkcijų išraiška aplinkoje, kurioje buvo sukurta. Toks buvo M. Römerio požiūris į socialinę teisės reikšmę. Jis aiškino studentams, kad, susiklosčius tokioms istorinėms sąlygoms, dviejų antagonistinių, vienas kitą paneigiančių socialinių pasaulių sambūvis yra sudėtingas, o pasitraukimas iš Sąjungos reikštų išdavystę revoliucijos idėjoms, o tai būtų visiškai prieštaravę funkciniam subjektinių teisių bendrijoje pobūdžiui. Bet dėstytojas studentams pabrėždavo, kad tai nereiškia, jog nėra pasitraukimo iš Sąjungos galimybės[2756]. Tokia galimybė būtų, jei tas pasitraukimas „nekenktų revoliucijai“[2757]. Teisininkas pateikdavo tokį pavyzdį, kuriame, jis, ko gero, pirmas bent jau Lietuvoje pavartojo sąvoką Europos Sąjunga:

„Jei, pavyzdžiui, dėl dabartinio imperialistinio karo visoje Europoje kiltų pergalinga proletarinė revoliucija. Labai gali būti, kad Berlynas, Paryžius, Roma,

[2755] *Ibid.* (1941 m. balandžio 26 d.), l. 27.
[2756] *Ibid.* (1941 m. gegužės 16 d.), l. 37.
[2757] *Ibid.* (1941 m. balandžio 22, 25 d., gegužės 9, 11 d.), l. 24, 26, 33, 34.

Madridas, Amsterdamas, Stokholmas nenorėtų nustatyti savo laikrodžių pagal Maskvos laiką arba priimti rusų kalbą kaip oficialią Sovietų Sąjungos kalbą. Galbūt jiems labiau patiktų sąjungos socialistinė sostinė Berlyne, Paryžiuje ar Romoje, o Sąjungos kalba – prancūzų ar vokiečių ir pan. Žodžiu, jie norėtų susitelkti ne po Maskvos ženklu, o po kito centro ženklu. Tada būtų galima sukurti dvi sovietų sąjungas, vieną – Europos, naują, ir kitą – Eurazijos, seną, su centru Maskvoje. Jie galėtų palaikyti ryšį vienas su kitu, palaikyti tam tikrus bendradarbiavimo santykius, bet būtų du atskiri. <...>. Jeigu taip atsitiktų, tai, pavyzdžiui, Lietuvos pasitraukimas iš Eurazijos sąjungos siekiant įstoti į Europos Sąjungą ar net likti už bet kokios sąjungos ribų, išlaikant tik kontaktinio ir sutartinio bendradarbiavimo solidarumą be bendrų valstybės formų, neturėtų revoliucijos išdavystės pobūdžio ir tai tokiai valstybei nekeltų pavojaus. Tokiomis sąlygomis respublikos teisė atsiskirti nuo Sąjungos galėjo veikti be kliūčių. Tada respublikos galėtų laisvai disponuoti ne tik teoriniu ir abstrakčiu būdu, bet ir gyvu, funkcionaliu judėjimu.“[2758]

Dalyku, apsunkinančiu išstojimą iš Sovietų Sąjungos net ir tokiomis fantastinėmis sąlygomis, kurias teisininkas pateikė studentams kaip pavyzdį, M. Römeris laikė komunistų partiją. Nes kiekvienos atskiros sovietinės respublikos įstatymų įgyvendinimas priklausė ne tik nuo jos autonominės valios, bet ir nuo komunistų partijos, neapsiribojančios viena respublika, valios ir pritarimo[2759].

M. Römeris planavo pateikti istorinę teorinę kiekvienos konstitucinės teisės instituto analizę, privalėdamas sieti ją su sovietinio konstitucinio proceso problemomis[2760].

Teisininkas sovietinę konstitucinę teisę dėstė ir lenkų kalba studentams, nemokėjusiems lietuvių kalbos. Studentai jam buvo itin dėkingi už pagalbą ruošiantis egzaminams. Kartą jie jam atsiuntė puokštę gėlių. Teisininkas prisipažino, kad jam buvo be galo maloni jaunimo jaučiama jam simpatija[2761].

1941 m. rudenį jau reikėjo dėstyti ne sovietų[2762], o nacių okupacijos sąlygomis. Ir vėl liūdesys. M. Römeris puikiai suprato, kad dėstymas neteiks jokio pasitenkinimo, nes dėstytojas nebus laisvas, jis ir toliau bus priklausomas nuo politikos[2763]. Tais metais M. Römeriui teko dėstyti valstybės formas ir konstitucines sistemas. Vokiečių dokumentuose jis buvo įvardytas kaip

---

2758 *Ibid.* (1941 m. gegužės 16 d.), l. 37.

2759 *Ibid.* (1941 m. gegužės 17 d.), l. 37.

2760 *Ibid.* (1941 m. gegužės 15 d.), l. 36.

2761 *Ibid.* (1941 m. gegužės 29 d.), l. 43.

2762 Nors dar 1941 m. balandžio 22 d. buvo 1941–1942 m. m. patvirtintas dėstyti tarybinės konstitucinės teisės dalykas. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 6, l. 860.

2763 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 4 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 107.

konstitucinės teisės specialistas, taip pat tokiais buvo įvardyti ir vokiečiai, tos pačios srities mokslininkai iš Hamburgo ir Miuncheno[2764]. Tuo metu fakultete tebuvo du ordinariniai profesoriai – A. Janulaitis ir M. Römeris[2765]. Lietuvos konstitucinės teisės nuo 1918 iki 1940 m. paskaitos nebuvo įtrauktos į Teisės mokslų fakulteto programą. Baimintasi, kad tokio dalyko dėstymas galėjo suerzinti vokiečius, kurie nepripažino Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės[2766], kitaip tariant – nepripažino tokios valstybės. Ekonomikos fakulteto studentams M. Römeris turėjo dėstyti sutrumpintą konstitucinės ir administracinės teisės kursą[2767]. Studijų planuose buvo numatytas lyginamosios konstitucinės teisės dalykas[2768]. 1942 ir 1943 m. profesorius dėstė valstybinę teisę ir vedė jos bei administracinės teisės seminarus. Ekonomikos mokslų fakultete jis taip pat dėstė konstitucinės ir administracinės teisės dalyką[2769]. Tuo metu buvo dėstomas Vokietijos valstybinės ir administracinės santvarkos dalykas. Jį dėstė F. Mackus[2770].

Karas. Studentų koridoriuose beveik nebuvo matyti. Atrodė, kad universitetas ne funkcionuoja, o vegetuoja. Paskaitose studentai beveik nesilankydavo[2771]. Tačiau teisininkas atlikdavo savo pareigą. Tokiomis sunkiomis aplinkybėmis vis tiek jautė malonumą dirbdamas:

> *„Po geros paskaitos žmogus taip pat jaučiasi žvalus, stiprus ir pasitikintis savimi, kupinas pasitenkinimo ir jėgos.“*[2772]

M. Römeris tvirtino, kad paskaitos yra vienas didžiausių malonumų, leidžiančių užsimiršti ir atitrūkti nuo nerimą keliančių karo ir politikos įvykių, naujienų. Paskaitose vis daugėjo studentų. Atrodo, kad teisininko paskaitos jiems buvo įdomios. Dėstyta apie legistus, monarchijos viršenybės teoriją, monarcho galią bažnytiniame mokyme, konstitucinės monarchijos teoriją ir t. t.[2773] Ilgainiui profesorius pastebėjo, kad lietuvių akademinis jaunimas nusiteiks optimistiškai dėl Lietuvos likimo, kad formuojasi

---

2764 LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 625, l. 17.

2765 Teisės mokslų fakultetas. LMAVB RS, f. 304-232, l. 5.

2766 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 9 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 110.

2767 *Ibid.* (1941 m. spalio 20 d.), l. 115.

2768 Teisės mokslų fakulteto 1942/1943 m. m. mokslo planas. LMAVB RS, f. 304-232, l. 3.

2769 *Vilniaus universiteto 1942/43 mokslo metų pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1943), 15, 19; *Vilniaus universiteto 1942/43 mokslo metų rudens semestro paskaitų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1942), 14, 16; *Vilniaus universiteto 1941/1942 m. mokslo metų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1941), 18, 20.

2770 *Ibid*., 17.

2771 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 29, 30 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 120.

2772 *Ibid.* (1941 m. lapkričio 7 d.), l. 123.

2773 *Ibid.* (1941 m. lapkričio 27 d.), l. 134.

„kritinė mintis ir rimtas rūpestis savo šalimi ir tauta, tačiau paremtas lanksčiu ir tvirtu valstybės tarptautinių realijų priežasčių suvokimu.“[2774]

Po sovietinės reokupacijos M. Römeris nebenorėjo dėstyti sovietinės konstitucinės teisės ir džiaugėsi, kad galės dėstyti Vakarų valstybių („buržuazinių valstybių“) konstitucinę teisę[2775]. Paskui šis kursas buvo pervadintas į Užsienio valstybių konstitucinę teisę. Profesorius turėjo skaityti paskaitas iš Lietuvos konstitucinės teisės istorijos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikais. Iš dienoraščių aišku, kad nenorėta tokio dalyko, bet M. Römeris įtikino kolegas, kad jis būtinas teisininkui, antraip atsiras didžiulė spraga jaunosios kartos teisininkų išsilavinime. Šį dalyką ignoravo ir naciai, nes, pasak teisininko, nei sovietai, nei naciai nenorėjo pripažinti nepriklausomos Lietuvos valstybingumo fakto. Dėstytojas turėjo vadovauti konstitucinės ir administracinės teisės seminarams[2776]. Teisės mokslų fakulteto tarybos posėdyje nuspręsta, kad konstitucinės teisės dalykas apims sovietinės, užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos konstitucijų analizę[2777]. Sovietinę teisę turėjo dėstyti J. Bulavas, M. Römeriui buvo paskirta dėstyti buržuazinių valstybių konstitucinę teisę[2778].

M. Römeriui buvo sumažintas krūvis, tačiau ne atlygis:

„Man tai – mano ankstesnių darbų pelnas. <...> Vertinamas mano ankstesnis darbas, kuris suteikė Lietuvos mokslui kapitalinės vertės <...>, nes vien mano vardas universitetui suteikia vertės <...>.“[2779]

1944 m. pabaigoje M. Römerio sveikata rimtai sušlubavo. Kitų metų pradžioje gydytojas siūlė jam nebedirbti. Tačiau teisininkas pagalvojo, kad jis negali be darbo. Jis pernelyg buvo prisirišęs prie mokslinės veiklos ir jos išsižadėjimas, jo nuomone, sukurtų gyvenimo tuštumą, išaugintų nereikalingumo jausmą[2780].

1945 m. vasarį pradėtos dėstyti Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės paskaitos[2781]. M. Römeris, likus kelioms dienoms prieš mirtį, dienoraštyje pasidžiaugė, kad po ilgos pertraukos turėjo pirmąją paskaitą iš Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. konstitucinės teisės. Dienoraštyje jis prisiminė,

---

2774 *Ibid.* (1942 m. birželio 15 d.), l. 249.

2775 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1944 m. lapkričio 5 d.). VUB RS, f. 75-16, l. 65.

2776 *Ibid.* (1944 m. lapkričio 10 d.), l. 68.

2777 Teisės mokslų fakulteto tarybos 1944 m. spalio 17 d. posėdžio protokolas Nr. 1. LCVA, f. R-856, ap. 18, b. 1, l. 4.

2778 Teisės mokslų fakulteto tarybos 1944 m. lapkričio 24 d. posėdžio protokolas Nr. 3. *Ibid.*, l. 8.

2779 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1944 m. gruodžio 18 d.). VUB RS, f. 75-16, l. 87.

2780 *Ibid.* (1945 m. sausio 11 d.), l. 99.

2781 *Ibid.* (1945 m. vasario 10 d.), l. 114.

kaip buvo pradėta dėstyti konstitucinę teisę nepriklausomoje Lietuvoje, kad pirmus dešimt metų šį kursą Lietuvos universitete dėstė A. Tumėnas, o po to jis, kad sovietmečiu 1940–1941 m. skaitė šį kursą kaip įvadą į sovietinės Lietuvos konstitucinės teisės dalį, pažymėjo, kad vokiečių okupacijos metais Lietuvos konstitucinė teisė apskritai nebuvo dėstoma. M. Römeris siekė atnaujinti šių paskaitų kursą, bet vokiečiai nepripažino Lietuvos valstybingumo, todėl toks kursas buvo laikomas nereikalingu. Mokslininkas akcentavo, kad ir 1944 m., jau sovietmečiu, Lietuvos konstitucinės teisės irgi nenorėta dėstyti, nes tai *„galėjo priminti <...> buvusią nepriklausomą Lietuvos Respubliką“*. M. Römeris džiaugėsi, kad jam pavyko tada įtikinti fakulteto dekaną K. Jablonskį tokios paskaitos būtinumu. Jis nesuprato, kaip jaunieji Lietuvos teisininkai studijuotų Lietuvos politinę santvarką nuo seniausių laikų – Vytauto, Liublino unijos – ir nieko nežinotų apie tarpukario Lietuvos teisę, kurią jaunimas dar gerai prisiminė ir kuri jų psichikoje paliko gilų pėdsaką[2782]. Apie šią po ilgos pertraukos perskaitytą paskaitą iš Lietuvos konstitucinės teisės M. Römeris parašė:

„Tai mano geriausias poilsis.“[2783]

Tai buvo paskutiniai M. Römerio žodžiai apie Lietuvos konstitucinę teisę jo dienoraštyje.

1945 m. vasario 17 d. M. Römeris perskaitė paskutines savo lyginamosios konstitucinės teisės paskaitas[2784].

1.2.10. Mokslo monografijos

Daug metų M. Römeris buvo žinomas kaip knygos *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, išleistos 1908 m., autorius[2785]. Apie tą knygą ilgai buvo kalbama. Antai 1933 m. viename iš renginių sovietų pasiuntinys prisipažino, kad apie knygą girdėjo ir prašė autoriaus duoti ją paskaityti[2786]. Ir pats M. Römeris pripažino, kad ši knyga buvo jo pirmas didelis mokslinis ir literatūrinis darbas Krokuvoje. Tuo metu jis net neįsivaizdavo, kad kada nors taps profesoriumi. Po ilgų metų padarė išvadą, kad *Lietuva* buvo logiška visos tolesnės veiklos pradžia, davusi jam vardą, pareigas ir padariusi įtaką visai jo ateičiai daug daugiau nei redaktoriaus veikla 1906 m. leidinyje *Gazeta Wileńska*[2787].

2782 *Ibid.* (1945 m. vasario 14 d.), l. 116.
2783 *Ibid.*
2784 *Ibid.* (1945 m. vasario 17 d.), l. 117.
2785 Römer, *supra note*, 2309.
2786 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 97.
2787 *Ibid.* (1934 m. rugpjūčio 27 d.), l. 233.

Pradėjus dėstyti Lietuvos universitete, atsirado ir daugiau teisininko knygų. Viskas prasidėjo nuo konstitucinės teisės dėstymo. Antai praėjus pirmiems dėstymo metams M. Römeris buvo įsitikinęs, kad gali spausdinti savo paskaitų užrašus. 1923 m. spalį jis jau planavo, kad galima būtų pradėti spausdinti jo paskaitų ciklo rankraštį pavieniais sąsiuviniais per dvejus trejus metus[2788]. 1923 m. spalio 14 d. Teisių fakulteto tarybos jis paprašė skirti lėšų spausdinti jo dėstomąją medžiagą pavienėmis knygomis ar sąsiuviniais, kurie ilgainiui sudarytų dėstomo dalyko visumą. Tokiam teisininko prašymui buvo pritarta be jokių diskusijų[2789].

Ši jo svajonė išsipildys, tačiau kur kas vėliau. Be to, iš šios svajonės ilgainiui atsiras M. Römerio mokslinės knygos. Vis dėlto tam prireikė laiko ir 1923 m. gruodį teisininkas pastebėjo, kad kol kas jis rašo tik juodraštį, ne knygą, todėl rankraščių neatidavė spausdinti[2790].

Dienoraštyje pabrėžta, kad jis pagaliau turi pildyti savo paskaitų užrašus kaip pagrindą „tikrajai konstitucinei teisei", t. y. teisės poveikiui valstybei analizuoti. Pirmoji jo paskaitų rankraščio dalis skirta mokslui apie valstybę kaip valstybinę sąjungą, visuomeninį žmonių bendravimą:

> *„Tai labai svarbus ir vertingas skyrius (pirmasis), kuris mano dėstomoje medžiagoje yra raktas į antrąją mokslo dalį apie valstybę – būtent apie tikrąją konstitucinę teisę."*[2791]

M. Römeris planavo rašyti apie konstitucinės teisės institutus, viešąjį mandatą, masinių balsavimų mandatus, rinkimų sistemas, valdžios funkcijų padalijimą, britų ir kontinentinį parlamentarizmą, amerikietišką valdžių padalijimą, šveicariškąją viešosios teisės sistemą[2792]. Akivaizdu, kad jaunasis mokslininkas jau galvojo ne tik apie paskaitų medžiagos sutvarkymą ir publikavimą studentams, bet ir apie monografijų rašymą. Galbūt šiuose 1924 m. užrašytuose žodžiuose slypėjo jo monografijos *Valstybė* užuomazgos. Jis paminėjo, kad šį kartą jis ne tik tobulino, trumpino, perrašė rankraštį, bet tai jau buvo kur kas sudėtingesnis kūrybinis darbas:

> *„<...> prireikia nemažai valios pastangų persilaužti ir sėsti dirbti, kai jau persilaužiu, jis atrodo įdomesnis, suteikia tam tikro pasitenkinimo, kaip kiekviena kūryba."*[2793]

2788 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. spalio 4 d.), 272.
2789 *Ibid.* (1923 m. spalio 14 d.), 286.
2790 *Ibid.* (1923 m. gruodžio 10 d.), 344.
2791 *Ibid.* (1924 m. sausio 18 d.), 386.
2792 *Ibid.* (1924 m. sausio 18 d.), 386.
2793 *Ibid.*

Jaunasis mokslininkas tikėjosi, kad pagaliau pradės rengti spaudai pirmąją įžanginę „Konstitucinės teisės paskaitų“ dalį. Tačiau prisipažino dar vis bijantis pradėti spausdinti paskaitų medžiagą, nes vis dar jautėsi konstitucinės teisės naujoku, kuriam vis dar reikia pačiam studijuoti. Jis rėmėsi L. Duguit doktrinomis, nors ne su visomis iš jų sutiko, tačiau jos privertė kitaip vertinti G. Jellineko teiginius:

> *„Moksle ne taip paprasta vieną ypatybę pakeisti kita, nes mokslas yra logiška sistema, kurioje viskas architektūriškai siejasi, o bet kokia smulki pataisa paliečia ir visą sistemą.“*[2794]

Šiek tiek vėliau M. Römeris rašė, kad vasarą niekaip negalėjo pradėti sudaryti konstitucinės teisės vadovėlio paskaitų užrašų (lenk. *podręcznik)* ir tikėjosi tai padaryti rudenį. Bet prisipažino, kad nagrinėjo L. Duguit veikalą, kuris labiausiai jam padėjo ir paskatino pasidaryti naujus konspektus ir komentarus[2795]. Dėstytojas perrašė daugybę savo paskaitų, nes matė, kad nuolatos turi tobulinti savo ankstesnių metų užrašus, jau nebegalėjo naudotis dvejų metų senumo užrašais[2796]. Vis dėlto teisininkas visada galvojo apie knygą. Antai ir gatvėje susitikęs J. Basanavičių pokalbyje su juo akcentavo, kad rašo knygą apie konstitucinę teisę[2797].

Ir vėliau M. Römeris, prisiminęs, kad dar prieš metus tikėjosi spausdinti dėstomąją medžiagą, pripažino savo naivumą ir iliuziją, kad taip greitai parašys veikalą iš konstitucinės teisės. Jis laikė save pasipūtusiu pirmaisiais mokslo metais, maniusiu, kad pirmųjų paskaitų rankraštis su smulkiais pataisymais tiktų spausdinti, nors tada skaitė tik G. Jellineko veikalus. Tačiau buvo aišku, kad dar nėra gan kritiškų žinių, kad dar labai daug reikia studijuoti ir aiškintis. Dienoraštyje pastebėta, kad pirmąją dalį teisininkas norėjo parašyti 1924 m. žiemą, net pradėjo įžangą, bet suprato, kad dar per anksti, nes tai tebuvo konspektai, medžiagos rinkimas, dar buvo toli iki kritinio medžiagos apdorojimo. Jis planavo pirmoje knygos dalyje nagrinėti sociologinius klausimus, susijusius su valstybės socialiniu pagrindu, prisipažino, kad sociologijos studijas privalo gilinti kartu su teisės studijomis, akcentavo, kad paskaitų užrašus metai iš metų keičia, taiso, pildo, siekia laikytis schemos ir pagrindinių sąvokų, kurias nustatė dar pirmaisiais profesūros metais[2798]. Manytina, kad M. Römeris dar ir pats nenumanė, rašydamas šiuos žodžius, kad visi

---

2794 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 1 d.), 18.

2795 *Ibid.* (1924 m. rugpjūčio 13 d.), 222.

2796 *Ibid.* (1924 m. rugpjūčio 28 d.), 240–241.

2797 *Ibid.* (1924 m. lapkričio 17 d.), 361.

2798 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1924 m. gruodžio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 10.

šie konspektai, paskaitų medžiagos pildymai ir pataisymai ilgainiui virs ne viena monografija.

1925 m. sausio 1 d. dienoraščių autorius išreiškė troškimą, kad tais metais išeitų bent pirmoji jo knygos dalis[2799]. M. Römeriui buvo labai svarbus veikalas apie konstitucinę teisę: kartą blogai pasijutęs, dienoraštyje įrašė, kad mirtis jo negąsdina, bet norėtų dar spėti parašyti lietuvišką knygą apie konstitucinę teisę. Tą veikalą jis laikė savo universitetinio darbo kulminacija[2800].

Teisių fakulteto taryboje buvo nuspręsta skirti finansavimą M. Römerio rašomam veikalui[2801]. 1925 m. viduryje teisininkas nurodė, kad rašo įvadinę konstitucinės teisės vadovėlio dalį, taip pat platų „monografinį straipsnį" apie reprezentaciją ir mandatą, susijusį su valstybės konstrukcijos teorijomis. Šie veikalai turėjo būti publikuoti leidinyje *Teisių fakulteto darbai*. Taip pirmą kartą dienoraštyje pasirodė žinių apie jo monografiją *Reprezentacija ir mandatas*. Tuo pat metu jau mąstė ir apie kitą monografiją, skirtą administracinei justicijai. Taip pasirodė pirmos žinios apie ateityje pasirodysiančią monografiją *Administracinis teismas*[2802].

1925 m. spalio 4 d. mokslininkas pateikė redaguoti pirmą knygos ***Reprezentacija ir mandatas*** dalį leidyklai „Teisių fakulteto darbai". Pateikęs dalį knygos toliau rašė monografiją. Prisipažino, kad turėjo atidėti konstitucinės teisės vadovėlio rašymą, nes turėjo susitelkti ties monografija[2803]. 1926 m. sausio 1 d. teisininkas palinkėjo sau, kad pagaliau išeitų du jo veikalai – *Reprezentacija ir mandatas* ir *Administracinis teismas*. M. Römeris suprato, kad jam mokslinė veikla patinka ir jis toliau žada tobulintis:

> *„<...> kad pasiekčiau tokį lygį, kuris leis man likti tarp pirmųjų Lietuvos universiteto mokslo žvaigždžių."*[2804]

Monografiją *Reprezentacija ir mandatas*, kaip ir visus kitus savo fundamentalius veikalus ateityje, M. Römeris rašė atlikdamas kitas savo pareigas – dėstytojo, Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, Teisininkų draugijos vieno iš prezidiumo narių ir kt. Neretai jausdavosi pavargęs, pervargęs:

> *„Dirbu kaip išprotėjęs."*[2805]

2799 *Ibid.* (1925 m. sausio 1 d.), l. 17.

2800 *Ibid.* (1925 m. balandžio 20 d.), l. 71.

2801 Teisių fakulteto tarybos 1925 m. balandžio 26 d. posėdžio protokolas Nr. 73. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 32; Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. balandžio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 74.

2802 *Ibid.* (1925 m. rugpjūčio 14 d.), l. 135.

2803 *Ibid.* (1925 m. lapkričio 7 d.), l. 172.

2804 *Ibid.* (1926 m. sausio 1 d.), l. 199.

2805 *Ibid.* (1926 m. vasario 2 d.), l. 215.

Tačiau, matyt, kitaip negalėjo. Rašyme įžvelgė gyvenimo prasmę ir būdą. 1926 m. sausį dienoraštyje paliko įrašą, kad monografijos rašymas artėja prie pabaigos[2806]. Kartu vis gailėdavo, kad kokie nors kiti darbai jį atitraukdavo nuo rašymo[2807]. Leidinio *Teisių fakulteto darbai* redaktorius prašė paskubėti pabaigti knygą:

> *„Laukiu akimirkos, kai parašysiu paskutinį rankraščio žodį, padėsiu tašką ir paguldysiu plunksną. Ta diena artėja. Aš dirbu su tuo jau metus.“*[2808]

Bet ne viskas buvo taip paprasta. Pats stebėdavosi, kad, atrodo, labai aiškus knygos skyrius, apimtis aiški, tačiau rašant teksto vis daugėjo. Taip atsitiko su skyrium apie nacionalizmą ir jo reikšmę valstybei. Buvo įsitikinęs, kad skyrius bus trumputis[2809].

Leidinio redaktorius A. Rimka pradėjo dar nebaigtos monografijos rankraštį po truputį redaguoti, maketuoti. M. Römeriui prisipažino, kad taip daro pirmą kartą, t. y. nesulaukęs galutinio rankraščio pradėjo rengti spaudai. Aišku, redaktorius buvo suinteresuotas, kad teisininkas kuo greičiau pateiktų savo pabaigtą rankraštį[2810].

Pagaliau M. Römeris savo pirmąją monografiją konstitucinės teisės klausimais pabaigė. Jausmas ir būsena buvo ypatingi:

> *„Tokio didelio darbo atlikimas teikia didelį pasitenkinimą. Atrodo, kad pasiekta viršūnė, išeita iš kažkokio labirinto į laisvę, nors darbas, kad ir varginantis, buvo malonus ir suteikė daug didingo psichinio malonumo akimirkų. <...>. Man labai įdomus šio veikalo, į kurį įdėjau daug energijos ir minčių, mokslinis įvertinimas.“*[2811]

Įdomu, kad mokslininkas, taip daug dirbęs ir laukęs, kada pagaliau padės tašką, pabaigęs rašyti, pajusdavo tuštumos jausmą[2812]. Berašant mokslininką užgriuvo ir sveikatos problemos, tačiau prisipažino, kad vienintelė jaudinanti ir viliojanti aistra – tai mokslinis darbas[2813].

Pirmas monografijos skaitytojas buvo redaktorius A. Rimka. Jis buvo susidomėjęs M. Römerio darbu. Tą neslėpdamas ir pareiškė knygos autoriui:

> *„Tai ne tik trumpalaikis pripažinimas, o tikras susidomėjimas mano knyga. Taip įsitikinu, kad mano darbas vertingas ir nebus nevykęs. Labai noriu, kad tai būtų kažkas,*

2806 *Ibid.* (1926 m. sausio 24 d.), l. 211.
2807 *Ibid.* (1926 m. sausio 26 d.), l. 212.
2808 *Ibid.* (1926 m. sausio 31 d.), l. 214.
2809 *Ibid.* (1926 m. vasario 2 d.), l. 215.
2810 *Ibid.* (1926 m. vasario 3 d.), l. 216.
2811 *Ibid.* (1926 m. vasario 9 d.), l. 219.
2812 *Ibid.* (1926 m. vasario 12 d.), l. 220.
2813 *Ibid.*

kas patrauktų dėmesį ir nebūtų šablonų balastu. Man svarbu sukurti tai, kas jaunoje lietuvių teisės literatūroje taptų gyva ir tam tikru mastu liktų klasika.“[2814]

Baigus rašyti rankraštį, dar teko kelis mėnesius užsiimti jo korektūra[2815]. Po to keletą mėnesių reikėjo palaukti, kol bus išspausdinta, nes knygos spausdinimas sutapo su Seimo rinkimų kampanijomis. Tad valstybinė spaustuvė buvo apkrauta biuletenių, plakatų spausdinimu. Pagaliau 1926 m. gegužės 28 d. pasirodė pirmoji M. Römerio teisės mokslo knyga *Reprezentacija ir mandatas*[2816]. Studentai nedelsdami ją pirko[2817].

Knygai išėjus M. Römeris buvo paaukštintas ir pradėjo eiti Valstybinės teisės katedros ordinarinio profesoriaus pareigas[2818]. Netrukus pasirodė ir A. Rimkos teigiama recenzija knygai[2819]. Pasigirdo ir kitų skaitytojų nuomonės apie knygą. M. Römeris padovanojo kelias dešimtis egzempliorių. Teisėjas M. Čepas knygos autoriui pasakė, kad Lietuva bus dėkinga jam už šią knygą, Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo padėjėjas K. Žalkauskas tvirtino, kad tai pirmoji tikrai mokslinė knyga teisės srityje, išleista Lietuvos universitete. A. Voldemaras žadėjo parašyti recenziją[2820]. Ilgainiui atsirado ir daugiau recenzijų[2821]. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad ši knyga gali būti išversta ir į kitas kalbas. Tokie pasiūlymai buvo išsakyti ir recenzentų. Teisininkas norėjo, kad monografija būtų išversta į lenkų kalbą. Šiuo klausimu jis kreipėsi į savo kolegą Vilniuje L. Abramovičių[2822], [2823].

M. Römeris su malonumu dovanojo savo knygas. Valstybės vadovas K. Grinius, gavęs knygą, atsiuntė ranka rašytą padėką ant specialaus popieriaus su vandenženkliais:

„Ponui Profesoriui Mykolui Roemeriui Kaune. P*onas Profesoriau! Ačiū už atsiųstą Tamstos veikalą – „Reprezentacija ir mandatas“. Tamstos plunksnos darbus,*

2814 *Ibid.* (1926 m. vasario 28 d.), l. 228.

2815 *Ibid.* (1926 m. kovo 26 d.), l. 241.

2816 Römeris, *supra note*, 2727.

2817 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 20.

2818 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Teisių fakulteto 1926 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas Nr. 101. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 223, l. 32–33; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. gegužės 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 21.

2819 Rimka, Albinas. „Spaudiniai: apie M. Römerio knygą „Reprezentacija ir mandatas“. *Lietuva*, 1926 m. birželio 8 d., Nr. 124 (2213), 2–3.

2820 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. birželio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 40.

2821 Stankevičius, V. „Prof. Römerio „Reprezentacija ir mandatas“. *Teisė* 10 (1926): 66–72. Vokiečių kalba recenzija rašyta „Ost-Recht“. Žr.: Büchler v., Oskar. „Mykolas Römer'is, Administracinis Teismas“. *Zeitschrift für Ostrecht*, 1929, Jg. 3, H. 10, 1422–1424. Parašytą recenziją M. Römeris siuntė dienraščiui *Przegląd Wileński*. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 3 d., 1927 m. sausio 7 d., sausio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 84, 132, 143.

2822 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 143.

2823 Knyga taip ir liko neišversta nei į vieną užsienio kalbą.

pradedant nuo „Lithuania", aš atsidėjęs skaitau. Dr. K. Grinius. Respublikos Prezidentas. Kaunas, 1926 m birželio 12 d."[2824]

Padėkas atsiuntė ir kiti asmenys, gavę dovanų knygą[2825].

Tik išspausdinus monografiją *Reprezentacija ir mandatas*, mokslininkas ėmėsi rašyti kitą – ***Administracinis teismas***[2826].

Lietuvos teisininkų draugijos valdyba 1925 m. paskelbė teisių mokslo darbų konkursą[2827]. Tarp įvardytų temų paminėta administracinės justicijos tema pabrėžiant, kad veikale turi būti gvildenama administracinės justicijos teorija, ribos, užsienio šalių praktika, *de lege ferenda* steigiant administracinį teismą Lietuvoje. Už tinkamiausią veikalą planuota skirti 2 500 litų premiją[2828]. Konkursas paskelbtas M. Römeriui vis dar rašant knygą *Reprezentacija ir mandatas*. Taigi, baigęs vieną stambų veikalą, ėmėsi kito.

M. Römeris pradėjo studijuoti literatūrą apie administracinį teismą dar neatspausdinus pirmos jo teisės mokslų monografijos[2829]. Jis planavo parašyti monografiją per vasaros atostogas[2830]. Tačiau netrukus prisipažino, kad vis dar studijuoja literatūrą ir nepradėjo rašyti. Nepaisant to, buvo įsitikinęs, kad darbą padarys gerai, nes „dalykas įdomus ir patrauklus"[2831]. Teisininkas planavo rašydamas daugiausia remtis nuosekliausiai besivystančia Prancūzijos administracinės justicijos sistemos analize. Jis neplanavo parengti įstatymo projekto ir tvirtino, kad darbas bus labiau teorinis, analitinis, informacinis administracinio teismo fenomeno nagrinėjimas užsienio valstybėse[2832].

M. Römeriui labiausiai rūpėjo spėti parašyti darbą, nes jam teko derinti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, profesoriaus ir prorektoriaus pareigas. Tačiau pradėti sunkiai sekėsi, nes vis naujos mintys, teorijos, doktrinos kėlė daug klausimų dėl administracinių aktų, politinių aktų ir t. t.[2833] Jau atrodė, kad viskas sustyguota, suplanuota, bet ir vėl naujas minčių srautas viską sujaukdavo[2834]. Pagaliau teisininkas pradėjo rašyti[2835].

2824 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 39.

2825 *Ibid.*

2826 Römeris, *supra note*, 1524.

2827 *Teisė* 7 (1925): 64.

2828 Plačiau apie konkurso detales ir tai, kaip M. Römeris rašė šią monografiją, žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 268–274.

2829 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. kovo 18 d., balandžio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 237, 250.

2830 *Ibid.* (1926 m. liepos 7 d.), l. 40.

2831 *Ibid.* (1926 m. liepos 9 d.), l. 41.

2832 *Ibid.*

2833 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 42.

2834 *Ibid.*

2835 *Ibid.* (1926 m. liepos 13 d.), l. 43.

Mokslininkas monografiją rašė kiekvieną dieną po tris valandas[2836], bet vėliau skyrė tam daugiau valandų[2837]. 1926 m. rudenį pradėjo eiti Lietuvos universiteto prorektoriaus pareigas. Tad rašymą teko derinti su Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, prorektoriaus ir pedagogo pareigomis. Mokslininkas baiminosi, kad nespės parašyti monografijos iki nustatyto termino[2838]. Tačiau spėjo. Knygą baigė rašyti rugsėjo 30 d. Tai jau buvo trečioji M. Römerio knyga: pirmoji 1908 m. išėjo knyga *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, antroji buvo 1926 m. išleista monografija *Reprezentacija ir mandatas* ir 1928 m. išleistas *Administracinis teismas*[2839].

M. Römeris buvo vienintelis, pateikęs veikalą apie administracinę justiciją[2840]. Komisiją, vertinusią monografiją *Administracinis teismas*, sudarė Lietuvos teisės istorikas profesorius A. Janulaitis, administracinės teisės profesorius V. Biržiška, prisiekęs advokatas D. Nargelevičius[2841]. M. Römerio monografija komisijos narių vienbalsiai buvo pripažinta atitinkanti konkurso reikalavimus ir autoriui buvo skirta premija[2842]. M. Römeris džiaugėsi ir dėl finansinio aspekto, ir dėl savo knygos savotiško „socialinio patento“[2843].

Rankraštis buvo perduotas *Teisių fakulteto darbai* redaktoriui A. Janulaičiui, po kelių dienų nugabentas į spaustuvę „Valstybė“[2844]. Monografija *Administracinis teismas* atspausdinta ir įteikta jos autoriui 1927 m. gruodžio 16 d.[2845] Autorius pastebėjo, kad pirmuose egzemplioriuose nebuvo vieno lanko, todėl prašė F. Bugailiškio įrišti dar kelis papildomus puslapius į jau išspausdintą knygą[2846]. Knygos autorius išdalijo per penkiasdešimt egzempliorių. Tarp knygą gavusių asmenų buvo valstybės vadovas, ministras pirmininkas, teisingumo, švietimo ministrai, Vyriausiojo Tribunolo teisėjai, prokurorai, jų padėjėjai, apygardų teismų pirmininkai, prorektorius, universiteto fakultetų dekanai, buvę rektoriai, autoriaus pirmtakai, J. Tumas-Vaižgantas, kai kurie advokatai, profesoriai, giminaičiai. Autorius nepamiršo ir savo devynių studentų[2847].

2836 *Ibid.* (1926 m. rugpjūčio 6 d.), l. 55.
2837 *Ibid.* (1926 m. rugpjūčio 10 d.), l. 57.
2838 *Ibid.* (1926 m. rugsėjo 7 d.), l. 71.
2839 *Ibid.* (1926 m. rugsėjo 30 d.), l. 82.
2840 *Ibid.* (1926 m. spalio 4 d.), l. 84.
2841 *Ibid.* (1926 m. spalio 7 d.), l. 86.
2842 *Teisė* 11 (1927): 83; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 139.
2843 *Ibid.* (1927 m. sausio 22 d.), l. 139.
2844 *Ibid.* (1927 m. kovo 26 d.), l. 171.
2845 *Ibid.* (1927 m. gruodžio 16 d.), l. 303.
2846 M. Römerio raštas F. Bugailiškiui. LMAVB RS, f. 87-70, l. 1.
2847 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. sausio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 303.

Atitinkamai knygos autorius gavo rašytinę padėką iš buvusio Lietuvos Respublikos Prezidento K. Griniaus. Šis rašė, kad yra nuolatinis autoriaus kūrinių skaitytojas, stebintis M. Römerio kūrybos raidą bei matantis vieną logišką kūrinių visumą, atskleidžiančią mokslininko meilę Lietuvai, ugdančią teisinės valstybės jausmą. M. Römeris gavo ir to meto valstybės vadovo A. Smetonos ranka rašytą raštą. Respublikos Prezidentas dėkojo už knygą, atveriančią analizuoto klausimo svarbą Lietuvai, reiškė viltį, kad knyga susidomės Lietuvos valdžios institucijos, o jam, valstybės vadovui, primins apie prezidentines pareigas ir užduotis[2848]. J. Robinzonas, kurį M. Römeris laikė jaunu, talentingu visuomenininku, gabiu oratoriumi, išskirtinio išsilavinimo, didelės erudicijos teisininku, autoriui padovanojo savo knygą *Das Minoritäten Problem und seine Literatur*[2849], išleistą Berlyne. Joje jaunasis mokslininkas prancūzų kalba įrašė: „Profesoriui M. Römeriui, teisės universitetinio mokslo kūrėjui Lietuvoje, su autoriaus pareiga." M. Römeriui šis įrašas buvo malonus, patiko ir tai, kad J. Robinzonas vertino jo darbus, jo nuomonę laikė autoritetinga[2850].

Apie teisininko parašytą monografiją rašyta ne tik lietuviškai[2851], bet ir vokiškai[2852].

1932 m. Teisių fakulteto taryba vienbalsiai nusprendė ir universiteto senatas patvirtino M. Römeriui teisių daktaro mokslo laipsnį nereikalaudama ginti atitinkamos disertacijos ar laikyti egzaminų[2853]. Taryba rekomendavo suteikti šį laipsnį už veikalus *Reprezentacija ir mandatas*, *Administracinis teismas*, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* bei *Dabartinės konstitucijos*[2854]. Tą pačią dieną toks mokslinis laipsnis buvo suteiktas ir A. Janulaičiui už jo mokslinius darbus[2855].

2848 *Ibid.* (1928 m. sausio 11 d.), l. 316.

2849 Robinson, Jacob. *Das Minoritäten Problem und seine Literatur* (Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1928).

2850 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m kovo 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 346.

2851 Finkelšteinas, Mauša?. „Administracinis teismas". *Kultūra* 4 (1928): 161.

2852 Büchler v., Oskar. „Mykolas Römer'is, Administracinis Teismas". *Zeitschrift für Ostrecht*, 1929, Jg. 3, H. 10, 1422–1424.

2853 Maksimaitis, Mindaugas. *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006), 120, 140; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 6 d., gegužės 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 283, 321. Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 2; Teisių fakulteto tarybos 1932 m. lapkričio 16 d. posėdžio protokolas Nr. 216. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 25; *Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927. II.16–1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas: „Spindulio spaustuvė", 1933), 221.

2854 Promocijų komisijos pasiūlymas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 98–100.

2855 *Ibid.*, l. 101–103.

Apie konstitucinės teisės knygą M. Römeris dienoraštyje parašė tik po to, kai pabaigė savo prorektoriaus 1927 m. ir rektoriaus 1928 m. kadencijas (žr. monografijos VIII dalies 2 poskyrį). 1929 m. mokslo metų pradžioje pasiryžo pradėti savo septynerių metų konstitucinės teisės dėstymo patirtį apimantį kapitalinį veikalą:

> *„<...> parašysiu pirmąją šios kapitalinės studijos dalį. Pradedu šį darbą su tam tikra emocija kaip kokį religinį veiksmą, mistinį kūrinį, apibendrinantį vieną iš mano gyvenimo vertybių. Palaimink mane, Dieve, ir palaimink mano darbą!“*[2856]

Pasitikęs 1930 metus, palinkėjo sau toliau tęsti savo didįjį darbą, apvainikuojantį aštuonerių metų profesūrą[2857]. Vėliau rašė, kad ši knyga turėtų būti brandus jo aštuonerių metų studijų vaisius, tačiau rašymas užtruks kelerius metus. Iš esmės darbo pradžią mokslininkas datavo 1930 m. sausį. Turėjo būti išleisti keli šio darbo tomai. Pirmasis turėjo būti susijęs su valstybės esme, prigimtimi, visuomenės problema, įvairių doktrinų analize. Tikėjosi pirmą tomą pradėti spausdinti 1931 m.[2858] 1930 m. rugsėjį dienoraščių autorius įrašė ir I tomo pavadinimą ***Valstybė ir jos konstitucinė teisė*** (lenk. *Państwo i jego prawo konstytucyjne*). Jis buvo įsitikinęs, kad tai bus jo visos akademinės veiklos šedevras, ilgamečio darbo vaisius, išleistas keliais tomais[2859]. Vėliau šią idėją vadino „mano stambus rašinių ciklas“[2860].

Tuo pat metu Teisių fakultete apsispręsta rašyti kolektyvinę monografiją leidinyje *Teisių fakulteto darbai*, skirtą Teisių fakulteto dekano P. Leono 65-erių metų jubiliejui. Teisininkas nusprendė rašyti apie konstitucinį teismą. Turėta omenyje monografija ***Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose***[2861]. Teisininkas pradėjo ją rašyti 1930 m. ankstyvą pavasarį. O tų pačių metų rudenį dienoraštyje įrašė, kad po truputį ryškėja šio darbo pabaiga. Knygos pavadinimas ne iš karto buvo suformuluotas. Iš pradžių knygą planuota pavadinti Teismo viešosios funkcijos klausimai[2862]. Netrukus buvo apsispręsta ir dėl pavadinimo. Planuota ir paantraštė „Teismo

---

2856 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 130.

2857 *Ibid.* (1930 m. sausio 1 d.), l. 187.

2858 *Ibid.* (1930 m. sausio 23 d., balandžio 7 d.), l. 198, 235.

2859 *Ibid.* (1930 m. rugsėjo 11 d.), l. 14.

2860 M. Römerio 1940 m. liepos 7 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-521, l. 2.

2861 Römeris, Mykolas. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1931); Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 207.

2862 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. rugsėjo 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 14.

funkcijos problemos“[2863]. Knygą baigė rašyti 1930 m. rugsėjo 30 d., prieš eidamas į Valstybės Tarybos posėdį[2864]. Tačiau po to dar laukė darbas su bibliografinėmis nuorodomis[2865]:

„Su savo komentarais ir nuorodomis dirbu kaip skruzdėlė. Tai nepakeliamas darbas.“[2866]

Po kelių savaičių rankraštis atiduotas leidyklos „Teisių fakulteto darbai“ redaktoriui A. Janulaičiui[2867]. Laiške redaktoriui teisininkas pabrėžė, kad monografijoje svarbiausia yra antroji dalis, skirta įstatymų konstitucingumo tikrinimo ir konstitucinio teismo problemoms[2868]. Nemažai laiko užtruko kalbos stiliaus taisymas[2869]. Knyga publikuota tik 1932 m. vasarį[2870]. Viena iš priežasčių ta, kad buvo laukiama ir kitų mokslininkų darbų į kolektyvinę knygą, skirtą P. Leonui[2871]. A. Janulaitis M. Römeriui rašė:

„Žinau, kad pyksti ant manęs, pyksta ir kiti, kad jų darbai neišeina, visgi aš nekaltas. Tavo didysis raštas teišeis sausio mėn. <...> Pats dabar matai, kaip blogai einasi su kolektyviniu darbu. <...> Gal išėjus darbui atsileisi kiek.“[2872]

1930 m. balandį M. Römeris rašė, kad jo darbas su **„pagrindine konstitucinės teisės knyga** vyksta lėtai, bet gerai“[2873]. Jis negalėjo visa jėga jos rašyti, nes reikėjo dirbti ir kitus darbus. Tačiau buvo įsitikinęs, kad ta knyga privalo būti parašyta:

„Jaučiu, kad atėjo laikas šiam darbui, kuris turėtų būti brandus mano aštuonerių metų studijų kabinete ir katedroje vaisius. Tai įdomus, bet didelis darbas, kuris truks kelerius metus ir bus išleistas keliais tomais.“[2874]

1931 m. sausio 1 d. M. Römeris sau palinkėjo išleisti pirmąjį savo kapitalinio darbo *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* tomą[2875]. Apie tai rašė ir V. Biržiškai[2876]. Jis rašė pagal jo dėstomos programos egzaminų bilietus. Iš viso

---

2863 *Ibid.* (1930 m. rugsėjo 26 d.), l. 21.
2864 *Ibid.* (1930 m. rugsėjo 30 d.), l. 23.
2865 *Ibid.* (1930 m. spalio 4 d.), l. 25.
2866 *Ibid.* (1930 m. spalio 6 d.), l. 26.
2867 *Ibid.* (1930 m. spalio 14 d.), l. 30.
2868 M. Römerio 1930 m. spalio 14 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 23.
2869 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 96.
2870 *Ibid.* (1932 m. vasario 14 d.), l. 272.
2871 *Ibid.* (1931 m. gegužės 6 d.), l. 132.
2872 A. Janulaičio 1931 m. gruodžio 31 d. laiškas M. Römeriui dėl knygos „Konstitucinės teisės ir teismo pasieniuose“ ir konstitucijų vertimų spausdinimo. LMAVB RS, f. 267-182, l. 1.
2873 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 232.
2874 *Ibid.* (1930 m. balandžio 7 d.), l. 235.
2875 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. sausio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 70.
2876 M. Römerio 1931 m. gegužės 9 d. raštas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-517, l. 2.

buvo sudaryta 120 bilietų[2877]. Į pirmą tomą turėjo patekti aštuoniolika jo kurso programos bilietų klausimų[2878].

Teisininkas norėjo pabaigti pirmą tomą iki žiemos švenčių, bet nebuvo tikras, kad spės. Tuo metu rašė aiškinamąjį raštą Administracinio teismo įstatymo projektui, straipsnius rengiamai *Lietuviškajai enciklopedijai* (žr. monografijos IX dalies 5 skyrių), straipsnį leidiniui *Vaga*[2879], žurnalui *Kultūra*[2880], informacinį straipsnį apie mokslą Lietuvoje leidyklai „Nauka Polska"[2881], įvadą į leidinį, kuriame turėjo būti atspausdinti valstybių konstitucijų vertimai ir t. t.[2882]

Kol dirbo visus šiuos darbus, gavo laišką iš Rumunijos administracinių mokslų instituto Bukarešte, kuriame buvo pranešta, jog jis išrinktas šios organizacijos nariu korespondentu, jam pasiūlyta bendradarbiauti, rašyti leidiniui straipsnius[2883]. Tokia nominacija iš esmės buvo skirta už jo straipsnį, išverstą į vokiečių kalbą apie Lietuvos Respublikos konstitucijas[2884].

1932 m. vasario 5 d. M. Römeris pagaliau baigė rašyti savo kapitalinio veikalo I tomą, apėmusį jo visas konstitucinės teisės studijas. Jis džiaugėsi tuo dėl dviejų dalykų: reikėjo honoraro ir jam buvo svarbu būti žinomu mokslo pasaulyje. Nors ir suvokė, kad mokslo pasaulyje tapti žinomu, rašant lietuviškai, neįmanoma:

> *„Lietuvių kalba ne tik nesulaukia mokslinės šlovės, bet ir nėra plačiai skaitoma profanų, nes vyresnioji inteligentijos karta beveik neskaito mokslo darbų. Vieninteliai, kurie skaito mūsų mokslinius darbus, yra studentai. <...> Mūsų įtaka išliks per jų protus ir žinias. <...> Laukas dirbti – gražus ir kilnus."*[2885]

2877 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. balandžio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2260 l. 129.

2878 *Ibid.* (1931 m. vasario 8 d.), l. 99.

2879 Römeris, *supra note*, 1760.

2880 Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė", *Kultūra*, 1932, Nr. 5 (103), 257–261; Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė", *Kultūra*, 1932, Nr. 6–7 (104–105), 321–328.

2881 Tokį straipsnį parašė kitas amsuo, bet straipsnyje minimas M. Römeris ir jo mokslinė veikla. Žr.: Brensztejn, Michał. „Nauka w Republice Litewskiej". *Nauka Polska*, 1934, T. XIX, 225–308; taip pat žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. balandžio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 129.

2882 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 200.

2883 Ir iš tikrųjų teisininkas spausdino savo straipsnį žurnale *Revista de Drept Public*. Žr.: Römer, Michel de. „L'evolution constitutionelle de la Lithuanie". Extrait de la *Revista de Drept Public* 6–9 (1933): 4–19 (Bucarest Institut des Arts Graphiques „E. Marvan" Bd. Mircea 10, 1934); Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 25 d., 1933 m. gegužės 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 201, 498.

2884 Römer v. M. *Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*. Osteuropa-Institut in Breslau Quellen und Studein (München, Berlin, Leipzig: J. Schweitzer Verlag (Arthur Sellier), 1930).

2885 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 268.

Mokslininkas minėjo, kad liko parašyti dar tris tomus, bet nebuvo tikras, ar spės, ar užteks jam gyvenimo, nes I ir II tomai žadėjo būti sudėtingi ir stambūs, IV tomas turėjo būti trumpesnis. Pirmoji dalis vadinosi Valstybė, antroji turėjo vadintis Valstybės formos ir institucijos, trečioji – Konstituciniai režimai ir valstybės formų keitimas, ketvirtoji – Konstitucinės priemonės[2886]. Dienoraštyje teisininkas akcentavo, kad šiuo darbu norėjo Lietuvos išsilavinusiam jaunimui perduoti savo dešimties mokslinės veiklos laimėjimus kaip vertingiausią profesinį palikimą, kol neišsekusios protinės jėgos[2887]. 1932 m. kovą parašyta dalis Valstybė ir jos konstitucinė teisė, abu tomai perduoti A. Janulaičiui redaguoti[2888]. Tačiau korektūros darbai prasidėjo tik po kelerių metų.

Ilgą laiką apie savo didžiąją mokslo knygą M. Römeris dienoraštyje neužsiminė. Tai buvo susiję su jo rektoriaus pareigomis ir kartkartėmis sveikatos negalavimais. Tačiau 1934 m. rugsėjį teisininkas pabrėžė, kad pavasarį pradės antrąją savo mokslinio ir literatūros darbo dalį, turėjusią apimti visą konstitucinės teisės studiją[2889].

M. Römeriui pradėjus dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę, pradėti ir užrašai iš Lietuvos konstitucinės teisės, kurie vis augo. Juose teisininkas istoriškai traktavo modernios lietuvių tautinės valstybės pagrindus ir konstitucinę raidą, analizavo ne tik teisės aktus, dokumentus, bet ir politinį kontekstą, istorinius įvykius. Jam atrodė, kad šis darbas įdomus, o svarbiausia, naudingas[2890]. Ilgainiui jis konstatavo, kad iš šių Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų užrašų gims kita knyga[2891].

Pagaliau 1934 m. spalį M. Römeris gavo knygos ***Valstybė*** pirmojo tomo egzempliorių[2892]. 1935 m. pasirodė ir antrasis šios knygos tomas[2893]. Apie tai skelbė ir dienraščiai[2894]. Abu tomai sulaukė didžiulio skaitytojų įvertinimo. Pasak M. Römerio, į šiuos du tomus jis sudėjo visas savo žinias apie valstybės ir konstitucinės teisės mokslą. Tada jis nurodė ir savo darbo metodą:

2886 Römeris, Mykolas. *Valstybė*. I tomas (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1934), IV.

2887 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 276.

2888 *Ibid.* (1932 m. kovo 16 d.), l. 288.

2889 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 23 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 247.

2890 *Ibid.* (1934 m. spalio 4 d.), l. 252.

2891 *Ibid.* (1934 m. gruodžio 21 d.), l. 291.

2892 *Ibid.* (1934 m. spalio 16 d.), l. 258.

2893 Römeris Mykolas. *Valstybė*. II tomas (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935).

2894 „Spaudos fonde“ nauja: I. Mokslas. 1. Prof. M. Römeris – Valstybė“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. gegužės 25 d., Nr. 120 (2383), 16.

„Kiekvieną dieną rašau labai mažomis ištraukomis tarp daugybės kitų dabartinių savo darbų – man įprastas būdas maišyti skirtingus darbus, trumpai sutelkiant dėmesį į kiekvieną ir staigiai pereinant prie kito. Pastebėjau, kad taikant šį sisteminį metodą galima išnaudoti maksimalų energijos kiekį nepavargstant. Jo dėka susikūriau darbo discipliną ir pasiekiau nepaprastą efektyvumą, stebinantį daugelį žmonių.“[2895]

Teisininkas džiaugėsi teigiamu atsiliepimu mėnraštyje *Židinys* apie jo ką tik išspausdintą monografijos *Valstybė* I tomą[2896]. Recenzijoje veikalas prilygintas didiesiems Europos moksliniams darbams. Autorius ir pats jautė, kad jo darbas vertingas. Teisininkas dienoraštyje vylėsi, kad galbūt jo veikalas bus išverstas į lenkų kalbą. Tačiau abejojo, ar tai bus padaryta[2897].

1935 m. liepą M. Römeris ėmėsi rašyti antrąją savo kapitalinio veikalo ciklo dalį *Valstybės formos ir institucijos*[2898]. 1937 m. gegužę M. Römeris užsiminė apie savo veikalo, savo šedevro, kaip jis vadino, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* antrosios dalies pirmą tomą. Jame jis rašė apie konstitucines sistemas, jų raidą, unitarinės valstybės bruožus, centralizaciją, decentralizaciją, federaciją, konfederaciją, imperialistinių valstybių sąjungą. Turėjo būti du antrosios dalies tomai[2899]. Autorius buvo įsitikinęs, kad greičiausiai jau 1937 m. rudenį rankraštį pateiks spaudai[2900].

Knygos *Valstybė ir konstitucinė teisė* antros dalies *Konstitucinės institucijos* I tomas ***Suverenitetas*** buvo publikuotas 1939 m.[2901] Pratarmėje paaiškinta, kad knygų ciklą *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* sudarys nebe keturios, o trys dalys: pirmoji dalis *Valstybė* jau išspausdinta, antroji *Konstitucinės institucijos* ir trečioji *Valstybės formos ir konstituciniai režimai*. Visą ciklą M. Römeris vadino „pilnu mano mokslinės Vytauto Didžiojo Universitete veiklos vaisiumi“[2902], monumentaliu kūriniu[2903].

1940 m. vasarą pasikeitus santvarkai, pasikeitė ir mokslininko veikla. Anksčiau M. Römeris taip džiaugdavosi parašęs ir išleidęs knygas, o dabar viskas pasikeitė. Pasikeitė jo mokslinio darbo sąlygos valstybės ir

---

2895 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. liepos 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 396.

2896 J. U. „Mykolas Roemeris: Valstybė ir jos konstitucinė teisė, I dalis, II tomas“. *Židinys*, 369–373.

2897 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. lapkričio 1 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 449.

2898 *Ibid.* (1935 m. liepos 18 d.), l. 396.

2899 *Ibid.* (1937 m. gegužės 12 d.), l. 206.

2900 *Ibid.* (1937 m. balandžio 16 d.), l. 193.

2901 Römeris, Mykolas. *Suverenitetas* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys), 1939.

2902 *Ibid.*, IX.

2903 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. liepos 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 395.

konstitucinės teisės srityje. Nebeliko klausimo dėl tolesnio monografijų rašymo, nes jos galėjo būti tik apie sovietinės konstitucinės teisės studijas, kurias parengti kaip mokslo studijas, monografijas buvo sudėtinga, nes sovietinis mokslas socialinėje srityje buvo itin dogmatiškas, netoleruojantis jokių nukrypimų ir vykdomas tik pagal valdžios nustatytas linijas[2904], [2905].

1941 m. vėl pasikeitė santvarka. M. Römeris suprato, kad jis rašo rankraščių archyvui, o ne publikacijoms. Žinojimas, kad jo darbų nei sovietai, nei naciai nespausdins, emociškai sunkino mokslininko darbą. Jis kartais pagalvodavo, kad jo mokslinė literatūrinė veikla neturi jokios socialinės vertės, ir jis išeis iš šio pasaulio nepalikęs gilaus pėdsako. Tai jį gąsdino[2906]. O apskritai labiausiai teisininką džiugindavo, kai jį pažindavo ne dėl jo užimtų postų, o dėl jo mokslo publikacijų:

> *„Toks populiarumas ir pripažinimas dėl mokslo darbų man yra malonesnis nei populiarumas ir pripažinimas dėl mano reprezentacinių postų, nes būtent tai laikau svarbiausia savo vertybe.“*[2907]

Netrukus D. Krivickas informavo M. Römerį, kad planuojamas politinio mokslinio pobūdžio darbas, kuriame teisininkui reikės parengti studiją apie teisinę valstybės analizę nuo sovietų okupacijos 1940 m. birželio 15 d. M. Römeris sutiko[2908]. Teisininkas suvokė, kad čia reikėjo tik techninės teisės ir konstitucinių aktų analizės. Tačiau darbas išaugo į tikrą politikos ir teisės studiją. Jis norėjo ją publikuoti Teisės mokslų fakulteto leidykloje, tačiau abejojo, ar taip įvyks[2909]. Jis atidavė savo studiją generaliniam teisingumo patarėjui. Ją teisininkas įvardijo ***Istorine Lietuvos sovietizacijos proceso apžvalga***, atvaizduojančia Lietuvos prijungimo prie sovietų procesą, kuris buvo įmantri Lietuvos tariamo metimosi į sovietų glėbį inscenizacija:

> *„Atrodo, man pavyko užfiksuoti ir išryškinti visą šį pastatymą, panašų į lėlių teatrą sui generis politinį vaikų teatrą – ir atskleisti šio proceso realybę, kuri iš tikrųjų buvo ne kas kita, o Lietuvos užgrobimas, aneksija <...>.“*[2910]

2904 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. balandžio 2 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 15.

2905 Pavyzdžiui, 1941 m. Universiteto spaudos plane numatyta spausdinti tarybinės teisės šakų vadovėlius, išverstus iš rusų į lietuvių kalbą (*Sovietskoje administrativnoje pravo*, *Istorija gosudarstva i prava Narodov SSSR*, *Osnovnyje zadači nauki sovietskogo socialističeskogo prava*, *Tarybinė baudžiamoji teisė* ir t. t.), tardymo vadovą. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 454, l. 1–2.

2906 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 4 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 107.

2907 *Ibid.* (1941 m. spalio 23 d.), l. 117.

2908 *Ibid.* (1941 m. spalio 7 d.), l. 109.

2909 *Ibid.* (1941 m. spalio 21 d.), l. 116.

2910 *Ibid.* (1941 m. lapkričio 6 d.), l. 124.

Ši studija neišvydo dienos šviesos Lietuvoje. Ji buvo atspausdinta Augsburge, jau po M. Römerio mirties, pasitelkus slapyvardį X. Y.[2911] Bijota, kad leidinys autoriaus vardu galėjo pakenkti sovietinėje Lietuvoje gyvenančiai jo šeimai.

Kad ir kaip buvo sudėtinga rašyti karo metais dėl nešildomų patalpų, elektros stygiaus, net ir žinodamas, kad rašo rankraščių archyvams, o ne knygynams, bibliotekoms ar studentams, mokslininkas negalėjo to nedaryti. Antai 1942 m. birželį jis užsiminė, kad po truputį baigia rašyti knygą apie **valstybės formas ir konstitucinius režimus** (sistemas), t. y. trečiąją savo gyvenimo veikalo dalį. Ją rašė keletą metų. Knyga turėjo prasidėti unitarinės valstybės ir valstybių sąjungų – federacijų, konfederacijų ir imperijų – analize[2912]. Čia jis dar planavo rašyti apie nacionalinės federacijos perspektyvas Baltijos valstybėse ir specialią protektorato formą, kuri buvo sudaryta Čekijoje ir Moravijoje. Teisininkas dienoraštyje užsiminė, kad buvo parašytas dar vienas valstybės formų ir konstitucinių režimų tomas apie valstybės ir konstitucinių režimų formų esmę, taip pat skyrius, skirtas detaliai konstitucinio režimo analizei, jame turėjo būti išnagrinėtas JAV prezidentinis režimas. Teisininkas manė, kad šie rankraščiai mašinėle bus atspausdinti maždaug per dvejus metus. Planavo atspausdintus rankraščius pateikti Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui, o antrą jų egzempliorių galbūt atiduoti vienam iš savo asistentų ar kitam pagal profesiją artimam žmogui – P. Armaliui[2913] arba ? Patackui[2914].

1943 m. teisininkas daugiausia praleido Bagdoniškyje, kur buvo atsivežęs savo knygas. Karo metais rašydavo vakarais aliejinės lempos šviesoje. Dienomis rašyti galimybės nebuvo, nes reikėjo rūpintis žemės ūkio darbais, užtikrinti, kad darbininkams būtų sumokėta, jie būtų pamaitinti[2915]:

> „*Tikrai šiais laikais lengviau būti ne tik profesoriumi, bet ir universiteto rektoriumi ar aukščiausiojo teismo ir net Tarptautinio Tribunolo Hagoje teisėju nei mano Bagdoniškio dvaro administratoriumi.*“[2916]

1944 m. gegužę M. Römeris rašė, kad tomis dienomis baigė rašyti darbą apie unitarinę valstybę ir valstybių sąjungas (konfederaciją, federaciją, imperiją). Jo teigimu, tai –trečioji didelė knyga, kurią parašė karo metais. Pirmąja

---

2911 X. Y. *Lietuvos sovietizacija* (Augsburgas: Lietuvos teisininkų tremtinių draugija, 1949).

2912 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. birželio 8 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 231.

2913 P. Armalis 1940 m. rugsėjo 16 d. buvo paskirtas Valstybinės teisės katedros jaunesniuoju asistentu. LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 35, l. 110.

2914 Römer Michał, Dziennik 1943–1944 (1944 m. sausio 11 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 99.

2915 *Ibid.* (1943 m. gruodžio 16 d.), l. 86.

2916 *Ibid.* (1943 m. gruodžio 18 d.), l. 87.

jis laikė Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų II dalį, skirtą 1926–1927 m. perversmui ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos analizei. Šis rankraštis 1941 m. pateiktas spausdintu egzemplioriumi universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui (žr. monografijos VIII dalies 1.2.11 poskyrį). Antruoju stambesniu savo veikalu, parašytu karo metais, M. Römeris laikė įvadą į valstybės formas ir konstitucinius režimus su išsamesne JAV prezidento režimo analize. Tai turėjo būti ciklo *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* trečios dalies *Valstybės formos ir konstituciniai režimai* pirmasis tomas. Šis darbas buvo baigtas seniau, bet užėmė laiko jo spausdinimas mašinėle[2917]. Taip pat buvo parašyta monografija apie unitarinę valstybę ir valstybių sąjungas. Visos šios knygos buvo išleistos daug vėliau[2918]. Autorė nerado įvado į valstybės formas ir konstitucinius režimus, kuriame būtų ir JAV prezidento režimo tyrimas.

Prieš pat mirtį M. Römeris suplanavo plėtoti ciklą *Valstybės formos ir konstituciniai režimai*, tačiau šią temą manė vystyti ne monografijos pavidalu, kaip ketino anksčiau, ir kuri turėjo būti ketvirtoji dalis *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, bet paskaitų forma, kaip kurso „Užsienio valstybių konstitucinė teisė“ vadovėlį[2919].

1.2.11. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*

Apie Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų pirmąjį tomą M. Römeris užsiminė pirmą kartą tada, kai pradėjo dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę[2920]. Po maždaug metų jis suplanavo, kad turi išeiti paskaitų tomas, kuriame būtų išanalizuoti įvykiai, įskaitant 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją. 1935 m. kovą teisininkas kreipėsi į Teisių fakultetą, kad leidinį įtrauktų į leidybos planus[2921]. Tų pačių metų gruodį buvo patenkintas teisininko prašymas išleisti *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitas*[2922]. M. Römeris persiuntė rankraštį A. Janulaičiui tvirtindamas, kad spausdinimo darbai jau gali būti pradėti[2923].

2917 *Ibid.* (1944 m. gegužės 23 d.), l. 165.

2918 Römeris, Mykolas. *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008); išlikusi paskaita ar teksto fragmentas apie federaciją. Žr.: LMAVB RS, f. 304-234, l. 1–18. Rėmeris, *supra note*, 1486.

2919 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1945 m. vasario 12 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 115.

2920 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. spalio 4 d., gruodžio 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 252, 291.

2921 *Ibid.* (1935 m. kovo 14 d.), l. 333.

2922 Teisių fakulteto tarybos 1935 m. gruodžio 12 d. protokolas Nr. 271. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 848, l. 17. Prieš tai rankraštis dar buvo vertinamas Teisių fakulteto Redakcijos komisijos. Teisių fakulteto tarybos 1935 m. kovo 17 d. protokolas Nr. 257. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 471, l. 9.

2923 M. Römerio1935 m. gruodžio 6 d. laiškas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-792, l. 39.

Rašydamas apie parlamentą, galiojant 1922 m. konstitucijai, teisininkas kviesdavosi deputatus, kurie gerai žinojo to laikotarpio įvykius. Antai jis pasikvietė buvusį žydų frakcijos parlamentarą, studijos apie žydų tautinę autonomiją Lietuvoje[2924] autorių L. Garfunkelį[2925].

1936 m. spalį teisininkas užsiminė, kad greitai pasirodys jo **Lietuvos konstitucinės teisės kurso dalis**, kuri baigiasi išsamia 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos analize. M. Römeris planavo, kad po kelerių metų, kai parašys antrąją kurso dalį, paskaitų skaitymą perduos F. Mackui[2926]. 1936 m. lapkritį ir vėl užsiminė, kad greitai pasirodys lauktoji knyga. Ją apibūdino taip:

> *„Prižiūrint Janulaičiui, baigiama išleisti mano knyga – pirmoji Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų dalis, apimanti Lietuvos valstybės genezę, jos formavimąsi Didžiojo Karo ir okupacijos laikais, laikinąsias ir pirmąją nuolatinę 1922 metų konstituciją <...>.“*[2927]

Tąkart prisipažino, kad jau parašė pusę antros dalies, turėjusios apimti Seimų konstitucinį laikotarpį, abu 1926 m. ir 1927 m. perversmus bei 1928 m. konstitucijos analizę. Planavo skelbti šį veikalą jau kitais metais[2928].

Pagaliau 1937 m. balandį „po ilgų ir sunkių kančių“ išėjo pirmasis Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų tomas. M. Römeris šį tomą vadino ilgai lauktu ir jo, ir studentų, nes tai turėjo būti pagrindinė medžiaga ruošiantis Lietuvos konstitucinės teisės egzaminams. Šią knygą teisininkas laikė bene stambiausiu savo veikalu. Jame buvo ir priedai su teisės aktais[2929]. Knygos įžangoje autorius parašė, kad tai „žaliava“ studentų konstitucinės teisės studijoms, „studijų rankvedys, turįs <...> studentą orientuoti“. Tai nebuvo nei monografija, nei mokslo studija[2930], o daugiau vadovėlis.

M. Römeris akcentavo, kad studentai leisdavo paskaitų konspektus, tačiau jam atrodė, kad dėstytojas negali dėstyti tik žodžiu *ex cathedra* ar pasitikėti studentų paskaitų užrašais. Dėstytojas, pasak teisininko, privalo „savo paskaitas sutvarkyti ir jas užfiksuoti“[2931].

Mokslininko planuose buvo **antrasis *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų* tomas**. 1940 m. liepos 31 d. M. Römeris baigė rašyti šį tomą. Knyga

---

2924 Garfunkelis, Levas. *Žydų tautinė autonomija* (Kaunas: Š. Neumano spaustuvė, 1920).

2925 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 508.

2926 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 6 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 97.

2927 *Ibid.* (1936 m. lapkričio 26 d.), l. 122.

2928 *Ibid.*

2929 *Ibid.* (1937 m. balandžio 16 d.), l. 193.

2930 Römeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937), V.

2931 *Ibid.*, VII.

apėmė 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos veikimo laikotarpį, 1926–1927 m. perversmą, 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos analizę. Tačiau teisininkas abejojo, ar rankraštis bus išspausdintas[2932]. 1941 m. vasarį jis apsilankė pas Vilniaus universiteto Teisių fakulteto dekaną V. Biržišką, kuriam nunešė mašinėle atspausdintą Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų II tomo rankraštį. M. Römeris nesitikėjo, kad rankraštis bus tuo metu išspausdintas, tad siūlė palikti jį Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje tikėdamasis, kad galbūt kada nors rankraštis bus publikuotas[2933]. Vėliau mokslininkas pažymėjo, kad Teisės mokslų fakulteto tarybos 1940 m. ar 1941 m. nutarimu rankraštis buvo perduotas universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui Vilniuje, kur buvo saugomas[2934]. Šis M. Römerio veikalas buvo išspausdintas 1990 m.[2935]

1942 m. sausio 14 d. M. Römeris rašė, kad planuoja parašyti **trečią *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų* tomą**, kuris turėjo būti skirtas 1938 m. Lietuvos Konstitucijai ir jos valstybingumo žlugimui „įsiurbus“ Lietuvą į Sovietų Sąjungą[2936]. Šią knygą teisininkas turėjo rašyti II pasaulinio karo metais, kai nebuvo galima naudoti elektros tiek, kiek jos reikėjo, kai namai nebuvo šildomi. Jis prisipažino, kad pasidavė, nes iš šalčio rankos stingo ir sunku buvo dėlioti mintis[2937].

Kaip klostėsi Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų trečio tomo likimas, paaiškėjo iš dienoraščių. 1945 m. vasario 12 d. M. Römeris rašė, kad jis vasario 11 d. pradėjo rašyti trečiąjį Lietuvos konstitucinės teisės tomą, kuris turėjo būti skirtas paskutinės nepriklausomos Lietuvos konstitucijos analizei. Teisininkas planavo, kad šis tomas bus kiek trumpesnis nei pirmieji du. Šį darbą M. Römeris pradėjo 1945 m. vasario 11 d. Darbas liko nebaigtas, nes autorius neilgai trukus mirė[2938].

Dienoraštyje teisininkas rašė savo politines įžvalgas, vertino istorinius įvykius pasaulyje ir Lietuvoje. Daugelį jo minčių galima perskaityti ne tik dienoraštyje ar publicistikoje, bet ir jo konstitucinės teisės paskaitose. Jose rašė ir apie Klaipėdos krašto autonomijos klausimus[2939], Krašto statuto

2932 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. liepos 31 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 292.
2933 *Ibid.* (1941 m. vasario 4 d.), l. 386.
2934 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1945 m. vasario 12 d.). VUB RS, f. 75-16, l. 115.
2935 Rėmeris, *supra note*, 1486.
2936 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. sausio 14 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 158.
2937 *Ibid.* (1942 m. vasario 4 d.), l. 158.
2938 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1945 m. vasario 12 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 115.
2939 Rėmeris, *supra note*, 1486: 169–175.

aiškinimo bylą[2940], V. Petrulio bylą[2941], tautines mažumas[2942], korporacinę savivaldybę[2943], vasario 16 d. aktą[2944], J. Piłsudskio politiką[2945], L. Żeligowskio žygį į Vilnių[2946], Hymanso projektus[2947] ir t. t.

1.3. Administracinės teisės dėstytojas

M. Römeris dienoraštyje minėjo, kad po to, kai 1928 m. pasirodė jo monografija *Administracinis teismas*, jis norėjo imtis dėstyti administracinę teisę vietoj V. Biržiškos. Jam atrodė, kad jis jau išsėmė konstitucinės teisės bendrosios dalies dėstymą ir norėjo imtis naujos srities, kurioje galėtų kurti savo sistemą[2948]. Apie teisininko planus dėstyti administracinę teisę nuo 1932 m. spaudoje net pasirodė trumpa žinutė[2949].

Tačiau tik 1938 m. M. Römeris pradėjo dėstyti viešosios teisės kursą ekonomistams. Jame buvo sujungti konstitucinės ir administracinės teisės pagrindai. Teisininkas prisipažino, kad jį visada domino ir traukė (lenk. „*miałem zawsze pociąg*“) administracinė teisė, nes tai pasaulyje buvo dar tik besiformuojanti teisės šaka, išgyvenanti intensyvaus kūrimosi etapą. Be to, mokslininkas ir vėl tvirtino, kad tuo laikotarpiu (1927–1929 m.), kai rašė ir išleido minėtą monografiją, planavo nebedėstyti konstitucinės teisės, o pradėti dėstyti administracinę teisę. Norėjo pasikeisti su V. Biržiška, siūlė jam dėstyti konstitucinę teisę. Tačiau šis atsisakė, M. Römerio teigimu, ne todėl, kad jam patiko administracinė teisė, o todėl, kad jis jau buvo susikūręs tam tikrą šio dalyko dėstymo sistemą, o konstitucinė teisė būtų buvusi nauja našta[2950].

Nacių okupacijos metu nuo 1941 m. M. Römeris Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto studentams su pertraukomis dėstė sutrumpintą konstitucinės ir administracinės teisės kursą[2951].

2940 *Ibid*., 178–181.

2941 *Ibid*., 255–256.

2942 *Ibid*., 416–417.

2943 *Ibid*., 418–420.

2944 Römeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937), 36–39.

2945 *Ibid*., 76–81; 144–146.

2946 *Ibid*., 146–149.

2947 *Ibid*., 156–161.

2948 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 19 d.). LMAVB RS, F. 138-2258, l. 457.

2949 „Trumpai apie viską Lietuvoje“. *Šiaurės Lietuva*, 1932 m. birželio 5 d., Nr. 23 (121), 2.

2950 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. lapkričio 19 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 119. Plačiau žr.: Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinė teisė Vaclovo Biržiškos akimis“. *Teisė* 108 (2018): 35–50.

2951 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 20 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 115.

Teisininkas prisipažino, kad mažai dėmesio skirdavo administracinei teisei, nes tai galiausiai netapo jo specialybe[2952]. Vis dėlto kaip tik jo buvo parengta administracinės teisės programa 1939 m.[2953]

1.4. Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriaus dėstytojas

Archyvuose saugomos 1929 m. Generalinio štabo karininkams ruošti taisyklės. Jose nurodyta, kad karininkas turi žinoti Lietuvos konstituciją, turėti supratimą apie Prancūzijos, Britų imperijos, JAV ir Šveicarijos konstitucijas[2954].

1932 m. pavasarį į M. Römerį kreipėsi valstybės vadovo adjutantas siūlydamas teisininkui dėstyti konstitucinės teisės paskaitas Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriuje[2955]. Tačiau tą kartą M. Römeris taip ir nepradėjo jiems dėstyti, nes kursai taip ir nepradėjo veikti. Po metų pasiūlymas ir vėl buvo pakartotas[2956]. Teisininkas sutiko[2957].

Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriaus studentams jis pradėjo dėstyti 1933 m. lapkritį[2958]. Šiuos kursus M. Römeris įvardijo būsimos karo akademijos pamatu ir pastebėjo, kad vyresnieji karininkai ugdomi Belgijos, Prancūzijos ir Čekoslovakijos karo akademijose. Kursuose mokėsi daugiausia majoro laipsnį turintys arba ne žemesnį kaip kapitono laipsnį turintys karininkai. Trečiame kurse karininkams buvo dėstomos konstitucinės, tarptautinės, finansų, prekybinė, baudžiamosios ir civilinės teisės disciplinos[2959]. M. Römerio konstitucinės teisės disciplina iš esmės buvo tokia pati kaip universitete, tačiau sutrumpinta. M. Römerį iš universiteto į Generalinį štabą automobiliu veždavo adjutantas[2960].

2952 *Ibid.* (1941 m. lapkričio 7 d.), l. 124.

2953 Valstybinės administracinės teisės programa 1939/1940 m. Ord. prof. Mykolas Romeris. LMAVB RS, f. 304-232, l. 47–52; f. 304-182, l. 1–6.

2954 Generalinio štabo karininkams ruošti taisyklės. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 653, l. 74.

2955 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 303.

2956 Krašto apsaugos ministro pulkininko 1933 m. kovo 29 d. raštas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 847, l. 28.

2957 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. balandžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 480.

2958 Įsakymas dėl Krašto apsaugos ministro patvirtinto lektorių sąrašo I laidai (nuo 1932.IV.1. iki 1934.V.16). LCVA, f. 384, ap. 3, b. 329, l. 2; „Generalinio štabo kursai“. *Kardas*, 1933 m. spalio 15 d., Nr. 11 (173), 215; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 85. Išsaugoti M. Römerio konstitucinės teisės dalyko konspekto ar plano rankraščiai, skirti Generalinio štabo skyriaus kursams 1933–1934 m. LMAVB RS, f. 138-2288, l. 1–10.

2959 Pavyzdžiui, pamokų ir darbų tvarkaraštis. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 503, l. 2–6.

2960 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 85.

Dėstydamas M. Römeris pastebėjo skirtumą tarp universiteto studentų ir karininkų. Su studentais užsimegzdavo kontaktas. O karininkai būdavo itin santūrūs. Dėstytojui labiau patiko dėstyti, kai jausdavo studentų reakciją[2961].

M. Römeris ir vėliau dėstė karininkams (1934 m.[2962], 1935 m.[2963], ir 1937 m.[2964], ir 1938 m.[2965]).

2. RROREKTORIUS

Apie Teisių fakulteto dekano P. Leono teikimą A. Janulaičio iniciatyva siūlyti M. Römerį prorektoriumi teisininkas pirmą kartą užsiminė dienoraštyje 1926 m. balandį[2966]. Tai buvo kaip tik tie metai, kai Teisių fakultetas galėjo siūlyti prorektoriaus kandidatūrą.

Rektorius ir prorektoriai būdavo renkami visuotiniame universiteto tarybos posėdyje metų kadencijai[2967]. Tik įsteigus Lietuvos universitetą buvo nuspręsta, kad universiteto rektoratas (rektorius, prorektoriai ir sekretorius) turi būti renkamas cikliškai, t. y. fakultetas galėjo siūlyti savo kandidatus, kai visų kitų fakultetų nariai jau bus ėję rektoriaus pareigas. Universitete tuo metu buvo šeši fakultetai. Taigi fakultetai galėjo siūlyti savo kandidatus kas šešerius metus[2968]. Vėliau teisininkas paminėjo, kad paprastai rektoriais būdavo renkami prorektoriai. Bet kokiu atveju rektoriais ir prorektoriais turėdavo tapti „vyresnieji, rimčiausi to fakulteto mokslininkai“[2969].

2961 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 2 d.), l. 99.

2962 Vyriausiam štabui 1934 m. kovo 6 d. įsakymas. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1115, l. 114?; Vyriausiam štabui 1934 m. vasario 1 d. įsakymas. *Ibid*., l. 122; Andrušaitis. „Respublikos Prezidento A. Smetonos generalinio štabo kursų laida“. Kardas, 1934 m. birželio 1 d. Nr. 11 (188), 214 –216.

2963 Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus 1935 m. gegužės 18 d. raštas Kariuomenės vadui. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 48; Įsakymas dėl Krašto apsaugos ministro patvirtinto lektorių sąrašo II laidai (nuo 1935.III.1. iki 1937.VI.28). LCVA, f. 384, ap. 3, b. 329, l. 3.

2964 Įsakymas dėl Krašto apsaugos ministro patvirtinto lektorių sąrašo III laidai (nuo 1937.IX.1. iki 1939.VII.8). LCVA, f. 384, ap. 3, b. 329, l. 3; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 20 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 504.

2965 Generalinio štabo pulkininko, kursų inspektoriaus, l.e. Vytauto Didžiojo karininkų kursų 1938 m. lapkričio 5 d., 1938 m. gruodžio ? d. įsakymai dėl lektorių skaitytų paskaitų ir atliktų eksperimentinių pratimų. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1007, l. 21, 24; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 20 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 468.

2966 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. balandžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 253; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. balandžio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 1.

2967 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. birželio 3 d.), 78.

2968 *Ibid.* (1923 m. birželio 4 d.), 81.

2969 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. gegužės 23 d.), 102.

Mokslininkas, išgirdęs apie sumanymą teikti jo kandidatūrą prorektoriaus pareigoms, suprato, kad jis ilgainiui gali tapti ir universiteto rektoriumi. Teisininkas prisipažino, kad jam būtų įdomios ir rektoriaus, ir prorektoriaus pareigos, ir kad būtų malonu tokiu būdu pelnyti kolegų pasitikėjimą juo. Tačiau jam kėlė nerimą tai, kaip jis galėtų derinti pareigas universiteto rektorate su teisėjo pareigomis Vyriausiajame Tribunole. Jis nebuvo pasiryžęs išsižadėti teisėjo pareigų dėl kelerių metų trunkančių įsipareigojimų universiteto vadovybėje[2970].

Vis dėlto dienoraštyje teisininkas paatviravo, kad ateityje rektoriaus pareigos turėtų simbolinės nacionalinės reikšmės Didžiosios Lietuvos atžvilgiu, įskaitant Vilniaus kraštą, nes rektoriumi taptų lenkas. Tai būtų akivaizdus ženklas to, kad Lietuvos lenkas, siekęs tėvynės ir tautinio valstybingumo ir netapęs susiskaldymo agentu, yra toks pat Lietuvos sūnus kaip ir lietuvis. Tokia pozicija M. Römeriui atrodė jo idėjos apie lietuvių ir lenkų bendrystę kulminacija[2971].

Teisininkas netrukus paklausė A. Kriščiukaičio nuomonės dėl prorektoriaus pareigų suderinamumo su Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigomis. Pirmininkas nematė tam kliūčių. Be to, jis buvo įsitikinęs, kad jeigu M. Römerį išrinks profesūra, tai taip pat liudys jų pritarimą M. Römerio pareigų suderinamumui[2972]. Po kelių dienų Teisių fakulteto taryba apsisprendė teikti M. Römerio kandidatūrą į prorektoriaus pareigas. Pareigų suderinamumo klausimo, kurį pats pasiūlytasis į kandidatus iškėlė, niekas nesvarstė[2973].

1926 m. birželio 6 d. įvyko rektorato rinkimai. M. Römeris tapo prorektoriumi 1926–1927 mokslo metams[2974]. Už jo kandidatūrą balsavo šešiasdešimt devyni universiteto tarybos nariai, už P. Leoną – vienuolika balsų. Rektoriumi pagal tradiciją buvo išrinktas prieš tai prorektoriaus pareigas ėjęs M. Biržiška. Kadencija turėjo prasidėti 1926 m. rugsėjo 1 d.[2975]

1926 m. rugsėjo 15 d. M. Römeris pirmą kartą sudalyvavo universiteto imatrikuliacijos iškilmėse. Jose dalyvaudavo ir vėliau. Šis aktas vykdavo paprastai rugsėjo viduryje. Jos metu rektorius perduodavo įgaliojimus naujai išrinktam rektoriui, o ką tik perėmęs įsipareigojimus rektorius perskaitydavo viešą paskaitą, kurioje paminėdavo rektoriaus valdžią, atsakomybę,

---

2970 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. balandžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 253.

2971 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. balandžio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 1.

2972 *Ibid.* (1926 m. balandžio 21 d.), l. 2.

2973 *Ibid.* (1926 m. gegužės 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 2.

2974 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; M. Römerio tarnybos lapas. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 30.

2975 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. birželio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 24.

pagerbdavo savo pirmtakus, įteikdavo absolventams diplomus, įrašydavo naujuosius studentus į sąrašą (imatrikuliacija). Būdavo giedama tautinė giesmė ir *Gaudaemus igitur.* Imatrikuliacijos aktas paprastai vykdavo Didžiojoje universiteto salėje[2976]. Kartais šiose ceremonijose dalyvaudavo valstybės vadovas, kiti politikai[2977].

Prorektoriui nuo šiolei tekdavo dalyvauti universiteto senato posėdžiuose. Pagrindinės prorektoriaus pareigos buvo studentų ir studentų draugijų priežiūra, atitinkamos drausminės galios studentų atžvilgiu, skelbimų universiteto patalpose cenzūra, pirmininkavimas universiteto komitetams, patalpų suteikimas įvairiems renginiams universitete ir pan.[2978] Kaip prorektoriui M. Römeriui tekdavo budėti universitete, ypač kai mieste vykdavo jaunimo susirėmimai tautiniais pagrindais[2979]. Apie tokius dalykus žinojo iš anksčiau, nes dar neidamas prorektoriaus pareigų dienoraštyje užsimindavo apie studentų susidūrimus. Studentus tekdavo taikyti rektoriui ir prorektoriui[2980].

Prorektoriui tekdavo pavaduoti rektorių, pavyzdžiui, renginyje, skirtame šeštosioms Vilniaus krašto okupacijos metinėms. M. Römeris kaip Lietuvos lenkas bijojo kalbų, kurios galėjo užgauti jo jausmus, tačiau suvokė, kad didžiausią žaizdą padarė pati Lenkija dėl Vilniaus krašto aneksijos, o Lietuvos visuomenės veikėjų ir politikų kalbos tebuvo aneksijos pasekmės ir išvados[2981]. Kitąmet jau kaip rektorius apskritai vengė dalyvauti šiose metinėse, nes tai buvo pernelyg skaudu[2982].

Prorektoriui tekdavo nuolatos dalyvauti universiteto senato posėdžiuose, kuriuose būdavo sprendžiami įvairūs klausimai: stipendijų skyrimas, valstybinės spaustuvės pastato perdavimas universitetui, komandiruotės[2983], universiteto ataskaitinio informacinio leidinio penktųjų metinių proga[2984], konfliktas tarp skirtingos religijos akademinio jaunimo

---

2976 *Ibid.* (1926 m. rugsėjo 15 d.), l. 75.

2977 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 133.

2978 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. rugsėjo 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 76.

2979 *Ibid.* (1926 m. spalio 3 d.), l. 84; „Įvykiai Kauno šv. Trejybės bažnyčioje IX-26 d." Rytas, 1926 m. rugsėjo 28 d., Nr. 218 (810), 2.

2980 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 173; „Juodašimčių puolimas Lietuvos Universitete". *Lietuvos žinios*, 1925 m. lapkričio 10 d. Nr. 253, 1; „Įvykiai universitete". *Rytas*, 1925 m. lapkričio 10 d., Nr. 246 (544), 1.

2981 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 89.

2982 *Ibid.* (1927 m. spalio 9 d.), l. 269.

2983 Pavyzdžiui, planuota komandiruotė į Madride vykstantį administracinės teisės kongresą. Į komandiruotę turėjo vykti M. Römeris, jeigu vyriausybė skirs finansavimą. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 249.

2984 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 89.

Medicinos fakultete dėl „religinės“ lavonų kilmės, atliekant anatominius skrodimus[2985], universiteto pastatų saugumas[2986], studentų atstovų rinkimai į universiteto teismą, akademinė ligonių kasą[2987], studentų draugijų įstatų projektai[2988], Terminologijos komisijos struktūra[2989]. Reikėjo konfliktus sureguliuoti taip, kad jie neišsiplėstų, reikėdavo išbandyti ir susirinkimų, ir derybų metodus[2990]. Prorektoriui teko rinkti informaciją apie fakultetuose dėstomus kursus, jų reikalingumą, tikslingumą, būtinumą. Šios informacijos reikalavo Švietimo ministerijos pareigūnai[2991]. Tekdavo pirmininkauti senatui, jei tuo metu nebūdavo rektoriaus[2992].

M. Römeriui teko pirmininkauti universiteto asamblėjos, kuri reiškė visuotinę studentų atstovybę universitete, rinkimų komisijai. Komisijos nariai būdavo fakultetų studentų išrinkti studentai[2993], o studentų susivienijimai atitiko nacionalinio lygmens politinių partijų pažiūras: nacionalistai „Neo-Lithuania“, krikščioniškasis demokratinis jaunimas ateitininkai, valstiečiai „Varpas“, socialdemokratai iš draugijos „Žaizdras“, radikalaus socializmo (aušrininkai) atstovai, sionistai, technikų ir teisininkų susivienijimai ir pan.[2994]

1923–1940 m. universitetas pasižymėjo didele studentų organizacijų gausa. Skirtingais

laikotarpiais veikė per penkias dešimtis akademinio jaunimo organizacijų, pavyzdžiui: draugija „Al-Hamišmar“[2995], korporacija „Antevia“[2996], evangelikų draugija[2997], esperantininkų kuopa[2998], „Fideles Justitiae“[2999], sporto sąjunga[3000], „Justitia“[3001], ir t. t.[3002]

2985 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 27 d., 1928 m. kovo 10 d., kovo 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 142,

2986 Universiteto senato 1926 m. rugsėjo 23 d. protokolas Nr. 183. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 19.

2987 Universiteto senato 1926 m. spalio 7 d. protokolas Nr. 184. *Ibid*., l. 36.

2988 Universiteto senato 1926 m. lapkričio 25 d. protokolas Nr. 189. *Ibid*., l. 45.

2989 Universiteto senato 1924 m. sausio 13 d. protokolas Nr. 194. *Ibid*., l. 56.

2990 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. kovo 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 346.

2991 Universiteto senato paskirtos komisijos taupumo klausimu medžiagai ir pasiūlymams sutvarkyti posėdžio, įvykusio š. m. gegužės 26 d. protokolas. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 14, l. 36.

2992 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 103.

2993 *Ibid*. (1926 m. spalio 27 d.), l. 96.

2994 *Ibid*. (1926 m. lapkričio 17 d.), l. 106.

2995 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 1.

2996 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 2.

2997 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 12.

2998 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 11.

2999 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 14.

3000 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 59.

3001 LCVA, f. 631, ap. 2, b. 61.

3002 Daugiau studentų organizacijų: *Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita* (Kaunas: „Spindulio spaustuvė“, 1933), 400–403. Sąraše per 110 organizacijų, veikusių skirtingais laikais.

Prorektorius turėjo būti budrus, saugoti akademinę ramybę universitete, nepaisant to, kad jaunimo pažiūrų amplitudė buvo itin plati[3003], [3004]. Jam tekdavo dalyvauti ir studentų mitinguose, kad jų eigos nesutrikdytų jokie incidentai[3005]. Atitinkamai M. Römeris suko galvą dėl to, kaip universitetas galėtų išlikti nešališkas visoms jaunimo grupėms ir sykiu nesugadintų ryšio su politine dauguma, kuri sprendė dėl universiteto finansavimo[3006]. Prorektoriui teko suvaldyti situaciją, kai studentų organizacijos surašė rezoliuciją ir išsiuntė ministrui pirmininkui, o senatas nusprendė, kad tokia studentų veikla prieštaravo 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 19 straipsniui, reglamentuojančiam peticijos teisę:

> *„Pildydamas Universiteto Senato nutarimą, Prorektorius reiškia susirinkusiems atstovams pabarimą.“*[3007]

Teko jam sakyti viešas kalbas pagerbiant įvairių asmenų atminimą, organizacijų įsteigimo sukaktuves[3008], dalyvauti įteikiant garbės diplomus *honoris causa* J. Basanavičiui, J. Šliūpui, K. Griniui[3009]. Prorektoriui tekdavo dalyvauti Ministrų kabineto „arbatėlėse“, t. y. vakarėliuose socialiniams santykiams plėtoti tarp pareigūnų, Seimo narių, politikų, diplomatų ir kitų visuomenės atstovų[3010].

Teisininkui teko palaikyti ryšį su JAV Kongreso bibliotekos pareigūnu, Smithsonian instituto atstovu, kuris rūpinosi tuo, kad Rytų Europos universitetuose būtų JAV mokslinės literatūros, domėdavosi vietiniais universitetų leidiniais[3011]. Prorektorius būdavo užimtas ir universiteto ūkiniais bei finansiniais reikalais[3012]. Maža to, tekdavo rūpintis mokyklų išduotų atestatų

3003 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 107.

3004 Vykdavo studentų ir policijos susirėmimai miesto gatvėse. Žr. „Ateitininkų ir rinkimų agitatorių pasivaikščiojimas Endziulaičiui vadovaujant“. *Lietuvos žinios*, 1926 m. lapkričio 22 d., Nr. 269 (2290), 3.

3005 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 108.

3006 *Ibid.*

3007 Universiteto pažangiųjų organizacijų atstovų posėdis sušauktas U-to prorektoriaus prof. Römerio ryšium su U-to Senato nutarimu, reiškiančiu organizacijų atstovams papeikimą už persižengimą Lietuvos Valstybės Konstitucijai. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 298, l. 1.

3008 1926 m. spalio 30 d. kalba apie P. Vileišį jam atminti Lietuvos universitete. Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 97; Prorektoriaus kalba ateitininkų organizacijos 5-mečio minėjime. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. spalio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 97.

3009 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. vasario 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 147.

3010 *Ibid.* (1926 m. lapkričio 4 d.), l. 100.

3011 *Ibid.* (1926 m. lapkričio 15 d.), l. 105. Apie Smithsonian Institution archyvuose informacijos galima rasti nuo 1923 m. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 54.

3012 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 107.

autentiškumu[3013]. Tekdavo kelti drausmines bylas studentams, kurias nagrinėdavo universiteto teismas[3014]. Teko ir atostogaujant priimti valstybės vadovą, kuris keliavo po Lietuvą[3015].

Eidamas prorektoriaus pareigas ir derindamas jas su Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigomis teisininkas prisipažino vos turįs laiko kokiems nors moksliniams tyrimams[3016], jautė, kad nukenčia ir paskaitų kokybė[3017].

Po 1926 m. gruodį įvykdyto valstybės perversmo kilo tam tikra įtampa ir universitete. Pasigirdo kalbos, kad nuo 1927 m. sausio 1 d. bus mažinami dėstytojų atlyginimai[3018], galimai naikinami Teologijos, Medicinos, Technikos fakultetai[3019]. Universiteto administracijoje buvo nuolatos gvildenamos problemos dėl mažėjančio finansavimo, keliamas klausimas dėl Teologijos-filosofijos fakulteto jungimo su Humanitarinių mokslų fakultetu, dekanai rašė memorandumus[3020] ir pan.[3021]

Šį finansinį ribojimą, pasak M. Römerio, skatino ministras pirmininkas A. Voldemaras. Mat kadaise politiko santykiai su aukštąja mokykla buvo susiklostę nedraugiškai. Prorektoriui teko lankytis pas švietimo ministrą, kuris kalbėjo apie universiteto finansavimo ribojimus, siūlė universiteto vadovybei iš naujo apsvarstyti finansavimą patiems arba padedant valstybės kontrolieriui. M. Römeris sutarė, kad kiekvienas fakulteto dekanas eis pas ministrą ir pateiks finansavimo mažinimo galimybes[3022]. Prorektorius, žinoma, nenorėjo, kad būtų taupoma čia ir dabar, jo nuomone, tai turėjo būti daroma palaipsniui, vadovaujantis teisės aktais[3023].

Nuolatos kildavo grėsmė universiteto pastatų likimui. Antai 1927 m. norėta perkelti Biologijos institutą su visais augalais, eksperimentinėmis laboratorijomis, kurioms vadovavo T. Ivanauskas, nes nuspręsta perduoti pastatą

3013 *Ibid.* (1927 m. sausio 13 d.), l. 135.

3014 *Ibid.* (1927 m. kovo 24 d.), l. 170.

3015 1927 m. rugpjūčio 20 d. kalba Respublikos Prezidentui apsilankius Antanašės dvare, priklausančiam Römerių giminei. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. rugpjūčio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 244.

3016 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 107.

3017 *Ibid.* (1926 m. lapkričio 19 d.), l. 107.

3018 *Ibid.* (1927 m. sausio 23 d.), l. 140.

3019 *Ibid.* (1927 m. sausio 28 d.), l. 142.

3020 Teologijos-filosofijos fakulteto tarybos vardu dekano pasirašytas memorandumas. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 14, l. 89–90.

3021 Lietuvos universiteto seanto paskirtos komisijos taupymo klausimu medžiagai ir pasiūlymams sutvarkyti 1927 m. gegužės 26 d. posėdžio protokolas. *Ibid*., l. 36; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gegužės 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 201.

3022 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. birželio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 205.

3023 *Ibid.* (1927 m. birželio 4 d.), l. 205.

arkivyskupo kurijai[3024]. Norėta perimti ir kitus pastatus bei iš Panemunės perkelti Karo mokyklą, taip pat perimti naujai statomą Fizikos ir chemijos institutą[3025].

M. Römeris, kaip ir numanė, 1927 m. birželio 6 d. buvo išrinktas Lietuvos universiteto rektoriumi 1927–1928 mokslo metams[3026]. Rinkimų metu plenariniame universiteto tarybos posėdyje dalyvavo apie šimtas profesūros darbuotojų. Iš 95 balsų 86 balsavo už prorektoriaus kandidatūrą, likę 9 už P. Leoną. Ką tik išrinktas rektorius turėjo pasakyti kalbą[3027]. Greitai teisininkas pradėjo ruošti savo pirmąją rektoriaus kalbą imatrikuliacijos aktui apie teisinės valstybės organizavimą[3028].

M. Römerio rektoriaus laikotarpiui prorektoriumi išrinktas Technikos fakulteto dekanas P. Jodelė. Būsimasis rektorius džiaugėsi, kad šis universitetiniuose reikaluose patyręs žmogus eis prorektoriaus pareigas[3029].

Nors naujosios pareigos buvo garbingas, tačiau teisininkas dienoraštyje pažymėjo, kad norėtų atsidėti tik profesūrai ir moksliniam darbui universitete:

„Tai būtų mano idealas šiame amžiuje, prieš pat senatvę.“[3030]

Jam buvo svarbus jo mokslinis palikimas. Labiau norėjo išgarsėti kaip mokslininkas, turėjo ambicijų ir galvojo apie tai, kaip jis bus vertinamas ateityje:

„Tegul Lietuvoje sako: „1927–1928 m., kai rektorius buvo iškilus mokslininkas Mykolas Römeris...“[3031]

3. REKTORIUS

3.1. Pirmoji kadencija

1927 m. rugsėjo 1 d. M. Römeris pradėjo eiti Lietuvos universiteto rektoriaus pareigas. Ta proga iškilmės vyko rugsėjo viduryje, kartu rengiant ir studentų imatrikuliaciją[3032]. Apie naująjį rektorių rašė ir vietinė[3033], ir lenkų spauda[3034].

3024 *Ibid.* (1927 m. liepos 13 d.), l. 225.

3025 *Ibid.* (1927 m. liepos 14 d.), l. 226.

3026 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3.

3027 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. birželio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 207.

3028 *Ibid.* (1927 m. liepos 16 d.), l. 227.

3029 *Ibid.* (1927 m. liepos 26 d.), l. 232.

3030 *Ibid.* (1927 m. liepos 7 d.), l. 222.

3031 *Ibid.* (1927 m. rugpjūčio 29 d.), l. 249.

3032 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 1 d.), l. 250.

3033 „Akademinis gyvenimas. Inauguracija“. *Rytas*, 1927 m. rugsėjo 16 d., Nr. 208 (1093), 3; „Naujas universiteto rektorius“. *Židinys*, 1927, Nr. 5/6, 447–448.

3034 Pavyzdžiui, „Renegat rektorem uniwersytetu litewskiego“. *Kurjer Warszawski*, 1927 m. birželio 9 d., Nr. 156, 5; Abramowicz, Ludwik. „Michał Römer“. *Przegląd Wileński*, 1927 m. liepos 17 d.,

Pirmieji rektoriaus darbai buvo norinčiųjų studijuoti prašymų peržiūrėjimas ir jų nukreipimas atitinkamų fakultetų dekanams[3035], profesūros rengimo klausimai[3036], atsisveikinimo vakarienė su buvusiuoju rektoriumi M. Biržiška ir, žinoma, imatrikuliacijos ceremonija, kurioje ruoštasi pasakyti kalbą. M. Römeris suvokė, kad jam reikės dažnai kalbėti viešumoje ir prisipažino, kad tai „duona", kurios nemėgo[3037].

Pagaliau įvyko ir inauguracijos, ir imatrikuliacijos ceremonija. Išvakarėse rektorius mokėsi savo kalbą, jaudinosi, norėjo kalbėti, o ne skaityti, bet bijojo, kad jaudulys gali ir sutrikdyti kalbą. Savo kalbą jis suskirstė į tris dalis: buvusio rektoriaus nuopelnai ir garbė iš tokios asmenybės perimti pareigas, naujojo rektoriaus veiklos programa, kreipimasis į akademinį jaunimą tikintis abipusio pasitikėjimo ir bendradarbiavimo[3038].

Imatrikuliacijos dieną kalbėjo išeinantis rektorius, o po jo kalbėjo naujasis rektorius. Po to rektorius skaitė savo parengtą paskaitą apie teisinės valstybės organizavimą[3039]. Tada kalbėjo švietimo ministras. Po pertraukos įvyko uždaras universiteto tarybos posėdis. Tačiau tąkart nebuvo studentų choro, tad niekas nesugiedojo nei tautinės giesmės, nei *Gaudeamus igitur*. Choras iširo, nes valstybės centrinė valdžia nusprendė sumažinti finansavimą ir dirigentui nebemokėtas atlyginimas[3040].

Dieną po inauguracijos rektorius iš karto susidūrė su realijomis: kriminalinė policija konfidencialiai informavo teisininką apie areštuotus į komunistinę politinę kryptį linkusius studentus[3041].

3.1.1. Reprezentaciniai darbai

Rektoriui teko atlikti nemažai reprezentacinių darbų. Antai skaitė paskaitą Lietuvių studentų, studijuojančių užsienyje, kongrese apie šalies jaunimo ugdymo Vakaruose svarbą[3042], sakė kalbą atsisveikinimo vakarienėje su

---

Nr. 12, 2–4. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. birželio 19 d., rugsėjo 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 213, 251.

3035 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. rugsėjo 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 251.

3036 Lietuvos universiteto senato 1927 m. rugsėjo 8 d. posėdžio protokolas Nr. 211. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 93.

3037 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. rugsėjo 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 254.

3038 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 14 d.), l. 257.

3039 Paskaitos tekstą žr.: *Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais*, *supra note*, 1571: 6–31. Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. rugsėjo 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 257; „Imatrikuliacijos iškilmės Universitete". *Lietuvis*, Nr. 1927 m. rugsėjo 16 d., Nr. 206, 2.

3040 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. rugsėjo 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 257.

3041 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 16 d.), l. 258.

3042 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 17 d.), l. 258.

buvusiu rektoriumi M. Biržiška[3043], kalbą Vilniaus išlaisvinimo sąjungos nariams apie Lietuvos vienijimosi idėjos gyvybingumą ir istorinį tikslumą[3044], kalbą Lietuvos universiteto iškilmingame posėdyje, skirtame prancūzų mokslininko M. Berthelot atminimui[3045], kalbą Lietuvos aukštųjų ir vidurinių mokyklų konferencijoje[3046].

Rektoriui teko kalbėti radijuje apie Lietuvos nepriklausomybės reikšmę lenkų[3047] ir lietuvių kalba[3048]. Teko sakyti kalbas švenčiant Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį ir Lietuvos universiteto įsteigimo septynerių metų sukaktį[3049]. Akademinės korporacijos „Neo Lietuva" pastato pašventinimo ceremonijoje kalbėjo apie Lietuvos tautinio jaunimo svarbą, jos būsimą veiklą[3050]. Kalbėjo nepartinėje žydų korporacijoje „Vetaria"[3051], iškilmingame viešame Humanitarinių mokslų fakulteto susirinkime, skirtame Vydūnui įteikti filosofijos garbės daktaro diplomą[3052]. Sakyta kalba Latvijos universiteto rektoriaus atvykimo proga[3053], Lietuvos, Latvijos ir Estijos mokytojų sąjungoje[3054], Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu, perduodant rektoriaus regalijas naujai išrinktam rektoriui[3055]. Teko pasitikti Latvijos universiteto rektorių M. Zīlę ir jį lydinčią delegaciją[3056]. Iš rektoriaus ėmė interviu lenkų žurnalistai ir spausdino Lenkijos spaudoje[3057].

Beje, reprezentacines kalbas M. Römeriui teko sakyti ir vėliau, kai jis nėjo rektoriaus pareigų. Antai sakė kalbą apie M. Biržišką jo jubiliejaus

---

3043 *Ibid.* (1927 m. rugsėjo 30 d.), l. 265.

3044 *Ibid.* (1927 m. spalio 10 d.), l. 270; „Vilniui vaduoti Sąjungos skyrių atstovų suvažiavimas". Lietuvis, 1927 m. spalio 12 d., Nr. 228, 3.

3045 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 277; Is. Ps. „M. Berthelot 100 metų gimimo paminėjimo sukaktuvės". *Lietuvis*, 1927 m. spalio 27 d., Nr. 241, 1; „M. Berthelet sukaktuvių paminėjimas". *Lietuvos žinios*, 1927 m. spalio 27 d., Nr. 243 (2562), 3; plačiau apie šio renginio organizavimą: LCVA, f. 631, ap. 12, b. 284.

3046 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. sausio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 313.

3047 *Ibid.* (1928 m. vasario 25 d.), l. 339.

3048 *Ibid.* (1928 m. gegužės 17 d.), l. 380; „Gegužės 15 Kaune". Trimitas, 1928 m. gegužės 1 d., Nr. 20, 657–68.

3049 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. vasario 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 338; „Universitete". *Lietuvos aidas*, Nr. 1928 m. vasario 17 d., 14 (228), 4.

3050 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. vasario 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 336.

3051 *Ibid.* (1928 m. vasario 20 d.), l. 336.

3052 *Ibid.* (1928 m. balandžio 21 d.), l. 367; A. N. „Vydūno iškilmės Kaune". *Lietuvos aidas*, 1928 m. balandžio 23 d., Nr. 67 (281), 3.

3053 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gegužės 21 d.), l. 382.

3054 *Ibid.* (1928 m. rugpjūčio 21 d.), l. 428.

3055 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 16 d.), l. 441.

3056 *Ibid.* (1928 m. gegužės 14-27 d.), l. 378–385.

3057 Kodź, Stanisław. „Druga podróż do Kowna. Rozmowa z prof. Michałem Römerem". *Kurjer Warszawski*, 1928 m. gegužės 1 d., Nr. 120, 5.

proga[3058], kalbą Lietuvos teismų dešimtmečio proga[3059], kalbą, skirtą Paryžiaus universiteto profesoriaus M. Olivier atvykimui[3060].

Per metus rektoriui teko pasirašyti apie pusantro tūkstančio studentų knygelių[3061].

3.1.2. Problemos ir incidentai

Problemos dėl universiteto pastatų išliko. Dėl jų reikėjo kovoti arba reikalauti naujų pastatų[3062]. Reikėjo ieškoti patalpų universiteto leidyklai[3063]. Visam tam reikėjo budrumo[3064]. Ilgainiui paaiškėjo, kad valstybinės spaustuvės pastatas nebus priskirtas universitetui, o iš 1928 m. biudžeto sąmatos buvo išbraukta nemaža suma, skirta Universistetui[3065].

Reikėjo nuolatos stebėti Švietimo ministerijos pasiūlymus dėl sąmatų Finansų ministerijai, kuri pati keitė universiteto parengtas sąmatas ignoruodama universiteto ekonominį savarankiškumą[3066]. Tai, žinoma, keldavo įtampą tarp fakultetų dekanų[3067].

Centrinės valdžios nuolatos kvestionuojamas dėstytojų paskaitų valandos užmokesčio tarifas, siūlant mažinti jį, keldavo įtampą tarp dėstytojų[3068]. Pastarasis klausimas M. Römeriui nedavė ramybės visus rektoriavimo metus[3069].

Nepaisant visko, M. Römeriui patiko rektoriaus pareigos, nors darbas su studentais buvo mielesnis. Tačiau viską temdydavo nuolatinė lenkų ir lietuvių nesantaika, ypač kai Vilniaus krašte vykdytos lenkų represijos prieš lietuvišką švietimą[3070]:

3058 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 458.

3059 *Ibid.* (1928 m. gruodžio 16 d.), l. 486.

3060 *Ibid.* (1930 m. gegužės 8, 9 d.), l. 250, 251.

3061 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 23 d.), l. 444.

3062 *Ibid.* (1927 m. spalio 6 d.), l. 268.

3063 Lietuvos universiteto senato 1927 m. spalio 31 d. posėdžio protokolas Nr. 216. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 100.

3064 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 268.

3065 *Ibid.* (1928 m. sausio 16 d.), l. 319.

3066 Lietuvos universiteto senato 1928 m. kovo 29 d. posėdžio protokolas Nr. 230. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 146.

3067 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 285.

3068 Lietuvos universiteto senato 1928 m. kovo 29 d. posėdžio protokolas Nr. 230. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 145–146; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. lapkričio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 290.

3069 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. kovo 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 353.

3070 Vilniaus krašte buvo uždarytos 29 lietuvių mokyklos, suimta 13 lietuvių veikėjų ir 5 dvasininkai. Žr.: „Nauji Lenkijos smurto darbai Vilniaus krašte“. *Lietuvos žinios*, 1927 m. spalio 6 d., Nr. 225 (2544), 1.

„Man patinka mano, kaip universiteto rektoriaus, pareigos, patinka įtaka, spindesys ir aureolė, kuri neabejotinai maloni, gausiai apdovanojanti pastangų ir pareigų našta. Bet man dar labiau patinka paskaitos, kolokviumai ir seminarai, kai jie vyksta. Tada jaučiuosi savo stichijoje, esu visiškai laimingas. Pamirštu visus rūpesčius, atsikratau visų bėdų ir vargų. Tai – paguoda už visus mano rūpesčius, iš kurių didžiausias man yra viskas, kas griauna lietuvių – lenkų santykius.“[3071]

M. Römeris buvo pačiame įvykių sūkuryje. Universitete studentai organizavo mitingus prieš įvykius Vilniaus krašte priimdami antilenkiškas rezoliucijas, reikalaujančias surengti atsakomąjį pogromą prieš lenkiškas mokyklas Lietuvoje ir pan.[3072]

M. Römeriui einant rektoriaus pareigas universitete studijavo per keturis tūkstančius studentų. Teisių fakultetas buvo didžiausias. Jame studijavo per tūkstantį studentų[3073]. Studentai pasižymėjo ir tautybių įvairove: studijavo lietuviai, žydai, lenkai, rusai, vokiečiai, latviai. Visi turėjo savo akademines organizacijas. Studentams buvo būdinga ne tik tautinė įvairovė, bet ir ideologinė diferenciacija: nuo nacionalistų, dvasininkų iki komunistų. Ir jie taip pat turėjo savo akademines draugijas[3074].

Kadangi studentai išsiskyrė savo politinėmis pažiūromis ir kūrė universitete savo sąjungas, draugijas bei kviesdavo rektorių į savo renginius, M. Römeris lankydavosi visuose įrodydamas, kad jis yra nešališkas ir gerbia visas ideologines jaunimo tendencijas[3075].

Veikė ir įvairios politiškai ar tautiškai neutralios fakultetų asociacijos: sporto, kultūros, literatų, kooperatyvų ir pan. Rektoriaus duomenimis, iš viso universitete veikė apie šešiasdešimt studentiškų bendrijų[3076]. Tai turbūt pagirtinas dalykas, bet kuo toliau tuo labiau jaunimas organizavosi ir neretai kildavo tai tautinė, tai politinė nesantaika. Ypač didelis paaštrėjimas tarp politinių ideologijų išryškėjo po 1926 m. gruodį įvykdyto valstybės perversmo. Tačiau visa tai vyko dar M. Römeriui neinant rektoriaus pareigų. Nepaisant to, jis žinojo, kad bet kada gali vėl kilti neramumai[3077].

Rektoriaus pareiga buvo išsaugoti akademinę rimtį, bet sykiu ir nekliudyti formuotis nuomonių pliuralizmui. Pirmąjį M. Römerio rektoriavimo

---

3071 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. spalio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 271.

3072 *Ibid.* (1927 m. spalio 14 d.), l. 272.

3073 *Ibid.* (1927 m. spalio 20 d.), l. 275.

3074 *Ibid.* (1928 m. kovo 8 d.), l. 330.

3075 *Ibid.* (1928 m. vasario 5 d.), l. 329.

3076 Lietuvos universiteto senato 1928 m. kovo 29 d. posėdžio protokolas Nr. 230. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 234, l. 146; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. kovo 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 345.

3077 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. kovo 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 345.

pusmetį tarp studentų akademinių bendruomenių didelių neramumų nekilo. Tačiau M. Römeris nepriskyrė šio dalyko prie savo nuopelnų. Pagrindinė priežastis buvo visai kita: šalyje buvo įvesta karinė padėtis, įvykdyta daugybė areštų, asmenys buvo kalinimi Varnių koncentracijos stovykloje, intensyviai nagrinėtos kariuomenės bylos ir pan. Tad radikalesnės jaunimo bendruomenės buvo priverstos slėptis, o ne demonstruotis[3078].

Tačiau ilgainiui rektorius pastebėjo, kad už universiteto ribų kartkartėmis įvykdavo studentų sukelti incidentai: restorane „Versalis" jaunimas reikalavo, kad koncertai vyktų tik lietuvių kalba, per nepriklausomybės dešimtmetį apvertė tramvajų, traukiamą arklio, boikotavo lenkiškų filmų demonstravimą. Studentai reikalavo didelių nuolaidų lankytis valstybinio teatro spektakliuose, antraip gąsdino boikotuoti spektaklio premjerą. Šie tarsi su politika ar ideologija nesusiję incidentai sukūrė visuomenėje nerimo nuotaiką[3079].

Iš esmės tai priminė smurto aktus. Rektoriui teko kreiptis į studentus dėl išpuolių prieš tautines mažumas, tvirtinti, kad tokiais veiksmais siekiama suteršti J. Basanavičiaus, V. Kudirkos ir Maironio Lietuvą. Rektorius kvietė jaunimą bendradarbiauti. Kreipimasis buvo išspausdintas spaudoje[3080].

Tarp universiteto studentų buvo Vilniaus atkūrimo sąjungos narių. Tad Didžiojoje universiteto salėje akademinis jaunimas organizavo susitikimą, kurio metu priėmė rezoliucijas dėl derybų tarp Lenkijos ir Lietuvos Karaliaučiuje. Jose buvo reikalaujama grąžinti Vilnių Lietuvai. Vilniaus atkūrimo sąjungos akademinė sekcija norėjo ir daugiau tokių mitingų. Neišvengta nesusipratimų su tuo metu veikiančia valdžia, nes studentai susitikimų metu kritikavo ir ją reikalaudami, kad būtų sušauktas Seimas. Žinoma, rektoriui buvo sunku. Nenorėjo malšinti jaunimo, bet taip pat nenorėjo, kad kiltų suirutė. Studentams jis paaiškino, kad akademinė autonomija neapima valstybės politikos kritikos, tad buvo pareikalauta atšaukti mitingą[3081]. Tačiau studentai reikalavo susitikimo ir prašė rektorių patį jame dalyvauti. Rektorius sutiko, tačiau mitinge nedalyvavo, buvo savo kabinete ir girdėjo šūksnius, plojimus, kojų trypimus, giedamą himną. Paskui studentai išsiskirstė[3082].

Dėl studentų organizacijų nuolatinių judėjimų universitetui tekdavo susidurti su policija ir politikais. M. Römerio nuomone, universiteto kišimasis

---

3078 *Ibid.* (1928 m. kovo 12 d.), l. 347.

3079 „Lietuvos studentų riaušės". *Lietuvos žinios*, 1928 m. kovo 5 d., Nr. 53 (2677), 3. Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. kovo 14–20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 348–351.

3080 „Universiteto Rektoriaus atsišaukimas į studentus". *Lietuvos žinios*, 1928 m. kovo 7 d., Nr. 55 (2669), 3.

3081 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. balandžio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 357.

3082 *Ibid.* (1928 m. balandžio 3 d.), l. 358.

į politinį gyvenimą savaime buvo netinkamas dalykas, peržengiantis universiteto funkcijos ribas. Be to, rektorius vis pastebėdavo, kad kai tik universitetas leisdavosi į politines ideologijas, tekdavo gailėtis. Šiuo atveju jis prisiminė atvejį: kai universiteto senatas ėmėsi bausti socialistinį jaunimą, o tautininkų ir dvasininkų jaunimo judėjimą liaupsinti, nors šie judėjimai vyko už universiteto ribų[3083], [3084].

Vis dėlto Vyriausybė kartais pati traukdavo universitetą į politinius reikalus, pavyzdžiui, ne kartą norėta akademinės bendruomenės reakcijos pasmerkiant Vyriausybės politiką kritikuojančius universiteto narius. Tokiais atvejais rektoriui reikėdavo didelių diplomatinių pastangų, kad būtų išvengta politikos, nebūtų neteisėtai apkaltintas ir pašalintas akademinės bendruomenės narys, taip pat nebūtų pakenkta universiteto finansavimui[3085].

Nutikdavo incidentų, susijusių su Lietuvos universiteto dėstytojų paskaitomis užsienio valstybėse, pavyzdžiui, Karaliaučiuje dėl Klaipėdos krašto klausimo. Tada universiteto rektorius buvo paprašytas derinti dėstytojų paskaitų skaitymą užsienyje su Užsienio reikalų ministerija[3086]. Teko rektoriui rašyti laiškus, kuriuose jis reiškė nuostabą dėl užsieniečių pastabų dėl Lietuvos teritorijos vientisumo. Laiško turinys buvo derinamas su švietimo ministru vengiant galimos nesantaikos tarp Lietuvos ir atitinkamo užsienio universiteto[3087]. Būdavo nesusipratimų dėl dėstytojų Lietuvos Respublikos pilietybės, nes kai kurių dokumentų originalumas kėlė abejonių valdžios institucijoms[3088].

Rektoriui teko tvarkyti ir gana skandalingas istorijas dėl dėstytojų, seksualiai priekabiaujančių prie studenčių, demonstruojančių niekinantį požiūrį[3089].

Pagrindinių problemų ir incidentų rektorius neslėpė nuo visuomenės, davė spaudoje interviu[3090].

3083 *Ibid.* (1927 m. lapkričio 30 d.), l. 295.

3084 Studentų atsiminimai apie neramumus ir mitingus: *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, *supra note*, 2362: 761–770.

3085 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gruodžio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 296.

3086 Lietuvos konsulo Karaliaučiuje pakviestas Humanitarinių mokslų fakulteto dėstytojas atvyko į Karaliaučiaus universitetą skaityti paskaitų. Bet prieš jam pradedant skaityti Universiteto rektorius kalbėjo apie tai, kad Klaipėdos kraštas turi grįžti į savo *Mutterland*. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. vasario 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 329.

3087 *Ibid.* (1928 m. vasario 8 d.), l. 330.

3088 *Ibid.* (1928 m. balandžio 24 d.), l. 368.

3089 *Ibid.* (1927 m. spalio 30, 31 d.), l. 280.

3090 „Universiteto rektorius prof. M. Römeris svarbiais Lietuvos universiteto klausimais“. *Židinys*, 1928, Nr. 3, 229–231.

3.1.3. 1928 m. vasario 16 d.

Rektoriui teko dalyvauti Lietuvos Respublikos nepriklausomybės dešimtmečio minėjimo organizaciniame komitete Užsienio reikalų ministerijoje. Organizuojant šventę buvo sukurti politinis ir propagandinis, mokslo ir kultūros, meno ir iškilmių ceremonijos skyriai[3091]. Rektorius turėjo kuruoti mokslo ir kultūros skyriaus veiklą. Planuota išleisti kolektyvinę monografiją apie valstybingumo, visuomenės, švietimo ir ekonomikos vystymąsi per pastaruosius dešimt metų[3092]. Knygos leidimo kaina siekė 100 tūkstančių litų, tad buvo neaišku, ar Vyriausybė skirs tokį finansavimą[3093].

Ilgainiui kilo ir kitų idėjų, kurias siūlė teisingumo ministras, pavyzdžiui, parengti leidinį ir visą teisės literatūrą, kokia tik buvo parašyta per dešimt nepriklausomybės metų, ir įteikti valstybės vadovui[3094]. Visos šios idėjos nebuvo įgyvendintos[3095].

1928 m. vasario 16 d. rektoriui buvo labai užimta. Juk tai buvo Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio diena. Jis dalyvavo pamaldose Šv. Apaštalų Petro ir Povilo arkikatedroje bazilikoje, paskui vyko į iškilmingą Vyriausiojo Tribunolo posėdį, po to ėjo į Respublikos Prezidento rūmus kolektyvinės audiencijos kartu su užsienio šalių diplomatais, karininkais, valstybės pareigūnais ir kitais[3096]. Paskui teatro salėje vyko jubiliejinis nepriklausomybės minėjimas. Jame sakė kalbas J. Vileišis, P. Leonas ir kiti, buvo akcentuojamas Seimo poreikis. Tą pačią dieną atidarytas radijo laidų centras pabrėžiant žodžio laisvės reikšmę[3097]. Tada rektorius nuskubėjo į universitetą, kur Didžiojoje salėje pasakė kalbą[3098]. Rektorius kalbėjo tą dieną ir radijuje lenkų kalba apie Lietuvos nepriklausomybės svarbą ir reikšmę. Galiausiai vyko vaišės Karininkų ramovės patalpose, kur svečius priėmė ministras pirmininkas su žmona[3099].

Įdomu tai, kad paprastai Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės diena būdavo švenčiama keletą kartų per metus, t. y. vasario 16 d. ir gegužės 15 d. Priežastis – žiemos šalčiai, neleidžiantys organizuoti eitynių ir pan. O gegužės 15 d. pasirinkta todėl, kad tą dieną 1920 m. buvo

---

3091 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gruodžio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 300.
3092 *Ibid.* (1927 m. gruodžio 10 d.), l. 300.
3093 *Ibid.* (1927 m. gruodžio 18 d.), l. 304.
3094 *Ibid.* (1928 m. sausio 18 d.), l. 320.
3095 *Ibid.* (1928 m. sausio 23 d.), l. 322.
3096 *Ibid.* (1928 m. vasario 16 d.), l. 334.
3097 *Ibid.* (1928 m. vasario 23 d.), l. 338.
3098 *Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais*, *supra note*, 1571: 35–39.
3099 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. vasario 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 339.

sušauktas Steigiamasis Seimas, t. y. taip demokratiškai įteisinta nepriklausomybė[3100]. Apie Lietuvos Respublikos nepriklausomybės dešimtmetį rašė ir užsienio spauda[3101].

Rektorius nepriklausomybės dešimtmečio proga už ypatingus nuopelnus Lietuvai buvo apdovanotas Respublikos Prezidento 1928 m. vasario 16 d. aktu Nr. 265 – Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino II laipsnio ordinu[3102]. Ordino idėja ir dizainas buvo sugalvoti prieš dešimtąsias nepriklausomybės metines. Be to, valstybės vadovas, remdamasis Lietuvos nepriklausomybės medalio statutu[3103], M. Römeriui įteikė Lietuvos nepriklausomybės dešimties metų jubiliejinį medalį[3104].

Po pirmųjų ordinų įteikimų suburta Lietuvos Didžiojo kunigaikščio ordino taryba. Tarybą sudarė Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis, Kariuomenės teismo pirmininkas generolas P. Šniukšta, universiteto rektorius M. Römeris ir dvasininkas K. S. Šaulys. Tarybai pirmininkaudavo valstybės vadovas. Posėdžių metu vykdavo kandidatų į valstybės apdovanojimą svarstymai. Tuose susitikimuose Tribunolo pirmininkas Respublikos Prezidentui papasakodavo apie naujausius Tribunolo sprendimus, kuriais buvo interpretuojamos įstatymų nuostatos, taip pat kalbėdavosi apie valstybės vadovo valdžios vietą konstitucinėje valstybės valdžios struktūroje, susiformavusioje po valstybės perversmo[3105].

Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino taryba būdavo kas trejus metus sudaroma ir vėliau[3106]. Į ją ir toliau buvo skiriamas M. Römeris. Teisininkas pabrėžė, kad komisijos darbas buvo kandidatų į ordiną

3100 Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. 1-ojo posėdžio protokolas. Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gegužės 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 379.

3101 „Čekoslovakų spauda apie Lietuvos nepriklausomybės sukaktuves." *Lietuvos aidas*, 1928 m. kovo 5 d. Nr. 28 (242), 6.

3102 „Apdovanotieji Gedimino ordenais". *Lietuvos aidas*, 1928 m. vasario 24 d., Nr. 20 (234), 6; „Apdovanoti Gedimino ordenų šie visuomenės veikėjai". *Kardas*, 1928 m. vasario 29 d., Nr. 6 (102). 106; Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Lietuvos Respublikos Prezidento aktas. VUB RS, f. 75-47.

3103 „Lietuvos nepriklausomybės medalio statutas", *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 272-1752.

3104 Lietuvos nepriklausomybės medalio liudijimas. VUB RS, f. 75-46.

3105 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gegužės 12, 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 377, 378.

3106 Respublikos Prezidento 1932 m. vasario 1 d. aktas Nr. 107. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 597, l. 318; Respublikos Prezidento 1935 m. vasario 1 d. aktas Nr. 52. *Ibid*., l. 218; Respublikos Prezidento 1938 m. vasario 1 d. aktas Nr. 62. *Ibid*., l. 100; 1935 m. vasario 1 d. Respublikos Prezidento aktas dėl Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino Ordino Tarybos sudėties, Vyriausybės žinios, Nr. 469-3295.

kvalifikacijos tikrinimas ir nuomonės pareiškimas. Šios nuomonės valstybės vadovas nebuvo saistomas. Iniciatyva siūlyti kandidatus tekdavo ministrams[3107].

3.1.4. Kadencijos pabaiga

1928 m. birželio 3 d. įvyko rektoriaus rinkimai. Juo tapo asmuo, prieš tai ėjęs prorektoriaus pareigas[3108]. Nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. rektoriaus M. Römerio pirmoji kadencija baigėsi. M. Römeriui buvo gaila atsisveikinti su rektoriaus pareigomis:

> *„Su liūdesiu jaučiu savo rektorato, turtingo padėtimi, akademine galia, iniciatyva ir gyvenimu, pabaigą. Prisirišau prie to rektorato, man jis patiko visa savo išgyvenimų ir veiksmų energija – ir dabar turiu su juo išsiskirti. Rektorius – tai galia ir spindesys akademiniame gyvenime, didelė saulė universitete; kartu rektorius yra rimtumas ir autoritetas visuomeniniuose ir valstybiniuose santykiuose. Spėjau priprasti prie šio švytėjimo ir šios aureolės, kuri šiais metais mane visur supo – o dabar turiu nueiti į šešėlį – į eilinių profesorių gretas, į paprasto darbo kasdienybę.“*[3109]

Tuo metu teisininkas nė nenutuokė, kad dar teks ne vieneriems metams grįžti į garbingą aukštosios mokyklos rektoriaus poziciją. Nors turėjo tokią viltį. Jis rašė, kad pirmoji jo rektorystė buvo sėkminga, be to, jis buvo užsitarnavęs gerą vardą profesūroje[3110]. M. Römeris jautė, kad kaip rektorius jis tikrai pelnė profesūros simpatijas ir pripažinimą[3111]. Be to, kai išėjo iš administracinių pareigų ir pradėjo eiti tiesiog profesoriaus pareigas, studentai jo nepamiršdavo. Antai jis buvo pakviestas garbės nariu į akademinę studentų Teisininkų ir ekonomistų draugiją[3112], dalyvaudavo studentų draugijos „Filiae Lithuaniae“ inauguracijos ceremonijoje[3113] ir pan.

M. Römeris intensyviai ruošėsi imatrikuliacijos šventei, kurios metu oficialiai turėjo perduoti rektoriaus pareigas naujajam rektoriui. Jis ruošė kalbą, mokėsi jos tris savaites, garsiai deklamuodavo, kad galėtų laisvai be popieriaus kalbėti. Susidėliojo jos struktūrines dalis: įžanga, nepriklausomybės

---

3107 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 271; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 8 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 133; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. vasario 11 d., 1938 m. vasario 7 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 161, 341.

3108 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. birželio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 388.

3109 *Ibid.* (1928 m. rugpjūčio 6 d.), l. 430.

3110 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 20 d.), l. 443.

3111 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 29 d.), l. 447.

3112 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 14 d., 15 d., 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 40–41.

3113 *Ibid.* (1929 m. birželio 3 d.), l. 81.

dešimtmetis, Latvijos profesūros vizitas, studentų asamblėja, kaltinimų dėl studentų padarytų ekscesų paneigimas, universiteto reforma, padėkos ir pagyros naujai išrinktam rektoriui[3114]. M. Römeris įvedė tradiciją rektoriams per imatrikuliacijos iškilmes vilkėti fraką[3115]. Įvedė ir dar vieną tradiciją – atsisveikinimo ir padėkos vizitus pas universiteto profesūrą (pavyzdžiui, P. Leoną, V. Krėvę-Mickevičių, J. A. Herbačiauską, J. Tumą-Vaižgantą, A. Janulaitį, M. Biržišką, B. Sruogą ir kt.), kuri dalyvaudavo ir atsisveikinimo vakarienėje su pareigas paliekančiu rektoriumi[3116]. 1928 m. rugsėjo 29 d. paliekąs savo postą rektorius sakė atsisveikinimo kalbą vakarienėje su profesūra[3117].

Prieš pat rugsėjį M. Römeriui kaip rektoriui teko lankytis Ministrų kabinete dėl universiteto statuto pakeitimo projekto. Ten jis ir išgirdo pasiūlymą pradėti eiti Valstybės Tarybos, įsteigtos pagal Lietuvos Valstybės Konstitucijos 54 straipsnį, nario pareigas (žr. monografijos IV dalies 3.1 poskyrį)[3118].

1930 m. priėmus naują Lietuvos universiteto statutą ir prailginus rektoriaus kadenciją iki trejų metų, pasigirdo kalbų, kad kandidatu turi būti M. Römeris[3119]. Tačiau tai tebuvo kalbos. Rektoriumi teisininkas tapo dar po trejų metų.

3.2. Universiteto reforma

Ilgainiui iš Vyriausybės pasigirdo idėjų apie universiteto struktūrinę reformą[3120]. Jų pagrindinis iniciatorius buvo ministras pirmininkas A. Voldemaras, pasak M. Römerio, jautęs nuoskaudą universitetui dėl to, kad ši mokslo įstaiga buvo organizuota be jo[3121].

Planuota mažinti fakultetų arba bent jau skyrių, katedrų juose skaičių, siaurinti universiteto autonomiją, palikti fakultetams tik iniciatyvą skirti dėstytojus ir kelti juos pareigose, įpareigoti ne tik akademinį senatą, bet ir valstybės vadovą pritarti skyrimui į profesoriaus pareigas, neleisti dėstytojams eiti kitų pareigų išskyrus pedagogines, pailginti rektoriaus kadenciją iki trejų metų, panaikinant išlygą, kad rektorius kaskart turi būti

3114 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 6, 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 436.
3115 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 15 d.), l. 440.
3116 *Ibid.* (1928 m. spalio 3 d.), l. 449.
3117 *Ibid.* (1928 m. rugsėjo 23, 24, 25 d.), l. 444–445.
3118 *Ibid.* (1928 m. rugpjūčio 23, 24 d.), l. 429.
3119 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. liepos 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 278.
3120 *Ibid.* (1928 m. kovo 7 d.), l. 344.
3121 *Ibid.* (1929 m. gegužės 13 d.), l. 70.

iš kito fakulteto. Taip pat planuota, kad rektoriaus rinkimų rezultatams turėjo pritarti valstybės vadovas[3122], norėta mažinti mokslinių laipsnių, t. y. panaikinti docentūrą, išsaugoti du profesoriaus laipsnius ir privatdocento pareigybę, nustatyti vienodą ir padidinti bazinį profesorių atlyginimą, panaikinti papildomą užmokestį už paskaitas, nustatyti privalomą paskaitų valandų skaičių, dėstytojo profesinę praktiką prilyginti antrajai tarnybos pareigybei, už kurią atlyginama pagal papildomos valstybės tarnybos standartus. Pasak M. Römerio, tai reiškė, kad dėstytojų atlyginimai sumažėtų, o darbo valandų padaugėtų[3123]. Rektoriui atrodė, kad tokios ministro pirmininko A. Voldemaro idėjos sukeltų rimtą krizę[3124]. Visi šie klausimai būdavo svarstomi universiteto taryboje ir net buvo pasirašytas memorandumas švietimo ministrui ir Ministrų kabinetui apsvarstyti[3125], parengtos senato pataisos dėl universiteto statuto reformos[3126], kiekvienas fakultetas rašė savo memorandumus ar pareiškimus kritikuodamas pagrindinius reformos dėsnius[3127].

Kalbos apie universiteto reformą tai nutildavo, tai vėl pasigirsdavo. Vienu metu net kalbėta apie universiteto uždarymą ir naujo sukūrimą[3128]. Teisininkas stebėjosi:

> *„Nežinau šalies, kur tai būtų daroma, kad vienintelis valstybinis universitetas būtų sistemingai diskredituojamas ne bet kokių valstybės priešų, o valdančiosios partijos ir jos spaudos. Tai negirdėta!“*[3129]

Reforma įvyko, bet jau po pirmos rektoriaus kadencijos. M. Römeriui einant Valstybės Tarybos nario pareigas teko universiteto statuto projektų klausimais konsultuoti valstybės vadovą (žr. monografijos IV dalies 3.2.16

3122 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gegužės 31 d., birželio 1, 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 386, 387, 393. Taip pat žr.: „Pasikalbėjimas su p. Švietimo Ministeriu“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. gegužės 31 d., Nr. 96 (310), 4.

3123 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 450.

3124 *Ibid.*

3125 Universiteto tarybos pareiškimas. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 12, l. 91–96; Memorandumas dėl Universiteto statuto reformos projekto, Švietimo ministerijos pateikto Ministerių kabinetui svarstyti. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 330, l. 1–61; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 329, l. 1–61; LCVA, f. 922, ap. 1, b. 27, l. 2–17; *Vytauto Didžiojo universitetas 1922.II.16–1932.II.16* (Kaunas, 1933), 7.

3126 Senato priimtos pataisos dėl statuto reformos. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 280, l. 1–61; LCVA, f. 377, ap. 7, b. 73, l. 109–140.

3127 Humanitarinių mokslų, Teisių, Gamtos-Matematikos, Medicinos, Technikos fakultetų tarybų pareiškimai. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 27, l. 57–80.

3128 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. liepos 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 95. Taip pat žr.: „Dėl teologijos filosofijos ir evangelikų teologijos fakultetų“. *Lietuvos aidas*, 1929 m. birželio 26 d., Nr. 142 (626), 5; „Mūsų universiteto mokslingumo pakeitimo klausimu“. *Lietuvos aidas*, 1929 m. birželio 27 d., Nr. 143 (627), 4.

3129 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugpjūčio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 121.

poskyrį)[3130]. Šis taip pat manė, kad reforma būtų tikslinga norint pakelti mokslo lygį, stiprinti rektoratą, akademinę discipliną ir pan.[3131]

Naujoji Lietuvos universiteto statuto redakcija ir akademinio personalo etatai paskelbti 1930 m.[3132] Rektoriaus, prorektorių ir dekanų kadencija buvo nustatyta trejiems metams. Apie tai M. Römeris štai kaip atsiliepė[3133]:

> *„Dabar kandidatūrų iškėlimas bus sudėtingesnis, nes fakulteto viduje buvo galima nesunkiai nustatyti fakulteto kandidatūras; dabar bus daugiau intrigų, trinties tarp žinybų, ambicijų, užkulisinių vandenų ir pan., juolab kad rektoratas, būdamas trejų metų, tapo vertingesnis ir labiau viliojantis.“*[3134]

Skiriant dėstytojus ar juos atleidžiant turėjo dalyvauti ne tik fakultetų tarybos, bet ir valdžios institucijos, Teologijos-filosofijos fakultetui suteiktas privilegijuotas statusas: palikta tiek katedrų, kiek buvo, ir nurodyta, kad fakulteto struktūra bus nustatyta atskiru įstatymu, universiteto senato pozicija sustiprinta fakultetų tarybų ir universiteto tarybos sąskaita[3135].

Buvo pakeistas ir universiteto pavadinimas. Universitetas tapo Vytauto Didžiojo universitetu[3136]. Tai buvo susiję su Didžiojo Kunigaikščio mirties penkių šimtų metinėmis. M. Römeris įžvelgė paradoksalų dalyką: Krokuvoje buvo Jogailos universitetas, Kaune – Vytauto universitetas, Vilniuje, Jogailos ir Vytauto sostinėje, – Stepono Batoro universitetas[3137].

Priėmus universitetą reformuojančius teisės aktus, dėstytojai turėjo būti patvirtinti valstybės valdžios institucijų[3138]. Valstybės vadovas nepatvirtino kelių dėstytojų iš Teisių fakulteto. Tarp jų buvo daug nusipelnęs bibliografijos ir lietuvių tautinio atgimimo istorijos srityse ir įkūręs universiteto biblioteką V. Biržiška. M. Römeris dėl šios kandidatūros nepatvirtinimo buvo nemaloniai nustebintas. Teisių fakulteto kolegos taip pat. Tad visi paprašė buvusį rektorių nueiti pas valstybės vadovą ir apginti dėstytojus. M. Römeris taip ir padarė. V. Biržiška buvo sugrąžintas į dėstytojo pareigas, nes ir pats Respublikos Prezidentas prisipažino, kad padarė klaidą jo nepatvirtinęs profesoriumi[3139].

3130 *Ibid.* (1929 m. rugsėjo 12 d.), l. 131.

3131 *Ibid.* (1929 m. rugsėjo 13 d.), l. 132.

3132 „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2267; „Vytauto Didžiojo universiteto vyresniojo ir jaunesniojo mokslo personalo etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2268.

3133 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 252.

3134 *Ibid.* (1930 m. liepos 2 d.), l. 278.

3135 *Ibid.* (1930 m. birželio 8, 9 d.), l. 266.

3136 „Lietuvos universiteto vardo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2267.

3137 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. birželio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 266.

3138 *Ibid.* (1930 m. birželio 11 d.), 267.

3139 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. rugsėjo 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 10.

Greičiausiai kaip naujos tvarkos pasekmė ilgainiui kilo ginčas tarp trejų metų kadencijai paskirto rektoriaus V. Čepinskio ir Teologijos-filosofijos fakulteto dėl šio fakulteto dėstytojų skyrimo į pareigas. Rektoriaus nuomone, fakultetui galiojo naujos redakcijos universiteto statuto nuostatos. Teologijos-filosofijos fakulteto nuomone, negaliojo, nes tam reikėjo naujo susitarimo tarp Vatikano ir Lietuvos. Ginčas buvo perduotas universiteto senatui. Dėl šio ginčo Teisių fakulteto nuomonę buvo įpareigoti suformuluoti M. Römeris, A. Janulaitis ir A. Jaščenka[3140]. Pastarieji nurodė, kad naujoji teisės akto redakcija neprieštarauja Šventojo Sosto Konkordatui ar kanonų teisei ir nereikia jokio papildomo susitarimo tarp Lietuvos ir Vatikano[3141]. Ne visi su tuo sutiko[3142].

Teisių fakulteto taryba galiausiai palaikė M. Römerio argumentus[3143]. Visi šie dalykai ilgainiui iškėlė idėjas kurti privatų katalikiškąjį universitetą, atskirą aukštojo mokslo instituciją su religine pakraipa[3144], [3145].

3.3. Antroji kadencija

Apie gandus dėl M. Römerio kandidatūros į rektoriaus pareigas trejų metų kadencijai teisininkas dienoraštyje prasitarė 1933 m. gegužę. Tačiau būsimasis rektorius nelabai tuo tikėjo, nes abejojo, ar teologai palaikys jo kandidatūrą, kadangi jis buvo laikomas laisvamaniu, proteguojančiu civilinės santuokos institutą ir pan.[3146]

Abejonės dar labiau sutvirtėjo, kai laikraščiuose teisininkas perskaitė žinias apie kandidatų gausą į Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus postą. Be M. Römerio, minėtos profesorių Medicinos fakulteto dekano V. Lašo, Humanitarinių mokslų fakulteto dekano V. Krėvės-Mickevičiaus, Matematikos ir gamtos fakulteto dekano Z. Žemaičio, Finansų katedros vedėjo V. Jurgučio, buvusio rektoriaus M. Biržiškos, Teisių fakulteto dėstytojo A. Janulaičio, baigiančio kadenciją rektoriaus V. Čepinskio kandidatūros[3147].

Be to, teisininkas suvokė būsimo rektoriaus darbo sunkumus, ypač turint omenyje studentijos santykį su valdžios institucijomis. Tuo metu vyko

---

3140 *Ibid.* (1930 m. lapkričio 2 d.), l. 40.

3141 *Ibid.* (1930 m. lapkričio 16 d.), l. 47.

3142 *Ibid.* (1930 m. lapkričio 3 d.), l. 40.

3143 *Ibid.* (1930 m. gruodžio 7 d.), l. 57.

3144 *Ibid.* (1932 m. rugpjūčio 1 d.), l. 357.

3145 Plačiau apie Universiteto reformą: *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, *supra note*, 2362: 181–185.

3146 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. gegužės 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 501.

3147 „Kas bus naujas universiteto rektorius“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. gegužės 20 d., Nr. 114 (4204), 6.

nesutarimai tarp akademinio jaunimo ir valdžios institucijų, net siekta naikinti universiteto akademinę asamblėją:

> „<...> *tvirtinu, kad konflikto su jaunimu įgautos aštrios formos apsunkins būsimą rektoriaus kadenciją, nes, viena vertus, rektorius negali kovoti su valdžia ir oponuoti jai, kita vertus, jis turi rūpintis jaunimo reikalais ir ginti jo interesus.*“[3148]

Vis dėlto kalbos apie galimą M. Römerio rektorystę netilo. Teisininkas prisipažino, kad rektoriaus pareigos jį džiugintų, nors suvokė, kad lauktų „treji metai arimo“[3149]. Jį gąsdino gilėjantis kontrastas tarp oficialios politikos ir akademinio jaunimo idealų[3150].

1933 m. gegužės 28 d. iškilmingo Vytauto Didžiojo universiteto tarybos posėdžio metu M. Römeris buvo išrinktas rektoriumi[3151]. Respublikos Prezidentas švietimo ministro teikimu pasirašė teisininko paskyrimo rektoriumi trejų metų laikotarpiui aktą[3152].

Buvo organizuoti keli balsavimai. Pirmo balsavimo metu už V. Čepinskį balsavo 25, o už M. Römerį 24 asmenys. Trečioje vietoje buvo Z. Žemaitis, surinkęs 22 balsus. Antro balsavimo metu daugiausia balsų surinko tuo metu einantis rektoriaus pareigas V. Čepinskis. Tačiau šis pareiškė, kad dėl sveikatos problemų nebenori tęsti rektoriaus darbo. Tad trečiame balsavime varžybos vyko tarp Z. Žemaičio ir M. Römerio. Už pastarąjį balsavo 51 asmuo, o už Z. Žemaitį – 29. Prorektoriumi tapo prieš tai ėjęs prorektoriaus pareigas B. Čėsnys, o sekretoriumi – anksčiau sekretoriaus pareigas ėjęs A. Purėnas[3153]. Apie rinkimus tuoj pat pranešta laikraščiuose[3154].

M. Römeris rašė, kad rektoriaus pareigos tąkart buvo didesnė sensacija, sulaukusi daugiau žiniasklaidos ir visuomenės dėmesio, nes rektorius buvo renkamas nebe vieneriems, o trejiems metams. Be to, nebebuvo jokio eiliškumo, kai kasmet rektoriumi tapdavo vis kitas fakulteto atstovas. Maža to, rektorių rinkdavo nebe fakultetas, o universiteto taryba. Taigi, teisininkas

---

3148 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 5.

3149 *Ibid.*

3150 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 5.

3151 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Vytauto Didžiojo universiteto tarybos posėdžio 1933 m. gegužės 28 d. protokolas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 156.

3152 Respublikos Prezidento 1933 m. birželio 28 d. aktas Nr. 607. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 26, l. 40; LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 82.

3153 Vytauto Didžiojo universiteto tarybos posėdžio 1933 m. gegužės 28 d. protokolas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 157; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 5.

3154 Leonavičius, J. „Naujasis V. D. Universiteto rektorius prof. M. Römeris“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 30 d., Nr. 120 (1792), 3.

sulaukė žurnalistų, klausinėjančių apie universiteto strategiją, programą, požiūrį į studentų asamblėją, tautines mažumas universitete. Laikraščiai publikavo teisininko biografiją ir nuotraukas[3155].

Valstybės vadovas ką tik išrinktą dar savo kadencijos nepradėjusį M. Römerį kartu su tuo metu ėjusiu pareigas rektoriumi pasikvietė pusryčių. Kalbėta apie studentų atstovybę. A. Smetona akcentavo, kad studentų asamblėją reikia išsaugoti, tačiau būtina jos sudarymo reforma, reikia stiprinti jos narių pasisakymų cenzūrą. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad studentų asamblėjos panaikinimas būtų pavojingas ir nepageidautinas. Jis laikė tokią padėtį nenormalia, kai studentai įkalinami už kalbas, o universiteto valdžia deda visas pastangas juos išlaisvinti[3156]. Apie tai, kad studentų atstovybės reikia, tik pradėjęs eiti rektoriaus pareigas M. Römeris kalbėjo ir spaudoje[3157].

1933 m. rugsėjo 1 d. rektorius V. Čepinskis perdavė savo įgaliojimus naujajam rektoriui M. Römeriui[3158]. Teisininkas akcentavo, kad ir universitete, ir jo namuose pradėjo lankytis žurnalistai, kiti interesantai, ypač su klausimais dėl prieš keletą mėnesių paskelbto Teismų santvarkos įstatymo nuostatų ir pan.[3159]

Rektorius ruošėsi imatrikuliacijos procedūrai[3160], rengė paskaitą „Visuomeninė teisės kilmė". Planavo kalbėti apie tai, ar teisė yra tik valstybinis reiškinys, ar socialinis, t. y. reiškinys, svarbus žmonių sąveikavimo formoms.

3155 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gegužės 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 6; taip pat žr.: „Prof. Römeris universiteto rektorius. Universiteto vadovybė pas Respublikos Prezidentą". *Dienos naujienos*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 121 (611), 1; „Universiteto rektorium išrinktas prof. M. Roemeris". *Lietuvos žinios*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 120 (4210), 5; „Prof. Roemeris – naujas universiteto rektorius". *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 119 (1791), 3; „Nauja V. D. universiteto vadovybė". *Vairas*, 1933, Nr. 7–8, 404–405; „Prof. Roemeris – Vytauto Didžiojo universiteto rektorius". *Trimitas*, 1933 m. birželio 1 d., Nr. 22, 427. „Nauja V. D. U-to vadovybė". *Židinys*, 1933, Nr. 5–6, 546.

3156 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. birželio 8 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 11. Apie šį susitikimą ir pokalbio turinį spauda paskelbė anksčiau nei jis įvyko. Žr. „Prof. Römeris universiteto rektorius. Universiteto vadovybė pas Respublikos Prezidentą". *Dienos naujienos*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 121 (611), 1.

3157 „Studentų atstovybė reikalinga". *Dienos naujienos*, 1933 m. rugsėjo 5 d., Nr. 202 (722), 1.

3158 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 1 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 53.

3159 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 2 d.), l. 54.

3160 Paprastai imatrikuliacijos akto programa būdavo planuojama Universiteto senate. Žr.: Vytauto Didžiojo universiteto senato 1938 m. rugsėjo 9 d. posėdžio protokolas Nr. 591. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 10; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. rugsėjo 3 d. posėdžio protokolas Nr. 465. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 67; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1934 m. rugsėjo 6 d. posėdžio protokolas Nr. 446. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 26, l. 46, Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. rugsėjo 4 d. posėdžio protokolas Nr. 412. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 60 ir t. t.

Jis buvo antros prielaidos šalininkas – teisės socialinės esmės[3161]. Universiteto vadovas davė interviu studentų laikraščiui[3162].

3.3.1. Akademinė kasdienybė ir problemos

3.3.1.1. *P. Leono ir studentų atstovybės klausimai*

M. Römeris ir vėl įniko į akademines problemas. Paaiškėjo, kad Teisių fakulteto dėstytojams kelia nerimą keli dalykai. Pirma, Teismų santvarkos įstatymo novelos, numatančios draudimą derinti profesūrą su advokatūra. Tai galėjo gerokai sumažinti dėstytojų skaičių, nes mažiausiai šeši būtų turėję išeiti, o jų pakeisti dar nebuvo kuo (tai A. Janulaitis, S. Bieliackinas, K. Šalkauskis, V. Stankevičius, A. Tumėnas, T. Petkevičius). Antra, dėl ekonominių sunkumų šalyje planuota mažinti dėstytojų atlyginimus. Ir trečia, planuota naikinti Teisių fakulteto Ekonomikos skyrių, o tai reiškė mažiau paskaitų teisės dėstytojams. Visa tai, pasak M. Römerio, daugumai kėlė neapibrėžtumo ir netikrumo nuotaiką dėl ateities[3163].

Dėl šių nerimą keliančių klausimų M. Römeris kartu su Vyriausiojo Tribunolo pirmininku A. Kriščiukaičiu dalyvavo susitikime su ministru pirmininku J. Tūbeliu. Politikas pažadėjo pasirūpinti dėl pereinamųjų Teismų santvarkos įstatymo nuostatų, reglamentuojančių advokatūros ir profesūros derinimo draudimą[3164].

M. Römeris kėlė klausimą ir dėl P. Leono likimo Teisių fakultete. Švietimo ministras atsisakė pritarti Teisių fakulteto tarybos nutarimui, kuriuo P. Leonui būtų pratęstos dekano pareigos dar metams[3165]. Ministras pirmininkas šiuo klausimu nieko nežadėjo, tik pabrėžė, kad buvęs Teisių fakulteto dekanas akademiniam jaunimui sakė agitacines kalbas[3166]. Ministrų nuomonės nepakeitė net universiteto vadovybės bei V. Krėvės-Mickevičiaus memorandumas, skirtas Respublikos Prezidentui, kad šis dar kartą apsvarstytų galimybę pirmajam nepriklausomos Lietuvos teisingumo ministrui toliau dėstyti[3167].

3161 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 54; V. Š. „Mokslo metų pradžia mūsų aukštosiose mokyklose“. *Židinys*, 1933, Nr. 10, 317.

3162 Valiukėnas, A. „Pas J. M. Universiteto Rektorių Prof. Römerį“. *Akademikas*, 1933 m. rugsėjo 15 d., Nr. 11, 196–199.

3163 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. birželio 11 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 12.

3164 *Ibid.* (1933 m. birželio 19 d.), l. 16.

3165 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. rugpjūčio 29 d. protokolas Nr. 227. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 79.

3166 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. birželio 19 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 16.

3167 Vytauto Didžiojo universiteto 1933 m. gegužės 13 d. raštas Jo Ekscelencijai. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 858, l. 255–257.

Taigi, Teisių fakulteto dekanu buvo išrinktas V. Biržiška[3168]. V. Biržiškos išrinkimu į dekano pareigas M. Römeris džiaugėsi:

„Būdamas fakulteto sekretoriumi dvylika metų, nuo pat fakulteto įkūrimo, jis yra visokių precedentų tradicijų įkūnijimas, visų sprendimų archyvas, vaikščiojanti fakulteto istorija. Niekas taip nežino Teisių fakulteto reikalų, kaip jis.“[3169]

Rektorių vėl pasikvietė valstybės vadovas. Jis kalbėjo apie A. Tumėno atleidimą iš dėstytojo pareigų ir Teisės enciklopedijos bei teisės filosofijos istorijos katedros naikinimą, taip pat valstybės ir bažnyčios teisės arba kanonų teisės katedros steigimą. Dėl A. Tumėno M. Römeris buvo įsitikinęs, kad tai susiję su A. Tumėno opoziciniu požiūriu, nepaisant to, kad jis iš tikrųjų nerašė straipsnių ar mokslo knygų, be to, dėstė tik dalykus, susijusius su 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija[3170].

Drauge su V. Biržiška M. Römeris tikėjosi pristabdyti tokius netikėtus sprendimus, tiesiogiai tardamiesi su valstybės vadovu ir švietimo ministru. Taip ir įvyko. Kai kurie pokyčiai buvo atitolinti. A. Tumėnas liko dėstyti savivaldos politiką ekonomikos skyriuje[3171].

M. Römeris ir toliau stebėjo ypatingą žmonių susidomėjimą juo ir universitete, ir namuose. Dažnai kreipdavosi žurnalistai[3172]:

„Rektoriaus pareigos, sudėtinga didelės institucijos administravimo funkcija įnešė į mano darbą naują gyvą ir nervingą elementą. Šis darbas visiškai skiriasi nuo kabinetinio. Net namuose interesantai atitraukia mane nuo ramaus, metodiško darbo prie rašomojo stalo.“[3173]

Įvyko imatrikuliacijos ceremonija[3174]. Kalbėjo buvęs rektorius, o paskui ir M. Römeris. Tada kalbėjo švietimo ministras, studentų atstovybės narys. Galiausiai rektorius perskaitė paskaitą „Visuomeninė teisės kilmė“[3175].

3168 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. rugpjūčio 29 d. posėdžio protokolas Nr. 227. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 225, l. 22.

3169 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugpjūčio 31 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 53.

3170 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 12 d.), l. 59.

3171 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 14, 18, 24 d.), l. 60, 62, 65.

3172 *Ibid.* (1933 m. rugsėjo 13 d.), l. 59; Vis. J. „Naujas universiteto rektorius aktualiais klausimai“. Diena, 1933 m. rugsėjo 3 d., Nr. 36 (267), 1.

3173 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 60.

3174 Vytauto Didžiojo universiteto tarybos 1933 m. rugsėjo 15 d. posėdžio protokolas Nr. 60. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 114.

3175 „Kaune imatrikuliacijos posėdis“. *ABC*, 1933 m. rugsėjo 15 d., Nr. 11, 4; *Dienos naujienos*, 1933 m. rugsėjo 16 d., Nr. 211 (731), 4.

Tą dieną paliekančiam universitetą P. Leonui buvo suteiktas garbės profesoriaus vardas[3176]. Taip buvo nuspręsta universitete[3177]. Taip pat nuspręsta, kad buvęs dekanas toliau skaitys paskaitas[3178]. Tai nepatiko Vyriausybei. Nepatiko ir tai, kad P. Leonas sekmadieniais skaitė dalyko „Teisės ir valstybės pagrindiniai dėsniai" paskaitas. Nes švietimo ministras buvo įsitikinęs, kad pirmas nepriklausomos Lietuvos teisingumo ministras vėl kritikuos valdžią[3179]. Kilo kolizija tarp autonominės įstaigos ir centro valdžios[3180].

Netrukus M. Römeris priėjo prie išvados, kad rektoriaus darbas tapo sudėtingesnis, reikalavo daugiau energijos negu jo pirmos kadencijos metu. Jis tai siejo su universiteto plėtra, padidėjusia įstaigos reikšme visuomeniniame gyvenime, paskatinusia ir institucijos gyvybingumą[3181].

Rektoriui nuolatos tekdavo palaikyti ryšius su politikais – švietimo ministru, ministru pirmininku ir valstybės vadovu. Iš pradžių reikėjo spręsti dėl studentų akademinės atstovybės, taip pat dėl P. Leono sekmadieniais visuomeniniais pagrindais skaitomų paskaitų. Dėl galimos agitacijos prieš veikiančią valdžią švietimo ministras ir vieno, ir kito nenorėjo. Tad reikėjo valstybės vadovo ir ministro pirmininko tarpininkavimo, nes ministras jiems visiškai paklusdavo. M. Römeris gynė poziciją, kad Vyriausybės leidimo garbės profesoriumi pripažintam mokslininkui dėstyti paskaitų nereikia. O politikai aiškino, kad reikia. Universiteto statute nuostatų šiuo klausimu nebuvo. Valstybės vadovas galiausiai pritarė P. Leono paskaitoms sekmadieniais[3182]. Taip pat Respublikos Prezidentas neprieštaravo ir studentų atstovybės rinkimams[3183].

Tačiau ir dėl P. Leono paskaitų sekmadieniais ir dėl studentų atstovybės rinkimų reikėjo leidimo. Tai išgirdę universiteto senato nariai buvo pasipiktinę ir kaltino rektorių, kad šis leido suvaržyti universiteto autonomiją. Vis dėlto M. Römeris ieškojo kompromiso ir negalėjo ignoruoti valdžios, nes suprato, kad jam dar ne kartą teks į ją kreiptis universiteto reikalais. Ignoruojant valstybės valdžią būtų tekę izoliuotis nuo jos, o tai galėjo būti

---

3176 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 15 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 54.

3177 Teisių fakulteto tarybos 1933 m. rugpjūčio 29 d. protokolas Nr. 227. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 80; Vytauto Didžiojo universiteto tarybos 1933 m. rugsėjo 15 d. posėdžio protokolas Nr. 60. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 695, l. 11.

3178 Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1933 m. balandžio 2 d. protokolas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 860, l. 181.

3179 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 77.

3180 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. spalio 26 d. posėdžio protokolas Nr. 418. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 29–31; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 695, l. 87.

3181 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 63.

3182 *Ibid.* (1933 m. spalio 26 d.), l. 81.

3183 *Ibid.*

pražūtinga universitetui. Tačiau senato nariai dėl garbės profesoriaus skaitomų paskaitų nusprendė rašyti memorandumą Vyriausybei[3184]. Kita vertus, rektorius palaikė tokią iniciatyvą. V. Krėvė-Mickevičius, V. Biržiška ir A. Purėnas surašė švietimo ministrui memorandumą garbės profesorių teisių klausimu.[3185]

Tad teisininkas parašė atsistatydinimo raštą ir nusiuntė jį švietimo ministrui[3186]. Švietimo ministras susisiekė su M. Römeriu ir paklausė, kodėl jis taip nusprendė. Rektorius paaiškino, kad dėl universiteto senato rengiamo memorandumo. Ministras išreiškė viltį, kad atsistatydinimo nereikės[3187]. Švietimo ministras nepriėmė rektoriaus atsistatydinimo[3188].

P. Leono sekmadieninių paskaitų klausimą rektoriui teko spręsti ir trečios kadencijos metu. Nes pirmasis Lietuvos Respublikos teisingumo ministras valdantiesiems buvo *persona non grata*, kadangi studentams jis reikšdavo nepasitenkinimą valdančiųjų politika ir pan.[3189]

Bet M. Römeriui visi šie dalykai neatrodė tokie rimti kaip dalykai, susiję su studentų akademinės atstovybės rinkimais. Dalis akademinio jaunimo organizacijų boikotavo rinkimus ir siekė protestuoti prieš atstovybės įsteigimą pagal naujus principus. Rektorius įžvelgė gilėjančias problemas, galimai didėsiančius kairiojo ir tautinių mažumų jaunimo balsus[3190]. Vis dėlto rinkimai praėjo ramiai, be ekscesų[3191].

Vėliau reikėjo organizuoti studentų atstovybės reformą, rengti jos statutą. Tam buvo sudaryta komisija iš pagrindinių akademinio jaunimo grupių, t. y. „Neo-Lithuania“, „Sambūris“, ateitininkų, „Varpas“, „Mažoji Lietuva“, socialistinių organizacijų grupės, „Vilnija“, žydų, lenkų organizacijų grupių, fakultetų atstovų[3192].

Iš universiteto senato posėdžių protokolų spręstina, kad dėl Studentų atstovybės sudarymo nuolatos kildavo papildomų klausimų[3193].

3184 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 81.

3185 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. lapkričio 9 d. posėdžio protokolas Nr. 419. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 17–22.

3186 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 82.

3187 *Ibid.* (1933 m. spalio 30 d.), l. 83

3188 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 16 d.), l. 106.

3189 *Ibid.* (1937 m. lapkričio 6 d.), l. 295.

3190 *Ibid.* (1933 m. spalio 9 d.), l. 82.

3191 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 18, 19, 23 d.), 93, 95.

3192 *Ibid.* (1934 m. lapkričio 15 d.), l. 273.

3193 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. lapkričio 9 d. posėdžio protokolas Nr. 419. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 14; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1934 m. gruodžio 6 d. posėdžio protokolas Nr. 451. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 26, l. 1; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1936 m. kovo 12 d. posėdžio protokolas Nr. 477. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 183–184.

3.3.1.2. *Kitos problemos*

Rektorius stengėsi, kad universiteto gyvenime dalyvautų kuo daugiau ir įvairiausių profesinių, politinių, tautinių krypčių studentų:

> *„Kaip rektorius – visos akademinės bendruomenės vadovas – noriu apdovanoti rektoriaus malone visas studentiško jaunimo grupes, tiek ideologines, tiek tautines. Kad jie visi Alma Mater jaustųsi kaip savo didžiojoje akademinėje tėvynėje, kur visiems pakanka vietos ir visiems užtenka širdies.“*[3194]

Vis dėlto universiteto senato sprendimu buvo uždaryta vokiečių studentų draugija, kurioje plito nacionalsocialistinės agitacinės nuotaikos[3195].

Medicinos fakultete toliau tęsėsi problema dėl lavonų skrodimo. Valstybės Taryboje buvo nagrinėjamas Įstatymo dėl lavonų pristatymo į „Anatomicum“ projektas. Bet vis dar nebuvo galutinio sprendimo. Tikėtasi suvienodinti požiūrį į mirusiųjų kūnus skrodimo tikslais, nes studentai krikščionys nesutiko su tuo, kad mokymo tikslais skrodžiami būtų tik krikščionių kūnai. M. Römeris kreipėsi į Valstybės Tarybos pirmininką S. Šilingą ragindamas greičiau užbaigti projektą, nes nesusipratimai nerimo[3196]. Maža to, Medicinos fakultete ryškėjo tautinės diskriminacijos nuotaikos[3197]. Jos kartojosi ir vėliau[3198]. Visa tai skaudino, liūdino ir sunkino rektoriaus profesinį gyvenimą.

M. Römeriui vis kildavo nerimas dėl jo paskaitų kokybės, dėl mokslinės ir literatūrinės veiklos, nes nebuvo laiko šiems dalykams:

> *„Neskaitydamas ir neatnaujindamas paskaitų, žmogus turi moksle regresuoti.“*[3199]

Pirmiausia buvo universiteto reikalai. Ne kartą teko važiuoti į Finansų ministeriją ginti universiteto finansinių reikalavimų. Ir visa tai vyko ekonominės krizės akivaizdoje[3200].

Kadangi kildavo neramumų dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių[3201], jie persikeldavo ir į universitetą. Akademinis jaunimas organizuodavo mitingus, protestus. Po vieno tokio mitingo kilo vandalizmo atvejų, kurių metu buvo sugadintos lenkų jaunimo vitrinos ir t. t. Bet kokiems tokiems renginiams rektorius turėjo duoti sutikimą. Tokį sutikimą M. Römeris davė ir Lietuvių akademinių draugijų sąjungai, nes neturėjo pagrindo neduoti. Baigėsi tuo,

---

3194 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. gruodžio 15 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 288.

3195 *Ibid.* (1934 m. sausio 16, 23 d.), l. 122, 125.

3196 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 24 d.), l. 95.

3197 *Ibid.* (1934 m. spalio 2 d.), l. 251.

3198 *Ibid.* (1937 m. rugsėjo 18 d.), l. 270

3199 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 27 d.), l. 97.

3200 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 1 d., 1934 m. vasario 20 d.), l. 99, 139.

3201 „Protestai dėl Vilniaus lietuvių suėmimo.“ *Lietuvos žinios*, 1934 m. vasario 23 d., Nr. 44 (4430), 7.

kad mieste buvo išdaužyta viena iš lenkų kavinių, knygynas ir pan. Rektorius neabejojo, kad šį dalyką valstybės valdžios institucijos įsidėmėjo[3202].

Taip ir buvo. Po kelių dienų rektorių aplankė karo komendantas. Pradėta ieškoti studentų, dalyvavusių protestuose ir kėlusių neramumus. M. Römeris nusprendė kreiptis į studentus, pasmerkti kaltininkus ir pranešti, kad jie bus patraukti akademinėn atsakomybėn, neatsižvelgiant į tai, ar valstybė jiems taikys teisinę atsakomybę[3203]. Netrukus rektoriaus kreipimasis buvo išplatintas[3204].

Buvo ir daugiau neramumų tarp skirtingų politinių pažiūrų akademinio jaunimo draugijų, kuriose, manytina, sudalyvaudavo ir žmonės, nepriklausantys akademinei bendruomenei. Tad universitete vykdavo policijos reidai, kurių metu buvo tikrinama studentų tapatybė: studentai, neturintys pažymėjimo, galėjo būti suimti. Tokius atvejus rektorius laikė skandalingais, ypač dėl to, kad policija be būtinybės patekdavo į universitetą. Aišku, buvo ir universiteto administracijos kaltės, nes ji susirinkimuose nepastebėdavo asmenų, nepriklausančių akademiniam jaunimui:

„Akademinė autonomija – jokiu būdu nėra teisė daryti tai, kas uždrausta.“[3205]

Po tokių įvykių rektorius sušaukė neeilinį universiteto senato posėdį. Nuspręsta atlikti tyrimą. Pasigirdo balsų, kad kai kurias jaunimo draugijas reikia panaikinti, bet rektorius tam paprieštaravo. Kalbėta ir apie tai, kad reikia atnaujinti teisės aktus, reglamentuojančius draudimą dalyvauti akademinėse bendrijose asmenims, nepriklausantiems universitetui. Mąstyta, kad kiekviena draugija turi turėti vadovą, priklausantį profesūrai. Posėdyje pasmerktas policijos įsikišimas, kuris pažeidė akademinę autonomiją. Nutarta parengti memorandumą ir suorganizuoti delegacijos, sudarytos iš rektoriaus M. Römerio, dekano V. Biržiškos, prorektoriaus B. Česnio, vizitą pas valstybės vadovą ir ministrą pirmininką, kurių delegacija turėjo paprašyti sudrausti saugumo organus, kad šie nesiimtų nesuderintų su universiteto vadovybe veiksmų, kad informuotų apie turimas žinias dėl galimų incidentų universiteto ribose[3206]. Susitikimas su vadovybe įvyko. A. Smetona patarė saugumo klausimais daugiau kontaktuoti su vidaus reikalų ministru[3207], [3208].

3202 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 140.

3203 *Ibid.* (1934 m. vasario 22 d.), l. 140.

3204 *Ibid.* (1934 m. vasario 24 d.), l. 141.

3205 *Ibid.* (1934 m. gegužės 2 d.), l. 175.

3206 Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžio 1934 m. gegužės 3 d. protokolas Nr. 434. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 26, l. 96; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. gegužės 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 175.

3207 *Ibid.* (1934 m. gegužės 7 d.), l. 177.

3208 Archyvose saugomas detalus pranešimas apie įvykius Universitete 1934 m. gegužės 1 d. Žr.: LCVA, f. 631, ap. 1, b. 26, 96–102; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 760, l. 126–131.

Kartais kildavo įvairių kitokių nemalonumų. Antai universitetas išleido Humanitarinių mokslų fakulteto dekano V. Krėvės-Mickevičiaus knygą *Patarlės ir priežodžiai*[3209]. *Leidinio Lietuvos aidas* redaktorius pasmerkė rašytojo parengtą knygą, nes, esą, joje atrado neleistinos pornografijos[3210]. Universiteto senatas sustabdė leidinio prekybą[3211]. Spaudoje pasirodė ir karikatūra su universiteto rektoriumi[3212].

Teko rektoriui suvaldyti padėtį, kai Vyriausybė reikalavo, kad universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos komisija perduotų savo archyvus neseniai įsteigtam Tautosakos archyvui prie Švietimo ministerijos[3213]. Taip teisininkas, eidamas rektoriaus pareigas, susidurdavo su viešosios teisės klausimais, kurie daugeliui atrodė esą civilinės teisinės prigimties. Taigi, kilo ginčas tarp universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto ir Tautosakos archyvų dėl archyvų kolekcijos disponavimo. Atsakymas priklausė nuo teisės aiškinimo. Rektoriui atrodė, kad kolekcija turėjo disponuoti minėtas fakultetas arba jo įsteigta Tautosakos komisija. Taip suprasdamas kilusį ginčą rektorius negalėjo tenkinti ministro prašymo įpareigoti fakulteto dekaną perduoti Tautosakos archyvų kolekcijos ir planavo motyvuotą raštą dėl to pateikti ministrui. Tačiau teisininkas suprato, kad jeigu ministro valia bus priešinga, tai nesant valstybėje administracinio teismo turės būti vykdomas ministro nurodymas – priešingu atveju valstybėje kiltų anarchija. Tačiau M. Römeris planavo žodžiu pasiūlyti ministrui kreiptis į Valstybės Tarybą, kad šios prašytų parengti teisinę ekspertizę dėl tokio aiškinimo teisėtumo. Taip ir buvo padaryta[3214].

Tekdavo spręsti dėstytojų drausminės atsakomybės atvejus, pavyzdžiui, už žeminančius universitetą teiginius, publikuotus spaudoje. Tokiais atvejais būdavo organizuojamas universiteto drausmės teismas, priimdavęs sprendimus[3215], [3216].

3209 Krėvė-Mickevičius, Vincas. *Patarlės ir priežodžiai I* (Kaunas: Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė, 1934); Krėvė-Mickevičius, Vincas. *Patarlės ir priežodžiai II* (Kaunas: „Universitetas", 1935).

3210 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 304.

3211 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas Nr. 452. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 150.

3212 *Sekmadienis*, 1935 m. sausio 13 d., Nr. 2 (358), 1. 15.

3213 Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžio 1935 m. lapkričio 14 d. protokolas Nr. 472. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 1; ap. 12, b. 837, l. 1–2; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. lapkričio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 455.

3214 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. lapkričio 16, 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 456, 457.

3215 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 14 d.), l. 455.

3216 Apie Universiteto drausmę ir teismus žr.: LCVA, f. 631, ap. 1, b. 35.

Teko universiteto vadovui susidurti ir su profesorių vienas kitam reiškiama asmenine neapykanta. Jeigu asmeniškumai peržengdavo ribas, būdavo keliamos garbės bylos[3217]. Jas spręsdavo taip pat universiteto teismas[3218].

Universitete susidurta su situacija, kai valstybės vadovas atleido dėstytoją iš pareigų be jo prašymo atsistatydinti ir nebuvo atliktas joks drausminis tyrimas[3219]. Šį atvejį M. Römeris laikė liūdnu[3220]. Baimintasi, kad tokie valstybės vadovybės veiksmai sukels nepasitenkinimo bangą ir tarp dėstytojų, ir tarp studentų. Rektorius manė, kad reikėtų pareikšti prieštaravimus dėl valstybės vadovo įsakymo teisėtumo, nors tai turėtų tirti administracinis teismas, kurio Lietuvoje tuo metu nebuvo[3221]. Rektoriui vėl teko susitikti su valstybės vadovu. Siekta ieškoti kompromiso ir galimybės atšaukti įsakymą atleisti profesorių. Akto atšaukimui, turinčiam *status quo ante* atkūrimo pobūdį, M. Römeris nematė teisinių kliūčių[3222]. Tačiau buvo atsisakyta atšaukti vadovo įsakymą, todėl nuspręsta pakartotinai skirti dėstytoją į pareigas[3223]. Situacija komplikavosi ir rektoriui teko rašyti aiškinamąjį pranešimą švietimo ministrui dėl universiteto profesorių atleidimo teisėtumo[3224]. Universiteto senatas raštui pritarė[3225]. Dėstytojas buvo perrinktas ir paskui patvirtintas[3226]. Savo ruožtu dėstytojas pasižadėjo nebeveikti ateitininkų veikloje[3227].

Buvo ir tokių ekscesų, kai studentai boikotuodavo paskaitas. Antai kurį laiką buvo ignoruojamos V. Stankevičiaus baudžiamosios teisės paskaitos, nes jis dalyvavo Neumanno–Sasso byloje kaip advokatas, gynęs Lietuvos

---

3217 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 24 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 338 Viena iš bylų buvo susijusi su šia publikacija: Šivickis, Pranciškus Baltrus. „Mūsų universitetas“. *Naujoji Romuva*, 1935 m. spalio 27 d., Nr. 43 (251), 773–780.

3218 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas Nr. 452. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 150; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1936 m. kovo 12 d. posėdžio protokolas Nr. 483. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 191–192.

3219 Respublikos Prezidento 1936 m. sausio 16 d. aktas Nr. 70. LCVA, f. 391, ap. 8, b. 223, l. 75.

3220 P. Dovydaitis buvo atleistas už tai, kad dalyvavo ateitininkų veikloje. Ateitininkų organizacija aukštosiose mokyklose Vyriausybės buvo uždrausta. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. sausio 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 487.

3221 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. sausio 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 488.

3222 *Ibid.* (1936 m. sausio 20 d.), l. 489.

3223 *Ibid.* (1936 m. sausio 24 d.), l. 491.

3224 M. Römerio raštas švietimo ministrui. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, 212–218; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 100–101; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 696, l. 377–382; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 496.

3225 *Ibid.* (1936 m. vasario 7 d.), l. 498.

3226 Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžio 1936 m. vasario 6 d. protokolas Nr. 475. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 102.

3227 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 510. Daugiau apie šį atvejį žr.: LCVA, f. 391, ap. 8, b. 223, l. 61–125.

tautiniams interesams nepalankią ginčo šalį[3228]. Studentai reikalavo, kad dėstytojas būtų atleistas[3229]. Advokatas net buvo priverstas rašyti pasiaiškinimą, kodėl teisme gynė vokiečių pusę[3230]. Vėliau studentai parašė pareiškimą siūlydami palikti dėstytoją toliau dėstyti[3231]. Studentai, kuriuos piktino išryškėję vokiečių elgesio pavyzdžiai Klaipėdos krašte nagrinėjant Neumanno–Sasso bylą, organizavo mitingus[3232]. Vis dėlto ekscesų neišvengta. Būta jaunimo susirėmimų ir su policija, būta ir suėmimų[3233].

Incidentų neišvengta ir vėliau. Jaunimas reaguodavo į įvykius Vilniaus krašte, kuriame buvo sistemingai naikinamos lietuviškos organizacijos, švietimo įstaigos ir pan. Apie tai rašė studentų spauda[3234]. Tad studentai organizuodavo mitingus, kuriais norėdavo išreikšti nepasitenkinimą lenkų valdžia ir apskritai boikotuoti viską, kas kiek nors būtų susiję su Lenkija. Rektorius gaudavo studentų raštelių, kuriuose rašyta apie mitingų planus siekiant neįleisti lenkų kilmės studentų į paskaitas ir pan.[3235]

Rektoriui su prorektoriais ir dekanais reikėjo reaguoti į šiuos įvykius siekiant užtikrinti akademinę rimtį. Teisininkas kreipdavosi į studentus informuodamas juos apie nežinomus asmenis, kurie užsiima provokacijomis, primindamas apie lietuviškos studentijos garbę. Ilgainiui universiteto vadovybė nusprendė laikinai neišduoti leidimų mitingams ar susirinkimams[3236].

Grįžęs iš Prancūzijos (žr. monografijos VIII dalies 3.3.2 poskyrį), rektorius ir vėl susidūrė su realybe:

> *„Paryžiuje galėjau turėti darbo, sunkumų, baiminimosi dėl paskaitų, bet visa priklausė nuo manęs, tai buvo mano galioje. Čia reikia laviruoti, ieškoti kelių tarp stichijų, kurios veikia iš išorės ir kurių aš negaliu valdyti. Privalau rasti išeitį, kad nebūtų prarasta universitetinė rimtis <...>.“*[3237]

Buvo ir toks atvejis: į Lietuvą atvyko garsi lenkų dainininkė E. Bandrowska-Turska. Akademinis jaunimas norėjo išreikšti protestą, bet rektorius įtikino, kad geriau vengti ekscesų. Pagaliau tai buvo pirmas kultūrinio

---

3228 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 22 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 277.

3229 *Ibid.* (1935 m. kovo 30 d.), l. 341.

3230 Advokato V. Stankevičiaus pasiaiškinimas. LMAVB RS, f. 163-998, l. 1.

3231 IV kurso studentų pareiškimas dėl V. Stankevičiaus. LMAVB RS, f. 163-847, l. 1–2.

3232 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. balandžio 1 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 342.

3233 *Ibid.* (1935 m. balandžio 4 d.), l. 343; „Studentai nusiramino“. Lietuvos žinios, 1935 m. balandžio 3 d., Nr. 77 (4760), 7.

3234 „Vilniuje lenkai muša lietuvius studentus“. *Akademikas*, 1936 m. balandžio 1 d., Nr. 6, 1; „Studentų protestas“. *Akademikas*, 1936 m. gegužės 15 d., Nr. 9, 207.

3235 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gegužės 6 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 20.

3236 *Ibid.* (1936 m. gegužės 8 d.), l. 21; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1936 m. gegužės 7 d. posėdžio protokolas Nr. 480. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 144–145.

3237 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. sausio 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 487.

ryšio įvykis tarp Lietuvos ir Lenkijos per kelerius metus[3238]. Tad studentai tiesiog nenuėjo į koncertą taip išreikšdami savo protestą tyliai. Rektorius taip pat nenuėjo į koncertą, jis negalėjo ignoruoti studentų nuotaikų. Atvirkščiai – turėjo atsižvelgti į jas[3239].

3.3.1.3. *Kiti klausimai*

Nuo 1932 m. M. Römeris stebėjo studentų skaičiaus mažėjimą. Per pirmą universiteto gyvavimo dešimtmetį studentų skaičius augo, aukščiausias taškas pasiektas 1932 m.[3240] Tokią tendenciją, jo nuomone, nulėmė keli aspektai: pirma, dalį jaunų žmonių viliojo 1934 m. įsteigtas Klaipėdos prekybos institutas[3241], antra, ekonominė krizė ir dėl to apsunkintos galimybės surasti gerai apmokamą darbą, trečia, sunkūs abitūros egzaminai[3242].

Vėliau rektorius atkreipė dėmesį į tai, kad Teisių fakultete daugiausia studijavo žinomų tėvų vaikai. O tai buvo nulemta Teismų santvarkos įstatymo, sukūrusio galimybę dirbti teisme darbą, priklausomą nuo teisingumo ministro malonės (Įstatymo 125, 184, 204, 209 straipsniai). Todėl teisę ėmė studijuoti tie, kurie turėjo pažinčių, protekcijų. Rektoriaus nuomone, tai buvo nesveikos atrankos reiškinys[3243].

Taip pat rektorius stebėjo teisės dėstytojų traukimąsi iš pareigų, nes ir toliau galiojo įstatyminė nuostata dėl profesūros ir advokatūros nesuderinamumo[3244]. Matyt, turėtas omenyje Teismų santvarkos įstatymo 301 straipsnio 1 punktas, įtvirtinęs, kad asmuo atleidžiamas iš advokato pareigų, jeigu įstoja į valstybės ar savivaldybės tarnybą. Ko gero, tuo metu dėstytojo darbas buvo prilyginamas valstybės tarnybai[3245]. V. Stankevičius, A. Tumėnas ir S. Bieliackinas pasirinko advokato kelią ir turėjo trauktis

---

3238 *Ibid.* (1935 m. sausio 22 d.), l. 490.

3239 *Ibid.* (1935 m. sausio 19 d.), l. 488. Apie koncertą plačiai rašyta spaudoje: „Lenkų dainininkė Kaune“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 18 (4701), 7; „Bandrowskos-Turskos koncertas“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 22 d., Nr. 18 (2281), 1.

3240 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. rugsėjo 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 426.

3241 Germanas, Vaclovas. „Klaipėdos prekybos instituto vaidmuo rengiant ekonomistus. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai“. *Ekonomika* 31 (1987): 97–104.

3242 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. rugsėjo 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 425.

3243 *Ibid.* (1936 m. spalio 19 d.), l. 103.

3244 Dar 1932 m. Vytauto Didžiojo universiteto rektorius V. Čepinskis ministrui pirmininkui pateikė senato aprobuotą Teisių fakulteto memorandumą dėl projektuojamo advokatūros įstatymo. Memorandume buvo išreikštas nepasitenkinimas dėl to, kad planuojama neleisti suderinti dėstytojo darbo su advokato veikla. Memorandumą arba pro memoriją pasirašė tuo metu einantis laikinai dekano pareigas V. Biržiška. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 755, l. 424–427.

3245 Sunku tiksliai pasakyti, nes tarpukariu nebuvo priimtas valstybės tarnautojų teisinį statusą reglamentuojantis teisės aktas.

iš profesūros. Tad 1935 m. reikėjo ieškoti baudžiamosios ir civilinės teisės dėstytojų[3246]. Suvokdama kilsiančią problemą dėl dėstytojų trūkumo, Teisių fakulteto taryba kreipėsi į rektorių dėl galimybės A. Janulaičiui, S. Bieliackinui, T. Petkevičiui, K. Šalkauskiui, A. Tumėnui bei kitiems ir toliau leisti eiti advokatų pareigas[3247].

Rektoriui kartu su Teisių fakulteto dekanu V. Biržiška teko lankytis pas valstybės vadovą aiškinant, kad reikia keisti teisinį reguliavimą, neleidžiantį teisės dėstytojams užsiimti advokato profesija[3248]. Tačiau toks teisinis reguliavimas dar ilgai galiojo. Apie tai M. Römeris dienoraščiuose užsiminė ne kartą. Antai ir 1939 m. rektorius pažymėjo, kad dėl tokio teisinio reguliavimo Teisių fakultete ir toliau trūko dėstytojų. O dekanas A. Janulaitis dėjo visas pastangas, kad toks teisinis reguliavimas būtų pakeistas[3249].

3.3.1.4. *Universiteto statuto pakeitimai*

Nepaisant gana artimų santykių su vadovybe, būdavo ir taip, kad universiteto administracija net nežinodavo apie priimamus aktus, kurie iš esmės siaurindavo aukštojo mokslo įstaigos autonomiją. Antai be jokio pasitarimo buvo priimtas Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas, pagal kurį valstybės vadovui kandidatus į dėstytojus galės pristatyti ir švietimo ministras[3250]. Rektorių tai liūdino ir kartu stebino[3251]. Be to, universiteto vadovas apie tokią Statuto novelą sužinojo tik pamatęs naują leidinio *Vyriausybės žinios* numerį:

„Šiuo atveju Universitetas pastatytas įvykusio fakto akivaizdoje.“[3252]

Su universiteto senato nariais nuspręsta *in corpore* kreiptis į valstybės vadovą ir nurodyti Statuto pakeitimo žalingas pasekmes universitetui. Taip pat rektorius turėjo informuoti švietimo ministrą apie senato sprendimą[3253]. Jeigu audiencijos būtų atsisakyta, rektorius, prorektoriai ir dekanai planavo atsistatydinti[3254].

3246 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. rugsėjo 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 425.

3247 Teisių fakulteto tarybos 1935 m. rugpjūčio 29 d. posėdžio protokolas Nr. 261. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 848, l. 70; Teisių fakulteto tarybos 1935 m. gegužės 5 d. posėdžio protokolas Nr. 259. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 471, l. 5.

3248 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. rugsėjo 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 432.

3249 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 16 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 40.

3250 „Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 499-3468.

3251 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. rugsėjo 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 433.

3252 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. spalio 3 d. posėdžio protokolas Nr. 467. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 45.

3253 *Ibid.*, l. 46; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 47–48.

3254 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 434.

Susitikimas su Respublikos Prezidentu ir rektoriumi bei prorektoriais įvyko. Į susitikimą nebuvo pakviesti dekanai[3255]. Susitikime pirmiausia kalbėjo rektorius, jis tvirtino, kad tokios teisinio reguliavimo pataisos kenkia universiteto institucijai, jos autonomijai, edukacinei funkcijai. Valstybės vadovas buvo mandagus, tačiau nurodė, kad priimta pataisa tinkama tik blogiausiems atvejams ir kad apskritai šios nuostatos neplanuojama taikyti[3256]. Švietimo ministras, kuris rektoriaus ir prorektorių pasipiktinimą greičiau laikė ambicijomis, o ne rūpinimusi universitetu, nurodė, kad įteisinta nuostata gali būti taikoma, jei universitetas dels skirti asmenis į laisvas dėstytojų pareigas[3257]. Apie susitikimą su valstybės vadovu ir to susitikimo rezultatus rektorius plačiai papasakojo universiteto senate[3258].

M. Römeris susitikime su universiteto senatu pasakė, kad nemato jokių galimybių rengti projektą kaip pasiūlymą keisti paskelbtą universiteto statuto pataisą ir mato tik vieną išeitį – rektoriaus atsistatydinimą. Prorektoriai taip pat nusprendė atsistatydinti. Dekanams, pasak rektoriaus, atsistatydinti jis nematė jokio reikalo[3259].

Ši situacija iškilo į viešumą. Spauda netylėjo atkreipdama dėmesį į tai, kad universitetas negeba sudaryti dėstytojų personalo, kad yra ne lietuvių kalba dėstančių dėstytojų, kad iki šiolei nėra dėstančių Klaipėdos krašto teisę profesorių ir pan.[3260] Laikraščiuose spausdinta ir tai, kad iš pareigų gali pasitraukti universiteto vadovybė[3261]. Rektorius pastebėjo, kad spaudoje šis klausimas buvo pateiktas taip tarsi universitetas būtų sukėlęs maištą prieš Vyriausybę ar paskelbęs jai karą[3262].

M. Römeris pastebėjo, kad žinia pasklido ir užsienyje. Apie tai rašė latvių laikraščiai, noriai skelbė Berlyno radijas. Teisininkas pagalvojo, kad valstybės vadovybei tikrai galėjo susidaryti įspūdis apie keliamą maištą. Maža to, politikai net nebuvo gavę jokio rektoriaus ir prorektorių prašymo atsistatydinti. Rektorius nusprendė pateikti atsistatydinimo raštą, o kartu ir raštą, kuriame paneigtų spaudos skleidžiamus gandus apie senato nutarimus, ir patvirtintų informaciją, kad atsistatydinimai yra asmeniniai sprendimai.

3255 *Ibid.* (1935 m. spalio 9 d.), l. 437.

3256 *Ibid.* (1935 m. spalio 10 d.), l. 438.

3257 *Ibid.* (1935 m. spalio 11 d.), l. 438.

3258 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. spalio 10 d. posėdžio protokolas Nr. 468. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 38–42; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 58–63.

3259 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 12 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 439.

3260 „Quo vadis universitetas?“, *Lietuvos aidas*, 1935 m. spalio 12 d., Nr. 235-2498, 4.

3261 „Pasitraukia Universiteto senato prezidiumas?“ *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 11 d., Nr. 233 (4916), 7.

3262 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 13 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 439.

Rektorius pastebėjo ir tai, kad spaudoje pateikta dezinformacija kėlė neramumus tarp akademinio jaunimo, kuris buvo linkęs palaikyti rektoriaus komandą. Apie tai M. Römeris sprendė iš to, kad minint M. K. Čiurlionio 60-ąjį gimtadienį Vytauto Didžiojo universitete vien paminėjus rektoriaus pavardę pasigirdo aplodismentai[3263].

Iš dekano pozicijų dėl priimtos universiteto statuto pataisos atsistatydino V. Biržiška[3264]. Rektorius prašė Teisių fakulteto tarybos atsisakyti dekano atsistatydinimo demonstravimo, nes ir taip buvo susiklosčiusi sudėtinga, krizinė situacija, kuri galėjo pasiekti lūžio tašką ar net virsti katastrofa. Taigi, rektorius ragino išlaikyti šaltakraujiškumą ir pusiausvyrą bei nesileisti provokuojamiems nervų ir aistrų. Oficialiai V. Biržiška nurodė, kad nebenorėtų toliau eiti dekano pareigų dėl sveikatos problemų. Tad dekanu buvo renkamas kitas asmuo. Išrinktas A. Janulaitis[3265].

M. Römeris įžvelgė katastrofos galimybę, jeigu valstybės valdžia ignoruos universitetą:

> *„Jei ministras nežengs šio žingsnio – bus blogai. Perspektyvų dar yra: universiteto taryba, sušaukta rinkti naują rektorių ir prorektorius, neabejotinai ir vėl mus išrinks demonstratyviu būdu; žinoma, mes nepriimsime pareigų, jei niekas nesikeis. Tada Taryba arba rinks kitus – tik daug ryškesnius už mus, kuriems valdžia nepritars, arba jei pritars, tai konfliktą pagilins – arba nieko neišrinks. Vyriausybė turės paskelbti naują pataisą, reformuojančią rektoriaus ir prorektorių skyrimą – be universiteto pateiktų kandidatų. Fakultetų dekanai ir senatas nenorės pripažinti tokio rektorato, pasitrauks, teks paskirti ir dekanus. Konfliktas prasiskverbs į fakultetus ir palies visą profesūrą, jau nekalbant apie studentus, pradedančius leistis į ekscesus. Tada arba įvyks kažkoks perversmas (sic!), arba valdžiai neliks nieko kito, kaip tik uždaryti ar net visiškai panaikinti universitetą ir po kokių metų įsteigti naują pagal naujo statuto principus.“*[3266]

Tuo metu universiteto patalpose išbarstytos skrajutės su kreipimusi organizuoti savaitės trukmės demonstracinį streiką kaip solidarizavimosi su profesūra veiksmą. M. Römeris ėmė rengti kreipimąsi į studentus. Švietimo ministras pasikvietė rektorių. Jis pabrėžė, kad jeigu studentai streikuos, vidaus reikalų ministras imsis visų priemonių sutramdyti ekscesus ir elgsis negailestingai. O jeigu išgirs, kad su studentais išvien ir dėstytojai,

---

3263 „M. K. Čiurlionio minėjimas V. D. Universitete“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 12 d., Nr. 234 (4917), 10; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 13 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 439.

3264 Teisių fakulteto tarybos 1935 m. rugsėjo 19 d. protokolas Nr. 264. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 848, l. 45–48.

3265 Teisių fakulteto tarybos 1935 m. spalio 13 d. protokolas Nr. 266. *Ibid*., l. 39.

3266 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 440.

tai juos kaipmat atleis. Rektorius nenorėjo studentų streiko, nes suprato, kad po akademinės demonstracijos šydu slypi kitokio pobūdžio nepasitenkinimai. Rektorius paragino dekanus imtis visų priemonių užtikrinti akademinę rimtį[3267].

Neilgai trukus paskambino švietimo ministras ir pareiškė, kad rektoriaus laiškas, pridėtas prie atsistatydinimo rašto, padarė didelį įspūdį valstybės vadovui. Tada ministras paklausė, kokia tikroji rektoriaus atsistatydinimo priežastis. Teisininkas atsakė, kad ministro nepalenkiama, nekompromisinė, kategoriška pozicija dėl paskelbtos universiteto statuto pataisos. Rektorius atkreipė ministro dėmesį į tai, kad klausimas gali būti išspręstas taikiai, tenkinant visų interesus, jei, žinoma, bus rūpinamasi universiteto poreikiais, jis nebūtų vertinamas kaip tariamas paslėptas priešas, nebus engiamas. Teisininkas pateikė A. Janulaičio suprojektuotą situacijos sprendimo būdą: pirma, norint užpildyti tuščias dėstytojų vietas, reikia suteikti galimybę priimti dėstytojais žinovus, neturinčius mokslo laipsnio pagal individualią sutartį, antra, ministras gali teikti savo kandidatą į dėstytojus tik tokiu atveju, jei fakultetas nepasiūlo savo kandidato[3268]. Švietimo ministras pažadėjo aptarti siūlomą projektą vietoj priimtos novelos Ministrų kabinete ir paklausė, ar toks pažadas sustabdytų rektorių nuo atsistatydinimo. M. Römeris atsiėmė prašymą atsistatydinti, prorektoriai taip pat[3269]. Savo pokalbį su švietimo ministru rektorius referavo universiteto senato posėdyje[3270].

Vis dėlto netrukus įvyko studentų nepasitenkinimo mitingas, nors leidimas jam nebuvo duotas. Jaunimas susirinko universitete. Rektorius nuėjo sakydamas, kad salėje turi vykti jo paskaita. Tačiau tarp susirinkusių asmenų jis pastebėjo daug žmonių, nesusijusių su universitetu[3271]. Rektorius įtikino jaunimą išsiskirstyti[3272]. Tačiau tai nesustabdė artėjančio streiko. Tada teisininkas ėjo pas studentų ir kito jaunimo, kuris būriavosi universiteto patalpose, minias ir kalbėjo su jais[3273]. Ekscesų išvengta, tačiau studijų procesas kuriam laikui buvo sutrikdytas[3274]. Nepaisant to, kad nebuvo išpuolių, vis dėlto nesilaikyta drausmės, neatsižvelgta į tai, kad protestams nebuvo

3267 *Ibid.* (1935 m. spalio 15 d.), l. 440.
3268 *Ibid.* (1935 m. spalio 21 d.), l. 443.
3269 *Ibid.* (1935 m. spalio 16 d.), l. 441.
3270 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. spalio 18 d. posėdžio protokolas Nr. 469. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 34–35.
3271 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 441.
3272 *Ibid.* (1935 m. spalio 18 d.), l. 442.
3273 *Ibid.* (1935 m. spalio 19 d.), l. 442.
3274 *Ibid.* (1935 m. spalio 20 d.), l. 443.

suteiktas leidimas, todėl universiteto senatas skyrė tam tikras sankcijas studentams, mitingo dalyviams[3275].

Po kelių savaičių buvo paskelbtos naujos universiteto statuto pataisos. Numatyta, kad paskirti žinovai per penkerius metus turėjo įgyti mokslo laipsnį, o ministras galėjo pasiūlyti kandidatą į dėstytojus tokiu atveju, jei universiteto senatas nepasiūlo kandidato per semestrą[3276].

3.3.1.5. *Kalbos, renginiai*

Rektoriui tekdavo dažnai dalyvauti įvairiuose renginiuose, „arbatėlėse", pavyzdžiui, Čekoslovakijos penkiolikos metų nepriklausomybės sukakties proga[3277], T. G. Masaryko sukakties minėjime Čekoslovakijos ambasadoje[3278], Prancūzijos ambasadoje, ypač po to, kai jis skaitė paskaitas Paryžiaus universitete ir gavo Prancūzijos garbės legiono karininko ženklą[3279]. Dalyvavo Latvijos[3280] ir Estijos nepriklausomybės minėjimuose[3281]. Tekdavo dalyvauti ambasadorių Lietuvoje priėmimo vakarienėse, organizuotose užsienio reikalų ministro[3282].

Tekdavo sakyti kalbas įvairiausiomis progomis, pavyzdžiui, atsargos karininkų akademinės korporacijos „Ramovė" iškilminguose susirinkimuose[3283], A. Kriščiukaičio laidotuvėse[3284], Draugijos užsienio lietuviams remti iškilmingame posėdyje[3285], D. Mendelejevo atminimui Fizikos institute[3286], kompozitoriaus S. Šimkaus veiklos trisdešimtmečio proga[3287],

---

3275 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 7 d.), l. 452.

3276 „Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas", *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 506-3315.

3277 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 82.

3278 *Ibid.* (1935 m. kovo 7 d.), l. 329; „T. Masaryko sukakties minėjimas". *Lietuvos aidas*, 1935 m. kovo 12 d., Nr. 55 (2321), 4.

3279 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. birželio 13 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 39.

3280 „Latvijos nepriklausomybės minėjimas Kaune". *Trimitas*, 1934 m. lapkričio 22 d., Nr. 47, 903.

3281 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 325; „Universitetas ir teatras minės estų šventę". *Mūsų rytojus*, 1935 m. vasario 22 d., Nr. 15, 2; „Lietuva iškilmingai minėjo Estijos nepriklausomybės šventę". *Ūkininko patarėjas*, 1935 m. vasario 28 d., Nr. 9 (283), 6; „Estijos nepriklausomybės sukaktuvės gražiai paminėtos visame krašte". *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. vasario 27 d., Nr. 9 (324), 12.

3282 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 85.

3283 *Ibid.* (1933 m. spalio 29 d.), l. 82; „Stud. Ats. Karininkų „Ramovės" Korp! Sukaktuvės". *Kardas*, 1933, Nr. 13 (175), 251.

3284 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 85; „Universiteto rektoriaus prof. Roemerio kalba, pasakyta prie prof. Kriščiukaičio kapo". 1933 m. lapkričio 7 d., Nr. 252 (1924), 2; Universiteto rektoriaus prof. Römerio kalba, pasakyta 1933 m. lapkričio 3 d. prie a.a. prof. A. Kriščiukaičio, Vyriausiojo Tribunolo pirmininko, kapo. *Teisė* 24 (1933): 247–251.

3285 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gruodžio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 99.

3286 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 8 d.), l. 102.

3287 *Ibid.* (1935 m. gegužės 4 d.), l. 358.

Lietuvos skautų festivalyje[3288], J. Tumo-Vaižganto muziejaus, kuriame buvo saugomi rašytojo baldai, knygos, portretai, karikatūros, kanarėlės, rankraščiai, universitete atidaryme[3289]. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad ir jo dienoraščiai panašiai bus saugomi universitete[3290].

Rektorius sakė kalbas atidarant Kūno kultūros rūmus ir Aukštuosius kūno kultūros kursus[3291], koncertiniame vakare, skirtame J. Naujalio atminimui[3292], renginyje A. Baranauskui atminti, organizuotame J. Keliuočio ir *Naujosios Romuvos* bičiulių[3293], žydų studentų akademinės korporacijos „Veteria" 10 metų jubiliejaus proga[3294], teisininkų ir ekonomistų studentų profesinės korporacijos „Unitas" atidarymo ceremonijoje[3295].

Teko sakyti kalbas, išklausius viešinčių užsienio dėstytojų viešas paskaitas[3296], leidinio *Kriminalistikos žinynas* iniciatyva surengtame renginyje apie nusikaltimą ir bausmę[3297], prasidėjus generalinio štabo karininkų kursuose[3298], pradedant Lietuviškosios enciklopedijos tomų kūrybą[3299], atidarant Baltijos akademinės asociacijos, jungiančios Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos jaunimą, SELL konferenciją[3300], atidarant Klaipėdos semestrą (paskaitų ciklą, skirtą analizuoti Klaipėdos krašto problemoms), organizuotame Lietuvos akademinių draugijų sąjungos[3301], taip pat jį uždarant

---

3288 *Ibid.* (1934 m. kovo 9 d.), l. 148.

3289 *Ibid.* (1934 m. balandžio 27, 29 d.), l. 172, 173.

3290 *Ibid.* (1934 m. balandžio 29 d.), l. 173.

3291 „Dviguba šventė". *Tautos mokykla*, 1934 m. spalio 15 d., Nr. 20, 383; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 240.

3292 *Ibid.* (1934 m. spalio 12 d.), l. 256; „A. a. prof. Juozo Naujalio minėjimas Vytauto Didžiojo Universitete". Naujoji Romuva, 1934 m. spalio 21 d., Nr. 198, 761.

3293 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 24 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 324.

3294 *Ibid.* (1934 m. gruodžio 15 d.), l. 288.

3295 *Ibid.* (1934 m. spalio 28 d.), l. 264.

3296 *Ibid.* (1935 m. sausio 21 d.), l. 307. Paskaitas skaitė prancūzai, latviai ir t. t. *Ibid.* (1935 m. balandžio 12 d.), l. 347; „Latvių profesorių paskaitos U-te". Rytas, 1935 m. balandžio 13 d., Nr. 86 (3163), 9.

3297 „Nusikaltimas ir bausmė. Paskaitų santrauka". *Kriminalistikos žinynas*, 1935, Nr. 6, 285–296.

3298 „V. D. Universiteto rektoriaus prof. M. Roemerio kalba". *Kardas*, 1935 m. kovo 15 d., Nr. 6 (211), 122.

3299 „Pradėtas 4 Lietuviškosios Enciklopedijos tomas". *Trimitas*, 1935 m. balandžio 18 d., Nr. 16–17, 309.

3300 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 65; „SELL studentų VIII vasaros sporto olimpijados IX 24 d. rezultatai". *Lietuvos žinios*, 1933 m. rugsėjo 25 d. Nr. 217 (4307), 2; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 365; „XII SELL konferencija Kaune". *Rytas*, 1935 m. gegužės 20 d., Nr. 144 (3189), 2; XII SELL konferencijos Kaune 1935. V. 18–21 programa. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 21, l. 166–167.

3301 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 19 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 335; „Atidarytas Klaipėdos semestras". *Židinys*, 1935, Nr. 3, 324–325.

Karo muziejaus kiemelyje[3302], Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus salėse atidarant Lietuvių–prancūzų draugijos surengtą Napoleono žygių per Lietuvą 125 metų sukaktuvėms paminėti parodą[3303], atidarant Vilniaus semestrą, kurį rengė vilniečiai studentai ir Vilniaus išlaisvinimo sąjungos akademinės sekcijos nariai (semestras susidarė iš viešų paskaitų sekmadieniais)[3304], pasitinkant akademinį chorą iš Helsinkio[3305], dalyvaujant Kariuomenės su visuomene susiartinimo šventėje[3306].

Teko tarti baigiamąjį žodį Baltijos šalių tarptautinio intelektualaus bendradarbiavimo nacionalinių komisijų konferencijoje[3307], taip pat minint Klaipėdos krašto sukilimo ir prijungimo prie Lietuvos metines[3308].

Rektorius dalyvaudavo ir sakydavo kalbas, minint įvairias sukaktis. Antai jam teko kalbėti minint M. K. Čiurlionio 60-ąjį gimtadienį Vytauto Didžiojo universitete[3309], visuomenės veikėjo J. Mačio-Kėkšto veiklą[3310], L. Tolstojų[3311], Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaro A. Dambrausko-Jakšto 75-metį[3312], J. Šliūpo 75 metų sukaktį[3313]. Teko sakyti kalbą Valstybės teatre Respublikos Prezidento 60-mečio proga[3314].

3302 „Pasodintas Tautos Vado A. Smetonos ąžuolas“. *Mūsų rytojus*, 1934 m. gegužės 4 d., Nr. 34 (432), 2.

3303 „Napoleono paroda Kaune“. *Kardas*, 1937, Nr. 11 (265), 272.

3304 „Vilniaus semestras atidaromas kovo 1 d.“ *Rytas*, 1936 m. vasario 14, Nr. 38 (3409), 7; „Vytauto Didžiojo universitete pradėtas Vilniaus semestras“. *Karys*, 1936 m. kovo 5 d., Nr. 10, 229; „Vilniaus semestro atidarymas“. *Rytas*, 1936 m. vasario 28 d., Nr. 49 (3421), 2; „Vilniaus semestro atidarymas“. *Rytas*, 1936 m. vasario 28 d., Nr. 49 (3421)

3305 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. balandžio 21 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 8.

3306 J. Itn-Damašius. „Kariuomenės ir visuomenės vieningumo šventė praėjo entuziastingai“. *Kardas*, 1936 m. birželio 1 d., Nr. 11 (240), 291.

3307 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 493.

3308 *Ibid.* (1936 m. sausio 26 d.), l. 492; „Klaipėdos atvadavimo 13 metų sukaktis“. *Rytas*, 1936 m. sausio 15 d., Nr. 11 (3383), 2.

3309 „M. K. Čiurlionio minėjimas V. D. Universitete“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 12 d., Nr. 234 (4917), 10.

3310 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. lapkričio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 453.

3311 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 24 d.), l. 460; „Universitete paminėtas Levas Tolstojus“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. lapkričio 30 d., Nr. 275 (4958), 8.

3312 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 499; „Jakšto minėjimas universitete“. *XX amžius*, 1939 m. kovo 6 d., Nr. 52 (604), 2.

3313 „Dr. Jono Šliūpo sukaktis“. *Kardas*, 1936 m. kovo 15 d., Nr. 6 (235),146; „Kaip paminėta Šliūpo sukaktis“. *Rytas*, 1936 m. kovo 5 d., Nr. 53 (3425), 7; „Iškilmingai paminėtas dr. J. Šliūpo 75 m. jubiliejus“. *Karys*, 1936 m. kovo 12 d., Nr. 11 (886), 266; Dangerutis, A. „Dr. J. Šliūpo jubiliejinės iškilmės“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. kovo 5 d., Nr. 105 (2721), 4. M. Römerio kalbos rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2280, l. 1. Tačiau ši kalba galimai buvo pasakyta ne 1936 m., o 1927 m., kai J. Šliūpui buvo įteikiamas daktaro diplomas.

3314 „Tautos Vadą pagerbė visa Lietuva“. *Mūsų rytojus*, 1934 m. rugsėjo 14 d. Nr. 71 (469), 3; „Universiteto vardu sveikina prof. Roemeris“. *Tautos mokykla*, 1934 m. rugsėjo 9–10 d., Nr. 17–18, 345. Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 240.

Kaip rektoriui kasmet reikėdavo sakyti kalbas imatrikuliacijos aktuose[3315], universiteto įsteigimo ir Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo progomis[3316].

Neretai renginiuose dalyvaudavo ir kalbas sakydavo aukščiausia Lietuvos valdžia. Teko kalbas sakyti ir vestuvėse, pavyzdžiui, Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, laikinai ėjusio pirmininko pareigas, dukters:

„Rektoriaus pareigos sunkios. Niekur nepasirodysi, kad galėtum ramiai išeiti nepasakęs kalbos.“[3317]

Rektoriui teko dalyvauti ir kartu su studentais rengti Humanistinės kultūros savaitę, kurioje paskaitas turėjo skaityti ne tik jis, bet ir A. Smetona, švietimo ministras, profesoriai V. Mykolaitis-Putinas, Z. Žemaitis, Vydūnas ir kiti. A. Smetona skaitė paskaitą apie valstybinį tautos ugdymą. Rektorius dienoraštyje apie Respublikos Prezidentą atsiliepė taip:

„Prezidentas Smetona, nors ir ryžtingas nacionalistas, yra toli nuo laukinio Hitlerio stiliaus nacionalizmo. Smetonos tautiškumas idealistinis ir persmelktas humanistine kultūra.“[3318]

Tekdavo savaitgaliais dalyvauti įvairiuose priėmimuose, šventėse. Visur rektorių kvietė, visur jis buvo pageidaujamas: ir vyrų korporacijos „Justitia“ bei moterų korporacijos „Fideles Justitiae“ susijungimo šventėje, ir studentų bendrijos „Romuvos vaidilutė“ šventėje, ir „Fraternitas Lituanica“ jubiliejuje ir t. t. Kartais tiek renginių būdavo per vieną dieną[3319]. Rektorius jau su baime laukdavo savaitgalių, nes jie galėjo reikšti vėl kokią nors šventę ar ceremoniją, kurioje jam reikėtų būti ir kalbėti[3320]. Apie visus sveikinimus, kalbas, raštus M. Römeris parašė taip:

„Tai atšiauri rektoriaus reprezentacinė baudžiava.“[3321]

3315 *Ibid.* (1934 m. rugsėjo 15 d.), l. 243. Kalba atspausdinta, žr.: Römeris, Mykolas. „Akademinius mokslo metus pradedant“. Židinys, 1934, Nr. 8–9, 129–134, taip pat žr.: „V. D. U. Rektorius sveikina Jubiliatą Resp. Prezidentą“. Lietuvos studentas, 1934 m. rugsėjo 15 d., Nr. 9 (65), 1. Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 16 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 86.

3316 *Ibid.* (1934 m. vasario 13, 14, 15 d.), l. 318, 319; Vytauto Didžiojo universiteto tarybos iškilmingas viešas posėdis 1934 m. vasario 16 d. 13 val. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1282; J. L. „V. D. Universitetas pradeda tryliktuosius metus“. Lietuvos aidas, 1934 m. vasario 17 d., Nr. 39 (2006), 12; Vytauto Didžiojo universiteto tarybos posėdžio protokolas Nr. 64 1935 m. vasario 16 d. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 837, l. 22; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1282, l. 32; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 502; Vytauto Didžiojo universiteto iškilmingas posėdis Universiteto įsteigimo sukaktuvių proga. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1282, l. 66.

3317 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 96.

3318 *Ibid.* (1934 m. balandžio 19 d.), l. 168.

3319 *Ibid.* (1933 m. lapkričio 26 d.), l. 96.

3320 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 6 d.), l. 101.

3321 *Ibid.* (1935 m. vasario 22 d.), l. 323.

Teko dalyvauti diskusijose, pavyzdžiui leidinio *Tėvų žemė* redakcijos surengtoje diskusijoje apie Baltijos valstybių sąjungą ir Vilnių[3322].

M. Römeris paragindavo organizuoti kai kuriuos minėjimus. Antai jam kilo mintis Humanitarinių mokslų fakultete paminėti penkiasdešimtąsias prancūzų rašytojo V. Hugo mirties metines. Senatas prašė fakulteto dekano organizuoti renginį[3323].

Teko rektoriui sakyti ne tik kalbas, bet ir skaityti viešas paskaitas. Antai skaitė paskaitą „Klaipėdos byla tarptautiniame forume" visuotinėje Lietuvos akademinių draugijų sąjungoje Klaipėdos krašto sukilimo vienuoliktosioms metinėms paminėti. Pajuto, kad kaip rektorius galbūt pernelyg akivaizdžiai parodė savo antivokišką poziciją ir dėl to paskaita galėjo pasirodyti pernelyg politinė. Teisininkas ragino Lietuvai būti negailestingai aktyviai. Keletą kartų paskaitą pertraukė publikos plojimai[3324]. Paskaitą publikavo spauda, ji pažodžiui skaityta radijuje[3325]. Paskaita buvo populiari, nes dar ir vėliau rektorius gavo ne vieną pasveikinimą žodžiu[3326].

Skaitė paskaitą liaudininkams „Nacionalizmas Europoje ir Paneuropoje"[3327], paskaitą Estijos nepriklausomybės 16-mečiui[3328]. Pastarojoje paskaitoje M. Römeris pabrėžė Baltijos sąjungą, paremtą bendradarbiavimu ir solidarumu su Lenkija. Teisininko pastebėjimu dienoraštyje, šis aspektas buvo komentuojamas Vokietijoje, Estijoje ir Latvijoje[3329]. Skaitė referatą apie tris parlamentarizmo tipus (klasikinį britų, prancūzų ir naująjį britų), kurie atsiskleidžia trimis skirtingomis vyriausybės ir parlamento santykių formomis[3330], apie parlamento santykį su vyriausybe, jų lygybę ir diktatūros grėsmę, parlamento personalo struktūrą. Pastarajame referate teisininkas

3322 „Aktualios diskusijos". *Sekmadienis*, 1934 m. balandžio 29 d., Nr. 17 (321), 1.

3323 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. gegužės 27 d. posėdžio protokolas Nr. 461. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 28, l. 85.

3324 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 21, 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 124, 126.

3325 Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume". *Lietuvos aidas*, 1934 m. sausio 25 d. Nr. 20 (1987), 2–3; „Prof. Römeris apie Klaipėdą ir mūsų santykius su Lenkais". *Tėvų žemė*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 2, 5; „Prof. M. Roemeris apie Klaipėdos kraštą ir Prūsų Lietuvą". *Trimitas*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 5, 94.

3326 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 27, 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 127, 129.

3327 *Ibid.* (1934 m. vasario 4 d.), l. 131; „Sekmadienio savaitės apžvalga". Sekmadienis, 1934 m. kovo 4 d., Nr. 9 (313), 2; „Europos nacionalizmas ir Paneuropa". ABC, 1934 m. vasario 6 d., Nr. 29, 4.

3328 *Ibid.* (1934 m. vasario 24 d.), l. 141. Paskaita atspausdinta, žr.: M. Römerio kalba Estijos 16-tą nepriklausomybės sukaktį minint. „Baltijos sąjunga – pacifikacijos ir saugumo elementas". Lietuvos aidas, 1934 m. vasario 26 d., Nr. 46 (2013), 3–4; Roemeris, M. „Lietuvos – Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje". Vairas, 1934, Nr. 5, 15–24.

3329 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. kovo 1 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 144.

3330 *Ibid.* (1934 m. kovo 7 d.), l. 147; „Prof. Čepinskis apie politinio klūbo veikimą". ABC, 1934 m. kovo 10 d., Nr. 56 (154), 2.

išreiškė nuomonę, kad parlamentas turėtų būti dviejų rūmų – vieni politiniai, kiti ekonominiai profesiniai su veto teise. Kitaip tariant, tai būtų buvęs politinis parlamentas, pagrįstas rinkimais, ir sociokratinis ekonominis, pagrįstas įmonių ir profesionalų atstovavimu. Šią idėją teisininkas perėmė iš britų gildijos teorijos bei iš 1920 m. G. D'Annunzio sukonstruotos konstitucijos Karnijos Respublikai[3331].

Studentų organizuotoje Humanistinės kultūros savaitėje M. Römeris skaitė paskaitą apie lietuvių kovą dėl Klaipėdos krašto prieš vokiečių invaziją į Baltijos žemių kompleksą, Lenkijos ir Baltijos valstybių santykį[3332]. Tai buvo paskaita apie Baltijos sąjungą, jos svarbą Lietuvai, Europos Šiaurės Rytų taiką. Rektorius paskaitoje pabrėžė idėją, kad Lietuva kovoje prieš Klaipėdos germanizaciją iš esmės jau atlieka baltų solidarumo funkciją, kad ši kova dėl ekonominės ir politinės nepriklausomybės stabdo germanizaciją į Baltijos rytus. Paskaita ne kartą pertraukta plojimais[3333]. Nežinia, ar dėl M. Römerio idėjų, tačiau 1934 m. balandžio 26 d. Lietuvos vyriausybė Latvijos ir Estijos vyriausybėms įteikė memorandumą dėl Pabaltijo valstybių vienybės idėjos[3334]:

> *„Galima sakyti, kad dėl savo skaitymo praėjusiais metais buvau vienas iš Baltijos sąjungos idėjos pradininkų ir įkvėpėjų, jos pranašas. Dirva šiai idėjai ir orientacijai buvo subrendusi ir išpuoselėta. Šiandien, po metų, Lietuvos, Latvijos ir Estijos Baltijos sąjunga jau yra faktas, sparčiai ir aiškiai besiformuojantis visuomenės nuomonėje ir mūsų trijų šalių valdančiųjų sluoksnių nusistatyme link konfederacinės konsolidacijos ir – duok Dieve! – toliau plėtojant federaciją."* [3335]

Minėtą temą M. Römeris tęsė ir toliau, pavyzdžiui, skaitė paskaitą apie Klaipėdos lietuviškumą kaip Šiaurės Rytų Europos taikos garantiją[3336]. Socialinių mokslų institute skaitė paskaitą apie visuomeninės teisės kilmę

3331 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. kovo 7, 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 147, 151; „Vado problema". *ABC*, 1934 m. kovo 23 d., Nr. 67 (165), 2.

3332 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. balandžio 20 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 169; „Europos valstybių santykius reikia tvarkyti laisvės ir taikos principais". 1934 m. balandžio 21 d., Nr. 91 (4477), 7–8; „Lietuvos – Pabaltijo padėtis tarptautinėje arenoje". *Trimitas*, 1934 m. balandžio 26 d., Nr. 17, 328.

3333 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. balandžio 18, 20 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 168, 169.

3334 „Lietuvos memorandumas Pabaltijo solidarumo klausimu". *Lietuvos žinios*, 1934 m. balandžio 26 d., Nr. 95 (4481), 1; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. balandžio 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 172.

3335 *Ibid.* (1935 m. vasario 27 d.), l. 325.

3336 „Šį vakarą įdomi prof. Roemerio paskaita". *Lietuvos keleivis*, 1934 m. gegužės 5 d., Nr. 102, 7; „Klaipėdos lietuviškumas kaip Europos Šiaurės Rytų Pacifikacijos elementas". *Lietuvos keleivis*, 1934 m. gegužės 6 d., Nr. 103, 7; „Klaipėda – raktas Rytų Europos taikai". *Trimitas*, 1934 m. gegužės 10 d., Nr. 19, 379.

arba prigimtinės teisės idėjos atgimimą[3337]. Klaipėdos krašto sukakties minėjimo proga studentų organizuotoje šventėje skaitė paskaitą apie Lietuvą Baltijos problemos kontekste[3338]. Panašia tema skaitė pranešimą Klaipėdos ir Didžiosios Lietuvos draugijoje[3339].

Rektorius skaitė paskaitas Rotary klube, Klaipėdos ir Didžiosios Lietuvos bendradarbiavimo draugijoje, Žurnalistų tautininkų skyriaus posėdyje apie teisines spragas Klaipėdos krašto statute[3340], korporacijoje „Neo-Lithuania“ apie tautą ir valstybę pastebėdamas, kad tautos sąvoka miglota, kintanti ir moksle, ir publicistikoje, kad neaiškus tautos ir valstybės santykis[3341].

1935 m. birželio 29 d. rektorius skaitė pranešimą apie Baltijos valstybių problemas Lietuvos, Latvijos ir Estijos kongrese, vykusiame Rygoje[3342]. Teisininkas pastebėjo, kad renginyje aktyviausi buvo lietuviai. Apskritai, kongrese, pasak M. Römerio, nesijautė nei sutarimo, nei nuoširdumo, nei visiško tarpusavio pasitikėjimo. Estai buvo itin atsargūs, latviai laikėsi vidurio linijos[3343]. Rektorius dienoraštyje parašė, kad Baltijos sąjunga populiari tik Kaune ir jos ateitis neapibrėžta[3344].

Kai kurios M. Römerio paskaitos, pasisakymai neliko nepastebėti vokiečių spaudoje. Pasirodė straipsnių, kuriuose atsiliepta apie universiteto

---

3337 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 281. Kalba atspausdinta, žr.: Roemeris, Mykolas. „Visuomeninė teisės kilmė“. *Vairas*, 1935, Nr. 2, 141–154.

3338 „Lietuva Baltijos problemoje“, trumpai aprašyta „Prof. Roemeris skaitė paskaitą apie „Lietuvą Baltijos problemoje“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 17 (2280), 3. „Lietuvos likimas – Baltijos likimas“. *Trimitas*, 1935 m. sausio 24 d., Nr. 4, 4; „Klaipėdos – mūsų gyvybės ir laisvės laidas – pareiškė rektorius M. Remeris“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 17 (4700), 1–7; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 307.

3339 *Ibid.* (1935 m. vasario 12 d.), l. 318.

3340 *Ibid.* (1935 m. kovo 12 d., gegužės 8), l. 360; *Römer Michał,* Dienoraščio fragmentai (1935 m. balandžio 7 d., 1936 m. kovo 27 d.). VUB RS, f. 75-18, l. 22, 61; „Į Rytus kelias tik per mūsų lavonus“. Rytas, 1935 m. kovo 18 d., Nr. 63 (3140), 1.

3341 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 334. Paskaita atspausdinta: Roemeris, Mykolas. „Tauta ir valstybė“. *Akademikas*, 1935 m. balandžio 15 d., Nr. 7, 155–157; Roemeris, Mykolas. „Tauta ir valstybė“. *Akademikas*, 1935 m. gegužės1 d., Nr. 8, 179–181.

3342 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. birželio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 386; Römer, Michał. „Perspektywy narodów bałtyckich“. *Przegląd Wileński*, 1935 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 15–16, 1–4; Römer, Michał. „Perspektywy narodów bałtyckich“. *Przegląd Wileński*, 1935 m. rugsėjo 20 d., Nr. 17, 3–5; Römeris, Mykolas. „Baltijos politinės problemos“, *Kultūra*, 1935, Nr. 8 (142), 435–442; „Lietuvių, latvių ir estų susiartinimo manifestacija“. *Karys*, 1935 m. liepos 11 d., Nr. 28, 654; „Baltijos draugystės manifestacija Rygoje. Kaip praėjo Baltijos vienybės kongresas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. liepos 1 d., Nr. 147 (2401), 1; „Š. m. VI. 29–30 d. Rygoje įvyko <...>“. *Židinys*, 1935, Nr. 8–9 (128–129), 241.

3343 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. liepos 15 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 394.

3344 *Ibid.* (1935 m. liepos 16 d.), l. 395.

rektorių su sarkazmu, ironija. Antai viename iš straipsnių informuota, kad teisininkas važiuoja į Suomijos šiaurę, pabrėžta, kad galbūt toks atsivėsinimas būtų naudingas po karštinės, apėmusios dėl Klaipėdos krašto klausimo. Rašė leidiniai *Neue Preußische Zeitung* ir kt.[3345] O teisininkas dienoraštyje įrašė:

„*Į sveikatą! Tegu pyksta.*“[3346]

3.3.2. Rektoriaus vizitai

Iš Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto studentų lietuvių kilo iniciatyva užmegzti ryšį su Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetu. Dėl to kreiptasi į Lietuvos ambasadą Paryžiuje, o ši raštu kreipėsi į M. Römerį[3347]. Tad nenuostabu, kad rektoriui netrukus teko skaityti paskaitas užsienio universitetuose. Rektoriaus vizito tarpininkais buvo Lietuvos politikai ir diplomatai – S. Lozoraitis ir P. Klimas[3348]. Prieš išvykdamas į Paryžių rektorius jaudinosi, nes nebuvo tikras, ar paskaitos tema apie Klaipėdos krašto autonomijos santykį su Didžiąja Lietuva kaip suverenu bus įdomi auditorijai, ar nebus pernelyg provinciali[3349].

Prancūzijoje jis perskaitė tris viešas paskaitas: 1934 m. gruodžio 11 d. paskaitą „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel“ („Lietuvos suvereniteto į Klaipėdos teritoriją juridinė garantijų sistema“)[3350] Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto iškilmių salėje (Prancūzija)[3351], 1935 m. gruodžio 13 d. – paskaitą Lyginamosios teisės institute (Prancūzija) „Le problème juridique du „vacuum“ dans le statut du Territoire autonome de Memel“ („Teisinio vakuumo problema autonominio Klaipėdos krašto statute“) Teisės fakulteto amfiteatre[3352], 1935 m. gruodžio 20 d. – paskaitą „Pabaltės Sąjunga ir

---

3345 Autorė nerado šių publikacijų. Taip pat paaiškėjo, kad teisininko minėtas vokiečių laikraštis nuo 1932 m. nebebuvo publikuojamas. Galimai jis turėjo mintyje kitą leidinį.

3346 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1935 m. gegužės 29 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 47.

3347 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 21 d.). VUB RS, f. 75-11. Autorė šios datos įrašo nei dienoraščiuose, nei jų fragmentuose neaptiko. Išversta iš transkribuoto dienoraščių ir jų fragmentų teksto.

3348 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 12 d.), l. 454.

3349 *Ibid.* (1935 m. gruodžio 1 d.), l. 464.

3350 *Ibid.* (1936 m. sausio 29 d.), l. 448.

3351 Apie paskaitas Prancūzijoje žr.: Vabalas, Alfonsas. „Prof. M. Römerio vizitas Paryžiaus Teisių fakultetui. Didelis Paryžiaus mokslininkų susidomėjimas prof. Römerio paskaitomis. Prancūzų mokslininkų revizitas Kauno universitetui. Lietuvos aidas, 1935 m. gruodžio 22 d., Nr. 341 (2604), 4.

3352 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gruodžio 13 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 470.

regioninis solidarumas“ Carnegie taikos fondo salėje[3353]. Paskaitų klausė ne tik Paryžiaus universiteto dėstytojai, bet ir Latvijos ambasadorius Paryžiuje, Tarptautinio intelektualinio bendradarbiavimo pirmininkas, Lietuvos jaunimas ir visuomeniniai veikėjai.

Antroji paskaita susilaukė didesnio dėmesio nei pirmoji. M. Römeris su pasitenkinimu rašė:

> *„Neabejotinai ši paskaita suteikė man vardą moksliniame ir socialiniame Paryžiaus pasaulyje, o tai išskirtinė vertybė. Lietuviai džiaugėsi mano sėkme, kuri suteikė tautinio spindesio. Sakė, kad nė vienas iš vizituojančių užsienio profesorių nepasiekė tokios sėkmės ir nesulaukė tokio prancūzų profesūros pripažinimo kaip aš per savo paskaitas.“*[3354]

Teisininkas akcentavo, kad jo paskaitose svarbiausia prancūzų meistrų mokykla. „École Libre des Sciences Politiques“ jam dėstė prancūzų teisės ir ekonomikos žvaigždės: A. Sorelis, A. Vandalis, A. Leroy-Beaulieu, Stourmas, J. Tardieu, É. Halévy, A. Esmeinas. O vėliau L. Duguit, M. Hauriou, kuriuos teisininkas studijavo ruošdamasis paskaitoms. Rektoriaus teigimu, prancūzų mokykla savo aiškumu ir gilumu suformavo teisinės ir socialinės minties kokybę[3355].

Trečios paskaitos apie Baltijos valstybių sąjungą M. Römeris nenorėjo skaityti. Jį įkalbėjo Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje P. Klimas. Teisininkas baiminosi, kad trečioji paskaita sugadins pirmų dviejų sėkmę. Tema buvo susijusi su politika, kurioje nėra aiškių perspektyvų, trūksta tvirto teisinio samprotavimo. O pirmosios paskaitos susijusios su viešąja teise – jose skambėjo tvirti teiginiai ir argumentai. Rektorius nenorėjo pasirodyti diletantu, pasižyminčiu politinėmis spekuliacijomis[3356].

Viešėdamas Prancūzijoje M. Römeris susitiko su J. Baltrušaičiu. Kaip tik tada rektorius pagalvojo, kad būtų puiku, jei į Lietuvą atvyktų prancūzų administracinės teisės specialistas ir paskaitytų paskaitą apie administracinę justiciją[3357].

Taip pat M. Römeriui vizito metu teko dalyvauti Teisės fakulteto dekano E. Allixo surengtuose pietuose[3358], susitikti su Paryžiaus universiteto rektoriumi S. Charléty. Paryžiaus universitetą teisininkas apibūdino kaip labai decentralizuotą, apimantį ne tik fakultetus, bet apskritai visas aukštąsias

---

3353 *Ibid.* (1935 m. gruodžio 20 d.), l. 473.
3354 *Ibid.* (1935 m. gruodžio 13 d.), l. 470.
3355 *Ibid.*
3356 *Ibid.* (1935 m. gruodžio 14 d.), l. 470.
3357 *Ibid.*
3358 *Ibid.* (1935 m. gruodžio 20 d.), l. 473.

mokyklas, įskaitant ir Sorboną[3359]. Viešinčio rektoriaus garbei buvo įteiktas Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto medalis, kurį vėliau rektorius perdavė Vytauto Didžiojo universiteto senatui[3360].

Paskaitos, skaitytos Prancūzijoje, buvo atspausdintos prancūzų mokslo žurnaluose. Po kai kurių paskaitų M. Römerio rankraščiai buvo paimti prancūzų profesoriaus J.-P. Niboyet. Šių paskaitų pagrindu buvo publikuoti straipsniai[3361]. Carnegie fondas planavo spausdinti ir M. Römerio paskaitą apie Baltijos sąjungą. Tačiau tokią informaciją teisininkas gavo atostogų metu, todėl nespėta suderinti galutinio rankraščio[3362].

Grįžęs į Lietuvą rektorius išsamiai papasakojo apie savo vizitą Paryžiuje universiteto senato posėdyje[3363], taip pat Teisių fakulteto tarybos posėdyje[3364].

Netrukus Lietuvos pasiuntinys Švedijoje J. Savickis pakvietė M. Römerį dalyvauti Baltijos šalių festivalyje Stokholme. Planuota, kad renginyje dalyvaus ir Švedijos sosto įpėdinis[3365].

Švedijoje rektorius skaitė keturias paskaitas: pirma paskaita buvo Lundo universitete apie Klaipėdos kraštą[3366]; antra paskaita Baltijos festivalyje Stokholme, dalyvaujant karališkajai porai[3367] (manytina, paskaita buvo apie Baltijos valstybių sąjungą ir regioninį solidarumą); trečia paskaita buvo ta pačia tema kaip ir Paryžiuje „Juridinė vacuum'o (spragų) problema Klaipėdos statute“ Užsienio politikos draugijoje Stokholme[3368]; ketvirta paskaita

---

3359 *Ibid.* (1936 m. sausio 15 d.), l. 486.

3360 *Ibid.* (1936 m. sausio 23 d.), l. 490.

3361 Römer'is, Michel. „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel“. *Revue Générale de droit International Public* 3 (Mai–Juni 1936): 257–269; Römeris, Michel. „Le problème juridique du „vacuum“ dans le statut du territoire autonome de Memel“. *Revue de Droit public et de science politique juillet-aout-sept*. 1936: 480–497. Apie šių straipsnių turinį lietuvių kalba žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 322–325, 335–344.

3362 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugpjūčio 18 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 72.

3363 Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžio protokolas Nr. 476 1936 m. sausio 23 d. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 219, 229.

3364 Teisių fakulteto tarybos posėdžio 1936 m. sausio 23 d. protokolas Nr. 272. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 848, l. 12.

3365 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 498.

3366 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 518; „Baltijos ir Švedijos susiartinimo šventė. Roemerį pristatė sosto įpėdiniui“. *Rytas*, 1936 m. kovo 20 d., Nr. 74 (3446), 3.

3367 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 520.

3368 *Ibid.* (1936 m. kovo 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 521, „Prof. Roemeris dėl santykių su Lenkija“. Lietuvos žinios, 1936 m. kovo 27 d., Nr. 72 (5053), 7.

Upsalos universitete apie Klaipėdos kraštą[3369]. Apie Lietuvos teisininko paskaitas rašė ir švedų spauda[3370].

Be Lietuvos diplomatų, Švedijoje rektorių pasitiko Švedijos lietuvių draugijos pirmininkas, vienas iš pagrindinių Baltijos festivalio organizatorių S. Curmannas[3371]. Baltijos festivalyje rektorius buvo supažindintas su kronprincu Gustavu VI Adolfu. Šis žinojo apie teisininko paskaitas Paryžiaus universitete. Princas klausinėjo M. Römer*io* apie studijas, kalbėjo apie vizitą Švedijoje. Teisininkas susipažino ir su keturiais lietuviais studentais, kurie studijavo Upsalos universitete, gavę Vyriausybės stipendijas[3372]. Teko bendrauti su Upsalos universiteto rektoriumi T. Engströmeriu, kitais profesoriais, fakultetų dekanais, slavistais, baltistais ir lituanistais[3373]. Grįžęs į Lietuvą, rektorius universiteto senatui detaliai papasakojo apie savo įspūdžius iš vizito Švedijoje[3374].

M. Römeriui teko lankytis ir kituose užsienio universitetuose. Antai 1935 m. birželį lankėsi Rygoje Latvijos[3375], Tartu[3376] universitetuose.

3.3.3. Bendradarbiavimas su užsienio valstybių universitetais

Dėl nuolat įtemptų Lenkijos ir Lietuvos santykių universitete negalėjo oficialiai viešėti lenkų mokslininkai, skaityti paskaitų. Nors tarp jų, pasak M. Römerio, buvo daug nuoširdžių ir karštų Lietuvos šalininkų, kurie buvo daug daugiau verti universiteto vaišingumo nei kokie atsitiktinai užklydę užsieniečiai, priimami su pompastika. Dėl to rektoriui buvo liūdna[3377]. Vis dėlto lenkų mokslininkai buvo priimami, tačiau privačiai. Antai rektorius pakvietė A. Janulaitį atvykti pas jį į susitikimą su lenkų

3369 Apie paskaitas žr.: „Prof. Roemerio paskaitos Švedijoje“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. kovo 27 d., Nr. 142 (2758), 1. „Prof. Roemerio paskaitos Švedijoje“. *Policija*, 1936 m. balandžio 12 d., Nr. 8, 136; „Baltijos šventė Stokholme“. *Karys*, 1936 m. balandžio 2 d., Nr. 14, 338; „Baltijos šventė Stokholme“. *Rytas*, 1936 m. kovo 27 d., Nr. 72 (3444), 5; Švedai apie prof. Römerio pareiškimą“. *Karys*, 1936 m. balandžio 2 d., Nr. 14, 338; „Užsienio politikos savaitė“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. balandžio 2 d., Nr. 14 (330), 2; „Prof. Roemeris ir švedų mokslininkai“. *Rytas*, 1936 m. kovo 30 d., Nr. 74 (3446), 3.

3370 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 521; „Baltiskt“. *Svenska Dagbladet*, 1937 m. liepos 14 d., 1; „Litauiskt besök“. *Dagens Nyheter*, 1936 m. kovo 22 d., 11; „Memelexpert här på besök“. *Dagens Nyheter*, 1936 m. kovo 24 d., 14.

3371 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. kovo 23 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 520.

3372 *Ibid.* (1936 m. kovo 25 d.), l. 520.

3373 *Ibid.* (1936 m. kovo 28, 29 d.), l. 521.

3374 Vytauto DIdžiojo universiteto senato 1936 m. balandžio 23 d. posėdžio protokolo Nr. 479 nuorašas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 696, l. 334.

3375 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. birželio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 373.

3376 *Ibid.* (1935 m. birželio 25 d.), l. 384.

3377 *Ibid.* (1934 m. kovo 2 d.), l. 144.

mokslininku H. Paszkiewiciu, D. Poškos ainiu, veikalo *Jogailaičiai ir Maskva* autoriumi[3378].

Rektoriui teko rūpintis naujų mokslininkų ugdymu. Jis suprato, kad būtinos stažuotės, studijų gilinimas Vakarų universitetuose. 1933 m. rudenį paaiškėjo, kad universitetui Rockefellerio fondas skyrė stipendiją socialinių mokslų stažuotėms. Buvo atvykęs Rockefellerio fondo sekretorius T. B. Kittredge'as susitikti su rektoriumi ir kalbėti apie kandidatus į stipendijas[3379]. Teisių fakulteto taryba apsisprendė, kad į stažuotę vyks S. Žakevičius, norėjęs tobulintis administracinės teisės srityje. Dėl dolerio kurso kritimo Fondas siuntė mokslininkus stažuotis į JAV. Tuo metu JAV administracinės teisės šaka nebuvo stipriai išvystyta, tačiau M. Römeris žinojo apie šalyje sparčiai besivystančias valstybės funkcijas, padėjusias pagrindus valstybės administracinei veiklai. Tad tikėtasi, kad S. Žakevičius išanalizuos JAV valstybės administracinės veiklos teisines formas, atliks palyginimą su Prancūzijos administracine teise[3380], [3381]. Rockefellerio fondo finansuojamų stažuočių klausimas buvo aktualus ir vėliau, stipendijos skiriamos ir kitiems studentams[3382].

Dėl amžiaus, dėl mirties ar advokato praktikos pamažu vyresnės kartos dėstytojai užleido vietas: P. Leonas, A. Kriščiukaitis, A. Jaščenka, V. Mačys. Teisių fakultetui reikėjo naujų kvalifikuotų mokslininkų. Dalis asistentų dar tik buvo pradėję savo studijas užsienio universitetuose. M. Römeris galvojo apie savo mokinio F. Mackaus galimą mokslininko karjerą[3383].

Vytauto Didžiojo universitete lankėsi švedų mokslininkai ir reiškė norą universitete pradėti švedų kalbos kursus, tikėdamiesi ateityje įsteigti švedų ar skandinavų filologijos ir istorijos katedrą. Rektorius pritarė tokiai minčiai, tuo labiau kad atstovai jau buvo susisiekę tuo klausimu su Lietuvos užsienio reikalų ir švietimo ministrais, kurie irgi pritarė tokiai idėjai[3384]. Tikėtasi, kad, pradėjus trečią kadenciją, atsirastų galimybės studentams vykti

---

3378 M. Römerio 1935 m. sausio 19 d. raštas A. Janulaičiui. LMAVB RS, f. 267-2639, l. 1.

3379 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. lapkričio 30 d. posėdžio protokolas Nr. 422. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 3.

3380 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gruodžio 11 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 104; Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžio 1934 m. sausio 18 d. protokolas Nr. 426. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 26, l. 139.

3381 Plačiau apie stažuotes: Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinės stažuotės". *Logos* 108 (2021): 177–189.

3382 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 15 d., spalio 23 d., 1938 m. sausio 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 192, 288, 327.

3383 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 11 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 241.

3384 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 263.

stažuotis į Švedijos aukštąsias mokyklas[3385]. Atitinkamai rūpintasi, kad būtų organizuojami Baltijos šalių kursai švedams[3386]. Švedų–lietuvių kultūrinio bendradarbiavimo draugija dovanojo universiteto Matematikos-gamtos fakultetui nemažai knygų[3387].

Rektorius priimdavo užsienio dėstytojus. Antai 1935 m. vasarį universitete viešėjo Strasbūro universiteto prancūzų ir vokiečių konstitucinės bei tarptautinės teisės profesorius, M. Römerio vadintas „Lietuvos bičiuliu"[3388], vėliau parašęs svarbų Lietuvai straipsnį „Lietuva prieš Vokietiją[3389], mokslininkas R. Redslobas.

Nuo pat 1936 m. pradžios padidėjo galimybės tarptautiniams dėstytojų mainams tarp Kauno ir Prahos aukštųjų mokyklų, Kauno ir Belgijos universitetų. Tai buvo susiję galimai su rektoriaus naryste Čekų mokslo ir meno akademijoje ir veikla Lietuvių–prancūzų draugijoje, kurios renginiuose dalyvaudavo ir Belgijos vyriausybės atstovai[3390]. Suintensyvėjo ir diplomatiniai santykiai. Rektorių vis dažniau kviesdavo užsienio diplomatai į neįpareigojančius susitikimus[3391].

Rektorius, norėdamas palaikyti santykius su užsienio universitetais, siųsdavo laiškus įvairiausiomis progomis, steigimo metinių progomis ir pan. Pavyzdžiui, Londono universitetas buvo pasveikintas kertinio akmens padėjimo proga[3392], Getingeno universitetas – su dviejų šimtų metinių sukaktimi[3393], Harvardo universitetas – trijų šimtų metų sukakties[3394] proga. Atitinkamai šie universitetai siųsdavo padėkų raštus Vytauto Didžiojo universitetui. Tekdavo teikti informaciją Britų imperijos universiteto biurui apie Vytauto Didžiojo universiteto pasiekimus atitinkamais metais. To reikėdavo rengiant pranešimą apie viso pasaulio

---

3385 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. vasario 8 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 159.

3386 *Ibid.* (1937 m. kovo 18 d.), l. 178.

3387 Švedų–lietuvių kultūrinio bendradarbiavimo draugijos Stokholme pirmininko prof. Sigurdo Curmanno aukotų Vytauto Didžiojo universitetui Matematikos-gamtos fakultetui knygų sąrašas. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 21, l. 127. Dovanojo knygas ir Britų tarybą. Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžių protokolai. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 837, l. 44.

3388 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 19 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 539.

3389 Redslob, Robert. „La Lithuanie en face de l'Allemagne", *Revue politique et parlementaire* 10 décembre 1935: 475–480. Plačiau apie straipsnį žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 421–423.

3390 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 499.

3391 *Ibid.* (1936 m. kovo 11 d.), l. 514.

3392 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. rugsėjo ?. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 56.

3393 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1937 m. vasario 12 d. posėdžio protokolas Nr. 496. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 90.

3394 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. kovo 7 d. posėdžio protokolas Nr. 456. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 696, l. 506.

universitetų veiklą[3395]. Be to, universitetas kasmet gaudavo taisykles Nobelio taikos premijai gauti. Universiteto senatas persiųsdavo taisykles fakultetams[3396].

3.3.4. Rektoriaus apdovanojimai

1934 m. rugsėjį M. Römeriui įteiktas Vytauto Didžiojo II laipsnio ordinas. Tai buvo aukštesnio laipsnio valstybės apdovanojimas negu tas, kurį teisininkas jau buvo gavęs 1928 m. – Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino II laipsnio ordiną. O I laipsnio Vytauto Didžiojo ordinas būdavo įteikiamas tik valstybės vadovui, pasižymėjusiems užsienio veikėjams, arkivyskupui ir pan.[3397] Valstybės apdovanojimas skirtas Respublikos Prezidento aktu[3398].

1935 m. gruodį M. Römeriui įteiktas dar vienas valstybės apdovanojimas, tik šįkart Latvijos Respublikos. Jam buvo įteiktas II laipsnio Latvijos trijų žvaigždučių ordinas[3399]. Jis buvo perduotas Latvijos Respublikos nepriklausomybės septyniolikmečio proga. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad iniciatyva priklausė Latvijos ambasadoriui Lietuvoje L. Sėjai. Šį Latvijos Respublikos Prezidento jam suteiktą apdovanojimą rektorius siejo su jo nuolatos reiškiama simpatija latviams ir projektais dėl Baltijos valstybių bendradarbiavimo. Apie įteikiamą apdovanojimą M. Römeris sužinojo iš laikraščių. O paskui telefonu apie tai pranešė latvių ambasadorius. 1935 m. gruodžio 4 d. apdovanojimas įteiktas Latvijos ambasadoje. Dalyvavo Lietuvos karininkai, ambasados sekretorius ir L. Sėja[3400].

1935 m. sausį rektorius iš Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio gavo paklausimą, ar sutiktų būti išrinktas Čekijos mokslo ir meno akademijos

---

3395 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1938 m. spalio 20 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 991, l. 142.

3396 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1935 m. gruodžio 5 d. posėdžio protokolas Nr. 473. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 696, l. 395; Rektoriaus 1923 m. sausio 27 d. raštas Teisių fakulteto dekanui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 49 ir t. t.

3397 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 7, 8 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 239; taip pat žr.: „Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymas“. *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 343-2345.

3398 Respublikos Prezidento 1934 m. rugsėjo 8 d. aktas Nr. 663. M. Römerio tarnybos lapas. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Švietimo ministerijos generalinio sekretoriaus 1934 m. rugsėjo 17 d. aktas Nr. 16976 Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui prof. Römeriui Mykolui. VUB RS, f. 75-48; Vytauto Didžiojo ordinai ir medaliai: asmenų sąrašas. LCVA, f. 391, ap. 8, b. 242, l. 14.

3399 Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos 1936 m. spalio 15 d. raštas Vytauto Didžiojo universitetui dėl Latvijos trijų žvaigždučių ordino diplomo perdavimo. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 145.

3400 Prof. M. Römerio biografija. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 17; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gruodžio 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 465.

nariu. Čekoslovakijos valdžios institucijos pasiūlė Lietuvai šią garbingą poziciją, prašydama pateikti tinkamą kandidatą. Narys turėjo atstovauti ne tik Lietuvai, bet ir visoms Baltijos valstybėms. M. Römeris sutiko[3401]. Po metų rektorius gavo laišką iš Čekijos mokslo ir meno akademijos. Jame pranešta, kad teisininkas išrinktas jos nariu. Narystė patvirtinta Čekoslovakijos vyriausybės raštu[3402]. Tačiau nebuvo gautas joks diplomas ir nesivystė joks bendravimas, t. y. rektorius negaudavo jokių žinių apie šios institucijos veiklą, publikacijas, nebuvo pranešta ir apie jo pareigas Akademijoje[3403].

M. Römeris dienoraštyje užsiminė, kad buvo kalbama apie Prancūzijos garbės legiono karininko ženklą teisininkui. P. Klimas pristatė M. Römerio biografiją Prancūzijos vyriausybei. Šis ženklas turėjo būti skiriamas už prancūzų kultūros skleidimą Lietuvoje, už kultūrinio suartėjimo su Prancūzija plėtojimą[3404]. Prancūzijos valstybės apdovanojimą įteikė Prancūzijos ambasadorius Lietuvoje G. F. C. Dulongas[3405]. Teisininkas prisipažino, kad džiaugėsi, bet labiausiai laukė, kad jo paskaitų, perskaitytų Paryžiuje, medžiaga būtų greičiau publikuota. Tai jam būtų suteikę daugiau džiaugsmo[3406].

3.3.5. Rektoriaus publicistika

M. Römeris ir toliau užsiėmė publicistiniais darbais. Davė interviu apie Klaipėdos kraštą, Lenkiją ir Lietuvą[3407], spaudos prašymu rašė, koks turėtų būti parlamentas[3408], laikraščio *Mūsų rytojus* redakcijos prašymu po J. Piłsudskio mirties parašė apie jį straipsnių ciklą akcentuodamas, kad jo Rytų Europos politika buvo didžiausia jo darbo nesėkmė:

> *„Šiame straipsnyje aukštai vertinu Piłsudskį. Norėčiau, kad lietuviai suprastų šį žmogų ir Lietuvos sūnų, nors tragiškas Lietuvos ir jo likimas buvo gili ir negyjanti žaizda, padaryta Lietuvai jo paties rankomis.“*[3409]

3401 *Ibid.* (1935 m. sausio 16 d.), l. 304.

3402 *Ibid.* (1936 m. sausio 15 d., vasario 7 d.), l. 486.

3403 *Ibid.* (1937 m. kovo 2 d.), l. 170.

3404 *Ibid.* (1936 m. sausio 31 d.), l. 494.

3405 *Ibid.* (1936 m. gegužės 16 d.), l. 25; Prof. M. Römerio biografija. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 17.

3406 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. balandžio 27 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 16.

3407 „Prof. Römeris apie Klaipėdą ir mūsų santykius su Lenkais“. *Tėvų žemė*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 2, 5.

3408 Römeris, Mykolas. „Koks turėtų būti parlamentas?“ *Tėvų žemė*, 1934 m. vasario 15 d., Nr. 3, 2; Römeris, Mykolas. „Koks turėtų būti parlamentas?“ *Tėvų žemė*, 1934 m. kovo 1 d., Nr. 4, 5–7; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 12 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 135.

3409 Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. gegužės 21 d., Nr. 39 (537), 4; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. gegužės 24 d., Nr. 40 (538), 6; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. gegužės 28 d., Nr. 41 (539), 5; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 1 d., Nr. 42 (540),

M. Römeris rašė lenkiškai į Vilniaus krašto laikraščius[3410]. Viename iš straipsnių teisininkas apeliavo į lenkų sąžinę dėl iniciatyvos pasiekti su lietuviais susitarimą, pagrįstą teisingu abiejų šalių interesų ir pretenzijų įvertinimu bei kompromisu[3411]. Kitame suformulavo susitarimo dėl Vilniaus krašto koncepciją tvirtindamas, kad nepadės lenkų sentimentai, kad lenkų karta, kuri draskė Lietuvą, jos nesuvienys. Vilniaus klausimas, pasak M. Römerio, galėjo rasti lietuvišką sprendimą arba kažkokiame didžiuliame kare Rytų Europoje, kurio rezultatai sukurtų palankias sąlygas Lietuvai, arba lenkų ir lietuvių solidarume, arba Rusijos veržimęsi link Baltijos jūros. Tam, kad atsirastų tas lenkų ir lietuvių solidarumas, reikėjo, pasak teisininko, kad Lenkijai vadovautų jau kita karta. Reikėjo, kad Lenkijos interesų lauke atsidurtų Lenkijos vakarai, įskaitant Sileziją ir Poznanę. Teisininkas aiškino, kad Didžioji Lenkija būtų geriausia ir patikimiausia Lietuvos partnerė, kuri praverstų Baltijos šalių solidarumui, kuriame gali realizuotis lenkų–lietuvių ir Baltijos bloko klausimas, sykiu būtų išspręsta Vilniaus krašto problema ir likviduotas Rytų Prūsijos kryžiuočių lizdas[3412]. Šis straipsnis susilaukė atgarsio. Jo atskirus fragmentus spausdino *Kurier Wileński*. Apie jį kalbėta lenkų radijuje. Straipsnį siūlyta išversti į lietuvių kalbą ir atspausdinti laikraštyje *Lietuvos aidas*[3413].

3.3.6. Politikoje: Lenkijos klausimas

Politikai su M. Römeriu ir toliau diskutavo dėl galimybės suartėti su Lenkija. Užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis 1935 m. rudenį pasikvietė teisininką pasikalbėti apie kontaktų perspektyvas ir galimą susitarimą su Lenkija. Ministras manė, kad būtina ieškoti kompromisinio taikymosi su

---

4; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 4 d., Nr. 43 (541), 4; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 7 d., Nr. 44 (542), 5; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 14 d., Nr. 45 (543), 6; Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 18 d., Nr. 46 (544), 5; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gegužės 16, 19 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 364, 366.

3410 M. R. „Ignacy Daniłowicz“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. gruodžio 17 d., Nr. 21–22, 13–14; Römer, Michał. „Tendencyjne złośliwości i niejasności“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. gruodžio 17 d., Nr. 21–22, 5–7.

3411 Matyt, turėtas galvoje šis straipsnis: „Prof. M. Römer o sytuacji“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. kovo 25, Nr. 5, 8–X; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 156.

3412 Römer, Michał. „Wilno i Pomorze. Synteza – dziełem przyszłych pokoleń“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. lapkričio 25 d., Nr. 20, 1–4. Taip pat žr.: Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 1, 4 d., gruodžio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 266, 268, 282.

3413 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. gruodžio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 282.

Lenkija. Bet prisipažino, kad susiduria su dideliu pasipriešinimu iš Lietuvos valdžios sluoksnių. Taip pat pareiškė, kad apgailestauja, jog nebuvo galimybių pasikalbėti su J. Piłsudskiu jam gyvam esant. Ministras suteikė galimybę rektoriui perskaityti slaptus dokumentus, kuriuose buvo užfiksuoti jo pokalbiai su Lenkijos užsienio reikalų ministru J. Becku Ženevoje ir S. Lozoraičio pro memoriją Vyriausybei[3414].

Iš dokumentų teisininkas sprendė, kad Lenkijos ministras demonstravo gana atsargų požiūrį dėl santykių su Lietuva, nors taip pat pabrėžė, kad Lenkija pasiryžusi svarstyti Lietuvos pasiūlymus, o Lietuvos ministras Ministrų kabinetui pabrėžė naudą Lietuvai užmegzti ryšius su Lenkija ir diplomatiniais veiksmais neutralizuoti pavojų, kylantį iš Vokietijos pusės abiem valstybėms. Ministras tiesiog pasikalbėjo su teisininku nepasiūlydamas jam jokio vaidmens šiame reikale[3415]. Galbūt abu suvokė, kad suartėjimas su Lenkija neįvyks ir dėl lenkų ministro, ir dėl lietuvių vadovybės nesuderinamų pozicijų.

1936 m. gegužės 24 d. įvyko Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus rinkimai[3416]. M. Römeris šįkart netikėjo savo pergale dėl neseniai įvykusių Seimo rinkimų reformos politinės analizės, į kurią jis buvo nenoromis įtrauktas ir dėl kurios jautėsi išniekinęs mokslą dėl politinių spekuliacijų (žr. monografijos IV dalies 4.1.8 poskyrį). Iš viso balsavo 91 tarybos narys. Už M. Römerį balsavo 52 nariai, absoliuti dauguma[3417]. Iš karto po to naujai išrinktas rektorius universiteto tarybai pateikė paaiškinimus dėl incidento su laikraščio *Lietuvos aidas* žurnalistais dėl rinkimų reformos (žr. monografijos IV dalies 4.1.8 poskyrį)[3418]. Respublikos Prezidentas švietimo ministro teikimu teisininką paskyrė rektoriumi[3419]. Įdomu ir tai, kad pagal tradiciją švietimo ministrui naujai išrinktą rektorių teikdavo baigiantis kadenciją rektorius. Laimėjęs rinkimus antrai kadencijai iš eilės, M. Römeris švietimo ministrui teikė pats save[3420].

3414 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 15 d.), l. 456.

3415 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 20 d.), l. 458.

3416 „Nauji V. D. Universiteto vadovai". *Akademikas*, 1936 m. birželio 1 d., Nr. 10, 231–232.

3417 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 3; Vytauto Didžiojo universiteto tarybos 1936 m. gegužės 24 d. protokolas Nr. 68. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 122.

3418 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 29.

3419 Respublikos Prezidento 1936 m. birželio 10 d. aktas Nr. 868. LCVA, f. 391, ap. 8, b. 223, l. 23.

3420 Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus 1936 m. gegužės 30 d. raštas švietimo ministrui. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 121.

3.4. Trečioji kadencija

M. Römerio trečioji rektoriaus kadencija truko nuo 1936 m. rugsėjo 1 d. iki 1939 m. rugsėjo 1 d.

Kadencija pasižymėjo statybos darbais. Buvo statomas Dariaus ir Girėno paviljonas Technikos fakultete, universitetinės klinikos Medicinos fakultete, reikėjo iš naujo statyti universiteto akių ir ausų klinikas, kadangi senąjį pastatą norėta perleisti Karo ligoninei[3421]. Kadencijos pradžioje dar nebuvo pradėtos statybos. Tačiau jau buvo atliekami projektavimo darbai, skaičiuojamos sąmatos ir t. t.[3422], [3423]

3.4.1. Universiteto statuto novelos

Trečioji rektoriaus kadencija pasižymėjo ir tuo, kad Vyriausybė pradėjo universiteto statuto atnaujinimo darbus. Švietimo ministras jau rugpjūtį siuntė statuto projektą universiteto vadovybei svarstyti. Projektas rektoriui padarė gerą įspūdį. Buvo tiksliau apibrėžta akademinė savivalda, numatyta, kad ministras turi teirautis rektoriaus nuomonės dėl statuto nuostatų keitimo, pareigybių ir pan. Rektorius analizavo projektą ne vienas, o kartu su prorektoriais[3424].

Planuota naikinti Evangelikų teologijos fakultetą, nes nesusirinkdavo užtektinai studentų. Numatyta, kad ne tik rektorius, prorektoriai ir sekretorius, bet ir dekanai turės būti renkami akademinių tarybų, o paskui skiriami Vyriausybės (su įvairiomis išimtimis, kai ministras savo nuožiūra gali siūlyti kandidatą). Taip pat planuota, kad dėstytojus tvirtins į pareigas ne rektorius, o ministras[3425]. Nemažai universiteto tarybos funkcijų planuota perduoti senatui. Tai buvo, rektoriaus nuomone, pagirtina, nes taryba buvo masinis ir nelankstus organas, sudarytas iš universiteto profesūros, netinkamas skubiems sprendimams[3426]. Didžiausiu projekto trūkumu rektorius įvardijo dėstytojų skyrimo ir atleidimo tvarką[3427].

3421 Krašto apsaugo ministerijos Kariuomenės tiekimo valdybos 1936 m. birželio 25 d. raštas Nr. 6348 švietimo ministrui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 862, l. 4.

3422 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1936 m. liepos 28 d. posėdžio protokolas Nr. 483. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, 147; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugpjūčio 17 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 73.

3423 Plačiau apie Vytauto Didžiojo universiteto pastatus: *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, *supra note*, 2362: 288–299.

3424 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugpjūčio 20 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 73.

3425 *Ibid.* (1936 m. rugpjūčio 21 d.), l. 74.

3426 *Ibid.* (1936 m. rugpjūčio 31 d.), l. 79.

3427 *Ibid.*

Dėl universiteto statuto projektų nuostatų rektorius lankydavosi pas švietimo ministrą, kuriam išdėstydavo universiteto profesūros išreikštas abejones dėl kai kurių normų[3428]. Tačiau galutinis projektas liko beveik toks pat, koks buvo pradinis. Reaguodamas rektorius, pasitaręs su universiteto senato nariais, rengė raštą dėl ministro parengto universiteto statuto projekto. Jis tikėjosi, kad Vyriausybei svarstyti bus pateiktas ne tik statuto projektas, bet ir jo parengtas raštas[3429]. Tačiau ministrai palankiai vertino kaip tik tas statuto projekto nuostatas, kurioms nebuvo palanki akademinė visuomenė, ir kėlė abejones dėl tų nuostatų, kurias tenkino profesūrą[3430].

Raštas dėl projekto iš naujo buvo kuriamas. Šį kartą vengta skambių ar bendrų frazių, o pateikti tikslūs argumentai, atskleidžiantys problemas ir pasižymintys nenuginčijama logika. Siekta, kad raštą perskaitytų ne tik ministrai, bet ir Seimo nariai[3431]. Šis raštas paveikė ministrus ir projektą imta keisti atsižvelgiant į universiteto profesūros ir vadovybės nuomonę[3432]. Pavesta statuto projektą peržiūrėti Vyriausybės kanceliarijos vadovui V. Mašalaičiui. Tačiau beveik nebuvo atsižvelgta į pateiktą akademinės bendruomenės raštą. Atvirkščiai, dar labiau išryškėjo akademinės autonomijos siaurinimo tendencija[3433].

M. Römeris prisipažino, kad nelabai jam rūpėjo dalyvauti Ministrų kabineto posėdžiuose, nes ministrai nesiveldavo į diskusijas ir turėdavo jau iš anksto suformuotą nuomonę[3434]. Atsitiktinai vienoje iš „arbatėlių" rektorius sužinojo, kad Ministrų kabinetui universiteto statutas nėra aktualus ir kad jis greičiausiai dar ilgai nebus pateiktas Seimui svarstyti. Be kita ko, rektoriui atrodė, kad Švietimo ministerijai iš visų projekto nuostatų buvo svarbiausia ta, kuri nustatė, kad asistentai bus tvirtinami ministro, o ne rektoriaus. Tokiai siūlomai nuostatai rektorius žadėjo nepritarti ir ją ypač akcentuoti Ministrų kabinete: juk tik mokslininkai kompetentingi atrinkti asmenis tolimesniam moksliniam darbui, o ne politinė ir administracinė institucija[3435].

Tačiau į Ministrų kabineto posėdį rektorius taip ir nebuvo pakviestas[3436]. Gan greitai universiteto vadovas gavo statuto projektą iš Seimo komiteto.

3428 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 5 d.), l. 81.
3429 *Ibid.* (1936 m. spalio 30 d.), l. 94. Galimai šio rašto rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2281, l. 1–10.
3430 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. lapkričio 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 98.
3431 *Ibid.* (1936 m. lapkričio 12 d.), l. 100.
3432 *Ibid.* (1936 m. gruodžio 14 d.), l. 116.
3433 *Ibid.* (1937 m. kovo 19 d.), l. 179.
3434 *Ibid.*
3435 *Ibid.* (1937 m. balandžio 21 d.), l. 195.
3436 *Ibid.* (1937 m. birželio 12 d.), l. 221.

Pasak M. Römerio, projektas nedaug kuo skyrėsi nuo vyriausybinio[3437]. Rektoriui ir vėl teko rašyti išsamų aiškinamąjį raštą Seimo komisijai dėl projekte esančių nuostatų, kurios kelia abejonių[3438]. Tačiau Seimas pritarė projektui. O raštas net nebuvo pateiktas[3439]. Statutas paskelbtas[3440].

Remiantis naujuoju teisiniu reguliavimu, reikėjo perrinkti dekanus ir pateikti tvirtinti švietimo ministrui[3441]. Paaiškėjo, kad ministras nepritarė dviem dekanams, įskaitant V. Krėvę-Mickevičių, kurį rektorius vertino už talentą, gyvumą ir sąžiningumą[3442]. Taip pat reikėjo parengti universiteto, Studentų atstovybės, studentų ligonių kasos nuostatus. Buvo paskirtos atitinkamos komisijos, turėjusios parengti šių teisės aktų projektus. Jiems vėliau turėjo pritarti senatas, o paskui kai kuriems iš šių dokumentų reikėjo švietimo ministro pritarimo[3443], [3444].

Universiteto vadovas maloniai informuodavo žurnalistus apie akademinio gyvenimo aktualijas, taip pat susijusias ir su Lietuvos universiteto statuto novelomis[3445], ir su statybomis[3446].

3.4.2. Evangelikų teologijos fakultetas

Evangelikų teologijos fakultetas M. Römerio dienoraščiuose minėtas keletą kartų. Konstatuotas faktas, kad jis buvo panaikintas, o priežastis – studentų trūkumas. Šis fakultetas turėjo ruošti dvasininkus Klaipėdos kraštui. Tačiau čia gautas diplomas nebuvo pripažįstamas Klaipėdos krašte. Apie tai savo pro memorijose ministrams rašė Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys:

3437 *Ibid.* (1937 m. spalio 27 d.), l. 290.

3438 Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus 1937 m. lapkričio 2 d. raštas Vytauto Didžiojo universiteto statuto projektui svarstyti Seimo komisijos pirmininkui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1017, l. 1–9; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1019, l. 1–29; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 2 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 293.

3439 Seimo stenogramos. IV Seimo 1937 m. lapkričio 4 d., 53-iojo posėdžio protokolas, 77–80.

3440 „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 591-4117.

3441 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 25 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 304.

3442 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1937 m. gruodžio 30 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 52.

3443 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 27 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 305.

3444 Plačiau apie 1937 m. Vytauto Didžiojo universiteto statutą: *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, *supra note*, 2362: 190–195.

3445 A. P-nis. „V. D. Universiteto rektorius apie akademinio gyvenimo aktualijas“. *XX amžius*, 1936 m. spalio 13 d., Nr. 94, 3.

3446 J. Ašm. „Rektorius prof. Roemeris aktuliais mūsų universiteto reikalais“. *Lietuvos aidas*, 1938 m. vasario 21 d., Nr. 80 (3889), 4.

„Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčios kompetentingi organai nesiliauja skleidę po kraštą gandus, kad išėję Kauno evangelikų fakultetą teologai negaus kunigo vietos Klaipėdos krašte.“[3447]

Kita priežastis – į fakultetą stojo tik vokiečių arba latvių tautybės studentai, kurie vėliau pradėdavo tarnauti Didžiosios Lietuvos bažnyčiose, tačiau protegavo vokiškąją politiką. Tad, pasak rektoriaus, valstybei buvo naudingiau paruošti keletą lietuvių kilmės studentų užsienio universitetuose, o ne išlaikyti visą fakultetą. Vyriausybė ėmėsi veiksmų nelaukdama naujo statuto. Rektorius pokalbyje su švietimo ministru pabrėžė, kad toks savavališkas dėstytojų atleidimas ir fakulteto uždarymas buvo neteisėtas. Tam buvo reikalingos įstatymo nuostatos. Nepaisant to, dėstytojai buvo atleisti, o fakultetas uždarytas[3448].

Evangelikų teologijos fakulteto naikinimo klausimas taupymo sumetimais buvo spręstas ir anksčiau 1928 m.[3449]

3.4.3. Teologijos-filosofijos fakultetas

Dienoraščiuose rektorius rašė apie Teologijos-filosofijos fakultetą. 1930 m. redakcijos universiteto statute jis buvo nenumatytas[3450]. Tačiau po metų buvo priimtas Statuto pakeitimas, numatęs Teologijos-filosofijos fakultetą[3451].

Fakultete veikė du skyriai – teologijos ir filosofijos. Jie nebuvo minimi Statute. Tačiau skyriai galėjo būti steigiami tik įstatymu. O šie skyriai veikė ir rengė teologus bei filosofus, buvo sukurti du uždari atskiri studijų ciklai ir atitinkamai dviejų tipų diplomai. Niekas nekreipė dėmesio, tačiau ilgainiui kilo šurmulys. Pastebėta ir tai, kad fakultete dėstė dėstytojai iš kitų fakultetų, t. y. buvo dėstomi kursai, nepatenkantys į fakulteto sritį. Švietimo ministras pareikalavo rektoriaus paaiškinti susiklosčiusią situaciją[3452]. Taigi, rektoriui teko atsakyti dėl filosofijos skyriaus Teologijos-filosofijos fakultete veikimo teisėtumo[3453]. Teisininkas suvokė, kad situacija

---

3447 Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1930 m. kovo 4 d. raštas švietimo ministrui. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 846, l. 324.

3448 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 14 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 86.

3449 1928 m. liepos 25 d. memorandumas Evangelikų teologijos fakulteto likimo reikalu. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 27, l. 55–56.

3450 „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2267.

3451 „Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 363-2480.

3452 Švietimo ministerijos generalinio sekretoriaus 1937 m. sausio 19 d. raštas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 631, l. 123.

3453 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. kovo 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 181; M. Römerio 1937 m. kovo 16 d. raštas švietimo ministrui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 631, l. 117–118.

prieštarauja teisei. Ir kad jeigu toliau tai tęsis, rektorius negalės pasirašyti diplomų, kuriuose nurodyta teologijos arba filosofijos krytis[3454].

Situacija tapo nemaloni. Fakultetas siekė žūtbūt išlaikyti abu skyrius, kurie jiems užtikrino didesnį studentų skaičių. Dalis studentų tapdavo mokytojais mokyklose. Tačiau, švietimo ministrui pareikalavus fakulteto nuostatų, paaiškėjo, kad jie iki šiolei nebuvo parengti. Ministras buvo pasipiktinęs, o rektorius suprato, kad tai galėjo būti argumentas prieš universiteto autonomiją, kuri akademinės bendruomenės buvo ginama itin aistringai. Ir visa tai įvyko kaip tik tuo metu, kai buvo rengiamas naujas universiteto statutas[3455].

Reikalas komplikavosi teologams išsiuntus raštą valstybės vadovui, kuriame buvo pranešta, kad ir kituose fakultetuose dėstomi dalykai, kurių dėstytojų pagrindinė darbo vieta yra kituose fakultetuose[3456]. Valstybės vadovas tuo susidomėjo ir pareikalavo konkrečių pavyzdžių[3457].

Teologijos-filosofijos fakultetas buvo įpareigotas kuo skubiau parengti fakulteto nuostatus. O juos perskaičius, pasak rektoriaus, paaiškėjo, kad šiame fakultete norėta sukurti ne tik humanitarinių mokslų katedrą, bet ir miniatiūrinį teisės fakultetą[3458].

Iš esmės, pasak M. Römerio, minėtas fakultetas siekė sukurti visą katalikiško universiteto organizaciją su konkuruojančiais skyriais. Tam jis nepritarė. Tačiau labiausiai jį žeidė tai, kad šiame nesusipratime buvo kaltinama universiteto vyresnybė. Rektorius prisiminė, kad valstybės valdžia pati toleravo šią situaciją: jis turėjo pasirašytus švietimo ministro dokumentus, kuriais šis skyrė stipendijas teologijos ir filosofijos tyrimams[3459].

Pateikti Teologijos-filosofijos fakulteto nuostatai buvo netinkami, nes juose siekta įtvirtinti įstatymu draudžiamus skyrius. Universiteto vadovybei teko prašyti pataisyti projektą[3460]. Pateiktą projektą universiteto senatas pripažino prieštaraujančiu universiteto statutui[3461]. Su tuo teologai niekaip

---

3454 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. kovo 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 182.

3455 *Ibid.* (1937 m. kovo 31 d.), l. 185.

3456 Švietimo ministro 1937 m. kovo 23 d. raštas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui. Rašte pranešama apie Teologijos-filosofijos fakulteto atstovų memorandumą Respublikos Prezidentui, informuojant jį, „kad pavedimas dėstyti vienos katedros dalyką kitos katedros personalui arba neetatiniams mokslo personalo nariams yra plačiai paplitusi praktika visame universitete, ypač Teisių, Technikos ir Humanitarinių mokslų fakultetuose". LCVA, f. 631, ap. 12, b. 631, l. 125.

3457 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 5 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 187.

3458 *Ibid.* (1937 m. balandžio 8 d.), l. 189.

3459 *Ibid.* (1937 m. balandžio 10 d.), l. 190.

3460 *Ibid.* (1937 m. balandžio 16 d.), l. 193.

3461 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1937 m. balandžio 15 d. posėdžio protokolas Nr. 499. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 78–79; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1937 m. balandžio 8 d. posėdžio protokolas Nr. 498. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 81–82.

nenorėjo sutikti[3462]. Fakulteto dekanas pateikė atskirą nuomonę tuo klausimu[3463]. Senatas pareikalavo fakulteto vadovybės suderinti nuostatus su universiteto statutu[3464]. Nepaisant to Vyriausybėje buvo kategoriškai nuspręsta tokios situacijos daugiau netoleruoti[3465].

Tačiau, paskelbus universiteto statutą[3466], buvo priimti ir universiteto etatų pakeitimai, iš kurių paaiškėjo, kad Teologijos-filosofijos fakultetui paliekamos pedagogikos studijos[3467], o pagal statuto 9 straipsnį fakultete įteisinti du skyriai – teologijos ir filosofijos. Pamatęs tokią įvykių eigą, rektorius prognozavo aštrią kovą dėl minėto fakulteto skyriaus statuto teisinio reguliavimo[3468]. Vėliau, jau M. Römeriui neinant rektoriaus pareigų, Teologijos-filosofijos fakultetas galutinai sukūrė konkurenciją Humanitarinių mokslų fakultetui. Maža to, švietimo ministras teikė prioritetą teologijos absolventams, šiuos skirdamas švietimo įstaigų vadovais[3469].

3.4.4. Kiti klausimai

Rektoriui teko susidurti su įvairiais kitais švietimo ministerijos reikalavimais, kurių vykdyti nenorėta. Antai reikalauta, kad būtų atleista seminarų bibliotekininkės pareigas ėjusi studentė už tai, kad ji neslėpė esanti komunistė. Teisininko nuomone, tai nebuvo pakankama priežastis atleisti asmenį, nes savo pareigas studentė atliko gerai[3470]. Šį įvykį vėliau aprašė pati studentė[3471].

Apskritai rektoriui reikėjo derinti poziciją su švietimo ministru ir laukti jo leidimo, pavyzdžiui, dėl universiteto regulamino projekto, dėl Studentų atstovybės įstatų projekto[3472] ir t. t.

3462 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 30 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 200.

3463 Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto dekano prof. P. Kuraičio atskira prie protokolo pridėtina nuomonė Teologijos-filosofijos fakulteto skyrių klausimu V.D.U-to Senato posėdyje 1937.V.13. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 991, l. 17–18.

3464 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1937 m. balandžio 8 d. posėdžio protokolas Nr. 498. *Ibid*., l. 19; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 696, l. 243.

3465 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. birželio 12 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 221.

3466 „Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 591-4117.

3467 „Vytauto Didžiojo universiteto etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 591-4118.

3468 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 4 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 294.

3469 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 16 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 163.

3470 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. balandžio 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 190.

3471 Meškauskienė, Michalina. *Tolimi artimi metai* (Vilnius: Vaga, 1979), 128–129. M. Meškauskienė buvo M. Römerio studentė. Ji paliko atsiminimą apie profesoriaus fenomenalią atmintį – jis gebėjo prisiminti visų savo studentų ne tik vardus, pavardes, bet ir tėvavardžius: Meškauskienė, Michalina. *Žvelgiu į tolius* (Vilnius: Vaga, 1969), 341.

3472 Rektoriaus 1936 m. lapkričio 23 d. raštas švietimo ministrui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 992, l. 188.

Rektorius pastebėjo tam tikrą prancūzų įtaką Humanitarinių mokslų fakultetui. Prancūzijos ambasada buvo padovanojusi nemažai knygų universiteto bibliotekai ir pan. Prancūzams nepatiko, kad buvo kviečiami dėstytojai iš Šveicarijos ar Belgijos. Jie nenorėjo būti tapatinami su šiomis valstybėmis. Taip pat netiko ir tai, kad fakultete sukurtai katedrai, kurioje buvo dėstoma prancūzų kalba ir literatūra, suteiktas Romanų kalbų ir literatūros katedros pavadinimas. Žodžiu, rektorius turėjo sukti galvą bei ieškoti išeičių ir dėl tokių klausimų[3473]. Reikėjo steigti Prancūzų kalbos ir literatūros katedrą. Italijos diplomatai siekė, kad universitete būtų dėstoma italų kalba ir literatūra[3474].

Įsigaliojus naujam universiteto statutui, rektoriui teko spręsti klausimą, kaip susigrąžinti du dėstytojus, kurie, pasirinkę advokato veiklą, turėjo atsisveikinti su dėstytojų karjeromis. Tai buvo S. Bieliackinas ir V. Stankevičius[3475]. Teisių fakulteto dekanas A. Janulaitis rašė raštą teisingumo ministrui dėl to, kad advokatams neleidžiama dėstyti, jis pabrėžė, kad tokiu atveju ir kitų profesijų asmenims taip pat turi būti draudžiama dėstyti, pavyzdžiui, gydytojams, dailininkams, inžinieriams. Taip jis skatino ministrą imtis keisti Teismų santvarkos įstatymo normas[3476].

Tekdavo spręsti įvairius nemalonius klausimus, kuriuos išprovokuodavo įvykiai Vilniuje. Pavyzdžiui, Vilniaus vaivados vadovaujamai administracinei valdžiai vykdant dar 1907 m. J. Basanavičiaus įsteigtos Lietuvių mokslo draugijos sekvestraciją[3477]. Universiteto rektorius pastebėjo, kad šios draugijos įsteigimas buvo vienas sakraliausių J. Basanavičiaus darbų. Tokios organizacijos uždarymas, pasak M. Römerio, buvo stipriausias ir labiausiai lietuvius erzinantis bei sukrečiantis įvykis[3478]. Universiteto senatas nusprendė, kad būtina rašyti kreipimąsi. Rektorius parašė. Jame jis atskyrė Lenkijos administracinės valdžios veiksmus nuo lenkų visuomenės. Teisininkas vengė bet kokių puolimų prieš Lenkiją ir lenkus apeliuodamas į lenkų žmogiškuosius jausmus, humanizmą lenkų kultūroje, kreipdamasis į lenkų mokslo institucijas, paryškindamas silpnus organizacijos uždarymo motyvus, barbariškumą:

> *„<...> žodžiu, suteikiau karšto turinio, bet toli nuo antilenkiškų tendencijų, piktaviškų puolimų ir politinių kiviričų.“*[3479]

3473 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 2 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 308.

3474 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1937 m. gruodžio 13 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 43.

3475 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 308.

3476 Teisių fakulteto dekano A. Janulaičio raštas teisingumo ministrui dėl advokatūros suderinamumo su profesūra. LMAVB RS, f. 267-2664, l. 1–4.

3477 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. rugsėjo 2 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 445.

3478 *Ibid.* (1938 m. spalio 13 d.), l. 465.

3479 *Ibid.* (1938 m. spalio 14 d.), l. 466.

Senatas pritarė M. Römerio parengtam tekstui ir pavedė rektoriui šį raštą pateikti ministrui pirmininkui, užsienio reikalų ir švietimo ministrams[3480]. Po kelių savaičių rektorius dienoraštyje parašė, kad šis memorandumas greičiausiai niekada neišvys dienos šviesos, nes vengta bet kokių erzinančių santykių su kaimynine valstybe faktorių. Užsienio reikalų ministerija nepritarė kreipimuisi. Pasak rektoriaus, santykiai su Lenkija buvo kone vienintelis būdas apsisaugoti nuo vokiečių agresijos Klaipėdos krašte[3481]. Tačiau A. Janulaitis šio dalyko niekaip negalėjo palikti. Jis pasiekė, kad užsienio reikalų ministras pagaliau sutiko su memorandumo tekstu. Tačiau prašė jį šiek tiek sušvelninti ir reikalavo, kad raštas būtų išsiųstas tik Lenkijos universitetų rektoriams, Lenkijos mokslų akademijai ir niekur kitur nebūtų skelbiamas. Bet po truputį sprendėsi ir pati problema, nes patys Vilniaus lenkai ėmėsi veiksmų dėl draugijos atgaivinimo[3482].

Įtampa nuolatos kildavo per studentų atstovybės rinkimus. 1938 m. tokie rinkimai buvo susiję su tautinių mažumų diskriminacijos išpuoliais. Po rinkimų rektorius šešiems studentams pritaikė sankcijas: vienus pašalino iš atstovybės, kitus – iš universiteto[3483]. Buvo atvejis, kai Ministrų kabinetas rektorių įspėjo, kad galimos su Klaipėdos krašto seimelio rinkimais susijusios akcijos universiteto patalpose. Švietimo ministras kreipėsi į universiteto vadovybę prašydamas užkirsti kelią bet kokiems incidentams. Teko rektoriui atšaukti jau išduotą leidimą renginiui, kurio metu, kaip vėliau paaiškėjo, ir planuoti ekscesai. Nebuvo išvengta policijos įsikišimo, studentų suėmimų[3484]. Studentai surašė memorandumą, kuriame nurodė, kad jie buvo policijos mušami ir daužomi[3485].

3.4.5. Vizitai

Teko rektoriui priimti dėstytojus iš užsienio. Buvo atvykęs profesorius L. Le Furas iš Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto, kuris akademinei bendruomenei skaitė paskaitą „Distinction des conflits politiques et conflits juridiques“[3486], antrą paskaitą „Droit, morale, politique“ – Lietuvių–prancūzų

3480 *Ibid.* (1938 m. spalio 20 d.), l. 469.

3481 *Ibid.* (1938 m. gruodžio 1 d.), l. 490.

3482 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 10 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 8.

3483 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. kovo 15 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 359.

3484 Rektoriaus pranešimas Vytauto Didžiojo universiteto senato 1938 m. gruodžio 12 d. posėdžio metu. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 991, l. 160–162; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. gruodžio 10–17 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 494–498.

3485 Vytauto Didžiojo universiteto studentų memorandumas dėl 1938 m. gruodžio 10 d. riaušių. LMAVB RS, f. 267-2672, l. 1.

3486 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 92.

draugijoje[3487], trečią paskaitą „L'avenir de la Societé des Nations" – Tautų Sąjungos paramos draugijoje[3488].

Rektorius pasitiko ir dar vieną mokslininką iš Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto – profesorių A. Mestre[3489]. Šis skaitė paskaitą apie Prancūzijos viešosios teisės bendrąsias charakteristikas. Pasak rektoriaus, pati informatyviausia Lietuvos auditorijai paskaitos dalis buvo apie administracinę teisę. Dienoraštyje trumpai ją perpasakojo. Prancūzas pabrėžė, kad viešoji teisė pagrįsta nelygybe tarp viešosios administracijos ir privačių asmenų. Ši nelygybė susijusi su valdžios privilegijomis, įsakymu ir pareiga paklusti. Tačiau valdžios privilegijos grįstos bendru interesu, t. y. visuomenės gerove, o valdžia, tvarka ir prievarta pateisinami tik viešuoju interesu. Jei viešoji administracija elgiasi priešingai viešajam interesui, ji praranda savo elgsenos motyvą ir jos veiksmai tampa smurtu. Čia, pasak teisininko, slypėjo Prancūzijos Valstybės Tarybos jurisprudencijos esminė doktrina. Ši doktrina buvo administracinės teisės pagrindas. Esant tokiai doktrinai, pasak rektoriaus, valdžia buvo humanizuota ir socializuota. M. Römeris pritarė tokiai minčiai:

> *„Tai labai teisinga mintis ir turėtume apsvarstyti. Nes mes neturime nei tokios jurisprudencijos, nei administracinių teismų sistemos, o be jo valdžios privilegija yra žiaurus smurto faktas, nehumaniškas. Tai geras akcentas tos kampanijos, kurią visada vykdau dėl administracinių teismų."*[3490]

Su prancūzų administracinės teisės specialistu buvo aptariamas Administracinio teismo įstatymo projektas[3491]. Net sutarta atlikti projekto vertimą į prancūzų kalbą, kad jam komentarus surašytų prancūzų viešosios teisės specialistas. Ir iš tikrųjų toks vertimas buvo atliktas ir išsiųstas profesoriui iš Paryžiaus universiteto[3492].

A. Mestre skaitė paskaitą Lietuvos teisininkų draugijoje apie aukščiausios instancijos Prancūzijoje teismą – Valstybės Tarybą. Šią paskaitą rektorius įvardijo kaip labai aktualią dėl administracinio teismo kompetencijos pristatymo[3493]. Paskaita publikuota žurnale *Teisė*[3494].

3487 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 28 d.), l. 93.
3488 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 30 d.), l. 94.
3489 *Ibid.* (1937 m. spalio 7 d.), l. 280.
3490 *Ibid.* (1937 m. spalio 9 d.), l. 281.
3491 *Ibid.* (1937 m. spalio 18 d.), l. 285.
3492 Römeris, *supra note*, 1881: 574.
3493 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 286.t
3494 Mestre, Achille. „Prancūzijos Valstybės Taryba". Vertė S. Žakevičius, *Teisė* 42 (1938): 191–202. Detaliau apie šį straipsnį žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 309–310.

Trečią paskaitą apie prancūzų valstietiją A. Mestre skaitė Lietuvių–prancūzų draugijoje[3495].

Prancūzų profesorius rektorius pakvietė savo iniciatyva. Apie pakvietimus informavo universiteto senatą ir paprašė išrūpinti svečiams dovanas[3496].

Teko priimti nuolatinį patarėją Lietuvos atstovybėje Paryžiuje rusų politinį emigrantą A. N. Mandelštamą, skaitantį paskaitas Hagos tarptautinės teisės akademijoje, kuris vėliau atstovavo Lietuvos interesams Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą (žr. monografijos III dalies 8.2 poskyrį), Danijos ir Lietuvos konfliktą (žr. monografijos VII dalies 1 skyrių). A. N. Mandelštamas akademinei bendruomenei skaitė paskaitas apie agresiją ir sankcijas po karo[3497].

Universitete svečiavosi Prahos Karolio universiteto Filosofijos fakulteto profesorius B. Hrozný. Jis buvo pasaulinio žinomumo istorikas, archeologas, orientalistas, šifravęs Rytų senovės civilizacijų paliktų tekstų hieroglifus[3498]. Sutikęs čekų mokslininką, rektorius pastebėjo:

> *„Hrozný yra labai malonus žmogus ir toks kuklus, kokiu būna tik tikrai didelis mokslininkas, kuo jis didesnis, tuo mažiau pučiasi.“*[3499]

B. Hrozný skaitė dvi paskaitas apie hetitų kalbą ir hieroglifus[3500]. Rektoriaus nuomone, jis buvo pirmas lietuvių kontaktas su čekų mokslu[3501].

Teko priimti Geteborgo universiteto Švedijoje profesorių emeritą V. Lundströmą[3502], Stokholmo universiteto švedų kriminologijos mokslininką N. Stjernbergą, kuris sykiu domėjosi teisės teorija, sociologija, socialine filosofija. Pastarasis skaitė paskaitą tema „Didžioji tarptautinės taikos era nuo antrojo tūkstantmečio vidurio iki Jėzaus Kristaus gimimo“. Atrodė, kad paskaita bus apie praeitį, tačiau švedas nagrinėjo šiuolaikinius visuomenės organizavimo būdus, atrasdamas paralelių su praeitimi. Rektoriui paskaita patiko. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad pavadinimas nebuvo itin žadinantis dėmesį, tačiau

> *„<...> pavadino savo paskaitą kiek įmanoma archaiškiau, o tai gali atgrasyti tuos, kurie ieško pigaus efekto. Auditoriją jis įtikino paskaitos turiniu, minties esme, o*

3495 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 288.

3496 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1936 m. sausio 23 d. posėdžio protokolas Nr. 474. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 93–94.

3497 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 21 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 287.

3498 *Ibid.* (1937 m. vasario 25 d.), l. 350.

3499 *Ibid.* (1937 m. vasario 26 d.), l. 351.

3500 *Ibid.*

3501 *Ibid.* (1937 m. kovo 2 d.), l. 170.

3502 *Ibid.* (1937 m. kovo 8 d.), l. 173.

ne sensacingu reklaminiu pavadinimu <...>, nesirūpindamas sensacija ar efektu. Paskaita buvo nuostabi.“[3503]

Rektorius priėmė dar vieną profesorių iš Stokholmo universiteto. Tai buvo meno istorikas J. Roosvalas[3504] Jis skaitė paskaitą apie proletarinį sentimentalumą Švedijos mene XV amžiaus pradžioje[3505].

Rektorius vyko į Paryžių skaityti pranešimo Intelektualinio bendradarbiavimo konferencijoje apie Baltijos šalių regioninį bendradarbiavimą. Pranešime minimos Lietuva, Latvija, Estija, Suomija ir Švedija[3506]. To paties vizito metu rektorius dalyvavo ir kongrese „Alliance Française“, susitiko su O. Milašiumi norėdamas pasveikinti jį gavusį Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto garbės daktaro vardą:

„Turėjau su juo įdomų ir malonų pokalbį. Man patinka žmonės, kuriems nebūdingas apsimetinėjimas ar karjerizmas, tik tyra meilė ir entuziazmas, studijų rimtumas ir kuklumas su vulkaniniu Sizifo darbu. Tai didūs tragikai, kaip Mikelandželas, absoliutūs žmonės.“[3507]

Universitete svečiavosi Romos universiteto profesorius, Italų germanų instituto (it. *L'Istituto italiano di studi germanici*) vadovas G. Gabettis. Mokslininkas skaitė paskaitą apie renesansą[3508]. Taip pat viešėjo Ženevos universiteto profesorius Ch. Fournier, skaitęs paskaitą apie prancūzų rašytojus[3509].

Universitete paskaitas skaitė ir Latvijos technikos universiteto profesoriai Weissas ir Rozenhauersas apie rekonstrukcijas ir statybas Latvijoje per dvidešimt nepriklausomybės metų[3510]. M. Römeris priėmė Latvijos universiteto Filologijos ir filosofijos fakulteto dekaną K. Straubergą, kuris atvyko įteikti garbės daktaro vardą V. Krėvei-Mickevičiui[3511]. Viešėjo Latvijos universiteto profesorius archeologas F. Balodis, kuriam buvo įteiktas Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaro diplomas[3512].

Svečiai skaitydavo paskaitas prancūziškai, vokiškai arba rusiškai. Paskaitose paprastai dalyvaudavo, kaip rektorius rašė, „daug diplomatinio korpuso, Užsienio reikalų ministerijos ir vyriausybės atstovų“[3513].

3503 *Ibid.* (1937 m. gegužės 8 d.), l. 204.
3504 *Ibid.* (1937 m. lapkričio 4 d.), l. 294.
3505 *Ibid.* (1937 m. lapkričio 5 d.), l. 294.
3506 *Ibid.* (1937 m. liepos 7 d.), l. 234. Paskaitos rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2267, l. 1–12.
3507 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. liepos 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 235.
3508 *Ibid.* (1938 m. spalio 5 d.), l. 461.
3509 *Ibid.* (1938 m. spalio 27 d.), l. 472.
3510 *Ibid.* (1938 m. lapkričio 26 d.), l. 487.
3511 *Ibid.* (1938 m. lapkričio 28 d.), l. 488.
3512 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. balandžio 21 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 58.
3513 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 5 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 461.

Užsienio šalių dėstytojai visada būdavo supažindinami su universiteto pastatais, Kauno senamiesčiu, lankydavosi M. K. Čiurlionio meno muziejuje, Vytauto Didžiojo karo muziejuje, Aukštosios Panemunės Kurhauze, valstybės, iš kurios atvyko, pasiuntinybėse, pusryčiaudavo, pietaudavo ar vakarieniaudavo restoranuose „Metropolis“, „Versalis“. Aplankydavo ir Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią Zapyškyje. Neretai svečiai būdavo supažindinami su Lietuvos tautodaile. Kartais mokslininkai susitikdavo ir su valstybės vadovu, neretai su ministrais, diplomatais[3514]. Tekdavo apsilankyti ir prie nežinomo kareivio kapo, paminklo Žuvusiesiems nepriklausomybės kovose[3515]. Svečiai būdavo vedami klausytis akademinio choro ar operos, pavyzdžiui, „Faustas“, „Carmen“ ir pan.[3516]

Teisininkai svečiai skaitydavo paskaitas ne tik universitete, bet ir Lietuvos teisininkų draugijoje, pavyzdžiui, N. Stjernbergas[3517], A. Mestre[3518]. Kitose draugijose, pavyzdžiui, prancūzų mokslininkai neretai skaitydavo viešas paskaitas Lietuvių–prancūzų draugijoje[3519] (žr. monografijos IX dalies 2 skyrių).

Su švedais santykiai toliau buvo plėtojami. 1937 m. gegužę atvyko kelios dešimtys švedų studentų[3520]. Kelionę organizavo Švedijos jaunimo akademinės organizacijos „Nordiska Studenten Vereniging“ Baltijos skyrius[3521]. Netrukus atvyko ir Švedijos užsienio reikalų ministras R. J. Sandler. Rektoriui teko dalyvauti susitikimuose su juo[3522]. Teisininkas pastebėjo:

> *„<...> šios jaunos valstybės, kurios buvo laikomos keistais išsišokėliais, ne tik sugebėjo išgyventi, bet ir parodė ne prastesnį nei kitų organizacinį jausmą. Šių trijų respublikų Baltijos sąjungos įkūrimas taip pat padidino jų vertybes, o tai buvo matoma jau Latvijos rinkimuose į Tautų Sąjungos Tarybą. Kuo daugiau Europa pažįsta Baltijos šalis, tuo daugiau jos įgyja pagarbos ir įtvirtina savo valstybinę*

3514 *Ibid.* (1937 m. spalio 8 d.), l. 280.

3515 *Ibid.* (1937 m. spalio 19 d.), l. 286.

3516 *Ibid.* (1937 m. spalio 20 d.), l. 286; Dokumentai dėl Paryžiaus universiteto profesoriaus L. Le Fur vizito. LMAVB RS, f. 267-2651.

3517 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 205; „Lietuvos teisininkų draugijos 1938 m. visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 41 (1938), 144.

3518 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 281. Detaliau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 211–212.

3519 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 288.

3520 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1937 m. balandžio 8 d. posėdžio protokolas Nr. 498. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 32, l. 85; Vytauto Didžiojo universiteto senato 1937 m. vasario 12 d. posėdžio protokolas Nr. 496. *Ibid*., l. 89.

3521 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 30 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 215.

3522 *Ibid.* (1937 m. birželio 7 d.), l. 219.

poziciją tarptautinėje bendruomenėje. Europa jas pamažu „atranda" kaip kadaise Kolumbas atrado Ameriką."[3523]

Universitete vyko mėnesio trukmės kursai, kuriuose dalyvavo Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir Švedijos studentai iš Lundo, Stokholmo, Helsinkio, Tartu, Rygos, Vytauto Didžiojo universitetų ir Klaipėdos prekybos instituto. Programoje numatytos paskaitos apie šalies vystymąsi, skiriant ypatingą dėmesį pokario raidai Lietuvos nepriklausomybės kontekste, žemės ūkio industrializacijai, prekybai, Klaipėdos uosto plėtros klausimams. Studentai vykdavo į pažintines keliones: Klaipėdą, Palangą, Nidą, Marijampolę, Dotnuvą. Kursus finansavo Žemės ūkio rūmai, Prekybos ir pramonės rūmai, įmonės „Maistas", „Lietūkis", „Pieno centras" ir t. t. Paskaitas skaitė E. Galvanauskas, M. Anysas, B. Sruoga ir kt.[3524]

Universitete buvo rengiama Bendradarbiavimo su užsienio valstybėmis sąjunga. Tokia idėja kilo iš Intelektualinio bendradarbiavimo komisijos veiklos (žr. monografijos VIII dalies 3.5 poskyrį)[3525].

3.4.6. Kalbos, „arbatėlės", publicistika, dienotvarkė

Rektoriui neretai tekdavo dalyvauti studentų rengiamuose literatūros vakaruose, pavyzdžiui, viename, kuris buvo skirtas Žemaitės atminimui pagerbti[3526]. Dalyvaudavo Baltijos akademinio jaunimo asociacijos SELL (Suomija, Estija, Latvija, Lietuva) sporto olimpiadose[3527], įvairių institucijų atidarymuose, pavyzdžiui, A. Smetonos lituanistikos instituto[3528], Ekonomikos tarybos[3529] ir t. t.

Tarpukariu buvo populiarios teismų inscenizacijos, apie kurias būdavo rašoma spaudoje[3530]. Šios inscenizacijos būdavo vadinamos šeimos ar socialiniais teismais. Jos vykdavo universitete. Organizuodavo jas Lietuvos moterų taryba, ateitininkės. Dalyvauti teismuose būdavo kviečiamas M. Römeris. Vieną kartą buvo kaltinama inteligentų šeima, kad neatlieka pareigos

---

3523 *Ibid.* (1937 m. birželio 8 d.), l. 219. Papildomai žr.: „Santykiai tarp Lietuvos ir Švedijos eina geryn". *Lietuvos aidas*, 1937 m. birželio 9 d., Nr. 253 (3468), 1.

3524 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. rugsėjo 2 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 445.

3525 *Ibid.* (1937 m. balandžio 9 d.), l. 189.

3526 *Ibid.* (1936 m. gruodžio 13 d.), l. 131.

3527 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1937 m. rugsėjo 26 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 37; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 25 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 274; Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gegužės 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 72.

3528 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 6 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 35.

3529 *Ibid.* (1939 m. balandžio 17 d.), l. 57.

3530 „Šeimos teismas". *Moteris*, 1930, Nr., 1, 5–8; „Teismo sprendimas divorsų byloje". *Lietuvos aidas*, 1931 m. balandžio 24 d., Nr. 91 (1169), 2–3.

visuomenei ir valstybei, kitą kartą buvo svarstoma susidariusi situacija dėl plintančio skyrybų reiškinio visuomenėje (laisvo gyvenimo ir šeimos išardymo). Tokiuose teismuose dalyvaudavo kunigas J. Tumas-Vaižgantas, pirmoji moteris teisėja iš Marijampolės apygardos teismo E. Jackevičaitė. Dalyvaudavo ir advokatai, psichiatrai, psichologai[3531].

Universiteto studentai organizuodavo teismų imitacijas Klaipėdos ir Vilniaus krašto klausimais. Šie klausimai laikyti dviem pagrindiniais Lietuvos valstybingumo klausimais. Pagrindinė tokių akcijų idėja buvo įtraukti jaunimą į šių dviejų problemų svarstymą, diskusijas. Į teismą teisėjais buvo pakviesti dėstytojai M. Römeris, M. Biržiška ir Z. Žemaitis. Prokurorų vaidmenis atliko studentai. Jie drąsiai reiškė mintis, kėlė svarbius akademinius klausimus. Apie tautines mažumas kalbėta saikingai, vengiant šovinizmo[3532].

Minėtuose socialiniuose ar viešuose teismuose ar teismų inscenizacijose M. Römeris būdavo kviečiamas užimti pirmininko pareigas. Tad jis dažniausiai ir rengdavo sprendimus[3533].

Kasmet vykdavo studentų teisininkų vakarėliai. Juose dainuodavo operos solistai, būdavo šokama, vaišinamasi miežių sriuba, šampanu, krupniku, saldumynais, vaisiais[3534]. Renginiai vykdavo Karininkų ramovėje Kaune arba Lietuvių klube. Kartais sudalyvaudavo ir ministrai ar kiti politikai bei visuomenės veikėjai[3535]. M. Römeris dažniausiai dalyvaudavo, nes daug metų buvo universiteto vadovas[3536].

Rektoriui, kaip ir ankstesnėse kadencijose, teko dažnai sakyti kalbas. Antai sakė kalbą atliekant imatrikuliacijos procedūras[3537]. Teko jam tarti žodį ir naujos aukštosios mokyklos Kaune – Veterinarijos akademijos – atidarymo proga, kuri iš dalies organizaciniais ryšiais buvo susieta su universiteto Medicinos fakultetu[3538], iškilmingame Teisių fakulteto posėdyje P. Leonui pagerbti, įteikiant universiteto garbės daktaro diplomą[3539],

---

3531 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 12, 15, 22, 29 d., balandžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 105, 106, 110, 113, 124.

3532 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. kovo 5, 9 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 465, 467.

3533 *Ibid.* (1933 m. kovo 14 d.), l. 469.

3534 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. spalio 31 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 168.

3535 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. lapkričio 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 83.

3536 *Ibid.* (1927 m. lapkričio 1 d.), l. 281.

3537 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 15 d.), l. 86; „Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio 1936/1937 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba". *V. D. Universiteto žinios*, 1936, Nr. 3, 77–86; „Iškilmingas imatrikuliacijos aktas V. D. Universitete". *Karys*, 1936 m. rugsėjo 17 d., Nr. 38 (913), 963.

3538 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 88; „Iškilmingai atidaryta veterinarijos akademija". *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. rugsėjo 24 d., Nr. 39 (399), 1.

3539 „Prof. Leono pagerbimas V. D. Universitete". *Karys*, 1936 m. spalio 15 d., Nr. 42, 1071.

Vytauto Didžiojo universitete Užsienio lietuvių studijoje, organizuotoje Užsienio lietuvių rėmimo draugijos ir kurią sudarė paskaitų apie lietuvių emigraciją ciklas[3540], Vakarų draugijoje apie Didžiosios Lietuvos suverenitetą ir Klaipėdos krašto autonomiją[3541], Karo muziejuje Lietuvos kariuomenės sukūrimo metinių proga[3542], teko sakyti sveikinimo žodį Žydų karių savanorių sąjungos trejų metų sukakties proga[3543], Intelektualinio bendradarbiavimo komisijos susirinkime[3544], kalbą pagerbiant J. Basanavičių praėjus dešimčiai metų po jo mirties[3545], kalbą Karo muziejuje Lietuvos nepriklausomybės švenčių proga[3546], kalbą universiteto įsteigimo penkiolikmečio proga[3547], sveikinti Estijos nepriklausomybės proga[3548], taip pat lietuvių krepšinio komandą, tapusią Europos krepšinio nugalėtoja[3549], kalbą atidarant Napoleono parodą[3550], universiteto Technikos fakulteto laboratorijų korpusą Aleksote[3551], Antano Smetonos Lituanistikos institutą[3552], kalbą studentų atsargos karininkų korporacijos „Ramovė“ penkmečio proga[3553], įžangines sveikinimo kalbas užsieniečių dėstytojų paskaitose[3554]. Ir

3540 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 18 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 103; „Iškilmingai atidarytos užsienio lietuvių studijos“. *Trimitas*, 1936 m. spalio 22 d., Nr. 43, 1020.

3541 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 105; „Prof. Roemeris Klaipėdos klausimais“. *Vakarai*, 1936 m. spalio 22 d., Nr. 246, 8; Lv. „Turimų teisinių priemonių sistema suverenumo funkcijai Klaipėdos krašte užtikrinti yra lanksti ir harmoninga“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. spalio 24 d., Nr. 490 (3106), 4.

3542 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. lapkričio 22 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 120. Apie kalbos turinį žr.: „Kariuomenės šventė praėjo vieningai“. *Kardas*, 1936, Nr. 23 (252), 609–610; „Akademinis jaunimas gražiai apvaikščiojo kariuomenės šventę“. *Karys*, 1936 m. lapkričio 26 d., Nr. 48 (923), 1240–1242; „Kaip praėjo kariuomenės šventė“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. lapkričio 24 d., Nr. 240 (5241), 2.

3543 „V. D. u-to Rektoriaus p. Römerio sveikinimas“. *Apžvalga*, 1936 m. gruodžio 13 d., Nr. 44 (70), 2.

3544 „Intelektualinio bendr. k-jos susirinkimas“. *XX amžius*, 1936 m. gruodžio 10 d., Nr. 143, 8.

3545 „Vasario 15 d. iškilmingai pagerbtas mūsų Tautos Atgimimo Patriarchas J. Basanavičius“. *Lietuvos žinios*, 1937 m. vasario 18 d., Nr. 39 (5308), 2.

3546 „Vasario 16 d. minėjimas Karo Muziejuje“. *Kardas*, 1937, Nr. 5 (259), 110;

3547 „Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio kalba 1937.II.16 d. Universiteto Tarybos iškilmingame posėdyje“. *V. D. Universiteto žinios*, 1937, Nr. 1–5, 3–15.

3548 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. vasario 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 167.

3549 „Lietuva – Europos krepšinio meisteris“. *Trimitas*, 1937 m. gegužės 13 d., Nr. 19, 435–437.

3550 1937 m. gegužės 20 d. kalba Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus salėse atidarant Lietuvių – prancūzų draugijos surengtą Napoleono žygių per Lietuvą 125 metų sukaktuvėms paminėti parodą; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 211.

3551 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. birželio 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 220.

3552 „Antano Smetonos Lituanistikos institutas“. *Aidas*, 1939 m. kovo 16 d., Nr. 32 (114), 2.

3553 „Ramovėnų veiklos keliai“. *Karys*, 1937 m. spalio 28 d., Nr. 44,1250–1251; „Korp. „Ramovės“ penkmetis“. *Kardas*, 1937, Nr. 21 (275), 479–481.

3554 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 8 d., 1938 m. sausio 28 d., spalio 5 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 204, 336, 461.

vėl rektorius sakė kalbą imatrikuliacijos akto metu[3555], taip pat Lietuvos nepriklausomybės dvidešimties metų proga. Ta proga universitete skambėjo kompozitoriaus K. V. Banaičio sukurta kantata pagal A. Dambrausko-Jakšto žodžius „Sveika būk, Tėvų šalie“[3556].

Teko sakyti kalbas Studentų dienose[3557]. Sakydavo sveikinimo kalbas žymių žmonių jubiliejų proga, pavyzdžiui, A. Janulaičio 60-mečo proga[3558]. Sakė kalbas ir netekties valandomis, pavyzdžiui, laidojant P. Leoną[3559], J. Blažį[3560]. Tekdavo kalbėti Paryžiaus radijuje per Lietuvos valandą[3561]. Keletą kartų rektoriui teko kalbėti apie administracinio teismo kompetenciją ir steigimo perspektyvas Lietuvoje[3562]. M. Römeris kalbėjo O. Milašiaus kūrybos minėjime[3563], garsiai svarstė apie nepriklausomybę, lietuvišką mokyklą, žmogaus socializaciją[3564]. Tekdavo sakyti kalbas išlydint profesorius į pensiją[3565].

Rektorius dalyvaudavo įvairiausiose „arbatėlėse“, pavyzdžiui, švenčiant Vytauto Didžiojo neįvykusio karūnavimo metines. Tai buvo antroji kasmet švenčiama valstybinė šventė, skirta praeičiai, o Vasario 16-oji – ateičiai[3566]. Nuolatos dalyvaudavo kaip Lietuvių–prancūzų draugijos pirmininkas

---

3555 „Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio 1937/1938 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba“. *V. D. Universiteto žinios*, 1937, Nr. 7–8 (13–14), 217–225; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 15 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 269; „Vytauto Didžiojo Universitetas Kaune“. *Aidas*, 1938 m. rugsėjo 23 d., Nr. 42, 2; Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. rugsėjo 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 132; „V. D. Universiteto statistikos duomenys“. *Tautos mokykla*, 1939 m. spalio 1 d., Nr. 19 (163), 441.

3556 „Vytauto Didžiojo universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio kalba iškilmingajame vasario 16 d. posėdyje“. *V. D. Universiteto žinios*, 1938, Nr. 1–2 (17–18), 2–10; Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus M. Römerio 1938 m. vasario 3 d. raštas Valstybinės Kauno konservatorijos direktoriui K. V. Banaičiui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1101, l. 53; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. vasario 17 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 346. Rektoriaus kalbą žr.: LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1101, l. 18–25.

3557 „Studentų dienų“ vakaras“. *Lietuvos žinios*, 1938 m. vasario 22 d., Nr. 42 (5608), 6.

3558 „V. D. U. Rektoriaus prof. M. Römerio kalba, pasakyta IV.2.d. pagerbiant prof. A. Janulaitį 60 m. sukakties proga“. *V. D. Universiteto žinios*, 1938, Nr. 3–4 (19–20), 35–41.

3559 „V. D. U. Rektoriaus prof. M. Römerio kalba laidojant garbės profesorių P. Leoną“. *V. D. Universiteto žinios*, 1938, Nr. 5–6 (21–22), 96–100.

3560 Römeris, Mykolas. „V. D. Un-to rektorius: kalba laidojant a. a. prof. J. Blažį“. *Medicina*, 1939, Nr. 6, 409–412.

3561 „Lietuvių valanda per Paryžiaus radiją“. *XX amžius*, 1939 m. birželio 6 d., Nr. 126 (878), 4.

3562 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. lapkričio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 480.

3563 „Milašiaus minėjimas“. *XX amžius*, 1939 m. kovo 21 d., Nr. 65 (817), 12; „III.23 Lietuvių Prancūzų Draugija suruošė Oskaro Vladislavo Lubič-de-Milašiaus <...>“. *Židinys*, 1939, Nr. 3, 415.

3564 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai 1939–1940 (1939 m. birželio 21 d.). VUB RS, f. 75-22, l. 11.

3565 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l, 106.

3566 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 8 d., 1938 m. rugsėjo 8 d.), l. 83, 448.

Prancūzijos pasiuntinio ir jo žmonos garbei rengiamose „arbatėlėse“[3567], vos gyvuojančio politinio klubo susitikimuose[3568], lietuvių–estų[3569], lietuvių–italų[3570] draugijose, Prekybos ir pramonės rūmuose renginyje, skirtame Švedijos, Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos socialinių ekonominių kursų studentams[3571]. Kai atvykdavo JAV pasiuntinys, kurio pagrindinė būstinė buvo Rygoje, į susitikimus būdavo kviečiamas ir universiteto rektorius[3572].

Kai 1936 m. po ilgos pertraukos buvo sušauktas Seimas ir buvo sakomos sveikinimo kalbos, buvo neaišku, į ką pirmiausia kreiptis. Antai kai rektorius sakė sveikinimo žodį studentų korporacijos „Neo-Lithuania“ dešimtmečio jubiliejaus proga, turėjo pagalvoti, į ką pirmąjį reikia kreiptis – į ministrą pirmininką ar Seimo pirmininką. Priešingai nei kiti kalbėtojai, jis apsisprendė, kad į Seimo pirmininką, nes formaliai Seimas aukščiau Ministrų kabineto – juk šis atskaitingas Seimui:

> *„Tiesa, faktiškai pas mus kitaip. Vyriausybės viršenybė prieš Seimą yra ryški, bet tai tik politinis faktas, o ne konstitucinė hierarchija.“*[3573]

M. Römeris dienoraštyje pasidalijo savo vienos dienos darbotvarke:

„1. Skaitymas.
2. Konstitucinės ir administracinės teisės kurso ekonomistams paskaitų konspektų sudarymas kitiems metams.
3. Skaitymas.
4. Knygų rašymas (ciklo „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“ antros dalies I tomas).
5. Varia, t. y. viskas, kas nereikšminga, kas nepatenka į įprastą darbotvarkę (pavyzdžiui, kelių studentų seminaro darbų skaitymas, kurie bus aptariami seminarų metu, mano preliminaraus biudžeto sudarymas sausiui, <…>).
6. Skaitymas.
7. Literatūros bibliografiniai užrašai iš skaitytų kūrinių, į atskiras mano kurso dalis.
8. Straipsnis.
9. Skaitymas.
10. Dienoraštis.

3567 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 17 d.), l. 87.
3568 *Ibid.* (1936 m. rugsėjo 24 d.), l. 91.
3569 *Ibid.* (1937 m. sausio 19 d.), l. 149.
3570 *Ibid.* (1937 m. spalio 28 d.), l. 290.
3571 *Ibid.* (1938 m. rugsėjo 3 d.), l. 445.
3572 *Ibid.* (1936 m. spalio 14 d.), l. 101.
3573 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 99; „J. M. V. D. Universiteto rektoriaus prof. Roemerio sveikinimo žodis neolithuanams filisteriams“. *Akademikas*, 1936 m. lapkričio 1 d., Nr. 16–17, 318; „Gražiai atšventė savo dešimtmetį „Neo-Lithuanijos“ filisterių s-ga“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. spalio 12 d., Nr. 468 (3084), 3. M. Römeris pasipiktino, kad laikraštyje netiksliai cituota jo kalba, atrodė, kad jis gyrė nacionalizmą (Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 12 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 100).

11. Rektoriaus kalbos rengimas 1937 m. vasario 16 d. proga (universiteto 15-metis).
12. Skaitymas.
13. Studentų registracija (abėcėliniai ir dalykiniai sąrašai, išlaikytų egzaminų registras, kolokviumų sąrašai ir t. t.).
14. Atmintinai kartoti vasario 16-osios kalbą – kiekvieną dieną pridedant po vieną naują frazę.
15. Skaitymas.
16. Laiškas.
17. Studijuoti kalbą, skirtą prof. Curmanui iš Stokholmo."[3574]

Paprastai rektorius per dieną skaitydavo tris knygas: vieną grožinę, kitą savo mokslinės specialybės srities, trečią ne iš savo specialybės, bet, kaip jis rašė, „rimtą" (lenk. *poważną*).

Rektorius rašė ne tik savo paskaitų medžiagą, monografijas, bet ir mokslinius straipsnius. Prancūzų kalba rašė apie regioninio solidarumo principais paremtą Europos rytų organizavimą[3575]. Perskaitęs vokiečių teisininko V. Brunso straipsnį, kuriame kritikuojamas Lietuvoje įsteigtas Statutinis Teismas[3576], teisininkas parašė atsaką moksliniame straipsnyje, pagrįstai gindamas Lietuvos tezes[3577]. Straipsnis buvo atspausdintas prancūzų tarptautinės teisės mokslo žurnale[3578] ir rektoriui įteiktas 1937 m. pradžioje[3579]. Lenkų kalba rašė apie L. Krzywickio įtaką Lietuvos mokslui[3580].

Rektoriui teko ne tik rašyti mokslinius straipsnius, bet ir juos pateikti tarptautiniu mastu, versti į įvairias kalbas. Antai jam teko kalbėti sociokratinės teisės teorijos, valstybės ir tarptautinės teisės tema[3581].

3574 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gruodžio 22 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 135.

3575 Römeris, Michel. „L'Entente Baltique et la Solidarité regionale". *L'organisation de la paix Bulletin publications de la Conciliation Internationale* 5–6–7 (1936): 485–503; straipsnio mašinraštis: LMAVB RS, f. 138-2269, l. 1–21; Romer'is, Michel. „L'organisation de l'Est Européen par voie de solidarité régionale et interrégionale". *Extrait de Revue de droit international* 3 (1937): 5–30 (Paris: Les éditions internationales, 1937); Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. lapkričio 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 122.

3576 Bruns, Viktor, „Die Memelfrage". *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 6 (1936): 645–666. Apie šį straipsnį žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 412–421.

3577 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. sausio 9 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 12.

3578 Römeris, Michel. „La juridiction dite „Statutaire" en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel". *Revue internationale française du Droit des gens* 5 (1936): 360–376. Apie šį straipsnį žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 325–335.

3579 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. kovo 4 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 12.

3580 Römer, Michał. „Zasługi Ludwika Krzywickiego wobec nauki litewskiej". Iš *Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości* (Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1938), 147–152. M. Römerio rankraščiai ir mašinraštis apie L. Krzywickio veiklą: LMAVB RS, f. 138-2278, l. 1–12.

3581 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. sausio 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 145.

Teisininkas nepamiršo publicistikos. Jis rašė apie Sovietų konstituciją. Tokio dalyko jo paprašė mėnraščio *Kultūra* redakcija. Tai, pasak teisininko, buvo kairiųjų pažiūrų leidinys. Rektorius sutiko, nes laikė save prijaučiančiu kairiesiems, nors prisipažino, kad jo atlikti moksliniai tyrinėjimai ir išvados atitolino jį nuo požiūrių, pagal kuriuos demokratija tapatinama su visa apimančia pažanga, revoliucija ar antireakcija[3582]. Straipsnis publikuotas tais pačiais metais, kai buvo atiduotas spaudai[3583]. Apie jį informuota spaudoje[3584]. Mirus Liudvikui Abramovičiui, teisininkas parašė straipsnį, kuriame apžvelgė šios asmenybės pagrindinius nuopelnus Lietuvos valstybingumui[3585].

1936 m. rugsėjį M. Römeris išgirdo, kad rektoriui ruošiamasi suteikti Paryžiaus universiteto garbės daktaro vardą. Tuo rūpinosi Lietuvos atstovybė Prancūzijoje ir Lietuvos užsienio reikalų ministerija[3586]. 1937 m. gegužę rektoriui kaip Lietuvių–prancūzų draugijos pirmininkui, įteiktas medalis už frankofoniškos kultūros puoselėjimą[3587].

3.4.7. Klaipėdos krašto perdavimas

„Klaipėda – kietas riešutas ir Sizifo akmuo Lietuvai.“[3588]

1939 m. pradžioje M. Römeris pastebėjo, kad Klaipėdos kraštas faktiškai tapo silpnai susijusia su Lietuva atskira respublika. Jo nuomone, įvyko didžiulė evoliucija tarp Freistadto ir autonomijos (valstybės saugumo policija Krašte panaikinta, įsteigtas Klaipėdos vokiečių saugumas, panaikinti lietuvių kalbos egzaminai mokytojams[3589], oficialiame leidinyje *Klaipėdos krašto valdžios žinios* nuo 1939 m. pradžios nebebuvo skelbiami Lietuvos teisės aktai). Valstybė, pasak teisininko, Klaipėdos krašte tapo bejėge[3590].

3582 *Ibid.* (1937 m. sausio 25 d.), l. 152.

3583 Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. *Kultūra*, 1937, Nr. 11 (168), 607–619; Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. *Kultūra*, 1937, Nr. 12 (169), 674–683; Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. *Kultūra*, 1938, Nr. 1 (170), 11–20; Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. *Kultūra*, 1938, Nr. 2 (171), 95–102. Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 31 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 292. Mašinraštis: LMAVB RS, f. 138-2275, l. 1–72.

3584 „Prof. M. Remeris apie sovietų konstituciją“. *Lietuvos žinios*, 1937 m. lapkričio 6 d., Nr. 253 (5522), 10.

3585 Römeris, Mykolas. „A. A. Ludwik Abramovicz“. 1939 m. birželio 11 d., Nr. 23–24 (436–7), 488–490; VUB RS, f. 75-45.

3586 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 7 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 82.

3587 *Ibid.* (1937 m. gegužės 29 d.), l. 214.

3588 *Ibid.* (1935 m. lapkričio 30 d.), l. 463.

3589 „Klaipėda“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. sausio 10 d., Nr. 7 (5812), 9.

3590 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 11 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 8.

Dieną, kai Lietuva Klaipėdos kraštą perdavė Vokietijai[3591], M. Römeris pavadino gėdinga. Lietuvos valstybę sekė vienas pažeminimas (1938 m. Lenkijos ultimatumas) po kito (1939 m. Klaipėdos krašto perdavimas). Klaipėdos kraštas, pasak teisininko, yra unikalus uostas, suteikiantis ekonominę nepriklausomybę, o ne šiaip sau kažkoks žemės gabalas. Tačiau didžiausią siaubą teisininkui kėlė žmonių defetizmas arba defetizmo psichologija, kuria buvo persiėmę ne tik lietuviai, bet ir čekai su slovakais, austrai:

„Kažkokia silpnųjų ir pralaimėjimo užkariaujančiai Vokietijai psichozė, negirdėta istorijoje, be kraujo, be pasipriešinimo! <...> Šiandien visur tvyro prislėgta nuotaika, gedulo ir katastrofos tyla. <...> aktyvisto nesėkmė yra mažiau baisu nei pasyvus pralaimėjimas, kuris ne tik sukelia materialinių nuostolių, bet ir demoralizuoja, o pralaimėjimas aktyvioje kovoje išsaugo moralines jėgas ir suteikia tvirtybės ateičiai.“[3592]

Savo samprotavimuose teisininkas buvo negailestingas. Jis teigė, kad Klaipėdos krašto sugrąžinimas reiškė vasalinius santykius su Vokietija, ekonominę priklausomybę nuo Vokietijos, nepaisant to, kad Sutarties priedo I dalies 1 punkte buvo numatyta suteikti Lietuvai laisvąją zoną Klaipėdos uoste Lietuvos eksporto ir importo reikmėms 99 metams, taip pat lengvesnis tranzitas į laisvąją zoną. Rektorių stebino ir tai, kad būtent Kariuomenės vadas S. Raštikis pats pirmas Ministrų Taryboje balsavo už Klaipėdos krašto perdavimą Vokietijai:

„Tai veidmainiška ir nešvaru. Tame nėra patriotinio kilnumo.“[3593]

M. Römeris dienoraštyje nurodė, kad parašė straipsnį didiesiems to meto Lietuvos dienraščiams kaip atsaką šių išspausdintiems straipsniams, kuriuose buvo rašoma apie tariamą Klaipėdos krašto perdavimo naudą valstybei[3594]. Teisininkas parašė apie tai, kad Lietuvos Konstitucija neleidžia perduoti jokios valstybės teritorijos[3595]. Tai buvo trumpas laiškas redakcijai[3596].

Maža to, teisininkas pastebėjo, kad raštu Vokietija nepateikė jokios notos Lietuvai dėl Klaipėdos krašto. Tad Berlyno spauda visur eskalavo, kad Lietuva

---

3591 „Lietuvos Respublikos ir Vokietijos valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 640-4654.

3592 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 21 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 43.

3593 *Ibid.* (1939 m. kovo 23, 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 44. Taip pat žr.: Ministrų Tarybos 1939 m. kovo 20–24 d. posėdžius: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 46–52.

3594 „Vokietijos reikalavimai Lietuvai“. *Lietuvos aidas*, 1939 m. kovo 22 d., Nr. 131 (4533), 1; „Vokietijos reikalavimai patenkinti“. *XX amžius*, 1939 m. kovo 22 d., Nr. 66 (818), 1; „Vokietijos reikalavimai Lietuvai“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. kovo 22 d., Nr. 66 (5931), 2.

3595 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 44.

3596 Jį galima perskaityti: NMMB RS, f. 29-1664, l. 1. Taip pat yra išlikęs M. Römerio rankraščio fragmentas, susijęs su Klaipėdos krašto perdavimo problemomis: LMAVB RS, f. 138-2264, l. 1.

pati savanoriškai perdavė Kraštą, nes, esą, negalėjo jo išlaikyti[3597]. Po šio įvykio teisininkas prisipažino neturėjęs jėgų dėstyti, todėl tą dieną atšaukė paskaitas[3598].

Jis parašė mokslinį straipsnį žurnalui *Teisė*[3599]. Jame analizavo Klaipėdos krašto „perleidimą“ Vokietijai atskleisdamas šio įvykio neteisėtumą. Straipsnyje mokslininkas siekė įrodyti, kad tai tebuvo paprastas Vokietijos agresijos aktas, kuris teisiniu požiūriu sunkiai įrodomas, kadangi Lietuva, remiantis Lietuvos konstitucija, nebuvo įgaliota tokio perdavimo atlikti. Tai sutartis, sudaryta prieštaraujant Konstitucijai, todėl ji nesukelia jokių teisinių pasekmių ir nesuteikia vokiečiams jokių teisių. Be to, tai prieštaravo ir Klaipėdos krašto konvencijai, pagal kurią Lietuva negalėjo perduoti autonominio krašto be valstybių signatarių leidimo. O tokio leidimo nebuvo. Aišku, teisininkas suvokė, kad tokiame chaose, vyraujančiame Europoje, nieko nebegalima pakeisti. Tačiau jį liūdino visuomenės rezignacija, defetizmas, nuodijantis visuomenės psichiką, Vyriausybės nuolankumas ir paklusnumas Vokietijai, vokiečių užgaidoms. Apie tai jis irgi rašė. Tad turėjo pagrindo abejoti, kad straipsnis bus publikuotas:

> *„<...> kad neįžeistų vokiečių ir nesukeltų jų nepasitenkinimo, neduok Dieve, o tai reiškia, kad valdžia ne tik bijo kokių nors griežtesnių žodžių prieš vokiečius spaudoje, bet net bijo savo šešėlio, jei šis šešėlis nemalonus vokiečiams, ir pasiruošusi keliaklupsčiauti prieš vokiečius, nelabai tikiuosi, kad cenzūra leis mano straipsnį publikuoti.“*[3600]

M. Römeris, turėdamas galvoje Lenkijos ultimatumą 1938 m. ir Klaipėdos krašto „perleidimą“ 1939 m., konstatavo, kad Lietuvoje plinta nepriklausomybės defetizmas. O tai pavojinga, nes, pasak, teisininko, „defetizmas suryja valią ir tvirtumą greičiau nei rūdys geležį“[3601]. Apskritai padėtį dėl Klaipėdos krašto vadino pasyvumu ir visiška Lietuvos valdžios atrofija[3602].

Vėliau dienoraštyje buvo atskleistas straipsnio apie Klaipėdos kraštą likimas. Pasirodo, Vokietijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras E. Zechlinas skyrė ypatingą dėmesį M. Römerio 1939 m. publikuotam straipsniui, siuntė jį į Berlyną. Dėl tos priežasties žurnalo *Teisė* numeris, kuriame publikuotas minimas straipsnis, buvo konfiskuojamas. Tačiau leidinys jau buvo išplatintas[3603].

3597 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 45.

3598 *Ibid.* (1939 m. kovo 22 d.), l. 43.

3599 Römeris, Mykolas. „Įvykęs faktas ir teisinė tikrenybė“. *Teisė* 47 (1939): 249–258.

3600 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. liepos 29 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 108.

3601 *Ibid.* (1939 m. liepos 31 d.), l. 109.

3602 *Ibid.* (1939 m. rugpjūčio 11 d.), l. 114.

3603 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. birželio 5 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 229.

3.4.8. Kadencijos pabaiga

Rektoriaus kadencija ėjo į pabaigą. M. Römeris nujautė, kad jam šį kartą rinkimuose nepasiseks. Šios nuojautos buvo pagrįstos krikščionių demokratų, norinčių jiems artimesnių žmonių, vis aktyvesniu dalyvavimu politinėje arenoje[3604]. Rektorius prisipažino, kad visada buvo linkęs laikytis politiškai neutralios pozicijos[3605]. Paaiškėjo, kad numatyti trys kandidatai į rektoriaus pareigas: M. Römeris, Medicinos fakulteto dekanas V. Lašas ir Teologijos filosofijos fakulteto profesorius S. Šalkauskis. Ilgainiui buvo girdėti apie V. Biržiškos ir kitų kandidatūras[3606].

1939 m. birželio 4 d. įvyko rektoriaus rinkimai[3607]. Pirmo rinkimų rato metu už M. Römerį balsavo 15 universiteto tarybos narių. Daugiausia balsavo už V. Lašą – 24 balsai. Einantis pareigas rektorius nepraėjo pirmo rinkimų turo. Antro rinkimų rato metu dalyvavo daugiausia balsų surinkę V. Lašas ir S. Šalkauskis. Rektoriumi tapo S. Šalkauskis. M. Römeris džiaugėsi, kad rektoriumi buvo išrinktas rimtas mokslininkas, parašęs knygą *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Taip pat jis pastebėjo, kad katalikų stovykla turėjo švęsti triumfą, pagaliau juk ir švietimo ministras L. Bistras ėjo docento pareigas Teologijos-filosofijos fakultete[3608].

Vis dėlto M. Römeris, viena vertus, džiaugėsi, kita vertus, liūdėjo. Džiaugėsi, nes suprato, kad dabar bus laisvesnis. Liūdėjo, nes jam nepatiko žmonių užjaučiantys arba piktdžiugiški žvilgsniai:

„Tai man nepatinka ir ši komedija įžeidžia mano ambiciją.“[3609]

Vėliau M. Römeris sužinojo, kokie argumentai buvo išdėstyti prieš rektoriaus kandidatūrą: pirma, lenkų kilmės[3610], antra, per didelis ponas ir per mažai rūpinosi universiteto reikalais, nesinaudojo ryšiais su valdžia, trečia, rektoriaus pareigos nelabai rūpėjo, nes kandidatavo į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą, į kurį, daugumos nuomone, bus išrinktas (žr. monografijos III dalies 8.3 poskyrį). Rektoriui buvo liūdna dėl tokių argumentų. Taip, jis pripažino, kad stengėsi būti apolitiškas eidamas

---

3604 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gegužės 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 70.

3605 *Ibid.* (1939 m. birželio 3 d.), l. 80.

3606 *Ibid.* (1939 m. gegužės 29 d.), l. 77.

3607 Vytauto Didžiojo universiteto tarybos 1939 m. birželio 4 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1282, l. 75; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1165, l. 1.

3608 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. birželio 4 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 80.

3609 *Ibid.* (1939 m. birželio 5 d.), l. 81.

3610 Apie tai plačiau: Biržiška, Mykolas. „Prof. Mykolas Römeris (1881–1945)“, 535–560. Iš *Tremties metai* (Tiubingenas: Patria, 1947), 554–555.

rektoriaus pareigas, ir imdavosi ne politinių, o teisinių instrumentų bendraudamas su valdančiaisiais[3611].

Paskutinįsyk pasirašydamas dokumentus rektorius prisipažino, kad jo gyvenime buvo daug pozicijų, bet rektoriaus pareigos jam buvo maloniausios[3612]. Tačiau šis teisininko neišrinkimo faktas nebuvo toks skausmingas ar ilgesingas, nes karo šešėlis aptemdė jo aktualumą. Universiteto rektoriaus pasikeitimo klausimas nublanko:

„<...> virš Europos tvyranti karo audra. Lietuva kol kas yra nuošalyje, bet šalia <...> aršiausio susirėmimo, kurio partnerėmis yra Vokietija ir Lenkija. <...> Kaune jau girdisi siaubo ūžesys, tvyro nuotaika ir ne tik sensacijai, bet baimei ir panikai. <...> Mieste dabar baisiau ir neramiau.“[3613]

„Esame ant didžiulės pasaulio istorijos katastrofos slenksčio. Lenkijos ir Vokietijos karas ar Europos karas?“[3614]

Netrukus paaiškėjo, kad karas tapo Europos masto[3615].

1939 m. rugsėjo 15 d. M. Römeris imatrikuliacijos iškilmėse perdavė rektoriaus pareigas naujai išrinktam rektoriui. Tą dieną rektorius pasakė savo paskutinę universiteto vadovo kalbą, kurią užbaigė žodžiais *„Vivat Patria! Vivat Alma Mater! Vivat rector!“* Teisininkas pastebėjo, kad visi tą dieną su juo elgėsi itin nuoširdžiai, ypač studentai, ir ilgai jam plojo[3616].

Po kelių savaičių M. Römerio garbei surengtas naujai išrinkto rektoriaus susitikimas su buvusiu rektoriumi ir universiteto senato nariais privačioje aplinkoje. Iš pradžių norėta surengti oficialią atsisveikinimo vakarienę. Teisininkas to nenorėjo, nes jam tokios ceremonijos su atsisveikinimo kalbomis priminė laidotuves. Be to, visi šie įvykiai buvo lydimi artėjančios katastrofos nuojautos. Teisininkas suprato, kad atėjo eilė Lietuvai, ir kad nepaisant to, jog sovietai siūlo grąžinti Lietuvai Vilniaus kraštą, tai tereikš vasalinius santykius su sovietais ir nepriklausomybės šešėlį ar jos prieblandą:

„O mums reikia vieno: pasitraukti į šešėlį ir išlikti. <...> Duok Dieve, mes išgyvensime. Labai įdomus istorijos momentas, bet mums dramatiškas ir be galo sunkus.“[3617]

3611 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. birželio 8 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 82.

3612 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1939 m. rugpjūčio 12 d.). VUB RS, f. 75-22, l. 19.

3613 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. rugpjūčio 31 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 124.

3614 *Ibid.* (1939 m. rugsėjo 2 d.), l. 125.

3615 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1939 m. rugsėjo 3 d.). VUB RS, f. 75-22, l. 30; „Anglija ir Prancūzija pasiryžusios stoti karan“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. rugsėjo 2 d., Nr. 199 (6063), 1.

3616 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. rugsėjo 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 132; „V. D. Universiteto statistikos duomenys“. *Tautos mokykla*, 1939 m. spalio 1 d., Nr. 19 (163), 441.

3617 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 8 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 142.

3.5. Intelektualinio bendradarbiavimo komisija: akademiniai mainai

Iš pat pradžių Lietuvos universitete buvo trys komisijos, į kurias narius deleguodavo kiekvienas fakultetas. Tai – reglamento, bibliotekos ir intelektualinio bendradarbiavimo. Archyvuose apie Intelektualinio bendradarbiavimo komisiją užuominų galima rasti nuo 1922 m.[3618], 1923 m.[3619] Iš pradžių ji vadinosi Lietuvos komisija tarptautiškam intelektualiniam bendradarbiavimui remti[3620].

M. Römeris 1924 m. deleguotas į Lietuvos intelektualinio bendradarbiavimo komisiją[3621]. O ir vėliau jis būdavo deleguojamas į šią komisiją[3622]. Komisijos veikla buvo susijusi su prie Tautų Sąjungos įsteigta patariamojo pobūdžio Intelektualinio bendradarbiavimo komisija (pranc. *La Commission internationale de coopération intellectuelle*), kuri turėjo palaikyti ryšį su Europos universitetais, kitomis mokslinėmis organizacijomis, talkinti vykdant mainus, mokslinį bendradarbiavimą. Tad Lietuvos intelektualinio bendradarbiavimo komisija turėjo plėtoti mokslinius kontaktus už Lietuvos ribų[3623].

Nuspręsta, kad tokia komisija turi būti nacionalinio lygmens, apimti ne tik Lietuvos universiteto, bet ir kitų mokslo draugijų, sąjungų ir kitokių darinių narius. Tokia komisija turėjo palaikyti ryšius su Intelektualinio bendradarbiavimo komisija prie Tautų Sąjungos, Tarptautinio intelektualinio bendradarbiavimo institutu Paryžiuje, su įvairiomis pasaulio mokslo organizacijomis[3624]. Ilgainiui komisijoje nuspręsta, kad būtina įsteigti specialų darinį, vienijantį įvairias Lietuvos institucijas[3625]. Darinys galiausiai

---

3618 Teisių fakulteto tarybos 1922 m. lapkričio 12 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 148, l. 124; Teisių fakulteto tarybos 1922 m. lapkričio 2 d. posėdžio protokolas Nr. 90. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 44, l. 88.

3619 Lietuvos universiteto rektoriaus 1923 m. vasario 5 d. raštas Teisių fakulteto dekanui. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 103, l. 46; LCVA, f. 631, ap. 12, b. 102, l. 176–178; Lietuvos universiteto senato 1923 m. kovo 15 d. posėdžio Nr. 51 protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 45, l. 40.

3620 Lietuvos komisijos tarptautiškam intelektiniam bendradarbiavimui remti regulamino sumanymas (tiksli data neaiški). LCVA, f. 631, ap. 12, b. 235, l. 348.

3621 Dėl deleguojamų narių į fakultetus kreipėsi Lietuvos universiteto rektorius. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 102, l. 73; Teisių fakulteto tarybos 1924 m. rugsėjo 28 d. posėdžio protokolas Nr. 59. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 791, l. 2.

3622 Teisių fakulteto tarybos 1931 m. rugsėjo 6 d. posėdžio protokolas Nr. 195. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 857, l. 299; Juzefovičius, Romualdas. „Tarptautiškumo intencijos kultūrinėje nepriklausomos Lietuvos akademinės inteligentijos raiškoje (1922–1940)“. *Sovijus: tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 6 (2) (2018): 56.

3623 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 9 d.), 310.

3624 *Ibid.* (1924 m. spalio 30 d.), 338–339; 1936 m. Lietuvos intelektualinio bendradarbiavimo komisijos 1936 m. darbo ataskaitos pranešimas. LMAVB RS, f. 12-4809, l. 3.

3625 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 48.

pavadintas Lietuvos tautine intelektualinio bendradarbiavimo komisija. Plačiau teisininkas apie šios komisijos veiklą nerašė, tik paminėjo, kad ji veikė vangiai. Vėliau jam tekdavo apsilankyti joje kaip rektoriui[3626].

Ilgainiui komisija nustojo veikusi, bet savo veiklą atnaujino apie 1934 m. M. Römeriui tapus rektoriumi antrą kartą, kai 1933 m. rugsėjį į universiteto senatą kreipėsi Užsienio reikalų ministerija, prašydama aktyviai prisidėti prie komisijos veiklos[3627]. Tarp universiteto dokumentų archyvuose rastas 1933 m. rengtas Lietuvos tautinės intelektualinio bendradarbiavimo komisijos statutas. Remiantis šiuo dokumentu, tai buvo darinys, atskaitingas Užsienio reikalų ministerijai[3628]. Statuto projekto nuostatos būdavo aptariamos ir Užsienio reikalų ministerijoje, ir universiteto senate[3629]. Galiausiai statutas patvirtintas[3630].

Komisija organizavo konferencijas, kuriose savo ataskaitas skaitė įvairios draugijos, įskaitant Aukštųjų mokyklų moterų, Motinų ir vaikų globos, Žurnalistų sąjungos, Lietuvos ir Suomijos, Lietuvos ir Švedijos draugijas ir pan.[3631] Čia buvo pasitiktas Strasbūro universiteto profesorius R. Redslobas, universitete skaitęs paskaitą tema „Saugumo problema šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje“[3632]. Komisija rūpinosi Baltijos valstybių istorijos ir geografijos vadovėliais,

> *„kad juose būtų rašoma teisingai ir nebūtų iškraipoma tikrovė apie Pabaltės kraštų istoriją ir geografiją.“*[3633]

Taip pat ji rūpinosi tuo, kad Baltijos valstybių aukštosiose mokyklose būtų dėstomos suomių, estų, latvių ir lietuvių kalbos[3634]. Be to, siekta sudaryti tarpuniversitetinę Baltijos valstybių komisiją, kurios užduotis turėjo būti rūpintis aukštųjų mokyklų akademiniu bendradarbiavimu[3635]. Tarp įvairių dokumentų, priskirtų Lietuvos intelektualinio bendradarbiavimo komisijai, aptikta latvių literatūros istorijos programa[3636].

3626 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. lapkričio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 289.

3627 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. rugsėjo 4 d. posėdžio protokolas Nr. 412. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 61; LCVA, f. 631, ap. 14, b. 699, l. 4.

3628 Lietuvos tautinės intelektualinio bendradarbiavimo komisijos statutas. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 21, l. 99–101.

3629 Vytauto Didžiojo universiteto senato 1933 m. lapkričio 23 d. posėdžio protokolas Nr. 421. LCVA, f. 631, ap. 1, b. 10, l. 9.

3630 „Intelektualinio bendradarbiavimo komisijos statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 444-3108.

3631 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 311.

3632 *Ibid.* (1935 m. vasario 21 d.), l. 322.

3633 Vytauto Didžiojo universiteto senato posėdžio 1936 m. balandžio 23 d. protokolas Nr. 479. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 836, l. 136.

3634 *Ibid*., 137.

3635 *Ibid.*

3636 Latvių literatūros istorijos programa. LMAVB RS, f. 12-4809, l. 203.

Komisijos planavo organizuoti glaudžius kontaktus tarp Latvijos, Estijos ir Suomijos analogiškų komisijų, šaukti bendrus posėdžius, konferencijas[3637]. 1935 m. rudenį sušaukta Baltijos šalių tarptautinė intelektualinio bendradarbiavimo nacionalinių komisijų konferencija, kurioje dalyvavo Helsinkio universiteto Istorijos ir filologijos mokslų fakulteto dekanas A. Längforsas iš Suomijos, Tartu universiteto mokslininkai L. Puuseppas ir A. Piipas, Latvijos universiteto profesoriai L. Abramovičs ir E. Blese'as, Lietuvos politikai ir mokslininkai[3638].

Metiniai komisijos susitikimai vykdavo Ministrų kabineto salėje, o pirmininkaudavo jiems užsienio reikalų ministras. Buvo ruošiamasi Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos – komisijų konferencijai, kurioje stebėtojo teisėmis turėjo dalyvauti Skandinavijos šalių analogiškų komisijų atstovai[3639]. Buvo nuolatos domimasi rengiamomis tarptautinėmis konvencijomis, pavyzdžiui, dėl radijo programų taikos propagandai skatinti, tautų meno ir istorinių turtų apsaugos bei autorių teisių[3640]. Planuota dalyvauti projekte „Index Translationem", kuris suteikė galimybę leisti išverstus įvairių tautų rašytojų kūrinius[3641]. Komisija dalyvavo projekte „Musique et chansons populaires", kuris sudarė galimybes įgarsinti lietuvių liaudies dainas[3642].

Komisijoje buvo organizuojamos pakomisės ar komitetai, pavyzdžiui, komitetas iš A. Purėno, A. Janulaičio ir I. Jonyno, kuris turėjo rūpintis profesūros iš Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos mainais[3643], komitetas iš I. Jonyno, Z. Ivinskio ir K. Pakšto, kuris turėjo tikrinti istorijos vadovėliuose parašytą informaciją apie Baltijos valstybes ir skleisti tikslesnę informaciją[3644], pakomisė, kurią sudarė V. Biržiška ir V. Mykolaitis-Putinas, turėjo atrinkti knygas, kurias siūlyta siųsti kitoms valstybėms ir taip vykdyti knygų mainus[3645], pakomisė, kurią sudarė P. Galaunė, J. Baltrušaitis ir J. Puzinas, turėjo rūpintis etnografinių eksponatų mainų klausimais[3646].

3637 *Ibid.* (1935 m. gegužės 7 d.), l. 360.

3638 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 29, 30 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 10; taip pat žr.: Stradiņš, Jānis. „Beginnings of the Intellectual Entente of the Baltic States (1920–1935–1940)". *Scientific Journal of Riga Technical University*, 18 (2011): 11–18.

3639 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 31 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 109.

3640 Lietuvos intelektualinio bendradarbiavimo komisijos 1936 m. darbo ataskaitos pranešimas. LMAVB RS, f. 12-4809, l. 4.

3641 *Ibid.*, 5.

3642 *Ibid.*

3643 *Ibid.*, 6.

3644 *Ibid.*, 7.

3645 *Ibid.*

3646 *Ibid.*, 8.

Komisijos susitikimai vykdavo nuolat, būdavo aptariamos Baltijos šalių nacionalinių komisijų konferencijos, kurios vykdavo vis skirtingose vietose. Antai planuota, kad 1937 m. konferencija vyks Helsinkyje. Galvota ir apie tarpbaltiškų akademinių paskaitų ciklo organizavimą[3647]. Be to, komisija dalyvavo kuriant Kultūrinio bendradarbiavimo sąjungą, turėjusią jungti draugijas, palaikančias kultūrinę partnerystę su užsienio valstybėmis[3648].

Komisijoje ir Baltijos šalių intelektualinio bendradarbiavimo konferencijose buvo svarstoma, kurią kalbą pasirinkti kaip privalomą mokyklose – anglų ar prancūzų. Į šį klausimą labai jautriai reagavo prancūzų ir britų atstovybės Lietuvoje. Buvo pasirinkta prancūzų[3649], o Latvijoje ir Estijoje – anglų. M. Römerio duomenimis, Lietuvoje buvo daug anglų kalbos šalininkų, ypač verslo sluoksniuose. Jų tvirtinimu, kuo toliau tuo glaudžiau prekybiniai ryšiai mezgėsi su britais, o ne su prancūzais. Rektoriaus tvirtinimu, prancūzų kalba buvo pasirinkta dėl to, kad Lietuva, kaip ir daugelis kitų Europos valstybių, buvo ne britų, bet prancūzų idėjų, socialinių institucijų ir kultūros sferoje[3650].

1939 m. pradžioje M. Römeris Intelektualinio bendradarbiavimo komisiją įvardijo taip: pusiau visuomeninė, pusiau valdiška organizacija, susijusi su Užsienio reikalų ministerija, besiremianti ministro jai suteiktu statutu. Jos valdybą sudarė prezidentas, t. y. *ex officio* universiteto rektorius, du nariai, kasmet renkami visuotinio susirinkimo, ir generalinis sekretorius, kurį skyrė užsienio reikalų ministras. Komisijos plenumuose dalyvaudavo įvairių organizacijų ir kultūros įstaigų atstovai: po vieną delegatą iš kiekvieno universiteto fakulteto, „Radiofono“ direktorius, „Eltos“ direktorius, Rašytojų sąjungos pirmininkas, Lietuvos rašytojų draugijos vadovas, Konservatorijos, Teatro direktorius, Žurnalistų draugijos prezidentas, moterų organizacijų atstovės ir t. t.[3651]

3.6. Universiteto steigimo metinės

M. Römeris dienoraštyje aprašė universiteto įsteigimo metines. Lietuvos universitetas įsteigtas 1922 m. vasario 16 d.[3652] Pirmųjų metinių proga Didžiojoje universiteto salėje buvo klausomasi viešos V. Mačio paskaitos apie žemės reformą. Paskui dėstytojai ėjo į Lietuvių klubą pietų restorane

3647 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 23 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 273.

3648 Lietuvių intelektualinio bendradarbiavimo komisijos raštas Lietuvių moterų tarybos pirmininkei. NMMB RS, f. 159-12, l. 4.

3649 Lietuvos intelektualinio bendradarbiavimo komisijos 1936 m. darbo ataskaitos pranešimas. LMAVB RS, f. 12-4809, l. 7.

3650 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 286.

3651 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 14 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 10.

3652 „Universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 86-738.

„Metropolis“. Ten buvo pasakytos kalbos, iš kurių labiausiai M. Römeriui patiko J. Tumo-Vaižganto:

> *„Prakalbų leitmotyvu virto tautinis stebuklas, kad lietuvių tauta, vargana pelenė tarp kitų tautų, prieš 40 metų dėl kelių žmonių jaunatviškos idėjos atsitiesusi, labai ilgai negalėjo svajoti apie nieką daugiau, tik kokias nors kuklias mokslo, etnografijos, šalies pažinimo draugijas, o dabar tapo nepriklausoma valstybe, lygia su kitomis Europos šalimis, turinčia savo universitetą ir kuriančia mokslą. Iš tiesų tautos atgimimą galima prilyginti stebuklui.“*[3653]

1924 m. antrųjų Lietuvos universiteto įsteigimo metinių iškilmės vyko didžiojoje universiteto salėje. Prie prezidiumo stalo sėdėjo universiteto senatas ir rektorius, ministras pirmininkas. Jie sakė kalbas. Tada studentai sugiedojo tautinę giesmę. Senato sekretorius perskaitė metinę ataskaitą. Paskui vyko viešoji paskaita, kurią skaitė P. Dovydaitis. Tada sugiedota „Gaudeamus igitur“[3654].

Universiteto įsteigimo minėjimo diena būdavo panašiai švenčiama ir vėliau[3655], kartais dalyvaudavo ir valstybės vadovas[3656]. Tik paskaitą skaitydavo vis kitas mokslininkas. Kartais iškilmėse dalyvaudavo kitų šalių diplomatai[3657]. Apie universiteto įsteigimo metines pranešdavo ir spauda[3658].

1932 m. buvo švenčiamas universiteto įsteigimo dešimtmetis. Jame dalyvavo valstybės vadovas, užsienio atstovai, visi rektoriai, tarp jų ir M. Römeris[3659].

3.7. Aukštosios politinių mokslų mokyklos idėja

M. Römeris dienoraštyje minėjo idėją steigti aukštąją Politinių mokslų mokyklą. Remiantis pirmaisiais teisininko paminėjimais, ji turėjo užsiimti pagrindinių to meto problemų, socialinių judėjimų, konstitucinių sistemų, kaimyninių valstybių (Skandinavijos, Suomijos, Latvijos, Estijos, Vokietijos, Sovietų Sąjungos, Lenkijos) santvarkos, Vilniaus krašto, Klaipėdos pokario politinės istorijos, susijusios su ekonominiais klausimais, tyrinėjimu. Idėjos autoriaus nuomone, tokios mokyklos poreikis Lietuvai skubus ir būtų teisės studijų papildymas[3660]. Šis Institutas vėliau dokumentuose buvo vadinamas

---

3653 Römeris, *supra note*, 739: (1923 m. vasario 18 d.), 270.

3654 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 17 d.), 415.

3655 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. vasario 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 222.

3656 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 168.

3657 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 40.

3658 Pavyzdžiui, „Universiteto 3 metų sukaktuvių paminėjimas“. *Rytas*, 1925 m. vasario 19 d., Nr. 40 (345), 1–2.

3659 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. vasario 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 273.

3660 *Ibid.* (1933 m. sausio 18 d.), l. 442.

Aukštąja politinių mokslų mokykla[3661]. Be to, tokios mokyklos buvo įsteigtos Lenkijoje, o 1930 m. tokia institucija buvo įsteigta ir okupuotame Vilniuje[3662]. Šią idėją M. Römeris planavo iškelti Ekonomikos studijų draugijoje[3663]. Manytina, kad prieš tai buvo apie tai kalbėjęs su universiteto rektoriumi V. Čepinskiu, nes šis vienuolikos metų universiteto įsteigimo proga savo kalboje netiesiogiai paminėjo apie tokios institucijos steigimo poreikį[3664].

Mintis steigti Aukštąją politinių mokslų mokyklą sukėlė spaudos susidomėjimą. Žurnalistai kreipėsi į M. Römerį klausdami ir prašydami interviu[3665]. Netrukus pasirodė ir patys interviu, teisininko straipsniai šia tema[3666].

Su idėja buvo supažindinti Ekonomikos studijų draugijos nariai. 1933 m. vasario 17 d. Žemės ūkio rūmuose vyko šios draugijos susitikimas. Jo metu M. Römeris perskaitė pranešimą apie Politinių mokslų mokyklos steigimo poreikį Lietuvoje. Akcentuota ekonomikos krizė, geopolitinė padėtis, poreikis pažinti savo ir kaimynines valstybes. Pranešime išdėstyta ir studijų programa, ir institucijos organizavimo sąlygos. Idėja sutikta palankiai[3667].

Viename iš savo straipsnių M. Römeris apibrėžė steigiamos Mokyklos tikslą ir teisinę organizacinę formą. Tai turėjo būti institucija, kuri būtų papildžiusi akademinio jaunimo studijas, tiems, kuri norėtų įgytą išsilavinimą sieti su socialiniu gyvenimu, jį aktualizuotų. Mokykla turėjo būti įsteigta prie universiteto kaip savarankiška aukštoji mokykla[3668]. Mokyklos steigimo aiškinamajame rašte nurodyta:

> *„Lietuvai esant nedidelei valstybei, dėl jos tautinių problemų tenka grumtis su itin stipriais kaimynais. Tarptautinėje valstybių bendruomenėje <...> Lietuvai tenka rūpintis tokiu klausimu, kaip kad tautos vieningumo idėjos realizavimas.“*[3669]

3661 Aukštosios Politinių Mokslų Mokyklos reikalu. Aiškinamasis raštas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1507, l. 70–72; Aukštosios Politinių Mokslų Mokyklos programa. *Ibid*., l. 73–74.

3662 Pšibilskis Bronius Vygintas, „Mykolas Römeris – politikos studijų Lietuvoje iniciatorius“, iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos.* Tomas 13. (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996), 124.

3663 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. sausio 18 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 442.

3664 *Ibid.* (1933 m. vasario 16 d.), l. 456.

3665 *Ibid.* (1933 m. sausio 31 d.), l. 448.

3666 L. J-tė. „Politinių mokslų mokyklos paruošimas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 14 d., Nr. 59 (1731), 4;
L. J-tė. „Socialinių ir politinių mokslų institutas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 11 d., Nr. 57 (1729), 11; Roemeris Mykolas, „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu“, *Naujoji Romuva*, 114 (1933): 220–225; A. S-tis. „Apie politinę mokyklą“. *Akademikas*, 1933 m. kovo 16 d., Nr. 5, 100; teisininkas tvirtino, kad straipsnis apie tai buvo publikuotas ir Kauno rusiškame *Эхо*. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 11 d., 18 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 454, 457.

3667 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 457.

3668 Roemeris Mykolas, „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu“, *Naujoji Romuva*, 114 (1933): 224.

3669 Aukštosios Politinių Mokslų Mokyklos reikalu. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1507, l. 71.

Tikėtasi, kad taip inteligentija išsiugdys didesnę atsakomybę, susijusią su politinėmis, socialinėmis ir ekonominėmis problemomis[3670].

Mokyklos organizacinį komitetą sudarė M. Römeris, V. Kvieska, I. Tamošaitis, J. Lapėnas, V. Juodeika, J. Tomkus, E. Turauskas, L. Natkevičius, M. Kavolis, J. Kriščiūnas[3671]. Reikalingiausioms informacinėms knygoms įsigyti J. Lapėnas suteikė paskolą iš Ekonomikos studijų draugijos iždo[3672].

Komiteto patvirtintame mokyklos mokymo programos projekte buvo numatyti dėstyti bendrieji, politikos, socialiniai, ekonominiai, administraciniai dalykai. Mąstyta ir apie kalbų mokėjimo poreikį, ypač lenkų ir vokiečių dėl Vilniaus ir Klaipėdos kraštų aktualijų[3673]. Apsispręsta, kad studijos truks dvejus metus[3674]. M. Römeris dienoraštyje prisipažino, kad šis projektas nėra orientuotas tik į lituanistikos studijas, o dar ir į Šiaurės Rytų bloką, kurį, jo nuomone, turėtų sudaryti Vokietija, Skandinavija, Sovietų Sąjungos europinė dalis. Tačiau lituanistika būtų studijų centre[3675]. Jam atrodė, kad programa neturi būti perkrauta Lietuvos istorija akcentuojant jos valstybingumo raidą, nors tai buvo svarbu. Vis dėlto tikslas buvo daugiau sužinoti apie Šiaurės Rytų Europą, kaimyninių valstybių individualumą, ypatumus[3676].

Planuota Mokyklą sudaryti iš politikos, administracinio ir ekonominio skyrių[3677]. Galiausiai buvo susiderėta numatyti politinį, socialinį, ekonominį ir administracinį skyrius[3678]. Buvo svarstoma ir dėl žurnalistikos skyriaus, nes tuo metu jaunimui tokios studijos atrodė patrauklios[3679].

M. Römeris dienoraštyje smulkiai aprašė Politinių mokslų mokyklos programos turinį. Bendrųjų dalykų programoje numatyti tokie dalykai: politiniai ir socialiniai lietuvių tautos istorijos bruožai, nepriklausomos Lietuvos politinė raida nuo 1918 m. ir jos konstitucinė teisė, Lietuvos nacionaliniai (valstybės) klausimai (Lietuvos tautinės ir valstybinės problemos), įskaitant bylas, susijusias su Vilniaus ir Klaipėdos kraštais, tautinio ūkio mokslo pagrindai, tautos politinis ir socialinis ugdymas (auklėjimas), sociologijos sistema ir jos doktrinos, šiuolaikinės idėjos ir socialiniai bei politiniai judėjimai (sąjūdžiai), įvadas į politiką, įvadas į šiuolaikines tarptautines

---

3670 *Ibid.*

3671 *Ibid.*, l. 70; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 24 d.). LMAVB RS, F. 138-2260, l. 460.

3672 *Ibid.* (1933 m. kovo 1 d.), l. 463.

3673 *Ibid.* (1933 m. kovo 11 d.), l. 468.

3674 *Ibid.* (1933 m. kovo 18 d.), l. 471.

3675 *Ibid.* (1933 m. kovo 25 d.), l. 475.

3676 *Ibid.* (1933 m. kovo 29 d.), l. 477.

3677 *Ibid.* (1933 balandžio 1 d.), l. 478.

3678 Aukštosios Politinių Mokslų Mokyklos programa. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1507, l. 73–74.

3679 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. vasario 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 461.

problemas. Politikos skyriaus dalykai turėjo apimti Lietuvos užsienio ir vidaus politiką, XIX–XX a. tarptautinių santykių istoriją, Šiaurės Rytų Europos klausimus, valstybės ir bažnyčios santykius, Lietuvos politinę ir ūkio geografiją, modernios valstybės raidą, Lietuvos tarptautinę ekonomiką ir prekybą su užsienio valstybėmis, tarptautinės viešosios teisės principus. Socialinis skyrius turėjo būti sudarytas iš socialinės politikos, socialinės teisės teorijos, kapitalizmo raidos, naujų ūkio formų problemų, socialinių teisės funkcijų ir teisės mokslo, Vakarų Europos doktrinų ir socialinių judėjimų istorijos, visuomenės veikimo principų, viešosios nuomonės ir spaudos, viešosios teisės ir privatinės teisės sistemų, valstybės raidos ir t. t. Bendrųjų dalykų programa turėjo būti privaloma, o kitų skyrių programų dalykai iš dalies turėjo būti privalomi, iš dalies rekomendaciniai[3680]. Bet dėl šio klausimo organizacinis komitetas diskutavo. Svarstė ir dėl mokyklos organizacinio statuso – ar tai turėjo būti įmonė ar draugija[3681].

Administravimo skyriaus paskaitos turėjo apimti administravimo mokslo pagrindų, technikos ir racionalizavimo, britų, vokiečių ir prancūzų administracijos sistemos, Lietuvos valstybinės administracijos, vietos valdžios institucijų sistemos ir ūkio politikos, valdininko pareigų, valstybinio ir socialinio sektorių, institucijų administravimo, valstybės finansų sistemos ir politikos, viešosios teisės sistemos temas. Ekonomikos skyriaus programoje turėjo būti dėstoma Lietuvos tarptautinė ekonomika ir užsienio prekyba, Lietuvos ūkis ir politika, kapitalizmo raida ir naujų ūkio formų problema, politinė ir ekonominė geografija, ekonominių doktrinų istorija, viešosios teisės sistema ir privatinė teisė. Kai kurios disciplinos turėjo sutapti su Administravimo skyriuje dėstomomis disciplinomis, pavyzdžiui, Lietuvos finansų sistemos ir politikos, institucijų administravimas ir pan.[3682]

Netrukus M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad I. Tamošaičio iniciatyva buvo galvojama apie Socialinių ir politinių mokslų instituto steigimą. Tokios institucijos idėja kardinaliai skyrėsi nuo teisininko sugalvotos idėjos apie Aukštąją politikos mokslų mokyklą, kuri turėjo sekti Prancūzijos *L'École libre des sciences politiques pavyzdį*[3683]. I. Tamošaičio institutas neturėjo būti aukštoji mokykla, o įstaiga, kuri turėjo organizuoti viešas paskaitas, propaguojančias valstybingumo ir nacionalizmo idealą. M. Römeris

---

3680 *Ibid.* (1933 balandžio 1 d.), l. 478; Aukštosios Politinių Mokslų Mokyklos programa. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1507, l. 73.

3681 *Ibid.* (1933 m. balandžio 5 d.), l. 481.

3682 *Ibid.* (1933 m. balandžio 8 d.), l. 482; Aukštosios Politinių Mokslų Mokyklos programa. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1507, l. 73.

3683 L. J-tė. „Socialinių ir politinių mokslų institutas". *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 11 d., Nr. 57 (1729), 11.

įžvelgė paslėptą fašizmo idėją[3684], [3685]. Be to, jam buvo neramu dėl to, kad šio instituto steigime dalyvavo tie patys asmenys, kurie priklausė Aukštosios politikos mokslų mokyklos organizaciniam komitetui. Kita vertus, tarp dalyvių buvo nemažai užsienyje baigusių mokslus ir grįžusių į Lietuvą jaunuolių, kurie save laikė aukštesniais už baigusius mokslus Lietuvoje[3686]. M. Römeris buvo išrinktas į šio instituto valdybą[3687]. Bet gan greitai ėmė dėl to gailėtis, nes suprato, kad ši organizacija kels grėsmę jo sugalvotai aukštosios mokyklos idėjai. Be to, instituto tikslas nebuvo mokslinis, o daugiau spekuliatyvus, nacionalistinis[3688]. Teisininkas vengė, kad jo projektas būtų panaudotas partinėms spekuliacijoms[3689], vengė karjeristų ir politinių spekuliantų[3690]. Socialinių ir politinių mokslų institutas pradėjo viešų paskaitų ciklų skaitymus 1933 m. rudenį[3691]. Paskaitą skaitė ir M. Römeris[3692].

Organizuojant socialinių ir politinių mokslų mokyklą toliau vyko Aukštosios politikos mokslų mokyklos organizacinio komiteto susitikimai. Vienąme iš jų apsispręsta dėl organizacinės institucijos formos – Politinių mokslų mokyklos bendrovė, kurioje bus renkamas rektorius ir ūkio taryba. Joje taip pat veiks senatas[3693]. Tai turėjo būti privati aukštoji mokykla. 1933 m. gegužę pradėtas kurti mokyklos statutas, kurį turėjo patvirtinti švietimo ministras[3694].

M. Römeris toliau dienoraštyje rašė apie šią mokyklą. Jis minėjo, kad 1933 m. liepą mokyklos statutas buvo parengtas. Planuota jį įteikti Kauno miesto ir apskrities viršininkui, kad šis įregistruotų įstaigą[3695]. Taip ir buvo padaryta. Bendrovė buvo įregistruota. Švietimo ministrui teliko patvirtinti

---

3684 Ir iš tikrųjų paskaitų pavadinimai buvo tokie: „Fašistinė valstybė“, „Nacionalsocializmo ideologiniai pagrindai“, „Vokietijos valstybės, visuomenės ir ūkio gairės“, „Fašistinės valstybės santvarka“, „Fašizmo pagrindai“, „Germanizmo vaidmuo Europos kultūros likime“. LMAVB RS, f. 180-89, l. 4, 6.

3685 Netrukus spaudoje pasirodė straipsniai, kuriuose buvo lyginamas šių dviejų institutų steigimas, pavyzdžiui, žr.: Iz. Didžiulis. „Dėl dviejų steigiamųjų mokyklų“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 18 d., Nr. 63 (1735), 8.

3686 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. gegužės 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 494.

3687 Socialinių ir politinių mokslų instituto valdybos nariai (1933 m. birželio 1 d. raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui). LCVA, f. 402, ap. 4, b. 708, l. 10; K. „Įsteigtas socialinių ir politinių mokslų institutas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 4 d., Nr. 99 (1771), 1, 8; „Faktai ir idėjos“. *Naujoji Romuva*, 1933 m. gegužės 28 d., Nr. 126, 19.

3688 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. gegužės 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 495.

3689 *Ibid.* (1933 m. gegužės 6 d.), l. 496.

3690 *Ibid.* (1933 m. gegužės 8 d.), l. 497.

3691 *Ibid.* (1933 m. spalio 19 d.), l. 77; „Politinių ir socialinių mokslų institutas rengia eilę naudingų paskaitų“ (straipsnis iš laikraščio iškarpos). LMAVB RS, f. 180-89, l. 2.

3692 Roemeris, Mykolas. „Visuomeninė teisės kilmė“. *Vairas*, 1935, Nr. 2, 141–154; „Soc. ir polit. Mokslų institutas pradeda tolesnius darbus“. LMAVB RS, f. 180-89, l. 5.

3693 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. gegužės 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 497.

3694 *Ibid.* (1933 m. gegužės 31 d.), l. 7.

3695 *Ibid.* (1933 m. liepos 4 d.), l. 24.

statutą[3696]. Tačiau autorė nėra tikra dėl to, ar čia teisininkas nerašė apie Socialinių ir politinių mokslų institutą, nes Aukštosios politinių mokslų mokyklos statutas rastas byloje, datuotoje 1936 m.[3697]

1933 m. lapkričio 8 d. įvyko pirmas steigiamasis mokyklos susirinkimas. Jame dalyvavo M. Kavolis, V. Kvieska, J. Kriščiūnas, J. Lapėnas, L. Natkevičius, E. Turauskas, V. Juodeika, J. Tomkus, I. Tamošaitis, V. Mačys ir M. Römeris. Buvo išrinkta bendrovės valdyba: M. Römeris, M. Kavolis, L. Natkevičius, J. Lapėnas, Tomkus. M. Römeris buvo išrinktas bendrovės prezidentu. Susirinkime perskaitytas statutas, kuris vis dar nebuvo pateiktas tvirtinti švietimo ministrui. Ministrui patvirtinus statutą, planuota šaukti antrąjį visuotinį susirinkimą, kuriame turėjo būti išrinktas mokyklos rektorius[3698].

Pateikus statutą tvirtinti ministrui, mokyklos klausimas atsidūrė aklavietėje. Ministras jo netvirtino, aiškindamas, kad klausimas sudėtingas, kad Vyriausybė verčiau pati sieks steigti tokią aukštąją mokyklą ir nepalikti privačiai iniciatyvai, kuri vis tiek prašo valstybinės finansinės paramos, kad reikia įstatymo, kuriuo būtų įsteigta tokia naujo tipo aukštojo mokslo įstaiga. Dėl šio klausimo ir kitų M. Römeris apsilankė pas valstybės vadovą. Jis pristatė Respublikos Prezidentui Aukštosios politinių mokslų mokyklos idėją. A. Smetona palankiai išklausė universiteto rektoriaus ir pažadėjo šį klausimą apsvarstyti su ministru pirmininku[3699]. Tada steigėjai nusprendė kreiptis į ministrą pirmininką ir įtikinti jį tokios mokyklos reikalingumu, net atsisakant vyriausybės finansavimo. Be to, nuspręsta pateikti dokumentų paketą ir valstybės vadovui, ir vyriausybės vadovui[3700]. Netrukus įvyko pokalbis su ministru pirmininku. Po jo teisininkas jautėsi pozityviai ir pilnas vilties dėl Respublikos prezidento ir Vyriausybės vadovo palaikymo[3701]. Buvo pasirašyti mokyklos draugijos įstatai, vėliau išrinkta valdyba, kartu su mokyklos statutu, programa, aiškinamuoju raštu, švietimo ministrui įteiktas pareiškimas leisti steigti mokyklą[3702].

Toliau žinių apie Politikos mokslų mokyklą dienoraštyje vis mažėjo. M. Römeris, sakydamas kalbą 1934 m. rugsėjį Vytauto Didžiojo universitete, paminėjo šią mokyklą kaip įsteigtą[3703]. Tačiau taip nebuvo.

3696 *Ibid.* (1933 m. spalio 19 d.), l. 62.

3697 Aukštosios politinių mokslų mokyklos statutas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1507, l. 75–84.

3698 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 8 d.). VUB RS, F. 75-11, l. 87.

3699 *Ibid.* (1934 m. kovo 14 d.), l. 150.

3700 *Ibid.* (1934 m. kovo 19 d.), l. 153.

3701 *Ibid.* (1934 m. kovo 26 d.), l. 156.

3702 Plačiau: Pšibilskis, Bronius Vygintas, „Mykolas Römeris – politikos studijų Lietuvoje iniciatorius“, iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Tomas 13.* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996), 128–129.

3703 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 15 d.). VUB RS, F. 75-11, l. 243.

Po kelerių metų rektorius dienoraštyje paminėjo, kad didžiausią politikams klausimą kėlė aukštosios mokyklos teisinė forma. Įstatymo, reglamentuojančio privačių aukštųjų mokyklų steigimą, nebuvo, nors tai ir neprieštaravo konstitucinėms normoms. Tad Politikos mokslų mokykla galėjo būti įsteigta specialiai tam priimtu įstatymu. Švietimo ministras patikino M. Römerį, kad jau parengtas bendras aukštųjų mokyklų įstatymas ir pateiktas ministrui kabinetui svarstyti. Tačiau nebuvo sulaukta svarstymų rezultato. Rektorius manė, kad taip buvo dėl to, nes nenorėta, jog ateityje būtų įsteigtas katalikiškasis universitetas[3704].

Daugiau žinių dienoraštyje apie Politikos mokslų mokyklą nėra. Tačiau rektorius pasiūlė steigti kitą centrą – Tarptautinio administracinių mokslų instituto skyrių Lietuvoje. Centrinis institutas buvo įsteigtas Briuselyje. Siekta įsteigti jo filialą Kaune. Rektorius įžvelgė tame prasmę, nes administravimo mokslas buvo dar labai jaunas, dinamiškas, perspektyvus ir jo reikėjo Lietuvai. S. Žakevičius savo stažuočių metu užmezgė ryšį su centrine būstine. M. Römeriui centrinei būstinei Briuselyje reikėjo pateikti devynis kandidatus į Lietuvos filialo narius. To reikėjo, kad būtų galima kalbėti apie filialo įsteigimą Lietuvoje. Planuota, kad jame bus dešimt narių, tarp jų vidaus reikalų viceministras ? Giedraitis, Valstybės Tarybos narys J. Byla, advokatas J. Robinzonas, M. Römerio padėjėjas K. Račkauskas, Administracinės teisės katedros asistentas ir būsimasis Skyriaus sekretorius S. Žakevičius, profesorius V. Biržiška, burmistras A. Merkys, profesorius T. Petkevičius, Lietuvos banko valdybos direktorius Z. Starkus, Ministrų kabineto generalinis sekretorius V. Mašalaitis[3705].

Daugiau apie institutą M. Römeris neužsiminė. Autorės žiniomis, S. Žakevičius, stažuodamasis JAV ir Vakarų Europos universitetuose, aiškinosi analogiškų institucijų veikimą kitose valstybėse, tarėsi su užsienio mokslininkais dėl mokslinių tyrimų viešosios administracijos srityje organizavimo[3706], planavo susipažinti su Briuselyje veikusio Tarptautinio administracinių mokslų instituto veikla[3707], aplankyti Niujorko Kolumbijos universiteto Viešosios administracijos institutą[3708].

Vėliau kalbėta apie Socialinių mokslų instituto steigimą. Jį turėjo sudaryti ekonomikos, tarptautinės teisės ir santykių, viešosios teisės ir viešosios administracijos skyriai. Instituto tikslas – palaikyti santykius su

---

3704 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. kovo 10 d.). VUB RS, F. 75-12, l. 174.

3705 *Ibid.* (1938 m. sausio 22 d.), l. 333.

3706 S. Žakevičiaus 1936 m. vasario 5 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-614 1936, l. 5.

3707 S. Žakevičiaus 1936 m. vasario 5 d. laiškas V. Biržiškai. *Ibid*., l. 6.

3708 S. Žakevičiaus 1936 m. sausio 23 d. laiškas V. Biržiškai. *Ibid*., l. 4.

tarptautinėmis organizacijomis, rinkti medžiagą, atlikti studijas, kurios pagelbėtų spręsti kilusias „kokias nors“ Lietuvoje problemas[3709]. Šio instituto M. Römeris dienoraštyje neminėjo, bet galbūt tai buvo idėja, susijusi su Tarptautinio administracinių mokslų instituto Lietuvos skyriaus steigimu, nes kaip tik M. Römeris 1939 m. spalį Teisių fakulteto tarybai pateikė planą dėl Administracijos skyriaus steigimo prie Teisių fakulteto[3710]. Jame pažymėta, kad tai neturėjo būti paprastas darinys, kuriame būtų organizuojamos tiktai administracinės technikos ir viešosios teisės studijos, bet darinys, kuriame atitinkamomis studijomis būtų ruošiama inteligentija plačiai administracinei, socialinei ir valstybinei politinei veiklai. Tai turėjo būti skyrius, panašus į valstybinių mokslų ar politinių ir socialinių mokslų mokyklą[3711]. Skyriuje turėjo būti dėstomi tokie dalykai: nepriklausomos Lietuvos politinė raida nuo 1918 m., dabartinės socialinės ir politinės idėjos bei sąjūdžiai, Lietuvos užsienio politika, vidaus politika, tarptautinių santykių istorija XIX ir XX a., Šiaurės ir Rytų Europa, administracijos mokslo pagrindai, Lietuvos valstybės administracija, administracijos technika ir racionalizacija, anglų, prancūzų ir vokiečių administracijos sistema, vietos savivaldybė, demokratija ir totalitarinė valstybė, sovietologija[3712].

M. Römeris argumentavo tokių darinių reikalingumą Lietuvos geopolitine padėtimi tarp Vakarų ir Rytų, kaimynyste su sovietais, sudėtingomis socialinėmis ir kultūrinėmis problemomis[3713]. Skyrių turėjo sudaryti teisės, ekonomikos, įvairių sričių administravimo teorijos ir technikos, pastarųjų dviejų šimtmečių diplomatinių santykių, politinės istorijos, nepriklausomos Lietuvos raidos ekonominėse ir socialinėse srityse, savivaldos, politinių ir valstybinių konstrukcijų teorijos (klasikinės liberalios demokratijos, socialinės totalinės valstybės, sovietologijos) dalykai. Šią idėją palaikė Klaipėdos prekybos instituto direktorius E. Galvanauskas, nes, pasak M. Römerio, Teisių fakulteto ekonomikos skyrius jam atrodė sukeliantis konkurenciją jo vadovaujamam institutui. E. Galvanauskas bendravo su švietimo ministru L. Bistru dėl galimybės Teisių fakulteto ekonomikos skyrių pakeisti administraciniu. Šis paprašė klausimą išnagrinėti Teisių fakultete[3714].

3709 S. Žakevičiaus 1937 m. rugsėjo 14 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-615 1937, l. 2.

3710 M. Römerio 1939 m. spalio 20 d. raštas Teisių fakulteto dekanui. LMAVB RS, f. 304-2321, l. 14–16, 22–23; Teisių fakulteto tarybos 1939 m. spalio 26 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1173, l. 7–8.

3711 Teisių fakulteto tarybos 1939 m. spalio 26 d. posėdžio protokolas. *Ibid*., l. 8.

3712 M. Römerio 1939 m. spalio 20 d. raštas Teisių fakulteto dekanui. LMAVB RS, f. 304-2321, l. 14.

3713 Teisių fakulteto tarybos 1939 m. spalio 26 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1173, l. 8.

3714 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 162.

4. „MAN NESISEKA SU OKUPANTAIS“ [3715]

4.1. Vilnius Lietuvoje

„Koks kankinantis Lietuvos kelias į Vilnių.
Tikroji Golgota.“[3716]

Dar prieš Lietuvos Respublikai pasirašant sutartį su Sovietų Sąjunga dėl savitarpio pagalbos[3717] M. Römeris žinojo apie Vilniaus krašto perdavimą Lietuvai. Jis išgyveno dėl to, nes buvo įsitikinęs, kad geriausiu atveju tai reikš tik Lietuvos nepriklausomybės šešėlį. Taip pat suprato, kad Vilniaus ir Vilniaus krašto valdymo klausimas reiškė naujus iššūkius dėl žemės reformos, kalbos, universiteto, vietos savivaldos, teismų ir pan. Jam rūpėjo, ar valdžios pareigūnai kreipsis į jį konsultacijų dėl reikalų, susijusių su Vilniaus krašto atgavimu. Jis kaip tik buvo baigęs rektoriaus kadenciją ir jautėsi *disponible*[3718].

Pagaliau radijuje ir spaudoje paskelbta, kad Vilniaus kraštas grąžintas[3719]. Kaune vyko paradas, valstybės vadovas kalbėjo iš Prezidentūros balkono. Tačiau teisininkas mąstė taip:

> *„Šiandien Vilniaus entuziazmu lietuviai kauniečiai buvo tarsi apsvaigę. Tačiau šis sprogstamasis džiaugsmas nesiekia giliai ir tikriausiai išblės blaiviai įvertinus visą susitarimą, kuris iš tikrųjų eliminuoja paprastą ir kategorišką Nepriklausomybę. Už atgautojo Vilniaus širmos įvairiose regiono vietose slypi svetimšalių įgulos, galimo sovietų ir vokiečių karo arba, neduok Dieve, Lietuvos sovietinio įsiurbimo forpostai. <...> Mes juokiamės pro ašaras.“*[3720]

M. Römeris redaktoriaus J. Keliuočio prašymu parašė straipsnį leidiniui *Naujoji Romuva*, kuriame teisininkas analizavo Vilniaus klausimą ir konstatavo, kad Lietuva savo neutralumo nepažeidė, nes Vilniaus krašto sienos buvo nustatytos dar 1920 m. liepos 12 d. sudarytoje Lietuvos Respublikos taikos sutartyje su sovietine Rusija[3721]. Remiantis ja, Vilniaus kraštas priskirtas Lietuvai. Maža to, tai liudijo ir Lietuvos Konstitucija, įtvirtinusi, kad Lietuvos sostinė yra Vilnius[3722]:

3715 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 8 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 109.

3716 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 11 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 145.

3717 „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos-Sovietų Sąjungos savitarpinės pagalbos sutartis“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 669-4916.

3718 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 144.

3719 „Lietuva atgauna Vilnių ir lietuviškas sritis“, *Lietuvos žinios*, 1939 m. spalio 11 d., Nr. 231 (6095), 1.

3720 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 11 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 145.

3721 Lietuvos taikos sutartis su Rusija. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 193, l. 92–103.

3722 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 147.

„<...> su Lenkais valstybinių sienų klausimas niekada nebuvo teisiškai išspręstas. <...> Lietuva ir Lenkija laikėsi skirtingos pažiūros į šią problemą. Vilniaus kraštas Lietuvai yra jos valstybinės teritorijos dalis, Vilnius gi – valstybės sostinė. Kaip į šią teritoriją žiūri lenkų valstybė – tatai yra jos dalykas, kuris Lietuvos teisių liesti ir keisti negali. Kad Lietuva <...> laikė Vilniaus kraštą su Vilniumi integraline savo valstybinės teritorijos dalimi, ir kad ji šitaip savo teises Lenkijos atžvilgiu interpretavo, laikydama lenkų valdymą Vilniuje faktiškai okupaciniu, bet ne teisiškai suvereniu, – tatai yra gerai žinoma. Jokio formalaus Lietuvos akto, kuris būtų pareiškęs priešingą tezę, nėra buvę. Lietuvos tezė nėra priešinga jokiam tarptautinės teisės nuostatui ir yra tiksliai suderinta su Lietuvos valstybės tarptautiniu suverenitetu, neužgaunančiu, žinoma, ir Lenkijos suvereniteto.“[3723]

1939 m. spalį M. Römeris pakviestas į susitikimą su ministrais aptarti Vilniaus krašto valdymo principų, rengiant įstatymo projektą (žr. IV dalies 4.1.10 poskyrį).

Kai pagaliau po įvairių trukdžių ir derybų 1939 m. spalio 28 d. į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė, M. Römeris rašė:

„Vilnius, išsiilgęs išsilaisvinimo nuo bolševikų, pasitinka lietuvius kaip gelbėtojus. Istorinės tiesos instinktas, rišantis Gedimino sostinę su Lietuva, vilniečių sąžinėje neužgeso. Jie jaučia, net polonizuoti, kad ateina ne svetimas, o savas, kraujas iš kraujo ir kaulas iš kaulo.“[3724]

„Jausmas suspaudė gerklę, riedėjo ašaros, verkiau iš susijaudinimo. Dieve mano! Tai, apie ką svajojau 1914–1915 metais, kai dar vaikščiojau po Vilnių, pasiryžęs stoti į lenkų legionus, pildosi. Svajojau, kad vieną dieną Vilniuje pasigirs lietuvių kario daina, kuri pakeis rusų karių dainas. Ilgėjausi Vilniaus Lietuvoje, tikėjau, kad Lenkijos nepriklausomybės karas, kurį vykdė Piłsudskio legionai, yra kelias, atversiantis ir Lietuvai laisvę. Aš neatskyriau Lenkijos Nepriklausomybės ir Lietuvos Nepriklausomybės kaip dviejų priešiškų dalykų. Tikėjau laisvės solidarumu, tikėjau, kad Lietuvos Nepriklausomybė augs šalia Lenkijos Nepriklausomybės. Nemaniau, kad įvyks tai, kas, deja, įvyko vėliau – kad Lenkijos Nepriklausomybė bandys sugerti Lietuvos Nepriklausomybę <...>.“[3725]

4.2. Universitetų įstatymas

Vilniaus kraštui tapus Lietuvos dalimi, spręstas Vytauto Didžiojo universiteto likimo klausimas. Visiems rūpėjo, ar jis bus perkeltas į Vilnių, ar bus sukurtos dvi aukštosios mokyklos – ir Vilniuje, ir Kaune, koks bus Teisių fakulteto likimas. M. Römerio duomenimis, 1939 m. lapkritį Švietimo

[3723] Roemeris, M. „Vilnius ir tarptautinė teisė“. *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 42-43, 750.
[3724] Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 28 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 153.
[3725] *Ibid.*

ministerijoje buvo apsispręsta perkelti Teisių fakultetą į Vilnių. Taip pat buvo nuspręsta uždaryti Stepono Batoro universitetą Vilniuje[3726].

M. Römerį stebino naujojo rektoriaus ir apskritai universiteto tyla šiuo klausimu. Jo nuomone, Stepono Batoro universiteto uždarymas turėjo būti visuomenei paaiškintas, kad nesukurtų dviprasmės situacijos, kad neatrodytų, jog vienas universitetas uždaromas kito naudai[3727]. O dėl Stepono Batoro universiteto uždarymo teisininkas buvo tokios nuomonės:

> *„Stepono Batoro universiteto likvidavimas – tai Lietuvos būtinybė, dėl kurios nėra ko gėdytis, nes tai pateisinama; atvirkščiai – privalu tai pagrįsti ir pareikšti sąžiningai ir atvirai, motyvuojant šį valstybės būtinumą. <...> tai ne žala ar kenkimas lenkų švietimui, o logiška būtinybė fakto, kad Vilnius su savo labai mažu plotu atsidūrė Lietuvos nacionalinėje valstybėje, kuri, turėdama tik vieną ar daugiausiai du universitetus, negali išlaikyti atskiro Lenkijos valstybinio universiteto santykinai mažam pasienio lenkų gyventojų skaičiui <...>.“*[3728]

Taigi, M. Römerio nuomone, Lietuva negalėjo išlaikyti lenkų universiteto. Tai būtų buvus pernelyg didelė prabanga. Tačiau teisininkas manė, kad turėjo būti sudarytos sąlygos pažengusiems studentams pabaigti studijas, o vyresniems profesoriams suteiktos pašalpos[3729]. Ši tema svarstyta ir spaudoje, baimintasi, kad lenkiškas universitetas taps lenkų valstybinės minties „ekspozitūra“ jau Lietuvos sudėtyje[3730].

M. Römeris ėmėsi rašyti raštą naujai išrinktam rektoriui S. Šalkauskiui, kuriame išdėstė savo mintis dėl Kauno universiteto studijų ir mokslo organizavimo, susijusio su Vilniaus krašto atgavimu, ir vienintelės Lietuvoje autonominės akademinės korporacijos nepriderančio tylėjimo dėl Stepono Batoro universiteto likimo. S. Šalkauskio nuomone, universitetas neturėtų prisidėti prie Vilniaus universiteto uždarymo. Tai turėjo būti susiję su Lietuvos politikų kompetencija. Tokį požiūrį teisininkas laikė apgailėtinu[3731]. Savo nuomonę šiuo klausimu jis publikavo[3732].

Tarp Stepono Batoro universiteto dėstytojų ir studentų kilo nemažas ažiotažas, kai jie sužinojo, kad dėstytojai dirbs iki 1939 m. gruodžio 15 d.

3726 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 12 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 161.

3727 *Ibid.* (1939 m. lapkričio 14 d.), l. 162.

3728 *Ibid.* (1939 m. lapkričio 12 d.), l. 161.

3729 *Ibid.*

3730 VI. J-as. „Buvusio Vilniaus lenkiškojo Universiteto reikalu“. *Lietuvos aidas*, 1939 m. lapkričio 14 d., Nr. 693 (5095), 5.

3731 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 14 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 162.

3732 Römeris, Mykolas. „Universiteto problema ir Stepono Batoro universitetas“. *Židinys*, 1939, Nr. 12, 673–679. Straipsnio rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2282, l. 1–4.

Buvo atleisti 788 universiteto darbuotojai, tarp jų ir profesūra[3733]. M. Römeriui buvo liūdna, kad tokie dalykai buvo organizuojami be jokio plano, aklai, be teisinio pagrindo. Dėl to tvyrojo sumaištis[3734]. Iš esmės, kaip manė teisininkas, taip ir atsitiko: reikėjo aiškiai išdėstyti, kodėl Stepono Batoro universitetas uždaromas, ir stengtis sudaryti sąlygas pradėjusiems pabaigti studijas. Manytina, tada būtų kilę mažiau chaoso.

Teisininkas dalyvavo komisijoje Švietimo ministerijoje, kuri turėjo parengti Stepono Batoro universiteto uždarymo ir Vilniaus universiteto steigimo dokumentus, veikloje. Tai turėjo būti trumpas dokumentas. Komisijoje dalyvavo švietimo ministras K. Jokantas, viceministras K. Masiliūnas, Teisių fakulteto dekanas A. Janulaitis, Stepono Batoro universiteto laikinasis valdytojas I. Končius. M. Römeris pastebėjo, kad lietuviai kategoriškai neigė viską, kas buvo lenkiška, kitaip tariant laikėsi *tabulae rasae* dogmos. Teisininko nuomone, reikėjo pereinamojo teisės akto, kuris nustatytų likviduojamos institucijos teisines pasekmes studentams, pavyzdžiui, suteikiant galimybę pabaigti studijas, numatant privalomąją lietuvių kalbą ir įtraukiant studijas į naujai steigiamo Vilniaus universiteto programas. Taip Stepono Batoro universitetas nustotų veikęs ir net nebūtų reikėję skelbti, kad jis uždaromas ir kelti nereikalingą sumaištį. Tačiau apsispręsta nerengti tokio akto, o rengti tik Vilniaus universiteto steigimo įstatymą. Taip norėta preziumuoti, kad Stepono Batoro universitetas apskritai negalėjo veikti tuo metu galiojusioje Lietuvos teisėje[3735].

M. Römeris pateikė savo parengtą Universitetų įstatymo projektą 1939 m. lapkričio 29 d.[3736] Jame buvo numatyti du universitetai – Kaune su septyniais ir Vilniuje su šešiais fakultetais, taip pat nustatyta, kad fakultetų veiklos pradžia numatoma Ministrų tarybos sprendimais, t. y. numačius sustabdyti atitinkamo fakulteto veiklą Vytauto Didžiojo universitete, jo personalas perkeliamas į Vilniaus universitetą. Projekte numatytos pereinamosios nuostatos. Iki bendro universiteto įsteigimo Vilniaus universitetas turėjo vadovautis Vytauto Didžiojo universiteto statutu. Numatyta ir daugiau organizacinių aukštosios institucijos veikimo normų. Įstatymas turėjo įsigalioti 1939 m. gruodžio 15 d.

Teisininkas taip pat pateikė keletą projektų, kuriuose siūlė Humanitarinių mokslų fakultete Vilniuje numatyti tris specialias katedras, skirtas

---

3733 Žepkaitė, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.* (Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1990), 53; Lietuvos raudonojo kryžiaus duomenys, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1033, l. 336.

3734 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 167.

3735 *Ibid.* (1939 m. lapkričio 26 d.), l. 168.

3736 *Ibid.* (1939 m. lapkričio 29 d.), l. 169.

mažumų problemoms tyrinėti, – polonistikos, judaistikos, baltarusių kalbų ir literatūrų katedras. Humanitarinių mokslų fakulteto Vilniuje problemų, Polonistikos instituto steigimo, Baltarusių kalbos ir literatūros katedros, judaistikos, dailės sekcijų temomis tema teisininkas kalbėjo Rotary klube[3737].

Dėl Menų fakulteto Stepono Batoro universitete studentų M. Römeris antrame projekte numatė, kad jiems turi būti suteiktos galimybės pabaigti studijas, nes Lietuvoje nebuvo aukštojo mokslo įstaigos, kurioje būtų studijuojami menai. Taip pat teisininkas trečiame pasiūlyme numatė galimybę fakultetams, leidus švietimo ministrui, taikyti kalbos nuolaidas, t. y. pusę Stepono Batoro universiteto studijų baigusiems studentams leisti laikyti egzaminus lenkų kalba. Tokia galimybė būtų taikoma dvejus metus ir tai, pasak teisininko, nebūtų trukdę baigiantiems universitetą studentams išlaikyti lietuvių kalbos egzaminą prieš pat baigiant studijas. Ne visiems M. Römerio pasiūlymams buvo pritarta[3738].

Tačiau pagrindiniam projektui pritarta atsižvelgus į švietimo ministro pastabas. Projekte neliko fakultetų įvardijimo, atsisakyta nuostatų dėl papildomų katedrų Humanitarinių mokslų fakultete Vilniuje, dėl galimos menų sekcijos, dėl kalbos nuolaidų Stepono Batoro studentams. Projektą svarstė Ministrų taryba[3739], o vėliau – Seimas[3740]. Universitetų įstatymas paskelbtas 1939 m. gruodžio 16 d.[3741]

4.3. Į Vilnių

Ministrų taryba 1939 m. gruodžio 15 d. nusprendė atidaryti Vilniaus universiteto Teisių ir Humanitarinių mokslų fakultetus[3742]. M. Römeris žinojo, kad tai reiškė, jog Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas bus perkeltas į Vilnių, ir buvo pasiryžęs iš karto keltis ten gyventi. Jam buvo keistas daugumos noras pasilikti Kaune ir važinėti į Vilnių dėstyti:

> *„Dauguma čia gyvena daugiabučiuose ar namuose <...>, o kai kurie tiesiog bijo išvykti, nes bijo Vilniaus, kad kas nors ten neužpultų. <...> Jiems ant liežuvio frazės apie Vilniaus valstybinio likimo apsisprendimą ir šį valstybingumą pasirengę įnirtingiausiai ginti rėksmingiausia ir negailestingiausia Vilniaus litvinizacija, tačiau*

3737 *Ibid.* (1939 m. spalio 25 d.), l. 152.

3738 *Ibid.* (1939 m. gruodžio 2 d.), l. 171.

3739 Ministrų tarybos 1939 m. gruodžio 5 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 227.

3740 Seimo stenogramos. IV Seimo 1939 m. gruodžio 11 d. 162-iojo posėdžio protokolas; Seimo stenogramos. IV Seimo 1939 m. gruodžio 13 d. 163-iojo posėdžio protokolas; Seimo stenogramos. IV Seimo 1939 m. gruodžio 22 d. 166-ojo posėdžio protokolas.

3741 „Universitetų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 683-5078.

3742 Ministrų tarybos 1939 m. gruodžio 14 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 235.

širdyje yra bailiai ir nepasitikintys savimi <...>. Tačiau tikiu, kad tokia padėtis netruks ilgai. <...> Antraip būtų gėda. Kažkoks gastroliuojantis Vilniuje universitetas. Jis būtų lyginamas su buvusiu lenkų universitetu ir palyginimas nebūtų mūsų Lietuvos Vilniaus universiteto naudai.“[3743]

Paskutinę savo paskaitą Vytauto Didžiojo universitete M. Römeris perskaitė 1939 m. gruodžio 12 d.:

„Valstybės jausmo ir lietuvių tautinio atgimimo jausmo kompasas bus mano pusiausvyros faktorius. Bet kokiu atveju įžengiu į naują savo gyvenimo etapą – Vilniaus laikotarpį. <...> Vėl pradėsiu skaityti paskaitas Vilniaus universitete. Kaip seksis?“[3744]

Netrukus paskelbtas Ministrų tarybos nutarimas, pagal kurį Vilniaus universitetą turėjo sudaryti Humanitarinių mokslų fakultetas ir Teisių fakultetas. Minėtų fakultetų veikla tuo pat metu buvo sustabdyta Vytauto Didžiojo universitete[3745]. M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad dėl Teologijos filosofijos fakulteto dar neapsispręsta. Tam priešinosi bažnyčios valdžia Kaune dėl sudėtingos bažnyčios problemos Vilniuje[3746].

Respublikos Prezidento 1940 m. sausio 18 d. įsakymu teisininkas pradėjo dirbti Vilniaus universitete[3747]. Čia M. Römeris savo pirmą paskaitą perskaitė 1940 m. sausio 30 d. Jis parašė, kad kadaise būdamas dešimties metų pradėjo mokslus Vilniaus I-ojoje berniukų gimnazijoje, kuri buvo įsikūrusi tarp buvusių universiteto mūrų:

„<...> senatvėje grįžau prie tų pačių sienų.“[3748]

Reikėjo rinkti naują rektorių. Apie tai, kad kuluaruose tarp kandidatų į rektorius buvo minimas ir M. Römerio vardas, teisininkas užsiminė dienoraštyje dar prieš paskelbiant Universitetų įstatymą. Tačiau jis žinojo, kad bus nelengva laimėti rinkimus, nes Humanitarinių mokslų fakultetas norėjo rektoriaus iš savų dėstytojų, o šis fakultetas buvo didesnis už Teisių. Teisininkas žinojo, kad ir Teologijos filosofijos fakulteto dėstytojai nepritars jo kandidatūrai[3749]. Apie jo kandidatūrą rašė ir Vilniaus spauda[3750].

3743 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gruodžio 4 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 172.

3744 *Ibid.* (1939 m. gruodžio 12 d.), l. 176.

3745 „Vilniaus universiteto etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 685-6003.

3746 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gruodžio 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 182.

3747 Stojant į tarnybą paduodamos žinios. Respublikos Prezidento 1940 m. sausio 18 d. aktas Nr. 46. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 4; Respublikos Prezidento 1940 m. vasario 21 d. aktas Nr. 16 dėl Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų ir Teisių fakultetų vyresniojo mokslo perkėlimo iš Kauno į Vilnių. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 19.

3748 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. sausio 30 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 200.

3749 *Ibid.* (1939 m. gruodžio 11 d.), l. 175.

3750 *Ibid.* (1940 m. sausio 4 d.), l. 187.

M. Römeris buvo paskirtas Tauro kalno bendrabučio kuratoriumi. Buvo sunku, nes reikėjo spręsti buvusių lenkų studentų apgyvendinimo klausimą – jų nebuvo galima palikti be nakvynės (kaip tik tuo metu buvo didžiuliai šalčiai, pasak M. Römerio, 37 laipsniai žemiau nulio[3751]). Netrukus turėjo atvykti ir studentai iš Kauno[3752].

Prieš pat rektoriaus rinkimus pas M. Römerį lankėsi A. Janulaitis ir perspėjo, kad teisininkas neturi daug galimybių būti išrinktas, nes vyksta visų Biržiškų ir jiems prijaučiančių agitavimas balsuoti už M. Biržišką. O M. Römeris nėjo į jokias draugijas ir neagitavo:

„Nematau nė vieno, kuris už mane agituotų ar kam rūpėtų mano pasirinkimas. Nesu susijęs su jokiu būriu. <...> Dėl to nemirsiu, nors ir gailiuosi šios pozicijos.“[3753]

Dieną prieš teisininkas sau prisipažino, kad ir nori ir nenori būti rektoriumi, nes pereinamuoju laikotarpiu tai būtų buvusi nemenka našta. Tačiau jis nevengė atsakomybės, todėl dalyvavo rinkimuose[3754]. Rinkimai įvyko 1940 m. sausį. Už M. Römerį tebalsavo 6 Vilniaus universiteto tarybos nariai. Daugiausiai balsų surinko V. Krėvė-Mickevičius ir M. Biržiška. Galiausiai išrinktas M. Biržiška[3755]. Tą pačią dieną buvo renkami ir prorektoriai. Ir čia teisininkas nebuvo išrinktas[3756]. Jis nuolankiai priėmė tokį pasirinkimą:

„Materialiai būtų geriau, bet šios pareigos Vilniuje dabartinėmis sąlygomis ir ypač man būtų labai sunkios ir galinčios sukelti labai erzinančias situacijas, o gal net kartais tautiniuose ginčuose verstų konfliktuoti su mano sąžine ir teisingumo jausmu. Gal ir geriau, kad nereikės man dorotis su šiomis sunkiomis pareigomis.“[3757]

M. Römeris nors ir nėjo jokių administracinių pareigų[3758], tačiau įsitraukdavo į visuomeninę veiklą. Antai Vilniuje teisininkas susirūpino, kad būtų plėtojami lietuvių ir lenkų kontaktai siekiant vengti neapykantos vieni kitiems, izoliavimosi nuo vienas kito, plėtoti solidų sambūvį:

„Vilnius visada buvo klasikinė tokių kontaktų vieta, nes čia jų poreikis buvo ir yra ryškiausias ir aktualiausias.“[3759]

3751 *Ibid.* (1940 m. sausio 10 d.), l. 190.

3752 *Ibid.* (1940 m. sausio 9 d.), l. 190.

3753 *Ibid.* (1940 m. sausio 10 d.), l. 190.

3754 *Ibid.* (1940 m. sausio 14 d.), l. 192.

3755 „Prof. Mykolas Biržiška – Vilniaus universiteto rektorius“. *Šaltinis*, 1940 m. sausio 27 d., Nr. 5 (1211), 76.

3756 Vilniaus universiteto tarybos 1940 m. sausio 15 d. posėdžio protokolas Nr. 1. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 5, l. 96.

3757 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. sausio 15 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 193.

3758 Teisininkas prašytas kuruoti Universiteto regulamino rengimą. Žr.: Vilniaus universiteto senato posėdžio 1940 m. birželio 6 d. protokolas Nr. 14. VUB RS, f. 98-52, l. 49.

3759 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. vasario 12 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 207.

Teisininkas stengėsi suburti lenkų ir lietuvių kilmės vilniečius. Pagaliau įvyko susitikimas. Dalyvavo Z. Jundzilas, V. Krėvė-Mickevičius, A. Narkevičius, L. Chominskis, V. Čečeta, M. Untulis, kiti. Iš viso – vos per dešimt žmonių. Pirmame susitikime teisininkas bandė suprasti, ar tokių kontaktų plėtojimo apskritai reikia[3760]. M. Römeris į susitikimus kvietė ir lenkų kalba leidžiamo leidinio *Nowe Słowo* lietuvių kilmės redaktorių[3761]. Tokių susitikimų įvyko dar keli, bet juose nebuvo gausiai dalyvaujama[3762], ypač mažai ateidavo lietuvių[3763].

Susitikimuose būdavo kalbama apie dviejų tautų istoriją, akcentuota, kad lietuviai ir lenkai iš istorijos dažniausiai ima tuos aspektus, kurie jiems palankiausi[3764]. Viename iš susitikimų V. Krėvė-Mickevičius pabrėžė:

> *„Taigi lenkai akcentuoja Jogailaičių dinastijos istoriją, praleisdami tai, kas nutiko anksčiau, ir tai, kas atsitiko pastaruoju metu <...>. O lietuviai iš istorijos pabrėžia pagoniškos Lietuvos laikus, Mindaugo, Gedimino, paskui Vytauto Didžiojo Lietuvą, iš kurios peršoka iki Basanavičiaus ir vėliausių laikų lietuvių tautinio atgimimo.“*[3765]

Vadinamoji M. Römerio lietuvių–lenkų kontaktinė grupė[3766] ėmė susitikinėti vis dažniau. Ir vis daugiau asmenų prisijungdavo prie komiteto rengiamų diskusijų[3767].

Tačiau Vilniuje vyko fiziniai lenkų ir lietuvių susidūrimai: rastas lietuvių kilmės policininko lavonas[3768], įvyko lietuvių smurto akcijos teatre „Liutnia“ ir kt.[3769] Visa tai tolino galimybes suartėti. M. Römeris jautė akademinę pareigą prieš jaunimą ir parašė publicistinį straipsnį:

> *„Jei profesūra tokiomis aplinkybėmis nieko negali padaryti ir neturi ką pasakyti, ji išduoda testimonium paupertatis. Jos pareigos ne visada apsiriboja paskaitų skaitymu ir teoriniu moksliniu darbu.“*[3770]

3760 *Ibid.* (1940 m. vasario 13 d.), l. 207.

3761 *Ibid.* (1940 m. vasario 14 d.), l. 208.

3762 *Ibid.* (1940 m. kovo 6 d.), l. 218.

3763 *Ibid.* (1940 m. kovo 8 d.), l. 219.

3764 *Ibid.* (1940 m. kovo 14 d.), l. 222.

3765 *Ibid.*

3766 M. Römerio 1940 m. gegužės 4 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 165-84, l. 32.

3767 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. balandžio 19 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 240. Apie šiuos susitikimus rašyta lenkų mokslinėje literatūroje: Łossowski, Piotr. *Litwa a sprawy polskie 1939–1940* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985), 303–316.

3768 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. gegužės 14 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 253; „Nepaprastos Blažio laidotuvės Vilniuje: Katedra ir vėl uždaryta“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. gegužės 15 d., Nr. 108 (6268), 7.

3769 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. balandžio 26 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 244.

3770 *Ibid.* (1940 m. gegužės 18 d.), l. 255. Straipsnis turėjo vadintis *Sancta Simplicitas*, tačiau autorė jo nerado. Apskritai Lietuvos spaudoje šie įvykiai buvo nutylimi.

Kuo toliau, tuo labiau M. Römeris jautėsi vienišas. Jam ūpą palaikė profesoriaus pareigos ir bendravimas su akademiniu jaunimu bei savo šeima:

„Tai mano laimė ir išsigelbėjimas.“[3771]

Teisininkas ir toliau skaitė viešas paskaitas. Antai 1940 m. vasario 16 d. skaitė paskaitą apie Lietuvos nepriklausomybę lietuvių ir lenkų kalbomis Vilniaus rotušėje[3772]. Po to teisininkas dalyvavo teatre Pohuliankoje, kur vyko oficialus iškilmingas Vasario 16-osios minėjimas. Minėjime dalyvavo ministras pirmininkas A. Merkys, ministrai, dvasininkai, Vilniaus burmistras K. Stašys. M. Römeris užfiksavo, kad lenkų kilmės vilniečiai renginyje nedalyvavo[3773]:

„<...> nesuprantu tų, kurie neva ieško būdų Lietuvai kurti, bet nesutinka su jos vienpusiška lietuvių tautine ir kalbine forma. Nepriklausomybė juk yra tobuliausia šalies savitumo kristalizacija.“[3774]

M. Römeris ta proga parašė straipsnį apie L. Abramovičių lenkų kalba, palietė skaudžias lenkų ir lietuvių santykio problemas. Teisininkas straipsnyje atskleidė savo požiūrį į nacionalinę poziciją[3775]. Beje, tai buvo paskutinis Lietuvos valstybės nepriklausomybės minėjimas. Po to daugeliui metų šie minėjimai uždrausti. O M. Römeris po metų parašė:

„Vilniuje Vasario 16-oji buvo švenčiama tik vieną kartą – 1940 metais. Vieną ir vienintelį. Buržuazinė nepriklausoma Lietuva atgavo Vilnių ir su juo krito.“[3776]

Kadangi Vilniaus universitete buvo organizuojami populiarių paskaitų sekmadieniai, teisininkas skaitė paskaitą lenkų kalba apie politinės valdžios organizavimą Lietuvos konstitucijoje[3777]. Taip pat paskaitas skaitė B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, A. Purėnas[3778]. Teisininkas taip pat skaitė paskaitą Vrublevskių bibliotekoje, L. Abramovičiaus akademijoje, kai buvo minimos pirmosios jo mirties metinės[3779]. Po kelių dienų M. Römeris skaitė paskaitą

3771 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. gegužės 27 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 259.

3772 *Ibid.* (1940 m. vasario 16 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 209, „Didžiosios iškilmės Vilniuje“. XX amžius, 1940 m. vasario 17 d., Nr. 39 (1090), 8; „Kaip šiemet minima Laisvės šventė“. XX amžius, 1940 m. vasario 15 d., Nr. 38 (1089), 8; „Proces odrodzeniowy narodu litewskiego i jego rezultaty“. Nowe Słowo, 1940 m. vasario 25 d., R. 1, 38, 2.

3773 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. vasario 17 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 209.

3774 *Ibid.* (1940 m. vasario 19 d.), l. 210.

3775 „Nie ma Ludwika Abramowicza“. *Gazeta Codzienna*, 1940 m. vasario 25, Nr. 45, 3; Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. vasario 28 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 215.

3776 *Ibid.* (1941 m. vasario 16 d.), l. 392.

3777 *Ibid.* (1940 m. kovo 9 d.), l. 220; „Vilniaus universiteto profesorių viešos paskaitos visuomenei“. *XX amžius*, 1940 m. vasario 24 d., Nr. 45 (1096), 9.

3778 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. kovo 10 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 220.

3779 *Ibid.* (1940 m. kovo 11–12, 19 d.), l. 221, 225; „Vilniaus šiupinys“. Apžvalga, 1940 m. kovo 29 d., Nr. 10 (218), 8. Kalbos rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2270, l. 1–6.

Teisininkų draugijoje apie Pilietybės įstatymą, paminėjo ir administracinį teismą[3780].

Teisininkas užsiėmė ir kita visuomenine veikla. Jis dalyvavo organizuojant draugijos, skirtos L. Abramovičiaus atminimui, steigimą[3781], Vilniaus Rotary klubo steigimą[3782], į kurį pareiškė norą įstoti Vilniaus burmistras K. Stašys, Vilniaus universiteto rektorius M. Biržiška, Vilniaus miesto inžinierius ir architektas V. Landsbergis-Žemkalnis ir kt.[3783] M. Römeris dalyvavo atnaujintoje J. Basanavičiaus įsteigtoje Lietuvių mokslo draugijoje, kuri iki Pirmojo pasaulinio karo buvo viena iš pirmųjų Lietuvos tautinio gyvenimo institucijų.

Iš dienoraščių galima spręsti, kad tarpukariu žmonės nešvęsdavo savo gimtadienių, o tik vardadienius. Tačiau kai M. Römeriui suėjo 60 metų, jo jubiliejus buvo minimas ir apie jį buvo rašoma spaudoje[3784]. Teisininkas paminėjo, kad pagrindines kalbas pasakė A. Janulaitis, M. Biržiška, V. Mykolaitis-Putinas. Nė vienas nepraleido biografijos faktų, įžvelgė teisininko veiksmų nuoseklumą, pabrėžė jo nuopelnus Lietuvai[3785].

Grįžus į Vilnių, grįžo skaudi lietuvių ir lenkų santykio tema. Pasak M. Römerio, lietuviai nesuprato Vilniaus krašto daugiatautiškumo problemos, o lenkai savo ruožtu izoliavosi nuo Lietuvos valstybingumo:

> *„<...> griovys diena iš dienos vis didėja. <...> Abi pusės turi tuos pačius psichologinius privalumus ir trūkumus, nes iš tikrųjų abi yra tos pačios dirvos vaisiai.“*[3786]

M. Römeris kaip bendradarbis įsitraukė į leidinio *Naujoji Romuva* veiklą. Savaitraščio redaktorius J. Keliuotis atnaujino leidinio veiklą Vilniuje, subūrė žurnalistus, mokslininkus, visuomenininkus, organizuodavo

---

3780 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. kovo 19 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 225; „Vakar buvo Teisininkų draugijos Vilniaus skyriaus steig. Susirinkimas“. *XX amžius*, 1940 m. kovo 20 d., Nr. 65 (1116), 10; „Teisininkų draugijos Vilniaus skyrius“. *XX amžius*, 1940 m. kovo 19 d., Nr. 64 (1115), 7.

3781 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. vasario 24 d., gegužės 9 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 213,

3782 M. Römerio 1940 m. balandžio 6 d. kvietimas M. Biržiškai atvykti į Vilniaus Rotary klubo iniciatyvinės grupės susitikimą. LMAVB RS, f. 165-84, l. 31.

3783 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. vasario 22 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 212; „Rotary klubas Vilniuje“. *Naujoji Romuva*, 1940 m. balandžio 21 d., Nr. 16 (484), 337.

3784 Mackus, F. „Prof. Mykolo Römerio 60 m. sukaktis“. *Naujoji Romuva*, 1940 m. gegužės 26 d., Nr. 20–21 (488–9), 408; Janulaitis, Augustinas. „Mykolo Römeris. 60 metų sukaktis“. *Teisė* (1940) 52, 276–278; Mackus, Feliksas. „Profesoriaus Mykolo Roemerio 60 m. sukaktis“. *Vairas*, 1940, Nr. 6, 469–471.

3785 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 255.

3786 *Ibid.* (1940 m. vasario 28 d.), l. 215.

diskusijas, kurios paskui būdavo publikuojamos[3787]. Antai publikuota diskusija apie lietuvių ir lenkų santykių problemas, kurioje dalyvavo ir M. Römeris[3788].

Teisininkas rašė publicistinius straipsnius. Parašė straipsnį lenkų kalba apie atvejį, kai lenkai 1939 m. rudenį kreipėsi į Tautų Sąjungą protestuodami prieš Vilniaus perdavimą Lietuvai. Jis analizavo šį protestą teisiniu požiūriu, pagrįsdamas Lietuvos teisę į Vilnių ir tos teisės atgavimo legitimumą[3789]. Rašė mokslinius straipsnius, pavyzdžiui, dėl pilietybės klausimo Vilniaus krašte[3790], dėl kitų su Vilniaus kraštu susijusių problemų[3791].

M. Römeriui teko dalyvauti komisijos prie Vyriausybės veikloje sprendžiant teisinius Vilniaus krašto turto perėmimo klausimus. Reikėjo nustatyti turto perėmimo formas, kurios atitiktų Lietuvos suvereno teises ir kuo mažiau apsunkintų ją. Reikėjo sukti galvą dėl lenkų investicijų, įkurtų įstaigų ir pan.[3792] Be M. Römerio, komisijoje dalyvaudavo V. Mašalaitis, Z. P. Starkus, T. Petkevičius, D. Krivickas[3793]. Teisininkas prisipažino, kad šioje komisijoje nesijautė stipriu, nes jis nesispecializavo finansiniuose, komerciniuose, pramonės, monopolijų, bankų, valstybinio kapitalo akcinių bendrovių klausimuose[3794]. Vis dėlto buvo parengtas projektas, o jo pagrindiniai principai, remiantis teisininku, buvo tokie: likviduojamos visos Vilniaus krašte Lenkijos valdžios įsteigtos įstaigos ir įmonės, kuriose dalyvauja Lenkijos valstybinis kapitalas. Finansų ministras turėjo paskirti likvidatorių, turėjusį nustatyti turtą ir pan. Viešosios institucijos turėjo būti perimtos valstybės[3795].

3787 *Ibid.* (1940 m. balandžio 3 d.), l. 232.

3788 „Lietuvių – lenkų santykių problema (J. Čečetos pranešimas ir diskusijos, kuriose dalyvauja R. Mackevičius, prof. M. Roemeris, kun. A. Lipniūnas, V. Maciūnas, kun. M. Krupavičius, arch. V. Žemkalnis, J. Keliuotis ir kt.)". *Naujoji Romuva*, 1940 m., Nr. 18–19, 365–371.

3789 M. „W sprawie jesiennego protestu Polski". *Nowe Słowo*, 1940 m. balandžio 14 d., Nr. 77, 2.; Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. balandžio 20 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 241.

3790 Römeris, Mykolas. „Kelios pastabos pilietybės konstatavimo reikalu Vilniaus srity". *Teisė* 51 (1940): 91–102. Straipsnio rankraštis ir mašinraštis: LMAVB RS, f. 138-2266, l. 1–15.

3791 Rankraščiai: LMAVB RS, f. 138-2265, l. 1–5.

3792 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 21 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 165; „Vilniaus krašte yra 159 pramonės įmonės, kuriose dirba 5.900 darbininkų". *Lietuvos žinios*, 1939 m. lapkričio 24 d., Nr. 268 (6132), 7.

3793 Ministrų tarybos 1939 m. lapkričio 20 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 217.

3794 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. lapkričio 24 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 167.

3795 *Ibid.* (1939 m. lapkričio 28 d.), l. 169.

4.4. Sovietinė okupacija

Artėjo sovietinė okupacija. M. Römeris rašė:

*„Mes gyvename tol, kol jie mus toleruoja, ir nieko daugiau. Šis jausmas sunkus. Jame yra kažkas laikino, atimančio visas vertybes ir energiją. Kiekvienas sovietinis linktelėjimas visus panardina į paniką ir nevilt*į*. Valstybė labai sutrikusi.“*[3796]

M. Römeris suvokė, kad permainos neišvengiamos. Jam atrodė, kad geriau būti sovietine, o ne hitlerine Lietuva. Abi santvarkos atrodė atgrasios, bet „*herrenvolko*“ nacionalizmas teisininkui atrodė labiausiai atstumiantis, įžeidžiantis ir gėdingas[3797]. Be to, jam buvo nepakenčiamas vokiečių įmantriu flirtu paženklintas išnaudotojiškas požiūris į kitas valstybes ir jų žmones[3798]. Tačiau buvo sunku taikytis ir su tuo, kad Lietuva priklausė nuo sovietų malonės:

„Tokiomis sąlygomis sunku kalbėti apie nepriklausomybę ir valstybės suverenitetą. Tai gyvenimas užminuotoje žemėje, o parako dagtis kaimyno rankoje; jei norės, uždegs, ir tada mes šoksime į orą; o jei nenorės – tada gyvensim <...>.“[3799]

Pasklido žinios, kad A. Smetona paliko Lietuvą[3800]. Keitėsi Vyriausybės sudėtis[3801]. Įvyko okupacija. 1940 m. liepą M. Römeris lankėsi pas finansų, prekybos ir pramonės ministrą E. Galvanauską. Planuota sutelkti patarėjus teisės klausimams galimiems susitarimams su sovietais. Tuo metu reikalauta, kad Lietuva būtų įtraukta į Sovietų Sąjungą kaip tryliktoji jos respublika. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad patarėjai nebereikalingi. Reikalauta sušaukti Seimą, kuris turėjo išreikšti požiūrį į sovietinę valdžią[3802].

Toks buvo išrinktas[3803]. Po kelių dienų paskelbta Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungą deklaracija[3804].

3796 *Ibid.* (1940 m. gegužės 31 d.), l. 261.

3797 *Ibid.* (1940 m. birželio 1 d.), l. 262.

3798 *Ibid.* (1941 m. vasario 28 d.), l. 398.

3799 *Ibid.* (1940 m. birželio 1 d.), l. 262.

3800 *Ibid.* (1940 m. birželio 18 d.), l. 270.

3801 „Naujoji Lietuvos Respublikos vyriausybė“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 18 d., Nr. 136 (6296), 1.

3802 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. liepos 5 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 279; „Laisvosios Lietuvos Respublikos Piliečiai ir Pilietės!“ *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 6 d. Nr. 2, l; „Visi kaip vienas į rinkimus!“ *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 11 d. Nr. 4, l; „Rytoj rinkimai į Liaudies Seimą!“ *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 13 d. Nr. 5, l.

3803 „Jau išrinkti pirmieji įmonių atstovai į darbininkų tarybas reikalauja Sovietų Sąjungos konstitucijos“. *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 13 d. Nr. 5, l.

3804 „Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaracija“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 719-5744.

Vytauto Didžiojo universitetas virto Kauno universitetu[3805]. Kunigaikščio vardas buvo naikinamas oficialiuose institucijų pavadinimuose[3806]. Sprendimai dėl Vilniaus universiteto nebuvo priimti taip greitai. Iki pat mokslo metų pradžios niekas nebuvo aišku nei dėl paties universiteto, nei dėl Teisių fakulteto personalo, struktūros, nors buvo akivaizdu, kad bus pokyčių. Ėjo kalbos, kad buvo svarstoma teisininko kandidatūra į rektorius, bet M. Römeris tuo abejojo, nes niekas į jį oficialiai nesikreipė[3807]. Ilgainiui paaiškėjo, kad nuo tol fakultetas vadinsis Teisės mokslų fakultetu[3808]. Dekanu buvo paskirtas V. Biržiška[3809]. M. Römeris kartu su kitais dėstytojais paskirtas Teisės mokslų fakulteto ordinariniu profesoriumi[3810]. Be to, 1940 m. gruodį Vilniaus universiteto senate nuspręsta švietimo liaudies komisarui teikti tvirtinti universiteto mokslininkų sąrašą, perkėlus juos į „naująją sąjunginę aukštųjų mokyklų mokslo personalo nomenklatūrą“[3811]. Tarp mokslininkų buvo ir M. Römeris, įvardytas kaip Valstybinės teisės katedros vedėjas[3812], taip pat V. Sezemanas, L. Karsavinas, T. Petkevičius, S. Žakevičius ir t. t. Po kelių savaičių mokslininkai paskirti Vilniaus universiteto akademiniais nariais. M. Römeris įrašytas į katedros vedėjų kategoriją[3813]. Ar tai reiškė, kad mokslininkas buvo katedros vedėjas? Tai tebuvo pareigybės kategorija. Teisininkas net neįrašė dienoraštyje, kad ėjo vedėjo pareigas. Iš tikrųjų tokių pareigų nebuvo. Tačiau ėjo ordinarinio profesoriaus pareigas[3814].

Teisės mokslų fakulteto dekano paprašytas M. Römeris turėjo perskaityti paskaitą apie 1917 m. spalio revoliuciją Rusijoje, nes nuo šiolei universitete

---

3805 „Vytauto Didžiojo universiteto vardo pakeitimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 727-5958.

3806 Autorės žiniomis, vokiečių okupacijos laikotarpiu Kauno universitetas vėl buvo vadinamas Vytauto Didžiojo universitetu, pavyzdžiui, švietimo generalinio tarėjo 1942 m. rugpjūčio 12 d. raštas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui. LCVA, f. 631, ap. 27, b. 42, l. 186; Vytauto Didžiojo universiteto statutas su 1941 m. rugpjūčio 1 d. pakeitimais. *Ibid*., l. 119–136.

3807 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. rugsėjo 10 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 309.

3808 Vilniaus universiteto struktūra. LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1180, l. 180.

3809 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. rugsėjo 14 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 314.

3810 Švietimo liaudies komisaro 1940 m. spalio 16 d. aktas Nr. 71. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 20.

3811 Vilniaus universiteto senato 1940 m. gruodžio 1 d. posėdžio protokolas Nr. 26. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 5, l. 10–20; LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 33, l. 78.

3812 Vilniaus universiteto vadovaujančio personalo sąrašas. LCVA, f. R-762, ap. 4, b. 318, l. 2; Vilniaus universiteto senato 1940 m. gruodžio 1 d. posėdžio protokolas Nr. 26. VUB RS, f. 98-52, l. 116; Vilniaus universiteto rektoriaus aktas Nr. 123 dėl fakultetų personalo. VUB RS, f. 98-14, l. 87; Vilniaus universiteto rektoriaus 1941 m. birželio 21 d. aktas Nr. 184. *Ibid*., l. 125.

3813 Švietimo liaudies komisaro 1940 m. gruodžio 20 d. įsakymas U-Nr. 15. LCVA, f. R-762, ap. 4, b. 1, l. 66; *Vilniaus universiteto istorija 1940–1979* (Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1979), 15; *Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1941), 8.

3814 Švietimo liaudies komisaro 1940 m. rugsėjo 17 d. D/Nr. 231 aktas. LCVA, f. R-762, ap. 4, b. 1, l. 120.

turėjo būti švenčiamos šio įvykio sukaktys. Teisininkas dėl to buvo nepatenkintas, bet suprato, kad nebus galima to išvengti, nes akademinis senatas vienbalsiai nusprendė, kad šią paskaitą turi perskaityti kaip tik M. Römeris[3815]. Teisininkas pagalvojo, kad pačios revoliucijos idealai buvo sukurti pagal Vakarų socialinės civilizacijos ir krikščioniškos kultūros principus nepaisant to, kad komunizmas neigė religiją. Komunizmą jis laikė visiška žmogaus laisve. Tačiau teisininkas abejojo, ar toks socialinis eksperimentas apskritai gali būti sėkmingas. Dėl tos paskaitos jį trikdė ir tai, kad daugelis galėjo teisininką apkaltinti karjerizmu, noru įtikti valdžiai. O tokių planų teisininkas neturėjo[3816].

Rengdamas pranešimą teisininkas vengė to „entuziazmo", šlovinančio sovietus ir be atodairos giriančio sistemą. Taip, jis palankiai įvertino komunistinę revoliuciją. Tačiau jis akcentavo, kad socialistinis kolektyvizmas pašalina žmogaus išnaudojimą, pagrįstą kapitalistine nuosavybe, bet nesuteikia laisvės. Tam reikalingos dvi to meto žmogaus vidinės transformacijos: meilė darbui nevertinant darbo kaip prakeiksmo ir žmonių solidarumas bei brolybės jausmas[3817]. O tokio idealo pasiekti neįmanoma, nes buvo kalbama apie „daugiau ar mažiau žmonių pavertimo angelais klausimą". M. Römeris labai abejojo, ar toks pranešimas tenkins naujai nukaldintus komunistus[3818], juk teisininkas nemenkins ankstesnės santvarkos, o, matyt, to tikėtasi iš naujos valdžios:

> *„Neįmanoma pasiekti visiško idealo, o ir šiaip idealo pasiekimas tikriausiai reikštų žmogaus dvasios mirtį."*[3819]

Kitaip tariant, M. Römeris planavo kalbėti ne apie idealą, pasiektą socialistinės revoliucijos metu, o apie tai, kas turėtų būti ateityje. Atėjo ta diena, kai reikėjo perskaityti pranešimą. Teisininkas tai padarė[3820]. Po visų kalbų kalbėjo kažkoks asmuo iš Rusijos, kurio užduotis buvo prižiūrėti, ar tinkama kryptimi vyksta minėjimas. Jo kalbą teisininkas įvardijo naivia, nes kalbėtojas gyrė sovietinius pasiekimus:

> *„<...> bet ką jis gyrė ir kas, jo galva, yra specifinis sovietinės tobulybės bruožas, europiečiui buvo visiškai elementarūs dalykai, banalūs ir įprasti. Jis manė, kad*

3815 Vilniaus universiteto senato 1940 m. spalio 30 d. posėdžio protokolas Nr. 22. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 5, l. 31; *Ibid*., l. 10–20; LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 33, l. 79; VUB RS, f. 98-52, l. 87–88.

3816 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. lapkričio 1 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 338.

3817 *Ibid*. (1940 m. lapkričio 3 d.), l. 339.

3818 *Ibid*. (1940 m. lapkričio 4 d.), l. 340.

3819 *Ibid*. (1940 m. lapkričio 5 d.), l. 340.

3820 *Ibid*. (1940 m. lapkričio 3, 6 d.), l. 339, 341. Galimai šio pranešimo rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2277, l. 1–4.

padarys įspūdį mums, profesoriams, kurie pažįsta Europą. <...> Žinoma, sovietai kultūrine prasme ir pastangomis yra daug pasiekę, lyginant su paveldėjimu, gautu iš carizmo. Tai, kas iš tiesų yra didžiulis pasiekimas mažosioms Sibiro, Vidurinės Azijos, arktinės tundros ir net didžiųjų Rusijos žmonių tautoms, jau seniai tapo kasdiene duona kitoms Europos tautoms."[3821]

Po kelių dienų už šventės turinį buvo sukritikuotas Vilniaus universiteto rektorius[3822]. Mesta strėlė ir dėl M. Römerio paskaitos turinio, pabrėžta, kad buvo diskredituoti sovietinės propagandos šūkiai[3823]. Aišku, šia paskaita tiesiog buvo siekta gelbėti universitetą, kažką pateikiant iš esmės neutralaus[3824], be panegirikų, lozungų, entuziazmo ir fanatizmo. Vėliau paskaita buvo apibūdinta kaip mokslinė, o ne propagandinė[3825].

M. Römeris savo paskaitos pagrindu parašė straipsnį apie revoliuciją ir laisvę[3826]. Ilgainiui paaiškėjo, kad teisininko paskaita ir parašytasis straipsnis buvo viena iš priežasčių jam neleisti kandidatuoti į sovietinės Lietuvos mokslų akademiją[3827]. Kita vertus, tam trukdė ir vadinamoji buržuazinė teisininko kilmė[3828].

M. Römeris dar kartą pateko į panašią padėtį. Dėl jo mokslinio autoriteto ir kompetencijos konstitucinės teisės srityje teisininkui buvo primestas dar vienas darbas. Šis darbas buvo susijęs su tuo, kad planuoti rinkimai į TSRS Aukščiausią Tarybą ir LTSR Tarybą. M. Römeris labai gerai suvokė, kad tokių rinkimų rezultatai iš anksto šimtu procentų numatyti ir bus tokie, kokių trokšta komunistai. Tačiau teisininkas pastebėjo pagrindinį sovietinį metodą – nuotaikų kurstymą, masinio entuziazmo sužadinimą, apsvaigimą, troškimą, kad žmonės masiškai dalyvautų rinkimuose, su džiaugsmu skubėtų prie balsadėžių. Taigi, sugalvota, kad reikia atrinkti akademinį jaunimą, kuris būtų siunčiamas į miestelius ir propaguotų sovietinę konstituciją. O tą jaunimą turėjo apmokyti profesoriai. M. Römeriui nurodyta tai daryti[3829].

3821 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. lapkričio 6 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 341.

3822 Vilniaus universiteto senato 1940 m. lapkričio 13 d. posėdžio protokolas Nr. 23. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 5, l. 22; VUB RS, f. 98-52, l. 92; VUB RS, f. 98-121, l. 36.

3823 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 344.

3824 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. birželio 11 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 232.

3825 Žymantas, Stasys. „Mykolas Biržiška Vilniaus universiteto rektorius okupacijų metais". *Dirva*, 1972 m. lapkričio 10 d., Nr. 87, 3–4.

3826 Roemeris, Mykolas. „Revoliucija ir laisvė". *Kultūra*, 1941, Nr. 1, 14–23. Universitete pasakytos kalbos ar straipsnio rankraštį žr.: LMAVB, f. 138-2277, l. 1–4.

3827 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. spalio 12 d., 1942 m. birželio 11 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 111, 415.

3828 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1941 m. sausio 22 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 379.

3829 *Ibid.* (1940 m. lapkričio 18 d.), l. 347.

Išsisukti nebuvo galimybių. Taigi, teisininkui teko skaityti paskaitą jauniems dėstytojams apie sovietinę konstituciją net kelis kartus[3830]. Teisininkas prisipažino, kad nėra agitatorius ir negali užsiimti propaganda, todėl stengėsi į klausimą žvelgti objektyviai. Ir, žinoma, jo paskaitos turinys vėl buvo kritikuotas, nes neatitiko „šventos ir tobulos stalininės konstitucijos" doktrinos. Nepatiko dėstytojo pastebėjimai dėl darbo sampratos ir dėl autonomijos bei federacijos santykio[3831].

Vėliau paaiškėjo, kad dėl paskaitos apie spalio revoliuciją ir prievartinių paskaitų instruktoriams, dalyvavimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje ir nuolatinio Lietuvos interesų gynimo Klaipėdos krašte M. Römeris buvo nepriimtinas ir nacių valdžiai, norėta jį atleisti iš universiteto[3832].

M. Römeris kartu su V. Krėve-Mickevičiumi, Teisės mokslų fakulteto dekanu V. Biržiška, Lituanistikos instituto sekretoriumi literatu K. Boruta ir kitais kūrė Lietuvos mokslų akademijos statutą[3833]. Netrukus dėl statuto buvo sutarta, net aptartos būsimų akademikų grupės. Akademijos branduolį turėjo sudaryti V. Krėvė-Mickevičius ir M. Biržiška. Turėjo būti socialinių ir ekonominių skyrių akademikai. Tarp kandidatų paminėta ir M. Römerio pavardė[3834].

Panaikinus Lituanistikos institutą, 1941 m. sausį buvo įsteigta LTSR mokslų akademija prie LTSR liaudies komisarų tarybos[3835]. Ji apėmė Lituanistikos institutą, Vrublevskių biblioteką, J. Basanavičiaus įsteigtą Lietuvių mokslo draugiją, Lenkų mokslo bičiulių draugiją, žydų ir baltarusių mokslo institucijas. Ir vėl pradėtos svarstyti akademikų kandidatūros, tarp jų ir M. Römerio[3836]. Teisininkas nebuvo įsitikinęs dėl to, ar tikrai akademiko vardas yra tai, ko jis iš tiesų nori, nes tokiu atveju jis turėjo atsisakyti darbo universitete. O to jis dar nenorėjo:

> *„Vertinu ir mėgstu savo dėstytojo darbą universitete bei ryšį su jaunimu studijose, nenorėčiau to netekti."*[3837]

Tačiau M. Römeriui nelemta buvo tapti LTSR mokslų akademijos nariu. Kaip jau minėta, trukdė jo paskaita ir parašytas straipsnis apie spalio revoliuciją, taip pat aristokratiška teisininko prigimtis. Ir apskritai komunistai jo

---

3830 *Ibid.* (1940 m. lapkričio 20, 28 d.), l. 348, 352.

3831 *Ibid.* (1940 m. lapkričio 20 d.), l. 348.

3832 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. birželio 14 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 416.

3833 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. lapkričio 2, 4 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 339, 340.

3834 *Ibid.* (1940 m. lapkričio 23 d.), l. 339.

3835 Lietuvos TSR liaudies komisarų tarybos 1941 m. sausio 16 d. nutarimas Nr. 36. LCVA, f. R-762, ap. 4, b. 1, l. 38.

3836 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1941 m. vasario 6 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 387.

3837 *Ibid.* (1941 m. vasario 7 d.), l. 387.

nelaikė savu: juk jis buvo nepriklausomos Lietuvos laikų universiteto rektorius, vyko į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą Hagoje nagrinėti bylų, ėjo buržuazinės Lietuvos Valstybės Tarybos nario pareigas. Teisininkui buvo gaila, kad jis netapo akademiku:

> *„Susidariau įspūdį, kad dėl savo mokslinių darbų turėčiau visas teises būti socialinių mokslų akademiku.“*[3838]

Teisininkas vis gaudavo žinių apie savo buvusius bendražygius, paskutinės nepriklausomos Lietuvos vyriausybės narius: kažkas spėjo pabėgti į užsienį, kažkas su šeimomis buvo ištremtas į Rusijos gilumą (ministras pirmininkas A. Merkys, užsienio reikalų ministras J. Urbšys). J. Urbšys rašydavo teisininkui iš Tambovo[3839]. Iš Lietuvos išvyko ir teisininko asistentas Vytauto Didžiojo universitete, kolega Valstybės Taryboje, dukters krikšto tėvas K. Račkauskas[3840]. Buvo liūdna. Buvo atleisti žymūs advokatai, tarp jų S. Bieliackinas, V. Stankevičius[3841]. M. Römeris dienoraštyje įvardijo pagrindinę poros dešimčių advokatų atleidimo priežastį: bijota, kad patyrę teisininkai darys įtaką sovietinei teismų sistemai ir jauniems teisininkams, kurie negalės priešintis jų autoritetui. Vyresnės kartos teisėjais jau buvo atsikratyta[3842]. Po truputį keitėsi ir Teisės mokslų fakulteto personalas. Iš vyresniųjų tebuvo likę V. Biržiška, A. Janulaitis ir M. Römeris[3843].

O tuo metu visuomeninį gyvenimą žymėjo komunistų partijos suvažiavimai. Laikraščiai mirgėte mirgėjo informacija apie Maskvoje vykstančias komunistų partijos konferencijas[3844]. Studentams iš Maskvos atvykę profesoriai dėstė sąmoningumo, marksizmo-leninizmo kursus[3845]. Universitete rengiamasi Lenino mirties minėjimui[3846]. Akademinis darbas Teisės mokslų

3838 *Ibid.* (1941 m. sausio 24 d.), l. 380.

3839 *Ibid.* (1941 m. vasario 19 d.), l. 393.

3840 *Ibid.* (1941 m. vasario 27 d.), l. 397. Archyvuose rastas jo atleidimo iš Universiteto teikimo aktas. Vilniaus universiteto rektoriaus M. Biržiškos 1941 m. vasario 28 d. raštas švietimo liaudies komisarui. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 6, l. 471.

3841 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. kovo 23 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 10.

3842 *Ibid.* (1941 m. kovo 24 d.), l. 10.

3843 *Ibid.* (1941 m. kovo 25 d.), l. 11.

3844 „Vasario 18 d. rytinio posėdžio dienynas“. *Komjaunimo tiesa*, 1941 m. vasario 20 d., Nr. 42 (165), 1; „XVIII-oji Visasąjunginė VKP (b) konferencija“. *Tiesa*, 1941 m. vasario 19 d., Nr. 41 (215), 1 ir t. t.

3845 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1941 m. vasario 20 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 394; Senate nuolatos gvildenamas marksizmo-leninizmo katedros plėtros klausimas: Vilniaus universiteto senato 1940 m. spalio 18 d. protokolas Nr. 588. VUB RS, f. 96-273, l. 131; Vilniaus universiteto senato 1941 m. vasario 5 d. posėdžio protokolas Nr. 34. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 6, l. 152.

3846 Vilniaus universiteto senato 1941 m. sausio 15 d. posėdžio protokolas Nr. 32. LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 6, l. 155.

fakultete buvo grindžiamas „komunistinius cechus sudarančių veiksnių kontrole“[3847], vyresnio amžiaus dėstytojai tik dėstė ir nebuvo kviečiami į jokius teisės aktų rengimo darbus ar konsultacijas valstybės institucijoms:

> *„Senasis profesorius gyvena ir dirba gana tragiškame aplink jį susidariusiame vakuume.“*[3848]

Ilgainiui pasigirdo žinių apie NKVD paslaptingai sudaromus sąrašus, masinius suėmimus, išvežimus, trėmimus. Po miestą važinėjo sunkvežimiai, pilni žmonių, lydimų kareivių durtuvų ir vežamų į geležinkelio stotis, grūdamų į vagonus. M. Römeris tą laikotarpį įvardijo „baisia žmonių medžiokle“: jokio teismo, jokių motyvų, jokio aiškumo[3849]. Vėliau dar papildė

> *„<...> siaubinga žmonių medžiokle, kurios bjaurybėje sunku įsivaizduoti ką nors prilygstančio Dantės pragaro vaizdams.“*[3850]

Teisininkui atrodė, kad buvimas Lietuvos TSR Mokslų akademijos nariu jį bent kažkiek išgelbėtų iš to vakuumo. Tačiau šis klausimas buvo įstrigęs. Pagaliau LTSR liaudies komisarų taryba paskelbė nutarimą, kuriuo patvirtino tikruosius Akademijos narius[3851]. Tarp socialinių ir ekonominių mokslų narių M. Römerio pavardės nebuvo. Buvo ekonomistų D. Budrio ir A. Rimkos, teisininko A. Janulaičio pavardės. Teisininkas nuliūdo:

> *„Manau, kad turiu titulus, iš mokslinės veiklos pozicijų turiu statusą, gal net rekordinį; mano darbai nėra dogmatiški teisiniai, jie visada turi gilų socialinį pagrindą. Jie nėra doktrininiai-marksistiniai, bet ir kitų kandidatų jie tokie nėra <...>.“*[3852]

Jis žinojo, kad dėl savo mokslinių nuopelnų yra aukščiausios kvalifikacijos tarp Lietuvos mokslininkų[3853].

M. Römeris buvo įsitikinęs, kad tam padėjo jo nebendravimas su valdančiaisiais sluoksniais, jo kilmė, jo praeities karjera. Ypač teisininką užgavo netinkamas jo kilmės supratimas. Juk jis pasirinko lietuvių liaudies pažangos kelią, atitrūko nuo savo auklėjimo aplinkos ir ėjo savo keliu. Jis norėjo akademiko kelio, kuriuo būtų pasiekęs savo įtemptos karjeros kulminaciją. Dėl savo mokslinių darbų teisininkas jautėsi vertas akademiko vardo[3854].

3847 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. balandžio 2 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 15.

3848 *Ibid.*

3849 *Ibid.* (1941 m. birželio 16 d.), l. 52.

3850 *Ibid.* (1941 m. liepos 1 d.), l. 60.

3851 „Lietuvos TSR liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr. 320 Dėl Lietuvos TSR mokslų akademijos tikrųjų narių patvirtinimo“. *Tiesa*, Nr. 84 (258), 1.

3852 *Ibid.* (1941 m. balandžio 10 d.), l. 19.

3853 *Ibid.* (1941 m. spalio 12 d.), l. 111.

3854 *Ibid.*

Nors teisininkas jautėsi pilnas jėgų, tačiau jo potencialas buvo neišnaudojamas:

„Niekas manęs niekam nenaudoja, niekas į nieką neįtraukia. Gyvenimas plaukia, nepaliesdamas mano asmenybės. Dėstau universitete ir viskas. Žmonės mane pamiršo, aš jiems nereikalingas ir nereikalingas jokiam darbui, o gal tyčia mane ignoruoja. Nyku ir liūdna <...>.“[3855]

Netrukus M. Römeris sužinojo, kad jo kandidatūrai į LTSR mokslų akademijos narius priešinosi komunistų partija[3856]. Buvo akcentuojama jo 1940 m. spalį universitete perskaityta paskaita apie 1917 m. revoliuciją Rusijoje. Paskaitoje nebuvo jokios komunistinės agitacijos. Komunistams tai nepatiko[3857].

Buvo pastangų M. Römerį įtraukti į komunistų partiją. Bet nepavyko. Kartą jis apsilankė Tarptautinės revoliucijos kovotojų rėmimo organizacijos susitikime. Kai paklausė, kokie šios organizacijos uždaviniai, ir sužinojo, kad tai būtų, pavyzdžiui, stebėti bendradarbius, pranešinėti apie jų socialistinį apsileidimą ir pan., suprato, kad tokiai organizacijai jis negalėjo priklausyti. Iš posėdžio išėjo anksčiau. Tačiau buvo sustabdytas koridoriuje ir paragintas jungtis. Teisininko tai neįtikino. Jis prisipažino susidūręs su „psichologiniu teroru, pačiu baisiausiu iš sovietinių produktų“[3858].

Apskritai apie komunistinį režimą M. Römeris galiausiai atsiliepė taip:

„<...> prakeikta žeminanti žmogų valdžios sistema ir prakeikta melo bei teroro atmosfera. Ten viskas remiasi melu ir veidmainiavimu, viskas kitaip praktikoje ir kitaip teorijoje, viskas žiauru ir netramdoma, o iš tikrųjų nėra jokios revoliucijos, nėra masinio aktyvizmo, tik klikos diktatūra, organizuota ir veikianti naudojant rafinuotus metodus, susijusius su minia vergų, kuriems atimtas bet koks alsavimas ir žmogaus veidas.“[3859]

Teisininkas atkreipė dėmesį į genialų sovietų gebėjimą dezorganizuoti viską, prie ko jie prisiliečia –

„laukinė šalis ir siaubinga žmonijos rykštė.“[3860]

Vėliau, netyčia savo bibliotekoje atradęs prancūzišką knygelę apie nacionalsocialistinę teisę Vokietijoje ir socialistinę teisę Sovietų Sąjungoje, įrašė:

3855 *Ibid.* (1941 m. balandžio 15 d.), l. 21.
3856 *Ibid.* (1941 m. balandžio 28 d.), l. 28.
3857 *Ibid.* (1941 m. spalio 12 d.), l. 111.
3858 *Ibid.* (1941 m. birželio 29 d.), l. 59.
3859 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1941 m. liepos 5 d.). VUB RS, f. 75-23, l. 29.
3860 *Ibid.*

„Europos komunistinės propagandos veidmainystė, lyginant su sovietine tikrove, ypač krinta į akis tiems, kurie turėjo galimybę asmeniškai ir tiesiogiai susidurti su šia realybe.“[3861]

4.5. Nacistinė okupacija

1941 m. birželį Vilniuje, pasak M. Römerio, nuotaikos buvo nervingos. Aplinkui Vilnių buvo kasami apkasai, namuose veikė avarinė tarnyba, vakarais nebuvo galima jungti šviesų ir t. t. Buvo ruošiamasi sovietų susirėmimams su naciais[3862]. Prasidėjo vokiečių aviacijos antskrydžiai, miestas buvo bombarduojamas[3863]. Netrukus prasidėjo žmonių rūšiavimas pagal tautybes[3864]. Įvyko nacių okupacija.

Rektorius M. Biržiška paklausė M. Römerio, ar šis sutiktų eiti Teisės mokslų fakulteto dekano pareigas. Teisininkas sutiko. Tačiau buvo rimtų abejonių, kad taip nutiks[3865]. Ir iš tikrųjų tas klausimas nebebuvo keliamas[3866]. Bet iš dokumentų spręstina, kad teisininkui patikėta eiti Valstybinės teisės katedros vedėjo pareigas[3867]. Matyt, pareigos buvo grynai formalios.

Ir vėl keitėsi mokslo aplinka. Buvo masiškai atleidžiami dėstytojai, uždaryti marksizmo-leninizmo, marksistinės literatūros skyriai[3868]. Kai kurie dėstytojai, atleisti sovietmečiu, buvo sugrąžinti į pareigas: K. Šalkauskis, F. Mackus ir kt.[3869] Teisės mokslų fakulteto dekano pareigas ėjo S. Žakevičius.

Ir vėl žmonės laipinami į vagonus ir išvežami[3870]. Vyko masinės egzekucijos[3871], [3872].

Paskelbta Vilniaus vokiečių okupacinės valdžios deklaracija[3873], kurioje aliuzijų, pasak M. Römerio, į valstybingumą nebuvo likę. Buvo pripažintas

---

3861 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. liepos 5 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 244.

3862 *Ibid.* (1941 m. birželio 21 d.), l. 55.

3863 *Ibid.* (1941 m. birželio 23 d.), l. 56.

3864 *Ibid.* (1941 m. birželio 26 d.), l. 57.

3865 *Ibid.*

3866 *Ibid.* (1941 m. rugpjūčio 25 d.), l. 87.

3867 *Vilniaus universiteto 1942/43 mokslo metų pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1943), 68; *Vilniaus universiteto 1941/42 mokslo metų tvarkaraščiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 1942), 99.

3868 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. liepos 1 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 60.

3869 *Ibid.* (1941 m. rugsėjo 30 d.), l. 105.

3870 *Ibid.* (1941 m. liepos 3 d.), l. 61.

3871 *Ibid.* (1941 m. liepos 31 d.), l. 75.

3872 *Ibid.* (1941 m. spalio 3 d.), l. 107.

3873 Galimai turimas galvoje A. Hitlerio 1941 m. liepos 17 d. išleistas potvarkis dėl naujai užimtų sričių administravimo. Žr.: Gražiūnas, Albinas. *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944* (Vilnius: Tėvynės sargas, 1996), 199–200. Arba galimai turimi galvoje Vilniaus karo komendanto 1941 m. liepos 17 d. pasirašyti potvarkiai dėl Vilniaus miesto ir srities valdymo. Remiantis šiais

trijų kalbų – lietuvių, baltarusių ir lenkų – lygiavertis statusas, o dominuojančia kalba pripažinta vokiečių, kurios raginta mokytis. Darbuotojai negalėjo būti skiriami ar atleidžiami be vokiečių valdžios žinios ir t. t.[3874] Lietuva tapo Ostlando administraciniu vienetu arba Reicho komisariato Rytų kraštu[3875].

Darbuotojams reikėjo pildyti anketas, kuriose ieškota rasinių pėdsakų. Prie sovietų irgi reikėjo pildyti anketas. Ten ieškota aristokratiškos kilmės pėdsakų[3876]. Žmonėms reikėjo *„laviruoti ir žaisti triukų akrobatiką“*. Tik dalykas tas, kad anketos likdavo archyvuose ir jas galėjo skaityti ir NKVD, ir gestapas[3877]. Teko atsakyti, pavyzdžiui, ir į tokius klausimus, ar asmuo buvo masonų ložės, Rotary klubo nariu. M. Römeris tvirtino, kad jam tos nuolatinės apklausos nepatiko, nes nepatiko žmogaus dėliojimas į šablonus, neatskleidžiančius turinio ir pateikiančius tik sausą ir net neteisingą žmogaus asmenybės traktavimo formulę[3878]. Ieškota informacijos ne tik apie rasinę kilmę, bet ir išsilavinimą, nuveiktus darbus, kelionių į užsienį skaičių, tikslą, vietą, finansinę padėtį, dalyvavimą visuomenininiame ir politiniame gyvenime. Žodžiu, darbuotojai pildė ir pildė anketas ir sovietams, ir naciams. Nacių anketose nuolatos buvo ieškoma semitų pėdsako. Net reikėdavo rašyti pareiškimus, kuriuose asmenys turėjo užtikrinti, kad jiems nėra žinomų aplinkybių, kurios atskleistų žydišką jų tėvų, senelių kilmę[3879]:

> *„Ar savo jaunystės metais galėjome įsivaizduoti, kad sulauksime laikų, kai gyvensime visuomenėje, kurioje žmonės skirstomi į geruosius ir bloguosius pagal tai, ar jų kraujyje yra semitų, ar ne?“*[3880]

Būdavo saugomos ne tik anketos, bet ir sudaromi užpildžiusių anketas darbuotojų sąrašai[3881]. M. Römeris neskubėdavo pildyti šių anketų, dažniausiai jam tekdavo siųsti pakartotinius priminimus[3882].

---

dokumentais aukščiausioji valdžia priklausė karo komendantui. Žr.: Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998), 67. Galimai nei vienas iš šių dokumentų nėra tas, kurį mini dienoraščiuose M. Römeris.

3874 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. liepos 19 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 69.

3875 Pavyzdžiui, 1944 m. balandžio 2 d. raštas Reicho Rytų komisariato kraštui. LCVA, f. 631, ap. 27, b. 98, l. 16.

3876 M. Römerio 1940 m. gruodžio 8 d. užpildyta anketa LTSR švietimo liaudies komisariatui. LCVA, f. R-856, ap. 1, b. 73, l. 13–14; M. Römerio 1941 m. gruodžio 17 d. užpildyta anketa Vilniaus universiteto mokslo personalui. *Ibid*., l. 15.

3877 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. rugsėjo 25 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 103.

3878 *Ibid*. (1941 m. lapkričio 25 d.), l. 133.

3879 Erklaerung. Pareiškimas. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 7.

3880 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. liepos 16 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 67.

3881 Vilniaus universiteto mokslo personalo narių, surašiusių Aukštojo mokslo departamento 1942. II.25 raštu Nr. 3293 prašytas anketas. LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 622, l. 275–277.

3882 *Ibid*., l. 400.

Kaip reikėjo rengti marksizmo leninizmo idėjomis persmelktą jaunimą sovietmečiu, taip universitete reikėjo imtis ir nacistinių jaunimo auklėjimo priemonių. Taip rekomenduota generalinio tarėjo[3883].

Tokią pačią vienatvę kaip sovietmečiu M. Römeris jautė ir nacistinės okupacijos metu:

„Deja, aplinkui jaučiu tuštumą. Niekas manęs neieško, niekur manęs nereikia, niekas į mane nesikreipia, neįtraukia į jokias organizacijas, tarsi manęs visai nebūtų. Esu šešėlyje.“[3884]

Iš politinių sluoksnių pasigirdo kalbos, kad vokiečiai kelia tam tikrus kaltinimus ir abejones dėl M. Römerio asmenybės. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad taip buvo dėl jo pažiūrų ir veiklos, susijusios su Klaipėdos kraštu, jo vaidmens Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą (žr. monografijos III dalies 8.1 poskyrį), priklausymu Konsultantų komisijai Klaipėdos krašto reikalams (žr. monografijos V dalį), Statutinio Teismo steigimu ir t. t. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad nacių neapykanta jam nėra grįsta jo sovietinėmis „nuodėmėmis“:

„<...> aš tokių nuodėmių neturiu ant savo sąžinės ir sovietmečiu į mane žiūrėta nepalankiai.“[3885]

M. Römeris galiausiai pripažino, kad jam nesisekė su okupantais. Sovietams būtų buvęs klasiniu, liaudies priešu, naciams – nepastebimas, o lenkų okupacijos atveju ir lenkų būtų buvęs negatyviai vertinamas dėl požiūrio į Vilniaus krašto aneksiją, dėl susitikimų su J. Piłsudskiu ir apskritai dėl to, kad, būdamas lenkų kultūros, neužėmė vadinamosios lenkiškos pozicijos[3886].

M. Römeris klydo dėl nacių. Jis nebuvo nepastebimas. 1942 m. žiemą pasigirdo, kad teisininką norėta atleisti iš profesoriaus pareigų[3887]. Manytina, taip buvo dėl M. Römerio veiklos, susijusios su Klaipėdos krašto teisės klausimais 1932–1939 m. Teisininkas susitaikė su tuo, kad naciai jį rengiasi pašalinti iš universiteto:

„Man tai nebus jokia dėmė, kad mane pašalino okupacinė valdžia. Tai nepakenks mano vardui lietuvių tautinėje visuomenėje ir nesumenkins mano nuopelnų, jei tokių turiu. Kuo visada buvau, turbūt tuo ir liksiu visuomeninėje ir tautinėje nuomonėje. Pašalinimas manęs neapšmeiš.“[3888]

3883 Vilniaus universiteto senato 1942 m. sausio 27 d. posėdžio protokolas Nr. 59. LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 622, l. 9.

3884 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 m. rugsėjo 28 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 104.

3885 *Ibid.* (1941 m. spalio 7 d.), l. 109.

3886 *Ibid.* (1941 m. spalio 8 d.), l. 109.

3887 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1942 m. vasario 19 d.). VUB RS, f. 75-24, l. 30.

3888 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. vasario 20 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 177.

M. Römeris pernelyg nedramatizavo šios situacijos, nes buvo įsitikinęs, kad jo vardas išliks ir Lietuva jo nepamirš[3889].

Šiek tiek vėliau teisininkas sužinojo, kad planams pašalinti jį iš universiteto itin pasitarnavo mokslininko straipsnis, 1939 m. publikuotas žurnale *Teisė* apie Klaipėdos krašto perleidimo Vokietijai neteisėtumą[3890] (plačiau žr. monografijos VIII dalies 3.4.7 poskyrį). Pasak vokiečių valdžios, ten, esą, būta duomenų, asmeniškai įžeidžiančių fiurerį. Tačiau M. Römeris niekaip negalėjo prisiminti, kad jis ką nors konkretaus būtų rašęs apie A. Hitlerį[3891]. Tačiau galimai buvo ir kita priežastis, dėl kurios M. Römerį norėta atleisti iš profesoriaus pareigų. Jis buvo kaltinamas tuo, kad „žaidė" sovietų naudai. Teisininkas to visiškai nesitikėjo, nes sovietams jis buvo *persona non grata* dėl savo socialinės kilmės („dvarininkas"), be to, jo kandidatūra į komunistų partiją buvo pačių komunistų atmesta. Tačiau greičiausiai vokiečiai rėmėsi faktu, kad kadaise universitetas rekomendavo asmenis į komunistų partiją, o tarp jų ir M. Römerį. Maža to, jis buvo paskirtas katedros vadovu, nors tai buvo laikinas paskyrimas. Teisininkas buvo įsitikinęs, kad jei sovietų valdžia būtų likusi, jis ne tik būtų nebedirbęs mokslinio darbo, bet ir būtų ištremtas iš Lietuvos[3892]. Be to, jis nebuvo paskirtas akademiku į Lietuvos TSR mokslų akademiją. Ir apskritai nepalaikė jokio ryšio su sovietiniais valdininkais. Tad toks vokiečių valdžios kaltinimas stebino. Be to, sovietai teisininko nekviesdavo dėstyti sovietinės konstitucinės teisės paskaitų vasaros specialiuosiuose kursuose. Jas dėstydavo jo padėjėjas P. Armalis. Tačiau klausimas dėl teisininko likimo universitete, kurį kėlė sovietinės konstitucijos instruktoriai, buvo siejamas su dviem priverstinėmis jo paskaitomis apie spalio revoliuciją Rusijoje, nepaisant to, kad jose buvo kalbama, jog komunizmas neįmanomas ir yra „idealistinė fantazija"[3893], negalinti visiškai ir masiškai transformuoti žmogaus[3894]. Aiškindamasis dėl dviejų paskaitų, skaitytų instruktoriams, M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad jis negalėjo šių paskaitų atsisakyti, tai buvo tiesiog neįmanoma. Tačiau šios paskaitos nebuvo ir propaganda apie Stalino konstituciją:

> *„Natūralu, kad negalėjau specialiai diskredituoti šios konstitucijos ir neišryškinau visų jos organizuotos sistemos trūkumų, tačiau stengiausi būti objektyvus ir nešlovinau sovietinės konstitucinės santvarkos."*[3895]

3889 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1942 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-25, l. 10.

3890 Römeris, Mykolas. „Įvykęs faktas ir teisinė tikrenybė". *Teisė* 47 (1939): 249–258.

3891 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. birželio 5 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 229.

3892 *Ibid.* (1942 m. birželio 6 d.), l. 230.

3893 *Ibid.* (1942 m. birželio 11 d.), l. 232.

3894 *Ibid.* (1942 m. birželio 8 d.), l. 231.

3895 *Ibid.* (1942 m. birželio 12 d.), l. 233.

M. Römeris prisiminė, kaip jį prie klausytojų „barė“ to meto Vilniaus universiteto prorektorius mokslo ir studijų reikalams J. Bulavas už tai, kad neatskleidė Stalino konstitucijų tobulumo. Kaip tik po tų paskaitų instruktoriams teisininkas prarado komunistų prielankumą visiems laikams:

„<...> sugadinau karjerą tarp jų, nes jie to nepamirš ir man neatleis.“[3896]

Taigi, nacių kaltinimai dėl M. Römerio santykio su sovietais buvo iš piršto laužti.

Teisininkui papasakota, kaip jį gynė nuo nacių kaltinimo dėl bendradarbiavimo su sovietais universiteto senatas pabrėždamas, kad teisininko paskaita buvo abstrakti, kad ji nepatiko komunistiniams elementams, kad buvęs Vytauto Didžiojo universiteto rektorius niekada nebuvo artimas sovietams ir t. t. Tačiau švietimo tarėjas P. Germantas nurodė, kad teisininką siekiama atleisti dėl kitų priežasčių. Matyt, ir vėl dėl M. Römerio veiklos stiprinant Klaipėdos krašto santykį 1932–1939 m. O galbūt siekta aukos kaip parodomojo susidorojimo su autoritetą turinčiu žmogumi. Galbūt švietimo valdininkai buvo kaltinami pernelyg švelniu elgesiu, tad reikėjo kažkokio radikalesnio veiksmo. Taip mąstė M. Römeris[3897].

M. Römerio pašalinti nepavyko. S. Žakevičius savo laiškais informavo buvusį rektorių, kad universitete vyresni profesoriai surašė peticiją dėl draudimo atleisti M. Römerį iš pareigų. Tą patį padarė ir Teisininkų draugija (žr. monografijos IX dalies 1.6 poskyrį). Peticijos įteiktos generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui ir švietimo tarėjui P. Germantui[3898]. Vėliau M. Römeris buvo dėkingas J. Bylai, Z. Toliušiui, V. Stankevičiui, kurie Teisininkų draugijos vardu kreipėsi į P. Kubiliūną[3899]. Draugija savo memorandume ar peticijoje nurodė M. Römerio indėlį į mokslą, Lietuvos visuomenę, akcentavo jo veiklą Vyriausiajame Tribunole, universitete, mokslinę literatūrinę veiklą, autoritetą ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, nuopelnus teisės ir teisingumo srityje Lietuvos visuomenėje. Dokumentą pasirašė kelios dešimtys Lietuvos advokatų, teisėjų, prokurorų. Z. Toliušis atkreipė teisininko dėmesį į tai, kad tų parašų būtų buvę daugiau, tiesiog buvo labai skubama ir jie surinkti per vieną dieną. Memorandume nė žodžio nebuvo užsiminta apie teisininko veiklą Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme. Tai buvo savaime suprantama[3900].

Taigi, atleidimo klausimas atsidūrė aklavietėje. Apskritai Teisės mokslų fakulteto likimas kabojo ant plauko, nes vokiečių valdžia planavo vietoj fakulteto

---

3896 *Ibid.*

3897 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1942 m. birželio 14 d.). VUB RS, f. 75-26, l. 11.

3898 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1942 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-25, l. 10.

3899 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1942 m. birželio 14 d.). VUB RS, f. 75-26, l. 11.

3900 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. lapkričio 20 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 313.

įsteigti valdininkų ruošimui skirtą Administracinį institutą su trimis skyriais. Tačiau šios idėjos įgyvendinimui pasipriešino Vilniaus universiteto senatas[3901].

1942 m. kovą generalinio komisaro įstaiga universiteto vadovybei atsiuntė raštą, kuriame buvo pranešama, kad visi fakultetai iki semestro pabaigos turi būti uždaryti, išskyrus medicinos, technikos ir ekonomikos:

> *„<...> o visų kitų fakultetų – kaip nesvarbių karui – darbą įsakoma sustabdyti su semestro pabaiga.“*[3902]

Planuota vietoj Humanitarių ir Teisės mokslų fakultetų steigti Mokytojų ir Administracijos akademijas. Rektorius M. Biržiška ir Teisės mokslų fakulteto dekanas S. Žakevičius gynė fakultetų poreikį, primindami Rygos Reicho komisariato aukštųjų mokslo institucijų skyriaus vedėjui P. Stegmannui Vilniaus universiteto atkūrimo aplinkybes, akcentuodami universiteto veiklos siaurinimo galimą smūgį tautiniam prestižui Vilniaus mieste. P. Stegmannas pažadėjo lietuvių poziciją dėl universiteto perduoti Berlyno institucijoms[3903]. Lietuvos teisininkų draugija pateikė memorandumą dėl Teisės mokslų fakulteto galimo uždarymo Švietimo generaliniam tarėjui[3904]. Fakultetų veikla buvo pratęsta[3905], bet neilgam.

1943 m. pradžioje buvo kalbama, kad Vilniaus ir Kauno universitetai uždaryti[3906]. Pasak M. Römerio, vokiškoje programoje, skirtoje Lietuvai, Latvijai ir Estijai, nebuvo numatyta aukštoji mokykla[3907]. Teisininkas dienoraštyje reziumavo:

> *„Vokiečių programos esmė – atimti iš Baltijos tautų jų pačių nacionalinę inteligentiją ir kartu tautinę lyderystę bei paversti jas vien vokiečių vadovaujama funkcionuojančia darbo jėga.“*[3908]

3901 *Ibid.* (1942 m. gegužės 29 d.), l. 226.

3902 Vilniaus universiteto senato 1942 m. kovo 12 d. posėdžio protokolas Nr. 62. LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 622, l. 12.

3903 Vilniaus universiteto senato 1942 m. kovo 17 d. posėdžio protokolas Nr. 63. *Ibid*., l. 18–19; Vilniaus universiteto rektoriaus M. Biržiškos 1942 m. kovo 19 d. raštas Reicho komisariniam įgaliotiniui aukštųjų mokyklų reikalams. VUB RS, f. 96-196, l. 25–27.

3904 Lietuvos teisininkų draugijos memorandumas. LCVA, f. f. R-629, ap. 1, b. 622, l. 24–25.

3905 Vilniaus universiteto senato 1942 m. gegužės 14 d. posėdžio protokolas Nr. 65. *Ibid*., l. 21: šiame posėdyje patvirtintas Teisės mokslų fakulteto regulaminas; Vilniaus universiteto senato 1942 m. birželio 12 d. posėdžio protokolas Nr. 66. *Ibid*., l. 23: šiame posėdyje patvirtinti Teisės mokslų fakulteto tarybos nutarimai; Teisių fakulteto dekanas siuntė numatomų atlikti mokslinių tyrimų sąrašą rektoriui, kurį šis turėjo pateikti generaliniam komisarui: S. Žakevičiaus 1942 m. birželio 24 ir 25 d. raštai rektoriui. *Ibid*., l. 26–30.

3906 Vytauto Didžiojo universiteto senato memorandumas, liečiąs ketinimą uždaryti kai kuriuos Kauno ir Vilniaus universitetų fakultetus. LCVA, f. 631, ap. 27, b. 46, l. 507–510.

3907 Antai ir M. Biržiška rašė, kad 1943 m. mokslas buvo draudžiamas: Biržiška, Mykolas. *Senasis Vilniaus universitetas* (London: Nida Press, 1955), 151.

3908 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1943 m. sausio 8 d.). VUB RS, f. 75-26, l. 26.

Sovietmečiu į Lietuvos TSR mokslų akademiją teisininkas nebuvo paskirtas akademiku. Tąkart sprendimą priėmė ne lietuviai. Nacių okupacijos metais Mokslų akademija ir toliau egzistavo. Žinoma, visi jos darbuotojai, akademikai buvo atleisti ir paskirti nauji. Šįkart reorganizaciją vykdė lietuviai. M. Römeris ir vėl nebuvo paskirtas, nors jis iš visų Lietuvos teisininkų buvo parašęs daugiausiai mokslo veikalų. Viena vertus, šįkart teisininką tai paveikė dar labiau. Kita vertus, jis suvokė, kad Akademijos reikšmė nedidelė, nes ji karo metais nebuvo aktyvi[3909].

Gandai pasitvirtino. Vilniaus universitetas 1943 m. kovą buvo uždarytas. Uždarymo priežastis – lietuviai nesiregistravo į kariuomenę. Universiteto uždarymas buvo kaip sankcija tokiam lietuvių pasyvumui dėl mobilizacijos[3910]. Prieš uždarant aukštąją mokyklą keli profesoriai suimti, tarp jų ir B. Sruoga, atliktos kratos[3911]. Vis dėlto nėra aiškumo, kiek laiko universitetas buvo uždarytas, nes Vilniaus universiteto rektorius priėmė įsakymą, pagal kurį nuo 1943 m. balandžio 1 d. mokslininkai suskirstyti pagal pareigas ir atlygius[3912].

1943 m. vasarą buvo gautas įsakymas vėl burti universiteto dėstytojų komandą, šįkart mokslą siejant su karo reikalais. M. Römeriui tokie planai atrodė spekuliatyvūs, kai mokslas derinamas su karo tikslais, t. y. skirtas karo reikmėms[3913]. Susitikime dėstytojai turėjo pristatyti savo tyrinėjamas temas[3914]. Jos buvo suskirstytos į keturias grupes. Pirmai grupei priklausė temos, susijusios su karu, antrai grupei turėjo priklausyti temos, susijusios su Naujosios Europos, turinčios tapti Vokietijos imperija, kūrimu, trečiai grupei turėjo priklausyti teorinės, politiškai neutralios temos, o ketvirtai – nepageidaujamos, „bevertės“ temos. Pirmos grupės tematikos mokslininkams buvo skiriamos didžiausios privilegijos, t. y. galimybės keliauti po Vokietijos bibliotekas ir pan. O ketvirtos grupės mokslininkams neteikta jokios pagalbos, patarta nebedirbti arba keisti temą. Tokią mokslo „logiką“ M. Römeris pavadino cenzūra, primenančia ir sovietmečiu vykusius mokslo metodus, kai viskas vertinta tik politikos propagandos tikslais. Tokius dalykus vokiečių vardu Vilniaus universiteto dėstytojams išaiškino Rygos Reicho komisariato aukštųjų

3909 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. lapkričio 22 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 314.

3910 Oficialus raštas. *Naujoji Lietuva*, 1943 m. kovo 18 d., Nr. 66 (531), 1; LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 61, l. 39.

3911 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1943 m. kovo 18 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 372; *Vilniaus universiteto istorija 1940–1979*, *supra note*, 3813: 35.

3912 Vilniaus universiteto rektoriaus įsakymas Nr. A-482. VUB RS, f. 98-54.

3913 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1943 m. birželio 7, 8 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 413.

3914 Plačiau žr.: *Vilniaus universiteto istorija 1940–1979*, *supra note*, 3813: 38–39.

mokslo institucijų skyriaus vedėjas Ostlandui (t. y. Lietuvai, Latvijai, Estijai ir Baltarusijai) P. Stegmannas[3915].

M. Römerio temą „Valstybė ir valstybės sąjungos" vokiečiai priskyrė trečiai grupei. Kitaip tariant, laikė temą politiškai neutralia. Teisininkas apsidžiaugė, nes nenorėjo prisijungti prie pirmos ir antros grupės temų tyrinėtojų. Jis buvo tikras, kad tokiu atveju vokiečiai kištųsi į jo laisvą mokslinę kūrybą[3916]. Ilgainiui reikėjo atvežti ir parodyti savo atliktus tyrimus. M. Römeris jau buvo beveik baigęs savo monografiją apie unitarinę valstybę ir valstybinius junginius. Tačiau knyga rašyta nenorint įtikti valdančiajam nacionalsocializmui, ji buvo grynai mokslinio pobūdžio, neturėjo nieko bendra su vadinamosios Naujosios Europos agitacija, todėl teisininkas norėjo tiesiog saugoti rankraštį, o vėliau jį atiduoti į patikimas rankas[3917]*:*

> „<...> *mano kūryba nėra nei „stachanovietiška" komunistinės-sovietinės dvasios, nei nukreipta į nacionalsocialistinę „Naujosios Europos" statybą. Ji nepatenka į malūną ir į tarnybą nei vienam, nei kitam iš dviejų magnatų, kovojančių ir norinčių mus pasisavinti savo kovoje.*"[3918]

Sumanyta organizuoti konferenciją Kaune, kuria būtų pademonstruota lietuvių nuomonė ir protestas dėl sovietinės valdžios veiksmų Lietuvos atžvilgiu. M. Römeris buvo paprašytas pateikti deklaratyvių argumentų projektą, pagrindžiantį tezę, kad 1940 m. Lietuvos inkorporavimas į Sovietų Sąjungą buvo smurtinis aktas 1943 m. balandžio 5 d. vykusiai Kauno konferencijai. Teisininkas pateikė tokius argumentus[3919]. Tačiau rezoliucijos tekstai buvo iškraipyti. Konferencijos dalyviai buvo suglumę. Konferencijos esmė buvo ne tik protestuoti prieš sovietinę valdžią, bet ir paskelbti, kad atstatoma Lietuvos nepriklausomybė[3920].

Netrukus vokiečiai ir vėl reikalavo mokslininkų užpildyti anketas, kuriose šie nurodytų savo santykius ar pažintis su vokiečių mokslininkais. Matyt, taip norėta „patikslinti" mokslininkų „vertę". M. Römeris pažinojo prancūzų, belgų, čekų, latvių, suomių, lenkų, olandų ir kitų valstybių mokslininkus, o su vokiečiais ryšio neturėjo, išskyrus su W. Schückingą, teisėją iš Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo. Tačiau šis buvo pasirašęs Versalio sutartį kaip Vokietijos delegacijos atstovas, be to, fiureris jį buvo pašalinęs iš Kylio

---

3915 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1943 m. birželio 25 d.). VUB RS, f. 75-26, l. 40.

3916 *Ibid.* (1943 m. birželio 26 d.), l. 41.

3917 Römer Michał, Dziennik 1943–1944 (1944 m. kovo 23, 25 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 135, 136.

3918 *Ibid.* (1944 m. balandžio 7 d.), l. 142.

3919 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1943 m. kovo 27 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 377; „Pasiryžę kovai prieš bolševizmą". *Naujoji Lietuva*, 1941 m. balandžio 7 d., Nr. 83 (548), 1.

3920 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1943 m. balandžio 30 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 394.

universiteto profesoriaus pareigų[3921]. Žinoma, vokiečiai lietuvių teisininką žinojo. Juk jis buvo cituojamas Vokietijos mokslinėse publikacijose dėl Klaipėdos krašto klausimų[3922]. Tačiau to anketose geriau buvo neakcentuoti. Ėmė sklisti kalbos, kad profesoriams padės instruktoriai, kurie turės šiuos pastūmėti dirbti nacionalsocialistine dvasia. Kuo toliau, tuo labiau M. Römeriui atrodė, kad jam greitai universitete nebeliks vietos[3923].

4.6. Sovietinė reokupacija

1944 m. įvyko sovietų reokupacija. 1944 m. vasarą Bagdoniškyje M. Römerį pasiekė gandai, kad Vilniuje negalėtų pradėti veikti universitetas, ten negali būti nei studentų, nei profesorių, nei išsilavinimo, nes *„Vilnius palūžęs, alkanas, apleistas*". Teisininkas manė, kad sovietai gali atidaryti universitetą, bet tik propagandos viešinimo, fikcijos, pasirodymo tikslais, o ne mokslo[3924].

Universitetas pradėjo veikti. Tik apie tai sužinojęs M. Römeris kreipėsi į universiteto vadovybę laišku, prašydamas informacijos apie universitetą ir galimą Römerių buto Vilniuje priežiūrą, kuriame buvo teisininko asmeninė mokslo biblioteka, jo rankraščiai ir mokslinis archyvas[3925].

Grįžęs iš Bagdoniškio M. Römeris rado butą tvarkingą. Vėliau sužinojo, kad NKVD norėjo perimti teisininko butą su baldais, nes vyravo įsitikinimas, kad profesorius pabėgo į Vokietiją, o bibliotekoje yra daug nacistinės literatūros ir planuota ją tiesiog sunaikinti. Prireikė didelių privačių asmenų ir universiteto rektoriaus K. Bieliuko ir prorektorių pastangų, kad butas būtų išsaugotas[3926].

Greičiausiai planuota M. Römerį skirti vadovauti Valstybinės teisės katedrai[3927], tačiau teisininko padėjėju planuota skirti artimiausią komunistinei aplinkai žmogų[3928]. Kai kuriuose šaltiniuose rašoma, kad Valstybinės teisės katedros vedėju nuo 1944 m. buvo J. Bulavas[3929]. Teisės fakulteto dekanu buvo paskirtas teisė istorijos mokslininkas K. Jablonskis[3930].

3921 Römer Michał, Dziennik 1943–1944 (1943 m. liepos 1 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 3.

3922 Bruns, Viktor, „Die Memelfrage". *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 6 (1936): 645–666; plačiau žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 84: 412–421.

3923 Römer Michał, Dziennik 1943–1944 (1943 m. liepos 1 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 3.

3924 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1944 m. rugpjūčio 12 d.). VUB RS, f. 75-16, l. 21.

3925 *Ibid.* (1944 m. rugsėjo 9 d.), l. 19.

3926 *Ibid.* (1944 m. spalio 4 d.), l. 47b.

3927 Teisės mokslų fakulteto tarybos 1944 m. spalio 17 d. posėdžio protokolas Nr. 1. LCVA, f. R-856, ap. 18, b. 1, l. 4.

3928 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1944 m. rugpjūčio 23 d.). VUB RS, f. 75-16, l. 26.

3929 *Vilniaus universiteto istorija 1940–1979*, *supra note*, 3813: 80, 406–407. Šioje knygoje poskyryje apie Valstybinės teisės katedros sudėtį M. Römeris apskritai neminimas.

3930 *Ibid.*, 80.

4.7. Lietuvos likimas

Nacionalsocialistinės okupacijos metu, pasak M. Römerio, Lietuva buvo kaip kokia kvazivalstybinė autonomija. Teisininkas tai traktavo kaip Lietuvos formavimąsi į valstybinį darinį su savo valdžia, bet suvereniteto teisės priklausė fiureriui kaip kokia personalinė unija su Vokietijos Reichu. Lietuva galėjo turėti savo diplomatinį atstovą Berlyne, bet kitose valstybėse galėjo būti tik konsulai, taip pat galėjo sudaryti ekonomines sutartis su kitomis valstybėmis, turėti savo kariuomenę ir policiją (autorė nėra įsitikinusi, kad toks teisės aktas, reglamentuojantis šiuos dalykus, buvo priimtas)[3931]:

„Mažos tautos padėtis tokiame milžinų kare yra labai sunki, kai jos likimas yra didžiųjų valstybių rankose ir sunkus kiekvienas sprendimas.“[3932]

Vykstant Antrajam pasauliniam karui Lietuvą pasiekdavo ne tik karinių lėktuvų antskrydžiai ir bombos, bet ir įvairiausios naujienos iš Rytų fronto. Regis, nacių pozicijos ėmė silpnėti. M. Römeris dienoraštyje svarstė, kaip Lietuvai reikia išlikti. Jis jau neturėjo iliuzijų apie Euraziją:

„<...> tiesioginis kontaktas su sovietais 1940–1941 m. mane radikaliai išgydė nuo tokių galimų orientacijų. Sovietai mums yra mirtis Eurazijos pelkėje. Jų pasiūlymas būtų pats baisiausias iš visų.“[3933]

M. Römeriui nedavė ramybės Lietuvos likimas. Jis vis mąstė apie ją:

„Mažoji europietiška Lietuva, susisiekusi su Eurazijos kolosu, neišgelbės savo kultūros ir neišsaugos individualumo. Eurazijos potvynis nužudys šią nedidelę Europos salą, sutriuškins jos individualumą ir pagal save suniveliuos šią šalį ir tautą. Lietuva ir tos šalys, kurias į save įsiurbtų sovietinis kūnas, būtų neturtingos. Sovietai šią aneksiją laiko aksioma, o ar Anglija ir Amerika norės ir sugebės pasipriešinti pergalingiems sovietams – labai problemiška. Bus daug kitų svarbesnių vertybių, kurias reikės ginti toliau į vakarus, o mes esame pakrašty ir atstovaujame nereikšmingą veiksnį.“[3934]

Teisininkas mąstė apie įvairiausias sąjungų, kuriose dalyvautų Lietuva, mozaikas, valstybinių blokų iš mažų ir vidutiniškų šalių rokiruotes: ir sąjungą su skandinavų valstybėmis (Baltoskandijos blokas, kuriam vadovautų Švedija[3935]), ir Čekoslovakijos, Lenkijos, Vengrijos, Baltarusijos, Rumunijos ir Lietuvos sąjungą[3936]. Baltoskandijos blokas M. Römeriui atrodė priimtinesnis.

3931 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. spalio 23 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 299.
3932 *Ibid.* (1942 m. spalio 24 d.), l. 300.
3933 *Ibid.* (1943 m. kovo 1 d.), l. 364.
3934 *Ibid.* (1943 m. lapkričio 7 d.), l. 66.
3935 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1943 m. vasario 24 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 361.
3936 *Ibid.* (1943 m. vasario 20 d.), l. 359.

Viena vertus, jis baiminosi dėl Lietuvos įtraukimo į didelę slavų masę. Kita vertus, teisininkas Baltoskandijos bloke irgi įžvelgė pavojų, nes sovietinei Rusijai Baltijos pajūris buvo itin patrauklus:

„Atsiskirdama nuo Lenkijos ir Čekijos bloko kartu su Latvija ir Estija prisijungdama prie Baltijos ir Skandinavijos bloko, ji yra labiau veikiama šio ribinio traktavimo.“[3937]

Teisininkas iš Teisės mokslų fakulteto dekano S. Žakevičiaus gavo pasiūlymą sukurti Lietuvos, Latvijos ir Estijos federacijos konstituciją kaip medžiagą idėjoms, kurios po karo galėtų realizuotis. M. Römeris tuo metu gyveno Bagdoniškyje ir nebuvo tikras, kad galės tokį darbą atlikti. Juk jis turėjo būti tikslus, o teisininkas neturėjo savo bibliotekos ir reikiamos medžiagos, o „spekuliacine improvizacija“ pasikliauti nenorėjo[3938]. Daugiau dienoraščiuose apie šią idėją neužsiminta.

1943 m. pasklido kalbos, kad dar tik prasidės tikrasis karas tarp Vakarų ir Rytų. Tai M. Römeriui kėlė blogas mintis apie šalies likimą:

„<...> mūsų kraštui tai gali būti blogiausia, nes mūsų geografinė padėtis yra fatališka tarp Vokietijos ir Rusijos, arba Vakarų ir Rytų susidūrime: esame tarp kūjo ir pjautuvo, pačiame atvirame kelyje, viduryje tarp dviejų galybių, be jokios apsaugos (priedangos).“[3939]

1944 m. įvykus sovietų reokupacijai, M. Römeris neįsivaizdavo, kaip gali sovietai likti Lietuvoje visam laikui:

„Tai kažkas panašaus į ugnies ir vandens jungimą. Jei taip atsitiktų, tai Lietuva kaip tautinis darinys tikriausiai pražūtų arba būtų taip giliai transformuotas, kad psichiškai (etiškai) nustotų būti tuo, kuo yra.“[3940]

Dienoraštyje teisininkas pastebėjo, kad lietuviai netrokšta vokiečių, bet trokšta atsikratyti ir sovietų:

„Šiandien, jau po sovietinės ir vokiečių okupacijos patirčių, ne tik inteligentija, bet beveik be išimties visa Lietuvos tauta suprato ir pamilo savo šalies nepriklausomybę.“[3941]

Teisininką stebindavo sovietinė spauda:

„Tai policinė pedagogika <...>. Visi piliečiai traktuojami kaip nepilnamečiai vaikai, kuriems duodamas tik praryti protinis maistas, nes už juos iš anksto atliekama visa medžiagos atranka, samprotavimas, virškinimas ir pan. Tokia spauda yra

3937 *Ibid.* (1943 m. vasario 24 d.), l. 361.
3938 Römer Michał, Dziennik 1943–1944 (1944 m. sausio 27 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 107.
3939 *Ibid.* (1943 m. spalio 12 d.), l. 54.
3940 Römer Michał, Dziennik 1944–1945 (1944 m. spalio 19 d.). VUB RS, f. 75-16, l. 57.
3941 *Ibid.*

nuobodi ir monotoniška. Pagal įsakymą reikia žavėtis, džiaugtis, piktintis, jausti ir mąstyti.“[3942]

Atnaujinta Lietuvos TSR mokslų akademijos veikla. Pradėtas diskutuoti Akademijos prezidiumo narių klausimas. Tarp kitų kandidatų siūloma M. Römerio kandidatūra[3943]. Kandidatų pavardės turėjo būti nusiųstos į Maskvą. Ten jos ir turėjo būti patvirtintos. Pasklido kalbos, kad Akademijos prezidentu paskirtas M. Römeris. Tokiais gandais teisininkas nepatikėjo ir abejojo, ar net paprastu akademiku bus paskirtas. Profesorius troško nebūti paskirtas tokios reprezentatyvios institucijos vadovu, nes neabejojo, kad jam teks būti pririštam prie politinės sistemos. Be to, niekas į jį oficialiai nesikreipė, tad gandus teisininkas vadino pasakomis, kurios ir turėjo likti pasakomis[3944].

Visi šie klausimai liko neatsakyti. M. Römeris susirgo. Keletą dienų prieš mirtį jis parašė, kad mirtis sparčiai artėja, ir prisipažino nebijąs jos. Tačiau teisininkas nuogąstavo dėl savo šeimos likimo[3945]. Nuogąstavimai buvo pagrįsti: jo šeimos laukė nelengvi likimo išbandymai.

Teisininkui mirus, Teisės mokslų fakultete tartasi dėl velionio laidotuvių, rankraščių ir bibliotekos perėmimo, paminklo pastatymo[3946].

[3942] *Ibid.* (1944 m. gruodžio 24 d.), l. 90.
[3943] *Ibid.* (1944 m. spalio 28 d.), l. 61.
[3944] *Ibid.* (1944 m. lapkričio 21 d.), l. 73.
[3945] *Ibid.* (1945 m. vasario 16 d.), l. 117.
[3946] Teisės mokslų fakulteto tarybos 1945 m. kovo 10 d. posėdžio protokolas Nr. 6. LCVA, f. R-856, ap. 18, b. 1, l. 12–13.

IX. VISUOMENININKAS

M. Römeris aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, nuo ankstyvos jaunystės priklausė įvairioms komisijoms, draugijoms, klubams, būreliams, bendruomenėms, pavyzdžiui, draugijai „Rūta“[3947], M. K. Čiurlionio draugijai[3948], Vilniaus namų amatui ir liaudies menui remti draugijai[3949], Lietuvių mokslo draugijai[3950], kuri 1919 m. organizavo Mokslo kursus iš psichologijos, lietuvių literatūros, filosofijos, matematikos, žydų istorijos Lietuvoje, Lietuvos istorijos, bakteriologijos, chemijos[3951], buvo Vyriausiojo komiteto Vilniaus krašto badaujantiems šelpti nariu[3952], Gedimino ordino tarybos nariu[3953], Čekų mokslo ir meno akademijos nariu[3954], Lietuvių tautinio intelektualinio bendradarbiavimo komisijos pirmininku[3955], Tarptautinio Prancūzų revoliucijos instituto nariu[3956], Lietuvos teisininkų draugijos vicepirmininku, garbės nariu (žr. monografijos IX dalies 1 skyrių), Kauno Rotary klubo nariu[3957]. Būdamas Lietuvių–prancūzų draugijos pirmininku įtikino Lietuvos vyriausybę, kad nuo 1937 m. Lietuvos mokyklose prancūzų kalba būtų dėstoma kaip pirmoji užsienio kalba[3958]. Buvo Laikino komiteto taikai palaikyti nariu[3959], Žurnalistų sąjungos garbės teismo nariu[3960],

---

3947 Draugijos „Rūta“ narių 1907–1910 m. sąrašas. LMAVB RS, f. 244-6, l. 102.

3948 „Čiurlionies kuopa“. *Viltis*, 1913 m. spalio 20 (lapkričio 2) d., Nr. 123 (910), 1–3.

3949 Römer Michał, Dziennik 1913–1914 (1913 m. gruodžio 20 (1914 m. sausio 2) d.). LMAVB RS, f. 138-2231, l. 366.

3950 Lietuvių mokslo draugijos dokumentai. LMAVB RS, f. 267-2786, l. 13.

3951 Lietuvių mokslo kursų dokumentai: Lietuvių mokslo kursai Vilniuje. *Ibid*., l. 2.

3952 „Vyriausias komitetas Vilniaus krašto badaujantiems šelpti“. *Trimitas*, 1934 m. kovo 22 d., Nr. 12, 3.

3953 „D.L.K. Gedimino ordino taryba“. *Trimitas*, 1932 m. vasario 18 d., Nr. 8, 159.

3954 „Įvairios žinios“. *Trimitas*, 1935 m. birželio 6 d., Nr. 23, 420; „Prof. Roemeris Čekų mokslo ir meno akademijos narys“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. gegužės 29 d., Nr. 122 (4805), 6.

3955 „Lietuvių draugijų, palaikančių santykius su užsieniu, konferencija“. *Trimitas*, 1935 m. vasario 7 d., Nr. 6, 97; Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. spalio 17 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 259.

3956 Prof. M. Römerio biografija. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 17.

3957 Kauno Rotary klubas įsikūrė 1934 m. vasarą. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. rugsėjo 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 244.

3958 „Prestono paskalos“. *Dirva*, 1986 m. gegužės 22 d., Nr. 21, 7; „Iškilmės Lietuvių – Prancūzų drjoj“. *XX amžius*, 1939 m. vasario 20 d., Nr. 41 (793), 2.

3959 „Taikai palaikyti s-gos sekretorius Kaune“. *Rytas*, 1936 m. gegužės 13, Nr. 109 (3481), 7.

3960 „Prof. Mykolaitis žurnalistų garbės teismo narys“. *Dienos naujienos*, 1933 m. rugsėjo 19 d. Nr. 213 (733), 3.

Lietuvių dailės draugijos valdybos nariu[3961], S. Šimkaus 30 metų muzikos darbo sukaktuvėms minėti garbės komiteto nariu[3962], teisininkų ir ekonomistų studentų korporacijos „Unitas“ vadovu[3963], Lietuvos masonų ložės vadovu[3964], „Žiburėlio“[3965] valdybos nariu[3966], „Lietuvio studento“ garbės pirmininku[3967], Šiaurės Lietuvai šelpti centrinio komiteto vicepirmininku pagalbai nuo nederliaus nukentėjusiems (kartais posėdžiams pirmininkaudavo valstybės vadovas)[3968], aktoriaus, režisieriaus K. Glinskio scenino darbo trisdešimtmečio jubiliejinio komiteto nariu[3969], paminklo J. Tumui-Vaižgantui komiteto nariu[3970], Tautų Sąjungos paramos draugijos nariu, Lietuvos ir Latvijos draugijos, Lietuvių–švedų draugijos nariu[3971] ir t. t. Vienoje iš savo biografijų teisininkas nurodė, kad buvo Tarptautinio prancūzų revoliucijos istorijos instituto nariu[3972].

Buvo garbės nariu studentų akademinėje Teisininkų ir ekonomistų draugijoje[3973], priklausė Lietuvos mokslų draugijos istorijos sekcijai[3974], Lietuvos istorijos draugijai[3975]. Buvo Vilniaus 600-ųjų metų jubiliejaus komiteto nariu[3976]. Dalyvavo grupės, kuriančios Tautų Sąjungos skyrių Lietuvoje, veikloje[3977], Lietuvos žydų veikloje[3978], draugijos „Pan-Europa“ valdybos veikloje[3979] (žr. monografijos II dalį) ir kitų organizacijų veikloje.

3961 1928 m., 1933 m. Lietuvių dailės draugijos valdybos sąrašas. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 413, l. 19, 24.

3962 „Kaip bus paminėtas St. Šimkaus jubiliejus“. *Ūkininko patarėjas*, 1935 m. balandžio 4 d., Nr. 14, 10.

3963 „Min. Šilingas apie teisininko gyvenimą“. *Rytas*, 1935 m. balandžio 11 d., Nr. 84 (3161), 2.

3964 Raila, Bronys. „„Masoniukų“ auka – Putinas“. *Dirva*, 1964 m. rugsėjo 23 d., Nr. 106, 4.

3965 Vilniuje įsikūrusi draugija „Žiburėlis“ rūpindavosi pagalba moksleiviams. Žr.: „Iš „Žiburėlio“ draugijos“. *Trimitas*, 1921 m. vasario 5 d., Nr. 5, 25.

3966 „Žiburėlis“ ir jo nepartivumas“. *Viltis*, 1915 m. sausio 17 (30), Nr. 13 (1254), 1.

3967 „Padėka“. *XX amžius*, 1937 m. gegužės 8 d., Nr. 102 (260), 2.

3968 „Lietuvos visuomenei“. *Trimitas*, 1929 m. sausio 24 d., Nr. 4, 50. Į šį komitetą M. Römerį pakvietė valstybės vadovo žmona. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 80.

3969 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 205.

3970 „Paminklas Vaižgantui“. *Naujoji Romuva*, 1934 m. balandžio 22 d., Nr. 172 (16), 354.

3971 Lietuvių-švedų draugijos sąrašas. LCVA, f. 586, ap. 1, b. 3, l. 171.

3972 Prof. M. Römerio biografija. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 620, l. 17.

3973 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. kovo 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 80.

3974 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. kovo 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 166.

3975 Lietuvos istorijos draugijos posėdžių protokolai. LMAVB RS, f. 267-2815, l. 3, 16. Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 138; Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 175; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. kovo 7 d., 1938 m. spalio 8 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 173.

3976 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 30 d.), 144.

3977 *Ibid.* (1923 m. vasario 10 d.), 260.

3978 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gruodžio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 176.

3979 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gruodžio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 310.

Tačiau pats M. Römeris prisipažino, kad jis nemėgdavo visuomeninio gyvenimo ir jo nesureikšmindavo bei stengdavosi jame dalyvauti tik tiek, kiek to reikėjo profesinėje veikloje[3980]. Kai ėjo ir profesoriaus, ir Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, ir Lietuvos universiteto rektoriaus pareigas, teisininkas prisipažino, kad labiausiai vertino namų tylą, kuri būdavo didelė retenybė, todėl ilgainiui jis nebenorėjo priklausyti jokioms naujai susikūrusioms draugijoms, o jos jį vis kviesdavo į savo prezidiumus[3981]. M. Römeris net pastebėjo, kad kuo toliau, tuo dažniau jam buvo siūlomi garbės titulai:

> *„Bet kažkaip man pradeda kristi šie garbingi vardai. Esu studentų korporacijos „Fraternitas Juvenum“ garbės filistras, akademinės korporacijos „Unitas“ vadovas, akademinės asociacijos „Vytauto Didžiojo Universiteto Studentų Teisininkų ir Ekonomistų Draugija“ garbės narys, „Institutul Regal de stiinte Administrative al Romaniei“ Bukarešte narys korespondentas, „Lietuvos Teisininkų Draugijos“ garbės narys, pristatytas kaip kandidatas į Instituto ir kartu Čekoslovakijos „Mokslo ir meno“ akademijos Prahoje narius, esu mūsų universiteto viršūnėje, kaip tikrasis profesorius, teisės mokslų daktaras ir rektorius, o aš negaliu būti pakeltas aukščiau, nes nebėra kur toliau.“*[3982]

Žinoma, teisininkas suprato, kad šie pagyrimai ir titulai reiškia asmens veiklos pripažinimą, bet suprato, kad

> *„tai savotiška premija už senatvę baigus gyvenimo darbą. Tai tarsi rodo, kad aplinka, kurioje dirbama, į žmogų pradeda žiūrėti kaip į nusipelniusį pensininką, kuriam pagyrimais apmokama, bet iš jo nebesitiki naujų darbų, jis išimamas iš apyvartos. <...> Tačiau man tik 55-eri ir vis dar jaučiuosi kupinas kūrybinių galių <...>. Nenoriu dar ilsėtis garbėje, kupinas šlovės ir nuopelnų, kaip žmogus, išsiųstas iš aktyvaus gyvenimo ir jau per savo gyvenimą patentuotas ir užkonservuotas garbėje kaip brangus inventoriaus objektas. Todėl tie garbės vardai nėra – bent jau man – asmeniškai malonūs.“*[3983]

[3980] Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. gegužės 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 196.
[3981] *Ibid.* (1928 m. birželio 11 d.), l. 392.
[3982] Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 310.
[3983] *Ibid.* (1935 m. sausio 28 d.), l. 310.

1. LIETUVOS TEISININKŲ DRAUGIJOJE

1.1. Draugijos sudėtis ir organizacija

M. Römeris pirmą kartą Lietuvos teisininkų draugiją (toliau – Teisininkų draugija) dienoraštyje paminėjo 1921 m. gegužės 7 d., kai jam teisingumo ministras V. Karoblis pasiūlė eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas. Tą dieną jis svarstė Vyriausiojo Tribunolo kompetenciją ir tai, kad būtina jam suteikti kasacinės instancijos teismo funkciją, nes, pagal Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymą[3984], Vyriausiasis Tribunolas atliko tik apeliacinės instancijos teismo funkciją apygardų teismų sprendimams. Šiuo atveju teisininkas paminėjo V. Mačį, kuris priešinosi šiai kasacinės instancijos teismo idėjai ir apie tai kalbėjo Teisininkų draugijoje[3985].

Lietuvos teisininkų draugija buvo įsteigta 1920 m. sausį. Steigė ją pirmasis nepriklausomos Lietuvos teisingumo ministras P. Leonas, Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis, Kauno apygardos teismo pirmininkas V. Mačys, Kauno apygardos teismo pirmininko padėjėjas S. Petrauskas, Kauno apygardos teismo teisėjas K. Oleka[3986]. Pasakytina, kad Teisininkų draugijos užuomazgos siekė kur kas ankstesnius laikus, dar 1910 m.[3987]

M. Römeris pirmą kartą apsilankė Teisininkų draugijos metiniame visuotiniame susirinkime 1921 m. gruodžio 4 d. Susirinkimas vyko galimai Vyriausiojo Tribunolo posėdžių salėje, jam pirmininkavo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis. Dienoraštyje pastebėta, kad draugijos nariai buvo susiskirstę į keturis skyrius: teismų organizavimo, civilinės, baudžiamosios teisės ir notarų skyrių. Posėdyje buvo apytiksliai 20 narių, tarp jų teisėjai Z. Toliušis, A. Sugintas, J. Papečkys, A. Janulaitis, keli advokatai, tarp jų – A. Tumėnas[3988].

Visuotinių susirinkimų metu būdavo renkami Teisininkų draugijos valdybos nariai, tačiau M. Römeris tą kartą išvyko anksčiau tikėdamasis, kad į valdybą bus „įtrauktos gaivesnės ir gyvybingesnės jėgos“[3989]. Po kelių dienų M. Römeris sužinojo, kad į valdybą išrinko jį, A. Kriščiukaitį,

---

3984 „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3.

3985 Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. gegužės 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 183.

3986 Prašymas įregistruoti Lietuvos teisininkų draugijos statutą. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 84, l. 1.

3987 Milčinskas, Algirdas. „Lietuvos teisininkų draugijos užuomazga“. *Teisė* 43 (1938): 344–347.

3988 Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. gruodžio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 394.

3989 *Ibid*.

A. Janulaitį, Z. Toliušį ir L. Noreiką[3990]. Teisininkas prisipažino, kad jam šios pareigos bus malonios, o skubiausias darbas – tai žurnalo *Teisė* leidimo organizavimas[3991].

Valdybos nariai darbus pasiskirstė taip: draugijos pirmininku buvo A. Kriščiukaitis, vicepirmininku – M. Römeris, sekretoriumi – L. Noreika, iždininku – Z. Toliušis, bibliotekininku – A. Janulaitis. Draugijos pirmininkas buvo įpareigotas išsiaiškinti dėl leidinio finansavimo[3992].

Iki 1928 m. tokios sudėties draugijos valdyba ir buvo renkama[3993]. Valdybos nariai funkcijas pasiskirstė taip pat vienodai[3994]. 1928 m. sausį buvo išrinkti tie patys draugijos valdybos nariai, tik šį kartą vietoj L. Noreikos buvo išrinktas Kauno apygardos teismo teisėjas J. Grigaitis[3995]. 1929 m. sausį ir vėl buvo išrinkta ta pati valdybos sudėtis[3996]. Valdybos posėdžiai dažniausiai vykdavo A. Kriščiukaičio kabinete Vyriausiajame Tribunole[3997]. Apskritai raštuose Kauno miesto ir apskrities viršininkui Lietuvos teisininkų draugijos būstine įvardijamas Vyriausiasis Tribunolas.

1930 m. sausį M. Römerio nerinko į valdybą[3998]. Manytina, pagrindinė to priežastis – didelis užimtumas. Tuo metu teisininkas ėjo Valstybės Tarybos nario, profesoriaus Lietuvos universitete pareigas, rašė knygas, vertė užsienio valstybių konstitucijas. Ne visada turėdavo laiko išklausyti kolegų viešų paskaitų, skaitytų Teisininkų draugijos susirinkimuose. Tad 1930 m. sausį valdyba buvo sudaryta iš A. Kriščiukaičio, J. Grigaičio, Z. Toliušio, P. Leono ir V. Stankevičiaus. Tačiau M. Römeris kartu su A. Janulaičiu ir Č. Butkiu ėjo Teisininkų draugijos revizijos komisijos nario pareigas[3999].

Vis dėlto po metų M. Römeris ir vėl buvo išrinktas valdybos nariu. Tąkart valdybos nariai buvo pirmininkas A. Kriščiukaitis, vicepirmininkas

---

3990 Teisininkų draugijos valdybos sąrašas. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 84, l. 8.

3991 Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. gruodžio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 397.

3992 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 13 d.), l. 403.

3993 Lietuvos teisininkų draugijos pirmininko padėjėjo M. Römerio 1922 m. liepos 26 d. raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui dėl Lietuvos teisininkų draugijos sąrašo. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 84, l. 7; „Lietuvos teisininkų draugija". *Vilnietis*, 1922 m. sausio 14 d., Nr. 11 (63), 4.

3994 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 45; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 139; „Iš Teisininkų draugijos 1924 m. apyskaitos". *Teisė* 7 (1925): 63.

3995 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. sausio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 323; 1928 m. gegužės 10 d. raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui dėl Lietuvos teisininkų draugijos sudėties. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 84, l. 15.

3996 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 13.

3997 *Ibid.* (1929 m. sausio 26 d.), l. 17.

3998 *Ibid.* (1930 m. vasario 7 d.), l. 205.

3999 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. sausio 31 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 71.

M. Römeris, iždininkas Z. Toliušis, sekretorius J. Grigaitis, bibliotekininkas V. Stankevičius[4000]. 1932 m. M. Römeris nebuvo išrinktas į Teisininkų draugijos valdybą. Tąkart nariais išrinkti A. Kriščiukaitis, V. Stankevičius, J. Grigaitis, J. Byla ir Z. Toliušis[4001]. Nuo 1934 m. Teisininkų draugijos pirmininku jau būdavo išrenkamas kitas asmuo, nes A. Kriščiukaitis mirė 1933 m. pabaigoje. 1934 m. pirmininku buvo išrinktas V. Stankevičius[4002]. Kitais valdybos nariais išrinkti M. Römeris, Vyriausiojo Tribunolo teisėjai J. Byla, J. Grigaitis ir advokatas Z. Toliušis[4003].

1935 m. M. Römeris parašė raštą, kuriame prašė nerinkti jo į Teisininkų draugijos valdybą, nes universiteto rektoriaus darbas neleidžia sąžiningai atlikti pareigų valdybai[4004]. Teisininkas nebuvo išrinktas, bet buvo paskirtas draugijos garbės nariu (juo buvo iki pat 1942 m.[4005]). Be jo, ši narystė buvo priskirta dar P. Leonui ir Vyriausiojo Tribunolo teisėjui M. Čepui[4006]. Draugijos valdybos nariais išrinkti J. Gudauskis, Z. Toliušis, J. Grigaitis, J. Byla ir J. Robinzonas. Revizijos komisijos nariais – L. Ciplijauskas, Č. Butkys ir S. Bieliackinas[4007]. M. Römeris džiaugėsi dėl J. Robinzono išrinkimo, nes laikė jį „gera jėga ir mokslo žmogumi“. Jis buvo įsitikinęs, kad tai padės tobulėti draugijai, nes dėl Z. Toliušio įtakos jos veikla apsiribojo teismų praktika –

> *„apskritai Teisininkų draugija linkusi prie teismų darbuotojų profesinės asociacijos gretų.“*[4008], [4009]

4000 *Ibid.* (1931 m. vasario 7 d.), l. 88.

4001 1932 m. spalio 28 d. raštas Kauno mieto ir apskrities viršininkui dėl Lietuvos teisininkų draugijos sudėties. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 84, l. 22.

4002 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 145.

4003 *Ibid.* (1934 m. sausio 27 d.), l. 127; „Teisininkų draugijos visuotinio susirinkimo protokolas“. Teisė 25 (1934): 89.

4004 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 309

4005 Lietuvos teisininkų draugijos narių sąrašas. VUB RS, f. 87-4, l., 19.

4006 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 310; „Teisininkų draugijos visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 29 (1935): 76.

4007 „Metinis teisininkų susirinkimas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. sausio 28 d., Nr. 23 (2286), 10; Teisininkų draugijos valdyba. LCVA, f. 402, ap. 5, b. 146, l. 26.

4008 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. sausio 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 310.

4009 Daugiau apie Teisininkų draugijos visuotinius susirinkimus: „Teisininkų draugijos 1936 metų visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 33 (1936): 117–120; „Lietuvos teisininkų draugijos 1937 m. visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 37 (1937), 150–154; „Lietuvos teisininkų draugijos 1938 m. visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 41 (1938), 144–149; „Lietuvos teisininkų draugijos 1939 m. visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 45 (1939), 107–109; „Lietuvos teisininkų draugijos 1940 m. visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 50 (1940), 82–86.

1.2. Žurnalas *Teisė*

Kilo idėja leisti leidinį *Teisė*. A. Janulaitis pasiūlė M. Römeriui būti šio žurnalo redaktoriumi. Teisininkas sutiko, bet pabrėžė, kad jei šių pareigų norės A. Kriščiukaitis, jis su juo nekonkuruosiąs. Iš pradžių kilusi mintis, kad leidinį leis arba Teisingumo ministerija, arba Teisininkų draugija, kurią finansiškai remtų Vyriausybė. Tai kaip tik ir buvo tas atvejis, kai M. Römeris paminėjo Teisininkų draugiją antrą kartą pabrėždamas, kad ši prieš metus įsteigta asociacija kol kas „miegojo“:

> *„Manau, būtų geriau, jei žurnalą leistų Teisininkų draugija. Tokio žurnalo poreikis didelis. Pati Teisininkų draugija be žurnalo bus mirusi.“*[4010]

M. Römeriui pirmą kartą apsilankius Teisininkų draugijos metiniame visuotiniame susirinkime 1921 m. pabaigoje galutinai apsispręsta, kad draugija turi rūpintis žurnalo *Teisė* redagavimu ir leidyba:

> *„Neabejotinai Draugiją atgaivins teisės žurnalas, kuris yra nepaprastai reikalingas jaunai Lietuvos valstybei, o ypač jaunai ir daugeliu atžvilgiu žlungančiai teismų sistemai.“*[4011]

M. Römeris didžiausia Teisininkų draugijos misija laikė žurnalo Teisė leidimą. Dėl ekonominio nestabilumo Europoje, Vokietijos markės kurso kritimo Ministrų kabinetas atmetė prašymą skirti subsidiją šio žurnalo leidimui 1923 metams[4012]. Viena iš priežasčių buvo ta, kad Teisingumo ministerija pati galėjo leisti tokį žurnalą, nes gaudavo lėšų leidybai. M. Römeris stebėjosi tokiu ministrų sprendimu dėl žurnalo finansavimo nutraukimo, nes jis abejojo, kad teisingumo ministras leis tokį žurnalą vien jau dėl to, kad iki tol nebuvo išleisti Civilinio kodekso ir proceso vertimai į lietuvių kalbą. Kita vertus, buvo girdėti ir kitų priežasčių, politinių: Teisininkų suvažiavime buvo priimtas sprendimas, patvirtinantis, kad A. Stulginskį valstybės vadovu Seimas išrinko nesant pakankamo Seimo narių kvorumo, taigi, jo išrinkimas prieštaravo 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos nuostatoms[4013].

M. Römeris suprato, kad Teisininkų draugijai pačiai leisti leidinį būtų nepakeliama našta. Antraip draugijos veikloje žiojėtų spraga, nes žurnalas, susijęs su teise, turėjo „atlikti didelę misiją“[4014].

4010 Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. spalio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 333.
4011 *Ibid.* (1921 m. gruodžio 4 d.), l. 394.
4012 Ministrų kabineto 1923 m. vasario 2 d. posėdis. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 295, l. 28.
4013 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1923 m. vasario 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2256, l. 19.
4014 *Ibid.*

Taip nutikus iškelta idėja žurnalą *Teisė* leisti ir redaguoti Lietuvos universiteto Teisių fakultete. Sykiu nuspręsta, kad turėtų būti leidžiami ir Teisių fakulteto darbai. Šios dvi leidybos kryptys buvo pasiūlytos M. Römerio[4015].

1923 m. Teisininkų draugijoje ne kartą gvildentas žurnalo likimas. Draugijos pirmininkas A. Kriščiukaitis nurodė, kad žurnalas būtų leidžiamas kaip mėnraštis, skirtas tik praktiniams teisėkūros klausimams, įstatymų ir teismų praktikai komentuoti, atsisakant mokslinių straipsnių. Tokį leidinį planuota finansuoti padidinus Teisininkų draugijos nario mokestį ir remiantis Advokatų tarybos parama[4016].

Viltis vėl pradėti leisti žurnalą atsirado tada, kai teisingumo ministru tapo A. Tumėnas, kuris sykiu buvo ir draugijos nariu. M. Römeris dienoraštyje ir vėl pabrėžė, kad *Teisė* reikalinga kaip kelrodžių teismų praktikoje viešinimo instrumentas[4017].

Taigi, 1922 m. žurnalas pradėtas leisti. Redaktoriumi buvo A. Kriščiukaitis. Nuo 1922 m. iki 1934 m. paprastai per metus būdavo išleidžiami du numeriai. Nuo 1934 m., kai redaktoriumi tapo J. Byla, Teisininkų draugija nusprendė kasmet išleisti po keturis žurnalo numerius[4018]. Žurnalą *Teisė* M. Römeris apibūdino taip:

> *„Tai – Teisininkų draugijos organas, labai ypatingas, nepolitinis, plačiosios visuomenės neskaitomas, skirtas teisiniams klausimams.“*[4019]

1.3. Draugijos vaidmuo, steigiant Teisių fakultetą

1922 m. balandžio 22 d. paskelbtas Seimo priimtas universiteto statutas[4020]. Remiantis 7 statuto straipsniu, universitete turėjo būti įsteigtas Teisių fakultetas. Pasak M. Römerio, universiteto senatas kreipėsi į Teisininkų draugijos valdybą prašydamas nurodyti grupę asmenų, kuriems galėtų būti patikėta organizuoti Teisių fakulteto darbą, personalą.

Šis klausimas buvo svarstytas visuotiniame draugijos susirinkime ir jo metu numatyta, kad formuojant fakulteto branduolį turi dalyvauti šie asmenys: Vyriausiojo Tribunolo teisėjai M. Römeris ir A. Janulaitis, advokatai P. Leonas, K. Šalkauskis, A. Tumėnas ir S. Bieliackinas. Taip M. Römeris buvo įtrauktas į Teisių fakulteto profesūrą[4021]. Ir iš tikrųjų Teisininkų

4015 *Ibid.* (1923 m. balandžio 15 d.), l. 43.

4016 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1923 m. balandžio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 43.

4017 *Ibid.* (1923 m. rugsėjo 21 d.), l. 122.

4018 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. sausio 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 127.

4019 *Ibid.* (1934 m. sausio 27 d.), l. 127.

4020 „Universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 86-738.

4021 Römer Michał, Dziennik 1921–1923 (1922 m. balandžio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 64.

draugija rekomendavo M. Römerį, kad jis užimtų profesoriaus pareigas[4022] (žr. monografijos VIII dalies 1skyrių).

1.4. Teisės aktų projektai

1922 m. sausio 22 d. vyko M. Römerio pirmininkaujamas Teisininkų draugijos posėdis, kuriame buvo svarstytas neseniai parengtas Seimo komisijos konstitucijos projektas. Tą dieną buvo svarstomas prezidentūros klausimas. Kalbėjo Z. Tumėnas, L. Noreika, A. Janulaitis. M. Römeris valstybės vadovo statuse įžvelgė tik „valdžios šešėlį", apsiribojantį reprezentaciniu vaidmeniu. L. Noreika nepritarė tokiam prezidento statusui manydamas, kad jam turi būti suteikta veto ir įstatymų leidžiamosios valdžios paleidimo teisė, o A. Janulaitis apskritai buvo už tai, kad valstybės vadovo instituto neliktų[4023]. Kitame posėdyje ir vėl buvo svarstomas konstitucijos projektas. Bendrą pranešimą skaitė Teisininkų draugijos narys A. Voldemaras. Diskusijų nebuvo[4024]. Dar kitame susitikime svarstytas pranešimas apie teismų sistemos organizavimą naujame Konstitucijos projekte[4025]. Šiame posėdyje M. Römeris nedalyvavo, bet aprašė, ką buvo girdėjęs. Posėdyje kilo diskusijos dėl teisėjų skyrimo tvarkos: dauguma posėdyje dalyvavusių priešinosi tam, kad Seimas iš Ministrų Tarybos pateiktų kandidatų skirtų teisėjus. Visi sutarė, kad tokia įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios įtaka aukščiausiajai teisminei valdžiai ją daro priklausoma ir pavaldžia kitoms dviem valdžioms bei pažeidžia konstitucinį teismų nepriklausomumo principą. Galiausiai buvo išrinktas komitetas, kuris kartu su Teisininkų draugijos valdyba turėjo parengti Konstitucijos projekto skyrių dėl teismo. Jį turėjo patvirtinti draugija, o tada projektas turėjo būti pateiktas Seimo frakcijoms ir Konstitucijos projektą rengiančiai komisijai. Tą pačią dieną susirinko draugijos valdyba, t. y. A. Kriščiukaitis, M. Römeris, L. Noreika ir Z. Toliušis ir išrinkti komiteto nariai – advokatas K. Samajauskas, teisėjas J. Budreckas, Kauno burmistras J. Vileišis, advokatas S. Bieliackinas. Pastarąjį M. Römeris įvardijo vienu geriausiu teisininku Lietuvoje, puikiai išmanančiu Europos teisės aktus, mokančiu lietuvių kalbą. Nuspręsta, kad projekte turi atsispindėti dvi tezės: teismas yra nepriklausomas ir teismas priima sprendimus remdamasis įstatymais Lietuvos Respublikos

4022 *Ibid.* (1922 m. balandžio 26 d.), l. 66.

4023 *Ibid.* (1922 m. sausio 22 d.), l. 19.

4024 *Ibid.* (1922 m. sausio 29 d.), l. 22; „Teisininkų draugijos konstitucijos projektas, kiek jis liečia Teismą". Teisė 1 (1922), 51–53.

4025 *Ibid.* (1922 m. kovo 5 d.), l. 40.

vardu. Ilgiau diskutuota dėl žemiausios instancijos teisminės valdžios konstrukcijos[4026].

Projektas buvo pateiktas Teisininkų draugijoje *ad hoc* visuotiniame susirinkime. Daugiausia diskutuota dėl teismų nepriklausomumo, kuris buvo vertinamas kaip teisminės valdžios nepriklausomumas, kaip viena iš tiesioginių suverenios valstybės valdžios apsaugos priemonių, leidžianti teismui veikti savarankiškai. Diskusija kilo dėl to, ar teismas turi būti nepriklausomas kaip valdžios dalis, ar nepriklausoma turi būti tik jo funkcija. Pasak M. Römerio, iš pradžių teismo nepriklausomumas įtvirtintas suverenios valdžios funkcijų nepriklausomumo prasme, o kituose straipsniuose teismas susietas su vykdomąja valdžia per teisėjų skyrimo institutą. Teisėjus turėjo skirti valstybės vadovas iš Vyriausiojo Tribunolo pristatomų kandidatų. Diskutuota ir dėl teismų darbo organizavimo tvarkos, ir dėl Vyriausiojo Tribunolo teisėjų skyrimo tvarkos, ir dėl suteikimo teismams kompetencijos nustatyti įstatymų teisėtumą, Tribunolui – jų konstitucingumą[4027].

Projektas buvo patvirtintas Teisininkų draugijos visuotiniame susirinkime[4028]. Tačiau taip ir nebuvo apsispręsta dėl teisėjų skyrimo tvarkos. Pradiniame Konstitucijos projekte numatyta, kad Seimas rinks teisėjus, o draugijos projekte – kad Vyriausiasis Tribunolas. Klausimas liko atviras. Tikėtasi jį sureguliuoti atskiru įstatymu. Tačiau taip nebuvo padaryta. Dėl to kildavo nesusipratimų. Antai Vyriausiasis Tribunolas siūlė L. Ciplijausko kandidatūrą, tačiau teisingumo ministras siūlė V. Kalniečio kandidatūrą. Galiausiai valstybės vadovas pritarė kaip tik šiai kandidatūrai. M. Römeris gvildeno šį klausimą dienoraščiuose. Kadangi lietuviško teisinio reguliavimo šiuo klausimu nebuvo, teisininkas siūlė ieškoti nurodymų imperinės Rusijos įstatymuose, kurie veikė laikinai, jei neprieštaravo Lietuvos Valstybės Konstitucijai ir įstatymams. Remiantis šiuo reguliavimu, Teisėjų kolegija siūlė kandidatus visuotiniame susirinkime, tačiau imperatorius nebuvo saistomas kolegijos rekomendacijų ir galėjo skirti bet kurį kitą asmenį, kurį jam siūlydavo teisingumo ministras. Taigi, M. Römeris padarė išvadą, kad jeigu valstybės vadovui skiriama tokia pati atributika kaip ir imperatoriui, tai ministro pateiktas kandidatas, nepaisant Vyriausiojo Tribunolo patvirtintos L. Ciplijausko kandidatūros, yra formaliai teisėtas. Tačiau teisininką liūdino ir stebino faktas, kad tokiu Tribunolo sprendimo nepaisymu aukščiausioji teisminė institucija ignoruojama:

4026 *Ibid.* (1922 m. kovo 8 d.), l. 41.

4027 *Ibid.* (1922 m. kovo 21 d.), l. 48.

4028 *Ibid.* (1922 m. kovo 25 d.), l. 50.

„*Tai savaime yra nepriimtina dėl paties institucijos rimtumo ir nepriklausomumo nuo politinių veiksnių, nors formaliai Lietuvos teisės aktuose šis klausimas dar nėra reglamentuotas. Pati forma, kuria tai padarė ministras Karoblis, yra labai įžeidžianti.*“[4029]

M. Römerio nuomone, mažų mažiausia, ką turėjo padaryti teisingumo ministras, tai bent pasikalbėti apie jo siūlomą kandidatą su Vyriausiojo Tribunolo pirmininku ir nurodyti motyvus, kodėl vieną ar kitą kandidatą renkasi, o ne paneigti ar net ignoruoti Tribunolo sprendimą[4030] (žr. monografijos III dalies 7.7 poskyrį).

Teisininkų draugijoje buvo pristatomi ir kiti Valstybės Tarybos rengiami projektai, pavyzdžiui, verslo registro, kreditorių apsaugos, verslo bendrovių ir pan. Juos pristatė Z. Starkus, V. Jurgutis ir T. Petkevičius, dalyvavę rengiant šiuos aktus[4031].

1.5. Kiti draugijos darbai

Teisininkų draugijoje buvo skaitomos paskaitos, pavyzdžiui, apie Civilinio kodekso straipsnių interpretaciją, lito taikymą įsipareigojimams ir mokėjimams[4032], prieškario, karo ir pokario skolų litais grąžinimo įstatymo projektą[4033], galiojančius teisės aktus, būtiną teismų reformą[4034], administracinį reglamentavimą, Baudžiamojo kodekso pakeitimus, hipotekos įstatymų organizavimo trūkumus ir neišvengiamas reformas[4035], kodifikavimą[4036], moralinės žalos atlyginimą[4037], Latvijos baudžiamąjį kodeksą[4038], JAV teisėjo J. K. Marshallo istorinę asmenybę[4039], Prancūzijos Valstybės Tarybą[4040], Administracinio teismo įstatymo projektus[4041], Vilniaus krašto klausimą[4042],

---

4029 *Ibid.* (1922 m. lapkričio 18 d.), l. 169.

4030 *Ibid.*

4031 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. kovo 22 d., 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 227, 230.

4032 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1923 m. balandžio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 43.

4033 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 57.

4034 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1923 m. rugsėjo 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 122.

4035 *Ibid.* (1923 m. spalio 6 d.), l. 135.

4036 *Ibid.* (1924 m. spalio 18 d.), l. 320.

4037 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. lapkričio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 271.

4038 *Ibid.* (1934 m. lapkričio 26 d.), l. 263.

4039 Paskaitą skaitė profesorius iš Švedijos. Žr.: Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 205.

4040 Paskaitą skaitė profesorius iš Prancūzijos. Žr.: *Ibid.* (1937 m. spalio 19 d.), l. 286.

4041 *Ibid.* (1938 m. spalio 8 d.), l. 463; vienas tokių aptarimų vyko Vyriausiojo Tribunolo salėje, kur A. Merkys pristatė Administracinio teismo įstatymo projektą. Žr.: LCVA, f. 1439, ap. 1, b. 532, l. 292.

4042 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gruodžio 9 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 174.

butų nuomos teisę, Latvijos teismus, L. Duguit doktriną apie subjektinę teisę ir valstybės valdymo teisę[4043], Lietuvos teismų santvarkos ir Baudžiamojo proceso įstatymų trūkumus[4044] ir kt. M. Römeris pabrėžė, kad Teisininkų draugijoje skaitomi pranešimai ir po jų kylančios diskusijos galėtų turėti didelės reikšmės Lietuvos teisės reformose[4045].

Kartais paskaitos buvo atšaukiamos dėl politinių sumetimų. Antai buvo atšaukta V. Stankevičiaus paskaita, kurioje turėjo būti kalbama apie bausmių *de lege lata* ir *de lege ferenda* sistemą. Pranešime turėjo būti kritikuojama Žemės reformos įstatyme numatyta turto konfiskavimo bausmė. O tuo metu Lietuvoje Kauno lenkų komiteto Vilniuje iniciatyva buvo kilęs tautinių mažumų klausimas, kuris turėjo būti sprendžiamas Tautų Sąjungoje[4046]. Šiuo atveju buvo svarbi antilenkiška Lietuvos žemės reformos politika. Kauno lenkus palaikė, pasak M. Römerio, keletas iškilių Europos teisininkų. Lietuvos vyriausybei reikėjo pasirengti gintis nuo kaltinimų. Draugijos valdyba manė, kad su šiais klausimais susijusių temų iškėlimas draugijoje galėjo būti panaudotas argumentams prieš Lietuvą. Tai ir buvo priežastis atšaukti paskaitą[4047].

Viešas paskaitas skaitė ir M. Römeris, pavyzdžiui, apie Valstybės Taryboje rengiamą Teismų santvarkos įstatymo projektą. Paskaitoje teisininkas kalbėjo apie esmines projekto tezes, prieš tai jas padalijęs Teisininkų draugijos nariams, kad įvyktų diskusija (žr. monografijos IV dalies 3.2.10 poskyrį)[4048]. M Römeris draugijoje taip pat skaitė paskaitą iš savo kaip Valstybės Tarybos nario veiklos, t. y. apie civilinės būklės aktų įrašų registravimą. Kaip ir Teismų santvarkos įstatymo projekto atveju, taip ir šiuo atveju jis iš anksto pateikė draugijos nariams parengtas tezes, kad šie pasirengtų diskusijai. Pirmoje savo paskaitos dalyje teisininkas kalbėjo apie metrikacijos reikšmę iš valstybinės teisinės perspektyvos kaip asmens registravimo instituto akcentuodamas skirtumus nuo bažnytinės metrikacijos, antroje dalyje apibrėžė reformos pagrindus ir teisinę bazę, o trečioje dalyje aptarė Metrikacijos įstatymo konstravimo principus ir tezes[4049] (žr. monografijos IV dalies

---

4043 Toliušis, Zigmas. „Lietuvos teisininkų visuotinieji suvažiavimai“. *Teisė* 51 (1940): 185–187.

4044 „Lietuvos teisininkų draugijos 1937 m. visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 37 (1937), 151.

4045 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1923 m. spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 135.

4046 Apie tai rašyta lenkų spaudoje: „Skarga uchodźców polskich na gwałty litewski“. *Gazeta Bydgoska*, 1924 m. kovo 14 d. R. 3, Nr. 62, 2; „Polska ludność Litwy Kowieńskiej błaga Ligę Narodów o opiekę przeciwko gwałtom litewskim“. *Echo Warszawskie*, 1924 m. kovo 15 d., R. 1, Nr. 60, 3.

4047 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. vasario 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 45.

4048 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 213.

4049 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 99; „Diskusijos apie civilinę metrikaciją“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. vasario 27 d., Nr. 47 (3542), 5;

3.2.14 poskyrį). Teisininkas skaitė ir apie taikinimą kaip teisinę priemonę. Tuo metu teisininkas buvo Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijoje (žr. monografijos VII dalį)[4050].

Teisininkų draugija organizuodavo Lietuvos teisininkų suvažiavimus[4051]. Tuose suvažiavimuose taip pat būdavo skaitomi pranešimai, pavyzdžiui, apie L. Duguit doktriną, nuomininkų apsaugos teisinį reguliavimą Lietuvoje ir Vakarų Europoje, apie teismų sistemą Latvijoje[4052].

Ilgainiui metinius teisininkų suvažiavimus ėmė organizuoti Z. Toliušis ir Teisininkų draugija. Dažniausiai jie vykdavo kartu su metiniu visuotiniu advokatūros susirinkimu, Lietuvos taikos teisėjų suvažiavimu. Šiuose metiniuose renginiuose dalyvaudavo ir studentai, mokęsi teisės. Apskritai ta diena būdavo vadinama teisininkų diena. Šventėse dažniausiai būdavo skaitomi pranešimai aktualiomis tų metų temomis, pavyzdžiui, dėl teisėjų nepriklausomumo ir pan.[4053]

Antrajame suvažiavime M. Römeris atkreipė dėmesį į J. Robinzoną, kuris skaitė pranešimą apie gyventojų apsaugą pokarinėje Lietuvos ir Vakarų Europoje. Jaunąjį teisininką pavadino „neeiline jėga šalyje“[4054].

Teisininkų draugija pareikšdavo savo nuomonę tam tikrais politiniais klausimais, susijusiais su teisingumu. Antai 1925 m. birželį visuotinis draugijos susirinkimas vienbalsiai nepritarė teisingumo ministro sprendimui nušalinti A. Janulaitį iš Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigų ir be jo žinios ir sutikimo paskirti jį Panevėžio apygardos teismo pirmininku. M. Römeris tvirtino, kad tuo metu Lietuvoje galiojantis imperinės Rusijos teismų organizavimo įstatymo 243 straipsnis įtvirtino, kad teisėjas negali būti nušalintas arba perkeltas be jo sutikimo, išskyrus disciplinos pažeidimo atvejus[4055]. Tokios iniciatyvos iniciatoriumi buvo M. Römeris. Jis buvo įsitikinęs, kad toks faktas negali likti nepastebėtas draugijoje[4056].

Ilgainiui kilo mintis pašalinti teisingumo ministrą iš Teisininkų draugijos narių už tai, kad jis pažeidė teisėjų nepriklausomumo principą. Tą galėjo padaryti tik draugijos valdyba. M. Römeris nusprendė, kad jis negalėjo už tokį sprendimą balsuoti, nes jo, kaip einančio Vyriausiojo

---

„Civil. metrikac. klausimas teisininkų susirinkime“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. kovo 3 d., Nr. 50 (3545), 4.

4050 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 312.

4051 Römer Michał, Dziennik 1923–1924 (1924 m. sausio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2255, l. 179.

4052 *Ibid.* (1924 m. sausio 14 d.), l. 180.

4053 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. sausio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 207.

4054 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. sausio 14 d.), 382–383.

4055 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. liepos 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 109.

4056 *Ibid.* (1925 m. birželio 2 d.), l. 93.

Tribunolo teisėjo pareigas, balsas nebūtų laikomas nepriklausomu. Jis net planavo atsistatydinti iš draugijos valdybos nario pareigų. Be to, jis nebuvo tikras, kad tokia socialinė bausmė proporcinga. Kita vertus, jis suvokė, kad toks drausminės prezidentinės galios parėmimas gali virsti įprastu dalyku, jei norima pašalinti teisėjus, turinčius savo nuomonę ir aklai nepaklūstančius valdančiųjų valiai[4057]. Ilgainiui klausimas išsisprendė taip, kad A. Tumėnas, A. Janulaitis ir A. Sugintas buvo priimti į advokatūrą. Tokiu atveju nebebuvo nuoseklu A. Tumėną pašalinti iš Teisininkų draugijos narių[4058].

Lietuvos teisininkų draugijos valdyba skelbdavo konkursus knygoms spausdinti. Antai 1925 m. paskelbė teisių mokslo darbų konkursą[4059]. Asmeniui, laimėjusiam konkursą, Ministrų kabineto nustatyta tvarka turėjo būti skirta 2500 litų premija. Numatyta ir tai, kad veikalas turėjo būti nuo trijų iki penkių lankų apimties. M. Römeris tuo metu rašė knygą *Reprezentacija ir mandatas*. Pabaigęs šią knygą jis planavo imtis rašyti monografiją apie administracinį teismą[4060]. Tačiau dar prieš M. Römeriui atsiunčiant darbą 1926 m. Lietuvos teisininkų draugijos valdyba paskelbė, kad atsiųsti du darbai. Vienas buvo apie Vyriausiąjį Tribunolą Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje, parašytas A. Janulaičio[4061], o kitas apie administracinį teismą, kurį parašė Klaipėdos krašto teisėjas, valstybės gynėjo padėjėjas O. Biuchleris[4062]. A. Janulaičio veikalas atitiko reikalavimus, o O. Biuchlerio knyga neatitiko formalių reikalavimų (autoriui pasiūlyta ją papildyti ir vėl atsiųsti konkursui)[4063].

Konkursas turėjo vykti anonimiškai. Tačiau autorių pavardės vis tiek buvo žinomos. A. Janulaičio veikalą turėjo vertinti Kauno apygardos teismo teisėjas K. Jablonskis, Lietuvos universiteto profesorius A. Voldemaras, teisės dėstytojas K. Šalkauskis[4064]. Konkurso terminas buvo pratęstas iki 1926 m. spalio 1 d. M. Römeris stengėsi kuo greičiau parašyti monografiją ir intensyviai dirbo. Pradėjo ją rašyti 1926 m. liepos 13 d.[4065], o baigė rugsėjo 30 d. vėlų vakarą:

4057 *Ibid.* (1925 m. liepos 17 d.), l. 230.

4058 *Ibid.* (1925 m. spalio 24 d.), l. 165.

4059 *Teisė* 7 (1925): 64.

4060 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. rugpjūčio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 135.

4061 Knyga buvo išspausdinta: Janulaitis, Augustinas. *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI-XVIII amž. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927).

4062 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. sausio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 206.

4063 *Teisė* 9 (1926): 74.

4064 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1926 m. sausio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 206.

4065 *Ibid.* (1926 m. liepos 12 d.), l. 42.

„Buvau pavargęs ir išsekęs nuo šio darbo, ypač paskutines dvi savaites, kai įnirtingai dirbau nė akimirkos nepailsėjęs, kaip išprotėjęs manjakas. Tiesa, padariau viską, ką galėjau, ir baigiau laiku, bet tai kainavo neįsivaizduojamų pastangų. Man dabar reikėtų gerai išsimiegoti ir pailsėti; tačiau aš negaliu sau leisti tikro poilsio, nes rytoj pradėsiu skaityti paskaitą, pradėsiu prorektoriaus pareigas, be to, Tribunole prisirinko daug sprendimų, kuriems reikia surašyti motyvacines dalis, taip pat turiu kalną neperskaitytos literatūros.“[4066]

Taip pat ir V. Mačys pateikė monografiją apie hipoteką, kurią turėjo vertinti Teisių fakulteto dėstytojai P. Leonas, S. Bieliackinas ir Marijampolės teismo pirmininkas L. Ciplijauskas. Buvo pripažinta, kad V. Mačio darbas turėjo spragų[4067]. Komisiją, vertinusią M. Römerio monografiją *Administracinis teismas*, sudarė Teisių fakulteto dėstytojai A. Janulaitis, V. Biržiška ir advokatas D. Nargelevičius[4068]. 1927 m. sausio 22 d. paaiškėjo konkurso rezultatai. Tą dieną M. Römeris dalyvavo baudžiamojo proceso teisme, jam paskambino A. Janulaitis ir pranešė, kad vertintojai priėmė sprendimą dėl monografijos. M. Römerio monografija *Administracinis teismas* komisijos narių vienbalsiai buvo pripažinta visiškai atitinkančia konkurso reikalavimus ir autoriui planuota skirti 2500 litų premiją. Galutinį sprendimą turėjo priimti Teisininkų draugijos valdyba. Todėl rankraštis buvo pateiktas draugijos pirmininkui A. Kriščiukaičiui[4069].

1927 m. vasario 4 d. Teisininkų draugijos valdybos posėdyje monografija *Administracinis teismas* buvo oficialiai pripažinta kaip geriausia, atplėštas vokas *Auctoritas et iustitia* su autoriaus pavarde[4070]. 1927 m. kovą rankraštis perduotas leidinio *Teisių fakulteto darbai* redaktoriui A. Janulaičiui. Iš čia rankraštis pateko į spaustuvę „Valstybė“[4071]. 1927 m. gruodį pasirodė pirmieji monografijos egzemplioriai. M. Römeris rašė, kad šį kartą knyga buvo išleista ant geresnio popieriaus, tarp eilučių didesni tarpai, todėl buvo patogiau skaityti. Teisininkas užsisakė sau papildomų 50 knygos egzempliorių, kuriuos dovanojo teisėjams, valstybės vadovams (K. Griniui, A. Smetonai), o šie atitinkamai jam siuntė padėkos raštus[4072], [4073].

4066 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1926 m. rugsėjo 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 82.

4067 *Ibid.* (1926 m. gruodžio 1 d.), l. 230.

4068 *Ibid.* (1926 m. spalio 7 d.), l. 86.

4069 *Teisė* 11 (1927): 83; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. sausio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 139.

4070 *Ibid.* (1927 m. vasario 4 d.), l. 146; Teisė 11 (1927): 83.

4071 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. kovo 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 171.

4072 *Ibid.* (1927 m. gruodžio 16 d.), l. 303; Römeris, *supra note*, 1524.

4073 Plačiau apie monografijos *Administracinis teismas* rašymą, spausdinimą ir turinį žr.: Deviatnikovaitė, *supra note*, 85: 268–286.

Teisininkų draugija spausdino ir M. Römerio kartu su studentais išverstas užsienio valstybių konstitucijas[4074], [4075].

M. Römerio duomenimis, 1928 m. pradžioje teisingumo ministras S. Šilingas iš 1927 m. biudžeto likučių paskyrė Teisininkų draugijai per 20 000 litų sumą. Planuota skirti premijas už teisės srities darbus, užsienio teisinės literatūros vertimus. Norėta paremti S. Bieliackino rusų kalba parengtą ir išverstą į lietuvių kalbą civilinės teisės traktato leidimą. Kažkodėl teisingumo ministras nepritarė. S. Bieliackinas savo lėšomis pradėjo leisti darbus rusų kalba. Tad buvo apsiribota vertimais ir konkursais. Buvo pasirinkta finansuoti Ch. L. de Montesquieu knygos *Apie įstatymų dvasią* vertimą ir A. Esmeino *Konstitucinės teisės principai*. Šios knygos vertimas publikuotas 1932 m.[4076] Ch. L. de Montesquieu knygos vertimo ėmėsi V. P. Raulinaitis. A. Esmeino veikalo vertimui ieškota studentų. Jų ieškojo M. Römeris. Tai buvo S. Rapoportas, M. Rapoportas, V. Mačys, J. Gaurilius, P. Vaitkevičius, J. Merkys, F. Bialoblockis, P. Žilionis, J. Stikliorius, J. Stručykas, Š. Tobolauskis[4077]. M. Römeris buvo paskirtas abiejų vertimų vyriausiuoju redaktoriumi, t. y. atsakingu už teisinių sąvokų vartojimą, terminų tikslumą. Vertėjams planuoti honorarai[4078]. M. Römeriui talkino D. Krivickas[4079]. M. Römeriui teko rūpintis, kad gautų leidimą versti A. Esmeino veikalą. Jis kreipėsi į Caen universiteto (dabar tikriausiai Université de Caen Normandie) Teisės fakulteto dekaną H. Nézardą, kuris pažadėjo parašyti įvadą išverstai į lietuvių kalbą knygai, o knygos leidimą nukreipė į leidimo įmonę „Recueil Sircy“. Leidykla sutiko. Planuota išleisti pusantro tūkstančio egzempliorių[4080].

Buvo paskelbtas ir konkursas teisės mokslo darbams tokiomis temomis: parlamentarizmas ir valdžios funkcijų suskirstymas, teismas kaip valstybės valdžios funkcija ir organai, Napoleono kodeksas ir jo istorija svetur ir Lietuvoje, valstiečių žemės teisė Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, Lietuvos valstiečių papročiai teisės srity, servitutai Lietuvoje, hipoteka, motinystės teisių apsauga Lietuvoje ir svetur, globa, vekselių teisės reforma, čekiai ekonominiame gyvenime, Lietuvos jūrų teisė, nusikaltimo veiksniai Lietuvoje, kova su nusikalstamais darbais Lietuvoje, kalėjimai Lietuvoje,

4074 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1927 m. rugsėjo 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 258.
4075 Įvairių valstybių konstitucijos prie žurnalo *Teisė* numerių 11–13.
4076 Esmeinas, *supra note*, 19.
4077 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. balandžio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 369.
4078 *Ibid.* (1928 m. sausio 18 d.), l. 320.
4079 *Ibid.* (1928 m. balandžio 25 d.), l. 369.
4080 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 11.

lygtinis nuteisimas[4081]. Pasibaigus minėtam terminui paaiškėjo, kad buvo pateikti trys konkursiniai darbai: vienas iš valdžių padalijimo ir parlamentarizmo (darbas atmestas, nes buvo per trumpas), antras A. Janulaičio *Napoleono teisynas*, kurį vertino M. Römeris, L. Ciplijauskas ir I. Jonynas, trečias apie būsto paskolas, vertintas L. Ciplijausko, P. Leono, notaro J. Dargio, o ketvirtas apie motinystę ir jos teisinę apsaugą (šis dabar atmestas, nes buvo parašytas apie moters teisinę emancipaciją[4082])[4083]. A. Janulaičio darbas buvo įvertintas aukščiausia premija (1500 litų), o darbas apie hipoteką, kurį parašė Teisių fakulteto absolventas A. Penkaitis, – 1000 litų premija[4084]. A. Janulaičio knyga buvo išleista[4085].

M. Römeriui teko sakyti kalbas kaip Teisininkų draugijos valdybos atstovui. Antai jis sakė kalbą Lietuvos teismų dešimtmečio proga. Teisininkas iš anksto ruošdavo kalbas, kurias stengdavosi išmokti atmintinai. Dienoraštyje prisipažino, kad jo kalbos būdavo vertinamos ir giriamos[4086]. Kaip tik šioje kalboje jis pasakė svarbius žodžius apie teismą ir teisėjus, juos įvardijo „ginčų arbitrais“, „socialinės taikos kūrėjais“, „pastovios taikos pagrindu“. Pridedame jo kalbos fragmentą:

> „<...> *Mums, teisininkams, yra visiškai aišku, kad teismas, ypač dvi seniausios jo lyty – civilinis ir baudžiamasis teismas – sudaro vieną esminių valstybės funkcijos elementų. Tai yra būtent toji jos funkcija, kuri pašalina anarchiją ir suteikia socialiniam bendravimui pastovios taikos pagrindą. Anarchijai charakteringi yra karas ir nugalėtojų diktuojamoji taika, iš kurios vėl gimsta karas. Valstybėje – karas virsta ginču, o taika – visuomeninė „pax“ – yra jau ne nugalėjusios šalies diktuojama, bet valdžios arbitražo – ginčo išsprendimu – nustatoma. Tad teismas – ginčų arbitras – yra socialinės taikos kūrėjas.*“[4087]

Teko Teisininkų draugijos vardu sveikinimo kalbą tarti ir pirmajame Baltijos valstybių teisininkų kongrese prancūzų kalba[4088].

Teisininkų draugijoje buvo svarstomas ir kitokių leidinių sudarymas. Antai svarstyta galimybė leisti atskirą knygą, skirtą Lietuvos teismų

4081 Konkursas teisės mokslų darbams. *Teisė* 13 (1928): 55–56.

4082 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 78.

4083 *Ibid.* (1929 m. balandžio13 d.), l. 55.

4084 *Ibid.* (1929 m. gegužės 24 d.), l. 76.

4085 Janulaitis, Augustinas. *Napoleono teisynas. Jo atsiradimas ir veikimas Prancūzijoj, išsiplėtimas svetur, o ypatingai Lietuvos Užnemunėje*. Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai. Tomas V (Kaunas: „Varpo b-vės spaustuvė“ 1930).

4086 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 11.

4087 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 487.

4088 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 139; „Pabaltijo teisininkų suvažiavimas“. *Dienos naujienos*, 1931 m. gegužės 22 d., Nr. 41, 1.

dešimtmečiui[4089]. Tokia knyga buvo išleista, tačiau Teisingumo ministerijos lėšomis[4090]. Draugijoje buvo aptarta knygos koncepcija.

Teisininkų draugija nuo 1926 m. leido *Teisininkų kalendorių*[4091], kurį daug vėliau M. Römeris pavadino jam labai svarbiu, leidžiančiu palaikyti kontaktą su teisės pasauliu[4092].

1.6. Draugija 1940–1944 m.

Kai Vilnius tapo Lietuvos dalimi, 1940 m. vasarį teisėjo F. Bugailiškio iniciatyva pradėta galvoti apie Teisininkų draugijos Vilniaus skyriaus steigimą[4093]. Toks buvo įsteigtas, o pirmasis susitikimas įvyko 1940 m. kovo 19 d. Lukiškių teismo pastate. Tą dieną M. Römeris skaitė paskaitą apie pilietybę Vilniaus krašte ir pabrėžė būtinybę steigti administracinį teismą. Taip pat tą dieną įvyko draugijos Vilniaus skyriaus valdybos rinkimai. Buvo išrinkti F. Bugailiškis, K. Šalkauskis ir M. Römeris[4094]. Teisininkas sykiu tapo Vilniaus skyriaus pirmininku[4095].

Okupavus Lietuvą sovietams, Teisininkų draugijos veikla nutraukta. Nacių okupacijos metu 1941 m. Lietuvos teisininkų draugija atnaujino savo veiklą be jokios registracijos, nes sovietiniai dokumentai dėl jos veiklos nutraukimo jau nebegaliojo. Buvo kalbama ir apie Vilniaus skyriaus veiklos atnaujinimą, kuriam anksčiau pirmininkavo M. Römeris. Kalbėta ir apie žurnalo *Teisė* leidybos atnaujinimą. M. Römeris nebuvo tuo tikras, manė, kad nacių valdžia nesuinteresuota lietuvių nacionalinės veiklos plėtra[4096].

Nacistinės okupacijos metu M. Römerį norėta atleisti iš profesoriaus pareigų Vilniaus universitete (žr. monografijos VIII dalies 4.5 poskyrį). Teisininkų draugijos Kauno skyriaus nariai pasirašė peticiją ar memorandumą, kuriuo reikalauta nepašalinti M. Römerio iš profesoriaus pareigų. Memorandumas įteiktas pirmajam generaliniam patarėjui P. Kubiliūnui ir generaliniam patarėjui švietimo klausimais P. Germantui[4097].

4089 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 17.

4090 *Lietuvos teismas 1918–1928* (Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930).

4091 Toliušis, Zigmas. „Lietuvos teisininkų draugijos dešimtmetis“. *Teisė* 18 (1930): 115–120.

4092 Römer Michał, Dziennik 1943–1944 (1944 sausio 20 d.). VUB RS, f. 75-15, l. 103.

4093 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 vasario 7 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 204.

4094 *Ibid.* (1940 m. kovo 19 d.), l. 225; „Vakar buvo Teisininkų draugijos Vilniaus skyriaus steig. Susirinkimas“. XX amžius, 1940 m. kovo 20 d., Nr. 65 (1116), 10.

4095 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1940 m. balandžio 4 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 225. Apie Lietuvos teisininkų draugijos Vilniaus skyriaus pradžios veiklą žr.: „Lietuvos teisininkų draugijos valdyba“. *Teisė* 51 (1940): 187–188.

4096 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1941 rugsėjo 28 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 104.

4097 Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1942 m. kovo 25 d.). VUB RS, f. 75-25, l. 10.

Pasak M. Römerio, memorandumas buvo trumpas, bet informatyvus, paryškinantis teisininko indėlį į teisės mokslą ir Lietuvos visuomenę, jo darbą *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, veiklą Vyriausiajame Tribunole ir pan. Jo surašymo iniciatoriai buvo Z. Toliušis, V. Stankevičius ir J. Byla[4098].

2. LIETUVIŲ–PRANCŪZŲ DRAUGIJA

M. Römeris dalyvavo Lietuvių–prancūzų draugijos steigime, jos veikloje. Draugijos steigimo pradininkas buvo J. Daujotas. Pirmasis šios draugijos steigėjų susirinkimas įvyko 1923 m. spalio 14 d. Jame dalyvavo ne tik Lietuvos atstovai, tarp jų ir M. Römeris, ir Kauno burmistras J. Vileišis ir kt., bet ir prancūzai *chargé d'affaires* J. M. G. Padovani, kapitonas J. Chabanier, karo atašė P. Benoît[4099].

Laikinoji draugijos susitikimų vieta buvo J. Vileišio butas. Per pirmąjį susitikimą išrinkta laikinoji valdyba, kurios pirmininku tapo J. Vileišis, o nariais M. Römeris, M. Yčas ir dailininkas A. Varnas[4100]. Susitikime planuota organizuoti prancūzų kalbos kursus, skaityti paskaitas apie prancūzų kultūrą ir literatūrą, tikėtasi iš Prancūzijos gauti lėšų plėtoti Teisininkų draugijos veiklai[4101].

Draugijoje vykdavo susitikimai su prancūzų pareigūnais, viešinčiais Lietuvoje. Antai toks susitikimas įvyko su Prancūzijos kariuomenės majoru O. D'Etchegoyenu, kuris buvo įsitikinęs, kad Lenkijos ir Baltijos valstybių ateitis – tai federacinis statusas Rusijos imperijoje. Teisininkas padarė išvadą, kad tokie Lietuvos draugai nėra draugai, o „tik spekuliantai, pasinaudojantys jos siekiais"[4102]. Paaiškėjo, kad O. D'Etchegoyenas siekė įsteigti analogišką draugiją Prancūzijoje[4103]. Lietuvos vyriausybė iš dalies finansavo Teisininkų draugijos veiklą, o Prancūzijos vyriausybė – ne[4104].

Buvo rengiamos „arbatėlės" Lietuvių klube[4105] pasitinkant naujus Prancūzijos ambasadorius Lietuvoje[4106], organizuojamas filmų apie Prancūziją

4098 Römer Michał, Dziennik 1941–1943 (1942 m. lapkričio 20 d.). VUB RS, f. 75-14, l. 313.
4099 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. spalio 17 d.), 290–291.
4100 *Ibid.* (1923 m. spalio 17 d.), 291.
4101 *Ibid.*
4102 *Ibid.* (1923 m. spalio 27 d.), 300.
4103 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 7 d.), 25.
4104 *Ibid.*
4105 Römeris, *supra note*, 928: (1924 m. vasario 19 d.), 418.
4106 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. spalio 5 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 435.

demonstravimas Kauno kino teatruose[4107], atidaryta prancūzų knygų paroda[4108], klausoma viešų paskaitų, pavyzdžiui, Paryžiaus universiteto teisės istoriko profesoriaus O. Martino paskaitos „Valstybė ir korporacijų sistema“[4109], A. P. Prioult, de Sabliére, L. Karsavino paskaitų[4110], Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto profesoriaus A. Mestre paskaitos apie prancūzų valstietiją[4111].

1930 m. Kaune Teisininkų draugijos pastangomis buvo įkurtas prancūzų literatūros knygynas[4112], loterijos, renkant finansinius išteklius organizacijos veiklai[4113]. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus salėse Teisininkų draugija surengė Napoleono žygių per Lietuvą 125 metų sukaktuvėms paminėti parodą[4114]. Draugijoje viešėjo prancūzų rašytojas J. Romainsas[4115]. Ilgainiui draugijos veikla sulėtėjo. 1935 m. Prancūzijos ambasadorius kreipėsi į M. Römerį, kad šis pirmininkautų draugijai, pažadėjo jam, kad pirmininkavimas neužims daug laiko. Rektorius sutiko[4116].

Lietuvos universiteto senatas suteikdavo draugijos posėdžiams, konferencijoms universiteto sales, patalpas jos bibliotekai[4117].

1937 m. gegužę Lietuvių–prancūzų draugijos pirmininkui M. Römeriui įteiktas tarptautinės organizacijos „Alliance Francaise“ bronzos medalis už Napoleono parodos organizavimą ir frankofoniškos kultūros puoselėjimą. Ant medalio išraižyta *Recteur Roemeris. Kaunas. 1937.* Medalį įteikė Prancūzijos pasiuntinys Lietuvoje[4118].

M. Römeris kaip Lietuvių–prancūzų draugijos pirmininkas dalyvavo ir kongrese „Alliance Francaise“, kuris įvyko Paryžiuje[4119].

4107 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 7 d.), 25.

4108 „Atidaryta prancūzų knygos paroda“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. gegužės 19 d., Nr. 229 (2845), 3.

4109 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 7, 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 250.

4110 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. gegužės 12 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 69.

4111 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 288.

4112 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 50.

4113 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1936 m. vasario 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 499.

4114 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 15 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 207; „Šiandien atidaroma Napoleono paroda“. *Lietuvos aidas*, 1937 m. gegužės 20 d., Nr. 222 (3437), 8; „Napoleono paroda Kaune“. *Kardas*, 1937, Nr. 11 (265), 272; Skorupskis, Colonel. „Napoléon en Lituanie“. *Almanach Baltique* 6–7 (1937): 20–25; „Napoleono parodoje“. *Almanach Baltique* 6–7 (1937): 55–58.

4115 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. gegužės 10 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 387.

4116 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. lapkričio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 455.

4117 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. balandžio 7 d.), 24–25.

4118 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gegužės 29 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 214.

4119 *Ibid.* (1937 m. liepos 8 d.), l. 234.

3. LIETUVOS DRAUGIJA TAUTŲ SĄJUNGAI REMTI

1923 m. balandį susiformavo Lietuvos draugija Tautų Sąjungai remti. Jai pirmininkavo A. Janulaitis. Buvo įregistruotas ir šios draugijos statutas. Tarp jos narių buvo Lietuvos universiteto Teologijos fakulteto ir Teisių fakulteto dekanai, dvasininkai, įvairūs ministrai, kiti visuomeniniai veikėjai[4120].

Draugija turėjo burtis į tarptautinę uniją, kuri sudarė visuomeninę organizaciją prie Tautų Sąjungos, turinčią pacifistinių idealų sklaidos, tarptautinio bendradarbiavimo tikslų. Tais pačiais metais ši draugija priėmė Tarptautinės unijos draugijų Tautų Sąjungai remti generalinį sekretorių T. E. C. Ruysseną. Bendraujant su šiuo asmeniu pabrėžta, kad lietuviai praradę pasitikėjimą tarptautiniu teisingumu, ypač po Tautų Sąjungos priimtų sprendimų sprendžiant Vilniaus krašto klausimą[4121].

A. Janulaitis, tapęs Draugijos pirmininku, tikėjosi, kad ji dirbs tarptautinės politikos klausimais, taps savotiška užsienio politikos kalve jos nariams, o tai padės ir tam tikra prasme bendradarbiauti su Užsienio reikalų ministerija, siekiant ateityje vengti „hymanso“ projektų:

> *„Janulaitis skiria daug dėmesio užsienio politikai ir yra kategoriškos nepriklausomybės linijos <...> šioje politikoje šalininkas. Janulaitis yra oportunizmo, neveiklumo ir pusiau padaryto darbo priešas. Labai priešiškai nusiteikęs ir prieš nuolaidžiavimo politiką, <...>, užmaskuotą apgaulę. Nepriklausomybės linijoje jis laikosi taisyklės: verčiau jau prarasti nepriklausomybę per prievartos aktą, nei gelbėti ją parsidavėliškai <...>. Pasak Janulaičio, bet koks parsidavimas demoralizuoja ir susilpnina tautą.“*[4122]

T. E. C. Ruyssenas viešėjo ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Estijoje. M. Römeris tikėjosi, kad svečias suvoks politikos skirtumą tarp Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių: Latvija ir Estija veržėsi į sąjungą su Prancūzija, o Lietuva atvirkščiai – dėl Vilniaus krašto klausimo laikėsi atokiau nuo Prancūzijos. Pasak teisininko, Lietuva daugiau buvo linkusi solidarizuotis su Vokietija ar net sovietų Rusija[4123].

Svečias skaitė paskaitą didžiojoje universiteto salėje[4124]. Paskaita buvo palanki Tautų Sąjungos veiklai, neminėtas Vilniaus krašto klausimas, Hymanso

---

4120 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. balandžio 30 d.), 32–35.
4121 *Ibid.* (1923 m. balandžio 30 d.), 32–35.
4122 *Ibid.* (1923 m. gegužės 1 d.), 36–37.
4123 *Ibid.* (1923 m. gegužės 19 d.), 60.
4124 *Ibid.* (1923 m. gegužės 23 d.), 63.

projektas. Tačiau buvo aišku, kad svečias suprato lietuvių nepasitenkinimą Tautų Sąjunga, Prancūzijos diktuojama politika[4125].

Draugijoje buvo planuojamos viešos paskaitos apie reparacijas, kurias, remiantis Versalio taikos sutartimi, turėjo atlyginti Vokietija (A. Voldemaro paskaita), Antantę ir Lietuvą (A. Smetonos paskaita), Nemuno virsmą tarptautiniais vandenimis[4126], Lietuvos ir Rusijos santykius (A. Janulaičio paskaita)[4127], Vilniaus problemą (V. Sidzikauskas)[4128], aptarinėjami galimi vizitai tarptautinėse konferencijose, kongresuose, suvažiavimuose[4129].

Mezgėsi ryšiai su Japonijos draugija Tautų Sąjungai remti, kadangi ji skatino analogiškus darinius įvairiose valstybėse rengti pranešimus apie reparacijas. Klausimas buvo įtrauktas į draugijų unijos Tautų Sąjungai remti dienotvarkę[4130].

Viešų paskaitų metu M. Römeris įtikinėjo visuomenės veikėjus, politikus (A. Smetoną, A. Voldemarą, P. Klimą, A. Janulaitį ir t. t.), kad priešiškai nusiteikti prieš Prancūziją nėra išmintinga ir taktiška, kad toks nusiteikimas stums Lietuvą į Vokietijos ar Rusijos glėbį. Maža to, jo nuomone, reikėjo vengti kategoriškų pasisakymų, kurie galėjo sukelti bevaises pasekmes ir izoliaciją, vengti demonstruoti skirtumą tarp Lietuvos ir Prancūzijos politikos, o atvirkščiai – dirbti renkantis tinkamas priemones[4131].

Draugija pateikė atsišaukimą, kuriame išdėstė nepasitenkinimą N. Daviso principais, skirtais Klaipėdos kraštui, reikalaujant iš Lietuvos pareigos suteikti Lenkijai tranzitą[4132].

1924 m. liepą draugijos atstovai – A. Janulaitis, I. Jonynas – dalyvavo Draugijos sąjungos Tautų Sąjungai remti kongrese, kuris vyko Lione[4133].

1925 m. Kopenhagoje vyko lietuvių ir lenkų vyriausybių delegatų susitikimas dėl medienos plukdymo Nemunu[4134].

4125 *Ibid.* (1923 m. gegužės 24 d.), 64.

4126 *Ibid.* (1923 m. birželio 1 d.), 76.

4127 *Ibid.* (1924 m. kovo 3 d., kovo 14 d.), 430, 446. A. Janulaitis paskaitoje pabrėžė nepasitikėjimą Rusija, pateikė įvairių pavyzdžių – Armėnijos, Azerbaidžano, Gruzijos, Suomijos, Baltijos valstybių, aiškino apie bolševikų imperializmą.

4128 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. spalio 5 d.), 305.

4129 Römeris, *supra note*, 928: (1923 m. birželio 1 d.), 76.

4130 *Ibid.* (1923 m. birželio 2 d.), 77.

4131 *Ibid.* (1923 m. birželio 2 d.), 78.

4132 *Ibid.* (1924 m. vasario 28 d.), 428.

4133 Römeris, *supra note*, 973: (1924 m. liepos 14 d.), 185.

4134 S-mas. „Dėl derybų su lenkais“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 193, 1.

4. PANEUROPOS SĄJUNGOS LIETUVOJE ASOCIACIJA

M. Römeris dalyvavo Paneuropos sąjungos Lietuvoje asociacijos steigime ir veikloje. Asociacijos iniciatorius buvo generolas A. Kurkauskas, apsilankęs Paneuropos sąjungos kongrese. Tada kilo idėja sukurti tokią organizaciją Lietuvoje. Asociacijoje Paneuropos koncepcija buvo suprantama taip, kaip ją suprato Paneuropos sąjungos įkūrėjas Vienoje R. N. von Coudenhove-Kalergis, t. y. kaip Europos valstybių federaciją arba Europos jungtines valstybes[4135]. M. Römeris nebuvo linkęs griežtai apibrėžti Europos struktūros, kad asociacija būtų atvira teritorinės unitarinės Europos su personaliniais nacionaliniais junginiais koncepcijos šalininkams[4136].

Paneuropos sąjungos Lietuvoje asociacija buvo įsteigta 1933 m. gruodį. Jos steigėjai buvo A. Kurkauskas, V. Čepinskis, Z. Žemaitis, J. Vileišis ir kiti. M. Römeris savęs nepriskyrė prie steigėjų[4137], nors dokumentuose jis įrašytas kaip vienas iš organizacijos steigėjų[4138]. Manytina, tai buvo susiję su Lietuvos interesus ir tautinius siekius žeidžiančiomis politinėmis R. N. von Coudenhove-Kalergio pažiūromis, susijusiomis su Klaipėdos ir Vilniaus kraštais bei Lenkijos ir Vokietijos vaidmenimis. Kaip tik dėl šios priežasties rektorius nenorėjo priimti asociacijos prezidento pareigų, tačiau steigėjų buvo įkalbėtas ir keletą kartų išrinktas šios organizacijos prezidentu[4139].

Paneuropos tema rektorius skaitė paskaitą liaudininkams „Nacionalizmas Europoje ir Paneuropoje“[4140]. Asociacija organizuodavo viešas paskaitas Paneuropos tema[4141].

M. Römeriui teko susitikti su R. N. von Coudenhove-Kalergiu. Keliaudamas po Europą, jis apsilankė Vienoje esančiame pagrindiniame šios asociacijos padalinyje. Čia tiesiogiai iš grafo išgirdo, kad paneuropinį

4135 Plačiau žr.: Kasparavičius, Algimantas. „Paneuropos idėjų raiškos ir kontūrų Lietuvoje klausimu“. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002), 121–148.

4136 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. birželio 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 16.

4137 *Ibid.* (1933 m. gruodžio 10 d.), l. 103.

4138 Paneuropos sąjungos Lietuvos asociacijos steigėjų 1933 m. rugsėjo 1 d. prašymas įregistruoti organizacijos įstatus. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 700, l. 1; *Paneuropos sąjungos Lietuvoje įstatai* (Kaunas: Kuznickio ir Beilio spaustuvė, 1933), 12.

4139 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gruodžio 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l, 106; Pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui dėl Paneuropos sąjungos Lietuvoje asociacijos valdybos narių. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 700, l. 5, 12.

4140 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. vasario 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 131; „Sekmadienio savaitės apžvalga“. *Sekmadienis*, 1934 m. kovo 4 d., Nr. 9 (313), 2; „Europos nacionalizmas ir Paneuropa“. *ABC*, 1934 m. vasario 6 d., Nr. 29, 4.

4141 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. kovo 11 d., balandžio 15 d., 1936 m. kovo 15 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 149, 166, 516.

judėjimą turėtų plėtoti ne spontaniškai susikūrusios organizacijos, o vyriausybės savo vardu, o Europą turėtų sudaryti Europos regioninės sąjungos ir t. t.[4142]

Rektorius dalyvavo Paneuropos tarptautinėje ekonomikos konferencijoje. Čia jam teko pasakyti keletą žodžių. Jis kalbėjo apie Baltijos regioninę sąjungą kaip apie pageidaujamą struktūrą. Po to susilaukė prancūzų ir lenkų pagiriamųjų žodžių[4143]. Konferencijoje buvo susitikęs ir austrų kanclerį E. Dollfussą, kuris sėdėjo garbės prezidiume[4144].

Netrukus M. Römeris dienoraštyje įrašė, kad Paneuropos idėjos populiarumas slūgsta, išgyvena tam tikrą krizę. Atitinkamai asociacijos Lietuvoje veikla nekėlė visuomenės susidomėjimo. Teisininkas pabrėžė, kad tuo metu buvo svarbios regioninės sąjungos, pavyzdžiui, Baltijos sąjunga, o ne visos Europos[4145].

5. *LIETUVIŠKOJI ENCIKLOPEDIJA*

Mintys apie *Lietuviškosios enciklopedijos* leidimą kilo 1923 m. Tokį pasiūlymą iš Užsienio reikalų ministerijos gavo Šiaulių draugija „Kultūra", kuriai vadovavo teisininkas F. Bugailiškis. M. Römeris kaip tik tais metais ir gavo pasiūlymą bendradarbiauti rengiant tokį leidinį lietuvių ir anglų kalbomis. Laiške teisininkui apibrėžtas ir leidinio tikslas – populiarinti bendrąsias žinias apie Lietuvą lietuviams, britams ir amerikiečiams[4146].

Buvo suplanuota keturiolika skyrių:

> Šalis ir gamta, gamtiniai ištekliai; Istorija; Lietuvių tauta ir jos atgimimas; Valstybės kūrimas; Vilnius; Klaipėda; Teisė ir administracija; Šalies ekonomika: finansai, prekyba ir pramonė, žemės ūkis; Visuomeninis ir politinis gyvenimas; Kooperacija; Literatūra; Menas; Švietimas; Išeivija.

M. Römeriui pasiūlyta rūpintis skyriumi „Visuomenės ir politinis gyvenimas" bei kartu su J. Tumu-Vaižgantu skyriumi „Lietuvių tauta ir jos atgimimas"[4147].

Ilgainiui dėl darbų gausos teisininkas atsisakė šio darbo, bet vėliau vėl jį pradėjo. V. Biržiška buvo paskirtas būti viso leidinio redaktoriumi, kitiems buvo paskirta rūpintis atskirais skyriais. P. Leonui paskirta redaguoti skyrių,

---

4142 *Ibid.* (1934 m. gegužės 15 d.), l. 181.
4143 *Ibid.* (1934 m. gegužės 16 d.), l. 182.
4144 *Ibid.* (1934 m. liepos 26 d.), l. 217.
4145 *Ibid.* (1935 m. gegužės 8, 17 d.), l. 360.
4146 Römeris, *supra note*, 928 (1923 m. gegužės 19 d.), 60.
4147 *Ibid.*

skirtą Lietuvos teisės istorijai ir aktualijoms. K. Jablonskis turėjo kuruoti Lietuvos teisės istorijos skyrių, M. Römeris kartu su A. Tumėnu – Lietuvos konstitucinės teisės skyrių[4148].

M. Römeris trumpai apibūdino būsimos enciklopedijos tikslą – aprėpti lituanistiką, t. y. visas žinias apie Lietuvą[4149].

Apie enciklopediją M. Römeris dienoraštyje užsiminė tik po penkerių metų. Per tą laiką taip ir nebuvo nieko padaryta. Teisininkas pabrėžė, kad jau laikas pradėti realius darbus[4150].

Taigi, ir vėl kilo enciklopedijos sudarymo organizavimo klausimai. M. Römeriui buvo paskirta redaguoti skiltį apie konstitucinę ir administracinę teisę. Jam reikėjo sudaryti galinčių prisidėti bendradarbių sąrašą ir parengti žodžių nuo A iki CH katalogą. Teisininkas bendradarbiais pakvietė A. Tumėną, T. Petkevičių, V. Stankevičių, A. Janulaitį, A. Tamošaitį, V. Biržišką, J. Robinzoną, D. Nargelevičių, V. Poželą, V. Fridšteiną, D. Krivicką, K. Račkauską ir kitus[4151]. M. Römeris organizuodavo bendradarbių susitikimus[4152]. Susitikimai vykdavo privačiuose butuose.

Pradėtas rengti žodžių katalogas. Pirmiausia rengti šių žodžių paaiškinimai: abdikacija, absenteizmas, administracija, administracinė teisė, administracinis aktas, aktas, anarchija, anarchizmas, asmuo, atstovybė, atstovas, administracinis režimas ir administracinis teismas[4153].

Vėliau buvo rašomi straipsniai kitomis raidėmis prasidedančiais žodžiais: balsavimas, bažnyčia, biudžetas, bolševizmas, centralizacija, decentralizacija, demokratija, direktorija, dominjonai ir t. t. Teisininkui padėjo J. Robinzonas, D. Krivickas, K. Račkauskas, A. Tumėnas ir kt.[4154]

Ilgainiui M. Römeris pavadino *Lietuviškąją enciklopediją* kapitaliniu leidiniu, ypač svarbiu Lietuvos kultūrai[4155], epochiniu kultūros reiškiniu atgimstančioje lietuvių tautoje[4156]. Enciklopedijos kūrybą teisininkas įvardijo „tikrai tautine, visus vienijančia“[4157].

4148 Römer Michał, Dziennik 1924–1926 (1925 m. kovo 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2257, l. 57.

4149 *Ibid.*

4150 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. gruodžio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 61.

4151 M. Römerio 1931 m. lapkričio 15 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-518, l. 9; Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. gruodžio 15 d., 1931 m. vasario 17). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 61, 93.

4152 M. Römerio 1930 m. gruodžio 12 d. raštas Lietuviškosios enciklopedijos bendradarbiams. LMAVB RS, f. 163-517, l. 5.

4153 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 191.

4154 *Ibid.* (1931 m. spalio 10 d.), l. 209.

4155 *Ibid.* (1931 m. spalio 11 d.), l. 209.

4156 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. balandžio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 348.

4157 *Ibid.* (1935 m. balandžio 14 d.), l. 348.

Enciklopedijos pirmas tomas pasirodė 1933 m.[4158] M. Römerio tekstų yra straipsniuose pirmame tome: „abdikacija“, „absenteizmas“, „administracija“, „administracinė teisė“, „administracinis aktas“, „administracinis režimas“, „anarchija“, „asmens unija“, „asmuo“, „atsistatydinimas“[4159], antrame tome: „atstovybė, atstovavimas“, „aukštesnieji rūmai“, „balsavimas“[4160], septintame tome: „fašizmas“[4161], aštuntame tome: „federacija“, „funkcija“[4162]. Buvo parašyta ir apie administracinį teismą, tačiau enciklopedijoje tokio teksto autorė nerado. Dar buvo aprašyti žodžiai „atsakomybė“[4163], „administracinės garantijos“, „absoliutizmas“, „aristokratija“[4164].

M. Römeris ir jo kuruojami bendradarbiai aprašė tokias sąvokas ir žodžius: „civilinės padėties aktai“, „centralizacija“, „decentralizacija“, „deklaracija“[4165], „fiskas“[4166], „konfederacija“[4167], „imperatyvinis“[4168] ir t. t.

4158 *Lietuviškoji enciklopedija*. Pirmas tomas (Kaunas: Spaudos fondas, 1933).

4159 *Ibid*., 7–8, 25–26, 48–51, 51–54, 54–60, 60–63, 536–538, 1265–1266, 1270–1273, 1526–1528. Apie šių žodžių apibūdinimą M. Römeris rašė savo 1931 m. gruodžio 13 d. laiške V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-518, l. 4–5.

4160 *Lietuviškoji enciklopedija*. Antras tomas (Kaunas: Akcinė bendrovė „Varpas“, 1934), 8–14, 209–219, 888–894.

4161 *Lietuviškoji enciklopedija*. Septintas tomas (Kaunas: Spaudos fondas, 1937), 1489–1502; Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. sausio 25 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 152; M. Römerio 1937 m. rugpjūčio 3 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-520, l. 1. Išlikęs ilgesnis M. Römerio rankraštis apie fašizmą. LMAVB RS, f. 304-234, l. 1–18.

4162 *Lietuviškoji enciklopedija*. Aštuntas tomas (Kaunas: Spaudos fondas, 1940), 12–20, 716–722.

4163 M. Römerio 1931 m. spalio 4 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-518, l. 8.

4164 M. Römerio 1931 m. rugpjūčio 21 d. laiškas V. Biržiškai. *Ibid*., l. 6.

4165 M. Römerio 1936 m. balandžio 2 d. laiškas, liepos 3 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-519, l. 4, 5.

4166 M. Römerio 1938 m. birželio 8 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-520, l. 2.

4167 M. Römerio 1939 m. vasario 13 d. laiškas V. Biržiškai. *Ibid*., l. 3.

4168 M. Römerio 1940 m. liepos 28 d. laiškas V. Biržiškai. LMAVB RS, f. 163-521, l. 4.

X. M. RÖMERIS ŽINIASKLAIDOJE

M. Römeris buvo tikra tų laikų visuomenės žvaigždė. Jis buvo dažnai cituojamas spaudoje[4169], remiamasi jo mintimis, pavyzdžiui, dėl Seimo rinkimų metodo[4170], dėl Vilniaus krašto[4171], aptariami jo publicistiniai teisiniai straipsniai[4172], knygos[4173], klausiama nuomonės įvairiausiais klausimais nuo mažumų teisių, savivaldybių rinkimų iki žydų tautinės autonomijos[4174],

4169 „Lietuva – jūros valstybė“. *Karys*, 1936 m. rugsėjo 3 d., Nr. 36 (911), 872–873; „Užsienio politikos savaitė“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. liepos 2 d., Nr. 27 (387), 2; „Mūsų tautos keliai į nepriklausomybę“. *Kardas,* 1932, Nr. 2 (34), 19–25; Dr. J. M. „Lenkai ir Vilnius“. *Trimitas*, 1935 m. lapkričio 21 d., Nr. 47, 875–876; „Kas tie „Liaudies frontai“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 154 (5155), 2; „Tautos atstovybei rinkti sistemos“. *Rytas*, 1936 m. gegužės 12 d., Nr. 108 (3480), 3.

4170 „Išvados iš pasikalbėjimų su prof. Roemeriu“. *Rytas*, 1936 m. gegužės 26 d., Nr. 119 (3491), 2; „Veidrodžių šposai. „Lietuvos aidas“ ir „Lietuvos žodis“, ryšium su nauju rinkimų įstatymu, pradėjo karštai komentuoti prof. Roemerio nuomonę apie konstitucinę teisę ir rinkimų sistemas, darydamas kiekvienas sau palankias išvadas“. *Sekmadienis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 21 (429), 1.

4171 Bičiūnas, V. „Kelias į Vilnių“. *Trimitas*, 1933 m. liepos 6 d., Nr. 27, 527–530; Bičiūnas, V. „Prof. M. Roemeris apie Vilniaus pagrobimą“. *Trimitas*, 1933 m. birželio 22 d., Nr. 25, 487–488; „Prof. *Römeris apie kelią į Vilnių*“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. liepos 8 d., Nr. 151 (1823), 9; Pakštas, Kazys. „Vilniaus problema“. *Židinys*, 1935, Nr. 2 (122), 129–139; Römeris, Mykolas. „Vilnius ir Pamarys“. *Židinys*, 1934, Nr. 12 (120), 487–491.

4172 „Rektoriaus Romerio straipsnis“. *Trimitas*, 1934 m. gruodžio 13 d., Nr. 50, 968.

4173 „Šis tas apie Aušrą“. *Trimitas*, 1936 m. kovo 12 d., Nr. 11, 254; Kantvydis, B. „Daktaro Basanavičiaus dvasia“. *Lietuvos aidas*, vienkartinis leidinys, skirtas Lietuvos Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo metų sukaktuvėms paminėti, 1928, 3–6; A. B. G. „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“. *Naujoji Romuva*, 1937 m. balandžio 25 d., Nr. 17 (327), 391–392.

4174 „Įvykis Universitete ir Universiteto Tarybos nutarimas. Univ. Rektoriaus prof. Romerio nuomonė“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. kovo 5 d., Nr. 28 (242), 7; „Ar savivaldybės tinka kandidatams į seimą parinkti?“ *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 28 d., Nr. 120 (5101), 2; „Partijos ir rinkimų sistema. Prof. Roemerio nuomonė apie partijų iškrypimus“. *Sekmadienis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 21 (429), 2; „Partijos ir rinkimų sistema. Prof. Roemerio nuomonė apie partijų iškrypimus“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. gegužės 21 d., Nr. 21 (337), 2; „Europos suirutė ir Lietuva. P. Prof. M. Roemeris, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, pareiškė“. *Sekmadienis*, 1935 m. kovo 24 d., Nr. 12 (368), 2; „Mintys iš vadovėlių ir dėsniai“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 15 d., Nr. 110 (5091), 2; „Supraskime tikruosius lenkų siekimus“. *Žemaičių prietelius*, 1938 m. kovo 31 d., Nr. 13 (640), 1; „Dėl konstitucijos 26 str.“ *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 14 d., Nr. 109 (5090), 2; „Dėl konstitucijos 26 str.“ *Rytas*, 1936 m. gegužės 14 d., Nr. 110 (3482), 2; Dušanskis, M. „Žydų tautinė autonomija Lietuvoje“. *Apžvalga*, 1938 m. vasario 8 d., Nr. 6 (125), 5; Justo. „Pabaltijo Sąjunga ir Lietuva“. *ABC*, 1934 m. kovo 1 d., Nr. 48 (146), 2.

J. Piłsudskio[4175], spausdinami jo sveikinimai[4176], perspausdinamos viešos paskaitos ar informuojama apie jas[4177].

Žiniasklaidoje visada būdavo rašoma apie įvykius M. Römerio profesiniame gyvenime, pavyzdžiui, tai, kad jis buvo kviečiamas dirbti teisėju *ad hoc* į Hagą[4178], kad išvažiuoja į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą eiti nacionalinio teisėjo pareigų[4179], susitinka su Teisingumo Teismo teisėjais[4180], pradėjo ar baigė svarstyti Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą[4181], gynė Lietuvos teises[4182], nagrinėja geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą[4183], susitinka su ministru pirmininku[4184], važiuoja į Paryžiaus universitetą skaityti paskaitų[4185], važiuoja į Švediją dalyvauti Baltijos valstybių renginyje ir skaityti paskaitų[4186] ir pan.

Rašoma buvo ir tai, kad jis planuoja kviesti profesorius iš Prancūzijos[4187], kad vyko į Stokholmą[4188], kad iš Švedijos vykdamas į Kauną sustojo Klaipėdoje[4189], atvyko į Klaipėdą skaityti paskaitos „Klaipėdos lietuviš-

4175 „Prof. M. Römeris apie Pilsudskį“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. birželio 27 d., Nr. 142 (1814), 6.

4176 „Vytauto Didžiojo universiteto rektorius p. Prof. M. Roemeris“ apie laikraštį „Sekmadienis“ dešimtmečio sukakties proga. *Sekmadienis*, 1928 m. kovo 20 d., Nr. 12 (524), 2.

4177 Galvydis, B. „Juridinių garantijų sistema Lietuvos suverenitetui į Klaipėdos kraštą. Prof. Roemerio paskaitos mintys“. *XX amžius*, 1936 m. rugsėjo 14 d., N. 69, 5; F. M. „Rektoriaus prof. Römerio paskaitos Paryžiuje“. *Akademikas*, 1936 m. sausio 15 d., Nr. 1, 25–26.

4178 „Į Hagą ad hoc teisėju pakviestas prof. Roemeris“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 15 d., Nr. 85 (3877).

4179 „Į Haagą“. Sekmadienis, 1932 m. birželio 5 d., Nr. 23 (222), 1; „Römeris rengiasi Haaga“. *Sekmadienis*, 1932 m. gegužės 22 d., Nr. 21 (220), 1.

4180 „Išsiskirstė signatarų agentai“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. birželio 21 d., Nr. 138 (1513), 1.

4181 „Dalyvauja Hagos Teisme“. *Dirva*, 1932 m. birželio 17 d., Nr. 25, 7; „Klaipėdos byla Hagoje“. *Šiaurės Lietuva*, 1932 m. birželio 12 d., Nr. 241 (122), 1; „Vakar Hagoj pradėta svarstyti Klaipėdos byla“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. birželio 9 d., Nr. 128 (1503), 1; „Kaip klaipėdiškiai priėmė Hagos sprendimą“. *Dienos naujienos*, 1932 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 184 (406), 2; „Teismo sprendimas“. *Dienos naujienos*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 183 (405), 1.; „Hagoje laimėjome“. *Šiaurės Lietuva*, 1932 m. rugpjūčio 14 d., Nr. 33 (131), 1; „Hagos tribunolas pripažino Lietuvos tezes Klaipėdos byloj“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 3.

4182 „Tarptautinis Tribunolas Haagoje Klaipėdos byloje pripažino Lietuvos teisėtumą“. *Naujoji Romuva*, 1932 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 34–35, 471.

4183 „Lietuvių – estų byla Tarptautiniame Tribunole“. *Aidas*, 1939 m. sausio 10 d., Nr. 4 (86), 1; „Tuoj bus Hagos tribunolo sprendimas“. *XX amžius*, 1939 m. vasario 3 d., Nr. 28 (780), 10; „Prasidėjo lietuvių estų byla Hagoje“. *Aidas*, 1939 m. sausio 21 d., Nr. 9 (91), 1.

4184 „Kaip bus su profesoriais advokatais“. *Sekmadienis*, 1933 m. liepos 2 d., Nr. 27 (278), 1.

4185 „Prof. M. Roemeris gruodžio mėn. pakviestas į Paryžių“. *Naujoji Romuva*, 1935 m. lapkričio 10 d., Nr. 44–45, 817.

4186 „V. D. U. rektorius į Švediją“. *Akademikas*, Nr. 5, 128.

4187 „Gerinami su prancūzais santykiai“. *Rytas*, 1936 m. vasario 20, Nr. 42 (3414), 2.

4188 *Diena*, 1936 m. kovo 29 d., Nr. 13 (869), 8.

4189 „Prof. Römeris Klaipėdoje“. *Vakarai*, 1936 m. balandžio 3 d., Nr. 79, 7.

kumas, kaipo Europos Šiaurės Rytų Pacifikacijos elementas“[4190]. Aprašyta jo kelionė į Helsinkį[4191], Ženevą[4192]. Buvo praneša, kad jis išrinktas Lietuvos universiteto prorektoriumi[4193], rektoriumi[4194]. Informuojama, kad jis susitiko su Lenkijos švietimo ministru[4195], nagrinėja bylą Vyriausiajame Tribunole[4196], jam suteiktas daktaro laipsnis[4197], kad jis tapo žurnalo *Naujoji Romuva* bendradarbiu[4198].

Buvo rašoma ir apie jo paskaitas[4199], perspausdinami jo sveikinimai, viešos kalbos[4200]. Visuomenininkai, kalbėdami apie tam tikras temas, teisininką minėdavo savo pasisakymuose[4201]. Spaudoje teisininkui tekdavo aiškinti vienus ar kitus sprendimus, susijusius su universiteto organizacija[4202]. Publicistikoje pasirodė žinių, kad Vrublevskių bibliotekoje sukurtas Römerių šeimos skyrius, į kurį atiduoti saugoti šeimos dokumentai, nuotraukos, paveikslai, rektoriaus numizmatikos rinkinys[4203].

Spaudoje būdavo minimos ir teisininko asmeninės gyvenimo detalės, pavyzdžiui, jo vedybos[4204], ligos[4205], motinos mirtis[4206], atostogos[4207], sveikatos stiprinimas Čekoslovakijos kurorte[4208]. Būdavo spausdinami jo kaip universiteto rektoriaus pranešimai, pavyzdžiui, dėl lotynų kalbos

---

4190 „Profesorių Roemerį Klaipėdoje sutinkant“. *Lietuvos keleivis*, 1934 m. gegužės 4 d., Nr. 101, 1–2.

4191 „Prof. Roemeris Helsinkyje“. *Rytas*, 1935 m. birželio 7 d., Nr. 129 (3204), 7.

4192 „Klaipėdos ir teismų santvarkos reikalais Ženevoj“. *Dienos naujienos*, 1933 m. spalio 2 d., Nr. 224 (744), 1.

4193 „Nauja universiteto vadovybė“. *Trimitas*, 1926 m. rugsėjo 10 d., Nr. 35, 1121.

4194 „Nauja VDU universiteto vadovybė“. *Diena*, 1939 m. birželio ? d., Nr. 24, 1.

4195 „Lenkų švietimo ministras Kaune“. *Sekmadienis*, 1938 m. gruodžio 11 d., Nr. 50 (562), 1.

4196 „Vyriausiasis Tribunolas šiandien svarsto Jono Romano kasacijos bylą“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. vasario 11 d., Nr. 10 (224), 6.

4197 „Nauji profesoriai ir daktarai“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 12 d., Nr. 155 (1530), 6; „Nauji profesoriai ir daktarai“. *Židinys*, 1932 m., Nr. 7, 72.

4198 „Naujojoj Romuvoj bendradarbiauja“. *Naujoji Romuva*, 1937 m. vasario 14 d., Nr. 7 (317), 144.

4199 „Studentų mitingas“. *Lietuvos žinios*, 1926 m. lapkričio 27 d., Nr. 274 (2295), 7.

4200 Pavyzdžiui, žr. monografijos VIII dalies 3.3.1.5 poskyryje.

4201 „Lietuvos sienų problema“. *XX amžius*, 1939 m. spalio 28 d., Nr. 223 (975), 6; Biržiška, Mykolas. *Per Vilnių į lenkus 1928 m*. (Kaunas, 1939), 32.

4202 „Vietoj ekonominio skyriaus komercijos institutas Klaipėdoj“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 13 d., Nr. 132 (4222), 5.

4203 „Naujas skyrius prie Vrublevskių bibliotekos“. *Aidas*, 1938 m. birželio 14 d., Nr. 13, 4.

4204 „Kas girdėti Lietuvoje? Vilniuje“. *Viltis*, 1909 m. spalio 21 (lapkričio 3) d., Nr. 122 (307), 3.

4205 *Diena*, 1934 m. liepos 29 d., Nr. 30 (784), 4; „Serga Vyt. D. universiteto rektorius“. *Trimitas*, 1934 m. liepos 12 d., Nr. 28, 560; „Sunkiai serga V. D. universiteto rektorius prof. M. Romeris“. *Lietuvos aidas*, 1934 m. liepos 5 d., Nr. 150 (2177), 1; „Susirgo prof. Römeris“. *Naujoji Lietuva*, 1941 m. gruodžio 14 d., Nr. 144, 7.

4206 A. Ž. A. a. Konstancija Römerienė. *Lietuvos žinios*, 1914 m. balandžio 13 (26), Nr. 78, 2.

4207 „Prof. Römeris į Leningradą“. *Sekmadienis*, 1935 m. gegužės 12 d., Nr. 19 (375), 1.

4208 „Hubermanas pas Römerį“. *Sekmadienis*, 1934 m. gegužės 13 d., Nr. 19 (323). 2.

egzaminų[4209], kreipimaisi į studentus, pavyzdžiui, dėl tautinių ar politinių neramumų[4210] ir pan.

Tai, kad teisininkas buvo gerai žinomas Lietuvos visuomenei, liudijo spaudoje ne kartą pasirodę M. Römerio atvaizdo šaržai, karikatūros – vienos draugiškos, kitos užgaulios[4211].

Apie M. Römerį buvo rašoma ir lenkų spaudoje[4212], ir vokiečių (žr. monografijos VIII dalies 3.3.1.5 poskyrį), ir švedų (žr. monografijos VIII dalies 3.3.2 poskyrį).

Apie teisininką net ir po jo mirties buvo apstu žurnalistinės publicistikos. Sovietmečiu jo darbai buvo cituojami ir analizuojami išeivijos publicistikoje[4213], kritikuojami norint apginti savo pozicijas[4214], jis buvo prisimenamas

---

4209 „Pranešimai. Skelbimas Nr. 29“. *Lietuvos žinios*, 1934 m. rugsėjo 21 d., Nr. 215 (4601), 6.

4210 „Universiteto rektoriaus atsišaukimas studentus“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. kovo 6 d., Nr. 29 (243), 7.

4211 Pavyzdžiui, „Veidrodžių šposai“. *Sekmadienis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 21 (429), 1; „Kultūros kongresas“. *Sekmadienis*, 1932 m. lapkričio 6 d., Nr. 45 (244), 1; „„Lietuvos aido“ vyr. redaktorius Vyt. Alantas pasmerkė V. D. Universiteto Humanitarinio fakulteto išleistą Krėvės Mickevičiaus paruoštą knygą „Patarlės ir priežodžiai“, atrasdama joje neleistinos pornografijos“. *Sekmadienis*, 1935 m. sausio 13 d., Nr. 2 (358), 1; „Mokslinčių galerija“. *Aitvaras*, 1927 m. lapkričio 16 d., Nr. 6, 4; „Iš L. Kagano šaržų parodos“. *Židinys*, 1932, Nr. 12, 480–481; „Lietuvos universiteto rektoriai (dabartiniai ir buvusieji)“. *Naujoji Romuva*, 1932 m. vasario 14 d., Nr. 7 (59), 1.

4212 „Przyjazd delegacji litewskej do Wilna“. *Kurjer Warszawski*, 1921 m. vasario 17 d., Nr. 48, 10.

4213 Venclova, Tomas. „Apie trečią frontą – be pagiežos“. *Metmenys*, 1982, Nr. 44, 144; Trumpa, Vincas. „Lietuviškoji kairė istorinėje perspektyvoje“. *Metmenys*, 1967, Nr. 14, 34; Trumpa, Vincas. „Sena ir nauja apie lietuvių tautinį atgimimą“. *Metmenys*, 1966, Nr. 11, 154–159; Januta, Kazys. „Prof. M. Roemerio Lietuvos sovietizacija“. *Dirva*, 1989 m. gruodžio 21 d., Nr. 48, 5–6; Nemickas, Bronius. „Priekabių paieškais!“ *Dirva*, 1990 m. balandžio 14, Nr. 15, 4; Januta, Kazys. „Nuo sovietizacijos iki inkriminacijos“. *Dirva*, 1990 m. kovo 29 d., Nr. 13, 8; Nemickas, Bronius. „Pafrizuota „Lietuvos sovietizacija“. *Dirva*, 1990 m. vasario 15 d., Nr. 7, 5–6; „Rytų Lietuva“. *Dirva*, 1981 m. vasario 19 d., Nr. 8–6, 6. Trumpa, Vincas. „Svarstymai apie XIX amžių Lietuvoje“. *Metmenys*, 1964, Nr. 8, 118–133; Gliauda, Jurgis. „Beieškant iešmo“. *Dirva*, 1977 m. sausio 13 d., Nr. 2, 6 (apie brošiūrą „Lietuvos sovietizacija“); Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Ginčas dėl seimelio ir direktorijos teisių“. *Dirva*, 1981 m. kovo 19 d., Nr. 12, 7; Zaunius, Dovas; Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Atsistatydino gubernatorius Antanas Merkys“. *Dirva*, 1981 m. gegužės 7 d., Nr. 19, 9; Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Provokacinės manifestacijos“. Dirva, 1981 m. gegužės 21 d., Nr. 21, 7; Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Sidzikauskas Haagoje gina Lietuvos interesus“. *Dirva*, 1981 m. kovo 12 d., Nr. 11, 7; Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Sidzikauskas ir Roemeris apie Haagos sprendimą“. *Dirva*, 1981 m. balandžio 30 d., Nr. 18, 5; Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Seimelio rinkimai“. *Dirva*, 1981 m. balandžio 16 d., Nr. 16, 7; Kavolis, Martynas. „Išsiaiškinkime pagrindinę perversmo priežastį“. *Dirva*, 1969 m. lapkričio 5 d., Nr. 87, 5; Bartkus, A., Eugenijus. „Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona 1874–1944“. *Dirva*, 1999 m. spalio 12 d., Nr. 39, 8.

4214 Sidzikauskas, Vaclovas. „Netikėtas laimėjimas“. *Dirva*, 1978 m. vasario 16 d., Nr. 7, 4; „Iš kitos pusės“. *Dirva*, 1990 m. gruodžio 13 d., Nr. 47, 2. Čekienė, Emilija. „Mūsų talentai ir kiti darbai“. *Dirva*, 1969 m. spalio 31 d., Nr. 86, 3.

kaip dėstytojas[4215], kaip rektorius[4216], kaip Teisininkų draugijos narys[4217], kaip intelektuali, pasižymėjusi originalumu asmenybė[4218]. Iš išeivijoje parašytų straipsnių paaiškėjo, kad teisininkas dėstė konstitucinę teisę būsimam Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėjui A. J. Greimui[4219], kad neatlygintai davė medienos iš savo dvaro Rokiškio gimnazijos renovavimo darbams[4220]. Teisininko gimimo ir mirties metinės taip pat buvo minimos[4221].

Išeivijoje teisininkas pripažintas vienu iš žymiausių, garsiausių ir iškiliausių Lietuvos žmonių[4222]. Tokiu jis buvo laikomas ir tarpukario Lietuvoje[4223]. Tokiu jis laikomas ir šių laikų Lietuvoje. Juk toliau vykdomi M. Römerio darbų tyrinėjimai, kuriami dokumentiniai filmai, jo vardu pavadinta aukštoji mokykla.

4215 „B. K. Naujoko užrašai“. *Dirva*, 1965 m. rugpjūčio 11 d., Nr. 87, 2; Dundzila, Antanas. „Dr. Domui Krivickui – 90“. *Dirva*, 1996 m. vasario 22 d., Nr. 7, 6; Rastenis, V. „Stambus smulkaus masto įvykis“. *Dirva*, 1964 m. birželio 15 d., Nr. 69, 3.

4216 Katilius, Viktoras. *Židiniai ir žmonės* (Vilnius: Vaga, 1997), 11, 85.

4217 L. Š. „Lietuvos teisininkų draugija“. *Teisininkų žinios* 23–24 (1958): 19–21; L. Š., J. G. „Žvilgsnis praeitin“. *Teisininkų žinios* 27–28 (1965): 8–11.

4218 Stravinskas, Petras. „Mūsų neužmirštamieji“. *Teisininkų žinios* 27–28 (1965): 39–42.

4219 „Pristatomas R. Zemkausko filmas apie semiotikos pradininką A. J. Greimą“. *Dirva*, 2017 m. spalio 24 d., Nr. 21, 10.

4220 „Amžiną atilsį mjr. K. Šimėnui“. *Dirva*, 1986 m. rugsėjo 4 d., Nr. 34, 10.

4221 „Prof. M. Roemerio mirties minėjimas“. *Dirva*, 1955 m. kovo 17 d., Nr. 11, 7; F. M. „a. a. Mykolas Roemeris“. *Teisininkų žinios* 13–14 (1955): 13; Auginas, Balys. „Lietuviškų minėjimų akcentai“. *Dirva*, 1985 m. sausio 24 d., Nr. 4, 6; Liūdžius, Juozas. „Prof. Mykolą Roemerį prisiminus“. *Teisininkų žinios* 11 (1955): 7–8; Berenis, Vytautas. „Mykolas Römeris: „Ėjau savaisiais keliais“. *Šiaurės Atėnai*, 1995 m. kovo 4 d., Nr. 9 (253), 13.

4222 Kriaučiūnas, Romualdas. „Garsiausi žmonės iš Lietuvos“. *Dirva*, 2017 m. spalio 10 d., Nr. 20, 8; „Lietuvos iškiliausi – nuo senovės iki XXI amžiaus“. *Dirva*, 2009 m. liepos 21 d., Nr. 14, 9.

4223 „10 žymiausių Lietuvos vyrų“. *Diena*, 1933 m. gruodžio 10 d., Nr. 50 (752), 2; „Iš mūsų kultūrinio gyvenimo. Prof. M. Roemeris“. *Jaunoji karta*, 1930 m. gegužės 1 d., Nr. 8 (24), 117; V. Km. „Myliu tą kraštą... sako žymusis rokiškėnas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. rugsėjo 30 d., Nr. 221 (1893), 7.

IŠVADOS

M. Römerio profesinis kelias sudėtingas, įvairus, susipynęs su to meto pasauliniais įvykiais. Maža to, analizuojant teisininko profesinį gyvenimą, neišvengiamai tenka prisiliesti ir prie Lietuvos valstybingumo istorijos.

M. Römeris savo teisininko kelią pradėjo būdamas dvylikos metų, kai išvyko studijuoti teisės mokslų į Imperatoriškąją teisės mokyklą Sankt Peterburge. Ten studijavo devynerius metus. Paskui plėtė akiratį pažindamas kitus socialinius ir humanitarinius mokslus Jogailos universitete Krokuvoje ir Laisvojoje politinių mokslų mokykloje Paryžiuje. Ko gero, tai nulėmė, kad teisininkas ateityje kūrė kaip tik viešosios teisės mokslo pagrindus Lietuvoje.

M. Römeriui teko atlikti advokato padėjėjo pareigas. Ilgainiui jis tapo ir prisiekusiuoju advokatu. Teisininkas suvokė advokato profesijos išskirtinę reikšmę teisingumo sistemoje. Tačiau ši profesija jo netraukė, nors teismuose jam sekėsi atstovauti šalių interesams. Gana anksti paaiškėjo, kad M. Römeriui buvo svarbesnė ir įdomesnė visuomeninė veikla, publicistika. Eidamas advokato padėjėjo pareigas jis suprato, kad jam patinka rašyti referatus teisinėmis temomis, gerai išanalizavus klausimą, ilgokai pasėdėjus bibliotekoje. Greičiausiai jau tada galima buvo įžvelgti būsimą teisės mokslininką.

M. Römeriui teko dalyvauti karo mūšiuose. Net ir karo lauke, o vėliau karo belaisvių stovykloje išryškėjo teisininko bruožai. Jis tapo stovyklos karių teismo pirmininku, kuriam tekdavo spręsti įvairiausius ginčus nuo vagysčių iki sąmokslų organizavimo.

Po karo teisininkas pradėjo teisėjo kelią. Teisėjo pareigas ėjo nuo 1917 m. iki 1928 m. Iš pradžių dirbo žemiausios instancijos teismo teisėju Lenkijoje, kol galiausiai tapo aukščiausios instancijos teismo – Vyriausiojo Tribunolo – teisėju Lietuvoje. Teisėjas sprendė baudžiamąsias, civilines, administracines, konstitucines, kariuomenės bylas. Pagaliau teko užimti nacionalinio teisėjo pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme Hagoje 1932, 1938 ir 1939 m. Teisininkui patiko teisėjo profesija.

Kai M. Römeris nustojo eiti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas, jo teisinis kelias nesustojo. Jis tapo Valstybės Tarybos nariu, o vėliau žinovu-bendradarbiu. Čia jam teko susidurti su administracinės teisės klausimais, rengti įstatymų projektus, juos svarstyti, konsultuoti aukščiausius

pareigūnus. Be to, nuo 1932 m. teisininkas ėjo slaptos Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nario pareigas. Čia gvildeno sudėtingus teisinius kazusus, susijusius su santykiais tarp autonomijos ir suvereno, padėjo Lietuvos konstitucinės justicijos pagrindus.

M. Römeris ne tik konsultavo, svarstė įstatymų projektus, juos rengė, nagrinėjo ginčus, bet ir aktyviai užsiėmė moksline teisine veikla. Nuo 1922 m. iki 1939 m. dėstė Lietuvos universitete, vėliau – Vytauto Didžiojo universitete, nuo 1940 m. iki 1945 m. Vilniaus universitete. Parašė devynias teisines mokslo knygas, daugybę mokslinių apybraižų ir straipsnių. Septynerius metus ėjo rektoriaus pareigas.

Teisininkas vis nugirsdavo arba jam būdavo siūlomos įvairios kitos pareigos. Antai ne kartą paplitusios kalbos, kad M. Römeriui siūlomos teisingumo ministro, švietimo ministro, Vyriausiojo Tribunolo pirmininko, Valstybės Tarybos pirmininko pareigos. Eilę metų visuomenėje jis buvo laikomas Valstybės Tarybos vicepirmininku, nors tai neatitiko tikrovės: teisininkas buvo paskirtas Valstybės Tarybos nariu. Galiausiai oficialiai buvo žinoma, kad teisininką diplomatiniu keliu siekiama paskirti Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėju. Įdomu ir tai, kad dar prieš grįžtant į Lietuvą jam siūlytos aukštos pareigos lenkų užimto Vilniaus krašto vadovybėje.

Teisininkas nuo pat jaunystės pasižymėjo dideliu darbštumu. Per savo gyvenimą jis parašė per 600 publicistinių ir mokslinių straipsnių, dešimt knygų, septynias studijas (brošiūras). Be to, kad dvidešimt trejus metus dėstė, jam tekdavo neretai skaityti viešas paskaitas, referatus, sakyti kalbas. Tokių pasisakymų buvo per du šimtus. Jis aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. Turbūt neįmanoma tiksliai suskaičiuoti, kokių draugijų nariu jis buvo. Autorei pavyko apytiksliai nustatyti, kad teisininkas buvo per 40 įvairių organizacijų pirmininku, vicepirmininku, nariu, dalyviu.

M. Römeris visą gyvenimą siekė sutarimo tarp įvairiausių tautybių Vilniuje žmonių: lietuvių, lenkų, gudų, žydų. Vėliau to siekė ir Kaune, ir Varšuvoje, ir vėl Vilniuje, ypač kviesdamas lenkus ir lietuvius prie bendro stalo išsikalbėti, tarp dviejų tautų tikėdamasis įdiegti pilietinio bendradarbiavimo principus, rašydamas lenkams apie Lietuvos demokratinius idealus, akcentuodamas Lietuvos individualumą. Jam rūpėjo kelti gudų tautinę savimonę, kad šie netaptų rusifikacijos Lietuvoje šaltiniu.

Teisininkas buvo įsitikinęs, kad savo dalyvavimu lenkų legionuose, kurie iš pradžių priklausė Austrijos kariuomenei, jis tarnauja Lietuvos reikalui. M. Römeriui atrodė, kad jis taip stiprins Lietuvos emancipaciją ir valstybė ilgainiui taps nepriklausoma. Tačiau jis negalėjo įsivaizduoti, kad Lietuva,

šis mažas žemės lopinėlis, tautų pelenė (kaip jis pastebėjo), taptų nepriklausoma be Lenkijos. Taip jis manė todėl, kad Lietuvos klausimas XIX a. ir XX a. pradžioje Europoje tiesiog neegzistavo, niekas jos nežinojo, tai tebuvo mažutė imperinės Rusijos provincija, o pačioje Lietuvoje XX a. pradžioje nedrąsiai galvota tik apie jos autonomiją, o ne apie nepriklausomybę.

Taigi, šios knygos herojui atrodė, kad, padėdamas Lenkijai atsiskirti nuo imperinės Rusijos, Austrijos Vengrijos, padės Lietuvą apsaugoti nuo Vokietijos ir Rusijos įtakos. Todėl iš pradžių jis mąstė, kad Lietuva gali būti nepriklausoma tik federacijoje su Lenkija. Be to, jam atrodė, kad dvi tautybės, kovojančios prieš stipriųjų valstybių įtakas ir siekiančios nepriklausomybės, savo kovoje bus stipresnės, todėl siūlė sujungti lenkų nacionalinę programą su lietuvių autonomijos programa.

M. Römeris keletą kartų susitiko su Lenkų pirmosios brigados komendantu J. Piłsudskiu. Lenkui teisininkas įrodinėjo, kad legionuose reikia steigti lietuvių kuopas, kad Lenkijos reikalas yra ir Lietuvos reikalas siekiant galutinai atsikratyti Rusijos ir Vokietijos įtakos. Lenkas tam nepritarė. Knygos herojus pradėjo abejoti, ar tinkamai pasielgė eidamas į lenkų legionus – juk jis ten ėjo dėl Lietuvos, nes buvo tikras, kad Lenkijos valstybės reikalas turėjo būti panaudotas Lietuvai.

Teisininkas suprato klydęs dėl tokio savo pasirinkimo. Jis pamatė lenkų imperialistinius užmojus, ypač jiems užėmus Vilniaus kraštą. O Vilnių jis laikė lietuvių kūryba ir manė, kad tik lietuviams priklausė teisė į jį, nepaisant daugybės Vilniaus tautybių. Dėl to parašė laišką J. Piłsudskiui, išbardamas šį dėl tokio žiauraus veiksmo, sukiršinusio dvi tautas. Po šio laiško jiedu daugiau niekad nesusitiko.

M. Römeris, lygindamas lenkų, baltarusių ir lietuvių tautinius judėjimus, pastebėjo, kad lietuviai yra kūrybingiausi formuodami tautinį demokratinį modelį ir tikslingiausiai siekė organizuoti visuomeninį gyvenimą. Todėl ilgainiui nebeliko nuostabos, kad Lietuva sugebėjo išsikovoti savo nepriklausomybę ir valstybingumą.

Patį kelią, atvedusį Lietuvą link nepriklausomybės, teisininkas vadino miniatiūriniu Amerikos atradimu. Vasario 16 d. aktą teisininkas gyrė tvirtindamas, kad jis turėjo suveikti kaip apsauga nuo germanizacijos, rusifikacijos ir polonizacijos.

Teisininkas niekada nėra traktavęs Lietuvos kaip Lenkijos dalies, niekada nelaikė Lietuvos Lenkijos palikimu. Atvirkščiai, piktinosi tokiu požiūriu ir koncepcija. Laikė ją klaidinga ir žalinga, skatinančią tautinę neapykantą, kaimyninių tautybių amžiną nesantaiką.

Knygos herojus nedalyvavo Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo procese. Tuo metu jis ėjo teisėjo pareigas Lenkijoje. Iš pradžių taip atsitiko dėl to, kad po to, kai M. Römeris buvo išlaisvintas iš belaisvių stovyklos, vokiečiai jam neleido grįžti į Lietuvą. Tai truko gana ilgai. Vėliau priežastis pasikeitė: sudėtingi santykiai su tėvu, kuris nesiruošė sūnui padėti finansiškai. Po to buvo dar viena svarbi priežastis: Lietuvoje teisininkas nerado sau tinkamos vertybinės ideologinės krypties. Iš karto po nepriklausomybės atkūrimo, susiklostė dvi Lietuvos, pasak teisininko: viena nacionalistinė, pagrįsta sąjunga su vokiečiais, kita bolševikinė, pagrįsta santykiais su sovietine Rusija. M. Römeriui netiko šios dvi Lietuvos. Jis negalėjo priklausyti nei vienai, nei kitai krypčiai.

Tačiau teisininkui reikėjo dirbti. Jis turėjo susirasti pragyvenimo šaltinį. Tad ėmėsi darbo žemiausioje lenkų teismų sistemos grandyje. Jam gerai sekėsi, tad buvo pasiūlytas darbas aukštesnėje lenkų teismų sistemos instancijoje. Manytina, jei teisininkas būtų likęs Lenkijoje, jis būtų ir toliau kopęs lenkų teismų sistemos laiptais. Maža to, lenkai jam siūlė aukštas pareigas Vilniaus krašto administracijoje. Su tuo, žinoma, jis negalėjo sutikti.

Vis dėlto M. Römeris grįžo į Lietuvą. Ne tik todėl, kad jos labai ilgėjosi ir buvo prisirišęs prie lietuvių, bet iš įsitikinimų bei pareigos. Norėjo dirbti jos teisėsaugos institucijų sistemoje, nepaisydamas sudėtingos pokarinės finansinės padėties visose ką tik atsikūrusios valstybės srityse. Tokį norą skatino ir viso gyvenimo bendražygiai – M. Biržiška, J. Tumas-Vaižgantas, jo giminaitė H. Römer-Ochenkowska, sakydama jam, kad jis turi grįžti ir pasinerti į nelaimingos Lietuvos gyvuosius reikalus.

M. Römeris daug mąstė apie Lietuvos, Lenkijos, kitų Rytų, Centrinės ir Šiaurės Europos valstybių padėtį, jų sąjungų modelius, o apie tautos, pilietybės klausimus rašė maždaug keturiuose šimtuose lenkiškų publicistinių straipsnių, svarstė įvairiausiuose susitikimuose, kuriuose dalyvavo įvairių tautybių asmenys. Labiausiai jam rūpėjo Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos likimai.

Teisininkas visą gyvenimą modeliavo galimas valstybių konfigūracijas tikėdamasis sukurti stiprios nepriklausomų valstybių sąjungos formulę, padėsiančią Lietuvai atsilaikyti prieš Vokietiją ar Rusiją, pavyzdžiui, Federacinę Lietuvos–Lenkijos–Latvijos–Ukrainos ir t. t. respubliką, Baltijos sąjunginę respubliką, valstybių bloką nuo Skandinavijos iki Balkanų pusiasalio, Šiaurės Rytų Europos bloką, Baltoskandijos bloką, Čekoslovakijos, Lenkijos, Vengrijos, Baltarusijos, Rumunijos ir Lietuvos sąjungą kaip atsvaras visiems kitiems blokams, kuriuose dalyvautų Rusija ar Vokietija. Tačiau M. Römeris

baiminosi Lietuvos įtraukimo į didelę slavų masę, įžvelgė pavojų ir Baltoskandijos bloke dėl pajūrio, patrauklaus Rusijai.

Teisininkas pasižymėjo giliomis ir toli numatančiomis įvairiausių įvykių analitinėmis prognozėmis. Antai jis numatė Europos Sąjungą, numatė Antrąjį pasaulinį karą, Sovietų Sąjungos žlugimą, numatė ir tai, kad lenkai užims Vilniaus kraštą.

M. Römeris – unikalus teisininkas Lietuvai. Jis pirmas mąstė ir rašė apie daugelį iki šiolei aktualių teisės klausimų.

Teisininkas mąstė apie advokato profesiją, jos reikšmę vykdant teisingumą. Buvo įsitikinęs, kad advokatūra turi būti viešoji, o ne privati profesija. Advokatūrą vadino teisine profesionalia pagalba. Mąstė ir apie nemokamą teisinės pagalbos poreikį žmonėms, ypač matydamas beviltišką šalių, kurioms neatstovavo advokatai, padėtį teisme, ir suvokdamas pusiausvyros išsaugojimo tarp ginčo šalių teisinių galimybių svarbą.

M. Römeris, ko gero, pirmasis Lietuvoje tiek daug galvojo apie mirties bausmę, apie šio instituto ryšį su teisingumu. Svarstė, kodėl teisėjas turi būti valstybės baudžiamosios politikos vykdymo įrankiu, ar mirties bausmės tikrai reikia. Svarstė „kruvinų sprendimų“ tikslą, funkciją ir poreikį. Vykdydamas baudžiamąją valstybės politiką, jautėsi teisingumo amatininku, politiniu agentu, o ne teisėju. M. Römeris labiau pritarė nuomonei, kad mirties bausmė nėra visiškai tinkama priemonė teisingumui išsaugoti. Teisininko požiūriu, teismas neturi būti represijos institucija. Jis turi būti teisingumo vykdymo institucija.

Teisininkas buvo viena iš tarpukario asmenybių, profesionaliai suvokusių valdžių padalijimo reikalingumą ir svarbą. Tuo metu tai buvo gana modernus dalykas Lietuvoje, kuriam aktyviai priešinosi politikai. M. Römeris buvo pirmasis Lietuvos teisininkas, parašęs monografijas apie administracinį ir konstitucinį teismus. Jose jis siekė atskleisti valdžių padalijimo esmę, teisėtumo reikšmę, teisinės valstybės apraiškas. Savo suvokimą teisininkas demonstravo ne tik knygose, bet ir nagrinėdamas bylas. Antai, rašydamas apie J. Purickio bylą, teisininkas paaiškino, kuo skiriasi Seimo nuomonė nuo teismo sprendimo. Sprendžiant vadinamąją V. Petrulio bylą, teisėjas aiškiai suprato, kad teismas nėra institucija, turinti likviduoti valstybės perversmo pasekmes ir atkurti konstitucinę tvarką. Tai politinis visuomeninis veiksmas. Bet ne teismo. Teisėtumo klausimas iškildavo ir svarstant ministrų sprendimus, kuriuose reguliuojami klausimai, manytina, turėjo būti reglamentuojami ne administracinių aktų, o įstatymo galią turinčių teisės

aktų. Taigi, M. Römeris vėl buvo pirmasis Lietuvoje teisininkas, svarstęs teisėkūros principus.

Teisininkas pirmasis, ko gero, Lietuvoje rašė apie teisinio argumentavimo metodus sprendžiant bylas. Tai daryti jį paskatino patirtis, įgyta Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme.

M. Römeriui rūpėjo tautinių mažumų teisės. Jis siekė, kad jos būtų įtvirtintos 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Be to, jam atrodė labai svarbu, kad vietos institucijos gebėtų bendrauti su gyventojais ne tik lietuvių kalba.

M. Römeris greičiausiai iki šiolei vienintelis teisėjas Lietuvoje, išdrįsęs rašyti apie teisėjo vidinį pasaulį, išgyvenimus prieš priimant sprendimą ir jį priėmus, emocijas skyrus mirties bausmę, teisėjo psichologiją. Jis rašė net apie nuotaikos, oro įtaką teisėjo sprendimams, bylos nagrinėjimo procesui, darbiniam ūpui, darbo našumui, svarstė teisėjo ramumo išlikimo sąlygas, etiką. Teisininkas gvildeno teisėjo sąžinės ir teisingumo vykdymo santykį. Teisėjo sąžinę laikė rodikliu, kad sprendimas priimtas ne tik formaliai, bet sumaniai ir išmintingai, įvykdant teisingumą. Mąstė, kad ne visada sutampa formalios teisėjo pareigos ir vidinis jo įsitikinimas bei sąžinės balsas. Galvojo, kad kartais būna sunku priimti sprendimą, kuris, remiantis įstatymais, atrodė pernelyg griežtas arba pernelyg švelnus.

M. Römeriui rūpėjo teisėjų skyrimo tvarka, tiesiogiai susijusi su teismo nepriklausomumo sąlyga. Jam atrodė, kad politikai gali skirti aukščiausios instancijos teismų teisėjais tik tokius profesionalus, kurių kandidatūroms pritaria teisėjai. Antraip politikai skirs teisėjais tik jiems palankius asmenis, taip stiprindami savo pozicijas ir įtaką teismams. Tokiu atveju teisėjai tampa ne teisingumo vykdytojais, o valdančiųjų politikos ar privačių interesų vykdytojais. Be to, tokia tvarka – puiki terpė teisminėje valdžioje klestėti politiniam karjerizmui. Taip pat, teisininko nuomone, aukščiausios instancijos teismų teisėjais turėjo būti skiriamos asmenybės, o ne nepasižymėję žemesnių instancijų teisėjai ar kiti asmenys. Teisininkui rūpėjo ir teisėjų perkėlimo problemos. Jis priešinosi politikų sprendimams be teisėjų sutikimo perkėlinėti juos iš vienų teismų į kitus. Tokie veiksmai laikyti stipriu smūgiu teismų nepriklausomumui. Maža to, teisininkas pirmasis Lietuvoje rašė apie pareigūnų diskrecijos teisę ir jos ribas.

M. Römeris, eidamas teisėjo pareigas, pabrėžė teismo sprendimo motyvuojamosios dalies svarbą. Jis teigė, kad ji reikšminga visai teisingumo sistemai, nes iš jos mokosi žemesnės instancijos teismų teisėjai. Be to, šią sprendimo dalį įvardijo pačia svarbiausia ir atsakingiausia teisėjo darbo dalimi. Tai – teisėjo profesijos meistriškumo ir meno viršūnė, padedanti lavinti teisinę mintį. Kaip tik dėl to teisininkas motyvuojamąją sprendimo dalį visada rašydavo tik

pats, nepatikėdamas šio darbo kitiems teismų darbuotojams. Tai leido jam pasiekti jo profesijos meistriškumą, perprasti teisės aktus, įgyti praktinių žinių, nes sprendimai turėjo būti pagrįsti teisės normomis, aplinkybėmis, įrodymais. Tai taip pat leido gilintis į teisės analizę, kurios vėliau teisininkui labai prireikė rašant teisės mokslinius veikalus ir kuriant teisės doktriną.

Teisininkas akcentavo, kad tik toks teismo sprendimas, kurį supranta šalys, reiškia teisingumo įvykdymą. Jeigu jo šalys nesupranta, teisingumas neįvykdytas arba yra itin formalus.

Teisėjas nurodė, kad išvakarėse prieš teismo procesą jis niekada nežinodavo, kokį sprendimą priims.

M. Römeris, eidamas teisėjo pareigas, dažnokai susimąstydavo apie teisėjo profesijai būtinus bruožus: būtinas ne tik gebėjimas analizuoti faktus, žinios, bet ir didelis taktas, kantrybė, rimtumas, dalykiškumas, sąžiningumas. Teisėjas negali sau leisti šaipytis, kandžiai elgtis, būti nemalonus su šalimis, ironiškas, demonstruoti panieką arba bet kokią kitą emociją. Teisėjo darbą jis vadino sąžinės veiksmu pabrėždamas, kad nepakanka tinkamo sprendimo, nes šalims svarbus ir teisėjo elgesys. Turbūt visus šiuos bruožus galima pritaikyti kiekvienos profesijos atstovo profesionalumui pažymėti.

Be to, pasak M. Römerio, teisėjui svarbus subtilus gyvenimiškų santykių suvokimas. Teisėjas negali turėti išankstinio nusistatymo, pavyzdžiui, būti nusiteikęs pernelyg nacionalistiškai ir pan. Tad teisininkas visada pabrėždavo ryšį tarp teisėjo elgesio ir teisingumo vykdymo. Teisėjas negali priimti sprendimo vadovaudamasis intuicija, stebėtinai lengvai pripažindamas kaltę. Teisėjas neturi reikšti inkvizicinės valios. Inkvizicinė psichologija teisėjui netinkama, nes jis neturi būti represijų vykdytoju. M. Römerio nuomone, su išankstiniu nusistatymu teismo procesas panėšėja į komediją.

Teismų sistemoje M. Römeris ypač vertino žemiausios instancijos teismą, nes šis turi tiesioginį kontaktą su byla, maža to, nuo jo darbo kokybės priklauso likusių instancijų teismų darbo kokybė. Kad ir kaip puikiai dirbtų aukštesnės instancijos teismas, jei pirmos instancijos teismas veikia blogai, teisingumas, pasak teisininko, bus varganas. Be to, žemiausios instancijos teismą teisininkas vadino geriausia „dirbtuve“ pradedančiajam teisėjo karjerą asmeniui.

M. Römeris pirmasis Lietuvoje rašė apie mediaciją. Jis tvirtino, kad taikinimo susitarimai, pacifistiniai teisėjo metodai ne visada suderintini su teisingumu. Jo nuomone, kartais teisėjai prievarta siekdavo sutaikyti šalis siekdami gerų teismo rodiklių, o tai teisininkas įvardijo teismo karikatūra, nes šalys netekdavo teisės į teisingumą.

Einant teisėjo pareigas M. Römeriui vis iškildavo teisės ir politikos santykio klausimas. Šis klausimas buvo aktualus ne tik atliekant pareigas iš pradžių Lenkijos, o paskui Lietuvos teismuose, bet ir Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme Olandijoje, ypač 1938 ir 1939 m. nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą. Šiuo atveju teisininkas pabrėžė, kad buvo tokių politinių temų, valstybių, kurių savo sprendimuose tarptautinis teismas nenorėjo gvildenti ar net minėti, kad prieš priimant sprendimus teisėjai tardavosi, kad teismas vengė savo sprendimų motyvuose kategoriškų, nors gal ir labai reikalingų teiginių. Įdomu ir tai, kad teisėjų nuomonių pasiskirstyme būdavo įžvelgtina tam tikra logika. Vienaip klostydavosi nuomonė, jei teisėjas buvo tarptautinės teisės specialistas, kitaip – jei konstitucinės teisės specialistas, trečiaip – jei teisėjas prieš tai ėjo diplomato ar politiko pareigas. Be to, nuomonės ar vidinis teisėjo įsitikinimas priklausė nuo jo kilimo šalies. Vienokią nuomonę turės vokietis ar amerikietis, kitokią – prancūzas ar lietuvis ir t. t. Ir čia taip pat glūdėjo tam tikra logika: pritarusių Versalio taikos sutarčiai šalių teisėjai laikėsi vienos nuomonės, o neutralių šalių ar nepritarusių Versalio taikos sutarties nuostatoms valstybių teisėjai – kitos nuomonės.

M. Römeris turėjo nemažas galimybes tapti nuolatiniu Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėju. Tuo rūpinosi ir Lietuvos, ir užsienio valstybių diplomatai. Teisininkas iš pradžių troško būti tarptautinio teismo teisėju. Jį žavėjo darbo sąlygos, galimybės nuolatos tobulintis. Tačiau ilgainiui šis noras blėso. Teismas sprendė menkos reikšmės bylas, o Europoje vyravo nacistinės nuotaikos. Be to, jis stebėjo itin didelį atotrūkį tarp žiaurios realybės ir teismo kuriamo kitokio, pasakiško, pasaulio įvaizdžio. Kita vertus, teisininkas buvo patenkintas savo gyvenimu Lietuvoje. Vienaip ar kitaip dėl Antrojo pasaulinio karo teisėjų atrankos į Teismą buvo sustabdytos.

M. Römeris entuziastingai ėmėsi veiklos Valstybės Taryboje. Dėl šių pozicijų išėjo iš Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigų. Tačiau gan greitai teisininkas nusivylė. Taryba nevystė administracinio teismo funkcijos, o jos nuomones neretai ministrai ignoravo. Be to, jį baugino tarybos pirmininko ir kitų narių prielankumas politikams, narių atrankos būdas. Taryba daugiau veikė kaip politinis įrankis, dažnai painiojamas su aukštesniaisiais Seimo, kurio tuo metu nebuvo, rūmais. Taryboje nebuvo skatinamas narių savarankiškumas, gal net ir kai kuriais atvejais kategoriškumas, ypač jei tie atvejai buvo susiję su valdininkų veiklos teisėtumo kontrole. Maža to, sprendimai būdavo priimami ne kolegialiai, o grupelėmis, paslapčia. Be to, Taryba daugiau atlikinėjo redakcinius, techninius įstatymų svarstymus. Teisininkas nenorėjo priklausyti tokiai organizacijai. Jam buvo svarbi jo reputacija. O

priklausymas nesavarankiškai politinei institucijai visuomenės akyse galėjo reikšti ir M. Römerio politinį įsitraukimą. To teisininkas kategoriškai vengė. Tai liudija, kad šios knygos herojui ne itin rūpėjo finansinis stabilumas ar saugi bei „garbinga" darbo vieta. Kur kas svarbiau buvo tai, kad teisininko darbai atitiktų jo vertybes, idealus, tarnautų Lietuvai.

Atidarius Lietuvos universitetą, pradėtos dėstyti aukštojo mokslo disciplinos lietuvių kalba. M. Römeris fundamentaliai prisidėjo kuriant Lietuvos aukštojo mokslo pagrindus. Savo pedagogine ir moksline veikla jis formavo lietuvių teisinę terminiją, konstitucinės, administracinės ir tarptautinės teisės doktrinas, kūrė disciplinų programas, rašė vadovėlius ir monografijas, formavo studentams studijų literatūrą, kartu su studentais vertė užsienio šalių konstitucijas, kitus teisės aktus, juos komentavo. Teisininkas akcentavo ypatingą vadovėlių svarbą. Ko gero, jie kartais būdavo reikšmingesni už monografijas, mokslinius atradimus. Vadovėliai padėjo ugdyti valstybės jaunimą. Teisininko paskaitų konspektai studentų būdavo nuolatos kruopščiai kopijuojami, perkopijuojami, atnaujinami, spausdinami, platinami.

M. Römeris kaip pedagogas pirmasis atskleidė vidinius dėstytojo išgyvenimus ruošiantis paskaitoms, būseną prieš paskaitas ir po paskaitų. Jis ieškojo būdų, kaip geriausiai studentus įtraukti į studijas, suvokė, kaip svarbu gebėti sudominti jaunuolius dėstomu dalyku, sugebėti užmegzti su jais kontaktą. Teisininkas pastebėjo, kad svarbi net auditorija, kurioje vyksta paskaita, svarbi politinė situacija, kuri klostosi šalyje, svarbu net ir tai, ar studentai yra kariškiai, valstybės tarnautojai, turtingų tėvų vaikai, ar tiesiog talentingi žingeidūs jauni žmonės. Pastarieji teisininką žavėjo labiausiai.

Pedagogas įžvelgė ir tai, kad vienaip dėsto nepatyręs dėstytojas ir kitaip jau patyręs. Neretai pastarojo žinių bagažas būna kur kas didesnis, platesnis, sunkiau aprėpiamas. Tad profesorius prisipažino, kad ilgainiui paskaitos tapo lengvu prisilietimu prie tiesos.

Egzaminą profesorius suprato kaip dialogą tarp pedagogo ir studento.

Rektoriaus pareigos teisininkui nebuvo lengvos. Politiniai įvykiai, karų šešėliai vertė jaunimą skaidytis į įvairiausias grupeles, kurios tarpusavyje nesutardavo. M. Römeriui neretai tekdavo užimti arbitro vaidmenį ir ieškoti kompromiso tarp drąsių jaunimo paraiškų ir autoritarinės valstybės politikos. Rektorius ypač vengė tautinio šovinizmo. To mokė ir studentus.

Neretai politikai kreipdavosi į teisininką nuomonės. Tokiais atvejais M. Römeriui tekdavo ieškoti teisinio sprendimo, kuriuo teisė būtų pažeidžiama mažiausiai, pavyzdžiui, dėl 1936 m. Seimo rinkimų, dėl 1928 m.

Lietuvos Valstybės Konstitucijos laikino pobūdžio, dėl 1938 m. Lietuvos Konstitucijos kaip naujo konstitucinio perversmo akto reikšmės, jos paskelbimo tvarkos, referendumo. Kai kada būdavo įsiklausoma į teisininko nuomonę, kai kada ji ignoruojama. Neretai teisininkas apskritai nebuvo įtraukiamas į kai kurių įstatymų rengimą, pavyzdžiui, Respublikos Prezidento rinkimų. Vengta jo tiesmukos nuomonės, kritikos, profesionalaus viešosios teisės išmanymo, žinių apie teisinę valstybę ir teisėtumą. Teisininkas siekė Lietuvoje įsteigti administracinį teismą, tačiau šios minties nepalaikė valdantieji. Teisininkas viską padarė, kad Lietuvoje būtų įsteigtas konstitucinio ir administracinio teismo funkcijas turėjęs atlikti Statutinis Teismas. Tokio teismo įstatymas paskelbtas, paskirti Teismo teisėjai, bet Teismas taip ir nepradėjo veikti. Teisininkas aiškino vietos savivaldos esmę ir tai, kad negali būti įtvirtintas visiškas vietos vadžios institucijų pavaldumas centrinei valdžiai, tačiau M. Römerio nuomonė nebuvo išgirsta.

Vis dėlto tikrasis skausmas ir nereikalingumo jausmas M. Römerį aplankė sovietinės ir nacistinės okupacijų metu. Prasidėjo nesibaigiančių anketų pildymas tai ieškant aristokratijos, tai semitų pėdsakų. Teisininkui reikėjo laviruoti. Jis neįtiko nei vieniems, nei kitiems. Vieni nesuteikė akademiko vardo, kiti norėjo pašalinti iš universiteto profesoriaus pareigų. Tačiau ir viena, ir kita nebebuvo taip trokštama – juk kūrybinė mokslinė laisvė buvo draudžiama, konstitucinės teisės dėstymas buvo itin komplikuotas. Vieni reikalavo dėstyti sovietinę konstitucinę teisę, kiti draudė dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę taip pabrėždami, kad Lietuva nėra jokia valstybė ir nėra jokios jos valstybingumo istorijos, valstybinės teisės raidos. M. Römeriui buvo sunku. Jo viso gyvenimo darbas, skirtas Lietuvai, buvo nebereikalingas. Jis buvo baudžiamas net už tai, kad kadaise sėkmingai atliko savo pareigas Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme, ėjo buržuazinės Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, Valstybės Tarybos nario pareigas, gavo buržuazinės Lietuvos ir Latvijos valstybių apdovanojimus (Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordiną, Vytauto Didžiojo ordiną, Latvijos trijų žvaigždžių ordiną), turėjo Prancūzijos garbės legiono karininko laipsnį, nesistengė rodyti entuziazmo dėstydamas sovietinę konstituciją, nesiekė stoti į komunistų partiją, bičiuliautis su naciais, suvokė klikos diktatūrą.

Nepaisydamas apėmusio beviltiškumo, Antrojo pasaulinio karo kataklizmų, suvokimo, kad jo rankraščiai nebebus spausdinami, teisininkas rašė. Jo knygos, parašytos okupacijų metu, buvo atspausdintos atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Teisės aktai

„Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 37-407.
„Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100-799.
„Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275-1778.
„Lietuvos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 608-4271.
„Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 169-1186.
„Akcizų ir finansinių monopolių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 436-3042.
„Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 312-2100.
„Elektros energijos kainoms normuoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 412-2840.
„Emigracijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 310-2089.
„Geležinkelio Telšiai–Kretinga statybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 320-2177.
Finansų, prekybos ir pramonės ministerio įsakymas dėl naujo piniginio vieneto įvedimo nuo 1922 m. spalio 1 d., *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 840-108.
„Intelektualinio bendradarbiavimo statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 444-3108.
„Ipotekos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 560-3892.
Įsakymas paskelbti karo stovį visos Lietuvos vietos juostoje trijų dešimčių varstų platumo nuo fronto linijos, kur veikia Lietuvos kariuomenė, kariaudama su priešininku; įsakymas paskelbti karo stovį Seinų apskrityje ir mieste; įsakymas paskelbti karo stovį Kauno, Alytaus, Vilkaviškio, Marijampolės miestuose ir apskrityse, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4.
„Įstatymas karo stoviui įvesti“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 41-430.
„Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 450-3138.
„Karo stovio panaikinimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 229-1489.
„Karo teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 5.
„Kreditinių įmonių įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 712-5570.
„Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2–3.
Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 68-607.
„Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 151-1078.
„Lietuvos ir Danijos taikinamoji ir arbitražo sutartis“, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 443-3102.
„Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių medalio taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 268-1734.
„Lietuvos nepriklausomybės medalio statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 272-1752.
„Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perleidimo“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 640-4654.
„Lietuvos taikos sutartis su Rusija“, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 53-509.
„Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 730-5997.

„Lietuvos TSR liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr. 320 Dėl Lietuvos TSR mokslų akademijos tikrųjų narių patvirtinimo“. *Tiesa*, Nr. 84 (258), 1.
„Lietuvos universiteto vardo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2267.
„Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 343-2345.
„Ministerių Kabineto sudarymo aktai“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 241-1575.
„Ministerių Kabineto sudarymo aktai Nr. 393“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 308-2074.
„Ministerių Kabineto sudarymo aktai Nr. 394“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 308-2074.
„Nenusavinamos žemės normos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 313-2113.
„Panevėžio apygardos teismo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1925. Nr. 189-1282.
„Prekybos registro įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 574-3999.
„Pulko teismo įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4.
„Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 369-2520.
„Seimo narių sąrašas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 114-905.
„Seimo rinkimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 533-3704.
„Statutinio Teismo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 474-3326.
„Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884.
„Svetimšaliams gyventi įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2887.
„Svetimšaliams viešojon tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2885.
„Svetimšalių mokesčiai už leidimus gyventi ir dirbti“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2886.
„Sutartims, draudimams ir suvaržymams, kurie liečia žemės reformai nusavintus turtus, likviduoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 223-1455.
„Tautai ir valstybei saugoti įstatymas“, *Vyriausybės žinios,* 1934, 437-3044.
„Teisingumo ministerijos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1920 m. gegužės 22 d., Nr. 376-33.
„Teisingumo ministerijos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 147-1064.
„Teisingumo ministerijos etatų papildymas“, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 657-73.
„Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 189-1284.
„Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 232-1515.
„Teisingumo ministro 1920 m. gegužės 12 d. įsakymas Nr. 69 dėl Mykolo Remerio pristatymo valstybės vadovui skirti jį Kauno apygardos teismo teisėju“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 39.
„Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.
„Teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 162-1147.
„Togoms ir beretams dėvėti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 288-1891.
„Universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 86-738.
„Valstybės Tarybos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 284-1835.
„Valstybės Tarybos etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 288-1886.
„Valstybės Tarybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 283/1813.
„Valstybės Tarybos paleidimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 721-5768.
„Vandens kelių ir uostų rinkliavų ėmimo tvarka“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 535-3722.
„Vandens kelių ir uostų rinkliavų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 524-3638.
„Vandens kelių ir uostų rinkliavų tarifai“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 524-3641.

„Vandens kelių ir uostų rinkliavų tarifams vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 535-3721.
„Vietos savivaldos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 307-2068.
„Vietos savivaldybės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 356-2419.
„Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos-Sovietų Sąjungos savitarpinės pagalbos sutartis“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 669-4916.
„Vilniaus miesto ir jo srities tvarkymo įvedamasis įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 671-4946.
„Vilniaus universiteto etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 685-6003.
„Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 671-4947.
„Vytauto Didžiojo universiteto etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 426-2936.
„Vytauto Didžiojo universiteto etatų pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 591-4118.
„Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2267.
„Vytauto Didžiojo universiteto statutas“, *Vyriausybės žinios*, 1937, Nr. 591-4117.
„Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 363-2480.
„Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 499-3468.
„Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 506-3315.
„Vytauto Didžiojo universiteto vardo pakeitimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 727-5958.
„Vytauto Didžiojo universiteto vyresniojo ir jaunesniojo mokslo personalo etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 330-2268.
„Universitetų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 683-5078.
„Žemės reformos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 83-721.
„Žemės reformos įvedamasai įstatymas“. *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 45-454.
„Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 306-2057.
„1920 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 395 dėl Mykolo Remerio paskyrimo Kauno apygardos teismo nariu“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 34.
1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 472 dėl J. Rimšos paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48.
1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 473 dėl P. Bračulio paskyrimo į Vilniaus apygardos teismą, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48.
1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 473 dėl V. Kalniečio paskyrimo Vilniaus apygardos teismo pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48.
1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas dėl B. Fridmano ir M. Romerio perkėlimo iš Kauno apygardos teismo į Vilniaus apygardos teismą nuo 1920 m. rugsėjo 9 d., *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48-474.
1920 m. rugsėjo 11 d. įsakymas dėl V. Kalniečio paskyrimo Vilniaus apygardos teismo pirmininku, *Vyriausybės žinios*, Nr. 48-473.
1920 m. rugsėjo 13 d. įsakymas dėl pavedimo Vilniaus apygardos teismo pirmininkui V. Kalniečiui prižiūrėti Teismo rūmus Jurgio gatvėje Nr. 36, *Vyriausybės žinios*, Nr. 48-479.
1921 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. 601 dėl M. Romerio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo nariu, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 67.
1922 m. vasario 1 d. Ministerių kabineto sudarymo aktai Nr. 161, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 79-697.
1922 m. lapkričio 12 d. įsakymas dėl V. Kalniečio paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 119-924.

1923 m. liepos 10 d. įsakymas dėl M. Čepo paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 145-1048.
1924 m. kovo 10 d. įsakymas dėl A. Hessės paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 162–1151.
1924 m. kovo 10 d. įsakymas dėl F. Plümickės paskyrimo, *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr.162–1151.
1925 m. rugsėjo 24 d. Ministerių kabineto sudarymo aktai, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 205-1367.
1925 m. gegužės 6 d. Respublikos Prezidento aktas dėl A. Janulaičio paskyrimo Panevėžio apygardos teismo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 192-1307.
1925 m. birželio 3 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Staškevičiaus paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 194-1321.
1926 m. rugsėjo 24 d. Respublikos Prezidento aktas dėl A. Janulaičio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 236-1534.
1926 m. rugsėjo 24 d. Respublikos Prezidento aktas dėl S. Petrausko paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 236-1534.
1926 m. rugsėjo 24 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Brazaičio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 236-1534.
1926 m. spalio 15 d. Respublikos Prezidento aktas dėl A. Janulaičio atleidimo iš Vyriausiojo Tribunolo teisėjų pareigų dėl jo paties prašymo, *Vyriausybės žinios*, 1926, Nr. 238-1546.
1926 m. lapkričio 12 d. Respublikos Prezidento aktas dėl B. J. Masiulio paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo teisėju, *Vyriausybės žinios*, 1927, Nr. 243-1587.
1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl S. Šilingo paskyrimo Valstybės Tarybos pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.
1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl B. J. Masiulio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.
1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl L. Ciplijausko paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.
1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl V. Kalniečio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.
1928 m. rugsėjo 25 d. Respublikos Prezidento aktas dėl M. Römerio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.
1928 m. lapkričio 22 d. Respublikos Prezidento aktas dėl T. Daukanto paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 290-1914.
1929 m. vasario 11 d. Respublikos Prezidento aktas dėl Z. Starkaus paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 296-1964.
1929 m. spalio 31 d. Respublikos Prezidento aktas dėl V. Jurgučio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 313-2116.
1931 m. spalio 1 d. Respublikos Prezidento aktas, kuriuo iš Valstybės Tarybos narių atleidžiamas M. Römeris, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 365-2492.
1932 m. gegužės 19 d. Respublikos Prezidento aktas atleisti A. Merkį jo noru iš Klaipėdos krašto gubernatoriaus pareigų, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 384-2651.
1933 m. vasario 2 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Vileišio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 407-2813.
1934 m. birželio 16 d. Respublikos Prezidento aktas dėl B. J. Masiulio paskyrimo Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotoju, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 447-3129.

1934 m. birželio 16 d. Respublikos Prezidento aktas dėl L. Ciplijausko paskyrimo Vyriausiojo Tribunolo pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 455-3168.
1934 m. liepos 13 d. Respublikos Prezidento aktas dėl D. Zauniaus paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 455-3618.
1934 m. rugsėjo 28 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Pikčilingio paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 459-3209.
1935 m. vasario 1 d. Respublikos Prezidento aktas dėl Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino Ordino Tarybos sudėties, *Vyriausybės žinios*, Nr. 469-3295.
1935 m. balandžio 13 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. Navako paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 483-3382.
1935 m. spalio 31 d. Respublikos Prezidento aktas dėl P. Šniukštos paskyrimo Valstybės Tarybos nariu, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 507-3517.
1938 m. vasario 26 d. Respublikos Prezidento aktas dėl S. Šilingo atleidimo iš Valstybės Tarybos pirmininko pareigų, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 602-4215.
1938 m. rugpjūčio 6 d. Respublikos Prezidento aktas dėl J. B. Masiulio paskyrimo Valstybės Tarybos pirmininku, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 617-4382.

Oficialioji medžiaga ir dokumentų publikacijos

„Ipotekos įstatymo projektas“. Iš *Valstybės Tarybos darbai*. Kaunas: Valstybės Tarybos leidinys, 1931.
Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole. 1932. Užsienio reikalų ministerijos leidinys: Kaunas.
Lietuva vokiečių okupacijoje pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Dokumentų rinkinys. Sudarė Edmundas Gimžauskas. Vilnius: LII leidykla, 2006.
Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis. Tomas I (1919–1929) Kaunas: Užsienio reikalų ministerija, 1930.
Paneuropos sąjungos Lietuvoje įstatai. Kaunas: Kuznickio ir Beilio spaustuvė, 1933.
„Prie Lietuvos universiteto ištakų. Dokumentų rinkinys“. Iš *Lietuvos archyvai 4*. Vilnius: leidykla „Mokslas“, 1992.
Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. 1-ojo posėdžio protokolas.
Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1921 m. kovo 15 d. 72-ojo posėdžio protokolas.
Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1921 m. rugsėjo 20 d. 124-ojo posėdžio protokolas.
Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1921 m. rugsėjo 25 d. 125-ojo posėdžio protokolas.
Steigiamojo Seimo darbai. Steigiamojo Seimo 1921 m. gruodžio 17 d. 152-ojo posėdžio protokolas.
Steigiamojo Seimo 1922 m. vasario 7 d. 168-asis posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. I Seimo 1922 m. gruodžio 21 d. 14-ojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. II Seimo 1924 m. vasario 1 d. 61-ojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. II Seimo 1924 m. spalio 29 d. 129-ojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. II Seimo 1925 m. sausio 30 d. 155-ojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. II Seimo 1925 m. gegužės 19 d. 182-ojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. III Seimo 1927 m. balandžio 12 d. 3-iojo posėdžio protokolas.

Seimo stenogramos. IV Seimo 1937 m. lapkričio 4 d. 53-iojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. IV Seimo 1938 m. vasario 11 d. 69-ojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. IV Seimo 1939 m. gruodžio 11 d. 162-iojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. IV Seimo 1939 m. gruodžio 13 d. 163-iojo posėdžio protokolas.
Seimo stenogramos. IV Seimo 1939 m. gruodžio 22 d. 166-ojo posėdžio protokolas.
Teisininkų kalendorius 1926 metams. Sudarė Z. Toliušis ir A. Kriščiukaitis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1925.
Teisininkų kalendorius 1927 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1926.
Teisininkų kalendorius 1928 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1927.
Teisininkų kalendorius 1929 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1928.
Teisininkų kalendorius 1930 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1929.
Teisininkų kalendorius 1931 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1930.
Teisininkų kalendorius 1932 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1931.
Teisininkų kalendorius 1933 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1932.
Teisininkų kalendorius 1934 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1933.
Teisininkų kalendorius 1935 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1934.
Teisininkų kalendorius 1936 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1935.
Teisininkų kalendorius 1937 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1936.
Teisininkų kalendorius 1938 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1937.
Teisininkų kalendorius 1939 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1938.
Teisininkų kalendorius 1940 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1939.
Teisininkų kalendorius 1943 metams. Sudarė Z. Toliušis. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1942.
Teisininkų kalendorius 1944 metams. Sudarė Z. Toliušis ir J. Byla. Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1943.
Teisių fakulteto 1927 metų rudens semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas: Lietuvos universitetas, 1927.
Teisių fakulteto 1929 metų rudens semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas: Lietuvos universitetas, 1929.

Teisių fakulteto 1932–1933 m. m. rudens semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1933.

Uchwała Sejmu Wileńskiego z dnia 20 lutego 1922 r. w przedmiocie przynależności państwowej Ziemi Wileńskiej, Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej, 1922, Nr. 7 (57)-486.

Valstybės Tarybos Ekonominės komisijos projektai. Kaunas: Valstybės Tarybos leidinys, 1930.

Valstybės Tarybos patariamosios nuomonės (Valst. Tar. Įst. 2 ir 3 str.). I t. 1932 m. VUB RS, f. 1-F1296.

Vilniaus universiteto 1940 m. pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai ir taisyklės. Vilnius: Vilniaus universiteto administracijos leidinys Nr. 1, 1940.

Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1941.

Vilniaus universiteto 1941/42 mokslo metų tvarkaraščiai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1942.

Vilniaus universiteto 1942/43 mokslo metų pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1943.

Vilniaus universiteto 1942/43 mokslo metų rudens semestro paskaitų tvarkaraščiai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1942.

Vyriausiojo Tribunolo 1924–1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Kaunas: D. Gutmano leidinys, 1932.

Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys. Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus prekybos namų leidinys, 1934.

Vyriausiojo Tribunolo 1928–1929 metų baudž. Kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Kaunas: G. Gutmano leidinys, 1933.

Vyriausiojo Tribunolo 1924 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela. Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1929.

Vyriausiojo Tribunolo 1925 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela. Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1930.

Vyriausiojo Tribunolo 1926 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela. Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1930.

Vyriausiojo Tribunolo 1927 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela. Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1930.

Vyriausiojo Tribunolo 1928 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela. Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1931.

Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto 1933 metų rudens semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas: Akc. „Varpo“ B-vės sp., 1933.

Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto 1934 metų pavasario semestro paskaitų tvarkaraštis. Kaunas: Akc. „Varpo“ B-vės sp., 1934.

Archyvinė medžiaga

Lietuvos centrinis valstybės archyvas:

Fondas 377 – Vidaus reikalų ministerija
Apyrašas 7, bylos 44, 72, 73, 74

Fondas 383 – Užsienio reikalų ministerija
Apyrašas 1, byla 2332
Apyrašas 7, bylos 364, 854, 1209, 1292, 1321, 1878
Apyrašas 8, bylos 1086, 1111, 1124

Fondas 384 – Krašto apsaugos ministerija
Apyrašas 2, bylos 653, 847, 1007, 1115
Apyrašas 3, bylos 329, 503

Fondas 386 – Susisiekimo ministerija
Apyrašas 1, bylos 566, 575, 607

Fondas 391 – Švietimo ministerija
Apyrašas 4, bylos 26, 763, 773, 775, 776, 781, 791, 822, 847, 846, 847, 857, 858, 860, 862, 869
Apyrašas 8, bylos 223, 242

Fondas 392 – Žemės ūkio ministerija
Apyrašas 1, byla 699

Fondas 402 – Kauno miesto ir apskrities viršininkas
Apyrašas 4, byla 84, 413, 700, 708
Apyrašas 5, byla 146.
Apyrašas 7, byla 2201

Fondas 478 – Kauno apygardos teismas
Apyrašas 3, bylos 6, 9, 23, 26, 36, 55, 58, 73, 81, 83, 91, 92, 94, 95, 98, 102, 107, 110, 114, 115, 116, 125, 132, 137, 139, 144, 146, 151, 153, 154, 156, 160, 161, 162, 167, 168, 171, 172, 177, 187, 190, 192, 194, 195, 196, 197
Apyrašas 4, bylos 313, 316, 332, 334, 340, 341, 342, 349, 350, 351, 368, 396, 401, 409, 415, 416, 424, 434, 445, 459, 476, 482, 491, 514, 522, 531a, 557, 561, 590, 609, 610, 611, 626, 636, 645, 661, 666, 672, 691, 710, 715, 718, 719, 724, 731, 754, 762, 782, 783, 784, 789, 793, 804, 809, 816, 826, 828, 841, 843, 848, 853, 855, 871, 872, 900, 901, 909, 917, 926, 930, 939, 959, 972, 995, 1002, 1049, 1101, 1124, 1150, 1151, 1135, 1195, 1210, 1220, 1227, 1239

Fondas 586 – Lietuvių–švedų draugija
Apyrašas 1, byla 3
Apyrašas 4, byla 348.

Fondas 631 – Vytauto Didžiojo universitetas
Apyrašas 1, bylos 10, 12, 14, 21, 26, 28, 32, 35, 223, 225
Apyrašas 2, bylos 1, 2, 11, 12, 14, 59, 61
Apyrašas 3, byla 620
Apyrašas 12, bylos 44, 45, 47, 52, 71, 76, 78, 102, 103, 148, 234, 235, 280, 284, 298, 329, 330, 394, 471, 597, 631, 695, 696, 760, 761, 791, 836, 837, 848, 991, 992,

1017, 1019, 1101, 1165, 1173, 1180, 1272, 1282
Apyrašas 14, byla 699
Apyrašas 27, bylos 42, 46, 98
Fondas 648 – Lietuvos pasiuntinybė Londone
Apyrašas 1, bylos 160, 193
Fondas 922 – Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija
Apyrašas 1, bylos 4, 14, 20, 23, 27, 57, 58
Fondas 923 – Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas
Apyrašas 1, bylos 4, 57, 86, 169, 268, 295, 408, 441, 556, 586, 595, 597, 603, 624, 625, 626, 637, 668, 673, 712, 728, 729, 755, 774, 898, 986, 1021, 1024, 1025, 1033, 1042, 1080, 1147, 1190, 1281, 1351, 1356, 1364, 1507
Fondas 1014 – Lietuvos Valstybės Taryba
Apyrašas 1, bylos 21, 32
Fondas 1422 – Vyriausiasis Tribunolas ir Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjas
Apyrašas 1, bylos 39, 46, 53
Fondas 1439 – Kauno miesto policijos II nuovada
Apyrašas 1, byla 532
Fondas 1556 – Zigmas Toliušis
Apyrašas 1, byla 16
Fondas 1557 – Tumėnas Antanas
Apyrašas 1, byla 65, 71, 73, 169
Fondas R-629 – Švietimo valdyba (*Verwaltung für das Bildungswesen*)
Apyrašas 1, bylos 622, 625
Fondas R-762 – Lietuvos TSR liaudies švietimo ministerija
Apyrašas 1, bylos 5, 6, 11, 454
Apyrašas 2, byla 494
Apyrašas 4, bylos 1, 318
Fondas R-856 – Vilniaus valstybinis universitetas
Apyrašas 1, bylos 33, 35, 56, 73, 92, 134, 173, 324
Apyrašas 2, byla 734
Fondas R-1399 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje (*Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen*)
Apyrašas 1, byla 61
Lietuvos valstybės istorijos archyvas:
Fondas – 1302 – Kriaunų Dievo Apvaizdos Romos katalikų bažnyčia
Apyrašas 1, byla 10
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius:
Fondas – 9 – Bendrasis fondas
saug. vien. 2225, 2500
Fondas 12 – Kauno universiteto bibliotekos varia
saug. vien. 607, 2957, 4809, 4821, 4822, 4823
Fondas 87 – Peliksas Bugailiškis
saug. vien. 70

Fondas 138 – Römerių giminės aktai
saug. vien. 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2252, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2269, 2270, 2271, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321
Fondas 154 – Volteris Eduardas
saug. vien. 15
Fondas 163 – Vaclovas Biržiška
saug. vien. 516, 517, 518, 519, 520, 521, 842, 847, 998
Fondas 165 – Mykolas Biržiška
saug. vien. 84
Fondas 180 – Politinių ir socialinių mokslų institutas
saug. vien. 89
Fondas 244 – Lietuvių susivienijimas „Rūta“
saug. vien. 6
Fondas 249 – *Litwa* redakcija
saug. vien. 1661
Fondas 255 – Lietuvių Mokslo draugijos rankraščių rinkinys
saug. vien. 255
Fondas 267 – Janulaitis Augustinas
saug. vien. 182, 792, 2639, 2651, 2664, 2672, 2689, 2786, 2790, 2815
Fondas 276 – Rimka Albinas
saug. vien. 599
Fondas 304 – Bulavas Juozas
saug. vien. 120, 182, 232, 234, 599
Varšuvos nacionalinė biblioteka:
rankraštis II 8777
Vilniaus universiteto archyvas:
Fondas R-856 – Vilniaus valstybinis universitetas
Apyrašas 18, bylos 1
Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius:
Fondas 1 – Lietuvių rašytojai, mokslo ir visuomenės veikėjai
saug. vien. F359, F384, F1296
Fondas 75 – Mykolas Römeris
saug. vien. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 45, 46, 47, 48
Fondas 87 – Zigmas Toliušis
saug. vien. 4, 19
Fondas 96 – Vytauto Didžiojo universitetas (1922–1950)
saug. vien. 196, 273, 301

Fondas 98 – Vilniaus universiteto dėstytojų dokumentų kolekcija
saug. vien. 14, 52, 54, 121
Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius:
Fondas PR – Pavienių dokumentų rinkinys
saug. vien. 814 815, 871
Fondas 29 – Zenono Ivinskio rankraščių fondas
saug. vien. 1664
Fondas 130 – Pavienių dokumentų (literatūrinių, istorinių) rinkinys
saug. vien. 1451, 1528
Fondas 159 – Lietuvos moterų tarybos fondas
saug. vien. 12

Iš *Mykolo Römerio šeimos archyvų* susipažinta su dvarininko kilmės dokumentais ir mirties liudijimu.

Informacinė medžiaga

„A. a. prof. Juozo Naujalio minėjimas Vytauto Didžiojo Universitete“. *Naujoji Romuva*, 1934 m. spalio 21 d., Nr. 198, 761.

A. B. G. „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“. *Naujoji Romuva*, 1937 m. balandžio 25 d., Nr. 17 (327), 391–392.

A. G. „Universiteto pirmos laidos iškilmės“. *Lietuva*, 1924 m. gruodžio 2 d., Nr. 273 (1775). 3.

A. K-kis. „Triukšmingas studentų teisininkų susirinkimas“. *Lietuvos* žinios, 1931 m. kovo 2 d., Nr. 49 (3544), 5.

A. P-nis. „V. D. Universiteto rektorius apie akademinio gyvenimo aktualijas“. *XX amžius*, 1936 m. spalio 13 d., Nr. 94, 3.

A. Sm. „Vaišingumas be apdairos“. *Lietuvos balsas*, 1921 m. liepos 21–22 d., Nr. 38, 1–2.

A. S-tis. „Apie politinę mokyklą“. *Akademikas*, 1933 m. kovo 16 d., Nr. 5, 100.

A. Ž. A. a. Konstancija Römerienė. *Lietuvos žinios*, 1914 m. balandžio 13 (26), Nr. 78, 2.

Abramowicz, Ludwik; Römer, Michał. „Prospekt tygodnika Przegląd Wileński“. 1912, *Przegląd Wileński* numer okazowy, 1–2.

Abramowicz, Ludwik. „Michał Römer“. *Przegląd Wileński*, 1927 m. liepos 17 d., Nr. 12, 2–4.

„Akademinis gyvenimas. Inauguracija“. *Rytas*, 1927 m. rugsėjo 16 d., Nr. 208 (1093), 3.

„Akademinis jaunimas gražiai apvaikščiojo kariuomenės šventę“. *Karys*, 1936 m. lapkričio 26 d., Nr. 48 (923), 1240–1242.

„Aktualios diskusijos“. *Sekmadienis*, 1934 m. balandžio 29 d., Nr. 17 (321), 1.

„Amerika pripažino Lietuvą de jure“. *Lietuva,* 1922 m. liepos 30 d., Nr. 169 (991), 1.

„Amžiną atilsį mjr. K. Šimėnui“. *Dirva*, 1986 m. rugsėjo 4 d., Nr. 34, 10.

„And. Bulotos atsiminimai iš V. Dūmos laikų“. *Diena*, 1935 m. balandžio 7 d., Nr. 14 (819), 3.

Andrušaitis. „Respublikos Prezidento A. Smetonos generalinio štabo kursų laida“. *Kardas*, 1934 m. birželio 1 d. Nr. 11 (188), 214 –216.

„Anglija ir Prancūzija pasiryžusios stoti karan“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. rugsėjo 2 d., Nr. 199 (6063), 1.

„Antano Smetonos Lituanistikos institutas“. *Aidas*, 1939 m. kovo 16 d., Nr. 32 (114), 2.

„Administracinio teismo nebus“. *Diena*, 1931 m. birželio 26 d., Nr. 26 (151), 1.
„Apdovanotieji Gedimino ordenais“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. vasario 24 d., Nr. 20 (234), 6.
„Apdovanoti Gedimino ordenų šie visuomenės veikėjai“. *Kardas*, 1928 m. vasario 29 d., Nr. 6 (102). 106.
„Apie civilinę metrikaciją“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 3 d., Nr. 2 (3497), 2.
„Apie Valstybės Tarybą“, *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 11 d., 206/420, 5.
„Ar savivaldybės tinka kandidatams į seimą parinkti?“ *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 28 d., Nr. 120 (5101), 2.
„Aš ateinu kaip audras“. *Diena*, 1932 m. kovo 13 d., Nr. 11 (188), 2.
„Ateitininkų ir rinkimų agitatorių pasivaikščiojimas Endziulaičiui vadovaujant“. *Lietuvos žinios*, 1926 m. lapkričio 22 d., Nr. 269 (2290), 3.
„Atidaryta prancūzų knygos paroda“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. gegužės 19 d., Nr. 229 (2845), 3.
„Atidarytas Klaipėdos semestras“. *Židinys*, 1935, Nr. 3, 324–325.
Auginas, Balys. „Lietuviškų minėjimų akcentai“. *Dirva*, 1985 m. sausio 24 d., Nr. 4, 6.
Ą-is. „ D-ras Purickis teisus, o jūs kalti“, *Rytas*, 1925 m. vasario 12 d., Nr. 35 (340), 1.
B. „Afera nacjonalistów“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. sausio 21 (vasario 3) d., Nr. 16, 1–2.
B. H. „Litwa“. *Tygodnik Ilustrowany*, 1908 m. rugsėjo 5 d., Nr. 36, 721.
„B. K. Naujoko užrašai“. *Dirva*, 1965 m. rugpjūčio 11 d., Nr. 87, 2.
„Baltijos draugystės manifestacija Rygoje. Kaip praėjo Baltijos vienybės kongresas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. liepos 1 d., Nr. 147 (2401), 1.
„Baltijos ir Švedijos susiartinimo šventė. Roemerį pristatė sosto įpėdiniui“. *Rytas*, 1936 m. kovo 20 d., Nr. 74 (3446), 3.
„Baltijos šventė Stokholme“. *Karys*, 1936 m. balandžio 2 d., Nr. 14, 338.
„Baltijos šventė Stokholme“. *Rytas*, 1936 m. kovo 27 d., Nr. 72 (3444), 5.
„Baltiskt“. *Svenska Dagbladet*, 1937 m. liepos 14 d., 1
„Bandrowskos-Turskos koncertas“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 22 d., Nr. 18 (2281), 1.
Bartkus, A., Eugenijus. „Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona 1874–1944“. *Dirva*, 1999 m. spalio 12 d., Nr. 39, 8.
Berenis, Vytautas. „Mykolas Römeris: „Ėjau savaisiais keliais“. *Šiaurės Atėnai*, 1995 m. kovo 4 d., Nr. 9 (253), 13.
„Bez opieki“. *Gazeta Krajowa,* 1920 m. rugsėjo 5 d., Nr. 4, 1.
Brensztejn, Michał. „Nauka w Republice Litewskiej“. *Nauka Polska*, 1934, T. XIX, 225–308.
Bičiūnas, V. „Kelias į Vilnių“. *Trimitas*, 1933 m. liepos 6 d., Nr. 27, 527–530.
Bičiūnas, V. „Prof. M. Roemeris apie Vilniaus pagrobimą“. *Trimitas*, 1933 m. birželio 22 d., Nr. 25, 487–488.
„Budowa społeczna narodu litewskiego“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 10, 1.
„Bolševikų valdžia Panevėžyje“. *Lietuva*, 1919 m. liepos 15 d., Nr. 151, 2.
„Caro įsakymas karo metą skelbiant“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. rugsėjo 8 d., Nr. 163, 1.
„Civil. metrikac. klausimas teisininkų susirinkime“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. kovo 3 d., Nr. 50 (3545), 4.
„Civilinė metrikacija – valstybės reikalas“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 250 (4042), 3.
„Civilinė metrikacija nėra kova su bažnyčia“. *Dienos naujienos*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 250 (472), 1.

„Co mówi p. Michał Römer?“ *Gazeta Krajowa*, 1921 m. vasario 19 d., Nr. 40 (139), 2.
Čekienė, Emilija. „Mūsų talentai ir kiti darbai“. Dirva, 1969 m. spalio 31 d., Nr. 86, 3.
„Čekoslovakų spauda apie Lietuvos nepriklausomybės sukaktuves.“ *Lietuvos aidas*, 1928 m. kovo 5 d. Nr. 28 (242), 6.
„Čiurlionies kuopa“. *Viltis*, 1913 m. spalio 20 (lapkričio 2) d., Nr. 123 (910), 1–3.
Dangerutis, A. „Dr. J. Šliūpo jubiliejinės iškilmės“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. kovo 5 d., Nr. 105 (2721), 4.
„Dariaus ir Girėno kūnai atgabenami Kaunan 16 val.“ *Lietuvos žinios*, 1933 m. liepos 19 d., Nr. 161 (4251), 1.
„Dar referendumo klausimu“. *Lietuvis*, 1927 m. rugsėjo 21 d., Nr. 210, 1.
„Dar vieni mūsų „broliai“ ir jų notos“. *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 12 d., Nr. 196 (478), 1.
„Daug kandidatų į vyr. tribunolo pirmininkus“. *Diena*, 1933 m. lapkričio 12 d., 1.
„D.L.K. Gedimino ordino taryba“. *Trimitas*, 1932 m. vasario 18 d., Nr. 8, 159.
Dr. J. M. „Lenkai ir Vilnius“. *Trimitas*, 1935 m. lapkričio 21 d., Nr. 47, 875–876.
„Dalyvauja Hagos Teisme“. *Dirva*, 1932 m. birželio 17 d., Nr. 25, 7.
Demokrata (be pavardės)„ „O program społeczny“. 1912 m. rugsėjo 29 (spalio 12) d., Nr. 6, 2.
„Delegaci Litewscy w Wilnie“. *Rzeczpospolita*, 1921 m. vasario 17 d. Nr. 47, 2.
„Der Haager Spruch im Memelkonflikt – Für Deutschland durchaus unverständlich“. *Sächsische Dorfzeitung and Elbgaupresse*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 188, 1.
„Dėl civilinės metrikacijos“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 10 d., Nr. 7 (1085), 3.
„Dėl konstitucijos 26 str.“ *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 14 d., Nr. 109 (5090), 2.
„Dėl konstitucijos 26 str.“ *Rytas*, 1936 m. gegužės 14 d., Nr. 110 (3482), 2.
„Dėl konstitucijos 26 straipsnio“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 14 d., Nr. 109 (5090), 2.
„Dėl priėmimo Lietuvos į T. Sąjungą“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 23 d., Nr. 213 (740), 2.
„Dėl teologijos filosofijos ir evangelikų teologijos fakultetų“. *Lietuvos aidas*, 1929 m. birželio 26 d., Nr. 142 (626), 5.
„Dėl Valstybės Tarybos“. *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 27 d., Nr. 214 (2828), 1.
„Dėl naujos lenkų notos“. *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 12 d., Nr. 196 (478), 1.
„Dėl vienos įstaigos įkūrimo“, *Darbininkas*, 1928 m. spalio 7 d., 40/475, 2.
„Didelis žingsnis į priekį“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. rugsėjo 21 d. Nr. 189 (403), 1.
„Didysis Vilniaus Seimas“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 22 d., Nr. 6, 2–3.
„Didžiosios iškilmės Vilniuje“. *XX amžius*, 1940 m. vasario 17 d., Nr. 39 (1090), 8.
Dienos naujienos, 1933 m. rugsėjo 16 d., Nr. 211 (731), 4.
„Diskusijos civilinės metrikacijos klausimu“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. kovo 17 d., Nr. 61 (3556), 3.
Diena, 1934 m. liepos 29 d., Nr. 30 (784), 4.
Diena, 1936 m. kovo 29 d., Nr. 13 (869), 8.
„Diskusijos apie civilinę metrikaciją“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. vasario 27 d., Nr. 47 (3542), 5.
„Dr. Jono Šliūpo sukaktis“. *Kardas*, 1936 m. kovo 15 d., Nr. 6 (235),146.
„Dr. Zauniaus suruoštuose pietuose dalyvavo Pabaltijo, Švedijos, Norvegijos atstovai Ženevoj“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 9 d., Nr. 229 (4319), 1.
Dundzila, Antanas. „Dr. Domui Krivickui – 90“. *Dirva*, 1996 m. vasario 22 d., Nr. 7, 6.
Dušanskis, M. „Žydų tautinė autonomija Lietuvoje“. *Apžvalga*, 1938 m. vasario 8 d., Nr. 6 (125), 5.
„Dviguba šventė“. *Tautos mokykla*, 1934 m. spalio 15 d., Nr. 20, 383.

Em-er. „O przewadze ziemiańskiej“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. vasario 18 (kovo 3) d., Nr. 3, 2.
„Estijos nepriklausomybės sukaktuvės gražiai paminėtos visame krašte“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. vasario 27 d., Nr. 9 (324), 12.
„Europa prie karo slenksčio. Griūva vis Europos sistema“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 234 (1906), 1.
„Europa privesta prie karo slenksčio“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 235 (4325), 1.
„Europos nacionalizmas ir Paneuropa“. *ABC,* 1934 m. vasario 6 d., Nr. 29, 4.
„Europos suirutė ir Lietuva. P. Prof. M. Roemeris, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, pareiškė“. *Sekmadienis*, 1935 m. kovo 24 d., Nr. 12 (368), 2.
„Europos valstybių santykius reikia tvarkyti laisvės ir taikos principais“. 1934 m. balandžio 21 d., Nr. 91 (4477), 7–8.
F. M. „a. a. Mykolas Roemeris“. *Teisininkų žinios*, 13-14 (1955): 13.
F. M. „Rektoriaus prof. Römerio paskaitos Paryžiuje“. *Akademikas*, 1936 m. sausio 15 d., Nr. 1, 25–26.
„Faktai ir idėjos“. *Naujoji Romuva*, 1933 m. gegužės 28 d., Nr. 126, 19.
Galvydis, B. „Juridinių garantijų sistema Lietuvos suverenitetui į Klaipėdos kraštą. Prof. Roemerio paskaitos mintys“. *XX amžius*, 1936 m. rugsėjo 14 d., N. 69, 5.
„Generalinio štabo kursai“. *Kardas*, 1933 m. spalio 15 d., Nr. 11 (173), 215.
„Generalinio štabo pranešimas“. *Lietuva*, 1920 m. liepos 17 d., Nr. 148 (430), 1.
„Generalinio štabo pranešimas“. *Lietuva*, 1920 m. liepos 18 d., Nr. 149 (431), 1.
„Generalinio štabo pranešimas 1920-X-20“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 21 d., Nr. 229 (511), 1.
„Generalinio štabo pranešimas 1920-X-21“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 22 d., Nr. 230 (512), 1.
„Generalinio štabo pranešimas 1920-X-22“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 23 d., Nr. 231 (513), 1.
„Generalinio štabo pranešimas 1920-X-23“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 24 d., Nr. 232 (514), 1.
„Generalinio štabo pranešimas 1920-XI-18“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 19 d., Nr. 253 (535), 1.
„Generalinio štabo pranešimas 1920-XI-19“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 20 d., Nr. 254 (536), 1.
„Gerinami su prancūzais santykiai“. *Rytas*, 1936 m. vasario 20, Nr. 42 (3414), 2.
Gliauda, Jurgis. „Beieškant iešmo“. *Dirva*, 1977 m. sausio 13 d., Nr. 2, 6.
Głos Polaka litewskiego. „Ciężki błąd“. *Litwa*, 1921 m. liepos 12 d., Nr. 150 (205).
Głos Polaka litewskiego. „Ciężki błąd“. *Litwa*, 1921 m. liepos 13 d., Nr. 151 (206).
„Gražiai atšventė savo dešimtmetį „Neo-Lithuanijos“ filisterių s-ga“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. spalio 12 d., Nr. 468 (3084), 3.
„Gražus stud. atsargos karininkų korporacijos „Ramovės“ metinių sukaktuvių proga“. *Karys*, 1933 m. lapkričio 2 d., Nr. 44, 891.
„Hagoje laimėjome“. *Šiaurės Lietuva*, 1932 m. rugpjūčio 14 d., Nr. 33 (131), 1.
„Hagos tribunolas pripažino Lietuvos tezes Klaipėdos byloj“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 3.
„Herbačiausko 25 m. literatūrinio darbo paminėjimas“. *Dienos naujienos*, 1932 m. kovo 6 d., Nr. 52 (275), 2.
„Hymanso projektas atmetamas“. *Trimitas*, 1921 m. gruodžio 10 d., Nr. 48 (68), 1–2.
„Hymanso projektas – ir kas toliau I“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 205 (732), 1.
„Hymanso projektas – ir kas toliau II“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 15 d., Nr. 206 (733), 1.
„Hubermanas pas Römerį“. *Sekmadienis*, 1934 m. gegužės 13 d., Nr. 19 (323). 2.
i. „Braterstwo słowiańskie“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 5 (18) d., Nr. 1912, Nr. 5, 1.

„Imatrikuliacijos iškilmės Universitete“. *Lietuvis*, Nr. 1927 m. rugsėjo 16 d., Nr. 206, 2.
„Intelektualinio bendr. k-jos susirinkimas“. *XX amžius*, 1936 m. gruodžio 10 d., Nr. 143, 8.
„In the World Court with – A Nation „In the Box“. *Daily Herald*, 1932 m. liepos 18 d., Nr. 5124, 8.
Is. Ps. „M. Berthelot 100 metų gimimo paminėjimo sukaktuvės“. *Lietuvis*, 1927 m. spalio 27 d., Nr. 241, 1.
„Iš prof. Herbačiausko jubiliejaus paminėjimo“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. kovo 7 d., Nr. 53 (1428), 6.
„Iš L. Kagano šaržų parodos“. *Židinys*, 1932, Nr. 12, 480–481.
„Iš kitos pusės“. *Dirva*, 1990 m. gruodžio 13 d., Nr. 47, 2.
„Iš lietuvių lenkų derybų“. *Lietuva*, 1920 m. gruodžio 19 d., Nr. 278 (560), 1.
„Iš mūsų delegacijos Varšuvoje“. *Lietuva*, 1920 m. gruodžio 19 d., Nr. 278 (560), 1.
„Iš mūsų kultūrinio gyvenimo. Prof. M. Roemeris“. *Jaunoji karta*, 1930 m. gegužės 1 d., Nr. 8 (24), 117.
„Iš „Žiburėlio“ draugijos“. *Trimitas*, 1921 m. vasario 5 d., Nr. 5, 25.
„Iškilmės Lietuvių – Prancūzų dr-joj“. *XX amžius*, 1939 m. vasario 20 d., Nr. 41 (793), 2.
„Iškilmingai atidaryta veterinarijos akademija“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. rugsėjo 24 d., Nr. 39 (399), 1.
„Iškilmingai atidarytos užsienio lietuvių studijos“. *Trimitas*, 1936 m. spalio 22 d., Nr. 43, 1020.
„Iškilmingas imatrikuliacijos aktas V. D. Universitete“. *Karys*, 1936 m. rugsėjo 17 d., Nr. 38 (913), 963.
„Iškilmingai paminėtas dr. J. Šliūpo 75 m. jubiliejus“. *Karys*, 1936 m. kovo 12 d., Nr. 11 (886), 266.
„Išsiskirstė signatarų agentai“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. birželio 21 d., Nr. 138 (1513), 1.
„Išvados iš pasikalbėjimų su prof. Roemeriu“. *Rytas*, 1936 m. gegužės 26 d., Nr. 119 (3491), 2.
Iz. Didžiulis. „Dėl dviejų steigiamųjų mokyklų“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 18 d., Nr. 63 (1735), 8.
„Į Haagą“. *Sekmadienis*, 1932 m. birželio 5 d., Nr. 23 (222), 1.
„Į Hagą ad hoc teisėju pakviestas prof. Roemeris“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 15 d., Nr. 85 (3877).
„Į Rytus kelias tik per mūsų lavonus“. *Rytas*, 1935 m. kovo 18 d., Nr. 63 (3140), 1.
„Įvairios žinios“. *Trimitas*, 1935 m. birželio 6 d., Nr. 23, 420.
„Įvykiai universitete“. *Rytas*, 1925 m. lapkričio 10 d., Nr. 246 (544), 1.
„Įvykiai Kauno šv. Trejybės bažnyčioje IX-26 d.“ *Rytas*, 1926 m. rugsėjo 28 d., Nr. 218 (810), 2.
„Įvykis Universitete ir Universiteto Tarybos nutarimas. Univ. Rektoriaus prof. Romerio nuomonė“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. kovo 5 d., Nr. 28 (242), 7.
J. Ašm. „Rektorius prof. Roemeris aktuliais mūsų universiteto reikalais“. *Lietuvos aidas*, 1938 m. vasario 21 d., Nr. 80 (3889), 4.
J. Itn-Damašius. „Kariuomenės ir visuomenės vieningumo šventė praėjo entuziastingai“. *Kardas*, 1936 m. birželio 1 d., Nr. 11 (240), 291.
J. L. „V. D. Universitetas pradeda tryliktuosius metus“. *Lietuvos aidas*, 1934 m. vasario 17 d., Nr. 39 (2006), 12.
J. L. „Vytauto Didžiojo Universitetas – Lietuvos šviesa ir garbė. Universiteto 15 m. sukaktuvių proga“. *Lietuvos aidas*, 1937 m vasario 16 d., Nr. 74 (3289), 4.
„J. M. V. D. Universiteto rektoriaus prof. Roemerio sveikinimo žodis neolithuanams filisteriams“. *Akademikas*, 1936 m. lapkričio 1 d., Nr. 16-17, 318.
J. U. „Mykolas Roemeris: Valstybė ir jos konstitucinė teisė, I dalis, II tomas“. *Židinys*, 369–373.

„Jakšto minėjimas universitete“. *XX amžius*, 1939 m. kovo 6 d., Nr. 52 (604), 2.
Janulaitis, Augustinas. „Apie teisėjų uniformą“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. kovo 21 d., Nr. 65, 2.
Januta, Kazys. „Prof. M. Roemerio Lietuvos sovietizacija“. *Dirva*, 1989 m. gruodžio 21 d., Nr. 48, 5–6.
Januta, Kazys. „Nuo sovietizacijos iki inkriminacijos“. *Dirva*, 1990 m. kovo 29 d., Nr. 13, 8.
„Jau išrinkti pirmieji įmonių atstovai į darbininkų tarybas reikalauja Sovietų Sąjungos konstitucijos“. *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 13 d. Nr. 5, l.
„Jeszcze o logice“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. spalio 28 d., Nr. 48, 1–2.
„Jeszcze raz „Przeglądowi W“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. liepos 13 (26) d., Nr. 156 (181), 1.
„Juodašimčių puolimas Lietuvos Universitete“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. lapkričio 10 d. Nr. 253, 1.
Justo. „Pabaltijo Sąjunga ir Lietuva“. *ABC*, 1934 m. kovo 1 d., Nr. 48 (146), 2.
K. „Ewolucje“. *Kurjer Polski,* 1916 m. liepos 28 d., Nr. 208, 1.
K. „Įsteigtas socialinių ir politinių mokslų institutas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 4 d., Nr. 99 (1771), 1, 8.
K. „Römerio paskaita“. *Socialdemokratas*, 1920 m. rugsėjo 9 d., Nr. 19 (33), 4.
K. L. V. „Valstybės Taryba“. *Rytas*, 1928 m. spalio 6 d., Nr. 226 (1406), 1.
K. V. „Seimas ir Vyriausiasis Tribunolas“, *Rytas*, 1925 m. sausio 30 d., Nr. 21 (329), 1.
„Kaip bus paminėtas St. Šimkaus jubiliejus“. *Ūkininko patarėjas*, 1935 m. balandžio 4 d., Nr. 14, 10.
„Kaip bus pertvarkyti Lietuvos teismai“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 17 d., Nr. 62 (3854), 4.
„Kaip bus sudaryta Valstybės Taryba ir kokios jos funkcijos. Pasikalbėjimas su Finansų ministeriu p. Tūbeliu“. *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 24 d., Nr. 211 (2825), 1.
„Kaip bus su profesoriais advokatais“. *Sekmadienis*, 1933 m. liepos 2 d., Nr. 27 (278), 1.
„Kaip buvo išrinktas dr. Benešas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. gruodžio 19 d., Nr. 335 (2598), 1.
„Kaip paminėta Šliūpo sukaktis“. *Rytas*, 1936 m. kovo 5 d., Nr. 53 (3425), 7.
„Kaip praėjo kariuomenės šventė“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. lapkričio 24 d., Nr. 240 (5241), 2.
„Kaip šiemet minima Laisvės šventė“. *XX amžius*, 1940 m. vasario 15 d., Nr. 38 (1089), 8.
„Kaip vyko mūsų kausimas Ženevoj“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 7 d., Nr. 147 (674), 1.
Kairys, Steponas. Taryba kviečia „kairiuosius“ atgal grįžti. *Darbo balsas*, 1918 m. lapkričio 6 d., Nr. 43, 2.
Kantvydis, B. „Daktaro Basanavičiaus dvasia“. *Lietuvos aidas*, vienkartinis leidinys, skirtas Lietuvos Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo metų sukaktuvėms paminėti, 1928, 3–6.
„Karas Lietuvoje“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. rugsėjo 8 d., Nr. 163, 2.
„Kas bus naujas universiteto rektorius“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. gegužės 20 d., Nr. 114 (4204), 6.
„Kaunas žvakių ir žibalinių lempų šviesoj“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. balandžio 25 d., Nr. 93 (4183), 1.
Kavolis, Martynas. „Išsiaiškinkime pagrindinę perversmo priežastį“. *Dirva*, 1969 m. lapkričio 5 d., Nr. 87, 5.
Klaipėdos lietuviškumas kaip Europos Šiaurės Rytų Pacifikacijos elementas“. *Lietuvos keleivis*, 1934 m. gegužės 6 d., Nr. 103, 7.
„Ką sako Vaitkus apie savo skridimą: F. Vaitkus atliko milžinišką žygį“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. rugsėjo 23 d., Nr. 217 (4900), 1.
„Ketvirtą kartą išrinktas Valstybės Prezidentu“. *Lietuvos aidas*, 1938 m. lapkričio 14 d., Nr. 516 (4325), 1.
„Klaipėdos kr. statuto vykdymo priežiūros ir garantijų įstatymo projektas“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 17 d., Nr. 62 (3854): 1.

„Koks numatomas administracinis teismas“, *Dienos naujienos*, 1932 m. gegužės 31 d., 121 (344), 1.
„Kokių laukiama Klaipėdos įstatymų autonomijai apsaugoti?“, *Dienos naujienos*, 1932 m. balandžio 9 d., Nr. 80 (303), 1–2.
„Konfiskuoja lietuvių laikraščius“. *Rytas*, 1927 m. spalio 7 d. Nr. 226 (1111), 1.
„Konflikto tarp Vyriausio Tribunolo ir Teising. Minister. Tolimesnė eiga“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. balandžio 30 d., Nr. 96, 3.
„Karas tik dabar prasideda“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. kovo 6 d., Nr. 54 (5035), 1.
Kardelis, J „Ką sako prof. Voldemaras?“ *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 1 d., Nr. 223 (3215), 2.
„Kareivių dienos visoj Lietuvoj“. *Lietuva*, 1920 m. rugpjūčio 26 d., Nr. 182 (464), 1.
„Kariuomenės šventė praėjo vieningai“. *Kardas*, 1936, Nr. 23 (252), 609–610.
„Kariuomenės teismo sprendimas: Klaipėdos sąmokslininkų byloj“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. kovo 26 d., Nr. 70 (4753), 1.
„Karo paliaubų protokolo nuorašas“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 31 d., Nr. 263 (545), 1.
„Kas girdėti Lietuvoje? Vilniuje“. *Viltis*, 1909 m. spalio 21 (lapkričio 3) d., Nr. 122 (307), 3.
„Kas tie „Liaudies frontai“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 154 (5155), 2.
„Kas vakar nebalsavo – prie urnų šiandie!“ *Lietuvos aidas*, 1936 m. birželio 10 d., Nr. 263 (2879), 1.
„Kas Vilniaus bylos kaltininkas?“ *Rytas*, 1927 m. gruodžio 13 d., Nr. 281 (1166), 1.
„Kaunas, gegužės mėn. 25 d.“ *Lietuva*, 1921 m. gegužės 26 d., Nr. 114 (641), 1.
„Kaune imatrikuliacijos posėdis“. *ABC*, 1933 m. rugsėjo 15 d., Nr. 11, 4.
„Ketvirtą kartą išrinktas Valstybės Prezidentu“. *Lietuvos aidas*, 1938 m. lapkričio 14 d., Nr. 516 (4325), 1.
„Klaipėda“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. sausio 10 d., Nr. 7 (5812), 9.
„Klaipėdos – mūsų gyvybės ir laisvės laidas – pareiškė rektorius M. Remeris“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 17 (4700), 1–7.
„Klaipėda – raktas Rytų Europos taikai“. *Trimitas*, 1934 m. gegužės 10 d., Nr. 19, 379.
„Klaipėdos atvadavimo 13 metų sukaktis“. *Rytas*, 1936 m. sausio 15 d., Nr. 11 (3383), 2.
„Klaipėdos byla Hagoje“. *Šiaurės Lietuva*, 1932 m. birželio 12 d., Nr. 241 (122), 1.
„Klaipėdos reikalai pavojuj“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 2 d., Nr. 224 (3423), 1.
„Klaipėdos reikalams ne komisija, bet taryba“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 7 d., Nr. 229 (4021), 5.
„Klaipėdos ir teismų santvarkos reikalais Ženevoj“. *Dienos naujienos*, 1933 m. spalio 2 d., Nr. 224 (744), 1.
„Klaipėdos reikalams norima įsteigti komisiją“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 5 d., Nr. 227 (4019), 5.
„Klaipėdos – mūsų gyvybės ir laisvės laidas – pareiškė rektorius M. Remeris“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 17 (4700), 1–7.
„Kodėl kandidatai iš apskričių?“ *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 29 d., Nr. 121 (5102), 2.
Kodź, Stanisław. „Druga podróż do Kowna. Rozmowa z prof. Michałem Römerem“. *Kurjer Warszawski*, 1928 m. gegužės 1 d., Nr. 120, 5.
„Komedia reakcji“. *Kurier Krajowy,* 1913 m. birželio 31 (liepos 13) d., Nr. 123 (148), 1–2.
„Konkursas teisės mokslų darbams“. *Teisė* 13 (1928): 55–56.
Korp. „Ramovės“ penkmetis“. *Kardas,* 1937, Nr. 21 (275), 479–481.
„Koscialkovksio atsakymas Romeriui“. *Sekmadienis*, 1936 m. sausio 26 d., Nr. 4 (412), 1.
Kriaučiūnas, Romualdas. „Garsiausi žmonės iš Lietuvos“. *Dirva*, 2017 m. spalio 10 d., Nr. 20, 8.

„Kultūros kongresas“. *Sekmadienis*, 1932 m. lapkričio 6 d., Nr. 45 (244), 1.
„Kultūros“ kongrese, kaip Jakavičiaus kalendoriuje“. *Rytas*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 232 (2508), 5.
„Kultūros kongreso belaukiant“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 31 d. Nr. 249 (4041), 1.
„Kun. Purickio ir A. Voldemaro bylos Seimo Teisių Komisijoje“. *Lietuvos žinios*, 1924 m. spalio 18 d., Nr. 236, 2.
L. J-tė. „Politinių mokslų mokyklos paruošimas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 14 d., Nr. 59 (1731), 4.
L. J-tė. „Socialinių ir politinių mokslų institutas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. kovo 11 d., Nr. 57 (1729), 11.
L. Š. „Lietuvos teisininkų draugija“. *Teisininkų žinios* 23–24 (1958): 19–21.
L. Š., J. G. „Žvilgsnis praeitin“. *Teisininkų žinios* 27–28 (1965): 8–11.
„Laisvosios Lietuvos Respublikos Piliečiai ir Pilietės!“ *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 6 d. Nr. 2, l.
„Laiškai iš Briukselio I“. *Lietuva*, 1921 m. gegužės 5 d., Nr. 98 (665), 2–3.
„Laiškai iš Briukselio II“. *Lietuva*, 1921 m. gegužės 7 d., Nr. 99 (666), 2.
„Laiškai iš Briukselio III“. *Lietuva*, 1921 m. gegužės 8 d., Nr. 100 (667), 2–3.
„Laiškai iš Palangos“. *Lietuva*, 1921 m. kovo 22 d., Nr. 63 (630), 2.
„Lakūnas Vaitkus per Atlantą į Lietuvą jau skrenda“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. rugsėjo 21 d., Nr. 216 (4899), 1.
„Latvijos nepriklausomybės minėjimas Kaune“. *Trimitas*, 1934 m. lapkričio 22 d., Nr. 47, 903.
„Latvių profesorių paskaitos U-te“. *Rytas*, 1935 m. balandžio 13 d., Nr. 86 (3163), 9.
„Lenkų dainininkė Kaune“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 18 (4701), 7.
„Lenkų frontas“. *Lietuva*, 1919 m. liepos 15 d., Nr. 151, 3.
„Lenkų švietimo ministras Kaune“. *Sekmadienis*, 1938 m. gruodžio 11 d., Nr. 50 (562), 1.
Leonas, Petras. „Dar dėl teisėtumo, o vienkart ir dėl teisėjų neliečiamumo“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. liepos 2 d., Nr. 144, 1–2.
Leonas, Petras. „Teisėtumo klausimu“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. birželio 11 d., Nr. 128, 1.
Leonavičius, J. „Naujasis V. D. Universiteto rektorius prof. M. Römeris“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 30 d., Nr. 120 (1792), 3.
„Liaudies universitetas“. *Lietuvos žinios*, 1924 m. balandžio 9 d., Nr. 83, 1–2.
„Liepsnojanti politika“. *Kuntaplis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 22 (151), 1.
„Lietuva – Europos krepšinio meisteris“. *Trimitas*, 1937 m. gegužės 13 d., Nr. 19, 435–437.
„Lietuva – jūros valstybė“. *Karys*, 1936 m. rugsėjo 3 d., Nr. 36 (911), 872–873.
„Lietuva atgauna Vilnių ir lietuviškas sritis“, *Lietuvos žinios*, 1939 m. spalio 11 d., Nr. 231 (6095), 1.
„Lietuva iškilmingai minėjo Estijos nepriklausomybės šventę“. *Ūkininko patarėjas*, 1935 m. vasario 28 d., Nr. 9 (283), 6.
„Lietuva – nepriklausoma valstybė“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. kovo 26 d., Nr. 37 (85), 1.
„Lietuvių Rusų taikos sutarties raštų pasikeitimas“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 23 d., Nr. 231 (513), 1.
„„Lietuvos aido“ vyr. redaktorius Vyt. Alantas pasmerkė V. D. Universiteto Humanitarinio fakulteto išleistą Krėvės Mickevičiaus paruoštą knygą „Patarlės ir priežodžiai“, atrasdama joje neleistinos pornografijos“. *Sekmadienis*, 1935 m. sausio 13 d., Nr. 2 (358), 1.
„Lietuvos iškiliausi – nuo senovės iki XXI amžiaus“. *Dirva*, 2009 m. liepos 21 d., Nr. 14, 9.
„Lietuvos likimas – Baltijos likimas“. *Trimitas*, 1935 m. sausio 24 d., Nr. 4, 4.
„Lietuvos memorandumas Pabaltijo solidarumo klausimu“. *Lietuvos žinios*, 1934 m. balandžio 26 d., Nr. 95 (4481), 1.
„Lietuvos – Pabaltijo padėtis tarptautinėje arenoje“. *Trimitas*, 1934 m. balandžio 26 d., Nr. 17, 328.

„Lietuvos protestas Tautų Sąjungoj“. *Lietuvos žinios*, 1922 m. rugsėjo 7 d., Nr. 152, 1.
„Lietuvos sienų problema“. *XX amžius*, 1939 m. spalio 28 d., Nr. 223 (975), 6.
„Lietuvos studentų riaušės“. *Lietuvos žinios*, 1928 m. kovo 5 d., Nr. 53 (2677), 3.
„Lietuvos taikos delegacijos su Rusais kelionė į Maskvą ir derybos“. *Lietuva*, 1920 m. liepos 17 d., Nr. 148 (430), 2.
„Lietuvos Taryba“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 25 d., Nr. 7, 1–2.
„Lietuvos Tarybos Teisininkų komisija“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. balandžio 20 d., Nr. 47 (95), 2.
„Lietuvos teisininkų draugija“. *Vilnietis*, 1922 m. sausio 14 d., Nr. 11 (63), 4.
„Lietuvos universiteto reikalu“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 205 (732), 1.
„Lietuvos universiteto rektoriai (dabartiniai ir buvusieji)“. *Naujoji Romuva*, 1932 m. vasario 14 d., Nr. 7 (59), 1.
Lietuvos valstiečių sąjungos ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos centro komitetų pranešimas, artėjant Seimo rinkimams“. *Lietuvos žinios*, 1922 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 132, 3.
„Lietuvos visuomenei“. *Trimitas*, 1929 m. sausio 24 d., Nr. 4, 50.
„Lietuvos vyriausybės sudarymas“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. spalio 23 d., Nr. 113 (161), 2.
„Lietuviai svetur“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. gruodžio 11 d., Nr. 40, 4.
Lietuvis. „Nastroje w Wilnie“. *Wiedeński Kurjer Polski*, 1915 m. liepos 24 d., Nr. 245, 4–5.
Lietuvis. „Nastroje w Wilnie“. *Wiedeński Kurjer Polski*, 1915 m. liepos 26 d., Nr. 246, 3–4.
„Lietuvių – estų byla Tarptautiniame Tribunole“. *Aidas*, 1939 m. sausio 10 d., Nr. 4 (86), 1.
„Lietuvių, latvių ir estų susiartinimo manifestacija“. *Karys*, 1935 m. liepos 11 d., Nr. 28, 654.
„Lietuvių – lenkų santykių problema (J. Čečetos pranešimas ir diskusijos, kuriose dalyvauja R. Mackevičius, prof. M. Roemeris, kun. A. Lipniūnas, V. Maciūnas, kun. M. Krupavičius, arch. V. Žemkalnis, J. Keliuotis ir kt.)“. *Naujoji Romuva*, 1940 m., Nr. 18–19, 365–371.
„Lietuvių draugijų, palaikančių santykius su užsieniu, konferencija“. *Trimitas*, 1935 m. vasario 7 d., Nr. 6, 97.
„Lietuvių valanda per Paryžiaus radiją“. *XX amžius*, 1939 m. birželio 6 d., Nr. 126 (878), 4.
„Likviduos Valstybės Tarybą?“ *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 26 d., Nr. 94 (3886), 1.
Liormanas, R. „Klaipėdos atvadavimo diena“. *Dirva*, 1968 m. sausio 17 d., Nr. 7, 3.
Lisauskas J. „Vaga“. *Naujoji Romuva*, 1931 m. balandžio 26 d., Nr. 17, 414–415.
„Litewskie stronnictwa polityczne. Tautos pažanga“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 17 d., Nr. 13, 2–3.
„Litewskie stronnictwa polityczne. Žemdirbių sąjunga“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 23 d., Nr. 18, 2–3.
„Litauiskt besök“. *Dagens Nyheter*, 1936 m. kovo 22 d., 11.
Lv. „Turimų teisinių priemonių sistema suverenumo funkcijai Klaipėdos krašte užtikrinti yra lanksti ir harmoninga“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. spalio 24 d., Nr. 490 (3106), 4.
ł. „Wileńskiego T-wa Popierania przemysłu domowego i sztuki ludowej“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 21 (1913 m. sausio 3) d., Nr. 19, 2.
m. „O kraju naszym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. vasario 28 (kovo 13) d., Nr. 50, 1.
m. „O kraju naszym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 1 (14) d., Nr. 51, 1.
m. „O kraju naszym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 5 (18) d., Nr. 52, 1.
m. r. „Podstawy spółżycia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 5 (18) d., Nr. 102 (127), 1.
m. r. „Podstawy spółżycia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 7 (20) d., Nr. 103 (128), 1–2.

m. r. „Podstawy spółżycia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 8 (21) d., Nr. 104 (129), 1.
m. r. „Potrzeba kooperacji“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 12 (25) d., Nr. 60, 2.
m. r. „Prawa kobiety“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 22 (liepos 5) d., Nr. 140 (165), 1.
m. r. „Stanowisko obywatelskie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. balandžio 2 (14) d., Nr. 77, 1.
m. r. „Szkolnictwo litewskie“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. kovo 1 (14) d., Nr. 42, 1–2.
m. r. „Siła narodowa“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 15 (28) d., Nr. 131 (159), 1.
m. r. „Ugoda w Dumie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 8 (21) d., Nr. 130 (155), 1–2.
„M. Berthelet sukaktuvių paminėjimas“. *Lietuvos žinios*, 1927 m. spalio 27 d., Nr. 243 (2562), 3.
M. „Polskie ideały demokratyczne“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 1 (14) d., Nr. 2, 1–2.
M. „W sprawie jesiennego protestu Polski“. *Nowe Słowo*, 1940 m. balandžio 14 d., Nr. 77, 2.
„M. K. Čiurlionio minėjimas V. D. Universitete“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 12 d., Nr. 234 (4917), 10.
M. R. „Bilans wyborów litewskich“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. lapkričio 10 (23) d., Nr. 45-46, 5–8.
M. R. „Dwie Litwy“. *Przegląd Wileński*, 1926 m. gegužės 30 d., Nr. 10, 2–4.
M. R. „Dwie Litwy“. *Przegląd Wileński*, 1926 m. birželio 13 d., Nr. 11, 2–3.
M. R. „Dwie zasady“. *Nowiny Wileńskie*, 1921 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 43, 1.
M. R. „Dwie zasady“. *Nowiny Wileńskie*, 1921 m. rugpjūčio 25 d., Nr. 44, 1.
M. R. „Gdzie szukać orientacji?“ *Przegląd Wileński*, 1913 m. sausio 13 (26) d., Nr. 1–2, 2–6.
M. R. „Jubileusz działacza litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. birželio 9 (22) d., Nr. 24, 9–10.
M. R. „Ignacy Daniłowicz“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. gruodžio 17 d., Nr. 21–22, 13–14.
M. R. „Konkordato žalingumas Lietuvai“. *Vaga*, 1931, Nr. 1, 9–13.
M. R. „Litwa wobec wojny“. *Wiadomości Polskie*, 1915 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 38/39, 2–4.
M. R. „Masonai“, *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6: 268–271.
M. R. „Młodzież i szkoła rosyjska“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. kovo 16 (29), Nr. 10–11, 2–5.
M. R. „Projekt Ustawy Konstytucyjnej“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. balandžio 28 d., Nr. 15–17, 2–6.
M. R. „Projekt Ustawy Konstytucyjnej“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. gegužės 13 d., Nr. 18–19, 2–7.
M. R. „Przed wyborami“. *Przegląd Wileński*, 1926 m. gegužės 16 d., Nr. 9, 3–4.
M. R. „Reforma rolna w sejmie litewskim“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. balandžio 8 d., Nr. 13–14, 2–7.
M. R. „Religia, kościół, klerykalizm“. *Przegląd Wileński*, 1914 m. vasario 22 (kovo 7) d., Nr. 7–8, 6–8.
M. R. „Seimas ar Valstybės Taryba?“ *Lietuvos aidas*, 1928 m. gegužės 30 d. Nr. 95 (309), 2.
M. R. „Słuszny zarzut“. *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 21 d., Nr. 16, 1.
M. R., starszy żołnierz pułku piechoty Legionów Polskich. „Noblesse oblige“. *Rząd į Wojsko*, 1917 m. gegužės 20 d., Nr. 18, 3–4.
M. R. „Ugoda“. *Przegląd Wileński*, 1914 m. sausio 11 (24) d., Nr. 1–2, 2–5.
M. R. „Wojna i Litwini“. *Wiadomości Polskie*, 1915 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 43, 2–4.
M. R. „Zespół“. *Przegląd Wileński*, 1915 m. vasario 6 (19) d., Nr. 36, 1.
M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 13 (26), Nr. 3, 6–7.
M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 20 (vasario 2) d., Nr. 4, 6–7.
M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 27 (vasario 9) d., Nr. 4, 5.
M. R. „Z życia litewskiego“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. vasario 9 (17) d., Nr. 6, 7–8.
Mackus, Feliksas. „Prof. Mykolo Römerio 60 m. sukaktis“. *Naujoji Romuva*, 1940 m. gegužės 26 d., Nr. 20–21 (488–9), 408.
Mackus, Feliksas. „Profesoriaus Mykolo Roemerio 60 m. sukaktis“. *Vairas*, 1940, Nr. 6, 469–471.

Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 4 d., Nr. 200 (3695), 3.

Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 5 d., Nr. 201 (3696), 3.

Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 7 d., Nr. 202 (3697), 3.

Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 9 d., Nr. 203 (3698), 3.

Matakiejus, L. „Valstybės Taryba, jos darbai ir dienos“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. rugsėjo 10 d., Nr. 204 (3699), 3.

Margelis, J. Demagogai. *Darbo balsas*, 1918 m. lapkričio 6 d., Nr. 43, 1–2.

„Memelexpert här på besök“. *Dagens Nyheter*, 1936 m. kovo 24 d., 14.

„Metinis teisininkų susirinkimas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. sausio 28 d., Nr. 23 (2286), 10.

„Mikolo Romero byla“. *Vilniaus žinios*, 1909 m. sausio 16 (29), Nr. 12 (1143), 3.

„Milašiaus minėjimas“. *XX amžius*, 1939 m. kovo 21 d., Nr. 65 (817), 12.

„Ministerio Pirmininko ir Teisingumo Ministerio p. A. Tumėno kalba Seime dėl prof. A. Valdemaro ir dr. J. Puricio bylos“. *Lietuva*, 1924 m. lapkričio 3 d., Nr. 248 (1750), 1–2.

„Ministerio Pirmininko kalba St. Seimo posėdy liepos m. 6 d. dėl lenkų skundo Tautų Sąjungai“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 10 d., Nr. 150 (677), 1.

„Minisetrio Pirmininko p. K. Griniaus pranešimas“. *Laisvė*, 1921 m. vasario 5 d., Nr. 28, 1–2.

„Mintys iš vadovėlių ir dėsniai“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 15 d., Nr. 110 (5091), 2.

„Min. Šilingas apie teisininko gyvenimą“. *Rytas*, 1935 m. balandžio 11 d., Nr. 84 (3161), 2.

M-is. „Karo šmėklos akivaizdoj“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. liepos 19 (rugpjūčio 1) d., Nr. 159, 1.

M-is. „Nejaugi?“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. liepos 16 (29) d., Nr. 156, 1.

„My i oni“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. liepos 16 (29) d., Nr. 158 (183), 1.

„Mykolo Römerio teismas“. Viltis, 1909 m. sausio 18 d., Nr. 7 (192), 4.

„Mowa Naczelnika Państwa w Wilnie“. *Polska zbrojna*, 1922 m. balandžio 22 d., Nr. 107, 2.

„Mūsų bendradarbio interviu su prof. M. Römeri'u Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijos“, *Talka*, 1930, 7-8/285, 13–14.

„Mūsų tautos keliai į nepriklausomybę“. *Kardas*, 1932, Nr. 2 (34), 19–25.

„Mūsų universiteto mokslingumo pakeitimo klausimu“. *Lietuvos aidas*, 1929 m. birželio 27 d., Nr. 143 (627), 4.

N. „Kun. Purickio bylai pasibaigus“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. vasario 15 d., Nr. 38, 1.

„Napoleono paroda Kaune“. *Kardas*, 1937, Nr. 11 (265), 272.

„Napoleono parodoje“. *Almanach Baltique* 6-7 (1937): 55–58.

„Nauja universiteto vadovybė“. *Trimitas*, 1926 m. rugsėjo 10 d., Nr. 35, 1121.

„Nauja V. D. universiteto vadovybė“. *Vairas*, 1933, Nr. 7–8, 404–405.

„Nauja V. D. U-to vadovybė“. *Židinys*, 1933, Nr. 5–6, 546.

„Nauja VDU universiteto vadovybė“. *Diena*, 1939 m. birželio ? d., Nr. 24, 1.

„Naujas skyrius prie Vrublevskių bibliotekos“. *Aidas*, 1938 m. birželio 13 d., Nr. 13, 4.

„Naujas universiteto rektorius“. *Židinys*, 1927, Nr. 5/6, 447–448.

„Naujas Valstybės Tarybos pirmininkas“. *Policija*, 1938 m. rugpjūčio 1–15 d., Nr. 15–16, 280.

„Naują Konstituciją paskelbus“, *Lietuvos aidas*, 1928 m. gegužės 26 d., 93/307, 1.

„Naują Vokietijos reichstagą išrinkus“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 16 d., Nr. 210 (3409), 1.
„Nauji Lenkijos smurto darbai Vilniaus krašte“. *Lietuvos žinios*, 1927 m. spalio 6 d., Nr. 225 (2544), 1.
„Naujoji Lietuvos Respublikos vyriausybė“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. birželio 18 d., Nr. 136 (6296), 1.
„Nauji masiniai areštai ir kratos Vilniaus lietuvių tarpe“. *Rytas*, 1927 m. spalio 8 d. Nr. 227 (1112), 1.
„Nauji profesoriai ir daktarai“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 12 d., Nr. 155 (1530), 6.
„Nauji profesoriai ir daktarai“. *Židinys*, 1932 m., Nr. 7, 72.
„Nauji V. D. Universiteto vadovai“. *Akademikas*, 1936 m. birželio 1 d., Nr. 10, 231–232.
„Nauji valdžios žygiai. Paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas.“ *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 22 d., Nr. 210 (2824), 3.
„Naujojoj Romuvoj bendradarbiauja“. *Naujoji Romuva*, 1937 m. vasario 14 d., Nr. 7 (317), 144.
Nemickas, Bronius. „Pafrizuota „Lietuvos sovietizacija“. *Dirva*, 1990 m. vasario 15 d., Nr. 7, 5–6.
Nemickas, Bronius. „Priekabių paieškais!“ *Dirva*, 1990 m. balandžio 14, Nr. 15, 4.
„Nepaprastos Blažio laidotuvės Vilniuje: Katedra ir vėl uždaryta“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. gegužės 15 d., Nr. 108 (6268), 7.
„Nie ma Ludwika Abramowicza“. *Gazeta Codzienna*, 1940 m. vasario 25, Nr. 45, 3.
Nowik, T. „Listy ze Wschodu I“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. kovo 3 (16) d., Nr. 8–9, 5–7.
Nowik, T. „Listy ze Wschodu II“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. kovo 24 (balandžio 6) d., Nr. 12, 7–9.
Nowik, T. „Listy ze Wschodu III“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. balandžio 20 (gegužės 3) d., Nr. 15-16, 9–10.
„Nusikaltimas ir bausmė. Paskaitų santrauka“. *Kriminalistikos žinynas*, 1935, Nr. 6, 285–296.
„O ludowym przemyśle domowym“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 8 (21) d., Nr. 57, 1.
„Ogniste półkole“. *Gazeta Wileńska*, 1906 m. liepos 22 (rugpjūčio) 4 d., Nr. 103, 1.
„Obywatelski czyn“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 4 (17) d., Nr. 264 (259), 2.
Oficialus raštas. *Naujoji Lietuva*, 1943 m. kovo 18 d., Nr. 66 (531), 1.
ö. „Prasa i obecna sytuacja“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. sausio 25 (vasario 7) d., Nr. 21, 1–2.
P. K. „Próba wyłomu“. *Przegląd Wileński*, 1932 m. gegužės 29 d., Nr. 10, 3–6.
P. K. „Próba wyłomu“. *Przegląd Wileński*, 1932 m. birželio 12 d., Nr. 11, 2–5.
P. R. „Santuokos įstatymo projektas“. *Židinys*, 1940, Nr. 3, 369–371.
„Pabaltijo teisininkų suvažiavimas“. *Dienos naujienos*, 1931 m. gegužės 22 d., Nr. 41, 1.
„Padėka“. *XX amžius*, 1937 m. gegužės 8 d., Nr. 102 (260), 2.
„Pagrindinė teismo reforma“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 13 d., Nr. 9 (3504), 2.
„Paleista Valstybės taryba“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 29 d., Nr. 170 (6330), 10.
„Paminklas Vaižgantui“. *Naujoji Romuva*, 1934 m. balandžio 22 d., Nr. 172 (16), 354.
„Partijos ir rinkimų sistema. Prof. Roemerio nuomonė apie partijų iškrypimus“. *Sekmadienis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 21 (429), 2.
„Partijos ir rinkimų sistema. Prof. Roemerio nuomonė apie partijų iškrypimus“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. gegužės 21 d., Nr. 21 (337), 2.
„Pasikalbėjimas su p. Švietimo Ministeriu“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. gegužės 31 d., Nr. 96 (310), 4.
„Pasiryžę kovai prieš bolševizmą“. *Naujoji Lietuva*, 1941 m. balandžio 7 d., Nr. 83 (548), 1.
„Pasitraukė iš Valstybės Tarybos jos vicepirmininkas prof. Römeris“. *Šaltinis*, 1931 m. liepos 4 d., Nr. 27, 374.
„Pasitraukia Universiteto senato prezidiumas?“ *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 11 d., Nr. 233 (4916), 7.
„Paskaitos apie Hagos sprendimą“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 2.

„Pasodintas Tautos Vado A. Smetonos ąžuolas“. *Mūsų rytojus*, 1934 m. gegužės 4 d., Nr. 34 (432), 2.
„Perspektywy wyborcze“. *Przegląd Wileński*, 1921 m. lapkričio 24 d., Nr. 3–4, 3–4.
Pilevičius, M. „Mūsų Teismas“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. liepos 19 d., Nr. 120, 1.
„Po Hagos Teismo sprendimo“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 182 (1557), 2.
„Po uchwale Rady Państwa“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. lapkričio 29 (gruodžio 12) d., Nr. 1–2.
„Pod znakiem pojednania“. *Rzeczpospolita*, 1921 m. vasario 20 d., Nr. 41 (113), 3.
Polak litewski. „Ciężki błąd“. *Nowiny Wileńskie*, 1921 m. liepos 17 d., Nr. 36, 2–3.
„Polityka a „polityka“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 28 (balandžio 10) d., Nr. 73, 1.
„Politinių ir socialinių mokslų institutas rengia eilę naudingų paskaitų“. *Karys*, 1936 m. kovo 19 d., Nr. 12, 270–271.
„Polska ludność Litwy Kowieńskiej błaga Ligę Narodów o opiekę przeciwko gwałtom litewskim“. *Echo Warszawskie*, 1924 m. kovo 15 d. R. 1, Nr. 60, 3.
„Popularna idea“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 20 (1914 m. sausio 2 d.), Nr. 278 (303), 1.
„Praca nad oderwaniem Wileńszczyzny“. *Kurjer Warszawski*, 1921 m. vasario 16 d., Nr. 47, 9.
„Pradėtas 4 Lietuviškosios Enciklopedijos tomas“. *Trimitas*, 1935 m. balandžio 18 d., Nr. 16-17, 309.
„Pranešimai. Skelbimas Nr. 29“. *Lietuvos žinios*, 1934 m. rugsėjo 21 d., Nr. 215 (4601), 6.
„Prasidėjo kovos su lenkais“. *Lietuva*, 1919 m. liepos 9 d., Nr. 146, 1.
„Prasidėjo lietuvių estų byla Hagoje“. *Aidas*, 1939 m. sausio 21 d., Nr. 9 (91), 1.
Prawyborca (be pavardės)„Kogo wybierać?“ *Głos Wileński*, 1912 m. rugsėjo 24 (spalio 7) d., Nr. 1, 2.
„Pristatomas R. Zemkausko filmas apie semiotikos pradininką A. J. Greimą“. *Dirva*, 2017 m. spalio 24 d., Nr. 21, 10.
„Prof. Čepinskis apie politinio klūbo veikimą“. *ABC*, 1934 m. kovo 10 d., Nr. 56 (154), 2.
„Prof. Mykolaitis žurnalistų garbės teismo narys“. *Dienos naujienos*, 1933 m. rugsėjo 19 d. Nr. 213 (733), 3.
„Prof. Mykolas Biržiška – Vilniaus universiteto rektorius“. *Šaltinis*, 1940 m. sausio 27 d., Nr. 5 (1211), 76.
„Prof. M. Römeris numatytas išrinkti Prancūzijos garbės legiono karininku“. *Naujoji Romuva*, 1936 m. vasario 16 d., Nr. 7 (267), 163.
„Prof. M. Römer o sytuacji“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. kovo 25, Nr. 5, 8–X.
„Prof. M. Römeris apie Pilsudskį“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. birželio 27 d., Nr. 142 (1814), 6.
„Prof. Roemeris aiškina Hagos reikšmę“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. spalio 7 d., Nr. 229 (4021), 5.
„Profesorių Roemerį Klaipėdoje sutinkant“. *Lietuvos keleivis*, 1934 m. gegužės 4 d., Nr. 101, 1–2.
„Prof. Leono pagerbimas V. D. Universitete“. *Karys*, 1936 m. spalio 15 d., Nr. 42, 1071.
„Prof. M. Roemerio mirties minėjimas“. *Dirva*, 1955 m. kovo 17 d., Nr. 11, 7.
„Prof. Roemeris – naujas universiteto rektorius“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 119 (1791), 3.
„Prof. Roemeris – Vytauto Didžiojo universiteto rektorius“. *Trimitas*, 1933 m. birželio 1 d., Nr. 22, 427.
„Prof. M. Roemeris apie Klaipėdos kraštą ir Prūsų Lietuvą“. *Trimitas*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 5, 94.
„Prof. M. Remeris apie sovietų konstituciją“. *Lietuvos žinios*, 1937 m. lapkričio 6 d., Nr. 253 (5522), 10.
„Prof. Roemeris dėl santykių su Lenkija“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. kovo 27 d., Nr. 72 (5053), 7.
„Prof. Roemeris Čekų mokslo ir meno akademijos narys“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. gegužės 29 d., Nr. 122 (4805), 6.

„Prof. M. Roemeris gruodžio mėn. pakviestas į Paryžių“. *Naujoji Romuva*, 1935 m. lapkričio 10 d., Nr. 44-45, 817.
„Prof. Roemeris ir švedų mokslininkai“. *Rytas*, 1936 m. kovo 30 d., Nr. 74 (3446), 3.
„Prof. Roemeris skaitė paskaitą apie „Lietuvą Baltijos problemoje“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. sausio 21 d., Nr. 17 (2280), 3.
„Prof. Roemeris Klaipėdos klausimais“. *Vakarai*, 1936 m. spalio 22 d., Nr. 246, 8.
„Prof. Roemeris Helsinkyje“. *Rytas*, 1935 m. birželio 7 d., Nr. 129 (3204), 7.
„Prof. Roemerio paskaitos Švedijoje“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. kovo 27 d., Nr. 142 (2758), 1.
„Prof. Roemerio paskaitos Švedijoje“. *Policija*, 1936 m. balandžio 12 d., Nr. 8, 136.
„Prof. Römeris apie savo išėjimą iš Valstybės Tarybos“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. liepos 16 d., Nr. 157 (1235), 3.
„Prof. Römeris apie kelią į Vilnių“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. liepos 8 d., Nr. 151 (1823), 9.
„Prof. Römeris apie Klaipėdą ir mūsų santykius su Lenkais“. *Tėvų žemė*, 1934 m. vasario 1 d., Nr. 2, 5.
„Prof. Römeris į Leningradą“. *Sekmadienis*, 1935 m. gegužės 12 d., Nr. 19 (375), 1.
„Prof. Römeris Klaipėdoje“. *Vakarai*, 1936 m. balandžio 3 d., Nr. 79, 7.
„Prof. Römeris universiteto rektorius. Universiteto vadovybė pas Respublikos Prezidentą“. *Dienos naujienos*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 121 (611), 1.
„Protestai dėl Vilniaus lietuvių suėmimo.“ *Lietuvos žinios*, 1934 m. vasario 23 d., Nr. 44 (4430), 7.
„Przed plebiscytem na Litwie“. *Czas*, 1921 m. vasario 18 d., Nr. 39, 1.
„Przeglądowi Wileńskiemu“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. liepos 12 (25), Nr. 132 (157), 1.
„Przeglądowi Wileńskiemu“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. liepos 13 (26), Nr. 133 (158), 1.
„Przyjazd delegacji litewskej do Wilna“. *Kurjer Warszawski*, 1921 m. vasario 17 d., Nr. 48, 10.
„Przyjazd delegacji litewskej do Wilna“. *Robotnik*, 1921 m. vasario 17 d., Nr. 48, 5.
„Quo vadis universitetas?“, *Lietuvos aidas*, 1935 m. spalio 12 d., Nr. 235-2498, 4.
R. „Muzeum wsi“. *Kurier Krajowy*, 1912 m. gruodžio 24 (sausio 6) d., Nr. 22, 2.
R. „Podajmy sobie dłonie“. *Głos Wileński*, 1912 m. rugsėjo 28 (spalio 11) d., Nr. 5, 1–2.
R. „Sugyvenimo pagrindai“. *Lietuvos žinios*, 1913 m. balandžio 20 d., Nr. 46, 1.
R. „Sugyvenimo pagrindai II“. *Lietuvos žinios*, 1913 m. balandžio 23 d., Nr. 47, 1.
R. „Sugyvenimo pagrindai III“. *Lietuvos žinios*, 1913 m. balandžio 25 d., Nr. 48, 1.
R. „Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Łomżyńskim“. *Ziemia Łomżyńska,* 1919 m. vasario 14 d., Nr. 7, 4–5.
R. „Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Łomżyńskim“. *Ziemia Łomżyńska*, 1919 m. vasario 21 d., Nr. 8, 2–3.
r. m. „Dwie miary“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugpjūčio 27 (rugsėjo 9) d., Nr. 185 (210), 1–2.
r. m. „Kto miał rację?“ *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 6 (19) d., Nr. 127 (152), 1.
r. m. „Nie wolno milczeć o krzywdzie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 23 (balandžio 5) d., Nr. 1.
r. m. „Odczyt o kooperacji“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. lapkričio 19 (22), Nr. 253 (278), 2.
r. m. „Pilna potrzeba“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugpjūčio 28 (rugsėjo 9) d., Nr. 186 (211), 1.
r. m. „Po wyborach“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugsėjo 7 (20) d., Nr. 195 (220), 2.
r. m. „Ze wsi włościańskiej“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. Autorė nerado.
Raila, Bronys. „„Masoniukų“ auka – Putinas“. *Dirva*, 1964 m. rugsėjo 23 d., Nr. 106, 4.
„Ramovėnų veiklos keliai“. *Karys*, 1937 m. spalio 28 d., Nr. 44,1250–1251.
Rastenis, V. „Stambus smulkaus masto įvykis“. *Dirva*, 1964 m. birželio 15 d., Nr. 69, 3.

Redakcja. „Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego“. *Kurier Litewski*, 1912 m. gruodžio 2 (15) d., Nr. 277, 3.

Redakcja. „Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego“. *Gazeta Codzienna*, 1912 m. gruodžio 1 (15) d., Nr. 318, 3.

„Rektoriaus Romerio straipsnis“. *Trimitas*, 1934 m. gruodžio 13 d., Nr. 50, 968.

„Rengiasi steigti politikos institutą“. *Naujoji Romuva*, 1933 m. kovo 5 d., Nr. 114, 234.

„Respublikos Prezidento kalba, pasakyta vakar, gruodžio 11 d., Ypatingųjų Tautos Atstovų susirinkime po iškilmingos priesaikos“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. gruodžio 12 d., Nr. 283 (1361), 1.

„Respublikos Prezidentu visais balsais išrinktas Antanas Smetona“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. gruodžio 11 d., Nr. 282 (1360), 1.

„Renegat rektorem uniwersytetu litewskiego“. *Kurjer Warszawski*, 1927 m. birželio 9 d., Nr. 156, 5.

Rimka, Albinas. „Spaudiniai: apie M. Römerio knygą „Reprezentacija ir mandatas“. *Lietuva*, 1926 m. birželio 8 d., Nr. 124 (2213), 2–3.

„Rinkimų įstatymas konstitucingas. Sako prof. Roemeris“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. gegužės 17 d., Nr. 227 (2843), 1.

Ryś. „Kłajpeda“. *Litwa*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 64 (251).

Ryś. „Aneksjoniści i federaliści“. *Litwa*, 1921 m. gruodžio 2 d., Nr. 278 (325).

Ryś. „Dwie metody“. *Litwa*, 1921, Nr. 288.

Ryś. „Krajowcy“ a plebiscyt“. *Litwa*, 1921 m. vasario 16 d., Nr. 37 (91).

Ryś. „Morze“. 1921 m. rugsėjo 11 d., Nr. 202 (249).

Ryś. „O „krajowcach“ wileńskich“. *Litwa*, 1921 m. vasario 15 d., Nr. 36 (90).

Ryś. „Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej“. *Litwa*, 1921 m. liepos 27 d., Nr. 163 (218).

Ryś. „Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej“. *Litwa*, 1921 m. liepos 28 d., Nr. 164 (219).

„Ryt ir poryt visi balsuojame!“ *Lietuvos aidas*, 1936 m. birželio 8 d., Nr. 260 (2876), 1.

„Rytoj rinkimai į Liaudies Seimą!“ *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 13 d. Nr. 5, l.

„Rytų Lietuva“. *Dirva*, 1981 m. vasario 19 d., Nr. 8–6, 6.

„Rok 1913 w Wilnie“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. sausio 1 (14) d., Nr. 1, 3.

Roemeris, Mykolas. „Darius ir Girėnas“, *Naujoji Romuva*, 1933 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 136–137, 652–654.

Roemeris, Mykolas. „Revoliucija ir laisvė“. *Kultūra*, 1941, Nr. 1, 14–23.

Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 3 d., Nr. 256: 2.

Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 4 d., Nr. 257: 2.

Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 5 d. Nr. 258: 2.

Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 7 d., Nr. 260: 2.

Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261: 2.

Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 10 d., Nr. 262: 2.
Roemeris, Mykolas, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 11 d., Nr. 263: 2.
Römeris, Mykolas. „Atsakymas „Vilties“ p. A. Sm.“, *Lietuvos žinios*, 1911 m. gegužės 12 d., Nr. 54, 1.
Römeris, Mykolas. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje I“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. kovo 6 d., Nr. 52, l. 1.
Römeris, Mykolas. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje II“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. kovo 7 d., Nr. 53, l. 1.
Römeris, Mykolas. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje III“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. kovo 8 d., Nr. 54, l. 1.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. gegužės 21 d., Nr. 39 (537), 4.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. gegužės 24 d., Nr. 40 (538), 6.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. gegužės 28 d., Nr. 41 (539), 5.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 1 d., Nr. 42 (540), 4.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 4 d., Nr. 43 (541), 4.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 7 d., Nr. 44 (542), 5.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 14 d., Nr. 45 (543), 6.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. birželio 18 d., Nr. 46 (544), 5.
Römeris, Mykolas. „Karo įtekmė“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. gruodžio 17 (30) d., Nr. 193, 2.
Römeris, Mykolas. „Karo reikšmė“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. spalio 9 (lapkričio 1) d., Nr. 168, 2.
Römeris, Mykolas. „Koks turėtų būti parlamentas?“ *Tėvų žemė*, 1934 m. vasario 15 d., Nr. 3, 2.
Römeris, Mykolas. „Koks turėtų būti parlamentas?“ *Tėvų žemė*, 1934 m. kovo 1 d., Nr. 4, 5–7.
Römeris, Mykolas. „Prie lietuvių – lenkų klausimo“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. gegužės 24 d., Nr. 59, 1–2.
Römeris, Mykolas. „V. D. Un-to rektorius: kalba laidojant a. a. prof. J. Blažį“. *Medicina*, 1939, Nr. 6, 409–412.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. balandžio 3 (16) d., Nr. 27, 3.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. balandžio 10 (23) d., Nr. 29, 2–3.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. balandžio 17 (30) d., Nr. 31, 4–5.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. gegužės 1 (14) d., Nr. 34, 2–3.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 14 (27) d., Nr. 64, 2–3.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 18 (31) d., Nr. 65, 2–3.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 21 (rugsėjo 3) d., Nr. 66, 2–3.
Römeris, Mykolas. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. *Lietuvos žinios*, 1910 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d., Nr. 67, 2.
Römeris, Mykolas. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 1911 m. balandžio 21 d., Nr. 45, 1–3.
Römeris, Mykolas. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. balandžio 23 d., Nr. 46, 1–2.

Römeris, Mykolas. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. *Lietuvos žinios*, 1911 m. balandžio 21 d., Nr. 45, 1–3.

Römeris, Mykolas. „Visuomenės tvarkymas lenkuose“. *Lietuvos žinios*, 1915 m. vasario 11 (24) d., Nr. 17, 2–3.

Römeris, Mykolas „Visuomenės tvarkymas lenkuose“. *Lietuvos žinios*, 1915 m. vasario 13 (26) d., Nr. 18, 2–3.

„Römeris rengiasi Haaga“. *Sekmadienis*, 1932 m. gegužės 22 d., Nr. 21 (220), 1.

Römer, Michał. „Blok ludów b. Rzeczypospolitej“. *Myśl Polska*, 1916, Nr. 5 (2), 78–81.

Römer, Michał. „Brak konsekwencji“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d., Nr. 34–35, 1–3.

Römer, Michał. „Cenne dzieło“. *Kurier Krajowy*, 1914 m. kovo 22 (balandžio 4) d., Nr. 11–12.

Römer, Michał. „Demokracja i rozwój narodowościowy“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. balandžio 28 d., Nr. 18, 1–3.

Römer, Michał. „Dzieło dyneburskie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 17 (30) d., Nr. 65, 1.

Römer, Michał. „Dzień 6 sierpnia 1914 r.“ 1916 m. *Widnokrąg*, Nr. 11, 3–5.

Römer, Michał. „Lietuva karo akivaizdoje“. *Baltos lankos*, 3 (1993): 205–227.

Römer, Michał. „Listy z Kowna“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. spalio 15 d., Nr. 39-40, 2–4.

Römer, Michał. „Nacjonalizm i kresy“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. vasario 4 (17) d., Nr. 6, 1–4.

Römer, Michał. „Nasz przemysł“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. sausio 13 (26), Nr. 3, 2–4.

Römer, Michał „Niech nie sądzą krajowcy z obozu Litwy Środkowej“. *Głos Litwy*, 1920 m. spalio 24 d., Nr. 9, 1–2.

Römer, Michał. „O duszę Polesia“. *Wiadomości Polskie*, 1916 m. balandžio 23 d., Nr. 73, 12–13.

Römer, Michał. „O gospodarce krajowej“. *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*, 1913, Nr. 1, 1–7.

Römer, Michał. „O związkach kooperatyw“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. kovo 15 (28) d., Nr. 63, 1.

Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. *Zaranie*, 1913 m., Nr. 43.

Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“, *Zaranie*, 1913 m., Nr. 44.

Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. *Zaranie*, 1913 m., Nr. 46.

Römer, Michał. „Perspektywy narodów bałtyckich“. *Przegląd Wileński*, 1935 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 15-16, 1–4.

Römer, Michał. „Perspektywy narodów bałtyckich“. *Przegląd Wileński*, 1935 m. rugsėjo 20 d., Nr. 17, 3–5.

Römer, Michał. „Pieniądz“. 1914 m. Nr. 1 (2), 8–11.

Römer, Michał. „Pierwszy Sejm litewski“. *Przegląd Wileński*, 1925 m. gruodžio 6 d., Nr. 20, 2–6.

Römer, Michał. „Pomoc amerykańska dla Polski“. *Wiadomości Polskie*, 1916 m. birželio 11 d., Nr. 80, 9–11.

Römer, Michał. „Prace historyków litewskich“. *Przegląd Wileński*, 1930 m. lapkričio 30 d., Nr. 20, 3–5.

Römer, Michał. „Przemysł i klasy społeczne“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. birželio 9 (22) d., Nr. 10, 2–6.

Römer, Michał. „Naiwni“. *Głos Litwy*, 1920 m. spalio 15, Nr. 2, 1.

Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. *Nowe Życie* 1911 m., Nr. 20, 613–617.

Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. *Nowe Życie* 1911 m., Nr. 21, 646–653.

Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. *Nowe Życie* 1911 m., Nr. 22, 676–683.

Römer, Michał. „Sprawa litewska (artykuł dyskusyjny)“. *Przymierze*, 1921 m. vasario 27 d., Nr. 8: 3–7.

Römer, Michał. „Tendencyjne złośliwości i niejasności“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. gruodžio 17 d., Nr. 21–22, 5–7.

Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. lapkričio 30 d., Nr. 45-46, 2–5.

Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. gruodžio 17 d., Nr. 47-48, 4–6.

Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. *Przegląd Wileński*, 1929 m. lapkričio 24 d., Nr. 20-21, 7–10.

Römer, Michał. „Uwłaszczenie włościan (ukaz z d. 1 marca 1863 r.)“. *Tygodnik Wileński* 1911 m. kovo 6 (19) d., Nr. 10, 2.

Römer, Michał. „W 125-ą rocznicę konstytucji 3 maja“. *Wiadomości Polskie*, 1916 m. gegužės 1 d., Nr. 74, 1–3.

Römer, Michał. „Wilno i Pomorze. Synteza – dziełem przyszłych pokoleń“. *Przegląd Wileński*, 1934 m. lapkričio 25 d., Nr. 20, 1–4.

Römer, Michał. „W sprawie upoważnienia mężatek“. *Gazeta Sądowa Warszawska*, 1918 m. rugsėjo 7 d., Nr. 36. 335–337.

Römer, Michał. „Wojna a solidarność Polski z ludami półn. Wschodu“. *Wiadomości Polskie*, 1916 m. balandžio 2 d., Nr. 70, 2–4.

Römer, Michał. „Zagadnienie walutowe w Litwie“. *Przegląd Wileński*, 1922 m. spalio 29 d., Nr. 41-42, 4–6.

Römer, Michał. „Zastrzeżenie“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. kovo 31 (balandžio 13) d., Nr. 14, 1–2.

„Rotary klubas Vilniuje“. *Naujoji Romuva*, 1940 m. balandžio 21 d., Nr. 16 (484), 337.

„Rūpinkimės geriau pažinti savo krašto ir jo gyventojų reikalus“. *Lietuvos žinios*, 1909 m. birželio 24 (liepos 7) d., Nr. 6, 1.

Rz. „Straż ochotnicza w Wilnie“. *Kurier Litewski*, 1915 m. vasario 20 (kovo 5) d., Nr. 48, 2.

„Rzeczywistość życia“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugsėjo 8 (21) d., Nr. 196 (221), 1–2.

„Santykiai tarp Lietuvos ir Švedijos eina geryn“. *Lietuvos aidas*, 1937 m. birželio 9 d., Nr. 253 (3468), 1.

„Seimas ir Vyriausiasis Tribunolas“, *Rytas*, 1925 m. sausio 27 d., Nr. 21 (326), 1.

„Sejm Wileński“. *Przegląd Wileński*, 1921 m. lapkričio 24 d., Nr. 3–4, 1–3.

„Sekmadienio savaitės apžvalga“. *Sekmadienis*, 1934 m. kovo 4 d., Nr. 9 (313), 2.

„SELL studentų VIII vasaros sporto olimpijados IX 24 d. rezultatai“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. rugsėjo 25 d. Nr. 217 (4307), 2.

„Serga Vyt. D. universiteto rektorius“. *Trimitas*, 1934 m. liepos 12 d., Nr. 28, 560.

„Serwituty“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. lapkričio 28 (gruodžio 11) d., Nr. 259 (284), 1–2.

Sidzikauskas, Vaclovas. „Netikėtas laimėjimas“. *Dirva*, 1978 m. vasario 16 d., Nr. 7, 4.

„Signatarnių valstybių nota ir Lietuvos atsakymas“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. kovo 21 d., Nr. 65 (1440), 1.

„Signatarių nota“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. kovo 21 d., Nr. 65 (1440), 1.

„Skarga uchodźców polskich na gwałty litewski“. *Gazeta Bydgoska*, 1924 m. kovo 14 d. R. 3, Nr. 62, 2.

Smetona, Antanas. „Dėl p. Römerio demokratizmo“. *Viltis*, 1911 m. gegužės 18 d., Nr. 56 (541), 1.

„Smutno!“ *Kurier Krajowy*, 1913 m. gegužės 4 (17) d., Nr. 101 (126), 1.

„Spaudos fonde“ nauja: I. Mokslas. 1. Prof. M. Römeris – Valstybė“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. gegužės 25 d., Nr. 120 (2383), 16.
Spectator. „Listy do redakcji“. *Przegląd Wileński*, 1912 m. kovo 31 (balandžio 13) d., Nr. 14, 10.
Spektator. „Wystawa dzieł Czurlanisa“. *Przegląd Wileński*, 1913 m. lapkričio 8 (21) d., Nr. 43-45, 13.
„Spisek przeciwko Polsce“. *Gazeta Wileńska*, 1921 m. vasario 18 d., Nr. 39, 1.
„Sprawa Bejlisa“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. rugsėjo 27 (11 spalio), Nr. 211, 3.
„Steigiamasis Seimas į gyventojus. Piliečiai! “. *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 28 d., Nr. 209 (491), 1.
„Stud. Ats. Karininkų „Ramovės“ Korp! Sukaktuvės“. *Kardas*, 1933, Nr. 13 (175), 251.
„Studentai nusiramino“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. balandžio 3 d., Nr. 77 (4760), 7.
„Studentų atstovybė reikalinga“. *Dienos naujienos*, 1933 m. rugsėjo 5 d., Nr. 202 (722), 1.
„Studentų protestas“. *Akademikas*, 1936 m. gegužės 15 d., Nr. 9, 207.
„Studentams teisininkams neramu“. *Lietuvos studentas*, 1933 m. kovo 1 d., Nr. 4 (47), 2.
„Studentų dienų“ vakaras“. *Lietuvos žinios*, 1938 m. vasario 22 d., Nr. 42 (5608), 6.
„Studentų mitingas“. *Lietuvos žinios*, 1926 m. lapkričio 27 d., Nr. 274 (2295), 7.
„Su senomis savivaldybėmis atsisveikinant“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. lapkričio 16 d., Nr. 236 (450), 1.
„Sunkiai serga V. D. universiteto rektorius prof. M. Romeris“. *Lietuvos aidas*, 1934 m. liepos 5 d., Nr. 150 (2177), 1.
„Supraskime tikruosius lenkų siekimus“. *Žemaičių prietelius*, 1938 m. kovo 31 d., Nr. 13 (640), 1.
„Susirgo prof. Römeris“. *Naujoji Lietuva*, 1941 m. gruodžio 14 d., Nr. 144, 7.
„Sutartis dėl demarkacijos linijos su lenkais pasirašyta“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 10 d., Nr. 220 (502), 2.
„Sveikinimai ir užuojauta D-rui Purickiui“. *Rytas*, 1925 m. vasario 15 d., Nr. 38 (343), 1.
Swój (be pavardės) „Wywiad z mecenaśem Kryżanowskim“. *Głos Wileński*, 1912 m. rugsėjo 25 (spalio 8) d., Nr. 2, 1–2.
S-mas. „Dėl derybų su lenkais“. *Lietuvos žinios*, 1925 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 193, 1.
„Š. m. VI. 29–30 d. Rygoje įvyko <...>“. *Židinys*, 1935, Nr. 8–9 (128–129), 241.
„Šiandien atidaroma Napoleono paroda“. *Lietuvos aidas*, 1937 m. gegužės 20 d., Nr. 222 (3437), 8.
„Šeimos teismas“. *Moteris*, 1930, Nr., 1, 5–8.
„Šis tas apie Aušrą“. *Trimitas*, 1936 m. kovo 12 d., Nr. 11, 254.
Šivickis, Pranciškus Baltrus. „Mūsų universitetas“. *Naujoji Romuva*, 1935 m. spalio 27 d., Nr. 43 (251), 773–780.
„Šį vakarą įdomi prof. Roemerio paskaita“. *Lietuvos keleivis*, 1934 m. gegužės 5 d., Nr. 102, 7.
„Švedai apie prof. Römerio pareiškimą“. *Karys*, 1936 m. balandžio 2 d., Nr. 14, 338.
„T. Masaryko sukakties minėjimas“. *Lietuvos aidas*, 1935 m. kovo 12 d., Nr. 55 (2321), 4.
„Taikai palaikyti s-gos sekretorius Kaune“. *Rytas*, 1936 m. gegužės 13, Nr. 109 (3481), 7.
„Taip sveikino kariuomenę per radio lapkričio 23 d.“ *Karys*, 1935 m. lapkričio 28 d., Nr. 48, 1187.
„Tarptautinis Tribunolas Haagoje Klaipėdos byloje pripažino Lietuvos teisėtumą“. *Naujoji Romuva*, 1932 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 34–35, 471.
„Tautos atstovybei rinkti sistemos“. *Rytas*, 1936 m. gegužės 12 d., Nr. 108 (3480), 3.
„Tautos atstovybę rinko apie 70%“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. birželio 11, Nr. 265 (2881), 1.
„Tautos Vadą pagerbė visa Lietuva“. *Mūsų rytojus*, 1934 m. rugsėjo 14 d. Nr. 71 (469), 3.
„Tautų Sąjungos kontrolės komisijos darbuotė“. *Lietuva*, 1920 m. spalio 8 d., Nr. 218 (500), 1.
„Tautų Sąjungos kontrolės komisijos uždaviniai“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 20 d., Nr. 254 (536), 1.
Teisė 7 (1925): 64.

Teisė 9 (1926): 74.

Teisė 11 (1927): 83.

„Teisininkų draugijos Vilniaus skyrius“. *XX amžius*, 1940 m. kovo 19 d., Nr. 64 (1115), 7.

„Teisininkų nuomonė apie Kauno miesto burmistro išrinkimo teisėtumą. Prof. Remeris“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. liepos 6 d., Nr. 149 (3644), 1.

„Teisminė priežiūra Klaipėdai“. *Sekmadienis*, 1932 m. spalio 9 d., Nr. 41 (240), 1.

„Teismo sprendimas“. *Dienos naujienos*, 1932 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 183 (405), 1.

„Teismo sprendimas divorsų byloje“. *Lietuvos aidas*, 1931 m. balandžio 24 d., Nr. 91 (1169), 2–3.

„Teismų ir advokatūros sutvarkymo įst. projekto dvasia“. *Lietuvos studentas*, 1933 m. kovo 1 d., Nr. 4 (47), 3.

„Tėvynės balso“ 4 ir 5 byla“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. spalio 5 d., Nr. 186, 2–3.

„Toks konstitucijos aiškinimas klaidina visuomenę“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 7 d., Nr. 103 (5084), 2.

„Tolimesni lietuvių puolimai Vilnijoj“. *Lietuva*, 1921 m. spalio 14 d., Nr. 231 (758), 2.

Trumpa, Vincas. „Lietuviškoji kairė istorinėje perspektyvoje“. *Metmenys*, 1967, Nr. 14, 32–44.

Trumpa, Vincas. „Sena ir nauja apie lietuvių tautinį atgimimą“. *Metmenys*, 1966, Nr. 11, 154–159.

Trumpa, Vincas. „Svarstymai apie XIX amžių Lietuvoje“. *Metmenys*, 1964, Nr. 8, 118–133.

„Trumpai apie viską Lietuvoje“. *Šiaurės Lietuva*, 1932 m. birželio 5 d., Nr. 23 (121), 2.

„Tuoj bus Hagos tribunolo sprendimas“. *XX amžius*, 1939 m. vasario 3 d., Nr. 28 (780), 10.

„Triukšmingas kultūros kongresas“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 279 (1624), 6.

Vabalas, Alfonsas. „Prof. M. Römerio vizitas Paryžiaus Teisių fakultetui. Didelis Paryžiaus mokslininkų susidomėjimas prof. Römerio paskaitomis. Prancūzų mokslininkų revizitas Kauno universitetui. *Lietuvos aidas*, 1935 m. gruodžio 22 d., Nr. 341 (2604), 4.

„Universitetas ir teatras minės estų šventę“. *Mūsų rytojus*, 1935 m. vasario 22 d., Nr. 15, 2.

„Universitete“. *Lietuvos aidas*, Nr. 1928 m. vasario 17 d., 14 (228), 4.

„Universitete paminėtas Levas Tolstojus“. *Lietuvos žinios*, 1935 m. lapkričio 30 d., Nr. 275 (4958), 8.

„Universiteto rektoriaus atsišaukimas į studentus“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. kovo 6 d., Nr. 29 (243), 7.

„Universiteto Rektoriaus atsišaukimas į studentus“. *Lietuvos žinios*, 1928 m. kovo 7 d., Nr. 55 (2669), 3.

„Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio kalba 1937.II.16 d. Universiteto Tarybos iškilmingame posėdyje“. *V. D. Universiteto žinios*, 1937, Nr. 1–5, 3–15.

„Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio 1936/1937 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba“. *V. D. Universiteto žinios*, 1936, Nr. 3, 77–86.

„Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio 1937/1938 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba“. *V. D. Universiteto žinios*, 1937, Nr. 7–8 (13–14), 217–225.

„Universiteto rektorium išrinktas prof. M. Roemeris“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. gegužės 29 d., Nr. 120 (4210), 5.

„Universiteto rektorius prof. M. Römeris svarbiais Lietuvos universiteto klausimais“. *Židinys*, 1928, Nr. 3, 229–231.

„Universiteto vardu sveikina prof. Roemeris“. *Tautos mokykla*, 1934 m. rugsėjo 9–10 d., Nr. 17–18, 345.

„Universiteto 3 metų sukaktuvių paminėjimas“. *Rytas*, 1925 m. vasario 19 d., Nr. 40 (345), 1–2.

Uo Dr. „Prof. Leonas teisėtumo klausimu“. *Rytas*, 1925 m. birželio 17 d., Nr. 128 (433), 2.
„Užsienio politikos savaitė“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. balandžio 2 d., Nr. 14 (330), 2.
„Užsienio politikos savaitė“. *Ūkininko patarėjas*, 1936 m. liepos 2 d., Nr. 27 (387), 2.
„Užsienio reikalų ministeris atsisveikino su bylomis dėl Klaipėdos“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. rugpjūčio 16 d., Nr. 184 (1559), 1.
„Užsisakykite pažangiosios pakraipos dienraštį „Lietuvos žinios“ 1914 metams“. *Lietuvos žinios*, 1914 m. sausio 18 (31) d., Nr. 14, 1.
„V. D. Aukšt. Karo Mokyklos v-ko kalba“. *Kardas*, 1939 m. rugpjūčio 1 d., Nr. 15 (317), 377–379.
„V. D. Universiteto rektoriaus prof. M. Roemerio kalba“. *Kardas*, 1935 m. kovo 15 d., Nr. 6 (211), 122.
„V. D. u-to Rektoriaus p. Römerio sveikinimas“. *Apžvalga*, 1936 m. gruodžio 13 d., Nr. 44 (70), 2.
„V. D. Universiteto statistikos duomenys“. *Tautos mokykla*, 1939 m. spalio 1 d., Nr. 19 (163), 441.
„V. D. U. rektorius į Švediją“. *Akademikas*, Nr. 5, 128.
„V. D. U. Rektorius sveikina Jubiliatą Resp. Prezidentą“. *Lietuvos studentas*, 1934 m. rugsėjo 15 d., Nr. 9 (65), 1.
„V. D. U. Rektoriaus prof. M. Römerio kalba laidojant garbės profesorių P. Leoną“. *V. D. Universiteto žinios*, 1938, Nr. 5–6 (21–22), 96–100.
„V. D. U. Rektoriaus prof. M. Römerio kalba, pasakyta IV.2.d. pagerbiant prof. A. Janulaitį 60 m. sukakties proga“. *V. D. Universiteto žinios*, 1938, Nr. 3–4 (19–20), 35–41.
V. G. „Teismo nepriklausomybė“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. kovo 16 – 17 d., Nr. 29, 1–2.
V. Km. „Myliu tą kraštą... sako žymusis rokiškėnas“. *Lietuvos aidas*, 1933 m. rugsėjo 30 d., Nr. 221 (1893), 7.
VI. J-as. „Buvusio Vilniaus lenkiškojo Universiteto reikalu“. *Lietuvos aidas*, 1939 m. lapkričio 14 d., Nr. 693 (5095), 5.
V. Š. „Mokslo metų pradžia mūsų aukštosiose mokyklose“. *Židinys*, 1933, Nr. 10, 317.
„Vado problema“. *ABC*, 1934 m. kovo 23 d., Nr. 67 (165), 2.
Vaižgantas Tumas, Juozas. „Römer, Michał. Litewskie stronnictwa polityczne. Wilno. Wyd. Novin Wileńskich, 1921. Druk. 1 dalis. 117 p.“. *Vairas*, 1924 m. vasario 7 d., Nr. 6, 23–24.
„Vakar buvo Teisininkų draugijos Vilniaus skyriaus steig. Susirinkimas“. *XX amžius*, 1940 m. kovo 20 d., Nr. 65 (1116), 10.
„Vakar Hagoj pradėta svarstyti Klaipėdos byla“. *Lietuvos aidas*, 1932 m. birželio 9 d., Nr. 128 (1503), 1.
„Vakar prasidėjo vieša kova prieš elektros brangumą“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. balandžio 24 d., Nr. 92 (4182), 1, 5.
Valiukėnas, A. „Pas J. M. Universiteto Rektorių Prof. Römerį“. *Akademikas*, 1933 m. rugsėjo 15 d., Nr. 11, 196–199.
„Valstybės Taryba“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. vasario 3 d., Nr. 27 (3226), 3.
„Valstybės Taryba“. *Lietuvos aidas*, 1930 m. vasario 4 d., Nr. 28 (809), 2.
„Valstybės Taryba kūrimosi stadijoj“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 4 d., Nr. 200 (414), 5.
„Valstybės Tarybą prisiminus“. *Lietuvos žinios*, 1929 m. lapkričio 21 d., Nr. 266 (3168), 1.
„Valstybės Tarybos nariai“. *Karys*, 1928 m. spalio 4–11 d., Nr. 41 (489), 662.
„Valstybės Tarybos pirmas posėdis“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 10 d., Nr. 205 (419), 5.
„Valstybės Tarybos prezidiumas“. *Sekmadienis*, 1928 m. rugsėjo 30 d., Nr. 30, 1.
„Valstybės tarybos uždaviniai. Pasikalbėjimas su Valstybės tarybos pirmininku p. Šilingu“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. spalio 12 d., Nr. 207 (421), 1.

„Valstybinės teisės“. *Lietuvos studentas*, 1931 m. vasario 1 d., Nr. 3 (10), 7.
„Vasario 15 d. iškilmingai pagerbtas mūsų Tautos Atgimimo Patriarchas J. Basanavičius“. *Lietuvos žinios*, 1937 m. vasario 18 d., Nr. 39 (5308), 2.
„Vasario 16 d. minėjimas Karo Muziejuje“. *Kardas*, 1937, Nr. 5 (259), 110.
„Vasario 18 d. rytinio posėdžio dienynas“. *Komjaunimo tiesa*, 1941 m. vasario 20 d., Nr. 42 (165), 1.
„Veidrodžių šposai. „Lietuvos aidas“ ir „Lietuvos žodis“, ryšium su nauju rinkimų įstatymu, pradėjo karštai komentuoti prof. Roemerio nuomonę apie konstitucinę teisę ir rinkimų sistemas, darydamas kiekvienas sau palankias išvadas“. *Sekmadienis*, 1936 m. gegužės 24 d., Nr. 21 (429), 1.
Venclova, Tomas. „Apie trečią frontą – be pagiežos“. *Metmenys*, 1982, Nr. 44, 142–158.
Viduklytė, Ugnė. „Universitetai“. *Tarybinis studentas*, 1982, Nr. 11 (1198).
„Vietoj ekonominio skyriaus komercijos institutas Klaipėdoj“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 13 d., Nr. 132 (4222), 5.
„Vilniaus klausimas Anglų parlamente“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 17 d., Nr. 251 (533), 2.
„Vilniaus krašte yra 159 pramonės įmonės, kuriose dirba 5.900 darbininkų“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. lapkričio 24 d., Nr. 268 (6132), 7.
„Vilniaus semestras atidaromas kovo 1 d.“ *Rytas*, 1936 m. vasario 14, Nr. 38 (3409), 7.
„Vilniaus semestro atidarymas“. *Rytas*, 1936 m. vasario 28 d., Nr. 49 (3421), 2.
„Vilniaus šiupinys“. *Apžvalga*, 1940 m. kovo 29 d., Nr. 10 (218), 8.
„Vilniaus universitetas nepriima lietuvių studentais“. *Lietuvos žinios*, 1924 m. spalio 19 d., Nr. 237, 1.
„Vilniaus universiteto profesorių viešos paskaitos visuomenei“. *XX amžius*, 1940 m. vasario 24 d., Nr. 45 (1096), 9.
„Vilniui vaduoti Sąjungos skyrių atstovų suvažiavimas“. *Lietuvis*, 1927 m. spalio 12 d., Nr. 228, 3.
„Vilniuje mūsų kariuomenės pulkai“. *Lietuva*, 1920 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 184 (466), 1.
„Vilniuje lenkai muša lietuvius studentus“. *Akademikas*, 1936 m. balandžio 1 d., Nr. 6, 1.
„Vilniuj lenkai suareštavo Mykolą Biržišką ir dar 29 lietuvių ir gudų veikėjus“. *Lietuva*, 1922 m. sausio 26 d., Nr. 21 (843), 1.
„Vilniun važiuoja lietuvių kairiųjų partijų atstovai“. *Vilnius*, 1921 m. vasario 1 d., Nr. 25 (39), 1.
Vis. J. „Naujas universiteto rektorius aktualiais klausimai“. *Diena*, 1933 m. rugsėjo 3 d., Nr. 36 (267), 1.
„Vinco Kudirkos švietimo draugijos“. *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 19 d., Nr. 64 (3856), 4.
Visi kaip vienas į rinkimus!“ *Komjaunimo tiesa*, 1940 m. liepos 11 d. Nr. 4, l.
„Wybory miejskie“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 25 (liepos 7) d., Nr. 118 (143), 1.
„Vydūno iškilmės Kaune“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. balandžio 23 d., Nr. 67 (281), 3.
„Vyrai, balnokit žirgus Lenkų mušti! “ *Lietuva*, 1920 m. spalio 9 d., Nr. 219 (501), 1.
„Vyrai ir moters! Balandžio 14 ir 15 d. rinkimai į Seimą.“ *Lietuva*, 1920 m. balandžio 14 d., Nr. 82 (364), 1.
„Vyriausiojo Tribunolo“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. balandžio 27 d., Nr. 94 (3589), 5.
„Vyriausiojo Tribunolo „konfliktas“ su Teisingumo ministeriu“. *Rytas*, 1925 m. gegužės 1 d., Nr. 93 (398), 1.
„Vyriausiasis Tribunolas šiandien svarsto Jono Romano kasacijos bylą“. *Lietuvos aidas*, 1928 m. vasario 11 d., Nr. 10 (224), 6.

„„Vyriausybei rūpi sudaryti darbinga ir atitinkanti krašto reikalus tautos atstovybė – pareiškė Ministeris Pirmininkas p. Juozas Tūbelis“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. gegužės 5 d., Nr. 101 (5082), 2.

„Vyriausybės deklaracija Vilniaus seimo klausimu“. *Lietuva*, 1921 m. gruodžio 18 d., Nr. 285 (813), 1.

„Vyskupų konferencija“. *Lietuvos žinios*, 1931 m. sausio 12 d., Nr. 8 (3503), 5.

„Vytauto Didžiojo Universitetas Kaune“. *Aidas*, 1938 m. rugsėjo 23 d., Nr. 42, 2.

„Vytauto Didžiojo universitete pradėtas Vilniaus semestras“. *Karys*, 1936 m. kovo 5 d., Nr. 10, 229.

„Vytauto Didžiojo universiteto rektorius p. Prof. M. Roemeris“ apie laikraštį „Sekmadienis“ dešimtmečio sukakties proga. *Sekmadienis*, 1928 m. kovo 20 d., Nr. 12 (524), 2.

„Visa Europa pasmerkia Vokietijos žygį“. *Lietuvos žinios*, 1936 m. kovo 9 d., Nr. 56 (5037), 2.

„Vokiečių kariuomenė į Reiną jau įžygiavo“. *Lietuvos aidas*, 1936 m. kovo 8 d., Nr. 110 (2726), 1.

„Vokietija išrinko naują parlamentą“. *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 15 d., Nr. 209 (3408), 1.

„Vokietija nacionalistų rankose“. *Lietuvos žinios*, 1933 m. sausio 31 d., Nr. 25 (4115), 1.

„Vokietijos reikalavimai Lietuvai“. *Lietuvos aidas*, 1939 m. kovo 22 d., Nr. 131 (4533), 1.

„Vokietijos reikalavimai Lietuvai“. *Lietuvos žinios*, 1939 m. kovo 22 d., Nr. 66 (5931), 2.

„Vokietijos reikalavimai patenkinti“. *XX amžius*, 1939 m. kovo 22 d., Nr. 66 (818), 1.

Voldemaras, Augustinas. „Karoblis plaukia gilyn“. *Tėvynės balsas*, 1922 m. spalio 22 d., Nr. 201, 1.

„W odpowiedzi p. M. Romerowi“. *Wiadomości Wileńskie*, 1920 m. spalio 9 d., Nr. 52, 2.

„W sprawie Litwy“. *Przegląd Polityczny* 1916, t. 3.

„Z powodu „działacza“ p. Śmilgi“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. birželio 1 (16) d., Nr. 124 (149), 1.

„Z powodu listu p. Stanisława Montwiłła“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 22 (1914 m. sausio 1) d., Nr. 280 (305), 2.

„Z Towarzystwa Przyjaciół Nauk“. *Kurier Krajowy*, 1913 m. gruodžio 6 (19), Nr. 266 (291), 3.

„Zapoznajmy się!“ *Gazeta Krajowa*, 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 10, 1.

„Zatarg w Radzie Stanu z powodu projektu ustawy o sądownictwie“. *Dzień Kowieński*, 1932 m. rugsėjo 9 d., Nr. 204, 3.

Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Atsistatydino gubernatorius Antanas Merkys“. *Dirva*, 1981 m. gegužės 7 d., Nr. 19, 9.

Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Ginčas dėl seimelio ir direktorijos teisių“. *Dirva*, 1981 m. kovo 19 d., Nr. 12, 7.

Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Provokacinės manifestacijos“. *Dirva*, 1981 m. gegužės 21 d., Nr. 21, 7.

Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Seimelio rinkimai“. *Dirva*, 1981 m. balandžio 16 d., Nr. 16, 7.

Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Sidzikauskas Haagoje gina Lietuvos interesus“. *Dirva*, 1981 m. kovo 12 d., Nr. 11, 7.

Zaunius, Dovas; Gerutis, Albertas. „Sidzikauskas ir Roemeris apie Haagos sprendimą“. *Dirva*, 1981 m. balandžio 30 d., Nr. 18, 5.

„Ženevos derybos“. *Lietuva*, 1921 m. rugsėjo 27 d., Nr. 216 (743), 1.

„Ženevos derybų dokumentai“. *Lietuva*, 1921 m. liepos 7 d., Nr. 147 (674), 2.

„Žiburiams tebežiburiuojant“. *Teisininkų žinios*, 1965, Nr. 27–28, 18–23.

„Žinios iš Lietuvos Vilniuje“. *Lietuvos aidas*, 1917 m. lapkričio 24 d., Nr. 33, 3.

„Žinios iš Lietuvos Vilniuje“. *Lietuvos aidas*, 1918 m. liepos 9 d., Nr. 76 (124), 3.

„Žinomų kauniečių galerija. Foto-etiudai“. *Sekmadienis*, 1928 m. rugsėjo 30 d., Nr. 30, 5.

Žymantas, Stasys. „Mykolas Biržiška Vilniaus universiteto rektorius okupacijų metais“. *Dirva*, 1972 m. lapkričio 10 d., Nr. 87, 3–4.

Žymantas, Stasys. „Per trumpą laiką nuostabi pažanga“. *Dirva*, 1962 m. birželio 13 d., Nr. 68, 3–4.

„Žurnalistų kursų namie“. *Dienos naujienos*, 1933 m. liepos 5 d., Nr. 149, 1.

„XII SELL konferencija Kaune“. *Rytas*, 1935 m. gegužės 20 d., Nr. 144 (3189), 2.

„5-tasis teisininkų kongresas Vilniuje“. *Lietuvos žinios*, 1940 m. gegužės 9 d., Nr. 104 (6264), 7.

„10 žymiausių Lietuvos vyrų“. *Diena*, 1933 m. gruodžio 10 d., Nr. 50 (752), 2.

„Mokslinčių galerija“. *Aitvaras*, 1927 m. lapkričio 16 d., Nr. 6, 4.

„III.23 Lietuvių Prancūzų Draugija suruošė Oskaro Vladislavo Lubič-de-Milašiaus <...>“. *Židinys*, 1939, Nr. 3, 415.

X. „Prof. Römeris dar pasilieka Valstybės Taryboj“. *Šaltinis*, 1931 m. rugsėjo 5 d., Nr. 36, 494.

„XVIII-oji Visasąjunginė VKP (b) konferencija“. *Tiesa*, 1941 m. vasario 19 d., Nr. 41 (215), 1.

Literatūra

Aleksiejūnas, Vytautas. „Iš Römerių giminės genealogijos“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 10–16. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Andriulis, Vytautas. „Mykolas Römeris sovietų Lietuvoje“. Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena*, 55–60. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.

Anysas, Martynas. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai 1927–1939*. Čikaga: Kultūrai remti draugija, 1978.

„Atleisti iš Tarnybos dėl tarnybos Valstybės Taryboje“. *Teisė* 14 (1928): 128.

Berenis, Vytautas. Liudviko Abramovičiaus ir Mykolo Römerio XX amžiaus Lietuvos valstybės idėjos klausimu“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 171–180. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Biržiška, Mykolas. „Prof. Mykolas Römeris (1881–1945)“, 535–560. Iš *Tremties metai*. Tiubingenas: Patria, 1947.

Biržiška, Mykolas. *Per Vilnių į lenkus 1928 m*. Kaunas, 1939.

Biržiška, Mykolas. *Senasis Vilniaus universitetas*. London: Nida Press, 1955.

Bruns, Viktor. „Die Memelfrage“. *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 6 (1936): 645–666.

Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

Bučas, Jonas. *Ekonominio pajėgumo principas mokesčių paskirstymo teorijoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, Akc. B-vės „Varpas“ spaustuvė, 1935.

Büchler v., Oskar. „Mykolas Römer'is, Administracinis Teismas“. *Zeitschrift für Ostrecht*, 1929, Jg. 3, H. 10, 1422–1424.

Čepas, Vytautas Kostas. *Globojami ir globotini pilnamečiai. Lyginamosios teisės nagrinėjimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai, Raidės sp., 1939.

Černeckis, Vincas. „Pedagogas, teisininkas, mokslininkas“. *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1970): 22–24.

Černevičiūtė, Sigita; Kaubrys, Saulius. *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.

Dakutis, T. „Lietuviškosios teisės kelias“. *Vairas*, 1939 m. kovo 2 d., Nr. 9, 171–173.

Deveikis, Steponas. „Römerių Bagdoniškis“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 16–24. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinė teisė M. Römerio dienoraščiuose“. Iš *Administracinės teisės novelos*, 46–72. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinė teisė M. Römerio veikloje“. *Jurisprudencija* 29, 1 (2022): 47–63.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinė teisė Vaclovo Biržiškos akimis“. *Teisė* 108 (2018): 35–50.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinė stažuotės“. *Logos* 108 (2021): 177–189.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinės teisės samprata ir mokslas tarpukario Lietuvoje“. *Teisė* 106 (2018): 80–98.

Deviatnikovaitė, Ieva. *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940 m.* Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2021.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Administracinio teismo įstatymo projektai tarpukario Lietuvoje“. *Teisė* 109 (2018): 27–50.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla M. Römerio dienoraščiuose“. *Jurisprudencija* 29, 2 (2022): 183–212.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto seimelis: 1935 m. rinkimai“. *Logos* 101 (2019): 181–194.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose I dalis“. *Logos* 113 (2022): 208–222.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose II dalis“. *Logos* 112 (2022): 183–200.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose III dalis“. *Logos* 114 (2023): 179–189.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose IV dalis“. *Logos* 115 (2023): 181–193.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose V dalis“. *Logos* 116 (2023): 175–183.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose VI dalis“. *Logos* 117 (2023): 196–205.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto teismai“. *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 78–110.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Klaipėdos krašto valdymas: gubernatorius“. *Logos* 95 (2018): 60–71.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Konstitucinė teisė M. Römerio dienoraščiuose“. *Logos* 111 (2022): 17–36.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Lietuvių kalba tarpukario teisėje“. *Logos* 106 (2021): 156–172.

Deviatnikovaitė, Ieva. „M. Römeris Tautų Sąjungos Asamblėjoje ir Taikos Rūmuose“, *Jurisprudencija* 31, 1 (2024): 6–28.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Mykolo Romerio „Administracinis teismas“. *Logos* 105 (2020): 146–156.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Reikalavimai pretendentams į administracinių teismų teisėjus ir pretendentų atrankos aspektai“. *Teisė* 118 (2021): 90–110.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Statutinis Teismas: įstatymų projektai, aiškinamieji raštai, diplomatų pokalbiai“, *Jurisprudencija* 25 (1) (2018): 91–114.

Deviatnikovaitė, Ieva. *Statutinis Teismas.* Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2023.

Deviatnikovaitė, Ieva. „Valstybės Taryba M. Römerio dienoraščiuose: lūkesčiai ir nusivylimai“, *Jurisprudencija* 30, 2 (2023): 262–284.

Deviatnikovaitė, Ieva. „1933 m. teismų reforma ir Klaipėdos krašto justicija“. *Logos* 97 (2018): 80–89.

Domaševičius, Kęstutis. „Iš Kauno universiteto Teisės fakulteto istorijos“. *Teisė* XIV (1978): 153–166.

Duguit, Léon. *Traité de droit Constitutionnel*. Tome premier. Paris: Ancienne Librairie Fontemoing & cie, 1921.

Encyclopedia Lituanica. *Volume IV*. Boston: Massachusetts, 1975.

Esmeinas, Adhemaras. *Konstitucinės teisės principai*. Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932.

Finkelšteinas, Mauša? „Administracinis teismas“. *Kultūra* 4 (1928): 161.

Garfunkelis, Levas. *Žydų tautinė autonomija*. Kaunas: Š. Neumano spaustuvė, 1920.

Germanas, Vaclovas. „Klaipėdos prekybos instituto vaidmuo rengiant ekonomistus. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai“. *Ekonomika* 31 (1987): 97–104.

Gimžauskas, Edmundas. 1920 m. lapkričio 11 d. Lietuvos Respublikos ir Gudijos Liaudies Respublikos sutarties aspektai. Iš *Lietuvos istorijos metraštis 2000 metai*, 216–256. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001.

Gražiūnas, Albinas. *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*. Vilnius: *Tėvynės sargas*, 1996.

Janulaitis, Augustinas. *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI-XVIII amž. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime.* Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927.

Juzefovičius, Romualdas. „Tarptautiškumo intencijos kultūrinėje nepriklausomos Lietuvos akademinės inteligentijos raiškoje (1922–1940)“. *Sovijus: tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 6 (2) (2018): 51–65.

Janulaitis, Augustinas. „Mykolo Römeris. 60 metų sukaktis“. *Teisė* (1940) 52: 276–278.

Janulaitis, Augustinas. *Napoleono teisynas. Jo atsiradimas ir veikimas Prancūzijoj, išsiplėtimas svetur, o ypatingai Lietuvos Užnemunėje*. Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai. Tomas V. Kaunas: „Varpo b-vės spaustuvė“ 1930.

Jurkiewicz, Jan. *Rozwój Polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań: Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983.

Iš M. Rėmerio dienoraščio. Teisė ir persitvarkymas. Vilnius: leidykla „Mintis“, 1989.

„Iš Teisininkų draugijos 1924 m. apyskaitos“. *Teisė* 7 (1925): 63.

„Iš teisininkų draugijos 1928 metų apyskaitos“. *Teisė* 15 (1929): 78.

Iwanowski, Jerzy. „Dialog polsko-litewski“. *Kultura*, (1956) 1 (99): 80–88.

Įvairių valstybių konstitucijos. Žurnalo *Teisė* priedas.

Kasparavičius, Algimantas. „Paneuropos idėjų raiškos ir kontūrų Lietuvoje klausimu“. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002: 121–148.

Kastanauskaitė, Laima. *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*. Vilnius: leidykla „Vaga“, 2008.

Katilius, Viktoras. *Židiniai ir žmonės*. Vilnius: Vaga, 1997.

Keliuotis, Juozas. „Sudeginę tiltus“. *Literatūra ir menas*, 1977 m. birželio 25 d., Nr. 26 (1595): 12.

Keliuotis, Juozas. „Sudeginę tiltus“. *Literatūra ir menas*, 1977 m. liepos 2 d., Nr. 27 (1596): 12.

Keliuotis, Juozas. „Sudeginę tiltus“. *Literatūra ir menas*, 1977 m. liepos 9 d., Nr. 28 (1597): 12.

Konkursas teisės mokslų darbams. *Teisė* 13 (1928): 55–56.

Klimas, Petras. *Iš mano atsiminimų*. Boston: Lietuvių enciklopedija, 1979.
Krėvė-Mickevičius, Vincas. *Patarlės ir priežodžiai I*. Kaunas: Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė, 1934.
Krėvė-Mickevičius, Vincas. *Patarlės ir priežodžiai II*. Kaunas: „Universitetas", 1935.
Krivickas, Domas. *Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio" spaustuvė, 1935.
Krivickas, Domas. „Lietuvos–Estijos byla Hagos Tribunole dėl Panevėžio Saldutiškio geležinkelio". *Teisė* 45 (1939): 1–12.
Kriščiukaitis, Antanas. „Vyriausiojo Tribunolo praktika". *Teisė* 2 (1922): 50–52.
Kujelis, Giedrius. Pilietinės visuomenės ir masonerijos idėjos Mykolo Pijaus Paskalio Romerio dienoraštyje". *Prie Nemunėlio* 43, 2 (2019): 3–10.
Kulakauskas, Antanas. „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas", 5–34. Iš *Literatūros teorijos ir ryšių problemos: etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje*. Vilnius: „Mokslas", 1989.
Kuodys, Modestas. „Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m". Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
Kurietis, A. „Michał Römer. Litwa". *Draugija*, 1908 m. kovo 15 d., Nr. 15, 316–318.
Lapinskas, Kęstutis. „M. Römeris ir administracinė justicija". Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena*, 27–37. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.
Laurinavičius, Česlovas. „Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą". *Kultūros barai* 2 (1995): 52–56.
Laurinavičius, Česlovas. „Mykolas Römeris – lietuviai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą". Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 114–122. Vilnius: Saulabrolis, 1996.
Laurinavičius, Česlovas. „Pasvarstymai naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu". Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 271–289. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995.
Leroy-Beaulieu, Anatole. *L'Empire des tsars et les Russes*. Paris: Librairie Hachette, 1890.
Lewandowski, Józef. *Federalizm: Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI. 1918-IV. 1920)*. Warszawa: Pánstwowe Wydawn. Naukowe, 1962.
Lėvanas, Aleksandras. *Kristaus abstinencijos klausimas Šventojo rašto šviesoje*. Kaunas, Roma: Šv. Kazimiero draugijos leidinys Nr. 720, 1938.
Lietuvių enciklopedija. Dvidešimt penktas tomas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961.
Lietuvių enciklopedija. Trisdešimt trečias tomas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965.
Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sudarė A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
„Lietuvos teisininkų draugijos dešimtmetis". *Teisė* 18 (1930): 115–120.
„Lietuvos teisininkų draugijos valdyba". *Teisė* 51 (1940): 187–188.
„Lietuvos teisininkų draugijos 1937 m. visuotinio susirinkimo protokolas". *Teisė* 37 (1937), 150–154.
„Lietuvos teisininkų draugijos 1938 m. visuotinio susirinkimo protokolas". *Teisė* 41 (1938), 144–149.
„Lietuvos teisininkų draugijos 1939 m. visuotinio susirinkimo protokolas". *Teisė* 45 (1939), 107–109.
„Lietuvos teisininkų draugijos 1940 m. visuotinio susirinkimo protokolas". *Teisė* 50 (1940), 82–86.
Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys, 1930.
Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Red. Pranas Čepėnas. Chicago: Leidėjas Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972.

Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais. Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1928.

Lietuviškoji enciklopedija. Pirmas tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1933.

Lietuviškoji enciklopedija. Antras tomas. Kaunas: Akcinė bendrovė „Varpas", 1934.

Lietuviškoji enciklopedija. Aštuntas tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1940.

Lopata, Raimundas. „Antrasis tautų pavasaris ir Mykolo Römerio LDK atkūrimo koncepcija". Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 46–54. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Lopata, Raimundas. „Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais". *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: leidykla „Mintis", 1996.

Lopata, Raimundas. „Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais". *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 231–251.

Liūdžius, Juozas. „Prof. Mykolą Roemerį prisiminus". *Teisininkų žinios*, 11 (1955): 7–8.

Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1938.

Łossowski, Piotr. *Litwa a sprawy polskie 1939–1940.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.

Łossowski, Piotr. *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1966.

M. R. „Haagos 1932.VIII.11 sprendimo principai". *Vairas*, 1933, Nr. 2, 183–193.

M. R. „Haagos sprendimo principai". *Vairas*, 1933, Nr. 3, 285–295.

Makowski, Bronisław. „Michał Römer i jego dziennik". *Znak* 409 (1989): 67–68.

Maksimaitis, Mindaugas. „Juodžiausias Mykolo Römerio gyvenimo tarpsnis". *Teisė* 102 (2017): 16–30.

Maksimaitis, Mindaugas. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005.

Maksimaitis, Mindaugas. „M. Rėmerio pedagoginės nuostatos". *Teisė* 26 (1992): 30–32.

Maksimaitis, Mindaugas. „M. Römerio konstitucinis Lietuvos sovietizacijos vertinimas ir jo iškraipymai". Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena*, 38–45. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.

Maksimaitis, Mindaugas. „M. Römeris apie save ir piliečio priedermes (M. Römerio autobiografija). *Lietuvos mokslas* 4 (5) (1994): 109–138.

Maksimaitis, Mindaugas. *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

Maksimaitis, Mindaugas. „Mykolas Römeris – pilietiškumo keliu". *Prie Nemunėlio* 24, 1 (2010): 3–9.

Maksimaitis, Mindaugas. „Mykolo Römerio kelias į pilietiškumą". Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 24–35. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Maksimaitis, Mindaugas. „Mūsų Mykolas Romeris". Iš *Universitas est Mykolo Romerio universitetui 25. Liber Amicorum Alvydui Pumpučiui*, 42–60. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016.

Maksimaitis, Mindaugas. „Pilietiškumas". *Lietuvos žinios*, 1990 m. birželis, Nr. 7 (6340): 4.

Maksimaitis, Mindaugas. „Sovietinės valstybės konstitucinės problemos". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*, 203–217. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.

Maksimaitis, Mindaugas. „Teisinės valstybės idėjos entuziastas“. *Politika* 3 (1990): 16–18.

Maksimaitis, Mindaugas. „Teisininkas profesorius M. Rėmeris“. *Teisės apžvalga* 2 (1990): 39–44.

Maksimaitis, Mindaugas. *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)*. Vilnius: *Justitia*, 2006.

Maksimaitis, Mindaugas. „110-osioms gimimo metinėms“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1990): 18–19.

Maksimaitis, Mindaugas; Namavičius, Zenonas. „Dienraštis, propagavęs lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą“. *Kultūros barai* 9 (1989): 50–61.

Martinkėnas, Vincas. „Mykolas Remeris ir jo dienraštis“. *Kultūros barai* 10 (1976): 53–60.

Masiulis, Boleslovas Jonas. „Kalba ir teisininkai“. *Teisininkų žinios*, 6 (1954): 1–3.

Masiulis, Boleslovas Jonas. „Kalba ir teisininkai“. *Teisininkų žinios*, 7 (1954): 2–3.

Masiulis, Boleslovas Jonas. „Valstybės Taryba“. *Teisininkų žinios* 25/26 (1958): 10–14.

Mažeika, Vaidotas. *Danijos santykiai su Lietuva 1918 – 1940 m.* Vilnius: LII leidykla, 2002.

Mestre, Achille. „Prancūzijos Valstybės Taryba“. Vertė S. Žakevičius, *Teisė* 42 (1938): 191–202.

Meškauskienė, Michalina. *Tolimi artimi metai.* Vilnius: Vaga, 1979.

Meškauskienė, Michalina. *Žvelgiu į tolius.* Vilnius: Vaga, 1969.

Miknys, Rimantas. „Įvadas. Ant dviejų pasaulių ribos: Mykolo Römerio, jo šeimos ir artimos socialinės aplinkos vertybių perkainojimo kryžkelės 1920–1922 metais“. Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Vertė V. Grigaitienė, VII–XXV. Vilnius: Versus aureus, 2012.

Miknys, Rimantas. „Įvadas. Mykolas Römeris Lietuvos ir Lenkijos, lietuvių ir lenkų politinių santykių verpetuose 1920–1922 metais“. Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji*. Vertė V. Grigaitienė, VII–XXIV. Vilnius: Versus aureus, 2011.

Miknys, Rimantas. „Įvadas. Senosios ir moderniosios Lietuvos tapatybių kryžkelės Mykolo Römerio biografijoje“. Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1922 m. birželio 16-oji – 1923 m. balandžio 10-oji*. Vertė V. Grigaitienė, VII–XXVII. Vilnius: Versus aureus, 2016.

Miknys, Rimantas. „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais“. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995.

Miknys, Rimantas. „Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika“. Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę.* Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997, p. 27–81.

Miknys, Rimantas. „Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo“. *Darbai ir dienos* 40 (2004): 201–211.

Miknys, Rimantas. „Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas“. Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji*. Vertė V. Grigaitienė, IX–XLVII. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Miknys, Rimantas. „Mykolas Römeris – praeities metraštininkas ir analitikas“. *Prie Nemunėlio* 45, 2 (2020): 16–23.

Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio indėlis į Klaipėdos klausimo sprendimą Hagos teisme“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 133–140. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 88–114. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio požiūris į Vilniaus problemą“. *Lituanistica* 4 (20) (1994): 26–35.

Miknys, Rimantas. „Mykolo Römerio *Raudonojo dienoraščio* puslapių metamorfozės: ar buvo „išduota“ Istorinė Lietuva?“ Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*. Vertė V. Grigaitienė, VII–XVII. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Miknys, Rimantas. „O „Dzienniku“ Michała Römera“. *Lithuania* 4/ 29 (1998): 11–18.

Miknys, Rimantas. „Pilietinės visuomenės ir tautinių santykių modelis M. Römerio Dienoraštyje“. Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena*, 46–54. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.

Miknys, Rimantas. „Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców“. Iš *Zeszyty Historyczne. Zeszyt sto czwarty*, 123–129. Paryż: Instytut Literacki, 1993.

Miknys, Rimantas. „Vieningos Europos samprata krajovcų ideologijoje (XX a. pirma pusė)“. Iš *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas, 149–160. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

Miknys, Rimantas. „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“. Iš *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 173–198. Vilnius: Žaltvykslė, 1991.

Milčinskas, Algirdas. „Lietuvos teisininkų draugijos užuomazga“. *Teisė* 43 (1938): 344–347.

Miłosz, Czesław. „Kas toje Lietuvoje dėjosi“. *Kultūros barai* 6 (1993): 54–58.

Miškinis, Petras Algirdas. „Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai“. Vilnius: leidykla „Mintis“, 1976.

„Mykolo Römerio autobiografija“. Parengė Mindaugas Maksimaitis. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 180–228. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Motieka, Egidijus. „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei“. Iš *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 199–229. Vilnius: Žaltvykslė, 1991.

Motieka, Egidijus. „Lietuvos pilietinės visuomenės modelis M. Römerio veikale „Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“. Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*, 82–109. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.

Nowak, Janusz Tadeusz. „Įvadas“. Iš Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji*. Parengė R. Miknys, vertė I. Tumelytė, IX–XV. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Ochmański, Jerzy. „Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego z 1919 r.“ Iš Z *Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich VI*: *Studia* i *materiały* t. 3, 10–76. Warszawa: Książka i Wiedza, 1968.

Pakštas, Kazys. „Vilniaus problema“. *Židinys*, 1935, Nr. 2 (122), 129–139.

Petkevičius, Tadas. „Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra“. *Teisių fakulteto darbai* 6, 14 (1932): 603–619.

Piłsudski, Józef. „Prezmówienie w Wilnie 20 kwietnia 1922 roku“. *Znak* 409/6 (1989): 69–71.

Pivoras, Saulius. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) atkūrimo, Baltų vienybės projektai ir Mykolas Römeris“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 80–88. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Polski słownik biograficzny. Tom XXXI/4. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Polska Academia Nauk, 1989.

Pšibilskis Bronius Vygintas, „Mykolas Römeris – politikos studijų Lietuvoje iniciatorius“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 122–133. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Račkauskas, Konstantinas. „Civilinės teisės kodekso ruošti komisijos sudarymas“. *Teisė* 36 (1936): 426–428.

Rain, Pierre. *L'École libre des sciences politiques* 1817–1945. Paris: Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1963.

Redslob, Robert. „La Lithuanie en face de l'Allemagne“, *Revue politique et parlementaire* 10 décembre 1935: 475–480.

Rėmeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.* Vilnius: leidykla „Mintis“, 1990.

Robinson, Jacob. *Das Minoritäten Problem und seine Literatur*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1928.

Roemeris, Mykolas. Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje. Lietuvos universiteto teisių fakulteto darbai. II tomas, 1 knyga, 1925.

Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. *Lietuvos aidas*, 1934 m. sausio 25 d. Nr. 20 (1987), 2–3.

Roemeris Mykolas, „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu“, *Naujoji Romuva*, 114 (1933): 220–225.

Römeris, Mykolas. *Administracinis teismas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928.

Römeris, Mykolas. „Administracinio teismo įstatymo projektas“. *Židinys* 5–6 (1940): 561–576.

Römeris, Mykolas. „Akademinius mokslo metus pradedant“. *Židinys*, 8–9 (1934), 129–134.

Römeris, Mykolas. „Auklėjamosios drausmės kolonijos Šveicarijoje“. *Teisė* 4 (1923): 11–30.

Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“. *Kultūra* 1932, Nr. 12 (110), 617–622.

Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“. *Kultūra* 1933, Nr. 1 (111), 1–8.

Römeris, Mykolas. „Dėl vieno įstatymo aiškinimo“. *Teisė* 9 (1926): 11–30.

Römeris Mykolas. *Dabartinės konstitucijos*. Antrasis rinkinys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1932.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1911 m. sausio 1-oji (14-oji) – 1912 m. balandžio 20-oji (gegužės 3-ioji)*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji*. Parengė R. Miknys, vertė I. Tumelytė. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2011.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2012.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2013.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1922 m. birželio 16-oji – 1923 m. balandžio 10-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2016.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1923 m. balandžio 11-oji – 1924 m. kovo 21-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

Römeris, Mykolas. *Dienoraštis 1924 m. kovo 22-oji – 1924 m. lapkričio 29-oji*. Parengė R. Miknys, vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.

Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis". *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 441–479.

Römeris, Mykolas. „Įstatymų konstitucingumas". *Teisė* 7 (1925): 1–17.

Römeris, Mykolas. „Įvykęs faktas ir teisinė tikrenybė". *Teisė* 47 (1939): 249–258.

Römeris, Mykolas. „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas". *Vairas*, 1932, Nr. 4, 453–466.

Römeris, Mykolas. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio" B-vės spaustuvė, 1931.

Römeris, Mykolas. „Lenkų ir lietuvių ginčas". *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*. Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 246–254.

Römeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937.

Römeris, Mykolas. „Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu". *Teisė* 1 (1922): 3–13.

Römeris, Mykolas. *Lietuvos valstybės konstitucijos reforma* (žurnalo Teisė priedas prie Nr. 14). Kaunas: Dirvos, 1928.

Römeris, Mykolas. „Luomų tvarka ir papročiai". *Teisė* 1 (1922): 19–34.

Römeris, Mykolas. „Metrikacijos problema Lietuvoje". *Vaga*, 1931, Nr. 1, 27–39.

Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė". *Kultūra*, 1932, Nr. 5 (103), 257–261.

Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė". *Kultūra*, 1932, Nr. 6–7 (104–105), 321–328.

Römeris, Mykolas. „Vilnius ir Pamarys". *Židinys*, 1934, Nr. 12 (120), 487–491.

Römeris, Mykolas. *Reprezentacija ir mandatas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926.

Römeris, Mykolas. „Rudolfo v. Jheringo „Kova dėl teisės". *Vairas*, 1924 m. sausio 3 d., Nr. 1, 10–11.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija". *Kultūra*, 1937, Nr. 11 (168), 607–619.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija". *Kultūra*, 1937, Nr. 12 (169), 674–683.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija". *Kultūra*, 1938, Nr. 1 (170), 11–20.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija". *Kultūra*, 1938, Nr. 2 (171), 95–102.

Römeris, Mykolas. „Sunkiųjų darbų kalėjimas „ligi gyvos kalbos". *Teisė* 3 (1922): 33–38.

Römeris, Mykolas. *Suverenitetas.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1939.

Römeris, Mykolas. „Teisės" žurnalo penkiolikos metų sukaktis. 37 (1937): 1–9.

Römeris Mykolas. *Valstybė*. I tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1934.

Römeris Mykolas. *Valstybė*. II tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935.

Römeris, Mykolas. „Valstybės Taryba". *Teisė* 16 (1929): 23–36.

Römeris, Mykolas. „Vietos savivaldybės". *Teisė* 3 (1922): 1–16.

Roemeris, Mykolas. „Visuomeninė teisės kilmė". *Vairas*, 1935, Nr. 2, 141–154.

Römeris, Mykolas. „Universiteto problema ir Stepono Batoro universitetas". *Židinys*, 1939, Nr. 12, 673–679.

Römeris, Mykolas. *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

Römer, Michał. *Dzienniki legionowe. I. 18 VII 1915 – 24 II 1916*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2008.
Römer, Michał. *Dzienniki 1911–1913*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2017.
Römer, Michał. *Dzienniki 1914–1915*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2017.
Römer, Michał. *Dzienniki 1916–1919*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2017.
Römer, Michał. *Dzienniki 1920–1930*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2018.
Römer, Michał. *Dzienniki 1931–1938*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2018.
Römer, Michał. *Dzienniki 1939–1945*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2018.
Römer, Michel de. „L'evolution constitutionelle de la Lithuanie". Extrait de la *Revista de Drept Public* 6-9 (1933): 4–19 (Bucarest Institut des Arts Graphiques „E. Marvan" Bd. Mircea 10, 1934).
Römeris, Michel. „L'Entente Baltique et la Solidarité regionale". *L'organisation de la paix Bulletin publications de la Conciliation Internationale* 5-6-7 (1936): 485–503.
Römer'is, Michel. „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel". *Revue Générale de droit International Public* 3 (Mai–Juni 1936): 257–269.
Römeris, Michel. „La juridiction dite „Statutaire" en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel". *Revue internationale française du Droit des gens* 5 (1936): 360–376.
Römeris, Michel. „Le problème juridique du „vacuum" dans le statut du territoire autonome de Memel". *Revue de Droit public et de science politique* juillet-aout-sept. 1936: 480–497.
Romer'is, Michel. „L'organisation de l'Est Européen par voie de solidarité régionale et interrégionale". Extrait de *Revue de droit international* 3 (1937): 5–30 (Paris: Les éditions internationales, 1937).
Römer v. M. *Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*. Osteuropa-Institut in Breslau Quellen und Studein. München, Berlin, Leipzig: J. Schweitzer Verlag (Arthur Sellier), 1930.
Römer, Michał. *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe 1908.
Römer, Michał. „Odpowiedź Józefowi Piłsudskiemu". *Znak* 409/6 (1989): 72–75.
Ruželytė, Ona. „Bažnyčios teisinis statusas". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*, 166–183. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
Ruželytė, Ona. „Nacionalinių junginių koncepcija". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*, 127–165. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
Ruželytė, Ona. „Visuomenės samprata". Iš *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę*, 110–126. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
Saldukas, Linas. „Mykolo Römerio akiračiai". *Darbai ir dienos* 4 (13) (1997): 65–91.
Satkauskas, Rytis. *Tarptautinis Teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme*. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.
Satkauskas, Rytis, „Šimtmetis tarptautinėje bendrijoje: tarptautinė teisė ir Lietuvos valstybingumas", *Teisė* 123 (2022): 133–151.
Sawicki, Jan. „Mała ojczyzna Michała Romera". *Lithuania*, 2/15 (1995): 10–15.
Sawicki, Jan. „Michała Römera myśli o Europie Środkowo-Wschodniej". *Lithuania* 1/14 (1995): 50–53.
Sawicki, Jan. *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego* Toruń: TNT, 1998.
Sawicki, Jan. *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Eugrimas, 1999.

Sirutavičius, Vladas. „Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas)“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 80–88. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Skorupskis, Colonel. „Napoléon en Lituanie“. *Almanach Baltique* 6–7 (1937): 20–25.

Solak, Zbigniew. „Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera“. *Rocznik Krakowski* LX (1994): 129–138.

Solak, Zbigniew. „Michał Römer i masoneria Wileńska (1911–1915)“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 35–46. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Solak, Zbigniew. *Między Polską a Litwą : życie i działalność Michała Römera 1880–1920*. Kraków: Arcana, 2004.

Solak, Zbigniew. *Tarp Lenkijos ir Lietuvos: Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai).* Vilnius: LII leidykla, 2008.

Sorel, Albert. *L'Europe et la Révolution française* (Paris: Plon, 1895–1904).

Stačiokas, Stasys. „M. Römerio mokymas apie suverenitetą ir konstitucingumą aktualus ir šiandien“. Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena*, 7–13. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.

Staliūnas, Darius. „Europos idėja lietuviškame XIX–XX a. sandūros diskurse“. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002: 105–114.

Staliūnas, Darius. „Tado Vrublevskio politinės minties bruožai“. Iš *Mykolo Römerio 120-osioms metinėms. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Mykolas Römeris*, 150–171. Vilnius: Saulabrolis, 1996.

Stankevičius, V. „Prof. Römerio „Reprezentacija ir mandatas“. *Teisė* 10 (1926): 66–72.

Stradiņš, Jānis. „Beginnings of the Intellectual Entente of the Baltic States (1920–1935–1940)“. *Scientific Journal of Riga Technical University*. 18 (2011): 11–18.

Stravinskas, Petras. „Kaip ruošėme Lietuvos civilinį kodeksą?“ *Teisininkų žinios* 25–26 (1958): 15–16.

Stravinskas, Petras. „Mūsų neužmirštamieji“. *Teisininkų žinios* 27–28 (1965): 39–42.

Stravinskas, Petras. „Teisininkai ir civilinės teisės kodifikacija“. *Teisė* 43 (1938): 332–335.

Stravinskas, Petras. „Valstybės tarybos nuomonės teisės klausimais“. *Teisė* 40 (1937): 486.

Sukiennicki, Wiktor. „Wilno na schyłku rządów carskich“. *Zeszyty Historyczne* (Instytut Literacki: Paryż, 1970): 56–58.

Šalkauskis, Kazys. „Kodifikacijos darbas“. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* III (1939): 353–367.

Šapoka, Gintaras. „Lietuvos interesų gynyba Nuolatiniame Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1921–1939 m.“ Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė. Mykolo Romerio universitetas: Vilnius, 2006.

Šapoka, Gintaras. „Lietuvos suvereniteto galiojimo problema Klaipėdos krašte nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo kontekste“. *Jurisprudencija* 52, 44 (2004): 33–46.

Šapoka, Gintaras. „Mykolas Romeris apie Klaipėdos krašto autonomiją“. *Jurisprudencija* 64, 56 (2005): 50–55.

Šapoka, Gintaras. „Mykolas Römeris ir konstitucinė Lietuvos tradicija: pilietinės visuomenės

klausimas“. Iš *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a*., 168–178. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.

Šapoka, Gintaras. „Mykolas Römeris kaip teisėjas“. *Prie Nemunėlio* 45, 2 (2020): 65–70.

Širkaitė, Jolanta. „ Römeriai ir Bagdoniškio dvaras“. *Prie Nemunėlio* 45, 2 (2020): 35–40.

Tamošaitis, Antanas. *Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj*. Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, AKC. „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1929.

Teisė ir persitvarkymas. Vilnius: leidykla „Mintis“, 1989.

Teisė – visuomeninė vertybė. Teisės etiudai-1. Vilnius: leidykla „Mintis“, 1988.

„Teismo kronika“, *Teisė* 5 (1924): 43–44.

„Teisininkų draugijos konstitucijos projektas, kiek jis liečia Teismą“. *Teisė* 1 (1922): 51–53.

„Teisininkų draugijos visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 25 (1934): 84–90.

„Teisininkų draugijos visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 29 (1935): 74–77.

„Teisininkų draugijos 1936 metų visuotinio susirinkimo protokolas“. *Teisė* 33 (1936): 117–120.

„Teisių fakulteto apyskaita 1922–24 mokslo metams“. Iš *Teisių fakulteto darbai*, 208–231. Kaunas, 1924.

Toliušis, Zigmas. „Lietuvos teisininkų draugijos dešimtmetis“. *Teisė* 18 (1930): 115–120.

Toliušis, Zigmas. „Lietuvos teisininkų visuotinieji suvažiavimai“. *Teisė* 51 (1940): 185–187.

Valančius, Tadas. „Mykolas Römeris Lietuvos Nepriklausomybės Akto paraštėse“. *Prie Nemunėlio* 45, 2 (2020): 24–27.

„Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937“. Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1937.

Valstybinė teisė. Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, 1930.

Venclova, Tomas. *Lietuvos istorija visiems*. *Antras tomas*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2019.

Veilentienė, Audronė. „Lietuvos Respublikos seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 metais“. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.

Veilentienė, Audronė. „Memorandumai Prezidentui Antanui Smetonai: opozicijos vienijimosi pradžia“. *Parlamento studijos* 21 (2016), 136–167.

Veilentienė, Audronė. „Prof. Zigmo Žemaičio veika, siekiant grąžinti Vilnių Lietuvai 1920–1922 m.“ *Istorija* 120 (2020): 29–49.

Vilniaus universiteto istorija 1803–1940. Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1977.

Vilniaus universiteto istorija 1940–1979. Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1979.

„Vyriausiojo Tribunolo praktika“. *Teisė* 7 (1925): 65–86.

„Vyriausiojo Tribunolo praktika. Valstybės Konstitucijos 63 straipsnis“. *Teisė* 13 (1928): 61–72.

Vytauto Didžiojo universitetas 1922.II.16–1932.II.16. Kaunas, 1933.

Vytauto Didžiojo universitetas: antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16–1932.IX.1) apyskaita. Kaunas: „Spindulio spaustuvė“, 1933.

Vytauto Didžiojo universitetas 1922–1997. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1997.

X. Y. *Lietuvos sovietizacija*. Augsburgas: Lietuvos teisininkų tremtinių draugija, 1949.

Wojtaszak, Andrzej. „Walki o Wilno 19-21 kwietnia 1919 roku“. *Oblicza wojny* 4 (2021): 193–218.

Z dziejów Romerów na Litwie. Pasmo czynności ciągiem lat idące... Wybór, opracowanie i wstęp Anna i Andrzej Rosnerowie. Warszawa: Oficyna Przeglądu Powszechnego, 1992.

Zinghaus, Viktor. *Führende Köpfe der baltischen Staaten*. *31 Porträts.* Kaunas, Leipzig, Wien: Ostverlag der Buchhandlung Pribačis, 1938.

Žepkaitė, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1980.

Žepkaitė, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.* Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1990.

Žigaras, Feliksas. „Lietuvos kariuomenės karininkų rengimas tarpukariu (1919–1940 m.). *Karo archyvas* (36) 1 (2021): 54–93.

Žilys, Juozas. M. „Römeris ir konstitucinė justicija“. Iš *Mykolas Römeris ir šiandiena*, 14–26. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.

Гримм, Давид Давидович. *Полный перевод латинских слов и цитат из Догмы римского права*. Санкт-Петербург: Освобождение, 1908.

Еллинек, Георг. *Право современного государства*. С.-Петербург: Юрид. книж. магазин Н.К. Мартынова, 1908.

Латкин, Василий Николаевич. *Учебник истории русского права периода Империи (XVIII и XIX ст.)*. Санкт-Петербург: Типография Монтвида, 1909.

Петражицкий, Лев Иосифович. *Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология*. — Санкт-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих, 1905.

Петражицкий, Лев Иосифович. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности*. Том I. Санкт-Петербург: типография Спб. акц. общ. „Слово“, 1907.

Петражицкий, Лев Иосифович. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности.* Том II. Санкт-Петербург: типография Спб. акц. Общ. „Слово“, 1907.

Пахман, Семен Викентьевич. *История кодификации гражданского права*. Т. 1-2. Санкт-Петербург: типография 2 Отд-ния Собств. е. и. в. канцелярии, 1876.

Таганцев, Николай Степанович. Курс русского уголовного права: Часть общая. Кн. 1. Вып. 1-3. Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1874–1880.

Internetinės nuorodos:

Interviu su Rimantu Mikniu: Švedas, Aurimas. „Mykolas Romeris istoriko akimis: savo asmenį siejo ne su kauke, o su ieškančiu ir klystančiu žmogumi“. *Lrt.lt*, 2020 m. kovo 11 d. <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1150180/mykolas-romeris-istoriko-akimis-savo-asmeni-siejo-ne-su-kauke-o-su-ieskanciu-ir-klystanciu-zmogumi>.

Miknys, Rimantas. „Krajovcai“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* <https://www.vle.lt/straipsnis/krajovcai/>.

PRIEDAI

M. RÖMERIO BIBLIOGRAFIJA

Straipsniai lenkų kalba

Dzwon Litwy

Ryś. „Z prasy kowieńskiej. Litwa“. 1921 m. rugpjūčio 4 d. Nr. 43 (49), 1–2.

Polak litewski. „Ciężki błąd“. Turėjo būti perspausdintas iš leidinio *Litwa*. Autorė nerado.

Echo Litwy

„Powrotna fala (z listu prywatnego)“. 1920 m. vasario 26 d., Nr. 46 (60), 1.

Gazeta Codzienna

„Nie ma Ludwika Abramowicza“. 1940 m. vasario 25, Nr. 45, 3.

Redakcja. „Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego“. 1912 m. gruodžio 1 (15) d., Nr. 318, 3.

Gazeta Krajowa

„Bez opieki“. 1920 m. rugsėjo 5 d., Nr. 4, 1.

„Budowa społeczna narodu litewskiego“. 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 10, 1.

„Jeszcze o logice“. 1920 m. spalio 28 d., Nr. 48, 1–2.

„Litewskie stronnictwa polityczne. Tautos pažanga“. 1920 m. rugsėjo 17 d., Nr. 13, 2–3.

„Litewskie stronnictwa polityczne. Žemdirbių sąjunga“. 1920 m. rugsėjo 23 d., Nr. 18, 2–3.

M. R. „Słuszny zarzut“. 1920 m. rugsėjo 21 d., Nr. 16, 1.

„Zapoznajmy się!“ 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 10, 1.

„Co mówi p. Michał Römer?“ 1921 m. vasario 19 d., Nr. 40 (139), 2.

Gazeta Wileńska

Człowiek Wolny. „Daliśmy nakaz I czekamy wykonania“. 1906 m. balandžio 13 (26) d., Nr. 46, 1–2.

E. „Z prasy rosyjskiej“. 1906 m. gegužės 16 (29) d., Nr. 48, 1.

„Kronika miejska. Dawni znajomi“. 1906 m. kovo 6 (vasario 21) d., Nr. 6, 2.

Kumszas. „Z pow. Jeziorskiego“. 1906 m. kovo 23 (balandžio 5) d., Nr. 31, 4.

Litwin. „Posłowie Kowieńscy“. 1906 m. kovo 28 (balandžio 10) d., Nr. 34, 2.

„Ludowcy polscy“. 1906 m. gegužės 31 (birželio 13) d., Nr. 60, 4.

M. „Referat p. Maksima Winawera“. 1906 m. kovo 4 (17) d., Nr. 16, 3.

M. R. „Albert Sorel“. 1906 m. birželio 23 (liepos 6) d., Nr. 79, 4.

M. B. „Konieczność przeciwwagi“. 1906 m. gegužės 19 (birželio 1) d., Nr. 51[4224].

„Od redakcji“. 1906 m. vasario 28 (15) d., Nr. 1, 1.

[4224] M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 29.

„Okrucieństwo programu agrarnego rządu“. 1906 m. birželio 24 (liepos 7) d., Nr. 80, 1.
Prawyborca. „Gdzie też staniecie pp. K. D.“ 1906 m. balandžio 13 (26), Nr. 46, 1.
Prawyborca. „Głos obywatela“. 1906 m. kovo 30 (balandžio 12) d., Nr. 36, 1.
Przyp. Redakcji. 1906 m. gegužės 31 (birželio 13) d., Nr. 60[4225].
Przyp. Redakcji. 1906 m. birželio 21 (liepos 4) d., Nr. 77[4226].
Przyp. Redakcji. 1906 m. birželio 22 (liepos 5) d., Nr. 78[4227].
Przypisek Redakcji. 1906 m. birželio 16 (29) d., Nr. 73[4228].
Przypisek Redakcji. 1906 m. birželio 23 (liepos 6) d., Nr. 79[4229].
Przypisek Redakcji. 1906 m. birželio 25 (liepos 8) d., Nr. 81[4230].
Redakcja. 1906 m. birželio 6 (19) d., Nr. 64[4231].
Redakcja. „Do Czytelników“. 1906 m. liepos 25 (rugpjūčio 7) d., Nr. 105, 1.
Redakcja. „Odezwa do czytelników“. 1906 m. liepos 21 (rugpjūčio 3) d., Nr. 102, 1.
Römer, M. „Porażka Związku 17 października“. 1906 m. kovo 25 (balandžio 7) d., Nr. 33, 2.
Römer, M. „Wilno wobec wyborów“. 1906 m. balandžio 1 (14) d., Nr. 38[4232].
Römer, M. „Wilno, d. 17 (30) maja“. 1906 m. gegužės 18 (31) d., Nr. 50[4233].
Römer, M. „Wilno dnia 12 (25) czerwca“. 1906 m. birželio 13 (26), Nr. 70[4234].
Römer, M. „Po prawyborach wileńskich“. 1906 m. balandžio 12 (25) d., Nr. 45, 2.
Römer, M. „Próbka wartości „statystyki“ urzędowej u nas“. 1906 m. birželio 18 (liepos 1) d., Nr. 75, 1–2.
Römer, M. „W sprawie kobiet“. 1906 m. kovo 4 (17) d., Nr. 16, 2.
Römer, M. „Wilno, d. 15 (28) maja“. 1906 m. gegužės 16 (29) d., Nr. 48, 1.
Römer, M. „Wilno, d. 12 (25) czerwca“. 1906 m. birželio 13 (31) d., Nr. 50, 1.
Römer, M. „Usiłowanie prowokacyjne w Wilnie“. 1906 m. birželio 4 (17) d., Nr. 63, 1–2.
Römer, M. „Konsolidacja Grupy pracy“. 1906 m. gegužės 26 (birželio 8) d., Nr. 56, 1.
Römer, M. „Odezwa posłów robotniczych“. 1906 m. gegužės 21 (birželio 3) d., Nr. 53, 1.
Römer, M. „Centralizm w Dumie“. 1906 m. gegužės 28 (birželio 10) d., Nr. 58, 1.
Römer, M. „Jan Zacharewicz“. 1906 m. gegužės 18 (31) d., Nr. 50, 2.
Römer, M. „Kampania autonomistów“. 1906 m. birželio 8 (21) d., Nr. 66, 1–2.
Römer, M. „Kandydatura nacjonalisty żydowskiego w Wilnie“. 1906 m. kovo 31 d. (balandžio 13) d., Nr. 37, 2.
Römer, M. „Małe wyjaśnienie“. 1906 m. kovo 4 (vasario 19) d., Nr. 5, 1–2.
Römer, M. „O języku litewskim“. 1906 m. balandžio 1 (14) d., Nr. 38, 5.
Römer, M. „Odłam Rosjan wobec wyborów wileńskich“. 1906 m. kovo 30 (balandžio 12) d., Nr. 36, 1–2.
Römer, M. „Ostrożnie, panowie z Warszawy“. 1906 m. kovo 6 (vasario 21) d., Nr. 6, 1–2.

4225 *Ibid.*, l. 32.
4226 *Ibid.*, l. 38.
4227 *Ibid.*, l. 39.
4228 *Ibid.*, l. 37.
4229 *Ibid.*, l. 39.
4230 *Ibid.*, l. 40.
4231 *Ibid.*, l. 34.
4232 *Ibid.*, l. 20.
4233 *Ibid.*, l. 27.
4234 *Ibid.*, l. 36.

Römer, M. „Powszechna zgoda“. 1906 m. kovo 9 (vasario 24) d., Nr. 9, 1.
Römer, M. „Przedstawicielstwo narodowe i wybory“. 1906 m. kovo 13 (vasario 28) d., Nr. 12, 1.
Römer, M. „Sprawa agrarna w Rosji i u nas“. 1906 m. kovo 16 (29) d., Nr. 25, 1–2.
Römer, M. „Sprawa agrarna w Rosji i u nas“. 1906 m. kovo 17 (30) d., Nr. 26, 1.
Römer, M. „Sprawa agrarna w Rosji i u nas“. 1906 m. kovo 18 (31) d., Nr. 27, 1–2.
Römer, M. „Sprawa agrarna w Rosji i u nas“. 1906 m. kovo 19 (balandžio 1) d., Nr. 28, 1.
Römer, M. „Stało się“. 1906 m. birželio 3 (16) d., Nr. 62, 1.
Römer, M. „Tak zwane Komitety Powiatowe“. 1906 m. kovo 4 (17) d., Nr. 16, 1.
Römer, M. „Usiłowania prowokacyjne w Wilnie“. 1906 m. birželio 4 (17) d., Nr. 63, 1–2.
Römer, M. „W sprawie agrarnej“. 1906 m. gegužės 25 (birželio 7) d., Nr. 55, 1.
Römer, M. „Walka o ludowładztwo“. 1906 m. birželio 1 (14) d., Nr. 61, 1.
Römer, M. „Wilno wobec wyborów“. 1906 m. balandžio 1 (14) d., Nr. 38, 1.
Römer, M. „Wilno, d. 15 (28) maja“. 1906 m. gegužės 16 (29) d., Nr. 48, 1.
Römer, M. „Wilno, d. 17 (30) maja“. 1906 m. gegužės 18 (26) d., Nr. 50, 1.
Römer, M. „Wybory“. 1906 m. kovo 24 (balandžio 6) d., Nr. 32, 1.
Römer, M. „Wybory w Wilnie“. 1906 m. balandžio 9 (22) d., Nr. 43, 1–2.
Römer, M. „Z prasy ukraińskiej“. 1906 m. kovo 9 (vasario 24) d., Nr. 9, 2.
Römer, M. „Związek 17 października“. 1906 m. vasario 17 (kovo 2) d., Nr. 3, 1.
Römer, M. „Związek 17 października“. 1906 m. vasario 18 (kovo 3) d., Nr. 4, 1.
Sympatyk kadetów. „Korespondencje“. 1906 m. kovo 31 (balandžio 13) d.[4235]
„Słodki pan Stołypin“[4236].
Spectator. „Listy finlandzkie“. 1906 m. kovo 8 (21) d., Nr. 18, 1–2.
„Sprawozdanie z ogólnego Zebrania Akcyonaryuszów Wileńskiego Banku Ziemskiego“. 1906 m. kovo 8 (21) d., Nr. 18, 3.
Umsza. „Upadek gospodarki rybnej w kraju“. 1906 m. birželio 20 (liepos 3) d., Nr. 76, 1.
„Urzędowe zakończenie dramatu“. 1906 m. birželio 7 (20) d., Nr. 65, 1.
W. K. i M. R. „Wybory Kowieńskie“. 1906 m. kovo 28 (balandžio 10) d., Nr. 34, 1–2.
„W sprawie jubileuszu Elizy Orzeszkowej“. 1906 m. gegužės 27 (birželio 9) d., Nr. 57[4237].
Wilno, 30 czerwca (13 lipca)[4238].
Wilno, 18 (31) lipca.[4239]
Wilno, 3 lipca[4240].
Wilno, d. 21 czerwca (4 lipca). 1906 m. birželio 22 (liepos 5) d., Nr. 78, 1.
X. „Uwagi co do rewolucji Rosyjskiej“. 1906 m. liepos 15 (28) d., Nr. 97, 1.
„Z prasy polskiej“. 1906 m. vasario 23 (kovo 8) d., Nr. 8, 2.

4235 *Ibid.*, l. 19.
4236 *Ibid.*, l. 42.
4237 *Ibid.*, l. 31.
4238 *Ibid.*, l. 41.
4239 *Ibid.*, l. 42.
4240 *Ibid.*, l. 43.

Głos Litwy

Ryś[4241] „Krajowcy“ a plebiscyt“. 1921, Nr. 44. Autorė nerado.

„Litwa“. Z prasy litewskiej. Aneksjoniści i federaliści“. 1921 m. gruodžio 22 d., Nr. 76 (581), 1–2.

Römer, M. „Litwa Niepodległa „Demokratinė Tautos Laisvės santara“. 1921 m. gruodžio 14 d., Nr. 69 (574), 1 – 2.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 15 d. Nr. 70 (575), 3–4.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 16 d. Nr. 71 (576), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 18 d. Nr. 73 (578), 2–3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 20 d. Nr. 74 (579), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 21 d. Nr. 75 (580), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa. Lietuvos Socijalistų Liaudininkų Demokratų Partija“. 1921 m. gruodžio 22 d. Nr. 76 (581), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa. Lietuvos Socijalistų Liaudininkų Demokratų Partija“. 1921 m. gruodžio 23 d. Nr. 77 (582), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa. Lietuvos Socijalistų Liaudininkų Demokratų Partija“. 1921 m. gruodžio 24 d. Nr. 78 (583), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 25 d. Nr. 79 (584), 3.

Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1921 m. gruodžio 29 d. Nr. 81 (586), 3.

Römer, Michał. „Naiwni“. 1920 m. spalio 15, Nr. 2, 1.

Römer, Michał „Niech nie sądzą krajowcy z obozu Litwy Środkowej“. 1920 m. spalio 24 d., Nr. 9, 1–2.

Ryś. „Historia jednej pajęczyny“. 1920 m. lapkričio 30 d., Nr. 39, 1.

Głos Wileński

Demokrata (be pavardės)„ „O program społeczny“. 1912 m. rugsėjo 29 (spalio 12) d., Nr. 6, 2.

Prawyborca (be pavardės)„Kogo wybierać?“ 1912 m. rugsėjo 24 (spalio 7) d., Nr. 1, 2.

R. (be pavardės) „Podajmy sobie dłonie“. 1912 m. rugsėjo 28 (spalio 11) d., Nr. 5, 1–2.

Swój (be pavardės) „Wywiad z mecenaśem Kryżanowskim“. 1912 m. rugsėjo 25 (spalio 8) d., Nr. 2, 1–2.

Goniec Kowieński

Römer, M. „Wolna trybuna“. 1920, Nr. 10.

Römer, M. „Wolna trybuna. Wilno-Kowno II“. 1920 m. lapkričio 24 d., Nr. 10[4242].

Kurier Krajowy

a. „Polityka praw wyjątkowych“. 1912 m. gruodžio 19 (1913 m. sausio 1) d., Nr. 17, 1.

A. B. „Afera nacjonalistów“. 1914 m. sausio 21 (vasario 3) d., Nr. 16, 1–2.

c. „Wojna czy pokój“. 1912 m. gruodžio 5 (18) d., Nr. 5, 2.

[4241] Apie šį *Rys* ar *Ryś* pseudonimą M. Römeris užsiminė dienoraščiuose žr.: Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. vasario 12 d., 1921 m. gruodžio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 99, 395.

[4242] M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 112.

Civis. „W sprawie wyborów miejskich“[4243].
Em-er. „O przewadze ziemiańskiej“. 1914 m. vasario 18 (kovo 3) d., Nr. 3, 2.
h. „Nowy „wróg wewnętrzny“. 1912 m. gruodžio 16 (29) d., Nr. 15, 1.
i. „Braterstwo słowiańskie“. 1912 m. gruodžio 5 (18) d., Nr. 1912, Nr. 5, 1.
„Jeszcze raz „Przeglądowi W“. 1913 m. liepos 13 (26) d., Nr. 156 (181), 1.
„Kilka słów o narodowej demokracji“. 1914 m. sausio 4 (17) d., Nr. 3, 2.
„Komedia reakcji“. 1913 m. birželio 31 (liepos 13) d., Nr. 123 (148), 1–2.
ł. „Wileńskiego T-wa Popierania przemysłu domowego i sztuki ludowej“. 1912 m. gruodžio 21 (1913 m. sausio 3) d., Nr. 19, 2.
M. „Polskie ideały demokratyczne“. 1912 m. gruodžio 1 (14) d., Nr. 2, 1–2.
m. „O kraju naszym“. 1913 m. vasario 28 (kovo 13) d., Nr. 50, 1.
m. „O kraju naszym“. 1913 m. kovo 1 (14) d., Nr. 51, 1.
m. „O kraju naszym“. 1913 m. kovo 5 (18) d., Nr. 52, 1.
„My i oni“. 1913 m. liepos 16 (29) d., Nr. 158 (183), 1.
„Obywatelski czyn“. 1913 m. gruodžio 4 (17) d., Nr. 264 (259), 2.
„O ludowym przemyśle domowym“. 1913 m. kovo 8 (21) d., Nr. 57, 1.
„O robotnikach rolnych“. 1913 m. gruodžio 6 (19) d., Nr. 266 (291), 1–2.
ö. „Prasa i obecna sytuacja“. 1913 m. sausio 25 (vasario 7) d., Nr. 21, 1–2.
„Po uchwale Rady Państwa“. 1913 m. lapkričio 29 (gruodžio 12) d., Nr. 1–2.
„Polityka a „polityka“. 1913 m. kovo 28 (balandžio 10) d., Nr. 73, 1.
„Popularna idea“. 1913 m. gruodžio 20 (1914 m. sausio 2 d.), Nr. 278 (303), 1.
„Przeglądowi Wileńskiemu“. 1913 m. liepos 12 (25), Nr. 132 (157), 1.
„Przeglądowi Wileńskiemu“. 1913 m. liepos 13 (26), Nr. 133 (158), 1.
„Rzeczywistość życia“. 1913 m. rugsėjo 8 (21) d., Nr. 196 (221), 1–2.
R. „Muzeum wsi“. 1912 m. gruodžio 24 (sausio 6) d., Nr. 22, 2.
r. m. „Dwie miary“. 1913 m. rugpjūčio 27 (rugsėjo 9) d., Nr. 185 (210), 1–2.
r. m. „Kto miał rację?“ 1913 m. birželio 6 (19) d., Nr. 127 (152), 1.
r. m. „Nie wolno milczeć o krzywdzie“. 1913 m. kovo 23 (balandžio 5) d., Nr. 1.
r. m. „Odczyt o kooperacji“. 1913 m. lapkričio 19 (22), Nr. 253 (278), 2.
r. m. „Pilna potrzeba“. 1913 m. rugpjūčio 28 (rugsėjo 9) d., Nr. 186 (211), 1.
r. m. „Po wyborach“. 1913 m. rugsėjo 7 (20) d., Nr. 195 (220), 2.
r. m. „Ze wsi włościańskiej“. 1913 m. Autorė nerado.
m. r. „Podstawy spółżycia“. 1913 m. gegužės 5 (18) d., Nr. 102 (127), 1.
m. r. „Podstawy spółżycia“. 1913 m. gegužės 7 (20) d., Nr. 103 (128), 1–2.
m. r. „Podstawy spółżycia“. 1913 m. gegužės 8 (21) d., Nr. 104 (129), 1.
m. r. „Podstawy spółżycia (dokończenie)“[4244].
m. r. „Potrzeba kooperacji“. 1913 m. kovo 12 (25) d., Nr. 60, 2.
m. r. „Prawa kobiety“. 1913 m. birželio 22 (liepos 5) d., Nr. 140 (165), 1.
m. r. „Siła narodowa“. 1913 m. birželio 15 (28) d., Nr. 131 (159), 1.
m. r. „Szkolnictwo litewskie“. 1914 m. kovo 1 (14) d., Nr. 42, 1–2.

4243 *Ibid.*, 66.
4244 *Ibid.*, l. 61.

m. r. „Stanowisko obywatelskie“. 1913 m. balandžio 2 (14) d., Nr. 77, 1.
m. r. „Ugoda w Dumie“. 1913 m. birželio 8 (21) d., Nr. 130 (155), 1–2.
„Rok 19l3 w Wilnie“. 1914 m. sausio 1 (14) d., Nr. 1, 3.
Römer, Michał. „Cenne dzieło“. 1914 m. kovo 22 (balandžio 4) d., Nr. 11–12, 11–12.
Römer, Michał. „Dzieło dyneburskie“. 1913 m. kovo 17 (30) d., Nr. 65, 1.
Römer, Michał. „O związkach kooperatyw“. 1913 m. kovo 15 (28) d., Nr. 63, 1.
„Serwituty“.1913 m. lapkričio 28 (gruodžio 11) d., Nr. 259 (284), 1–2.
„Smutno!“ 1913 m. gegužės 4 (17) d., Nr. 101 (126), 1.
„Sprawa Bejlisa“. 1913 m. rugsėjo 27 (11 spalio), Nr. 211, 3 ir tolesni numeriai.
„Wybory miejskie“. 1913 m. birželio 25 (liepos 7) d., Nr. 118 (143), 1.
„Z powodu „działacza“ p. Śmilgi“. 1913 m. birželio 1 (16) d., Nr. 124 (149), 1.
„Z powodu listu p. Stanisława Montwiłła“. 1913 m. gruodžio 22 (1914 m. sausio 1) d., Nr. 280 (305), 2.
„Z Towarzystwa Przyjaciół Nauk“. 1913 m. gruodžio 6 (19), Nr. 266 (291), 3.

Kurier Litewski

Redakcja. Mankowski, Józef; Römer, Michał; Piłsudzki, Jan; Janulaitis, Augustyn; Sleżewicz, Mykolas. „Listy do Redakcji. Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego“. 1912 m. gruodžio 2 (15) d., Nr. 277, 3.
Rz. „Straż ochotnicza w Wilnie“. 1915 m. vasario 20 (kovo 5) d., Nr. 48, 2.
Römer, Michał. „Walka czy współdziałanie“. 1908 m. liepos 2 (15) d., Nr. 149, 2

Litwa

Römer, Michał. „Szanowny panie Redaktorze!“ (trumpas sveikinimo tekstas) 1908 m. liepa, Nr. 1, 15.
Głos Polaka litewskiego. „Ciężki błąd“. 1921 m. liepos 12 d., Nr. 150 (205).
Głos Polaka litewskiego. „Ciężki błąd“. 1921 m. liepos 13 d., Nr. 151 (206).
Ryś. „Aneksjoniści i federaliści“. 1921 m. gruodžio 2 d., Nr. 278 (325).
Ryś. „Dwie metody“. 1921 m. gruodžio 24 d., Nr. 288 (333), 1.
Ryś. „Kłajpeda“. *Litwa*, 1921 m. rugsėjo 14 d., Nr. 64 (251).
Ryś. „Krajowcy“ a plebiscyt“. 1921 m. vasario 16 d., Nr. 37 (91).
Ryś. „Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej“. 1921 m. liepos 27 d., Nr. 163 (218).
Ryś. „Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej“. 1921 m. liepos 28 d., Nr. 164 (219).
Ryś. „Przegląd Wileński“. 1921 m. lapkričio 1 d., Nr. 255 (302)[4245].
Ryś. „P. R. Komarow w „Echu“. 1921 m. kovo 24 d., Nr. 65 (120)[4246].
Ryś. „Morze“. 1921 m. rugsėjo 11 d., Nr. 202 (249).
Ryś. „O „krajowcach“ wileńskich“. 1921 m. vasario 15 d., Nr. 36 (90).
Ryś. „O zdradzie stanu „Litwy Środkowej“.1922 m. sausio 9 d., Nr. 24 (362)[4247].

4245 *Ibid*., l. 100; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. lapkričio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 374.

4246 M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 103.

4247 *Ibid*., l. 102.

Ryś. „O naturze i granicach sporu litewsko-polskiego“. 1921 m. lapkričio 23 d., Nr. 263[4248].
Ryś. „Rosja“. 1921 m. rugpjūčio 10 d., Nr. 175 (224)[4249].
Ryś. „Rosja“. 1921 m. rugpjūčio 11 d., Nr. 176 (225)[4250].
Ryś. „W sprawie wileńskiej“. 1922 m. sausio 22 d., Nr. 18 (356)[4251].
Römer, M. „Litwa Niepodległa“. 1922 m. vasario 8 d., Nr. 4, 3[4252].
„Wilno-Królewiec“. 1921 m. rugsėjo 28 d., Nr. 216 (263)[4253].
„Z prasy polskiej“. 1920 m. lapkričio 3 d., Nr. 8, 1.

Nowe Słowo

Römer, M. „Proces odrodzeniowy narodu litewskiego i jego rezultaty.“ 1940 m. vasario 25 d., Nr. 38, 2.
Römer, M. „W sprawie jesiennego protestu Polski“. 1940 m. balandžio 14 d., Nr. 77, 2.

Nowiny Wileńskie

„Litewskie stronnictwa polityczne I“. 1921 m. rugpjūčio 15 d., Nr. 40, 3–4.
„Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. rugpjūčio 22 d., Nr. 41, 1–2.
M. R. „Litewskie stronnictwa polityczne II“. 1921 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 43, 1–2.
M. R. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. rugpjūčio 25 d., Nr. 44, 1–2.
M. R. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. rugpjūčio 26 d., Nr. 45, 1–2.
M. R. „Litewskie stronnictwa polityczne III“. 1921 m. rugpjūčio 27 d., Nr. 46, 1–2.
M. R. „Litewskie stronnictwa polityczne IV“. 1921 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 47, 1–2.
M. R. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 49, 3.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne V“. 1921 m. rugsėjo 5 d., Nr. 50, 2–3.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne VI“. 1921 m. rugsėjo 12 d., Nr. 51, 3–4.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne VII. Tautos pažanga“. 1921 m. rugsėjo 19 d., Nr. 52, 3.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. spalio 3 d., Nr. 54, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne VIII. Žemdirbių sąjunga“. 1921 m. spalio 10 d., Nr. 55, 3–4.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. spalio 17 d., Nr. 56, 3–4.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. spalio 24 d., Nr. 57, 2.

4248 *Ibid*., l. 101; Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. rugsėjo 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 311.

4249 M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 114.

4250 *Ibid*.

4251 M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 101–102.

4252 Kūrinį „Litwa Niepodległa“ M. Römeris minėjo dienoraščiuose žr.: Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. spalio 4 d., 1921 m. gruodžio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 333, 404. Planuota leisti knygą apie Lietuvos politines partijas pavadinimu „Litwa Niepodległa“: Römer, Michał. *Litewskie stronnictwa polityczne* (Wilno: Wydawnictwo Novin Wileńskich, 1921).

4253 M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 101.

Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. spalio 31 d., Nr. 58, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne Krikščionys demokratai“. 1921 m. lapkričio 7 d., Nr. 59, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. lapkričio 13 d., Nr. 60, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. lapkričio 21 d., Nr. 61, 2–3.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. lapkričio 28 d., Nr. 62, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. gruodžio 5 d., Nr. 63, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. gruodžio 12 d., Nr. 64, 2.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. gruodžio 19 d., Nr. 65, 2–3.
Michał Romer. „Litewskie stronnictwa polityczne“. 1921 m. gruodžio 26 d., Nr. 66, 2.
M. R. „Dwie zasady“. 1921 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 43, 1.
M. R. „Dwie zasady“. 1921 m. rugpjūčio 25 d., Nr. 44, 1.
Polak litewski. „Ciężki błąd“. 1921 m. liepos 17 d., Nr. 36, 2–3.

Przegląd Wileński[4254]

Abramowicz, Ludwik; Römer, Michał. „Prospekt tygodnika Przegląd Wileński“. 1912, Numer okazowy, 1–2.
B. H. „Arystokratyzm, a postępowość“. 1912 m. kovo 17 (30) d., Nr. 12, 1–3. Nėra tikrumo dėl autorystės.
B. H. „Nacjonalizm“. 1912 m. birželio 2 (15) d., Nr. 23, 1–4. Nėra tikrumo dėl autorystės.
B. H. „Na przełomie.“ 1912 m. sausio 20 (vasario 2) d., Nr. 4, 1–2. Nėra tikrumo dėl autorystės.
B. H. „Oskarżenie przed forum Europy“. 1913 m. birželio 28 (liepos 11) d., Nr. 24–26, 3–5. Nėra tikrumo dėl autorystės.
B. H. „Rosjanie – a sprawa polsko-żydowska“. 1913 m. birželio 8 (21) d., Nr. 22–23, 3–5. Nėra tikrumo dėl autorystės.
B. H. „Sufrażystki angielskie“. 1913 m. vasario 9 (22) d., Nr. 5–6, 8–9. Nėra tikrumo dėl autorystės.
„Litwa a Niemcy“. 1935 m. birželio 28 d., Nr. 11–12, 3–4.
M. R. „Z życia litewskiego“. 1912 m. sausio 13 (26), Nr. 3, 6–7.
M. R. „Z życia litewskiego“. 1912 m. sausio 20 (vasario 2) d., Nr. 4, 6–7.
M. R. „Z życia litewskiego“. 1912 m. sausio 27 (vasario 9) d., Nr. 4, 5.
M. R. „Z życia litewskiego“. 1912 m. vasario 9 (17) d., Nr. 6, 7–8.
M. R. „Zespół“. 1915 m. vasario 6 (19), Nr. 36[4255].
M. R. „Bilans wyborów litewskich“. 1912 m. lapkričio 10 (23) d., Nr. 45–46, 5–8.
M. R. „Czynność a neutralność“. 1915 m. kovo 7 (20) d., Nr. 65, 1.
M. R. „Dwie Litwy“. 1926 m. gegužės 30 d., Nr. 10, 2–4.
M. R. „Dwie Litwy“. 1926 m. birželio 13 d., Nr. 11, 2–3.
M. R. „Gdzie szukać orientacji?“ 1913 m. sausio 13 (26) d., Nr. 1–2, 2–6.
M. R. „Jubileusz działacza litewskiego“. 1912 m. birželio 9 (22) d., Nr. 24, 9–10.

[4254] Nerastas 1922 m. vasarą rašytas straipsnis apie Steigiamąjį Seimą ir rinkiminės kampanijos perspektyvas.
[4255] Römer Michał, Dziennik 1914–1915 (1915 m. vasario 19 (kovo 4) d.). LMAVB RS, f. 138-2230, l. 391; VUB RS, f. 1-F359, l. 91.

M. R. „Ignacy Daniłowicz“. 1934 m. gruodžio 17 d., Nr. 21–22, 13–14.
M. R. „Młodzież i szkoła rosyjska“. 1913 m. kovo 16 (29), Nr. 10–11, 2–5.
M. R. „Listy z Kowna“. 1922 m. kovo 25 d., Nr. 11–12, 2–6.
M. R. „Niepodległość“. 1921 m. gruodžio 8 d., Nr. 5–6, 2–5.
M. R. „Projekt Ustawy Konstytucyjnej“. 1922 m. balandžio 28 d., Nr. 15–17, 2–6.
M. R. „Projekt Ustawy Konstytucyjnej“. 1922 m. gegužės 13 d., Nr. 18–19, 2–7.
M. R. „Przed wyborami“. 1926 m. gegužės 16 d., Nr. 9, 3–4.
M. R. „Przemiany“. 1915 m. vasario 23 (kovo 8) d., Nr. 53, 1.
M. R. „ Przemiany w ugrupowaniach litewskich“. 1913 m. gruodžio 7 (20) d., Nr. 48–49, 8–9.
M. R. „Naród i Lud“. 1915 m. sausio 6 (17) d., Nr. 5, 1.
M. R. „Reforma rolna w sejmie litewskim“. 1922 m. balandžio 8 d., Nr. 13–14, 2–7.
M. R. „Religia, kościół, klerykalizm“. 1914 m. vasario 22 (kovo 7) d., Nr. 7–8, 6–8.
M. R. „Sejm i rząd Rzeczypospolitej Litewskiej“. 1921 m. lapkričio 1 d., Nr. 1, 5–7.
M. R. „Skutki rozdrobnienia“. 1933 m. kovo 12 d., Nr. 5, 2–4.
M. R. „Spełnione dzieło“. 1915 m. sausio 11 (24) d., Nr. 10, 1.
M. R. „Ugoda“. 1914 m. sausio 11 (24) d., Nr. 1–2, 2–5.
M. R. „Z Warszawy“. 1915 m. sausio 28 (vasario 10) d., 27, 1.
M. R. „Zarzuty i wyjaśnienie“. 1913 m. lapkričio 8 (21) d., Nr. 43–45, 3–5.
M. R. „Zespół“. 1915 m. vasario 6 (19) d., Nr. 36, 1.
Nowik, T. „Listy ze Wschodu I“. 1913 m. kovo 3 (16) d., Nr. 8–9, 5–7.
Nowik, T. „Listy ze Wschodu II“. 1913 m. kovo 24 (balandžio 6) d., Nr. 12, 7–9.
Nowik, T. „Listy ze Wschodu III“. 1913 m. balandžio 20 (gegužės 3) d., Nr. 15–16, 9–10.
„Obchód Witoldowy w Kownie“. 1930 m. rugsėjo 20 d., Nr. 15–16, 10–12.
P. K. „Próba wyłomu“. 1932 m. gegužės 29 d., Nr. 10, 3–6.
P. K. „Próba wyłomu“. 1932 m. birželio 12 d., Nr. 11, 2–5.
„Po epilogu“. 1913 m. kovo 16 (29), Nr. 10–11[4256].
„Prof. M. Römer o sytuacji“. 1934 m. kovo 25, Nr. 5, 8–X.
Przyp. Redakcji. 1912 m. gegužės 12 (25) d., Nr. 20[4257].
Römer, Michał. „Brak konsekwencji“. 1912 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d., Nr. 34–35, 1–3.
Römer, Michał. „Demokracja i rozwój narodowościowy“. 1912 m. balandžio 28 d., Nr. 18, 1–3.
Römer, Michał. „Dobre w złem“. 1912 m. rugsėjo 29 (spalio 12) d., Nr. 39–40, 1–4.
Römer, Michał. „Dwie formuły“. 1925 m. balandžio 5 d., Nr. 6, 2–6.
Römer, Michał. „Handel i Żydzi“. 1912 m. vasario 18 (kovo 2), Nr. 8, 3–5.
Römer, Michał. „Kłajpeda, jako element solidaryzmu Bałtyckiego“. 1924 m. balandžio 22 d., Nr. 7–8, 1–4.
Römer, Michał. „Listy z Kowna“. 1922 m. spalio 15 d., Nr. 39–40, 2–4.
Römer, Michał. „Litewska prasa ludowa“. 1911 m. lapkričio 25, Numer okazowy, 5–6.
Römer, Michał. „Nacjonalizm i kresy“. 1912 m. vasario 4 (17) d., Nr. 6, 1–4.
Römer, Michał. „Nasz przemysł“. 1912 m. sausio 13 (26), Nr. 3, 2–4.

[4256] M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 54.

[4257] M. Römerio straipsniai laikraščiuose *Przegląd Wileński*, *Głos Wileński* 1911–1912 m. VUB RS, f. 1-F384.

Römer, Michał. „O potrzebie programu ludowego“. 1912 m. gegužės 12 (25) d., Nr. 20, 1–3.
Römer, Michał. „Perspektywy narodów bałtyckich“. 1935 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 15–16, 1–4.
Römer, Michał. „Perspektywy narodów bałtyckich“. 1935 m. rugsėjo 20 d., Nr. 17, 3–5.
Römer, Michał. „Pierwszy Sejm litewski“. 1925 m. gruodžio 6 d., Nr. 20, 2–6.
Römer, Michał. „Prace historyków litewskich“. 1930 m. lapkričio 30 d., Nr. 20, 3–5.
Römer, Michał. „Prasa wileńska“. 1912 m. gegužės 12 (25) d., Nr. 20, 3–6.
Römer, Michał. „Prasa wileńska“. 1912 m. gegužės 26 (birželio 8) d., Nr. 22, 3–6.
Römer, Michał. „Przed wyborami“. 1912 m. liepos 7 (20) d., Nr. 28, 1–4.
Römer, Michał. „Przemysł i klasy społeczne“. 1912 m. birželio 9 (22) d., Nr. 10, 2–6.
Römer, Michał. „Reforma konstytucyjna litewska“. 1929 m. sausio 27 d., Nr. 2, 3–5.
Römer, Michał. „Reforma konstytucyjna litewska II“. 1929 m. vasario 10 d., Nr. 3, 2–4.
Römer, Michał. „Reforma konstytucyjna litewska III“. 1929 m. vasario 26 d., Nr. 4, 2–4.
Römer, Michał. „Reforma Uniwersytetu w Kownie“. 1930 m. rugpjūčio 10 d., Nr. 13–14, 8–10.
Römer, Michał. „Tendencyjne złośliwości i niejasności“. 1934 m. gruodžio 17 d., Nr. 21–22, 5–7.
Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. 1922 m. lapkričio 30 d., Nr. 45–46, 2–5.
Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. 1922 m. gruodžio 17 d., Nr. 47–48, 4–6.
Römer, Michał. „Uniwersytet Litewski“. 1929 m. lapkričio 24 d., Nr. 20–21, 7–10.
Römer, Michał. „W sprawie poznania kraju“. 1912 m. gegužės 26 (birželio 8) d., Nr. 22, 3–6.
Römer, Michał. „W sprawie poznania kraju“. 1912 m. liepos 21 (rugpjūčio 3) d., Nr. 29–30[4258].
Römer, Michał. „Wilno i Pomorze. Synteza – dziełem przyszłych pokoleń“. 1934 m. lapkričio 25 d., Nr. 20, 1–4.
Römer, Michał. „Wodpowiedzi p. Hłasce“. 1912 m. birželio 12 (22) d., Nr. 24, 5–6.
Römer, Michał. „Zagadnienie walutowe w Litwie“. 1922 m. spalio 29 d., Nr. 41–42, 4–6.
Römer, Michał. „Z Krajowej sztuki ludowej“. 1912 m. gruodžio 1 (14), Nr. 47–49, 8–9.
Römer, Michał. „Z T-wa Przyjaciół Nauk“. 1912 m. kovo 23 (balandžio 5 d.), Nr. 13, 8–10.
Römer, Michał. „Zadania pisma demokratycznego“. 1911 m. gruodžio 30 (1912 m. sausio 12) d., Nr. 1, 8–9.
Römer, Michał. „Zastrzeżenie“. 1912 m. kovo 31 (balandžio 13) d., Nr. 14, 1–2.
X. R. „List z Kowna“. 1931 m. kovo 27 d., Nr. 6–7, 10.
X. R. „List z Kowna“. 1935 m. spalio 8 d., Nr. 18, 2–3.
X. „Z życia litewskiego: przed wyborami“. 1912 m. rugpjūčio 29 (rugsėjo 8) d., Nr. 34–35[4259].
Sk. „Wileńska straż ochotnicza“. 1915 m. kovo 2 (15) d., Nr. 60, 1.
Simplex. „Są sędziowe w Hadze“. 1932 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 14, 1–2.
Spectator. „Listy do redakcji“. 1912 m. kovo 31 (balandžio 13) d., Nr. 14, 10.
Spektator. „Wystawa dzieł Czurlanisa“. 1913 m. lapkričio 8 (21) d., Nr. 43–45, 13.
„Wpływy postronne“. 1913 m. birželio 8 d (21) d., Nr. 22–23, 1–3.
„Zjazd Litewskiego Związku Włościańskiego“. 1921 m. lapkričio 9 d., Nr. 2, 12.

[4258] M. Römerio straipsniai laikraščiuose *Przegląd Wileński*, *Głos Wileński* 1911–1912 m. VUB RS, f. 1-F384.

[4259] *Ibid*.

Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie

Römer, Michał. „Instruktarz czynności ekonomicznych dla Im. Pana Ekonoma Abelskiego do natury dóbr w opisaniu y praktyce uregulowany ex anno 1781-o a die 23 apr. " 1908, 69–94.

Straż Litwy

Sz. J. „Kooperacja – jako zasada państwowa Litwy". 1921 m. vasario 16 d., Nr. 22, 2–3.

Tygodnik Wileński

Römer, Michał. „Uwłaszczenie włościan (ukaz z d. 1 marca 1863 r.)". 1911 m. kovo 6 (19) d., Nr. 10, 2.

„Prasa periodyczna w Wilnie w r. 1905–1911". 1911 m. kovo 6 (19) d., Nr. 10, 2–6.

Wiadomości Wileńskie

Römer, Michał. „?" 1920 m. spalio 5 d., Nr. 48, 1–2.

„Z Kowna. Odczyt Michała Römera w Kownie". 1920 m. rugsėjo 14 d., Nr. 30, 3.

Straipsniai lenkų spaudoje

Dziennik Narodowy

„Łaska carska". 1915 m. rugpjūčio 7 d., Nr. 88, 1.

Gazeta Sądowa Warszawska

Römer, Michał. „W sprawie upoważnienia mężatek". *Gazeta Sądowa Warszawska*, 1918 m. rugsėjo 7 d., Nr. 36. 335–337.

Grupy Polskie Porozumień Prawniczych z Zagranicą

Römer, M. „Organizacja władzy politycznej w rozwoju konstytucyjnym Republiki Litewskiej". Warszawa: Odbitka z zeszytu 4 Wydawnictw Grup Polskich Porozumień Prawniczych z Zagranicą, 1939[4260].

Instytut Gospodarstwa Społecznego

Iš *Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1938, 147–152.

Krytyka

Römer, Michał. „Stosunki etnograficzno – kulturalne na Litwie". 1906, Nr. 1 (8), 53–59, 158–168, 289–295, 388–395, 496–502.

Kultura

Römer, Michał. „W sprawie litewskiej". 1907, Nr. 1, 72–79.

Römer, M. „Listy litewskie". R. 2, t. 4, z. 12, 1908, 175–188.

[4260] Galimai straipsnio fragmento juodraštis: LMAVB RS, f. 138-2274, l. 1–8.

Kurjer Lubelski

Römer, M. „Zagadnienia obecnej chwili w polityce państwowej“. 1915 m. kovo 15 d., Nr. 17[4261].

Kurier Lwowski

„Protest“. 1904 m. balandžio 19 arba 20 d.[4262]

Römer, Michał. „Wybory Wileńskie“. 1906 m. gruodžio 10 d., Nr. 337, 1–2.

Kurjer Polski

K. „Ewolucje“. 1916 m. liepos 28 d., Nr. 208, 1.

Kurjer Warszawski: *interviu*

Kodź, Stanisław. „Druga podróż do Kowna. Rozmowa z prof. Michałem Römerem“. 1928 m. gegužės 1 d., Nr. 120, 5.

Myśl Polska

Römer, Michał. „Blok ludów b. Rzeczypospolitej“. 1916, Nr. 5 (2), 78–81.

Šiame leidinyje gali būti ir daugiau M. Römerio straipsnių.

Naprzód

„Skrępowanego lwa osioł z przyjemnością kopie“. 1907, 2–3.

Naród

Šiame leidinyje gali būti M. Römerio straipsnių. 1920 m. liepos 19 d. dienoraštyje jis rašė, kad parašė straipsnius „laiškų iš Lietuvos“ („listów z Litwy“) pavadinimu.

Nauka Polska

M. Römeris planavo rašyti straipsnį apie Lietuvos mokslą lenkų žurnalui *Nauka Polska*, bet tokį straipsnį parašė lenkų mokslininkas. Jame minėjo ir M. Römerį, jo biografinius duomenis. Brensztejn, Michał. „Nauka w Republice Litewskiej“. *Nauka Polska*, 1934, T. XIX, 225–308.

Nowa Gazeta

Römer, Michał. „Z Białej Rusi“. 1910 m. gruodžio 20 d., Nr. 581, 2–3.

Römer, Michał. „Z Białej Rusi“. 1910 m. gruodžio 22 d., Nr. 585, 1–2.

Römer, Michał. „Z Litwy“. 1910 m. gegužės 6 d., Nr. 205, 2

Römer, Michał. „Z Litwy“. 1910 m. gegužės 7 d., Nr. 207, 3.

Römer, Michał. „Z Litwy“. 1911 m. balandžio 13 d., Nr. 171, 2.

Römer, Michał. „Z Litwy“. 1911 m. balandžio 14 d., Nr. 173, 1–2.

Römer, Michał. „Z Litwy“. 1911 m. balandžio 20 d., Nr. 180, 1.

[4261] M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l.94.

[4262] *Ibid.*, l. 2.

Nowa Reforma

Rašė straipsnį apie politinių srovių raidą Lietuvoje. Apie tai minėjo 1915 m. liepos 19 d. savo dienoraštyje. Tačiau rankraštis galėjo pasimesti.

Nowe Życie

Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. 1911, Nr. 20, 613–617.

Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. 1911, Nr. 21, 646–653.

Römer, Michał. „Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 – 14 czerwca r. 1910“. 1911, Nr. 22, 676–683.

Prawda

Römer, M. „Listy litewskie. Ewolucja idei narodowej oraz państwowości litewskiej“. 1907 m. sausio 26 d., Nr. 4 (1358), 38–40.

Römer, M. „Listy litewskie. Zjazd delegacki litewski na tle wypadków (jesiennych) z r. 1905, jako punkt wyjścia w obecnym kształtowaniu się stronnictw i sił społecznych litewskich“. 1907 m. kovo 2 d., Nr. 9 (1364), 95–96.

Römer, M. „Listy litewskie“. 1907 m. kovo 9 d., Nr. 10 (1365), 106–108.

Römer, M. „Listy litewskie. Stronnictwa prawicy: Litewska Chrześcijańska Demokracja i Litewska Narodowa Demokracja“. 1907 m. balandžio 6 d., Nr. 14 (1369), 156–158.

Römer, Michał. „Naród, jako zjawisko kulturalne i polityczne“. 1908 m., Nr. 42 (1449), 511–512.

Römer, Michał. „Naród, jako zjawisko kulturalne i polityczne“. 1908 m., Nr. 43 (1450), 522–523.

Römer, Michał. „Naród, jako zjawisko kulturalne i polityczne“. 1908 m., Nr. 44 (1451), 535–536.

Römer, Michał. „Zagadnienie narodowe białoruskie (szkic publicystyczno-etnograficzny)“. 1907 m. rugpjūčio 10 d., Nr. 32, 374–375.

Römer, Michał. „Zagadnienie narodowe białoruskie (szkic publicystyczno-etnograficzny)“. 1907 m. rugpjūčio 17 d., Nr. 33, 387–388.

Römer, Michał. „Zagadnienie narodowe białoruskie (szkic publicystyczno-etnograficzny)“. 1907 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 34, 400–401.

Römer, Michał. „Zagadnienie narodowe białoruskie (szkic publicystyczno-etnograficzny)“. 1907 m. rugpjūčio 31 d., Nr. 35, 413.

Römer, Michał. „Zagadnienie narodowe białoruskie (szkic publicystyczno-etnograficzny)“. 1907 m. rugsėjo 7 d., Nr. 36, 424–425.

Römer, Michał. „Z powodu jednej książki.“ 1907 m. spalio 12, Nr. 41, 482–483.

Przegląd Handlowo-Przemysłowy

Römer, Michał. „O gospodarce krajowej“. 1913, Nr. 1, 1–7.

Römer, Michał. „Pieniądz“. 1914 m. Nr. 1 (2), 8–11.

Römer, Michał. „Sprawozdanie z Wileńskiego Zjazdu Rejonowego w sprawie rewizji traktatu handlowego z Niemcami. Sekcja leśna“. 1914, Nr. 2 (3), 4–12.

Przegląd Polityczny

„W sprawie Litwy“. 1916, t. 3, 27–30.

Przegląd Społeczny

Römer, Michał. „Ustawodawstwo robotnicze a autonomia“. 1906 m. lapkričio 24 d., Nr. 37, 463–464.

Römer, Michał. „Po rozłamie w PPS“. 1906 m. gruodžio 15 d., Nr. 40, 497–499.

Römer, Michał. „Sprawa rolna“. 1907 m. vasario 9 d., Nr. 6, 78–80.

Römer, Michał. „Sprawa rolna“. 1907 m. vasario 16 d., Nr. 7, 97–99.

Römer, Michał. „Wybory i posłowie litewscy“. 1907 m. kovo 2 d., Nr. 9, 129.

Przymierze

Römer, Michał. „Sprawa litewska (artykuł dyskusyjny)“. 1921 m. vasario 27 d., Nr. 8: 3–7.

Rząd į Wojsko

„Opiekunom“. 1917 m. kovo 10 d., Nr. 12: 4–5[4263].

M. R., starszy żołnierz pułku piechoty Legionów Polskich. „Noblesse oblige“. 1917 m. gegužės 20 d., Nr. 18, 3–4.

Świat Słowiański

Römer, Michał. „Litwini w prusiech książęcych“. Nr. 82 (1911): 197–217.

Römer, Michał. „Litwini w prusiech książęcych“. Nr. 83 (1911): 316–337.

Römer, Michał. „Litwini w prusiech książęcych“. Nr. 84 (1911): 375–385.

Römer, Michał. *Litwini w prusiech książęcych* (odbitka ze Świata Słowiańskiego, Nr. 82–84, 1911). Kraków: Nakładem „Świata Słowiańskiego“, 1911.

Wiadomości Polskie

Šio žurnalo numeriuose 109, 111, 112, 114, 118, 135, 141, 143, 146, 151, 153, 155, 160-161, 167, 173, 177 yra straipsnių, pasirašytų M. R. Kai kuriuose leidiniuose M. Römeris pasirašydavo Spectator. Su tokiu slapyvardžiu yra straipsnių numeriuose šio žurnalo numeriuose 152, 153, 154, 155. Tačiau autorė nėra tikra, jog tai M. Römerio straipsniai. Nemažai straipsnių rašė Mieczysław Rettinger, tad M. R. gali būti ir šio asmens inicialai.

M. R. „Litwa wobec wojny“. 1915 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 38/39, 2–4[4264].

M. R. „Wojna i Litwini“. 1915 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 43, 2 – 4.

Römer, Michał. „O duszę Polesia“. 1916 m. balandžio 23 d., Nr. 73, 12–13.

Römer, M. „Pomoc amerykańska dla Polski“. 1916 m. birželio 11 d., Nr. 80, 9–11.

Römer, M. „Sprawa polska u obcych“. 1916 m. birželio 4 d., Nr. 79, 11–12.

Römer, Michał. „W 125-ą rocznicę konstytucji 3 maja“. 1916 m. gegužės 1 d., Nr. 74, 1–3.

Römer, Michał. „Wojna a solidarność Polski z ludami północnego Wschodu“. 1916 m. balandžio 2 d., Nr. 70, 2–4.

[4263] Römer Michał, Dziennik 1917 (1917 m. kovo 13 d.). LMAVB RS, f. 138-2246, l. 28.

[4264] Straipsnis perspausdintas: Zeszyty Historyczne (Instytut Literacki: Paryż, 1970), 61–127; išverstas į lietuvių kalbą: Römer, Michał. „Lietuva karo akivaizdoje“. *Baltos lankos*, 3 (1993): 205–227.

Widnokrąg

Römer, M. „Dzień 6 sierpnia 1914 r.“ 1916 m., Nr. 11, 3–5.
Römer, M. „Ludy Litwy – Białorusini“. 1916 m. , Nr. 12, 5.
Römer, M. „Ludy Litwy – Polacy litewscy“. 1916 m., Nr. 7, 6–7.
Römer, M. „Oderwanie Litwy od Rosji“. 1916 m. liepos 20 d., Nr. 1/ 2, 5–7.

Wiedeński Kurjer Polski

Lietuvis. „Nastroje w Wilnie“. 1915 m. liepos 24 d., Nr. 245, 4–5.
Lietuvis. „Nastroje w Wilnie“. 1915 m. liepos 26 d., Nr. 246, 3–4.

Ziemia Łomżyńska

Straipsnis apie išvažiuojamųjų teismų posėdžių poreikį[4265]. Autorė nerado.
R. „Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Łomżyńskim“. 1919 m. vasario 14 d., Nr. 7, 4–5.
R. „Wybory do Sejmu Ustawodawczego w okręgu Łomżyńskim“. 1919 m. vasario 21 d., Nr. 8, 2–3.

Zaranie

Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. 1913 m. spalio 23 d., Nr. 43[4266].
Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. 1913 m. spalio 30 d., Nr. 44[4267].
Römer, Michał. „Odrodzenie narodowe Litwinów“. 1913 m. lapkričio 13 d., Nr. 46[4268].

Zeszyty Historyczne

„Litwa wobec wojny. Poufny memoriał z sierpnia 1915 r.“ Paryż: Instytut Literacki, 1970 (17), 56–127.
Römer, Michał. „Dwie teorie o Polakach litewskich“. Paryż: Instytut Literacki, 1993 (106), 131–138[4269].

Życie Spółdzielnia

Römer, Michał. „Zadanie zjazdu eksportowego w stosunku do kooperacji“. 1914 m. gegužės 10 (23) d., Nr. 5, 69–72.

Straipsniai rusų kalba

Русь

Открытое письмо полному составу воспитанников старшего курса императорского училища правоведения. 1905. Autorė nerado.

Вечерняя газета

Им. „Виленское пожарное общество“. 1915 m. vasario 20, Nr. 870[4270].

4265 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. lapkričio 23 d.), 194.
4266 M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 69.
4267 *Ibid*., l. 70.
4268 *Ibid*., l. 71.
4269 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 19 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 305.
4270 M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 92.

Рёмеръ, Михаилъ; Рёмеръ-Охенковская, Елена. „Поляки“. Iš *Формы национального развития в современных государствах. Австро-Венгрия, Россия, Германия.* Под редакцией А. И. Кастелянськаго, 356–382. С. Петербургъ: Изданіе т-ва „Общественная польза“, 1910.

Straipsniai prancūzų kalba

„Lei lithuanienne du 9 mai 1936 sur les élections du „Seimas“. (1937) mašinraštis[4271].

Römer'is, Michel. „La solidarité franco-lithuanienne“. *Almanach Baltique* 6-7 (1937), 28–29.

Römer'is, Michel. „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel“. *Revue Générale de droit International Public* 3 (Mai–Juni 1936): 257–269.

Römeris, Michel. „La juridiction dite „Statutaire“ en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel“. *Revue internationale française du Droit des gens* 5 (1936): 360–376.

Römeris, Michel. „Le problème juridique du „vacuum“ dans le statut du territoire autonome de Memel“. *Revue de Droit public et de science politique* juillet-aout-sept. 1936: 480–497.

Römer, Michel de. „L'evolution constitutionelle de la Lithuanie“. Extrait de la *Revista de Drept Public* 6–9 (1933): 4–19 (Bucarest Institut des Arts Graphiques „E. Marvan“ Bd. Mircea 10, 1934).

Römeris, Michel. „L'Entente Baltique et la Solidarité regionale“. *L'organisation de la paix Bulletin publications de la Conciliation Internationale* 5-6-7 (1936): 485–503.

Romer'is, Michel. „L'organisation de l'Est Européen par voie de solidarité régionale et interrégionale“. Extrait de *Revue de droit international* 3 (1937): 5–30 (Paris: Les éditions internationales, 1937).

Straipsniai vokiečių kalba

„Das rechtliche Garantiesystem der litauischen Souveränität über das Memelgebiet“. Ein Vortrag des Rektors der Universität, professor Roemeris. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1878, l. 89–94.

Römer v. M. *Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928.* Osteuropa-Institut in Breslau Quellen und Studein. München, Berlin, Leipzig: J. Schweitzer Verlag (Arthur Sellier), 1930.

Regelung der Autaicht über die Autonomie der Memellande. Turėjo būti išspausdinta iki maždaug 1933 m. rugsėjo 16 d. leidinyje *Memeler neueste Nachrichten.* Autorė nerado.

Straipsniai lietuvių spaudoje

Akademikas

„J. M. V. D. Universiteto rektoriaus prof. Roemerio sveikinimo žodis neolithuanams filsteriams“. 1936 m. lapkričio 1 d., Nr. 16–17, 318.

M. Römerio sveikinimas Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių studentų tautininkų korporacijai „Neo-Lithuania“ konvento prezidiumui“. 1935 m. lapkričio 15 d., Nr. 18, 405.

Roemeris, Mykolas. „Tauta ir valstybė“. 1935 m. balandžio 15 d., Nr. 7, 155–157.

Roemeris, Mykolas. „Tauta ir valstybė“. 1935 m. gegužės 1 d., Nr. 8, 179–181.

„V. D. U. Rektoriaus M. Römerio linkėjimai Filiae Lithuaniae korp.“ 1939 m. birželio 1 d., Nr. 10 (126), 152.

„V. D. U. Rektoriaus M. Römerio žodis apie SELL sąjungą“. 1939 m. gegužės 15 d., Nr. 9 (125), 133.

[4271] LMAVB RS, f. 138-2268, l. 1–9.

Apžvalga

„Kas įvyko V. D. Universitete? Rektoriaus prof. M. Römerio pareiškimas“. 1938 m. kovo 20 d., Nr. 12 (131), 4.

Rektoriaus M. Römerio laiškas laikraščio „Apžvalga“ redakcijai. 1938 m. kovo 27 d., Nr. 13 (132), 7.

„V. D. U. Rektoriaus p. Römerio sveikinimas“. 1936 m. gruodžio 13 d., Nr. 44 (70), 2.

Ateitis

Römer, M. „Didysis Vilniaus Seimas“. 1915, Nr. 67. Nerastas.

Aušrinė

Römeris, Mykolas. „Iš mūsų praeities“. 1912 m. vasario 23 (kovo 7) d., Nr. 15, 55–57.

Baltos lankos

Römer, Mykolas. „Lietuva karo akivaizdoje“. *Baltos lankos*, 1993, Nr. 3, 208 –210.

Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo biuletenis

Römeris, Mykolas. „Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje“. 1935 m. balandžio 5 d., Nr. 1, 2–13.

Dienos naujienos

„Kokia bus Lietuvos politinė mokykla?“ (interviu). *Dienos naujienos*, 1933 m. vasario 1 d., Nr. 26 (546), 1.

Kultūra

M. R. „Masonai“. 1925, Nr. 5–6: 268–271[4272].

Römeris, Mykolas. „Baltijos politinės problemos“. 1935, Nr. 8 (142), 435–442.

Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“. 1932, Nr. 12 (110), 617–622.

Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“. 1933, Nr. 1 (111), 1–8.

Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė“. 1932, Nr. 5 (103), 257–261.

Römeris, Mykolas. „Nacionalizmas ir valstybė“. 1932, Nr. 6–7 (104-105), 321–328.

Roemeris, Mykolas. „Revoliucija ir laisvė“. 1941, Nr. 1, 14–23.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. 1937, Nr. 11 (168), 607–619.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. 1937, Nr. 12 (169), 674–683.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. 1938, Nr. 1 (170), 11–20.

Römeris, Mykolas. „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija“. 1938, Nr. 2 (171), 95–102.

Lietuva

„Mykolas Romeris Vilniaus „Valdžiai“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 6 d., Nr. 242 (524), 2 (perspausdintas lietuvių kalba straipsnis „Naiwni“ iš *Głos Litwy*).

[4272] Išssaugota platesnės apimties M. Römerio studija apie masonus. Žr.: *Masonai*. LMAVB RS, f. 12-607, l. 1–70.

„Mykolas Romeris Vilniaus „Valdžiai“. *Lietuva*, 1920 m. lapkričio 7 d., Nr. 243 (525), 2.
S. I. „Koperacija, kaip Liet. Valstybingumo pagrindas“. *Lietuva*, 1921 m. sausio 26 d., Nr. 20 (587), 1.

Lietuvos aidas

„Iš prof. Römerio kalbos per sukaktuves V. D. u-te: J. A. Herbačiauskas – „sau žmogus“. 1932 m. kovo 14 d., Nr. 59 (1434), 3–4.
„Kaip Haga ieškojo tiesos“. 1932 m. rugpjūčio 16 d., Nr. 184 (1559), 2. Interviu
M. R. „Seimas ar Valstybės Taryba?“ 1928 m. gegužės 30 d. Nr. 95 (309), 2.
M. Römerio kalba Estijos 16-tą nepriklausomybės sukaktį minint. „Baltijos sąjunga – pacifikacijos ir saugumo elementas“. 1934 m. vasario 26 d., Nr. 46 (2013), 3–4.
„Merkys apie administracinio teismo įstatymą“. M. Römerio mintys. 1938 m. spalio 19 d., Nr. 457 (4266), 3.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje“. 1935 m. balandžio 8 d., Nr. 81 (2344), 2.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje“. 1935 m. balandžio 9 d., Nr. 82 (2345), 2.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje“. 1935 m. balandžio 10 d., Nr. 83 (2346), 2.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje“. 1935 m. balandžio 11 d., Nr. 84 (2347), 2.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. 1934 m. sausio 25 d. Nr. 20 (1987), 2–3.
Km. V. „Myliu tą kraštą…“. 1933 m. rugsėjo 30 d., Nr. 221 (1893), 7.
„Universiteto rektoriaus prof. Roemerio kalba, pasakyta prie prof. Kriščiukaičio kapo“. 1933 m. lapkričio 7 d., Nr. 252 (1924), 2.
„Vytauto Didžiojo universitete. Rektoriaus prof. M. Römerio pareiškimai spaudai“. 1934 m. gegužės 1 d., Nr. 98 (2065), 4.

Lietuvos keleivis

Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. 1934 m. sausio 26 d. Nr. 20, 1–2.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. 1934 m. sausio 27 d. Nr. 21, 1–2.
Roemeris, Mykolas. „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“. 1934 m. sausio 28 d. Nr. 22, 1–2.

Lietuvos studentas

„Pas naująjį V. D. un-to Rektorių. Prof. M. Roemeris aktualiais studentų klausimais“. 1933 m. rugsėjo 15 d., Nr. 9 (52), 1.
„V. D. U. Rektorius sveikina Jubiliatą Resp. Prezidentą“. 1934 m. rugsėjo 15 d., Nr. 9 (65), 1.

Lietuvos ūkininkas

„Dėlei vienos knygelės“. 1908 m. sausio 3 (16) d., Nr. 1, 14–13.
„Dėlei vienos knygelės“. 1908 m. sausio 9 (22) d., Nr. 2, 30–31.
„Lenkų ir lietuvių ginčas“. 1909 m. gegužės 27 (birželio 9) d., Nr. 21, 186–187.
„Lenkų ir lietuvių ginčas“. 1909 m. birželio 3 (16) d., Nr. 22, 198–199.

„Lenkų ir lietuvių ginčas“. 1909 m. birželio 10 (23) d., Nr. 23, 206–207.
„Lenkų ir lietuvių ginčas“. 1909 m. liepos 2 (15) d., Nr. 26, 238–239[4273].

Lietuvos žinios

„Išvados iš pasikalbėjimų su prof. Roemeriu“. 1936 m. gegužės 26 d. 1936 m. gegužės 26 d., Nr. 118 (5099), 2.
Mi. „Vilniaus savanoriai gaisrininkai“. 1915 m. kovo 11 d., Nr. 29, 1.
„Prof. Roemeris dėl santykių su Lenkija“. Apie Skandinavijos ir Baltijos santarvę. 1936 m. kovo 27 d., Nr. 72 (5053), 7.
„Prof. M. Römerio žodis „Lietuvos žinioms“. 1939 m. birželio 17 d., Nr. 135 (6000), 42.
Roemeris, Mykolas; Sleževičius, Mykolas; Bortkevičienė, Felicija; Biržiška, Vaclovas; Janulaitis, Augustinas. „Dominikas Siemaška“. 1932 m. gruodžio 2 d., Nr. 276 (4068), 2.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. balandžio 3 (16) d., Nr. 27, 3.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. balandžio 10 (23) d., Nr. 29, 2–3.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. balandžio 17 (30) d., Nr. 31, 4–5.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. gegužės 1 (14) d., Nr. 34, 2–3.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. rugpjūčio 14 (27) d., Nr. 64, 2–3.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. rugpjūčio 18 (31) d., Nr. 65, 2–3.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. rugpjūčio 21 (rugsėjo 3) d., Nr. 66, 2–3.
Romer'is, M. „Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės“. 1910 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d., Nr. 67, 2.
Römeris, M. „Atsakymas „Vilties“ p. A. Sm.“ 1911 m. gegužės 12 d., Nr. 54, l. 1.
Römeris, M. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje I“. 1914 m. kovo 6 d., Nr. 52, l. 1.
Römeris, M. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje II“. 1914 m. kovo 7 d., Nr. 53, l. 1.
Römeris, M. „Eksporto suvažiavimas Vilniuje III“. 1914 m. kovo 8 d., Nr. 54, l. 1.
Römeris, M. „Karo įtekmė“. 1914 m. gruodžio 17 (30) d., Nr. 193, 2.
Römeris, M. „Karo reikšmė“. 1914 m. spalio 9 (lapkričio 1) d., Nr. 168, 2
Römeris, M. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. 1911 m. balandžio 21 d., Nr. 45, 1–3.
Römeris, M. „Vilniaus lenkų – pirmeivių balsas“. 1911 m. balandžio 23 d., Nr. 46, 1–2.
Römer'is, M. „Visuomenės tvarkymas lenkuose“. 1915 m. vasario 11 (24) d., Nr. 17, 2–3.
Römer'is, M „Visuomenės tvarkymas lenkuose“. 1915 m. vasario 13 (26) d., Nr. 18, 2–3.
Römeris, Mykolas. „Prie lietuvių – lenkų klausimo“. 1911 m. gegužės 24 d., Nr. 59, 1–2.

Nuomonė: „Teisininkų nuomonė apie Kauno miesto burmistro išrinkimo teisėtumą. Prof. Remeris“. 1931 m. liepos 6 d., Nr. 149 (3644), 1.
Interviu: „Partijos ir rinkimų sistema. Prof. Roemerio nuomonė apie partijų iškrypimus.“ 1936 m. gegužės 19 d., Nr. 113 (5094), 2.
Kardelis. „Pasikalbėjimas su prof. Remeriu apie rinkimų sistemas“. 1936 m. gegužės 23 d., Nr. 116 (5097), 5.
„Universiteto Rektoriaus atsišaukimas į studentus“. 1928 m. kovo 7 d., Nr. 55 (2669), 3.

[4273] Ši straipsnių serija išspausdinta ir vėliau: Römeris, Mykolas. „Lenkų ir lietuvių ginčas“. Iš *supra note*, 53: 246–254.

Galimai tai yra M. Römerio straipsniai, išspausdinti laikraštyje „Lietuvos žinios“:
M-is. „Nejaugi?“. 1914 m. liepos 16 (29) d., Nr. 156, 1.
M-is. „Karo šmėklos akivaizdoj“. 1914 m. liepos 19 (rugpjūčio 1) d., Nr. 159, 1.

Literatūros naujienos
Roemeris, Mykolas. „Stasio Šimkaus vardas ir reikšmė atgimimo darbe“. 1935 m. gegužės 16 d., Nr. 10 (26), 3.

Medicina
Römeris, Mykolas. „V. D. Un-to rektorius: kalba laidojant a. a. prof. J. Blažį“. 1939, Nr. 6, 409–412.

Mūsų rytojus
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. gegužės 21 d., Nr. 39 (537), 4.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. gegužės 24 d., Nr. 40 (538), 6.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. gegužės 28 d., Nr. 41 (539), 5.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. birželio 1 d., Nr. 42 (540), 4.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. birželio 4 d., Nr. 43 (541), 4.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. birželio 7 d., Nr. 44 (542), 5.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. birželio 14 d., Nr. 45 (543), 6.
Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935 m. birželio 18 d., Nr. 46 (544), 5[4274].

Naujas žodis
Römeris, Mykolas „Amerikos lietuviai ir Lietuva“. 1927, Nr. 12–13 (52–53), 2.

Naujoji Romuva
„Lietuvių-lenkų santykių problema“. M. Römerio mintys. 1940 m. gegužės 12 d., Nr. 18–19 (786–7), 365–370.
Roemeris, Mykolas. „Darius ir Girėnas“. 1933 m. rugpjūčio 13 d., Nr. 136–137, 652–654.
Roemeris, Mykolas. „Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu“. 1933 m. kovo 5 d., Nr. 114, 220–225.
Roemeris, Mykolas. „Vilnius ir tarptautinė teisė“. 1939 m. spalio 22 d., Nr. 42–43 (455–6), 749–750.
Römeris, Mykolas. „A. A. Ludwik Abramovicz“. 1939 m. birželio 11 d., Nr. 23–24 (436–7), 488–490.
„Sancta simplicitas“ turėjo būti išspausdintas 1940 m. gegužę[4275].

Pasaulio lietuviai
Römeris, Mykolas. „Mintys apie užsienio lietuvius“. Keletas sakinių knygoje *Pasaulio lietuviai*. Knygos redaktorius P. Ruseckas. Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, p. 21.

4274 Ši straipsnių serija atspausdinta ir vėliau: Römeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. Iš *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Lietuvių atgimimo istorijos studijos (Vilnius: Žaltvyksle, 1991), 441–479.

4275 Straipsnio rankraštis: LMAVB RS, f. 138-2283, l. 1–20.

Praeitis

Turėjo būti išleistas M. Römerio rašytas straipsnis apie Bagdoniškių žemes ir ginčus dėl jų XVI-II amžiuje. Tokio straipsnio autorė nerado.

Rytas

Römeris, Mykolas. „Civilinė metrikacija“ ir perskyrimas“. 1932 m. lapkričio 28 d., Nr. 254 (2530), 3.

Straipsnis pagal M. Römerio universitetines paskaitas: „Konstitucijos keitimas“. 1927 m. gegužės 11 d., Nr. 105 (991), 1.

Sekmadienis

X. „Kaip rengiamas civilės metrikacijos įstatymo projektas. Iš pasikalbėjimų su prof. Römeriu“. *Sekmadienis*, 1931 m. kovo 8 d., Nr. 10 (157), 1.

V. K. „Ar yra pas mus šviesuomenės perteklius?“ (interviu). *Sekmadienis*, 1928 m. kovo 11 d., Nr. 1, 2.

„Prof. Roemerio laiškas Kosciolkovskiui“. *Sekmadieni*s, 1936 m. sausio 19 d., Nr. 3 (411), 1.

Studentų dienos

Römeris, Mykolas. „Nepriklausomybės dvidešimtmetis ir universitetas“. 1938 m. kovo 5 d., Nr. 3–4 (16–17), 4.

„Sveikinimai – linkėjimai. V. D. U. Rektorius prof. dr. M. Römeris“. 1937 m. kovo 20 d., Nr. 1, 1.

Römeris, Mykolas. „V. D. U. Rektoriaus žodis“. 1938 m. rugsėjo 30 d., Nr. 11 (24), 2.

„V. D. U. Rektoriaus prof. dr. Römerio kalba prie karsto“. 1938 m. birželio 3 d., Nr. 8–9 (21–22), 7.

Studentų kooperatyvo leidinys Nr. 1

Ord. prof. Mykolo Roemerio Konstitucinės teisės bendrosios dalies kurso programa. Kaunas: „Vega“, 1935?

Tėvų žemė

„Prof. Römeris apie Klaipėdą ir mūsų santykius su Lenkais“. 1934 m. vasario 1 d., Nr. 2, 5.

Römeris, Mykolas. „Koks turėtų būti parlamentas?“ 1934 m. vasario 15 d., Nr. 3, 2.

Römeris, Mykolas. „Koks turėtų būti parlamentas?“ 1934 m. kovo 1 d., Nr. 4, 5–7.

Trimitas

Bičiūnas, V. Prof. Roemeris apie Vilniaus pagrobimą“. 1933 m. birželio 22 d., Nr. 25, 487–490.

Vaga

Römeris, Mykolas. „Metrikacijos problema Lietuvoje“. 1931, Nr. 1, 27–39.

M. R. „Konkordato žalingumas Lietuvai“. 1931, Nr. 1, 9–13.

Vairas

M. R. „Haagos 1932.VIII.11 sprendimo principai“. 1933, Nr. 2, 183–193.

M. R. „Haagos sprendimo principai“. 1933, Nr. 3, 285–295.

Roemeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935, Nr. 6, 129–141.

Roemeris, Mykolas. „Juozas Pilsudskis“. 1935, Nr. 7–8, 288–305.
Roemeris, M. „Lietuvos – Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje“. 1934, Nr. 5, 15–24.
Roemeris, Mykolas. „Visuomeninė teisės kilmė“. 1935, Nr. 2, 141–154.
Römeris, Mykolas. „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“. 1932, Nr. 4, 453–466.
Römeris, Mykolas. „Rudolfo v. Jheringo „Kova dėl teisės“. 1924 m. sausio 3 d., Nr. 1, 10–11.

Vakarai

Roemeris, Mykolas. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 3 d., Nr. 256, 2.
Roemeris, Mykolas. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 4 d., Nr. 257, 2.
Roemeris Mykolas. „Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 5 d. Nr. 258, 2.
Roemeris, Mykolas. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 7 d., Nr. 260, 2.
Roemeris, Mykolas. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261, 2.
Roemeris, Mykolas. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 10 d., Nr. 262, 2.
Roemeris, Mykolas. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“. 1936 m. lapkričio 11 d., Nr. 263, 2.

Varpas

„Balsas iš šalies“. 1913 m. spalio 15 (2) d., Nr. 2, 46–50[4276].

V. D. Universiteto žinios

1927 m. rugsėjo 15 d. M. Römerio vieša paskaita imatrikuliacijos akto metu Lietuvos universitete „Teisinės valstybės organizacijos problemos“. *Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais* (Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1928), 6–31.
„Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio 1936/1937 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba“. 1936, Nr. 3, 77–86.
„Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio 1937/1938 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba“. 1937, Nr. 7–8 (13-14), 217–225.
„Universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio kalba 1937.II.16 d. Universiteto Tarybos iškilmingame posėdyje“. 1937, Nr. 1–5, 3–15.
„Vytauto Didžiojo universiteto Rektoriaus prof. M. Römerio kalba iškilmingajame vasario 16 d. posėdyje“. 1938, Nr. 1–2 (17–18), 2–10.
„V. D. U. Rektoriaus prof. M. Römerio kalba, pasakyta IV.2.d. pagerbiant prof. A. Janulaitį 60 m. sukakties proga“. 1938, Nr. 3–4 (19–20), 35–41.

[4276] M. Römerio straipsniai Lvivo, Vilniaus ir Kauno laikraščiuose 1904–1921 m. VUB RS, f. 1-F359, l. 76.

„V. D. U. Rektoriaus prof. M. Römerio kalba laidojant garbės profesorių P. Leoną“. 1938, Nr. 5–6 (21–22), 96–100.

Židinys

Jo magn. prof. M. Römeris „Židiniui“. 1934, Nr. 12, 460–461.
Römeris, Mykolas. „Administracinio teismo įstatymo projektas“. 1940, Nr. 5–6, 561–576.
Römeris, Mykolas. „Akademinius mokslo metus pradedant“. 1934, Nr. 8–9, 129–134.
Römeris, Mykolas. „Vilnius ir Pamarys“. 1934, Nr. 12 (120), 487–491.
Römeris, Mykolas. „Universiteto problema ir Stepono Batoro universitetas“. 1939, Nr. 12, 673–679.

Straipsnis apie F. Bortkevičienę[4277].

Lietuviškoji enciklopedija

Pirmas tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1933.
„Abdikacija“, 7–8.
„Absenteizmas“, 25–26.
„Administracija“. Kartu su V. Mačiu, 48–51.
„Administracinė teisė“, 51–54.
„Administracinis aktas“, 54–60.
„Administracinis režimas“, 60–63.
„Anarchija“, 536–538.
„Asmens unija“, 1265–1266.
„Asmuo“, 1270–1273.
„Atsistatydinimas“, 1526–1528.
Antras tomas. Kaunas: Akcinė bendrovė „Varpas“, 1934.
„Atstovybė, atstovavimas“, 8–14.
„Aukštesnieji rūmai“, 209–219.
„Balsavimas“, 888–894.
Septintas tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1937.
„Fašizmas“, 1489–1502.
Aštuntas tomas. Kaunas: Akcinė bendrovė „Varpas“, 1940.
„Federacija“, 12–20.
„Funkcija“, 716–722.

Teisė

„Administracinio teismo įstatymo projektas“. M. Römerio pasisakymas. 44 (1938): 523–524.
„Rekt. prof. M. Römerio žodis laidojant P. Leoną“. 42 (1938): 255–259.
Römeris, Mykolas. „Auklėjamosios drausmės kolonijos Šveicarijoje“. 4 (1923): 11–30.
Römeris, Mykolas. „Dėl vieno įstatymo aiškinimo“. 9 (1926): 11–30.
Römeris, Mykolas. „Įstatymų konstitucingumas“. 7 (1925): 1–17.
Römeris, Mykolas. „Įvykęs faktas ir teisinė tikrenybė“. 47 (1939): 249–258.

[4277] Straipsnis „Ponia Felicija Bortkevičienė“ (1935). LMAVB RS, f. 276-599, l. 1–13.

Römeris, Mykolas. „Kelios pastabos pilietybės konstatavimo reikalu Vilniaus srity“. 51 (1940): 91–102.
Römeris, Mykolas. *Lietuvos valstybės konstitucijos reforma* (žurnalo *Teisė* priedas prie Nr. 14). Kaunas: Dirvos, 1928.
Römeris, Mykolas. „Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu“. 1 (1922): 3–13.
Römeris, Mykolas. „Luomų tvarka ir papročiai“. 1 (1922): 19–34.
Römeris, Mykolas. „Nuolatinė konciliacijos komisija“. 41 (1938): 1–9.
Römeris, Mykolas. „Seimo rinkimų įstatymo problema“. 47 (1939): 221–231.
Römeris, Mykolas. „Sunkiųjų darbų kalėjimas „ligi gyvos kalbos“. 3 (1922): 33–38.
Römeris, Mykolas. „Teisės“ žurnalo penkiolikos metų sukaktis. 37 (1937): 1–9.
Römeris, Mykolas. „Valstybės Taryba“. 16 (1929): 23–36.
Römeris, Mykolas. „Vietos savivaldybės“. 3 (1922): 1–16.
Römeris, Mykolas. „Visuomeninė teisės kilmė“. 29 (1935): 1–16.
Römeris, Mykolas. „1936 metų Seimo rinkimo įstatymas“. 35 (1936): 213–238.

Įvairių valstybių konstitucijos prie žurnalo *Teisė* numerių 11–13.
Universiteto rektoriaus prof. Römerio kalba, pasakyta 1933 m. lapkričio 3 d. prie a.a. prof. A. Kriščiukaičio, Vyriausiojo Tribunolo pirmininko, kapo. 24 (1933): 247–251.

Knygos, studijos

Roemeris, Mykolas. *Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje*. Lietuvos universiteto teisių fakulteto darbai. II tomas, 1 knyga, 1925.
Roemeris, Mykolas. *Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose*. Kaunas (M. Kuktos spaustuvė): Žurnalistikos kursai namie, 1933.
Römer, Michał. *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe 1908.
Römer, Michał. *Litewskie stronnictwa polityczne.* Wilno: Wydawnictwo Novin Wileńskich, 1921.
Römer, Michał. *Stosunki etnograficzne – kulturalne na Litwie*. Kraków: Nakładem wydawnictwa „Krytyki“. Czcionkami drukarni literackiej w Krakówie, pod zarządem L. K. Górskiego. 1906
Römeris, Mykolas. *Administracinis teismas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928.
Römeris, Mykolas. *Dabartinės konstitucijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1932.
Römeris, Mykolas. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1931.
Rėmeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: leidykla „Mintis“, 1990.
Römeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937.
Römeris, Mykolas. *Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija*. Kaunas: Kultūros švietimo draugijos leidinys, 1938.
Römeris, Mykolas. *Suverenitetas.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1939.
Römeris, Mykolas. *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

Römeris, Mykolas. *Reprezentacija ir mandatas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1926.
Römeris, Mykolas. *Valstybė*. I tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1934.
Römeris, Mykolas. *Valstybė*. II tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935.
X. Y. *Lietuvos sovietizacija*. Augsburgas: Lietuvos teisininkų tremtinių draugija, 1949.

Monografijos (įtraukta į knygų ir studijų sąrašą):
Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą, 1908
Reprezentacija ir mandatas, 1926
Administracinis teismas, 1928
Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose,1931
Valstybė ir jos konstitucinė teisė:
I dalis: Valstybė: *Valstybė*, I tomas, *Valstybė*, II tomas, 1934/1935
II dalis: Konstitucinės institucijos: *Suverenitetas*, 1939
III dalis: Valstybės formos ir konstituciniai režimai: įvadas su JAV prezidento režimo aprašymu (nerastas rankraštis, 1942), *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai* (rankraštis, 1944, publikuota 2008)

Vadovėliai (įtraukta į knygų ir studijų sąrašą):
Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos I tomas, 1937
Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos II tomas (rankraštis, 1941, publikuota 1990 m.)
Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos III tomas pradėjo rašyti

M. Römerio straipsnis leidinyje, suredaguotame J. Basanavičiaus, „Iš kun. Antana Strazdo gyvenimo ir raštų“. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1911.

Teisės aktų projektai, nuomonės, konsultacijos, aiškinamieji raštai

Parengti teisės aktų projektai
Administracinio teisminio proceso įstatymo projektas
Administracinio teismo įstatymo projektas
Advokatūros įstatymo projektas
Autonomijos garantijų įstatymo projektas
Baudžiamojo kodekso projektas
Civilinės metrikacijos įstatymo projektas
Darbo leidimo ne Lietuvos piliečiams įstatymo projektas
Hipotekos įstatymo projektas
Įstatymo dėl lavonų pristatymo į „Anatomicum“ projektas
Įstatymų skelbimo tvarkos ir jų įsiteisėjimo įstatymo pakeitimų projektai
Koncesijų ir vyriausybinių tiekimų įstatymo projektas
Melioracijos įstatymo projektas
Miškų ir ganyklų servitutų bei bendrųjų ganyklų likvidavimo įstatymo projektas

Ministrų kabineto nutarimo dėl centrinės valdžios valdininkų apmokestinimo Klaipėdos miesto savivaldybėje projektas
Oficialinių kalbų Klaipėdos krašte įstatymo projektas
Prekybos dirbtinėmis trąšomis įstatymo projektas
Savivaldybių įstatymo projektas
Statutinio Teismo įstatymo projektai
Svetimšaliams gyventi įstatymo projektas
Svetimšaliams tarnybos priimti ir juos tarnyboje laikyti įstatymo projektas
Tabako įstatymo projektai
Tabako akcizų įstatymo projektai
Taisyklių svetimšaliams tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymo vykdymui projektas
Teismų santvarkos įstatymo projektas
Universitetų įstatymo projektas
Valstybės Tarybos statuto projektas
Vandenų įstatymo projektas
Verslo registro įstatymo projektas
Žemės reformos įstatymo projektas
Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo projektas
Gali būti ir daugiau.

Svarstyti teisės aktų projektai
1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos projektas
Koncesijų ir vyriausybinių tiekimų įstatymo projektas
Žemės reformos įstatymo projektas
Emigracijos įstatymo projektas
Įstatymo projektas dėl valstybės kišimosi į elektros energijos tiekimo koncesijos santykius
Seimelio rinkimų įstatymo projektas
Gali būti ir daugiau.

Aiškinamieji raštai, gairės įstatymams, studijos, tezės, traktatai
Administracinio teismo įstatymo projektui.
Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymo projektui.
Gubernatoriaus teisių įstatymo projektui.
Hipotekos reformos preliminarūs principai.
Išvados dėl bažnyčios ir vienuolynų turto apmokestinimo, mokesčių surinkimo iš jėzuitų administruojamos žemės nuosavybės.
Klaipėdos krašto prievolėms vykdyti, Statutinio Teismo, Teismų kompetencijos konfliktams spręsti įstatymų projektų grupei.
Klaipėdos krašto teismų ir prokurorų priežiūra[4278].

[4278] Römeris, M. Klaipėdos krašto teismų ir prokurorų priežiūra. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 160, l. 75–81.

Kompetencijos konfliktai tarp autonominių Klaipėdos krašto teismų ir bendrųjų valstybės teismų.

Lietuvos tezės, pagrindžiančios Teismų santvarkos įstatymo normų, susijusių su Klaipėdos krašto teismais, atitikimą Krašto konvencijai ir kartu Statutui.

Lietuvos teismų organizacijos ir kompetencijos dėsniai (kartu su Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisijos nariais)

Memorialai dėl vandens teisės.

Savivaldybių įstatymo aiškinamasis raštas.

Aukštosios politinių mokslų mokyklos steigimo aiškinamasis raštas.

Statutinio Teismo įstatymo projektui.

Studija Vyriausybei dėl Klaipėdos krašto statuto reformos.

Studija Vyriausybei dėl Klaipėdos krašto direktorijos nuostatų dėl Krašto pilietybės įgijimo.

Aiškinamasis raštas kaip kritika Seimo komisijos 1937 m. parengtam Vytauto Didžiojo universiteto statuto projektui.

Traktatas apie Valstybės Tarybos funkcijas.

Vilniaus ir Vilniaus krašto valdymo gairės.

Konsultacijos

Aiškinamasis pranešimas švietimo ministrui dėl universiteto profesorių atleidimo iš darbo teisinių procedūrų.

Aiškinamasis pranešimas švietimo ministrui dėl valstybės vadovo individualaus akto, kuriuo jis atleido iš pareigų dėstytoją, teisėtumo.

Atsakymai į klausimus dėl Klaipėdos krašto administracinio teismo, kuriuos pateikė valstybės aukštieji pareigūnai.

Nuomonė dėl ginčo tarp Lietuvos vyskupo valdžios ir Vyriausybės.

Nuomonė dėl Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto Konkordato XVIII straipsnio.

Konsultacijos dėl Klaipėdos krašto seimelio rinkimų teisinio reguliavimo, aiškinant demokratinius autonomijos principus.

Konsultacijos dėl Klaipėdos krašto seimelio narių priesaikos[4279].

Konsultacijos dėl Klaipėdos krašto teisėjų drausminės atsakomybės, jiems vengiant vartoti lietuvių kalbą teismo procese.

Nuomonė dėl tarptautinės konvencijos dėl pilietybės.

Nuomonė valstybės vadovui dėl Universiteto statuto projektų.

Deklaratyvių argumentų projektas, pagrindžiantis tezę, kad 1940 m. Lietuvos inkorporavimas į Sovietų Sąjungą buvo smurtinis aktas. Skirta 1943 m. balandžio 5 d. vykusiai Kauno konferencijai.

Nuomonės, nutarimai, atsakymų projektai, pateikti Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams

Atsakymų rengimas į valstybių signatarių pateiktas notas.

Dėl autonominių organų teisės prabuoti tauriuosius metalus.

Dėl baudžiamojo proceso Neumanno–Sasso byloje.

[4279] Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937, *supra note*, 1394: 85–86.

Dėl Išlaidų įstatymo atitikimo Klaipėdos krašto statuto nuostatoms.
Dėl J. Gebelso ir R. Heso kvietimo liudininkais nagrinėjant Neumanno–Sasso bylą.
Dėl Klaipėdos krašto administracinio teismo sprendimų.
Dėl Klaipėdos krašto administracinio teismo sudėties teisėtumo.
Dėl Klaipėdos krašto direktorijos sprendimo atleisti iš pareigų Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus teisėjus.
Dėl Klaipėdos krašto gyventojo požymio.
Dėl Klaipėdos krašto gubernatoriaus veiksmų plano, vengiant tarptautinės Lietuvos atsakomybės.
Dėl Klaipėdos krašto karių pensininkų.
Dėl Klaipėdos krašto mokyklų priežiūros.
Dėl Klaipėdos krašto seimelio įstatymo dėl rinkimų į apskričių savivaldybes.
Dėl Klaipėdos krašto seimelio sušaukimo, kad šis išklausytų Krašto direktorijos deklaracijos.
Dėl Lietuvos atsakymo į Vokietijos notą, kuri buvo pateikta dėl paskelbto Lietuvos Respublikos Valstybės saugumo įstatymo.
Dėl Lietuvos ir Klaipėdos krašto matų ir saikų vartojimo.
Dėl Klaipėdos krašto teismų ir Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus sprendimų vykdymo.
Dėl nacionalinių ir autonominių teismų kompetencijos konfliktų.
Dėl Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje paskelbimo leidinyje *Klaipėdos krašto valdžios žinios.*
Dėl teisinių galimybių atleisti iš pareigų Klaipėdos krašto direktorijos pirmininką.
Dėl užrašų, vietovardžių lietuvių kalba Klaipėdos krašte.
Dėl užsieniečių mokytojų Klaipėdos krašte.
Dėl užsieniečių teisinės padėties autonominėje tarnyboje.
Dėl valdininkų įgytų teisių Klaipėdos krašto statuto pagal 28–30 straipsnius.
Dėl valstybinio turto Klaipėdos krašte perėmimo.
Dėl Vokietijos vekselių priėmimo Krašte.
Dėl Žyminio mokesčio įstatymo vetavimo Klaipėdos krašte.
Kt.

Votum separatum

M. Römeris savo publicistinius straipsnius dienoraščiuose, savaitraščiuose ir mėnraščiuose vadino *votum separatum* dėl to, kad jie išsiskyrė iš daugumos nuomonės ar politinių pažiūrų, todėl ne visada parašęs straipsnį būdavo tikras, kad jie bus išspausdinti[4280].

Votum separatum, kaip Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, politinėje Paškevičių byloje už kaltinamojo išteisinimą.

Votum separatum, kaip Vyriausiojo Tribunolo teisėjo, baudžiamojoje byloje dėl revoliucinių socialistinių liaudininkų partijos kreipimosi į Seimą 1920 m.

Votum separatum, kaip Vyriausiojo Tribunolo teisėjo baudžiamosiose bylose, susijusiose su politinių partijų persekiojimu. M. Römeris tokį persekiojimą pripažino tik tokiais atvejais, kai politiniai revoliuciniai veiksmai remiami prievarta, o iš esmės politinį baudžiamąjį kaltinimą

[4280] Römer Michał, Dziennik 1920–1921 (1921 m. liepos 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2254, l. 246.

teisėtuose rinkimuose teisininkas laikė laisvės balsuoti ir pagrindinių pilietinių teisių įgyvendinimo atėmimu.

Votum separatum, kaip Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus teisėjo, Bišofo byloje dėl Kariuomenės teismo ir Klaipėdos krašto autonominių teismų jurisdikcijos.

Votum separatum, kaip Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus teisėjo, Peteraičio byloje dėl Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto autonominių teismų jurisdikcijos.

Votum separatum 1930 m. advokatūros įstatymo projekto daliai dėl būsimų advokatų stažo, atliekant dvejų metų specialią praktiką advokatūroje. M. Römeris buvo už tai, kad advokatūros profesija būtų visiems vienodomis sąlygomis prieinama.

Prisijungimas prie M. J. Rostworowskio deklaracijos svarstant Lietuvos pateiktas ekscepcijas Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme.

M. Römerio pareiškimas (deklaracija, išlyga) dėl šešto klausimo nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą, nes nacionalinis teisėjas nenorėjo, kad susidarytų įspūdis, jog dėl šešto klausimo sprendimas buvo priimtas vienbalsiai.

M. Römeris prisijungė prie Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjų C. de Visscherio ir M. J. Rostworowskio *votum separatum* Panevėžio–Saldutiškio byloje.

M. Römerio *votum separatum*, kaip Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nario, dėl T. Petkevičiaus siūlomo Krašto gubernatoriaus veto dėl Krašto seimelio 1932 m. lapkričio 2 d. įstatymo dėl rinkimų į apskričių savivaldybes, nes tokio teisinio reguliavimo pataisymo būtų neįmanoma, kilus reikalui, Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme.

Kt.

Viešos paskaitos, referatai, pranešimai, kalbos, sveikinimai

1906 m. paskaita Krokuvoje „Café Voltaire“ apie kultūrinius etnografinius santykius Lietuvoje[4281].

1907 m. paskaita Vilniuje apie V. Kudirkos redaguojamą laikraštį *Varpas*[4282].

1909 m. paskaita Sankt Peterburge[4283].

1910 m. rudenį paskaita pas T. Wróblewskį „Rusijos demokratizacija partijų raidoje ir žemės reformoje“.

1911 m. vasario 13 d. referatas rusų kalba advokatų padėjėjų susitikimuose apie žemės paskirstymą pagal 1910 m. birželio 4 d. įstatymą.

1911 m. balandžio 24 d. referatas Lietuvių dailės draugijoje, skirtas parodai apie kaimą.

1911 m. liepos 15 d. referatas Lietuvių mokslo draugijoje „Apie reikalingumą intaisyti Vilniūje etnografijos parodą“.

1911 m. spalio 9 d. referatas rusų kalba advokatų padėjėjų pratybose apie sutarčių vykdymą.

1912 m. sausio 21 d. paskaita lenkų progresyvaus jaunimo būrelyje apie rusų nacionalistinius siekius Vilniuje (kitaip – apie rusų nacionalizmo pagrindimą per baltarusius).

1912 m. kovo 13 d. paskaita rusų kalba advokatų padėjėjų susitikimuose apie lygtinį paleidimą.

4281 Polski słownik biograficzny. Tom XXXI/4 (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Polska Academia Nauk, 1989), 654. Paskaita atspausdinta: Römer, Michał. „Stosunki etnograficzne – kulturalne na Litwie“. *Krytyka*, 1906, Nr. 1 (8), 53–59, 158–168, 289–295, 388–395, 496–502; Römer, Michał. *Stosunki etnograficzne – kulturalne na Litwie* (Kraków: Nakładem wydawnictwa „Krytyki“. Czcionkami drukarni literackiej w Krakówie, pod zarządem L. K. Górskiego, 1906).

4282 „And. Bulotos atsiminimai iš V. Dūmos laikų“. *Diena*, 1935 m. balandžio 7 d., Nr. 14 (819), 3.

4283 Römer Michał, Dziennik 1920 (1920 m. rugpjūčio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2253, l. 160.

1912 m. gruodžio 8 d. paskaita lenkų progresyvaus jaunimo būrelyje „Pažanga ir klerikalizmas“.
1915 m. vasario 22 d. paskaita Amatų klube „Nepriklausomybės problema“.
1915 m. kovo 19 d. referatas pasitarime dėl Informacijos biuro organizavimo apie M. Römerio vizitą Varšuvoje.
1915 m. balandžio 23 d. paskaita Bankų klube „Nepriklausomybės problema“.
1915 m. gegužės paskaita Minske „Nepriklausomybės problema“.
1915 m. liepos 27 d. paskaita Piotrkove apie santykius ir nuotaikas Lietuvoje, ypač Vilniuje.
1916 m. gegužės 29 d. paskaita Varšuvoje apie Lietuvą ir Lenkiją.
1916 m. rugpjūčio 29 d. kalba Lenkų valstybininkų klube apie Lietuvos individualumą, tautinę raidą, Lenkijos reikšmę apsaugant Lietuvą nuo Rusijos įtakos.
1916 m. spalio 15 d. paskaita Lenkijos legionuose apie Lietuvą, jos gyventojų tautinius santykius.
1916 m. spalio 28 d. paskaita Teatro salėje apie Lietuvą ir Baltarusiją.
1916 m. spalio 31 d. paskaita apie Lietuvą ir Baltarusiją ketvirto pulko antram batalionui.
1916 m. gruodžio 19 d. pasisakymas apie J. Piłsudskį, jo idėją, veikimo metodus Amatų klube Vilniuje.
1916 m. gruodžio 20 d. paskaita apie politinę situaciją ir Lenkijos Karalystės Valstybės Tarybą klube „Samopomoc“ Vilniuje.
1916 m. gruodžio 23 d. paskaita Mokslo draugijoje Vilniuje apie politinę situaciją Lenkijos Karalystėje, požiūrį į Lietuvą Lenkijoje.
1916 m. gruodžio 28 d. paskaita Bankų klube Vilniuje.
1916 m. gruodžio 29 d. paskaita Vilniaus darbininkų klube apie Lenkijos Karalystę, politiką karo metu, J. Piłsudskio politiką, Lenkijos požiūrį į Lietuvą.
1918 m. lapkričio 25 d. pranešimas Vilniuje pas advokatą B. Krzyżanowskį apie situaciją Lenkijoje, politinių partijų kovas.
1918 m. gruodį viešnagės Vilniuje metu paskaita Bankų klube ir Darbininkų klube apie padėtį Lenkijoje.
1920 m. rugpjūčio 20 d. paskaita „Lenkų politika rytuose, jos vaisiai ir lietuvių politikos uždaviniai atvaduotuose srityse“ Šaulių sąjungoje Laisvės alėjoje apie Lenkijos ir Lietuvos santykius dėl Vilniaus, Rytų Lietuvos susiejimą su visa Lietuvos valstybe. Paskaitoje daugiausia dalyvavo lietuviai.
1921 m. sausio 2 d. paskaita Kaune apie politinę situaciją Vilniuje, partijų išsidėstymą, tendencijas, susitarimo perspektyvas socialistų liaudininkų demokratų frakcijoje.
1922 m. sausio 19 d. du pranešimai Liaudies partijos ir socialdemokratų posėdžiuose dėl Vilniaus aneksijos.
1923 m. rugsėjo 22 d. pranešimas masonų ložėje apie tarptautinius santykius Rytų Lietuvos kontekste, tarptautinę masoniją.
1925 m. sausio 17 d. paskaita lenkų sąjungų ir asociacijų patalpose „Pochodnia“ draugijai „Visuomenė ir valstybė“.
1925 m. sausio 31 d. antroji paskaitos „Visuomenė ir valstybė“ dalis „Pochodnia“ draugijai.
1926 m. spalio 30 d. kalba apie P. Vileišį jam atminti Lietuvos universitete.
1927 m. gegužės 8 d. prorektoriaus kalba ateitininkų organizacijoje minint jos penkmetį.
1927 m. birželio 6 d. naujai išrinkto rektoriaus kalba plenariniame Lietuvos universiteto tarybos posėdyje.

1927 m. rugpjūčio 20 d. kalba Respublikos Prezidentui apsilankius Antanašės dvare, priklausančiam Römerių giminei.
1927 m. rugsėjo 15 d. rektoriaus kalba-paskaita Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu „Teisinės valstybės organizacija".
1927 m. rugsėjo 18 d. paskaita Lietuvių studentų, studijuojančių užsienyje, kongrese apie šalies jaunimo ugdymo Vakaruose svarbą.
1927 m. rugsėjo 30 d. rektoriaus kalba per atsisveikinimo vakarienę su buvusiu rektoriumi M. Biržiška.
1927 m. spalio 10 d. kalba Vilniaus išlaisvinimo sąjungos nariams apie Lietuvos vienijimosi idėjos gyvybingumą ir istorinį tikslumą.
1927 m. spalio 25 d. kalba Lietuvos universiteto iškilmingam posėdžiui, skirtam prancūzų mokslininkui Marcelino Bertheloto atminimui.
1928 m. sausio 4 d. kalba Lietuvos aukštųjų ir vidurinių mokyklų konferencijoje.
1928 m. vasario 16 d. kalba radijuje lenkų kalba apie Lietuvos nepriklausomybės reikšmę.
1928 m. vasario 16 d. kalba Lietuvos universitete, švenčiant Lietuvos nepriklausomybės 10-metį ir Lietuvos universiteto įsteigimo septynerių metų sukaktį.
1928 m. vasario 18 d. kalba akademinės korporacijos „Neo-Lithuania" pastato pašventinimo ceremonijoje apie Lietuvos tautinio jaunimo svarbą, jos būsimą garbingą veiklą.
1928 m. vasario 18 d. kalba nepartinėje žydų korporacijoje „Vetaria".
1928 m. balandžio 21 d. kalba iškilmingame viešame Humanitarinių mokslų fakulteto susirinkime, skirtame Vydūnui įteikti filosofijos garbės daktaro diplomą.
1928 m. gegužės 15 d. kalba nepriklausomybės dešimtmečiui paminėti, dėl techninių kliūčių kalbos nebuvo girdėti.
1928 m. rugpjūčio 21 d. kalba Lietuvos, Latvijos ir Estijos mokytojų sąjungoje.
1928 m. gegužės 16 d. kalba Latvijos universiteto rektoriaus atvykimo proga.
1928 m. rugsėjo 15 d. kalba Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.
1928 m. rugsėjo 29 d. kalba rektoriaus atsisveikinimo kalba vakarienės su profesūra metu.
1928 m. spalio 21 d. kalba apie M. Biržišką jo jubiliejaus proga.
1928 m. spalio 23 d. kalba išeinant iš Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigų ir pradedant Valstybės Tarybos nario pareigas.
1928 m. gruodžio 16 d. kalba Lietuvos teismų dešimtmečio proga.
1929 m. kovo 14 d. kalba pakvietus garbės nariu akademinėje studentų Teisininkų ir ekonomistų draugijoje.
1929 m. birželio 21 d. sveikinimo žodis Lietuvių–latvių vienybės kongrese.
1929 m. birželio 30 d. kalba kongrese „Kultūra".
1930 m. vasario 2 d. paskaita akademinėje teisininkų ir ekonomistų draugijoje „Valstybės Taryba".
1930 m. vasario 22 d. paskaita Lietuvos teisininkų draugijoje apie Valstybės Tarybos parengtus teismų sistemos organizavimo ir teismų kompetencijos reformos pagrindus.
1930 m. gegužės 8 d. kalba, skirta Paryžiaus universiteto profesoriaus M. Olivier atvykimui.
1930 m. gruodžio 8 d. kalba, skirta Vytauto Didžiojo universiteto Lenkų studentų sąjungos penkerių metų sukakčiai.
1931 m. vasario 28 d. paskaita Lietuvos teisininkų draugijoje apie civilinės būklės aktų įrašų registravimą.

1931 m. kovo 3 d. paskaita apie civilinės būklės aktų įregistravimą.
1931 m. kovo 14 d. diskusijos dėl M. Römerio paskaitos apie civilinės būklės aktų įrašus.
1931 m. kovo 28 d. paskaita draugijoje „Vaga“ apie parlamentinės sistemos esmę, raidą, 1922 m. ir 1928 m. Lietuvos konstitucijų kritiką, būdų panaikinti konstitucinę krizę paieška.
1931 m. balandžio 25 d. kalba Vyriausiojo Tribunolo pirmininko A. Kriščiukaičio jubiliejaus proga.
1931 m. gegužės 21 d. kalba Teisingumo rūmuose vykusiame pirmame Baltijos šalių teisininkų kongreso atidaryme, pasakyta kaip Lietuvos teisininkų draugijos atstovo.
1931 m. birželį kalba Paryžiuje „Collège de France“ 400 metų jubiliejui paminėti.
1931 m. spalio 29 d. kalba studentų atsargos karininkų korporacijos „Ramovė“ metinių sukaktuvių proga.
1932 m. kovo 7 d. kalba apie J. A. Herbačiauską jo literatūrinio darbo 25-mečio proga.
1932 m. kovo 20 d. paskaita „Civilinės metrikacijos ir civilinių jungtuvių klausimas Lietuvoj“ Vinco Kudirkos švietimo draugijoje[4284].
1932 m. rugsėjo 2 d. nevieša paskaita Valstybės Tarybos nariams apie Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą.
1932 m. spalio 16 d. nevieša paskaita Teisių fakultete apie Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą.
1932 m. lapkričio 1 d. M. Römerio pranešimas „Civilinė metrikacija“ Kaune, kongrese „Kultūra“.
1932 m. gruodžio 4 d. nevieša paskaita akademinėje teisininkų ir ekonomistų draugijoje apie Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą.
1933 m. vasario 17 d. pranešimas apie Politikos mokslų mokyklos steigimo poreikį Lietuvoje Žemės ūkio rūmuose Ekonomikos studijų draugijos pokalbių metu.
1933 m. liepos 3–4 d. paskaitų ciklas K. Binkio žurnalistikos kursuose apie valstybines problemas, susijusias su fašizmu ir sovietizmu.
1933 m. liepos 23 d. paskaita Šaulių sąjungoje Obeliuose apie pilotų S. Dariaus ir S. Girėno žūtį, jų skrydžio reikšmę.
1933 m. rugsėjo 15 d. rektoriaus kalba-paskaita Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu „Visuomeninė teisės kilmė“.
1933 m. rugsėjo 25 d. kalba keturių Baltijos valstybių (Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos) studentų VIII vasaros sporto olimpiados SELL atidaryme.
1933 m. spalio 26 d. kalba studentų atsargos karininkų „Ramovė“ korporacijos vienerių metų sukaktuvių proga.
1933 m. lapkričio 3 d. kalba A. Kriščiukaičio laidotuvėse.
1933 m. gruodžio 3 d. kalba draugijos Užsienio lietuviams remti iškilmingame posėdyje.
1934 m. sausio 21 d. paskaita Visuotinėje Lietuvos akademinių draugijų sąjungoje Klaipėdos krašto sukilimo vienuoliktosioms metinėms paminėti „Klaipėdos byla tarptautiniame forume“.
1934 m. vasario 4 d. paskaita liaudininkams „Nacionalizmas Europoje ir Paneuropoje“.
1934 m. vasario 16 d. kalba universiteto įsteigimo ir Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo proga.
1934 m. vasario 24 d. paskaita Estijos nepriklausomybės 16-mečiui paminėti Lietuvos karininkų ramovėje „Baltijos sąjunga“.
1934 m. kovo 7 d. referatas Politinio klubo posėdyje apie tris parlamentarizmo tipus (klasikinį britų, prancūzų ir naująjį britų).

4284 Paskaita neįvyko.

1934 m. kovo 14 d. referatas Politinio klubo posėdyje apie parlamento santykį su vyriausybe, jų lygybę ir diktatūros grėsmę.
1934 m. balandžio 20 d. paskaita Humanistinės kultūros savaitėje apie lietuvių kovą dėl Klaipėdos krašto prieš vokiečių invaziją į Baltijos žemių kompleksą, Lenkijos ir Baltijos valstybių santykį.
1934 m. balandžio 29 d. kalba J. Tumo-Vaižganto muziejaus universitete atidarymo proga.
1934 m. gegužės 1 d. kalba uždarant Humanistinės kultūros savaitę Karo muziejaus kiemelyje.
1934 m. gegužės 2 d. redakcija „Tėvų žemė" surengė diskusijas „Pabaltės sąjunga ir Vilnius" Vytauto Didžiojo universitete, kuriose turėjo dalyvauti ir M. Römeris.
1934 m. gegužės 5 d. viešbutyje „Viktorija" (Klaipėda) įvyko Draugijos akademinės tautos kultūrai kelti „Aukuras" metinis susirinkimas, kurio metu M. Römeris skaitė paskaitą „Klaipėdos lietuviškumas kaip Europos Šiaurės Rytų Pacifikacijos elementas".
1934 m. gegužės 16 d. pasisakymas apie Baltijos regioninę sąjungą Paneuropos tarptautinėje ekonomikos konferencijoje Vienoje[4285].
1934 m. rugsėjo 9 d. kalba Valstybės teatre valstybės vadovo 60-mečio proga.
1934 m. rugsėjo 15 d. rektoriaus kalba Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.
1934 m. spalio 10 d. kalba Kūno kultūros rūmų ir Aukštųjų kūno kultūros kursų atidarymo progra.
1934 m. spalio 28 d. kalba teisininkų ir ekonomistų studentų profesinės korporacijos „Unitas" atidarymo ceremonijoje.
1934 m. lapkričio 18 d. kalba Latvijos nepriklausomybės minėjime.
1934 m. lapkričio 30 d. paskaita Socialinių mokslų institute „Visuomeninė teisės kilmė / Prigimtinės teisės idėjos atgimimas".
1934 m. gruodžio 15 d. kalba žydų akademinės korporacijos „Veteria" 10 metų jubiliejaus proga.
1935 m. sausio 20 d. paskaita Klaipėdos krašto sukakties minėjimo proga „Lietuva Baltijos problemoje" Kaune.
1935 m. vasario 12 d. paskaita Klaipėdos ir Didžiosios Lietuvos draugijoje apie Lietuvą kaip Baltijos valstybę ir jos problemas.
1935 m. vasario 24 d. paskaita Lietuvos Estijos draugijoje Estijos nepriklausomybės dienai paminėti apie Europos regioninių sąjungų ir Baltijos šalių bendradarbiavimo idėją.
1935 m. vasario 24 d. kalba A. Baranauskui atminti renginyje, organizuotame J. Keliuočio ir *Naujosios Romuvos* bičiulių.
1935 m. vasario 24 d. kalba Karininkų ramovės karo klubo patalpose Estijos nepriklausomybės dienai paminėti.
1935 m. kovo 1 d. kalba prasidėjus generalinio štabo karininkų kursams.
1935 m. kovo 12 d. paskaita Rotary klube „Juridinė vacuum'o (spragų) problema Klaipėdos statute".
1935 m. kovo 16 d. paskaita „Tauta ir valstybė" korporacijoje „Neo-Lithuania".
1935 m. kovo 17 d. „Klaipėdos semestro", surengto Lietuvos akademinių draugijų sąjungos, atidarymo kalba.
1935 m. balandžio 7 d. paskaita „Juridinė vacuum'o (spragų) problema Klaipėdos statute" Klaipėdos ir Didžiosios Lietuvos bendradarbiavimo draugijoje (Klaipėda).
1935 m. balandžio 14 d. kalba pradedant ketvirtąjį *Lietuviškosios enciklopedijos* tomą.

[4285] Kalbos rankraštis ir mašinraštis lietuvių ir vokiečių kalbomis: LMAVB RS, f. 138-2276, l. 1–37.

1935 m. balandžio 12 d. įvadinis žodis į latvių profesoriaus Berzinio paskaitą „Dievo idėja ir etiški principai latvių liaudies poezijoje“.

1935 m. gegužės 8 d. Žurnalistų tautininkų skyriaus posėdžio metu skaityta paskaita „Juridinė vacuum'o (spragų) problema Klaipėdos statute“.

1935 m. gegužės 18 d. sveikinimo kalba Lietuvos karininkų ramovėje Baltijos akademinės asociacijos SELL konferencijos atidaryme.

1935 m. birželio 29 d. pranešimas „Apie Baltijos valstybių problemas“, nurodant „Didž. Lietuvos kunigaikštystės vaidmenį, ginant Baltijos barjerą“ Lietuvos–Latvijos–Estijos kongrese.

1935 m. rugsėjo 16 d. rektoriaus kalba Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.

1935 m. spalio 13 d. kalba minint M. K. Čiurlionio 60-ąjį gimtadienį Vytauto Didžiojo universitete.

1935 m. spalio 27 d. paskaita apie nusikaltimą ir bausmes, skaityta leidinio *Kriminalistikos žinynas* iniciatyva.

1935 m. spalio 30 d. baigiamasis žodis Baltijos šalių tarptautinio intelektualaus bendradarbiavimo nacionalinių komisijų konferencijoje.

1935 m. lapkričio 10 d. rektoriaus kalba prisimenant J. Mačį-Kėkštą, paskatinta Užsienio lietuviams remti draugijos.

1935 m. lapkričio 23 d. kalba Lietuvos karininkų ramovėje iškilmingo posėdžio metu.

1935 m. lapkričio 23 d. kalba studentų surengtoje ceremonijoje, skirtoje humanisto ir pacifisto L. Tolstojaus atminimui.

1935 m. gruodžio 11 d. paskaita „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel“ („Lietuvos suvereniteto į Klaipėdos teritoriją juridinė garantijų sistema“) Paryžiaus universiteto Teisės fakulteto iškilmių salėje (Prancūzija).

1935 m. gruodžio 13 d. paskaita Lyginamosios teisės institute (Prancūzija) „Le problème juridique du „vacuum“ dans le statut du territoire autonome de Memel“ („Teisinio vakuumo problema autonominio Klaipėdos krašto statute“).

1935 m. gruodžio 20 d. paskaita Carnegie taikos fondo salėje „Pabaltės Sąjunga ir regioninis solidarumas“.

1936 m. sausio 26 d. kalba Klaipėdos krašto sukilimo ir prijungimo prie Lietuvos metinių minėjime.

1936 m. vasario 9 d. kalba prelato, Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaro Aleksandro Dambrausko-Jakšto 75-mečio proga.

1936 m. vasario 16 d. kalba Lietuvos nepriklausomybės 18-mečiui ir universiteto įsteigimo 14-mečiui paminėti.

1936 m. vasario 24 d. kalba Estijos nepriklausomybės paskelbimo metinių proga.

1936 m. kovo 1 d. Vilniaus semestro atidarymo kalba.

1936 m. kovo 4 d. kalba minint J. Šliūpo 75 metų sukaktį.

1936 m. kovo 21? d. paskaita Lunde (Švedija) apie Klaipėdos kraštą.

1936 m. kovo 24 d. paskaita Baltijos festivalyje Stokholme „Grand Hotel“ (Švedija), dalyvaujat karališkajai porai. Susipažino su princu. Manytina, profesorius skaitė paskaitą „Pabaltės Sąjunga ir regioninis solidarumas“.

1936 m. kovo 26? d. Užsienio politikos draugijoje Stokholme (Švedija) paskaita „Juridinė vacuum'o (spragų) problema Klaipėdos statute“.

1936 m. kovo 27 d. paskaita Upsalos universitete (Švedija) apie Klaipėdos kraštą.

1936 m. balandžio 21 d. kalba pasitikus akademinį chorą iš Helsinkio.
1936 m. gegužės 17 d. kalba Kariuomenės su visuomene susiartinimo šventėje.
1936 m. rugsėjo 15 d. rektoriaus kalba Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.
1936 m. rugsėjo 19 d. kalba Veterinarijos akademijos atidarymo proga.
1936 m. rugsėjo 26 d. sveikinimo žodis profesoriaus Le Furo paskaitoje Vytauto Didžiojo universitete „Distinction des conflits politiques et conflits juridiques".
1936 m. rugsėjo 28 d. sveikinimo žodis profesoriaus Le Furo paskaitoje Lietuvių–prancūzų draugijoje „Droit, morale, politique".
1936 m. spalio 7 d. kalba iškilmingame Teisių fakulteto posėdyje P. Leonui pagerbti.
1936 m. spalio 11 d. sveikinimo žodis studentų korporacijos „Neo-Lithuania" dešimtmečio jubiliejaus proga.
1936 m. spalio 18 d. sveikinimo žodis atidarant Vytauto Didžiojo universitete Užsienio lietuvių studiją.
1936 m. spalio 23 d. paskaita Vakarų draugijoje apie Didžiosios Lietuvos suverenitetą ir Klaipėdos krašto autonomiją.
1936 m. spalio 24 d. kalba akademinės profesūros arbatos metu restorane „Metropolis", išlydint profesorius V. Čepinskį, P. Jakubėną ir B. Česnį į pensiją.
1936 m. lapkričio 22 d. kalba Lietuvos kariuomenės sukūrimo metinių proga.
1936 m. gruodžio 4 d. Žydų karių savanorių sąjungos sveikinimas trejų metų sukakties proga.
1936 m. gruodžio 11 d. kalba Intelektualinio bendradarbiavimo komisijos susirinkime.
1937 m. vasario 15 d. kalba pagerbiant J. Basanavičių.
1937 m. vasario 16 d. kalba Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo proga Karo muziejuje.
1937 m. vasario 16 d. kalba universiteto įsteigimo penkiolikmečio proga.
1937 m. vasario 23 d. kalba universitete Estijos nepriklausomybės proga.
1937 m. gegužės 9 d. sveikinimo kalba lietuvių krepšinio komandai, tapusiai Europos krepšinio nugalėtoja.
1937 m. gegužės 20 d. kalba Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus salėse atidarant Lietuvių–prancūzų draugijos surengtą Napoleono žygių per Lietuvą 125 metų sukaktuvėms paminėti parodą.
1937 m. birželio 9 d. kalba universiteto Technikos fakulteto laboratorijų korpuso Aleksote atidaryme.
1937 m. liepos 7 d. pranešimas Intelektualaus bendradarbiavimo konferencijoje Paryžiuje apie Baltijos šalių regioninį bendradarbiavimą.
1937 m. rugsėjo 15 d. rektoriaus kalba Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.
1937 m. spalio 9 d. Paryžiaus universiteto profesoriaus A. Mestre paskaitos „Caracteres généraux du droit public français" Vytauto Didžiojo universitete pristatymas.
1937 m. spalio 24 d. Paryžiaus universiteto profesoriaus A. Mestre paskaitos „Le paysan français" Lietuvių–prancūzų draugijoje pristatymas.
1937 m. spalio 24 d. kalba studentų atsargos karininkų korporacijos „Ramovė" penkmečio proga.
1937 m. gruodžio 1 d. paskaita Rotary klube apie tarptautinę taikinimo komisiją.
1937 m. gruodžio 11 d. paskaita Lietuvos teisininkų draugijoje apie tarptautinę taikinimo komisiją.
1937 m. gegužės 8 d. sveikinimo žodis Švedijos universiteto Stokholme prorektoriaus N. Stjernbergo paskaitoje universitete „Didžioji tarptautinės taikos epocha antrojo tūkstantmečio viduryje iki Jėzaus Kristaus gimimo".

1938 m. sausio 29 d. sveikinimo žodis prancūzų kalbos ir literatūros profesoriaus A. P. Prioult paskaitoje apie Honoré de Balzaco kūrybą.
1938 m. vasario 16 d. kalba iškilmingame vasario 16 d. posėdyje.
1938 m. vasario 27 d. kalba renginyje „Studentų dienos“.
1938 m. balandžio 2 d. kalba A. Janulaičio 60-mečo proga.
1938 m. gegužės 10 d. kalba Lietuvių–prancūzų draugijoje pasitikus prancūzų rašytoją J. Romainsą, PEN klubo prezidentą.
1938 m. gegužės 14 d. kalba laidojant P. Leoną.
1938 m. liepos 1 d. Paryžiaus radijuje Lietuvos valanda, kurios metu dalytasi įspūdžiais iš radiofono atstovo Leenharto susitikimo su M. Römeriu.
1938 m. rugsėjo 15 d. rektoriaus kalba Lietuvos universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.
1938 m. spalio 5 d. paskaita prieš Romos universiteto profesoriaus paskaitą apie renesansą.
1938 m. spalio 27 d. Ženevos universiteto profesoriaus Ch. Fournier paskaitos apie prancūzų rašytojus pristatymas Lietuvos ir Šveicarijos draugijoje.
1938 m. lapkričio 11 d. paskaita Rotary klube apie administracinį teismą.
1939 m. sausio 13 d. paskaita Politiniame klube apie administracinį teismą bendrovės „Pieno centras“ salėje. Teisininkas išanalizavo du projektus – kadaise savo rengtą ir Seimo komisijos parengtą.
1939 m. vasario 24 d. kalba apie geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą Hagos Rotary klube.
1939 m. kovo 4 d. kalba konfidencialiame teisininkų ir Užsienio reikalų ministerijos atstovų susirinkime, kuriame jis pristatė geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą ir komentavo sprendimą.
1939 m. kovo 5 d. kalba, skirta A. Dambrausko-Jakšto atminimui.
1939 m. kovo 6 d. kalba Valstybės Tarybos salėje Antano Smetonos Lituanistikos instituto atidarymo proga.
1939 m. kovo 8 d. referatas Valstybės Taryboje apie geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos eigą Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme.
1939 m. kovo 15 d. referatas Rotary klube apie apsilankymą Hagos Rotary klube.
1939 m. kovo 24 d. kalba O. Milašiaus kūrybos minėjime Lietuvių–prancūzų draugijos salėje.
1939 m. balandžio 22 d. paskaita Lietuvos teisininkų draugijoje apie Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą.
1939 m. balandžio 25 d. kalba laidojant prof. J. Blažį.
1939 m. gegužės 17 d. iškilmingos dėstytojų priesaikos perskaitymas.
1939 m. birželio 21 d. kalba apie nepriklausomybę, lietuvišką mokyklą, žmogaus socializaciją Bagdoniškio liaudies mokykloje uždarant mokslo metus.
1939 m. rugsėjo 15 d. paskutinė rektoriaus kalba universiteto posėdyje imatrikuliacijos akto metu.
1939 m. spalio 25 d. referatas Rotary klube apie universiteto problemą Vilniaus kontekste, apie Humanitarinių mokslų fakulteto Vilniuje problemas, Polonistikos instituto steigimą, Baltarusių kalbos ir literatūros katedrą, semitologijos, judaistikos, dailės sekcijas.
1940 m. vasario 16 d. paskaita apie Lietuvos nepriklausomybę lietuvių ir lenkų kalbomis Vilniaus rotušėje (arba Didžiojoje gatvėje, arba Štralio namuose, nurodyta, kad Aušros vartų g. 5).
1940 m. kovo 10 d. paskaita Vilniaus universitete lenkų kalba „Politinės valdžios organizavimas Lietuvos konstitucijoje“.

1940 m. kovo 10 d. kalba Vrublevskių bibliotekos L. Abramovičiaus akademijoje minint pirmąsias jo mirties metines.

1940 m. kovo 19 d. paskaita „Pilietybės Vilniaus krašte įstatymas“ Teisininkų draugijoje Lukiškių pastate Vilniuje apie Pilietybės įstatymą.

1940 m. lapkričio 6 d. paskaita universitete, skirta Spalio revoliucijai. Ši paskaita buvo viena iš priežasčių, kodėl jam nebuvo leista kandidatuoti į sovietinės Lietuvos mokslų akademiją.

1940 m. lapkričio 20 d. prievartinė paskaita jauniems dėstytojams (instruktoriams) apie sovietinę konstituciją.

1940 lapkričio 28 d. prievartinė paskaita jauniems dėstytojams (instruktoriams) apie sovietinę konstituciją.

Paskaitos aukštosiose mokyklose

Lietuvos universitete (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitete):

Nuo 1922 m. lapkričio 5 d. – Valstybinė teisė (užsienio valstybių konstitucinė teisė).

Nuo 1934 m. – Valstybinė teisė, Lietuvos valstybinė teisė.

1938 m. – Valstybinė teisė, Valstybinė ir administracinė teisė.

1939 m. – Valstybinė teisė, Lietuvos valstybinė teisė, Valstybinė ir administracinė teisė.

1940 m. pavasario semestras – Valstybinė teisė, Valstybinė-administracinė teisė.

Vilniaus universitete:

1940 m. rudens semestras – Tarybų konstitucinė teisė, Lietuvos TSR konstitucinė teisė.

1941 m. – Valstybinė teisė, Valstybinė ir administracinė teisė.

1942 m. – Valstybinė teisė, seminarai, administracinės teisės seminarai, Valstybinė ir administracinė teisė.

1943 m. – Valstybinė teisė, seminarai, administracinės teisės seminarai, Valstybinė ir administracinė teisė.

Vilniaus valstybiniame universitete:

Nuo 1944 m. – Buržuazinių valstybių konstitucinė teisė, konstitucinės ir administracinės teisės seminarai.

Prieš pat mirtį (1945 m. vasarį) atnaujintos Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. konstitucinės teisės paskaitos.

Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyrius (Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos Generalinio štabo skyrius):

1933–1938 m. Valstybinė teisė[4286].

Politinių ir socialinių mokslų institute, jeigu būtų toks įsteigtas, M. Römeris būtų skaitęs paskaitas:

Dabartinės Lietuvos valstybės vaidmuo Rytų Europoje[4287].

4286 „V. D. Aukšt. Karo Mokyklos v-ko kalba“. *Kardas*, 1939 m. rugpjūčio 1 d., Nr. 15 (317), 377–379.

4287 „Politinių ir socialinių mokslų institutas rengia eilę naudingų paskaitų“. *Karys*, 1936 m. kovo 19 d., Nr. 12, 270–271.

Liaudies universitetas
Nuo 1924 m. būtų dėstęs valstybinę teisę[4288].

Paskaitų konspektai, rankraščiai, užrašai, dėstomų dalykų programos, bilietai

Lietuvos konstitucinė teisė. Prof. Römerio skaitytų 1934–1935 mokslo metais paskaitų užrašai. Kaunas: rankraščio teisėmis, 193. LMAVB RS, f. 12-4821, l. 1–136.

Valstybinė teisė: paskaitos, skaitytos Lietuvos universitete (manytina, 1922–1923 m.). VUB RS, f. 96-301, l. 1–220.

Valstybinės teisės paskaitos, išleistos imant pagrindan J. Švelniko užrašus, papildant Šlapelio užrašais ir naujai padiktuotomis prof. M. Römerio stenogramomis (393 puslapiai). Kaunas: sutvarkė, papildė ir išleido studentas St. Bajorinas. LMAVB RS, f. 12-4822 (393 psl.), 4823 (377 psl.).

Valstybinės teisės programa. Manytina, viena pirmųjų. VUB RS, f. 96-301, l. 101–104.

Lietuvos konstitucinės teisės programa bilietais (viso – 53 bilietai). LMAVB RS, f. 304-232, l. 1–11.

Profesoriaus Romerio paskaitų 1926/27 mokslo metams užrašai.

Ord. prof. Mykolas Römeris. *Konstitucinė teisė: programa.* 1931/1932 Teisių fakulteto programos. Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1931. VUB RS, f. 75-6, l. 1–22; LMAVB RS, f. 138-2286; f. 304-232.

Lietuvos konstitucinės teisės programa (1938). LMAVB RS, f. 304-120, 1. 1–15.

Lietuvos konstitucinės teisės programa (1939). Kaunas: „Vilniaus“ spaustuvė Kaune (rasta prie Vilniaus universiteto 1941/1942 mokslo metų tvarkaraščių, saugomų Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje).

1940/1941 mokslo metų Lietuvos konstitucinės teisės programa (M. Römeris). Vilnius: LTSR Valstybinis Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakultetas. LMAVB RS, f. 304-232, l. 53–55.

Konstitucinės teisės programa. Ord. prof. Mykolas Romeris. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1936. LMAVB RS, f. 304-232, l. 27–38.

Konstitucinės teisės bendrosios dalies ekonomistų kurso programa. LMAVB RS, f. 304-232, l. 39–42.

Valstybinės administracinės teisės programa 1939/1940 m. Ord. prof. Mykolas Romeris. LMAVB RS, f. 304-232, l. 47–52; f. 304-182, l. 1–6.

Administracinės teisės paskaitų temos. LMAVB RS, f. 304-234/11, l. 1–6.

Ord. prof. Mykolo Roemerio konstitucinės teisės bendrosios dalies kurso programa, bilietais kvotimams išdėstyta (data nežinoma, tarp 1929–1936). Kaunas: Vega, Studentų kooperatyvų leidinys, Nr. 1. VUB RS, f. F75-7, l. 1–18.

Egzaminų bilietai. VUB RS, f. 75-8, l. 1–41.

Valstybinė teisė. Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos. Kaunas, 1930 (J. Švelniko stenogramų pagrindu).

Valstybinės teisės konspektas, paruoštas pagal prof. M. Römerio programą. Rankraščio teisėmis. Kaunas, 1935.

Tarybinės konstitucinės teisės 1940/1941 mokslo metų programa. Vilnius: LTSR valstybinis Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakultetas, 1941.

4288 „Liaudies universitetas“. *Lietuvos žinios,* 1924 m. balandžio 9 d., Nr. 83, 1–2.

Lietuvos TSR valstybinė teisė (prof. M. Römerio 1940–1941 m. m. skaitytų paskaitų konspektai I-oji dalis). Redagavo stud. Ant. Šidlauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelis, 1941.

Lietuvos TSR valstybinė teisė (prof. M. Römerio 1940–1941 m. m. skaitytų paskaitų konspektai II-oji dalis). Redagavo stud. Ant. Šidlauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelis, 1941.

Paskaitų rankraščiai, mašinraščiai:

Įvadas į bendrosios dalies 1934–1935 m. m. paskaitas teisininkams. LMAVB RS, f. 304-234/5, l. 1–2.

Federacija. LMAVB RS, f. 304-234/6, l. 1–40, f. 304-234/3, l. 1–18.

Fašizmas. LMAVB RS, f. 304-234/4, l. 1–18.

Unitarinė ir sudėtinė valstybė bei valstybių junginiai. Temos dėstymo schema. LMAVB RS, f. 304-234/7, l. 1–3. Seimo rinkimų įstatymo problemos. LMAVB RS, f. 304-234/8, l. 1–10 (šia tema yra ir straipsnis, publikuotas žurnale *Teisė* (Nr. 47).

Sovietinės valstybės revoliucija. LMAVB RS, f. 304-234/9, l. 1–40.

Žmogaus laisvės visuomenėje problema. LMAVB RS, f. 304-234/12, l. 1–9.

Teismuose nagrinėtos bylos

Kauno apygardos teisme nagrinėtos bylos (tiek, kiek rasta)[4289]:

1920 m. civilinės bylos[4290]

rugpjūčio 4 d., 10 d., 31 d., gruodžio 31 d.

M. Römerio pasirašyti raginimai (šaukimai) į Kauno apygardos teismą[4291].

1920 m. baudžiamosios bylos[4292]

rugpjūčio 7 d., 19 d., 28 d., rugsėjo 4 d., 11 d., rugpjūčio 7 d., 19 d., 28 d., lapkričio 23 d., gruodžio 16 d., 18 d.

1921 m. civilinės bylos[4293]

sausio 7 d., 24 d., vasario 8 d., balandžio 14 d., 25 d., 28 d., gegužės 10 d., gruodžio 2, 20 d. sprendimai.

1921 m. baudžiamosios bylos[4294]

sausio 8 d., 19 d., kovo 22 d., 30 d., balandžio 12 d., 18 d., 19 d., rugpjūčio 7 d., rugsėjo 23 d., lapkričio 26 d.,

---

4289 Ne visas bylas buvo galima surasti, o suradus įskaityti, todėl pateikiamas ne visas bylų, kurias nagrinėjo M. Römeris, sąrašas.

4290 LCVA, f. 478, ap. 3, b. 6; b. 7; b. 58, b. 73; b. 81; b. 83; b. 114; b. 136; b. 160.

4291 LCVA, f. 478, ap. 3, b. 36.

4292 LCVA, f. 478, ap. 4, b. 340; b. 341; b. 342; b. 350; b. 334; b. 332; b. 476; b. 434; b. 531a; b. 610; b. 514; b. 482; b. 491; b. 691; b. 666; b. 672; b. 636; b. 590; b. 611; b. 609; b. 710; b. 731; b. 783; b. 804; b. 809; b. 853; b. 855; b. 1195.

4293 LCVA, f. 478, ap. 3, b. 125; b. 116; b. 146; b. 144; b. 139; b. 151; b. 161; b. 168; b. 171.

4294 LCVA, f. 478, ap. 4, b. 368; b. 351; b. 316; b. 424; b. 557; b. 715; b. 754; b. 793; b. 789; b. 826.

Vyriausiajame Tribunole nagrinėtos bylos (tiek, kiek rasta)[4295]:

1921 m.[4296]

kovo 3 d., 22 d., balandžio 12 d., gegužės 31 d., liepos 30 d., rugsėjo 14 d., 28 d., spalio 7 d., 14 d., lapkričio 5 d., 30 d. sprendimai.

1922 m.[4297]*:*

sausio 14 d., 18 d., 25 d., 28 d., vasario 1 d., 11 d., 18 d., 8 d., kovo 8 d., 11 d., 22 d., 29 d., balandžio 9 d., 25 d., gegužės 6 d., 10 d., birželio 23 d., rugsėjo 13 d., spalio 4 d., 7 d., 18 d., 25 d., lapkričio 4 d., 11 d., 16 d., 23 d., 25 d., gruodžio 6 d., 9 d., 19 d. sprendimai.

1923 m.[4298]*:*

sausio 13 d., kovo 3 d., 7 d., 14 d., 24 d., balandžio 11 d., 28 d., gegužės 19 d., 28 d., 30 d., spalio 6 d., 27 d., lapkričio 7 d., 24 d. sprendimai.

1924 m. civilinės bylos[4299]*:*

sausio 16 d. sprendimai Nr. 7, Nr. 8, sausio 23 d. sprendimai Nr. 23, Nr. 29, vasario 1 d. sprendimai Nr. 31, Nr. 34, Nr. 37, vasario 13 d. sprendimai Nr. 39, Nr. 40, Nr. 45, Nr. 47, vasario 15 d. sprendimai Nr. 50, Nr. 53, Nr. 54, Nr. 55, Nr. 56, Nr. 57, vasario 27 d. sprendimai Nr. 67, Nr. 69, kovo 5 d. sprendimai Nr. 83, Nr. 84, Nr. 85, Nr. 86, kovo 19 d. sprendimas Nr. 91, kovo 29 d. sprendimai Nr. 97, Nr. 98, Nr. 99, Nr. 100, balandžio 9 d. sprendimai Nr. 119, Nr. 121, Nr. 126, Nr. 128, gegužės 10 d. sprendimai Nr. 153, 154, Nr. 155, Nr. 156, Nr. 157, gegužės 14 d. sprendimas Nr. 164, gegužės 17 d. sprendimai Nr. 174, Nr. 175, Nr. 176, Nr. 177, Nr. 178, gegužės 24 d. sprendimai Nr. 179, Nr. 180, Nr. 181, Nr. 182, Nr. 183, liepos 14 d. sprendimai Nr. 202, Nr. 203, 206, Nr. 207, Nr. 208, Nr. 209, Nr. 210, liepos 15 d. sprendimai Nr. 212, Nr. 213, Nr. 221, liepos 31 d. sprendimas Nr. 223, rugsėjo 24 d. sprendimas Nr. 250, Nr. 256, spalio 1 d. sprendimas Nr. 265, spalio 22 d. sprendimas Nr. 274, lapkričio 19 d. sprendimas Nr. 284, lapkričio 22 d. sprendimai Nr. 290, Nr. 291, lapkričio 24 d., lapkričio 28 d. sprendimas Nr. 294, gruodžio 3 d. sprendimai Nr. 295, Nr. 296, Nr. 300, Nr. 303, Nr. 306, gruodžio

---

4295 Sunku tiksliai atsakyti, kiek M. Römeris išnagrinėjo bylų, nes Vyriausiojo Tribunolo išnagrinėtų bylų nuorašų išsaugota labai nedaug. Daugiausia jos išsaugotos neoficialiuose leidiniuose, kuriuose nebuvo atspausdintos visos išnagrinėtos bylos. Pateikiamas sąrašas bylų, kurias teisininkas nagrinėjo, tačiau tik tiek, kiek jų pavyko rasti. Akivaizdu, kad išnagrinėtų bylų buvo kur kas daugiau.

4296 LCVA, f. 478, ap. 3, b. 197; b. 92; b. 132; b. 153; b. 415; b. 416; b. 396; b. 645; b. 719; b. 724; b. 784; b. 871; b. 816.

4297 LCVA, f. 478, ap. 3, b. 125; b. 107; b. 192; b. 196; b. 95; b. 98; ap. 4., b. 9; b. 115; b. 114; b. 162; b. 156; b. 349; b. 313; b. 445; b. 409; b. 401; b. 561; b. 522; b. 661; b. 626; b. 718; b. 782; b. 872; b. 828; b. 843; b. 900; b. 901; b. 909; b. 917; b. 959; b. 926; b. 972; b. 995; b. 1049; b. 1150; b. 1239; b. 1227; b. 1220; LCVA, f. 1422, ap. 1, b. 39.

4298 LCVA, f. 478, ap. 3, b. 26; b. 55; b. 110; b. 190; b. 195; b. 102; b. 91; b. 167; b. 154; b. 172; b. 459; ap. 4, b. 939; b. 930; b. 1002; b. 1101; b. 1151; b. 1135; b. 1210; VUB RS, f. 75-9, l. 1.

4299 *Vyriausiojo Tribunolo 1924 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys*. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela (Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1929); Vyriausiojo Tribunolo 1924 m. spalio 22 d. sprendimas. LCVA, f. 476, ap. 3, b. 195, l. 77–80.

10 d. sprendimas Nr. 315, gruodžio 13 d. sprendimai Nr. 322, Nr. 324, gruodžio 17 d. sprendimai Nr. 328, Nr. 329, Nr. 332, Nr. 333.

1924 m. baudžiamosios ir kariuomenės bylos[4300]*:*

sausio 26 d. sprendimas Nr. 272, vasario 1 d. sprendimas Nr. 1, vasario 27 d. sprendimas Nr. 438, kovo 8 d. sprendimas Nr. 272, kovo 15 d. sprendimas Nr. 76, kovo 26 d. sprendimai Nr. 40, Nr. 46, lapkričio 12 d., gegužės 23 d. sprendimas Nr. 111, lapkričio 8 d. sprendimas, lapkričio 22 d. sprendimas Nr. 199, lapkričio 29 d. sprendimas Nr. 255, gruodžio 10 d. sprendimas Nr. 208, gruodžio 20 d. sprendimai Nr. 274, Nr. 237.

1925 m. civilinės bylos[4301]*:*

sausio 21 d. Nr. 174, balandžio 24 d. sprendimas dėl teisingumo ministro įsakymo teisėjams dėvėti beretes ir togas neteisėtumo; sausio 3 d. sprendimas Nr. 9, sausio 7 d. sprendimai Nr. 17, Nr. 23, sausio 17 d. sprendimai Nr. 27, Nr. 34, sausio 31 d. sprendimai Nr. 37, Nr. 38, Nr. 40a, vasario 14 d. sprendimai Nr. 57, Nr. 60, vasario 18 d. sprendimas Nr. 61a, vasario 21 d. sprendimai Nr. 65, Nr. 74, Nr. 76, kovo 14 d. sprendimai Nr. 104, Nr. 110, kovo 23 d. sprendimai Nr. 118, Nr. 126, kovo 27 d. sprendimas Nr. 134, kovo 30 d. sprendimas Nr. 138, balandžio 20 d. sprendimas Nr. 150, gegužės 4 d. sprendimai Nr. 193, 194, 195, 198, gegužės 6 d. sprendimas Nr. 200, gegužės 11 d. sprendimas Nr. 215, gegužės 13 d. sprendimas Nr. 223, gegužės 25 d. sprendimas Nr. 240, gegužės 27 d. sprendimas Nr. 241, rugsėjo 2 d. sprendimai Nr. 345, Nr. 346, rugsėjo 7 d. sprendimai Nr. 351, Nr. 357, rugsėjo 11 d. sprendimas Nr. 359, spalio 5 d. sprendimai Nr. 386, Nr. 388, spalio 14 d. sprendimai Nr. 404, Nr. 405, lapkričio 9 d. sprendimai Nr. 442, Nr. 444, lapkričio 23 d. sprendimai Nr. 457, Nr. 458, Nr. 549, Nr. 460, gruodžio 14 d. sprendimai Nr. 485, Nr. 489, Nr. 491, gruodžio 14 d. sprendimai Nr. 485, Nr. 489, Nr. 491, gruodžio 21 d. sprendimai Nr. 497, 497a, Nr. 498.

1925 m. baudžiamosios ir kariuomenės bylos[4302]*:*

sausio 14 d. sprendimas Nr. 234, sausio 17 d. sprendimas Nr. ?, sausio 23 d. sprendimas, vasario 10 d. sprendimas, vasario 25 d. sprendimas Nr. 103, kovo 14 d. sprendimas Nr. 42, kovo 21 d. sprendimas Nr. 54, balandžio 6 d. sprendimas Nr. 77, gegužės 8 d. sprendimas Nr. 56, gegužės 13 d. sprendimas, rugsėjo 4 d. sprendimas Nr. 90, rugsėjo 4 d. sprendimas Nr. 89, rugsėjo 9 d. sprendimas Nr. 197, rugsėjo 25 d. sprendimas Nr. 82, rugsėjo 26 d. sprendimas Nr. 206, spalio 16 d. sprendimas Nr. 122, spalio 17 d. sprendimai Nr. 294, Nr. 242, spalio 31 d. sprendimas Nr. 324.

4300 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys.* Red. J. Byla (Kaunas: D. Gutmano leidinys, 1932), 8–45; LCVA, f. 478, ap. 4, b. 1124, l. 38–39.

4301 *Vyriausiojo Tribunolo 1925 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela* (Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1930); Vyriausiojo Tribunolo 1925 m. lapkričio 9 d. sprendimas. LCVA, f. 476, ap. 3, b. 194, l. 101–103; Vyriausiojo Tribunolo 1925 m. sausio 21 d. sprendimas. LCVA, f. 476, ap. 3, b. 137, l. 174.

4302 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys.* Red. J. Byla (Kaunas: D. Gutmano leidinys, 1932), 53–109; Vyriausiojo Tribunolo 1-sios dalies nuosprendžių nuorašai 1923–1925 metai. VUB RS, f. 75-9.

1926 m. civilinės bylos[4303]:

sausio 4 d. sprendimai Nr. 5, Nr. 10, sausio 11 d. sprendimas Nr. 15, sausio 18 d. sprendimai Nr. 29, Nr. 33, Nr. 34, Nr. 35, Nr. 38, vasario 8 d. sprendimai Nr. 43, Nr. 48, vasario 22 d. sprendimai Nr. 53, Nr. 55, Nr. 57, Nr. 63, kovo 8 d. sprendimai Nr. 72, Nr. 74, Nr. 79, Nr. 85, kovo 22 d. sprendimai Nr. 93, Nr. 95, kovo 24 d. sprendimai Nr. 100, Nr. 101, Nr. 103, kovo 29 d. sprendimai Nr. 113, Nr. 115, balandžio 12 d. sprendimas Nr. 121, balandžio 26 d. sprendimai Nr. 134, Nr. 135, Nr. 138, Nr. 139, Nr. 140, gegužės 10 d. sprendimai Nr. 146, Nr. 148, gegužės 17 d. sprendimas Nr. 166, gegužės 19 d. sprendimas Nr. 175, liepos 30 d. sprendimas Nr. 208, rugsėjo 15 d. sprendimas Nr. 262a, rugsėjo 20 d. sprendimas Nr. 268, spalio 7 d. sprendimas Nr. 282, lapkričio 4 d. sprendimas Nr. 10; lapkričio 9 d. sprendimai Nr. 348, Nr. 349, Nr. 350, Nr. 351, Nr. 354, Nr. 356, Nr. 358, lapkričio 15 d. sprendimas Nr. 366, lapkričio 16 d. sprendimai Nr. 369, Nr. 372, lapkričio 23 d. sprendimai Nr. 395, Nr. 397, Nr. 398, lapkričio 30 d. sprendimai Nr. 279, 415, gruodžio 2 d. sprendimai Nr. 442, Nr. 444, Nr. 445, gruodžio 6 d. sprendimai Nr. 454, Nr. 455, Nr. 456, Nr. 457, Nr. 460, gruodžio 13 d. sprendimai Nr. 465, Nr. 473, gruodžio 21 d. sprendimas Nr. 493.

1926 m. baudžiamosios ir kariuomenės bylos[4304]*:*

sausio 6 d. sprendimas Nr. 45, sausio 8 d. sprendimas Nr. 153, sausio 9 d. sprendimai Nr. 37, Nr. ?, Nr. 375, Nr. 159, sausio 22 d. sprendimas Nr. 6/26, sausio 29 d. sprendimas Nr. 16, Nr. 8, vasario 5 d. sprendimas Nr. 21, vasario 6 d. sprendimai Nr. 12, Nr. 236, Nr. 7, Nr. 55, vasario 24 d. sprendimas Nr. 47, vasario 24 d. sprendimai Nr. 79, Nr. 47, Nr. 58, Nr. 49, Nr. 48, vasario 26 d. sprendimai Nr. 471, Nr.?, sausio 27 d. Römerio nuorašas, vasario 24 d. sprendimai Nr. 51, Nr. 50, kovo 12 d. sprendimas Nr. 105, kovo 13 d. sprendimai Nr. 349, Nr. 111, Nr. 107, Nr. 41, Nr. 27, kovo 19 d. sprendimas Nr. 37, kovo 24 d. sprendimai Nr. 92, Nr. 60, Bitauto nuorašas, Nr. 65, Nr. 59, Nr. 45, Nr. 57, kovo 26 d. sprendimai Nr. 35, Nr. 38, kovo 27 d. sprendimas Nr. 50, balandžio 9 d. sprendimai Nr. 44, Nr. 54, Nr. 52, Nr. 246, Nr. ?, Nr. 140, Nr. 150, balandžio 17 d. sprendimas Nr. 150, balandžio 24 d. sprendimai Nr. 134, Nr. 297, Nr. ?, balandžio 30 d. sprendimai Nr. 61, Nr. ?, Nr. 63, gegužės 7 d. sprendimai Nr. 65, Nr. 471, gegužės 8 d. sprendimai Nr. 194, Nr. 194, Nr. 443, Nr. 207, gegužės 14 d. sprendimai Nr. 67, Nr. 68, Nr. 58, gegužės 19 d. sprendimai Nr. 128, Nr. 136, Nr. 137, Nr. 138, Nr. 64, Nr. 129, Nr. 130, Nr. 126, Nr. 132, gegužės 21 d. sprendimas Nr. 72, gegužės 28 d. sprendimai Nr. 70, Nr. 72, Nr. 306, Nr. 71, Nr. 75, birželio 2 d. sprendimas Nr. 171, liepos 28 d. sprendimai Römerio nuorašas, Nr. 48, liepos 30 d. sprendimai Nr. 202, Römerio nuorašas, Nr. 221, Nr. 220, Nr. 206, Nr. 69, Nr. 204, Nr. 225, Nr. 205, Nr. 112, liepos 31 d. sprendimai Nr. 327, Nr. 401, Nr. 215, rugsėjo 10 d. sprendimas Nr. 165, rugsėjo 17 d. sprendimai Nr. 117, Nr. 94, Nr. 125, rugsėjo 18 d.

4303 *Vyriausiojo Tribunolo 1926 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela* (Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1930). LCVA, f. 1422, ap. 1, b. 46; Vyriausiojo Tribunolo 1926 m. lapkričio 30 d. sprendimas Nr. 279. LCVA, f. 478, ap. 3, b. 23, l. 170–171; Vyriausiojo Tribunolo 1926 m. lapkričio 4 d. sprendimas Nr. 10. LCVA, f. 478, ap. 3, b. 134, l. 137.

4304 LCVA, f. 1422, ap. 1, b. 53; *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys.* Red. J. Byla (Kaunas: D. Gutmano leidinys, 1932), 121, 157, 171, 183, 184, 193–196, 200–202, 204–205, 220–222, 23–238, 240–242.

sprendimai Nr. 279, Staškevičiaus nuorašas, Nr. 280, Nr. 283, Nr. 965, Nr. 283, rugsėjo 20 d. sprendimai Nr. 22, Nr. 313, rugsėjo 24 d. sprendimai Nr. 164, Nr. 166, Nr. 156, rugsėjo 25 d. sprendimai Nr. 109, Römerio nuorašas, Nr. 213, rugsėjo 27 d. sprendimai Nr. 315, spalio 1 d. sprendimai Nr. 116, Staškevičiaus nuorašas, Nr. 110, spalio 2 d. sprendimai Nr. 76, Nr. 166, nuorašas, Nr. 103, spalio 16 d. sprendimai Nr. 353, Nr. 127, spalio 29 d. sprendimai Römerio nuorašas, lapkričio 26 d. sprendimai Nr. 182, Nr. 198, Nr. 199, gruodžio 10 d. sprendimai Nr. 205, Staškevičiaus nuorašas, gruodžio 17 d. sprendimai Römerio nuorašas, Nr. 212,

1927 m. civilinės bylos[4305]:

sausio 29 d. sprendimai Nr. 96, Nr. 98, sausio 31 d. sprendimai Nr. 106, Nr. 107, vasario 1 d. sprendimai Nr. 118, Nr. 119, Nr. 122, vasario 5 d. sprendimas Nr. 146, vasario 12 d. sprendimas Nr. 176, vasario 22 d. sprendimai Nr. 189, Nr. 190, Nr. 191, Nr. 198, vasario 24 d. sprendimas Nr. 599, kovo 8 d. sprendimai Nr. 247, Nr. 249, balandžio 4 d. sprendimai Nr. 321, Nr. 323, Nr. 324, birželio 2 d. sprendimai Nr. 478, Nr. 479, Nr. 483, birželio 7 d. sprendimas Nr. 486, liepos 28 d. sprendimas Nr. 514, spalio 4 d. sprendimai Nr. 600, Nr. 601, Nr. 602, Nr. 603, Nr. 605, spalio 18 d. sprendimai Nr. 638, Nr. 640, Nr. 641, spalio 25 d. sprendimai Nr. 662, Nr. 663, Nr. 666, m. gruodžio 1 d. sprendimai Nr. 743.

1927 m. baudžiamosios ir kariuomenės bylos[4306]*:*

sausio 14 d. sprendimas Nr. 67, vasario 4 d. sprendimas Nr. 22, vasario 11 d. sprendimas Nr. 30, kovo 25 d. sprendimas Nr. 46, gegužės 7 d. sprendimas Nr. 184, gegužės 22 d. sprendimas Nr. 86, liepos 12 d. sprendimas Nr. 91, liepos 28 d. sprendimas Nr. 261, rugsėjo 9 d. sprendimas Nr. 139, rugsėjo 17 d. sprendimas Nr. 533, rugsėjo 20 d. Nr. 150[4307], spalio 12 d. sprendimas Nr. 303, spalio 29 d. sprendimas Nr. 452, lapkričio 8 d. sprendimai Nr. 362, Nr. 357, lapkričio 15 d. sprendimas Nr. 392, gruodžio 2 d. sprendimai Nr. 174, Nr. 177, gruodžio 20 d. sprendimai Nr. 499, Nr. 495, Nr. 452.

1928 m. civilinės bylos[4308]:

sausio 3 d. sprendimai Nr. 1, Nr. 4, Nr. 6, sausio 10 d. sprendimai Nr. 24, Nr. 26, Nr. 27, sausio 17 d. sprendimai Nr. 48, Nr. 52, vasario 7 d. sprendimai Nr. 115, 117, vasario 14 d. sprendimai Nr. 128, Nr. 132, vasario 28 d. sprendimai Nr. 153, Nr. 156, Nr. 158, Nr. 159, kovo 13 d. sprendimai Nr. 191, Nr. 195, Nr. 216, kovo 20 d. sprendimas Nr. 218, kovo 27 d. sprendimai Nr. 237, Nr. 240, balandžio 17 d. sprendimas Nr. 282, gegužės 22 d. sprendimas Nr. 370, gegužės 31 d. sprendimai Nr. 404, Nr. 406, birželio 2 d. sprendimas Nr. 412, birželio 12 d. spren-

---

4305 *Vyriausiojo Tribunolo 1927 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela* (Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1930).

4306 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys.* Red. J. Byla (Kaunas: D. Gutmano leidinys, 1932), 256–390.

4307 Vyriausiojo Tribunolo 1927 m. rugsėjo 20 d. sprendimas. LCVA, f. 478, ap. 3, b. 187, l. 129.

4308 *Vyriausiojo Tribunolo 1928 metų civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys. Paruošė ir išleido prisiekusieji advokatai Z. Toliušis ir V. Požela* (Kaunas: neoficialus leidinys, rankraščio teisėmis, 1931). NMMB RS, f. PR 814 815.

dimai Nr. 434, Nr. 443, rugpjūčio 28 d. sprendimai Nr. 460, Nr. 466, rugsėjo 17 d. sprendimas Nr. 498, rugsėjo 19 d. sprendimai Nr. 505, Nr. 513, Nr. 515, rugsėjo 19 d. sprendimas Nr. 516.

1928 m. baudžiamosios ir kariuomenės bylos[4309]*:*

sausio 13 d. sprendimas Nr. 46, sausio 21 d. sprendimas Nr. 572, sausio 27 d. sprendimas Nr. 11, vasario 11 d. sprendimas Nr. 206, kovo 17 d. sprendimas Nr. 279, gegužės 12 d. sprendimas Nr. 321, gegužės 18 d. sprendimas Nr. 73, rugpjūčio 18 d. sprendimas Nr. 88, rugpjūčio 22 d. sprendimai Nr. 411, Nr. 503, rugsėjo 29 d. sprendimas Nr. 439.

Vyriausiojo Tribunolo visuotiniųjų susirinkimų nutarimai 1921–1928[4310]*:*

1921 m. liepos 23 d. sprendimas dėl nusikaltimo kvalifikacijos, rugpjūčio 6 d. sprendimas dėl bausmės už ginklų laikymą mokėti baudą pakeisti areštu.

1923 m. lapkričio 9 d. sprendimas dėl teisingumo ministro klausimo dėl notaro aktų dėl nekilnojamojo turto perleidimo.

1924 m. vasario 22 d. dėl Prisiekusiųjų advokatų tarybos sprendimo, balandžio 9 d. dėl advokatų praktikos sąlygų, *1924 m.* birželio 6 d. dėl A. Smetonos bylos prieš Kauno komendantą, spalio 26 d. dėl taikos teisėjo drausminės atsakomybės.

1925 m. sausio 9 d. dėl prisiekusiojo advokato drausminės atsakomybės, vasario 4-10 d. dėl J. Purickio, rugsėjo 25 d. dėl atskirojo skundo, dėl prisiekusiojo advokato drausminės atsakomybės, spalio 2 d. dėl atskirojo skundo baudžiamojoje byloje, spalio 5 d. dėl liudytojų šaukimo ir apklausos, spalio 30 d. dėl Prisiekusiųjų advokatų tarybos sprendimo, lapkričio 6 d. dėl prokuroro nutarimų apskundimo teismui, lapkričio 28 d. dėl Seimo rinkimų komisijos narių atsakomybės, gruodžio 16 d. dėl kontrabandos sąvokos, Muitinės pareigūnų papirkimo.

1926 m. sausio 15 d. dėl Prisiekusiųjų advokatų tarybos sprendimo, sausio 22 d. dėl Klaipėdos krašto konvencijos 1 priedėlio 21 straipsnio taikymo, dėl apygardos teismų, taikos teisėjų, teismo tardytojų veiklos trūkumų, vasario 1 d. dėl žyminio mokesčio, vasario 5 d. dėl apygardos teismo bendrojo susirinkimo dalyvių teisės pasiūlyti dienotvarkės klausimus, kovo 26 d. dėl tarnautojų veiksmų, dėl bežemių ir mažažemių, 1926 m. balandžio 19 d. dėl miškų urėdo statuso, rugsėjo 3 d. dėl trečiųjų asmenų procese, rugsėjo 24 d. dėl Klaipėdos krašto vekselių protestavimo Didžiojoje Lietuvoje, spalio 8 d. dėl raštinės ir žyminio mokesčio taikos teismo procese, dėl Kariuomenės teismo nutarimo, spalio 15 d. dėl Prisiekusiųjų advokatų tarybos sprendimo, dėl valdininkų atostogų, spalio 22 d. dėl valstybės nekilnojamojo turto pardavimo, dėl teismo posėdžių laiko ir teisėjų, spalio 29 d. dėl. Muitinių įstatymo taikymo, lapkričio 3 d. dėl Amnestijos įstatymo taikymo, lapkričio 26 d. dėl Lietuvos banko ir žyminio mokesčio, gruodžio 3 d. dėl tarnautojų tarnybinio stažo, gruodžio 17 d. dėl privatinio advokato drausminės atsakomybės.

1927 m. sausio 21 d. dėl atskirojo skundo, sausio 21 d. dėl taikos teisėjo drausminės atsakomybės, vasario 25 d. dėl užsieniečio teisės būti privatiniu advokatu, dėl apygardos proku-

---

4309 *Vyriausiojo Tribunolo 1928–1929 metų baudž. kasacinių bylų sprendimų* rinkinys. Red. J. Byla. (Kaunas: G. Gutmano leidinys, 1933), 21–121.

4310 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotiniųjų susirinkimų nutarimų* rinkinys. Red. J. Byla. (Kaunas: Karvelio ir Rinkevičiaus prekybos namų leidinys, 1934).

roro protesto prieš apygardos teismo bendrojo susirinkimo sprendimą, vasario 25 d. dėl Prisiekusiųjų advokatų tarybos sprendimo, balandžio 20 d. dėl prisiekusiojo advokato drausminės atsakomybės, balandžio 29 d. dėl notaro apskųsto apygardos teismo sprendimo, gegužės 6 d. dėl valstybės gynėjo protesto prieš apygardos teismo bendrojo susirinkimo nutarimą, balandžio 29 d. dėl notaro apskųsto apygardos teismo sprendimo, gegužės 6 d. dėl valstybės gynėjo protesto prieš apygardos teismo bendrojo susirinkimo sprendimą, gegužės 13 d. dėl apygardos teismo bendrojo susirinkimo teismo, rugpjūčio 26 d. dėl ginčo tarp Kariuomenės ir apygardos teismo, rugsėjo 2 d. dėl notaro apskųsto apygardos teismo sprendimo, dėl ginčo tarp Kariuomenės teismo ir apygardos teismo, dėl bylos teisingumo (priklausomybės), spalio 10 d. dėl skundo padavimo terminų, lapkričio 11 d. dėl taikos teisėjo sprendimo atmesti ieškinį.

1928 m. kovo 1 d. dėl prisiekusiojo advokato drausminės atsakomybės, kovo 2 d. dėl bylų teisingumo, kovo 9 d. dėl atskirojo skundo, kovo 16 d. dėl žyminio mokesčio ir taikos teisėjų teisės prisaikdinti teisėjus, kovo 23 d. dėl apygardos teismo bendrojo susirinkimo sprendimo, dėl valsčių viršaičių teisės būti atlygintiems už taikos teisėjų sprendimų vykdymą, kovo 30–20 d. dėl Prisiekusiųjų advokatų tarybos sprendimo, gegužės 11 d. dėl Konstitucijos 63 straipsnio ir buvusio finansų ministro V. Petrulio byloje, dėl bylos teisingumo, gegužės 14 d. dėl Amnestijos įstatymo taikymo, rugsėjo 7 d. dėl Įstatymo apie palengvinimus kaliniams, gegužės 18 d. dėl mokesčių, kuriuos gali imti taikos teisėjai, tvirtindami testamentus, dėl bylų teisingumo, gegužės 25 d. dėl teisėjų teisės gauti dienpinigius, birželio 15 d. dėl Klaipėdos krašto teismo sprendimų skelbimo tvarkos, rugpjūčio 10 d. dėl Kariuomenės teismo sprendimo, rugsėjo 14 d. dėl iškirstų medžių, rugsėjo 21 d. dėl apygardos teismo išvažiuojamųjų sesijų apeliacinėms byloms, dėl apygardos teismo bendrojo susirinkimo sprendimo.

Citatos, nepatekusios į pagrindinį knygos tekstą

Teismai, teisėjai

Apie baudžiamojo teismo teisėją

„Gerai, jei baudžiamasis teisėjas turi nuovoką ir yra kietokas, bet vargas, kai jo krūtinėje širdies su žmogiškaisiais jausmais vietoje yra tik akmuo ir kai jis socialinius santykius jaučia tik pagal klasinę nuovoką.“[4311]

„Jie tikri teisėjai, kokie turėtų būti: ne teisiamųjų prokurorai, ir juo labiau ne budeliai. Kupini žmogiškumo, tokie, kurie ir kaltinamajame jaučia žmogų ir žino, kad nusikaltimas taip dažnai susipynęs su gyvenimu ir toks visuotinas ten, kur skurdas, kad baudžiant reikia ne tik bausti, bet ir užjausti.“[4312]

4311 Römeris, *supra note*, 593: (1919 m. rugpjūčio 4 d.), 61.

4312 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 7 d.), 64.

Apie teisėją ir meną taikyti teisę

„<...> teisėjo profesijoje teisės taikymas – tai ne automatinis veiksmas, o menas logiškai mąstyti ir nustačius diagnozę rasti tikslias prielaidas ir prieiti prie teisingų išvadų.“[4313]

Apie sudėtingas bylas, teisė – iš amato į meną

„Bylos didelės, įdomios – visada veikia gaivinamai ir sustiprina norą stengtis ir leidžia pajusti darbo vertę. Tokiose bylose visada pastangos ir teisėjo veiksmai įsitempia bent jau man, ir iš amato perauga į meną.“[4314]

Apie teisėjo sąžinę

„<...> teisėjo sąžinė yra vienas geriausių patikrinimų, ko vertas nuosprendis. Kai sąžinė yra rami, nuosprendis yra teisingas, o kai nuosprendis turi kažkokią ydą ar klaidą – sąžinė čia pat sunerimsta.“[4315]

„Tiesa, bausti nusikaltėlius dėl visuomeninės tvarkos yra būtina, ir vis dėlto daugeliu atvejų sunku yra teisėjo sąžinei, kad ir valingas būdamas negali neigiamai atsakyti į tokio turinio klausimus, kylančius jo sąmonėje: „Ar esi tikras, kad tomis pačiomis sąlygomis ir tu, kuris dabar teisi savo brolį, žmogų, nepadarytum to paties nusikaltimo?“[4316]

Apie teisėjus iš pašaukimo

M. Römeris minėjo Lenkijos teismų sistemos problemas, tarp jų ir nedidelius teisėjų atlyginimus. Tad atkreipė dėmesį į teisėjų ir apskritai žmonių, dirbančių iš pašaukimo, reikšmę:

„Teismuose dar esama žmonių, dirbančių juose iš pašaukimo. Jų dėka justicija ir laikosi. Tačiau ten stokojama žmonių, kurių gebėjimus ir jėgas galima nupirkti, ne už tą algą įžymesnės jėgos – išskyrus teisėjus iš pašaukimo – nenupirksi. Taigi be to savanorių elemento iš pašaukimo vis daugiau teismuose esama vidutinybių, neretai labai menkos kokybės, kurie yra negabūs, nenuovokūs ir neverslūs, jie ir nepajėgtų kur kitur susirasti sau laisvo darbo. Toks elementas – tai teisėjai biurokratai, teisėjai valdininkai, bet ne teisėjai iš pašaukimo.“[4317]

Tačiau:
„Žmonių su šventa pašaukimo kibirkštėle visada yra tik negausi mažuma.“[4318]

4313 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 21 d.), 81.
4314 *Ibid.* (1919 m. spalio 14 d.), 146.
4315 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 15 d.), 110.
4316 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 7 d.), 64–65.
4317 *Ibid.* (1919 m. rugsėjo 20 d.), 116.
4318 *Ibid.* (1919 m. spalio 29 d.), 164.

Apie apeliacinę instanciją

„Iš apeliacinių bylų taikos teismuose bylos dėl vagysčių palyginti yra parengtos geriausiai, todėl teisti apeliacijose jas lengviausia. Vagystė plačiausiai kasdieniame gyvenime paplitusi pražanga ir mažiausiai teikianti sunkumų ją teisiškai kvalifikuoti. <...> Teisti baudžiamąsias bylas apeliaciniame skyriuje – tai iš tiesų juridinės chirurgijos menas – pirmosios instancijos nuosprendžių operavimas.“[4319]

Apie kasacinę instanciją

„Mūsų darbas yra patikrinti kasacinės bylos motyvus, jeigu motyve randame pėdsakų, kad teismas, nagrinėjęs bylą normalia tvarka, pažeidė įstatymus, mes sprendžiame, ar iš tiesų teismas nusižengė įstatymams, ar nepalaikė kaltinamosios pusės interesų, o vėliau, remiantis tokios analizės motyvais, – mūsų darbas arba panaikinti teismo nuosprendį ir grąžinti bylą į teismą nagrinėti iš naujo, arba kasacinį skundą atmesti.“[4320]

„Kai į Tribunolą patenka kasacinės bylos, aukščiausiasis teismas bylos nenagrinėja iš esmės ir kaltinamųjų neteisia. Jis tik išnagrinėja, ar žemesnės instancijos darbą atliko gerai ir ar laikantis įstatymų buvo priimtas sprendimas. Daugiau kompetencijų aukščiausiasis teismas neturi. Jeigu Tribunolas pastebi, kad žemesnės instancijos teismas pažeidė kokius nors aktus, sprendimą panaikina, o jeigu priešingos teisei veikos neranda, kasaciją turi atmesti ir neturi teisės bylą nagrinėti iš esmės.“[4321]

Apie sprendimus kasacinėse bylose

„Man patinka kasacinės bylos, labiau nei visos kitos (civilinės apeliacinės, apeliacinės ir kasacinės baudžiamosios). Nagrinėjant tokias bylas reikia protauti, logiškai nagrinėti pasitelkus teisės žinias. Apeliacinėse, o ypač baudžiamosiose bylose, jos nagrinėjamos dažniausiai pagal „popieriuje“ surašytus faktus, t. y. I instancijos protokolus, teisėjas gali daugiau ar mažiau laisvai rašyti išvadas, kurias sudaro įspūdžiai, dalykiniai įrašai ir kurios šiek tiek priklauso nuo likimo vingių, kaip ir viskas, ką reikia spėlioti. Na, o kasaciniai sprendimai yra matematiškesni. <...>. Kita vertus, joms reikalingas intensyvus mąstymas, tad ne tik teikia pasitenkinimo, bet ir išvargina. Tokių bylų neturėtų būti daug dienotvarkėje.“[4322]

Apie teismo sprendimą ir vyriausybę

„Teismo sprendimas yra baigiamasis valstybės valdžios aktas, turintis įstatyminę galią nagrinėjamo ginčo atžvilgiu. Jis gali būti neteisingas, pagrįstas ne tik faktine klaida, bet ir teisine – ydingu akto aiškinimu; bet oficialiai, formaliai – jis „pro veritate habetur“. Jeigu

---

4319 *Ibid.* (1919 m. spalio 2 d.), 130.

4320 Römeris, *supra note*, 621: (1922 m. kovo 18 d.), 204.

4321 *Ibid.* (1922 m. balandžio 4 d.), 232.

4322 Römeris, *supra note*, 739: (1922 m. rugsėjo 27 d.), 139.

privatūs asmenys turi jam paklusti, tai tuo labiau visi valdžios organai, kuriems tai yra „valstybės valios“ įsikūnijimas, turi jį pripažinti.“[4323]

Apie teisėjus, kurie tardavosi prieš teismo posėdžius

„Jis yra toks storžievis, kad nejaučia ir nesupranta, jog tokiu būdu gali pasiekti kaip tik priešingą efektą. Pagaliau gražiausia buvo tai, kad bylos išvakarėse atėjo pas Volodkievičių, kuris gynė Bolechovskį, ir <...> tarėsi, ar nevertėtų dar nueiti ir pasikalbėti su tarėju <...>. Tai ar ne gyvulys toks teisėjas!“[4324]

Apie valstybingumą ir tautą

Universiteto dėstytojas M. Römeris lankydavosi pas Prancūzijos konsulą Kaune G. Eibert'ą. Jiedu diskutuodavo Rytų Europos valstybių politikos, valstybingumo temomis. Teisininkas padarė išvadą, kad Prancūzijos valdžia daro klaidą manydama, jog valstybės, susikūrusios prie Baltijos jūros, tokią galimybę gavo tik dėl to, kad buvo pasirašyta Versalio sutartis, Vakarai nugalėjo Vokietiją. M. Römeris sutiko su tuo, kad Pirmojo pasaulinio karo pasekmės sudarė sąlygas pasiskelbti Baltijos valstybėms, tačiau pats valstybingumas negalimas, jei tauta nebūtų jam subrendusi:

„Prancūzija nepažįsta Rytų Europos, o jos diplomatiniai agentai nesugeba pateikti tikrosios informacijos, nes jiems realios atrodo tik Rusijos ir Lenkijos valstybės, savo šešėliu smarkiai pritemdančios kitas.“[4325]

Apie korupciją

„Valstybei tie piktnaudžiavimai, tarnybinės vagystės, valdininkų sluoksnio ištvirkimas, visuotinis kyšininkavimas – sunki nelaimė.“[4326]

„Kyšio davimas yra nusikaltimas įstatymui ir laisvei, pačiam pilietiškumo principui. Kyšiai ir kyšininkystė, tiek pasyvūs, tiek ir aktyvūs yra didžiausi pilietinės valios ir laisvės priešai. Taip yra.“[4327]

Apie kaimynines valstybes

„Šalis, kuri nepažįsta savo kaimynų ir oponentų, yra politiškai silpna. Jos politika bus nevykusi; dar blogiau, jei apie kaimynus ir priešininkus žinos tik tai, ką nori pati žinoti, o savo išankstinį nusistatymą apie jį priima kaip tikrovę.“[4328]

4323 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. spalio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 146.
4324 Römeris, *supra note*, 593 (1919 m. spalio 15 d.), 148.
4325 Römeris. *supra note*, 928 (1923 m. gegužės 16 d.), 57.
4326 Römeris, *supra note*, 593 (1919 m. rugpjūčio 28 d.), 89.
4327 *Ibid.* (1919 m. rugpjūčio 28 d.), 90.
4328 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. spalio 17 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 102.

Apie Lenkijos ultimatumą Lietuvai

„<...> lenkų reikalavimų ultimatumas <...> turėjo diktatūros bei agresijos bruožų, gerokai peržengiančių reikalavimo turinį, ir suformavo metodinį aktą, pajungusį Lietuvą Lenkijai.“[4329]

„Man atrodo, kad Lenkija padarė grubią politinę klaidą siekdama normalizuoti santykius su Lietuva tokia forma, kokia ji tai padarė. Lenkijos ultimatumas, paremtas didelių ginkluotųjų pajėgų sutelkimu prie Lietuvos sienų, taip pat ir visas grėsmingas šios priverstinės Lietuvos kapituliacijos inscenizavimas (psichologinis momentas – iš karto po Austrijos aneksijos <...>) – tai nėra metodai, kuriais galima įgyti žmonių, kurių atžvilgiu šie metodai taikomi, pasitikėjimą ir simpatijas, ypač lietuvių, kurie iš prigimties yra nepasitikintys, kieti ir užsispyrę <...>.“[4330]

Apie save, vertybes

Kažkuriame iš susitikimų kilo diskusija dėl asmenų, užėmusių aukštus postus, užmiršimo. Tai buvo susiję su Klaipėdos krašto gubernatoriumi J. Navaku, kuris buvo daug nusipelnęs skatinant lietuviškumą Klaipėdos krašte, tačiau staigiai užmirštas po to, kai buvo atstatydintas iš pareigų. Kažkas iš pašnekovų pasakė, kad ir M. Römeris bus greitai pamirštas, kai nebebus universiteto rektoriumi. Teisininkas manė kitaip:

„Yra tokių žmonių, kuriuos puošia tik jų padėtis ir kurie, praradę ją, dingsta; bet yra ir tokių, kurie vertingi patys savaime ir kurie nepaisant savo padėties išlaiko savo didybę, net jei jų spindesys išblėso. Aš turiu savo vertę ir nuopelnus, kilusius iš savo praeities, ir ne rektoratas mane sukūrė socialiai, o dėl savęs paties, savo praeities ir vertybių pasiekiau rektoratą – ir tos reikšmės niekada neprarasiu.“[4331]

Apie savo ryžtą ir gyvenimo tėkmę nulėmusius sprendimus, kai matydavo jaunus neryžtingus žmones

„Ėjau ir visada kažko pasiekdavau. Kažkada apsisprendžiau studijuoti Paryžiuje, nusprendžiau parašyti savo knygą „Lietuva“, karo pradžioje nusprendžiau eiti į legionus, o tai to meto sąlygomis buvo juokingas ir pavojingas sumanymas, 1917 m. nusprendžiau atsisakyti vokiškos priesaikos ir už tai buvau išsiųstas į belaisvių stovyklą, nusprendžiau tarnauti Lenkijos teismuose, o paskui grįžau į Lietuvą, pagaliau tapau profesoriumi.“[4332]

Apie darbą

„Nemėgstu ir net nemoku ką nors daryti puse jėgų; išsiugdžiau savyje pareigingumą ir darbo drausmę iki aukščiausio laipsnio ir kad ir ką daryčiau – darau tai intensyviai ir su visu temperamentu, kol nepasiekiu tobulumo, kurį sau galiu leisti.“[4333]

4329 *Ibid.* (1938 m. kovo 28 d.), l. 366.

4330 *Ibid.* (1938 m. balandžio 4 d.), l. 369.

4331 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gegužės 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 356.

4332 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. kovo 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 352.

4333 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. kovo 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 328.

J. Tumo-Vaižganto mirtis

„Tumo mirtis sukėlė milžinišką efektą. Jis buvo visų mylimas. Ir to buvo tikrai vertas. Kartu su juo į kapus eina vienas garbingiausių ir širdingiausių Lietuvos tautinio atgimimo veikėjų. Petras Vileišis, dr. Jonas Basanavičius, P. Matulionis, prof. Jonas Jablonskis, Maironis, dabar – Tumas-Vaižgantas – tai ištisa žmonių monumentų plejada, Renesanso žmonės, palikę publiką per pastaruosius septynerius metus. Tai buvo sielų milžinai. Tauta, turinti tokius lyderius, nepražus.“[4334]

Apie mokslą

„<...>. Tai žmogus, kuriam patinka lengvi ir greiti savo veiksmų rezultatai, o mokslas tokių lengvų ir pigių rezultatų neduoda.“[4335]

Viešų kalbų mokymosi metodas

„Mano kalbų mokymosi metodas yra toks, kad atidžiai perskaitęs kiekvieną sakinį pakartoju garsiai ir po kiekvieno naujo sakinio kartoju visą kalbą iš naujo. Tai klausos mechanizmo darbas. Vėlesnių žodžių skambesys ir balso intonacija, pabrėžianti turinį, įsitvirtina klausos atmintyje kaip patefono plokštelėje ir tada teka savaime. Tai tinka iš anksto suplanuotoms kalboms.“[4336]

Faktai, nepatekę į pagrindinį knygos tekstą

Arbitražo teismo Lietuvos tautinės grupės narys

M. Römeris 1939 m. gegužės 2 d. Ministrų Tarybos Užsienio reikalų ministerijos iniciatyva paskirtas Arbitražo teismo Lietuvos tautinės grupės nariu. Kiti nariai buvo Teisių fakulteto dekanas A. Janulaitis, Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, Teisių fakulteto docentas T. Petkevičius.

Klaipėdos krašto teismo referendarų egzamino komisijos narys

Nuo 1935 m. M. Römeris buvo Klaipėdos krašto teismo referendarų egzaminų komisijos nariu[4337]. Egzaminų metu būdavo klausinėjama iš romėnų, civilinės, baudžiamosios, konstitucinės, administracinės, tarptautinės, verslo bei vekselių teisės ir proceso. Kandidatai atsakinėdavo arba vokiškai, arba lietuviškai[4338]. Pretendentai būdavo universitetų Karaliaučiuje, Prahoje, Berlyne absolventai. Tačiau 1937 m. įvyko precedentas, kai egzaminus buvo leista laikyti Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto absolventui. Prie to prisidėjo M. Römeris, nes kaip tik jis paaiškino, kad neleisti laikyti egzaminų ne-

4334 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. balandžio 30 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 493.
4335 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. liepos 8 d.). VUB RS, F. 75-11, l. 208.
4336 *Ibid.* (1934 m. rugsėjo 3 d.), l. 237.
4337 M. Römerio 1938 m. gruodžio 5 d. raštas švietimo ministrui. LCVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 164–166.
4338 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. liepos 27, 28 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 61, 62.

galima, kadangi jeigu Lietuvos universiteto teisės studijos netinkamos dirbti Klaipėdos krašto justicijos sistemoje, tai netinkamos studijos ir Vokietijos universitetuose:

„<...> viena vertus, Vokietijos civilinė ir baudžiamoji teisė sparčiai vystosi ir nuolat tolsta nuo Klaipėdos teisės, kita vertus, Klaipėdos teisė taip pat vystosi per naujus Seimelio priimtus įstatymus ir todėl taip pat nukrypsta nuo Vokietijoje galiojančios teisės. Tokiu atveju netiktų joks universitetas, o kadangi Klaipėdos krašte universiteto nėra, greitai galima bus prieiti prie išvados, kad Klaipėdoje teismo darbuotojų įdarbinti išvis neįmanoma.“[4339]

Laiškas Lenkijos ministrui pirmininkui

M. Römeris išsiuntė privatų laišką „savo jaunų dienų draugui“ Lenkijos ministrui pirmininkui Marianui Zyndramui-Kościałkowskui[4340]. Jame jis pasveikino asmenį tapus ministru pirmininku ir išreiškė viltį dėl abiejų tautų konsolidacijos. Teisininkui ministras pirmininkas padėkojo ir taip pat išreiškė pageidavimą, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiai būtų normalizuoti[4341].

Išsilavinimas, profesinė biografija, knygos, apdovanojimai

• M. Römeris gimė	pagal Julijaus kalendorių 1880 m. gegužės 5 d. Pagal Grigaliaus – gegužės 17 d.
• Imperatoriškoji teisės mokykla Sankt Peterburge	1892–1901 m.
• Jogailos universiteto Krokuvoje Filosofijos fakulteto laisvasis klausytojas	1902 m.
• Laisvoji politinių mokslų mokykla Paryžiuje	1902–1905 m.
• *Gazeta Wileńska* redaktorius	1906 m.
• Politinė emigracija Krokuvoje	1906–1908 m.
• Knyga ***Lietuva***	1908 m.
• Advokato padėjėjas	1909–1915 m. kovas
• Advokatas	1915 m. kovo 15 d.
• Lenkų legionų I brigados kareivis į legionus išvyko	1915 m. liepa – 1916 m. vasaris, 1915 m. rugpjūčio 27 d.
• Susitikimas su J. Piłsudskiu	1915 m. rugsėjo 16 d. dėl tarnybos
• Susitikimas su J. Piłsudskiu	1916 m. balandžio 28 d. dėl Lietuvos ir Lenkijos projekto
• Veikla Vyriausiame tautiniame komitete Petrkove	1916 m.

[4339] Römer Michał, Dienoraščio fragmentai (1937 m. gruodžio 16 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 45.
[4340] „Prof. Roemerio laiškas Koscialkovskiui“. *Sekmadienis,* 1936 m. sausio 19 d., Nr. 3 (411), 1.
[4341] „Koscialkovskio atsakymas Romeriui“. *Sekmadienis*, 1936 m. sausio 26 d., Nr. 4 (412), 1.

• Veikla Centriniame tautiniame komitete Varšuvoje	1916 m.
• Legionai	1916 m. spalis
• Mokymai su pulku Lomžoje, Zambarove, Zegže, Pomiechuvke	1916–1917 m.
• Susitikimas su J. Piłsudskiu	1917 m. gegužės 14 d. dėl legionų priesaikos
• Kalinys karo belaisvių paskirstymo stovykloje Ščypiorne prie Kališo	1917 m. liepos 18 d. – rugpjūčio 26 d.
• Kolno taikos teismo teisėjas	(paskirtas 1917 m. rugpjūčio 15 d.) 1917 m. rugsėjo 18 d. – 1918 m. lapkričio 6 d.
• Lomžos apygardos teismo teisėjas	1918 m. gruodžio 10 d. – 1920 m. kovo 13 d.
• Kelionė į Kauną, skelbiant Lietuvos valstybingumo federacijoje su Lenkija idėją	1919 m. liepa
• Susirašinėjimas su M. Biržiška ir J. Tumu-Vaižgantu dėl grįžimo į Lietuvą	1919 m. spalis – 1920 m. sausis.
• Vilniaus apygardos teismo teisėjas	paskyrimas 1920 m. rugsėjo 13 d.
• Prašymas skirti Kauno apygardos teismo teisėju	1920 m. gegužės 13 d.
• Gautas raštas iš Teisingumo ministerijos apie paskyrimą į teisėjo pareigas Kauno apygardos teisme	1920 m. birželio 16 d.
• Kauno apygardos teismo teisėjas	1920 m. liepos 22 d. – 1920 m. rugsėjo 9 d.
• Žodinis kreipimasis į teisingumo ministrą dėl Vilniaus apygardos teismo teisėjo pareigų	1920 m. rugpjūčio pabaiga
• Vilniaus apygardos teismo teisėjas	1920 m. rugsėjo 27 d. – 1920 m. spalio pabaigos
• Kauno apygardos teismo teisėjas	1920 m. gruodžio 13 d. – 1921 m. birželio 2 d.
• Teisingumo ministras siūlo eiti teisėjo pareigas Vyriausiajame Tribunole	1921 m. gegužės 7 d.
• Vyriausiojo Tribunolo teisėjas	1921 m. liepos 4 d. – 1928 m. spalio 1 d.
• Rytų Lietuvos reikalų komisijos prie ministro pirmininko narys	1921 m. sausis – 1922 m. kovas
• M. Römerio laiškas J. Piłsudskiui	1922 m. gegužės 15 d.
• Lietuvos universiteto Teisių fakulteto docentas	1922 m. rugpjūčio 17 d.
• Lietuvos universiteto Teisių fakulteto ekstraordinarinis profesorius	1923 m. birželio 12 d.

• Monografija ***Reprezentacija ir mandatas***	publikuota 1926 m. gegužės 28 d.
• Lietuvos universiteto Teisių fakulteto ordinarinis profesorius	1926 m. birželio 1 d.
• Lietuvos universiteto prorektorius Lietuvos universiteto tarybos išrenkamas į prorektoriaus pareigas	1926 m. birželio 6 d.
• Prorektoriaus pareigos	1926 m. rugsėjo 15 d. – 1927 m. rugsėjo 1 d.
• Monografija ***Administracinis teismas***	publikuota 1927 m. gruodžio 16 d.
• Lietuvos universiteto rektorius	1927 m. birželio 6 d. išrenkamas rektoriumi
• Rektoriaus pareigos	1927 m. rugsėjo 1 d. – 1928 m. rugsėjo 1 d.
• Apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino II laipsnio ordinu	1928 m. vasario 16 d.
• Valstybės Tarybos narys	1928 m. spalio 1 d. – 1931 m. spalio 1 d.
• Rumunijos administracinių mokslų instituto narių išrinktas korespondentu nariu už išskirtinę mokslo veiklą	1931 m. rugsėjo mėnuo
• Valstybės Tarybos žinovas-bendradarbis	1931 m. spalio 1 d. – 1940 m. liepos 26 d.
• Monografija ***Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose***	publikuota 1932 m. vasario 14 d.
• *Dabartinės konstitucijos* komentarai	1932 m. balandžio 30 d.
• Teisėjas *ad hoc* Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme (Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla)	1932 m. birželio 7 d. – 1932 m. rugpjūčio 12 d.
• A. Esmeino *Konstitucinės teisės principai* vertimo redagavimas, pratarmė	1932 m. lapkričio 30 d.
• Teisių fakulteto taryba suteikė daktaro laipsnį	1932 m. gegužės 22 d.
• Slaptos Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams narys	1932 m. spalio 11 d. – 1938 m. lapkričio 12 d.
• Vytauto Didžiojo universiteto rektorius	1933 m. gegužės 28 d. išrenkamas rektoriumi
• Rektoriaus pareigos	1933 m. rugsėjo 1 d. – 1936 m. rugsėjo 1 d.
• Vizitas į Tautų Sąjungos XIV sesiją neoficialiai ginti Lietuvos poziciją dėl Klaipėdos krašto justicijos	1933 m. spalio 2 d. – 1933 m. spalio 11 d.

• Dėstytojas Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriuje	1933, 1937, 1938
• Vytauto Didžiojo II laipsnio ordinas	1934 m. rugsėjo 7 d.
• Monografija ***Valstybė*** I tomas	publikuota 1934 m. spalio 16 d.
• Išrinktas Čekijos mokslo ir menų akademijos nariu	1936 m. sausis
• Monografija ***Valstybė*** II tomas	publikuota 1935 m.
• Egzaminų komisijos į Klaipėdos krašto teismus narys	Nuo 1935 m.
• II laipsnio Latvijos trijų žvaigždžių ordinas	1935 m. gruodžio 4 d.
• Vizitas ir paskaitos Prancūzijoje	1935 m. gruodžio 10? d. – 1935 m. gruodžio 22 d.
• Vizitas ir paskaitos Švedijoje	1936 m. kovo 20 d.? – 1936 m. balandžio 1 d.
• Prancūzijos garbės legiono karininko laipsnis	Diplomas įteiktas 1936 m. egužės 16 d.
• Vytauto Didžiojo universiteto rektorius	1936 m. gegužės 24 d. išrenkamas rektoriumi
• Rektoriaus pareigos (antra kadencija iš eilės)	1936 m. rugsėjo 1 d. – 1939 m. rugsėjo 1 d.
• Vadovėlis ***Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos***	publikuota 1937 m. balandžio 16 d.
• „Alliance Francaise“ bronzos medalis už Napoleono parodos organizavimą	1937 m. birželio 29 d.
• Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijos narys	1937 m. kovo 10 d. – 1940 m. kovo 10 d.
• Teisėjas *ad hoc* Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme	1938 m. birželio 13 d. – 1938 m. birželio 30 d.
(Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla)	1939 m. sausio 19 d. – 1939 m. vasario 28 d.
• Monografija ***Suverenitetas***	publikuota 1939 m.
• Arbitražo teismo Lietuvos tautinės grupės narys	Nuo 1939 m. gegužės 2 d.
• Komisijos Švietimo ministerijoje, rengusios Vilniaus universiteto steigimo dokumentus, narys	1939 m. lapkritis
• Komisijos Vyriausybėje dėl Vilniaus krašto turto perėmimo narys	1939 m. lapkritis
• Vilniaus universiteto Teisių fakulteto profesorius	1940 m. sausis – 1940 m. rugsėjis
• Valstybinės teisės katedros vedėjas	1940–1941 m.

• Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto profesorius (sovietmetis, nacių okupacija)	1940 m. rugsėjis – 1943 m. kovas
• Baigtas rašyti antrasis ***Konstitucinės teisės paskaitų*** tomas	1940 m. liepa, publikuotas 1990 m.
• Studija ***Lietuvos sovietizacija***	1941 m., publikuota išeivijoje 1949 m.
• Monografija ***Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai***	baigta rašyti 1944 m., publikuota 2008 m.
• Vilniaus valstybinio universiteto Teisės mokslų fakulteto profesorius, Valstybinės teisės katedros vedėjas	1944 m. spalis – 1945 m. vasario 22 d.
• Pradėtas trečias ***Konstitucinės teisės paskaitų*** tomas	1945 m. vasario 11 d.
• M. Römeris mirė	1945 m. vasario 22 d.

Autorė mirties datą nustatė pagal M. Römerio mirties liudijimą (Mirimo liudijimas Nr. 608), išduotą 1945 m. kovo 13 d. TSRS vidaus reikalų liaudies komisariato Civilinės būklės aktų skyriaus. Dokumento originalo kopija gauta iš M. Römerio dukters Jadvygos Vitkauskienės.

Profesinė biografija trumpai

• Studijos Sankt Peterburge	1892–1901 m.
• Studijos Krokuvoje, Paryžiuje	1902–1905 m.
• Advokato padėjėjas	1909–1915 m. kovas
• Advokatas	Nuo 1915 m. kovo 15 d.
• Lenkų legionų kareivis	1915–1917 m.
• Kolno taikos teismo teisėjas	1917–1918 m.
• Lomžos apygardos teismo teisėjas	1918–1920 m.
• Kauno apygardos teismo teisėjas	1920 m.
• Vilniaus apygardos teismo teisėjas	1920 m.
• Kauno apygardos teismo teisėjas	1920–1921 m.
• Vyriausiojo Tribunolo teisėjas	1921–1928 m.
• Lietuvos universiteto Teisių fakulteto docentas	1922–1923 m.
• Lietuvos universiteto Teisių fakulteto ekstraordinarinis profesorius	1923 m.
• Lietuvos universiteto, vėliau Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto profesorius	1926–1939 m.
• Lietuvos universiteto prorektorius	1926–1927 m.
• Lietuvos universiteto rektorius	1927–1928 m.
• Valstybės Tarybos narys	1928–1931 m.
• Valstybės Tarybos žinovas-bendradarbis	1931–1940 m.
• Teisėjas *ad hoc* Nuolatiniame Tarptautinio Teisingumo Teisme	1932, 1938, 1939 m.

• Teisių fakulteto taryba suteikė daktaro laipsnį	1932 m.
• Slaptos Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams narys	1932–1938 m.
• Vytauto Didžiojo universiteto rektorius	1933–1939 m.
• Vilniaus universiteto Teisių fakulteto profesorius	1940 m.
• Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto profesorius (sovietmetis, nacių okupacija)	1940–1943 m.
• Vilniaus valstybinio universiteto Teisės mokslų fakulteto profesorius	1944–1945 m.

SUMMARY

Lithuanian Lawyer Mykolas Römeris

This monograph is composed of ten parts written in chronological order according to the positions and events that influenced Mykolas Römeris' career as a lawyer. The first part of the collection explores his activities as a lawyer's assistant, publicist, and young public figure. The second part reviews the vicissitudes of his life as a lawyer during the First World War. Part three reveals the twists and turns of his career as a judge – from the lowest court instance in Poland to the highest court instance in Lithuania, before working as a national judge in the Permanent Court of International Justice. The fourth part tackles Mykolas Römeris' activities in the State Council, discussing his expectations and disappointments with this institution. Part five examines the phenomenon and activities of the Commission of Consultants for the Affairs of the Klaipėda Region, and Römeris' work in it. The sixth part provides a behind-the-scenes look at Lithuanian diplomacy in Geneva, where Römeris defended Lithuania's position regarding the legality of the provisions of the Law on the Judicial System against German claims. The seventh part of the monograph examines the details of the dispute between Denmark and Lithuania regarding the construction of the Telšiai–Kretinga railway line, which was resolved in the Hague through the work of an international conciliation commission of which Römeris was a part. Part eight discusses Römeris' pedagogical and scientific activities and analyzes his activities as a vice-rector and rector – first at the University of Lithuania, then at Vytautas Magnus University. The contribution of Römeris' activities to the creation of higher education in Lithuania as well as his experiences and reflections during the Second World War are also explored. The ninth part of this study examines Römeris' activities as a public figure, especially in the Lithuanian Society of Lawyers, the Franco-Lithuanian Society, the Lithuanian Society to Support the Union of Nations, and the Lithuanian Association of the Pan-European Union. Finally, part ten discusses ongoing interest in Mykolas Römeris himself, which began from the moment he published *Litwa* and continues to the present day.

The analysis of these ten aspects of Mykolas Römeris' professional biography not only provides a blueprint of his professional life, but also sheds light on the personality of this unique figure.

This monograph contains nine blocks of appendices. In the first block, the author provides Mykolas Römeris' bibliography in the Polish, French, German, Russian, and

Lithuanian languages. The search for articles was based on compendiums of Römeris' works and his collected diaries, which helped to identify the titles and dates of articles and the newspapers in which they were published. Römeris often concealed his identity when writing newspaper articles; thus, some publications remain hidden.

The second block of appendices lists legal acts, draft legal acts, explanatory notes, guidelines, memorials, theses, treatises, consultations provided to high-ranking state officials, opinions, resolutions, and separate opinions, all of which were either considered, authored, or prepared by Mykolas Römeris.

In the third block of appendices, the topics of public lectures, papers, and speeches given by Römeris, some of which were published, are outlined. The footnotes in the main body of the text indicate exactly where specific lectures have been published or can be read about.

The fourth block of appendices lists the subjects that Mykolas Römeris taught at Vytautas Magnus University, at the General Staff Department of the Vytautas Magnus Officer Course, at Vilnius University, and, later, at Vilnius State University.

The fifth block of appendices contains abstracts, manuscripts, lecture notes prepared by students, syllabuses of subjects taught, examination topics, lecture manuscripts, and typescripts prepared by Mykolas Römeris himself.

In the sixth block of appendices, the list of cases heard in the Kaunas Regional Court and the Supreme Tribunal is provided. Not all files have survived – some have been lost to time, and this list is therefore not comprehensive.

The quotations collected in the seventh block of appendices are not used in the main text of this monograph, but, in the opinion of the author, are no less important. These quotations are related to courts and judges, the nation, statehood, corruption, neighboring states, the 1938 ultimatum that Poland issued to Lithuania, determination, work, people, monuments, and science.

The eighth block of appendices contains several facts not included in the main book.

The ninth block of appendices provides an outline of Mykolas Römeris' professional biography, including his education, books, and awards. This appendix concludes the monograph.

The main source used in the preparation of this monograph was Mykolas Römeris' diaries. Römeris left behind 40 volumes of diaries, totaling 14,557 pages (Times New Roman, 12 pt font, 1.5 spacing). The diaries kept in Lithuania cover the period from January 1, 1911, to February 19, 1945. These diaries help to understand the interwar period in a direct way, while also allowing for the reconstruction of some events – for example, the 1922 drafting of the Constitution of the State of Lithuania, the establishment of Statutory and Administrative courts, the activities and internal relations of the State Council, the routines of the Permanent International Court

of Justice, etc. They act as a time machine, taking us back to what was a turbulent period for Lithuania.

While Römeris' diaries provide the basis of the monograph, the statements, information, and data found in them are corroborated by legal acts, newspaper articles, scientific publications, letters, case-law, documents, manuscripts, etc. In this way, Römeris diaries are a treasure trove for lawyers, historians, and anyone interested in our country's traditions, cuisine, medicine, architecture, arts, and daily life a century ago.

The scientific basis of this monograh is made up of materials from: 48 funds of the Central State Archives of Lithuania; the departments of rare books and manuscripts of the Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius University Library, Martynas Mažvydas National Library, and Warsaw National Library; over 130 legal acts; over 700 publications in the Lithuanian and foreign press; over 320 scientific publications; and almost 600 cases of the Kaunas District Court and the Supreme Tribunal.

The author is grateful to the staff of the Cambridge University Library, the National Library of Sweden, and the National Library of Warsaw, who provided access to the articles mentioned in Mykolas Römeris' diaries published in the British, Swedish, and Polish press, as well as to the library staff at Mykolas Romeris University, who aided in the search for some of the lawyer's articles in the Lithuanian library system. The author is also extremely grateful to the daughters and grandchildren of Mykolas Römeris.

Mykolas Römeris' professional path is complex, diverse, and intertwined with the global events that occurred during his life. Furthermore, when analyzing Römeris' professional life, one must inevitably touch upon the history of Lithuanian statehood.

Mykolas Römeris began his legal career at the age of twelve, when he moved to St. Petersburg to study law at the Imperial Law School, where he stayed for 9 years. Later, he broadened his horizons by familiarizing himself with other social and humanitarian sciences at the Jagiellonian University in Kraków and the Free School of Political Sciences in Paris. These studies must have contributed to the fact that in the future he would go on to lay the foundations of the science of public law in Lithuania.

Römeris then worked as a lawyer's assistant, before eventually becoming a sworn lawyer. It was at this stage that he realized the exceptional importance of lawyers in the justice system. However, this profession was not attractive to him, despite his success in representing the interests of numerous parties in the courts. It became clear quite early in his career that social activities and journalism were more important and interesting to Römeris. While working as a lawyer's assistant, he enjoyed writing

papers on legal issues after conducting in-depth analyses of the relevant issues, spending much of his time in the library. Even then, it must have been possible for him to envisage his future as a legal scholar.

Römeris was not exempt from participation in the First World War. Even while serving on the battlefield, and later in a prisoner of war camp, his inner lawyer shone through. He became the chairman of a military court at the camp in which he was interred, dealing with all kinds of disputes: from theft to the organization of conspiracies.

After the war, Römeris chose the path of a judge, holding this position from 1917 until 1928. Initially, he served at the lowest court instance in Poland, before finally becoming a justice at the highest court instance in Lithuania – the Supreme Tribunal. In these roles, he oversaw criminal, civil, administrative, constitutional, and military cases. In 1932, 1938, and 1939, Römeris took up the position of a national judge at the Permanent Court of International Justice in the Hague. By all accounts, serving as a judge was a calling that Römeris very much enjoyed.

When he left his position as a justice at the Supreme Tribunal, Römeris' legal journey did not end. Instead, he then became a member of the State Council, and later an expert collaborator, where he had to deal with issues of administrative law, prepare and deliberate on draft laws, and advise the most senior officials. In addition, from 1932 Römeris served as a member of the secret Commission of Consultants for the Affairs of the Klaipėda region. There he investigated complex legal cases related to the relationship between autonomy and the sovereign, and laid the foundations of Lithuanian constitutional justice.

Mykolas Römeris not only provided consultations, considered, prepared drafts, and examined disputes, but also actively engaged in scientific legal activities. He taught at the University of Lithuania (later renamed Vytautas Magnus University) from 1922 until 1939 and at Vilnius University from 1940 until 1945. He also authored nine scientific legal books alongside numerous scientific outlines and articles, as well as serving as a rector for 7 years.

Römeris was also often offered, or rumored to have been offered, various other positions. For instance, there were whispers that he was approached to become minister of justice, minister of education, chairman of the Supreme Tribunal, and chairman of the Council of State. For a number of years, he was considered by society to be the de-facto vice-chairman of the State Council, although this was not the case in reality: in truth, he had instead been appointed as only a member of the State Council. It was also officially known that, through diplomatic channels, his services were sought as a judge on the Permanent Court of International Justice. Moreover, even before returning to Lithuania he was offered a high-ranking position in the government of the Vilnius region during the Polish occupation.

Römeris displayed extraordinary diligence from his youth. Over his life, he produced over 600 newspaper and scientific articles, 10 books, and 7 studies (brochures). In addition to teaching for 23 years, he often gave public lectures, produced reports, and made over 200 speeches. His prodigious participation in public activities means that it is almost impossible to accurately count the number of societies of which he was a member. In collating this monograph, the author was able to roughly determine that Römeris was a chairman, vice-chairman, member, or participant in at least 40 different organizations, but this count could extend further.

Throughout his life, Mykolas Römeris sought consensus among people of various nationalities in Vilnius – Lithuanians, Poles, Byelorussians, or Jews. Later, he pursued this in Kaunas, Warsaw, and again in Vilnius, most notably by inviting Poles and Lithuanians to the negotiating table, hoping to introduce the principles of civil cooperation between the two nations, and writing to Poles about Lithuanian democratic ideals, emphasizing Lithuania's distinct nationality. He cared about raising the national self-awareness of Byelorussians so that they did not become a source of Russification in Lithuania.

With his participation in the Polish legions, which originally belonged to the Austrian army, Römeris was convinced that he was serving the cause of Lithuania. It seemed to Römeris that he would thus strengthen the emancipation of Lithuania and that the country would eventually become independent. However, he could not imagine that Lithuania, this small patch of land – the Cinderella of nations, as he observed – would become independent without Poland. He thought this way because the question of Lithuania simply did not exist in Europe in the 19th and eary 20th centuries: nobody knew about it, it was simply a tiny province of Tsarist Russia, and at the beginning of the 20th century even in Lithuania itself only autonomy was timidly considered – never fully fledged independence.

Thus, it seemed to Römeris that by helping Poland to separate from Tsarist Russia and Austria-Hungary, he would help to protect Lithuania from the influence of Germany and Russia. Therefore, at first, he perceived that Lithuania could be independent only in federation with Poland. Furthermore, it seemed to him that two nationalities fighting against the influence of strong states and striving for independence together would be stronger in their struggle. He therefore proposed to combine the Polish national program with the Lithuanian autonomy program.

Mykolas Römeris met the commandant of the Polish First Brigade, Józef Piłsudski, several times. Römeris argued that Lithuanian groups should be established in the legions and that Poland's cause was also Lithuania's, hoping to finally rid the region of Russian and German influence. Piłsudski did not approve. This led to Römeris beginning to doubt whether he had done the right thing by joining the

Polish legions – after all, he did so because of Lithuania; because he was sure that the cause of the Polish state had to be co-opted into the emancipation of his homeland.

Römeris later realized that his decision had been incorrect when he saw the imperialist ambitions of the Poles, especially after they occupied the Vilnius region. This was in stark contrast to his view of Vilnius being the creation of Lithuanians, with only Lithuanians having the right to it, despite its numerous nationalities. As a result, he wrote a letter to Józef Piłsudski reprimanding him for this cruel act that divided the two nations. After this letter, the two never met again.

When comparing the national movements of Poles, Belarusians, and Lithuanians, Römeris observed that Lithuanians were more creative in the formation of a national democratic model, and were more purposeful in aiming to organize public life. Therefore, eventually, it came as no surprise that Lithuania was able to regain its independence and statehood.

Römeris compared the path that led Lithuania to regaining its independence to the discovery of America – albeit in miniature. The February 16 Act drew his praise, as he noted that it would act as a safeguard against Germanization, Russification, and Polonization.

Because Römeris had never considered Lithuania to be Poland's legacy, he had never treated Lithuania as part of Poland. On the contrary: he resented this attitude and concept. He considered it to be false and harmful, promoting national hatred and eternal discord between the two neighboring nationalities.

Römeris did not participate in the process of restoring the independence of the Lithuanian state, as he was serving as a judge in Poland at the time. Initially, this occurred because the Germans did not allow him to return to Lithuania after he was released from a prisoner-of-war camp. This situation remained the case for a considerable time. Later, the reason for his absence changed – he had a difficult relationship with his father, who refused to help his son financially. Another important factor preventing his return then arose: in Lithuania, Römeris did not find a suitable ideological direction to ally himself with. According to Römeris, Lithuania split into two immediately after the restoration of independence: one nationalist, based on the union with the Germans; the other Bolshevik, based on relations with Soviet Russia. Römeris did not like these two kinds of Lithuania, finding that he could not align himself with either direction.

However, he still needed to work, and had to – bluntly – make a living. Thus, he began work at the lowest level of the Polish judicial system, before rapidly being offered a promotion in recognition of his exceptional performance. It is conceivable that if he had remained in Poland, he would have continued to climb the ladder in

the Polish judicial system. Ironically, he was in fact offered a senior position in the administration of the Vilnius region – naturally, he declined.

Römeris eventually returned to Lithuania – not only because he missed his homeland and felt kinship with his fellow Lithuanians, but also out of a sense of conviction and duty. He wanted to work in its system of law enforcement institutions, despite the difficult post-war financial situation in all areas of the newly restored state. This desire was also encouraged by his lifelong companions Mykolas Biržiška, Juozas Tumas-Vaižgantas, and Helena Römer-Ochenkovska, a relative who told him that he had to return and immerse himself in the day-to-day affairs of an unhappy Lithuania.

Mykolas Römeris frequently considered the situation of Lithuania, Poland, and other Eastern, Central, and Northern European countries, discussing their union models, nations, and citizenship issues. He wrote approximately 400 articles in Polish, and participated in discussions at a host of international meetings concerning the fate of Lithuania, Poland, and Belarus.

Throughout his life, Römeris modelled the possible configurations of states, hoping to create a formula for a strong union of independent states that would help Lithuania hold out against Germany or Russia. As potential counterweights to all other blocs in which Russia or Germany would participate, these would-be groups included: the Federal Republic of Lithuania-Poland-Latvia-Ukraine-etc.; the Baltic Union Republic; the bloc of states from Scandinavia to the Balkan Peninsula; the Northeast European bloc; the Baltoscandian bloc; and the union of Czechoslovakia, Poland, Hungary, Belarus, Romania, and Lithuania. However, Römeris was afraid of the inclusion of Lithuania in the large mass of Slavonic nations, and he also saw danger in the Baltoscandian bloc due to Russia's attraction to the coastal region.

Throughout his life, Römeris was distinguished by deep and far-seeing analytical forecasts of various events. For instance, he predicted the formation of the European Union, the outbreak of the Second World War, the collapse of the Soviet Union, and the fact that Poland would occupy the Vilnius region.

Mykolas Römeris is a unique lawyer in Lithuanian history, and he was the first to think and write about many legal issues that remain relevant today. He was among the first to contemplate the profession of an advocate and its importance in the administration of justice for public purposes. He was convinced that advocacy should be a public and not a private profession, and considered the Bar to represent professional legal assistance. He also thought about the need for free legal aid, especially when witnessing the desperate situation faced by unrepresented parties

in court, leading him to the realization of the importance of maintaining a balance between the legal options of litigants.

Mykolas Römeris was also perhaps the first in Lithuania to think in great detail about the death penalty, and about the connection of this institute with justice. He wondered why judges should be tools to implement the state's criminal policy, and whether the death penalty was necessary. He also deliberated on the purpose, function, and need for what he termed "bloody solutions." While carrying out the penal policy of the state, he felt himself to be a craftsman of justice – a political agent, but not a judge. Römeris was more of the opinion that the death penalty was not an entirely appropriate means of preserving justice. From his point of view, a court must not be an institution of repression – it must be an institution of justice.

Römeris was also one of the few interwar personalities to professionally acknowledge the necessity and importance of the separation of powers. At that time in Lithuania, this was a modern issue which politicians actively opposed. Römeris was the first Lithuanian lawyer to produce monographs on administrative and constitutional courts. In them, he sought to reveal the essence of the separation of powers, the meaning of legality, and the manifestation of the rule of law. He demonstrated his understanding not only in books, but also by hearing cases. For example, when writing about Juozas Purickis' case, Römeris explained how the opinion of the Seimas differed from the court ruling. When deciding on the so-called Vytautas Petrulis case, he clearly understood that the court was not the institution to eliminate the consequences of the coup d'état and restore constitutional order. As he observed, this was a political, social activity, not an issue for the court. The question of legality also arose when considering ministers' decisions in which certain issues were regulated that, presumably, should not have to be regulated by administrative acts, but by legal acts with the force of law. Thus, Römeris was again the first lawyer in Lithuania to consider the principles of the legislative process.

It also seems clear that Römeris was the first in Lithuania to write about the methods of legal argumentation when deciding cases. This was prompted by his experience at the Permanent Court of International Justice.

Mykolas Römeris clearly cared about the rights of national minorities, seeking their enshrinement in the 1922 Constitution of the State of Lithuania. In addition, he repeatedly stressed the importance of local institutions being able to communicate with residents only languages other than Lithuanian.

Mykolas Römeris was also perhaps the only judge in Lithuania at that time that dared to write about the judge's inner world – his feelings before and after making a decision, his experiences after handing out the death penalty, and the psychology of judges. He even wrote about the influence of his mood and the weather upon judges' decisions, the trial process, his work ethic, and productivity, as well as considering the

conditions which enable judges to remain calm and discussing their ethics. Römeris also tackled the relationship between a judge's conscience and the administration of justice, considering the existence of the former to be an indicator that a decision was made not only formally, but skillfully and with wisdom when implementing justice. He considered the fact that the formal duties of a judge did not always coincide with their inner convictions and the voice of conscience, reflecting on the fact that it was sometimes difficult to make a decision that, according to the law, seemed too severe or too lenient.

Mykolas Römeris was concerned about the procedure for appointing judges, which was directly related to the condition of judicial independence. It seemed to him that politicians should only be able to appoint professionals such as justices of the courts of highest instance when their nominations were approved by judges. Otherwise, politicians would appoint people that they favored, thereby strengthening their positions, and exerting greater influence on the courts. In this scenario, judges did not become executors of justice, but executors of the policies or private interests of rulers. In addition, the aforementioned arrangement provided an excellent medium for political careerism to flourish in the judiciary. In Römeris' opinion, it was personalities who should be appointed as justices in the highest courts, not undistinguished judges of lower courts or other individuals. Römeris was also concerned about the issue of transferring judges. He opposed the decisions of politicians to transfer justices from one court to another without their consent, as such actions were considered to seriously hinder the independence of the courts. Moreover, Römeris was the first in Lithuania to write about the discretionary right of officials and its limits.

In his capacity as a judge, Mykolas Römeris emphasized the importance of the reasoning of court decisions. He observed that this was significant for the entire justice system, as lower court judges could learn from it. In addition, he considered the reasoning of a court decision to be the most important part of a judge's work, representing the pinnacle of the judicial profession and helping to develop legal thought. Because of this view, Römeris always wrote the reasoning to his decisions himself, rather than entrusting this work to other court employees. This allowed him to achieve excellence in his profession, to understand legal acts more comprehensively, and to gain practical knowledge, because his decisions had to be based on legal norms, circumstances, and evidence. It also made it possible for him to delve into the analysis of law, which served him well in later life when writing scientific works and drafting doctrine.

Römeris emphasized that only court decisions which are understood by all parties represent the implementation of justice. If the parties do not understand a judgement, justice has not been fulfilled, or has been done so only formally.

Whilst working as a judge, Mykolas Römeris once observed that even on the night before a trial he did not know what judgment he was going to make the following day.

During his tenure as a judge, Römeris often thought about the traits necessary for the profession: not only the ability to analyze facts and knowledge, but also great tact, patience, seriousness, practicality, and honesty. A judge cannot afford to sneer, be sarcastic, be unpleasant to the parties, be ironic, show contempt, or reveal any other emotion. He called the work of a judge an act of conscience, emphasizing that a proper decision was not enough, as the judge's behavior was also important to the parties. These traits can perhaps be applied to the definition of professionalism in any profession.

In addition, according to Römeris, a subtle understanding of people's lives is important for a judge. A judge cannot be prejudiced, such as by being overly nationalistic. Therefore, he always emphasized the connection between the behavior of the judge and the administration of justice. A judge cannot decide based on intuition, must not jump to conclusions, and should not be overly interrogative, lest they become executors of repression. In Römeris' opinion, prejudiced court proceedings risk becoming farcical.

Concerning the judicial system, Römeris especially valued the lowest court instance because it has direct contact with the case; moreover, the quality of the work of other courts depends on the quality of its work. No matter how well the higher court works, if the court of first instance works poorly, justice is poor-quality. In addition, Römeris identified the court of the lowest instance as the ideal workshop for a person embarking on a career as a judge.

Mykolas Römeris was the first in Lithuania to write about mediation. He contended that conciliation agreements and pacifist methods of judgement are not always compatible with justice. He noted that judges sometimes forcibly try to reconcile parties to arbitrarily increase the number of case resolutions, which he called a caricature of the court because the parties lose their right to justice.

During his tenure as a judge, the question of the relationship between law and politics emerged repeatedly for Römeris. This issue arose not only during the performance of his duties first in the courts of Poland and then in Lithuania, but also in the Permanent Court of International Justice in Holland – especially in 1938 and 1939 when considering the Panevėžys–Saldutiškis railway case. Here, he observed that there were political topics and states which the international court did not want to explore or even mention in its judgments, and that before making decisions judges were aware that the court should avoid categorical, albeit perhaps necessary, statements in the reasoning of its rulings. Römeris also found it interesting that a certain logic was discernible in the distribution of judges' opinions. Opinions tended in one direction if the judge specialized in international law, in another if they were a specialist in constitutional law, and in a third direction if they had previously served as a diplomat or politician. The judge's opinion or inner conviction also depended

on their country of origin: a German or an American would have one opinion, a Frenchman, or a Lithuanian a different one, etc. There was a logic here: the judges of the countries that supported the Treaty of Versailles held one opinion, while the judges of neutral countries or states that did not agree with the provisions of the Treaty of Versailles held another view.

Mykolas Römeris had many opportunities to become a permanent judge at the Court of International Justice, as both Lithuanian and foreign diplomats saw to this. Initially, he had wanted to be a judge at an international court, as he had always been fascinated by the working conditions and opportunities for continuous improvement. However, this desire faded over time, as these courts were dealing with minor cases and Nazi sentiment prevailed in Europe. In addition, Römeris observed an infinite gap between the cruel reality and the image of a different, fabulous world created by the Court. At the same time, Römeris was satisfied with his life in Lithuania. Whether or not he would have eventually served at the Court of International Justice is a moot question, as the selection of judges to the Court was halted due to the outbreak of the Second World War.

Mykolas Römeris enthusiastically embarked on his activities in the Council of the State. As a result of these positions, he resigned as a judge of the Supreme Tribunal. However, he eventually became disillusioned: the Council did not carry out the function of an administrative court, and its opinions were often ignored by ministers. In addition, Römeris was concerned by the favoritism shown by the chairman of the Council and other members to politicians, as well as by the way in which its members were selected. The Council functioned more as a political tool, and is often confused with the upper chamber of the Seimas, which did not exist at the time. The independence of members was not encouraged in the Council, and in some cases it even appeared to be absolute in its judgements – especially in cases related to the legality of officials' activities. Furthermore, decisions were not made in a collegial manner, but secretly in groups. In addition, the Council frequently carried out editorial and technical discussions of laws. Römeris did not want to belong to such an organization as his reputation was important to him, and belonging to a non-independent political institution could, in the eyes of the public, imply political involvement. He categorically sought to avoid this. This suggests that Römeris did not really care about financial stability or a safe and "honorable" workplace – it was much more important that his work corresponded to his values and ideals and served Lithuania.

After the opening of the University of Lithuania, higher education disciplines began to be taught in the Lithuanian language. Mykolas Römeris made a fundamental

contribution to creating the foundations of Lithuanian higher education. Through his pedagogical and scientific activities, he helped to: form Lithuanian legal terminology and doctrines of constitutional, administrative, and international law; develop study programs; write textbooks and monographs; collect study literature for students; and translate and comment on the constitutions and other legal acts of foreign countries together with students. Römeris emphasized the special importance of textbooks, observing that in this period they were perhaps even more significant than monographs or scientific discoveries as they were the vehicle through which the youth of the country were being educated. He also gave a number of significant lectures, notes to which were often carefully copied, recopied, updated, printed, and distributed by students.

As a pedagogue, Mykolas Römeris was an early pioneer in revealing the teacher's inner experiences while preparing to teach, discussing his psychological state before and after lectures and always striving for the best ways to involve students. He also realized early in his career the importance of being able to inspire the interest of young people in the subject being taught, along with establishing a connection between teacher and student. He observed that even the classroom in which the lecture was held was important, and noted that the political situation in the country had an impact on education. Römeris even stressed that it was important whether his students were from military backgrounds, civil servants, the children of rich parents, or simply talented and ambitious young people. The latter group fascinated him the most.

Römeris also observed that methods of teaching depend on whether an inexperienced or experienced teacher is involved, as the knowledge of the latter is often much larger, broader, and more difficult to teach. Thus, he admitted that his lectures became a light touch to the truth.

As a professor, Römeris understood that exams served as a dialogue between the teacher and the student, but the position of rector did not come so easily to him. Political events and the shadow of war forced the youth to split into various groups that disagreed with one other. Römeris often had to play the role of an arbiter, seeking a compromise between the bold statements of young people and authoritarian state policy. As a rector, he particularly avoided national chauvinism, and tried to impart this to his students.

Politicians sometimes turned to Mykolas Römeris for his opinions. In such cases, he often sought a solution that would not violate the law, or that would do so least egregiously. His judgement was called upon in cases including: the 1936 Seimas elections; the temporary nature of the 1928 Constitution of the State of Lithuania; and the significance of the 1938 Constitution of Lithuania as a new act

of a constitutional coup, the procedure for its publication, and the referendum. Sometimes, his opinion was listened to, while at other times he was ignored. For example, he was sometimes excluded during the drafting of laws, as was the case with the law on the election of the President of the Republic. His straightforward opinions, forthright criticism, encyclopedic professional knowledge of public law, and broad knowledge of the rule of law and legality made him unpopular at times. Römeris sought to establish an administrative court in Lithuania but this idea was not supported by the authorities. He put all his efforts into the establishment of the Statutory Court in Lithuania, which was supposed to perform the functions of constitutional and administrative courts. Although a law establishing the Statutory Court was announced and justices were appointed, the Court never commenced operations. Römeris explained the essence of local self-government and the fact that the complete subordination of local governing institutions to the central government could not be established, but his opinion was not observed.

Real pain and a sense of futility overwhelmed Mykolas Römeris during the Soviet and Nazi occupations. Endless questionnaires began to emerge in search of traces of either the aristocracy or Jewish individuals during this period. It thus became necessary for Römeris to maneuver himself politically, juggling his responsibilities. He bridled at this, and while some attempted to deprive him of his status as an academic, others wanted to remove him from his position as a university professor altogether. However, it is likely that he would have seen this as no great loss – after all, creative scientific freedom was prohibited, and the teaching of constitutional law was no longer tolerated. Some began to teach Soviet constitutional law, as teaching Lithuanian constitutional law was forbidden, thus emphasizing that Lithuania was not a state and beginning the erasure of its history of statehood and the development of its state law.

This was difficult for Römeris. His life's work, which had been dedicated to Lithuania, became obsolete. He was even punished for his role in Lithuanian statehood, alternately facing backlash for having: worked at the Permanent Court of International Justice; served as a judge at the Supreme Tribunal of bourgeois Lithuania; served as a member of the State Council; received awards from the bourgeois states of Lithuania and Latvia (the Order of Grand Duke Gediminas of Lithuania, the Order of Vytautas Magnus, the Order of the Three Stars of Latvia); held the rank of officer of the French Legion of Honor; not shown sufficient enthusiasm when teaching the Soviet constitution; not sought to join the Communist Party; refused to cooperate with Nazis. It is fair to say that he understood the exclusionary nature of the clique surrounding the dictatorship in this period.

Despite the hopelessness that engulfed him, the cataclysms of the Second World War, and the realization that his manuscripts would never see the light of publication, Mykolas Römeris continued to write voraciously in the hope of furthering the cause of Lithuanian statehood. These works, produced during successive periods of occupation, were finally published after the restoration of an independent Lithuania.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abramovičs, L. 537
Abramovičius, Liudvikas (Abramowicz, Ludwik) 23, 40, 42, 49, 65, 107, 443, 465, 530, 555, 556, 629, 640, 652, 665, 672, 684, 701
Abramovičius, Vitoldas (Abramowicz, Witold) 55, 103, 117
Adachi, Mineichirō 193, 195, 218
Aleksa, Jonas Pranas 259, 261, 274, 283, 391
Allix, Edgard 503
Altamira y Crevea, Rafael 195, 199, 203, 348
Ambrozaitis, Kazimieras 158
Anysas, Martynas 205, 393, 524, 652
Anzilotti, Dionisio 195, 199, 200, 203, 212, 218, 219, 229, 230
Armalis, Petras 431, 453, 569

Balcevičius 149
Baliūnas 286
Balodis, F. (Bāluodis, Francis) 522
Baloga, E. 387, 388
Baltrušaitis, Jurgis 161, 163, 503, 537
de Balzac, Honoré 700
Banaitis, Kazimieras Viktoras 527
Bandrowska-Turska, Ewa 489, 490, 630
Baranauskas, Antanas 496, 697
Barthélemy, Joseph 263, 416
Basanavičius, Jonas 41, 50, 51, 64, 81, 134, 162, 440, 463, 470, 518, 526, 554, 556, 562, 604, 634, 650, 689, 699, 714
Basdevant, Jules 192, 194, 196, 357, 360, 361
Baumgarten, Arthur Edvin Paul 393
Beck, Józef 511
Beneš, Edvard 367, 634
Berthelot, Marcelin 467, 633, 638, 695
Berzinš 698
Benoît, Paul 596
Bialoblockis, Faivelis 593
Bieliackinas, Simonas 127, 149, 150, 173, 378, 382, 388, 396, 481, 490, 491, 518, 563, 583, 585, 586, 592, 593
Bielinis, Kipras 123
Bieliukas, Kazimieras 574
Binkis, Kazys 346, 696
Biotcher, Otto 186–188, 190, 192, 200, 202, 343
Biržiška, Mykolas 7, 101, 107, 108, 110, 132, 133, 460, 466, 467, 475, 478, 525, 533, 553, 556, 561–563, 566, 571, 606, 612, 628, 641, 650, 652, 695, 716, 727
Biržiška, Vaclovas 123, 127, 256, 342, 343, 384, 385, 388, 389, 394, 396, 399, 425, 445, 447, 448, 456, 457, 477, 482, 484, 486, 490, 491, 493, 533, 537, 545, 546, 554, 559, 561–563, 592, 601–603, 628, 653, 683
Bistras, Leonas 399, 533, 546
Biuchleris, Oskaras 378, 384, 591
Bizauskas, Kazys 217, 330
Byla, Jurgis 156, 164, 298, 312, 318, 319, 415, 545, 570, 583, 585, 596, 624, 705–708
Blese, Ernests 537
Bolechovskis 712
Bortkevičienė, Felicija 123, 343, 683, 687
Boruta, Kazys 562
Bračulis, Pranas 115, 621
Brazaitis, Juozas 155, 156, 180, 256, 268, 298, 622
Bruns, Viktor 529, 574, 652

Buchleris, Oskaras 382, 443, 446, 652
Bučas, Jonas 401, 652
Bučys, Pranciškus Petras 399
Budreckas, Juozas 120, 586
Budrys, Dzidas 564
Budrys, Jonas 172
Bugailiškis, Feliksas 445, 595, 601, 627
Buika, Boleslovas 18
Bulavas, Juozas 437, 570, 574, 628
de Bustamante y Sirvena, Antonio Sánchez 195, 203, 211, 348
Butkys, Č. 582, 583

Carnegie, Andrew 503, 504, 698
Ciplijauskas, Liudas 151, 152, 154, 222, 231, 234, 244, 245–247, 254, 255, 257, 258, 264, 265, 268–270, 280, 288, 312, 315, 318, 319, 333, 336, 339, 358, 583, 587, 592, 594, 622, 623, 714
Chabanier, Jean 596
Charguéraud, M. 196–198
Charléty, Sébastien 503
Cheysonn, E. 18
Chominskis, Liudvikas 554
von Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolaus 600
Curmann, Sigurd 505, 507, 529
Czarkowski, Bolesław 63

Čečeta, Viktoras 554, 557, 637
Čepas, Motiejus 154, 161, 166, 171, 180, 339, 443, 583, 622
Čepas, Vytautas Kostas 401, 652
Čepinskis, Vincas 478, 479, 480, 490, 499, 540, 600, 641, 699
Čerkasas 123
Čėsnys, Blažiejus 479, 486, 699
Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 41, 50, 51, 493, 497, 523, 578, 631, 638, 698
Čiurlionis, Stasys 51

Dambrauskas-Jakštas, Aleksandras (Adomas) 497, 527, 698, 700
Danauskas, Jonas 220, 231, 298, 318, 319
D'Annunzio, Gabriele 500
Darius, Steponas 237, 346, 512, 631, 643, 684, 696
Dargis, Jurgis 594
Daujotas, Jurgis 596
Daukantas, Teodoras 245, 246, 262, 264, 265, 281, 282, 622
D'Etchegoyen, Olivier 596
Dicey, Albert Venn 407
Dollfuss, Engelbert 601
Domaševičius, Andrius 83
Dombrovski, Jerzy 117
Dovydaitis, Pranas 320, 488, 539
Downarowicz, Medard 63
Draugelis, Eliziejus 153, 158
Duguit, Léon 263, 406, 407, 440, 503, 589, 590, 654
Dulong, Georges Ferdinand Charles 509

Eibert, George 712
van Eysinga, Willem 195, 203, 212, 219, 225, 228, 348
Engströmer, Thore 505
Erich, Rafael 225, 227, 228
Esmein, Adhémar 17, 18, 407, 429, 430, 431, 503, 593, 654, 717

de Faria e Castro, Nikolas 223, 370
Ferdinandas Pranciškus 48
Ferrari 360
Fontency, de Vincente 368
Fournier, Charles 522, 700
Freund 393
Fridmanas, Bernardas 115, 116, 120, 150, 621
Fridšteinas, Viktoras 220, 602
Fromageot, Henri 195, 211, 225

Gabetti, Giuseppe 522
Gailius, Viktoras 173
Galaunė, Paulius 537
Galvanauskas, Ernestas 124, 306, 320, 524, 546, 558
Garfunkelis, Levas 455, 654
Gaurilius, Juozas 593
Germantas, Pranas 570, 595
Geršinskiai 18
von Gierke, Otto 407
Girėnas, Stasys 237, 346, 512, 631, 643, 684, 696
Glinskis, Konstantinas 579
Golinskis 95
Grajevskis, Adolfas 32, 134
Graužinis, Kazimeras 195
Greimas, Algirdas Julius 608, 641
Grendyszyński, Ludomir 68
Grigaitis, Juozas 287, 298, 582, 583
Grimm, David (Гримм, Давид Давидович) 16, 17, 664
Gordziafkowski, Konstanty 117
Grinius, Kazys 119, 126, 128, 133, 164, 320, 443, 444, 446, 463, 592, 639
Gudaitis-Vabalas, Jonas 315
Gudauskis, Jonas 339, 583
Guerrero, José Gustavo 193, 195, 201, 203, 204, 212, 218, 228, 229
Gustavas VI Adolfas (Gustaf VI Adolf) 505

Halévy, Elie 18, 503
Hauriou, Maurice 263, 407, 503
Herbačiauskas, Juozapas Albinas 19, 22, 23, 104, 345, 475, 632, 633, 662, 682, 696
Hesse, Antanas 144, 173–176, 392, 622
Hitleris, Adolfas 211, 237, 238, 359, 459, 498, 558, 566, 569
Hymans, Paul 124, 131, 132, 134, 162, 457, 598, 632
Høst, N. 368
Højgaard, Knud 365, 366, 370, 372, 375
Hrozný, Bedřich 521,
Hudson, Manley Ottmer 218, 225, 228, 234
Hurst, Cecil 195, 211, 225

Ito 360
Ivanauskas, Tadas 18, 464
Ivinskis, Zenonas 537, 629

Yčas, Martynas 596

Jablonskis, Konstantinas 342, 438, 574, 591, 602
Jackevičaitė, Elena 525
Jakubėnas P. 281, 699
Janulaitis, Augustinas 15, 16, 31, 51, 56, 88, 112, 127, 135–137, 142, 147, 149–153, 154–156, 166–174, 176, 178, 207, 210, 222, 234, 245, 246, 251, 299, 300, 342, 343, 378, 382, 383, 387, 388, 390–392, 398, 424, 427, 429, 431, 436, 445, 446, 448, 450, 455, 459, 475, 478, 481, 491, 493, 494, 505, 506, 518, 519, 527, 537, 550, 553, 556, 563, 564, 581, 582, 584, 585, 586, 590–592, 594, 598, 599, 602, 622, 628, 634, 649, 654, 670, 683, 686, 700, 714
Jaščenka, Aleksandr (Ященко, Александр Семенович) 390, 400, 478, 506
Jellinek, Georg 184, 403, 404, 406, 440
Jodelė, Pranas 465
Jonynas, Ignas 345, 537, 594, 599
Jokantas, Kazimieras 550
Julijus 15, 715
Jundzilas, Zigmantas 554
Jurgelionis, Antanas 294
Jurgutis, Vladas 246, 333, 391, 478, 588, 622
Juodeika, Vladas 333, 541, 544

Kairys, Steponas 87, 100, 123, 128, 634
Kalnietis, Vincas 115, 116, 150–152, 158, 168, 172, 177, 244, 245, 246, 251, 252, 254, 259,

261, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 277, 279, 280, 282, 286, 336, 587, 621, 622
Kalvaitis, Jurgis 172, 173, 275
Kardišauskas, Andrius 383
van Karnebeek, Jonkheer 368, 373–376
Karoblis, Vincas 114, 135, 151–153, 171, 315, 581, 588, 651
Karsavinas, Levas 345, 559, 597
Kavolis, Martynas 541, 544, 607, 634
Keliuotis, Juozas 23, 496, 547, 556, 557, 637, 654, 697
Kellogg, Frank Billing 195, 199, 218
Kittredge, Tracy B. 506
Klimas, Petras 18, 88, 161, 193, 340, 358, 395, 502, 503, 509, 599, 655
Kobilinskis, L. 37
Konapacki, Hassan 123
Končius, Ignas 550
Kościałkowski, Melchior 283, 284
Koscialkovskis, Stanislovas Kościałkowski, Stanisław 56, 635, 715
Kovalevskij, Maksim (Ковалевский, Максим Максимович) 18
Krauzė, Jozefas 173
Krėvė-Mickevičius, Vincas 299, 300, 334, 340, 475, 478, 481, 484, 487, 514, 522, 553, 554, 562, 607, 636, 655
Kriščiukaitis, Antanas 112, 135, 136, 137, 142, 147, 152, 165, 167, 172, 177, 178, 180, 184, 248, 267, 268, 271, 275, 277, 279, 281, 282, 287, 297, 301, 302, 312, 314, 315, 333, 338, 339, 345, 358, 378, 388, 389, 394, 414, 429, 460, 473, 481, 495, 506, 581–586, 592, 624, 655, 682, 688, 696
Kriščiūnas, Jonas 541, 544
Krivickas, Domas 221–223, 230, 306, 308, 309, 333, 368, 370, 400, 424, 429, 430, 452, 557, 593, 602, 608, 631, 655
Kruszewski, Zygmunt 56
Krzywicki, Ludwik 45, 529, 656, 675
Krzyżanowski, Bronisław 30, 694
Kvieska, Vincas 300, 541, 544
Kubiliūnas, Petras 570, 595
Kurkauskas, Vladas 127, 309
Kurkauskas, Aleksadras 309, 600

Landsbergis-Žemkalnis, Vytautas 556, 557, 637
Lange, Ch. 368
Längfors, Arthur 537
Lapėnas, Jonas 541, 544
Lašas, Vladas 299, 478, 533
Latkin, Vasilij (Латкин, Василий Николаевич) 16, 17, 664
Le Fur, Louis 519, 523, 699
Leenhart 700
Leonas, Petras 11, 100, 101, 113, 127, 144, 170, 172, 277, 314, 378, 382, 384, 388–391, 394, 397, 399, 401, 447–460, 465, 472, 475, 481, 483, 484, 506, 525, 527, 581–583, 585, 592, 594, 601, 636, 641, 649, 687, 699, 700
Leroy-Beaulieu, Anatole 18, 503, 655
Lėvanas, Aleksandras 401, 655
Linartas, Jurgis 172
Lipčius 294
Lozoraitis, Stasys 217, 309, 312, 317, 347, 349, 351, 357, 358, 502, 508, 510, 511
Lundström, V. 521

Mačys, Vladas 120, 150, 388, 389, 394, 506, 538, 544, 581, 592, 593, 687
Mačys-Kėkštas, Jonas 497, 698
Makowski, Wacław 68
Malkin, William Herbert 196, 197, 357, 360
Mandelštamas, Andrejus N. 194, 204, 218, 221, 223, 233, 309, 368, 370, 372, 374, 391, 521
Marma, Mykolas 395
Martens, Fiodor (Мартенс, Федор Федорович) 16

Masaryk, Tomáš Garrigue 495, 647
Masiliūnas, Kazimieras 550
Masiulis, Boleslovas Jonas 113, 120, 156, 165, 180, 231, 235, 241, 244, 246, 247, 250, 254, 255, 257, 258, 264, 265, 267, 268, 270, 277, 280, 288, 301, 306, 318, 320, 325, 333, 334, 395, 622, 623, 657
Mašalaitis, Vincas 282, 294, 306, 320, 325, 330, 332, 348, 358, 513, 545, 557
Matsunaga, M. 196
Matulaitis, Jurgis 54, 132
Meysztowicz, Aleksandr 37
Merkys, Antanas 187, 193, 207, 330, 331, 333, 335, 358, 514, 545, 555, 563, 588, 593, 607, 622, 651, 682
Mestre, Achille 520, 521, 523, 597, 657, 699
Mikułowski-Pomorski, Józef 67, 68
Milašius, Oskaras (de Lubicz-Milosz, Oscar Vladislas) 522, 527, 639, 652, 700
Mironas, Vladas 376
Mykolaitis-Putinas, Vincas 498, 537, 555, 556, 578, 641
de Montesquieu, Charles Louis 418, 593
Montvila, J. 221, 222, 223, 370
Montvila, Stanislovas 44
Moravskis, Alfonsas 384
Morkus 301

Nabokov, Vladimir (Набоков, Владимир Дмитриевич) 16
Nagaoka, Harukazu 218
Nagrodzki, Zygmunt 56
Nargelevičius, Dominikas 280, 281, 298, 338, 445, 592, 602
Narkevičius, Adolfas 554
Narutavičius, Stanislovas 120
Natkevičius, Ladas 232, 541, 544
Naujalis, Juozas 496, 629
Navakas, Jonas 247, 306, 307, 310, 623, 713
Negulesco, Demetre 195
Nézard, Henry 407, 430, 593
Niboyet, Jean-Paulin 504
Neumann, Erns 237, 305, 306, 332, 351, 488, 489, 691, 692
Nolde, Boris 218
Noreika, Liudas 88, 110, 111, 582, 586

Oldenberg, K. A. 368, 375
Oleka, Kazimieras 113, 120, 154, 581
Olivier, Martin 468, 695
Orlando, Vittorio Emanuele 407
Ošerovič, Giršas 420
Ozoliņš, Osvalds 377

Pachman, Semion (Пахман, Семен Викентьевич) 16, 17, 664
Padovani, Jean Marie Gabriel 596
Pakštas, Kazys 537, 604, 658
Papečkys, Juozas 245, 246, 262, 263, 265, 267–269, 271, 279, 282, 283, 286, 306, 333, 334, 336, 384, 388, 581
Paškevičius, Henrikas (Paszkiewicz, Henryk) 140, 692, 506
Patackas 453
Patek, S. 32
Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 38
Petkevičius, Tadas 190, 191, 220, 223, 234, 279, 297, 301, 304, 306, 312, 330, 332, 333, 347, 349, 350, 353, 358–360, 362, 368, 370, 395, 422, 431, 481, 491, 545, 557, 559, 588, 602, 658, 693, 714
Petrauskas, Simonas 120, 155, 172, 180, 581, 622
Petrulis, Vytautas 8, 163, 457, 613, 709, 728
Petrulis, Juozas 18
Petražickij, Lev (Петражицкий, Лев Иосифович) 16, 17, 664
Piip, Ants 232, 537
Pilloti, Masimo 196, 197, 357, 360
Pikčilingis, Jonas 247, 623

Piłsudski, Józef 20, 59, 61, 62, 64–66, 90, 93, 102–104, 108, 110, 129, 363, 364, 415, 457, 509, 511, 548, 568, 605, 611, 658, 661, 694, 715, 716, 725, 726
Piłsudski, Jan 56
Pokrovskij, Nikolaj (Покровский, Николай Николаевич) 387
Poška, Dionizas 506
Požėla, Vladas 123, 602, 625, 704–707
Plümicke, Fridrich 144, 173–176, 622
Preisas, K. 120
Prioult, Albert Pierre 597, 700
Przeździecki, Henryk 66
Puchta, Georg Friedrich 400
Purėnas, Antanas 479, 484, 537, 555
Purickis, Juozas 8, 122, 132, 153, 156, 158–163, 168, 613, 630, 636, 639, 647, 708, 728
Puusepp, Ludvig 537
Puzinas, Jonas 537

Račkauskas, Konstantinas 220–222, 258, 281, 301, 306, 308, 309, 312, 313, 315, 318, 319, 325, 329, 333, 334, 358, 394, 424, 545, 563, 602, 659
Radbruch, Gustav 392
Radvila, Konstantinas 120
Ralys, Kazimieras 123
Randamonis-Rondomanskis, Andrius 315
Rapoportas, Moisėjus 593
Rapoportas, Samuelis 593
Raštikis, Stasys 531,
Redslob, Robert 407, 507, 536, 659
Reisgys, Martynas 333
Rimka, Albinas 48, 390, 394, 442, 443, 564, 628, 643
Rimša, Julijonas 116, 172, 173, 621
Rimša, Petras 51
Robinzonas, Jokūbas 190–192, 194–196, 204, 220, 347, 392, 393, 446, 545, 583, 590, 602
Rockefeller, John Davison 506
Rolin-Jaeqeumyns, Edouard 195, 198, 199, 218
Römer-Ochenkowska, Helena 101, 612, 727
Rostworowski, Michał Jan 195, 198, 199, 225, 227, 228, 693
Rostworowski, Wojciech 65
Roosevelt, Franklin Delano 326
Roosval, Johnny 522
Roszkowska, Helena 77
Rousseau, Jean-Jacques 418
Rozenbaumas, Simonas 123, 127
Rozenhauers 522
Ruyssen, Théodore Eugène César 598

von Sass, Theodor 237, 305, 306, 332, 351, 488, 489, 691, 692
de Sabliére 597
Sakalauskas, G. 56
Salys, Antanas 282
Samajauskas, K. 586
Sandler, Rickard Johannes 523
Sapieha, E. 65, 67
Sauser-Hall, Georg 368, 370, 371, 372
Savickis, Jurgis 20, 233, 504
von Savigny, Friedrich Carl 400
Schücking, Walther 195, 196, 203, 211, 218, 348, 573
Seenger 393
Sēja, Ludvigs 508
Sezemanas, Vosylius 559
Sidzikauskas, Vaclovas 191, 192, 194–198, 204, 206, 358–361, 599, 607, 646, 651
Sienickis 99
Simaitis, Eduardas 187, 188, 190–193, 202
Sieyès, Emmanuel Joseph 308
Slavek, Valerij 102, 103
Sleževičius, Mykolas 54, 113, 123, 155, 164, 171, 245, 299, 320, 343, 683
Smetona, Antanas 38, 54, 64, 80, 111, 123, 128, 178, 182, 237, 247, 250, 253, 285, 299,

302, 303, 306, 309, 315, 320, 321, 325–327, 329, 347, 363, 364, 446, 459, 480, 486, 497, 498, 524, 526, 544, 558, 592, 599, 607, 629, 630, 641, 643, 646, 663, 700, 708
Śmiarowski, Eugeniusz 68
Soloveičikas, Maksas 179
Sorel, Albert 18, 503, 662, 665
Sruoga, Balys 475, 524, 555, 572
Staneika, A. 233
Stanevičius, Vitoldas 363
Stankevičius, Vladas 185, 390, 393, 443, 481, 488–490, 518, 563, 570, 582, 583, 589, 596, 602, 662
Starkus, Zigmas Pranas 190, 245, 246, 259–262, 265–268, 273, 281, 283, 286, 333–335, 358, 545, 557, 588, 622
Stašinskas, Vladas 88, 113, 148, 150, 339
Stašys, Konstantinas 555, 556
Stašys, S. 333
Staškevičius, Jonas 156, 169, 171, 180, 622, 707
Staugaitis, Jonas 124
Staugaitis, Justinas 399
von Stegmann, Pritzwald 571, 573
Stikliorius, Jurgis 173, 593
Stjernberg, Nils 521, 523, 699
Strandman, Otto 218, 225
Straubergs, Kārlis 522
Stručyk, J. 593
Studnickis, Vaclovas 56
Stulginskis, Aleksandras 115, 133, 136, 145, 320, 399, 584
Sugintas, Antanas 88, 395, 581, 591

Šalčius, Petras 387, 399
Šalkauskis, Kazimieras 149, 320, 378, 382, 481, 491, 566, 585, 591, 595, 662
Šalkauskis, Stasys 533, 549
Šaulys, Jurgis 56, 342, 363
Šaulys, Kazimieras Steponas 280, 473
Šerkšnys 413
Šilingas, Stasys 38, 54, 113, 165, 239–241, 244–246, 252–257, 259–261, 263–269, 273–275, 279, 280, 282, 284, 286, 288, 291–298, 300–302, 304–306, 309, 311, 313, 314, 320, 325–328, 333, 334, 336, 340, 385, 485, 579, 593, 622, 623, 639, 649
Šimkus, Jonas 378, 380–382, 386
Šimkus, Stasys 495, 579, 634, 684
Šliūpas, Jonas 245, 315, 463, 497, 631, 633, 634, 698
Šniukšta, Petras 247, 301, 302, 333, 339, 358, 473, 623
Śliwiński, Artur 63
Štencelis, Brunonas 294
Švelnikas, Juozas 412, 413, 425, 702

Tagancev, Nikolaj (Таганцев, Николай Степанович) 16, 17, 74, 664
Tamošaitis, Antanas 220–223, 318, 319, 330, 395, 400, 602, 663
Tamošaitis, Izidorius 541, 542, 544
Tardieu, Jacques 18, 503
Tobolauskis, Š. 593
Toliušis, Zigmas 25, 313, 388, 414, 415, 570, 581–583, 586, 589, 590, 595, 596, 624, 625, 627, 628, 663, 704–707
Tolstoj, Lev (Толстой, Лев Николаевич) 497, 648, 698
Tomkus, J. 541, 544
Totoraitis 143
Tumas-Vaižgantas, Juozas 7, 106, 107, 109, 113, 123, 185, 247, 445, 475, 496, 525, 539, 579, 601, 612, 640, 649, 697, 714, 716, 727
Tumėnas, Antanas 10, 148, 150, 153, 157–159, 166, 168, 170–173, 280, 315, 320, 378, 382, 385, 390, 398, 414, 419, 423, 425, 426, 438, 481, 482, 490, 491, 581, 585, 586, 591, 602, 627, 639
Turauskas, Eduardas 541, 544
Turskis, Ignacas 55

Tūbelis, Juozas 231, 242, 268–270, 284, 293, 298, 309, 322, 336, 348, 481, 634, 651

Untulis, Matas 554
Urbšys, Juozas 376, 563
Urrutia Olano, Francisco José 195, 203

Vailokaitis, Juozas 128
Vaitkevičius, Petras 593
Vaitkus, Feliksas 237, 634, 636
Vandal, Albert 18, 503
Varnas, Adomas 596
Venclauskas, Kazimieras 123
Veriovkin, Piotr (Верёвкин, Пётр Владимирович) 36
Vileišis, Jonas 50, 54, 87, 100, 127, 128, 247, 298, 318–320, 333, 334, 391, 472, 586, 596, 600, 622
Vileišis, Petras 83, 365, 463, 694, 714
Vileišis, Vytautas 365
Vilsonas, T. V. (Wilson, Thomas Woodrow) 103
de Visscher, Charles 218, 223–225, 227, 228, 234, 693
Vivulskis, Antanas 18
Voldemaras, Augustinas 113, 123, 152, 153, 164, 165, 236, 246, 255, 256, 258, 260, 261, 265, 266, 269, 273, 290, 293, 299, 336, 338, 378, 386, 403, 443, 464, 475, 476, 586, 591, 599, 635, 636, 651
Volodkievičius 712

Wang, Chonghui 195
Weiss 522
Wróblewski, Tadeusz Stanisław 23, 30, 32, 35, 36, 53, 64, 124, 127, 662, 693

Zaštautas, Aleksandras 117
Zaunius, Dovas 189, 191–195, 204, 206, 213, 247, 305, 306, 357–361, 377, 607, 623, 631, 651
Zechlin, E. 356, 532
Zīle, Mārtiņš 467
Zyndram-Kościałkowski, Marian 715

Žakevičius (Žymantas), Stasys 506, 520, 545, 546, 559, 566, 570, 571, 576, 657
Žalkauskas, Karolis 279, 280, 281, 335, 336, 392, 443
Żeligowski, Lucjan 119, 132, 457
Žemaitė 524
Žemaitis, Zigmas 123, 479, 498, 525, 600
Žilinskas, Aleksandras 240, 273, 315, 336, 338
Žilionis, Petras 593
Žmuidzinavičius, Antanas 51, 83
Žukas, Antanas 424

Ieva Deviatnikovaitė

LIETUVOS TEISININKAS MYKOLAS RÖMERIS

Monografija

Kalbos redaktorė Gabija Bankauskaitė

Tiražas 200 vnt.

Leidėjas Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius, www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu

Spausdino UAB „Standart Impressa“
Dariaus ir Girėno g. 39, LT-02189, Vilnius, Lietuva
www.standart.lt, el. paštas info@standart.lt